

П-5

583
ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

=====
ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.
=====

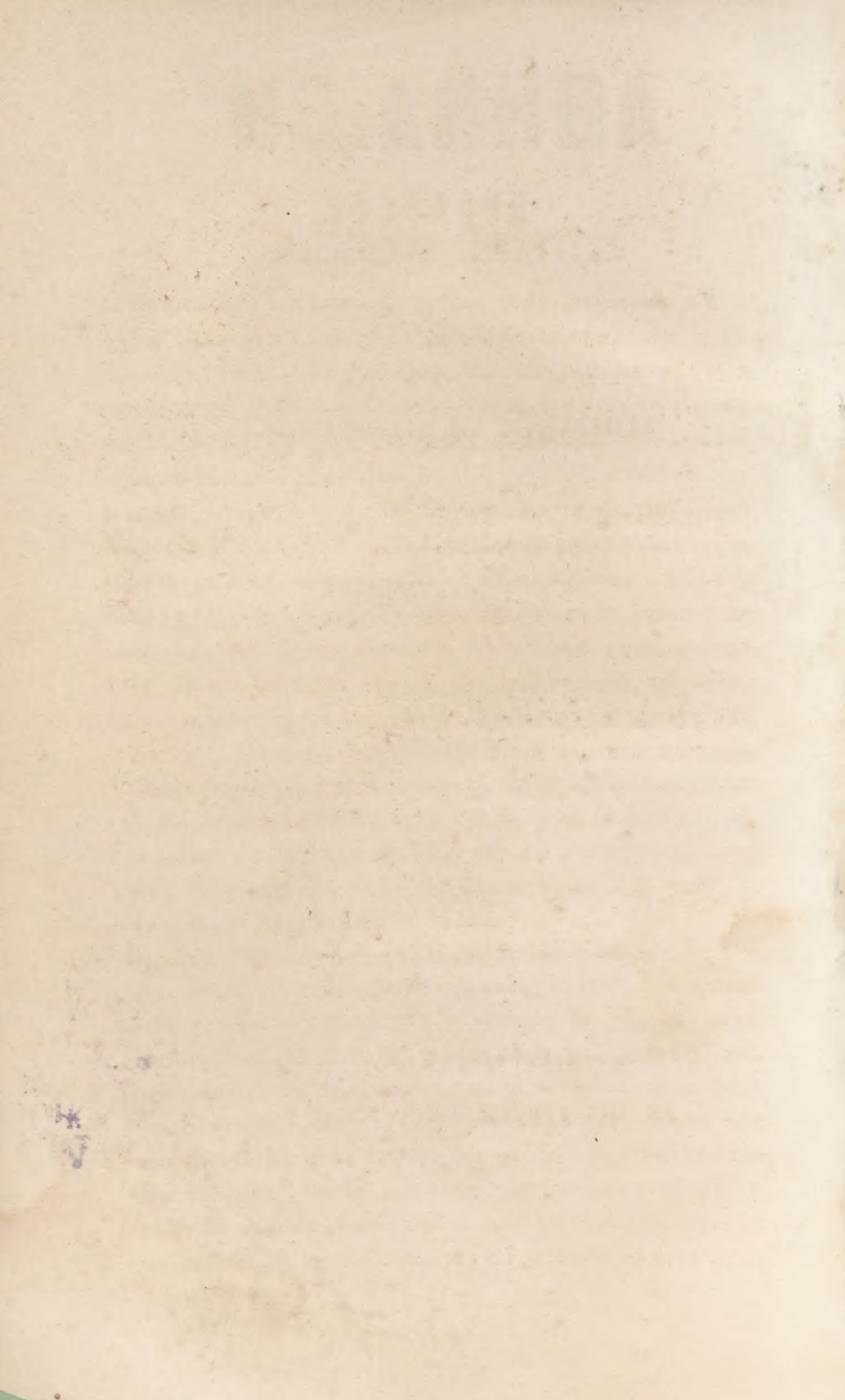
ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

—
1874.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Τὸ Ἀθήναιον, εἰσερχόμενον διὰ τοῦ τεύχους τούτου εἰς τὸ γ' τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτος, θέλει ἐκδίδεσθαι, ὡς μέχρι τοῦδε, κατὰ διμηνίαν. Πολλοὶ ὅμως τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴν ὡς ἐκδίδεται κατὰ μῆνα. Τοῦτο ἦτο καὶ τῶν ἐπιμελητῶν αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς ἡ εὐχή. Ἀλλ' οὗτοι, λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ περιοδικὸν τοῦτο θὰ περιέχῃ διατριβάς, ὧν αἱ πλείους θὰ ἦσαν οὐχὶ βραχεῖαι, δ καὶ ἡ μέχρι τοῦδε πείρα ἐβεβαίωσε, καὶ ὅτι τούτων δύο ἢ τρεῖς μόρον θὰ συνεπλήρουν τὰ τρία τυπογραφικὰ φύλλα, ἀ ἡδύνατο τοῦτο ὡς ἐκδίδῃ κατὰ μῆνα ἕνεκα τῶν ὀλίγων χρηματικῶν μέσων, πρόσθετος δὲ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐκ τῶν προτέρων γόβου ὅτι οὐχὶ πολλοὶ τῶν λογίων θὰ παρήχον εἰς αὐτὸ τὴν σύμπραξιν τῶν ἐνόμισαν ἀναγκαῖον ὡς ἐκδίδωσι κατὰ διμηνίαν τοῦτο ἐν 5—6 τυπογραφικοῖς φύλλοις, ἵνα οὕτω παρέχῃ ποικιλωτέραν ὕλην τοῖς ἀναγνώταις αὐτοῦ. Νῦν δὲ, βλέποντες οἱ αὐτοὶ ὅτι οὐχὶ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων λογίων ἐχορήγησαν, καὶ ἔτι πλείους ἐλπὶς εἶναι ὅτι εἰς τὸ μέλλον θέλουν χορηγήσει εἰς αὐτὸ ἐπιστημονικὴν ὕλην, δὲν θὰ ἐδίσταζον εὐθὺς ἀπὸ τοῦδε ὡς ἐκδίδωσι τὸ Ἀθήναιον συγχρότερον καὶ πληρέστερον. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ὀκροῦσι ὡς πρῶτον τοῦτο, διότι τὰ χρηματικὰ αὐτοῦ μέσα εἰσὶν ἔτι ἀνεπαρκῆ πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Ἀληθῶς οἱ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ ἀναλαβόντες, ἅτε μὴ διώκοιτες ἐξ αὐτῆς ὕλην ὠφέλειαν, ἀπηξίωσαν ὡς ἐπαίτησιν χρηματικὴν συνδρομὴν κατὰ τὸν συνῆθη δυστυχῶς παρ' ἡμῶν τρόπον, προτιμήσαντες αὐτὸ τὸ Ἀθήναιον ἂν αὐτοῦ τρόπον τινα ὡς ἀνέβη συνδρομητὰς ἐν ἐκείνοις τῶν ἡμετέρων, οἷτινες, εἴτε ὠφέλειαν ἐν αὐτῷ εὐρίσκοιτες, εἴτε ὡς ἐνισχύσωσι τοὺς εἰς τὰ γράμματα ἀσχολουμένους θέλοντες, αὐτόκλητοι θὰ ἐδίδον συν-

δρομὴν πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἐδραίωνειν τοῦ περιοδικοῦ τούτου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο μόνον ἐν σμικρῷ ἐγένετο μέχρι τοῦδε, διότι μόλις 150 εἰσὶν οἱ αὐτοκλήτως αἰτήσαντες τὰ λαμβάνωμεν ἐπὶ χρηματικῇ συνδρομῇ τὸ Ἀθήναιοι, ἀνάγκη τὰ ἀναμείνωμεν ἔτι μικρόν, μέχρις οὗ αὐξήσῃ ὁ τῶν συνδρομητῶν ἀριθμός. Τότε ἔσται δυνατὸν καὶ συχνότερον καὶ πλείονα τῶν μέχρι τοῦδε τυπογραφικῶν φύλλων τὰ ἐκδίδωσται, καὶ μικρά τις χρηματικὴ ἀμοιβὴ τὰ χορηγῆται εἰς τοὺς ἀξίους ταύτης λογίους, τοὺς διὰ τῆς γραφῆδος τῶν συμπτὰτορτας ὑπὲρ αὐτοῦ.

Καιρὸς, νομίζομεν, εἶναι οἱ εὐποροῦντες ἐν ἡμῖν τὰ ἐνροήσωσιν ὅτι ἡ ἀληθὴς τῶν γραμμάτων πρόοδος καὶ ἡ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας ἀνάπτυξις δὲν κατορθοῦται διὰ μόνων τῶν ἐν αὐτῇ ἐργαζομένων· ἀνάγκη καὶ οἱ πλούσιοι τὰ ἐλθῶσιν εἰς ἐπικουρίαν, εἴτε δύνανται αὐτοὶ τὰ ὠφεληθῶσι πολὺ ἐκ τῶν νοεῶν ἀγώγων εἴτε οὐχί. Τὸ ἡμέτερον ἔθος εἶναι μικρόν, οἱ φιλαναγνῶσται ὀλίγοι καὶ οἱ φιλόβιβλοι ἔτι ὀλιγώτεροι. Ἄν οἱ πολλοὶ τῶν εὐπορούντων δὲν θελήσωσι τὰ πιστεύσωσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ δὲν σπεύσωσιν αὐτοὶ εἰς ἐπικουρίαν τῶν γραμμάτων, ὅπως εἴθιστο παρ' ἡμῖν ἐν προτέροις χρόνοις, φοβούμεθα μὴ πολὺς χρόνος παρέλθῃ ἕως οὗ ἡ ἡμετέρα φιλολογία δυνηθῇ, ἐκ τῶν ἰδίων ἐργασιῶν τρεφομένη, τὰ παράγῃ ἔργα πρωτότυπα καὶ ἱκανὰ τὰ περαιωθῶσι καὶ πέρας τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν.

Ἀθήνησι, τῇ 24 Ἰουνίου 1874.

Οἱ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀθηναίου ἐπιμελούμενοι

Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

Ἀπάντησις πρὸς τὸν κύριον Ἐμίλιον Βουρνούφ.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου ἀπεδείξαμεν ἄλλοτε (*) τὴν τε ἀληθῆ τοπογραφίαν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ πολυθρυλλήτου ποιήματος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πολυμαθὴς ἡγήτωρ τῆς Γαλλικῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς, γράψας (Ἐπιθ. τῶν Δύω Κόσμων α'. Ἰανουαρ. 1874) περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ κυρίου Σχλίμαν ἐν τῇ Τρωϊκῇ χώρᾳ, φαίνεται ἀμφιβάλλων, οὐ μόνον περὶ τῆς ὑπάρξεως Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ Ὅμηρου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀληθείας τῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν τῆς Ἰλιάδος, ἀναγκάζομαι ἐπανελθεῖν εἰς τὰ ὅλως ἑλληνικὰ ταῦτα ζητήματα. Καὶ περὶ μὲν τῆς Τρωάδος καὶ τῶν ἐκεῖ γενομένων ἀνασκαφῶν μετ' οὐ πολὺ ποιησόμεθα λόγον· τοῦτο μόνον ἐν τῷ παρόντι μετὰ λύπης λέγομεν, ὅτι ὁ κύριος Βουρνούφ παρεδέχθη ἄνευ ἐλέγχου καὶ ἐξετάσεως πάντα σχεδὸν τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κυρίου Σχλίμαν περὶ τε τῆς Τρωϊκῆς τοπογραφίας καὶ περὶ τῶν ἐν Ἰταρλῆκ ἀνακαλυφθέντων.

Πρὶν δὲ ἢ ἐκεῖσε ἔλθωμεν, ἐπιτραπήτω ἡμῖν ὀλίγα τινα εἰπεῖν περὶ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ἀείποτε ὁ κύριος Βουρνούφ μετὰ περιφρονήσεως ἐλάλησεν, ὡς ὀπαδὸς τοῦ Βολφίου καὶ τῆς νέας τῶν Ἀνατολιστῶν (Orientalistes) σχολῆς. Οὕτω, παραδείγματος χάριν, ἄδικον βουλόμενος ἐπιτρίψαι μομφὴν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, λαμβάνει τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐπίθετον «δημοδόρος», τὸ ἐκτοξευθὲν κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπὸ τοῦ ὕβρισθέντος καὶ ὀργιζομένου Ἀχιλλέως, καὶ ἐφαρμόζει αὐτὸ ἐπὶ πάντων τῶν τότε βασιλέων, ὡς δῆθεν τυραννούντων καὶ καταβιβρωσκόντων τοὺς λαοὺς· αἰτίαισις ἀδικωτάτῃ, τῆς Ἰλιάδος μαρτυρούσης ἀμοιβαῖον σεβασμὸν, ἀμοιβαίαν ἀγάπην τῶν λαῶν πρὸς τοὺς βασιλεῖς, τῶν βασιλέων πρὸς τοὺς λαοὺς. Οἱ τότε κατὰ

(*) Ἐν τῷ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1867 ἐκδοθέντι βιβλίῳ Topographie et plan stratégique de l'Iliade.

διαδοχὴν ἢ κατ' ἐκλογὴν βασιλεύοντες ἤρχον ἐπὶ ὠρισμένοις προνομίοις, ἅπερ ἐκαλοῦντο γέρα· οὐδὲν δὲ σπουδαῖον ἔπραττον, οὔτε πόλεμον, οὔτε εἰρήνην, ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν Γερόντων καὶ τοῦ λαοῦ. Ἦσαν ἄρα ἤττον αὐθαίρετοι καὶ δημοβόροι ἢ οἱ τελευταῖοι τῆς Νεαπόλεως βασιλεῖς, ἢ ὁ τελευταῖος τῶν Γάλλων αὐτοκράτωρ.

ὑπὸ τῶν αὐτῶν προλήψεων ἐμπνεόμενος ὁ κύριος Βουρνούφ ἔγραψεν ἐν τῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας (σελ. 112)· «Μόνοι οἱ βασιλεῖς ἢ ἡγεμόνες ἦσαν ἐκ τῆς φυλῆς τῶν ἀνέρων, ἤτοι τῶν καθαρῶν Ἀριανῶν, οἱ δὲ τοῦ λαοῦ ἄνθρωποι, μόνον ὁμοιάζον (ἄνθρωπος = ἀνὴρ, ὅψ), ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἴσοι ἐκείνοις»· «Les rois ou les princes seuls étaient la race des ἀνέρες, c'est à dire des purs Aryas, par opposition aux hommes du peuple qui n'ont avec eux qu'une ressemblance (ἄνθρωπος = ἀνὴρ, ὅψ), sans être nullement leurs égaux». Ἰδέα αὕτη τῶν Ἀνατολιστῶν λεγομένων, ἀλλ' ἰδέα ἐσφαλμένη· ἐν γὰρ τῇ Ἰλιάδι ἡ λέξις ἀνὴρ σημαίνει ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῖν ἴσως ἔχει συγγένειάν τινα μετὰ τῆς λέξεως Ἀρια, ὡς λέγει ὁ κύριος Βουρνούφ, οὐδεμίαν ὅμως ἔννοιαν ἀριστοκρατικὴν ἔχει, ὡς ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐ μόνον ἐπὶ τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ δήμου.

«Ὅν δ' αὖ δήμου τ' ἄνδρα ἴδοι, βοόωντά τ' ἐφεύροι.»

Ἐν τῇ αὐτῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας (σελ. 114), λαλῶν περὶ τῆς δῆθεν τιμαριωτικῆς πολιτείας τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, κατακρίνει τὸν Ὅμηρον ὡς μὴ ὀνομάζοντα καὶ μὴ μεταδίδοντα τοῖς μεταγενεστέροις τὰ ὀνόματα τῶν ιδιωτῶν, τὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μόνα τὰ τῶν ἡγεμόνων καὶ ἀρχηγῶν. Ἀλλὰ μήπως ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Thiers, πάντες οἱ ἱστορικοὶ, πράττουσιν ἄλλως; Ἀριθμοῦσι μὲν τοὺς λαοὺς τοὺς μετέχοντας τῶν πολέμων, μόνα δὲ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων καὶ ἀρχηγῶν μεταδίδουσι τοῖς μεταγενεστέροις. Τῆς ἀληθείας ταύτης τὸ ἄδικον ἐκφράζει μελαγχολικῶς ὁ Βύρων ἐν ἐνὶ στίχῳ τοῦ Childe Harold, διηγούμενος τὰς ἐν Ἰσπανίᾳ μάχας ἐπὶ Ναπολέοντος τοῦ πρώτου·

«Though thousands fall to deck some single name.»

«Καίτοι χιλιάδες πίπτουσι πρὸς κόσμον ἑνὸς ὀνόματος.»

Ἄλλως δὲ ὁ Ὅμηρος ἀπαθανατίσας ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐ μόνον τὰ ὀνόματα βασιλέων καὶ ἀρχηγῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶν στρατιωτῶν, τὸ τοῦ ναυπηγοῦ Φερέκλου, τὸ τοῦ ἀσπιδοποιοῦ Τυχίου, ἐκέκτητο, δοκεῖ μοι, δικαιώματα συμπαθείας καὶ παρὰ τοῖς δημοκρατικοῖς.

Ἐνεκα τῆς πολλῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν νέαν τῶν Ἀνατολιστῶν σχολὴν ὁ κ. Βουρνούφ τίθησι τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας (Ἰστ. τῆς Ἑλλ. Φιλολογ. σελ. 81), καί-περ τοῦ Ὀμήρου ἐναργῶς λέγοντος αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Θετταλικοῦ Ὀλύμπου (Ἰλ. Ε, 225—293).

Ἐχων δὲ ὑπέρμετρον πίστιν ταῖς ἀνασκαφαῖς, γράφει (Αὐτόθι σελ. 79) ὅτι «ὁ λέων ἐστὶ ζῶον ἀσιανόν, ὅπερ οὐδεμία μὲν ἀρχαία παράδοσις μαρτυρεῖ ὑπάρξαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ (ἐξαίρουμένου τοῦ συμβολικοῦ λέοντος τῆς Νεμέας τοῦ ὑπὸ Ἡρακλέους φονευθέντος), οὐδὲν δὲ ἔχνος αὐτοῦ οἱ φυσιολόγοι ἀνεκάλυψαν». Ὁ κ. Βουρνούφ γράφων ταῦτα, ἐπελάθετο τῆς τε μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου, λέγοντος (Βιβλ. Ζ', 126) ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπῆρχον λέοντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ, μεταξὺ Νέστου καὶ Ἀχελφού, καὶ τῆς τοῦ Ξενοφώντος (Κυνηγετ. Κεφ. ΙΑ'), λέγοντος ὅτι ἐν τοῖς κατ' αὐτὸν χρόνοις οἱ λέοντες ἐθηρεύοντο ἐν τῷ Παγγαίῳ ὄρει καὶ περὶ τὸν Κισσόν. Οὕτω καὶ ὁ τῆς Νεμέας λέων ἀντὶ συμβολικοῦ καθίσταται ἱστορικός· εἰ γὰρ ἐν μὲν τῷ τετάρτῳ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνι ἦσαν ἔτι λέοντες ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ καὶ μέχρι Ἀκαρνανίας προὔχουρον, οὐδόλως ἀπίθανον καὶ πέραν τοῦ Ἀχελφού ζῆν αὐτοὺς κατὰ τὸν δωδέκατον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα. Πότεροι οὖν πιστευτοὶ μᾶλλον, οἱ ἱστορικοὶ Ἕλλη-νες, ἢ οἱ φυσιολόγοι, οὓς ἐπικαλεῖται ὁ κ. Βουρνούφ; Ἀναμφιβό-λως οἱ ἱστορικοὶ· οὔτε γὰρ ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τῆς ἀνατολικῆς Εὐ-ρώπης ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν γεωλόγων, οὔτε οἱ λέοντες ἦσαν ἡναγ-κασμένοι ὑποβάλλειν ἑαυτοὺς ἀταράχως ὑπὸ τὰς γῆνινας ἀναστα-τώσεις, ὅπως εὐρεθῶσιν εἰς τὸ μετέπειτα ἀπολελιθῶμενοι.

Τελευταῖον δὲ ὁ κ. Βουρνούφ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλην. φιλολογίας καὶ ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων παρομοιά-

ζει τὴν Ἰλιάδα ταῖς Ἐποποιΐαις τῶν Ἰνδῶν καὶ ταῖς βίβλοις τῶν Βέδα· ὡς ἂν ἡγνόει ὅτι ἡ Ἰλιάς ἐστὶν ἡ ἀρχαιοτέρα ἡμῶν βίβλος ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, πραγματικῆς, ἀληθοῦς, οὐχὶ φαντασιώδους καὶ ἰδανικῆς· ὅτι πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεγνωρίζοντο καὶ ὠρίζοντο ὅρια χωρῶν καὶ πόλεων τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δια τῶν ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν τῆς Ἰλιάδος μαρτυριῶν. Ἐὰν οἱ ἐν τῷ ποιήματι περιγραφόμενοι ἄνδρες εἰσὶν ἰδανικοὶ, ὡς νομίζει ὁ κ. Βουρνούφ, αἱ χῶραι ὁμῶς, ἐφ' ὧν κινουῦνται, εἰσὶ πραγματικαὶ καὶ ὠρισμέναι. Αἱ Μυκῆναι, ἡ Πύλος, ἡ Κρήτη, αἱ Ἀθῆναι, ὅλαι αἱ πόλεις, ἐξ ὧν ἀνεχώρησαν οἱ τῆς Ἰλιάδος ἄνδρες, εἰσὶν ἀληθεῖς καὶ ἀλανθάστως περιγραφόμεναι. Ὅμοιως ἀληθεῖς καὶ μετ' ἀκριβείας ὠρισμέναι εἰσὶν αἱ χῶραι, ἐνθα ἦλθον μαχυσόμενοι.

Καὶ οἱ ἄνδρες δὲ ἐκεῖνοι οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἰδανικὸν καὶ φαντασιώδες, ἀλλ' εἰσὶν ὅμοιοι τοῖς νῦν βροτοῖς· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν εἰσὶ νέοι, ὠρῆες, μεγάλοι, κατὰ διαφόρους βαθμοὺς, οἳ οἱ Ἀχιλλεὺς, ὁ Διομήδης, ὁ Μενέλαος, ὁ Νηρεὺς· ἕτεροι δὲ εἰσὶ πρεσβύτεροι, οἳ οἱ Ὀδυσσεύς, ὁ Φοῖνιξ, ὁ μεσαιπώλιος Ἰδομενεύς, ὁ Ἀγαμέμνων. Ὁ Ὀδυσσεύς ἦν εὐρύς τοὺς ὤμους καὶ τὸ στῆθος, μέτριος τὸ ἀνάστημα, ἔχων μελαίναν, πυκνὰς καὶ οὐλάς τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, ὅμοιος κριῶ·

«ἀρνεῖῳ μιν ἔγωγε εἶσκω πηγασμᾶλλω.»

τύπος ἔτι καὶ νῦν ὁρώμενος ἐν Ἰθάκῃ καὶ Κεφαλληνίᾳ. Ἦσαν ἐν αὐτοῖς καὶ κολοσσιαῖοι, οἳ οἱ Τελαμώνιος Αἴας καὶ ὁ Ἐπειὸς, ἀλλὰ βραδεῖς τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν· ἦν ὁ Αἴας ὁ τοῦ Οὔϊλέως «μικρὸς μὲν τὸ δέμας, ἀλλὰ μαχητής». Ἦσαν καὶ αἰσχροὶ τὸ εἶδος, οἳ οἱ Ὁφείτης ἐν τοῖς Ἑλλήσι καὶ ὁ Δόλων ἐν τοῖς Τρωσί. Τὴν διαίταν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ τὴν ἀγωγὴν μιμοῦνται παντοῦ οἱ νῦν, τρεφόμενοι ὅπτοις χρέασι καὶ πίνοντες μέλανα οἶνον, γυμναζόμενοι τὰ σώματα καὶ πρὸς εὐεξίαν καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, μελετῶντες τὴν ῥητορικὴν, ὅπως διαπρέπωσιν ἐν ταῖς βουλαῖς ἢ ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Ὁ Φοῖνιξ προσεκλήθη ὅπως διδάξῃ τὸν Ἀχιλλεῖα τὴν ῥητορικὴν καὶ τὰ πολεμικά·

«Τοῦνεκά μοι προέηκε διδασκόμεναι τάδε πάντα
 »μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρῆκτῆρά τε ἔργων»

Πόσον θ' ἐτιμῶντο ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐν τοῖς ἡρώ-
 κοῖς χρόνοις, μαρτυροῦσι τὰ τε ἐπίθετα τῆς ἀγορᾶς, λεγομένης
 «κυδιανείρας, πολυφήμου», καὶ οἱ ῥητορικοὶ ἀγῶνες, ὧν ὁ ποιη-
 τὴς ποιεῖται μνείαν λαλῶν περὶ Θόαντος·

«ἀγορῇ δὲ ἔ παῦροι Ἀχαιῶν
 »νίκων, ὅπποτε κοῦροι ἐρίσειεν περὶ μύθων»

Οἱ τῆς Ἰλιάδος ἄνδρες ἡγάπων καὶ ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας,
 ἀνέτρεφον ἐπιμελῶς καὶ σχεδὸν ἐλάτρευον τοὺς εὐγενεῖς ἵππους,
 εἶχον πολλοὺς κύνας κυνηγετικούς τε καὶ τραπεζῆας, ἐστοιχημά-
 τιζον κατὰ τοὺς ἀγῶνας. Τὰ ὄπλα αὐτῶν καὶ αἱ πληγαί, ἃς πα-
 ρῆγον, εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων, θαυμάζεται δὲ ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ
 τῶν ἀνατόμων ἡ ἀκριβὴς καὶ ἐπιστημονικὴ περιγραφή τῶν τραυ-
 μάτων ἐν τῇ Ἰλιάδι.

Ὅθεν τὴν τοιαύτην συγγραφὴν ἡμῶν οἱ Ἀνατολισταί, συγκρί-
 νοντες πρὸς τὰς βίβλους τὰς Ἰνδικάς, λέγουσιν οὐδεμίαν ἔχειν
 ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Καὶ τί ἄλλο ἦν ὁ τοῦ Περικλέους αἰὼν, εἰμὴ
 ἀπόρροια, συνέπεια τοῦ ἀνδρικοῦ ἐκείνου τῆς Ἑλλάδος βίου, ὃν
 δυστυχῶς μόνος ὁ Ὅμηρος ἀντιπροσωπεύει; Ὁ Ἡρόδοτος ἐμιμή-
 θη κατὰ πάντα τὴν Ἰλιάδα καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἐπεισοδίων,
 καὶ ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐν τοῖς Μηδικοῖς ἔργοις πο-
 λεμησάντων, καὶ ἐν τῇ ἀναμίξει τοῦ θείου καὶ τοῦ μυθώδους. Τὸ
 ἐπεισόδιον τοῦ Γύγου μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Κανδαύλου πολλὴν
 ἔχει τὴν ὁμοιότητα τῷ Ὀμηρικῷ ἐπεισοδίῳ Βελλεροφόντου καὶ
 Ἀντείας, γυναικὸς τοῦ Προίτου, ὃ δὲ πτυκτὸς πίναξ, ὃν ὁ Βελλε-
 ροφόντης φέρει τῷ βασιλεῖ τῆς Λυκίας, ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὸ δί-
 πτυχον δελτίον τὸ σταλὲν ὑπὸ Δημαράτου πρὸς τοὺς Λακεδαι-
 μονίους. Οἱ ποιηταί, οἱ ἱστορικοί, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες, πάντες
 ἐθαύμαζον τὴν Ἰλιάδα, ὠνόμαζον θεῖον τὸν συγγράψαντα, καὶ
 ἐμιμῶντο ὅσον οἶόν τε τὸ ὕφος τοῦ Ὀμήρου. Μαρτυροῦσι δὲ οὐ μόνον
 ὁ Φειδίας καὶ ὁ Παρράσιος, οὐ μόνον οἱ συγγραφεῖς οἱ περιγρά-
 ψαντες εἰκόνας ἐξαφανισθείσας ἢ ἀγάλματα ἀπολεσθέντα, ἀλλὰ

καὶ τὰ πλεῖστα τῶν σωθέντων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος μαρτυροῦσιν, ὅτι μέγα μέρος τῆς καλλιτεχνικῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος ἀνήκει εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὴν Ἰλιάδα.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες, οἱ ζωγράφοι, οἱ γλύπται τοῦ ἐνδόξου αἰῶνος εὑρίσκον ἐν τῇ Ἰλιάδι πηγὴν ἀέναον ἐπιστήμης καὶ τέχνης, τίνος οἴκτου οὐκ εἰσὶν ἄξιοι οἱ τῆς νέας ἐπιστήμης νεόφυτοι, οἱ ὑπὸ τοῦ κ. Βουρνούφ μνημονευόμενοι; Ἄνδρες ἀγνώμονες, ὡς μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀξίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, πρὸς ὃν τὰ πάντα ὀφείλουσιν ἐκτὸς τῆς θρησκείας ἄνδρες φέροντες τὰς τῶν Βέδα βίβλους, τὰς σκοτεινάς καὶ μηδεμίαν ἀξίαν ἐπιστήμης ἢ τέχνης ἐχούσας, καὶ παραβάλλοντες αὐτάς τῇ Ἰλιάδι, ἐν ᾗ περιγράφεται ἐποχὴ, καθ' ἣν τὸ λογικὸν καὶ ἡ τοῦ καλοῦ λατρεία, ἑναρμονίως ἡνωμένα, παρήγαγον πολιτισμὸν, οὗτινος ὁ ἐνδοξος ἱστορικὸς, ἅμα δὲ καὶ ποιητὴς, ἔσεται ἐσαεὶ σχολὴ καὶ τέρψις τῶν σπουδαίων.

Ὅ,τι δὲ ὁ κ. Βουρνούφ ἔπαθε περὶ τὴν Ἰλιάδα, πιστεύσας τῷ Βολφίφ καὶ τῇ νέᾳ σχολῇ τῶν Ἀσιανῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἔπαθε περὶ τὴν Τρωϊκὴν τοπογραφίαν πιστεύσας τῷ κ. Σχλίμαν, τῷ νομίσαντι εὐρεῖν τὸ τοῦ Πριάμου Ἰλίον ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλῆκ, τῷ εἰπόντι τὸν Στράβωνα οὐδέποτε ἰδεῖν τὴν Τρωάδα, ἐνῷ ὁ Γεωγράφος καὶ εἶδε καὶ περιῆλθε καὶ ἐκτενέστερον καὶ λεπτομερέστερον τὴν Τρωάδα περιγράφει, χάριν τῆς Ἰλιάδος καὶ τοῦ Ὀμήρου, ὃν ἐθαύμαζε ὡς ἀπεκάλει πρῶτον τῆς Ἑλλάδος γεωγράφον (Στράβ. Γεωγρ. Βιβλ. II', σελ. 584.—Καὶ Βιβλ. Β', σελ. 117). Ἀναφέρει μὲν ὁ Στράβων τὰς μαρτυρίας ἄλλων τε ἱστορικῶν καὶ τοῦ ἐκ Σκήψεως Δημητρίου, ὡς ἐγχωρίου καὶ πολλὰ περὶ τῆς Τρωϊκῆς συγγράψαντος, ἀλλ' ἀπορρίπτει τὰς μὴ συναδούσας τῇ Ἰλιάδι. Ὡν δ' ἄριστος κριτικὸς καὶ Ὀμηριστὴς, ἅμα δὲ καὶ φιλαλήθης, οὐ μόνον τὴν ὑπέρμετρον τοῦ Σκηψίου φιλοπατρίαν ἐξελέγχει, ἀλλὰ καὶ τὴν κενοδοξίαν τῶν Ῥωμαίων, τῶν πλασάντων τὸν μῦθον τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἐκ τοῦ Αἰνείου (Στράβ. Γεωγρ. Βιβλ. II', Κεφ. 608, § 53). Ὁ ἀναγνὼς μετὰ προσοχῆς τὸ μέρος τοῦτο τῶν Γεωγραφικῶν εὐκόλως πείθεται, ὅτι αἱ ἐν τῷ Νέῳ Ἰλίῳ (Ἰσαρλῆκ) γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐπιβεβαιώσιν τὰ ὑπὸ Στράβωνος λεχθέντα περὶ τῆς πό-

λεως ἐκείνης. Θαυμάζομεν δὲ πρὸ πάντων πῶς ὁ κ. Βουρνούφ ἐπέισθη, ὅτι ἢ τε Ἰλιάς καὶ ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης συνηγοροῦσι τῷ κ. Σχλίμαν, ἐνῷ τὸναντιὸν γεγωνυῖα τῇ φωνῇ καταδικάζουσιν αὐτὸν, θέλουσαι τὸ Ἰλιον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι.

Ὅτι ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος ἀληθῶς ἐπολεμήθη, ἔχων μὲν πρόφα-
σιν τὴν τῆς Ἑλένης ἀρπαγὴν, αἰτίας δὲ σπουδαιοτέρας, μαρτυ-
ροῦσιν ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλάτων. Οὕτως ἐπὶ τῶν
ἡμετέρων χρόνων ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἐγένετο πρὸς ἐνίσχυσιν
τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γαλλίας θρόνου, οὐχὶ δὲ διὰ τὸν μανδύαν
τοῦ Μεντζικῶφ, ἢ διὰ τὰς τῶν ἱερέων ἔριδας ἐν Ἱερουσαλήμ. Τὸ
ἕτερον ζήτημα, ἂν ὁ Ὅμηρος ὑπῆρξεν, ἐμπεριέχεται ἐν τῷ ζητή-
ματι τῆς ἐνότητος τῆς Ἰλιάδος· ταύτης γὰρ ἀποδειχθεῖσης, ἐπε-
ται κατ' ἀνάγκην ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς συγγραφέως, εἴτε Ὁμήρου, εἴτε
ἄλλως ὀνομαζομένου. Ὅθεν ἀπολείπεται ἡμῖν ἐνταῦθα ἡ ἀπόδει-
ξις τῆς ἀκριβείας τῶν τοπογραφικῶν τῆς Ἰλιάδος περιγραφῶν,
ἐξ ὧν καὶ ἡ ἐνότης ἀποδεικνύεται καὶ ἡ τοῦ Ἰλίου ἀληθῆς θέσις.

Παρακολουθεῖτω μοι οὖν ὁ ἀναγνώστης ἔχων τὴν Ἰλιάδα καὶ
πίνακα τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἵνα ἴδωμεν ὅτι ἡ τῶν μαχῶν περι-
γραφή καὶ πᾶσαι αἱ τῶν πολεμούντων κινήσεις, μόνον ἐπὶ τοῦ
Τρωϊκοῦ πεδίου ἐφαρμόζονται, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν
Ἀθηνῶν ἢ τοῦ Ἀργεῶς, ὡς λέγει ὁ κ. Βουρνούφ.

Πάντες γινώσκουσιν, ὅτι κύριον ἀντικείμενον τῆς Ἰλιάδος
ἐστὶν ἡ τοῦ Ἀχιλλέως μῆνις· ἐν αὐτῇ δὲ περιγράφονται μεθ' ἱστο-
ρικῆς καὶ στρατηγικῆς ἀκριβείας αἱ τελευταῖαι τέσσαρες τοῦ
Τρωϊκοῦ πολέμου μάχαι· λέγει δὲ πρὸς τοῦτοις ὁ ποιητής, ὅτι
ὁ πόλεμος διήρκεσε δέκα ἔτη· ὅτι οἱ μὲν Τρῶες μετὰ τῶν συμμά-
χων ἦσαν περὶ τὰς πεντήκοντα χιλιάδας, ἄνευ δὲ τῶν συμμάχων
περὶ τὰς δέκα, οἱ μάχιμοι· οἱ δὲ Ἕλληνες περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιά-
δας, ἐλθόντες ἐπὶ 1186 πλοίων. Περιγράφει λεπτομερῶς τὰς
χώρας καὶ τὰς πόλεις ἀφ' ὧν οἱ Ἕλληνες ὤρμηθησαν· λέγει ὅτι
συνησθροίσθησαν εἰς Αὐλίδαν, ἐκεῖθεν δὲ ἀναχθέντες προσωρμίσθη-
σαν εἰς Ἀῆμνον· ἐντεῦθεν δὲ ἀναχωρήσαντες ἀρίχθησαν εἰς τὰ τῆς
Τρωάδος παράλια, ἐφ' ὧν σύραντες τὰ πλοῖα ἐστρατοπεδεύσαντο.

Καίτοι δὲ παραδεχομένου τοῦ κυρίου Βουρνούφ τὴν εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Δαρδανελίων εἰσοδὸν τῶν ἐλληνικῶν πλοίων καὶ τὴν στρατοπέδευσιν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς μεταξύ Σιγείου καὶ Ῥοιτίου παραλίας, ἐπὶ δεξιᾷ τῷ εἰσπλεύσαντι τὸν Ἑλλήσποντον, ἡμεῖς οὐκ ἐπιτρέψομεν τῷ Ἑλληνικῷ στόλῳ τὴν ἐκεῖσε προσόρμισιν ἄνευ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ὀμήρου. Ποιοῦμεν δὲ τοῦτο πρῶτον μὲν ἵνα δείξωμεν τῷ κυρίῳ Βουρνούφ, ὅτι οὐκ ἐσμὲν προκατειλημμένοι, ἀλλ' ὅτι τῷ ποιητῇ μόνῳ πειθόμεθα· ἔπειτα δὲ ἵνα πείσωμεν καὶ τὸν κύριον Βουρνούφ, μὴ ὄντα ἐν συνειδήσει πεπεισμένον, ὅτι ἐκεῖσε ἀφίχθησαν οἱ Ἕλληνες. Ναὶ μὲν ἡ Ἰλιάς λέγει τὴν παραλίαν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου εἶναι καὶ ὁράσθαι ἀπὸ τῆς Ἰδης ἀφ' ἐνός, ἀπὸ τῆς Σαμοθράκης καὶ Λήμνου ἀφ' ἑτέρου, ἀλλ' οἱ περὶ τὸν κύριον Βουρνούφ Ἀνατολισταὶ ἀμφιβάλλουσιν ἴσως καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ νῷ τοῦ Ὀμήρου ἀληθοῦς ὑπάρξεως τῆς Ἰδης, τῆς Σαμοθράκης, τῆς Λήμνου. Ἰσως εἴπωσιν (ὡς λέγουσι περὶ Τροίας), ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἰδχνικά ὄντα, ἐδόθησαν τῷ ὄρει τῆς Βιθυνίας καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου μετὰ τὸν Ὀμηρον, ὅπως ἡ Ἰλιάς ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῆς χώρας τῆς Τρωϊκῆς. Ὅθεν χρῆζομεν μαρτυρίας ἀσφαλεστέρας, ὁρισμοῦ γεωγραφικοῦ εὐκρινούς, μὴ ἐπιδεχομένου ἀμφισβήτητιν. Εὐτυχῶς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον παρέχει ἡμῖν ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ ταχεῖα τοῦ Ἑλλησπόντου ῥοή, φαινόμενον φυσικόν, μεῖναι ἀναλλοίωτον ἀφ' ὅτου ἡ Ἰλιάς ἐγράφη. Ὁ Ὀμηρος, δοὺς τῷ Ἑλλησπόντῳ τὸ ἐπίθετον «ἀγάρροος», ἔδειξεν ἐναργῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ποῦ ἀπεβιβάσθη ὁ ἐλληνικὸς στρατός. Ἄς εἰσέλθωμεν λοιπὸν ἐλευθέρως εἰς τὸν Ἑλλήσποντον· ἐπὶ τῆς παραλίας γὰρ αὐτοῦ κατὰ τὴν Ἰλιάδα (I, 359. M, 30. O, 232. Σ, 148 κτλ.) οἱ Ἕλληνες μονίμως ἐστρατοπεδεύσαντο.

Ὁ παρακολουθῶν μοι ἀναγνώστης ἐνόησεν ἤδη, ὅτι καὶ διὰ μόνον τὸ ἐπίθετον «ἀγάρροος» αἱ τῆς Ἰλιάδος στρατηγικαὶ κινήσεις καὶ μάχαι εἰσὶν ἐφαρμοστέαι μόνον ἐπὶ πεδίου συνορευομένου ὑπὸ θαλάσσης ῥεούσης ὡς μέγας ποταμὸς, ἥτοι ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ μόνον πεδίου, ἐνθα ἐσμὲν, οὐδέποτε δὲ ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ Ἀργους· οὔτε γὰρ ὁ Σαρωνικὸς κόλπος ἐστὶν ἀγάρροος, οὔτε ὁ Ἀργολικός.

Ὁ ἰδὼν τὴν μεταξὺ Σιγείου καὶ Ῥοιτείου χθαμνηλὴν καὶ τεναγώδῃ παραλίαν, εὐθὺς πείθεται ὅτι ἄλλοτε ἢ θάλασσα προὔχῳρει ἐν τῇ πεδιάδι ποιοῦσα κόλπον χωσθέντα ὑπὸ τῶν ὑλῶν, ἃς ἀπὸ τῆς Ἰδῆς καταφέρει ὁ Σκάμανδρος ποταμὸς, ὁ παρὰ τὸ Σίγειον ἐκβάλλων. Ἀπέχει δὲ ὁ αἰγιαλὸς οὗτος, ἐφ' οὗ οἱ Ἕλληνες ἐστρατοπεδεύσαντο, ἀπὸ μὲν τοῦ νέου Ἰλίου (Ἰσαρλήκ) περὶ τὰ πέντε χιλιόμετρα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀρχαίου Ἰλίου (ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι) περὶ τὰ δεκατρία· ἐὰν δὲ ἀφαιρέσωμεν μόνον τρισχίλια μέτρα διὰ τὴν γενομένην ἐπιχωμάτωσιν ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνων μέχρι τῶν νῦν, ἐν δὲ χιλιόμετρον (κατὰ βάθος) διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, εὐρίσκομεν τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἥτοι τὸ πρὸς τὴν πεδιάδα μέτωπον, ἀπέχον ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἰλίου κατὰ ἑννέα περὶπου χιλιόμετρα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἃς ἴδωμεν πῶς ἐγένετο τὸ στρατόπεδον. Ὁ Ὅμηρος λέγει (Ξ, 31—36), ὅτι οἱ Ἕλληνες σύραντες ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τὰ πλοῖα, ἔθεσαν αὐτὰ ἐπὶ πολλῶν σειρῶν παραλλήλων τῷ Ἑλλησπόντῳ καὶ ἐπλήρωσαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀκρωτηρίων (Σιγείου καὶ Ῥοιτείου)· μετὰ δὲ ταῦτα ὠκοδόμησαν τεῖχος πρὸ τοῦ μετώπου. Λέγει δὲ ἡμῖν ὁ Ποιητὴς καὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, τάξιν καὶ διαίρεσιν γενομένης δεκτὰς ἐν τῇ στρατηγικῇ μέχρι τοῦ νῦν. Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος καὶ κατὰ τοῦτο μιμεῖται τὸν Ὅμηρον, περιγράφων τὸ ἐν Πλαταιαῖς ἑλληνικὸν στρατόπεδον· «Μετὰ δὲ ταῦτα ἐτάσσοντο ὧδε οἱ ἐπιφοιτῶντες τε καὶ οἱ ἀρχὴν ἐλθόντες Ἑλλήνων· τὸ μὲν δεξιὸν κέρας εἶχον Λακεδαιμονίων μύριοι· . . . . προσεχέας δὲ σφι εἵλοντο ἐστάναι τοὺς Τεγεάτας· . . . τουρέων δ' ἔσαν ὀπλῖται χίλιοι καὶ πεντακόσιοι· μετὰ δὲ τούτους ἴσταντο Κορινθίων πεντακισχίλιοι· . . . . τελευταῖοι δὲ καὶ πρῶτοι Ἀθηναῖοι ἐτάσσοντο, κέρας ἔχοντες τὸ εὐώνυμον, ὀκτακισχίλιοι· ἐστρατήγει δ' αὐτέων Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου.»

Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁμοίως ἢ τοῦ στρατοπέδου περιγραφὴ ἀρχεται ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ἐνθα πρῶτοι ἦσαν οἱ Βοιωτοί, ἔθνη δὲ δύο μετ' αὐτοὺς ἐτάσσοντο οἱ Φωκεῖς, ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Βοιωτῶν·

«Βοιωτῶν δ' ἔμπλην ἐπ' ἀριστερὰ θωρήσοντο»·

μετὰ τοὺς Φωκεῖς ἦσαν οἱ Λοκροὶ, τέταρτοι τὴν τάξιν, εἰκοστοὶ δὲ ἔννατοι καὶ τελευταῖοι οἱ Μάγνητες, κατέχοντες τὴν ἐσχατιὰν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος (1). Ἵνα ἐντελῶς ἐννοήσωμεν τὴν Ἰλιάδα καὶ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς στρατηγικῆς ἀξίας τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ποιήματος, ἀνάγκη πᾶσα ἔχειν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἑλληνικὸν στρατόπεδον, ἥτοι τὰ εἰκοσιεννέα ἑλληνικὰ ἔθνη παρατεταγμένα κατὰ τὴν ἐν τῷ Καταλόγῳ τάξιν. Ἄς σημειώσωμεν λοιπὸν ἐπὶ χάρτου, κατὰ τὴν δεξιὰν ἐσχατιὰν αὐτοῦ, τοὺς Βοιωτοὺς πρῶτον, εἶτα ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Βοιωτῶν τὸ τῆς Ἀσπληθόνης καὶ Ὀρχομενοῦ σωματεῖον, τρίτους τοὺς Φωκεῖς, τετάρτους τοὺς Λοκροὺς, καὶ οὕτω προχωροῦντες πρὸς τ' ἀριστερὰ, μέχρις οὗ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Μάγνητας. Ἐὰν μετὰ τὴν σημείωσιν ταύτην ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν εἰκοσιεννέα τούτων ἐθνῶν, ῥαδίως ἀναγνωρίζομεν τὴν εἰς κέρατα καὶ κέντρον διαίρεσιν· βλέπομεν ὅτι ἑβδομοι μὲν τὴν τάξιν εἰσὶν οἱ Σαλαμῖνιοι, ὧν ὁ ἀρχηγός, Αἴας ὁ Τελαμῶνος, διοικεῖ τὸ δεξιὸν κέρα· ὅτι δέκατοι πέμπτοι, ἥτοι ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ τῶν εἰκοσιεννέα ἐθνῶν, εἰσὶν οἱ Ἰθακήσιοι καὶ Κεφαλῆνες, ὧν ὁ ἀρχηγός Ὀδυσσεὺς διοικεῖ τὸ κέντρον· ὅτι εἰκοστοὶ δεύτεροι εἰσὶν οἱ Μυρμιδόνες, ὧν ὁ ἀρχηγός Ἀχιλλεὺς διοικεῖ τὸ ἀριστερόν κέρα. Τὴν ἀριθμητικὴν ταύτην διαίρεσιν καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐξηγεῖ ὁ Ὅμηρος καὶ κατὰ τὴν διήγησιν τῶν μαχῶν, λέγων ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων, θέλων ποτὲ λαλῆσαι πρὸς τὸν στρατὸν, ἐξελέξατο τὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς πλοῖον, ὡς κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου, ὅπως ἀκουσθῇ πρὸς ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας, τὰ κέρατα·

«Στῇ δ' ἐπ' Ὀδυσσῆος μεγαλήτεϊ νηὶ μελαίνῃ
 »ἣ ῥ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσθε
 »ἣ μὲν ἐπ' Αἴαντος κλισίας Τελαμωνιάδαο,
 »ἣ δ' ἐπ' Ὀδυσσῆος· τοῖ ῥ' ἔσχατα νῆας εἴσας
 »εἵρυσαν ἡγορέῃ πίσυνοι καὶ κάρτεϊ χειρῶν (Θ, 222).»

(1) Ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν μαχῶν φαίνεται ὅτι τὸ τῆς Φυλάκης

Μετὰ τοὺς Ἑλλήνας περιγράφονται οἱ Τρῶες ἐν τῷ Καταλόγῳ. Ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι ὁ ταχύπους Πολίτης ἔρχεται μετὰ σπουδῆς εἰς Ἴλιον ἀπὸ τῆς ἔξωθεν τῆς πόλεως σκοπιᾶς καὶ ἀναγγέλλει τῷ Πριάμῳ ὅτι πλῆθος ἄπειρον Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου βαδίζουσι πρὸς τὰ ἄνω. Οἱ Τρῶες ἀκούσαντες τὴν ἀγγελίαν ὀπλίζονται ἐξέρχονται τῶν τειχῶν καὶ παρτάττονται παρὰ τὸν λόφον Βατιεῖαν. Καὶ ἐπιτοπίως καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ γεωγραφικοῦ ἐρευνῶντες, οὐδένα λόφον εὐρίσκομεν πρὸ τοῦ Ἰσαρλῆκ' ἀναγνωρίζομεν δὲ εὐθὺς ὅτι, ἂν τῶνόντι τὸ Ἴλιον ἔκειτο ἐνταῦθα, ἡ ἐκτὸς τῆς πόλεως σκοπιὰ ἦν περιττὴ καὶ ἄλογος· ἀπὸ γὰρ τῆς πόλεως αὐτῆς, μόλις τότε τριςχίλια μέτρα ἀπεχούσης ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, οἱ Τρῶες ἔβλεπον καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν Ἑλλήνων κίνημα. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ δεκαετής πόλεμος καθίσταται δυσεξήγητος, ἡ δεκαετής πολιορκία ἀδικαιολόγητος, ἂν ὑποθέσωμεν τὴν τοῦ Πριάμου πόλιν ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλῆκ' ὥς καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Τρωάδος φαίνεται, ἐὰν ὀλίγαι χιλιάδες Ἑλλήνων, κυρίων ὄντων τῆς θαλάσσης, ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ αὐχένος τῶν λόφων τούτων, οὔτε τροφαί, οὔτε ἐπικουρίαι εἰσέρχοντο εἰς τὸ Ἴλιον καὶ οἱ Τρῶες ταχέως παρεδίδοντο. Ἔδει δὲ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τοῦ Ἰσαρλῆκ καὶ ναύτας εἶναι καὶ στόλον ἔχειν, ἐνῷ ἡ Ἰλιάς περιγράφει τοὺς Τρῶας ὡς γεωργοὺς καὶ ποιμένας.

Ἄς ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ Ἰσαρλῆκ καὶ ἄς προχωρήσωμεν πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ πεδίου, ὅπερ δικαίως ὁ ποιητὴς καὶ Σκαμάνδριον ὀνομάζει, ὡς ἐγκαρσίως διατεμνόμενον ὑπὸ τοῦ Σκαμάνδρου. Ὁ παρακολουθῶν μοι βλέπει ἐπὶ τοῦ πίνακος ὅτι ὁ ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου πορευόμενος, διαβαίνει, ὡς οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ Ἰλιάδι, τὸν Σκάμανδρον, ῥέοντα σχεδὸν παραλλήλως τῷ Ἑλλησπόντῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ πεδίου· ὁ δὲ εἰς Ἰσαρλῆκ ἐρχόμενος οὔτε εὐρίσκει πρὸ αὐτοῦ, οὔτε

ἔθνος, στρατηγούμενον ὑπὸ Πρωτεσιλάου, ἣν ἐστρατοπεδευμένον κατὰ τὸ δεξιὸν κέρας ἐπ' ἀριστερὰ τῶν Λοκρῶν, πέμπτον τὴν τάξιν, οὐχὶ κατὰ τὸ ἀριστερόν, ὡς κατὰ λάθος ἐτέθη ἐν τῷ καταλόγῳ. Περὶ τούτου ἀλλαχοῦ ἐλαλήσαμεν ἐν ἐκτάσει.

διαβαίνει τὸν Σκάμανδρον. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐγκαρσίας ῥοῆς τοῦ Σκαμάνδρου, ἐκβάλλοντος εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὸ Σίγειον, οἱ Ἕλληνες ἔνθεν μὲν τῆς διαβάσεως ὄντες, εἶχον τὸν Σκάμανδρον ἐπὶ δεξιᾷ, μετὰ δὲ τὴν διάβασιν ὁ ποταμὸς εὐρίσκετο ἐπ' ἀριστερὰ αὐτῶν· τοῦτο συμβαίνει καὶ νῦν ὡς ἐπὶ Ὀμήρου. Ὅθεν ματαία ἡ μεταφορὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σκαμάνδρου ἀπὸ Σιγείου εἰς Ῥοίτειον, ἣν ἄλλοτε ἐτόλμησε ποιῆσαι ὁ Οὐλρίχ· καὶ ἦν ἐπαναλαμβάνει ὁ κ. Σχλίμαν. Ἄν μεταφέρωμεν εἰς Ῥοίτειον τὰς τοῦ Σκαμάνδρου ἐκβολὰς, τότε ὁ ἀπὸ Ἑλλησπόντου εἰς Ἰσαρλῆκ ὁδεύων ἔξει τὸν Σκάμανδρον συγχρόνως ἐπὶ δεξιᾷ καὶ ἐπ' ἀριστερὰ, καὶ πρὸ τῆς διαβάσεως καὶ μετὰ τὴν διάβασιν. Ἐπειτα καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων στρατοπέδευσις, μεταξὺ Ῥοιτείου καὶ Σιγείου, παράλληλος τῷ Ἑλλησπόντῳ, ἀποδείκνυται ἄλογος, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τοῦ πρὸς τῷ Σιγείῳ δεξιοῦ κέρατος, ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς προσβολῆς, ἥτοι τοῦ Ἰσαρλῆκ.

Ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, ἔνθα αἱ ῥίζαι τῆς Ἰδης, βλέπομεν λόφους καὶ κόμην τουρκικὴν, ὀνομαζομένην Βουνάρβασι (κυρία πηγὴ, ἢ πρώτη πηγὴ), διὰ τὴν γειτνίασιν τῶν Δύο Πηγῶν, σημειουμένων ἐν τῷ πίνακι, ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἡμῶν ὁρώντων πρὸς τὴν Ἰδην. Αἱ δύο αὗται πηγαί, ὡς πρῶται ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν λόφων καὶ ἀφθονώτεραι (Βουνάρβασι), εἰσὶν ἀξιόλογον σημεῖον τοπογραφικὸν τῷ ὀρίζοντι τὴν θέσιν πόλεως κειμένης ἐπὶ τῶν παρακειμένων αὐταῖς λόφων. Αἱ κατωτέρω πολλαί, ἀλλ' ἀσθενέστεραι πηγαί ὀνομάζονται τουρκιστὶ Κιρκ-Γκιόζ (τεσσαράκοντα ὅμματα) καὶ οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν ταῖς πρώταις, καλουμέναις Βουνάρβασι. Ἐκ τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύεται, ὅτι αἱ πηγαί Βουνάρβασι εἰσὶν αἱ τῆς Ἰλιάδος δύο πηγαί, καθ' ἃς ἐφονεύθη ὁ Ἐκτωρ· καίτοι δὲ σχεδὸν ὁμοίας οὔσης νῦν τῆς θερμότητος ἀμφοτέρων, κατὰ μὲν τὸ θέρος εἰσὶ ψυχραί, κατὰ δὲ τὰ ψύχη τοῦ χειμῶνος περικαλύπτονται ἀτμῷ, ὡς ἂν ἔζον. Ἐπὶ δὲ τὰ ἀριστερὰ ἡμῶν, πρὸ τῆς κόμης τῆς τουρκικῆς, ὁρῶμεν λοφίσκον ὅμοιον τῇ Βατιεῖᾳ, παρ' ἣν, ὡς λέγει ὁ Ὀμηρος, παρετάχθησαν οἱ Τρῶες. Ἀναβάντες δὲ ἐπὶ τῶν λόφων καὶ ἐξετάσαντες τὴν πρὸς τὴν Ἰδην πλευρὰν, πειθόμεθα εὐθὺς ὅτι ἡ τοῦ Πριάμου

πόλις, οὔσα ἐνταῦθα, συνεκοινώνει μὲν εὐκόλως μετὰ τῆς Ἀσίας πάσης διὰ τῆς Ἰδῆς, ἣν δὲ πάντῃ ἀπρόσιτος ἐκείθεν τοῖς Ἑλλησι. Τότε καὶ ἡ σκοπιὰ τοῦ Πολίτου ἐκτὸς τῆς πόλεως ἐξηγεῖται λογικῶς· μόνον γὰρ ἐν αἰθρίᾳ ἀπὸ τῶν λόφων τούτων ἡ τοῦ Ἑλλησπόντου παραλία ἐστὶ καταφανής, συντεμονομένου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ ὀρίζοντος ὑπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων τῶν καλυπτούσων τὰ κάτω τοῦ πεδίου τὰ πρὸς τῇ θαλάσῃ.

Ἀς μεταβῶμεν νῦν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς πρώτης, τῆς γενομένης ὑπὸ τὸ Ἰλιον, καὶ περιγραφομένης ἀπὸ τοῦ 1ου στίχου τῆς Γ ῥαψωδίας μέχρι τοῦ 312ου τῆς ῥαψωδίας Η.

Μετὰ πολλὰ ἐπεισόδια συμβαίνοντα κατὰ τὴν μάχην, ὁ ποιητὴς λέγει ὅτι ἡ Ἀφροδίτη εὕρισκει τὸν Ἀρην καθήμενον ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ τῆς μάχης·

«εὗρεν ἔπειτα μάχης ἐπ' ἀριστερὰ θοῦρον Ἀρην
»ἦμενον....» (E, 355).

ἐκεῖ, ὅπου πρὸ ὀλίγου ἡ Ἀθηνᾶ τὸν ἀφῆκεν, ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ Σκαμάνδρου.

«Ὡς εἰπούσα (Ἀθηνᾶ) μάχης ἐξήγαγε θοῦρον Ἀρην·
»τὸν μὲν ἔπειτα καθεῖσεν ἐπ' ἡϊόεντι Σκαμάνδρῳ» (E, 35)

Ἐξετάζοντες τὸν πίνακα τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, βλέπομεν ὅτι, ἐὰν μὲν ἡ πρώτη μάχη ἐγένετο πρὸ τῶν λόφων Βουνάρβασι, οἱ Ἕλληνες εἶχον τῶντι τὸν Σκάμανδρον ἐπ' ἀριστερὰ αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως ἐὰν ἡ μάχη ἐγένετο πρὸ τῶν λόφων Ἰσαρλήκ.

Καὶ μόνα τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ἱκανῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ τῆς Ἰλιάδος περιγραφαὶ οὐκ εἰσὶν ἐφαρμοστέαι ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλήκ. Ἀς ἐξακολουθήσῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐτέρων τριῶν μαχῶν, ἵνα πεισθῇ. Πῶς, λόγου χάριν, ἐξηγήσωμεν τὴν νυκτερινὴν στρατοπέδευσιν τῶν Θρακῶν καὶ ἄλλων ἐθνῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Θύμβρης; (K, 430). Πῶς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀρεως ἐπὶ τῆς Καλλικολώνης, ἵνα ἐνθάρρυνῃ στρατὸν μαχόμενον πρὸ τοῦ Ἰσαρλήκ; Τὸ τῆς Θύμβρης πεδίων καὶ ἡ Καλλικολώνη κεῖνται πέραν τῶν λόφων Ἰσαρλήκ· Τὸνναντίον ἡ μυνεία

τῶν χωρῶν τούτων, ὡς σημείων τοπογραφικῶν, ἐστὶ λογικὴ καὶ κάλλιστα ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι.

Ἐπειδὴ δέ τινες λέγουσι τὴν ἀπὸ Ἑλλησπόντου εἰς Βουνάρβασι ἀπόστασιν εἶναι μείζονα τῆς ἐν Ἰλιάδι περιγραφομένης, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον τὸ Βουνάρβασι μόλις ἀπέιχε τῆς παραλίας κατὰ ἑννεακισχίλια μέτρα, ἅπερ διανύονται ἀπονητὶ ἐν δυσὶν ὥραις· κατὰ δὲ τὴν τρίτην μάχην, τὴν σπουδαιότεραν τῆς Ἰλιάδος, οἱ Ἕλληνες τρεῖς διέτρεξαν τὸ Τρωϊκὸν πεδίον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, ἥτοι ἐν συνόλῳ διέτρεξαν εἰκοσιεπτὰ χιλιόμετρα· καὶ τοῦτο ἐγένετο ἐν μιᾷ μόνῃ τῶν πέντε συνεχῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς συμβαίνουσιν αἱ τέσσαρες τῆς Ἰλιάδος μάχαι, αἱ μετὰ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως. Ναπολέων ὁ Α', δραπετεύσας ἐκ τῆς νήσου Αἰθαλίας (Ἑλβας) καὶ ἀποσιθισθεὶς εἰς τὰ παράλια τῆς Γαλλίας, ἦλθεν εἰς Παρισίους μετὰ στρατοῦ διανύοντος ἐπὶ πολλὰς συνεχεῖς ἡμέρας τριάκοντα, ἐνίοτε δὲ καὶ τεσσαράκοντα τὴν ἡμέραν χιλιόμετρα.

Περιγράφεται δὲ ἡ τοῦ Ἰλίου πόλις ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς εὐρυάγεια, εὐτύχεος, ἄστὺ μέγα, ἔχουσα μακρὰ τεῖχην, αἰπεινὴν, ἐρατεινὴν καὶ λοιπά· τὸ δὲ ἀνώτατον μέρος, ἡ ἄκρα πόλις, ὠνομάζετο Πέργαμος, ἔνθα ἦσαν τὰ ἐκ ξεστοῦ λίθου μεγάλα τοῦ Πριάμου ἀνάκτορα, τὰ τοῦ Ἑκτορος, τὰ τοῦ Πάριδος, καὶ οἱ ναοὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλωνος. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἀμαξιτοὶ μέχρι τοῦ Περγάμου· αἱ πρὸς τὸ πεδὶον πύλαι τῆς πόλεως, φέρουσαι ἐπ' αὐτῶν πύργον ὑψηλὸν, ὠνομάζοντο Σκαιαὶ πύλαι· ἡ ἀπὸ τοῦ Περγάμου ἀπόστασις τῶν Σκαιῶν πυλῶν ἦν μεγάλη καὶ ὑπὸ πολλῶν ὁδῶν διακεκομμένη. Ἐρωτῶ οἷονδήποτε ἂν ἡ τοιαύτη περιγραφὴ ἐφαρμόζεται τὸ παράπαν τῇ σμικροτάτῃ πόλει, ἣν ἀνεῦρεν ὁ κύριος Σχλίμαν ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλήκ. Τουναντίον ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι, ἐχόντων ἐπιφάνειαν μείζονα τεσσάρων τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, κάλλιστα ἐφαρμόζονται ἢ τε περιγραφὴ καὶ τὰ ἐπίθετα. Πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης εὐρίσκονται λίθοι διεσπαρμένοι, λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομῶν, ὅμοιοι τοῖς ἐπὶ τῶν πέριξ τῶν Ἀθηνῶν εὐρισκομένοις λίθοις. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ τουρκικοῦ ναοῦ τῆς κώμης Βουνάρβασι φαίνονται πολλοὶ λί-

θοι κανονικῶς λελαξευμένοι, πώρινοι ἢ κογχυλῖται, ἀρχαῖοι. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς αὐτῆς κώμης πλεῖστα τεμάχια στηλῶν λιθίνων ἴστανται ἐπὶ τῶν τάφων· καὶ ἐν τῇ αὐτῇ δὲ τῆς παρὰ τῇ κώμῃ ἐπαύλεως εἶδον μεγάλα τεμάχια μαρμαρίου. Ἐπὶ δὲ τοῦ Περγάμου πρῶτος ὁ Μοδουί, καὶ τελευταῖον ὁ Χάν, ἀνεῦρον τείχη ἔχοντα τύπον ἀρχαῖον. Διὰ τί λοιπὸν μετὰ τοσαύτας καὶ τοιαύτας μαρτυρίας ὁ κύριος Βουρνούφ γράφει ὅτι, ἂν ποτε τὸ Ἴλιον ὑπῆρξεν, οὐκ ἦν ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλῆκ; Διότι, λέγει, τὰ ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρβασι ἀνακαλυφθέντα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ ἔκτου αἰῶνος· διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν, προστίθῃσι τὰ ἐπὶ τοῦ Περγάμου τείχη οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ἄς ἐξετάσωμεν ἂν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κυρίου Βουρνούφ ἀρκεῖ, ἂν τὰ κεράμια ἔχουσιν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν, οἷαν ἀποδίδει αὐτοῖς.

Κατ' ἐμὲ, δυνάμεθα μὲν εἰπεῖν ὅτι ὅπου κεραμικῶν ἔργων λείψανα, ἐκεῖ καὶ ἄνθρωποι ἔζων ποτὲ καὶ πόλεις ὑπῆρξαν, οὐχὶ ὅμως ὅτι οὔτε ἄνθρωποι ποτὲ ἔζησαν, οὔτε πόλεις ὑπῆρξαν παντοῦ, ὅπου οὐδὲν τεμάχιον κεραμικοῦ ἔργου εὗρέθη. Μὴ ἀνακαλυφθέντων ἐνταῦθα κεραμικῶν ἀγγείων τοῦ ὀγδόου, ἐννάτου ἢ δεκάτου αἰῶνος, ἔπεται ἄραγε διὰ τοῦτο ὅτι οὔτε ἄνθρωποι ἔζων, οὔτε Ἀθῆναι ὑπῆρχον πρὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος; Ἐπεται ἄρα γε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὅτι τὰ τῆς Τίρυνθος τείχη οὐκ εἰσὶν ἀρχαιότερα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος;

Θαυμάζω δὲ πῶς ὁ κύριος Βουρνούφ ζῶν ἐν Ἀθήναις ἔγραψε «τὰ ὅστρακα μόνον σώζονται· τοῦ δὲ ἀγγείου συντριβέντος, οὐδεὶς ἀθροίζει τὰ τεμάχια»· la poterie seule subsiste, et si le vase est brisé person ne songe à le recueillir. Ἀγνοεῖ, φαίνεται, ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐνταῦθα πλῆθος ἀπειρον ἀρχαίων ὀστράκων συναθροίζονται, ἀλέθονται καὶ εἰς κόνιν μεταβάλλονται πρὸς χρῆσιν τῶν οἰκοδομῶν· καὶ ὅμως περὶ τὰς Ἀθῆνας πολλάκις ἀπαντῶνται γυναῖκες καὶ ἀπόμαχοι συναθροίζοντες ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ συσσωρεύοντες ἀρχαῖα ὅστρακα.

Εἰσὶ δὲ καὶ τόποι ἔνθα οἱ κάτοικοι ἀντὶ πηλίνων χρῶνται ἀγγείοις ἐκ ξύλου ἢ χαλκοῦ κατεσκευασμένοις, ἔνθα αἱ τῶν οἰ-

κιῶν στέγαι φέρουσιν ἀντὶ κεράμων πλάκας λιθίνας. Πάντες οἱ περὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Πίνδου κατοικοῦντες οὔτε κατασκευάζουσιν, οὔτε ἐξώθεν εἰσάγουσι πήλινα ἀγγεῖα, ἢ κεράμους ἢ πλίνθους, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει Μετσόβω, ἐχούσῃ περὶ τὰς τέσσαρας χιλιάδας κατοίκων, δυσκόλως εὐρήσεις ἀγγεῖα πήλινα.

Καὶ οἱ συγγραφεῖς δὲ οἱ κλασικοὶ τῆς Ἑλλάδος συμφωνοῦσι τῇ Ἰλιάδι καὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ Ἴλιον ἦν ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι, οὐχὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἰσαρλήκ. Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος, ἐξιστορῶν τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, πολλάκις περὶ Ἰλίου λαλεῖ, ἀλλ' αἰεὶ ὡς περὶ πόλεως μὴ ζώσης, μὴ υπαρχούσης, ἀλλ' ἐρήμου· τοσάκις ποιεῖται μνηῖαν τῆς Τρωϊκῆς χώρας, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ παρὰ τὸν Σκάμανδρον Σιγείου, τῶν περὶ τὸ Σίγειον χωρῶν ἃς εἶχον πρῶτον οἱ Πεισιστρατίδαι, εἴτα οἱ Λεσβιοί, εἴτα οἱ Ἀθηναῖοι· τοσάκις ὀνομάζει τὰ ἔθνη τὰ κατοικοῦντα τὴν Τρωάδα, ἀλλ' οὐδέποτε λαλεῖ περὶ Ἰλιέων, ζώντων, κατοικούντων πόλιν ὀνομαζομένην Ἴλιον. Τὸν ἀντιόχον λέγει ἐν τῷ τέλει τοῦ Ε'. Βιβλ. Κεφαλ. 122, ὅτι Ὑμέας τις καλούμενος ἐλθὼν μετὰ στρατοῦ εἰς Ἑλλησπόντον «εἶλε μὲν Αἰολέας πάντας ὅσοι τὴν Ἰλιάδα νέμονται, εἶλε δὲ Γέργιθας τοὺς ὑπολειφθέντας τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν». Ἀρα κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐπὶ Ἡροδότου οἱ ὑπολειφθέντες τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν, ἤτοι τῶν ἀρχαίων Τρώων, τῶν κατοίκων τοῦ Ὀμηρικοῦ Ἰλίου, κατῴκουν πόλιν, οὐχὶ Ἴλιον ἀλλὰ Γέργιθα καλουμένην.

Ἐπὶ τίνος οὖν Περγάμου ἀνέβη ὁ Ξέρξης καὶ ἔθυσε τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἰλιάδι; Ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι, χώρας ἐρήμου κατοίκων καὶ οἰκιῶν καὶ ναῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Περσικὸς στρατὸς, λέγει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἀλικαρνασσοῦ (Βιβλ. Ζ', Κεφ. 42—43), «ἐποίετο τὴν ὁδὸν ἐκ τῆς Λυδίας εἰς τὸν ποταμὸν Κεῖικον· ἀπὸ δὲ Κεῖικου ὁρμώμενος, Κάνης ὅρος ἔχων ἐν ἀριστερᾷ. . . ἐς Καρίνην πόλιν· ἀπὸ δὲ ταύτης διὰ Θήβης πεδίου ἐπορεύετο, Ἀτραμύττειόν τε πόλιν καὶ Ἀντανδρον τὴν Πελασγίδα παραμειδόμενος· τὴν Ἰδην δὲ λαβὼν εἰς ἀριστερὰν χεῖρα, ἦε εἰς τὴν Ἰλιάδα γῆν. . . Ἀπικρομένου δὲ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τὸν Σκάμανδρον. . . ἐπέλιπε

» τὸ ῥέεθρον οὐδ' ἀπέχρησε τῇ στρατιᾷ τε καὶ τοῖσι κτῆνεσι πινόμενος. Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν ὡς ἀπίκετο Ξέρξης, ἐς τὸ » Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη, ἕμερον ἔχων θεήσεσθαι· θεησάμενος δὲ καὶ πυθόμενος κείνων ἕκαστα, τῇ Ἀθηναίῃ τῇ Ἰλιάδι ἔθυσσε βοῦς » χιλίας· χροᾶς δὲ οἱ μάγοι τοῖσι ἥρωσι ἔχέαντο· ταῦτα δὲ ποιησάμενοισι νυκτὸς φόβος ἐς τὸ στρατόπεδον ἐνέπεσε· ἅμα ἡμέρῃ δὲ » ἐπορεύετο ἐντεῦθεν, ἐν ἀριστερῇ μὲν ἀπέργων Ῥοίτειον πόλιν καὶ » Ὀφρύνιον καὶ Δάρδανον, ἥπερ δὴ Ἀβύδω ὁμουρος ἐστί· ἐν δεξιῇ » δὲ Γέργιθας Τευκρούς».

Ὡς ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος φαίνεται, ὁ Περσικὸς στρατὸς, πορευθεὶς παρὰ τὰς μεσημβρινὰς καὶ ἀνατολικὰς ὑπωρείας τῆς Ἰδης, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Τρωϊκὸν πεδῖον διὰ τῆς κοιλάδος τῆς μεταξὺ τῶν λόφων Βουνάρβασι καὶ Καλλικολώνης, εἶδε δὲ κατὰ πρῶτον τὸν Σκάμανδρον ὑπὸ τοὺς λόφους τοῦ Βουνάρβασι. Εἰς τὸ ἐπ' αὐτῶν ἄρα Πέργαμον ἀνέβη ὁ Ξέρξης· λέγει γὰρ ὁ Ἡρόδοτος «ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν ὡς ἀπίκετο Ξέρξης ἐς τὸ τοῦ Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη». Οὔτε πόλεως δὲ μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὴν ἀπὸ Σκαμάνδρου εἰς Πέργαμον ἀνάβασιν τοῦ Ξέρξου, οὔτε ναῶν, οὔτε κατοίκων· ἐξηγοῦσι δὲ τὸν διὰ νυκτὸς πανικὸν φόβον ἥ τε ἐρημία τοῦ τόπου καὶ τὸ εὐρὺ χάσμα, ἐν ᾧ ῥίπτεται ὁ Σκάμανδρος μετὰ κρότου, καὶ ἡ ὑψηλὴ καὶ κρημνώδης πλευρὰ τοῦ Περγάμου, ἀφ' ἧς συχνὰ ἀποσπῶνται λίθοι, κατακρημνιζόμενοι εἰς τὸν βυθὸν τοῦ χάσματος διὰ φοβεροῦ πατάγου ἀντηχομένου ἐν τοῖς παρακειμένοις σπηλαίοις.

Ὅμοιως ὁ Θουκυδίδης περιγράφων τὰ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου ἔτους, πολλάκις ὁμιλεῖ περὶ Ἑλλησπόντου, περὶ τῶν πόλεων Σιγείου, Ῥοιτείου καὶ ἐτέρων τῆς Τρωϊκῆς χώρας πόλεων, ἀλλ' οὐδ' ἅπαξ μνημονεύει πόλεως Ἰλίου ὑπαρχούσης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τί ἄλλο δηλοῖ ἡ σιωπὴ αὕτη, εἰμὴ ἔλλειψιν, ἀνυπαρξίαν Ἰλίου τότε; Ἐὰν ἡ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἐκπορθηθεῖσα Ἰλιος ἦν, ὡς νομίζει ὁ κύριος Βουρνούφ, ἐπὶ Ἰσαρλῆκ καὶ ὑπῆρχεν ἔτι καὶ κατωκεῖτο κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅτε τόσαι ναυμαχίαι ἐγένοντο ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ, βεβαίως ὁ Θουκυδίδης ἐλάλει ἂν καὶ περὶ ταύτης.

Μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἔρχεται ὁ Ξενοφῶν ἐξελέγχων ἡπάτη-
 μένους τοὺς νομίζοντας τὸ Ἰλίον ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσραλῆκ. Ὁ
 Ξενοφῶν, ὡς γνωστὸν, ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς, ἀναλαμβάνει τὴν ἱστο-
 ρίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου
 ἔτους, ἐνθα λήγει ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἀρχεται δὲ διηγούμενος
 δύο ναυμαχίας, γενομένας ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ μετὰ Λακε-
 δαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, τὴν μὲν παρὰ τῷ Ροιτείῳ ἄκρῳ, τὴν
 δὲ παρ' Ἀβύδῳ. «Μετ' ὀλίγον δὲ τούτων Δωριεὺς ὁ Διαγόρου
 »ἐκ Ρόδου ἐς Ἑλλησποντον εἰσέπλει, ἀρχομένου χειμῶνος, τέτ-
 »ταρσι καὶ δέκα ναυσὶν, ἅμα ἡμέρα. Κατιδὼν δὲ ὁ τῶν Ἀθη-
 »ναίων ἡμεροσκόπος ἐσήμανε τοῖς στρατηγοῖς. Οἱ δὲ ἀνηγάγοντο
 »ἐπ' αὐτὸν εἴκοσι ναυσὶν, ἃς ὁ Δωριεὺς φυγὼν πρὸς τὴν γῆν
 »ἀνεβίβαζε τὰς ἑαυτοῦ τριήρεις, ὡς ἥνοιγε, περὶ τὸ Ροίτειον.
 »Ἐγγὺς δὲ γενομένων τῶν Ἀθηναίων, ἐμάχοντο ἀπὸ τε τῶν
 »νεῶν καὶ τῆς γῆς μέχρις οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέπλευσαν ἐς Μάδυτον
 »πρὸς τὸ ἄλλο στρατόπεδον οὐδὲν πράξαντες. Μίνδαρος δὲ
 »κατιδὼν τὴν μάχην ἐν Ἰλίῳ θύων τῇ Ἀθηνᾷ, ἐβόηθει ἐπὶ τὴν
 »θάλατταν καὶ καθελκύσας τὰς ἑαυτοῦ τριήρεις ἀπέπλει, ὅπως
 »ἀναλάβῃ τὰς μετὰ Δωριέως. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀνταναγαγόμενοι
 »ἐναυμάχησαν περὶ Ἀβυδὸν κατὰ τὴν ἡϊόνα, μέχρι δείλης ἐξ
 »ἐωθινοῦ.»

Ἡ περιγραφὴ ἐστὶν ἐναργής· ἡ μὲν πρώτη ναυμαχία, ἡ περὶ τὸ
 Ῥοίτειον, ἐγένετο τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Δωριεὺς εἰσῆλθεν εἰς τὸν
 Ἑλλησποντον, ἡ δὲ ἑτέρα, ἡ παρ' Ἀβύδῳ, ἐγένετο τὴν ἐπομένην
 ἡμέραν, διαρκέσασα «μέχρι δείλης ἐξ ἐωθινοῦ». Ἡ τελευταία
 φράσις ἐξηγεῖ ἱκανῶς ὅτι ἡ περὶ τὸ Ῥοίτειον ναυμαχία προηγεῖ-
 ται κατὰ μίαν ἡμέραν.

Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Ξενοφῶν δεικνύει, ὅτι τὸ ναυτικὸν στρατό-
 πεδον τῶν Λακεδαιμονίων, τὸ ναυαρχούμενον ὑπὸ τοῦ Μινδάρου,
 ἦν ἐν Ἀβύδῳ τοῦτο προεῖπε καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς
 ἱστορίας του. Ὁ Μίνδαρος ἄρα ἦλθε πεζὸς ἀπὸ Ἀβύδου εἰς Ἰσαρ-
 λῆκ, ὅπως θύσῃ τῇ Ἀθηνᾷ, ὅπερ ἄλογον καὶ ἐπικίνδυνον, ναυλο-
 χούντων περὶ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἔστω πρὸς
 στιγμὴν ὁ Μίνδαρος ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσραλῆκ ἐντεῦθεν καὶ ἡ εἰ-

σοδος τοῦ Ἑλλησπόντου ἐστὶ καταφανής καὶ ἡ ἀντικρὺ παραλία ἔνθα ἦσαν αἱ τῶν Ἀθηναίων τριήρεις· ἔδει οὖν πρῶτον τὸν Μίνδαρον ἰδεῖν τὰ τε τοῦ Δωριέως πλοῖα εἰσερχόμενα εἰς τὸν Ἑλλησποντον καὶ τὰ τῶν Ἀθηναίων ἀναγόμενα καὶ πλέοντα κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων· πρὸς δὲ τούτοις ἔδει αὐτὸν, ναύαρχον ὄντα τῶν Λακεδαιμονίων, ἀναγγεῖλαι εὐθὺς τῷ Δωριεῖ τὴν τῶν Ἀθηναίων παρασκευὴν καὶ εἰ δυνατόν κωλύσαι αὐτὸν τῆς εἰς τὰ πρόσω πορείας. Τούτου δὲ μὴ γενομένου, ἔδει τὸν Μίνδαρον καταβῆναι καὶ μετασχεῖν τῆς ναυμαχίας, οὐχὶ δὲ μένειν ἐπὶ Ἰσαρλῆκ, καὶ ὄραν ἀταράχως πρὸ αὐτοῦ τοὺς Λακεδαιμονίους μαχομένους πρὸς διπλάσιους ἐχθρούς. Τίς ὁ μὴ ὄρων, ὁ μὴ πειθόμενος ὅτι ὁ Μίνδαρος οὐκ ἦν θύων ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Ἰσαρλῆκ, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι; Ἡ ἀπὸ Ἀβύδου ἐκεῖσε πορεία τοῖς μὲν Λακεδαιμονίοις ἦν ἀσφαλής, ἀπρόσιτος δὲ τοῖς Ἀθηναίοις. Ἀπὸ τῶν λόφων τοῦ Βουνάρβασι ὁ Μίνανδρος οὐκ ἠδύνατο ἰδεῖν τὰς τοῦ Δωριέως ναῦς, πλεούσας παρὰ τὴν γῆν, κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου· εἶδεν αὐτάς οὐσας ἤδη ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου, διωκομένας καὶ προσβαλλομένας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· τότε καὶ κατέβη εὐθὺς εἰς Ἀβύδον, τὴν δὲ πρωίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἀνήγετο μετὰ τοῦ στόλου ἐξ Ἀβύδου, ὅπως ἔλθῃ εἰς Ῥοίτειον καὶ ἀναλάβῃ τὰς τοῦ Δωριέως τριήρεις· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀνταναχθέντες ἐκώλυσαν τὸν Μίνδαρον ἐλθεῖν εἰς Ῥοίτειον, ναυμαχίησαντες πρὸ τῆς Ἀβύδου ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας.

Ὁ Αἰσχύλος ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι, διηγούμενος πῶς διὰ φανῶν ἐν μιᾷ νυκτὶ ἠγγέλθη εἰς Ἀργὸς ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας, λέγει ὅτι ὁ πρῶτος φανὸς ἀπὸ τῆς Ἰδῆς ἀνήγγειλε τὴν ἄλωσιν εἰς Ἀῆμνον, ἀπὸ δὲ Ἀῆμνου εἰς Ἀθω τὸ ὄρος καὶ οὕτω καθεξῆς·

α' Ἡφαιστος Ἰδῆς λαμπρὸν ἐκπέμπων σέλας,
 »φρυκτὸς δὲ φρυκτὸν δεῦρ' ἀπ' ἀγγάρου πυρὸς
 »ἔπεμπε· Ἰδῆ μὲν πρὸς Ἑρμαῖον λέπας
 »Ἀῆμνου. . . .»

Οἱ μὲν τοῦ Βουνάρβασι λόφοι εἰσὶν οἱ πρὸς τὸ πεδῖον τελευταῖοι τῆς Ἰδῆς κνημοί, οἱ δὲ ἀπωτέρω καὶ χαμηλότεροι λόφοι τοῦ Ἰσαρλῆκ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τῇ Ἰδῇ.

Ὅμοίως ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἑλένῃ καλεῖ τὸ Ἴλιον πόλιν Ἰδης·

«Κάγώ σε τὴν δοκοῦσαν Ἰδαίαν πόλιν
»μολεῖν, Ἰλίου τε μελέους πύργους.»

Καὶ ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Αὐλίδι ἐπὶ τοῦ Βουνάρθρασι ἐννοεῖ τὸ Ἴλιον ὁ Εὐριπίδης, λαλῶν περὶ τοῦ ὠραίου Φρυγίου ποιμένος, τοῦ κριτοῦ τῶν τριῶν θεινῶν, τοῦ εἰς τὰ βούσταθμα τῆς Ἰδης ἐλθόντος μετὰ τῆς ἀρπαγείσης Ἑλένης·

«ἐρῶν ἐρῶσαν ὥχετ' ἐξαναρπάξας
»Ἑλένην πρὸς Ἰδης βούσταθμα.»

Πᾶσα λοιπὸν ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ὁμολογεῖ τῷ Ὀμήρῳ, λέγουσα οὐ μόνον ὅτι τὸ τοῦ Πριάμου Ἴλιον ἦν ἐπὶ τῶν λόφων Βουνάρθρασι, ἀλλ' ὅτι οὐδ' ἀνωρθώθη πλέον οὐδὲ κατωκλήθη ἄπαξ ἄλωθεν.

Ὁ Ὀμηρος εἶπεν ἐν τῇ Ἰλιάδι·

«Πέρθετο δὲ Πριάμοιο πόλις δεκάτῃ ἐνιαυτῷ.»

Ὁ Αἰσχύλος λέγει ἐν ταῖς Εὐμενίσι·

«Σὺν ᾧ σὺ Τροίαν ἄπολιν Ἰλίου πόλιν
»ἐθηκας...»

Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἑλένῃ τοιαύτην λέγει τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰλίου·

«ὥστ' οὐδ' ἔχνος γε τειχέων εἶναι σαφές.»

Ἐν τοῖς Γεωγραφικοῖς τοῦ Στράβωνος ἀναγινώσκομεν τοὺς ἐξῆς τοῦ ῥήτορος Λυκούργου λόγους περὶ Ἰλίου· «Τίς οὐκ ἀκήκοε, ὥς ἄπαξ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεσκάφη, ἀοίκητον οὔσαν;»

Τέλος δὲ πάντων ἰδοὺ οἱ τοῦ Γεωγράφου αὐτοῦ λόγοι· «Ἔστι δὲ Τρῳὰς πρώτη τῆς παραλίας ταύτης, ἥς τὸ πολυθρύλητον καίπερ ἐν ἐρειπίοις καὶ ἐν ἐρημίᾳ λειπομένης, ὅμως πολυλογίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν παρέχει τῇ γραφῇ... (Βιβλ. II', § 1.).

Κατὰ τὴν εἰς Ἀσίαν μετὰβασιν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνης, ἄνδρες καλούμενοι Ἰλιεῖς καὶ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Τρώων, κατήκουν τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰσαρλῆκ μικρὰν τότε καὶ πτωχὴν κώμην.

Ἡ φιλοδοξία ἅμα δὲ καὶ τὸ φιλόμηρον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο πρώτη ἀφορμὴ φήμης καὶ εὐτυχίας τοῖς Ἰλιεῦσι τούτοις. Μετὰ δὲ ταῦτα, τολμηρότεροι γενόμενοι διὰ τὴν κενοδοξίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Καισάρων, οὐ μόνον ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Τρώων ἡξίουσι εἶναι, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τοῦ Πριάμου. Αἱ δ' ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίμαν γενόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ ἐκεῖ εὑρεθέντα μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ ἐκ Σκήψεως Δημητρίου, διηγουμένων τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἐπὶ τῶν λόφων Ἰσαρλῆκ πόλεως. Ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀναγνωρίζεται ἢ τε μικρὰ καὶ πτωχὴ κώμη, ἣν εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν εἰς Γρανικὸν μάχην, καὶ ὁ μικρὸς καὶ εὐτελὴς ναὸς, ὃν ἐκόσμησε διὰ προσφορῶν· καὶ ὁ μέγας ναὸς καὶ τὸ τεῖχος, ὃ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένοντο ἐπὶ Λυσιμάχου. Ἐν ταῖς ὠμαῖς πλίνθοις καὶ ταῖς ἐκ γῆς μόνον καὶ πετρῶν οἰκοδομαῖς ἀναγνωρίζεται ἢ πενιχρὰ πόλις, ἣν, νέος ἔτι, εἶδεν ὁ ἐκ Σκήψιος Δημήτριος. Ἐκεῖ φαίνονται τὰ σημεῖα τῆς τε ἐκποροθήσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας γενομένης ὑπὸ τῶν περὶ τὸν ληστὴν Φιμβρίαν· φαίνονται δὲ ἴσως καὶ τὰ σημεῖα τῆς πρὸς παρηγορίαν τῶν Ἰλιέων τούτων ἐπελθούσης ἀλώσεως ὑπὸ τοῦ Σύλλα, καὶ τῆς ὀλιγοχρονίου διαμονῆς τῶν Γαλατῶν. Τὰ ἐν τοῖς κάτω στρώμασιν εὑρεθέντα κεραμεικὰ ἀγγεῖα μαρτυροῦσιν οὐχὶ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ πτωχείαν· ὥς οὐχὶ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ πτωχείαν μαρτυροῦσι τὰ νῦν ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τοσκάνης κατασκευαζόμενα ἄτεχνα καὶ πτωχὰ ἐκ πηλοῦ ἀγγεῖα, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ὠραῖα καὶ κομψὰ τῶν κεραμικῶν ἐργαστηρίων τῆς Φλωρεντίας καὶ Λούκκας. Τὰ αὐτὰ λεκτέον καὶ περὶ τῶν γραμμῶν καὶ παραστάσεων, ἃς φέρουσιν ἔνια τῶν ἀγγείων, ἀπομιμήσεων γενομένων ὑπὸ πτωχῶν καὶ φαύλων τεχνιτῶν.

Πρὸς τὴν τερατώδη δὲ ἐξήγησιν τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν κκ. Σχλίμαν καὶ Βουρνούφ τῷ ἐπιθέτῳ «γλαυκῶπις» ἀντιτάττομεν, δυσωπούμενοι, τοὺς ἐξῆς πρῶτον στίχους, τοὺς μαρτυροῦντας ὅτι ἐν τῇ Ἰλιάδι οἱ θεοὶ εἰσὶν ἐντελῶς ἀνθρωπόμορφοι, δυσκόλως ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων διακρινόμενοι·

«ἀχλὺν δ' αὖτοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλον, ἥ πρὶν ἐπῆεν,
»ὄφρ' εὖ γινώσκῃς ἡμὲν θεὸν ἦρ' ἐ καὶ ἄνδρα» (Ε, 427).

ἔπειτα τὸν ἐξῆς στίχον, τὸν κηρύττοντα ὅτι ὁ Ὀμηρος θέλει τὴν Ἀθηναίαν ἔχουσαν κεφαλὴν γυναικὸς, οὐχὶ γλαυκός·

«Τὸν θεὸς Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἡυκόμοιο» (Ξ, 273).

Τὸ ἄγαλμα ἄρα τῆς Ἀθηναῖς τὸ ἐν τῷ Περγάμῳ, ὡς καὶ ἡ Ἀθηναῖς αὐτὴ, εἶχον κεφαλὴν γυναικὸς ἡυκόμοια, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ γλαυκοὺς.

Οὕτως ἐνόει ὁ Ἀνακρέων τὸ γλαυκῶπις Ἀθήνη καὶ διέταττε τὸν ζωγράφον ποιῆσαι τὴν αὐτοῦ ἐταίραν ἔχουσαν τὸ βλέμμα

«ἅμα γλαυκὸν ὡς Ἀθήνης,
»ἅμα δ' ὕγρον ὡς Κυθήρης.» (Ἀνακρ. ᾠδὴ κή.)

Οὕτως ὁ Φειδίας ἐποίησε τὴν θεὸν ἐν τῷ Παρθενῶνι.

Τὰ δὲ ἐκ λίθου ὄργανα, τὰ ἐν Ἰσαρλῇ εὐρεθέντα, μέγα μέρος τῆς προϊστορικῆς αὐτῶν φήμης ἀπώλεσαν, ἀφ' ὅτου ἐνεθυμήθημεν ὅτι, ἐπὶ Ἡροδότου, βεβαίως δὲ καὶ μετὰ τὸν Ἡρόδοτον, οἱ τῶν σφραγίδων γλύπται ἐχρῶντο λιθίνοις ὀργάνοις· ὅτι οἱ μετὰ τῶν Περσῶν ἐλθόντες Αἰθίοπες καὶ πολεμήσαντες ἐν Μαραθῶνι, ἐχρῶντο οἰστοῖς, ὧν ἡ αἰχμὴ, ἀντὶ σιδήρου, ἦν ἐκ λίθου ὀξέος πεποιημένη. «Αἰθίοπες δὲ.....τόξα εἶχον ἐκ φοίνικος...ἐπὶ δὲ καλαμίνους »οἰστοὺς σμικροὺς· ἀντὶ δὲ σιδήρου ἐπῆν λίθος ὀξὺς πεποιημένος τῷ καὶ τὰς σφραγίδας γλύφουσι. (Ἡροδ. βιβλ. Ξ', κεφ. 69.) »Ετι δὲ καὶ νῦν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Βιθυνίᾳ, οἱ γεωργοὶ χρῶνται λιθίνοις τισὶν ὀργάνοις.

Τὰ δὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ἡ κοσμήματα, ὁ πολύκροτος τοῦ Πριάμου θησαυρὸς, οὐδὲν ἄλλο κατ' ἐμὲ εἰσὶν ἢ τὸ σύνολον πραγματειῶν χρυσοχόου, θέντος αὐτὰς ὁμοῦ ἐν κιβωτίῳ, ὅπως τὰς σῶση ἀπὸ κινδύνου, ἴσως κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιμβρίαν ληστῶν. Τὸ ὁμοιόμορφον πολλῶν δακτυλίων, πολλῶν ἐνωτίων καὶ ὄρμων, τεκμηριῶν ὅτι ἐμπολήματα χρυσοχόου ἦσαν καὶ οὐχὶ θησαυρὸς ἡγεμονίδος· ἄλλως τε πάντα τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ταῦτα σκεύη ἢ κοσμήματα εἰσὶ κοινὰ καὶ ἀκομψα. Οἱ ὀφιοειδεῖς δακτύλιοι ὁμοιάζουσι τοῖς ἐν

Ἰταλίᾳ ἀνακαλυπτομένοις, οὓς οἱ νῦν χρυσοχόοι μιμοῦνται καὶ οὓς βλέπομεν κρατοῦντας τὸν λαιμοδέτην τῶν ἀνδρῶν ἀντὶ δεσμοῦ.

Ὅτι δὲ οὐδὲν δέπας ἀμφικύπελλον εὐρέθη ἐν Ἰσαρλῇ καὶ ὅτι κακῶς ὅ,τε κύριος Σχλίμαν καὶ ὁ κύριος Βουρνούφ ἐφῆρμσαν τὴν λέξιν ἀμφικύπελλον ἐπὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων ποτηρίων, μίαν μόνην κοιλότητα ἐχόντων, ἓνα μόνον πυθμένεα, μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος περιγράφων τὸ τοῦ Νέστορος δέπας, ὃν ἀμφικύπελλον·

«πὰρ δὲ δέπας περικαλλὲς ὃ οἴκοθεν ἦγ' ὁ γηραιός,

»χρυσείοις ἤλοισι πεπαρμένον· οὕατα δ' αὐτοῦ

»τέσσαρ' ἔσαν, δοικὴ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον

»χρύσειαι νεμέθοντο· δῶα δ' ὑπὸ πυθμένες ἦσαν.»

Οἱ χειρόμυλοι οἱ εὐρεθέντες ἐν Ἰσαρλῇ εἰσὶν ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει ἐν Ἑλλάδι πρὸς κατασκευὴν τοῦ χόνδρου, σίτου χονδρῶς ἀλληλεσμένου, ἐξ οὗ τὸ ὁμώνυμον φαγητὸν, χόνδρος λεγόμενον, ὅμοιον τῷ ἰταλικῷ ἀρζόττω (risotto), θρεπτικώτερον δέ. Ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῷ Δειπνοσοφιστῇ περιγράφεται ὁ χόνδρος καὶ ἡ τοῦ φαγητοῦ κατασκευὴ ἐν ζωμῷ ὄρνιθος ἢ ἐρίφου (Βιβλ. Γ', σελ. 100).

Μετὰ τὰ λεχθέντα ἐπιτραπήτω ἡμῖν πιστεύειν μᾶλλον τῇ Ἰλιάδι καὶ τοῖς Ἑλλησι κλασικοῖς ἢ τῇ νέᾳ σοφίᾳ, ἥτις κατὰ τὸν κύριον Βουρνούφ προτιμᾷ τὰς ἀνασκαφάς.

Τελευτῶντες δὲ λέξομεν περὶ Ὀμήρου ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι εἶπον, εἶναι αὐτὸν ὠκεανόν,

«ἐξ οὗ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα,

»καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρεῖατα μακρὰ νάουσιν.»

καὶ ὅ,τι ὁ κύριος Τρομβλὼν εἶπε ποιούμενος τὸν ἐπιτάφιον τῷ ζωγράφῳ Ἰνγρες, «εἶναι τὸν Ὅμηρον πατέρα τῆς ἰδανικῆς ἐκείνης τελειότητος τῆς ὑπὸ τῶν αἰώνων καθιερωθείσης, ἥς ἄνευ ἡ τέχνη ἐστὶ νεωτερισμὸς ἄστατος ἢ ἰδιοτροπία.» Homère est le père de cet idéal de perfection que les siècles ont consacré et en dehors duquel l'art n'est plus qu'une mode ou un caprice. (Tomblong. Oraison funebre d'Ingres.)

Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ.

ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ ΤΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑΣ ΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΕΡ
ΤΗΣ ΕΡΑΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ.

(Συνέχεια καὶ τέλος τοῦ ἐν τῷ Β' τόμ. σελ. 358 διακοπέντος ἄρθρου)

Δὲν θὰ ἦτο δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων κατὰ τὰς ἀντιστοιχοὺς γερμανικὰς, (καθ' ὅς οἱ Ἑρασμῖται ἀξιοῦσι νὰ προφέρωνται αἱ ἐλληνικαί, καίτοι οὐ διαρρήδην λέγοντες τοῦτο), εἶνε ὅλως ἡμαρτημένη καὶ πλημμελής. Διότι τοιαύτη γερμανικὴ ἢ ἄλλη ὁμοία ἐκφώνησις ἥκιστα ἀρμόζει εἰς διφθόγγους ἐκ συναίρέσεως γεννηθείσας, καὶ ἕκαστος δύναται δικαίως νὰ ἐρωτήσῃ, ὁποία συναίρεσις εἶνε αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑρασμίων ἐπινοηθεῖσα, καθ' ἣν ἡ συναίρεσις ἀποβαίνει μᾶλλον διαίρεσις. Τί δὲ ἄλλο ποιοῦσιν οἱ Γερμανοὶ, ἢ διαιροῦσι μᾶλλον ἢ συναيروῦσι τὰς ἐαυτῶν διφθόγγους (α), π. χ. τὴν *ei* καὶ *eu* (οῖ), ὅταν ἀμφοτέρας ἐν πολλαῖς γερμανικαῖς χώραις προφέρουσιν ὡς *aï*; Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο συγκεχωρημένον νὰ προφέρῃ τις κατὰ ταύτας τὰς ἐλληνικὰς *ει* καὶ *οι*, αἵτινες συναιρεθεῖσαι ἀπέβησαν *ι* καὶ *υ*; Πῶς δὲ θὰ ἦτο πάλιν ὀρθὸν νὰ προφέρωμεν τὴν ἐλληνικὴν *αι* κατὰ τὴν ἀντίστοιχον γερμανικὴν, ὅτε ἐκείνη μὲν ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἀπέβη *ε*, ὅτε μὲν βραχὺ, ὅτε δὲ μακρόν, αὕτη δὲ, ὅπου τῆς Γερμανίας συναιρεῖται, ἐπειδὴ δὲν δύναται, ἀνοιγομένου ἐπὶ πλέον τοῦ στόματος, νὰ διαιρεθῇ περισσότερον, γίνεται *â*, οἷον *Stein, Stain, Stahn, gemein, gemain, gemahn* κτλ; Δι' ὅμοιον λόγον θὰ ἦτο ὡσαύτως ἄτοπος ἡ προφορά τῶν διφθόγγων *αι* καὶ *ευ* κατὰ τὰς ἀντιστοιχοὺς γερμανικὰς ἢ λατινικὰς, ἢ κατὰ τὰς ἀντιστοιχοὺς γαλλικὰς ἢ ἀγγλικὰς. Οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερον ἄτοπον καὶ πρὸς τοὺς περὶ ἐλληνικῆς προσω-

(α) Τοῦτο συμβαίνει πολὺ φυσικῶς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἕνεκα τῆς ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν συμπυκνώσεως τῶν συμφώνων, ὅπως, τοῦναντίον, ἡ συναίρεσις παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἕνεκα τῆς συχνῆς ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀλλεπαλληλίας τῶν φωνηέντων.

δίας κανόνας ἐναντιώτατον εἶνε, ὅπερ ποιοῦσι λαμβάνοντες ἐαυτοὺς πλεῖστοι τῶν Γερμανῶν Ἑρασμιτῶν, τὸ νὰ τονίζωσι δηλαδὴ τὰς ἑλληνικὰς διφθογγούς, καὶ ὅταν ὁ τόνος ὑπάρχῃ ἐν τῇ προηγούμενῃ συλλαβῇ, λέγοντες π. χ., ἤκιστα ἑλληνικῶς, λόγδι, ἐωρακέναι κτλ. Τοῦτο δὲ ποιοῦσι δι' οὐδέν· ἄλλον λόγον, νομίζομεν, ἢ διότι ἐν τῇ γερμανικῇ συμβαίνει νὰ τονίζωνται πάντοτε αἱ δίφθογγοι, δίφθογγος δὲ ἀτόνιστος θὰ ἦτο παρ' αὐτοῖς πρᾶγμα ἀκατανόητον· ἢ ἴσως διότι ἄλλως θὰ ἀπέβαινε δύσκολος πολλάκις ἡ διηρημένη ἐκφώνησις τῶν ἑλληνικῶν διφθογγῶν. Ἄν δὲ τὸ μέτρον καὶ ὁ τονισμὸς ἀπαιτοῦσι (α) τὴν ὡς ἀπλῶν φωνηέντων ἐκφώνησιν τῶν διφθογγῶν, τούτου ὀλίγον φαίνονται φροντίζοντες οἱ Γερμανοὶ Ἑρασμιῖται, διάτι θέλουσι νὰ ἐρασμιζῶσι μᾶλλον, ὥς εἰσὶ κε, καὶ γερμανίζωσιν ἢ νὰ ἑλληνίζωσιν. Ἀλλὰ τὸ πάντων ἀτοπώτατον εἶνε τὸ νὰ νομίζωσιν οἱ αὐτοί, ἐπειδὴ ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ τονίζεται πάντοτε τὸ πρῶτον τῶν διφθογγῶν φωνῆεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ οὐδὲν ἄλλο εἶνε συναίρεσις δύο φωνηέντων, ἢ ὁ ἀναδιβασμὸς τοῦ τόνου ἐπὶ τὸ πρῶτον τούτων (β) καὶ ἡ ταχεῖα αὐτῶν εἰς μίαν συλλαβὴν συνεκφώνησις. Λέγομεν δὲ τὴν δοξασίαν ταύτην ἀτοπωτάτην, οὐ μόνον διότι μάχεται φανε-

(α) Οἷον ἐν ταῖς διφθογγοῖς αἱ καὶ οἱ, ὅταν αὗται ᾗνε ἀτόνιστοι, καὶ τὸ μέτρον ἀπαιτῇ νὰ ἐκφωνηθῶσιν ὡς συλλαβαὶ βραχεῖαι, οἷον ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς· Ἄνδρα μοι ἔννεπε (Ὀδ. Α, 4.), Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἧὲ καὶ οὐκί (Ίλ. Β, 300). Πολὺ ὀρθότερον θὰ ἐποιοῦν οἱ Ἑρασμιῖται, ἂν, ἀντὶ νὰ διδάσκωσιν ὅτι ἡ μὲν αἱ πρέπει νὰ ἐκφωνῇται ὡς ἡ γερμανικὴ αἰ, ἡ δὲ οἱ ὡς ἡ ἀγγλικὴ οἱ, ἢ, ὅπερ ταυτὸν, ὡς ἡ γερμανικὴ eu, ὅπου αὕτη ἐκφωνεῖται ὡς οἱ, ἢ θέλων νὰ συμπλησιάζωσι τὰ δύο φωνήεντα ἐκατέρων, καὶ τὴν μὲν αἱ νὰ ἐκφωνῶσιν ὡς ε, τὴν δὲ οἱ ὡς τὸ γαλλικὸν u, ἢ, ἂν θέλωσιν, ὀλίγον λεπτότερον, ὡς ἐξεφώνουν αὐτὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοί, ὅπερ οὐδὲ ὁ Κούρτιος ἀρνεῖται, ἀλλὰ διὰ πολλῶν καὶ ἐπιτυχῶν παραδειγμάτων κάλλιστα ἀποδεικνύει (Erläuterungen κτλ. σελ. 24, 23, 24).

(β) Ἀφίνομεν ὅτι τὴν εὐκαιρίαν ταύτην δὲν ἔχουσι πάντοτε οἱ Ἑρασμιῖται, διότι πολλάκις, καὶ πρὶν συναιρεθῶσι δύο φωνήεντα, ὁ τόνος εἶνε ἐπὶ τοῦ πρώτου, οἷον ἐν τοῖς πάσι, δῖς, κόϊλος, βασιλεῖ κτλ. Ἐνίοτε δὲ μάλιστα συμβαίνει καὶ νὰ καταδιβάξῃται ὁ τόνος μετὰ τὴν συναίρεσιν ἐπὶ τὴν ἐπομένην συλλαβὴν, οἷον ἐν τῷ ὄϊος, οἶός.

ρῶς, ὡς πολλάκις εἵπομεν, πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἑλληνικῇ νόμους τῆς συναιρέσεως, καὶ γεννᾷ μεγίστην ἀνθαιρεσίαν, εἰσάγουσα βιαίως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν προφορὰν ἀλλοτριάν, ἀλλὰ καὶ διότι καθόλου δὲν δύναται τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεραίνει ἐκ τοῦ συμβαίνοντος ἐν τινὶ γλώσσῃ ὅτι τὸ αὐτὸ τοῦτο πάντως πρέπει νὰ συμβαίνει καὶ ἐν ἐτέρᾳ. Δὲν εἶνε βεβαίως ἱκανὸς λόγος οὗτος, ἐπειδὴ ἐν τῇ γερμανικῇ τὸ *a* καὶ *i*, καίτοι ἀσυναίρετα μένοντα, ἀποτελοῦσι δίφθογγον, νὰ πιστεύωμεν διὰ τοῦτο ὅτι καὶ ἐν τῇ γαλλικῇ ἡ δίφθογγος *ai* δὲν δύναται νὰ ἐκφωνῇται ἄλλως, ἢ ὡς ἡ ἀντίστοιχος γερμανικὴ. Οὐδὲ, τάνάπαλιν, θὰ ἤξιον τις εὐλόγως νὰ τονίζωσιν οἱ Γερμανοὶ τὸ δεύτερον φωνῆεν τῶν διφθόγγων, διότι οἱ Γάλλοι ἐν ταῖς διφθόγγοις οἱ καὶ *ui* τονίζουν το δεύτερον. Παραλείπομεν ὅτι θὰ ἦτο γελοῖόν τι χρῆμα, ἂν οἱ Γάλλοι εἶχον τὴν ἀξίωσιν καὶ παρ' Ἑλλήσι τὰ φωνήεντα *o* καὶ *a* νὰ ἀποτελῶσι δίφθογγον, διότι καὶ παρ' αὐτοῖς συμβαίνει τὸ αὐτὸ ἐν τῇ οἱ (*oa*). Ὁμοίᾳ θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ ἄλλων διφθόγγων τῶν αὐτῶν ἢ ἄλλων γλωσσῶν, ἀποδεικνύων, πόσον εἶνε ἐπισφαλὲς καὶ ἀνθαίρετον τὸ συμπεραίνειν ἐκ τῆς προφορᾶς τῶν διφθόγγων ταύτης τῆς γλώσσης περὶ τῆς προφορᾶς αὐτῶν ἐν ἐκείνῃ.

Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα δίφθογγος (*a*), ὅπερ ἔχουσι πάντοτε πρόχειρον ὄπλον οἱ Ἑρασμιῖται κατὰ τῶν ἐναντίων, ὠφελεῖ αὐτοὺς μάλλον, ἢ αἱ ἄλλαι ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας ἀποδείξεις. Διότι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε ὅρος γραμματικὸς, ἡ δὲ γραμματικὴ, ὡς ὀρθότατα λέγει ὁ Κούρτιος (6), ἐγεννήθη ὀρμηθεῖσα, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς δηλοῖ, ἐκ φθόγγων γεγραμμένων, τούτου δὲ ἕνεκα αἱ *αι*, *ει*, *οι*, ἅτε διὰ δύο φωνηέντων γεγραμμένοι ἡδύναντο κάλλιστα, ὡς πάλιν ὁ αὐτὸς Κούρτιος λέγει, νὰ ὀνομάζωνται δίφθογγοι, καὶ ὅτε ἐν αὐταῖς ἡκούετο εἷς μόνος καὶ ἀπλοῦς φθόγ-

(α) Περὶ τούτου λέγομεν πλείονα ἀλλαχοῦ, ἐνταῦθα δὲ ὀλίγα τινα ἐν παρέργῳ, καὶ μόνον ἵνα διὰ ταύτης καὶ ἄλλων ὁμοίων προσθηκῶν ἀποδῇ καὶ τὸ παρὸν εἰς τὸ Ἀθηναῖον καταχωριζόμενον μέρος ὡς οἷόν τε αὐτοτελὲς πραγματεία, καὶ ἤτιον ἐπιδεῆς τοῦ ὅλου.

(6) Studien κτλ. 1² σελ. 275.

γος. Ὅτι δὲ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς ἀπλότητος καὶ μονοφωνίας δὲν εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα δίφθογγος ἐν τῇ γραμματικῇ αὐτοῦ σημασίᾳ, οὐδεὶς πώποτε, οὔτε ὁ Κούρτιος, οὔτε ἄλλος τις τῶν Ἑρασμειτῶν ἐπεχείρησάν πως νὰ ἀποδείξωσι, νομίζοντες ἴσως ἰκανὸν τὸ λέγειν τι μόνον. Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς γραμματικοὶ οὐδέποτε φαίνονται θελήσαντες νὰ δηλώσωσιν ἄλλως, ἢ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου τοὺς διὰ δύο φωνηέντων σημαζομένους φθόγγους, ἀφοῦ ἐν ταῖς διφθόγγοις κατατάττουσιν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ τὰς κατ' ἐπικράτειαν καλουμένας διφθόγγους, ἥτοι τὰς α, η, ω, ει, καίτοι τούτων τὸ ἐν μόνον φωνῆεν προφέροντες (α). Ἐν τούτῳ δὲ οὐδὲν ἀτοπώτερον ἐποίησαν καὶ πρὸς τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν τῶν λέξεων ἐναντιώτερον ἢ οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι, ὅτε καὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον δίδραχμον καὶ τετράδραχμον, ἂν καὶ αἱ δύο καὶ τέσσαρες δραχμαὶ δὲν ἐφαίνοντο διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καθ' ἐν τι μόνον σημεῖον αὐτῶν συναπτόμεναι, ἀλλ' ἦσαν εἰς ἐν καὶ ἀπλοῦν νόμισμα συγκεχωνευμένα. Ἄν τις πταίει ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν διφθόγγων, πταίουσιν οἱ νόμοι τῆς

(α) Ἡ φράσις Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ ἐν τῇ περὶ Μουσικῆς (ἴδε M. Meibonii antiquae Musicae auctores septem, 1652. Vol. II. p. 44) «τὰς διφθόγγους ἥτοι κατὰ κρᾶσιν, [ἢ] κατὰ συμπλοκὴν, ἢ κατ' ἐπικράτειαν γίνεσθαι φασιν», ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὅρος οὗτος κατ' ἐπικράτειαν ἦτο ἡδὴ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐχρηστότατος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γραμματικῆς, πιθανώτατα ἀπὸ Διονυσίου τοῦ Θρακῆος, εἰ μὴ ἀπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Τεκμηριοὶ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Στράβων, ὅταν (xiv. p. 648) τὴν σὺν τῇ ἱερογραφίᾳ τῶν δοτικῶν ὀνομάζει ἔθνος, φυσικὴν αἰτίαν οὐκ ἔχον, γεννηθὲν δὲ μόνον, ὅπως ἐκ τοῦ ὅλου νοῦ τοῦ χωρίου συμπεραίνεται, χάριν ἀπλῆς διακρίσεως τῆς ὀνομαστικῆς πτώσεως ἀπὸ τῆς δοτικῆς. Τοιαῦτα δὲν θὰ ἔλεγε βεβαίως ὁ Στράβων, ἂν μετὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ γενομένας ἀκριβεστάτας γραμματικὰς ἐρεῦνας ἤθελεν εὐρεθῇ ὅτι τὸ ἐν τῶν δοτικῶν ἐξεφωνεῖτό ποτε, καὶ τοῦτο ἐμάθανε καὶ αὐτός, ὅτε ἐμαθήτευσεν τῇ γραμματικῇ Ἀριστοδήμῳ τοῦ Μενεκράτους, μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου (β. βλ. ιδ', σελ. 650). Ὅτι δὲ καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα δίφθογγος εἶχε τὴν σημασίαν ταύτην τῆς ἀπλότητος καὶ μονοφωνίας διδάσκουσι σαφέστατα οἱ παλαιοὶ γραμματικοί, ὅταν πάντοτε καὶ πανταχοῦ κατατάττωσιν ἐν ταῖς διφθόγγοις καὶ τὴν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Βλάστιον μονόφωνον ου.

γλώσσης, οἵτινες ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἠθέλησαν νὰ συγχω-
νεύσωσιν εἰς ἓνα φθόγγον τὰ δύο αὐτῶν φωνήεντα, ὅπως πάλιν
ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν διδράχμων καὶ τετραδράχμων τὴν αἰ-
τίαν ἔχουσιν οἱ νόμοι τῆς πόλεως, κόψαντες τοιαῦτα νομίσματα,
καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, οὐδὲ
αὐτὸν τὸν Περικλέα καὶ Πλάτωνα ἐξαίρουντες, νὰ λέγωσι δίδραχμον
καὶ τετράδραχμον, καίτοι ἐνὸς καὶ μόνου κέρματος προσπίπτον-
τος εἰς τὴν ὄψιν. Τότε θὰ ἔπραττον καὶ μέγα ἄτοπον οἱ Ἕλλη-
νες γραμματικοί, ἂν ἤθελον ὀνομάσῃ τὰς διφθόγγους διγράφους ἢ
διγράμμους ἢ διγραμμάτους, ὅπως ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐπενόη-
σεν ἡ ἐρασμικὴ σοφία, καὶ ἤθελον βαπτίσῃ εἰς τὰς διφθόγγους καὶ τὰς
συλλαβὰς γε, τε, λε, βα, κτλ., ἅτε καὶ ταύτας διὰ δύο γραμμάτων
σημαιομένης (α). Οὕτως ὅμως ὀλίγην αἴσθησιν τῆς δυνάμεως τῶν
ἐλληνικῶν λέξεων φαίνεται νὰ μὴ εἶχον οἱ ὑπὸ τοῦ Κουρτίου καὶ
ἄλλων τινῶν Ἑρασμειτῶν ὀλιγορούμενοι ἐν τῇ προφορᾷ τῆς ἐλ-
ληνικῆς γλώσσης παλαιοὶ ἐκεῖνοι γραμματικοί. Ἀλλ' ἐπανερχό-
μεθα, ὅθεν ἐξέβημεν, ἐπὶ τὸν περὶ τῆς γραφῆς λόγον.

Πολλὰ λοιπὸν, ὡς ἀπεδείξαμεν, ἔχει τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἀσα-
φείας τοῦ γράμματος ἐπὶ τῶν φωνηέντων. Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ τῶν
συμφώνων γίνεται πῶς τὸ γράμμα σαφέστερον ἑαυτοῦ, διδάσκον
ἐν τούτοις ἀκριβέστερον τὴν ἀληθῆ προφοράν. Διότι τίς θὰ ἠδύ-
νατο π. χ. νὰ διδαχθῇ τὴν ὀρθὴν προφοράν τῶν ἀγγλικῶν συμ-
φώνων th καὶ w ὑπὸ τῶν ὁμοίων γερμανικῶν, ἢ τῶν γερμανικῶν
j, v, z ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἀγγλικῶν ἢ γαλλικῶν, ἢ τῶν νῦν
ἐλληνικῶν θ, γ, δ ὑπὸ τῶν αὐτῶν γαλλικῶν; Ἀλλὰ μήπως ἐν
τῇ ἐλληνικῇ τοῦλάχιστον ὑπάρχει ἐλπίς τις ὅτι εἰς εὐρεσιν τῆς
ὀρθῆς προφορᾶς τῶν συμφώνων θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ βοηθήσῃ, ἅτε
συγγενῆς οὖσα, ἡ λατινικὴ; Τοῦτο θὰ ἦτο εὖχῃς ἔργον, ἀλλὰ
δυστυχῶς μάρτυρες τῶν ἀξιοχρεωτάτων, οἳ οἱ Ὁ Ρωμαῖος Κοῦντι-

(6) Ἄν αἱ λέξεις διγράφος κτλ. δὲν θὰ ἐτήμαινον ἄλλο τι ἀτοπώτε-
ρον, περὶ διφθόγγων λεγόμεναι. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀρρίνομεν νὰ εἴπωσιν
ἡμῖν οἱ Ἑρασμῖται, οἵτινες καλοῦσι διγράφον τὴν ου (Blass. κτλ., σελ.
29), ἀπαξιοῦντες νὰ ὀνομάτῳσιν αὐτὴν δίφθογγον, ὅπως πάντοτε καὶ
ἐλληνικώτατα ὀνομάζουσιν οἱ παλαιοὶ γραμματικοί.

λιανός καὶ ὁ Ἀλικαρνασσεὺς Διονύσιος, διαρρήδην λέγουσιν, ἐκεῖ-
 νος μὲν ὅτι ἡ λατινικὴ φωνὴ προσέπιπτε τραχυτέρα εἰς τὴν
 ἀκοήν, ὥς μὴ ἐχόντων τῶν Ῥωμαίων τὰ γλυκύτατα τῶν ἐλλήνι-
 κῶν γραμμάτων (α), οὗτος δὲ ὅτι Ῥωμαῖοι φωνὴν μὲν οὗτ' ἄκραν
 βάρβαρον, οὐδ' ἀπηρτισμένως ἐλλάδα φθέγγονται, μικτὴν δὲ τινα
 ἐξ ἀμφοῖν. . . . . τοῦτο μόνον ἀπολαύσαντες ἐκ τῶν πολλῶν ἐπι-
 μίξεωσιν τὸ μὴ πᾶσι τοῖς φθόγγοις ὀρθοεπεῖν (β). Ἐπειτα πῶς
 δὲν ἤθελον εὖρη καθ' ὑπερβολὴν ἄτοπον τὴν εἰσαγωγὴν λατινικῆς
 προφορᾶς εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν οἱ Ἑρασμῖται, οἵτινες αὐ-
 στηροτάτην διώκοντες ἀκρίβειαν, νομίζουσιν ὅτι καὶ μόνον τοὺς
 συγχρόνους Βοιωτοὺς, ἢ τοὺς μετὰ ταῦτα ζήσαντας γραμματι-
 κοὺς ἂν τις ἐτόλμα νὰ μιμηθῇ, ἤθελεν ἀμαρτήσῃ ἀμάσθημα
 ἀσυγχώρητον, καὶ ἀσεβῶς μολύνῃ τὴν καθαρότητα τῶν ἀττικῶν
 φθόγγων; Τὸ δὲ λυπηρὸν εἶνε ὅτι, ἐνῶ τὸ γράμμα ἐν τῇ διδα-
 σκαλίᾳ τῆς ἐκφωνήσεως πολλῶν συμφωνῶν ἵσταται σχεδὸν ὅλως
 ἄφωνον καὶ βωδόν, ἢ γυνῶσις τῆς ἀληθοῦς προφορᾶς τούτων δὲν
 εἶνέ τι ἀξιοκαταφρόνητον καὶ ἀδιάφορον, συγχωρουμένου ἐκάστῳ
 ἀβλαβῶς νὰ ἐκφωνῇ, ὅπως αὐτὸς θέλῃ, τὰ διάφορα σύμφωνα, ἄλ-
 λά, τούναντίον, καὶ πολὺ ἀναγκαῖα. Ὅποιον ἀληθῶς μεταμόρφω-
 σιν δὲν ἤθελε λάβῃ ἡ προφορὰ τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ἂν τις
 ἤθελε νὰ προσφέρῃ τὰ σύμφωνα ταύτης κατὰ τὰ ἀντίστοιχα τῆς
 νεωτέρας ἐλληνικῆς, μεταβάλλων συγχρόνως καὶ τὸν συμφωνι-
 κὸν φθόγγον τοῦ v εἰς ou ἢ u! Δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ
 τις ὅτι, ἂν ἡ φωνὴ ἐν ταύταις μὲν τῶν γλωσσῶν προσπίπτει γλυ-
 κυτέρα καὶ μαλακωτέρα, ἐν ἐκείναις δὲ τραχυτέρα καὶ σκληρο-

Τραχυτῆς
 Λατινικῆς

v = u, ou

(α) Quintil. Instit. orat. XII, 40, 27. Namque est ipsis sonis durior (latina facundia): quando et jucundissimas ex Graecis litteras non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem (τὸ v καὶ τὸ z), quibus nullae apud eos dulcius spirant. Καὶ κατωτέρω. Tanto est sermo graecus latino jucundior, ut nostri poëtae, quoties dulce carmen esse voluerint, illorum id nominibus exornent. Αὐτόθι, 33 καὶ 34. Κατωτέρω δὲ πάλιν quare qui ex Latinis exigit illan gratiam sermonis Attici, det mihi eandem jucunditatem et parem copiam. Αὐτ. 35.

(β) Ῥωμαϊκῶν ἀρχαιολογικῶν I, 90.

τέρα, τοῦτο ἀποδοτέον μᾶλλον τῇ διαφόρῳ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς συμπλοκῇ καὶ ἐκφωνήσῃ τῶν συμφώνων, ἢ τῇ διαφόρῳ ἐκφωνήσῃ τῶν φωνηέντων καὶ τῶν διφθόγγων.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, γίνεται φανερόν ὅτι τὸ γράμμα οὐδὲν μᾶλλον ἀπέβαλεν ἐν τῇ ἐλληνικῇ τὴν συμβολικὴν αὐτοῦ σημασίαν, διδάσκον ἐν ταύτῃ σαφέστερον τὴν ἀληθῆ προφορὰν, ἢ ἐν ἄλλῃ ἥτινι δῆποτε γλώσσῃ. Καὶ οὐδεὶς, νομίζομεν, εὖ φρονῶν Ἑρασμίτης, ἐξαίρουμένου ἴσως τοῦ Βλασίου καὶ τινων ἄλλων ὀλίγων, ἤθελεν ἔχῃ τὸ θάρρος νὰ καυχᾶται ὅτι προσφέρει τὴν ἐλληνικὴν ὡς ἀνὴρ Ἀττικὸς ἐπὶ Περικλέους, ἐνῶ, ἀναγινώσκων τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ, ἢ ἐκφωνεῖ τὰ γράμματα ἀπαρallάκτως, ὅπως τὰ τῆς μητρικῆς γλώσσης· πλὴν ἂν ἤθελεν ἀποδείξῃ ὅτι τὰ σύμφωνα καὶ καθόλου οἱ φθόγγοι τῆς γλώσσης τῶν νῦν Γερμανῶν, καθ' οὓς οἱ Ἑρασμῖται ἀξιοῦσι νὰ ἐκφωνῶνται οἱ Ἀττικοί, ἔλαβον προῖόντος τοῦ χρόνου, εἰ μὴ ὅλον, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐκεῖνο μόνον τὸ ἐπίχαρι καὶ τερπνόν τῆς Ἀττικῆς φωνῆς, ὅπερ αὕτη μὲν διέσφζε μέχρι χρόνων πολλῶν ὑστέρων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, οὐκ ὀλίγον δ' ἐθαύμαζον ὁ Κικέρων (α) καὶ ὁ Κοϊντιλιανός (β)· ἢ ὅτι οὕτως ἀκριβῶς καὶ στρογγύλως προσφέρουσιν οἱ Ἑρασμῖται τοὺς ἐλληνικοὺς φθόγγους, ὅταν συχνὰ πυκνὰ ἐκφωνῶσιν ἐκεῖνα τὰ εἰ, οἷ, αἷ, εου, ου, ὥστε ἂν ἤθελον ἀκούσῃ αὐτῶν ὁ Ὅρατιος ἢ Φιλόστρατος, ἤθελον εἶπῃ, οὗτος μὲν ὅτι «ὕγιαίνει αὐτοῖς ἡ φωνή, καὶ ἡ γλῶττα τὴν ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει» (γ), ὅπως εἶπε καὶ περὶ τῶν τὴν μεσογείαν τῆς Ἀ-

---

(α) De Oratore, III, 41. Ἐνθα λέγει ὅτι *eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene quam suaviter loquendo, facile superabit.* Ἴδε καὶ Brut. 46.

(β) Quintil. Instit. Orat. ἐν τοῖς προμνημονευεῖσι καὶ ἄλλοις χωρίοις.

(γ) Ἐν βίοις σοφιστῶν II, 4, 14, ἐνθα λέγει πρὸς τούτοις «ἡ μεσογεία τῆς Ἀττικῆς ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι». Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ II, 31, 4. Οὐδὲν δὲ παράδοξον ἂν ἐπὶ Φιλοστράτου διεσφζετό που ἡ ἄκρα Ἀτθίς, ἀφοῦ καὶ αἱ ἄλλαι δι᾿ ἄλεκτοι, καίτοι οὐκ

τικῆς οἰκούντων κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐκεῖνος δὲ ὅ,τι καὶ περὶ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, ὅτι τοῖς Ἑρασμίοις ἀναντιρρήτως *dedit Musa ore loqui rotundo*. Ἐως δὲν ἀποδείξωσι ταῦτα, ἃς συγχωρηθῇ καὶ ἡμῖν νὰ ὀνομάζωμεν τοὺς κατὰ τὸν Ἑρασμον προφέροντας τὴν ἑλληνικὴν ἑλληνιστὰς βαρβαροφώνους, καίτοι οὐδεμίαν ἔχοντες ἀμφιβολίαν ὅτι πολλοὶ τούτων εἶνε σοφώτατοι καὶ κατὰ πάντα τὰ ἄλλα ἄριστοι ἄνδρες. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἔχομεν δίκαιον νὰ ὀνομάζωμεν οὕτω τοὺς περὶ τὸν Ἑρασμον σοφοὺς, ὅσω καὶ ὁ Κούρτιος παντάπασιν δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ τὸν ἀληθῶς μέγαν λόγον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορὰ διεφθάρη μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, μάλιστα διότι ἡ θεραπεία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων περιῆλθεν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου εἰς ἀνθρώπους, ἐκ τῶν ἀποικιῶν μᾶλλον ἢ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀρμωμένους (6). Καὶ ἂν μὲν ἐκεῖνοι διέ-

ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἐπηρεαζόμεναι, ἠδυνήθησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον νὰ ἀντέχωσι μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἔτι ὕστερον, ὡς μαρτυροῦσι πολλαὶ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἱκανὰ χωρία τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Καὶ ὅμως ὁ Κούρτιος ὀνειροπολεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορὰ διεφθάρη κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ νὰ μὴ λάθωσι μηδὲ τὴν ἐλαχίστην εἰδησιν τοῦ πράγματος· χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ ἀττικώτατος Ἑρασμίου ὅτι καὶ μέχρι τῆς δευτέρας ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οὕτως ἀκριβῶς διεστέλλοντο τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων, ὧν ἡ διάκρισις εἶνε πολὺ δυσχερέστερον, ἢ ἂν ἡ αἰ πρέπει νὰ προφέρηται ὡς ε ἢ αἶ, ὥστε τὸν ἐκ Καισαρείας σοφιστὴν Πausανίαν, ἀπειδὴ ἀπήγγελλε παχεῖα τῇ γλώττῃ, καὶ ὡς Καππαδόκαις ξύνηθες, συγκρούων μὲν τὰ ξύμφωνα τῶν στοιχείων, ξυστέλλων δὲ τὰ μηχανούμενα καὶ μηχανύων τὰ βραχέα», οἱ πολλοὶ ἐκάλουν «μάγειρον πολυτελῆ ὅψα πονήρως ἀρτύοντα». (Ἴδε Φιλοστράτου βίους Σοφιστῶν II, 43). Καὶ ἂν τοιαῦτα ἔλεγον οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ Καππαδόκου Πausανίου, καθ' ἡμέραν ἑλληνικοὺς φθόγγους ἀκούοντος καὶ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ παιδευθέντος, τί ἄρα θὰ ἔλεγον οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ περὶ τοῦ Κουρτίου, τοῦ τοσοῦτον καταφρονούντος αὐτῶν ἐν τῇ προφορᾷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἂν ἤκουον αὐτοῦ ἐκφωνοῦντος τὴν ἑλληνικὴν ἐν προφορᾷ γερμανικωτάτη καὶ κατὰ μόνην τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀφώνου ἐτυμολογίας;

(6) Erläuterungen κτλ. σελ. 22.

φθειραν τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν, ἢ μᾶλλον ἡ ἀττικὴ διάλεκτος διέφθειρε τὴν προφορὰν ἐκείνων, ἀναγκάσασα αὐτοὺς νὰ προφέρωσιν ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα τὰς διφθόγγους, καὶ ἂν κατὰ τὰς ἐπιχωρίους αὐτῶν διαλέκτους προσέφερον αὐτὰς διηρημένας πρότερον, τοῦτο εὐκόλως, νομίζομεν, συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων. Ὅτι δὲ οὐδένας ἄλλους λέγει διαφθορεῖς τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ὁ ἀττικώτατος Κούρτιος, ἢ Καλλιμάχον τὸν Κυρηναῖον καὶ Ζηνόδοτον τὸν Ἐφέσιον καὶ Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον καὶ Ἀρίσταρχον τὸν Σαμόθρακα καὶ Κράττητα τὸν Μαλλώτην καὶ Διονύσιον τὸν Θρᾶκα καὶ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς τῆς γραμματικῆς καὶ κριτικῆς ἐπιστήμης, φανερόν. Ἐτι δὲ φανερώτερον ὅτι οἱ μεγάλοι οὗτοι γραμματικοὶ διέφθειραν τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν, καθ' ὃν χρόνον πάσῃ δυνάμει ἐσπούδαζον, ὅπως φυλάξωσιν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην ὅτι πολῦτιμον παρέλαβον ἐκ τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος, ποικίλας μὲν καὶ παντοδαπὰς εἰς τοὺς παλαιούς συγγραφεῖς ἐξηγήσεις καὶ ἐρμηνείας γράφοντες, ἀκριβέστατα δὲ γραμματικὰ ἔργα φιλοτεχνούντες περὶ τῆς ἀττικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν διαλέκτων, οὐχὶ δ' ἐλλιπέστερον καὶ τοὺς ρυθμούς καὶ τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐξετάζοντες. Ἄς μὴ χολωθῶσι λοιπὸν οἱ φίλοι Ἐρασμίται, ἂν καὶ ἡμεῖς, ἀπαντῶντες πρὸς ταῦτα τὰ πλήρη ἐρασμικῆς ὑψηλοφροσύνης ἀποφθέγματα, παρρησίᾳ λέγωμεν πρὸς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν, προσεπιφέρωμεν δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὸ ἐξῆς. Ἄν οἱ Ἑλληνες γραμματικοὶ, ἀρξάμενοι τοῦ ἔργου τῆς διασώσεως ἐν ᾧ χρόνῳ ἔζη ἔτι ὀλόκληρος ἡ ἀρχαιότης, ἐσφύζοντο δὲ σχεδὸν πάντα τὰ συγγράμματα τῶν πεζογράφων καὶ ποιητῶν ἐν ἀντιγράφοις παλαιοτάτοις, ἴσταντο δὲ ἀκέραια καὶ ἀλώβητα τὰ ἐν λίθοις γράμματα (α), δὲν ἠδυνήθησαν ἔπειτα, τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα

(α) Πολλοὶ δὲ καὶ ἐξέδωκαν τοιαῦτα ἐπιγράμματα, οἷον Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, ἀνθήσας κατὰ τὸν μεταξὺ τῆς 418 καὶ 429 Ὀλυμ. χρόνον, ἐξέδωκεν ἀττικὰ ἐπιγράμματα, Πολέμων δὲ ὁ περιηγητὴς, σύγχρονος Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ὁ καὶ στηλοκόπας ἐπικληθεὶς, καὶ ἄλλοι πλείστοι ἐξέδωκαν διάφορα κατὰ πόλεις ἐπιγράμματα (περὶ ὧν ἴδε Βούλχιον ἐν τῷ C. I. Præfat. VIII).

ἔχοντες πρὸς διάσωσιν ἢ εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς, νὰ γινώσκωσι τὴν παλαιὰν προφορὰν ἕως τῆς δευτέρας τοῦλάχιστον καὶ τρίτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, μέχρι ὧν ἐγίνετο, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηριούται, ἀκριβεστάτῃ ἢ διδασκαλίᾳ τῶν παλαιῶν συγγραφέων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν, τίς ὑπολείπεται πλέον βεβαιότητος, ἢ μᾶλλον πῶς δὲν θὰ ἦτο γελοῖον νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι ἄνθρωποι, ἄλλοτρίαν γλῶσσαν λαλοῦντες, καὶ ἂν εἶνε σοφοί, ὅσον οὐδεὶς πώποτε ἄλλος ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐγένοντο ἱκανοὶ νὰ ἀνακαλύψωσι σήμερον, πῶς προσφέρετο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πρὸ δισχιδίων καὶ πεντακοσίων ἐτῶν; "Ὅσον δὲ καὶ ἂν πιστεύομεν ὅτι οἱ περὶ τὸν Κούρτιον γινώσκουσιν ἀσυγκρίτως ὀρθότερον τὸ ἔτυμον τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, ἢ ὁ Πλάτων καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Ἕλληνες, οὐδέποτε ὁμῶς θὰ δυνηθῶμεν καὶ νὰ πείσωμεν ἑαυτοὺς ὅτι οἱ Ἑρασμῖται κατῴρθωσαν νὰ προσφέρωσι τὴν ἑλληνικὴν ὀρθότερον τοῦ Πλάτωνος ἢ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ τῶν πολὺ μετ' αὐτὸν ἀκμασάντων. "Ἄν δὲ εἰς ἄκρον ἀμφιβάλλομεν ὅτι διὰ τῶν ἐτυμολογικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων εὗρεν ὁ Κούρτιος τὴν ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους προφορὰν τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, πολλῶ μᾶλλον ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σύμφωνα, π.χ. τὸ γ, θ, φ, χ, ἐξεφωνοῦντο ὅπως αὐτὸς διδάσκει, τὸ μὲν πρῶτον ὡς τὸ γερμανικὸν ἢ λατινικὸν g, τὰ δὲ λοιπὰ τρία ὡς th, ph, kh, οὕτω δηλαδὴ ὥστε νὰ ἀκούονται, ἐκφωνουμένων αὐτῶν, εὐκρινῶς οἷτε φθόγγοι τ, π, κ καὶ τὸ δασὺ h (α). Διότι, ἂν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα, θὰ

ἱραυτὶ μὴ
γ = g

(α) Schulgrammatik, 1866, σελ. 4 καὶ Erläuterungen, σελ. 19. Ἡ μαρτυρία μάλιστα τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς Διονυσίου (περὶ συνθ. ὀνομάτων, κεφ. ιδ' τελ.), ἣν προσάγει ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ἀποδεικνύει, τοῦναντίον, τὸ ὀρθὸν τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς τοῦ θ, ἥτις ἀληθῶς ἀποτελεῖται προσθεσιμῆν εἰς τὸ τ τοῦ δασέος πνεύματος. "Ἀλλῃ δὲ προφορὰ ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ τ καὶ τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ προκύψῃ, ἢ μόνῃ ἢ τοῦ παρ' ἡμῖν θ. Ἀλλ' ὁ Κούρτιος φαίνεται προσκρούσας εἰς τὰς λέξεις προσθῆκην τοῦ πνεύματος. "Ἄν ὅμως ἀνεγίνωσκε μετὰ προσοχῆς τὸ χωρίον τοῦ Διονυσίου, ἤθελε παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ λέξις προσθῆκη οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἐκεῖ ἢ ἐπαύξησιν δυνάμεως, ἐκ τοῦ πνεύματος προσγινομένην εἰς τὰ δασέα. Καὶ περὶ τῶν σημερινῶν δὲ ψι-

ἔμενεν αἰνιγματῶδες, πῶς οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ ἐποίουν τοιαύτας καὶ τοσαύτας μεταβολὰς καὶ ἀποβολὰς τῶν συμφώνων, φεύγοντες τὴν ἀντιτυπίαν αὐτῶν καὶ σύγκρουσιν, καὶ δὲν ἔλεγον π. χ. γέ-γραφται, μέμιγθε, λέλεγται, ἐλέγθη, κέκλωται, ἐκαλύβθη, ἐπδομος, ὀκδοος, ἐπθήμερος, κτλ., ἔπρεπεν ἔπειτα, φοβερώς συγ-κρούοντες τὰ σύμφωνα, νὰ προφέρωσιν ἐπλάγκητην, ἡλέγκητην, ἐλέκητην, κηthēs, ἀγκηόνη, σύγκηρονος, συγκηαίρω, ὀπη-τθαλμός, ἐλάμπητην, πηthίσις, ἐπητηήμερος κτλ., νὰ προφέ-ρωσι δηλαδὴ φθόγγους, δυναμένους νὰ ὑπάρχωσιν ἴσως ἐν μόνῃ τῇ γλώσσῃ τῶν Ὅττεντόττων. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Κούρτιος διδάσκει ὅτι τὸ γ πρὸ τῶν γ, κ, χ πρέπει νὰ ἐκφωνῇται ὡς ν, ὅπως καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, γραφόντων διὰ τοῦτο ν ἀντὶ γ πρὸ τῶν εἰρημένων συμφώνων (α)· ἀλλ' ἐλησιμόνησεν ὁ ἀκριβέστατος γραμματικὸς ὅτι ἂν οἱ Ῥωμαῖοι, στερούμενοι τῆς προφορᾶς τοῦ ἐλληνικοῦ γ (β), καὶ μάλιστα τῆς πρὸ τῶν γ, κ, χ, ἐξφωνοῦν καὶ ἔγραφον πρὸ τούτων, ὅπως σήμερον οἱ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ν ἀντὶ γ, τοῦτο δὲν εἶνε καὶ ἀπόδειξις ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες οὕτω προσέφερον τὸ γ ἐν τοῖς τὸγ Γραμμα-τέα (C. I. G, 84), τῶγ καιρῶν (101), ἱερῶγ χρημάτων (147), κτλ· διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἀπεδεικνύετο ὡσαύτως ὅτι καὶ τὸ μ προσφέρετο ὡς ν ἐν τοῖς τῶμ πόλεων (C. I. G, 71) ὅταμ περ (76), κτλ. Ἀλλὰ τότε τίς ἢ χρεῖα νὰ γράψωσιν οἱ Ἕλληνες γ καὶ μ ἀντὶ ν (γ); Ζητεῖται λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ

λῶν καὶ δασέων ἂν ἔγραφεν ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, σαφέστερον καὶ ἐναργέ-στερον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γράψῃ, ἢ ὅπως ἔγραφεν. Ἄν δὲ τὸ θ ἐξεφω-νεῖτο ὡς th, ὅπως διδάσκει ὁ Κούρτιος, διὰ τί οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε οὐ-δαμοῦ ἔγραφαν ἀντὶ θ th, ἢ, διὰ τί, ἀφ' οὗ ἐξηφανίσθη τὸ θασὺ πνεῦμα ἀπὸ τῆς γλώσσης, ἐξηφανίσθη δὲ πρωϊαίτατα, οὔτε οἱ Ἀττικοὶ οὔτε οἱ ἄλλοι οἱ μετ' αὐτοὺς Ἕλληνες, οὐδὲ ἐν τῇ τελείᾳ παρακμῇ τῆς γλώσ-σης, εἶπόν ποτε κατ' Ὅμηρον, κατ' Ὑπνον, κατ' ἡμέραν κτλ ;

(α) Schulgrammatik, σελ. 4.

(β) Ἰδε Δισκόδιον. Ueber die Aussprache des Griechischen, σ. 64.

(γ) Ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ ν εἰς γ ἐν τοῖς τῶγ καιρῶν, ἱερῶγ χρημάτων, συγχαίρω, σύγχρονος, ἐγένετο ὅπως ἡ τροπὴ τοῦ ν εἰς μ ἐν τοῖς τῶμ πό-λειον, ἐμπίπτω κτλ. ἵνα τὰ σύμφωνα συμπληρωσάσῃ μᾶλλον πρὸς ἄλ-

προφέρηται τὸ γ ἐν τῷ ἐπλάγχθῃ. Καὶ ἂν μηδεμίᾳ ἄλλῃ προφορᾷ τούτου φαίνεται ὀρθότερα τῆς νῦν παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς γγ, γκ, γχ, διὰ τί νὰ μὴ ἐκφωνῇ τὸ σύμφωνον τοῦτο καὶ ὁ Κούρτιος ὡς καὶ ἡμεῖς; Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τούτοις οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ σήμερον, οὐδ' αὐτὸς ὁ Κούρτιος, ὅτι ἐν τοῖς ἀγαθόν, ἀγάλλομαι, ἀγών, ἀγορά, κτλ, ἡ καθ' ἡμᾶς προφορὰ τοῦ γ δὲν εἶνε ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ, διὰ τί πάλιν νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὁ αὐτὸς Κούρτιος ὅτι τὸ γ καθόλου ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλῶσσῃ πρέπει νὰ ἐκφωνῇται ὡς παρ' ἡμῖν σήμερον; Ἡ λεπτοτάτη μάλιστα διακρίσις τῆς προφορᾶς τῶν γγ ἐν ταῖς συνθέτοις τῶν λέξεων, οἷον ἐν ταῖς ἐγγράφῳ, ἐγγλύφῳ, ἐγγίγνομαι, συγγράφω κτλ, ἀπὸ τῶν γγ ἐν ταῖς ἀπλαῖς ἄγγελος, φθόγγος, ἀγαρεύω κτλ, ἀποδεικνύει ὅτι περὶ παντὸς ἄλλου δύναται νὰ γείνῃ λόγος ἐν τούτοις, ἢ περὶ διαφθορᾶς τοῦ γ. Ἄν δὲ τὸ γ πρὸ τοῦ ε καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ ι προφέρεται ὑγρότερον, προφέρεται οὕτω διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν καὶ τὰ κ, λ, ν προφέρονται μαλακώτερον πρὸ τῶν αὐτῶν φωνηέντων ἄλλ' ἐκ τούτου οὐδεὶς, νομίζομεν, δύναται νὰ συμπεράνῃ ὅτι καὶ τῶν συμφώνων τούτων τὴν προφορὰν διεφθείραμεν. Τούναντίον, ἂν τις παρατηρήσῃ ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρὸ ὠρισμένων συμφώνων καὶ φωνηέντων γράφουσι **Φ** ἢ **ΦΕ** ἀντὶ **Κ** καὶ **ΚΕ** (α), θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι καὶ παρ' ἐκείνοις, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν

φ = γ = κ ι ου

ληλα, εἶνε καὶ καθ' ἑαυτὸ φανερόν, ἀποδεικνύουσι δ' οὐχὶ ὀλιγώτερον καὶ σύμπαντες οἱ περὶ τῆς εἰς ἄλληλα τροπῆς τῶν συμφώνων κανόνες τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ὅποια λοιπὸν συμπληρῶσαις καὶ συναρμογῇ τῶν ἐλληνικῶν συμφώνων θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κουρτίου ἐν τοῖς εἰρημένοις καὶ ἄλλοις παμπόλλοις παραδείγμασιν, ἀφίνομεν εἰς αὐτὸν νὰ εἴπῃ, διότι ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ἐπλάγχθη καὶ τῶν τοιούτων, αἰσθανόμεθα οὐχὶ συναρμογὴν καὶ συμφιλίωσιν, ἀλλὰ διάστασιν καὶ νεῖκος ἀδιάλλακτον.

(α) Ὅτι πρὸ ὠρισμένων φωνηέντων, καὶ οὐχὶ μεθ' ὠρισμένα φωνήεντα γράφουσιν οἱ Ἕλληνες **Φ** ἢ **ΦΕ** ἀντὶ **Κ** ἢ **ΚΕ**, τοῦτο εἶνε ἀπόδειξις ὅτι ἡμεῖς προφέρομεν ἐλληνικώτερον τὰ κ καὶ χ, προφέροντες αὐτὰ μαλακώτερον ἢ τραχύτερον κατὰ τὸ ἐπόμενον φωνήεν, ἢ οἱ Γερμανοὶ, οὔτινες προφέρουσι ταῦτα τραχύτερον ἢ μαλακώτερον κατὰ τὸ ἡγούμενον, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν γλῶσσῃ τὰ k καὶ ch.

σήμερον, τινὰ τῶν συμφώνων ἐξεφωνοῦντο ποτὲ μὲν τραχύτερον, ποτὲ δὲ μαλακώτερον. Δὲν εἰξεύρομεν ἂν ὁ Γραμματικῶν ἐξοχ' ἄριστος Κούρτιος διδάσκει ἰδίαν προφορὰν τῶν ἐλληνικῶν συμφώνων γ, θ, φ, χ, ἵνα μὴ φαίνονται οἱ Ἑρασμίται προφέροντες ταῦτα ὡς τὰ ἐαυτῶν γερμανικά· ἀλλ' ἂν ἕνεκα τούτου διδάσκη τοιαύτην προφορὰν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν αὐτῷ μετὰ βεβαιότητος ὅτι φεύγων τὴν Σκύλλαν, ἐνέπεσεν ὁλόκληρος εἰς τὴν Χάρυβδιν. Εἶνε δὲ καὶ θαυμασμοῦ ἄξιος ὁ ἀνὴρ, ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἐτόλμησε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπως ἄλλοι Ἑρασμίται, ὅτι δὲν εἶνε ὅλως ἀπίθανον, εἰ μὴ πάντα, ὡς ἡμεῖς μετὰ πολλῶν ἄλλων πιστεύομεν, ἀλλὰ τινα τοῦλάχιστον τῶν παρ' ἡμῖν συμφώνων νὰ ἐφύλαξαν τὴν παλαιὰν καὶ γνησίαν αὐτῶν προφορὰν. Ἀλλ' ἴσως φοβεῖται, μήπως ἔπειτα ἀναγκασθῇ νὰ κάμῃ καὶ ἄλλας ὑποχωρήσεις, καὶ οὕτω τὸ καθ' ἑαυτὸν καταστρέψῃ τὸ μετὰ πόνων ἰδρυθὲν πολῦτιμον ἔργον. Καὶ ὄντως τοσοῦτον φοβεῖται ὁ Κούρτιος νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ σημερινὴ ἡμῶν προφορὰ διετήρησε φθόγγαν τινὰ φωνήεντος ἢ συμφώνου ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς γλώσσης, ὥστε, ἐπειδὴ ὁ Βλάσσιος, καίτοι ἄλλως τυφλῶς ἀκολουθῶν τοῖς δόγμασι τοῦ Κορτίου, ἐτόλμησε νὰ προβάλῃ μετριοφρόνως πᾶν μικράν τινα ἀπορίαν, πῶς τὸ ἐλληνικὸν ζ δύναται νὰ ἐκφωνῇται ὡς dz, ὅπως δηλαδὴ ὁ σοφὸς γλωσσολόγος διδάσκει, ἐνῷ πάντοτε τὸ δ ἀποβάλλεται πρὸ τοῦ σ (α), ὁ Κούρτιος, ὅστις δυσκόλως, ὡς εἶοικε, δύναται νὰ φέρῃ τοὺς ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐλέγχους, μηχανᾶται παντοῖα μᾶλλον, ὅπως ὑπερασπίσῃ τῆς ἑαυτοῦ δοξασίας, ἢ νὰ ἀποχωρισθῇ ταύτης καὶ ὁμολογήσῃ τὸ ἀρχαῖον καὶ γνήσιον τῆς παρ' ἡμῖν προφορᾶς τοῦ ζ. Καὶ πρὸς τὰ ποικίλα μὲν αὐτοῦ ἐπινοήματα ἀπαντῶμεν ἀλλαχοῦ, ἐν δὲ μόνον ὑπομνησκόμεν ἐνταῦθα τὸν φίλον διδάσκαλον, ὅτι ἐν ταῖς σοφαῖς αὐτοῦ περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ ζ ἐρευναις δὲν ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἀνεξετάστους ἀρχαίας τινὰς γραφάς, ἐν αἷς ἀντὶ τοῦ ξ εἶνε γεγραμμένον Π· οἷον τὰς γραφάς Ζμυρναῖος (β) καὶ πελαζγικὸν (γ), ἐν αἷς φανερώς τὸ ζ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ,

(α) Erläuterungen, 1870, σελ. 17 καὶ 18.

(β) C. I. G. N. 1590, 43.

(γ) Ross. Archäol. Aufs. 2te Sammlung, σελ. 662 σημ. καὶ Le-

ἀλλ' ἢ τὴν παρ' ἡμῖν προφορὰν τοῦ σ πρὸ τῶν μ, δ, γ, β. Ἄν ἐξήταζε τὰς εἰρημένας γραφάς, δὲν ἤθελεν ἴσως πιστεῦσθαι οὕτω προθύμως εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας συμπεράσματα. Διότι αἱ γραφαὶ αὗται ἀνέχουσιν, ἢ μὲν πρώτη εἰς τὰ μέσα τῆς τρίτης, ἢ δὲ δευτέρα εἰς τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ **Ι**, καὶ ἂν ἀρχαιότατά ποτε εἶχεν ἄλλην προφορὰν, δὲν ἠδύνατο ὁμως νὰ χρησιμεύσῃ ἐν οὕτω παλαιοῖς χρόνοις ὡς γράμμα σημαντικὸν προφορᾶς, ἣν ἔχει παρ' ἡμῖν τὸ σ ἐν ταῖς λέξεσι Σμυρναῖος καὶ πελασγικόν, καὶ ἣν εἶχεν ἀναμφιβόλως καὶ ἐπὶ Λουκιανοῦ (α) καὶ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ (β) καὶ Κοϊντιλιανοῦ (ὅστις τοσοῦτον ἠπίστατο νὰ θαυμάζῃ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ προφορὰν τοῦ ἐλληνικοῦ ζ), ἂν ἐν πάσαις ταῖς λέξεσιν, ὅπου εὐρίσκετο, δὲν προσέφερετο ἤδη σταθερῶς ὅπως παρ' ἡμῖν σήμερον. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο, ἀλλὰ πολλῶν γενεῶν ἀνθρώπων, συμπεραίνεται ἄρα ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπανταχοῦ τοῦλάχιστον τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσεως τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐν τοῖς καλλίστοις δηλαδὴ χρόνοις τῆς γλώσσης, δὲν ἠδύνατο τὸ ζ νὰ ἔχῃ ἄλλην, ἀλλ' ἢ τὴν νῦν παρ' ἡμῖν προφορὰν. Τοῦτο δὲ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων διδάσκει, πόσον ὀλίγην πίστιν πρέπει νὰ ἔχῃ τις εἰς τὰ ἐκ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας συμπεράσματα, προκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς προφορᾶς τῆς γλώσσης ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῶν τοιούτων φαίνεται ὀλιγορήσας ὁ σοφὸς καθηγητής, δὲν λέγει ἡμῖν τοῦλάχιστον, πόθεν λαβὼν διδάσκει ὅτι οἱ μὲν νῦν Ἕλληνες ἀπώλεσαν τὴν γνησίαν προφορὰν τῶν ἐλληνικῶν συμφώνων, οἱ δὲ ῥωμαῖκοὶ λαοὶ τῆς νεωτέρας Εὐρώπης

bas. Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineur. Argolide: N. 122, p. 27.

(α) Ἐν τῷ περὶ δίκης φωνηέντων, ἔνθα τὸ σίγμα ἐγκαλεῖ τῷ ζῆτα, σμάραγδον ἀποσπᾶσαντι καὶ πᾶσαν ἀφελομένῃ τὴν Σμύρναν.

(β) Πρὸς Γραμματικούς, σελ. 639 κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βεκκῆρου, 1847. Οὐδὲν γὰρ βλαπτόμεθα, ἐάν τε σὺν τῷ ι γράφωμεν τὴν δοτικὴν πτώσιν, ἐάν τε μὴ, καὶ ἐάν τε διὰ τοῦ σ τὸ σμιλίον καὶ τὴν Σμύρναν, ἐάν τε διὰ τοῦ ζ.

διεφύλαξαν καὶ διασφύζουσιν ἀκριβέστατα τὴν τῶν λατινικῶν; Διότι οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο διδάσκει, ὅταν καὶ αὐτὸς προφέρῃ τὰ λατινικά, σύμφωνα *b, c, d, f, g*, ἀπαρалаλάκτως, ὅπως οἱ Γάλλοι ἐκφωνοῦσι ταῦτα ἐν ταῖς λέξεσι *bon, concave, guerre* κτλ. Ἄν δὲ πιστεύει ὅτι πάντες οἱ νεώτεροι λαοὶ ἀπέβαλον τὴν ἀρχαίαν προφορὰν τῶν συμφώνων, τότε διὰ τίνος ἀποκρύφου τέχνης ἀνεκάλυψεν ὁ μακάριος ὅτι τὰ ἑλληνικά σύμφωνα ἐξεφωνοῦντο, ὅπως αὐτὸς διδάσκει; Ἄν δὲ νομίζει ὅτι μικρὰ ἢ ζημία, ἐὰν δὲν προφέρῃ τις αὐτὰ ἀκριβῶς ὡς οἱ ἀρχαῖοι, ἄλλος δὲ πάλιν ἤθελεν ἰσχυρισθῇ ὅτι δὲν βλάπτει καὶ πολὺ, ἂν ὀλίγον διαφόρως προφέρῃ τις τὰ φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγους, τότε τί ἄλλο ματαιότερον καὶ μωρότερον τοῦ ἐρασμικοῦ τολμήματος;

Ἄλλὰ πῶς; ἀκούομεν ἐνταῦθα ἐκφωνοῦντος τοῦ Κουρτίου πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναγινώσκωμεν τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς κατὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν προφορὰν, ἥτις εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑποκειμένην τοῖς ἑλληνικοῖς ποιήμασι προσωδίαν (α); Ναὶ ἀποκρινόμεθα, ἂν εἶνε βέβαιον ὅτι τὸ μακρὸν καὶ βραχὺ δὲν μεταβάλλει τὴν φύσιν φθόγγου τινός, καὶ ὅτι καὶ ἀπλᾶ φωνήεντα εἶνε ἐπιδεκτικὰ ῥυθμοῦ καὶ προσωδίας, πρὸς δὲ τούτοις εἶνε βεβαιότατον ὅτι ἡ νῦν προφορὰ δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν. Διότι, ἂν οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ, καίτοι ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα προφέροντες, ὡς ἡμεῖς, τὰς πλείστας τῶν διφθόγων, ὅπως καὶ ὁ Κούρτιος ὁμολογεῖ (β), ἠδύναντο ὁμῶς, ὡς ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν καταφαίνεται, νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν ἐρῶνθιμως καὶ κατὰ προσωδίαν, τίνα λόγον θὰ εἶχέ τις σήμερον νὰ ἀκολουθήσῃ τῇ περὶ προφορᾶς διδασκαλίᾳ τοῦ Κουρτίου καὶ τῶν ἄλλων Ἑρασμιτῶν, ἐνῷ οὐδεὶς τούτων, ἂν θέλωσιν εἰλικρινῶς νὰ εἰπῶσι τὴν ἀλήθειαν, ἠδυνήθη ποτὲ μέχρι τοῦδε νὰ ἀναγινώσκῃ τοὺς Ἑλληνας ποιητάς, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοί, διαστέλλων ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν μέτρων οὐ μόνον τὸ μακρὸν ἀπὸ τοῦ βραχείος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν βαρεῖαν προσωδίαν ἀπὸ τῆς ὀξείας καὶ τῆς περισπωμένης; Ὅπόταν σὺν

(α) Studien κτλ., σελ. 273 καὶ Erläut. σ. 19.

(β) Erläut. σελ. 21.

Θεῶ κατορθώσωσί ποτε τοῦτο, ὥστε νὰ μὴ δύνηταί τις καὶ θέλων νὰ ὀνομάζῃ αὐτοὺς, ὅ,τι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα τὸν ἐκ Καισαρείας σοφιστὴν Πανσανίαν, τότε καὶ ἡμεῖς εὐγνωμονοῦντες θὰ σπουδάσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου, ὅπως μιμηθῶμεν αὐτῶν τὸ παράδειγμα, χωρὶς ὅμως ἐνεκα τούτου νὰ θεωρήσωμεν ἀναγκαίαν καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς ἡμετέρας προφορᾶς κατὰ τὴν ἐρασμικὴν. Ταύτης ἓνα καὶ μόνον φθόγγον ἐξήλωσαμεν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, τὸν τοῦ υ κατὰ τὸ γαλλικὸν u, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν ἐξήλου καὶ ὁ Ῥωμαῖος Κοϊντιλιανὸς, καὶ διότι εὐρίσκομεν αὐτὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γραμματικοῖς ἐν τῇ ἐκφωνήσει τοῦ υ καὶ οι. Τὴν προφορὰν τοῦ η ὡς ἐ καὶ θέλοντες δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν, διότι δὲν ἤξεύρομεν πῶς ἐξεφώνουν αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ ἀρχαῖοι, εἶνε δὲ πολλὴ ὑποψία, ὡς καὶ πρότερον ἐλέγομεν, ὅτι ἐξεφώνουν πλησιάζοντες μάλλον πρὸς τὸ ι ἢ πρὸς τὸ ε (α). Νὰ ἀναστήσωμεν δὲ ἡμεῖς σήμερον τὸ δασὺ πνεῦμα δὲν θὰ ᾔτο πολὺ δίκαιον, ἐνῶ ἡ γλῶσσα φαίνεται ἀποβαλοῦσα αὐτὸ ἐν τοῖς καλλίστοις αὐτῆς χρόνοις οὐ μόνον ἐκ τῆς ἰωνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου. Ἀπόδειξις δὲ σαφὴς τοῦ λόγου εἶνε οὐ μόνον ὅτι καὶ πρὸ Εὐκλείδου παραλείπεται οὐχὶ σπανίως τὸ δασὺ πνεῦμα ἐν τῇ γραφῇ (β), ἀπὸ δὲ

(α) Ὅτι τοιοῦτόν τινα, μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλεύοντα, φθόγγον εἶχον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, συμπεραίνεται ἀσφαλῶς ἐξ ὧν ὁ Κοϊντιλιανὸς λέγει περὶ τῆς λατινικῆς λέξεως *here* (Instit. Orat, I, 4, 8), ὅτι ἐν αὐτῇ *neque e plane neque i auditur*. Διότι βεβαίως τοιοῦτος φθόγγος δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ λέξει, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς. Κατὰ ταῦτα δὲ φαίνεται ἡμῖν πιθανώτατον ὅτι καὶ τὸν φθόγγον ε, εἰς ὃν μεταγράφουσι τὸ ἐλληνικὸν η, οἷον ἐν ταῖς λέξεσιν *aether*, *musice* κτλ., οὕτω, μεταξὺ ε καὶ ι, προέφερον οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ λογιώτεροι τοῦλάχιστον αὐτῶν καὶ τῆς ἐλληνικῆς εἰδήμονες.

(β) Ἴδε Ῥαγκαβῆ *Antiquités Helléniques* I. N. 259, ἔνθα αἱ λέξεις οἷς καὶ Ἕλληνοταμίαι, καὶ τοι ἐν προσυκλειδεῖω ἐπιγραφῇ εὐρισκόμεναι, γράφονται ὁμῶς ἄνευ τοῦ δασέος πνεύματος. Περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πνεύματος παραλείψεως πρὸ Εὐκλείδου ἴδε καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀρ.θ. 4204, στίχ. 33 καὶ 38, τοῦ Ῥοσσίου *die Deme von Attika*, σελ. 47. σημ. Πρὸς δὲ τούτοις ἴδε ἐκτὸς ἄλλων καὶ Βοικχίου *Staatshaushaltung der Athener*, II, ἐν τῇ ἀπὸ σελίδος 748—50 προσυ-

τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου ἐξαφανίζεται παντελῶς ἀπὸ τῶν ἀττικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ Πλάτων καταφωρᾶται ἢ οὐδαμῶς ἢ ἀσθενέστατα μόνον ἐκφωνῶν αὐτὸ, ὅταν λέγῃ· «Ἴσως δὲ μετεωρολογῶν ὁ νομοθέτης τὸν ἀέρα Ἦραν ὠνόμασεν ἐπικρυπτόμενος, θεὶς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τὴν τελευταίην· γνοίης δ' ἂν, εἰ πολ-
λάκις λέγοις τὸ τῆς Ἦρας ὄνομα» (α). Ἄν δὲ ὁ Κούρτιος νομίζει ὅτι καὶ αἱ ἐλάχισται αὗται διαφοραὶ προσκρούουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν προσωδίαν, δὲν ἠθέλομεν τὸ παράπαν διστάσῃ χάριν αὐτοῦ τοῦλάχιστον, πολλὰ ὠφελοῦντος τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν νεωτέραν ἡμῶν προφορὰν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν παλαιῶν συγγραφέων, ἂν ἐβλέπομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλη ὀρθότερα, ἐτοίμη νὰ καταλάβῃ τὸν τόπον αὐτῆς, καὶ δὲν ἡμεθα ἠναγκασμένοι πάλιν νὰ προσλάβωμεν τὴν ἀκρίτως οὕτω καὶ ταχυβούλως ἀπορρίφθεϊσαν. Καὶ ἡμεῖς μὲν εἰς τοὺς νόμους τῆς γλώσσης πειθόμενοι καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν, ἔτι δὲ καὶ εἰς ἄλλους λογους, ὧν ποιούμεθα ἀλλαχοῦ μνείαν, ταῦτα δοξάζομεν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς.

Ἄλλ' ὁ θερμότατος λάτρης τοῦ νεκροῦ γράμματος Βλάσσιος,

κλειδεῖφ ἐπιγραφῇ, ἐν ἣ πολλαχοῦ τὸ πνεῦμα ἐλλείπει. Αἱ γραφαὶ μάλιστα Οἰκῶν, ἐχομένων, ἐξῆς, προσάπείδομεν, ἀφ' ὧν, ἐς ἄς, ἐφ' ἃ, ἀγοντα, ὀπισθοφανῇ, ἀνάλωμα καὶ ἀνάλωμα (Rang. Ant. Hell. N. 56, 57, 89), ὄγδοος καὶ ὄγδοος, ἀνδράσι καὶ ἄνδρα, ὀροφῇ καὶ ὀροφῇ, ὦνημα καὶ ὦνημα, κτλ. ἐν αἷς τὸ πνεῦμα ἀδιαφόρως ἐλλείπει, ἢ πλεονάζει, ἢ εἶνε πρωθυστερώς γεγραμμένον, ἀποδεικνύουσιν ὅτι τοῦτο, παῦσαν πλέον ἀπὸ πολλοῦ χρόνου νὰ ἐκφωνῇται, ἐγράφετο μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαριθμοῦ ἐπὶ Εὐκλείδου μόνον κατὰ ἔθος ἀρχαῖον, καὶ ἐνίοτε χωρὶς ὁ γράφων νὰ ἔχῃ σαφῇ συνείδησιν, ποῦ ἔπρεπε νὰ γράψῃ αὐτὸ, καὶ ποῦ νὰ μὴ γράψῃ. Ἡ δοξασία αὕτη κρατύνεται ἔτι μᾶλλον καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ τοιαύτη πρωθύστερος ἢ ἡμαρτημένη γραφὴ τοῦ πνεύματος, εὐρηται μόνον ἐν ὀλιγίσταις τισὶν ἐπιγραφαῖς καὶ ἴσως ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς γεγραμμέναις (ἴδε καὶ Α. Παγκαθῆν ἐν ταῖς Antiqu. Hell. I, σελ. 71). Ἄν δὲ ἐξεφωνεῖτο τὸ δασὺ πνεῦμα ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν ἐν τοῖς ἐπὶ, ἀπὸ, ἀνάλωμα, ἔχω, ὠνοῦμαι, ἄνδρα κτλ., τότε τὸ τοιοῦτον ἔπρεπε καὶ ἀλαχόθεν νὰ ἐπιμαρτυρῇται, νὰ γράφηται δὲ καὶ σταθερῶς τὸ δασὺ πνεῦμα ἐπὶ τῶν αὐτῶν λέξεων ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπιγραφαῖς.

(α) Κρατυλ. 464 C.

εἰς τοῦτο μόνον προσέχων τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰς κράσεις τοῦ Κουρτίου, πιστεύσας ὅτι ἂν ἐπὶ Περικλέους αἱ δίφθογγοι ἐξεφωνοῦντο ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα, οἱ Ἕλληνες ἄλλην φροντίδα καὶ ἄλλον λογισμὸν δὲν θὰ εἶχον, ἢ πῶς νὰ γράψωσι ταύτας δι' ἀπλῶν γραμμάτων, νομίζει πλέον ὅτι καταλαμβάνει ἐπ' αὐτοφώρῳ ἐρασμίζοντας τοὺς Ἀττικοὺς, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος (Ὁλ. 94, 2. π. X. 403), ἐφ' οὗ, λέγει (α), ἐγένετο ῥιζικὴ μεταρρύθμισις τῆς γραφῆς ἐν Ἀθήναις, οὐδεὶς διανοεῖται νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ τὴν παλαιὰν γραφὴν τῶν διφθόγγων· ὅπερ κατὰ τὴν στερεὰν αὐτοῦ πεποιθήσιν πάντως ἔμελλε νὰ διανοηθῇ καὶ ἐπιχειρήσῃ ὁ ἄρχων Εὐκλείδης, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τέλει Ἀθηναίων, ἂν τῷ ὄντι τὸ γράμμα διεφώνει πρὸς τὴν προφορὰν καὶ κατὰ τοὺς καλλίστους ἐκείνους χρόνους τῆς γλώσσης. Ἀλλ' ἤθελεν ἴσως μετριάσῃ ὀλίγον ὁ ἀνὴρ τὸν μέγαν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ γράμματος ζῆλον, ἂν ἤθελεν ἐνθυμηθῇ, ἐν ᾧ ἰσχυρίζετο ταῦτα, ὅτι ἐπὶ Εὐκλείδου δὲν ἐπιχειροῦσιν οἱ Ἀθηναῖοι μεταρρύθμισιν τῆς γραφῆς, οὐδ' ἐπινοοῦσι καινὸν ἀλφάβητον, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιτρέπουσι διὰ νόμου νὰ εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ἅτε τελειότερος ὢν τοῦ ἀττικοῦ, ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος, ὅστις ἐν τῷ κατ' ἰδίαν γράφειν ἦτο γνωριμώτατος ἤδη πολὺ πρότερον παρ' αὐτοῖς (β) Οὗτος δὲ πάλιν ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ ὁ παλαιότερος ἐλληνικὸς, ἀπηλλοτριμένος μόνον τῶν προτέρων αὐτοῦ ἀτελειῶν καὶ ἐλλείψεων. Μεταρρύθμισιν δὲ τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, ὡς τι περιττὸν καὶ μάταιον, οὐδέποτε φαίνονται διανοηθέντες οἱ Ἴωνες. Ἀλλ' οὐδὲ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπὶ Εὐκλείδου παρίστατό τις ἀνάγκη νὰ ἐξεύρωσι καινὴν ὀρθογραφίαν καὶ γράψωσι δι' ἀπλῶν φωνηέντων τὰς διφθόγγους, ἐνῷ οὐδεμίαν τέως ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι ἐκ τῆς παλαιᾶς τούτων διὰ δύο χαρακτῆρων γραφῆς συνέβη ποτὲ τι ἀτόπημα, οἷον ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ο ἀντὶ τοῦ ω καὶ ου, ἢ τοῦ ε ἀντὶ τοῦ η καὶ ει,

(α) Blass. Ueber die Aussprache κτλ., σελ. 10.

(β) Kirchhoff. Studien z. G. d. g. A. σελ. 68—72. Franz. Elementa epigraphices graecae, σελ. 148 καὶ 24 σημ.

ἀλλὰ μάλιστα, τοῦναντίον, ἔβλεπον σαφέστατα ὅτι διὰ τῆς γενομένης ὑπὸ τῶν Ἰώνων συμπληρώσεως τοῦ παλαιοῦ ἀλφαβήτου ἠδύναντο ἀκριβέστερον ἢ ποτε ἄλλοτε νὰ διακρίνωσιν οὐ μόνον τὰς διαφόρους καταλήξεις τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τὰ μακρὰ καὶ βραχέα, καὶ καθόλου νὰ διαστέλλωσι πολλὰ πρότερον συγγεόμενα. Τί δὲ ἤθελεν ὁ Βλάσιος καὶ οἱ Ἑρασμίται; ἤθελον νὰ γράψωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἡ ἀντίαι (α); Ἀλλ' οὕτω δὲν θὰ διεκρίνετο πλεόν τὸ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τοῦ αἰ ἀρχαί, τὸ δραχμῆς ἀπὸ τοῦ δραχμαῖς, τὸ δεσπότης ἀπὸ τοῦ δεσπόταις κτλ. Ἀλλ' ἴσως ἀντὶ τοῦ αἰ θὰ προετίμων οἱ Ἑρασμίται νὰ γραφῇ ε ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ καὶ οὕτω θὰ ἐγεννᾶτο πάλιν σύγχυσις μετὰ τὸ τοῦ λέγετε καὶ λέγεται, τοῦ βούλεσθαι καὶ βούλεσθε, τοῦ λείπεσθαι καὶ λείπεσθε, τοῦ καινὸς καὶ κενὸς κτλ., συγχύσεις οὐχὶ ἐλάσσονες ἐκείνων, ἅς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου ἐζήτουν νὰ ἀποφύγωσιν. Ἄν δὲ κατὰ τὰς ἐρασμικὰς ἀξιώσεις ἤθελον γράψῃ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ εὐδοκιμήσιν ἀντὶ εὐδοκιμήσειν, καταλείψιν ἀντὶ καταλείψειν, ὑποθέσις ἀντὶ ὑποθέσεις, λιπόντων ἀντὶ λειπόντων, κτλ. ἢ ἂν ἀντὶ αἰ ἀρχαί, ταῖς ἀρχαῖς, ἔγραφον ε αρχε τες αρχες, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῶν τελευταίων τούτων ἐσημαίνοντο ἔτι ὑπὸ πλείστων τὰ ἡ ἀρχή, τῆς ἀρχῆς, οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι ἡ σύγχυσις θὰ προέβαινεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ἀκμῆς καὶ τελειότητος. Ἀλλ' ἴσως θὰ εὐρισκον εὐλογώτερον οἱ Ἑρασμίται νὰ ἐπινοήσωσιν οἱ Ἕλληνες νέα σημεῖα χάριν τῶν διφθόγγων, ἀφοῦ τὰ ὑπάρχοντα δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ σημάνωσι ταύτας ἀκριβῶς καὶ χωρὶς συγχύσεως. Ἀλλὰ τίς θὰ ἦτο ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ἐξεύρωσι νέα σημεῖα οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ καὶ διὰ τούτων συμβολικῶς μόνον θὰ ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν ὅ,τι καὶ πρότερον διὰ τῆς παλαιᾶς καὶ ἐν χρήσει γραφῆς, ἐκ δὲ τῶν κενοφανῶν χαρακτήρων οὐδὲν ἄλλο κέρδος θὰ ἀπῆλθαιον, ἢ τὸν κόπον νὰ ἀποβάλωσι μὲν τὴν παλαιάν ἑξίν, προσκτήσωνται δὲ νέαν, καὶ οὕτως ἐπιχειρήσωσιν ἔπειτα νὰ μετα-

(α) Ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ η ἐξεφωνεῖτο ὡς ἐ· διότι ἄλλως καὶ ἡ προφορὰ ἐκώλυε τὴν ἀντὶ τῆς αἰ γραφὴν τοῦ η.

γράψωσι τὰς διφθόγγους εἰς τὰ νέα σημεῖα ἐν ἀπάσαις ταῖς λέξεσι καὶ ἐν ἅπασιν τοῖς ποιήμασι καὶ πεζοῖς συγγράμμασι; Καὶ τί ἄλλο θὰ ἦτο μωρότερον τούτου; ἢ τίνα ἄλλον ἐπὶ γῆς λαὸν κατέλαβέ ποτε τοιαύτη νεωτερισμοῦ ἄφρων καὶ ἐξάλλος μα-
νία; Καὶ ἂν διὰ μόνον τὸν ἀναγκαῖον μεταχαракτηρισμὸν τοῦ εἰς ἡ πολλὰ γέγονεν ἁμαρτήματα, ὡς λέγει ὁ Γαληνός (α), ποῖα ἄρα καὶ πόσα δὲν θὰ ἐγίνοντο, ἂν ἔμελλε νὰ μετατεθῇ κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν Ἑρασμιτῶν ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία; Ἄνευ λοιπὸν ἀνάγκης καὶ ἀσυνέτως θὰ ἐπεχείρουν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μετακινήσωσι τὰ καλῶς κείμενα, ὡς ἂν μὴ εἶχον ἄλλα σπουδαιότερα νὰ πράξωσι, καὶ ταῦτα ἐν ᾧ χρόνῳ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰσήγετο ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος, ἀναγκασιότατος μὲν ἀποδειχθεὶς ἐκ τῆς πείρας, ὡς τοιοῦτος δὲ γινόμενος δεκτὸς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἐπειτα τίνι δι-
καίῳ ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τις παρὰ τῶν Ἀττικῶν ἢ τῶν Ἰώνων νὰ σημάνωσι δι' ἐνὸς χαρακτῆρος φθόγγους, διὰ δύο πρότερον γραφο-
μένους, ἐνῷ βλέπει ὅτι, ἵνα ἀκριβέστερον διαστείλωσιν ἀπ' ἀλλή-
λων ἀπλᾶς καὶ στοιχειώδεις φωνάς, συγχεομένους πρότερον ἐν τῇ γραφῇ, προετίμησαν τὸ ἐναντίον, ἔγραψαν δηλαδὴ τινὰς τούτων (6) διὰ δύο γραμμάτων;

(α) Γαλην. Ἐκδ. Kühn. Τόμ. ΙΖ', μέρ. β'. σελ. 411.

(6) Τὰς οὐ καὶ εἰ, αἵτινες πρότερον ἐσημαίνοντο δι' ἀπλῶν γραμμά-
των, ἅτε ἀπλαῖ οὔσαι. Ἡ διὰ δύο χαρακτῆρων ὑπὸ τῶν Ἰώνων γραφὴ
ἀπλῶν φθόγγων, ἀποδεικνύει σαφέστατα ὅτι τὸ τοιοῦτον καὶ πρὸ Εὐκλεί-
δου ἤδη δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς τοὺς Ἑλληνας, καὶ ὅτι οἱ Ἴωνες οὐδαμῶς
ἐσκέφθησαν, ὅπως γράψωσι δι' ἀπλῶν φωνηέντων τὰς διφθόγγους, ἀλλὰ
μόνον ὅπως συμπληρώσωσι τὸν παλαιὸν ἀλφάβητον, καὶ ἀποδείξωσι τὸ
τῆς γραφῆς ἔργον ἀκριβέστερον καὶ τελειότερον. Πάντοτε δὲ καὶ παντα-
χοῦ θὰ παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς σημειώσεως ἀπλῶν φθόγγων διὰ δύο
γραμμάτων, ἐφ' ὅσον εὐρίσκει τις περιττὸν καὶ μάταιον ἄνευ ἰσχυροῦ τι-
νος λόγου νὰ ἐξευρίσκη νέους χαρακτῆρας καὶ ἀσκόπως πολλαπλασιάσῃ
τοὺς ὑπάρχοντας· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἴωνες θὰ ἔγραφον οὔτε οὐ ἀντὶ ο, ἂν
ἐν ταῖς λέξεσιν, οὐκ, οὗτος, Σπουδίας κτλ., αἵτινες καὶ πρότερον ἐγρά-
φοντο διὰ τῆς οὐ, τὸ ο καὶ υ δὲν ἦσαν ἤδη συνηρημένα εἰς ἓνα ἀπλοῦν
φθόγγον (ὅπως δηλαδὴ πολλοὶ μετὰ μεγίστης πιθανότητος λέγουσιν, ἰσχυ-

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τούτων, πῶς συλλογιζόμενος εὐρίσκει ὁ Βλάσιος ὅτι θὰ εἶχον καὶ τὴν ἐλαχίστην ὄρεξιν νὰ ἐπινοήσωσι καινὴν ὀρθογραφίαν οἱ ἐπὶ Εὐκλείδου Ἀθηναῖοι, οἵτινες οὐδὲ τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον, καίτοι γνωστότατον ὄντα αὐτοῖς ἀπὸ Περικλέους ἤδη (α), ἐπὶ δὲ Εὐκλείδου καὶ διὰ νόμου εἰσαχθέντα εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ἀποδέχονται καθ' ὁλοκληρίαν εὐθύς καὶ προθύμως, ἀλλὰ πολλὰς μετὰ τὸν Εὐκλείδην Ὀλυμπιάδας (β) ; Καὶ

ρίζομενοι ὅτι ἡ ου ἐν ταῖς εἰρημέναις καὶ ἄλλαις λέξεσιν ἀρχαιοτάτα προσέφερετο ὅπως καὶ ἐγράφετο, ὡς οὐ· ἴδε Humperdinck. Zeitschrift f. d. gymnasialwesen 1868, σελ. 888), οὔτε εἰ ἀντὶ τοῦ ε, ἂν τὸ ε καὶ τὸ ι ἐν ταῖς λέξεσιν, ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἐγράφοντο, δὲν ἦσαν ὁμοίως πρὸ πολλοῦ συνηρημένα εἰς ἀπλοῦν φθόγγον· ὅπως οὐδὲ οἱ Γάλλοι θὰ ἠδύναντο νὰ σημάνωσι τὸν ἐν τοῖς ὀνόμασι fleur, amateur, imitateur κτλ. ἀπλοῦν φθόγγον eu διὰ τοῦ e καὶ τοῦ u, ἂν τὰ φωνήεντα ταῦτα δὲν ἦσαν ἥδη ἀπὸ πολλοῦ συνηρημένα εἰς ἓνα καὶ ἀπλοῦν φθόγγον ἐν ταῖς ἄλλαις λέξεσιν, ἐν αἷς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχον ἐκ τῆς λατινικῆς. Εἶνε δὲ περὶ τὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πόσον ἀκριβῶς τὰ φαινόμενα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας τῆς πρὸ Εὐκλείδου καὶ τῆς μετ' αὐτὸν συμφωνοῦσι πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ νόμου τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐλέγχουσι τὴν ἑρασμικὴν πλάνην. Ἐν μόνον δὲν διδάσκουσι τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ταῦτα φαινόμενα, ἂν ἐν ταῖς ου καὶ εἰ ἐπεκράτησε μετὰ τὴν συναίρεσιν τὸ δεύτερον φωνῆεν, τὸ υ (ου ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ γραφῇ καὶ προφορᾷ) καὶ τὸ ι, ἡ ἐγεννήθη τρίτος τις φθόγγος, παραχωροῦντα τὴν περὶ τούτου διδασκαλίαν εἰς τὴν ζῶσαν φωνήν. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἐν τῇ ου ἐπεκράτησε τὸ δεύτερον φωνῆεν, ὁμολογοῦσι καὶ οἱ Ἑρασμῖται, προφέροντες τὴν δίφθογγον ταύτην, ὡς καὶ ἡμεῖς· ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ εἰ ἐπεκράτησε τὸ δεύτερον φωνῆεν, λέγομεν ἀλαχοῦ, μαρτυρεῖ δὲ σαφῶς ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, καὶ τὸ ἐκ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς γλώσσης ἀρξάμενον ἔθος τοῦ νὰ γράψωσιν οἱ Ἕλληνες πολλάκις εἰ ἀντὶ τοῦ μακροῦ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος ι.

(α) Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ διὰ πολλῶν ἀποδείκνυει καὶ ὁ γενναιότατος καὶ μανικώτατος τῆς ἡμετέρας προφορᾶς πολέμιος, ὁ Δανὸς Ἐϊρρίξενος (Heinrichsen) ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ueber die Neugriechische oder sogenannte Reuchlinische Aussprache der Hellenischen Sprache, 1839 ἀπὸ σελίδος 156 ἕως 158. Ἰδὲ καὶ Οἰκονόμον ἐν τῷ περὶ προφορᾶς σελ. 97.

(β) Οὕτως ἰσχυρὸν ἦτο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ κράτος τῆς χρήσεως,

ἂν ἐπὶ Περικλέους καὶ Εὐκλείδου δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ βλαστήσῃ

ὥστε καὶ μετὰ τὸν Εὐκλείδην μέχρι τῆς ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος διατελεῖ κρατῶν ἐν τῇ γραφῇ ὁ ἀττικὸς ὁ παλαιὸς ἀλφάβητος (ἴδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener. Τόμ. Β', σελ. 349 καὶ 355), δὲν ὑποχωρεῖ δὲ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸν ἰωνικὸν, ἀλλ' ἢ πολλὰς μετὰ τὴν ἑκατοστήν Ὀλυμπιάδας. Διότι καὶ μέχρι τῆς 111 Ὀλ. καὶ ἔτι ὕστερον εὐρηται ἐνίοτε ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἡ παλαιὰ γραφή Ὁ ἀντὶ τῆς ΟΥ, ἢ ἡ ΕΙ ἀντὶ τῆς ΗΙ, οἷον Κηφησίῳ, Διονυσίῳ, Δεινομένῳ, ταῦτοι (Boeckh, Urkunden über das Seewesen κτλ. VII, Ὀλ. 406—407), στέφανος χρυσῶς (C. I. G. 159. Ὀλυμ. 411, 2), Ἀρχενίκο, Χαιρεστράτο, προξένο, σὺν εἰ, τῇ βουλεῖ, ὀπλοθήκῃ (Urkunden κτλ. XIV, Ὀλ. 443, 4, π. X. 325. Τὰ τελευταῖα παραδείγματα ἐλάβομεν ἐκ τῆς νεωτέρας καὶ ἀκριβεστερας ἐκδόσεως τῆς ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἀριθ. 3144, Γ' στήλ., στίχ. 110, 130, 148, Δ' στήλ. 26, 27, Ε' στήλ. 79). Ἡ γραφή Ὁ ἀντὶ τῆς ΟΥ εὐρηται καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις ἐπὶ νομίσματος Ἀλεξάνδρου τοῦ Δ' (296—4 π. X.), Ἀλεξάνδρῳ (ἴδε Κατάλογον τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τοῦ Ἀθηνῆσιν ἐθνικοῦ νομισματικοῦ Μουσείου, ὑπὸ Ἀχιλ. Ποστολάκα, σελ. 264, ἀριθ. 1602). Ἐν ψηφίσματι δὲ τῶν Ἀκαρνάνων περὶ προξενίας, εὐρεθέντι ἐν Σπάρτῃ πρὸ δύο σχεδὸν ἑτῶν (ἴδε Ἀθηνᾶς Τόμ. Α', τευχ. γ', σελ. 253 καὶ 254) ἡ κατάληξις τῆς δοτικῆς τῷ κοινῷ γράφεται διὰ τῆς οἰ, ἂν καὶ τὸ ψήφισμα εἶνε μακεδονικῶν χρόνων, ἡ δὲ δοτικὴ τῶν δευτεροκλίτων ἔλγηε παρὰ τοῖς Ἀκαρναῖσιν οὐχὶ εἰς οἰ, ἀλλ' εἰς φ, ὅπως μαρτυροῦσιν ἄλλαι νεώτεραι τοῦ ψηφίσματος τοῦτο ἀκαρνανικαὶ ἐπιγραφαί (ἴδε C. I. G. N. 1793). Οὕτω δὲ συχνὴ εἶνε ἡ γραφή εἰ ἀντὶ τῆς η καὶ ἐν χρόνοις πολὺ νεωτέροις τοῦ Δημοσθένους, ὥστε ἐμβάλλεται τις εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ἡ η εἰς οὐδὲν διέφερε τῆς εἰ ἐν τῇ προφορᾷ, ἐπενοήθη δὲ μόνον χάριν ἀπλῆς ὀρθογραφικῆς διακρίσεως τῶν διαφόρων καταλήξεων.

Οὐδαμῶς λοιπὸν διστάζομεν καὶ τὰς γραφὰς ἐν Ἑρακλῆφ, βαλανῶν, τοπέα, πρυτανῆαι, τρεῖς, ἡμίσεα (ἴδε Philol. XIII, σελ. 248, καὶ τὰς αὐτῇ παραπομπὰς), Ἀλεξάνδρεα (ἐπὶ νομίσματος Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου), καὶ πᾶσαν ἄλλην, δυναμένην ἀκωλύτως νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸν Δημοσθένη χρόνους, νὰ θεωρήσωμεν λείψανα τῆς παλαιᾶς τοῦ ἐναντὶ τῆς εἰ γραφῆς, ἂν καὶ ὁ Κούρτιος ἰσχυρίζεται (Studien κτλ. 1², σελ. 277), ὅτι αἱ λέξεις αὗται πρέπει νὰ συγκαταταχθῶσι μετὰ τῆς τέλεος καὶ τῶν ὁμοίων, τὸ δὲ ἐν αὐταῖς ε νὰ ληφθῇ ὡς ἀπλοῦν ε, γεννηθὲν ἐκ τῆς εἰ, ὡς εἰ ἐκφωνουμένης, κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι. Ἀλλὰ καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Κουρτίου, ὅτι τὸ ε ἐν τισι τῶν εἰρημένων γραφῶν δὲν εἶνε εἰ ἀλλ' ἀληθὲς ε, οὐδὲ οὕτως ὅμως εἴμεθα

καὶ φανῇ εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἢ πολὺτίμος μεταρρύθμισις,

ἠναγκασμένοι καὶ νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ εἰ ἐξεφωνεῖτο ὡς εἰ ἐπὶ Δημοσθένους καὶ ἀρχαιότερον. Διότι ἡ κατάληξις εα ἀντὶ εια εἶνε εὐχρηστοτάτη καὶ κοινοτάτη καὶ ἐν πολὺ νεωτέροις χρόνοις (ἴδε Ahrens II, σελ. 188 καὶ 566 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπὰς εἰς τὸ C. I. G.), οἷον ἐν τοῖς ὀνόμασι Νικόκλεα, Εὐκράτεια, Σωσικράτεια, Δαμόκλεα (ἢ κατὰ τὸν Βοίχχιον Νικοκλέα, κτλ.) κτλ., ἐκ δὲ τούτου συμπεραίνεται πᾶν τούναντίον τῆς γνώμης τοῦ Κουρτίου· καθ' ὅσον τινὰ μὲν τῶν εἰρημένων ὀνομάτων, οἷον τὰ Σωκράτεια, εὕρηνται ἐν ἐπιγραφαῖς, ἔνθα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ Ἐρευννός, ὠδεῖσι, Νεῖκανδρος (C. I. G. N. 2445), ἀνήκουσι δηλαδὴ εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἀναντιρρήτως ἡ εἰ ἐξεφωνεῖτο ὡς ι, τινὰ δὲ πάλιν, οἷον τὰ Νικόκλεα, Εὐκράτεια κλ. ἀναγινώσκονται ὅπου καὶ τὰ Σωκρατία (1207). Ὅμοια δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς εος. Διὰ τοῦτο, εἴτε αἱ εα καὶ εος ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν εια καὶ ειος κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι, εἴτε τἀνάπαλιν αἱ εια καὶ ειος ἐκ τῶν εα καὶ εος κατ' ἔκτασιν τοῦ ε εἰς ει, οὐδὲν βέβαιον καὶ ὠρισμένον δυνάμεθα ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων τύπων τῶν αὐτῶν καταλήξεων νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ει παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς, ἀλλὰ τὸ πολὺ, ἂν ἡ εα καὶ εος προέκυψαν κατ' ἀποβολὴν τοῦ ι ἐκ τῶν εια καὶ ειος, μόνον περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς ἐκφωνήσεως κατὰ τοὺς περὶ τὸν Ὅμηρον χρόνους, ἐξ ὧν φαίνονται ἐρχόμεναι αἱ καταλήξεις εα καὶ εος, εια καὶ ειος, ὅπως δεικνύουσι τὰ ὁμηρικὰ βαθέη καὶ βαθεῖα, ὠκέα καὶ ὠκεῖα, χρύσεος καὶ χρύσειος, βόεος καὶ βόειος, λίθεος καὶ λίθειος, φλόγεος, κυνέη κτλ. Ἀλλ' ἂν οἱ διάφοροι οὔτοι τύποι τῶν αὐτῶν καταλήξεων οὐδὲν λέγουσιν ὠρισμένον περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ει ἐπὶ Περικλέους, διδάσκουσιν ὅμως σαφῶς, ὡς καὶ τὰ Καλλίας καὶ Καλλέας (C. I. G. N. 158), Νικίας καὶ Νικέας (139 καὶ 1542), Χαθρίας καὶ Χαθρέας (265), χρύσειος (Στράβ. VII, 331, Θουκ. Δ', 405) καὶ χρυσοῦς, Σωκράτεια καὶ Σωκρατία, ἔχω καὶ ἴσχω, αἰς καὶ ἡσι (καταλήξεις ἐπίσης εὐχρηστοὶ πρὸ Εὐκλείδου ἐν τῇ πληθυντικῇ δοτικῇ τῶν πρωτοκλίτων) κτλ., ὅτι δύο τύποι, ἐκ μιᾶς ἀρχῆς ἅπας ὁμηθέντες, βαίνουσιν ἔπειτα παραλλήλως ἐν γλώσσῃ τινὶ ἐπὶ πλείστας ἑκατονταετηρίδας ἀνεπηρέαστοι ὑπ' ἀλλήλων. Ἐκ τῆς τοιαύτης δ' αὐτῶν κεχωρισμένης πορείας διδασκόμεθα τι, ὅπερ εἶνε πολλοῦ λόγου ἄξιον ἐν τῇ προκειμένῳ ζητήματι· ὅτι, ὅπως τὰ χρύσεια μέταλλα τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἐκώλυσαν τὰ ἄλλα χρύσεια νὰ γείνωσι χρυσᾶ, τὸ δὲ δραχμαῖς ἀφῆκεν ἐλεύθερον τὸ Ἀθήναισι νὰ γείνη Ἀθήνησι καὶ ὕστερον Ἀθήνησιν, οὕτως οὐδὲ τὰ τέλειος, Ἡράκλειον, βαλανέον, Ἡράκλεα κτλ., ἠδύναντο νὰ κωλύσωσι τὸ εἰ ἐν τοῖς χρύσειος, ὄνειος, βόειος, τέλειος, Ἡράκλεια κτλ. καὶ τὸ αἰ ἐν τῷ δραχμαῖς καὶ τοῖς ὁμοίοις νὰ συναιρεθῶσι πρωταίτατα εἰς ἀπλοῦ

τίς θὰ ἐτόλμα μετὰ ταῦτα (α) νὰ ἐπιβάλλῃ βέβηλον χεῖρα καὶ ἀσεβῶς ἀκρωτηριάσῃ καὶ κολοβώσῃ, ἢ καὶ ἀπλῶς μεταβάλλῃ τὴν ὀρθογραφίαν, ἐν ἣ ἦσαν γεγραμμένα τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Ἀριστοφάνους, αἱ ἱστορίαι τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ἡροδότου, καὶ συλλήβδην πάντα τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ; Ἡ μήπως νομίζῃ ὁ Βλάσσιος ὅτι οἱ ἐπὶ Περικλέους καὶ Εὐκλείδου Ἑλληνες, ἢ οἱ ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Λυκούργου ὠλιγώρου τῶν παλαιῶν αὐτῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὅτε τινὲς μὲν ἠδύναντο νὰ εἰπωσιν ἀπὸ στόματος ὀλόκληρον τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν (β), πολλοὶ δὲ νὰ ᾄδωσι μέλη τοῦ Εὐριπίδου (γ), βεβαιότατα δὲ καὶ πολλῶν ἄλλων ποιητῶν, ἄλλοι δὲ πάλιν οὐδ' ἐν τοῖς δικαστηρίοις αὐτοῖς ἀπηξίουεν νὰ ἀναγινώσκωσι ῥήσεις ἐκ τῶν παλαιῶν ποιημάτων (δ), διὰ τοιού-

φθόγγους κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ κρατοῦντα νόμον τῶν συναιρέσεων, ὅπως καὶ τὰ ἐν τοῖς αὐτοῖς λίθοις προευκλείδεια Ποτειδαῖα καὶ Ποτειδεᾶται, Χαλκειᾶται καὶ Χαλκιᾶται, Αἰνειᾶται καὶ Αἰνιᾶται δεικνύουσιν (ἴδε τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τῶν Ἑλληνοταμιῶν ἐν ταῖς *Antiquités Helléniques* τοῦ Παγκαδῆ, τόμ. 4), καὶ ὅτι οὐδεμία ἦτο ἀνάγκη νὰ λέγωσιν οἱ Ἀθηναῖοι Νικέας, Καλλέας κτλ., διότι ἔλεγον καὶ Νικίας, Καλλέας κτλ.

(α) Ὅτι μετὰ ταῦτα ἦτο δύσκολον νὰ μεταβληθῇ ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία, ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Βλάσσιος, σελ. 44. Ὁμολογεῖ δὲ καὶ ὁ Humperdinck ἐν τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς, ἐν σελ. 883 καὶ 884.

(β) Ξενοφ. Συμπ. Γ', 5.

(γ) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Νικίου XXIX.

(δ) Ἴδε Αἰσχίνην κ. Τιμάρχου, Δημοσθένη π. παραπρεσβ. Λυκούργου κ. Λεωκράτους κτλ. Ὁ Λυκούργος μάλιστα ἐφρόντισεν, ὥς γνωστὸν, καὶ περὶ ἀκριβοῦς ἀντιγραφῆς τῶν δραματικῶν ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν καὶ διαφυλάξεως τῶν ἀντιγράφων ἐν τῷ Μητρώῳ. Καὶ ἔπειτα νὰ περιμένῃ τις ἀπὸ τοιούτων ἀνδρῶν μεταβολὴν τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας! Ἄλλ' οὐδὲ ἀπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου ἔπρεπε νὰ περιμένῃ τις περισσοτέραν, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων γραμματικῶν καὶ κριτικῶν, οἵτινες οὐδὲ ἰῶτα ἐν, οὐδὲ κεφαλα μίᾳ θὰ ἐπέτρεπον νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς

των ῥήσεων ἐμπεδοῦντες πολλάκις ἐνώπιον τῶν δικαστῶν τὰς ἑαυτῶν γνώμας ; Πῶς δὲ ἄνθρωποι, ἐντραφέντες ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν παλαιῶν ποιητῶν καὶ μάλιστα τοῦ πρεσβυτάτου αὐτῶν, τοῦ Ὀμήρου, θὰ ἦτο εὐκολον ἔπειτα νὰ ἀπομάθωσι τὴν παλαιὰν ὀρθογραφίαν, καὶ εἰσαγάγωσιν ἀντ' αὐτῆς ἄλλην ἄγνωστον καὶ καινὴν;

Ὅτι βεβαίως εἶνε δυνατὴ καὶ ἀναγκαία ἐνίοτε μεταβολὴ τις περὶ τὴν ὀρθογραφίαν, ὅταν ἐξ ἀτελείας τῆς ὑπαρχούσης ἢ ἄλλου λόγου γεννῶνται συγχύσεις τινές, τοῦτο εἶνε λογικὸν καὶ εὐνόητον, καὶ τοιαύτην μεταβολὴν ἐπεχείρησαν ἐν Ἑλλάδι πρῶτον μὲν οἱ Ἰωνες, ὕστερον δὲ καὶ οἱ ἄλλοι Ἑλληνες, μιμηθέντες αὐτοὺς, ἐπεχείρησαν δὲ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Γάλλοι, μεταβαλόντες τὸ οἱ ὅπου ἔλαβε τὴν προφορὰν τοῦ εἰς αἶ, οἶον ἐν τοῖς Français, avait κτλ., ἵνα μὴ συγχέηται πρὸς τὸ ἕτερον οἱ τὸ ἐν τοῖς roî, avoir, rouvoir, moi κτλ. Ἀλλὰ καὶ αἱ τοιαῦται ἀναγκαιόταται μεταβολαὶ δὲν γίνονται, ὡς ἴσως ἤθελέ τις νομίσῃ, αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν καὶ διὰ πλείστου χρόνου, ὡς τοῦτο διδάσκει σαφέστατα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἡ ἱστορία τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου (α). Οὐδεὶς δὲ ἄνευ ἀνάγκης θὰ

ἐμπιστευθείσης εἰς αὐτοὺς παρακαταθήκης. Ἄν δὲ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πολλοὶ ὑπὸ ἀμαθείας ἢ ὀλιγώτερον τῆς ἀκριβείας φροντίζοντες ἀπεμακρύνοντο καθ' ἡμέραν τῆς παραδεδομένης ὀρθογραφίας, οὐδὲν ἔχει ἀπροσδόκητον τὸ τοιοῦτον, δυνάμενον νὰ συμβῇ εἰς πᾶν ἔθνος ἐν χρόνοις παρακμῆς, ἐν οἷς καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν ἀρχαίων ἀγαθῶν ἐκλείπουσι καὶ ἀφανίζονται. Ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐδέποτε ὅμως ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἡ γνῶσις τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν· οὐδὲ εἶνε πιθανὸν ὅτι μόνῃ ἡ ὀρθὴ προφορὰ τῶν ροιχείων τοῦ ἀλφαβήτου ἀπώλετο ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα ἀπώλειαν τοιαύτην, ὁποῖα, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τοῖς Ἑρασμίοις, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔθνος συνέβη, καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ γεννηθῇ ὁ Ἑρασμος, ἵνα διδάξῃ τὸν κόσμον τὴν ἀρχαίαν καὶ γνησίαν ἐλληνικὴν προφορὰν, τὸ μέγα δὲ τοῦτο ἔργον νὰ κατορθώσῃ ἀπλούστατα, μόνον τὸ γράμμα λαβὼν ὁδηγόν!

(α) Καὶ παρὰ τοῖς Γάλλοις δὲ, ἐνῷ πολὺ πρὸ τοῦ Βολταίρου ἐγράφετο, καίτοι ἀτάκτως καὶ ἀκανονίστως, ἡ αἶ ἀντὶ τῆς οἶ, ὅπου ἡ

ἡδύνατο νὰ μεταβάλλῃ καὶ μάλιστα ὁλόκληρον τὴν ὀρθογραφίαν γλώσσης τινός, διότι πρὸς τὸ τοιοῦτον ἀντιμάχεται στερεὰ δύναμις, ἡ τύραννος χρῆσις. Ταύτης τῆς δυνάμεως τὸ κράτος ὑπερδόντες ἀπέτυχον οἰκτρῶς παρ' ἡμῖν μὲν πρό τινων δεκαετηρίδων ὁ Βηλαράς, πλεῖστοι δ' ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας (α), ἀποπειραθέντες ἀπερισκέπτως νὰ μεταρρύθμισωσι κατὰ τὴν ζῶσαν προφορὰν τὴν ἑλληνικὴν καὶ γαλλικὴν ὀρθογραφίαν. Καὶ σήμερον δὲ ἂν ἤθελέ τις εἶτε ἐν Ἑλλάδι, εἶτε ἐν Γαλλίᾳ, εἶτε ἐν Ἀγγλίᾳ νὰ ἐπιχειρήσῃ, ὑπὸ πολλῆς ἀκρισίας ἀγόμενος, ὀρθογραφικὴν μεταρρύθμισιν, ἀμφιβάλλομεν πρῶτον πάντων, ἂν καὶ αὐτὸς ὁ μεταρρύθμιστὴς θὰ ἡδύνατο γράφων νὰ κινή τὴν χεῖρα εὐχερῶς καὶ ἀνέτως ἐναντίον τῆς συνηθείας, καὶ δὲν θὰ ἔγραφε πολλάκις ἐκὼν ἄκων ὡς καὶ πρότερον τὰς λέξεις· Ἀλλὰ καὶ ἂν διὰ πολλῆς ἀσκήσεως καὶ ἐπιμονῆς ἤθελεν ὑπερβῇ πᾶν πρόσκομμα, ἤθελε δὲ ὡσαύτως διὰ παρακλήσεων πείσῃ καὶ τυπογράφους τινὰς νὰ μιμηθῶσι τὸ ἐκυτοῦ παράδειγμα, καὶ οὕτω διὰ πολλῶν πόνων καὶ μόχθων κατάρθου τέλος νὰ ἐκδώσῃ βιβλίον ἢ ἐφημερίδα ἐν ὀρθογραφίᾳ, μᾶλλον συμφωνοῦσῃ πρὸς τοὺς σημερινοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς ἢ ἀγγλικῆς ἢ γαλλικῆς, πάλιν οὐδὲν τὸ ἐκ τούτου ὄφελος· διότι πάντοτε θὰ ὑπελείπετο αὐτῷ νὰ κατορθώσῃ τὸ δυσχερέστατον τῶν ἔργων, νὰ ἀναγκάσῃ δηλαδὴ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ κατανοῇ τὰς οὕτω παραδόξως καὶ ἀλλοκοτῶς μεταμορφωθείσας λέξεις. Θαῦμα θὰ ἦτο ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐνέμενον τῇ ἀναγνώσει μιᾶς καὶ μόνης σελίδος, καὶ δὲν ἔπεμπον παραχοῖμα εἰς κόρακας καὶ τὸ βιβλίον καὶ τὸν συγγραφέα.

Ἀλλ' οὐδὲ οἱ Βοιωτοὶ καινοτομοῦσιν, ὡς λέγει ὁ Βλάσσιος,

τελευταία αὕτη εἶχεν ἤδη τὸν φθόγγον τοῦ ἐ, ἀπὸ δὲ Βολταίρου καὶ ἐκανονίσθη ἡ τοιαύτη τῆς αἰ ἀντὶ τῆς οἱ γραφῇ (ὅδε Egger. *Notions élémentaires de Grammaire comparée*, 1854—55, σελ. 192, σημ. 22 καὶ σελ. 27), ὅμως μέχρι χθὲς καὶ πρῶην διετίλει ἔτι γραφομένη ὑπὸ πολλῶν ἢ οἱ, ὅπου καὶ ἀρχαιότερον. Οὕτω μέγα εἶνε πανταχοῦ τὸ κράτος τῆς χρήσεως!

(α) Egger. κτλ., σελ. 27.

περὶ τὴν γραφὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι εἰσάγουσιν εἰς τὰ δημόσια αὐτῶν γράμματα, ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τὸν Ἰωνικὸν ἀλφάβητον, τούτου δὲ ἕνεκα μεταγράφουσι καὶ προσαρμύζουσιν ὅσον δύναται ἀκριβέστερον τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν διαλέκτου πρὸς τὴν δύναμιν τῶν ἰωνικῶν γραμμάτων. Ἄν λοιπὸν γράφουσι π. χ. ἡ ἀντίαι καὶ α, τοῦτο ποιοῦσιν ἀναμφιδόλως, ὥς καὶ οἱ Ἑρασμίται αὐτοὶ πιστεύουσι, διότι ἀμφοτέραι αἱ δίφθογγοι αὗται δὲν εἶχον πλέον παρ' αὐτοῖς τὴν προφοράν, ἣν παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν, ἀλλ' ἀληθῶς ἐξεφωνοῦντο ὡς η. Ἀλλαχοῦ δὲ, ἐν τῇ ἰωνικῇ καὶ ἀττικῇ διαλέκτῳ, πρέπει νὰ ζητηθῇ τίς ἦτο ἡ προφορά τοῦ η καὶ τῶν διφθόγγων αὐ καὶ α (α). Ἄν δ' ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν η καὶ αὶ ἐν τῷ ἀττικῷ ἀλφάβητῳ δὲν δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ αὶ ἐξεφωνεῖτο ὡς αἱ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς (ὅπως οὐδὲ ἐκ τῆς ἐν τῷ γαλλικῷ συνυπάρξεως τῶν αἱ, ἐ, ἐ, ἐ, e, ὅτι οἱ Γάλλοι προφέρουσιν ὡς αἱ τὴν αἱ), πᾶν ἄλλο πρέπει ἔπειτα νὰ ἐλπίζῃ, ἥ ὅτι ἐκ τῆς παρὰ Βοιωτοῖς χρήσεως τοῦ η

(α) Ὅτι τὸ η δὲν εἶχε τὸν τοῦ ἀνοικτοῦ ἐ φθόγγον, ἀλλὰ τινα μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι σαλευόντα, ἀποδεικνύει πρὸς τοῖς πρότερον εἰρημένους καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν ταῖς ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐναλλάσσονται μὲν ἐνίοτε ἕνεκα ἀμαρτήματος τοῦ χαρακτοῦ τὸ η πρὸς τὸ εἰ, ἥ καὶ τὰ νάπαλιν, ἥ γράφεται ἐνίοτε ἡ ἀντὶ η ἥ εἰ, ἥ εἰ ἀντὶ ι, οὐδέποτε ὁμοῦς η ἀντὶ αὶ, ἥ αὶ ἀντὶ η, ἀλλὰ μόνον ε ἀντὶ αὶ καὶ ἄπαξ, ὡς ἀλλαχοῦ λέγομεν, αὶ ἀντὶ ε. Ἄν λοιπὸν ἡ αὶ ἔλαβε παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς τὸν τοῦ ἀνοικτοῦ ἐ φθόγγον, ὃν λαμβάνει ἡ αἱ, συναϊρουμένη εἰς ἀπλοῦν φωνῆν, τότε οἱ Βοιωτοὶ ἔπρεπε νὰ γράψωσιν ἀντὶ τῆς αὐ οὐχὶ η, ἀλλ' ε. Ἄν δὲ πάντοτε γράφουσιν η, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ αὐ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν ἐξεφωνεῖτο ὡς ἐ ἀνοικτὸν, συναϊρεθέντος τοῦ αἱ εἰς ἐ, παρὰ δὲ τοῖς Βοιωτοῖς εἶχε πλέον τὴν κλειστοτέραν, τὴν μεταξὺ τοῦ ε καὶ ι προφοράν. Ἐν τισι μάλιστα λέξεσιν ἤρξατο ἡδὴ ἡ αὐ διὰ νέας μεταβάσεις εἰς κλειστότερον φθόγγον νὰ λαμβάνῃ παρ' αὐτοῖς καὶ τὸν τῆς εἰ ὅλον, ἐν ταῖς Ἀθανεῖος, Θειβείος, Ταναγρείος (C. I. G. 1562, 1563, 1583), ἅτινα ἐν ἀρχαιότερᾳ ἐπιγραφῇ γράφονται Θειβῆος, Ταναγρῆος (1593). Πάντα δὲ τὰ ὀρθογραφικὰ ταῦτα φαινόμενα συμφωνοῦσιν ἀκριβέστατα πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα περὶ τῆς ὡς ι προφορᾶς τοῦ η παρ' ἡμῖν καὶ τῆς προφορᾶς τοῦ αὐ καὶ ε ὡς ε.

ἀντὶ τῶν αἰ καὶ α, θὰ εἶχε περισσότερον λόγον νὰ συμπεράνη τι ὑπὲρ τῆς διηρημένης ἐκφωνήσεως τῆς αἰ. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἀσφαλῶς δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι ἡ αἰ ἐξέφωνετο ὡς αἰ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Βοιωτοὶ ἀντὶ ταύτης γράφουσιν η, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ αὐτοὶ Βοιωτοὶ γράφουσιν ω ἀντὶ ου θὰ εἶχέ τις ἐκ τούτου ἰκανὸν λόγον νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ ου παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐξέφωνετο ὡς οὔ. Ὁμοίως γράφουσιν οἱ Βοιωτοὶ εἰ ἀντὶ η, διότι τὸ η ἀληθῶς ἀπέβη παρ' αὐτοῖς εἰ. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ἡ ἀκριβὴς προφορὰ τῆς εἰ πρέπει νὰ ζητηθῇ πάλιν ἐν ταῖς εἰρημέναις διαλέκτοις (α). Ἄν δὲ ἀντὶ τῆς εἰ γράφουσι πολλαχοῦ ι, ποιοῦσι τοῦτο, διότι ἴσως πολλαχοῦ τὸ εἰ ἀπέβη παρ' αὐτοῖς ἰ (β). Οὐδὲν δὲ τὸ παράδοξον καὶ ἂν καὶ ἰ ἔγραψαν ἀντὶ τῆς εἰ διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ τοῦ φθόγγου ι γραφὴ ἤρξατο νὰ λαμβάνη πολλὴν ἀστασίαν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἄλλων μὲν, ὡς τῶν Βοιωτῶν, γραφόντων ι ἀντὶ τῆς εἰ, ἄλλων δὲ πάλιν εἰ ἀντὶ ι, οὐ μόνον μακροῦ ὄντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ βραχείος (γ). Οὐδὲν δὲ ἔτι παράδοξον, ἂν

(α) Ὅτι ἡ εἰ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ καθόλου παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εἶχε τὴν προφορὰν τοῦ ἰ ἀποδεικνύομεν ἐν ἰδιαιτέρῳ περὶ αὐτῆς κεφαλαίῳ.

(β) Ὅπως παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐν τῷ ἴσος, ἴση, ὅπως ἐν τῷ ὁμηρικῷ ποσίδῆιον (Ιλ. Β, 506) κτλ. Εἶνε ἀληθές ὅτι ὁ Πρισκιανὸς (Ahrens I., σελ. 189, σημ. 4) λέγει μακρὸν τὸ ἐκ τῆς εἰ προσελθὼν βοιωτικὸν ι, ἀλλὰ πιθανῶς τοῦτο ἐτεκμαίροντο οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ βοιωτικὰ ἀντίγραφα τῆς Κορίννης, γεγραμμένα μετὰ τὴν εἰς Βοιωτίαν εἰσαγωγὴν τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, εἶχον κατὰ τὴν νεωτέραν προφορὰν τὸ γράμμα ι, ὅπου ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχε πιθανώτατα εἰ. Ποιήματα δὲ ἐν βοιωτικῇ διαλέκτῳ ποιηθέντα κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα δυστυχῶς δὲν ἔχομεν, ὥστε παραβάλλοντες ταῦτα (ἂν βεβαίως εἴμεθα πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀκριθείας αὐτῶν) πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε ὑπαρχούσας καὶ καθ' ἡμέραν ἀνασκαπτομένας βοιωτικὰς ἐπιγραφάς (ἴδε Ἀθηναῖος τόμ. Α', τευχ. ζ' καὶ τόμ. Β', τευχ. ε').) μετὰ πλείονος βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ μακροῦ ἢ βραχείος τοῦ βοιωτικοῦ ι.

(γ) Οὐ μόνον μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς εὑρεται πολλάκις γεγραμμένον ἀδιαφόρως ι ἀντὶ εἰ, καὶ ἐνίοτε τἀνάπαλιν εἰ ἀντὶ ι. Ἡ τοιαύτη μάλιστα διὰ τῆς

οἱ Βοιωτοί, ἀφοῦ ἐν ταῖς ὀνομαστικαῖς καὶ ῥηματικαῖς καταλήξεσιν ἔγραψαν ἡ ἀντὶ αἰ καὶ α καὶ ἄλλα ἀπλᾶ φωνήεντα ἀντὶ διφθόγγων, ἔγραψαν ὁμοίως ἐν ταῖς αὐταῖς καταλήξεσιν υ (α) ἀντὶ οἱ (οἱ καὶ ω), καθ' ὅσον μάλιστα ἄλλως θὰ ἀπέβαινεν αὐτοῖς ἀχρηστον τοῦτο τὸ γράμμα, ἀφοῦ ὁ δι' αὐτοῦ πρότερον σημαίνόμενος φθόγγος ἤρξατο ἤδη ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου γραφόμενος διὰ τῆς διφθόγγου ου, ἔνεκα τῆς πρὸς ταύτην ὁμοίας ἐκφωνήσεως τοῦ βοιωτικοῦ υ. Κατὰ ταῦτα, ἂν οἱ Βοιωτοὶ ἔγραψαν τὰ αἰ, α, η, ει, ω διαφόρως ἢ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀττικοί, ἔγραψαν διαφόρως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ αὐτοὶ ἢ ἄλλοι Ἑλληνες ἔγραφον καὶ ω ἀντὶ ου, ου ἀντὶ υ, υ ἀντὶ ου, η ἀντὶ α (οἶον ἐν τοῖς ὀρῆν, τιμῆν), υ ἀντὶ ου, ευ ἀντὶ ου, ζ ἀντὶ γ, δδ ἢ σδ ἀντὶ ζ, κτλ. κτλ' ἄλλ' ἐκ τῶν τοιούτων διαφορῶν περὶ τὴν γραφὴν καὶ τὴν προφορὰν οὐδὲν δύναται τις νὰ συμπεράνῃ περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν διφθόγγων, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἂν δὲν γινώσκη αὐτὴν ἀλλαχόθεν. Ἐπεὶ δὲν εἶνε παντάπασιν ἀπίθανον, ἀφοῦ οἱ Βοιωτοὶ πολλὰς λέξεις ἔγραψαν διαφόρως τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἔνεκα τῆς διαφορῆς παρ' αὐτοῖς ἐκφωνήσεως πολλῶν φθόγγων, νὰ ἠναγκάσθησαν μετὰ ταῦτα, τὸ μὲν χάριν ὀρθογραφικῶν διακρίσεων, ἀναγκαίων εἰς πᾶσαν γραφομένην γλῶσσαν, τὸ δὲ καὶ συμβιβάζοντες, ἀφοῦ ἅπαξ βιασθέντες ἤρξαντο, ὅσον ἡδύναντο ἀκριβέστερον τὴν γραφὴν πρὸς τὴν ἀληθεῖ προφορὰν, νὰ ἀπομακρυνθῶσι κατὰ μικρὸν καὶ λεληθότως οὕτω τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, ὥστε νὰ μὴ δυνώμεθα ἡμεῖς σήμερον νὰ γινώσκωμεν

εἰ γραφὴ τοῦ ι, ἐν τοῖς καλλίστοις χρόνοις τῆς γλώσσης ἀναφαινομένη, εἶνε σαφὲς τεκμήριον ὅτι ἡ εἰ πανταχοῦ ἤδη καὶ πρωταίτατα ἦτο συνηρημένη εἰς ι, καὶ ὅπου ἀρχαιότατά ποτε ἐξεφωνεῖτο διηρημένως πως, διότι ἄλλως ἢ διὰ τῆς εἰ γραφῆς τοῦ ι θὰ ἦτό τι ὅλως ἀκατανόητόν καὶ ἀνερμήνευτον.

(α) Καὶ πάλιν οὐχὶ σταθερῶς. Διότι ἐνίοτε γράφουσι τὴν αὐτὴν κατάληξιν ἀναμῖξ, ποτὲ μὲν διὰ τοῦ υ, ποτὲ δὲ διὰ τοῦ οἱ, ὥς Rangabé, *Antiquités Helléniques*, N. 4306 καὶ ἄλλας βοιωτικὰς ἐπιγραφάς.

ἀκριβῶς σύμπασαν τὴν διαφορὰν τῶν βοιωτικῶν φθόγγων πρὸς τοὺς ἀττικούς. Ἐξ ἡμιτελοῦς δὲ γνώσεως οὐδὲν βεβαίως ἀσφαλές συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ὑπὲρ τῆς διηρημένης ἐκφωνήσεως τῶν ἀττικῶν διφθόγγων, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν διὰ τῆς εἰ καὶ οὐ γραφῆ τοῦ η καὶ υ ἀποδεικνύει σαφέστατα ὅτι οἱ Ἑλληες οὐδαμοῦ οὐδέποτε διειροήθησαν νὰ ἀποφύγῃσι τὴν διὰ δύο χαρακτήρων σημείωσιν ἀπλῶν φθόγγων. Ἀλλὰ καὶ ἀναγκασθέντες οἱ Βοιωτοὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσι τῆς παλαιᾶς ὀρθογραφίας, δὲν κατῴρθωσαν ὅμως καὶ νὰ ἀποφύγῃσι τὸ κράτος τῆς χρήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι πολλὰκις ὑπὸ τῆς τυράννου συνηθείας βιαζόμενοι γράφουσιν ἐνίοτε ἀναμῖξ τὰς λέξεις (α), ποτὲ μὲν κατὰ τὸν παλαιὸν καὶ κοινὸν τοῖς λοιποῖς Ἑλλησι τρόπον, ποτὲ δὲ πάλιν κατὰ τὸν νεώτερον καὶ ἀκριβέστερον σημαίνοντα τοὺς φθόγγους τῆς ἐαυτῶν διαλέκτου. Ἡ ἀστασία δὲ αὕτη τῶν Βοιωτῶν περὶ τὴν γραφὴν δύναται κάλλιστα νὰ ἀποδοθῇ κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀττικῆς ἢ κοινῆς ὀρθογραφίας καὶ διαλέκτου, ἥτις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἤρξατο μάλιστα καὶ ἀθρόα νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βοιωτίαν (6).

Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀσθενὲς κατὰ τοῦ ἀπλοῦ τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων εἶνε καὶ τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ Βλασίου, τὸ ἐκ τῶν γραφῶν αε καὶ σε ἀντὶ τῶν αι καὶ καὶ οι (γ). Διότι αἱ γραφαὶ αὔ-

(α) Ἴδε τὰς ὑπὸ τοῦ Βοιχίου ἐκδομένας βοιωτικὰς ἐπιγραφὰς ἐν τῷ C. I. G. καὶ τοῦ Keil, *sylloge inscriptionum Bæoticarum*, καὶ τούτων μάλιστα τὴν πρώτην.

(6) Ἴδε C. I. G. N. 1590 καὶ σελ. 7036.

(γ) Σελ. 13, ἐνθα λέγει ὅτι διὰ τῶν γραφῶν αε καὶ σε ἐσημαίνετο μέσος τις φθόγγος μεταξὺ αἱ καὶ ε καὶ οἱ καὶ υ (=υ). Ἀλλὰ πρῶτον τοιοῦτοι μέσοι φθόγγοι μεταξὺ τῶν συνηρημένων καὶ ἀσυναιρέτων εἶνε ὅλως ἄγνωστοι ἐν τῇ ἐλληνικῇ γραμματικῇ. Ἐπειτα, ἂν τοιοῦτοι φθόγγοι ὑπῆρχον ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἐσημαίνοντο μάλιστα, τότε διὰ τί νὰ γράφηται μετὰ τὸν Εὐκλείδην ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πάντοτε οἱ καὶ υ, οὐδέποτε δὲ καὶ σε καὶ υ, ὅπως μάλιστα ἔπρεπε νὰ γράφηται, ἂν εἶχον ὑπόστασιν τινα τὰ ἐκ τῶν γραφῶν τούτων περὶ τῆς ἐλληνικῆς προφορᾶς ἑρασμικὰ συμπεράσματα.

ται, ὡς καὶ αὐτὸς κάλλιστα γινώσκει, ἀναφαίνονται πρὸ Εὐκλείδου οὐ μόνον ἐν Βοιωτίᾳ (α), ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς (β), μόλις δὲ ἀναφανεῖσαι, ἀφανίζονται πάλιν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ὀρθογραφίας ἀκριβῶς, καθ' ὃν χρόνον ἐπικρατεῖ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος· ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι αἱ γραφαὶ αὗται εἶνε ἀποπειραὶ ἀκριβεστέρας καὶ πιστοτέρας σημειώσεως ἀπλῶν φθόγγων, πρὸ πολλοῦ γεννηθέντων ἐν τῇ γλώσσῃ ἐκ τῆς συναιρέσεως τῶν α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι, ὑπεχώρησαν δὲ εἰς τὰς γραφὰς αἱ καὶ οἱ τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ διότι καὶ αἱ κρατήσασαι καὶ αἱ ὑποχωρήσασαι ἐσήμαινον ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ, ἀπλοῦς δηλαδὴ φθόγγους καὶ στοιχειώδεις. Οὐδεὶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ, οὐχὶ ἀπλῶς εἰκάζων καὶ ἀντιλέγων, ἀλλ' ἀσφαλῶς καὶ καὶ ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύων, ὅτι ἐν τῇ δοτικῇ π. χ. Διονύσοις δὲν ἐγράφη συμβολικῶς ος εἰς δήλωσιν ἀπλοῦ φθόγγου, τοῦ υ, ὅστις μετὰ ταῦτα καὶ γράφεται ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς, σημαίνων τὴν κατάληξιν τῆς δοτικῆς τῶν εἰς ος ὀνομάτων, οἷον τῷ δάμυ. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον τῆς δοξασίας ἡμῶν ταύτης, ὅσῳ πρῶτον μὲν οὐδὲ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦτο ὅλως ξένον τοῖς Ἑλλήσιν ἡ διὰ δύο γραμμάτων σημείωσις ἀπλῶν φθόγγων,

(α) Ἐν ταῖς λέξεσι Διονύσοις, Ἀεσχερώνδας (C. I. G. 1599) ἐπὶ Πλαύχας (1647).

(β) Ἐπὶ ἀγγείων ἐν τοῖς Ἀῤῥα (C. I. G. 7746), Κροῆσος (7756), Ὁράας (Ahrens I, σελ. 199 σημ.) καὶ Λαρισαέον (Λαρισαίων ἢ Λαρισαίων) ἐπὶ νομίσματος τῆς Λαρίσης (Ahrens I, σελ. 221 καὶ 199 σημ.). Εἶνε δὲ ὅλως ἀπίστευτον ὅτι, ἐνῶ ἅπαξ ἡ αἱ ἐν τῷ ὀνόματι τῶν Λαρισαίων συνήρεθη εἰς ἀπλοῦν φθόγγον, ἢ εἰς μέσον τινὰ μεταξὺ αἱ καὶ ε, ὡς δοξάζουσιν οἱ Ἑρασμίται, ἔπειτα ἀνεύεθον πάλιν εἰς αἱ, ὥστε νὰ βιάσῃ τοὺς Λαρισαίους νὰ γράφωνται καὶ πάλιν, ὡς καὶ ἀρχαιότατα, Λαρισαῖοι, καὶ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Διὰ τί μετὰ τὴν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικράτησιν τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δὲν συνέβη καὶ δεύτερον τοιοῦτον παίγνιον τῆς συναιρέσεως καὶ ἀναλύσεως τῆς διφθόγγου παρὰ τοῖς Λαρισαίοις; Ἡ καθόλου διὰ τί ἀφανίζονται αἱ γραφαὶ αε καὶ οε ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἐπικρατεῖ ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος;

ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐν τισιν ἀρχαιοτάταις ἐπιγραφαῖς διὰ τοῦ ο καὶ υ γραφὴ τῆς ἐνικῆς γενικῆς, εἴτα δὲ καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι τότε δὲν ἠδύναντο ἀκόμη νὰ γράψωσιν οἱ Βοιωτοὶ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἀντὶ τοῦ οἱ ἢ τοῦ οε τὸ υ, ἅτε διὰ τοῦ γράμματος τούτου σημαυνομένου ἔτι παρ' αὐτοῖς τοῦ φθόγγου ου' πρὸς δὲ τούτοις, ὅπερ εἶνε τὸ μέγιστον, διότι, ἂν τὸ οε ἐν τῷ Διονύσῳ ἐξεφωνεῖτο ὡς οε, ὅπως ὁ Κούρτιος καὶ ὁ Βλάσιος ἀποφαίνονται (α), ἐκ τῆς συναϊρέσεως τῶν φωνέντων ο καὶ ε θὰ ἐγεννᾶτο οὐχὶ τὸ υ, ἀλλὰ τὸ ου, ἢ τὸ πολὺ τὸ ω, ὡς οἱ περὶ συναϊρέσεως τῶν ἐλληνικῶν φθόγγων κανόνες διδάσκουσι. Καὶ βεβαίως πολλῷ μᾶλλον πρέπει νὰ πιστεῦῃ τις εἰς τοὺς κανόνας καὶ τοὺς νόμους τῆς γλώσσης, ἢ εἰς τὰς δοξασίας τῶν γραμματικῶν καὶ γλωσσολόγων, ὅταν διὰ ψιλῶν μόνον εἰκασίῶν ἀποπειρῶνται νὰ ἐρμηνεύσωσι πράγματα, ἅτινα καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων ἢ αὐτοὶ νομίζουσιν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν γένεσιν.

Ἄλλ' ἀφίνοντες ἡσύχους τὰς βραχυβίους ταύτας γραφὰς, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν ἢ ὅ,τι καὶ ἐκ τῶν νόμων τῆς γλώσσης διδασκόμεθα, ὅτι πρωϊαίτατα παρὰ τοῖς Ἕλλησι πλεῖστα ἀλλεπάλληλα φωνήεντα συνηρέθησαν εἰς ἀπλοὺς φθόγγους, ἐξετάζομεν ἤδη καὶ ἕτερον συμπέρασμα τοῦ Βλασίου, ὅπερ οὗτος συνάγει ὑπὲρ τῆς διηρημένης ἐκφωνήσεως τῶν ἐλληνικῶν διφθόγγων ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πρώτη συλλαβὴ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Βοιωτῶν γράφεται ἐν ταῖς βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πάντοτε διὰ τῆς οἱ, οὐδέποτε δὲ διὰ τοῦ υ, ὅπως πανταχοῦ ἀλλαχοῦ γράφεται ἡ οἱ ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν. Τοῦτο δὲ κατ' αὐτὸν εἶνε ἀσφαλὲς ἀπόδειξις τῆς ὡς οἱ ἐκφωνήσεως τῆς διφθόγγου οἱ οὐ μόνον παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι. Καὶ ἡμεῖς δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι θὰ εἶχεν ἰσχύν τινα τὸ συμπέρασμα τοῦ Βλασίου, ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τῆς εἰρημένης συλλαβῆς Βοι περιοριζόμενον (β)· διότι ἀληθῶς ἡ γραφὴ αὕτη, ἂν δὲν εἶνε λείψανον

(α) Blass. Ueber die Aussprache, σελ. 20.

(β) Καὶ ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τῶν Βοιωτῶν. Διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομα Βοιωτοί, ὅπως καὶ ἄλλα βοιωτικὰ ὀνό-

(α) τῆς παλαιότερας ὀρθογραφίας (εὐρόντων ἴσως τῶν Βοιωτῶν προτιμότερον νὰ φυλάζωσιν ἀκίνητον τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν ὀνόματος), ἀποδεικνύει ὅτι ἡ οἱ ἐν τῇ συλλαβῇ Βοι ἐξεφωνεῖτο παρ' αὐτοῖς ὡς οἷ, καὶ ὅτι καθόλου αἱ συλλαβαὶ αἱ, οἱ, εἰ κτλ. ἐν τισι κυρίοις ὀνόμασι καὶ ἄλλαις τισὶ λέξεσι προεφέροντο διηρημένως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν ἐν πολλοῖς τῶν κυρίων καὶ προσηγορικῶν ὀνομάτων. Ἐκεῖνος δὲ μόνον δύναται ἐκ τούτου νὰ συμπεραίνει ὅτι αἱ ἐλληνικαὶ δίφθογγοι ἐξεφωνοῦντο διηρημένως, ὅστις ἀγνοεῖ ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν γραμμάτων, δι' ὧν ἐσημαίνοντο αἱ δίφθογγοι, ἐσημαίνοντο παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν, οἷον τοῖς Γάλλοις, καὶ ἄλλοι οὐχὶ ἀπλοῖ, ἀλλὰ σύνθετοι φθόγγοι. Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ ὑπὸ Ἀναξαγόρου εἰς τοὺς Βοιωτοὺς ῥηθέν· εἰκότως καλεῖσθε Βοιωτοὶ· βοῶν γὰρ ὧτα ἔχετε· τὸ ὑπὸ τῶν Ἑρασμίων (6) μνημονευόμενον εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ οἱ ἐξεφωνεῖτο ὡς οἷ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, ἢ ὅτι ἄρτι ἐλέγομεν, ἢ καὶ ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας, θέλων νὰ σκώψῃ τοὺς Βοιωτοὺς, διότι δὲν ἐπε-

ματα, ἄλλως ἢ οἱ Βοιωτοί, ὅπως πάλιν οὗτοι προέφερον ἄλλως τὰ τῶν Ἀθηναίων, ἑκάτερος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον.

(α) Τοσοῦτω μᾶλλον ἔχομεν λόγον νὰ πιστεῦσωμεν εἰς τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἐν τῇ καταλήξει τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἐνίοτε γράφεται οἱ ἀντὶ υἱ καὶ μάλιστα ἐν ἐπιγραφαῖς αὐστηρῶς γεγραμμέναις κατὰ τὴν βοιωτικὴν ὀρθογραφίαν (ἴδε C. I. G. N. 1593, Ἀθηναίου τόμ. Α', τευχ. 5, σελ. 494, ἀριθ. 9, 3), καὶ ἐν αἷς ἥκιστα περιέμενέ τις τοιαύτην ἐναλλαγὴν τῆς γραφῆς. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνίδιος ἐναλλαγὴ γεννᾷ πολλὴν ὑποψίαν ὅτι, ἂν οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν ἀσταθεῖς περὶ τὴν γραφὴν τῶν καταλήξεων οἱ καὶ οἱς, γράφοντες ταύτας ποτὲ μὲν διὰ τοῦ υἱ, ποτὲ δὲ διὰ τῆς οἱ, τοῦτο προήρχετο, διότι οὐδεμίαν διάκρισιν ἐποιοῦντο μεταξὺ τῆς οἱ καὶ τοῦ υἱ, προστίμων δὲ συνήθως νὰ γράφωσι τὸ υἱ ἐν ταῖς εἰρημέναις καταλήξεσι, διότι καὶ ἄλλας καταλήξεις ἔγραψαν δι' ἀπλῶν φωνηέντων, ἀναγκασθέντες ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῆς ἑαυτῶν πρὸς τὰς ἄλλας ἐλληνικὰς διαλέκτους. Ἡ ὑποψία δὲ αὕτη μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅσα εἴπομεν περὶ τῶν γραφῶν αε καὶ οε καὶ τοῦ γεννήσαντος αὐτὰς νόμου τῶν συναιρέσεων.

(6) Heinrichsen. Ueber die Neugriechische Aussprache, σελ. 159.

κρότουν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀναγινωσκομένοις, ἀνέλυσεν ἐπίτηδες τὴν δίφθογγον τῆς συλλαβῆς Βοι, ὅπως καὶ πᾶς τις ἄλλος, νομίζομεν, θὰ ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ, ἐκ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὀρθῶς ἢ ἡμαρτημένως λαμβάνων τὸ σκῶμμα. Ὅτι δὲ ἡ ἀνάλυσις δὲν εἶνε συνήθης μόνον εἰς τοὺς νῦν ἐτυμολογοῦντας, ἀλλ' ἦτο πρᾶγμα καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστὸν, δεικνύουσι πολλὰ χωρία τοῦ πλατωνικοῦ Κρατύλου. Οὐδὲ εἶχε βεβαίως φόβον τινὰ ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι ἤθελεν ἀποβάλλῃ καὶ μικρὸν τῆς δυνάμεως τὸ ἐτυμολογικὸν αὐτοῦ σκῶμμα, ἂν τις τῶν Βοιωτῶν, ὑπὸ πολλῆς εὐθεΐας ἐλαυνόμενος, ἤθελεν ἀντείπῃ αὐτῷ ὅτι οὐ καλούμεθα Βοιωτοί, ἀλλὰ Βοιωτοί (Βυωτύ).

Ἀλλ' ὁ Κούρτιος νομίζει ἀδύνατον τὴν ὡς υ προφορὰν τῆς οἱ ἐν τοῖς καλοῖς χρόνοις τῆς γλώσσης, διότι κατ' αὐτὸν (α) τὸ Τροϊζήνιοι (C. I. G. N. 106) ἐκ μόνης τῆς προφορᾶς Τροϊζήνιοι ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ. Ἐλησμόνησεν ὅμως ὁ ἐρασμικώτατος Κούρτιος ὅτι κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὰ βοιωτικὰ Ἀμόντας καὶ Σόμφορος (β) ἐκ μόνων τῶν Ἀμοῖντας καὶ Σοῖμφορος ἠδύνατο νὰ προέλθωσιν· οὕτω δὲ ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ, ποῦ τῆς ἐλληνικῆς χώρας ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, τοιαῦτα ὀνόματα φέροντες. Ἔως ἂν εὐρεθῶσιν οἱ τοιοῦτοι, ἱκανὸν ἡμῖν ἔστω ἐν τῷ μεταξὺ νὰ εἰπώμεν τῷ φίλῳ διδασκάλῳ, ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λέγουσι Κεφαλλονία ἢ Κεφαλλονία, ἀλλὰ διὰ τοῦτο, παρκαλοῦμεν αὐτὸν πολὺ, ἅς μὴ πιστεύσῃ ὅτι οἱ λοιποὶ λέγουσι Κεφαλλοῖνία, ἀλλὰ μόνον Κεφαλληνία, προφέροντες ἀναμφιβόλως ὡς ἰ τὸ η, διότι καὶ ἡμεῖς σήμερον εὖ μάλα χρώμεθα τῷ ἰῶτα, ὅπως καὶ οἱ πρὸ Πλάτωνος Ἀττικοί. Οὐδὲν δὲ παράδοξον ἂν οἱ Τροϊζήνιοι ἐν τῷ ἐθνικῷ αὐτῶν ὀνόματι προστίμων ἀντὶ τοῦ φθόγγου τῆς οἱ (ὡς ἀπλοῦ φωνήεντος ἐκφωνουμένης) τὸ ο, ὅπως οὐδὲν ἄπορον, ἂν ἄλλοι πάλιν ἀντὶ τῆς ου προέκρινον αὐτὸ τοῦτο τὸ ο, λέγοντες π. χ. βόλα ἢ βόλλα, βόλεσθε, Συράκοσαι, τὸς λύκος, ὄρανος κτλ.

(α) Studien, σελ. 276.

(β) Keil. Inscript. Bæot. σελ. 168.

Ταῦτα δὲ λέγοντες οὐδαμῶς διανοούμεθα καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ Βοιωτὸς καὶ Τροϊζήνιος, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτότροπον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῇται Βοιωτὸς, Τροϊζήνιος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων, κατὰ μίμησιν δὲ τούτων ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὴν διηρημένην ταύτην ἐκφώνησιν ὁμολογοῦμεν ἀσμένως τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ, ἔνθα ὁ νόμος τῆς συναίρεσσεως καὶ κράτεως εἶχε πολλῷ μείζον κράτος ἢ ἐν τοῖς Δωριεῦσι καὶ τοῖς Αἰολεῦσι, βλέπομεν, ἐξ ἀναγραφῆς τῶν ὑπὸ τοῦ δήμου στεφανωθέντων διαιτητῶν ἐπὶ ἄρχοντος Ἀντικλέους (Ὀλ. 113, 4, π. X. 325), ὅτι ὀνόματά τινα δῆμων (α)

(α) Ἴδε Ross. Die Deme von Attika, N. 5. Ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα εἶνε τὰ ἐξῆς· Λαμπτρέες, Εὐωνυμέες, Κολλυτέες, Ἐρχιέες, Ἀλαιέες, Πλωθέες, Χολαργέες, Ἀχαρνέες, Παλληνέες, Διομεῖες, Ἰκαριεῖες, Ἀθμονῆες. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ Archäologische Aufsätze. Zweite Sammlung, σελ. 544, ἔνθα λέγει ὅτι ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις διὰ τῶν δύο εἰσημαίνεται ὁ φθόγγος τοῦ η. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην καταδικάζουσιν οὐ μόνον τὰ ὑπὸ Βοικχίου λεγόμενα κατὰ τῶν φουρμοντείων γραφῶν Λαοδάμεα, μάττερ, Καλλιρόες κτλ. (C. I. G., σελ. 69), ὡς οὕσης ὅλως ἀγνώστου ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐπιγραφικῇ τῆς διὰ τῶν δύο εἰσημαίσεως τοῦ η, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγραφὴ, ἔνθα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ Διομεῖες, Ἰκαριεῖες, Ἀθμονῆες. Τοῦτο συνιδὼν καὶ ὁ Ῥόσσιος ἀναγκάζεται, ὅπως στηρίξῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, νὰ θεωρήσῃ τὴν γραφὴν τῶν ὀνομάτων τούτων, αὐθαρέτως ὅμως καὶ ἄνευ τινὸς ἀποδείξεως, ἀμάρτημα τοῦ χαράκτου, γράψαντος εἰς καὶ ἥες ἀντὶ τῶν ὀρθῶν καταλήξεων ἧς καὶ εἰς, δι' ὧν εἶνε γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ τὰ Κηρισεῖς, Ἑστιαεῖς, Παιανεῖς, Λευκονοεῖς, Ἀλαιεῖς, Πειραιεῖς, Αἰζωνεῖς, Φαληρεῖς, Ἀζινιῆς. Τὸ ἡμαρτημένον τῆς ὀρθασίας τοῦ Ῥοσσίου ἐξελέγχεται ἔτι καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀναγραφῆς, διότι τὸ η τῆς ἐνικῆς ὀνομαστικῆς τῶν εἰς ἡς ὀνομάτων οὐδέποτε σημαίνεται ἐν ταύτῃ διὰ τῶν εἰς, ἀλλὰ σταθερῶς διὰ τοῦ η, οἷον Δημοκλῆς, Σωκράτης, Καλλιτέλης, Ἐπιγένης, Μενεκράτης κτλ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ὁμηρικὸν ὀνόμα, Ἰλ. K, 466, ὡρελεῖ μᾶλλον τὸν Ῥόσσιον, οὐδὲ τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, «οὐ γὰρ νόησις τὸ ἀρχαῖον ἔκαλετο, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ η ἐδοῖε λέγειν δύο, νοέσεις», Κρατυλ. 411 e, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ ὀρθασίας. Διότι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Πλάτωνος δὲν γίνεται λόγος περὶ διαφόρου γραφῆς,

ἐφύλαττον καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἐκα-

ἀλλὰ περὶ διαφόρου μορφῆς καὶ προφορᾶς τοῦ ἀρχαιοτέρου κατὰ τὴν ἄττικὴν τὴν παλαιὰν φωνὴν νοέσεις ἢ νεόσεις, καὶ τοῦ νεωτέρου νό-
 σις· καὶ τὸ ὁμηρικὸν δὲ δέελον ἀποδεικνύει ὡσαύτως οὐχὶ ὅτι τὸ η
 ἔγραφον οἱ παλαιοὶ διὰ τῶν εε, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα μορφή καὶ προ-
 φορὰ τοῦ δῆλος ἦτο δέελος, ὅπως τῶν βασιλεῖς, τριήρεις, πῆχεις, ἱπ-
 πῆς ἢ βασιλέες, τριήρεις, πῆχες, ἱππῆς κτλ. Ἄν δὲ παλαιότατα ὁ
 φθόγγος τοῦ η ἐσημαίνετο διὰ τῶν εε, διὰ τί παραδείγματα τῆς πα-
 λαιοτάτης ταύτης γραφῆς δὲν ἐτηρέθησαν καὶ ἄλλα ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς
 ποιήμασιν, ἀλλὰ μόνον τὸ δέελον; Ἄλλ' ἐάν τις καὶ ἐναντίον τούτων
 ἀποδεχθῇ ὡς ὀρθὴν τὴν γνώμην τοῦ Ῥοσσίου, τότε ἐξ ἀνάγκης πρέ-
 πει νὰ ἀποδεχθῇ καὶ τὸ κατὰ ταύτην συμπέρασμα τοῦ αὐτοῦ, ὅτι οἱ
 φθόγγοι η καὶ ει, ἐπειδὴ προσέπιπτον ὁμοίως τῇ ἀκοῇ, ἠδύναντο νὰ
 γράφωνται ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἄττικῆς πεζογραφίας ἀδιαφόρως ἢ διὰ τοῦ
 ε, ἢ τοῦ εε, ἢ τοῦ η ἢ τοῦ η· πρέπει δηλαδὴ κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμο-
 λογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες οὕτως ἦσαν εἰθισμένοι ἀπὸ Εὐκλείδου νὰ γρά-
 φωσι διὰ δύο γραμμάτων ἀπλοῦς φθόγγους, ὥστε καὶ τὸν φθόγγον τοῦ
 η καὶ ει, πάντοτε δι' ἑνὸς γράμματος, τοῦ ε, πρὸ Εὐκλείδου σημαίνό-
 μενον, ἅτε ἀπλοῦν ὄντα, ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου ἠδύναντο πλέον νὰ
 γράφωσιν ἀδιαφόρως ποτὲ μὲν δι' ἑνὸς, ποτὲ δὲ διὰ δύο γραμμάτων, κατὰ
 τε τὸν παλαιότερον καὶ τὸν νεώτερον τρόπον, εἰ μὴ πάντοτε καὶ παν-
 ταχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς δημοσίοις γράμμασιν, ὅπου ἐτηρεῖτο ὡς
 οἷόν τε αὐστηρότατα ἢ ὑπὸ τῶν Ἰώνων ἐπινοηθεῖσα ἀκριβεστάτη ὀρθο-
 γραφικὴ διάκρισις τῶν λέξεων, ἀλλ' ἐνίοτε μόνον, ὑπὸ τῶν μὴ τὰ
 τοιαῦτα ἀκριβοῦντων· πρὸς δὲ τούτοις, ἂν ἀλλαχόθεν ἀποδεικνύεται
 ὅτι ἡ ει ἀπὸ Εὐκλείδου ἐξεφωνεῖτο ὡς ἰ, νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν λε-
 γομένων ὑπὸ τοῦ Ῥοσσίου ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Πλά-
 τωνος τὸν φθόγγον τοῦ ι ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν ἀδιαφόρως ποτὲ μὲν
 κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν γραφὴν, διὰ τοῦ ε καὶ εε, ποτὲ δὲ κατὰ τὴν νεω-
 τέραν διὰ τῶν ει καὶ η καὶ η, ὅπως καὶ οἱ Ἀγγλοὶ σήμερον τὸν αὐ-
 τὸν φθόγγον· σημαίνουσιν ἐν ταύται· μὲν τῶν λέξεων διὰ τοῦ ε, ἐν
 ἐκείναις δὲ διὰ τῶν εε, ἐν ἄλλαις δὲ πάλιν διὰ τῶν εα. Ταῦτα δὲ ὁμο-
 λογῶν δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἠναγκασμένος νὰ ὁμολογήσῃ οὔτε περὶ τῶν
 Ἀγγλῶν, οὔτε περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι καὶ ἐξ ἀρχῆς οὕτως, ὡς ι,
 προέφερον τὸν διὰ τοῦ ε ἢ εε ἢ ει ἢ εα δηλούμενον φθόγγον. Ἀλλὰ
 νομίζομεν ὅτι τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ῥοσσίου οὔτε ἡσπάσθη, οὔτε
 θὰ θελήσῃ ποτὲ νὰ ἀσπασθῇ τις τῶν Ἑρασμίων, ἅτε ἐκ βάθρων ἀνα-
 σκάπτουσαν ὀλόκληρον τὸ ἐρασμικὸν οἰκοδόμημα.

τονταετηρίδος (ἴσως δὲ καὶ βραδύτερον), τὴν παλαιότητα αὐτῶν ἐκφώνησιν, διατηροῦντα ἀσυναίρετον τὴν κατάληξιν εἰς τῆς πληθυντικῆς ὀνομαστικῆς, ἐνῶ ἡ κατάληξις αὕτη ἦτο ἤδη συνηρημένη ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων, ὅπως πᾶσαι αἱ πρὸ Εὐκλείδου (α) καὶ αἱ μετ' αὐτὸν ἄττικαὶ ἐπιγραφαί, καὶ ἡ χρῆσις τῶν Ἀττικῶν συγγραφῶν τρανότερα μαρτυροῦσιν. Ἐκ τῆς εἰρημένης ἀναγραφῆς συμπεραίνεται ὡσαύτως μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι καὶ ἄλλαι καταλήξεις καὶ ἄλλα ἄλλεπάλληλα φωνήεντα διέμενον ἀσυναίρετα ἐν τοῖς αὐτοῖς δῆμοις, ἢ καὶ ἐν ἄλλοις, ὧν οἱ κάτοικοι, ἤττον τῶν λοιπῶν Ἀττικῶν συμπαράκολουθοῦντες τῇ ἐν τῷ ἄστει συμβαινούσῃ καθ' ἡμέραν μεταβολῇ περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς ἐννοίας καὶ τὰ ἤθη, ἐνέμενον πιστότεροι εἰς τὰ πάτρια, οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰς ἄλλας παραδόσεις αὐστηρότερον φυλάττοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς ἄττικῆς τῆς παλαιᾶς φωνῆς ἀκραιφνέστερον καὶ καθαρώτερον διασφύζοντες. Ἡκιστα δὲ πιθανῶς, καὶ οἷον εἰσάγοντες τὸν θεὸν τὸν ἀπὸ μηχανῆς, ἐπικαλοῦνται οἱ Ἑρασμίται εἰς βοήθειαν τὴν προφορὰν τῶν πολλῶν, ὅταν ἐξ ἀρχαίων ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀποδείξεων βλέπωσιν ἑαυτοὺς ἠναγκασμένους νὰ ὁμολογήσωσιν ἐν πολλοῖς τὸ ἀρχαῖον τῆς ὥς ἀπλῶν φωνηέντων ἐκφωνήσεως τῶν διφθόγγων. Διότι ἐκ τοῦ εἰρημένου παραδείγματος τῶν ὀνομάτων Ἀχαρνέες, Λαμπτρέες κτλ. πᾶς τις δύναται νὰ συμπεράνῃ ὅτι τὸ συνηρημένον δὲν ἦτο ἴδιον τῆς τῶν πολλῶν καὶ τῶν χωριτῶν γλώσσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λογίων καὶ τῶν συγγραφῶν (β) καὶ τῶν

(α) Ἀῖτινες ἀντὶ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ ἀσυναίρετου κατάληξεως εἰς ἔχουσι πάντοτε ἐν τοῖς τοιούτοις ὀνόμασι τὴν εἰς, διὰ τοῦ ἀπλοῦ σημαίνουσαι τὸν ἐκ τῆς συναίρεσεως τῶν δύο εἰς προσελθόντα ἀπλοῦν φθόγγον τοῦ η καὶ τῆς εἰ, ὅπως διὰ τοῦ ἀπλοῦ ο αἱ αὐταὶ πρὸ Εὐκλείδου ἐπιγραφαὶ σημαίνουσι τὸν ἐκ τῆς συναίρεσεως τῶν δύο ο γεννηθέντα ἀπλοῦν φθόγγον τῆς μετὰ ταῦτα διὰ δύο χαρακτῆρων γραφομένης ου.

(β) Ἄν οἱ τραγικοὶ μεταχειρίζονται ἐνίοτε ποιητικῶν ἕνεκα λόγων τὰ ἀσυναίρετα ἀντὶ τῶν συνηρημένων, οἷον ἀίσσω ἀντὶ ἄσσω, φάος, ἀντὶ φῶς κτλ., ἢ καὶ ἄλλας λέξεις τῆς ἀρχαίας φωνῆς, οὐδεὶς βεβαίως δύναται ἐκ τούτου νὰ συμπεράνῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Περικλέους καὶ

ἐν ᾧ αἰστέ, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων προτιμησάντων τοὺς συνηρημένους καὶ ἀπλοῦς φθόγγους τῶν διηρημένων καὶ συνθέτων.

Συγκεφαλαιοῦντες πάντα τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα περὶ τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων τῶν λαμβανομένων ἐκ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς γραφῆς, λέγομεν. Ἐπειδὴ οἱ Ἑρασμίται ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν περὶ τῆς ἐλληνικῆς προφορᾶς μελέταις ἡμέλησαν νὰ ἐρευνήσωσιν ἀκριβῶς, κατὰ πόσον τὸ νεκρὸν γράμμα δύναται νὰ σημάνῃ τὴν ζῶσαν καὶ ἀληθῆ προφοράν, ἀφῆκαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνεξέταστον, ὅποια ἦτο ἡ φύσις τῆς ἐλληνικῆς ὀρθογραφίας ἀπὸ τοῦ Εὐκλείδου τοῦλάχιστον καὶ μετὰ ταῦτα, ὑπέλαβον δὲ διαφθοράν, ὅτι ἀποτελεῖ νόμον καὶ κανόνα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ἡμιτελῶς δὲ καὶ ἡμαρτημένως ἐξήτασαν καὶ τὰ φαινόμενα τῆς κράσεως, διὰ ταῦτα οὐδὲν ἄπορον, ἂν, οὐχὶ ἀληθῶς ἀντιληφθέντες τοῦ πράγματος, ἐφαντάσθησαν ὅτι εὔρον τὴν ἀττικὴν φωνήν, ἐνῷ οὐδὲν ἄλλο ἐποίησαν ἀληθῶς, ἢ ἐβίασαν τὸ νεκρὸν γράμμα νὰ λάβῃ παρ' Ἀττικοῖς ἐκὼν ἅκον τὴν γερμανικὴν προφοράν. Τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ συγχαρῶμεν αὐτοῖς, ὅτι ὑπὸ πολλῆς φιλοσοφίας τὰ πάντα συγκυκλήσαντες, κατὰ Πλάτωνα, ἐδυνήθησαν ὁμῶς ἑαυτοῖς ἀρέσκειν. Ὅπως δὲ ἀποβῇ τέλειον τὸ πρᾶγμα, ἐν ἔτι ὑπολείπεται τοῖς Ἑρασμίταις, καὶ μάλιστα τοῖς σφοδροτάτοις αὐτῶν νὰ τυπώσωσιν ἐν Δειψίᾳ, ἢ ὅπου ἀλλαχοῦ βούλωνται, τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς γερμανικοῖς γράμμασιν, ἵνα πάντες, ὁμοεθνεῖς τε καὶ ἄλλοεθνεῖς, ἀναγινώσκοντες ὅπωςδὴποτε γερμανικὰ, εἰδότες ἢ μὴ εἰδότες τὴν ἐλληνικὴν, δύνωνται ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ ἄνευ διδασκαλίας τινὸς, πλὴν ἴσως τῆς περὶ τοῦ ζ (α), νὰ ἀναγινώσκωσιν ὡς ἄλλοι ἐπὶ Περικλέους καὶ Πλάτωνος Ἀθηναῖοι, ὁ δὲ κόσμος, ἐκπληττόμενος ὑπὸ τῶν ὁρωμένων καὶ ἀκουο-

---

ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ μετεχειρίζοντο τὰς ἀσυναιρέτους, ἢ τὰς ἄλλας ἀρχαιοπρεπεῖς καὶ ποιητικὰς λέξεις.

(α) Ἐπειδὴ καὶ ὁ Κούρτιος νομίζει ἀτοπωτάτην τὴν κατὰ τὸ γερμανικὸν ζ προφοράν τοῦ γράμματος τούτου, διδάσκων ὅτι πάντως πρέπει νὰ ἐκφωνῇται ὡς dz (dζ).

μένων, πιστεύσῃ πλέον ἀδιστάκτως ὅτι δὲν παρῆλθον ὅλως οἱ καιροὶ τῶν θαυμάτων.

Μόλις ἐκδοθέντος τοῦ ἡμίσεος τῆς παρούσης πραγματείας, τοῦ καταχωρισθέντος εἰς τὸ ε' τεῦχος τοῦ Β' τόμου τοῦ Ἀθηναίου, ὃ ἐν Ἀθήναις ἐπιδημῶν Γερμανὸς Δεφνῆρος, ὁ μέλλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Κοραῆς καὶ Φίλιππος Ἰωάννου, ἅτε Ἕλληνες ὄντες, περιέπλεξαν μᾶλλον ἢ ἔλυσαν τὸ περὶ τῆς σημερινῆς ἡμῶν γλώσσης ζήτημα, καὶ ἦτο χρεῖα νὰ ἔλθῃ αὐτὸς εἰς Ἑλλάδα, ἵνα διδάξῃ τοὺς Ἕλληνας, πῶς πρέπει νὰ ὁμιλῶσι καὶ γράφωσι τὴν ἰδίαν ἐαυτῶν γλῶσσαν, βαρέως, ὡς ἔοικε, φέρων νὰ βλέπῃ ὅτι ἡμεῖς, εἰς τις τῶν ἀγλώσσεων τούτων Ἑλλήνων ὄντες, ἐτολμήσαμεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐπιστημονικὴν βάσανον τῶν ἐρασμικῶν ἀποδείξεων, πρᾶγμα, ὅπερ αὐτῷ μόνῳ, τῷ ἐν γλωσσικοῖς ζητήμασι ὁμολογούμενως δοκιμωτάτῳ, θὰ ἦτο συγκεχωρημένον, ἔσπευσε παραχρῆμα ἐν τῷ β' φύλλῳ τῆς Νέας Ἑλλάδος νὰ μεμφθῇ τινας τῶν ἡμετέρων ἀποδείξεων ὡς σοφιστικὰς δῆθεν καὶ παραλόγους, ὑποσχεθεὶς νὰ ἀνασκευάσῃ αὐτάς ἀθρόας καὶ ἄρδην ἐν τινι τῶν ἐφεξῆς φύλλων. Καὶ μέχρι μὲν τῆς σήμερον, μελλονικῶν, δὲν ἐπλήρωσε τὴν δημοσίᾳ γενομένην ὑπόσχεσιν, καὶ ἀγνοοῦμεν ὁποῖά τινα ὅπλα προχειρίζεται καθ' ἡμῶν. Ἐξ ὧν ὁμῶς ἔγραψεν ἐν τῷ εἰρημένῳ φύλλῳ εἰκάζοντες, καὶ, τὸ τῆς παροιμίας, ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα, δὲν ἀμφιβάλλομεν τὸ παράπαν περὶ τῆς δεινότητος αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τοῦδε μάλιστα συγχαίρομεν τῷ φίλῳ Δεφνήρῳ ἐπὶ τῇ λαμπρᾷ ἐπιτυχίᾳ, ἣτις ἐλπίζομεν ὅτι θέλει ἐπιστέψῃ καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ περὶ τῶν ἄκου' τον, στέκω, λιμπίδα καὶ τῶν τοιούτων σοφωτάτας ἐτυμολογικὰς θεωρίας. Καὶ πῶς θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον πλέον νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτε εἶδομεν αὐτὸν ἀποπειραθέντα, μετὰ θαυμαστῆς ὄντως ἀγχινοίας, νὰ ἀνασκευάσῃ πάντα, ὅσα ἡμεῖς εἴπομεν κατὰ τῶν ἐκ τῆς κράσεως ἀποδείξεων τοῦ Κουρτίου, δι' ἐνὸς καὶ μόνου ἐπιχειρήματος, φοβεροῦ νῆ Δία καὶ ἀκαταγωνίστου, ὅτι αἱ δίφθογγοι ἀνάγκη νὰ ἐξεφωνοῦντο διηρημένως ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, διότι οἱ νῦν Ἕλληνες λέγομεν τὸ εἶδες καὶ τοῖδες, τὸ εἶπες καὶ τοῖπες, τὰ

εἶδες καὶ τὰῖδες; Καίτοι δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνιδόντες τὸ ἀπρο-
σμάχτητον τῶν τοιούτων ἐπιχειρημάτων, ἀλλ' ὅμως ἐνομίσαμεν
καθῆκον ἡμῶν, προκληθέντες, νὰ μὴ ἀφήσωμεν ἀδυσάνιστον μό-
νην τὴν δύναμιν τοῦ δεσπνηρείου ἐπιχειρήματος, ἀφοῦ ἅπαζ ἐπε-
χειρήσαμεν νὰ βασανίσωμεν τὴν δύναμιν τῶν ἀποδείξεων τοῦ
Κουρτίου, τοῦ Κυννήρου, τοῦ Βλασσίου καὶ ἄλλων. Καὶ δὴ ἐν
τῷ 3006 φύλλῳ τοῦ Αἰῶνος ἐλάβομεν τὸ θάρρος νὰ ἀπαντή-
σωμεν τῷ γλωσσολογικωτάτῳ Δεσπνῇ, καὶ ἀντιπαρρηρήσωμεν
αὐτῷ ὅτι τὰ τοῖδες καὶ τὰῖδες δὲν εἶνε κράσεις, ὡς ὑπέλαβεν, ἐκ
βαθείας βεβαίως γνώσεως τοῦ νέου ἡμῶν ιδιώματος, ἀλλ' ἀπλαῖ
συνιζήσεις· θεωρεῖται δὲ ἐκ τοιούτων συνιζήσεων δὲν εἶνε ἱκαναὶ νὰ
ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ ἐκ κράσεως γεννηθεῖσαι αἱ καὶ οἱ ἐν τοῖς θοι-
μάτιον, θαϊμάτια ἐξεφωνοῦντο διηρημένως ὑπὸ τῶν ἐπὶ Περικλέους
Ἀθηναίων, ἐνῶ ὁ ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ νόμος τῶν συναίρεσεων
καὶ κράσεων τρανῶς διδάσκει πᾶν τοῦναντίον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἰσχυ-
ριζόμενοι καὶ ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ νέα ἡμῶν γλῶσσα
στερεῖται τῶν κράσεων τῆς ἀρχαίας, ἐκείνων τοῦλάχιστον, ὧν
ἔχομεν χρεῖαν ἐν τῷ παρόντι ζητήματι, ἐκείνων δηλαδὴ, ἐν αἷς ἐκ
τῶν δύο συνερχομένων φωνηέντων γεννᾶται τρίτος τις φθόγγος,
διάφορος τῶν γεννησάντων, ἀπλοῦς δὲ πάντοτε καὶ στοιχειώδης.
Ἐνεκα δὲ τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ ἐλλείψεως τοῦ τοιούτου εἴ-
δους τῶν κράσεων δὲν λέγομεν οὔτε κοῦταν, οὔτε κούρφανός, οὔτε
κοῦχι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι χῶταν, κῶρφανός, τοῦπος, τοῦργον κτλ.,
ἀλλὰ μόνον κι' ὅταν, κι' ὄρφανός, κι' ὄχι, προφέροντες τὸν φθόγγον
ε τοῦ καὶ μετὰ τοῦ ἐπομένου φωνήεντος ἐν συνιζήσει, ὅπως καὶ
τὸν ἐν τοῖς δίκιος, παλῆς, γριχ κτλ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον λέ-
γομεν μόνον κι' ἐγὼ, οὐδέποτε δὲ κείγῳ, ὅπως πάντως ἔπρεπε
νὰ λέγωμεν ἐνίοτε, ἂν καὶ παρ' ἡμῖν νῦν εἶχεν ἰσχύν τινα ὁ παρὰ
τοῖς ἀρχαίοις κρατῶν νόμος τῶν κράσεων, ὁ γεννήσας ἐκ τῶν λέ-
ξεων τὰ ὅπλα, τὸ ἔρμαιον, τὸ ὁμόφυλον, τὸ ἱμάτιον, τὰ ἱμάτια,
τὰς θῶπλα, θοῦρμαιον, θοῦμόφυλον, θοιμάτιον, θαϊμάτια. Ἄν δὲ
ἐν τισιν ἐλληνικοῖς μέρεσι καὶ μάλιστα ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰ-
γαίου, οἷον ἐν Τήνῳ, Λέσβῳ, Σάμῳ λέγουσι συνήθως τοῦφαγα,
τοῦπια, ἀντὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσι τὸ'φαγα, τό'πια,

λέγουσιν ὅμως ἐν ταῖς αὐταῖς νήσοις καὶ τοῦδες, τοῦπες, σείδα (σίδα), τᾶδες, τᾶπες, ἀντὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησι τοῖδες, τοῖπες, σείδα κτλ. Ὡστε καὶ ἂν ἐπεθύμει ὁ Δεφνῆρος νὰ εὐρίσκη ἐν τοῖς εἰρημένοις παραδείγμασι τεκμήρια ὑπάρξεως καὶ τοῦ δευτέρου εἶδους τῶν κράσεων παρὰ τοῖς νῦν Ἑλλησιν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, πάλιν ὅμως οὐδὲ οὕτω θὰ ὠφελεῖτο μᾶλλον ἐκ τῶν τοιούτων παραδειγμάτων, διότι τὰ τοῦδες καὶ τοῦπες καὶ σείδα, θὰ ἀπεδείκνυν ὅτι καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ, ὅπου τῆς Ἑλλάδος τὰ ο καὶ ε φαίνονται συγκεραννύμενα εἰς ἀπλοῦν φθόγγον, ἐκεῖ συγκεράννυνται εἰς ἀπλοῦς φθόγγους καὶ τὸ α καὶ ι, καὶ ο καὶ ι καὶ ε καὶ ι, καὶ ὅτι ἀνάγκη καὶ αἰ αὶ καὶ οἰ ἐν τοῖς θαϊμάτια, θαϊμάτιον, νὰ ἐξεφωνοῦντο ὡς ἀπλᾶ φωνήεντα ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων Ἀθηναίων. Ἀλλὰ παρακαλοῦμεν πολὺ τὸν φίλον Δεφνῆρον νὰ μὴ νομίσῃ ὅτι τὰ τοῦπια καὶ τοῦφαγα καὶ τοῦδες καὶ τοῦπες προήλθον ἐκ κράσεως τῶν ο καὶ ε καὶ ο καὶ ι, ἀλλὰ νὰ πιστεύσῃ μεθ' ἡμῶν ὅτι ταῦτα ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν τόπια, τόφαγα, τόδες, τόπες (ἄπερ καὶ λέγονται ἐνιαχοῦ), κατὰ τροπὴν τοῦ ο εἰς ου, ὅπως ἀποδεικνύουσι τὰ ἐν Τήνῳ π. χ. καὶ ἄλλαις νήσοις λεγόμενα τοῦ βλέπω ἀντὶ τὸ βλέπω, οὐ κόσμος ἀντὶ ὁ κόσμος, οὐ ἕνας ἀντὶ ὁ ἕνας (α). Ἐτι δὲ παρακαλοῦμεν αὐτὸν νὰ πιστεύσῃ ὁμοίως ὅτι τὰ τᾶδες ἢ τὰ'δες, τᾶπες ἢ τὰ'πες, ἐγεννήθησαν ὅπως τὰ νᾶλθω ἢ νὰ'λθω, νᾶχω ἢ νὰ'χω, καὶ εἰς πᾶν ἄλλο δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν, ἢ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ αὶ ἐν τῷ θαϊμάτια πρέπει νὰ ἐκφωνῇται ὡς ἀπλοῦν α, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, ὅτι τὸ θαϊμάτια διὰ τοῦ χρόνου ἔμελλε πάντως νὰ γείνη θάματια. Μετὰ πολλῆς λοιπὸν ἀπερισκεψίας ἠθέλησεν ὁ φίλος νὰ μᾶς ὑπομνήσῃ ὅτι καὶ αὐτοί, ἀφοῦ οἱ Ἑρασμῖται ἐλησμόνησαν νὰ ἐξετάσωσιν, ἡδυνάμεθα, ἂν ἠθέλομεν ὀλίγον ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὰ μητρικῆς ἡμῶν γλώσσης τοῖδες, τᾶδες, νὰ λύσωμεν τὴν ἡμετέραν ἀπορίαν, πῶς αἰ αὶ

(α) Τὸ δὲ ἐν τῇ νήσῳ Μεγίστη (Καστελλορρόζιφ) οὔνας δὲν λέγεται ἀντὶ τοῦ ὁ ἕνας ἢ οὐ ἕνας, ὅπως ἴσως ἤθελε νομίσῃ ὁ Δεφνῆρος, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἀπλοῦ ἕνας.

καὶ οἱ, καὶ ἐκεῖ, ὅπου εἶνε προϊόντα κράσεως, οἷον ἐν τοῖς θοῖμά-
τιον, θαίματια, ἠδύναντο νὰ ἐκφωνῶνται διηρημέναι θοῖμάτιον,
θαίματια.

Χαριέστατος δὲ ἐφάνη ἡμῖν ὁ Δεφνῆρος, ὅτε ἐπιχειρήσας
νὰ ἀνασκευάσῃ ὅσα ἡμεῖς λέγομεν περὶ τῶν ἐλληνικῶν κρά-
σεων, ὅτι αὐταὶ δὲν εἶνε, ὡς δοξάζει ὁ Κούρτιος, στιγμαῖαι συ-
ναιρέσεις, καὶ οὐδὲν λέγουσι βέβαιον καὶ ὠρισμένον περὶ τῆς προ-
φορᾶς τῶν διφθόγγων ἐπὶ Περικλέους, οὕτως ἐξεταζόμεναι, ὅπως
ἐξετάζουσιν αὐτάς οἱ Ἑρασμῖται, αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἀπεκρίθη πρὸς
πάντα ταῦτα, ἐπανέλαβε δὲ μόνον ξηρῶς καὶ ὡς ἑτεροκίνητος
μηχανὴ τοὺς λόγους τοῦ Κουρτίου, ὅτι αἱ κράσεις εἶνε στιγμαῖαι
συναίρέσεις. Ἀπορῶν δὲ πῶς νὰ ἀνασκευάσῃ τὰς ἡμετέρας κατὰ
τῆς εἰρημένης δοξασίας τοῦ Κουρτίου ἀποδείξεις, οὐδὲ γὰρ λέγει
περὶ τῆς ὑφ' ἡμῶν μνημονευομένης κράσεως θάτερον, διότι ἐβλε-
πεν ὅτι θὰ ἦτο ἠναγκασμένος ἢ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πρῶτον εἰς ἓν
τῷ ἑτερον οἱ ἐπὶ Περικλέους Ἀθηναῖοι ἔδει πάντως νὰ ἐκφωνῶ-
σιν ὡς α, ἀφοῦ δὲν ἔλεγον θοῦτερον, ἢ νὰ συνομολογήσῃ ἡμῖν ὅτι
πλανᾶται καὶ πολὺ ὁ διδάσκαλος Κούρτιος, δοξάζων ὅτι αἱ κρά-
σεις, ὡς στιγμαῖαι συναίρέσεις, εἶνε τὸ ἄριστον τεκμήριον τῆς
προφορᾶς τῆς ἐπὶ Περικλέους. Δὲν θὰ εἶχε δὲ ἴσως δυσκολίαν τινὰ
καὶ τοιοῦτόν τι νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ ἑτερον ἐξεφωνεῖτο ὡς ἄτε-
ρον ὑπὸ τῶν ἐπὶ Περικλέους Ἀθηναίων, ἂν ὑπῆρχε διαφωνία τις
περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ α καὶ ε, ὅπως περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῆς
αι καὶ οἱ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαύτη διαφωνία δὲν ὑπάρχει, διὰ τοῦτο
ὁ μὲν Κούρτιος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ θάτερον εἶνε
τὸ μόνον παράδειγμα ἀρχαιοτάτης κράσεως, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπο-
δείξῃ, διὰ τί καὶ τὰ καὶ γ, καὶ α, μοιδοῖται κτλ. δὲν εἶνε ὡσαύ-
τως παραδείγματα ἀρχαιοτάτης κράσεως, ὁ δὲ Δεφνῆρος ἐνόμισε
φρονιμώτερον νὰ ἀντιπαρέλθῃ ἐν εὐφήμῳ σιγῇ, καὶ μόνον ἐν πα-
ρόδῳ νὰ ἐνομάσῃ μὴ ἐπιστημονικά, ὅσα ἡμεῖς λέγομεν εὐθὺς ἐν
τοῖς ἐξῆς, προσεπικυροῦντες διὰ παραδειγμάτων, ὅτι αἱ κράσεις
δὲν εἶνε ἀκαριαῖαι συναίρέσεις, ἀλλὰ τελειόταται ἤδη οὖσαι ἀπὸ
χρόνων ἀρχαιότερων τῶν Μηδικῶν, μετεδίδοντο τοῖς ἐπιγιγνομέ-
νοις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἄπειροι

ἅπλαϊ καὶ σύνθετοι λέξεις. Κατανοήσας δὲ καὶ αὐτὸς, ὡς φαίνεται, τὴν δύναμιν τῶν ἡμετέρων παραδειγμάτων καὶ συλλογισμῶν, ἀλλ' ἀμνηχανὼν τί νὰ εἴπῃ, προσποιεῖται μὲν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπαξιοὶ νὰ ἀπαντήσῃ πρὸς τοιαῦτα ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα, ἔπειτα ὁμως, ἀφοῦ ἤκουσέ που ὅτι ἡμεῖς λέγομεν τὸ εἶδες καὶ τοῖδες, τὸ εἶπες καὶ τοῖπες καὶ τ.λ., νομίσας πλέον ὅτι ἀνεκάλυψέ τι μέγα, ἔρχεται τέλος, συγκαταβαίνων, νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἦτο ἐν καὶ τὸ αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδεμία διαφορὰ, ἂν τις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔλεγε καὶ ἐγὼ μὲν καθ' ἑαυτὸν, καὶ γὰρ δὲ μεγαλοφώνως, ὁμοίως δὲ καὶ εἴτα καὶ κᾶτα, μοῖ ἔδωκε καὶ μοῦδωκεν. Ἀλλ' ἡ ἀγχινουστάτη αὕτη παραβολὴ καὶ ἐξομοίωσις θὰ εἶχέ τινα λόγον, ἂν οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν κρᾶσιν ἀγτὶ καὶ ἐγὼ, μοῖ ἔδωκε κτλ., ἔλεγον καί ἐγὼ, μοῖ ἔδωκε, καὶ δὲν ἐξεφώνουν καὶ γὰρ, μοῦδωκεν, ἐν οἷς αἴφνης καὶ ἀπροσδοκῆτως ἐκ τῶν τριῶν βλαστάνει εἰς φθόγγος, καὶ ἐνίοτε διάφορος ἐκείνων ἐξ ὧν ἐγεννήθη. Ὅτι δὲ τὰ καὶ γὰρ, μοῦδόκει δὲν ἐγεννήθησαν αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ διὰ πολλοῦ χρόνου, ὁμολογεῖ λεληθότως καὶ αὐτὸς ὁ Κούρτιος (καὶ οὕτως αὐτὸς ἀναιρεῖ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ δοξασίαν, ὅτι αἱ κράσεις εἶνε στιγμιαῖαι συναιρέσεις), ὅταν ἰσχυρίζεται (Studien κτλ. 1² σελ. 284) ὅτι οἱ Ἕλληνες πρὶν εἴπωσι καὶ γὰρ, ἔλεγον καὶ ἐγὼ, καὶ ὁ ἐμοί, πρὶν εἴπωσιν οὐμοί. Ὅτε λοιπὸν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Κουρτίου συμπεραίνεται ὅτι αἱ κράσεις δὲν ἐγεννήθησαν ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ, οὐδὲ εἶνε ἀκαριαῖαι συναιρέσεις, πόθεν λοιπὸν γινώσκουσιν οἱ Ἐρασμῖται καὶ ὁ Δεφνῆρος ὅτι αἱ αἱ καὶ οἱ ἐν τοῖς καί, μοί, σοί, οἱ, οἶμαι κτλ. δὲν ἦσαν ἐπὶ Περικλέους συνηρημέναι εἰς ἀπλοῦς διφθόγγους, ἐνῶ ὁ νόμος τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων διδάσκει πᾶν τούναντίον; Ἐπειτα, ἂν ἀκαριαῖος χρόνος καὶ συναίρεσις ἦτό τι δυνατόν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, διὰ τί ἐκ τῶν αἰῖδω, αἰῖδεν ἢ ἐαῖδεν, αἰοῖδῃ, λόγοιο, ἀργυρέοιο κτλ. δὲν ἐγεννήθησαν ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ τὰ ἄδω, ἦδεν, ῥδῃ, λόγου, ἀργυροῦ; Ἄν δὲ ὁ Κούρτιος ἀληθῶς πιστεύει ὅτι ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου καὶ ἀρχαιότατα προῆλθον ἐκ τοῦ αἰῖδω τὸ ἄδω, ἐκ τοῦ νόοιο τὸ νοῦ ἐκ τοῦ καί ἐγὼ τὸ καὶ γὰρ, διὰ τί νὰ μὴ πιστεῦῃ εὐκολώτερον ὅτι ὡσαύτως ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου καὶ

ἀρχαιότατα ἠδύναντο νὰ γεννηθῶσιν ἐκ τοῦ πάϊς τὸ πῆς, ἐκ τοῦ καὶ τὸ κέ, ἀλλὰ διδάσκει (εἰ καὶ μὴ διαρρήδην λέγει), ὅτι ἀπὸ Ὅμηρου ἦτο χρεῖα νὰ παρέλθωσιν ὀκτακόσια ἢ χίλια ἔτη, ἕως αἱ δίφθογγοι συναιρεθῶσιν εἰς ἀπλᾶ φωνήεντα; Πῶς δὲ οἱ ἐπὶ Σοφοκλέους καὶ Ἀριστοφάνους Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ ἐκφωνῶσι διηρημένως τὰς αἰ καὶ οἱ ἐν τοῖς κεκραμένοις θοῖμάτιον, θαῖμάτια, ἢ τοῖς συνηρημένοις παῖς, οἷς, ἐνῶ ὁ ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ κρατῶν νόμος τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων φανερώτατα ἐναντιοῦται πρὸς τοῦτο; Ποῦ δὲ ἠκούσθη ὅτι συναίρεσις ἢ κράσις δύο φωνηέντων ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ, ὡς δοξάζουσιν οἱ Ἑρασμῖται, ὁ τονισμὸς τοῦ πρώτου τούτων καὶ ἡ ταχεῖα αὐτῶν εἰς μίαν συλλαβὴν συνεκφώνησις;

Περαίνοντες τὸν πρὸς τὸν Δεφνῆρον λόγον, συμβουλευόμεν αὐτῷ νὰ μὴ νομίζῃ ὅτι διὰ ψιλῶν ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν δύναμιν τῶν ἱστορικῶν ἀποδείξεων, μηδὲ νὰ ἀποφαίνηται, ὡς ἀπὸ σκήπτρου θεμιστευόμενος, ὅτι, ἐπειδὴ αἱ κράσεις εἶνε στιγμιαῖαι συναιρέσεις, οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Σέξτου τοῦ Ἑμπεϊρικοῦ, ἢ καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιότερον (ἵνα παντελῶς θεραπευθῇ ἡ ἀντίφασις τοῦ Κουρτίου), ἦτο ἀνάγκη νὰ λέγωσι κέγῳ ἢ κειγῶ, κέκεῖνος ἢ κεικεῖνος, κέκεῖ ἢ κεικεῖ, μηδὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Περικλέους ἔπρεπε πάντως κατὰ τὸν αὐτὸν συλλογισμὸν νὰ λέγωσι θοῦτερον· διότι, τοιαῦτα ἰσχυρίζομενος, ἐξελέγχεται ὀλίγον γινώσκων τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπομιμνήσκομεν αὐτὸν ὅτι δὲν ἀρμόζει εἰς ὑφηγητὴν ἐν τῷ ἐλληνικῷ πανεπιστημίῳ, ἐπαγγελλόμενον μάλιστα νὰ ἀσκήσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ ἐλληνιστὶ γράφειν, νὰ βαρβαρίζῃ σκανδαλωδέστατα, γράφων παραμεμελημένον (ἴδε Νεοελληνικὰ Ἀνάμικτα 1872, σελ. 436), ἀντὶ παρημελημένον, καταχωρηθεῖσιν (σ. 427. σημ.), ἀντὶ καταχωρισθεῖσιν, ἐρωμένος (σ. 452), ἀντὶ ἐρώμενος, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀμύπολλα. Οὐδὲ ἀρμόζει τῷ δεινῷ γλωσσολόγῳ νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ἡ πρόσθεσις τοῦ ν ἀπαντᾷ μόνον εἰς λέξεις ἀπὸ τοῦ ι φθόγγου ἀρχιζούσας (σ. 457), λησμονῶν τὴν νουράν καὶ τὸν νῶμον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ τῷ γλωσσάρῳ (σ. 412) μνημονευόμενον Νέλυμπος. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἀρ-

μόζει νὰ λέγῃ ὅτι τὸ ποτίζω γίνεται ἐκ τοῦ ποτέω, τὸ δὲ ξαίνω νὰ μεταμορφώσῃ παραδόξως εἰς ξένω, καὶ νὰ παράγῃ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ξέω, ὅπως τὸ σθένω ἀπὸ τοῦ σθέω ! καταφρονήσας τῆς τε ξαντικῆς τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ παρ' ἡμῖν ξαντοῦ· ἢ νὰ διδάσκη (ἴδε Neograeca ἐν Studien κτλ. τόμ. IV, σελ. 297 σημ.) ὅτι τὸ στέκω γίνεται ἐκ τῆς ῥίζης στα, στε κατὰ προσθήκην τοῦ κ, ὅπως τὸ ὀλέκω ἐκ τῆς ὀλε, ἐνῶ καὶ ὁ μικρὰν εἰδήσιν ἔχων τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς γινώσκει ὅτι τὸ στέκω οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ τὸ συχνὴν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ στήκω, καὶ γίνεται ἐκ τοῦ ἐστήκα, ἐστήκω, ὅπως τὸ γρηγορῶ ἐκ τοῦ ἐγρήγορα. Ἀντὶ δὲ νὰ ποιῆται ὁ Δεσφνῆρος ἀκαιρον χρῆσιν τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ νὰ ὀφλισκάνῃ γέλωτα, ὀνειροπολῶν ὅτι τὸ λιμάρισσα γίνεται ἐκ τοῦ λιμάρικια καὶ τὸ περιβολάρισσα καὶ γύφτισσα ἐκ τοῦ περιβολάρικια καὶ γύφτικια (Νεοελλ. σ. 410 σημ.)· ἢ ὅτι τὸ ἀκούμε καὶ ἀκουτον ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ στελέχους ak, ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις ὄμμα (ὄπμα, ὄκμα), καὶ αἱ λατινικαὶ ecce καὶ oculus, καὶ αἱ ἰταλικαὶ eccome, eccolo (σ. 390 σημ.)· ἢ ὅτι ἐν τῇ φράσει πάει ἀντάρα, ἡ λέξις ἀντάρα εἶνε κρυσταλλωμένη δοτικὴ μὲ ἐπιρρήματικὴν σημασίαν, ὅπως τὸ κομιδῇ (σ. 392 σημ.)· ἢ ὅτι τὸ λεσβικὸν λιμπίδα πρέπε' νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ στέλεχος λυπ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ παραγόμενον λυπρὸς ἀπαντᾷ παρ' Ὀμήρῳ μόνον ἐπὶ ἐλεεινῆς καὶ ἀκάρπου γῆς (σ. 410 σημ.)· ἀντὶ, λέγομεν, νὰ ἐτυμολογῇ τοιαύτας γελοιώδεις ἐτυμολογίας, θὰ ἐποίει πολὺ φρονιμώτερον, ἂν κατεδέχετο νὰ ἐρωτήσῃ καὶ τὸν ἀπαιδευτότατον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐμάνθανε παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἀκου' με, ἀκου' τον δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ὄψιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκοήν, οὐδὲ δεικνύει τις ἄλλον τινὰ, ὅταν λέγῃ ἀκου' τον, ὅπως, ὅταν λέγῃ νὰ τον ἢ ἰδέ τον, καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ταῦτα, ἢ συγκεκριμένα τὰ ἀκούε με, ἀκούε τον· τὸ δὲ λεσβικὸν λιμπίδα ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ λύπη καὶ λυπρὸς, ἀλλ' εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων λεγόμενον λεπίδα. Οὕτω δὲ ἐρωτῶν ἤθελε διδασθῇ καὶ ἄλλα πάμπολλα, δυνάμενα νὰ ἀπαλλάξωσιν αὐτὸν τῆς δεινῆς ἀλαζονείας καὶ οἰήσεως, ὅφ' ἧς φαίνεται κατεχόμενος, ἤθελε δὲ ἴσως καὶ αὐ-

τὸς συνίδῃ ὅτι ἐπιδεικνύεται μέγα θράσος, ἐπιχειρῶν νὰ διδάξῃ τὸν Φίλιππον Ἰωάννου καὶ τοὺς ἄλλους παρ' ἡμῖν λογίους, τίς εἶνε ἡ φύσις τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης, καὶ ἤθελεν ἴσως τελευταῖον ἀνομολογήσῃ, πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Περικλῆς, πιστεύων ὅτι τὸ θράσος εἶνε τὸ φίλτατον καὶ ἀχώριστον τέκνον τῆς ἀλογιστίας καὶ ἀμαθείας.

Θ. ΠΑΠΑ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ (*).

Β'.

Μεταξὺ τῶν πρὸς νότον καὶ δυσμὰς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοπέδου ταφῶν καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν παραλλήλως τῇ θαλάσῃ καὶ πρὸς ἑω τειχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας πᾶσα ἡ παραλία βρῖθαι ὑπογείων κρυπτῶν ἐντὸς τῆς ἐξ ἀμμολίθου συγκειμένης πέτρας λελαξευμένων, ὀλιγίστων ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν, τῶν πλείστων δὲ ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, περιεχουσῶν ἀναμιξ ἰουδαϊκᾶς, ἑλληνικᾶς, Ῥωμαϊκᾶς, αἰγυπτιακᾶς καὶ χριστιανικᾶς ταφᾶς, καὶ ἀπαρτιζουσῶν τὴν νεωτέραν ἀνατολικὴν καὶ μικρὰν Νεκρόπολιν, πρὸς διάκρισιν τῆς παλαιᾶς ἀπὸ τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων δυσμικῆς καὶ μεγάλης κατ' ἐξοχὴν Νεκροπόλεως.

Αἱ ταφαὶ αὗται, ὡς μὴ ὠφέλε, μετεποιήθησαν ἐν τοῖς ἐσχάτοις καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἰς λατομίας· οἱ πρὸς οἰκοδομὴν τῆς νεωτέρας Ἀλεξανδρείας καὶ Νικοπόλεως λίθοι προέρχονται ἐκεῖθεν δι' ἀνασκαφῆς, τυμβωρυχίας καὶ λιθοτομίας, καὶ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐκλείπουσιν ὁσήμεραι αἱ ἀρχαῖαι ταφαὶ καταστρεφόμενα, διὰ χειρῶν ἀράβων λιθοπρατῶν, λαμβανόντων τὴν ἄδειαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν λίθων παρὰ τῆς τοπικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς διακοπείσης διατριβῆς ἐν τῷ Β' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 429.

εὐτελεῖ φόρῳ ἐπιτηδεύματος, ὅστις δὲν πλουτίζει βέβαια τὴν δημοσίαν γάζην, στερεῖ δὲ τὴν χώραν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μνημείων.

Κατὰ καιροὺς ἀρχαιοκάπηλοι παρατυγχάνοντες διὰ μικρᾶς ἀμοιβῆς γίνονται κάτοχοι ἐνεπιγράφων πλακῶν, ληκύθων, λύχνων, θυμιατηρίων καὶ ὑδρίων· ἄλλοτε λάρνακες ἐκ μαρμάρου καὶ σαρκοφάγοι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς καλλιτεχνικῶς ἐπεξεργασμένοι μεταφέρονται εἰς οἰκίας εὐπορούντων ἐγχωρίων, καὶ χρησιμεύουσιν ὡς ποτίστραι, ἢ δωρούμενοι τοῖς ἄλλογενέσιν ἐκκομίζονται εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν. — Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Νικόπολιν, καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἐπὶ τῇ θαλάσῃ μέρει, ἀνακαλύπτονται πολλὰ ὑπόγειοι ταφαί, ἐλληνικαί, ῥωμαϊκαὶ καὶ αἰγυπτιακαί, καὶ ἐν αὐταῖς στήλαι ἐνεπίγραφοι, τίτλοι, λάρνακες, ὑδρίαι καὶ λύχνοι.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ὅσαι εὐρέθησαν ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας Νεκροπόλει, ὧν τυχαίως ἐνίοτε ἐλάβανον γνῶσιν, ἀνεκοίνωσα τινὰς τῷ Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ, χάριν δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν παρατίθημι ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας καὶ μᾶλλον ἐνδιαφερούσας αὐτῶν.

1.

ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ Γ ΤΟΥ ΞΕΝΩΝΟΣ
ΚΑΙ ΓΛΑΦΥΡΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΑΡΕΙΣ ΛΥΣΙΜΑΧΩ Δ ΤΟΥ ΞΕ
ΝΩΝΟΣ ΠΑΡΕΙ ΤΩ ΤΙΩ
ΜΝΗΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ.

«Λυσίμαχος γ' τοῦ Ξένωνος καὶ Γλαφυρὰ Δημητρίου, πάρεις, »Λυσιμάχῳ δ' τοῦ Ξένωνος, πάρει, τῷ υἱῷ, μνήμης ἔνεκεν».

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη φέρει χαρακτῆρας τοῦ β' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς, κομψῶς καὶ εὐκρινέστατα ἐγκεκολλημένους, ἐπὶ κίονος ἐν σχήματι βωμοῦ κυλινδροειδοῦς, ἐκ λευκοτάτου μαρμάρου, ἀπὸ τοῦ ἀνωθεν καὶ γύρωθεν κυματίου ἔχοντος βούκρανα καὶ ἀνθοπλέγματα ἐξαρτώμενα ἔγκαρπα εἰς ἔνδειξις ἐπιταφίου μνημείου. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ μνημεῖον ἵδρυσαν Λυσίμαχος τρίτος τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ Ξένωνος ἀπελεύθε-

ρος, μετὰ τῆς συζύγου του Γλαφυρᾶς, θυγατρὸς Δημητρίου, τῷ υἱῷ αὐτῶν Λυσιμάχῳ, τετάρτῳ τοῦ ὀνόματος, καὶ τούτῳ ἀπελευθέρῳ τοῦ αὐτοῦ πάτρωνος Ξένωνος. Ἰστέον ὅτι ἡ γενικὴ τοῦ Ξένωνος μετὰ τοῦ ἄρθρου σημαίνει κτῆσιν, ἐν ᾧ ἀνάρθρως Δημητρίου σημαίνει τὴν γενετὴν. Ἀξία ἔτι σημειώσεως εἶνε ἡ πρωτοφανὴς λέξις πάρεις, πληθυντικὴ ὀνομαστικὴ ἀναφερομένη εἰς τοὺς δύο συζύγους Λυσίμαχον γ' καὶ Γλαφυρὰν, καὶ πάρει ἐνικὴ δοτικὴ ἀναφερομένη Λυσιμάχῳ δ' τῷ υἱῷ ἄγνωστος καὶ ξένη τὸ παράπαν εἶνε ἡ λέξις, οὐδαμοῦ ἀπαντωμένη τῶν ὅσων ἐγὼ οἶδα ἑλληνικῶν λεξικῶν, ἀλλὰ τὸ νόημα εἶνε σαφές, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας, καὶ σημαίνει τὸν πάρετον ἢ τοι ἄφετον δοῦλον, ὡς εἰπεῖν ἀπελεύθερον, ἐκ τοῦ παρήμι ἴσου τῷ ἀφίμι. Ἡ φράσις φαίνεται οὕσα μακεδονικὴ τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ ἄλλη τις εὐρισκομένη ὡσαύτως ἐν ἀρχαιοτέραις Ἀλεξανδριαναῖς ἐπιγραφαῖς μέλλακες, σημαίνουσα τοὺς ἀκολουθούς τοῦ βασιλέως παῖδας (γαλλιστὶ pages), ἀντὶ μείρακες ἢ μίλακες κατὰ Ἡσύχιον. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξάγεται ἔτι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι μετὰ τῶν πολλῶν δούλων, οὓς ἐκέκτητο ὁ Ξένων, πολλοὶ ἔφερον τὸ αὐτὸ ὄνομα, καὶ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀριθμητικῶν ἐπιθέτων τάξεως, ὡς παρ' ἡμῖν οἱ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους ἀλλήλους διαδεχόμενοι ἡγεμόνες.

2.

ΟΤΥΜΒΟΣΟΥΚΑΣΑΜΟΣΑΔΕΤΟΙΠΕΤΡΟΣ
 ΤΟΝΚΑΤΘΑΝΟΝΤΑΣΗΜΑΝΕΙΤΙΣΚΑΙΤΙΝΟΣ
 ΕΣΑΙΑΔΑΝΒΕΒΑΚΕΝΑΛΛΑΜΟΙΣΧΑΣΑΣ
 ΤΟΝΕΚΡΑΓΩΓΟΝΩΦΙΑΕΝΠΕΙΔΩΓΟΝΥ
 ΚΟΛΑΠΤΟΝΑΘΡΕΙΓΡΑΜΜΑΔΙΠΤΥΧΟΙΣΚΟΡΑΙΣ
 ΠΑΤΗΡΜΕΝΕΙΡΗΝΑΙΟΣΑΔΕΤΟΙΠΑΤΡΙΣ
 ΜΕΜΦΙΣΤΟΔΟΥΝΟΜΑΓΟΡΕΤΕΤΕΚΒΡΕΦΟΥΣ
 .....ΦΑΥΛΟΝΟΥΣΥΝΕΠΕΤΟ
 .....ΤΑΝΜΟΙΡΑΝΩΣΕΠΕΔΡΑΜΕ

«Ὁ τύμβος οὐκ ἄσαμος· ἄδε τοι πέτρος
 »τὸν κατθανόντα σημανεῖ, τίς καὶ τίνος
 »ἔς Ἄιδαν βέβακεν· ἀλλὰ μοι σχάσας
 »τὸ νεκραγωγόν, ὦ φίλ', ἐν πείδῳ γόνυ,
 »κολαπτὸν ἄθρει γράμμα διπτύχοις κόραις.
 »Πατὴρ μὲν Εἰρηναῖος, ἃ δέ τοι πατρίς
 »Μέμφις· τὸ δ' οὔνομ' ἀγορεύετ' ἐκ βρέφους
 »..... φαῦλον οὐ συνείπετο,
 »..... τὰν μοῖραν ὥς ἐπέδραμε.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐπὶ πλακὸς λίθου τιτανώδους πωρείου γέγραπται ἐν ἰάμβοις καὶ διαλέκτῳ δωρικῇ· ἀλλ' οἱ τελευταῖοι δύο στίχοι εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ ἀφανεῖς ἐκ παρατριβῆς, καὶ ἐπομένως τὸ νόημα αὐτῶν ἀτελές. Τὰ γράμματα εἶνε ἐπιμελῶς καὶ εὐκρινῶς ἐγκεκολλημένα καὶ φέρουσι χαρακτῆρα τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς.

3.

ΡΕ

ΕΝΘΑΔΕΤΙΝΑΤΗΣΠΙΝΥ

ΤΗΝΚΑΤΑΓΑΙΑΚΑΛΥΠΤΕΠΡΕΜΟΝ

ΤΗΝΑΛΟΧΟΝΣΕΜΝΟΝΘΑΛΟΣΕΞΟΧΟΝ

ΑΛΛΩΝΙΟΥΛΙΑΝΗΝΤΗΝΜΟΙΡΑΦΕ

ΡΕΙΚΡΗΤΗΣΑΠΟΓΑΙΗΣΕΙΚΟΣΙ

ΠΕΝΤΕΕΤΗΖΗΣΑΣΑΙΣΟΝ

ΧΡΟΝΟΝΩΣΕΤΕΤΑΚΤΟ

ΛΟΙΠΟΝΝΥΝΠΑΡΟΔΕΙ

ΤΑΦΙΔΟΝΓΕΝΕΤΗΝ

ΔΕΕΛΕΕΡΕΩΣΕΙ

ΔΩΣΟΤΙΠΑΣΙΒΡΟ

ΤΟΙΣΤΟΘΑΝΕΙΝ

ΑΠΟΚΕΙΤΑΙ

ΠΑΝΤΟΜ

ΑΤΡΙΚΗ

«Ἐνθάδε τὴν ἀρετῆς πινυτὴν κατὰ γαῖα καλύπτει,
 »πρέμ(ν)ον τὴν ἄλοχον, σεμνὸν θάλας, ἔξοχον ἄλλων
 »Ἰουλιανὴν, τὴν μοῖρα φέρει Κρήτης ἀπὸ γαίης·
 »εἵκοσι πέντε ἔτη ζήσασα, ἵσον χρόνον ὡς ἐτέτακτο.
 »Λοιπὸν νῦν, παροδίτα, φίλον γενέτην ἀεὶ ἐλείαιρε,
 »ὡς εἰδὼς, ὅτι πᾶσι βροτοῖς τὸ θανεῖν ἀπόκειται.
 »Παντοματρική.»

»Οπισθεν τῆς πλακὸς ἐγκεκλόαπται μεγαλειτέροις γράμμασιν·

ΕΙΜΙΔΕΤΗΣ
 ΚΡΗΤΗΣΠΑΝ
 ΤΟΜΑΤΡΕΙΟΥ
 ΕΙΟΥΛΙΑΝΗ

«Εἰμὶ δὲ τῆς Κρήτης Παντοματρίου Ἰουλιανή.»

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τεμαχίου πλακὸς μαρμάρου κυανανοῦς εὐρέθη ἐν τῷ αἰγιαλῷ, ὅπου εἶχε ῥιφθῇ ἐξ ἀποκρήνου ὄχθου τῆς ἐπὶ τῇ θαλάσῃ Νεκροπόλεως. Ἡ πλάξ ἐν τῷ μέσῳ διεῖρωγυῖα ἔνεκα τῆς ἐξ ὕψους πτώσεως αὐτῆς, καὶ κατὰθροτος ἐκ τῆς τοῦ θαλασσίου ὕδατος ἐπιρροίας, εἶνε εἰς πολλὰ αὐτῆς μέρη λίαν δυσανάγνωστος καὶ ἐφθαρμένη· ἄλλως δὲ καὶ ὁ τὴν ἐπιγραφὴν χαράξας φαίνεται ὅτι ἦτο τὴν τέχνην ἄπειρος, διότι τὰ μὲν γράμματα εἶνε μᾶλλον ἡμελημένως καὶ ἀκόμψως ἐγκεχαραγμένα, διὰ χαρακτῆρων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ α' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, μεταξὺ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τραϊανοῦ, ὅτε τὸ Σ καὶ Ω ἐγράφοντο μνηοειδῶς, ἐν ᾧ τὸ Ε ἐφύλαττεν ἔτι τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ σχῆμα, οἱ δὲ στίχοι πολὺ ἀπέχουσι τῆς εὐθείας γραμμῆς, ἵνα μὴδὲν εἴπω περὶ τῶν ἀνορθογραφιῶν καὶ παροραμάτων καὶ τῆς τῶν ἡμαρτημένων ἐνίοτε ἀκαλλοῦς ἐπιδιορθώσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἐπίγραμμα ὑπαγορεύσας δὲν ἦτο πολλῷ καλλίτερος τοῦ τεχνίτου· ἐν ᾧ ὁ λόγος ἔχει τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ᾔνε ἔμμετρος, τὸ μέτρον αὐτοῦ εἶνε ἔκρυθμον καὶ ἰδιόμελον διότι τοὺς πρῶτους τρεῖς δακτυλικούς ἐξαμέτρους στίχους ἀκολουθοῦσι δύο ἐπτάμετροι καὶ εἷς ἐξάμετρος, καὶ τούτους κλείει ἐπὶ τέλους ἀνάπαιστος. Παρὰ ταῦτα δὲ τὰ περισσότερα μέτρα τῆς ἐπιγρα-

φῆς, ἀντὶ νὰ περατῶνται εἰς τελείαν λέξιν, τέμνονται εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀπαρτίζωσι στίχους τεταγμένους κλιμακῆδόν, ὧν ἕκαστος ἐπόμενος νὰ ᾔνε βραχύτερος τοῦ προηγουμένου, καὶ ἐν συνόλῳ νὰ σχηματίζωσιν ἀνεστραμμένην πυραμίδα εἰς ὅξυ ἀπολήγουσαν, καὶ ἔχουσιν τὴν βάσιν ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου πρὸς τὰ ἄνω.

Ἀνορθογραφίαι ἀπαντῶνται ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ΤΙΝ ἀντὶ ΤΗΝ, καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ ΠΑΡΟΔΕΙΤΑ ἀντὶ ΠΑΡΟΔΙΤΑ, ἐν ᾧ ὀπισθεν τῆς πλακὸς τὰ ὀνόματα *Παρτοματρίου* καὶ *Ἰουλιανῆ* γράφονται ΠΑΝΤΟΜΑΤΡΕΙΟΙ καὶ ΕΙΟΥΛΙΑΝΗ διὰ τὸ ὁμοίωφονον τοῦ Η, Ι καὶ ΕΙ παρ' Ἑλλήσι, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀν οὐχὶ καὶ πρότερον, ὃ παρὰ τῶν τὰ τοῦ Ἑράσμου φρονούντων ὀνειδίζεται ἡμῖν τοῖς νεωτέροις ὡς ἀμάρτημα ἰωτακισμοῦ· καὶ ἄλλαι δὲ ἀνορθογραφίαι καὶ παροράματα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ δεκάτῳ στίχῳ ΑΕ ἀντὶ ΑΕΙ καὶ ΕΛΕΕΡΕ ἀντὶ ΕΛΕΑΙΡΕ, ἐν ᾧ ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ γράφεται ΠΡΕΜΟΝ ἀντὶ ΠΡΕΜΝΟΝ παραλειπομένου τοῦ Ν, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ διορθοῦται τὸ ΡΕ παρ' αὐτοῦ τοῦ λιθοξόου ἄνωθεν τῆς ἡμαρτημένως γραφείσης λέξεως ΑΤΗΣ ἀντὶ ΑΡΕΤΗΣ. Σημείωσαι ἐν ἐπιμέτρῳ καὶ τοῦ λόγου τὸ ἀνακόλουθον καὶ τὴν ἀσυνταξίαν· ἐν ᾧ ἐν ἀρχῇ ὁ λόγος ἐκφέρεται παρὰ τοῦ γράψαντος τοῖς ἐντευξομένοις περὶ τῆς θανούσης Ἰουλιανῆς, ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐφεξῆς τρέπεται ὡς ἐκφερόμενος παρ' αὐτῆς τῆς ἐκ Παντοματρίου Ἰουλιανῆς πρὸς τὸν τυγχάνοντα παροδίτην περὶ τοῦ πατρὸς ἑαυτῆς, καὶ ἡ προσδιοριστικὴ μετοχὴ ζήσασα ἀντὶ νὰ ἀναφέρηται ὁμοιοπτῶτως πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀρχικῇ προτάσει ἀντικείμενον Ἰουλιανῆν κατ' αἰτιατικὴν, τρέπεται εἰς ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν ταυτοπροσωποῦσαν τῷ ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπονοουμένῳ προσώπῳ ἐν ὀνομαστικῇ *Παρτοματρικῇ*, ἥτοι ἐκ *Παρτοματρίου Ἰουλιανῆς*. Ἦτο δὲ τὸ Παντομάτριον πόλις ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀναφέρει ὁ Πτολεμαῖος (Γεωγρ. Ὑφήγησ. Γ'. ιζ'. 7.) καὶ Στέφανος ὁ Βυζάντιος.

4.

ΘΕΩΨΙΣΤΩΙΚΑΙ ΠΑΝΤΩΝ
ΕΠΟΠΤΗΚΑΙ ΗΛΙΩΙΚΑΙ
ΝΕΜΕΣΕΣΙΑΙ ΡΕΙΑΡΣΕΙΝΟ
ΗΛΩΡΟΣ ΤΑΣΧΕΙΡΑΣ
ΗΤΙΣ ΑΥΤΗ ΦΑΡΜΑΚΑ
ΕΠΟΗΣΕΝ ΚΑΙ ΕΠΕ
ΧΑΡΕΤΙΣ ΑΥΤΗΣ ΤΩ
ΘΑΝΑΤΩ Η ΕΠΙΧΑ
ΡΕΙΜΕΤΕΛΘΕΤΕ
ΑΥΤΟΥΣ Λ

«Θεῶ ὑψίστῳ καὶ πάντων ἐπόπτῃ, καὶ Ἡλίῳ καὶ Νεμέσεσι
»αἶρει Ἀρσινόῃ ἄωρος τὰς χεῖρας· εἴ τις αὐτῇ φάρμακα ἐπο(ι)ῃσε,
»ἢ καὶ ἐπέχαρῃ τις αὐτῆς τῷ θανάτῳ, ἢ ἐπιχαρεῖ, μετέλθετε
»αὐτούς.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἰ καὶ μηδεμίαν φέρουσα χρονολογίαν, ὡς
ἐκ τοῦ μνηοειδούς σχήματος τῶν γραμμάτων Ε, Σ καὶ Ω φαί-
νεται νὰ ᾔνε ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων, κατὰ πᾶσαν πι-
θανότητα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ
β' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Σημειωτέα καὶ ἐνταῦθα αἱ ἰωτακιστι-
καὶ ἀνορθογραφίαι ΑΡΣΕΙΝΟΗ ἀντὶ Ἀρσινόῃ ἐν τῷ τρίτῳ, Η ΤΙΣ
ἀντὶ εἴ τις ἐν τῷ πέμπτῳ, καὶ τὸ οὐχὶ σπάνιον ἐν ἐπιγραφαῖς
ΕΠΟΗΣΕ ἀντὶ ἐποίησε ἐν τῷ ἕκτῳ στίχῳ. Αἱ δοτικαὶ ΘΕΩ,
ΑΥΤΗ, ΤΩ ΘΑΝΑΤΩ, δὲν ἔχουσι τὸ ἰῶτα οὔτε προσγεγραμμέ-
νον οὔτε ὑπογεγραμμένον· δύο δὲ μόνον ὙΨΙΣΤΩΙ καὶ ΗΛΙΩΙ
ἔχουσιν αὐτὸ προσγεγραμμένον.

5.

ΕΥΨΥΧΙΣΑΡΑ
ΠΙΑΣΗΚΑΙ
ΘΕΡΜΟΥΘΑ
ΡΙΟΝΕΤΩΝ
ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝ
ΤΑΕΝΝΗΑ

«Εὐψύχι, Σαραπίας ἢ καὶ Θερ-
»μουθάριον, ἑτῶν τεσσαράκοντα
»ἐννέα.»

Εὐψύχις τεσσαράκοντα ἐννέα.

Ἡ βραχεῖα αὐτὴ ἐπιγραφή εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ μικρᾷς μαρμαρίνης πλακῶς, μόλις μιᾷς παλαιστῆς ἐχούσης τὸ μέγεθος, ἐξ ἐκείνων αἵτινες καλούμεναι, ὡς ἄλλοθι ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, *tituli* (tituli), ἐγκτίζονται ἢ προσκολλῶνται δι' ἀμμοκονίας ἐν ταῖς ὑπογείοις κρύπταις παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς ταφῆς, καὶ διὰ τὸ εὐτελὲς αὐτῶν δὲν συμφωνοῦσι τῇ ιδέᾳ ἣν ἡδύνατο νὰ ἔχη τις περὶ στήλης ἐπιταφίου.

Ἡ ἐπιφώνησις εὐψύχει ἀντὶ εὐψύχει μεθ' ἧς ἄρχεται ἡ ἐπιγραφή, ὑπαινίττεται, ὅτι ἡ ἐκεῖ ἀναπαυομένη Σαραπιὰς, ἡ καὶ Θερμουθάριον προσεπιλεγομένη γυνὴ, ἦτο χριστιανή· πλεῖσται ἄλλαι ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τοῦ 6' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος φέρουσιν ὡς μόνον γνώρισμα τοῦ τότε ὑποφώσκοντος ἐν Αἰγύπτῳ νέου θρησκευάματος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εὐχὴν· «Εὐψύχει Ταῖσι.» «Ἱεράξ εὐψύχει.» «Εὐψυχῖτε τέκνα.» καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· καθ' ὅτι, διὰ τὸν φόβον τῶν ἀπὸ Δομιτιανοῦ καὶ ἐφεξῆς διωγμῶν, οἱ τότε Χριστιανοὶ ἐδειλίων νὰ ὁμολογήσωσιν τι περισσότερον, ἢ δὲ φράσις εὐψύχει ἐχρησίμευεν ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως ἀλλήλων παρὰ τοῖς μεμνημένοις, ὅσοι πιστοί.

Ἐκτὸς τῆς ἰωτακιστικῆς ἀνορθογραφίας ΕΥΨΥΧΙ ἀντὶ εὐψύχει, ἄξιος σημειώσεως εἶνε ἔτι ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιγραφῇ καὶ ὁ σχηματισμὸς ΕΝΝΗΑ ἀντὶ ἐννέα, τὸ πρωτότυπον τοῦ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν ἐννῆά.

6.

† † †

Ο ΘΕΟΣ Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ

Ο ΩΝ ΠΡΩΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΩΝ

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ

ΘΕΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΤΟΣ ΜΝΗΣΘΗΤΙ

ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΣΟΥ ΖΩΝΕΗΝΗΣ

ΤΗΣ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΗΣ ΚΑΙ

ΦΙΛΕΝΤΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΑΥΤΗΝ

ΚΑΤΑΞΙΩΣΟΝ ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕ
ΔΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΟΥ ΚΑΙ ΦΩΤΑΓΩΓΟΥ
ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛ
ΕΙΣ ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ
ΑΒΡΑΑΜ ΙΣΑΚ ΙΑΚΩΒ ΟΤΙ ΣΟΥ ΕΣΤΙΝ
Η ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ
ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΑΜΗΝ ΕΖΗΣΕΝ ΔΕ
ΜΑΚΑΡΙΩΣ ΕΤΗ ΟΖ ΕΣΤΙΝ ΔΕ
Η ΜΝΗΜΗ ΑΥΤΗΣ ΦΑΜΕΝΩΘ ΚΓ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΥΠΑΤΙΑΝ ΒΑΣΣΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

«Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ὢν, προὖν καὶ μέλλων, Ἰησοῦς ὁ
»Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, μνησθήτι τῆς κοιμήσεως
»καὶ ἀναπαύσεως τῆς δούλης σου Ζωνεήνης, τῆς εὐσεβεστάτης
»καὶ φιλεντόλου· καὶ ταύτην καταξίωσον κατασκηνώσε διὰ τοῦ
»ἀγίου σου καὶ φωταγωγοῦ Ἀρχανγέλου Μιχαήλ εἰς κόλπους
»τῶν ἁγίων πατέρων Ἀβραάμ, Ἰσάκ καὶ Ἰακώβ· ὅτι σοῦ ἐστίν
»ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἐζη-
»σεν δὲ μακαρίως ἔτη οὗτ'. Ἐστὶν δὲ ἡ μνήμη αὐτῆς Φαμενώθ
»κγ', μετὰ τὴν ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου.»

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, εὑρεθεῖσα κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1871 ἐν τῇ ἑω-
θεν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῇ θαλάσῃ Νεκροπόλει ἐπὶ πλακὸς
πωρείου λίθου, κλειούσης τὴν θύραν ἐνὸς τῶν πολλῶν ἐντὸς τῆς
πέτρας λελαξευμένων μνημάτων ὑπογαίου χριστιανικῆς κρύπτης
ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, ἐδημοσιεύθη τὸ
πρῶτον παρ' ἐμοῦ ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1872
(σελ. 143—146.), καὶ δευτέρον ἀνεκοινώθη τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ
Αἰγυπτιακῷ Ἰνστιτούτῳ μηνὶ Μαΐῳ 1873 (Bulletin de l' Inst.
Égypt. 1873. page 112—116.) μετὰ τινων ἐπεξηγηματι-
κῶν σημειώσεων, ἃς ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα χάριν τῶν τοῦ Ἀθη-
ναίου Ἑλλήνων ἀναγνώστων.

Ἡ μνήμη τῆς θανούσης Ζωνεήνης χρονολογεῖται «μετὰ τὴν
ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου», ἥτοι τὸ ἀμέσως ἀκόλουθον ἔτος
τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῶν ὡς ὑπάτων ἐν ἔτει 408 μ. Χρ., δῆλα δὲ

τὸ ἰδ' τῆς βασιλείας Ὀνωρίου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἁ Θεοδοσίου τοῦ β' ἐν Βυζαντίῳ. Ἰστέον ὅτι ἔκπαλαι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος αἱ χρονολογίαι ἀπανταχοῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ὠρίζοντο ἀπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ δίκην ἐπωνύμων ἀρχόντων ἐτησίως ἀνακηρυττομένων δύο ὑπάτων. Ἀλλ' ἔκτοτε συνέβη κατ' ἀνάγκην μεταβολὴ τις εἰς τὴν ἀνακηρύξιν αὐτῶν, καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν κατ' αὐτοὺς χρονολογίαν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 305 ἔτους μ. Χρ. ἐγένετο ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῆς διαιρέσεως τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ μετέπειτα διηρέθη ὀριστικῶς ἡ Ῥωμαϊκὴ οἰκουμένη εἰς δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν, ἐχούσας ἰδίαν ἑδραν κυβερνήσεως καὶ ἰδίους ὑπάτους. Ἀλλ' οἱ ἐν Ῥώμῃ ὑπατοὶ δὲν ἦσαν πάντοτε γνωστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οἱ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει σπανίως ἐμνημονεύοντο ἐν τῇ Δύσει. Πολλάκις κατὰ τὸν δ', σχεδὸν δὲ πάντοτε κατὰ τὸν ε' καὶ ς' αἰῶνα, ὁ ἐν ἑκατέρᾳ τῇ μητροπόλει ἐκλεγόμενος καὶ παρὰ τοῦ ἐκεῖ αὐτοκράτορος ὡς ἐπώνυμος ἀρχὼν ἐπικυρούμενος καὶ ἀνακηρυττόμενος ὑπάτος, ἔμενε παντελῶς ἄγνωστος ἐν ταῖς χώραις τῆς ἐτέρας αὐτοκρατορίας, ἢ καθυστέρει τοῦ ὀνόματος ἢ ἀνακοίνωσις μῆνας ὀλοκλήρους καὶ ἔτη τὸ δὴ χειρόν, ἐν μεμακρυσμέναις ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν μητροπόλεων χώραις, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ἔμενον ἐξ ἴσου ἄγνωστοι διὰ πολλὸν χρόνον οἱ κατ' ἔτος ἀνακηρυττόμενοι ὑπατοὶ τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νέας Ῥώμης. Ἐκτοτε ἀντὶ τῆς ἀρχαίας φράσεως «ἐπὶ τῆς ὑπατίας» (Consulibus) ἤρχισε νὰ γίνηται χρῆσις τοῦ νεωτέρου καὶ πρὶν ἐντελῶς ἀγνώστου τύπου «μετὰ τὴν ὑπατίαν» (post Consulatum). Κατὰ ταῦτα «Φαμενὼθ κη', μετὰ τὴν ὑπατίαν Βάσσου καὶ Φιλίππου», οἵτινες ὑπάτευσαν ἐν ἔτει 408, σημαίνει τὴν 19 Μαρτίου τοῦ ἔτους 409 κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ὀνωρίου ἐν Ῥώμῃ καὶ Θεοδοσίου τοῦ β' ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Σημειῶσαι ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιτυμβίῳ ἐπιγραφῇ, ὅτι καλουμένου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος οὐδεμίᾳ γίνεταί μνηεῖα τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ ὡς ἀγίου καὶ φωταγωγοῦ ἀπόδειξις καὶ τοῦτο ὅτι ὁ τάφος ἦτο ἀρχαιότερος τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου, ἥτις

ἐν ἔτει 431 κατὰ πρῶτον ἐδογματίσε τὴν παρθένον *Μαρίαν Παραλίαν* καὶ Θεοτόκον, καὶ διετύπωσε τὴν λατρείαν αὐτῆς μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Σημείωσαι προσέτι καὶ τὴν μακροβιότητα τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἀναπαυομένης αἰγυπτίας χριστιανῆς *Ζωνένης*, ἥτις ἐζήσε μακαρίως ἔτη ἐβδομήκοντα ἑπτὰ. Σημειώσεως ἄξιαι εἶνε ἔτι αἱ ἀνορθογραφίαι ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕ ἀντὶ κατασκη-
νῶσαι, καὶ ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΥ ἀντὶ Ἀρχαγγέλου, ἃς συνιστῶ τοῖς περὶ τὴν προφορὰν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σοφοῖς.

Πλησίον τοῦ μνήματος τῆς *Ζωνένης* ὑπῆρχε καὶ ἕτερον τρι-
σωμον, ἔχον ἐπὶ τῆς θύρας ἄλλον ἐπιτύμβιον ἐκ μαρμάρου λίθον
μικρότερον, φέροντα ἀναγλύφους τὰς προτομὰς τριῶν παιδίων,
καὶ ὑπὸ ταύτας τὴν ἀνορθόγραφον μὲν, ἀλλὰ χριστιανικωτάτην
προσφώνησιν ΕΥΨΥΧΙΤΕ ΤΕΚΝΑ.

Γ'

Ἐντὸς τῆς νεωτέρας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πόλεως Ἀλε-
ξανδρείας, ἔτι δὲ καὶ ἐν Νικοπόλει, εὐρίσκονται ἐνίοτε καὶ ἄλλαι
τινὲς, σπάνιαι ὅμως, ἀφιερωματικαὶ ἐπιγραφαί, ἐν τόποις ὅπου
γίνονται ἀνασκαφαὶ πρὸς κατάρθεσιν θεμελίων τῶν ὁσημέραι κτι-
ζομένων νέων οἰκοδομῶν. Τοῦτων τὰς ἀποκαλυφθείσας κατὰ τὰ
τελευταῖα δύο ἔτη, ἃς ἀνεκοίνωσα κατὰ καιροὺς τῷ Αἰγυπτιακῷ
Ἰνστιτούτῳ, ἐπιχειρῶ νῦν ἵνα μνημονεύσω διὰ τοὺς ἐν Ἑλλάδι
ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου.

1.

ΥΠΕΡ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ

ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΑΡΣΙΝΟΗΣ

ΘΕΩΝ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΩΝ

ΑΠΟΛΩΝΙΟΣ ΑΜΜΩΝΙΟΥ ΚΑΙ

ΤΙΜΟΚΙΟΝ ΚΡΙΣΙΛΑΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΙ ΚΑΙ ΚΟΡΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

«Υπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης, θεῶν
»Φιλοπατόρων, Ἀπολώνιος Ἀμμωνίου καὶ Τιμόκιον Κρισιλάου
»καὶ τὰ παῖδιά, Δῆμητρι καὶ κόρη καὶ Δικαιοσύνη.»

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμάρου λευκοτάτου ἐν σχήματι κυλίνδρου, χρησιμεύσαντός ποτε ἀντὶ βάσεως ἀγάλματος ἢ τρίποδος ἢ βωμοῦ, χρονολογεῖται ἐπὶ βασιλείᾳ Πτολεμαίου δ' Φιλοπάτορος καὶ τῆς ἀδελφῆς συζύγου του Ἀρσινόης (225—205 πρ. Χρ.), ἐπομένως εἶνε μεταγενεστέρα τοῦ ψηφίσματος τοῦ ἐν Κανώπῳ ἐπὶ Πτολεμαίου γ' Εὐεργέτου (230 πρ. Χρ.), ἀπὸ τοῦ ὁποίου διακρίνεται διὰ τῶν ἔτι μᾶλλον ἐπιμελῶς καὶ καλλιγραφικῶς ἐγκεκολαμμένων γραμμάτων. Σημειώσεως ἀξία εἶνε ἡ χρῆσις τοῦ οὐδετέρου γένους ΤΙΜΟΚΙΟΝ ἐπὶ τὸ θωπευτικώτερον διὰ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς Τιμοκίας, ὡς εἴθισται παρ' Ἀττικοῖς, καὶ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι τοῖς ἐν τοῖς νήσοις. Αἱ δοτικαὶ ΚΟΡΗ καὶ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ δὲν φέρουσιν ὑπογεγραμμένον ἰῶτα, ἀλλ' οὐδὲ προσγεγραμμένον.

2.

L' PVBLILIVS' [LABEO' VIATOR']

CONSVLVM PRAETORVM'

TI' CAESARIS' PRAEF' STATOR'

PHILALEXANDREVS.

ΛΟΥΚΙΟΣ ΠΟΥΒΛΙΛΙΟΣ ΛΑΒΕΩΝ ΟΥΙΑΤΟΡ Υ'

.....

Ἡ δίγλωσσος αὐτὴ ῥωμαϊστὶ καὶ ἑλληνιστὶ ἐπὶ πλακὸς λευκοῦ μαρμάρου ἀπὸ τῶν χρόνων Τιβερίου Καίσαρος κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ εὐρέθη ἐν Νικοπόλει· εἶνε δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμίσει τοῦ πρώτου στίχου ἑλλειπῆς ἕνεκεν συντριβῆς, ἀλλ' εὐκόλως δύναται ἵνα ἀποκατασταθῇ βοήθεια τοῦ ἀντιστοιχοῦντος ἑλληνικοῦ μέρους, ἀλυμάντου ὄντος καὶ ἀβλαβοῦς, ὅπως καὶ ὁ ἐξηφανισμένος τελευταῖος τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου στίχος δύναται ἵνα συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ἄνωθεν σφύου λατινικοῦ μέρους τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἀναγνωσθῇ.

«Lucius Publilius Labeo, Viator, Consulm, Praetorum' Tiberii Caesaris Praefectorum Stator, Philalexan-

»dreus.—Λούκιος Πουβλίλιος Λαβέων, οὐιάτωρ ὑ[πάτων τε
»καὶ πραιτῶρων· Τιβερίου Καίσαρος ἐπάρχων παραστάτης, φιλα-
»λεξανδρεύς]».

Ἐκ τοῦ ὀνόματος Λούκιος Πουβλίλιος καὶ τοῦ ἐπωνυμίου Λα-
βέων, ἥ τοι Χειλαρᾶς, εἰκάζω, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἦτο τοῦ
Καίσαρος ἀπελεύθερος, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν συνήθως ἐπὶ αὐτοκρα-
τόρων οἱ τῶν ὑπάτων καὶ πραιτῶρων οὐιάτορες, ἥ τοι κλητῆρες,
καὶ οἱ τῶν ἐπάρχων παραστάται (Statores), ἥ τοι ἐκτελεσταὶ
τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ πολλάκις δημόσιοι βασανισταί.
Ἡ τελευταία αὕτη ὑπηρεσία καθιστᾷ ἐν μέρει εἰρωνικὸν τὸν τίτλον
«Φιλα.λεξανδρεύς».

3.

ΔΙΗ ΗΛΙΩ ΜΕΓΑΛΩ	«Διὶ Ἡλίῳ Μεγάλῳ
ΣΑΡΑΠΙΔΙ	» Σαράπιδι,
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ	» ὑπὲρ τῆς τοῦ κυρίου
ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΤΡΑΙΑΝΟΥ	» Καίσαρος Τραϊανοῦ
ΤΥΧΗΣ ΕΠΙ ΕΝΚΟΛΠΙΩ	» τύχης, ἐπὶ Ἐνκολπίῳ
ΕΠΙΤΡΟΠΩ ΚΑΙ ΚΟΥΙΝΤΩ	» ἐπιτρόπῳ καὶ Κουίντῳ
ΑΚΚΙΩ ΟΠΤΑΤΩ Ῥ ΑΠΟΛΛΩ	» Ἀκκίῳ Ὀπτάτῳ χιλιάρχῳ, Ἄ-
ΝΙΟΣ ΑΜΩΝΙΟΥ ΑΛΕ	» πολλώνιος Ἀμωνίου Ἀλε-
ΞΑΝΔΡΕΥΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ	» ξανδρεὺς, ἀρχιτέκτων,
ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΩΤΗ	» ἀνέθηκεν ὑπὲρ τῆς σωτη-
ΡΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΠΑΝΤΩΝ ΕΡΓΩΝ	» ρίας αὐτοῦ πάντων ἔργων.»

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐγκεχαραγμένη ἐπὶ βωμοῦ τετραπλεύ-
ρου, ἐκ λίθου συνήντου φαιοῦ, ἐπὶ τῆς ᾤκωτέρας δεξιᾷ τῷ ὁρῶντι
πλευρᾷ, ἀμέσως κάτωθεν τοῦ ἐξέχοντος κυματίου. Τὸ ἄνω μέ-
ρος τοῦ βωμοῦ εἶνε ἐσκαμμένον ἐν εἴδει λεκάνης τετραπλεύρου εἰς
ἔνθεσιν τῆς πυρᾶς.

Ὁ βωμὸς εὐρέθῃ ἐπὶ τῷ ποταμίῳ λιμένι Ἀλεξανδρείας τῷ κα-
λουμένῳ «Κρομμύων ὄρυγ» (Minet el Bassal ἀραβιστὶ), ὅπι-
σθεν τοῦ Σαραπίου, καὶ ἀνεκοινώθη παρ' ἐμοῦ τῷ ἐν Ἀλεξαν-

δρεία Αἰγυπτιακῶ Ἰνστιτούτῳ ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 10 Νοεμβρίου 1871, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἐπιτίμου μέλους αὐτοκράτορος τῆς Βραζιλίας κυρίου Πέτρου τοῦ Β' ἀπὸ Ἀλκάνταρας. Τότε, ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ιδέας τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως, ὅπισθεν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σαραπίου, καὶ τῆς ἀφιερώσεως τῷ Σαράπιδι ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξανδρέως ἀρχιτέκτονος Ἀπολλωνίου, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ μονογράμματος χ παραπεισθεῖς, ἐξέλαβον τὸν Κούϊντον Ἀκκιον Ὀπτάτον τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σαραπίου χρηματοφύλακα, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνέφερα αὐτόν.

Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐν συλλογῇ ἐπιγραφῶν ἐξ Αἰγύπτου τοῦ Letronne διδάσκομαι, ὅτι ἐν τῷ παρὰ τὰς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὅρους λατομίας κειμένῳ χωρίῳ, ἐν τῷ πρὸς Ἀραβίαν μέρει τῆς Θηβαίδος, ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καινῆς καὶ Κοπτοῦ εἰς Μυὸς ὁρμον καὶ Λευκὸν λιμένα φερούσης ὁδοῦ, μεταξὺ ἄλλων ἐρειπίων εὐρίσκονται διάφοροι ἐπιγραφαὶ, δηλοῦσαι ὅτι ἐκεῖ που ἴστατο γὰρ τοῦ Σαράπιδος καὶ σταθμὸς τὸ καλούμενον Ὑδρευμα Τραϊανοῦ· ὅτι ἐν ταῖς ἐκεῖ πλησίον περιβοήτοις λιθοτομίαις εἰργάζοντο κατὰδικοὶ καὶ δοῦλοι κόπτοντες τὴν πέτραν, καὶ ἐξεργαζόμενοι μονολίθους στήλας, κίονας, παραστάδας, λάρνακας, λουτήρας, βωμοὺς καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἃ καταβιβάζοντες εἰς τοὺς ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσει λιμένας ἐφόρτουν ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων καὶ ἔφερον διὰ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς διώρυγος, καλουμένης τότε Τραϊανοῦ ποταμοῦ, εἰς Ἀλεξανδρείαν· ὅτι πρὸς τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὅρους ἔργοις ἦσαν ἐπιστατεύοντες τῶν μετὰλλων, ἧ τοὶ λατομῶν, διάφοροι μισθωταὶ ἢ ἐργολάβοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετό τις ἀφιερώσας μνημόσυνον στήλην μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ προσκύρημα Ἀπολλωνίου υἱοῦ Ἀμμωνίου ἐργολάβου»· ὅτι παρὰ τοὺς μισθωτὰς ἐσχημάτιζεν ἐκεῖ ὁ κατὰ καιροὺς ἐπίτροπος Καίσαρος, προσετώς τῶν μετὰλλων, praepositus ab optimo Trajano operi marmorum monti Claudiano, ὡς ἀναφέρεται ἐν τινι ῥωμαῖστὶ γεγραμμένῃ ἐπιγραφῇ ἐπίτροπος τῶν μετὰλλων, ὡς γράφεται ἄλλαχού ἑλληνιστί, συνήθως ἐκ τῆς τάξεως τῶν τοῦ Καίσαρος ἀπελευθέρων, καὶ ὅτι τὴν μετὰξὺ τῶν ἐργατῶν τάξιν καὶ τὴν ἐξωθεν τῶν χωρίων ἀσφάλειαν

ἐπετήρει ὁ *χιλίαρχος* P μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν κοχώρτης ἢ σπείρης (*Cohors equitata*)· ὅτι ἡ ἐκτέλεισις τῶν ἔργων ἐγίνετο ἐπιταγῇ τοῦ ἐπάρχου *Αἰγύπτου*, ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας τῶν ἔργων ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ *Καίσαρος ἐπιταγέντων*. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μανθάνω ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ ἐκεῖ ναὸς ἱδρυτο «*Δι' Ἡλῶ Μεγάλῳ Σαράπιδι καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς*», καὶ περὶ πλέον ἐκπλήττομαι ἀκούων ὅτι ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ παρὰ τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους ἔργοις ναοῦ τοῦ Σαράπιδος εὐρίσκεται βωμὸς ὁμοῖος καὶ ἀπαράλλακτος κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα ὡς ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθείς, μὲ τὴν αὐτὴν πανομοιότυπον ἐπιγραφὴν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διακρίνωνται ἀπ' ἀλλήλων ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαί, εἰ μὴ δι' ἐνὸς καὶ μόνου ἐπουσιώδους *χαρακτῆρος*· δηλὸν ὅτι ἐπὶ μὲν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρεθέντος βωμοῦ ἡ λέξις *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ* ἔχει τὰ γράμματα ἐν παρθέσει, ἐπὶ δὲ τοῦ βωμοῦ ἐν τῷ παρὰ τὸ Κλαυδιανὸν ὄρος ναῷ τὸ *Κ* τῆς λέξεως γράφεται ἐν ἐπιθέσει *ΑΡΧΙΤΕΤΩΝ*.

Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς συγκυρίας ἐξάγεται, ὡς εἶκός, ὅτι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ οὗ ὁ λόγος βωμὸς εἶχε σταλῇ ἐκ τῶν τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους λατομιῶν, ἐπὶ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, παρὰ τοῦ ἐκεῖ τελούντος Ἀλεξανδρέως ἀρχιτέκτονος Ἀπολλωνίου υἱοῦ Ἀμωνίου, ἐργολάβου ὄντος, ἐπὶ Ἐγκολπίῳ ἐπιτρόπῳ τῶν μετᾶλλων, ἢ τοι *curam agente operum dominicorum*, καθεστηκότι παρὰ Καίσαρος ἐκ τῶν αὐτοῦ ἀπελευθέρων, καὶ Κουίντῳ Ἀκκίῳ Ὀπτάτῳ χιλίαρχῳ τῆς ἐκεῖ σταθμευούσης ἱππικῆς σπείρης, καὶ ὅτι ὁ εἰρημένος ἀρχιτέκτων καὶ ἐργολάβος Ἀπολλωνίος Ἀμωνίου ποιήσας δύο ὁμοίους βωμοὺς, ἀνέθηκεν αὐτοὺς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ πάντων ἔργων, πὸν μὲν ἕνα ἐπιτοπιῶς τῷ πρὸς τοῖς τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους ἔργοις Δι' Ἡλῶ μεγάλῳ Σαράπιδι, τὸν δὲ ἕτερον, ἐξαποστείλας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἀλεξανδρείαν, ἀφίερωσε τῷ ἐκεῖ μητροπολιτικῷ Σαράπιδι.

Ὁ Ἐγκόλπιος ἄρα ἦτο ἀπελευθέρων τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ καὶ ἐπίτροπος Καίσαρος, *procurator dominicus*, προεστὼς τῶν μετᾶλλων, *praepositus operi marmorum*, ὁ δὲ Κουίντος Ἀκκίος Ὀπτάτος ἦτο χιλίαρχος σπείρης, τῆς φρουρούσης τότε

τάς λατομίας, τὰ ὑδρεύματα καὶ τοὺς διαφόρους τῆς πρὸς Ἀραβίαν Θηβαΐδος σταθμούς.

4.

ΣΑΡΑΠΙΩΝΙ ΕΠ ΑΓΑ

ΘΩ

ΠΑΚΕΙΛΙΣ ΖΩΣΙΜΟΣ

ΣΥΝ ΑΙΛΙΩ ΔΟΥΡΥΦΟΡΩ ΕΠΟΙΕΙ.

«Σαραπίωνι ἐπ' ἀγαθῷ· Πάκειλις Ζώσιμος σὺν Αἰλίῳ Δουρυφόρῳ ἐποίει.»

Ἡ ἀφιέρωσις αὕτη ἐπιγέγραπται ὅπισθεν τῶν σφυρῶν δεξιοῦ ἀνθρωπίνου ποδὸς, διπλάσιον ἢ τὸ φυσικὸν ἔχοντος μέγεθος, ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, τὸν ῥωμαϊκὸν ὑποδεδεμένον τρόπον, καὶ χρησιμεύοντος ἀντὶ βάσεως τῇ ἄνωθεν ἀνδρὸς προτομῇ, ἧς ἀτυχῶς δὲν σώζεται πλέον ἢ κεφαλὴ· ἐκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς συσπειρῶνται δύο ὄφεις οὐραῖοι, ὀρθούμενοι ὅπισθεν τῆς προτομῆς, καὶ μεταξὺ τῶν ἐλιγμάτων κáθηται Ἑρώτιον παίζον μετὰ τῶν ὄφρων, καὶ παριστᾶνον συμβολικῶς τὴν Ὑγίειαν.

Τὰ γράμματα εἶνε τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἥ τοι τῶν μέσων τοῦ 6' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας Ἀδριανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, καθ' ὅλα δὲ τὰ φαινόμενα τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ χαριέστατον ἀνάθημα δὲν εἶνε εἰ μὴ ἐνθύμιον δωρηθὲν παρὰ τῶν ποιησάντων αὐτὸ τεχνιτῶν, ὧν ὁ εἷς Πάκειλις Ζώσιμος καὶ ὁ ἕτερος Αἴλιος Δουρυφόρος, τῷ ἱατρῷ αὐτῶν Σαραπίωνι, ὡς εὐχαριστήριον δι' ἐπιτυχῇ τινι ἀλγοῦντος ποδὸς θεραπείαν.

Σημείωσαι ὅτι καθὼς μεταξὺ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἴθισται νὰ προσφέρωσιν Ἀγίῳ τινὶ ἐκ πολυτίμου μετάλλου ἀπομίμησιν τοῦ ποτὲ νοσήσαντος καὶ μεσιτεία ἢ προστασία αὐτοῦ ἱαθέντος μέλους τοῦ σώματος, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο ἔθος κοινόν, ἵνα ἀφιερῶσι τῷ θεῷ, ὅστις ὑπετίθετο ἐνεργήσας τὴν ἴασιν, εἰκόνα καὶ ὁμοίωμα ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου ἢ μαρμάρου τοῦ ἀπὸ οἴας δὴ ποτε ἀσθενείας θεραπευθέντος μέλους ἢ ὀργάνου ἢ καὶ ὅλου

τοῦ σώματος, ἢ τοῦλάχιστον στήλην μνημόσυνον, ἐν ᾗ ἀνεγράφετο ἡ θεραπεία, εἰς μνήμην τοῦ ἐνεργηθέντος θαύματος αἰωνίαν. Ἀλλὰ νῦν διὰ πρώτην φοράν ἀπαντῶμεν ἀφιέρωσιν ἀπεικονίσματος ἀντικειμένου οἷου νοσήσαντός ποτε ποδός, γινομένην οὐχὶ θεῷ, ἀλλ' αὐτῷ τῷ θεραπεύσαντι Σαραπίωνι ἱατρῷ, εἰς μαρτύριον, ὅτι οὐχὶ μόνον ἔμπειρος καλλιτέχνης, ἀλλὰ καὶ ὑγιοῦς νοδὸς ἀνὴρ καὶ ἥκιστα δεισιδαίμων ἦτο ὁ ἰαθεὶς, καὶ τὸ ἀφιέρωμα ἐπ' ἀγαθῷ ποιήσας καὶ δωρησάμενος Πάκειλις Ζώσιμος μετὰ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Αἰλίου Δορυφόρου, ὡς μικρὸν μὲν, ἀλλ' ἐκφραστικώτατον εὐχαριστήριον τῷ ἀξιολόγῳ αὐτῶν ἱατρῷ.

Ἀλλως δὲ πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ φέροντες τὸ ὄνομα Σαραπίων διάσθημοι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἱατροὶ, ὧν περιφημότερος ἦτο ὁ περὶ τὰ 240 πρ. Χρ. ἀκμάσας ἰδρυτὴς τῆς Ἑμπειρικῆς λεγομένης Σχολῆς.

5.

ΘΕΑΜΕΓΙΣΤΗΙΣΙΔΙΠΛΟΥΣΙΑ

TIB. IOULIOS ALEXANDROS

ΓΕΝΑΜΕΝΟΣ ΕΠΑΡΧΟΣ ΣΠΕΙΡΗΣ Α.

ΦΛΑΟΥΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΑΝΟΜΗΚΟΤΩΝ

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΥΘΗΝΙΑΣ ΤΟΥ Β ΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

ΤΟΝ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑ ΣΥΝ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΑΝΕΘΙΚΕ

Λ ΚΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΤΙΤΟΥ ΑΙΔΙΟΥ

ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ

ΜΕΣΩΡΗ ΕΠΑΓΟΜΕΝΩΝ Γ'. Β

«Θεᾶ μεγίστη Ἰσιδι πλουσία. Τιβέριος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος, γγενάμενος ἐπαρχος σπείρης Α Φλαουίας, τῶν ἀγορανομηκότων ὁ »ἐπὶ τῆς εὐθηνίας τοῦ Β Γράμματος, τὸν ἀνδριάντα σὺν τῇ βάσει »ἀνέθηκε, ἔτει καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος Τίτου Αἰλίου Ἀδριανοῦ »Ἀντωνεῖνου Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς, Μεσσηρῇ ἐπαγομένων γ'.»

Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν νεωτέρων ὁδῶν τῆς ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Ἀλεξανδρείας, καλουμένων τῆς μὲν τοῦ Πραφίτου Δανιὴλ (Nébi Daniel ἀραβιστί), τῆς δὲ ὁδοῦ Ἀγ

Σάββα, ἥτοι Ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου, ἐπὶ τῇ πρὸς δύοσιν γωνίᾳ, γενομένης ἀνασκαφῆς εἰς κατάρθωσιν θεμελίων καὶ οἰκοδομὴν ἐπὶ τοῦ τῷ κόμητι Ζογέπ ἀνήκοντος οἰκοπέδου, μεταξὺ ἄλλων ἄλλης ἀρχαιοτέρας οἰκοδομῆς ἐρειπίων, κιόνων, παραστάδων καὶ ἐπιστυλίων, μηνὶ Ὀκτωβρίῳ τοῦ ἔτους 1872 εὑρέθη καὶ στήλη κυλινδροειδῆς ἐκ μαρμάρου κυανουγοῦς, ἀντὶ βάσεως χρησιμεύσασα ἄλλοτε ἀνδριάντι καταστραφέντι καὶ μηκέτι ὑπάρχοντι, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο κεχαραγμένη ἡ ἀνω περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴ. Εἶνε δὲ αὕτη λόγου ἀξία διὰ τε πολλὰ ἄλλα καὶ μάλιστα διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας, καθ' ὅτι δι' αὐτῆς μαθάνομεν, ὅτι ἐκεῖ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ Προφήτου Δανιήλ, ὅπου τὸ πάλαι ἡ εἰς τὸ Σῶμα Ἀλεξάνδρου ἄγουσα ὁδὸς, καὶ ἐντεῦθεν τῆς εἰς τὴν Κανωπικὴν πύλην ἀγοῦσης πλατείας ὁδοῦ, ἑκατοστάς τινὰς βημάτων πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς τῆς αἰγυπτιακῆς τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐκκλησίᾳς, καὶ ἄλλας τόσας πρὸς δυσμὰς τῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα ἑλληνικῆς μονῆς, ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τῆς Ἰσιδος Πλουσίας, ἀνήκων τῷ δευτέρῳ τῆς πόλεως τμήματι, τῷ καλουμένῳ Βῆτα. Γνωρίζομεν δὲ ἐκ τῶν συγγραφῶν Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (εἰς Φλάκκον), ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια διηρεῖτο εἰς πέντε μοίρας ἐπωνύμως τῶν πρώτων στοιχείων τῆς ἐγγραμμάτου φωνῆς, δι' ὃ καὶ τὰ πέντε αὐτὰ τμήματα ὠνομάζοντο *Γράμματα*, ὧν τὸ *Δέλτα* ἦτο ἀποκλειστικῶς Ἰουδαϊκόν. (Ἰώσηπ. Ἰουδ. πόλεμ. Β'. ιη. 8.).

Οὕτω λοιπὸν ὁ Τιβέριος Ἰούλιος Ἀλεξάνδρος, γενόμενος ἑπαρχὸς σπείρης Α Φλαουίας, καὶ συγχρόνως ἐκ τῶν ἀγορανομηκῶτων ἐπὶ τῆς εὐθηνίας τοῦ Βῆτα Γράμματος, ἥτοι δευτέρου τμήματος τῆς πόλεως, χρηματίσας ἀνέθηκε τὸν ἀνδριάντα τῇ Μεγάλῃ Θεᾷ Ἰσιδι Πλουσία, ἔτει κα' Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, Μεσσηρῇ ἐπαγομένων τρίτῃ, ἥτοι τῇ 26 Αὐγούστου 158 μετὰ Χριστὸν κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον. Ἀόριστον μένει ἐν τούτοις ἂν διὰ τῆς σπείρης Α Φλαουίας γίνεται λόγος περὶ τῆς «Κοχώρτης Α Φλαουίας Θρακῶν», ἥς μνημονεύει ἐπιγραφὴ τοῦ Κλαυδιανοῦ ὄρους, τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ, ἢ «Σπείρης Α Φλαουίας Κιλικῶν ἱππικῆς» τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἀπὸ

τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐπαρχος σπείρης καλεῖται ἐν-
ταῦθα ὁ ἄλλοθι ὀνομαζόμενος σπειράρχης (Orelli Inscript. Tom.
I. p. 411.), ἡ χιλιάρχος σπείρης ὡς ἐν ταῖς τοῦ Κλαυδια-
νοῦ ὅρους ἐπιγραφαῖς. Σημείωσαι δὲ ἀντὶ σπείρας τὸν σχηματι-
σμὸν σπείρης ἰωνικῶς, ὡς ἀπαντᾷται καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ
(Πράξ. Ἀποστ. κζ'. 1.) καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἀντὶ γενόμενος τὸν
σχηματισμὸν γενόμενος δωρικῶς, ὡς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις
τῆς Αἰγύπτου Ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ
ἀνορθόγραφον ΑΝΕΘΙΚΕ ἀντὶ ΑΝΕΘΗΚΕ διὰ τὸ ἀνέκαθεν ὁμοιό-
φωνον τῶν φωνηέντων Η καὶ Ι, ἥ τοι τὸν ἡμῶν τῶν νεωτέρων
Ἑλλήνων κατηγορούμενον ἰωτακισμόν.

6.

ΙΕΡΑΞ Ο Κ.
ΑΡΧΙΒΙΟΣ
ΣΥΝΤΩΥΙΩ
ΑΝΕΘΗΚΑ
ΕΠΑΓΑΘΩ

«Ἰέραξ ὁ καὶ
» Ἀρχίβιος
» σὺν τῷ υἱῷ
» ἀνέθηκα
» ἐπ' ἀγαθῷ »

Αὕτη ἡ ἐπιγραφή εὔρηται ἐπὶ βωμοῦ τριπλεύρου ἐκ λίθου
σκληροῦ, κειμένου κατὰ τὴν συνοικίαν τὴν λεγομένην Ἀτταρεῖν.
Σημειώσεως ἀξία εἶνε ἡ χρῆσις διπλοῦ ὀνόματος δι' ἐν καὶ τὸ αὐ-
τὸ πρόσωπον «Ἰέραξ ὁ καὶ Ἀρχίβιος», ὡς εἴθιστο πολλάκις
μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐλληνίζόντων Ἰου-
δαίων καὶ Αἰγυπτίων· τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι πλείσται ὅσαι ἐν
Αἰγύπτῳ εὑρισκόμεναι ἐπιγραφαί, καὶ κατάλογοι ὀνομάτων ἐν
σωζομένοις ἐλληνικοῖς παπύροις τῆς μακεδονικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς
ἐποχῆς. Ἦδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο μνεῖα μικροῦ τίτλου ἀρ-
χίζοντος μετὰ τὰς λέξεις «Εὐφύχι Σαραπιδῆς ἡ καὶ Θερμουθά-
ριον,» καὶ ἐν παπύρῳ εὑρεθέντι ἐν τῷ Σωχαρείῳ (Sakkarah)
τοῦ Μεμφίτου γέγραπται «Αὐρη.Ἠφ Διδύμῳ τῷ καὶ Λογαδίῳ,
στρατηγῷ».

7¹).

ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΙΣΙΔΩΡΟΣ «Αὐρήλιος Ἰσίδωρος
 ΣΥΝΤΟΙΣ ΤΕΚΝΟΙΣ Κ·ΤΟΙΣ »σὺν τοῖς τέκνοις καὶ τοῖς
 ΙΔΙΟΙΣ ὙΠΕΡ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ »ιδίοις ὑπὲρ εὐχαριστίας
 ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΕΠ' ΑΓΑΘῶ «ἀνέθηκεν ἐπ' ἀγαθῶ·
 ΕΤΟΥΣ Γ· ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟΥ »ἔτους γ' Οὐαλεριανοῦ
 ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟΥ Σεβαστῶν, »καὶ Γαλλιηνοῦ Σεβαστῶν,
 ΜΕΣΟΡΗ Θ'. » Μεσωρῇ θ'. »

Εὐρέθη παρὰ τὴν ἐπὶ τὸν ποταμὸν διώρυγα ὕπισθεν τοῦ Σαραπίου, ὅπου νῦν τὰ ἐργοστάσια τοῦ ἀερίοφωτος ἐν τῷ Καρμουζ καλουμένῳ χωρίῳ· εἶνε δὲ ἐγκεκολαμμένη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ στήλης κυλινδροειδοῦς ἐκ λίθου συηνίτου φαιοῦ, χρησιμευσάσης ὡς βάσεως ἄλλοτε ἐπ' αὐτῆς ἰδρυμένῳ καὶ νῦν μηκέτι ὑπάρχοντι πλέον ἀγάλματι. Τὰ γράμματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ γ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, καὶ διὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῶν τύπον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόδρομα τῶν Βυζαντινῶν. Χρονολογεῖται δὲ τὸ ἀνάθημα «ἔτους τρίτου Οὐαλεριανοῦ καὶ Γαλλιηνοῦ Σεβαστῶν, Μεσορῇ ἐνάτῃ», ἥτοι 2 αὐγούστου 255 κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον, τῶν δύο εἰρημένων αὐτοκρατόρων ἀναλαβόντων τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν ἔτει 253 ἀπὸ Χριστοῦ.

ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

(1) Μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκτυπώσωμεν ἀπάσας τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, ὧν τινες διάφορον σχῆμα γραμμάτων ἔχουσι, πανομοιότυπως, ὡς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ, ἠρκέσθημεν νὰ ξυλογραφήσωμεν ταύτην μόνην, διότι ταύτης τὰ γράμματα μᾶλλον διαφέρουσι τῶν λοιπῶν. Σ. τ. Ἐκ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΚΑΤ' ΕΝΙΑΥΤΟΝ ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΟΥ ΕΝ ΑΥΤῇ ΠΟΣΟΥ
ΤΩΝ ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΩΝ ΚΑΡΠΩΝ ΤΟ ΠΑΛΑΙ ΚΑΙ ΝΥΝ.

Πιστεύεται κοινῶς, καὶ ὑπὸ τινων ἐγράφη μάλιστα, ὅτι τὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλῆθος τῶν κατοίκων ἦτο μέγα, σχεδὸν ὑπερδεκαπλάσιον τοῦ σημερινοῦ. Ἡ δόξα αὕτη, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται πολλοῖς πιθανή, δὲν στηρίζεται ὅμως εἰς ῥητὰς μαρτυρίας ἀρχαίων, ἀλλ' εἰς εἰκασίας ἀπλᾶς νεωτέρων, οἵτινες ἐκ τοῦ ὅπως οὖν μαρτυρουμένου πλῆθους τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κρίνοντες, ὅπερ ἀληθῶς ἐπταπλάσιον τοῦ σημερινοῦ ἦτο, πιστεύουσιν ὅτι καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων εὗρίσκετο ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ (¹). Λησμονοῦσιν ὅμως ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἦτο ἡ εὐδαιμονεστέρα τῆς Ἑλλάδος καὶ πλουσιωτέρα χώρα, ὅτι εἰς αὐτὴν κατέφευγον²) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων Ἕλληνες

(1) Οἷον ὁ Schlosser (ἐν τῇ τοῦ 1844 ἐπιμελείᾳ τοῦ Kriegk ἐκδόσει, τῆς γενικῆς ἱστορίας τόμ. α. σελ. 26) ἀναβιβάζει τὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς πλῆθος εἰς 20,000,000. Οἱ εὐλαβέστεροί ὅμως μὲν ἀναβιβάζουσιν εἰς 5,000,000 ἄπαν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἑρμαννος (ἐν τῷ β' τόμῳ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολ. ἐν σελ. 3 ἐκδ. β') λέγει, ὅτι ἐν τῇ κλασικῇ περιόδῳ τῆς Ἑλλάδος, τῇ ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τῶν Μακεδονικῶν, ἡρῶντο ἡ Ἑλλὰς νὰ ὀπίσκη 200,000 ἄνδρας· τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων κατοίκων πλῆθος αὐτῆς ἦτο 1,500,000 καὶ τὸ τῶν δούλων 3 ἢ 3,500,000· ὥστε ἅπαντες οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν κατ' αὐτὸν περὶ τὰ 5,000,000. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ὑπολογίζων τοσοῦτον τὸ τῶν δούλων πλῆθος κρίνει ἐξ ἀναλογίας ἀπὸ τοῦ πλῆθους τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ δούλων, ὅπερ ἦτο ὑπερτριπλάσιον τοῦ τῶν ἐλευθέρων, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν. Καὶ ὅμως ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ὑπῆρχε μέγα πλῆθος δούλων ὡς ἐν τῇ Ἀττικῇ, διότι οὔτε βιομηχανίαν οὔτε μεταλλεία οὔτε ναυτικὸν οὔτε πλοῦτον εἶχον αἱ λοιπαὶ πόλεις ὡς αἱ Ἀθῆναι· διὸ καὶ τὸ πλῆθος τῶν παρ' αὐταῖς δούλων ἦτο βεβαίως πολὺ ὀλιγώτερον.

(2) Θουκ. 1, 2. «Τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον διὰ τὸ

καὶ ἔμενον ἐν αὐτῇ, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε πλείων ἀσφάλεια ἢ ἀλλαχοῦ, ἐν αὐτῇ ἤκμαζεν ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον, ὅτι αὐτὴ ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἶχε τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ πολλῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ διὰ τοῦτο μεγάλην ἐπιμιξίαν πρὸς ξένους λαοὺς, ὧν πολλοὶ συμφέρον εἶχον νὰ μετοικῶσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ νὰ μετέρχωνται ἐν αὐτῇ εἴτε ἐμπόριον εἴτε τέχνας βιοποριστικάς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ καὶ δοῦλοι ὅσοι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διότι οὐδαμοῦ ὑπῆρχον τὰ προκαλοῦντα τὴν αὕξησιν ταύτην αἷτια.

Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἀττικῆς τὸ πλῆθος τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐλευθέρων ἦτο σχεδὸν διπλάσιον τοῦ τῶν σημερινῶν κατοίκων αὐτῆς πλῆθους· διότι, ὅσῳ καὶ ἂν ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐλευθεριώτεροι καὶ κοινωνικώτεροι τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, ὅσῳ καὶ ἂν ἤρχοντο εἰς κοινωνίαν πρὸς ἀλλοδαποὺς ἕνεκα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας των, ἔσωζον ὅμως καὶ αὐτοὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς τουλάχιστον χρόνοις τὸ τοῖς Ἑλλήσι πᾶσι κοινὸν ἰδίωμα καὶ μάλιστα ἐν ὑπάτῳ βαθμῷ. Οὐδέποτε δηλ. μετέδιδον ἀλλοδαποῖς τὰ τῆς πολιτείας δίκαια, ὅσον χρόνον καὶ ἂν ἔζων οὗτοι ἐν Ἀττικῇ, εἰ μὴ ἐν ὀλίγαις μόνον καὶ ἐκτάκτοις περιστάσεσι, προκαλουμέναις ἐκ μεγάλων κινδύνων.³⁾

Ἄλλοι Ἕλληνες τούναντίον, μικρὰν ἐπιμιξίαν πρὸς ἀλλοδαποὺς ἔχοντες καὶ ἦττον φιλότεχνοι καὶ ναυτικοὶ καὶ πλούσιοι ὄντες, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τὴν κτηνοτροφίαν

λεπτόγεων ἀσταςίαστον οὖσαν ἄνθρωποι ὥκουν οἱ αὐτοὶ ἀεὶ. Καὶ παρὰδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι, διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα μὴ ὁμοίως αὕξηθῆναι. Ἐκ γὰρ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ πολέμοι ἢ στάσει ἐκπίπτοντες παρ' Ἀθηναίους οἱ δυνατώτατοι, ὡς βέβαιον ὄν, ἀνεχώρουν, καὶ πολῖται γιγνόμενοι, εὐθὺς ἀπὸ παλαιοῦ μέζω ἔτι ἐποίησαν πλήθει ἀνθρώπων τὴν πόλιν· ὥστε καὶ ἐς Ἰωνίαν ὕστερον, ὡς οὐχ ἱκανῆς οὔσης τῆς Ἀττικῆς, ἀποικίας ἐξέπεμψαν.

(3) Ὡς ἐπὶ τῆς καταλύσεως τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν τυραννίδος ἐνέγραψαν εἰς τοὺς πολίτας μετοίκους καὶ ὕστερον ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δούλους· ἀλλὰ καὶ τούτους μετὰ πολλῆς δυσκολίας. (Βλ. κατωτέρω σημ. 19).

ἀρκούμενοι, οὔτε πολλοὺς δούλους εἶχον οὔτε μετοίκους ἐδέχοντο· διὸ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν οἰκούντων ἦτο πολὺ μείον τοῦ τῆς Ἀττικῆς.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους δὲν δύναται ὁ τῆς Ἀττικῆς πληθυσμὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς κανὼν, καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ ὀρισθῇ κατὰ προσέγγισιν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Ἴσως ὅμως ἀπίθανον δὲν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν γενικῶς ὅτι τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐν τοῖς πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνοις ἦτο πολὺ μείζον ἢ ἐν τοῖς ἐπομένοις τούτων, ὅτε ἐν πολλοῖς ἄλλοις συμπίπτει ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀκμὴ. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους βλέπομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, μὴ δυναμένη νὰ θρέψῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἐκπέμπει ἀποίκους εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς νήσους καὶ παραλίαις τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀφ' ὧν καὶ πλοῦτος καὶ ἰσχυρὸς προσγίνεται τῷ ἑλληνισμῷ. Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ὅμως χρόνων, ὅτε καὶ πλοῦτος καὶ δόξα καὶ ἰσχυρὸς μείζων ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, οὐ μόνον παύει ἐντελῶς σχεδὸν ἡ τῶν ἀποικιῶν ἀποστολὴ εἰς ξένας χώρας, ὅπερ ἐμφαίνει ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς μένει στάσιμος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ αἷτια προκαλοῦσι τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν ἐλάττωσιν αὐτοῦ, ὡς ἄλλοτε ἔσται περὶ τούτου μακρότερος λόγος.

Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ περιορίζοντες τὴν ἐξέτασιν εἰς τὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀρκούμεθα περὶ τῶν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατοίκων νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα, τὸ τοῦ Clinton *Fasti Hellenici* τόμ. Β' σελ. 380 τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου ἢ 391 τῆς λατ. μεταφράσεως τοῦ Krüger. Alex. Moreau de Jonnés *statistique des peuples de l'antiquité*. Paris 1851 α' τόμ. σελ. 155—319 καὶ Zumpt ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1840 ἀπὸ σελ. 7—16, καὶ εἰς τὰ ἐν συνόψει περὶ τούτου πραγματευόμενα, τὸ τοῦ Wachsmuth ἑλλ. ἀρχαιολ. τόμ. 6' σελ. 13 καὶ K. F. Hermann ἑλλ. ἀρχαιολ. τόμ. 6' ἐν ἀρχῇ.

Α'

Περὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀττικῆς κατοίκων.

Ἡ γυνῶσις τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων χώρας τινὸς καὶ τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως τούτων ἦτο ἐν τῶν πολλῶν, ἅπερ ὤφειλε νὰ γινώσκῃ καὶ εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν νὰ ἐνδιατρίβῃ ὁ ἀρχαῖος πολιτικός, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν εἰς τοῦτον παραγγελμάτων τοῦ Σωκράτους παρὰ Ξενοφῶντι⁴⁾ καὶ ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους ῥητορικῆς⁵⁾, ἃν ἤθελε νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ τῆς πόλεως διοικήσει καὶ ὁ λόγος του νὰ ἰσχύῃ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου καὶ τοῖς βουλευτηρίοις. Εἰς ἡμᾶς ὅμως ἡ τοιαύτη γυνῶσις ἔχει ἀπλὴν ἱστορικὴν σημασίαν, καὶ ἡ τοιούτων ἀρχαίων πραγμάτων ἔρευνα, ὅσον δύσκολος καὶ ἂν ᾔναι διὰ τὴν μεγάλην τῶν χρόνων ἀπόστασιν καὶ τὴν ἔλλειψιν βεβαίων ἀποδείξεων, εἶναι οὐκ ὀλίγον ἐπαγωγὸς καὶ τερπνὴ, ὡς ἱκανοποιοῦσα τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις φιλομάθειαν ἡμῶν, καὶ γνωστὸν ποιοῦσα κατὰ τὸν νῦν δυνατὸν ἡμῖν τρόπον τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας τῶν ἡμετέρων προγόνων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης μαρτυρίαι εἰσὶ πολλαὶ καὶ ἐν τισιν ἀντικείμεναι, αἱ δὲ τῶν γεωτέρων ἐντεῦθεν ποριζόμεναι κρίσεις διάφοροι, θέλομεν ὑποβάλλει ταύτας εἰς νέαν ἐξέτασιν καὶ παραβολὴν, ὅπως ἐκ τῶν μᾶλλον γνωστῶν καὶ ὅπως οὖν βεβαίων ἐξακριβώσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ τὰ ἥττον φανερά καὶ βέβαια. Καὶ γνωστὸν μὲν πως εἶναι τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων καὶ τὸ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν πρὸς διατροφήν τούτων, ὡς καὶ τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν πρὸς τὴν καθημερινὴν τροφήν ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν, ὅλως δὲ ἄγνωστον τὸ ἐκ τῆς χώρας παραγόμενον ποσὸν τῶν πρὸς τροφήν τῶν κατοίκων δημητριακῶν καρπῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο θέλει εὐρεθῇ κατὰ προσέγγισιν τοῦλάχιστον, ὅταν προηγουμένως προσδιορισθῇ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ τὸ πρὸς διατροφήν τούτων ἀναγκαῖον ποσόν, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀφαιρεθῇ τὸ ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον, διότι τὸ ὑπόλοιπον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον παρήγεν ἡ Ἀττικὴ χώρα. Ὅθεν

(4) Ἐν ἀπομνημ. 3, 6, 13.

(5) Ἐν βιβλ. 1, 4.

ζητητέον 1) τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων, 2) ἡ καθ' ἡμέραν ἀναγκαία τροφή ἐκάστου αὐτῶν 3) τὸ ἐξωθεν εἰσκομιζόμενον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ 4) τὸ ἐκ τῆς χώρας ταύτης παραγόμενον ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν. Ἐν τέλει δὲ τούτων θέλομεν προσθέσει ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σήμερον κατοίκων καὶ τοῦ νῦν παραγομένου ποσοῦ τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τούτων, ὅπως οὕτω γείνη καταφανὴς ἡ διαφορὰ τῆς τότε καὶ τῆς νῦν καλλιεργείας τῆς χώρας ταύτης ἔξ τοῦ πλῆθους τῶν κατοίκων αὐτῆς.

1) *Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων.*

Τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων ἀπεπειράθησαν νὰ ὀρίσωσι πολλοὶ τῶν νεωτέρων, ὧν τὰ ὀνόματα φέρεי ὁ Βοίχιος⁶⁾, ἔκ τε τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις φερομένων μαρτυριῶν περὶ τούτου, καὶ ἐκ τοῦ πλῆθους τοῦ στρατοῦ τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως, ἐξαγαγόντες διάφορα καὶ ποικίλα ἐξαγόμενα. Θέλομεν δοκιμάσει καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν αὐτῶν μαρτυριῶν νὰ εὕρωμεν ὁπόσον κατὰ πιθανὸν λόγον ἡδύνατο νὰ ᾔῃαι τὸ πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς τούτων ἀκμῆς μέχρι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, διότι μέχρι τούτου τοῦ χρόνου φθάνουσιν αἱ σωζόμεναι μαρτυρίαι.

Ἀναγκαῖον ὅμως πρὸ παντὸς νὰ διαστείλωμεν τρία εἶδη κατοίκων, ὅσα μαρτυροῦνται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἐν Ἀττικῇ, ὡς καὶ ἐν ταῖς πλείσταις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐνὸς ἐκάστου τούτων νὰ ὀρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸ πλῆθος. Ταῦτα δὲ ἦσαν α) οἱ ἰθαγενεῖς ἐλεύθεροι πολῖται Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἦσαν κύριοι τῆς πόλεως, μετέχοντες καὶ τῶν δύο τούτων, ἀρχῆς καὶ κρίσεως, ἅτινα πρὸς τὸ ἐκκλησιάζειν καὶ βουλευέσθαι ἦσαν τὰ τοῦ πολίτου προσόντα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην⁷⁾, ὀφείλοντες οἱ αὐτοὶ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῷ ναυτικῷ ἀπὸ τοῦ κ'—ξ' ἔτους τῆς

(6) Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῶν Ἀθηναίων τόμ. Α'. σελ. 48 κ. ἐ. τῆς ἀ. καὶ 33 τῆς β'. ἐκδόσεως.

(7) Ἐν πολιτ. 3, 4. «Πολίτης ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀφίεσται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς». Περβ. Schoemann de comitiis Atheniens. σελ. 72 κ. ἐ.

ἡλικίας· 6') οἱ ἐξωθεν ἐλθόντες, κατοικοῦντες δὲ διὰ παντός ἐν Ἀττικῇ, μέτοικοι καλούμενοι, οἵτινες ἦσαν μὲν ἄλλως ἐλεύθεροι, οὐδόλως ὅμως μετεῖχον τῆς πόλεως, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τοῦ ἔργου των καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας των δίδοντες τῇ πόλει φόρον τινά, μετοίκιον καλούμενον, καὶ γ') οἱ δοῦλοι, οἵτινες ἦσαν ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀργυρώνητοι ἢ καὶ οἰκογενεῖς, ἐξ ἄλλων δηλαδὴ δούλων ἐν τῇ Ἀττικῇ γεννηθέντες. Τούτων δὲ τὸ πλῆθος ἦτο πολὺ μείζον τοῦ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν μετοίκων.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πλῆθους τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν σώζονται οὐκ ὀλίγαι μαρτυρίαι διαφέρουσαι κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν φερόντων αὐτάς συγγραφέων. Ἡ τοῦ Ξενοφῶντος⁸⁾, λέγοντος τοὺς Ἀθηναίους οὐδὲν μείους τῶν Βοιωτῶν, εἶναι λίαν ἀόριστος, διότι καὶ τὸ τῶν Βοιωτῶν πλῆθος εἶναι ὅλως ἄγνωστον. Ὡσαύτως ἀόριστος εἶναι καὶ ἡ τοῦ Πολυδεύκου (8, 111) λέγοντος ὅτι, ὅτε ἐσώζοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ αἱ τέσσαρες ἀρχαῖαι Ἰωνικαὶ φυλαὶ, ἦτοι πρὸ τοῦ Κλεισθένους, πρὸ τοῦ 510 π. Χρ., διηρεῖτο ἐκάστη τούτων εἰς τρεῖς τριττύας ἢ φρατρίας, καὶ πάλιν ἐκάστη τούτων εἰς 30 γένη, ὧν ἕκαστον περιελάμβανε τοσούτους ἄνδρας· τὸ ὅλον ἄρα ἦτο $4 \times 3 \times 30 \times 30 = 10,800$. Ἡ ἀκρίβεια αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή. Ἴσως ὀρίσθησάν ποτε, ἄγνωστον πότε, πρὸ τοῦ 510 π. Χ. τὰ γένη καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, ἦτοι τῶν οἰκογενειάρχων, ἐκάστου γένους, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι καὶ τότε ἦσαν πάντα τὰ γένη πλήρη. Ὅπως συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ τοῦ στρατοῦ τάγματα, ὧν ὀρίζεται μὲν ἡ δύναμις ἐκάστου, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε εἰσὶ ταῦτα πλήρη. Ὅθεν πιθανὸν καὶ ἦττον τῶν 30 ἀνδρῶν τότε, ἢ καὶ πλέον ὕστερον νὰ περιελάμβανεν ἕκαστον γένος. Ἡ δὲ τοῦ Φιλοχόρου⁹⁾, μαρτυροῦντος ὅτι

(8) Ἐν Ἀπομνημ. 3, 5, 2.

(9) Παρὰ Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 9, 68. «Φιλόχορος δὲ φησι Κέκροπα βουλόμενον τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον καὶ τὸ πλῆθος ἐπιγνῶναι, κελεῦσαι αὐτοὺς λίθους εἰσφέρειν καὶ βάλλειν εἰς τὸ μέσον, ἐξ ὧν ἐπιγνῶναι διςμυροὺς αὐτοὺς ὄντας».

τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος ἐπὶ Κέκροπος ἦτο 20,000, πολῖται δηλαδὴ, δὲν ἔχει πολὺ τὸ κῦρος, διότι μεταβιβάζει εἰς μυθικοὺς χρόνους ἀπαριθμήσεις κατοίκων, αἵτινες μόλις ἐγίνοντο ἐν τοῖς ὕστερον ἱστορικοῖς χρόνοις, καὶ τότε πάλιν οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς εὐρεσιν τοῦ τῶν κατοίκων πλῆθους, ἀλλὰ πρὸς ἄλλον τινὰ κοινωνικὸν σκοπὸν. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὅμως μαρτυρούμενον πλῆθος συμφωνεῖ ἄλλως πρὸς τὸ ἐν ὕστεροις χρόνοις ἀληθῶς ὑπάρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ, τὸ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν δηλονότι.

Ἱστορικῆς ἀληθείας ἔχεται καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ Ἡροδότου¹⁰⁾ μαρτυρία, ὅστις, εἰπὼν περὶ Ἀρισταγόρου τοῦ Μιλησίου, ὅτι ἐλθὼν οὗτος εἰς Ἑλλάδα, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν ὑπὲρ τῶν Ἰώνων κατὰ τῶν Περσῶν, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ πείσῃ τὸν τῆς Σπάρτης βασιλέα Κλεομένην, πρὸς ὃν κατὰ πρῶτον ἦλθεν, ἔπεισεν ὕστερον τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον, προσθέτει· «Πολλοὺς γὰρ οἶκε εὐπετέστερον διαβάλλειν ἢ ἓνα, εἰ Κλεομένεα μὲν τὸν Λακεδαιμόνιον μοῦνον οὐκ οἷός τε ἐγένετο διαβάλλειν, τρεῖς δὲ μυριάδας Ἀθηναίων ἐποίησε τοῦτο», δηλῶν οὕτως ὅτι τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, καθ' ὃν χρόνον ἦλθεν ὁ Ἀρισταγόρας εἰς Ἀθήνας, ἦτοι τὸ 500 π. Χρ., ἦτο περὶ τὰς 30,000, πολῖται δηλ. συνερχόμενοι καὶ μὴ ἐν τῇ τοῦ δήμου ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ ἐλευθέρους πολίτας μόνον ἐννοεῖ ὁ ἱστορικός, οὐχὶ δὲ καὶ μετοίκους καὶ δούλους, διότι οὗτοι οὐδόλως συνήρχοντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἰς ἣν προσῆλθεν ὁ Ἀρισταγόρας, καὶ ἦτις ἐμελλε ν' ἀποφασίσῃ περὶ τῆς αἰτήσεώς του. Ἀλλ' εἰ καὶ ὁ στρογγύλος οὗτος ἀριθμὸς πρῶτον ὡς τοιοῦτος, καὶ εἴτα ὡς ἀντικείμενος εἰς ὕστερων συγγραφέων μαρτυρίας, φαίνεται λίαν ὑποπτος ἄλλοις τε πολλοῖς καὶ αὐτῷ τῷ Βοικηίῳ, νομίζομεν ὅμως ὅτι ὀρίζει κατὰ προσέγγισιν τὸ ἀληθές τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, καθότι ὁ Ἡρόδοτος, ζήσας πολὺν χρόνον ἐν Ἀθήναις¹¹⁾, ἐγίνωσκε περίπου ὅποσον τοῦτο ἀληθῶς ἦτο, οὐδὲ λόγον εἶχε νὰ αὐξήσῃ παρὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτό.

Εἰς βεβαιώσιν τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἡροδότου ἔρχεται

(10) Ἐν βιβλ. Β, 97.

(11) Βλ. Μυλλέρου ἱστορ. τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, τόμ. α', σελ. 450 τῆς ἐλλ. μεταφρ. Κυπριανοῦ.

καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅστις ἐν ταῖς Ἐκκλησιαζούσαις, ὅπερ δράμα ἐδιδάχθη τῷ 392 π. Χρ., λέγει ὅτι τότε ἦσαν πολῖται πλέον ἢ τριςμύριοι· καὶ αὐτὸς χρώμενος στρογγύλῳ ἀριθμῷ, ὅπως δηλώσῃ κατὰ προσέγγισιν, ὅτι τοσοῦτοι περίπου ἦσαν τότε πολῖται ἐν τῇ Ἀττικῇ. Τοσοῦτους λέγει τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὁ γράψας τὸν περὶ θανάτου διάλογον, Ἀξίochon ἐπιγραφόμενον, ὅστις συνήθως ἀποδίδεται εἰς Αἰσχίνην τὸν Σωκρατικόν¹²). Ἀλλ' εἰ καὶ τοσοῦτον πλῆθος ἀπίθανον φαίνεται ὅτι συνῆλθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ τοῦ δήμου, ἥτις κατεδίκασε τοὺς στρατηγούς μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῖς ναυμαχίαν, τριςμυρίων ἐκκλησιαζόντων κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ διαλόγου τούτου, διὸ καὶ ὁ Βοίχιος ἀποδοκιμάζει τὴν μαρτυρίαν ταύτην, διότι ἀληθῶς οὐδέποτε συνήρχοντο, οὐδὲ δυνατόν ἦτο νὰ συνέλθωσι τοσοῦτοι Ἀθηναῖοι εἰς ἐκκλησίαν, καὶ ἂν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἦτο τοσοῦτο, δὲν δικαιοῦμεθα ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ μόνον ν' ἀπορρίψωμεν μαρτυρίαν ἀρχαίαν, ἥτις μάλιστα δὲν εἶναι μεμονωμένη, ἀλλ' ἔχει καὶ ἄλλας συμφωνούσας αὐτῇ, ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, τὴν Ἡροδότου καὶ Ἀριστοφάνους, οἵτινες πιθανὸν νὰ μὴ ἀκριβολογῶσι, μαρτυροῦσιν ὅμως ὅτι τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος κατὰ τὸν 4 π. Χρ. αἰῶνα, ἦτοι ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τέλους σχεδὸν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἦτο περὶ τὰς τρεῖς μυριάδας. Ἀδιάφορον καθ' ἡμᾶς ἂν τοσοῦτοι οὐδέποτε συνήρχοντο εἰς ἐκκλησίαν, ἤρκει ὅτι τοσοῦτοι εἶχον δικαίωμα νὰ ἐκκλησιάζωσι, καὶ ὡς ἐκκλησιάζοντας λέγουσιν αἱ σωζόμεναι μαρτυρίαι, ὑποπίπτουσαι εἰς ὑπερβολήν· ἀλλὰ τούτου ἕνεκα καὶ μόνου οὐδένα ἔχομεν λόγον ν' ἀπορρίψωμεν αὐτὰς ὡς ἀκύρους. Δεχόμεθα λοιπὸν ὅτι τὸν 4 π. Χρ. αἰῶνα ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ πολῖται Ἀθηναῖοι, δυνάμενοι νὰ συνέρχωνται εἰς τὴν τοῦ δήμου ἐκκλησίαν¹³), περὶ τοὺς

(12) Κεφ. 12. «Τριςμυρίων ἐκκλησιαζόντων».

(13) Ἡδύναντο δὲ νὰ ἐκκλησιάζωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις οἱ ἔχοντες ἡλικίαν πλέον τῶν δεκαοκτῶ ἐτῶν πολῖται, οἱ πατρόθεν καὶ μητρὸθεν Ἀθηναῖοι, καὶ ὅσοι ἄλλοι ψηφίσματι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦτο. Βλ. Schoemann de Comit. Atheniens. σελ. 72 καὶ ἐ. Παρ' ἄλλοις τῶν Ἑλλήνων ὅμως κατετάσσοντο

τρικμισμύριους, ὧν ἕκαστος ἦτο ἀρχηγός, ἡ οἱ πλείους τούτων τοῦλάχιστον, ἰδίου οἴκου ἢ οἰκογενείας.

Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ἡμῶν ταύτης φαίνεται ὅτι ἀντίκειται ἡ τοῦ Φιλοχόρου μαρτυρία, ἣν φέρει ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστής καὶ ὁ Πλούταρχος. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἰσχῦος εἰσήγαγε νόμον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὃν αὕτη ἐδέχθη καὶ ἐκύρωσε. Κατὰ τοῦτον πολίτης Ἀθηναῖος ἦτο ὁ ἐκ δυοῖν Ἀθηναίων γεγονώς. Ἐπειδὴ δὲ ὕστερον ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων ἐπεμψεν ἐπὶ Λυσισαχίδου ἄρχοντος τῷ 445 π. Χρ., ἡ τῷ γ' ἔτει τῆς 83 Ὀλυμ., δωρεὰν τοῖς Ἀθηναίοις τετρακισμύριους μεδίμνους σίτου, ἡ τοῦτου διανομὴ φαίνεται ὅτι προεκάλεσεν ἐριδας μεταξὺ γνησίων καὶ νόθων Ἀθηναίων κατὰ τὸν περὶ γνησιότητος τῶν πολιτῶν νόμον τοῦ Περικλέους. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ γείνη ἔρευνα περὶ τῆς τῶν πολιτῶν γνησιότητος, ἥτις ἀπέδειξεν ὅτι γνήσιοι μὲν Ἀθηναῖοι, ἦτοι ἔχοντες ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς των ἀστοὺς, ὑπῆρχον τότε ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἀττικῇ 14,040 κατὰ τὸν Πλούταρχον¹⁴⁾, ἡ 14,240 κατὰ τὸν Φιλόχορον· νόθοι δὲ κατὰ μὲν τὸν

εἰς τοὺς πολίτας οἱ συμπληρώσαντες ἤδη τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος· ὡς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς κατὰ Πολύβιον 22, 9· «Συγκλήτου συναχθείσης... ἐν ᾗ συνέβαινε μὴ μόνον συμπορεύεσθαι τὴν βουλὴν, ἀλλὰ πάντας τοὺς ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν»· καὶ τοῖς Σπαρτιάταις κατὰ Πλούτ. ἐν Λυκ. 25· «Οἱ μὲν γε νεώτεροι τριάκοντα ἐτῶν τὸ παράπαν οὐ κατέβαινον εἰς ἀγοράν»· καὶ παρ' ἄλλοις ἐν γένει κατὰ Διονύσιον Ἀλικαρν. ἐν βωμ. ἀρχ. 4, σελ. 647· «Τριακοστὸν ἔτος... ἀπὸ ταύτης γὰρ οἱ νόμοι καλοῦσι τῆς ἡλικίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς ἄρχειν τε καὶ πράττειν βουλομένους τὰ κοινά». Ὁ ἔθος παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν Ἑλλήνων ἐναντιθεσὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Θουκυδίδης (5, 43), ἐνθα λέγει περὶ Ἀλκιβιάδου, ὄντος 27 ἐτῶν, ὅτι ἦτο «ἡλικία ἔτι τότε νέος, ὡς ἐν ἄλλῃ πόλει».

(14) Ἐν βίῳ Περικλέους 37. Ἀκμάζων ὁ Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ πρὸ πάντων πολλῶν χρόνων καὶ παιδῶν ἔχων, ὥσπερ εἴρηται, γνησίους, νόμον ἔγραψε μόνους Ἀθηναίους εἶναι τοὺς ἐκ δυοῖν Ἀθηναίων γεγονότας. Ἐπεὶ δὲ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων δωρεὰν τῷ δήμῳ πέμψαντος τετρακισμύριους πυρῶν μεδίμνους, ἔδει διανεμέσθαι τοῖς

αὐτὸν Πλούταρχον ὀλίγῳ πεντακισχιλίων ἐλάττους, κατὰ δὲ τὸν Σχολιαστὴν Ἀριστοφάνους ἢ μᾶλλον τὸν παρ' αὐτῷ Φιλόχορον¹⁵⁾ 4,760, οὓς καὶ ἀπέκλεισαν οὐ μόνον τῆς δωρεᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας¹⁶⁾. ὥστε τὸ ὅλον τῶν πολιτῶν ἐν καιρῷ τῆς ἐρεῦνης ταύτης ἦτο 19,000. Ἀλλ' οὐ μόνον τὸ στρογγύλον τοῦ ἀριθμοῦ φαίνεται ἡμῖν ὑποπτον, ἀλλὰ καὶ διότι τοῦτο στηρίζεται εἰς μίαν μόνην μαρτυρίαν τὴν τοῦ Φιλοχόρου, ἣν φέρει ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους Σχολιαστῆς, καὶ ἣν μόνην πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχεν ὁ Πλούταρχος, διότι, εἰ καὶ δὲν ὀνομάζει τοῦτον, τὸ τοῦ ἀριθμοῦ ὅμως ἐξαγόμενον δηλοῖ ὅτι τοῦτον εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἥτις ὅμως μαρτυρία, ὡς πολὺ ἐλαττώνουσα τὸ πλῆθος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, ἀντίκειται εἰς τὰς προρρήθεις ἀρχαιοτέρων καὶ πολὺ ἀξιοπίστων συγγραφέων μαρτυρίας, ἃς καὶ ἡ ἀμέσως ἐπομένη τοῦ Θουκυδίδου ἐπιβεβαιοῖ.

Ὁ Περικλῆς, ἀποπειρώμενος ἐν ἀρχῇ τοῦ Πελοποννησιακοῦ

πολίταις, πολλὰ μὲν ἀνεφύοντο δίκαι τοῖς νόθοις ἐκ τοῦ γράμματος ἐκείνου, τῶς διαλανθάνουσαι καὶ παρορώμεναι, πολλοὶ δὲ καὶ συκοφαντήμασι περιέπιπτον. Ἐπράθησαν (ἴσως γραπτέον εἰρηλάθησαν, τῆς πολιτείας δηλαδή) οὖν ἄλόντες ὀλίγῳ πεντακισχιλίων ἐλάττους, οἱ δὲ μέιναντες ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ κριθέντες Ἀθηναῖοι, μύριοι καὶ τετρακισχίλιοι καὶ τεσσαράκοντα τὸ πλῆθος ἐξητάσθησαν».

(15) Ἐν σχολίοις εἰς Σφήκας σίχ. 718, ἐκδ. Δινδ. 1850. «Φησὶ Φιλόχορος αὐθὺς ποτε τετρακισχιλίους ἐπτακοσίους ξ' ὀφθῆναι παρεγγράφους. . . . . Τοὺς λαβόντας (σίτον) γενέσθαι μυρίους τετρακισχιλίους διακοσίους μ' (14240+4760=19000).... Σιτοδείας ποτὲ γενομένης ἐν τῇ Ἀττικῇ Ψαμμήτιχος ὁ τῆς Λιβύης βασιλεὺς ἀπέστειλε σίτον τοῖς Ἀθηναίοις αἰτήσασιν αὐτόν. Τῆς δὲ διανομῆς γενομένης τοῦ σίτου ξενηλασίαν ἐποίησαν Ἀθηναῖοι, καὶ ἐν τῷ διακρίνειν τοὺς ἰθαγενεῖς εὖρον καὶ ἐτέρους τετρακισχιλίους ἐπτακοσίους ἐξήκοντα ξένους καταγεγραμμένους».

(16) Ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι ἐπράθησαν, ἀλλ' εἰς πάντας φαίνεται ἡ γραφὴ αὕτη ὑποπτος διὰ τὸ μέγεθος τῆς ποινῆς κατὰ πολιτῶν Ἀθηναίων διὸ Κοραῆς καὶ ἄλλοι ἀποπειρῶνται νὰ διορθώσωσιν αὐτήν. Ὅρα τοὺς περὶ τούτου λόγους τοῦ Κοραῆ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων ἐκδοτῶν παρὰ Siebelis ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους ἐκδόσει ἀπὸ σελ. 254.

πολέμου νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοῦτον, ἀπαριθμεῖ κατὰ τὸν Θουκυδίδην¹⁷⁾ τὰς τούτων δυνάμεις, λέγων ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔχει ἡ πόλις 13,000 ὁπλίτας ἐτοίμους εἰς ἐκστρατείαν, καὶ ἐτέρας 16,00 ἐν τοῖς φρουρίοις καὶ ταῖς ἐπάλλεσσι, διότι τοσοῦτοι ἐφύλασσαν, ὅτε πρῶτον εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ Πελοποννησίοι, ἐν οἷς καὶ πρεσβύτατοι καὶ νεώτατοι τὴν ἡλικίαν¹⁸⁾, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ιη' μέχρι τοῦ ξ' τῆς ἡλικίας, καὶ ὅσοι ἐκ τῶν μετοίκων ἦσαν ὁπλίται. Πρὸς τούτοις 1,200 ἵππεῖς μετὰ τῶν ἵπποτοξοτῶν, καὶ 1,600 τοξότας. Ὡστε τὸ ὅλον τῶν μαχίμων Ἀθηναίων πολιτῶν μετὰ τινων μετοίκων ἦτο τῷ 427 π. Χρ., ἐν ἀρχῇ δηλονότι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, 31,800, ὃ ἐστὶν ἀριθμὸς ὑπέρτερος τῶν τριςμυρίων, ὅσοι κατὰ τὰς εἰρημένους μαρτυρίας ἠδύναντο νὰ βουλευώμεθα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν Περσικῶν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· τὸ πλεόν τῶν τριςμυρίων ἀποδοτέον εἰς τοὺς μετοίκους, οὓς αἱ μαρτυρίαι ἐκεῖναι δὲν περιλαμβάνουσιν, ὡς μὴ ἔχοντας δίκαιον εἰς τὸ ἐκκλησιάζειν, ἐν ἀνάγκῃ ὅμως πολέμου ἐλαμβάνοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον¹⁹⁾, ὅπως πολλάκις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε καὶ δοῦλοι ἐνίοτε ὑπηρέτουν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῷ ναυτικῷ²⁰⁾.

(17) Ἐν βιβλ. 2, 13. «Ὅπλίτας δὲ τριςχιλίους καὶ μυρίους εἶναι ἀνευ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις καὶ τῶν παρ' ἑπαλξιν ἑξακισχιλίων καὶ μυρίων (τοσοῦτοι γὰρ ἐφύλασσαν τὸ πρῶτον, ὅποτε οἱ πολέμιοι εἰσβάλοιν, ἀπὸ τε τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων καὶ μετοίκων ὅσοι ὁπλίται ἦσαν. . . . .) ἱππέας δὲ ἀπέβαινε διακοσίους καὶ χιλίους ξὺν ἱπποτοξόταις, ἑξακοσίους δὲ καὶ χιλίους τοξότας καὶ τριήρεις τὰς πλωτμούς τριακοσίας».

(18) Νεώτατοί εἰσιν οἱ ἐπὶ διετές ἡβῶντες, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 46—48 ὑπηρέτουν περιπολοῦντες ἐν τῇ Ἀττικῇ. Πρεσβύτατοι δὲ οἱ πλεόν τοῦ 40 ἔτους ἢ μᾶλλον οἱ πλεόν τοῦ 60 καὶ ἀχμαῖοι ἔτι ὄντες τὰς δυνάμεις. Ὁρα Wachsmuth ἐν ἑλλ. ἀρχαιολ. 2, 1, 397. Hermann I. § 152, 11, 12.

(19) Ὡς ἐν τινι ἐκστρατεῖᾳ εἰς Μεγαρίδα κατὰ Θουκυδίδην, 2, 31, ἐν ἐτέρᾳ εἰς Διήλιον κατὰ τὸν αὐτὸν, 4, 90.

(20) Ὁ Βοίρχιος διεξοδικῶς πραγματεύεται περὶ τούτων ἐν Οἰκ.

Τριςμύριοι λοιπόν περίπου ἦσαν οἱ ἰθαγενεῖς πολῖται Ἀθηναῖοι μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πιθανόν δὲ καὶ μέχρι τέλους τοῦ πολέμου τούτου, διότι, εἰ καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο ἐν τούτῳ ὑπὸ τε τοῦ λοιμοῦ καὶ ἐν ταῖς στρατείαις, ἀνεπλήρουν ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἐκλείπαν πλῆθος, ἢ μέρος τούτου τοῦλάχιστον, διὰ πολιτογραφήσεως μετοίκων, ἐνίοτε δὲ καὶ δούλων, οἵτινες ἐγένοντο αὐτοῖς λίαν χρήσιμοι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ· ὡς ἔπραξαν ἰδίως ἐπὶ Εὐκλείδου ἄρχοντος τὸ 6' ἔτος τῆς 94 Ὀλυμ. 403 π. Χρ. καὶ ὕστερον πάλιν μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην τὸ 336 π. Χρ. Ἀλλὰ, εἴτε διότι αἱ πολιτογραφήσεις αὗται ἦσαν λίαν φειδωλαὶ (διότι ἀληθῶς οἱ Ἀθηναῖοι οὐδέποτε εὐχαρίστως οὐδὲ εὐκόλως παρῆχον ξένοις πολίτου δίκαια), εἴτε διὰ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων ἐλάττωσιν τῶν τῆς εὐημερίας μέσων, ἐπὶ τοῦ δ' π. Χρ. αἰῶνος φαίνεται ὅτι ὑπέστη ἐλάττωσιν τὸ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν πλῆθος. Ἀλλως ἀγνοοῦμεν τὸν λόγον δι' ὃν ἅπασαι αἱ μαρτυρίαι συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τούτου καταβιβάζουσιν αὐτὸ εἰς διςμύριους. Τοσοῦτους ὑποθέτει ὁ Βοίχχιος τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐν τῷ ἡγουμένῳ αἰῶνι, νομίζων μὴ ἀκριβεῖς ἢ ὑπερβολικὰς τὰς περὶ τούτου σωζομένας μαρτυρίας. Ἡμεῖς ὅμως νομίζομεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πλείονες ἐν προγενεστέροις χρόνοις²¹⁾, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ η' μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅτε καὶ αἱ πολλαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι ἐστά-

---

τῶν Ἀθηναίων τόμ. α' σελ. 358, ἐκδ. 6' καὶ ἐν τῇ τῶν ἐλλ. ἐπιγρ. συλλογῇ, τόμ. α', ἐπιγρ. 171.

(21) Καὶ ὁ Γάλλος De Jonnés (ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Statistique de l'Antiquité*, τόμ. α', σ. 175) νομίζει ὅτι τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν κατὰ τὸν ε' π. Χ. αἰῶνα ἦτο τοσοῦτον, ἦτοι τριςμύριοι, καὶ ὅτι ὕστερον ἕνεκα τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ, ὑφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ πολλὰ δευνὰ ὑπέστη, ἔτι δὲ καὶ ἕνεκα τοῦ λοιμοῦ καὶ τῶν ἀποικιῶν ἢ κληρουχιῶν, ἃς ἔπεμψε κατὰ τούτους τοὺς χρόνους, ὑπέστη μεγάλην φθορὰν καὶ ἐλάττωσιν. Ἐν τῷ λοιμῷ ἀπέθανον πλείστοι, ἐν τῇ εἰς Σικελίαν ἐκστρατείᾳ ἀπώλοντο 7000 καὶ ἐν ταῖς Ἀργινούσαις 4000, ὧν πολλοὶ ἦσαν Ἀθηναῖοι πολῖται. Ἐντεῦθεν μετὰ τὸν ε' αἰῶνα τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν λέγεται ὅτι ἦτο οὐχὶ πλέον τῶν διςμυρίων.

λησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Μεσογείου ἀπάσης, καὶ ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἤλκτοῦντο διὰ λόγους πολλοὺς, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη ἤρξατο κυρίως ἀπὸ τοῦ ε' π. Χρ. αἰῶνος, ἐπιτεινομένη ἐπὶ μᾶλλον κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου οὕτως, ὥστε ὁ Πλούταρχος λέγει, ὑπερβολικῶς βεβαίως ἐκφραζόμενος, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ μόλις ἄπασα ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ τοσοῦτους ὀπλίτας, ἥτοι τριςχιλίους, ὅσους ἐν τοῖς Μηδικοῖς μία μόνη πόλις, τὰ Μέγαρα, ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ Μαρδονίου μάχην. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι καὶ τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος ὑπέστη ἐλάττωσιν οὐ μικράν ἐπὶ τοῦ Πελοπον. πολέμου, ἦν αἱ τῶν μετοίκων καὶ δούλων πολιτογραφήσεις δὲν ἀνεπλήρωσαν, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη ἐπετείνετο οὕτως, ὥστε περὶ τὰ μέσα ἡ τέλη τοῦ δ' αἰῶνος κατεβιβάσθη τὸ πλῆθος τοῦτο κατὰ τὸ τρίτον, ἥτοι ἀπὸ τριςμυρίων, ὅσοι ἦσαν διαρκοῦντος τοῦ ε' αἰῶνος, ἔμειναν μόνον διςμύριοι πολῖται Ἀθηναῖοι, ὅσους ἄπασαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι λέγουσι τοὺς κατοίκους τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν ἐπομένων μαρτυριῶν.

Ὁ Πλάτων, πραγματευόμενος ἐν Κριτία²²⁾ περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων τῶν Ἀθηνῶν, λέγει καὶ περὶ τοῦ πλῆθους τῶν τότε κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, ὅτι ἦτο «ἡδὴ καὶ τότε [ἔτι] περὶ δύο μάλιστα μυριάδας», ἀποδίδων καὶ εἰς τοὺς χρόνους ἐκεῖ-

(22) Ἐν σελ. 112· «Πλῆθος δὲ διαφυλάττοντες (οἱ τῆς πόλεως φύλακες) ὅτι μάλιστα ταῦτόν ἐαυτῶν εἶναι πρὸς τὸν αἰὲ χρόνον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τὸ δυνατόν πολεμεῖν, ἡδὴ καὶ τότε [ἔτι] περὶ δύο μάλιστα ὄντες μυριάδας». Ὁ αὐτὸς ὅμως ἐν Συμποσίῳ σ. 175 λέγει τοὺς ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ Ἀθηναίους καὶ ξένους πλεον ἢ τριςμυρίους, φέρων ἀριθμὸν, δς συνήθως ἐδήλου πλῆθος ὃ τὸ θέατρον ἠδύνατο περιλαμβάνειν. [Ἀλλ' ἦσαν ἀληθῶς τοσοῦτοι οἱ ἐν τῷ θεάτρῳ ξένοι καὶ Ἀθηναῖοι; ἐχώρουν ἄρα ἐν αὐτῷ τοσοῦτοι; Τινὲς τῶν ἡμετέρων διςχυρίζονται ὅτι ἐν τῷ πρὸ μικροῦ ἀνασκαφέντι Διονυσιακῷ θεάτρῳ δύνανται νὰ καθίσωσιν ἀνέτως τοσοῦτοι. Καὶ ὁ Leak (ἐν τοπογρ. τῶν Ἀθηνῶν σ. 38 τῆς γερμ. μεταφρ.) ὑποθέτει ὅτι ἐχώρουν τοσοῦτοι, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τριςμύριοι δηλοῖ κυρίως τὸ τῶν Ἀθηναίων πλῆθος, ὅπερ ἠδύνατο νὰ συνέλθῃ ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ, εἰ καὶ πιθανὸν νὰ μὴ εἶχε συνέλθῃ πᾶν τοῦτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς τοῦ Ἀγάθωνος τραγωδίας].

νους τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν τῆς πόλεως κατοίκων, ὅσους καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἶχεν αὕτη, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' π. Χρ. δηλαδὴ αἰῶνος, ὅτε συνέταξε τὸν διάλογον τοῦτον· διότι, εἰ καὶ ἀκριβεῖς τῶν κατοίκων ἀπαριθμήσεις ἔλειπον τότε, ἐγίνωσκεν ὅμως ὁ Πλάτων ὁπόσοι περίπου ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ οἱ τῆς πόλεως κάτοικοι, ὅπως καὶ ἡμεῖς γινώσκομεν περίπου ὁπόσον τὸ νῦν τῶν Ἀθηνῶν πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ ἂν ὅλως ἔλειπον ἡμῖν αἱ παρὰ τῆς ἀρχῆς γινόμεναι ἐνίοτε ἀπαριθμήσεις.

Δικμυρίους ὡσαύτως λέγει τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὁ συντάξας²³⁾ τὸν πρῶτον κατὰ Ἀριστογείτονος λόγον, ὅστις συνήθως ἀποδίδεται εἰς τὸν Δημοσθένη, ἀλλὰ καὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι νομίζουσι τοῦτον νόθον, καὶ ἔργον τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων· ὥστε, ἐπειδὴ συνεγράφη οὗτος περὶ τὰ τέλη τοῦ δ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' π. Χρ. αἰῶνος, νομίζομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τούτου ἐγίνωσκε περίπου ὡς σύγχρονος τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι σώζονται, αἵτινες βεβαιοῦσι τοῦτο. Ὁ τοὺς βίους τῶν δέκα Ἀττικῶν ῥητόρων συντάξας²⁴⁾ λέγει ἐν τέλει τοῦ βίου τοῦ Λυκούργου, ὅτι ἐκ τῆς διανομῆς τῆς τοῦ Διφίλου οὐσίας, ἥτις ἦτο 160 τάλαντα, ἦτοι δρ. 960,000, ἔλαβεν ἑκκστος πολίτης δραχμὰς πεντήκοντα, ὥστε τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν ἦτο 19,200.

Ὅτε δὲ τὸ γ' ἔτος τῆς 114 Ὀλυμπιάδος, ἦτοι τὸ 322, κατελύθη ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ὑπὸ Ἀντιπάτρου, φρουρὰ δὲ Μακεδονικὴ κατέλαβε τὴν Μουνυχίαν, καὶ ὁ νικητὴς ὥρισεν, ὅπως τοῦ λοιποῦ μετέχωσι τῆς πολιτείας μόνοι οἱ ἔχοντες τίμημα πλέον τῶν διςχιλίων δραχμῶν, ἐγένετο τῶν πολιτῶν ἀπαρίθμησις κατὰ

(23) Ἐν § 51· «Εἰσὶν ὁμοῦ διςμύριοι πάντες Ἀθηναῖοι».

(24) Ἐν σελ. 155 τοῦ ε' τόμου τῶν ἱθικῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὴν ἔκδοσιν Tauchnitz· «Ἐκρινε δὲ καὶ Δίφιλον ἐκ τῶν ἀργυρίων μετὰλλων τοὺς μεσοκρινεῖς, οἱ ἐβάσταζον τὰ ὑπερκείμενα βάρη, ὑφελόντα, καὶ ἐξ αὐτῶν πεπλουτηκότα παρὰ τοὺς νόμους· καὶ θανάτου ὄντος ἐπιτιμίου, ἀλῶναι ἐποίησε, καὶ πεντήκοντα δραχμὰς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐκάστω τῶν πολιτῶν διένειμε, τῶν πάντων συναχθέντων ταλάντων ἑκατὸν ἐξήκοντα [ἢ ὡς τινες μῶν]».

Πλούταρχον²⁵⁾ καὶ Διόδωρον²⁶⁾, καθ' ἣν ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἔχοντες τὸ τίμημα τοῦτο ἦσαν μόνον ἐννεακισχίλιοι, οἱ δὲ μὴ ἔχοντες δωδεκακισχίλιοι, ἦτοι τὸ ὅλον τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν 21,000. Ποσὸν τὸ ὅποιον συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐξαγόμενον ἐτέρας ἀπαριθμήσεως, ἥτις ἐγένετο, ἄγνωστον ὅμως πρὸς τίνα σκοπὸν, μετὰ πέντε ἔτη, ἦτοι τὸ 317, ἐπὶ Δημοτρίου τοῦ Φαληρέως, ὅτε εἶχον ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας οἱ ἐξορισθέντες ὑπὸ Ἀντιπάτρου δωδεκακισχίλιοι πολῖται²⁷⁾. Κατὰ τὸν παρ' Ἀθηναίῳ²⁸⁾ Κτησικλῆ, ἐξετασμοῦ γενομένου ὑπὸ Δημοτρίου τοῦ Φαληρέως τῶν κατοικούντων τὴν Ἀττικὴν, εὐρέθησαν Ἀθηναῖοι μὲν διςμύριοι πρὸς τοῖς χιλίοις, μέτοικοι μύριοι, καὶ οἰκετῶν μυριάδες τεσσαράκοντα.

Κατὰ τὰς εἰρημένας μαρτυρίας τὸ ποσὸν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν διαρκούντος τοῦ δ' π. Χρ. αἰῶνος, ἢ μᾶλλον περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ, ἦτο 21,000 περίπου, ἦτοι μείον κατὰ τὸ τρίτον τοῦ αὐ-

(25) Ἐν βίῳ Φωκ. 28. «Τῶν ἀποψηφισθέντων τοῦ πολιτεύματος διὰ πέναν ὑπὲρ μυρίους καὶ διςχίλιους γενομένων, οἳ τε μένοντες ἐδόκουν σχέτλια καὶ ἄτιμα πάσχειν, οἳ τε διὰ τοῦτο τὴν πόλιν ἐκλιπόντες καὶ μεταστάντες εἰς Θράκην, Ἀντιπάτρου γῆν καὶ πόλιν αὐτοῖς παρασχόντος, ἐκπεπολιορκημένοις ἐφέκεσαν».

(26) Ἐν βιβλ. 18, 18. «Ὁ δὲ Ἀντίπατρος τὴν πολιτείαν μετέστησεν ἐκ τῆς δημοκρατίας καὶ προσέταξεν ἀπὸ τιμῆματος εἶναι τὸ πολίτευμα· καὶ τοὺς μὲν κεκτημένους πλείω δραχμῶν διςχιλίων κυρίους εἶναι τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς χειροτονίας, τοὺς δὲ κατωτέρω τῆς τιμῆσεως ἅπαντας... ἀπῆλасс τῆς πολιτείας, καὶ τοῖς βουλομένοις χώραν ἔδωκεν εἰς κατοίκησιν ἐν τῇ Θράκῃ. Οὗτοι μὲν οὖν ὄντες πλείους τῶν διςμυρίων [ἄλλοι γράφουσιν ὀρθῶς μυρίων] καὶ διςχιλίων μετεστάθησαν ἐκ τῆς πατρίδος· οἱ δὲ τὴν ὠρισμένην τίμησιν ἔχοντες περὶ ἐνακισχιλίους ἀπεδείχθησαν».

(27) Διοδ. 18, 66.

(28) Ἐν σελ. 272. «Κτησικλῆς δ' ἐν τρίτῃ Χρονικῶν... καὶ δεκάτῃ [ὁ S. Croix παρὰ Böckh ἐν Οἰκον. Ἀθην. 1, 52 δέχεται τὸ δ' τῆς 117 Ὀλ. ὁ Clinton F. H. 2 ἐν ἔτει 317 π. Χ. τὸ δ' τῆς 115] πρὸς ταῖς ἑκατὸν φησιν Ὀλυμπιάδι Ἀθήνησιν ἐξετασμὸν γενέσθαι ὑπὸ Δημοτρίου τοῦ Φαληρέως τῶν κατοικούντων τὴν Ἀττικὴν, καὶ εὐρεθῆναι Ἀθηναίους μὲν διςμυρίους πρὸς τοῖς χιλίοις, μετοίκους δὲ μυρίους, οἰκετῶν δὲ μυριάδας τεσσαράκοντα».

τοῦ ποσοῦ ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου αἰῶνος. Περὶ τῶν ὑστέρων αἰώνων οὐδεμία μαρτυρία εἶναι ἡμῖν γνωστὴ, ὥστε εἴμεθα ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων.

Ἡ ἐν διαστήματι αἰῶνος ἐλάττωσις τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ τρίτον εἶναι ἀληθῶς μεγάλη, ἀλλ' οὐχὶ δυσεξήγητος. Ἐπειδὴ αἱ μαρτυρίαι, ὑφ' ὧν αὕτη βεβαιοῦται, εἰσὶ πᾶσαι σχεδὸν συγγραφῶν ἢ συγχρόνων ἢ λίαν ἀξιοπίστων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῆ γνώσιν τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων τῆς χώρας, ἐν ἣ καὶ αὐτοὶ ὄκουν, οὐδεὶς δὲ λόγος ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ αὐξήσωσιν ἢ ἐλαττώσωσι τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ, παραδεχόμεθα ὅτι ὁ τῆς Ἀττικῆς πληθυσμὸς ἦτο ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ἥτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ δ' π. Χρ. αἰῶνος, τοσοῦτος περίπου, ὅσον λέγει αὐτὸν ὁ παρ' Ἀθηναίῳ Κτησικλῆς.

Ζητεῖται ὅμως νῦν τίς ἡ ἀκριβὴς τῶν ἀριθμῶν τούτων τοῦ λογογράφου ἢ χρονογράφου ἔννοια; Παραλείποντες τὰς πολλὰς τῶν νεωτέρων ἐρμηνείας τῶν ἀριθμῶν τοῦ Κτησικλέους²¹), νομίζομεν ὀρθὴν τὴν τοῦ Βοικχίου, καθ' ἣν ὁ τῶν πολιτῶν ἀριθμὸς 21,000 δηλοῖ ἄνδρας μόνον ἔχοντας δικαίωμα πολίτου καὶ ἀρχηγούς οἰκων ἢ οἰκογενειάρχας, τοὺς πλείστους τοῦλάχιστον. Ἐπειδὴ δὲ

---

(29) Ὁ Γρότης (ἐλλ. ἱστορ. τομ. 6 σελ. 710, 63 τῆς γερμ. μεταφρ.) λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἀριθμήσεως ταύτης τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων, καὶ δισταγμοὺς ἐκφράζων περὶ τῆς τοῦ Κλίντωνος ἐρμηνείας τῶν ἀριθμῶν τούτων, ἣτις συμφωνεῖ τῇ τοῦ Βοικχίου, νομίζει ἄτοπον ἐν μὲν τοῖς τῶν πολιτῶν καὶ μετοίκων ἀριθμοῖς νὰ μὴ περιλαμβάνωνται οἱ παῖδες καὶ γυναῖκες, νὰ περιλαμβάνωνται ὅμως ἐν τῷ τῶν οἰκετῶν. Ἀρέσκεται δὲ νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ λέξις οἰκέτης διλοῖ ἐνταῦθα οὐ μόνον τοὺς δούλους, ἀλλὰ πάντας τοὺς συγκροτοῦντας μίαν τινὰ οἰκογένειαν, γενικῶς δὲ πάντας τοὺς συμπληροῦντας τὰς ἐν Ἀττικῇ οἰκογενείας, πλὴν τῶν ἐν ἡλικίᾳ πολιτῶν καὶ μετοίκων, οὓς ἰδιαιτέρως ὁ Κτησικλῆς ἀριθμεῖ. Προτείνων ὁ Γρότης τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ὡς δυνατὴν, δὲν θεωρεῖ ὅμως καὶ ὡς ἀληθῆ, καθόσον μάλιστα ὁ σκοπὸς, δι' ὃν ἐγένετο ἐπὶ Δημητρίου ἡ ἀριθμῆσις αὕτη, δὲν εἶναι γνωστὸς, διότι, ἂν αὕτη ἐγένετο ἐπὶ σκοπῷ στρατιωτικῷ ἢ οἰκονομικῷ ἢ πολιτικῷ θὰ ἐγινώσκομεν κάλλιον καὶ τίνες παραλαμβάνονται ἐν ἐκάστῳ ἀριθμῷ καὶ τίνες ὄχι. Βλέπε ἄλλας ἐρμηνείας παρὰ Κλίντωνι ἐν τῷ 6' τόμῳ τῆς ἐλλ. Χρονολογίας αὐτοῦ, σ. 396 τῆς τοῦ Κρυγέρου λατ. μεταφράσεως.

οὗτοί εἰσι τὸ πέμπτον μέρος ἐκάστης οἰκογενείας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς στατιστικῆς³⁰⁾, τὰ δὲ λοιπὰ τέσσαρα πέμπτα συμπληροῦσι τὸ γυναικεῖον φύλον καὶ τ' ἀνήλικα ἄρρενα τέκνα καὶ οἱ παρήλικες γέροντες, ἂν πενταπλασιάσωμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, εὐρίσκομεν πλῆθος ἀστῶν ἐπὶ μὲν τοῦ ε' αἰῶνος περίπου 150,000, ἐπὶ δὲ τοῦ δ' 100,000, ἐν οἷς περιλαμβάνονται πάντες οἱ ἐκατέρου φύλου καὶ πάσης ἡλικίας ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι ἀστοί.

Ἐὰν δὲ εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο προσθέσωμεν καὶ τὸ τῶν μετοίκων ξένων πλῆθος, ὅπερ ἦτο κατὰ Κτησικλῆ ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως 10,000, ἦτοι τὸ ἥμισυ τοῦ τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται πιθανῶς καὶ οἱ τῶν Ἀθηναίων ἰσοτελεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον πλήρη πολίτου δίκαια, ἀλλὰ δικαίωμα μόνον κτήσεως, καὶ δι' αὐτὸ ὑπέκειντο εἰς τὰ τῶν πολιτῶν τέλη³¹⁾· καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δηλοῖ τοὺς οἰκογενειάρχας ἢ κυρίους οἰκῶν, ὅςτις πενταπλασιάζομενος δίδει πλῆθος 50,000 μετοίκων καὶ ἰσοτελῶν παντὸς φύλου καὶ ἡλικίας, εὐρίσκομεν ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ οἰκούντων ἐλευθέρων, πολιτῶν καὶ μὴ, ἐπὶ μὲν τοῦ ε' αἰῶνος ἦτο 200,000, ἐπὶ δὲ τοῦ δ' 150,000. Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ ἐπὶ τινα χρόνον οἰκοῦντες ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν τῇ Ἀττικῇ ξένοι Ἕλληνες, διότι οὗτοι, ὡς ἀπερχόμενοι, δὲν λογίζονται κάτοικοι σταθεροί. Ἦσαν ὅμως καὶ οὗτοι πιθανὸν οὐκ ὀλίγοι διὰ τὴν ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἀθήναις ἀκμὴν τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας καὶ ναυτιλίας.

Ὁ τῶν οἰκετῶν ἢ δούλων ὅμως ἀριθμὸς, ὁ παρὰ τοῦ Κτησικλέους φερόμενος, παρέσχε καὶ παρέχει δυσχερείας ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ· ἐπειδὴ ἄλλοις μὲν φαίνεται λίαν ὑπερβολικὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιχειροῦσι νὰ διορθώσωσι τὸ τοῦ Ἀθηναίου κείμενον γράφοντες ἀντὶ τεσσαράκοντα τέσσαρας μυριάδας, καὶ ἐκλαμβάνοντες ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δηλοῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν μόνον, ὅπερ τετραπλασιάζοντες ἢ πενταπλασιάζοντες

(30) Clinton F. H. 2, 397.

(31) Βλ. Ἑρμαννον ἐν ἑλλ. Ἀρχ. Α'. § 116, 1.

εὐρίσκει τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν δούλων 160 — 200,000· ἀλλ' ἄνευ λόγου· διότι καὶ ἄλλων τινῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα παραλίῳ καὶ ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν, τὸ πλῆθος τῶν δούλων ἦτο σχετικῶς οὐ μικρὸν, ὡς ἄλλοι συγγραφεῖς ἀξιόπιστοι παρὰ τῷ αὐτῷ Ἀθηναίῳ μαρτυροῦσιν· οἷον τὸ τῶν ἐν Αἰγίνῃ δούλων 47 μυριάδες κατ' Ἀριστοτέλην, τὸ τῶν ἐν Κορίνθῳ 46 μυριάδες κατ' Ἐπιτίμαιον. Ὅσοι δὲ δέχονται αὐτὸν ὡς καλῶς ἔχοντα, καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ πλεῖστοι, νομίζουσιν ὅτι δι' αὐτῶν σημαίνονται οὐχὶ ἐνήλικες μόνον καὶ ἄνδρες οἰκογενειάρχαι (διότι οἴκους οἱ δούλοι, πάντες τοῦλάχιστον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν), ἀλλὰ μόνον ψυχὰι ἢ κεφαλαι, ἐπειδὴ καὶ τοὺς δούλους, ὥσπερ τὰ λοιπὰ ἔμψυχα κτήματα, ἡρίθμουν οἱ ἀρχαῖοι ὡς καὶ ἡμεῖς κατὰ κεφαλὰς. Ὀντος λοιπὸν τοῦ τῶν δούλων τῆς Ἀττικῆς πλῆθους 400,000 ³²), ὁ σύμπαρ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀριθμὸς, ἐλευθέρων τε καὶ μὴ, ἀνήρχετο ἐν τέλει τοῦ δ' αἰῶνος ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ εἰς 550,000. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ ποσὸν ἂς προσθέσωμεν ἔτι μυρίους πολίτας, ὅσοι πλέον ἦσαν ἐν τῷ ε' αἰῶνι οὗτοι, ἢ τὸ πενταπλάσιον αὐτῶν, 50,000 ἀστούς, τὸ ὅλον πλῆθος τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ δὲν ἦτο πλέον τῶν 600,000 ³³).

(32) Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἄλλοθεν. Κατὰ τι ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπερίδους παρὰ Σουίδᾳ ἐν λ. ἀπεψηφίσατο, οἱ ἐν τοῖς ἀργυρεῖσι καὶ οἱ κατὰ τὴν ἑλληνὴν χώραν ἐργαζόμενοι δούλοι ἦσαν πλείους τῶν 15 μυριάδων. Ἄν εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο προστεθῶσι 50,000 δούλοι ἐν τῷ ἄστει ἐργαζόμενοι, τότε τὸ ὅλον τῶν ἐργαζομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ δούλων ἦτο πλέον τῶν 200,000, εἰς οὓς προσθεθῶν τὸ γυναικεῖον τούτων φύλον, ἵσος ἢ ἀνώτερος ἀριθμὸς, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μὴ δυναμένων ἐργάζεσθαι ἀρρένων τέκνων τούτων ἕνεκα τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἡλικίας. Ὅρα καὶ Leak ἐν τοπογρ. Ἀθ. σελ. 464 τῆς τοῦ Saurpe γερμ. μεταφράσεως.

(33) Ἐκ τοῦ πλῆθους τῶν ἐν τῷ ἄστει μυρίων οἰκῶν, ὧν τὴν ὑπαρξὴν μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν (ἐν ἀπομνημ. 3, 6, 14), καὶ ἐκ τῆς καταναλώσεως τῶν ²/₃ τοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ θαλάσσης εἰσαγομένου σίτου κατὰ τὸν αὐτὸν Ξενοφῶντα (παρ' Ἀρποκρ. ἐν λ. μετρητῆς καὶ Σουίδᾳ ἐν λ. ἐπιμελητῆς) ἐξάγει ὁ Λήκ ὅτι τὰ ²/₃ τοῦ τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἀττικῆς πλῆθους κατφύκουν ἐν τῷ ἄστει καὶ τοῖς πέριξ αὐτοῦ δήμοις, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ εἰσαγομένου σίτου κατηναλίσκετο ὑπὸ τούτων, τὸ δὲ ἐκ τῆς χώ-

2) Πόση ἡ καθ' ἡμέραν καὶ ἔτος τροφή τῶν τῆς

Ἀττικῆς ἀρχαίων κατοίκων.

Ἡ καθ' ἡμέραν τροφή ἀνθρώπου τελείου καὶ ὑγιoῦς ἦτο κατὰ τὰς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀπαντωμένας μαρτυρίας μία χοῖνιξ σίτου ἢ κριθῆς, ἢ τὸ $\frac{1}{8}$ τοῦ μεδίμνου. Τοσοῦτον ὑπολογίζει τὴν τροφήν ἐκάστου στρατιώτου τῆς τοῦ Ξερόξου στρατιάς ὁ Ἡρόδοτος¹⁾. Ὁ δὲ Ἡσύχιος (ἐν λ. χοίνικες) τὰς ἀφ' ἡμέρας τροφὰς χοίνικας λέγει· καὶ ὁ Ἀλέξανδρος παρ' Ἀθηναίω²⁾ καλεῖ τὴν χοίνικα ἡμεροτροφίδα· καὶ παρὰ Πλουτάρχω³⁾ λέγονται οἱ στρατιῶται ὁμοχοίνικες, ὡς λαμβάνοντες τὸ αὐτὸ ποσὸν τῆς τροφῆς. Κατὰ δὲ Θουκυδίδην⁴⁾ ἐδίδοντο τοῖς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλώτοις Σπαρτιάταις ὑπὸ τῶν οἰκείων κατὰ τὴν γενομένην πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην τοῖς μὲν Σπαρτιάταις δύο χοίνικες, τοῖς δὲ εἰλωσι μία μόνη εἰς καθημερινὴν τροφήν ἐκάστου τούτων. Ὡσαύτως δύο χοίνικες ἐδίδοντο καθ' Ἡρόδοτον⁵⁾ καὶ ἐκατέρω τῶν ἐν Σπάρτῃ βασιλέων, ὅπως καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πάντων ἐδίδετο αὐτοῖς πάντοτε διπλῇ μερὶς, οὐχὶ ὅπως πλείω ἐσθίωσιν, ἀλλ' ὅπως ἔχωσι δίδειν καὶ ἄλλοις. Τούναντίον ἡμίσεια χοῖνιξ ἐδίδετο τοῖς ἐν Συρακούσαις αἰχμαλώτοις Ἀθη-

ρας παραγόμενον ἐχρησίμευσεν εἰς τροφήν τῶν δούλων διὰ τὴν κακὴν αὐτοῦ ποιότητα. Νομίζει λοιπὸν ὅτι ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ καὶ τοῖς πέριξ δήμοις κατόικουν 85,000 περίπου ἐλεύθεροι, εἰς οὓς προσθέτει καὶ περὶ τὰς 100.000 δούλους ἐκατέρου φύλου, οἵτινες ἐξετέλουν πάσας τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας. Καὶ ὁ Βοίχιος (ἐ. ἀ. σελ. 58) ὑπολογίζει ὅτι ἐν ἄστει καὶ ἐν τοῖς λιμέσι κατόικουν περὶ τὰς 180,000 ἐλεύθεροι καὶ δούλοι, ἥτοι τριπλάσιον ποσὸν τοῦ σήμερον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πόλεσι ταύταις οἰκοῦντος.

(1) Ἐν βιβλ. 7, 187· «εἰ χοίνικα πυρῶν ἕκαστος τῆς ἡμέρας ἐλάμβανε καὶ μηδὲν πλέον». Περὶ Διογ. Λαέρτ. 8, 18· «ἡ χοῖνιξ, ἡμερήσιος τροφή».

(2) 3, σελ. 98. Ἐν δὲ σελ. 272 τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως καλεῖ ἡ Πυθία τοὺς Κορινθίους χοινοκομέτρας διὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν παρ' αὐτοῖς δούλων καὶ τὴν διδομένην τούτοις τροφήν.

(3) Ἐν Συμποσ. 44, 10.

(4) Ἐν βιβλ. 4, 16.

(5) Ἐν βιβλ. 6, 57.

ναίοις καθ' ἡμέραν⁽⁶⁾), ἦτοι δύο κοτύλαι σίτου ἢ κριθῆς, καὶ μία κοτύλη ὕδατος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνεπαρκὴς αὕτη τροφή ἐδίδετο ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας τοῖς ἐν λατομείοις ἐργαζομένοις, οἵτινες καὶ ἄλλως ἐταλαιπωροῦντο δεινῶς, ἀπίθανον δὲν εἶναι ὅτι πλεῖστοι αὐτῶν ἐτελεύτησαν ἐκ τῆς πείνης καὶ δίψης.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι συνήθης ἡμερησία τροφή τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδίως δούλου καὶ στρατιώτου ἦτο ἡ χοῖνιξ· τὸ πλεόν δὲ ἡ ἔλαττον ταύτης, ὅπερ ἐνίοτε ἐδίδετό τισιν, ἦτο ἐξαίρεσις γινομένη ἢ τιμῆς ἢ ποινῆς χάριν. Ὅθεν λαμβάνοντες τὴν χοίνικα ὡς μέτρον τῆς τοῦ Ἑλληνος ἡμερησίας τροφῆς, διότι καὶ πάλαι καὶ νῦν συνηθίζει οὗτος νὰ τρώγῃ πλεόν ἄρτου ἢ ἄλλοι λαοί, οἵτινες καὶ ἄλλας πολλὰς οὐσίας σὺν τῷ ἄρτῳ τρώγουσι, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν ὁπόσος σῖτος ἀπῆρτεῖτο εἰς τροφήν τοῦ πλήθους ὅλου τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων. Ἀληθὲς μὲν ὅτι ἐν τούτῳ ὑπῆρχον καὶ παῖδες μικρᾶς ἡλικίας, καὶ γέροντες λίαν προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐσθίωσι καθ' ἡμέραν χοίνικα, ἀλλ' ἐπειδὴ πάλιν τὸ πλεῖστον τῶν δούλων καὶ μέγα μέρος τῶν ἐλευθέρων εἰργάζοντο σωματικῶς εἰς καλλιέργειαν τῶν γαιῶν καὶ ἐν τοῖς ἐργοστασίοις, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤρκει αὐτοῖς μία μόνη χοῖνιξ, νομίζομεν ὅτι δὲν ἀπέχομεν πολὺ τῆς ἀληθείας λαμβάνοντες ὡς κοινὸν μέτρον τῆς ἡμερησίας τροφῆς παντὸς κατοίκου τῆς Ἀττικῆς τὴν χοίνικα.

Ὅντος δὲ, καθ' ἃ ἤδη εἵπομεν, τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας 550,000, ἔπεται ὅτι τοῦτο ἐδεῖτο πρὸς τροφήν καθ' ἡμέραν μὲν ἰσάριθμον ποσὸν χοίνικων, κατ' ἔτος δὲ 200,750,000, ἢ 4,182,291

(6) Θουκ. 7, 87. Πλουτ. Νικ. 29. Εὐσταθ. εἰς Ἰλ. X, σελ. 1282, 15. Κατὰ Θεόφραστον ἐν Ἰστ. φυτῶν 8, 4. Ἀθλητῆς ἠδύναντο καθ' ἐκάστην ἐσθίειν ἐν μὲν τῇ Ἀττικῇ 2 1/2 χοίνικας, ἐν δὲ Βοιωτίᾳ μόλις 1 1/2, διότι ὁ βοιωτικὸς σῖτος ἦτο βαρύτερος καὶ μᾶλλον θρεπτικὸς, ὅπως καὶ νῦν ἔτι ὁ τῆς Βοιωτίας σῖτος εἶνε πολὺ ὑπέρτερος τοῦ τῆς Ἀττικῆς.

Ἐπειδὴ δὲ τοῖς ἀθληταῖς, οἵτινες πάντοτε εἴσθιον διπλὴν τροφήν, ἤρκε

μεδίμωνων). Ἐπειδὴ δὲ ὁ μέδιμνος δύναται κατὰ Hultsch⁶ (0,956 πρωσσικοῦ Scheffel, οὗτος δὲ 52,53 λίτρας γαλλικὰς⁹), ὧν ἐκάστη ἔχει βάρος δράμια ἑλληνικὰ ἢ Κωνσταντινουπόλεως 156 ($156 \times 52\frac{1}{2} = \frac{8190}{400} = 20\frac{1}{2}$ ὀκ.), ἥτοι εἴκοσι περίπου ὀκάδας, ἢ ἐν κοιλὸν, ἔπεται ὅτι πρὸς τροφήν ὅλου τούτου τοῦ πλήθους ἦσαν ἀναγκαῖα κατ' ἔτος 4,000,000 περίπου κοιλὰ Κωνσταντινουπόλεως ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ, ἀδυνάτο ὄντος τοῦ ἀκριβοῦς ὑπολογισμοῦ ἕνεκα τοῦ κατὰ προσέγγισιν προσδιορισμοῦ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων καὶ τῆς τροφῆς αὐτοῦ καὶ τῆς σχέσεως ἀρχαίων καὶ νεωτέρων μέτρων.

3) Πόθεν παρήγето τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν σιτηρῶν.

Ἄπαν δὲ τὸ πρὸς τροφήν τῶν κατοίκων κατ' ἔτος ἀπαιτούμενον τοῦτο ποσὸν δὲν παρῆγεν ἡ τῆς Ἀττικῆς χώρα, εἰ καὶ ἕνεκα τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἐν αὐτῇ δούλων, οἵτινες κύριον ἔργον εἶχον τὴν γεωργίαν, ἐκαλλιεργεῖτο αὕτη ὅσον οἶδν τε καλῶς· τὸ ἐλλεῖπον ποσὸν εἰσέηγето καὶ τότε, ὅπως καὶ νῦν, ἔξωθεν καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ Πόντου¹).

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δημοσθένους²), στηριζομένην ἐπὶ

1 $\frac{1}{2}$ χοῖνιξ καλοῦ σίτου, ἔπεται ὅτι οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι εἴσθιον μίαν μόνην χοῖνικα· ἄλλας τοιαύτας ἐξαιρέσεις φέρει ὁ Βοίχιος I, σελ. 128.

(7) Ὁ Βοίχιος, δεχόμενος (I, 108) ὅτι τὸ πλῆθος τῶν μὲν ἐλευθέρων ἦτο 135,000, τῶν δὲ δούλων 335,000, ἥτοι τὸ ὅλον 500,000, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ πλήθους τῶν δούλων 25,000 μικρὰ παιδία δὲν ἔτρωγον ἴσῃν τοῖς ἐνήλεσι τροφήν, ἀλλ' ὀλιγωτέραν, ὡσαύτως καὶ οἱ ἐλεύθεροι ὡς καὶ τὰ μικρὰ τούτων τέκνα, ὑπολογίζει διὰ ταῦτα ὅτι τὸ μὲν τῶν ἐλευθέρων πλῆθος ἐχρειάζето κατ' ἔτος 810,000, ἀνὰ 6 μεδίμνους ἕκαστος κατ' ἔτος, τὸ διὰ τῶν δούλων 2,607,500, ἥτοι ἐν ὅλοις 3,417,500 μεδίμνους.

(8) Ἐν Μετρολογίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, σελ. 305.

(9) Κατὰ τὸν De Jonnès (I, 249) δύναται ὁ μέδιμνος 51 $\frac{7}{10}$ γαλλικὰς λίτρας. Κατὰ δὲ ταῦτα ἡ χοῖνιξ 180 περίπου δράμια.

(4) Πόθεν ἄλλοθεν εἰσκομίζето σίτος, λέγει ὁ Βοίχιος ἔ. ἀ. I, σελ. 110 κ. ἔ. καὶ πρὸ τούτου ὁ Wolf ἐν τῷ Δημοσθένους λόγῳ πρὸς Λεπτίνην, σελ. 250 κ. ἔ.

(2) Ἐν τῷ πρὸς Λεπτίνην, σελ. 465—7 ἢ § 34 τῆς Bekk. ἐκδόσεως.

τῆς ἀπογραφῆς τῶν ἐν Πειραιεῖ σιτοφυλάκων, ὁ ἐκ Πόντου εἰς Ἀττικὴν εἰσκομιζόμενος σῖτος, ἴσος ὢν πρὸς τὸν ἐξ ἄλλων ἐμπορίων εἰσκομιζόμενον, ἦτο κατ' ἐνιαυτὸν 40 μυριάδες μέδιμνοι· τὸ δ' ὅλον ἐκ τε Πόντου καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν διπλάσιον τούτου, ἦτοι 80 μυριάδες μέδιμνοι. Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο, ὅπερ φαίνεται τῷ Βοιχίῳ μικρὸν, προσθέτει οὗτος ἔτι 200,000 μέδιμνους, ὥστε ἀναδιδάξει τὸ κατ' ἔτος εἰσκομιζόμενον ποσὸν εἰς 1,000,000 μέδιμνους κατὰ μέσον ὅρον, καθόσον ἐν κακῇ συγκομιδῇ τῆς χώρας ἐχρειάζετο καὶ πλέον τούτου. Ἀποδεχόμενοι λοιπὸν ὅτι τοσοῦτον ποσὸν ἀληθῶς εἰσῆγετο κατ' ἔτος εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς κατανάλωσιν, νομίζομεν ὅτι τὸ λοιπὸν ποσὸν, ἦτοι 3,000,000 μέδιμνους, παρῆγεν ἡ τῆς Ἀττικῆς καλλιεργουμένη γῆ, ἥτις ἦτο τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἀπάσης τῆς ἀττικῆς χώρας, τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος ὑπολειπομένου πρὸς νομάς, δενδροφυτείας, ἀμπέλους κλπ., καθ' ἃ ἐφεξῆς λέγομεν. Οὐδόλως δὲ ἀπίθανον φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἡ τῆς Ἀττικῆς γῆ παρῆγε τότε τοσοῦτον ποσὸν, ἴσως δὲ καὶ ἔτι πλέον, διότι, ὅπως καὶ νῦν οὕτω καὶ τὸ πάλαι βεβαίως, μέρος τοῦ παραγομένου ποσοῦ, μάλιστα ἡ κριθὴ καὶ βρόμη, ἐχρησίμευσεν εἰς τροφήν τῶν ζώων. Νῦν τοῦλάχιστον πᾶσα ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς παραγομένη κριθὴ χρησιμεύει πρὸς τροφήν τῶν ζώων. Ὡστε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι πλεῖον ποσὸν παρῆγεν ἡ Ἀττικὴ σιτηρῶν, ἢ πλεῖον εἰσῆγετο τοῦ ὑπὸ Βοιχίου ὑπολογιζομένου· διότι ὁ ἀρχαιολόγος οὗτος μόνον τὴν τῶν ἀνθρώπων τροφήν θέτει βάσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ του οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τῶν ζώων. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὡς μάλλον πιθανὸν ὅτι ἡ Ἀττικὴ παρῆγε πλέον τῶν τρισεκμυρίων μέδιμνων δημητριακῶν καρπῶν κατ' ἐνιαυτόν· διότι τὸ μέγα πλῆθος τῶν δούλων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτήν, οὐδὲ σπιθαμὴν ἀκαλ-

---

«Ἰστε γὰρ δὴ πού τοῦθ' ὅτι πλείεσθαι τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων ἡμεῖς ἐπεισάκτω σίτῳ χρώμεθα. Πρὸς τοίνυν ἅπαντα τὸν ἐκ τῶν ἄλλων ἐμπορίων ἀφικνούμενον ὁ ἐκ τοῦ Πόντου σῖτος εἰσπλέων ἐστίν. . . . Αἱ τοίνυν παρ' ἐκείνου δεῦρο ἀφικνούμεναι σίτου μυριάδες περὶ τεσσαράκοντά εἰσι· καὶ τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ τοῖς σιτοφύλαξιν ἀπογραφῆς ἂν τις ἴδοι».

λιεργητον ἄφιναν, καταναγκάζοντες διὰ τακτικῆς καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας τὴν γῆν νὰ παράγῃ ποσὸν, ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς διατροφὴν τῶν κατοίκων. Πρὸς τοιαύτην δὲ καλλιέργειαν ἀπῆ-
τεῖτο διηνεκὴς ἐκ μέρους τῶν δούλων ἐπιμέλεια τῆς γῆς καὶ μι-
κρὰ ἐκ μέρους τῶν δεσποτῶν δαπάνη· καθότι οἱ μὲν δούλοι πρὸς
τοῦτο ὑπῆρχον ὅπως καὶ τὰ ὑποζύγια, ἡ δὲ εἰς αὐτοὺς ἀπαι-
τουμένη δαπάνη ἦτο μικροτάτη· διότι οὐδὲν ἄλλο ἐδίδον οἱ
δεσπότες αὐτοῖς εἰ μὴ ἀπλὴν τροφὴν καὶ εὐτελέστατα ἐνδύ-
ματα, ὅπως καλύπτωσι τὴν τοῦ σώματος γυμνότητα. Τῶν ἐν
τῇ πόλει καὶ ταῖς οἰκίαις ζώντων δούλων ἢ τε τροφὴ καὶ ἐνδυ-
μασία ἦτο κρεῖττων. Ὡστε ὀλίγα πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς
γῆς δαπανῶντες οἱ δεσπότες εἰς τοὺς δούλους, κατηνάγκαζον
τὴν γῆν διὰ μεγάλης καὶ ἐντόνου καλλιεργείας νὰ παράγῃ πολὺ
πλεῖον ποσόν, ἢ ὅσον παράγει νῦν, ἦττον καλλιεργουμένη καὶ ἀμε-
λέστερον ἕνεκα τῆς μὴ ἐπαρκείας τῶν προϊόντων εἰς ἐξίσωσιν
τῶν μεγάλων δαπανῶν, ἃς νῦν ἀπαιτεῖ ἡ γῆ ἕνεκα τῆς ὑπερ-
τιμήσεως τῶν ἡμερομισθίων. Νῦν ὁ ἔχων καλλιεργήσιμον ἀγρὸν
ἐν τῇ Ἀττικῇ, καὶ τοῦτον διὰ μισθωτῶν ἐργατῶν καλλιεργῶν,
μόλις ἀπολαμβάνει ἐκ τῆς προσόδου τῆς γῆς τὰς τῆς καλλιερ-
γείας δαπάνας· καθότι ἕνεκα τῆς ὀλιγότητος τῶν ἐργατικῶν
κατοίκων τὸ ἡμερομισθιον ἐργάτου τιμᾶται 3 ἕως 4 δραχμᾶς·
ὥστε ἀδύνατον εἶναι γῆ καλλιεργουμένη δι' ἡμερομισθίων νὰ
παράγῃ ποσόν, καὶ ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς, ἱκανὸν νὰ καλύψῃ τὰς
τῆς καλλιεργείας δαπάνας καὶ ν' ἀφήσῃ κέρδος εἰς τὸν καλ-
λιεργητήν. Ἐντεῦθεν συμβαίνει νὰ καλλιεργῶσι τὰς τῆς Ἀτ-
τικῆς γαίας τὸ πλεῖστον ἰδιοκτῆται γεωργοὶ διὰ τῶν ἰδίων χει-
ρῶν, λαμβάνοντες ἐξ αὐτῶν πρὸς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας των τὴν
ἰδίαν αὐτῶν τροφὴν, ἐνίοτε δὲ ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς καὶ τὴν λοι-
πὴν αὐτῶν δαπάνην πρὸς τὸν καθημερινὸν βίον. Ἀποτέλεσμα
δὲ τούτου εἶναι ὅτι οἱ τῆς Ἀττικῆς γεωργοὶ μόλις δύνανται νὰ
πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ἰδίων
γαίων. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἔχουσιν ὑπηρέτας, οὐδὲ δύνανται
ἂ καλέσωσιν ἄλλους ἐργάτας ἐπὶ μισθῷ, διὰ τοῦτο καλλιερ-
γοῦσι τοσαύτην μόνον γῆν, ὅσην δύνανται, τὸ δὲ πλεῖστον μέ-

ρος τῆς Ἀττικῆς μένει ἀκαλλιέργητον. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅμως ἦτο ὅλως διάφορον τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ὑπαρξίν τῶν δούλων καὶ τὴν εἰς αὐτοὺς μικρὰν ἢ ἐλαχίστην δαπάνην τῶν δεσποτῶν· οὐ μόνον πᾶσα ἡ καλλιεργήσιμος τῆς Ἀττικῆς γῆ ἐκαλλιεργεῖτο καλῶς, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ μὴ καλλιεργήσιμος καὶ πετρώδης ὑπεβάλλετο εἰς καλλιέργειαν κατ' ἀνάγκην διὰ μεταχομίσεως εἰς αὐτὴν χώματος ἐξ ἄλλου μέρους καὶ διὰ λιπάνσεως αὐτῆς διὰ τεχνικῶν μέσων, ὥστε καὶ αὕτη ἐγένετο καρποφόρος καὶ κατὰ τὸ δυνατόν γόνιμος. Ὅτι δὲ τοῦτο ἦτο σύνηθες παρὰ τοῖς τότε Ἀθηναίοις, βλέπομεν ἐν τινι ἀττικῇ ἐπιγραφῇ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βοικχίου¹⁾, καθ' ἣν πρὸς ταῖς λοιπαῖς συμφωνίαις τῆς ἐκμισθώσεως ἀγροῦ τινος πρὸς καλλιέργειαν ἀπαγορεύεται ἡ χώματος μεταφορὰ ἐξ αὐτοῦ εἰς ἄλλον ἀγρὸν ἐπὶ ποινῇ τοῦ παραβάτου τῆς συμφωνίας ταύτης.

Ἐκτὸς δὲ τῆς τεχνικῆς ταύτης καταναγκάσεως τῆς χώρας πρὸς πλείονα παραγωγὴν καρπῶν καὶ αὕτη ἡ τότε φύσις τῆς ἀττικῆς γῆς ἦτο πρόσφορος πρὸς ἀφθονωτέραν παραγωγὴν καρπῶν· διότι καὶ πλείονα φυτὰ εἶχε τότε αὕτη, καὶ ἕνεκα τούτων πλείονα ὕδατα²⁾· ἀμφοτέρα δὲ ταῦτα συνετέλουν πολὺ

(1) Τῇ 93 (ἐν σελ. 152 τοῦ α' τόμου), καθ' ἣν οἱ Αἰξωνεῖς, ὧν ὁ δῆμος ἔκειτο κατὰ Δῆκ (ἐν Δήμοις Ἀττικῆς, σελ. 47) ἐξέμλλιναν πρὸς μ. τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ Ὑμηττοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, ὅπου νῦν τὸ χωρίον Τράχωνες, ἐκμισθοῦσι τῷ δ' τῆς 108 Ὀλ. 345 π. Χ. εἰς ἰδιώτας κτημάτι τοῦ δήμου τῶν, ἵνα καλλιεργῶσι καὶ φυτεύουσιν οὗτοι ἐπὶ μ' ἔτη καὶ ἐπὶ ἔτησι ἐκμισθώματι 152 δραχμῶν. Ἐν ταῖς συμφωνίαις τῆς ἐκμισθώσεως ὑπάρχει καὶ αὕτη· «Τὴν δὲ γῆν τὴν ἐκ τῆς γεωργίας μὴ ἐξεῖναι ἐξάγειν μηδεμιᾶ, ἀλλ' ἢ εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον», ὅπερ πιθανῶς ἦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς καὶ νῦν εἰς χώρας πετρώδεις καὶ γυμνάς χώματος, εἰς ἃς μεταφέρουσι τὸ χῶμα ἀπὸ ἄλλου τόπου, ἵνα σπείρωσι κριθὴν ἢ ἄλλο τι, καὶ καταστήσωσι καρποφόρους.

(2) Στράβων Θ', 397 καὶ πλείω παρὰ Kruse Hellas, 2, 27. Ἐν τῷ Φαίδρῳ τοῦ Πλάτωνος (σελ. 229 πρὸς 242 καὶ 259) βλέπομεν ὅτι ὁ Ἰλιστὸς ποταμὸς ἐν καιρῷ καυστικοῦ θέρους περὶ μεσημβρίαν καὶ ἀδόντων τῶν τετείγων, ἐν Ἰουλίῳ δηλαδὴ μηνί, εἶχεν ὕδωρ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Φαῖδρος χάρις, διότι ἔτυχεν ἀνυπόδητος ἵνα διέλθῃ τὸ ὕδατιον,

εἰς γονιμότητα τῆς γῆς διὰ τῆς ἀπ' αὐτῶν ὑγρασίας καὶ τῆς ἐκ τῶν φύλλων τῶν δένδρων παχύτητος τῆς γῆς.

Νῦν τούναντίον, γυμνῆς σχεδὸν ἀπάσης τῆς Ἀττικῆς οὐσῆς δένδρων καὶ ἀνύδρου, ἡ καλλιέργεια τοῦ πλείστου αὐτῆς μέρους καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου εἶναι δύσκολος καὶ ἥττον καρποφόρος· διὸ αἱ καλλιεργήσιμοι γαῖαι ἢ κατὰ τριετίαν ἢ κατὰ διετίαν μόνον σπείρονται, ὅπως διὰ τῆς ἀργίας πιανθῇ ὅπως οὖν ἡ γῆ αὐτῶν καὶ ἀνταμείψῃ τοὺς πόνους τοῦ γεωργοῦ διὰ μετρίας τοῦλάχιστον προσόδου. Ἀλλαχοῦ ὅμως τῆς Ἑλλάδος, ὅπου αἱ γαῖαι εἰσι φύσει παχεῖαι καὶ γόνιμοι, σπείρονται κατ' ἐνιαυτὸν καὶ πρόσδοον πλουσίαν πάντοτε, ἢ τοῦλάχιστον ἐν εὐτυχέσιν ἐνιαυτοῖς, φέρουσιν.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς νῦν ὀλιγοχειρίας τῶν καλλιεργητῶν τῆς γῆς καὶ τῆς μεγάλης δαπάνης τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς φειδωλῆς ἀμοιβῆς τῶν πόνων τῶν γεωργῶν διὰ τῆς προσόδου τῆς γῆς εἶναι, ὅτι νῦν ὀλίγον ἢ μᾶλλον ἐλάχιστον μέρος τῆς Ἀττικῆς καλλιεργεῖται, καὶ ὅτι ἡ ἐκ τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν αὐτῆς πρόσδοδος εἶναι μόλις τὸ ὀγδοὸν σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις προσόδου αὐτῆς· ἀνάλογος δηλονότι τῆς τε νῦν γινομένης καλλιέργειας καὶ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων, οἵτινες μόλις εἰσι τὸ ἑξῶτον τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἐλευθέρου καὶ δούλου.

Ἀλλ' ὅπως δεῖξωμεν ἐν τίνι σχέσει ὑπάρχει τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς Ἀττικῆς ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν πρὸς τὴν ἔκτασιν ταύτης, ἀναγκαῖον ἦτο νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς ὁπόση ἡ ἔκτα-

---

βρέχων τοὺς πόδας· ἐν ᾧ νῦν καὶ ἐν χειμῶνι δύναται πᾶς τις νὰ διέλθῃ τὸν αὐτὸν ποταμὸν ξηρὸν, ἢ τὸ πολὺ ἔχοντά που ὀλίγα ἀκάθαρτα λιμνάζοντα ὕδατα. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ πάντες τῆς Ἀττικῆς ἀρχαῖοι ποταμοὶ εἰσι νῦν ρύακες ἢ χεῖμαρροι, ὧν φέροντες μόνον ἐν χειμῶνι καὶ ἐν καιρῷ συνεχῶν καὶ πολλῶν ὀμβρῶν. Τοῦτου δ' αἰτία εἶναι ἡ παντελὴς σχεδὸν ἔλλειψις δένδρων ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ πεδιάδων, τῆς ἕνεκα οὔτε ὑετοῦς συνεχοῦς ἔχομεν, οὔτε πηγὰς πολλὰ ὕδατα, ἄφρονον δὲ καύσωνα ἐν καιρῷ θέρους καὶ ξηρασίαν πνιγρὰν, ἐν καιρῷ δὲ χειμῶνος ψυχὴν ὀρεμὴν καὶ συνεχῆς ἐνίοτε.

σις ταύτης εἶναι, καὶ ὅποσον τὸ καλλιεργούμενον αὐτῆς μέρος· ἀλλὰ ἐπειδὴ δυστυχῶς νέας γεωδειακὰς ἐρεῦνας περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς δὲν ἔχομεν, ἀρκούμεθα εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας, ἃς καὶ ἄλλοι ἔθεσαν ὡς βᾶσιν τῶν ἐρευνῶν των.

Ὁ Βοίχιος (1) παρεδέχθη ὅτι πᾶσα ἡ τῆς Ἀττικῆς χώρα περιελάμβανε 40 τετρ. μίλια ἢ 64,000 στάδια, ἢ 2,304,000 πλέθρα²) καὶ ὅτι πρὸς παραγωγὴν 2,400,000 μεδύμων, ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι πρὸς διατροφὴν τῶν κατοίκων, πλὴν τοῦ ἔξωθεν εἰσκομιζομένου ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἔδει νὰ καλλιεργηθῶσι 914,286 πλέθρα γῆς (ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον πλέθρον παράγει $2\frac{5}{8}$ μεδίμους³), καὶ ἄλλα 152,381 πλέθρα πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐκάστοτε ἀναγκαίας σπορᾶς, ἥτις ἦτο τὸ $\frac{1}{7}$ τῆς ὅλης παραγωγῆς. Ἐν ὅλοις 1,066,667 πλέθρα ἀπαιτοῦνται πρὸς καλλιέργειαν, ὧν τὸ ἐνιούσιον εἰσόδημα ὑπολογίζεται εἰς 2,800,000 μεδίμους. Ἀπὸ τούτων ἀφαιρουμένου τοῦ $\frac{1}{7}$ πρὸς τὴν κατ' ἔτος ἀναγκαίαν σπορὰν ὑπολείπονται 2,400,000 μεδίμνοι πρὸς τροφήν τῶν κατοίκων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ποσοῦ τούτου τῶν πλέθρων ἀπὸ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὑπολείπονται κατὰ Βοίχιον 1,237,333 πλέθρα γῆς πρὸς νομὴν τῶν ζώων, δενδροφυτείας, ἀμπέλους, τέλματα, ὄρη, ὕδατα, ὁδοὺς καὶ οἰ-

(1) "Ε. ἀ. σελ. 113. πρβ. καὶ Clinton ἔ. ἀ. σελ. 395 κ. ἑ.

(2) Τοῦ πλέθρου τὸ μῆκος ἐκάστης πλευρᾶς εἶναι (κατὰ Hultsch ἐν Μετρολ., σελ. 298) 100 πόδες (ἕκαστος πούς 0,31 γαλλ. μέτρου) ἢ 31 μέτρα γαλλικά. Κατὰ τὸν De Jonnès ἔ. ἀ. 1, σελ. 183) ἡ τῆς Ἀττικῆς ἑκτασις εἶναι 164,526 ἑκτάρια ἢ 83 λεῦγα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐκτάριον δύναται 10 νέα ἑλληνικὰ στρέμματα, ὧν ἕκαστον ἔχει ἐμβαδὸν 1000 τετραγωνικά μέτρα γαλλικά (κατὰ τοὺς στατιστικούς πίνακας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1864. σελ. 7), ἔπεται ὅτι ἡ ὅλη ἑκτασις τῆς Ἀττικῆς εἶναι 1,645,260 στρέμματα. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι μείον τοῦ παρὰ Βοιχίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν De Jonnès κατὰ 12,500 ἑκτάρια.

(3) Εἰς σπορὰν ἑνὸς πλέθρου γῆς δέχεται ὁ Βοίχιος ἐξ ἀναλογίας ἄλλων χωρῶν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖαι 18 χοίνικες. Τὸ ἐπταπλοῦν δὲ τούτου εἶναι $2\frac{5}{8}$ μεδίμνοι· διότι τὸ πάλαι, ὅτε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἦτο κρείττων τῆς νῦν, ἡ παραγωγὴ συνήθως ἦτο τοσαύτη· σήμερον δὲ μάλιστα δίδει ἡ γῆ τὸ πενταπλοῦν ἢ ἑξαπλοῦν τὸ πολὺ.

κίας καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ ἀναλογία λοιπὸν τῆς σιτοφόρου καὶ κριθοφόρου γῆς πρὸς τὴν λοιπὴν ἦτο ὡς 5:6, ἐν ᾧ ἐν Γαλλίᾳ ἡ σιτοφόρος γῆ εἶναι τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ὅλης ἐπιφανείας τῆς Γαλλίας. Νῦν μόλις σπεύρεται δημητριακοὺς καρποὺς τὸ $\frac{1}{7}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὡς εὐθὺς κατωτέρω λέγομεν.

Β'.

1) Περὶ τοῦ πλήθους τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐξετάσωμεν πῶς ἔχουσι νῦν τὰ τῆς Ἀττικῆς κατὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ οἰκούντων καὶ τὸ ἐκ τῆς καλλιεργουμένης γῆς παραγόμενον ποσὸν τῶν σιτηρῶν πρὸς διατροφὴν αὐτῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπαρίθμησην τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, τὴν γενομένην τὸ 1870, εὐρέθη ὅτι τὸ τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς πλῆθος τῶν κατοίκων εἶναι 76,919 (ἢ 87,775 μετὰ τῶν τῆς Σαλαμίνος, Ἐλευσίνος καὶ Εἰδυλίας), ὧν τὸ πλεῖστον κατοικεῖ ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ, τὸ τέταρτον δὲ μόλις εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς Ἀττικῆς δήμους¹⁾. Τὴν ἀπαρίθμη-

(1) Καὶ ὁ μὲν τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἀριθμεῖ

	δημότας	30747	κατοίκους	48107
Ὁ τοῦ Πειραιῶς.....»	4326	»	11047	
» » Μαραθῶνος.....»	2520	»	2464	
» τῆς Κρωπίας.....»	4662	»	4781	
» τῶν Ὠρωπίων.....»	2022	»	2096	
» τοῦ Λαυρίου.....»	2382	»	3700	
» τῆς Φυλῆς.....»	4838	»	4809	
» τῶν Ἀχαρνῶν.....»	2896	»	2915	
	54423	»	76919	

Εἰς τοὺς δήμους τούτους τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς προσθετέοι καὶ αἱ ἐξῆς δῆμοι, ὧν ἡ χώρα τὸ πάλαι ἦτο μέρος τῆς Ἀττικῆς, νῦν δὲ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐπαρχίας Μεγαρίδος κατὰ τὴν νῦν τῶν ἐπαρχιῶν διαίρεσιν.

Σαλαμῖνος.....	3950
Ἐλευσίς.....	3715

7665

σιν ταύτην εἰ καὶ δὲν νομίζομεν λίαν ἀκριβῆ, καθότι οὔτε αἱ ἀρχαὶ φαίνονται λίαν ἐπιμελεῖς καὶ ἀκριβεῖς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου, οὔτε οἱ κάτοικοι μαρτυροῦσι πανταχοῦ τὸ ἀληθὲς πλῆθος πάσης οἰκίας διὰ λόγους προλήψεων, πιστεύομεν ὅμως ὅτι προσεγγίζει πολὺ εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι κατ' ὀλίγας μόνον ἑκατοντάδας ἢ χιλιάδας ὑπολείπεται τοῦ ἀληθοῦς· ὥστε παραβαλλόμενον τοῦτο πρὸς τὸ ἤδη ρηθὲν ἐν ἀρχαίοις χρόνοις εἶναι τὸ $\frac{1}{7}$ τούτου περιέπου.

Ἄν ὅμως ἐξετάσωμεν ὁπόσον ἦτο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1835 τὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς πλῆθος, μανθάνομεν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι τότε οἱ τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι μόλις ἦσαν 6—8000, τῆς πόλεως Πειραιῶς τότε μὴ ὑπαρχούσης, καθότι ταύτης ἡ νέα κτίσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1835, ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἐγένοντο μητρόπολις τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς χώρας πλῆθος περὶ τὰς 14,000. Ἡ αὐξήσις αὕτη, ἡ πενταπλασίωσις τοῦ πλῆθους τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἐν διαστήματι τεσσάρων δεκαετηρίδων, ἐγένετο ἔκ τε τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ κρείττονος βίου τῶν κατοίκων καὶ ἐκ τῆς μετοικήσεως εἰς Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ πολλῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅθεν οἱ μὲν τοῦ Πειραιῶς κάτοικοι περὶ τὰς 11,000 εἰσὶ πάντες ἁλλοδαποὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι, οἱ δὲ πλείονες τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν εἰσὶ πάροικοι ἁλλοδαποί· καὶ οὗτοι πάντες πλὴν ὀλίγων δημόται Ἀθηναῖοι, οὐδόλως ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοτικοῖς δικαίοις διαστελλόμενοι κατὰ τὴν νεωτέραν ἡμῶν νομοθεσίαν ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν, εἰμὴ κατὰ τὴν ὀνομασίαν τῆς διαφόρου καταγωγῆς αὐτῶν.

Τῶν κατοίκων τούτων οἱ μὲν ἐν τοῖς δήμοις, πλὴν τοῦ

ἐκ μεταφορᾶς.... 7665

Εἰδουλίας..... 3494

87775

Βλ. σελ. 4 Στατιστικῆς τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1870, ἐκδοθείσης τῇ 1872 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν, ἐπιμελείᾳ Α. Μανσόλα.

τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἐν τῇ πόλει Ἀθηνῶν παλαιότεροι αὐτῆς κάτοικοι, ἀσχολοῦνται περὶ τὴν γεωργίαν μάλιστα, οἱ δ' ἐν Πειραιεῖ καὶ οἱ τῶν Ἀθηνῶν νέοι κάτοικοι, οἱ ἄλλοθεν ἀποικησάντες ἐνταῦθα, ἐνδιατρίβουσι κυρίως περὶ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα, ἢ ὑπηρετοῦσιν ἐν τοῖς διαφόροις τῆς κυβερνήσεως γραφείοις καὶ ἐν τῷ στρατῷ¹⁾.

2) *Περὶ τῆς νῦν παραγωγῆς δημητριακῶν καρπῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ.*

Ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, συγκρινομένων πρὸς τὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, εἶναι καὶ ἡ ἐκ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς παραγομένη ποσότης τῶν δημητριακῶν καρπῶν. Κατὰ τοὺς δημοσιευθέντας τῷ 1864 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν στατιστικούς πίνακας τῆς Ἑλλάδος σπείρονται ἐν τῇ Ἀττικῇ

σπείρονται	κατὰ στρέμμα.	ὅλον σπόρον κατ' ἑξῆς.	τὸ στρέμμα παράγει κατὰ μέσον ὄρον.	ὅλον παρα- γωγή.
σίτον...	69443 ὅκ. 12	κοιλ. 37878	κοιλ. 3 ὅκ. 6	κοιλ. 230374
κριθὴν...	26360 » 9	» 10783	» 5	» 132194
σίκαλιν...	1370 » 11	» 685	» 3 » 3	» 4372
βρόμην...	212 » 8	» 99	» 3	» 648
ἀραβόσιτον	31 » 5	» 7	» 5	» 458
ὄσπρια...	462 » 8	» 184	» 3 » 3	» 1928
	97878	59636		369674

ἀμπελοι στρέμ. 20650, μέση παραγωγή αὐτῶν κατὰ στρέμμα βερέλαι 3 ὅκ. 3, τὸ ὅλον κατ' ἐνιαυτὸν βερέλαι 61950.

(1) Κατὰ τὴν Στατιστικὴν τοῦ 1870, σελ. 146 καὶ 172, τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς 6499 εἰσὶ βιομήχανοι, 2632 ἔμποροι, 4818 γεωργοί, 1006 ποιμένες, 2442 ἐργάται ἄνδρες καὶ 141 γυναῖκες.

Τῶν αὐτῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων γινώσκουσι γράμματα 25,936, εἰσὶ δ' ὅλως ἀγράμματοι 50,983.

Έλαιον όκ. 303,500 κατ' ένιαυτόν.

μωρέαι δένδρα 1895 παράγουσι μετάξαν όκ. 168 κατ' ένιαυτόν.

βελανίδιον καντάρια 2070 κατ' ένιαυτόν.

Υπάρχουσιν έτι

βόες άροτῆρες... τὸ 1864 5231¹⁾)

άγελάδες..... » 1734 τὸ 1872²⁾ 1153 τὸ 1873²⁾ 1328

πρόβατα..... » 64114 » 94287 » 94011

αἴγες..... » 68493 » 61299 » 56539

χοῖροι..... » 444

ἵπποι..... » 2759 » 2774 » 2941

ἡμίονοι..... » 850 » 409 » 642

όνοι..... » 3830 » 3200 » 3033

μελίτσια..... » 19298 κυψέλαι παράγουσαι μέλι όκ. 30,160,
κηρόν 4,600.

Ἐκ τῶν πινάκων τούτων γίνεται δῆλον ότι δημητριακοὺς καρποὺς σπείρονται στρέμματα 97,878, καὶ ότι εἰς έκαστον στρέμμα απαιτεῖται πρὸς σποράν ἡμισυ περίπου κοιλόν· παράγει δὲ τοῦτο κατὰ μέσον όρον 3 καὶ ἡμισυ κοιλὰ, ἥτοι τὸ ἐξαπλοῦν ἢ ἐπταπλοῦν· τὸ όλον δὲ τῆς παραγωγῆς εἶναι κοιλὰ 369,671¹⁾). Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι ἡ παραγωγή τῆς αὐτῆς χώ-

(1) Κατὰ τοὺς στατιστικούς πίνακας τοῦ 1864, σελ. 60.

(2) Καθ' ἣν σημείωσιν έδωκεν ἡμῖν τὸ γραφεῖον τοῦ οἰκονομικοῦ έφόρου Ἀττικῆς.

(3) Τὸ ποσὸν τοῦτο δεικνύει τὴν πρὸ δεκαετίας παραγωγὴν τῶν σιτηρῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἐκτοτε δὲν έδημοσίευσεν, όσον ἐγὼ γινώσκω, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν όμοίαν στατιστικὴν τῆς τοῦ 1864, ἐξ ἧς ἠδυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἂν ἡ τῆς Ἀττικῆς καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν ηὔξησεν ἢ ἥλαττώθη. Ἀπεπειράθην νὰ λάβω νέας περὶ τούτου πληροφορίας παρὰ τοῦ γραφείου τοῦ οἰκονομικοῦ έφόρου Ἀττικῆς, ἀλλ' αἱ δοθεῖσαι μοι δεικνύουσι μόνον τὸ τῆς φορολογίας τῶν σιτηρῶν ποσόν, οὐχὶ δὲ τὴν όλην παραγωγὴν αὐτῶν. Ἐξ αὐτοῦ θελήσας δι' ύπολογισμῶν νὰ εὔρω καὶ τὸ τῆς παραγωγῆς ποσόν, καὶ εὔρων τοῦτο μείον τοῦ πρὸ δεκαετίας, εἰκάζω ἢ ότι οἱ δοθέντες μοι ἀριθμοὶ εἰσι μὴ ἀκριβεῖς, ἢ ότι ἡ παραγωγὴ τῶν σιτηρῶν ἥλαττώθη εκτοτε. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μοι φαίνεται πιθανόν, διότι εἰ καὶ ἡ τῆς γῆς καλλιέργεια δὲν εἶναι ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων ἡμῶν, οὐχ ἥττον όμως προοδαίνει καὶ αὕτη εἰς τὰ πρόσω κατὰ μικρόν. Ἐν έλλείψει λοιπόν ἀκριβεστέρων πληροφοριῶν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ότι τὸ ποσόν τῶν 369,671 κοιλῶν, ἢ μικρόν τι πλέον, ἐμφαίνει τὴν κατ' ένιαυτόν μέσην παραγωγὴν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐν έτει 1874.

ρας ἦτο, ὡς εἴρηται, 2,800,000 μέδιμνοι ἢ κοιλά, ὑπολογιζομένου τοῦ μεδίμνου πρὸς ἓν κοιλὸν περίπου, ἔπεται ὅτι παρήγει τότε ὀκταπλάσιον περίπου ποσὸν ἢ ὅσον νῦν παράγει ἡ αὐτὴ χώρα, καλλιεργουμένων μόνον 97,878 στρεμμάτων ἐκ τῶν 1,645,260 ἢ τοῦ $\frac{1}{17}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς Ἀττικῆς κατὰ στρέμματα λαγιζομένης, ὡς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 116, 2) εἵπομεν.

Ἅποία λοιπὸν εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς νῦν παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν καρπῶν πρὸς τὴν παλαιάν, ἡ αὐτὴ περίπου ὑπάρχει καὶ ἡ τῶν νῦν πρὸς τοὺς πάλαι κατοίκους τῆς Ἀττικῆς· διότι οἱ νῦν κάτοικοί εἰσι τὸ ἕβδομον τοῦ πλήθους τῶν ἀρχαίων, ἐν ᾧ τὸ πάλαι ἦσαν, ὡς εἶδομεν, 550—600,000, ἥτοι ἑπταπλάσιοι σχεδὸν τῶν νῦν.

3) Ὅπόσον τὸ πρὸς τροφήν τῶν νῦν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἀπαιτούμενον ποσὸν δημητριακῶν καρπῶν καὶ ὁπόθεν εἰσάγεται τὸ ἐλλείπον.

Ὁ Ἕλλην, ὅπως τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν τρώγει πολὺν ἄρτον καὶ ὀλίγον προσφάγιον ἢ ὄψον, καὶ μάλιστα ἡ ἐργατικὴ τάξις, εἰς ἣν ἀρκεῖ εἰς προσφάγιον ὀλίγος τυρὸς, ἐλαίαι, κρόμμυα, σκόροδα καὶ πολὺς ἄρτος καὶ ποσὸν τι οἴνου, ὅταν ὑπάρχῃ οὗτος· οἱ τῶν λοιπῶν τάξεων, καὶ μάλιστα οἱ εὐποροῦντες, τρώγουσιν ὀλιγώτερον ποσὸν ἄρτου, διότι καὶ ὄψον κρέατος, ἰχθύων, ὀπωρῶν καὶ ἄλλων τοιούτων, συνήθως τρώγουσι πολὺ. Τούτου ἕνεκα ὑπολογίζομεν κατὰ μέσον ὅρον πρὸς ἡμερησίαν τροφήν τοῦ ἀνθρώπου ἡμίσειαν ὀκτὸν σίτου ἢ 15 ὀκ. κατὰ μῆνα, κατ' ἔτος δὲ 180, ἥτοι 7—8 κοιλά· ὅσον ποσὸν βλέπομεν ὅτι ὑπολογίζεται πρὸς τὴν ἐνιαύσιον τροφήν ἀνθρώπου ἐν τοῖς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν στατιστικοῖς πίναξι τοῦ 1864 ἐν σελ. κ'. Ὁντος δὲ τοῦ πλήθους τῶν τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς κατοίκων 76,949¹⁾, ἀπαιτεῖται πρὸς ἐνιαύσιον τούτου

(1) Ἄν ὅμως εἰς τούτους προστεθῶσι καὶ οἱ τῆς Σαλαμῖνος, Ἐλευσίνος καὶ Εἰδυλίας, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἵπομεν ἐν σελ. 117 σημ. 1), τότε πρέπει νὰ προστεθῇ ἀνάλογον ποσὸν καὶ διὰ τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τού-

τροφὴν 538,433 ἢ 615,352, ἀν' ὑπολογίσωμεν πρὸς 7 ἢ 8 κοιλὰς τὴν ἐνιαύσιον τροφὴν ἐκάστου. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι τὸ ποσὸν τῶν σιτηρῶν, ὅπερ ἡ Ἀττικὴ κατ' ἔτος παράγει, εἶναι περίπου 230,000 κοιλὰς, εἰς 2 προσθέτοντες καὶ 20,000 ἀραβοσίτου καὶ ὁσπρίων καὶ ἄλλων σιτηρῶν, ἅτινα νῦν χρησίμευουσιν πρὸς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων, εὐρίσκομεν ποσὸν 250,000 κοιλῶν. Εἰς τοῦτο δὲν ὑπολογίζομεν τὸ τῆς κριθῆς, διότι ἐν τῇ Ἀττικῇ ἡ κριθὴ χρησιμεύει νῦν πρὸς τροφὴν τῶν ζώων οὐχὶ τῶν ἀνθρώπων, πλην ὀλιγίστων ἐξαίρεσεων²⁾. Ἀλλαχοῦ ὅμως τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα ἐν ταῖς νήσοις, τρώγουσι καὶ τὴν κριθὴν οἱ ἄνθρωποι, διότι ἡ ἐν αὐτοῖς παραγομένη εἶναι κρείττονος φύσεως· ἐν Πελοποννήσῳ δὲ μιγνύουσιν αὐτὴν μὲ τὸν σῖτον ἐνίοτε, καὶ οὕτως χρησιμεύει καὶ αὕτη πρὸς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων.

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν πρὸς τροφὴν τῶν τῆς νῦν ἐπαρχίας Ἀττικῆς κατοίκων ἐπέισακτος σίτος 250—350,000 κοιλὰς. Τούτου τὸ πλεῖστον ποσὸν εἰσκομίζεται ὡς καὶ τὸ πάλαι ἐκ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Τουρκίας, μέρος δὲ, ἀλλ' ὀλίγον, ἐκ Φθιώτιδος, Θηβῶν καὶ Λεβαδείας. Ὁ ἐγχώριος σῖτος, κακῆς ποιότητος ὢν³⁾, χρησιμεύει εἰς τροφὴν μᾶλλον τῶν ἐν τοῖς δήμοις οἰκούν-

των εἰς τε τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὸν τῆς ἐνιαυσίου τροφῆς αὐτῶν.

(2) Τὸ πάλαι καὶ ἡ κριθὴ ἐχρησίμευεν εἰς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ἰδίως τῶν δούλων καὶ πτωχῶν. Βλ. Βοίκχιον ἐν Οἰκ. Ἀθην. 1, 112, 6' ἐκδ.

Καὶ σήμερον ἔτι ἡ Ἀττικὴ εἶναι κριθοφόρος ἀρίστη, ὅπως καλεῖ αὐτὴν ὁ Θεόφραστος ἐν τῇ τῶν φυτῶν ἱστ. 8, 8, σελ. 274. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς λυπρότητος τῆς γῆς καὶ ὁ σῖτος καὶ ἡ κριθὴ αὐτῆς δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος. Ἡ ἀρετὴ αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν κριθὴν συνίσταται νῦν εἰς τὴν πλείονα παραγωγὴν τοῦ εἶδους τούτου· διότι, ἐν ᾧ σῖτον δίδει πενταπλάσιον, κριθὴν τοῦναντίον ἐπταπλάσιον καὶ ὀκταπλάσιον συνήθως τοῦ σπειρομένου ποσοῦ, καὶ ἔτι πλέον ἐν εὐφόροις ἐνιαυτοῖς.

(3) Ὁ τῆς Λεβαδείας καὶ Θηβῶν σῖτος εἶναι καὶ νῦν πολὺ κρείττων τοῦ τῆς Ἀττικῆς ὅπως καὶ τὸ πάλαι, καὶ διὰ τοῦτο προτιμᾶται τούτου εἰς τροφὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς σποράν. Συνήθως προτιμᾶται εἰς σποράν ὁ τῆς Βοιωτίας, ῥουσσιὰ ἐπικαλούμενος, ἅτε ὅμοιος τῷ ἐκ Ῥωσσίας εἰσκομιζομένῳ σίτῳ· ἐν ἐλλείψει δὲ τούτου καταφεύγουσιν εἰς τὸν ἐγχώριον, τὸν κρείττονος ποιότητος.

των ἐκτὸς Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, ὁ δ' ἐπέισακτος, κρείττονος ὢν ποιότητος, χρησιμεύει εἰς τροφήν τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων τῶν πόλεων τούτων ἰδίως. Ὀντων δὲ τούτων περίπου 40,000, τὸ πρὸς τροφήν αὐτῶν ἀπαιτούμενον ποσὸν εἶναι περίπου 300,000 κοιλὰ, τὰ δὲ λοιπὰ 50,000 καταναλίσκονται ὑπὸ τῶν ἐν ἀγροῖς κατοίκων, ὅτε ἡ τοῦ ἔτους συγκομιδὴ δὲν εἶναι θαφιλῆς καὶ ἀρκουσα.

Τὸ συμπέρασμα τῶν μέχρι τοῦδε ρηθέντων εἶναι δι' ὀλίγων δηλούμενον τοῦτο· Οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι τὸν μὲν ε' π. Χ. αἰῶνα ἦσαν περὶ τὰς 600,000, τὸν δὲ δ' περὶ τὰς 550 χιλιάδας. Τῶν τελευταίων τούτων ἦσαν 100,000 ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι, 50,000 μέτοικοι ξένοι καὶ 400,000 δοῦλοι, ἐξ ὧν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ κατῴκουν περὶ τοὺς 180,000, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, οἱ λοιποὶ πάντες ἐν τοῖς ἔξω δήμοις. Ἀπητοῦντο δὲ πρὸς τροφήν πάντων τούτων κατ' ἐνιαυτὸν 4,000,000 μέδιμνοι ἢ κοιλὰ, λογιζομένων 7—8 κοιλῶν κατ' ἔτος εἰς τροφήν ἐκάστου ἀνθρώπου. Τοῦ ποσοῦ τούτου τὸ $\frac{1}{4}$ εἰσκομιζέτο ἐκ τοῦ Πόντου καὶ ἄλλοθεν, τὰ δὲ $\frac{3}{4}$ παρῆγεν αὐτὴ ἡ Ἀττική, καλῶς καλλιεργουμένου τοῦ ἡμίσεος τῆς ὅλης ἐκτάσεως αὐτῆς διὰ τῶν πολλῶν ἐν αὐτῇ δοῦλων. Ὁ δὲ πληθυσμὸς τῆς αὐτῆς χώρας σήμερον εἶναι 76,919 ἢ 87,725 μετὰ τῶν τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἐλευσίνος καὶ Εἰδυλίας, αἵτινες τὸ πάλαι ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀττικὴν, σήμερον δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεγαρίδος, ἦτοι τὸ $\frac{1}{7}$ περίπου τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ αὐτῆς, ὧν 60,000 οἰκοῦσιν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ, οἱ λοιποὶ ἐν τοῖς ἄλλοις δήμοις. Πρὸς τροφήν τούτων ἀπαιτοῦνται κατ' ἐνιαυτὸν 550,000 κοιλὰ περίπου, ὧν ἦττον τοῦ ἡμίσεος παράγει ἡ Ἀττική, καλλιεργουμένου τοῦ $\frac{1}{7}$ τῆς ὅλης ἐκτάσεως αὐτῆς, τὸ δὲ λοιπὸν ποσὸν εἰσάγεται ἔξωθεν. Ἡ σημερινὴ λοιπὸν παραγωγὴ πάντων τῶν σιτηρῶν, παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων, εἶναι τὸ ὄγδοον περίπου.

Μετὰ τὰ περὶ τῶν κατοίκων καὶ τῶν σιτηρῶν τῆς ἀρχαίας καὶ σημερινῆς Ἀττικῆς ῥηθέντα προσθέτομεν ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῶν κατοίκων καὶ τῶν σιτηρῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης.

Ἀπαν τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν εἶναι ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ καὶ κατὰ μέσον ὅρον κοιλὰ 2,600,000 κατὰ τοὺς γενικοὺς πίνακας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐτῶν 1868, 1869, 1870 καὶ 1871 (σελ. ε' καὶ 42—47), οὗς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν ἐδημοσίευσεν τῷ 1873. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενον κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἔχει οὕτω·

1868	1869	1870	1871
1,909,347	1,996,152	2,726,889	3,756,377
ἀξία τούτου εἰς δραχμὰς			
12,411,138	14,106,585	18,071,985	25,429,930
ἀλεύρου ὀκάδες			
317,069	421,307	280,571	313,894
ἀξία τούτου εἰς δραχμὰς			
170,601	228,000	145,590	167,111

Κατὰ μέσον δὲ ὅρον τὸ εἰσχθὲν ποσὸν τοῦ μὲν σίτου ἦτο κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κοιλὰ 2,597,191 καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ 18 ἑκατομμύρια καὶ 504,909, τοῦ δὲ ἀλεύρου κατὰ μέσον ὅρον ἦτο ὀκάδες 333,210, καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ δραχμαὶ 177,825.

Τὸ ποσὸν τούτων, ὅπερ εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1871, προῆλθεν ἐκ τῶν ἐξῆς κυρίως χωρῶν κατὰ σελ. 52 καὶ 95 τῶν αὐτῶν πινάκων·

	κοιλὰ σίτου	τιμὴ δραχ.	ὀκ. ἀλεύρου	δραχ.
Ἐξ Ἀγγλίας..	43,562	81,582	5,510	3,897
» Αἰγύπτου .	44	450		
» Αὐστρίας .	10,050	48,620	188,599	101,395
Ἐκ Γαλλίας ..			2,497	1,811
» Ῥωμουσίας	532,698	3,451,830	8,084	4,196
Ἐξ Ἰταλίας..	10,345	44,285	3,570	2,012
Ἐκ Ῥωσσίας .	1,907,568	14,179,048	12,855	5,921
» Τουρκίας .	4,282,154	7,624,565	92,734	47,729
	33,756,420	25,430,080	313,849	160,961

Τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς χώρας, πλὴν τῆς Ἑπτανήσου, παρα-
χθὲν ποσὸν τῶν σιτηρῶν ἦτο τὸ 1864 κοιλὰ 9,937,782, ἐξ ὧν
κατὰ τὰς πολιτειογραφικὰς πληροφορίας περὶ Ἑλλάδος, τὰς ὑπὸ
τοῦ κ. Μανσόλα τὸ 1867 δημοσιευθείσας (σελ. 69), εἶναι
σῖτος. . . . κοιλὰ 4,144,988 κριθὴ κοιλὰ 1,842,296
ἀραβόσιτος » 3,042,883 καλαμβόκ. κοιλὰ 137,849

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς πίνακας (ἐν σελ. 61) τὸ ἐκ τῆς ἐλ-
ληνικῆς χώρας παραχθὲν ποσὸν ἀνῆλθε τὸ 1857 εἰς κοιλὰ 13
ἐκατ. καὶ 784,517, τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος 1858 κατῆλθεν εἰς 8
ἐκατομμύρια καὶ 420,078· ὥστε ὁ μέσος ὅρος τῶν δύο τούτων
ἐτῶν ἦτο κοιλὰ 11,102,297. Τὸ 1860 ἀνῆλθε πάλιν εἰς 9
512,993, ἐξ ὧν ἐχρησίμευσαν εἰς σποράν 1,067,768. "Ὡστε
δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς μέσον ὅρον ἐνιαυσίου παραγωγῆς τῆς
ἐλληνικῆς χώρας τὸ ῥηθὲν ποσὸν κοιλῶν 9,637,782. "Αν ὅμως ἐκ
τοῦ ποσοῦ τούτου τῆς παραγωγῆς ἀφαιρέσωμεν τὸ πρὸς τροφήν
τῶν ζώων ἀναγκαῖον ποσὸν βρόμης καὶ κριθῆς, ὅπερ ὡς ἀνωτέρω
ἐν τοῖς περὶ Ἀττικῆς εἶδομεν ὅτι εἶναι τὸ $\frac{1}{3}$ περίπου τῆς ὅλης
προσόδου, τότε ὑπολείπονται πρὸς τροφήν τῶν κατοίκων κοιλὰ
6,625,188, εἰς ἃ προσθέτοντες τὸ ἐξωθεν εἰσκομιζόμενον ποσὸν
2,600,000, πορίζομεθα ποσὸν 9,225,188, καταναλισκόμενον
κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης κατοίκων, ὄντων κατὰ
τοὺς αὐτοὺς στατιστικούς πίνακας 1,457,894, ὑφ' ἐνὸς δ' ἐκά-
στου ἐπτά περίπου κοιλὰ ἢ 170 ὀκάδες κατ' ἐνιαυτὸν ἢ ἡμίσεια
ὀκά καθ' ἡμέραν, ὅσον καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω ὑπελογίσσαμεν τὴν ἡμε-
ρησίαν τροφήν ἐκάστου ἀνθρώπου. "Αν ὅμως ὑπολογίσωμεν τὴν
κατ' ἐνιαυτὸν κατανάλωσιν ἐκάστου ἀνθρώπου ὀκτὼ κοιλὰ ἢ
καὶ πλεόν (ἐν Γαλλίᾳ ὑπολογίζουσιν αὐτὴν 8 $\frac{1}{2}$ κοιλὰ κατὰ τοὺς
εἰρημένους στατιστικούς πίνακας, σελ. 63), τότε ἀπαιτοῦνται ἔτι
περὶ τὰ 2,000,000 κοιλὰ πρὸς τροφήν τῶν τῆς Ἑλλάδος κα-
τοίκων, ὧν πιθανῶς τὸ μὲν νὰ παράγῃ ἡ ἐλληνικὴ χώρα, τὸ
δὲ νὰ εἰσκομίζεται ἐξωθεν. Ἀλλὰ τότε ἡ ἔλλειψις αὕτη ἐπιβα-
ρύνει τοὺς ὑπὸ τῶν Ὑπουργείων δημοσιευομένους στατιστικούς
πίνακας τῆς τε παραγωγῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐξωθεν εἰσκο-
μιδῆς τῶν σιτηρῶν.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ

ΠΕΡΙ ΔΕΚΕΛΕΙΑΣ.

Γνωστὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς Δεκελειακῆς χώρας ἐπὶ τῆς Μ. Α. κλι-
τύος τῆς Πάρνηθος, τῆς ἀποληγούσης εἰς τὴν ἄνω πεδιάδα τῶν
Ἀθηνῶν πρὸς τὰ Β. Α. αὐτῶν. Ὑπῆρξε μία τῶν ἐπὶ Κέκροπος
δώδεκα πόλεων τῆς Ἀττικῆς, ἐκτῆσατο ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν ἀκόμη
χρόνων, κατὰ τὴν ῥωμαντικὴν ἐκστρατείαν τῶν Τυνδαριδῶν ἐπὶ
τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀφιδνάς, δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύ-
νην τῆς Σπάρτης, οἱ δὲ πολῖται Δεκελειεῖς ἔχαιρον προνόμιά
τινα ἐκεῖ παρεπιδημοῦντες, σεβαστὴ ἦτο ἡ χώρα τῶν κατὰ τὰς
ἐχθρικὰς εἰσβολὰς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀπεῖχε
τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως σταδίους ἑκατὸν εἴκοσιν, εὕρισκετο ἐπὶ
τῆς ὁδοῦ τῆς εἰς Ὠρωπὸν ἢ παρέκειτο αὐτῇ, κατελήφθη ὑπὸ
τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ τὸ δέκατον ἔννατον ἔτος τοῦ Πελοπον-
νησιακοῦ πολέμου, καὶ τειχισθεῖσα ἐδυσχέρανε τὴν κατάστασιν
τῆς πόλεως καὶ ἐπετάχυνε τὴν πτώσιν αὐτῆς· ἐκλήθη δὲ ἐκ τού-
του ὁ κατὰ τὰ τελευταῖα ὀκτὼ ἔτη Πελοποννησιακὸς πόλεμος,
Δεκελειακὸς, ὁρατὸν ἦτο τὸ οἰκοδομηθὲν τεῖχος ἐκ τοῦ ἄστεος, ὁ δὲ
βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγίς διέμενεν ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ διάστημα
τοῦ πολέμου. — Τοιαῦται καὶ ἄλλαι ὅμοιαι ἐν συντόμῳ εἶναι αἱ
πληροφορίαι περὶ τῆς Δεκελειακῆς χώρας, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ τειχι-
σθέντος χώρου. Ἡ γυνῶσις ὅμως τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους, αἱ
ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργηθεῖσαι ἀνασκαφαί, τὰ ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα καὶ
ἐπιγραφαί, τὰ εἰς διάφορα μέρη ἀνευρεθέντα ἀρχαῖα τείχη, τὸ εἶ-
δος τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν, αἱ σημεριναὶ ὀνομασίαι τῶν θέσεων, ὁ
ἀκριβὴς καὶ μετὰ βάσεως προσδιορισμὸς τῆς διευθύνσεως τῆς ἀ-
π' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν ὁδοῦ, καὶ ἄλλα τινὰ ἔχνη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους
τῆς χώρας ταύτης νομίζω ὅτι θέλουν τροποποιήσῃ κατὰ τι τὴν
τοπογραφίαν τῆς.

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ὠρωποῦ κυρία ὁδός,
ἐφ' ἧς τῶν πολλῶν ἡ κίνησις, δὲν ἥλλαξεν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρό-
νων μέχρις ἡμῶν, ἐνδεικνυμένης τῆς διευθύνσεως αὐτῆς ἐκ τῆς
φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὀρέων. Ὁ δὲ δι-
καίολχος ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται περὶ ταύτης γράφων· «Ἐντεῦθεν

εἰς Ὠρωπὸν δι' Ἀφιδνῶν (1) καὶ τοῦ Ἀμφιαράου Διὸς ἱεροῦ ὁδὸν ἐλευθέρῳ βαδίζοντι σχεδὸν ἡμέρας πρόσαντα· ἀλλ' ἡ τῶν καταλύσεων πολυπληθία, τὰ πρὸς τὸν βίον ἔχουσα ἄφθονα, καὶ ἀναπαύσεις, κωλύει κόπον ἐγγίνεσθαι τοῖς ὁδοιποροῦσι». Τὴν ὁδὸν ταύτην φαίνεται ὅτι διήλθεν αὐτὸς ὁ ἴδιος συγγραφεὺς, καὶ ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ κυρία τῆς συγκοινωνίας γραμμῇ. Τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ἡ περὶ τῆς ὁδοῦ εἶναι ἡ διερχομένη τοῦ σημερινοῦ χωρίου Τατοῖου καὶ ἀνερχομένη πρὸς τὸ Κατσιμίδιον, ὅπερ τὸν τειχισθέντα ἐν Δεκελείᾳ γῶρον ὑπέθεσαν, ἀκολουθεῖ κυκλοειδῶς τὴν βάσιν αὐτοῦ, κατέρχεται δι' ἀτραποῦ δυσβάτου πρὸς ὁδὸν ὁμαλωτέραν, ἔχουσαν πρὸς ἀριστερὰ ἐντὸς παρακειμένου ἀγροῦ μεγάλους ὀγκολίθους οὐχὶ ἀμόρφου σχήματος καταπεσόντας ἴσως ἐκ τῆς κορυφῆς του αἰτίας τινὸς ἔνεκεν, εἶτα στρεφομένην πρὸς δεξιὰ διέρχεται ὀρηκτικὸν χεῖμαρρόν, οὗ ἡ κοίτη λευκοτάτων γέμει λίθων διαφόρου μεγέθους, σχῆμα καὶ μορφήν ἐχόντων θαλασσίων χαλίκων, μεθ' ὧν δι' ἐπιμήκους ὁροπεδίου, Μακρυχωράφου καλουμένου, διευθύνεται πρὸς τὴν εὐρεῖαν χαράδραν τοῦ ἁγίου Μερκουρίου, κατέρχεται εἰς αὐτὴν διὰ μεγάλων κατὰ τόπους κλίσεων καὶ ἐκδίδει πρὸς τὴν πετρώδη τὸ κατ' ἀρχὰς μεγάλην κοιλάδα τοῦ Κακοσαλεσίου, ὅπου ὀλίγον μετὰ τὴν κατάβασιν καὶ τὴν διάβασιν δύο χεῖμαρρῶν, ἑτέρα χαράσσεται πρὸς δεξιὰ ὁδὸς, διευθυνομένη πρὸς τὸ χωρίον Μπουγα, ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ καὶ λείου, ἐν μέσῳ δάσους πευκῶν καὶ δρυῶν μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ τὸ χωρίον. Ἐκεῖ δὲ ἕτερον διερχομένη χεῖμαρρόν ἀνέρχεται πρὸς αὐτὸ, ἐπὶ πετρώδους καὶ δυσκόλου ἐδάφους, μεθ' ὃ, ἡ πρὸς Ὠρωπὸν κατάβασις λεία μὲν καὶ ὁμαλή, μεγάλων δὲ ἐπίσης καὶ ἀποτόμων κλίσεων.

(1) Τὸ κείμενον τοῦ Δικαιάρχου φέρει διὰ Δαφνιδῶν, ὁ δὲ Κασαβὼν ἀναγινώσκει ἀντεῦθεν εἰς Ὠρωπὸν στάδια . . . . . ὁδὸς διὰ . . . . . καὶ τοῦ Ἀμφιαράου ἱεροῦ καὶ Ἐλευθερῶν βαδίζοντι.» κλπ. Καὶ ὁ Οὐόσσιος ἀντὶ τοῦ Δαφνιδῶν Δαφναϊδῶν ἀναγινώσκει, ἀλλὰ τόσον τὸ ἀνά χειρας ἡμῶν κείμενον, ὅσον καὶ αἱ διορθώσεις εἶναι ἐσφαλμέναι, ἡ ἡμετέρα δὲ διορθώσεις διὰ τοὺς γινώσκοντας τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ἡ δὲ ἑτέρα ἀκολουθοῦσα τὴν ἀρχικὴν πρὸς βορρᾶν διεύθυνσιν παρὰ τὸ πανδοχεῖον τοῦ ῥηθέντος Κακοσαλεσίου, περὶ δ' ἴσως ἡ ἀρχαία Σφενδάλη, καὶ τὸν Ἀσωπὸν διερχομένη, μετὰ ὥρας πορείαν συναντᾷ σταυροειδῶς ἑτέραν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς χερασσομένην ὁδὸν, ἥτις ἐκ δεξιῶν μὲν εἰς Δήλιον ἄγει καὶ πρὶν τοῦτου, δι' ἑτέρας μὲ ταύτην κοινωνούσης καὶ πρὸς ἀνατολὰς διευθυνομένη εἰς Ὠρωπὸν, ἐξ ἀριστερῶν δὲ εἰς Τάναγραν, ὅπου τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. «Τραχεῖα μὲν καὶ μετέωρος, λευκὴ δὲ τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ ἀργιλώδης» εἰς ὥρας σχεδὸν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ χωρίον Σχηματάρι. Ἀλλ' ἐπλανήθησαν· ἡ σημειωθεῖσα αὕτη ὁδὸς δὲν εἶναι ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν, δι' ἧς «ἦτε τῶν ἐπιτηδεῶν παρακομιδὴ ἐκ τῆς Εὐβοίας, πρότερον ἐκ τοῦ Ὠρωποῦ κατὰ γῆν διὰ τῆς Δεκελείας θάσσον οὔσα, περὶ τὸ Σούνιον κατὰ θάλασσαν πολυτελής ἐγίγνετο. . . .» (1) καθότι δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ζητήσῃ τις τὴν πλείονας δυσκολίας παρῆχουσιν ὁδὸν, οὐδεμίαν δὲ οἰκονομίαν χρόνου, πετρώδη, δύσβατον ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἐδάφους τῆς, σκληρὰς ἔχουσιν κλίσεις, καὶ οὔσαν μίαν τῶν πολλῶν ἐπὶ Πάργηθος διαβάσεων διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τὰς θερινὰς τῶν ζώων βοσκὰς τῶν περιοικούντων, οὐδέποτε ὅμως δυναμένην νὰ χρησιμεύσῃ ὡς γραμμὴ κυρίᾳ κινήσεως στρατῶν, μεταφορᾶς ὑλικῶν καὶ τροφῶν πολέμου ἄνευ ἀνάγκης· καθότι εἰς οὐ μεγάλην ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν πρὸς ἀνατολὰς ἑτέρα παράκειται ὁδὸς, ἧς μνείαν ἐποίησάμεθα ἀνωτέρω, ἐκτυλισσομένη ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ μετρίας κλίσεως τῆς αὐτῆς σχεδὸν ἐκτάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας φορτηγαὶ ἅμαξαι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κυλίσωνται, καὶ κυλίσονται ἔτι σήμερον ἄνευ οὐδεμιᾶς προπαρασκευαστικῆς ἀνθρωπίνου ἐργασίας, ἔχνη δὲ τροχῶν ἀμάξης διακρίνονται παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ βραχέως λόφου τῶν ἀρχαίων Ἀφιδνῶν, τανῦν Κοτρῶνη καλουμένων, ὅπερ δηλοῖ τοιαύτην ἐπ' αὐτῆς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κίνησιν.

Τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν καὶ τάνάπαλιν διαβαίνοντες. Ἐξ αὐτοῦ (Ὠρωποῦ) καὶ διὰ τῶν

(1) Θουκ. βιβ. VII. 28.

ἐπ' αὐτοῦ γεωλόφων καὶ τῆς πετρώδους Μαλακάκας ἀνέρχεται ἢ πρὸς Ἀθήνας ὁδὸς εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην Βοῦλαν, ἔχουσα ἐκ δεξιῶν τὸ ὄρος Κορακᾶ, ἅμα τῇ ἐκ ταύτης καταβάσει πρὸς ἀνατολάς, εἰς ἡμισείας ὥρας ἀπόστασιν, φαίνονται τὰ χωρία Μάξι καὶ Καπανδρίτι· εἴτα κατέρχεται πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Λιοσίων, ἔχουσα πρὸς δεξιὰ τὴν ἀνατολικὴν παρσιάν τῆς Πάρνηθος καὶ ἀφίνουσα ὀπισθεν καὶ πρὸς αὐτὴν τὸ χωρίον Κιοῦρκα, ἀριστερὰ δὲ τὰς ῥηθείσας ἀρχαίας Ἀφιδνὰς μὲ τὸ περὶ αὐτὰς πεδῖον. Ἀνέρχεται δὲ ἐν μέσῳ ὁμαλῶν καὶ καταφύτων γεωλόφων τῆς Πάρνηθος, τῶν πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Κηφισσοῦ καταληγόντων, καὶ ἐκδίδει εἰς τὴν ἄνω τῶν Ἀθηνῶν πεδιάδα. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης διήλθεν ὁ Μαρδόνιος μεταβαίνων ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν «δι' Ἀφιδνῶν καὶ τοῦ Ἀμφιαράου Διὸς ἱεροῦ» δι' αὐτῆς καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς οἱ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ τῆς Εὐβοίας διὰ τοῦ Ὠρωποῦ καὶ τὰν ἀπάλιν εἰσελθόντες στρατοὶ διέβησαν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ὅπου καὶ πάλιν διὰ ταύτης διήρχοντο οἱ ἐξ Εὐβοίας· τὸ δὲ περὶ τὰ Λιόσια περιβούρον πεδῖον ὑπῆρξε τὸ θέατρον αἱματηρῶν πολέμων πρὸς παρεμπόδισιν τῶν εἰς Ἀθήνας διευθυνομένων Τουρκικῶν στρατῶν δι' αὐτῆς μετεκόμιζον τὰς ἐκ τῆς Εὐβοίας τροφὰς οἱ Ἀθηναῖοι· τὴν διὰ τῆς Ὠρωπείας γῆς καὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης συγκοινωνίαν ἠθέλησαν νὰ διακόψουν οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὴν Δεκέλειαν καταλαβόντες καὶ τειχίσαντες. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν, ἐφ' ἧς ἐκυριάρχει ἡ Δεκελεία. Ἀὐτὴ εἶναι ἄσκοπον νὰ δώσωμεν πληροφορίας τινὰς καὶ περὶ τοῦ κατεχομένου αὐτοῦ χώρου κατὰ τὸν Δεκελειακὸν πόλεμον, στήριζόμενοι ἐπὶ ἱστορικῶν βάσεων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Δεκελείας ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων πολλοὶ τῶν ἐν Ἀθήναις δούλων κῆτορ μόλησαν πρὸς αὐτοὺς (ἕως εἰκοσι χιλ.), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἦσαν τεχνῖται. Διόδωρος δὲ ὁ Σικελιώτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ α'. ἔτος τῆς ἐννενηκостῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος ὁ βασιλεὺς Ἀγίς, ὠφελούμενος ἀπὸ ἀσέλγητον καὶ σκοτεινὴν νύκτα, κατήλθεν ἐκ Δεκελείας,

ἡγούμενος εἰκοσιοκτὼ χιλ. πεζῶν καὶ χιλίων διακοσίων ἱππέων, τοποθετηθεὶς ὑπ' αὐτὰ τὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν φυλάκων τινὰς κατασφάζας καὶ τοὺς λοιποὺς ἀπωθήσας ἐντὸς τῶν τειχῶν κλπ. . . . . Κατὰ πᾶσαν λοιπὴν πιθανότητα ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἀφῆκεν ἐν Δεκελείᾳ φρουράν τινα ἐκεῖθεν ἀπερχόμενος καὶ ἐκ τῶν μαχίμων ἀνδρῶν αὐτοῦ βεβαίως τινὲς ἐκωλύθησαν νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὸν ἕνεκα νοσημάτων κλπ. Ἐὰν δὲ θεωρήσωμεν τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπάρχοντα ἐν Δεκελείᾳ συμμαχικὸν στρατὸν εἰς τριάκοντα πέντε χιλιάδας, δὲν εἶναι ὑπερβολή, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ παλαιοὶ μαχηταί, καὶ πρὸ πάντων οἱ Σπαρτιᾶται, ἡκολουθοῦντο εἰς τοὺς πολέμους ὑπὸ δούλων. Ἐὰν εἰς τούτους προσθέσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς Δεκελείας, ὑπολογίζοντες αὐτοὺς αὐθαιρέτως κατ' ἐλάχιστον ὅρον εἰς πέντε χιλιάδας, καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εὐρίσκοντο ἐν ἐχθρικῇ χώρᾳ καὶ ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ προμηθεύωνται ἐξωθεν, καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς Βοιωτίας, συμμαχικῆς χώρας, τὰς τροφὰς καὶ λοιπὰ τῆς συντηρήσεως ἀναγκαῖα, προϋποθέντες ἄνδρας οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν 5,000 ἀσχολουμένους διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τούτων, τὴν ὁποίαν ὑποθέτω καλῶς ὀργανισμένην, ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὅλος τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Δεκελείᾳ διαμενοντῶν ὑπερέβαινε τὰς ἐξήκοντα πέντε χιλ. Τοσοῦτος πληθυσμὸς τὸ πλεῖστον ἐκ πολεμιστῶν συγκείμενος κατεῖχε βεβαίως ἑκτασιν ἀρκοῦσαν καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας του καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐκτέλεσιν τῶν κινήσεών του. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι, ἐκτὸς τῆς ἀπὸ Δεκελείας εἰς Ἀθήνας ἀγούσης κυρίας ὁδοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατοχῆς ἡνοίχθησαν καὶ ἕτεραι ὁδοὶ ἀρκοῦσαι διὰ τὴν κάθοδον τῶν δυνάμεων αὐτῶν πρὸς τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ πρὸς τὴν Ὠρωπείαν ὁδὸν ἀφ' ἐτέρου, τῆς ὁποίας ἡ κατοχὴ πολὺ τοὺς ἐνδιέφερε. Νομίζω ὅτι ἡ εὐρεῖα κοιλάς, ἡ πρὸς τὰ Α. Μ. τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως ἐκτεινομένη καὶ περιοριζομένη ὑπὸ δασωδῶν γεωλόφων, εἶναι ἀρκετῆς ἐκτάσεως διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαμενοντῶν ἐν Δεκελείᾳ, καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ χῶρος ὁ κατεχόμενος ὑπ' αὐτῶν διὰ τὰς διαφόρους αὐτῶν ἀνάγκας· οὐδαμοῦ καθ' ὅλην τὴν Δεκελεικὴν χώραν ὑπάρχει ἑκτασις δυναμένη νὰ ἐπαρκέσῃ ὡς αὕτη. Ἀλλὰ τὸ

τειχισθὲν μέρος, τὸ προωρισμένον διὰ τὴν φρουράν τὴν διαχειμάζουσαν ἐκεῖ, δὲν εἶναι βεβαίως ὁ μεμακρυσμένος καὶ ἀπότομος τοῦ Κατσιμιδίου βράχος. Τὰ ἐπ' αὐτοῦ τείχη ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν πλεον μεμακρυσμένην τοῦ Πελοπον. πολέμου, καὶ ἐγένοντο μᾶλλον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν αὐτοῖς κατοικούντων παρὰ διὰ τὴν ἐν Δεκελείᾳ Πελοποννησιακὴν φρουράν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ, καὶ ἥτις διαχειμάζουσα ἐπὶ τοῦ μεμακρυσμένου καὶ ἀπροσίτου ἐκείνου βράχου οὐδὲ ὅπως ἡδύνατο νὰ παρεμποδίσῃ τὸν ἐπισιτισμὸν τῆς πόλεως οὐδὲ νὰ παραβλάψῃ αὐτήν. Ὁ σκοπὸς τοῦ τειχισμοῦ τῆς Δεκελείας ἦτο ὅπως δυνηθῶσι νὰ περιορίσωσι καθ' ἕλκον τὸ ἔτος ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐμποδίσωσι τὸν ἐπισιτισμὸν αὐτῆς καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν περὶ αὐτὴν πεδιάδων, καὶ οὕτως ἐπαυξάνοντες τὰς στενοχωρίας καὶ οἰκονομικὰς δυσκολίας, ἐπιταχύνωσι τὴν πτώσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ βράχος τοῦ Κατσιμιδίου οὐδὲ ὅπως ἦτο κατάλληλος πρὸς τοῦτο. Ὁ κ. *Λήκ* νομίζει ὅτι τὰ ἐπ' αὐτοῦ λείψανα ὀχυρωμάτων εἶναι μᾶλλον τῆς ἀρχαίας κωμολέως ἢ τοῦ δήμου παρὰ τοῦ Λακεδαιμονικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν, εἶναι πιθανώτερον νὰ κατεῖχε τὸ παρὰ τὸ Ταττίον μεμονωμένον ὕψωμα. Εἶναι δύσκολον νὰ ὀρίσῃ τις, ὅποιον ἐννοεῖ ὁ κ. *Λήκ* φρονῶ ὅμως ὅτι εἶναι ἐκεῖνο, ἐφ' οὗ ὠκοδόμηται τὴν σήμερον ὁ ἀνεμόμυλος. Δοκιμάζω νὰ χαρακτηρίσω τὰ ἐπὶ τοῦ Κατσιμιδίου λείψανα ἀρχαίων τειχῶν ἀποφαίνομαι ὅμως ὅτι δὲν εἶναι τὰ Πελοποννησιακὰ τείχη, καὶ πρῶτον ἢ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν δὲν εἶναι ἢ διὰ τοῦ Ἀγίου Μερκουρίου ἄγουσα, ἀλλ' ἢ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ὑποδειχθεῖσα, δεύτερον τὸ τεῖχος κατὰ τὸν Θουκυδίδην «ὠκοδόμητο ἐπὶ τῷ πεδίῳ καὶ τῆς χώρας τοῖς κρατίστοις (ἐς τὸ κακουργεῖν)», καὶ οὐχὶ ἐν μέσῳ τῶν ὁρέων καὶ βράχων, ὡς τὸ Κατσιμίδιον, ἀπροσίτων καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πεζοὺς, ἀδυνατούντων δὲ ἐντελῶς τῶν «ἐκ τῆς πόλεως ἐξελαυνόντων ἱππέων, πρὸς τε τὴν Δεκελείαν καταδρομὰς ποιουμένων» νὰ διευθυνθῶσιν ἐκεῖ. Ἡ δὲ περὶ αὐτὸ γῆ δὲν εἶναι «ἀπόκροτος», ἀλλὰ βραχέως καὶ ἀπρόσιτος. Ἄν δὲ ἐπισταμένως ἐξετάσῃ τις τὰ τείχη ταῦτα, πείθεται ὅτι δὲν εἶναι ἑνὸς ἔργου. Οἷόςδ' ἦτοτε δὲ

καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, ὁ τῶν ἐργαζομένων ἦτο τοσοῦτος, ὅσον ἡ μετρικὴ ἔκτασις τοῦ ἔργου καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ ἐπέτρεπον. Ἐχων δέ τις ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τοῦ ἔτους λειψυδρίαν, τὴν δυσκολίαν εἰς τὴν μεταφορὰν καὶ ἀνάβασιν τῶν βαρέων καὶ δυσμετακομίστων ὑλικῶν, πείθεται ὅτι εἶναι ἔργον χρόνου πλείοτερου καὶ ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκδιωκόντων μακροτέραν ἀσφαλῆ βίωσιν, στερεωτέραν ἐργασίαν καὶ οὐχὶ πρόσκαιρον καὶ ὠρισμένου σκοποῦ.

Κατερχόμενός τις ἐκ τῆς βασιλικῆς ἐπαύλεως πρὸς τὰ Μ. Α. διὰ τῆς νέας ἀμαξίτης ὁδοῦ ἀφίνει κατὰ πρῶτον πρὸς ἀριστερὰ τὸν λόφον τοῦ ἀνεμομύλου, οὗ μνεῖαν ἐποηισάμην ἀνωτέρω· περὶ αὐτὸν πρὸς τὴν πρὸς τὰ Α. Μ. κατερχομένην ὁμαλὴν κοιλάδα, ἣν ὑπέθεσα ἀνωτέρω κατοικουμένην κατὰ τὸν Δεκελεικὸν πόλεμον καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρχεν ἡ κωμόπολις τῆς Δεκελείας, διακρίνονται λείψανα ἀρχαίων κτιρίων, λίθοι κατὰ σωροὺς καὶ μεμονωμένοι, ὀγκώδεις καὶ μὴ, φρέατα καὶ ἄλλα σημεῖα δικαιολογοῦντα τὴν ὑπαρξιν κατοικουμένου χώρου, τειχῶν, παρακειμένων δημοσίων οἰκοδομῶν ἢ ἄλλων κτιρίων. Πρὸ δὲ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κατωτέρου σημείου τῆς κοιλάδος ὀλίγα μέτρα πρὸς δεξιὰ ἐντὸς ἀγροῦ ἐνεργηθείσης ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν διάφοροι ἐπιτύμβιοι στήλαι, ἐκ λευκοῦ πεντελικοῦ μαρμάρου, διαφόρων σχημάτων, κεκοσμημέναι διὰ γλυφῶν καὶ φέρουσαι σχεδὸν πᾶσαι ἐπιγραφὰς δημοτῶν Δεκελείων ἢ Δεκελέων, πλὴν μιᾶς, ἐφ' ἧς γέγραπται *Λύσσης Τεγεάτης*, ἐπ' αὐτῆς δὲ ἀνάγλυφον καλῆς τέχνης παριστάνον πολεμιστὴν ἢ στρατιώτην πρὸς δεξιὰ κρατοῦντα διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα, καλύπτουσιν τὸ ὀλίγον πρὸς τὸ ἔμπροσθεν κεκλιμένον σῶμά του. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὁ Τεγεάτης οὗτος ἔπεσε κατὰ τὸν Δεκελεικὸν πόλεμον συνεκστρατευόντων τῶν Τεγεατῶν ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν. Περιγραφὴ καὶ δημοσίευσις τῶν ἀνακαλυφθέντων τούτων μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν ἐγένετο, νομίζω, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Βερολίῳ παρὰ τοῦ κυρίου Λύδερς. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ὑποστηρίζουν τὴν γνώμην μου ὅτι παράκειται αὐτοῖς ἐν τῇ κοιλάδι ἡ Δεκέλεια. Πρὶν ἢ στρέψῃ τις πρὸς δεξιὰ ἐπὶ τῆς

ιδίας ὁδοῦ ὑψοῦται κατὰ μέτωπον καὶ πρὸς μεσημβρίαν κατὰ-
 φυτος ἐκ πευκῶν λόφος, εἰς οὗ τὴν ὑπώρειαν ἠνεώχθη ἀμαξίτη
 ὁδός, ἥτις κυκλοσιδῶς καὶ βαθμηδὸν ἀνέρχεται εἰς τὸν μέγρι τῆς
 κορυφῆς του, οὔσης ἐπὶ μήκους ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ὅπου
 φαίνεται ὁ σχηματισμὸς τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς, ἐρ' ἧς οἰκί-
 σκος μικρὸς ὠκοδόμηται διὰ τὴν φύλαξιν τῶν δασῶν τοῦ Βασι-
 λέως. Ἐκ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ λόφου τούτου κατέρχονται
 αἱ ποδιαὶ του κυματοσιδῶς καὶ οὐχὶ δι' ἀποτόμων κλίσεων, καὶ
 ἀπολήγουν ἐξ ἀνατολῶν μὲν πρὸς ῥεῦμα ὅπερ πρὸς Κηφισὸν ἐκ-
 δίδει, καὶ πέραν τοῦ ὁποίου ἕτερος ὑψοῦται λόφος ἐπιμήκους
 ἐπίσης σχήματος, ὁ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καλούμενος. Πρὸς με-
 σημβρίαν δὲ διακόπτονται ὑπὸ ἐπιπέδων κεκλιμένων καὶ κοιλά-
 δων μικρῶν, μεθ' ἧς καὶ πάλιν ἡ ὁμολή πρὸς τὴν πεδιάδα ἀκα-
 λουθεῖ κλίσις. Ὁ λόφος οὗτος ὑψοῦται πράγματι «ἐπὶ τῷ πε-
 δίῳ καὶ τῆς χώρας τοῖς κρατίστοις». Φαίνεται ἐκεῖθεν ἡ πόλις
 Ἀθηνῶν καὶ τὰ εἰς τὸν Πειραιᾶ εἰσερχόμενα πλοῖα, κυριαρχεῖ
 ἐπὶ τῆς μεταξὺ Πεντέλης καὶ Πάρνηθος κοιλάδος, ἣν ὁ Κηφισὸς
 διαρρέει, καὶ δι' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ὠρωπὸν.
 Ἀπέχει τῆς πόλεως εἰκοσιτέσσαρα ὡς ἑγγιστα χιλιόμετρα ἢ ἕκα-
 τὸν εἰκοσι σταδίους, λογιζομένου ἐκάστου εἰς διακόσια μέτρα.
 Περὶ τὴν κορυφογραμμὴν αὐτοῦ εἰς ἀκτῖνα σχεδὸν διακοσίων μέτρων
 φαίνονται θεμέλια ἀρχαίου τείχους, ἀκολουθοῦντα τὴν μορφὴν τοῦ
 λόφου. Ἀνασκαφὴ ἐνεργηθεῖσα πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν κλιτὺν
 αὐτοῦ ἐβεβαίωσε τὴν ὑπαρξιν τοῦ τείχους τούτου καὶ ἐδικαίωσε
 τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ, Παλαιόκαστρον παρὰ τῶν περιοικούντων
 καλούμενου. Ἀκριβῶς δὲν δύναται τις νὰ ὀρίσῃ τὸ σχῆμα τοῦ τεί-
 χους τούτου, εὐκολος ὅμως ἔσεται ὁ προσδιορισμὸς διὰ τῆς ἐκ-
 χώσεως κατὰ μῆκος τῶν θεμελίων του. Τὸ εἶδος τῆς οἰκοδομῆς
 φαίνεται πράγματι πρόσκαιρον καὶ ἄνευ περιττῆς ἐργασίας. Ἀκο-
 λουθῶν δὲ τις πρὸς ἀνατολὰς τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἐπὶ ἀτραποῦ
 πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐπίσης ἀγούσης εὕρισκει λίθους ἐσπαρμένους οὕτως
 εἰπεῖν ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῆς. Ἰχνη δὲ πάλιν τειχῶν φαίνονται
 παρὰ τὸ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ λόφου κατερχόμενον ῥεῦμα, πρὸς δ'
 καὶ ἡ ἀτραπὸς καταβαίνει σύσκιος ἀπὸ πλατάνων καὶ πευκῶν,
 εἴτα ἀνερχομένη πρὸς τὸν λόφον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ἀκο-

λουθεῖ τὴν βορειοανατολικὴν κλιτὺν αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος, συναντῶσα ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν αὐτῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ μικρὸν ἐρειπωμένον Βυζαντινὸν ἐκκλησιδίδιον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σώζονται ἀκόμη ζωραὶ Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι. Ἡ ὁδὸς αὕτη, ἀκολουθοῦσα πάντοτε τὴν πλαγίαν τοῦ ἐπιμήκους τούτου λόφου, διέρχεται ἐπὶ τῆς χαίτης αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ κλίσιν, καὶ μετ' οὐ πολὺ στρεφομένη πρὸς τὰ δεξιὰ κατέρχεται πρὸς τὴν πεδιάδα κατευθυνομένη πρὸς τὰς Ἀθήνας, καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δεκελειαν ἄγουσα· ἐξ ἀριστερῶν δὲ διὰ τῶν ἐρειπίων τοῦ χωρίου Μπάφι καὶ τῶν ὑπορειῶν τοῦ λόφου τοῦ Κεραμιδίου συνερχομένη ἡ αὕτη, κατέρχεται μετ' οὐ πολὺ πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Λιοσίων καὶ ἐκεῖθεν δι' Ἀφιδνῶν εἰς Ὠρωπὸν.

Ἐξ ὅλων τούτων τῶν πληροφοριῶν καὶ τῆς ἐπὶ τόπῳ ἐξετάσεως νομίζω, ὅτι ὁ λόφος οὗτος τοῦ Παλαιοκάστρου εἶναι ὁ χώρος, ὃν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτείχισαν. Ἀνασκαφαὶ πλέον ἐκτεταμέναι ἐλπίζω ὅτι θέλουν βεβαιώσῃ τὴν ὑπόθεσίν μου ταύτην. Ἐὰν δὲ ὁ εἰρημένος λόφος καὶ τὸ περὶ αὐτὸν τεῖχος δὲν ᾔναι τὸ Λακεδαιμονικόν, ποῖον ἄλλο σημεῖον ἐντὸς τῆς Δεκελειακῆς χώρας δύναται νὰ ἔχῃ ὑπὲρ αὐτοῦ περισσότερα διδόμενα; (1)

Ἐν Ἀθήναις, 20 Ἀπριλίου 1874.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ ΒΑΣΣΟΣ,

διαγγελεὺς τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως.

---

(1) Χάρτης τοπογραφικὸς, τὸν ὁποῖον ἐσχιδίσαμεν μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας, θέλει καταστήσει εὐληπτοτέραν τὴν παρούσαν διαιρηδὴν. Τὸν χάρτην τοῦτον θέλομεν παραθέσει προτεχῶς, ὅταν ὁ λιθογράφος ἀποπερατώσῃ αὐτόν.

Ὁ σπουδαιότερος πολέμιος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ὑπάρχει ἀναντιρρήτως ὁ παπισμός. Ἡ ἀνατολὴ βρίθει ἔτι καθολικῶν ἱεραποστόλων καὶ μάλιστα Ἰησοῦϊτῶν ἐν μέσῳ δὲ ἡμῶν ὑπάρχουσι καθολικὰ σχολεῖα ὑπὸ τὸ πρόσχημα μὲν χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι εὐαρίθμων καθολικῶν, πράγματι δὲ πρὸς σκοποὺς προσηλυτιστικούς. Οἱ Ἰησοῦϊται ἐλπίζουσι μέχρι τοῦ νῦν, ὅτι θὰ δυνηθῶσι ποτε νὰ γίνωσι κύριοι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὑποτάσσοντες αὐτὴν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ποντίφηκος. Δὲν εἶναι πολὺς χρόνος, ἀφ' οὗ ἐτόλμησαν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου εἶναι ἡ κυρία ἐξίς αὐτῶν, νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας παράδοξά τινα δελτία, ἐν οἷς προτρέπονται οἱ ὀρθόδοξοι, εἰάν θέλωσι τὴν ἑαυτῶν ψυχικὴν σωτηρίαν, νὰ ἐγκαταλίπωσι δῆθεν τὸ σχίσμα, καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς μόνης ἀληθοῦς ἐκκλησίας, τῆς ἐκκλησίας δηλ. τοῦ ἀλανθάστου πάπα! Εἰς τὰ δελτία ἐκεῖνα ὡς ἀπάντησις ἀπ' Ἀθηνῶν ἔστω ἡ μελέτη αὕτη. Ἡ Ῥώμη εἶναι πάντοτε ἐπιφοβὸς δύναμις. Δὲν ὑπῆρξε δὲ τοιαύτη μόνον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ πάπαι ἤγον καὶ ἔφερον τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ὅτε ἐκίνουν σύμπασαν τὴν δύσιν εἰς σταυροφορίαν κατὰ τῶν μουσουλμάνων ἐν τῇ ἀγίᾳ γῇ καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε διένεμον τὰ στέμματα εἰς τοὺς βασιλεῖς, ὅτε ἀφώριζον αὐτοκράτορας καὶ ἔλυον τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὅρκου, ὅτε διὰ τῆς φρικώδους ἱερᾶς ἐξετάσεως ἐτυράννουν τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τοὺς πεφωτισμένους τούτους αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν τοσούτων τοῦ πολιτισμοῦ προόδων ὁ παπισμὸς κινεῖται καὶ δὲν ἀπώλεσε πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ὑπάρχει ἔτι παρὰ τοῖς χωρικοῖς πληθυσμοῖς καὶ παρὰ τοῖς ὄχλοις τῶν πόλεων ἐν τῇ δύσει ἀρκετὴ ἀμάθεια, ὥστε ἡ Ῥώμη νὰ δύναται νὰ ἐξασκῇ ἐπιρρῶν. Ἐν ὅσῳ δὲ ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις

(1) Ἐπιτομὴ τῆς μελέτης ταύτης περὶ Φωτίου ἀνεγνώσθη παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐξετάσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ῥιζαρίου σχολῆς τῇ 1^ῃ Ἰουνίου παρόντος ἔτους.

δὲν γενικεύεται πανταχοῦ παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς, ἐν ὅσῳ ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ βαρβαρότης τοῦ λαοῦ συμβαδίζουσι συνυπάρχοντα παραλλήλως μετὰ τῆς προόδου τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς δυτικῆς κοινωνίας, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὁ παπισμὸς θά ᾔῃαι μεγάλη δύναμις. Ἰδοὺ διὰ τί οἱ αὐστηροὶ, ὑπεράλπειοι καθολικοὶ ἐπολέμησαν ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ γαλλικῇ ἐθνοσυνελεύσει τὸ περὶ ὑποχρεωτικῆς τοῦ λαοῦ ἐκπαιδεύσεως νομοσχέδιον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Ἰδοὺ διὰ τί καὶ τὸ κίνημα τῶν παλαιῶν καθολικῶν ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον σκοπεῖ τὴν καταπολέμησιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας τῆς θεσπισθείσης ἐν τῇ Βατικανῇ συνόδῳ διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, τὴν περιστολὴν τῶν δεισδαιμονιῶν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν ἀνακαίνισιν ἐν γένει ταύτης διὰ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, περὶωρίσθη μέχρι τοῦ νῦν σχεδὸν μόνον μετὰ τῶν τάξεων τῶν πεπαιδευμένων, ὁ δὲ λαὸς καὶ ὁ αὐτὸν ὁδηγῶν κλῆρος ἡ ἔμειναν ψυχροὶ πρὸς αὐτὸ ἢ καταπολεμοῦσι μετὰ φανατισμοῦ τοὺς παλαιούς καθολικούς. Πόσον ἰσχυρὸς εἶναι ὁ παπισμὸς ἔτι καὶ νῦν ἀποδεικνύει καὶ ἡ φοβερὰ πάλῃ ἡ μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν κυβερνήσεων ἐν Ἰταλίᾳ, Πρωσσίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Ἰσπανίᾳ διεξαγομένη καὶ τὸ κράτος τῶν κληρικῶν ἐν Γαλλίᾳ. Πανταχοῦ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα καὶ ὁ κλῆρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, μηδὲν τῶν νόμων τῶν διαφόρων κρατῶν σεβόμενοι, παραβαίνουσιν αὐτοὺς σκανδαλωδῶς, παριστάμενοι ὡς ἐχθρική δύναμις κεκηρυγμένη κατὰ πάσης προόδου, κατὰ πάσης ἐλευθερίας πολιτικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Ὁ πάπας ἔτι καὶ νῦν ἀξιοῖ νὰ κηδεμονεύῃ τοὺς λαούς· ἡ δὲ ἐλευθερία αὐτῶν καὶ ἡ ἀπὸ τῆς κληροκρατίας χειραφέτησις αὐτῶν εἶναι τῷ πάπᾳ σατανικὴ ἀποπλάνησις· διότι οὕτω ἐχαρακτήρισθησαν αἱ τάσεις αὐταὶ τῶν νεωτέρων λαῶν ἐν τῇ διαβολῇ ἐγκυκλίῳ καὶ τῷ συλλάβῳ Πίου τοῦ Θ', ἅτινα ἐπεκυρώθησαν καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ Βατικανῇ συνόδῳ. Ἡ ἀνατολή εὐτυχῶς εἶναι ἀπηλλαγμένη τοῦ μεγάλου τούτου κακοῦ, τοῦ παπισμοῦ. Ἐζήτησε μὲν οὗτος ἀπὸ πολλῶν αἰώνων νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐκ τουτοῦ δύναμιν καὶ ἐνταῦθα, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, εἰς τὰς ἑαυτῆς παραδόσεις

ἐμμένουσα πίστῃ, ἀπέκρουσε τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ τούτους. Πρῶτος δὲ ὁ πολὺς Φώτιος ἀνέλαβε τὸν φοβερόν τοῦτον κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἀγῶνα καὶ νικηφόρως διεξήγαγεν αὐτὸν, ὅτε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Πᾶσα ἡ μετὰ ταῦτα κατὰ τοῦ ἐκ τῆς δύσεως τούτου ἐχθροῦ ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἀντίδρασις εἶναι συνέχεια τῆς πάλης ταύτης ὑπὲρ τῶν δικαιοματίων καὶ παραδόσεων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥς τὴν σημαίαν ἀνύψωσε πρῶτος ὁ Φώτιος. Ἄνευ τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς παπικῆς ἀλαζονείας τῶν τοῖς ἔχνεσιν αὐτοῦ ἀκολουθησάντων ἀπὸ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρι τοῦ Μηνιάτου, σήμερον ἡ ἀνατολὴ θὰ ἀπετέλει μέρος τῆς παπικῆς ἐκκλησίας· ἐκκλησιαστικῶς θὰ διηκούμεθα ἀπὸ Ῥώμης, ἐκεῖθεν ὡς δούλοι δεχόμενοι παρὰ τοῦ ἀλανθάστου διαταγὰς· παπικοὶ βικάριοι θὰ ἦσαν οἱ ἀνώτατοι ἡμῶν ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἷς θὰ ὑπέκειντο πατριάρχαι καὶ ἀνατολικαὶ ἐπισκόπων σύνοδοι· πᾶσα ἡ ἀρχαία, ἀπὸ τῶν ἀποστόλων χρονολογουμένη ἀνεξαρτησία τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, πᾶσα ἐν γένει ἡ πατροπαράδοτος αὐτῶν διοίκησις θὰ ἐξέλιπεν· οἱ κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἀρχαίων πατέρων οὐδεμίαν πλέον θὰ εἶχον ἰσχὺν ἐναντίον τοῦ δυτικοῦ κανονικοῦ δικαίου τοῦ ἐπὶ τῶν ψευδοῖσιδωρείων διατάξεων στηριζομένου, καὶ ἐν γένει τῆς θελήσεως τοῦ ἀλανθάστου· ἡ θεολογία ἡμῶν, ἀρνούμενη τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς διδασκάλους καὶ φωστῆρας τῆς ἐκκλησίας, θὰ μετεσχηματίζετο κατὰ τὰς λεπτολόγους καὶ γελοίας θεωρίας τῶν μεσαιωνικῶν τῆς δύσεως θεολόγων, τῶν σχολαστικῶν λεγομένων, πλουτιζομένη καὶ διὰ νέων δογμάτων, ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἀσπίλου συλλήψεως καὶ τοῦ ἀλανθάστου· ἡ λατρεία ἡμῶν ἀντὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὡραίᾳ γλώσσῃ ἡμῶν, τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, θὰ ἐτελεῖτο ἴσως ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Ῥώμης, τῇ λατινικῇ· τὰ δὲ ἦθη ἡμῶν θὰ ἦσαν τὰ ἦθη τῶν Βενετῶν καὶ Νεαπολιτῶν. Τοιαύτην οἰκτρὰν εἰκόνα θὰ παρίστα σήμερον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἐάν, ὅτε ὁ παπισμὸς, δυνηθεὶς ἔνεκα διαφορῶν περιστάσεων νὰ ὑψωθῇ ἐν τῇ δύσει εἰς μεγάλην δύναμιν, ἐπειράθῃ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, δὲν εὐ-

ρίσκετο εἰς Φώτιος, ὅς τις ὄργανον βεβαίως γενόμενος τῆς θείας προνοίας, νὰ σώσῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου κινδύνου. Τίνα δὲ θὰ ἦσαν, ἐὰν ὁ παπισμὸς τότε ἐνίκα, τὰ ἀποτελέσματα καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἡμῶν ἐθνισμόν, ἕκαστος εὐκόλως δύναται νὰ κατανοήσῃ. Ὁ ἐλληνισμὸς δηλητηριάζόμενος ὑπὸ τοῦ παπισμοῦ θὰ ἀπεμαραίνετο, καὶ θὰ ἐνοθεύετο· θὰ συνέβαιεν ἀπάσῃ τῇ ἀνατολῇ, ὅτι συνέβη εἰς ὀλίγα μέρη αὐτῆς, ὅπου ἡδυνήθησαν οἱ λατῖνοι νὰ ἐπικρατήσωσι, καὶ ὅπου ἐσχηματίσθη τὸ εἰδεχθὲς ἐκεῖνο καὶ ἀπαίσιον κράμα τῶν κολουμένων γραικοκαθολικῶν ἢ γραικολατίνων, ἀνθρώπων μηδεμίαν διακεκριμένην ἐθνικὴν συνείδησιν ἐχόντων, ἀγνωσούντων δὲ, ἂν εἶναι Ἱταλοὶ ἢ Ἑλλήνες, τοῦτο δὲ μόνον γινωσκόντων, ὅτι εἶναι δοῦλοι τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἱερέως¹). Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς προησθάνετο κατὰ βάθος τὰ ἐπιβλαβῆ ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς ὑπὸ τὴν Ῥώμην ὑποταγῆς, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε μετὰ τὸ σχίσμα ἠθέλησεν ἐνδίδων εἰς οἰαζόμενους ὑποκινήσεις εἴτε αὐτῶν τῶν παπῶν, ζητούντων πάντοτε τὴν ὑποταγὴν τῆς ἀνατολῆς, εἴτε τῶν αὐτοκρατόρων ἐνεργούντων χάριν τῶν δυναστικῶν αὐτῶν συμφερόντων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, νὰ δεχθῇ ταύτην. Τὴν εἰς τὰ πάτρια ἐμμονὴν ταύτην καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς Λατίνους ὀνομάζουσιν οἱ δυτικοὶ συγγραφεῖς συνήθως δεισιδαιμονίαν τῶν βυζαντινῶν. «Εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἡμῶν, λέγει ὁ σοφὸς Κοραῆς²), ἀποδίδουσιν οἱ Λατῖνοι τὸ πείσμα τοῦ κοινοῦ λαοῦ νὰ μὴ ἐνωθῇ μὲ τοὺς παπιστάς, καὶ τὴν σταθεράν αὐτοῦ ἀντίστασιν εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ τὸν ἐνώσωσιν αὐτοκράτορας. Εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ὅμως ταύτην (ἂν ἐγέννησέ ποτέ τι καλὸν ἢ δεισιδαιμονία) χρεωστοῦμεν οἱ σημερινοὶ γραικοὶ τὴν ὑπαρξίν μας. Χωρὶς τὸ εὐτυχέστατον τοῦτο πείσμα τῶν πρὸ ἡμῶν, καὶ ἡ δεισιδαιμονία ἤθελεν αὐξηθῆν ἐπὶ

(1) Ἐννοεῖται, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ τινες ἐπαινεταὶ ἐξαιρέσεις μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' αἱ ἐξαιρέσεις δὲν καταργοῦσι τοὺς κανόνας. Ἀναγνώτω ὁ βουλόμενος τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ θέλει ἴδῃ, ἂν οἱ γραικοκαθολικοὶ π. δ. χ. τῶν νήτων τοῦ Αἰγαίου προσηνέχθησαν ὡς Ἑλλήνες ἢ ὡς ἐχθροὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας.

(2) Προλεγ. Α' τόμ. Ἀτάκτων, σελ. κδ'.

πλέον, καὶ τὰ πολυπληθῆ τάγματα τῶν δυτικῶν μοναχῶν ἐμελλον νὰ καταβρωμίσωσι τὸ ἔδαφος τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος καὶ τὰ νερωνικὰ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως κριτήρια νὰ φλογίζωσι τοὺς Ἕλληνας ὡς κατέφλεξαν πολλὰς μυριάδας δυτικῶν, καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία νὰ ὑποταχθῇ ὡς εἰς κεφαλὴν εἰς τὸν πάπαν, καθὼς ὑποτάσσονται ἀκόμη σήμερον πολλοὶ τῆς φωτισμένης Εὐρώπης λαοί, ἄλλοι διότι κρατοῦν ἀκόμη τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους εἰς τὰ πανταχόθεν περιλάμποντα φῶτα τῆς παιδείας, καὶ ἄλλοι, διότι ἔχοντες καὶ αὐτοὶ μεταξὺ τῶν ὄχι ὀλίγους ἀκόμη ἐκουσίως τυφλοὺς, ἔκριναν φρονιμώτερον νὰ ἀφήσωσι τὴν κατὰ τριψὶν τῆς παπικῆς τυραννίας εἰς τὸ ῥινίον τῆς τυπογραφίας παρὰ νὰ τὴν πελεκίσωσι μὲ τὴν βίαν. Καὶ ἡ τυπογραφία δὲν θέλει προδόσει τὰς ἐλπίδας τῶν. Ἡ ἀκαταμάχητος αὐτῆς ὀπλοθήκη

α... Πολλῶν πολλῶν κατέλυσε κέρηνα

«ἦδ' ἔτι λύσει».

(Ἠιδ. Β', 117)».

Οὕτω κρίνομεν ἡμεῖς ἐν τῇ ἀνατολῇ περὶ τοῦ σχίσματος τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ. Οὕτω δὲ ἐκτιμῶμεν τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἰδίᾳ αἰωνίαν ὀφείλουσιν εὐγνωμοσύνην τῷ μεγάλῳ Φωτίῳ διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ παπισμοῦ.

Τοὺς ἀγῶνας τούτους τοῦ Φωτίου καὶ ἐν γένει τὰ κατ' αὐτὸν ἐκθέτομεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

Οὐδενὸς ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρὸς ὁ βίος διεστράφη τοσοῦτον παρὰ τῶν ἱστορικῶν, ὅσον ὁ τοῦ Φωτίου· διότι πάντες σχεδὸν οἱ ἐκ τῶν δυτικῶν ἱστορικῶν περιγράψαντες τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τὸ σχίσμα, δυσμενῶς πρὸς τὸν Φώτιον διακείμενοι ὡς καταπολεμήσαντα τὸν αὐτοῖς προσφιλεῖ παπισμὸν, ἀντὶ νὰ ἐξετάσωσι τὰ πράγματα ἀμερολήπτως, ἐσπούδασαν νὰ παραστήσωσι τὸν Φώτιον ὡς τὸν αἴτιον τοῦ σχίσματος, νὰ δικαιολογήσωσι δὲ τὴν παπωσύνην, ἀκολουθοῦντες τυφλῶς τοῖς περὶ Φωτίου ὑπὸ τῶν γνωστῶν καὶ κεκηρυγμένων αὐτοῦ ἑθρῶν Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος¹⁾, Μητροφάνους ἐπισκόπου Σμύρνης²⁾, Στυλιανοῦ τοῦ Νεο-

(1) Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἱγνατίου.

(2) Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Μανουὴλ Πατρίκιον ἐκ τοῦ ἔτους 870.

καίσαρείας¹) καὶ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου²) ἐν Ῥώμῃ γράψαι φεῖσιν. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξεν εἰς τῶν φαυλοτέρων ἀνθρώπων τοῦ Θ' αἰῶνος, ὑπὸ τριῶν παπῶν κατακριθεὶς καὶ καθαιρεθεὶς ἔνεκα διαφορῶν ἐγκλημάτων, ὑπὸ Λέοντος δηλ., Βενεδίκτου καὶ Νικολάου³). Καὶ ὅμως οἱ Λατῖνοι ἱστορικοὶ θεωροῦσι τοῦτον ἀξιόπιστότερον αὐτοῦ τοῦ Φωτίου, ἐκθέσαντος τὰ κατ' αὐτὸν γεγονότα ἐν διαφοροῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ καὶ τῆς μαρτυρίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ Φωτίου γενομένων πολυπληθεστάτων συνόδων κατὰ τὸ 867 καὶ 879, καθὼς καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, τοῦ ἐξακολουθήσαντος τὸν Θεοφάνη, Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου, τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ, τοῦ Ζωναρά καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Οὕτως ἐμπαιθῶς συνέγραψαν τὰ περὶ Φωτίου ὁ Βαρώνιος⁴), ὁ Μαϊμβούργος⁵), ὁ Ἰάγγρος⁶), ὁ Ἐργενοίθερος⁷) καὶ οἱ λοιποὶ καθολικοὶ ἱστορικοί. Τὸ παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι καὶ διαμαρτυρούμενοι συγγραφεῖς, οἷον ὁ Γφρέρερ⁸), ὁ Νέανδρος⁹) καὶ ὁ Γάσς¹⁰) τὰ κατὰ Φώτιον ἐξιστοροῦντες, περιπίπτουσιν εἰς τὰς αὐτὰς περὶ αὐτοῦ πλάνας καὶ μεροληπτικὰς κρίσεις, τὸ ὁποῖον φαινόμενον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς καθόλου ὑπεραυστηρᾶς καὶ ἄγαν δυσμενοῦς διαθέσεως τῶν ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, οἵτινες κατ' αὐτοὺς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ποιήσωσι καὶ πράξωσιν ἀγαθόν, ἀλλ' ἦσαν ὅλως προσποίησις, ψεῦδος καὶ ἀπάτη, ἣν δυσμενῇ διαθέσειν λίαν εὐφυῶς καὶ βασιμῶς ἐξήλεγξεν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμετέρων λογίων

(1) Ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Στέφανον ἐκ τοῦ ἔτους 866 (παρὰ Mansi πρακτ. Συνόδ. T. XVI).

(2) Praef. ad concil. VIII œcum; ejusdem vita Nicolai et Hadriani II. παρὰ τῷ Mansi, αὐτόθι.

(3) *Ora Feller, Diction Biogr. ἐν λείξ. Anastase.

(4) Ἐν τοῖς χρονικοῖς αὐτοῦ.

(5) Histoire du schisme. Paris, 1686.

(6) Jager, Histoire du Photius. Louvain, 1848.

(7) Hergenroether, Photius.

(8) Ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

(9) Ἐπίσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

(10) Ἐν Herzog. Theolog. Real-encyclopæd, XI, 629—637.

τις¹⁾ διὰ τινος ὥραίας «Περὶ Βυζαντινῶν μελέτης». Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπραγματεύθησαν περὶ Φωτίου λίαν καλῶς ὁ Ἡλίας Τανταλίδης²⁾, ὁ Καραθεοδωρῆς³⁾, ὁ Σ. Οἰκονόμος⁴⁾, ὁ Βαλέττας⁵⁾ καὶ ὁ γάλλος μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξος δὲ τὴν πίστιν Γυεττέ⁶⁾.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἦτο Μιχαὴλ ὁ Γ'. Ἡ ἐκκλησία μόλις εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῶν ἔνεκα τῶν εἰκόνων ταραχῶν. Ἀπὸ τοῦ 846 πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος, ἐξ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου καταγόμενος, ἀνὴρ μικρᾶς παιδείας, αὐστηρὸς τὰ ἔθνη, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους καὶ ἀλαζονικῶς πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν προσφερόμενος ἔνεκα τῆς τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐπιφανείας. Ἐνεκα δὲ τούτου εἶχε πολλοὺς ἐκ τοῦ κλήρου καταστήσει ἑαυτῷ ἐχθροὺς, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν Γρηγόριον, ὃν λίαν ἀποτόμως εἶχεν ἀποβάλλει ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, μὴ ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραστῇ κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ, διότι ἀπλῶς ὑπῆρχε κατηγορία τις κατ' αὐτοῦ, περὶ ἧς ὅμως δὲν εἶχεν ἀκόμη δικασθῇ. Οὕτως αὐστηρῶς προσεφέρετο ὁ Ἰγνάτιος καὶ πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ Μιχαήλ, ἐν ᾗ εἶχε νὰ ἐλέγξῃ πολλὰ ἀτοπήματα, διότι καὶ ὁ Μιχαήλ καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Βάρδας δὲν ἔζων βίον χρηστόν. Καὶ ἄλλως ὅμως διέκειτο ὁ Ἰγνάτιος δυσμενῶς πρὸς τὸν δυναστεύοντα οἶκον, θεωρῶν αὐτὸν ὡς σφετερισθέντα τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ ἰδίου οἴκου. Ὅτε

(1) Ὁ Βικέλας, Μελέτη περὶ Βυζαντινῶν. Ἐν Λονδίῳ, 1874.

(2) Ἐν τοῖς Προλεγμ. εἰς Β' τόμ. Παπιστ. ἐλέγχων.

(3) Ἐν τοῖς αὐτοῖς παπιστ. ἐλέγχους.

(4) Ἐν τοῖς Προλεγ. εἰς τὰ Ἀμφιλόχεια τοῦ Φωτίου τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα.

(5) Ἐν τοῖς Προλ. εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσας.

(6) La Papauté schismatique 271—332. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων ἔγραψαν περὶ Φωτίου καὶ οἱ ἑξῆς: Ca ve hist. lit. II, 47. Oudini Comment, II, 201. Le Quien, Oriens Christianus, I. 246. Fabricii Biblioth. Græc ed. Harl. X, 668. Pichler, Geschichte der Trennung. Schroeckh, Kgeschichte XXIV, 188. Daniel, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber. Καὶ Γ. Ζῶτος ἐν τῇ Union Chrétienne. Τὰ πρακτικὰ τῶν σχετικῶν συνόδων παρὰ Mansi XV, XVI καὶ Harduin V.

δὲ ἠθέλησε ν' ἀποκλείσῃ τὸν Βάρδα τῆς ἀγίας εὐχαριστίας ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ, ἀπεφάσισεν οὗτος τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ, καὶ δὴ κατηγορήσας αὐτὸν ὡς συνένοχον ἔν τινι στάσει κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπέτυχε νὰ καταβιβασθῇ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ νὰ ἐξορισθῇ τῷ 857 ἔτει.

Ὑψοῦται δὲ εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν ὁ Φώτιος ἀπαιτῆσαι τοῦ Μιχαήλ καὶ τοῦ Βάρδα καὶ ψήφῳ ὁμορῶν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ Βάρδας ἐφρόντισεν, ὅπως καλυφθῇ ἡ ἄδικος πτώσις τοῦ Ἰγνατίου, νὰ διχδεχθῇ αὐτὸν πρόσωπον παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, καὶ τοιοῦτο ἦτο ὁ Φώτιος. Ὁ Φώτιος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου, ὅστις εἶχεν ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Ὁ Ταράσιος, ὁ ἐπὶ τῆς Βιρηνῆς πατριαρχῆς, ἐφ' οὗ ἐγένετο ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἡ ἐβδόμη οἰκουμένη συνόδος, ὑπῆρξε θεῖος αὐτοῦ. Καὶ περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τοῦ πατρός του λέγει αὐτὸς ὁ Φώτιος, ὅτι ἐπὶ τινος συνόδου κατεκρίθησαν ὡς φίλοι τῶν εἰκόνων. Οἱ οὕτω κατὰ τῶν εἰκονομάχων ἀγωνισθέντες ἦσαν τότε λίαν τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ προσφιλεῖς. Ὁ Φώτιος δὲν ἐξεπαιδεύθη ἀπ' ἀρχῆς ὡς θεολόγος, ἀλλ' ὅμως ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχεν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καθόλου, πρὸς ὃ εἶχε φυσικὴν κλίσιν, πεπρωκισμένος ὢν συνάμα δι' ἐξόχων πνευματικῶν χαρισμάτων. Ἐν τοῖς γράμμασι δὲ περιλαμβάνοντο τότε καὶ τὰ θεολογικὰ, ἰδίως ἡ γνώσις τῶν δογμάτων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Ἠδυνήθη δὲ κατὰ τὴν παιδείαν νὰ υπερβῇ πάντας τοὺς συγχρόνους του, ὅπως ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ του ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι. Περὶ αὐτὸν εἶχε σχηματισθῇ ὁμιλός τις λογίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἡσχολοῦντο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ εἰς τὰ γράμματα, ἰδίως τὴν γραμματικὴν, τὴν ῥητορικὴν, τὴν λογικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν θεολογίαν. Ὁ Φώτιος δικαίως νομίζεται μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνο· εἰς τῶν πρώτων αἰτίων τῆς ἀνανεώσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, αἵτινες ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον παραμεληθῇ¹). Δὲν ἔμενεν ὅμως καὶ ξένος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀνυψώθη μάλιστα καὶ εἰς μεγάλας θέσεις, γενόμενος πρῶ-

(1) Kurtz, Handb. d. Kirchengeschichte, I, 3, 420.

τος γραμματεὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ καὶ πρωτοσπαθάριος, δηλ. ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὡς συγκλητικὸς δὲ τῆς πρωτευούσης ἐστάλη πρεσβευτὴς εἰς Ἀσσυρίαν¹). Καί περ δὲ ὢν λαϊκὸς, ἐζητήθη ὅμως ὁμοφώνως ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπ' ἀρετῇ, συνέσει καὶ σοφίᾳ φήμης παρὰ πάντων ὡς πατριάρχης, ὅπως ἄλλοτε ὁ Νεκτάριος, ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ταράσιος, λαβὼν ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν πάντας τοὺς ἱερατικοὺς βαθμοὺς τῷ 857. Εἰς μάτην ἀντίστατο τὸ πρῶτον ὁ Φώτιος, μὴ θέλων νὰ παραιτήσῃ τὸν πρότερον ἥσυχον ἑαυτοῦ βίον, ὅστις ἄφινεν αὐτῷ ἱκανὸν χρόνον ἵνα ἀσχολῇται περὶ τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ μελέτας, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὸ τότε πολυασχολώτατον ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον δεινῶν περιστάσεων μετὰ βιαίαν πτώσιν τοῦ πρώην πατριάρχου, ἐν ᾧ ἔτι ὁ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας σάλος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατασιγᾶσει. Ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ὑπερίσχυεν, ὁ δὲ Φώτιος σύρεται σχεδὸν εἰς τὴν χειροτονίαν, καθὼς οὐ μόνον οὗτος βεβαιοῖ ἐν ταῖς αὐτοῦ ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον καὶ τὸν Βάρδαν²), ἀλλὰ καὶ ἡ πολυάριθμος σύνοδος ἡ κατὰ τὸ 879 συγκροτηθεῖσα ἐκ 400 περίπου ἐπισκόπων. Ἄς μὴ πιστεύωσιν οἱ δυτικοὶ συγγραφεῖς ὅτι εὗρέθη ἀνὴρ τοσοῦτον μετρίφρων, ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ὑπατον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα. Ἡμεῖς παράτολμον νομίζοντες νὰ διαμφισβητήσωμεν τὴν φιλαλήθειαν τοῦ Φωτίου, οὗ ὁ ὅλος χαρακτήρ ἐκ τε τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων καὶ ἐξ ὅλου τοῦ βίου του παρίσταται ἡμῖν ἄξιος σεβασμοῦ, καὶ τὴν βεβαίωσιν 400 ἐπισκόπων, οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν περὶ τοῦ γεγονότος, ἔχοντες μάλιστα καὶ πρόσφατα παραδείγματα ἀνδρῶν ἀποδειξάντων τὴν αὐτὴν εὐαγγελικὴν μετριοφροσύνην καὶ ἀνελθόντων εἰς τὰ ὑψιστα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παρὰ τὴν θέλησιν των κατ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος. Γενόμενος πατριάρχης ὁ Φώτιος ἔπεμψε τὰς εἰθισμένας ἐνθρονιστικὰς ἐπιστο-

(1) Προσίμ. εἰς μυρίδ.

(2) Φωτίου ἐπιστ. 1, 3 καὶ 159 κατὰ ἐκδ. τοῦ Βαλέττα.

λὰς πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον καὶ τοὺς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, ἐν αἷς ἀνήγγειλε τὴν ἀνάδειξιν τοῦ ὡς πατριάρχου παρὰ τὴν θέλησίν του, ἐκθέτων ἅμα καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του.

Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι, ἃς προεῖδεν ὁ Φώτιος, ἤρχισαν πάραυτα. Διότι, ἐνῷ τὸ πρῶτον ἅπας ὁ κλῆρος, μὴδ' αὐτῶν τῶν φίλων τοῦ Ἱγνατίου ἐξαίρουμένων, ἀπεδέχθησαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρξαντο μετὰ ταῦτα οἱ περὶ τὸν Ἱγνάτιον νὰ ἀποκηρύττωσι τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ὁ δὲ Ἱγνάτιος ἤρνεϊτο νὰ δώσῃ ἐκουσίως τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ νὰ ἀναγνώρισῃ τὸν νέον πατριάρχην. Ὁ Βάρδας, ὁ ἐπὶ τῇ ὠμότητι αὐτοῦ γνωστός, ἔλαβε τότε ἀφορμὴν νὰ καταδιώξῃ τοὺς Ἱγνατιανοὺς ἀπανθρώπως μεθ' ἀπάσας τὰς κατὰ τῆς τοιαύτης ἀπανθρωπίας πικρὰς παραστάσεις τοῦ Φωτίου, ὅστις ἠύχετο μυριάκις νὰ ἀπαλλαγῇ μᾶλλον τοῦ νέου ἀξιώματος ἢ νὰ βλέπῃ κληρικοὺς καταδιωκομένους ἕνεκα αὐτοῦ¹). Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε τῷ 859 ἐν συνόδῳ προσκληθεὶς ὁ Ἱγνάτιος καὶ μὴ παραιτούμενος καθρέθη. Ἐκτοτε ὁ κλῆρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσχίσθη εἰς δύο μερίδας. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ἱγνατίου ὥθει τὰ πράγματα ἐπὶ τὸ χεῖρον. Δὲν συνέβη τότε τὸ πρῶτον νὰ καταβιβασθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἀδίκως ὁ πατριάρχης. Πολλοὶ πρὸ τοῦ Ἱγνατίου ἔπαθον τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ χάριν τῆς εἰρήνης τῆς ἐκκλησίας ἐσίγησαν, ὑπέεικοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν, ἀναγνώρισαντες τοὺς μετ' αὐτοὺς ἀναδεικνυομένους πατριάρχας. Κατὰ τοῦ Φωτίου οὐδένα λόγον εἶχον οἱ περὶ τὸν Ἱγνάτιον, νὰ ἐξανίστανται, διότι οὔτε αὐτὸς παρεσκεύασε τὴν πτώσιν τοῦ Ἱγνατίου καὶ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐδέξατο, ὡς τοῖς πᾶσι ἦτο γνωστὸν, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμῃ καθ' ὁλοκληρίαν κατασιγᾶσαι, ἔγνω Μιχαὴλ ὁ Γ' νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον, ἥτις νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εἰρήνην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Διὰ τοῦτο πέμπει πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Νικόλαον ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ πέμψῃ ἀπεσταλμένους καὶ αὐτὸς, ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, καθὼς προσεκλήθησαν

(1) Ἐπιστ. 159.

καὶ οἱ ἄλλοι τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι, ἀναφέρει δὲ ἅμα καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

Τότε πάπας Ῥώμης ἦτο Νικόλαος ὁ Α', ἀνὴρ φιλόδοξος, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῶν πρὸ μικροῦ ἀναφανειῶν ἐν τῇ δύσει ψευδοῖσιδωρείων διατάξεων¹), ἡξίου νὰ ἀναγνωρίζηται παρὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας ὡς ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος αὐτῆς ἄρχων. Καὶ αὐτοὶ οἱ καθολικοὶ ἱστορικοὶ, οἷον ὁ Μαϊμβούργος²), μαρτυροῦσιν, ὅτι Νικόλαος ὁ Α' ὕψωσε τὴν παπικὴν δύναμιν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε εἶχε φθάσει, ἀπέναντι τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν, πρὸς οὓς προσεφέρετο μετὰ μεγαλειτέρας τραχύτητος ἢ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ, ὅσάκις ἐπίστευεν, ὅτι προσεβάλλοντο προνόμια τῆς ἑδρας αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος δὲν προσεκαλεῖτο ὡς δικαστὴς μεταξὺ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου, ἡγγέλθη μόνον αὐτῷ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, καὶ ἐζητοῦντο ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ, καθὼς

(1) Αἱ ψευδοῖσιδώρειοι αὗται διατάξεις ἦσαν συλλογὴ πλαστῶν διατάξεων ἀρχαίων παπῶν, συνοδικῶν κανόνων καὶ βασιλικῶν νόμων, δι' ὧν ἀπενέμοντο τῷ πάπᾳ μέγιστα ἐξουσίαι, οἱ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν ἐπίσκοποι ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἄμεινον ἐξάρτησιν ἀπ' αὐτοῦ, οἱ κατὰ τόπους μητροπολίται ἀπέβαλλον πᾶσαν ἰδίαν ἐξουσίαν, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι μόνον τῇ συγκαταθέσει τοῦ πάπα ἠδύναντο νὰ συγκροτῶνται. Τοιοῦτοτρόπως αἱ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι αὐτοκέφαλοι, ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοῦ πάπα, διευθύνοντος αὐτάς διὰ τῶν ἐξάρχων ἢ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ. Αἱ διατάξεις αὗται ἐθεωροῦντο καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα ὡς γνήσαι, ἀπετέλεσαν δὲ τὴν βᾶσιν τοῦ νέου τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κανονικοῦ δικαίου, ἀλλὰ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ διαμαρτυρόμενοι συγγραφεῖς τῶν Μαγδεβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων ἀπέδειξαν τὴν νοθείαν αὐτῶν, κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' αἰῶνα συνεπλήρωσε τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ὁ καλθινιστῆς θεολόγος Βλονδῆλος μετὰ τοιαύτης δυνάμεως, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοὶ θεολόγοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσι τὸ ψευδὲς καὶ πλαστὸν αὐτῶν. Καὶ ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς σήμερον ἡ διοίκησις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθεῖ γινομένη κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Περὶ αὐτῶν ἴδε D. Blondel, Pseudoisid. et Tur. vapulantes. Genév. 1634 καὶ Μοσχάτου «Περὶ τῶν ψευδοῖσιδ. διατάξεων» ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι.

(2) Histoire du schisme des Grecs.

καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, ὅπως παραστῶσιν εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνοδος, ἵνα σκεφθῇ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀφορμὴν ζητῶν ἵνα παρεμβαινὼν εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπεκτείνῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν παπικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ἅμα λαβὼν τὰς ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Μιχαήλ, ἀπαντῶν παρουσιάζεται αὐτεπαγγέλτως ὡς ἐξ ἰδίας ἐξουσίας δικαστῆς τοῦ Φωτίου, καὶ κατακρίνει μὲν τὴν καθάρισιν τοῦ Ἰγνατίου οὐχὶ ὡς ἄδικον καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ διότι δῆθεν ἔγινεν ἄνευ τῆς γνώσεως αὐτοῦ παρὰ τοὺς κανόνας (τοὺς ἐμπεριεχομένους ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ψευδοῖσιδωρείων διατάξεων, ἀγνώστους δὲ ὄντας καὶ μείναντας πάντοτε τοῖς ἀνατολικοῖς ἐπισκόποις), ἀποδοκιμάζει δὲ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὴν πατριαρχίαν ἀπὸ ἀπλοῦ λαϊκοῦ, καὶ λέγει μετὰ ὕφους ἐπιτακτικοῦ, ὅτι περὶ τούτου θὰ ἀποφασίσῃ αὐτὸς βραδύτερον, ἀφοῦ πρότερον ἐξετάσωσι τὰ πράγματα οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς τὴν ἀπόφασιν δὲ αὐτοῦ ταύτην ἀπήγει νὰ ὑποκύψωσι πάντες. Ἐν γένει ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις καὶ ταῖς μετὰ ταῦτα γραφεῖσαις ὑπὸ τοῦ Νικολάου αἱ παπικαὶ περὶ παντοδυναμίας ἀξιώσεις ἐντονώτερον ἢ ἀλλαχοῦ ἐν ἐπιστολαῖς τῶν προκατόχων αὐτοῦ παπῶν ἐκτίθενται, ὅπως ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἰάγηρος¹). Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς δὲν ἦσαν παντάπασι πρόθυμοι νὰ ἀποδεχθῶσι τοιαύτας ἀξιώσεις ἀντιβαίνουσας εἰς τὴν παλαιόθεν παραδεδεγμένην ἀρχήν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς δύσεως ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων²), οὐδεὶς δὲ ἐπίσκοπος ἀνεγνωρίζετο πάντων

(1) Jager, Histoire du Photius IV, 114, ed. 1854.

(2) Ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀνεγνωρίζετο γενικῶς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, μαρτυροῦσι διάφορα γεγονότα. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος γράφων πρὸς τὴν ἐν Ἀρμίνιᾳ σύνοδον παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς (τῷ 359 παρὰ Mansi πρακτικὰ τῶν συνόδων III, 297): «Περὶ δὲ τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ ὑμετέρᾳ συνόδῳ δὲν δύνασθε νὰ ἀποφασιστέ τι. Διὰ τοῦτο ὀρεῖσθε νὰ σκεφθῆτε περὶ τῶν ἀφορώντων ὑμᾶς μόνον. Ἐὰν δὲ ἡθέλετε διατάξει τι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν, τοῦτο οὐδὲν ἀποτέλεσμα θέλει ἔχει». Ἐπὶ τινος δὲ ἐν Ἀκυληῖᾳ συνόδῳ (351), κατηγορούμενος ὁ Παλλάδιος (παρὰ Mansi, III, 602) ἐπὶ ἀρειανισμῷ,

ἐξουσιαστῆς, μόνον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεωρουμένων ὡς ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους κανόνας³⁾ τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἰσχύοντας τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως μόνον ἐπίσκοποι ἀνατολικοὶ ἠδύναντο νὰ δικάσωσιν. Οὗτοι δὲ εἶχον ἤδη ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοῦ Φωτίου καὶ κατὰ τοῦ Ἰγνα-

ἀπήντησεν, «ὅτι ἀπόντων τῶν ἡμετέρων κληρικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολογηθῶμεν». Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν «Τίνες εἶναι οἱ ὑμέτεροι ; » ἀπήντησεν· «Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι». Ὅτε δὲ ἰταλική τις σύνοδος ἤθελε νὰ ἐπέμβῃ εἰς διαφορὰν τινα γεννηθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νεκταρίου, ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν ταύτην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία. Ἡ ἐπιστολὴ τῆς συνόδου ταύτης 382) πρὸς τοὺς δυτικούς εἶχεν οὕτω : «Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παλαιὸς ὡς ἴστε θεσμὸς κεκράτηκε καὶ τῶν ἁγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὅρος, καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας· οἷς ἀκολουθῶς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας Νεκτάριον ἐπίσκοπον χειροτονήκαμεν· οἷς ὡς ἐνθέσμως καὶ κανονικῶς κεκρατηκόσι καὶ τὴν ὑμετέραν συγχάριεν παρακαλοῦμεν εὐλόγησιν». Τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν παπῶν δεῖκνύουσι τρανῶς καὶ αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἐπισκόπων συγκροτηθεῖσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, αἵτινες συνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, εἶχον δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προέδρους ἐπισήμους τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους. Ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος εἶχε μεταξὺ τῶν προέδρων αὐτῆς καὶ τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον, ὃν ἡ Ῥώμη μεθ' ἀπάσης τῆς δύσεως δὲν ἀνεγνώριζε κανονικὸν ἐπίσκοπον, παραδεχομένη Παυλινόν τινα ἀντεπίσκοπον αὐτοῦ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Ἡ δὲ ΣΤ' οἰκουμενικὴ σύνοδος κατέταξε μεταξὺ τῶν αἵρετικῶν τὸν πάπαν Ὀνώριον, ἡ δὲ Πενθέκτη κατεδίδασκε πολλὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἔθιμα. Ὅρα περὶ τούτων καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐκδ. δευτέρας, 1874, σελ. 167.

(3) Τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμ. καν. ς'. «Τοὺς ἔχοντας κατὰ ἐπισκόπου κατηγορίαν κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνσταθῆαι τὰς κατηγορίας· εἰ δὲ συμβαίνει ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν, τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων». Καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α', καν. γ'. «Ἐπίσκοπον προσήκει ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι».

τίου. Ἰδοὺ ἡ αἰτία τοῦ σχίσματος. Ὁ Φώτιος φίλος ὢν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης δὲν ἠθέλησεν ἀπ' εὐθείας νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Νικολάου, ἀλλὰ προὔτιμησε νὰ παρίδῃ ἀπλῶς αὐτάς. Ἡ σύνοδος, περὶ ἧς εἶχε γράψει ὁ Μιχαὴλ συνῆλθε τῷ 861, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ 329 ἐπισκόπων, ἐπὶ παρουσία δὲ τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων δικαιοῖ τὸν Φώτιον ὡς ἐκλεχθέντα ψήφῳ τοῦ κλήρου καὶ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ, ἀνανεοῖ δὲ τὴν καθάίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις προσκληθεὶς εἰς τὴν σύνοδον, δὲν ἠθέλησε νὰ παραιτηθῇ ἐκουσίως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Νικολάου ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ ἐν μεταφράσει, ἐν ᾗ σκοπίμως παρεσιωπήθησαν τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἐξέφραζεν οὗτος ἀντικανονικὰς, δεσποτικὰς ἀξιώσεις, ἵνα μὴ γεννηθῶσι σκάνδαλα. Ὁ Φώτιος ἀνήγγειλε μετὰ ταῦτα τὰ ἐν τῇ συνόδῳ γενόμενα διὰ δευτέρας ἐπιστολῆς αὐτοῦ τῷ πάπα Νικολάῳ, ἐν ᾗ πάλιν διαβεβαιοῖ αὐτὸν ὅτι παρὰ τὴν θέλησίν του ἐγένετο πατριάρχης, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο οὐδὲ μακρόθεν εἶναι αἴτιος τῆς πτώσεως τοῦ Ἰγνατίου, ὅτι ἂν ἀπὸ λαϊκοῦ ἐγένετο ἐπίσκοπος, δὲν παρέβη κανόνα τινά, διότι τοιοῦτος κανὼν δὲν ἦτο γνωστὸς ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ· τοῦναντίον μάλιστα ὑπάρχουσι πολλὰ παραδείγματα ἀρχαιοτέρων πατριαρχῶν, οἵτινες διὰ τὴν ἐξοχὸν αὐτῶν ἀρετὴν πεφημισμένοι ὄντες, ἀπὸ λαϊκῶν ἀνυψώθησαν ἀμέσως εἰς τὴν ὑψίστην πατριαρχικὴν ἀξίαν· ὅτι ἐπὶ ζητημάτων, ἐφ' ὧν δὲν ἀπεφάνθησαν οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐκάστη κατὰ τόπον ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν ἰδίαν τάξιν· τέλος δὲ ὑποδεικνύει τῷ πάπα, ὅτι ἅτε ζηλωτὴς ἐν τῇ τηρήσει τῶν κανόνων, δὲν ἔπρεπε παρὰ τοὺς κανόνας νὰ δέχεται κληρικοὺς ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς Ῥώμην καταφεύγοντας ἄνευ συστατικῶν ἐπιστολῶν τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, μηδὲ νὰ διδῇ ἀκρόασιν εἰς τὰς μηχανορραφίας αὐτῶν. Οὕτως εὐγενῶς, εἰρηνικῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς ἀπῆντησεν ὁ Φώτιος πρὸς τὸν ὑβρίσαντα αὐτὸν, τὸν ἀλαζονικώτατον Νικόλαον. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσιν ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, καὶ οὐ μόνον φανατικοὶ παπισταί, οἵτινες τὸν μὲν Φώτιον ψέγουσιν, ἐπαινοῦσι δὲ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Νικολάου! Πρὸς τὸν Νικόλαον ἔγραψεν ἐπιστολὴν καὶ ὁ Ἰγνάτιος δι' ἀπεσταλμένου αὐτοῦ, διαμαρτυρούμενος κατὰ

τῆς καθαιρέσεώς του. Ὁ Ἰγνάτιος ἦτο μὲν ἀγαθὸς κατὰ βάθος, ἀλλ' οὐχὶ ἀπηλλαγμένος ἐντελῶς φιλοδοξίας, ἡδύνατο δὲ ἕνεκα τῆς ἀπλότητός του νὰ γίνη ὄργανον ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ Φωτίου, οἵτινες ὅπως βλάβωσιν αὐτὸν, ἦσαν πρὸθυμοι νὰ θυσιάσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου ἦτο πλήρης κολακειῶν πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενόμενα μαθὼν, μηδόλως δὲ σκεπτόμενος νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας θέσιν αὐτοῦ, συνεκρότησεν ἐν Ῥώμῃ σύνοδον τῷ 863, ἐν ᾗ πρῶτον μὲν ἀπεκήρυξε τοὺς αὐτοῦ ἀπεσταλμένους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεδεχθέντας τὰ ὑπὲρ Φωτίου γενόμενα, εἶτα δ' ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν πατριάρχην τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἀφόρισε τὸν Φώτιον ὡς ἐπιβάτην τοῦ θρόνου. Πέμπων δὲ νέας ἐπιστολάς εἰς Κωνσταντινούπολιν¹), ἔτι ἀλαζονικώτερον ἐκφράζεται καὶ ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του, ἀπαιτῶν τελείαν ὑποταγὴν. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας τοῦ Νικολάου ἀπήντησεν, ὡς ἔδει, ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ, ἐλέγχων δικαίως αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἄφρονι αὐτοῦ διαγωγῇ, καὶ τῇ ἀλαζονείᾳ αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος κατὰ τὸν Μιχαήλ ἔπρεπε νὰ θεωρήσῃ τιμὴν αὐτοῦ τὸ ὅτι μετὰ τοσοῦτον χρόνον ἐκλήθη ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν πρὸς εἰρηνοποίησιν τῆς ἐκκλησίας· ἐν τῇ προσκλήσει ἐκείνῃ οὐδεμίᾳ περιείχετο ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς ἀνωτάτου δικαστοῦ· ὁ Φώτιος ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς ὡς πατριάρχης δὲν ἔχρηζεν ἀπολύτως τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ σχετικῶς τότε πεφωτισμένη ἀνατολὴ, ἡ πατρίς τῶν μεγάλων πατέρων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῶν βαρβάρων τῆς δύσεως²).

(1) Harduin. V. f. 1435.

(2) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Μιχαήλ δὲν διεσώθη εἰς ἡμᾶς, τὸ περιεχόμενον ὅμως αὐτῆς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Νικολάου ep. VII Hard. V, 143. Ὅστις γνωρίζει εἰς ποίαν βαρβαρότητα διετέλει τότε ἡ δύσις ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βορείων λαῶν ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ ποίᾳ ἦτο ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἀνατολῆς ἀπέναντι τῆς δύ-

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχεν ὠθήσει τὰ πράγματα ἡ παπικὴ ἀφροσύνη καὶ ἀλαζονεία, ὅτε νέα τις περίστασις προσῆλθεν ἵνα δεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως σχέσεις, δηλ. ἡ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Βουλγάρων ἔρις. Δὲν εἶναι τὸ πρῶτον σήμερον, ὅτε οἱ Βούλγαροι παρέχουσι πράγματα τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιστροφῆς των εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐγένοντο αἰτία διχονοίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης καὶ συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὸ νὰ συμβῇ τὸ μέγα μεταξὺ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Παρὰ τοῖς Βουλγαροῖς τὴν πρώτην εἵδησιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ διέδωκαν ἑλληνες αἰχμάλωτοι κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ κατὰ τοὺς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν πολέμους κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐπιστροφή αὐτῶν συνέβη ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογδρίδος, οὗ ἡ ἀδελφὴ ὑπῆρξεν αἰχμάλωτος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφοῦ δ' ἐκεῖ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἀπελευθερωθεῖσα ἦλθε πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφόν. Μετ' αὐτῆς ἐργασθεῖς ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχὸς Μεθόδιος, ἐπέτυχε νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ αὐτὸν τὸν Βόγοριν εἰς τὴν νέαν πίστιν, ὅστις ἐδέξατο τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ 863—864, μετονομασθεὶς Μιχαήλ κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ. Ὁ Φώτιος, ὅστις ἦτο ὁ κύριος μοχλὸς τῶν ἐνεργειῶν τούτων, καθὼς εἰργάζετο καὶ περὶ ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ῥωσίᾳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Ἀσσυρίᾳ, ἐν τινι σωζομένῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν νεοφώτιστον Βόγοριν¹), ἐκθέτει αὐτῷ τὰ κυριώτερα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἠθικῆς ἄρθρα, καὶ διαγράφει μετὰ ἀξιοθαυμάστου περινοίας τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος. Οὕτως ἱερεῖς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καθίδρυσαν τὴν ἐν

σεως, δὲν θὰ εὔρη παράδοξον τὸ ὅτι ὁ Μιχαήλ βάββαρον τὴν δύσιν ἀποκαλεῖ. Καὶ ὁ Φώτιος οὕτως ἐφρονεῖ περὶ τῶν τότε δυτικῶν, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐκφράζει ἐν τινι ἐπιστολῇ (84 κατὰ Montac.) πρὸς μοναχόν τινα ἐκ τῆς δύσεως, λέγων· «Οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ καὶ σὺ τὸ γένος ἔλκων ἐξ ἐσπερίας, οὐδὲν οὔτε σῶφρον λέγειν ἔχεις, οὔτε διαπράττεσθαι».

(1) Ἐπιστ. 6 κατὰ ἔχθ. Βαλέττα.

Βουλγαρία ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ὁ εὐμετάβολος Βόγορις, τὴν ἀπὸ τοῦ ἐγγύς κειμένου Βυζαντίου ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν φοβούμενος, ἢ ὅπως προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γερμανῶν Λουδοβίκου τοῦ Γερμανοῦ¹), ἀπεφάσισεν αἰφνης νὰ στραφῇ πρὸς τὴν δύσιν καὶ ἐζήτησε νὰ συνάψῃ ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις πρὸς αὐτήν. Ὁ Νικόλαος ὁ πάντοτε σπουδάζων νὰ ἐπεκτείνῃ δι' οἰουδήποτε τρόπου τὸ κράτος αὐτοῦ, μηδόλως ἀναλογισθεὶς, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ὡς ἰδρυθεῖσα ὑπὸ βυζαντινῶν ἀποστόλων, ἀνῆκε φυσικῶς εἰς τὴν πατριαρχικὴν περιφέρειαν Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου περιελαμβάνοντο αἱ χῶραι αὗται καὶ πρὶν καταλάβωσιν αὐτὰς οἱ ἀπὸ βορρᾶ εἰσβαλόντες Βούλγαροι, πέμπει λατίνους κληρικοὺς εἰς Βουλγαρίαν, οὔτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ἀνατολικοὺς ἱερεῖς ἐκείθεν, ἤρξαντο νὰ ἀνατρέπωσι πᾶσαν τὴν ἐκεῖ εἰσαχθεῖσαν τάξιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μεταρρυθμίζωσι τὰ πάντα κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον· εἰσήγαγον τὴν νηστείαν τοῦ σαββάτου· ἀπέκοψαν μέρος τῶν νηστειῶν· ἐκήρυττον τὸν νόμιμον γάμον τῶν ἱερέων ἀνίερων· ἀπεδοκίμαζον τὸ μύρον τὸ παρὰ πρεσβυτέρων διδόμενον· καὶ εἰσήγαγον εἰς τὸ σύμβολον τὴν προσθήκην τοῦ *Filioque*, τὴν ἐν τῇ δύσει σχεδὸν πανταχοῦ τότε δεκτὴν γενομένην. Πρὸς τὸν Βόγοριν δὲ γράφων ὁ Νικόλαος, ἐπαναλαμβάνει τὰς αὐτὰς ὑπὲρ τῆς ἑδρας αὐτοῦ ὑπερμέτρους ἀξιώσεις, σπουδάζει δὲ τοῦναντίον νὰ ταπεινώσῃ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ὁ θρόνος τῆς Ῥώμης εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ μόνη πηγὴ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος· διὰ τοῦτο μόνον ἡ Ῥώμη ἠδύνατο νὰ πέμψῃ τοῖς Βουλγάροις ἐπίσκοπον· ἀπ' αὐτῆς δὲ ἔπρεπε νὰ λάβωσι καὶ τὴν διδασκαλίαν· διότι μόνον ἐκεῖ διετηρήθη αὕτη καθαρὰ, καθόσον ὁ ἅγιος Πέτρος ζῇ ἐν αὐτῇ αἰωνίως, παρέχει δὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως τοῖς ζητοῦσιν αὐτήν· ἡ ἀγία ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντοτε ἄνευ κηλίδος!

Μετὰ τῶν πρὸς τὸν Βόγοριν ἀπεσταλμένων ἐπεμψεν ὁ Νικόλαος καὶ τρεῖς ἄλλους ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινού-

(1) Κατὰ τὸν Guettée.

πολιν μετὰ 8 ἐπιστολῶν ὑπὸ χρονολογίαν 13 νοεμβρίου τοῦ 866, αἵτινες εἶναι πᾶσαι τρανώτατα μνημεῖα παπικῆς ἀλαζονείας¹). Ἐν αὐταῖς ἀπειλεῖ τὸν Μιχαήλ, ὅτι ἤθελε καύσει τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν ταύτην ἐναντίον τῶν ῥωμαϊκῶν προνομίων, ἐὰν δὲν ἤθελεν ἀποκηρύξει αὐτὴν αὐτός. Γράφων δὲ πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθαιρεῖ πάντας τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Φωτίου καὶ ἀποκαθιστᾷ ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτῶν τοὺς φίλους τοῦ Ἰγνατίου. Τῷ Βάρδα ἐκφράζει τὴν λύπην αὐτοῦ, διότι διέψευσε τὰς ὁραίας ἐλπίδας, ἃς ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς εὐσεβείας του. Τῷ δὲ Ἰγνατίῳ ἀναγγέλλει, ὅτι ἀποκαθιστᾷ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον του, καὶ ὅτι ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του. Τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν κολακεύων ἐπαινεῖ, ὅτι ἔλαβε μέρος ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου καὶ ὑποστηρίζει ἔτι αὐτόν. Παρακαλεῖ δὲ καὶ τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν νὰ ὑποστηρίξη παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν Ἰγνατίον. Τοῖς συγκλητικοῖς τέλος παραγγέλλει νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Φωτίου κοινωνίας καὶ νὰ κηρυχθῶσι ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου. Ἡ πρὸς τὸν Φώτιον ἐπιστολὴ, ἡ τρίτη ἐν τῇ συλλογῇ, εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας μνείας· ἐν αὐτῇ δίδει ὁ Νικόλαος τῷ Φωτίῳ μόνον τὸν τίτλον τοῦ ἀνθρώπου. *Nicolaus etc. . . .viro Photio!* Κατηγορεῖ δ' αὐτόν, ὅτι ἀναισχύντως παρεβίβασε τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τοὺς ὅρους τῶν συνόδων καὶ τὰ θεῖα παραγγέλματα· ὀνομάζει αὐτὸν κλέπτην καὶ τι πλέον· βεβαιοῖ δὲ, ὅτι δύναται τις νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸν φονέα, ἔχιδναν, Χάμ, Ἰούδαν, καὶ τελευταῖον ἀπειλεῖ αὐτόν, ὅτι θὰ ἐξεσφενδονίσῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀφορισμὸν, ὅστις θὰ διαρκέσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ!

Μετὰ τοιαύτην ἀλαζονικὴν συμπεριφορὰν, μετὰ τοιαύτας ἐπιστολάς, μετὰ τοιαύτην περιφρόνησιν πρὸς τοὺς πατριάρχας καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς καὶ τὰς συνόδους αὐτῶν, μετὰ τὴν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ἐπέμβασιν τοῦ Νικολάου, τί ὤφειλεν ὁ Φώτιος νὰ πράξῃ; Ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἠπειλοῦντο προφανῶς. Ἐὰν ὁ Φώτιος εἰσίγα, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία θὰ ὑπεδουλοῦτο ἀφεύκτως τῷ παπισμῷ· αἱ παραδόσεις αὐτῆς θὰ ἐθυσιάζοντο· τὸ λαμπρὸν παρελθόν της θὰ ἐπροδίδετο· τὸ

(1) Αὐτόθι.

μέλλον αὐτῆς θὰ ἐνεταφιάζετο. Ἐπρεπε νὰ ῥιφθῇ ὁ περὶ τῶν ὕλων κύβος· ἡ παπικὴ ἀλαζονεία ἔπρεπε νὰ ῥαπισθῇ· αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῆς Ῥώμης ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ ἀποκρουσθῶσιν ἐπισήμως ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, νὰ κηρυχθῇ δὲ ἡ ἀνεξαρτησία ταύτης ἡ ἐπὶ τῶν παραδόσεων 9 ὄλων αἰώνων στηριζομένη. Τοῦτο πράξας ὁ Φώτιος, ἀπέβη ὁ σωτὴρ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐκ τοῦ παπισμοῦ κινδύνου.

Ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἡπιὰ γλῶσσα, ἣν μέχρι τότε ὁ Φώτιος εἶχε μεταχειρισθῇ ἀπέναντι τῆς Ῥώμης, καὶ ἥτις οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς, ἦτο πλέον ἀκατάλληλος· ὁ Φώτιος ἔπρεπε νῦν νὰ λαλήσῃ τὴν γλῶσσαν τῆς τόλμης καὶ νὰ στηλιτεύσῃ πικρῶς τοὺς ἔνεκα ἐγωϊστικῶν συμφερόντων διαταράσσοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα. Ἐν τοιαύτῃ γλῶσσῃ γράφει τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀρχιερατικούς θρόνους ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς, δι' ἧς δεικνύων τὸν μέγαν κίνδυνον τὸν ἀπὸ τῆς δύσεως ἀπειλούμενον, διηγούμενος δὲ τὰ ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ γινόμενα καὶ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν λατίνων ἐξύβρισιν καὶ καταπάτησιν τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προσκαλεῖ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολῆς εἰς γενικὴν σύνοδον, ἵνα ἐκ συμφώνου προνοήσωσι περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκονται ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ ἐγκυκλίῳ καὶ τὰ ἐπόμενα· «Οὐπὼ γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους (τῶν Βουλγάρων) οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς τὴν ὀρθὴν τῶν χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν, ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι, ἄνδρες ἐκ τοῦ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἐσπερίας μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα), οἵμοι πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδιηγῆσομαι, οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγὲς εἰς εὐσέβειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὥσπερ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλᾶζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὡς παρ' ἄγριος μονὸς ἐμπηδήσαντες, τὸν ἀμπελῶνα τοῦ Κυρίου τὸν ἡγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὶ καὶ ὁδοῦσιν, ἢ τοι τρίβοις αἰσχυρᾶς πολιτείας καὶ διασθορᾶς δογμάτων κατανερησάμενοι, ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ἀμωμότητος πίστεως παραφθείρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπαγουργήσαντο. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσωμεν

εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν. Ἐπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἐβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφήν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδηφαγίαν καθεύκυσαν, ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλατύνοντες, καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες. Καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐνθέσμιον γάμον πρεσβυτέρους διαπρέποντας οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρὸς γυναικας δεικνύοντες καὶ γυναικας παῖδας ἐκτρέφουσας, ὧν οὐκ ἔστι πατέρα θεάσασθαι, οὗτοι τοὺς ὡς ἀληθῶς Θεοῦ ἱερεῖς μυσάττεσθαι τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκευάσαν, τῆς Μανοῦ γεωργίας ἐν αὐτοῖς τὰ σπέρματα κατασπείροντες καὶ ψυχὰς ἄρτι βλαστάνειν ἀρξαμένας τὸν σπῆρον τῆς εὐσεβείας τῇ τῶν ζιζανίων ἐπισπορᾷ λυμαινόμενοι. Ἀλλὰ γε δὴ καὶ τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, ἐπισκόπους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, καὶ τὸ τῶν πρεσβυτέρων χρίσμα ἄχρηστον εἶναι καὶ εἰς μάτην ἐπιτελεῖσθαι τερατευόμενοι. Ἀλλὰ γὰρ οὐχὶ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν ἐξηγέθησαν, ἀλλὰ καὶ εἴ τις κακῶν ἐστὶν κορωνίς, εἰς ταύτην ἀνέδραμον. Πρὸς γὰρ τοι τοῖς εἰρημένοις ἀτοπήμασι καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχὺν, νόθοις λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτους λόγοις καὶ θράσους ὑπερβολῇ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν, ὥ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ γε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες. — Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν συνοδική τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν, ἀρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα, ἅτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἐπισκόπου οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες μετὰ πολλῆς κατακρίσεως καὶ ὀρκῶν μυρίων διεπέμψαντο μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους καὶ ὑπὸ τηλικαύτης βαρείας πιεζομένους τυραννίδος καὶ τοὺς ἱερατικούς νόμους ὑβρίζομένους καὶ πάντας θεσμούς ἐκκλησίας ἀνατρεπομένους¹⁾». Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου, πλήρης ду-

(1) Παρὰ Montac. ἐκδ. ἐπιστ. 2.

νάμεως καὶ ζήλου· διότι προὔκειτο περὶ τῆς ὑβριζομένης καὶ περιφρονομένης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύνοδος, εἰς ἣν προσεκληθήσαν οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς διὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης συνῆλθε τῷ ἔτει 867. Παρευρέθησαν δ' ἐν αὐτῇ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, πληθὺς μεγάλη ἐπισκόπων, ἱερέων καὶ μοναχῶν, οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Βασίλειος (ὁ τελευταῖος εἶχε προσληφθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντὶ τοῦ φονευθέντος Βάρδα) καὶ ἡ σύγκλητος. Ἡ σύνοδος αὕτη, μία τῶν πολυαριθμοτέρων ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων, (διότι τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, ἅτινα ἐξηφάνισθησαν μετὰ ταῦτα κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πάπα, ὅπως θέλουμεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἔφερον χιλίας περίπου ὑπογραφάς!) μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὑβριστικῶν ἐπιστολῶν τοῦ πάπα Νικολάου, θεωρήσασα τοῦτον ἀνάξιον τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, ἀφώρυσεν αὐτὸν καὶ ἀνεθεμάτισε. Τὸ σχίσμα ἤρξατο. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ διεξεδίκησεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰ ἐκυτῆς δίκαια, διὰ δὲ τῆς καθαιρέσεως τοῦ πάπα, τοῦ ζητήσαντος νὰ ὑποτάξῃ αὐτήν, ἐξεδήλωσε τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ὁ Φώτιος ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὅμως οὐχὶ ὀριστικῶς. Νέοι ἀγῶνες περιέμενον αὐτόν· διότι αἶφνης τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Βασίλειος ὁ Μακεδὼν φονεύσας τὸν Μιχαὴλ καὶ μονοκράτωρ ἀναδειχθεὶς, ἐπειδὴ ἠλέγχετο ὑπὸ τοῦ Φωτίου διὰ τὸν φόνον τοῦτον καὶ ἐκωλύθη ἐν τινι ἑορτῇ παρ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν μυστηρίων, καθὼς διηγοῦνται Συμεὼν ὁ Μάγιστρος, Λέων ὁ Γραμματικὸς, ἐχθροὶ ἄλλως τοῦ Φωτίου ὄντες, καὶ ὁ Ζωναρᾶς, ἥ καὶ διὰ πολιτικούς λόγους, διότι οἱ περὶ τὸν Φώτιον ἦσαν προσκείμενοι τῷ Μιχαὴλ, καταβιβάζει ἀπὸ τῆς πατριαρχείας τὸν Φώτιον, καὶ ἀναβιβάζει τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνάτιον. Ἰνα δὲ ἐνισχύσῃ τοῦτον ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐπικαλεῖται δι' ἐπιστολῶν καὶ ἀπεσταλμένων τὴν συνδρομὴν τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Β', τοῦ διαδεξαμένου τὸν Νικόλαον καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐν ταῖς δεσποτικαῖς τάσεσιν αὐτοῦ. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη μεταβολὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπλήρωσε χαρὰς τοὺς ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ἰγνάτιος καὶ πάλιν ἵνα διατηρήσῃ τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν, ταπεινώνει καὶ ἐξευτελίζει πρὸς τὸν πάπαν γράφων καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ

Ἀδριανὸς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει μαθὼν, ἐν συνόδῳ ἐν Ῥώμῃ γενομένη τῷ 868 κατακρίνει τὸν Φώτιον καὶ τὴν σύνοδον τοῦ 867, τὴν κατακρίναςαν τὸν Νικόλαον. Ἡ σύνοδος αὕτη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθέσπισεν, ὅτι ὁ πάπας κρίνει πάντας τοὺς ἐπισκόπους, αὐτὸν ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ δικάσῃ! Ἀπεφάσισε δὲ ὁ Νικόλαος νὰ γίνῃ καὶ νέα τις γενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα ἀποκηρύξῃ τὴν προηγηθεῖσαν καὶ κατακρίνῃ τὸν Φώτιον. Τῷ 869 φαίνονται πάλιν παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐν τῇ ἀνατολῇ ἵνα παραστῶσιν ἐν τῇ συγκροτηθησομένῃ συνόδῳ, κομίζοντες ἐπιστολάς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν Ἰγνάτιον. Ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολῇ λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀδριανὸς καὶ τὰδε· «Θέλουμεν νὰ συγκροτήσητε πολυάριθμον σύνοδον, ἣς μέλλουσι νὰ προεδρεύσωσιν οἱ ἡμέτεροι ἀπεσταλμένοι καὶ ἐν ἧ θέλουσι κριθῇ πάντες. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ διατάσσομεν νὰ καῶσι πάντα τὰ ἀντίγραφα τῶν πρακτικῶν τῆς κατὰ τῆς ἀγίας ἑδρας γενομένης ψευδοῦς συνόδου, καὶ νὰ ἀπαγορευθῇ ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος πᾶσα διάσωσις αὐτῶν¹)». Ἀποκηρύττει ἔπειτα τοὺς λατίνους ἐκείνους κληρικοὺς τοὺς ποιήσαντας ἔκκλησιν πρὸς τὸν Φώτιον κατὰ τοῦ Νικολάου. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας προσέθηκεν ὁ Ἀδριανὸς καὶ τύπον τινὰ, ὅστις ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ παρὰ πάντων τῶν μελῶν τῆς συνόδου, καὶ δι' οὗ ὑπεχρεοῦντο πάντες νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἀνώτατον ἐπίσκοπον τῆς ἀνατολῆς καὶ καθολικὸν πάπα. Ἡ σύνοδος τοῦ 869 ἤρξατο τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς μετὰ μόνον 12 ἐπισκόπων ἐχθρῶν τοῦ Φωτίου, ἐν οἷς καὶ πλαστοὶ ἀπεσταλμένοι τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς! Κατὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν ἦσαν ἔτι μόνον 24, μόλις δὲ μετὰ πολλὰς προσπάθειάς τοῦ Βασιλείου ἠδυνήθησαν νὰ συνέλθωσιν 100 ἐν ταῖς τελευταίαις συνεδριάσεσι, πάλιν ὀλίγοι, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἠρίθμει τότε πλείονας τῶν 600 ἐπισκόπων. Τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐπισκόπων τούτων ἠρνήθη ἄρα νὰ συμμετάσχῃ τῆς κατὰ τοῦ Φωτίου συνόδου. Ἐν τῇ συνόδῳ ὑπερησπίσθησαν τὸν

(1) Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδ. ὑπὸ Labbe T. VIII.

Φώτιον πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων, ἰδίως δὲ Ζαχαρίας ὁ Χαλκηδόνος καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἰωάννης. Ὁ πρῶτος ἐκήρυξεν ἐν ὀνόματι τῆς μερίδος τοῦ Φωτίου, ὅτι οὐδεμία ἀπόφασις εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας ἀντιβαίνουσα εἶναι ἔγκυρος, καὶ ὅτι οὐδεὶς ὑποχρεοῦται νὰ ὑπακούσῃ εἰς σύνοδον πρᾶττουςαν παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς· οἱ κανόνες, εἶπεν, ἄρχουσι καὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ πάντων τῶν ἐπισκόπων. Προσῆγαγε δὲ καὶ παραδείγματα ἀποδεικνύοντα, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν ῥωμαίων ἐπισκόπων, αἱ ἀντιβαίνουσαι εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς νόμους ἀπερρίφθησαν. Τέλος ὑπερήσπισε καὶ τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου δι' ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων¹). Ὁ δὲ Ἡρακλείας, ὅτε ἀπήνησαν παρὰ τῶν φίλων τοῦ Φωτίου νὰ κατακρίνωσιν αὐτὸν, εἶπεν, ὅτι εἶναι κατακεκριμένος ὁ τὸν ἑαυτοῦ πατριάρχην κατακρίνων²). Ὁ δὲ Φώτιος κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν του προσηνέχθη καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην λίαν ἀξιοπρεπῶς³). Προσκληθεὶς (οὐχὶ διὰ κληρικῶν, ἀλλὰ διὰ λαϊκῶν πρὸς περιφρόνησιν) νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν σύνοδον, ἐδήλωσεν, ὅτι ἔχει ἀπόφασιν νὰ σιγήσῃ, ἐπειπὼν τοὺς λόγους τοῦ ψαλμοῦ κθ', 1· «Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα, μὴ κατασυχυνηθῇν εἰς τὸν αἰῶνα, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥυσαί με καὶ ἐξελοῦ με». Τέλος ὅμως ἤγαγον αὐτὸν διὰ τῆς βίας ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀπόλυτον σιγὴν. Παρακινούμενος δὲ νὰ εἴπῃ, τί ἡδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ πρὸς δικαίωσίν του, ἀπήνητησεν, ὅτι μόνον παρὰ τῷ Θεῷ μέλλει νὰ εὕρῃ τὴν δικαίωσίν του· «Τὰ ἐμὰ δίκαια οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ». Τὸ κατ' αὐτοῦ ἐκφωνηθὲν ἀνάθεμα τῆς συνόδου ἤκουσεν ὁ Φώτιος μετὰ ἀταραξίας μαρτυρούσης μεγάλην ψυχὴν. Ὁ Φώτιος ἐγίνωσκεν ὅτι τὰ ἄδικα ἀναθέματα ἐπαναπίπτουσιν ἐπ' ἐκείνους, οὔτινες ἐκφράζουσιν αὐτὰ, συντελοῦντα εἰς τὴν δόξαν ἐκείνων, καθ' ὧν ἀδίκως ἐκσφενδονίζονται⁴). Ἡ σύνοδος

(1) Harduin. VI, 4058.

(2) Αὐτόθι VI, 4066.

(3) Καὶ ὁ Νεάνδρος, ὅστις ἄλλως κρίνει περὶ Φωτίου δυσμενῶς ὁμολογεῖ τοῦτο KGeschichte IV, 647.

(4) Ἐπισ. 115 κατὰ Montac.

μετὰ τὸ ἀνάθεμα κατὰ τοῦ Φωτίου ἀπεκήρυξε τὴν κατὰ τοῦ Νικολάου γενομένην σύνοδον τοῦ 867, διατάξασα τὴν καταστροφὴν τῶν πρακτικῶν αὐτῆς, διὰ δὲ τῶν κανόνων αὐτῆς ἀνεγνώρισε τὸν πάπαν ἀνώτατον καὶ ἀπεριόριστον ἄρχοντα καὶ δικαστὴν τῆς ἐκκλησίας, ὑπερκείμενον καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Οὕτως ὁ κα' αὐτῆς κανὼν ὀρίζει, ὅτι «ἐὰν ἤθελε συγκροτηθῇ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡγείρετο δ' ἐν αὐτῇ περὶ τῆς ἀγιωτάτης τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἀμφιβολία τις καὶ συζήτησις, πρέπει μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ νὰ ζητῶνται πληροφορίες καὶ νὰ λαμβάνηται παρ' αὐτῆς ἡ λύσις (*solutionem accipere*!), μηδέποτε δὲ αὐθαδῶς νὰ ἀποφαίνεται ἡ σύνοδος κατὰ τῶν μεγίστων τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀρχιερέων¹⁾». Ἰδοὺ ποῦ κατέρριψαν τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὸ ἀξίωμα καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον²⁾ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ! Μόνον ἐν τοῖς περὶ Βουλγαρίας, τὴν ὁποίαν ἀπῆλθε ὁ Ἀδριανός, ἂν καὶ ἀπεσταλμένοι Βούλγαροι εἶχον ἤδη δηλώσει, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπεθύμουν πάλιν νὰ ἀνανεώσωσι τὴν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἑνωσίν των, δὲν ἐνέδωκεν ἡ ἄλλως τοσοῦτον δουλόφρων δειχθεῖσα αὕτη σύνοδος τῷ πάπᾳ, διότι οὕτως ἠθέλησεν ὁ Βασίλειος. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἡ Βουλγαρία ἀνήκει κατὰ τὸ δίκαιον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, διότι αἱ ἐπαρχίαι, ἃς ἐκυρίευσαν οἱ Βούλγαροι, ἀνέκαθεν ἀνῆκον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἀπετέλουν μέρος τῆς πατριαρχικῆς περιφερείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις Ἕλληνες ἱερεῖς ἐδίδαξαν τοὺς Βουλγάρους τὸν χριστιανισμόν. Εἰς μάτην

(1) Si Synodus universalis fuerit congregata, et facta fuerit etiam de sancta Romanorum ecclesia quaevis ambiguitas et controversia, oportet venerabiliter et cum convenienti reverentia de proposita quaestione sciscitari et *solutionem accipere*..... non autem audacter sententiam dicere contra snmimos senioris Romae Pontifices Παρὰ Mansi VI.

(2) Καὶ ὅμως καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς ἔκριναν εὐμενῶς περὶ Ἰγνατίου. Ὁρα Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους τόμ. Δ'.

διεμαρτυρήθησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, λέγοντες, ὅτι ἡ ἀγία ἔδρα τῆς Ῥώμης δὲν κατέστησε τοὺς ἐπισκόπους τῆς συνόδου ταύτης κριτὰς ἑαυτοῦ, διότι μόνος αὐτὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρίνῃ πάντας τοὺς ἐπισκόπους, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονεῖ πᾶσαν ἀπόφασιν τῆς συνόδου ἐναντίον τῆς γνωστῆς θελήσεώς του. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης, σταλέντα εἰς Ῥώμην, ἠρπάγησαν καθ' ὁδὸν ὑπὸ σλάβων ληστῶν, σώζονται δὲ ἐν τινι λατινικῇ μεταφράσει Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, ὅστις ἦτο παρὼν ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Β'. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἐλληνικὴ τις ἔκδοσις αὐτῶν ἐν πολλοῖς διάφορος τῆς τοῦ Ἀναστασίου, κατ' οὐσίαν ὅμως σύμφωνος, περιέχουσα καὶ τὸν ἄνω ἐκτεθέντα κανόνα, τὸν ὑποδουλοῦντα τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ αὐτὰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους τῷ πάπα.

Μετὰ τὰ ἐν τῇ συνόδῳ γενόμενα ὁ μὲν Φώτιος ἀπεδιώχθη καὶ ὑρίστατο τὰ πάνδεινα ἐν τῇ φυλακῇ· αἱ μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ συνεντεύξεις ἀπηγορεύθησαν αὐτῷ· εἰς κληρικούς καὶ μοναχοὺς, μεθ' ὧν ἡδύνατο νὰ συμπροσεύχηται, δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπισκέπτονται αὐτόν· περὶ ἑαυτὸν ἔβλεπε μόνον τοὺς φρουροῦντας στρατιώτας· ἀσθενῶν δὲ ἐπὶ τριάκοντα ὅλας ἡμέρας, ἐστερήθη καὶ αὐτῆς τῆς ἱατρικῆς θεραπείας· τὸ δὲ αὐτῷ ἀλγεινότατον ὑπῆρξεν ὅτι πρὸς ἔτι μείζονα τιμωρίαν ἀφῆρεσαν ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὰ βιβλία ἵνα μὴ ἔχῃ καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀνακούφισιν). Ἀλλὰ καὶ αἱ σχέσεις τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν πάπαν ἤρχισαν νὰ ψυχραίνωνται ἔνεκα τῆς Βουλγαρίας· διότι μετὰ τὴν σύνοδον τοῦ 869, ἠνώθησαν πάλιν οἱ Βούλγαροι μετὰ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπίσκοποι δὲ ἀνατολικοὶ ἐπέμφθησαν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, χωρὶς νὰ δοθῇ οὐδεμίᾳ προσοχῇ εἰς τὰς ἐναντίον τούτου γενομένας παραστάσεις τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η'. Ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἤρξαντο κατ' ὀλίγον νὰ ἀναλογίζωνται πόσον διὰ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς παπικὰς θελήσεις ἐταπείνωσαν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλη-

(1) Ἐπισ. 83, 97, 114 κατὰ τὴν ἔκδ. Montac.

σίαν καὶ ὑπέθαλψαν τὴν ἀλαζονεῖαν τῆς Ῥώμης, ἐννόησαν δὲ, ὅτι ὁ Φώτιος εἶχε δίκαιον ἀντιστάς κατὰ τῶν παπικῶν ἀπαιτήσεων. Οὕτως συνέβη κατὰ μικρὸν συμφιλίωσις τις καὶ ἀμοιβαία προσέγγισις μεταξύ τῶν φίλων τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος ἀνακαλεῖται ἀπὸ τῆς ἐξορίας, ἀνατίθεται δ' αὐτῷ παρὰ τοῦ Βασιλείου ἡ ἐκπαίδευσις τῶν βασιλοπαίδων. Μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰγνατίου τοῦ συμβάντος κατὰ τὸ 878 εἶχεν ἐπέλθει τοσοῦτον τελεία συμφιλίωσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Φώτιον, ὥστε ἀποθνήσκων ὁ Ἰγνάτιος συνέστησεν αὐτῷ τὴν μέριμναν περὶ τῶν οἰκειοτάτων καὶ φίλων του. Ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ Φώτιος ἐμελλε πληρέστατα νὰ δικαιωθῇ, οἱ δὲ ἀγῶνες αὐτοῦ νὰ στεφθῶσι διὰ τελείας ἐπιτυχίας, ἤγγικε.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου κατὰ κοινὴν πάντων θέλησιν ἀναβιβάζεται πάλιν ὁ Φώτιος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, συνευδοκούντων νῦν καὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν φίλων τοῦ Ἰγνατίου. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ Η' πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων καὶ ἀνάγκην ἔχων τῆς βοηθείας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἠναγκασμένος ὢν διὰ τοῦτο νὰ προσερχθῇ μετριοφρονέστερον τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φώτιον ὡς κανονικὸν πατριάρχην, δὲν ἐπελάθετο ὅμως ἐντελῶς καὶ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων, διότι τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην παρεῖχε μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ζητήσῃ ὁ Φώτιος συγγνώμην, διότι ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον χωρὶς νὰ τύχῃ πρότερον ἀφέσεως παρὰ τοῦ πάπα, καὶ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεως. Ἀλλ' ὁ Φώτιος μηδὲν εἰς τὰς νέας ἀπὸ Ῥώμης ἀπαιτήσεις προσχὼν, συγκαλεῖ μεγάλην τινὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐκ 383 περιπόου ἐπισκόπων τῷ 879, ἣτις ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν πατριάρχην αὐτὸν, βεβαιώσασα, ὅτι ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῇ συγκαταθέσει τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, τῇ αἰτήσει τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ τῇ ἐπιμόνῳ παρακλήσει παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεγαλειτέρα ἱκανοποιήσεις δὲν ἠδύνατο νὰ δοθῇ τῷ Φωτίῳ τῆς δημοσίας ταύτης 400 περιπόου ἐπισκόπων διαβεβαιώ-

σως ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐπειτα οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν ἐκήρυξαν, ὅτι οἱ πατριάρχαι οὗτοι ἀνεγνώριζον πάντοτε τὸν Φώτιον, καὶ ὅτι οἱ παρουσιάσαντες ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869 ὡς ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ἦσαν πλαστὰ πρόσωπα, ἀπεσταλμένοι τῶν Σαρακηνῶν! Μετὰ ταῦτα ἀνεθεματίσθη ἐπισήμως ἡ σύνοδος ἐκείνη καὶ αἱ ἀποφάσεις αἱ ὑποδουλοῦσαι τῷ πάπᾳ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η΄. Ἡ τιμὴ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐσώθη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύνοδος παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ πάπα οὐδεμίαν περὶ τῶν βουλγαρικῶν ἐποίησεν ἀπόφασιν, ἀφίσασα τῷ αὐτοκράτορι τὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, οὗτος ὀργισθεὶς κατ' αὐτῆς καὶ τοῦ Φωτίου ἐκ νέου, ἀφορίζει πάλιν αὐτὸν καὶ κατακρίνει καὶ τὴν σύνοδον. Ἡ ῥῆξις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀνανεοῦται πάλιν.

Μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων τούτων ἐὰν ἠθέλομεν προβάλλει τὸ ἐρώτημα, τίς εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ σχίσματος, αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπαντῶσιν ἡμῖν. Ὁχι ὁ Φώτιος! ἀλλ' ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν. Τὸ σχίσμα ἀρξάμενον τότε, ὑφίσταται μέχρι τῆς σήμερον. Ἐζήτησαν μὲν μετὰ ταῦτα οἱ πάπαι καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐκείνοι μὲν ὑπὸ φιλαρχίας ὁρμώμενοι, οὗτοι δὲ ἕνεκα λόγων πολιτικῶν νὰ προσεγγίσωσι τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπετεύχθη ἡ ἑνωσις αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πάπαι οὐδέποτε ἠθέλησαν νὰ παραιτηθῶσι τῶν δεσποτικῶν αὐτῶν ἀξιώσεων, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἐδέχθη, οὐδὲ θέλει δεχθῆ ἐπὶ οἰαδήποτε ἀνταμοιβῇ ἐγκαταλείπουσα τὰς ἀρχαίας αὐτῆς λαμπρὰς παραδόσεις, καὶ τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς καὶ ἀνεξαρτησίαν, νὰ ὑποκύβῃ ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Φωτίου κατὰ τοῦ παπισμοῦ δι' οὓς ἐδοξάσθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις κατεδείχθη λαμπρὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ Φωτίου, οὗ τινος πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν σύνεσιν καὶ περνοιαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὸ ἄτυφον ἐν ταῖς εὐπραγίαις, τὸ καρτερικὸν καὶ ἀνεξίκακον ἐν ταῖς

δυσπραγίαις, τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην ἐν τοῖς κινδύνοις, πρὸ πάντων δὲ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν δικαίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ὁ Φώτιος δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ ἔξοχος σοφός. Εἶναι ὁ σοφώτερος ἀνὴρ τοῦ Θ' αἰῶνος. Εὐφυῆς ὢν καὶ φιλομαθής, ἠδυνήθη διὰ τῆς ἀκαμάτου φιλοπονίας του νὰ ἀποκτήσῃ εὐρυτάτας γνώσεις. Τὸ σπουδαιότατον μνημεῖον τῆς παιδείας του ταύτης εἶναι ἡ Μυριόβιβλος ἢ Βιβλιοθήκη αὐτοῦ, ἔργον κριτικόν, ἐν ᾧ ἀπογράφονται καὶ συναριθμοῦνται ὅσα συγγράμματα ἀνέγνωσεν ὁ Φώτιος μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν πάντων τῶν σοφῶν «πολύτιμον προῖον ἀξιοθαυμάστου φιλοπονίας, εὐρυτάτων μελετῶν καὶ πολλῶν γνώσεων»¹). Ἐκ τῆς ἀφιερώσεως εἰς τὸν Ταράσιον γίνεται δῆλον, ὅτι ἐγράφη τὸ ἔργον πρὶν ἀνέλθῃ ὁ Φώτιος εἰς τὴν πατριαρχίαν. Μετὰ τὴν ἀφιέρωσιν ἔπονται 290 κώδικες ἐν οἷς δίδονται εἰδήσεις περὶ ἱσαριθμῶν συγγραμμάτων τῶν διαφορωτάτων εἰδῶν καὶ συγγραφέων, προσάγονται δὲ πολλὰ ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῶν καὶ προστίθενται διάφοροι σημειώσεις καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν. Εἶναι τρόπον τινὰ οἱ καρποὶ, οὓς συνέλεξεν ὁ φιλοπονώτατος συγγραφεὺς ἐκ τῆς μελέτης τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης του. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ συνήθης ἀρχὴ «ἀνεγνώσθη» ἢ «ἀνεγνώσθησαν». Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου μόνου, ὅτι μετὰ τῶν προσαγομένων συγγραφέων εὐρίσκονται ὀγδοήκοντα, οἵτινες ἄνευ τῆς μυριόβιβλου δὲν θὰ ᾔσαν ἡμῖν γνωστοί. Ἀλλὰ συγγράμματα τοῦ Φωτίου ἔχομεν τὸν Νομοκάνονα, ἐν ᾧ συμπεριέλαβεν ὁ Φώτιος πρῶτος πλήρη συλλογὴν τῶν ἀρχαίων κανόνων καὶ τῶν περὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων βασιλικῶν νόμων, ἐκείνων μὲν μόνον τοὺς τίτλους ἀναφέρων, τούτων δὲ ἐκτιθεὶς ὁλόκληρον τὸ κείμενον. Πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γερόμεναι συλλογαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νομοκάνονος τούτου, ὃν ἡρμήνευσαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐρμηνευταί, οἷον ὁ Ζωναρᾶς.

(1) Gass.

Σπουδαῖα ἔργα τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ τὰ ἀμφιλόγια¹⁾ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ²⁾ αὐτοῦ δεικνύοντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ πολυμάθειαν, τὴν βαθεῖαν τῆς Γραφῆς μελέτην καὶ ἀκριβεστάτην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας γνῶσιν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἐκλήθη οὕτως διότι ἀφιερῶται Ἀμφιλοχίῳ τῷ Κυζίκου ἐπισκόπῳ. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Φωτίου εἶναι χρησιμωτάτη καὶ ἡ μᾶλλον ἀξιόπιστος πηγὴ τῶν περὶ τῶν κατ' αὐτὸν γενομένων. Ἐκτὸς τῶν ἄνω εἰρημένων συνέγραψεν ὁ Φώτιος καὶ διαφόρους ἄλλας πραγματείας περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως, λέξεων συναγωγῇ, περὶ Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως, περὶ τῶν ἐν Χριστῷ θελήσεων, ὁμιλίας, κατὰ λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἄλλα, ἅτινα εὐρίσκει τις ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τῶν πατέρων τῇ ὑπὸ Migne ἐν Παρισίοις γενομένη. Ταῦτα εἶναι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ὁ Φώτιος ἐπὶ Λέοντος τοῦ φιλοσόφου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς πατριαρχείας, ἵνα ἀναβιβασθῇ εἰς αὐτὴν ἀντ' αὐτοῦ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Λέοντος ὁ τούτου ἀδελφὸς Στέφανος. Ὁ Φώτιος ἀπέθανε τῆς 6 Φεβρουαρίου 891, καθ' ἣν ἡμέραν τελεῖ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Ταῦτα περὶ τοῦ Φωτίου. Ἡ ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ ἐξηγεῖ πληρέστερα τὴν μεγάλην φήμην, ἧς ἀπολαύει ὁ Φώτιος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Εἶναι δικαίωτάτον ὅτι κατατάσσεται ἐν τοῖς πρώτοις πατράσι καὶ θεολόγοις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, συναριθμούμενος μεταξὺ τῶν Ὁριγενῶν, τῶν Ἀθανασίων, τῶν Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων καὶ τῶν Δαμασκηνῶν. Τῷ Φωτίῳ θέλει αἰωνίως ὀφείλεσθαι εὐγνωμοσύνη παρά τε τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλλάδος διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ παπισμοῦ.

* Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

(1) Ἐξεδόθησαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου 1858.

(2) Ἀρίστη ἐκδοσις ἐγένετο ὑπὸ Βαλέττα. Ἐν Λονδίῳ 1862.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΑΝΑΓΡΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Ἀπὸ ἐννέα περίπου μηνῶν διεθρυσθήθη ἐν Ἀθήναις ἡ Τάναγρα τῆς Βοιωτίας διὰ τὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδώλια, τὰ ὅποια ἀνορυχθέντα ἐκεῖ ἐκ τάφων ἀρχαίων ἐκομισθῆσαν ἐνταῦθα πρὸς πώλησιν καὶ εὖρον τιμὰς ὑπερβόλους. Ὅχι ὅτι δὲν ἤρχοντο καὶ ἄλλοτε ἐκεῖθεν κατὰ καιροὺς τοιαῦτα ἔργα τέχνης, ἀλλὰ ταύτην τὴν φορὰν καὶ πολλὰ ἦσαν καὶ καλὰ λίαν ἐλέγοντο. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ οἱ τῶν εἰδωλίων ἐκτιμῆται δὲν ἔμαθαν καὶ δὲν ἐφρόντισαν ἴσως νὰ μάθωσιν εἶναι, ὅτι αὐτόθι καὶ πολλὰ εὐρέθησαν ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν τάφων ἀνορυχθεῖσαι, ἐξ ὧν καὶ τὰ εἰδώλια. Ἀνάξιον τοῦτο τῆς περιεργίας τῶν ἐκτιμητῶν δὲν θὰ ᾔτο βεβαίως, ἂν πως ἠδύναντο νὰ πληροφορηθῶσιν, εἰς τίνας ποτὲ τίνων χρόνων θνητοὺς ἐκεῖνα τὰ εἰδώλια ἐδόθησαν παρὰ τῶν ἐπιζώντων συγγενῶν των ὡς κτερίσματα νεκρικὰ. Ἄς εἴπωμεν λοιπὸν ἡμεῖς τώρα, ὅτι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγένοντο ἐκεῖ αἱ τῶν τάφων ἀνασκαφαί, κατέστησε δυστυχῶς τὰς πληροφορίες ταύτας ἀδυνάτους, διότι ἐγένοντο παρὰ σκοτίων ἀρχαιοκαπήλων καὶ κατὰ ἀδείας ἐκδοθείσας ἀνόμως, ἄλλως τε καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἐπιτηρήσεως. Καὶ ἐμποδίσθη μὲν ὕστερον ὅπως δῆποτε τὸ κακὸν ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ διὰ πράξεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀπαγορευσάσης τὰς ιδιωτικὰς ἀνασκαφάς, τὰ ἐπακόλουθα ὅμως τῶν ἀνομιῶν δὲν ἐξέλιπον ἐντελῶς καὶ μέχρι τοῦδε. (*) Ἡ δὲ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρία εἶχε καὶ ἔχει ἀκόμη κόπους καὶ δυσκολίας

(*) Πολλὰ τῶν εἰδωλίων λέγονται κάλλιστα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὰ χρώματα (ἡμεῖς αὐτοὶ πᾶν ὀλίγα εἰδόμεν ὅπως οὖν πρὸς τὴν φῆμην ἐξισούμενα) ἀλλὰ καὶ πολλὰ, ὡς ἀκούομεν, νοθεύουσιν οἱ ἀρχαιοπράται, προστιθέντες εἰς αὐτὰ νέα χρώματα καὶ χρῶσιν. Ἄν δὲ καὶ ἡ Ἑταιρία ἡμῶν ἢ ἀρχαιολογικὴ, ἢ διὰ τοῦ Π. Σταματάκη ποιοῦσα νῦν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀνασκαφὴν αὐτόθι κατὰ τὸν νόμον, ἐπιτύχη νὰ εὕρῃ ὅμοια τὴν ἀξίαν εἰδώλια· (ἕως τώρα εὕρε πολὺ κοινά) θὰ εἴμεθα τότε εἰς κατάστασιν νὰ κρίνωμεν ἀσφαλέστερον περὶ τῆς ποιότητός των, ἴσως καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνήκουσιν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀναγνώσται δύνανται ν' ἀναδράμωσι διὰ τὰ Ταναγραϊκὰ εἰδώλια εἰς ἓν ἄρθρον, ὃ ἐδημοσίευσεν ὁ Ο. Lüders ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐκδομένῃ Νέᾳ Ἑλλάδι, φύλλῳ τῆς 11 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου.

νά περισυνάξῃ διὰ τοῦ ἀποστόλου τῆς Παναγ. Σταματάκη τὰ ἐν ταῖς λαθραῖαῖς ἀνασκαφαῖς διασκορπισθέντα ἐνεπίγραφα καὶ γλυπτὰ μνημεῖα, τὰ ὅποια οἱ σκαφεῖς καὶ πολλαχῶς ἔβλαψαν καὶ εἰς διάφορα μέρη κατέκρυψαν, φροντίζοντες μόνον περὶ τῶν εὐχομίστων ἐξ ὁπτιῆς γῆς εἰδωλίων καὶ ἀγγείων, τῶν κέρδος εἰς αὐτοὺς βέβαιον ὑπισχνουμένων. Ὁ Π. Σταματάκης μῆνας ὅλους κατέτριψε περὶ τὴν ἀναζήτησιν καὶ συνάθροισιν τῶν ὅχι ἐπιταφίων μόνον λίθων εἰς τὸ χωρίον Σχιματάρι, τὴν ἑδραν τοῦ δήμου Τανάγρας, ἐνθα ἐξ αὐτῶν ἐσχημάτισε πολλῇ δαπάνῃ τῆς Ἑταιρίας δημοτικῇν συλλογὴν ποικίλην καὶ πλουσίαν, περιλαμβάνουσαν 583 κομμάτια μέχρι τοῦδε. Τὸ Σχιματάρι ἀπέχει πλέον τῆς ὥρας τῶν ἐρειπίων τῆς Τανάγρας, καὶ γίνεται διὰ τοῦτο ἡ μετακομιδὴ δύσκολος. Εὐρέθησαν δὲ καὶ εἰς τὰ πέριξ χωρία Λιάτση καὶ Μπράτσι καὶ ἄλλαχοῦ στῆλαι διαρπαγεῖσαι, καὶ ἔπρεπε καὶ αὐταὶ νὰ συγχομισθῶσιν, ὅπερ ἐγένετο. Ἡδὴ ἡμεῖς ἐκ τῶν ἐν Σχιματαρίῳ συναχθέντων ἀνεφέραμεν τινα καὶ ἐξεδώκαμεν προχειρῶς ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου. Σήμερον δὲ ἐξακολουθοῦμεν τὸ ἔργον, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν μας ἀντίγραφα καὶ ἅμα χάρτινα ἔκτυπα καὶ τὰς περὶ μεγέθους καὶ σχήματος τῶν ἀρχαίων πληροφορίας, ἃ πάντα ἔπεμψεν εἰς τὴν ἀρχαιολ. Ἑταιρίαν ὁ Σταματάκης. Καὶ ψηφίσματα μὲν προξενίας καὶ ἀλλοίας ἐπιγραφάς, οἷαν τιμητικὰς καὶ ἀναθηματικὰς, ἀναβάλλομεν εἰς ἄλλοτε, ἐπιτυμβίους δὲ μόνον ἐκδίδομεν σήμερον, καὶ ἐξ αὐτῶν, συμποσومένων περὶ τὰς 400, μόνον ὀλίγας, ὅσαι μᾶς ἐφάνησαν περιεργότεραι διὰ διαφοροὺς λόγους.

Πρῶτον δὲ λέγομεν περὶ τῶν ἐπιτυμβίων τούτων μνημείων γενικά τινα. Ὡς ἐπληροφορήθημεν, ὄντα ταῦτα διαφορῶν σχημάτων, καὶ ἀπλουστάτα βαθροειδῆ, καὶ στῆλαι μετὰ γείσων ἢ ἀετωματίων καὶ ῥοδάκων (rosaces), τινὲς δ' ὀλίγαι καὶ μετ' ἀναγλύφων, δὲν ἔχουν εὐρεθῇ ἰδρυμένα κατὰ χώραν, ἀλλὰ πάντα σχεδὸν, ἂν καὶ εἶναι διαφορῶν χρόνων, ἀπὸ τοῦ 5^{ου} περίπου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ 3^{ου} ἢ καὶ 4^{ου} αἰῶνος μετὰ Χριστόν, ἔχουν εὐρεθῇ ἢ ὡς σκεπάσματα τάφων ἄλλων σχετικῶς νεωτέρων, πάντοτε ὅμως ἀρκετὰ παλαιῶν, ἢ ὡς ἀποτελοῦντα τοὺς τοίχους

αὐτῶν. Πλείονες δὲ γραμμαὶ τάφων παρατηρήθησαν ἀρχόμεναι ἀπὸ Τανάγρας καὶ διευθυνόμεναι πρὸς Θήβας, Ὠρωπὸν καὶ Χαλκίδα. Εἶναι δὲ τὰ μνημεῖα ἢ πώρινοι πλίνθοι τετράγωνοι, καὶ οὗτοι ἀποδεικνύονται ὄντες λίαν παλαιοί, ἢ στῆλαι λίθου λευκοῦ, καὶ φαιοῦ καὶ μέλανος. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ κεράμου λάρνακες εὐρέθησαν ἔχουσαι ἐνίοτε ἐπιγραφάς.

Τὸ δὲ τυπικὸν τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἢ κατ' ὀνομαστικὴν πτῶσιν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἅπλουν ἄνευ πατρωνυμικοῦ ἢ ἐθνικοῦ, ὅστις τρόπος εἶναι ὁ συχνότατος (302 κομμάτια ἐν 400 ἔχουσι τοῦτον) ἢ ἢ ἐπὶ πρόθεσις μετὰ δοτικῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τούτου ἢ ἁπλοῦ ἢ συνωδευμένου μετὰ τοῦ τοῦ πατρὸς ἢ καὶ μετὰ τοῦ εἰμί, ἐνθα ὑποκείμενον ἐξυπακούεται τὸ ἐγὼ ἢ στήλη, ἢ τὸ σῆμα. Εἰκοσιεπτάκις ἀπαντᾷ ἢ ἐπὶ ἐν 400. Ἄλλοι τρόποι εἶναι σπανιώτεροι, δηλ. κατὰ κλητικὴν ἢ γενικὴν πτῶσιν τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Τὸ δὲ χρηστὸς ἢ χρηστή ὡς ἐπίθετον καὶ τὸ χαῖρε ὡς προσφώνημα εἶν' ἐπίσης σπάνια. Περὶ τούτων δὲ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἂν εἰς μόνους τοὺς ξένους καὶ τοὺς δούλους ἦσαν εὐχρηστα, ὡς ἐν Ἀττικῇ (*), ἀλλὰ πιθανὸν τὸ θεωροῦμεν. Βεβαιότητα δὲ ἠθέλομεν ἔχει τότε μόνον, ὅταν οἱ πολῖται Τανάγρας ἤθελον ἔχει συνευθιζμένον, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τῶν μέσων τε καὶ τελευταίων χρόνων, καὶ τὰ δημοτικὰ των, ἂν εἶχον, ἢ φυλετικὰ ὀνόματα νὰ γράφωσιν ἐπὶ τῶν στηλῶν, ὅπερ ὅμως δὲν φαίνονται ποιήσαντες, ὡς οὐδὲ οἱ παλαιότατοι Ἀθηναῖοι. Ἀλλὰ τοῦτο τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι οὔτε τὸ χρηστὸς, χρηστή, οὔτε τὸ χαῖρε ἐμφανίζονται ἐπὶ τῶν παλαιωτάτων στηλῶν, σχεδὸν δὲ οὐδ' ἐπὶ τῶν τῶν μέσων χρόνων.

Τελευταίην γενικὴν παρατήρησιν κάμνομεν, ὅτι ἐν Τανάγρας στῆλαι ξένων ῥητῶς δεδηλωμένων διὰ τοῦ ἰδίου ἐθνικοῦ εἶναι ὀλίγισται, μόλις 5 ἐν τετρακοσίαις, καὶ τὰς 5 ταύτας ἐκδίδομεν πάσας κατωτέρω. Διαφορὰ λοιπὸν κατὰ τοῦτο μεγάλη πρὸς τὰ

(*) Ἴδε τὸ ἡμέτερον βιβλίον α' Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν ἐπιτύμβιοι. Ἐν Ἀθῇν. 1871, καὶ ἰδίως τὴν κβ' σελίδα τῶν προλεγομένων καὶ τὸν ἐν τέλει πίνακα.

ἐν Ἀττικῇ καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἡ ξενούρα πολλὴ καὶ ἄλλως ὑπὸ τῶν συγγραφέων μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν περισωθέντων μνημάτων ἀπεδείχθη (*). Ἐπερίμενε δέ τις ὁμοίον τι καὶ διὰ τὴν Τάναγραν, ἃν καὶ μεσόγειον πόλιν, διότι ὁ Δικαίαιρχος ἐν Βίῳ Ἑλλάδος, ἐνῶ καὶ ἄλλον πολὺν ἔπαινον αὐτῆς ἀναγράφει, ῥητῶς καὶ ταῦτα λέγει· «καὶ ἐνδιατρίψαι δὲ ξένοις ἀσφαλεστάτη πόλις τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν». Ἴσως λοιπὸν ῥητέον, ὅτι ἡ κατὰ τύχην ὀλίγα εἰς ἡμᾶς περιῆλθον μνημεῖα ξένων τῶν ἐν Τανάγρα, ἡ δὲ ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ ἐγχαράττωσιν οἱ ξένοι εἰς τὰ μνημεῖα τῶν τὰς οἰκείας πατρίδας.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα ἐπ' αὐτὰς τὰς ἐπιγραφάς. Αἱ παλαιόταται τῶν ὑπ' ὅψιν μας ἔχουσι πρὸς τοῖς ἐννέα ἐκείνοις ἀρχαῖοις γράμμασιν, ὧν τὸ σχῆμα ἀπεδώκαμεν διὰ ξυλογραφίας ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει, ἔτι καὶ τὰ ἐξῆς·

Β Δ Ε Ζ Θ ⊕ Ϝ ϝ Ϟ ϟ Ϡ ϡ Ϣ ϣ Ϥ ϥ Ϧ ϧ Ϩ ϩ

Ἐκ τούτων τὸ τρίτον, τὸ μὲ τέσσαρας ἐπαλλήλους κεραίας ε, ἐπειδὴ ἅπαξ μόνον τὸ βλέπω ἐν τοῖς ἐκτύποις, ὑποθέτω κατὰ λάθος ἐγχαραχθεῖσαν τὴν τετάρτην κεραίαν του, καθ' ὅσον μάλιστα σχῆμα τοιοῦτο τοῦ ε δὲν βλέπω ἐν τοῖς πλουσιωτάτοις πίναξι τοῦ Kirchhoff, τοῖς ἐν τῷ βιβλίῳ του: *Studien zur Geschichte des griech. Alphabets*, Berlin, 1867. — Τὸ τέταρτον γράμμα ἴσως εἶναι δίγαμμα, οἷον τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς πίναξι, τὸ ληφθὲν ἐκ τῶν ἀλφαβήτων Κρήτης, Κερκύρας, Τάραντος καὶ ἄλλων τινῶν μερῶν, ὅχι δ' ἐκ Βοιωτίας. — Τὸ πέμπτον γράμμα παριστάνει τὸ δασύ πνεῦμα. — Τὸ ἑβδόμον εἶναι ο. — Τὰ τρία τελευταῖα εἶναι διάφορα σχήματα τοῦ χι.

Ἰδοὺ δὲ τὰ κείμενα τὰ γεγραμμένα τοῖς γράμμασι τούτοις καὶ τοῖς ἄλλοις, ὧν τὸ σχῆμα πρότερον ἐδόθη.

(*) Ἐν τῷ ἡμετέρῳ βιβλίῳ, τῷ προμνημονευθέντι, τὰ τῶν ῥητῶς ξένων ἐν Ἀττικῇ μνημεῖα σχεδὸν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ τῶν ῥητῶς ἐγχωρίων. Δυνατὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι καὶ τὰ φθάνουσι καὶ τὰ ὑπερτεροῦσιν, ἂν εἰς τὰ Ἀττικά προσλογισθῶσι τινὰ ἐκ τῶν ἀπλᾶ μόνον ἐχόντων ὀνόματα μνημείων, ἅπερ διὰ πολλοὺς λόγους φαίνεται ὅτι ἦσαν Ἀττικῶν ἀνθρώπων.

1. Ἀβ α ε δ ο ρ ο ς (*). — Εὐθὺς ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ ὀνόματι ἔχομεν τὴν δίφθογγον αἰ γεγραμμένην διὰ τῶν αε, ὡς ᾗδῃ πρὸ ἐτῶν εὐρέθη ἄπαξ καὶ δις ἐν ταῖς Βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ C. I. Gr. ταῖς ὑπ' ἀρ. 1599 καὶ 1647 ἐν τῷ: Αἰσχροῖνδας = Αἰσχροῖνδας κτλ. καὶ πού καὶ ἐπὶ ἀγγείων ἐν τῷ Αἰθρα = Αἰθρα, (ὅπως δηλ. ἐν τῇ Λατινικῇ συνήθως ἡ δίφθογγος αὕτη ἐγράφετο αε.) Τὸ δὲ ὄνομα εἶναι ἐσχηματισμένον κατὰ τὸ Πυθόδωρος κ. τ. τ., ἐξ ἐπιθέτου τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐν Ἀβαις τῆς Φωκίδος λατρεύμενος καὶ ἔχων μαντεῖον ἐπεκαλεῖτο Ἀβαῖος. — Ἐνταῦθα σημειοῦμεν, ὅτι τὸ παρὰ Πολυδίῳ 20, 4 καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Ἀράτου, 16, ὄνομα Βοιωτάρχου, γραφόμενον καὶ ἐκδιδόμενον Ἀραιόκριτος ἢ Ἀβαιόκριτος ἢ Ἀβιόκριτος, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ἐκ τούτου τοῦ νῦν ἐμφανιζομένου εἰς Ἀβαιόκριτος, (ὅπως ὑπάρχει Πυθόκριτος, Ἑρμόκριτος κττ.). Ἡ παρὰ Πολυδίῳ δὲ γραφὴ Ἀραιόκριτος εἶναι ἡ μᾶλλον πλησιάζουσα τῇ προτεινομένῃ διορθώσει, οὐ μόνον δι' ὃ ἔχει αἰ, ἀλλ' ἔτι καὶ διὰ τὸ μ, τὸ ὁποῖον κατὰ τινὰ χαρακτῆρα γραφῆς, ἐν τοῖς παλαιοῖς χειρογράφοις λίαν συχνόν, ὅταν ἔχη πᾶν βραχεῖαν τὴν οὐράν, ταυτίζεται σχεδὸν τῷ β, γραφομένῳ ὁμοιότατα τῷ Λατινικῷ u.

2. Ἐπὶ Λυσανίας Ηι α ρ ῖ δ α (ς). — Καὶ ἐδῶ τὸ αε εἶναι ἀντὶ α. Τὸ δὲ δεύτερον ὄνομα, ὃν κατὰ γενικὴν πτῶσιν καὶ ἔχον ἐπὶ τοῦ λίθου τὸ τοῦ δασέος πνεύματος σημεῖον κεκλεισμένον ἀνωθέν τε καὶ κάτωθεν, εἶναι ταυτόσημον τοῦ, ἂν ὑπῆρχεν, Ἰερειδᾶς.

3. Ἐπὶ Ὁ κ ῖ β α ε. — Τὰ δύο πρῶτα γράμματα τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι κάπως ἀμφίβολα ἐν τῷ ὑπ' ὅφιν μου ἐκτύπῳ. Καὶ ἐδῶ τὸ αε ἀντὶ α. Οὕτω ἐπληθύνθησαν τὰ πρὶν σπάνια.

4. Ἐπὶ . Ηεκα δ ἄ ρ ος ἐμί. — Αὕτη ἡ ἐπιγραφή παρέσχε μοι

(*) Κατὰ τὴν συνήθειάν μας πάντα τὰ ὡς νῆα παρουσιαζόμενα κύρια ὀνόματα ἀραιογραφούμεν. Πολλὰ δὲ σήμερον τὰ τοιαῦτα. Ἀραιογραφήσαμεν δὲ καὶ τινὰ ἐν μέρει μόνον, ἵνα δηλώσωμεν διαλεκτικὴν διαφορὰν πρῶτον νῦν παρουσιαζομένην ἐν μιᾷ τινι συλλαβῇ τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα ὀνόματος, εἰ καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ διαφορὰ καὶ πρότερον ἐγνωρίζετο. Ὅσους ἔχει καὶ μεταχειρίζεται τὸ τοῦ Pape-Benseler λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς, 1863—70, νοεὶ τὸ τί λέγομεν.

πλεῖστα πράγματα, ὅχι βέβαια διὰ τὸ ὅε, ὕπερ εἶναι ἀντὶ τοῦ οἰ (=ω, ὁμοίως τῷ Λατινικῷ oe) καὶ εὐρέθη οὕτως ἤδη ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 1599 Ταναγραίᾳ ἐπιγραφῇ τοῦ C. I. Gr. ἐν τῷ: Διονύσοε, καὶ που καὶ ἐπὶ ἀγγείου ἐν τῷ ὀνόματι: Κροεσος =Κροῖσος, ἀλλὰ διὰ τὸ μεταξὺ τοῦ ε καὶ τοῦ κλειστοῦ δασέος ὁρώμενον ἐν τῷ ἐκτύπῳ σχῆμα γράμματος, τὸ ὑποῖον ἤμην πολὺν χρόνον ἀμφίβολος πῶς νὰ ἐκλάβω, ὡς δίγαμμα; διότι ἔχει τὸ ἀνωτέρω διὰ ξυλογραφίας παρατεθὲν τέταρτον σχῆμα, ἢ ὡς ἄλλο τι; Δέν μοι ἦτο γνωστὸν μέχρι τοῦδε δίγαμμα πρὸ δασέος· ὅθεν ἐκλίνα νὰ δεχθῶ αὐτὸ ὡς σίγμα, οἷον εὐρίσκεται ἐν χρήσει κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους τετράγωνον, καὶ δὴ ὡς σίγμα τελικὸν τῆς ἐπὶ προθέσεως, γραφομένης ποτὲ ἴσως ἐπὶ κατ' ἀναλογίαν τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν ἀμφίς, ἐνς, ἐχς καὶ ἄλλων, οἷον τοῦ ἄψ, τοῦ περὶς ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ πέρῃς ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 1625 ἐπιγρ. τοῦ C. I. Gr. καὶ τῶν Λατινικῶν abs, cis, dis κ.τ.τ. ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὸ ἀντὶς τῆς παρ' ἡμῖν συνθηείας, τὸ ὑποῖον ἴσως δὲν εἶναι προσχηματισμὸς ἄλογος τοῦ κοινοῦ ὄχλου, ὡς ἐν τοῖς ἐπειδής, κᾄτιντίς, σήμερις, τότες κ.τ.λ. ἀλλὰ λείψανον παλαιᾶς ἐλλόγου χρήσεως. Ἀλλὰ τοῦτο πάλιν μ' ἐφάνη ἐπὶ τέλους τολμηρόν, καὶ οὕτω συνεχόμενος ἀπορία πολλῇ, ἄφησα εἰς τοὺς σοφωτέρους μου νὰ διακρίνωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἔθεσα ἐν τῇ μεταγραφῇ στιγμὴν ἀντὶ τοῦ ἀλλοκότου σημείου γράμματος.

ἀρχαία
ὑπερῖον

5. Χοε . . . . . — Ἀρχὴ ὀνόματος, δυναμένου νὰ συμπληρωθῇ πολλαχῶς· Χοῖρος, Χοιρίδιον, Χοιρίλη, Χοιρίλος, διότι πάντα ταῦτα τὸ πάλαι ἦσαν εὔχρηστα ἀνθρώπων Ἑλλήνων ὀνόματα καὶ μάλα ἐντίμων. Ἄλλοι καιροί, ἄλλα ἦθη.

6. Ἀρνεσίχα. 7. Δεχσαρέτα. 8. Εὐτελία.

9. Θεριπίον. (=Θηριππίων). 10. Δάοτος.

11. Σαμίχα. 12. Χσενокλία.

Τὰ μνημεῖα τὰ ἔχοντα τὰς ἄνω 12 ἐπιγραφὰς εἶναι, πλὴν τῶν ὑπ' ἀρ. 8, 9 καὶ 10, λίθου πωρίνου. Τὸ ὑπ' ἀρ. 9 εἶναι λάρναξ ἐκ κεράμου κολοβή. Τὰ δὲ ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 10 εἶναι λίθου μέλανος. Τούτων τῶν δύο ὡς καὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 1, 2, 5, 9 καὶ 11 δὲν παρεδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Σταματάκη τὸ μέγεθος, τὸ δὲ τῶν λοι-

πῶν ἔχει οὕτως· τοῦ ἀρ. 3, μῆκος 0,30, πλάτ. 0,24, ὑψ. 0,15.—
 τοῦ ἀρ. 4, μῆκ. 0,77, πλάτ. 0,40, πᾶχ. 0,45.—τοῦ ἀρ. 6, ὑψ.
 0,35, πλάτ. 0,23, πᾶχ. 0,07.—τοῦ ἀρ. 7, ὑψ. 0,25, πλάτ.
 0,25, πᾶχ. 0,15.—τοῦ ἀρ. 12, ὑψ. 0,30, πλάτ. 0,40, πᾶχ.
 0,30. —Τὸ δὲ σχῆμα αὐτῶν δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον διὰ λέξεων
 νὰ δηλώσωμεν. Σαφέστερον θὰ φανῇ ὅταν ποτὲ πανομοιούτως
 ἐκδοθῶσι καὶ ταῦτα καὶ ὅσα ἄλλα, ἐπίσης παλαιὰ ὄντα, ἀφῆσα-
 μεν τό γε νῦν ἀνέκδοτα διὰ διαφόρους λόγους, τὰ ὁποῖα εἶναι
 ἀκόμη 19 τὸν ἀριθμόν. Λέγομεν μόνον, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων
 τούτων ἔχουσιν ἄνω κοίλωμα ἢ τετράγωνον ἢ στρογγύλον, ἔνθα τι
 ἐντίθετο ἴσως στερεὸν σῶμα, ἂν δὲν ἦτο διὰ χοᾶς ἢ ἐναγίσματα.
 Μεταβαίνομεν εἰς τὰ μνημεῖα τῶν μέσων Ἑλληνικῶν καὶ Μα-
 κεδονικῶν χρόνων.

13. Κόριλλα. 14. Κόριλλα. 15. Κόρι(λα). 16. Κόρ(ι)λλα.
 17. Κόριλλα.

Τοῦτο τὸ ὄνομα, ἐπὶ πέντε διαφόρων στηλῶν ὃν κεχαραγμένον,
 φαίνεται, ἦτο πολὺ συχρὸν ἐν Τανάγρα (*) καὶ μόνον κατὰ προ-
 φορὰν διέφερεν ὀλίγον ἐκείνου, ὅπερ εἶχεν ἡ περιφημοῦς τῆς πό-
 λεως ταύτης ποιήτρια Κόριννα. Καὶ πιστεύομεν μὲν ἡμεῖς, ὅτι
 ὀρθῶς διὰ τῶν συγγραφῶν παρεδόθη ἡμῖν τὸ τῆς ποιητρίας ὄνομα
 δυσὶ νῦν γραφόμενον, πάντως ὅμως περιέργον, ὅτι ἡ γραφή τῶν
 συγγραφῶν οὐδ' ἅπαξ εὑρέθη ἐπὶ τῶν τόσον πολυαριθμῶν Βοιω-
 τικῶν στηλῶν. Μόνον τὸ Κοριννῶ εὑρέθη ἐν τινὶ τῆς Κορωνείας
 στήλῃ. *Ιδε Keil Inscript. Boeot. ἀρ. LVIII,ο.

18. Παῖς. 19. Παῖς. 20. Παῖς.

21. Πάϊλλος. 22. Πάϊλλος. 23. Πάϊλλος. 24. Πάϊλλος
 25. Πάϊλλ(ος). 26. Πάϊλλος

χρηστός. (**)

Ὅτι τῶν δύο τούτων πρωτοφανῶν ὀνομάτων, τῶν ἀναγνώ-
 σθέντων, τοῦ μὲν τρεῖς, τοῦ δὲ ἐξάκις ἐπὶ στηλῶν διαφόρων, τὸ

(*) Εὑρέθη ἤδη πρότερον στήλῃ ἐν Κορωνείᾳ, ἔχουσα τὸ αὐτὸ ὄνομα.
 *Ιδε Α. Παγκαδῆ Antiquit. Hellén. Tom. II, N° 2165.

(**) Ὁ ἀρ. οὗτος ἔχει γράμματα τῶν Ῥωμ. χρόνων· ὅμως δὲ κρί-
 σθω ἰδῶν.

δεύτερον εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ πρώτου, καὶ οἷον τὸ Λατιν. *puellus*, δὲν πρέπει, νομιζομεν, ν' ἀμφισβόλλῃ τις. Ἐγὼ χωρεῖ δέ πως ἀμφισβολία, ἂν καὶ τοῦτο καὶ τὸ ἀπλοῦν Παῖς ἐδίδοντο καὶ εἰς ἐλευθέρους παῖδας, ἢ μόνον ἴσως εἰς δούλους, ἂν καὶ ἡξέυρομεν, ὅτι τὰ Γέρων, Πρεσβύλος, Κόρη, Κορίσκος καὶ τινα ἄλλα τοιαῦτα εὗρηγται ἤδη ὡς ὀνόματα ἐλευθέρων.

27. Ἀγαθεστράτη. 28. Ἀλκινόα. 29. Ἀμφίμναστος.
 30. Ἀρκεσιλάα. 31. Ἀσωπίχα. 32. Γλυκανθίς.
 33. Εὐβώλα. 34. Εὐνικίς. 35. Εὐτουχίνα. ν 500
 36. Γισοκλείς. 37. Γισοκλία. 38. Ἡφήστιχος.
 39. Ζωποῦρα. 40. Θαρσοῦμαχος. ν 500
 41. Θιοζότα. 42. Θιοζότα (=Θεοδότη).
 43. Κλεομνάστα. 44. Κοθώπα. 45. Κουδίππα.
 46. Λουσις. 47. Μελανθίς. 48. Νιάρχίς. ν 500
 49. Νικόστροτος. 50. Νιουμφήα. 51. Ξανθικλῆς.
 52. Ὀνασίμα. 53. Πολεμήος. 54. Πολιουκῶν.
 55. Πουθοκλία. 56. Πουθικῶν. 57. Ποῦ(ρι)χος.
 58. Πουρρίχιδας. 59. Σωστρότα. 60. Τρίαξ.
 61. Φήνουλλα. 62. Φιλιστώ. 63. Φιλοκουδίας.
 64. Φιλοττίς. 65. Φρουνίχα. 66. Χηρίας (=Χαι- ου 500
 ρίας).

67. Ἀγέλαος 68. Ἀριστοκράτης 69. Δαλίων
 Ἐλαίτης. Ἀθηνίωνος Κορωνεύς.
 Μιλήσιος.

70. Νικοστράτη 71. Πιστόζενος
 Διονυσόδωρου Λυσίππου
 Χαλκιδική. Τήνιος
 χαῖρε.

Σημειοῦμεν βραχέα τινὰ εἰς τὰς ἄνω ἐπιγραφάς. Κατὰ τὸν ἀρ. 37 διορθωτέον ἴσως τὸ παρὰ Α. Ῥαγκαβῇ *Ant. Hel. T. II*, ἀρ. 2028 Εἰσοκλία, δηλ. θετέον τὸ δίγαμμα ἀντὶ τοῦ Ε.—Περὶ τῆς τοῦ ἀρ. 44 πρωτοφανοῦς Κοθώπας μᾶς ὑπέμνησεν ὁ συνάδελφος Κ. Σ. Κόντος, ὅτι ἡμπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς ῥίζης κοθ, τῆς ἐν τῷ κόθουρος, ὅπερ ὡς ἐπίθετον τῶν κη-

ρήνων κεῖται παρ' Ἡσιόδῳ (ἐν Ἑργ. κ. ἡμ. στ. 324). Ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τῆς ρίζης ἐκείνης ζητεῖται ἔτι. Ὅμως δὲ ἔλλειψιν τινα ἢ βλάβην ἢ κακίαν πάντως σημαίνει ἡ Ἡσιόδους λέξις. Δοιπὸν ἡ ρίζα τῆς ἐνωθεῖσα, ὡς ἐνταῦθα, μετὰ τοῦ ὦψ, ὡπός, δὲν θα σχηματίζῃ πολὺ εὐφημον ὄνομα διὰ γυναῖκα, ἔξω ἂν τὸ κοθ θεωρήσωμεν ἴσον τῷ κυθ καὶ προκρίνωμεν παρ' Ἡσιόδῳ τὴν γραφὴν κύθουρος, ὡς τινες θέλουσιν, ἐκ τοῦ κεύθω· τότε δύναται ἡ Κοθώπα νὰ σημαίνῃ τὴν κεύθουσιν ἢ κρύπτουσιν ὑπ' αἰδοῦς τὸ πρόσωπον. Ἀλλὰ ταῦτα μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως λέγομεν.— Τὸ τοῦ ἀρ. 46 Λουσις δὲν ἐτονίσαμεν, διότι καὶ ἀρσ. δύναται νὰ εἶναι ἀντὶ τοῦ κοινῶς Λύσις καὶ θηλ. ἀντὶ τοῦ Λυτίς.— Εἰς τὸ σ τ ρ ο τ τοῦ ἀρ. 49 σημειοῦμεν, ὅτι ο ἀντὶ τοῦ α εἰς τὴν συλλαβὴν ταύτην μάλισα εἶναι συχρὸν ἐν Βοιωτίᾳ. Κατωτέρω ἔχομεν τὸ Σωσρότα καὶ τὸ Δαμόσροτος. Εὐρηταῖ που καὶ τὸ Πολυσροτίδας καὶ ἄλλα. Γνωστὸν δὲ ὅτι αὕτη ἡ μετὰληψις εὐρίσκεται καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς λέξεσι παρὰ Λεσβίοις μάλισα καὶ Θεσσαλοῖς. Ἴδε Kühner, Ausführl. Grammatik d. gr. Spr. Τόμ. Α'. σελ. 105. Ἡμεῖς δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἐκ τῶν σήμερον ζώντων Ἑλλήνων μάλιστα οἱ ἐν Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας φαίνονται τὴν τοῦ α προφορὰν ἀμαυροτέραν ἔχοντες καὶ πρὸς τὸ ο ἀποκλίνουσιν, οὕτω πως δὲ καὶ οἱ Τήνιοι, καὶ τινες ἴσως ἄλλοι, ὧν ἡμεῖς δὲν ἔχομεν πείραν. — Τὸ τοῦ 52 ἀρ. ὄνομα Ξανθικλεῖς ἴσως δευτέραν ταύτην φορὰν παρουσιάζεται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῇ Ἀναβάσει τοῦ Ξενοφῶντος (Γ'. 1, 47 καὶ Ε'. 8, 1) πρῶτον, ὡς ὄνομα ἐνὸς στρατηγοῦ τῶν μυρίων, τὸ γένος Ἀχαιοῦ. Ἀλλὰ τὸ παρὰ Ξενοφῶντι, γραφόμενον φυσικῶ τῷ λόγῳ Ἀττικῶς Ξανθικλῆς, δὲν ἤξεύρομεν διὰ τί ὁ Keil ποτε τὸ ἐπέιρασεν καὶ ἐδυσπίστησεν εἰς τὴν ὀρθότητά του, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Pape-Benseler τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς. Δὲν ἐνετύχομεν εἰσέτι τῷ βιβλίῳ τοῦ Keil, ἔνθα περὶ τούτου ἔκαμε λόγον, ἵνα κρίνωμεν. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως, ἡ Ταναγραϊκὴ ἐπιγραφή εὐπρόσδεκτος ἀντιλήπτωρ ἦλθε τοῦ Ξανθικλέους.

Ἐν ταῖς ἀνωτέρω ἀπὸ τοῦ ἀρ. 13 μέχρι τοῦ 71 ἐπιγραφαῖς παρετήρησαν, νομίζω, οἱ ἀναγνῶσαι, ὅτι οὐδεμία ἔνει οὔτε τὸ ἐ-

μετὰ δοτικῆς, οὔτε τὸ χρησός, χρησῆ (τὸ δὲ χαῖρε ἔχει μία μόνη). Φαίνεται ὅτι τὸ ἐπὶ ἐν μόνοις τοῖς παλαιτάτοις χρόνοις εὐδοκίμησε μετὰ τοῦ εἰμί, διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως, ἐν δὲ τοῖς μεταγενεστάτοις ἐξανέδν πάλιν καὶ ἦτο ἐν χρήσει (ὥς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω)· ἀλλ' ἄνευ τοῦ εἰμί, ἵνα μὴ γράφηται περιττῶς τὸ εὐκόλως ἐξυπακουόμενον ῥῆμα καὶ ἐντρέπωνται οἱ εὐφυεῖς ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ ἀφελείᾳ, ἐν δὲ τοῖς μέσοις χρόνοις ἦτο ἐν ἀχρηστίᾳ, ἵσως παντελεῖ, δι' ὄντιναδῆποτε λόγον. Οὕτως ἀληθεύει τὸ τοῦ Ὁρατίου (ἐν τῷ *de arte poetica*, ζ. 70—72) σοφὸν ῥητόν·

Multa renascentur, quae jam cecidere cadentque
quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.

ὅπερ προχείρως μεταφραζόμενον ἔχει τὴν ἐξῆς ἔννοιαν·

Πολλὰ νεκρὰ θ' ἀναστήθοῦν καὶ ἄλλα θ' ἀποθάνουσι
λέξεις τανῦν τιμώμεναι, ἂν τὸ θελήσῃ ἡ χρῆσις,
παρ' ἣ ἔστι τὸ δίκαιον καὶ ὁ κανὼν τοῦ λέγειν.

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἐπελθόντα ἐγράψαμεν. Περὶ δὲ σχήματος τῶν ἀνωτέρω στηλῶν δὲν ἔχομέν τι νὰ εἰπωμεν περιεργίας ἄξιον. Αἱ ὀλιγώτεραι ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν ἀετωμάτιον, αἱ δὲ πλείονες εἶναι ἀπλούστεραι. Ὁ λίθος τῶν πλείστων μέλας, λευκὸς δ' ἐσημειώθη ἡμῖν μόνον ὁ τῆς Χαλκιδικῆς Νικιστράτης, πῶρινος δὲ ὁ τῶν ἐξῆς ἐξ στηλῶν, μιᾶς τῶν ἔχουσῶν τὸ ὄνομα Παῖς, μιᾶς τῶν τὸ Κόριλλα, μιᾶς τῶν τὸ Πάλλιος, ἔτι δὲ ὁ τοῦ Δαλίωνος Κορωνέως, ὁ τοῦ Δαμοστρότου καὶ ὁ τῆς Φιλοτιίδος. Ἀνάγλυφον δὲ παράστασιν οὐδεμίαν ἔχει.

Μέγεθος ἐσημειώθη ἡμῖν μόνον τῶν ἐξῆς δέκα καὶ πέντε στηλῶν.

Τοῦ ἀρ.	21	ὑψ.	0,77,	πλάτ.	0,33,	πάχ.	0,08.
»	26	»	0,50,	»	0,20,	»	0,05.
»	27	»	1,05,	»	0,42,	»	0,06.
»	28	»	0,80,	»	0,35,	»	0,12.
»	29	»	1,35,	»	0,45,	»	0,18.

Τοῦ ἀρ.	32	ὑψ.	0,50,	πλάτ.	0,25,	πάχ.	0,10.
»	35	»	0,87,	»	0,30,	»	0,08.
»	43	»	1,10,	»	0,40,	»	0,15.
»	46	»	0,95,	»	0,40,	»	0,18.
»	58	»	0,90,	»	0,38,	»	0,15.
»	60	»	0,80,	»	0,35,	»	0,12.
»	62	»	0,88,	»	0,38,	»	0,10.
»	64	»	0,38,	»	0,20,	»	0,07.
»	67	»	0,50,	»	0,25,	»	0,10.
»	69	»	0,80,	»	0,55,	»	0,12.

Τέλος μεταβαίνομεν καὶ εἰς τὰς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπι-
γραφάς.

72. Ἐπὶ 73. Ἀγάθων 74. Ἀριστογενεία.
Ἀγαθοκλῆ
μάγιστος.
Σ; ωστράτου.

75. Ἀσκληπιδες 76. Δημοσθένη 77. Ἰππόμαχε
χαῖρε. Φιλομούσου χαῖρε. χαῖρε (=χαῖρε).
Οὔτον ἔθαψαν.
... υῖν. . . . αν;

78. Ἐπὶ 79. Χαῖρε 80. Μουσὶ (χρ)ηστῇ
Λέοντι Λέον- Τελέδαμει. χαῖρε.
τος. χαῖρε Λέων.

81. Ἐπὶ 82. Ἐπὶ 83. Ἐπὶ
Διονυσία Σεκου- Κοκκηΐω Φαύστω. Ποπλίω Πωλίωνος.
νδίωνος.

84. Δαμόστροτος. 85. Ζωπούρα.

86. Ζωπουρίνα. 87. Ζωπουρίνα 88. Ζωπουρίων.
χρηστά.

89. Ζώπουρος. 90. Ζωπυρίνα χαῖρε.

91. Ἐπὶ 92. Ἐπὶ
Ζωπυρίνα. Ζωπυρίνα.

93. Θεοκλέα

Προμαθίωνος.

94. Κωμικόν.

95. Λιουσικλία.

96. Νικέα

97. Ξανθίς.

χρηστά.

98. Προδοκίμου

99. Σχμίχα.

100. Σωτηρίχα.

Ἐπὶ Ζωσῶ Παρθ-
ένας.

101. Τιμάρχα.

102. Φηδρίχα.

103. Χαρμουλίδας.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἔχομεν νὰ σημειώσωμεν τὰδε.

Ὁ ἀριθ. 73 ἔχει μόνος ἐκ πάντων τῶν τε σήμερον ἐκδιδομένων καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι δῆλωσιν ἐπαγγέλλματος τοῦ νεκροῦ. Κατὰ τύχην ἄρά γε νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι τὸ τοῦ μαγείρου, ἡ διότι ὡς τίμιον πάνυ ἐν Βοιωτία ἐθεωρήθη καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἰσιγήθη; Ὁ Πολύβιος λέγει τοὺς Βοιωτοὺς καχεκτοῦντας ἤδη καὶ πρὸ τῶν τοῦ Ἀράτου χρόνων καὶ, ἀφοῦ μάλιστα ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀράτου, αὐτῶς ἀνέπεσον ταῖς ψυχαῖς, ὥστε ἀπ' ἐκείνης τῆς χρείας ἀπλῶς οὐδενὸς ἔτι τῶν καλῶν ἀμφισβητεῖν ἐτόλμησαν οὐδ' ἐκοινωνήσαν οὔτε πράξεως οὔτ' ἀγῶνος οὐδενὸς ἔτι τοῖς Ἑλλήσι μετὰ κοινοῦ δόγματος, ἀλλ' ὁρμήσαντες πρὸς εὐωχίας καὶ μέθας οὐ μόνον τοῖς σώμασιν ἐξελύθησαν, ἀλλὰ καὶ ταῖς ψυχαῖς. . . .

Τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παρεγεγόνει καχεξίαν, ὥστε σχεδὸν εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουράς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ στρατείας κοινάς, ἐξέκοπτον αἰετὴν δικαιοδοσίαν· ἔνιοι δὲ τῶν στρατηγῶν καὶ μισθοδοσίας ἐποιοῦν ἐκ τῶν κοινῶν τοῖς ἀπόροις τῶν ἀνθρώπων, ἐξ ὧν ἐδιδάχθη τὰ πλήθη τούτοις προσέχειν καὶ τούτοις περιποιεῖν τὰς ἀρχάς, δι' ὧν ἔμελλε τῶν μὲν ἀδικημάτων καὶ τῶν ὀφειλημάτων οὐχ ὑφέξειν δίκας, προσλήψεσθαι δὲ τῶν κοινῶν αἰετὶ διὰ τὴν τῶν ἀρχόντων χάριν. . . . Τούτοις δ' ἡκολούθησε καὶ ἕτερος ζήλος οὐκ εὐ-

τυχής· οἱ μὲν γὰρ ἄτεκνοι τὰς οὐσίας οὐ τοῖς κατὰ γένος ἐπιγε-
νομένοις τελευτῶντες ἀπέλειπον, ὅπερ ἦν ἔθος παρ' αὐτοῖς πρό-
τερον, ἀλλ' εἰς εὐωχίας καὶ μέθας διετίθεντο καὶ κοινὰς τοῖς φί-
λοις ἐποίουν· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐχόντων γενεὰς ἀπεμέριζον τοῖς
συσσιτίοις τὸ πλεῖον μέρος τῆς οὐσίας, ὥστε πολλοὺς εἶναι Βοιω-
τῶν οἷς ὑπῆρχε δεῖπνα τοῦ μηνὸς πλείω τῶν εἰς τὸν μῆνα δια-
τεταγμένων ἡμερῶν. . . . . Τοιαύτην δ' ἔχοντες οἱ Βοιωτοὶ τὴν
διάθεσιν τῆς πολιτείας, εὐτυχῶς πως διώλισθον καὶ τοὺς κατὰ
Φίλιππον καὶ τοὺς κατ' Ἀντίοχον καιρούς· ἐν γε μὴν τοῖς ἐξῆς
οὐ διέφυγον, ἀλλ' ὥσπερ ἐπίτηδες ἀνταπόδοσιν ἡ τύχη ποιου-
μένη βαρέως ἔδοξεν αὐτοῖς ἐπεμβαίνειν». Δὲν μᾶς ἐφάνη περιτ-
τὸν νὰ παραθέσωμεν ὁλόκληρον τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἐκ τῆς εἰκο-
στῆς τοῦ Πολυβίου, διότι ἂν ὅχι τὰ κατὰ τὰ δεῖπνα καὶ τὰς εἰς
αὐτὰ διαθέσεις τῶν χρημάτων, ἀλλὰ τινὰ ὅμως τῶν ἱστορημέ-
νων μᾶς φαίνονται ὅχι ὅλως ἀνήκουστα καὶ ἀήθη παρ' ἡμῖν τοῖς
νῦν οὔσι, καὶ δὲν βλάπτει, ἂν καὶ ἐν μέσῳ φιλολογικοῦ ἀρθροῦ
ἀκούομεν ἐνίοτε πατρικὴν ἐπίπληξιν ἐκ στόματος παλαιοῦ.

Εἰς τοὺς ἀρ. 75 καὶ 76 σημειοῦμεν, ὅτι ὅπως τὸ ἐν τέλει τοῦ
Ἀσκληπίχες σίγμα δὲν εἶναι κανονικὸν διὰ τὴν κλητικὴν, οὕτω
καὶ τὸ η, τὸ ἐν τέλει τοῦ Δημοσθένη. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἐς τῶν
δευτεροκλίτων (οἷον ἐδῶ ὑποτίθεται τὸ Ἀσκληπίχος κατ' ὀνο-
μαστικὴν) δὲν ἔχω τῶρα νὰ εἶπω ἄλλοθεν ὅμοιον παράδειγμα,
διότι τὸ Ἀριστοφάνειον ἐκεῖνο «μάκαρ ὦ Στρεψιάδες» εἶναι πε-
παιγμένον ἐπὶ πρωτοκλίτου· αἱ δὲ εἰς η κλητικαὶ τῶν συνηρημέ-
νων τριτοκλίτων ἤδη πολλὰκις ἐν ἐπιγραφαῖς ἀνεγνώσθησαν καὶ
παλαιοὶ γραμματικοὶ παρετήρησαν τὰ κατ' αὐτάς. Ἡμεῖς δὲ τό-
σον μόνον λέγομεν εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου,
ὅτι δὲν πρέπει πολὺ νὰ βαρυθυμῶσιν, ἂν ὁμοίως τοῖς πρὸ αἰώνων
προγόνοις των κράζωσιν ἡμαρτημένως· Δημοσθένη, Σωκράτη!
μᾶλλον δὲ ἅς παρηγορῶνται ἐνθυμούμενοι, ὅτι καὶ ἂν ὅχι πάντα
τὸν τυπικὸν πλοῦτον τῆς παλαιᾶς γραμματικῆς, τόσον ὅμως αὐ-
τοῦ μέρος ἔσωσαν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται πρὸς αὐτοὺς νὰ ἐρίσωσι
περὶ κλητικῆς οἱ λαοὶ οἱ τὰς νῦν εὐρωπαϊκὰς γλώσσας λαλοῦντες
οὔτε οἱ Τοῦρκοι. Οἱ Σλάβοι μόνον ἔχουσι κλητικὰς τινὰς, ἀλλ' ἄ-

γνοοῦμεν, ἂν τόσον πλουσίας ὅποῖαι αἱ ἡμέτεραι εἰς ε, έ, α, ἄ καὶ η, ἡ τῶν ἀρσενικῶν.

Τὴν ὑπ' ἀρ. 77 ἐπιγραφὴν ἐξεδώκαμεν καὶ ἐν τῷ προτελευταίῳ τεύχει, ἀλλὰ τότε ὅχι ἐκ τοῦ ἐκτύπου, ὅπερ νῦν ἔχοντες βλέπομεν ὅτι τὸ ὄνομα ἀπεδόθη τότε ἐσφαλμένως Νικ ὀμαχε, ὡς καὶ ἡ προστακτικὴ χαῖρε· ἀλλὰ καὶ τὰ ὡς τέταρτος τότε στίχος δοθέντα· «τὸ Ἄ(θαναίστη)», τῶρα δὲν δικαιολογῶνται ἐκ τοῦ ἐκτύπου. Ἄντ' ἐκείνων ἐθέσαμεν σήμερον ὅσα ἀμυδρῶς διακρίναμεν γράμματα.

Ἐν τῷ 98 ἀρ. τὸ Ζωσῶ εἶναι βεβαίως δοτικὴ θηλυκοῦ ὀνόματος, ἀντὶ Ζωσοῖ ἢ Ζωσῶι. Λεῖπει δὲ τὸ προσγραφόμενον ἰῶτα ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀρ. 72, 81—3 καὶ 92. Παράξενον δέ, ὅτι ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Pape-Benseler ἐτέθη ἐκ τοῦ C. I. Gr. ἀρ. 2004 ὡς ὀνομαστικὴ τὸ Ζωσοῦς, ἐνῶ προφανῶς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ κεῖται ὡς γενική.

Ἐκ τούτων τῶν 32 στηλῶν τῶν Ῥωμ. χρόνων δύο μὲν εἶναι πώρινοι, ἐννέα δὲ λίθου λευκοῦ, αἱ δὲ λοιπαὶ φαιοῦ ἢ μέλανος, τρεῖς δ' ἐκ πασῶν ἔχουσιν ἀναγλύπτους παραστάσεις. Πρῶτον ἡ ὑπ' ἀρ. 81 τῆς Διονυσίας, περὶ ἧς ὁ Σταματάκης σημειοῖ τάδε· «Λίθου ὑπομέλανος, ὑψ. 1,50, πλάτ. 0,55, πάχ. 0,12. Ἐχει ἀετωμάτιον, οὗ ἡ κορυφὴ ἀποκεκομμένη, ὑπὸ δὲ τὸ ἀετωμάτιον τὴν ἐπιγραφὴν. Παριστάνει ἐπὶ κοίλης τετραγώνου ἐπιφανείας γυναικὰ καθημένην ἐπὶ θρόνου, ἐστραμμένην κατὰ δεξιὰν τῷ ὁρῶντι. Ἐμπροσθεν αὐτῆς ἵσταται ἑτέρα γυνὴ προσφέρουσα αὐτῇ κίστην, πρὸς ἣν ὁρέγει τὴν χειρὰ τὴν δεξιὰν ἢ καθημένην. Ἐφθαρμένον πολὺ. — Εὗρέθη ἐν Σχιματάρι, ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἀθ. Μπρατσιώτου, καὶ ἐδωρήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν.»

Δεύτερον ἡ ὑπ' ἀριθ. 83 τοῦ Ποπλίου. Τὰ τοῦ Σταματάκη περὶ αὐτῆς ἔχουσιν οὕτως· «Λίθου φαιοῦ, ὑψ. 0,75, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,08. μετ' ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος. Παριστάνει ἄνδρα ἱστάμενον καὶ κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς στρογγύλον τι. Εἶναι ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φέρει χλαμύδα. Λίαν κακότηχον.»

Τρίτον ἡ ὑπ' ἀρ. 98 τοῦ Προσδοκίμου. Περὶ ταύτης ὁ Στα-

ματάκης λέγει· «Δίθου λευκοῦ, ὑψ. 1,05, πλ. 0,40, πάχ. 0,10. Πρὸς τὸ ἄνω ἄκρον φέρει ἀστωμάτιον, κατεστραμμένον τὸ πλεῖστον, ὑπ' αὐτὸ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν· Προσδ. ὑπ' αὐτὴν δὲ ἐτέραν ἐπὶ Ζωσ. κτλ. Τὸ Παρθένος εἶναι ἐγκεχαραγμένον μεταγενεστέρως. Παριστάνει ἐπὶ κοίλῃς τετραγώνου ἐπιφανείας γυναικα ἰσταμένην ἀντωπόν, ὑψους 0,64, ἐνδεδυμένην χιτῶνα ποδήρη, ἀφίνοντα γυναικὸς τὰς χεῖρας καὶ ἐξωσμένην περὶ τὴν κάτω κοιλίαν. Διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χεῖρος, ἧς μέρος ἐστὶν ἀπασπασμένον, αἶρει πρὸς τὰ ἄνω δυσδιάκριτόν τι, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ πρὸς τὰ ἄνω δᾶδα ἀνημμένην. Ἡ δεξιὰ παρειὰ τοῦ προσώπου τῆς γυναικὸς ἐστὶν ἀπασπασμένη. Εὐρέθη πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐρειπίων Τανάγρας, πέραν τοῦ ἐξ ἄρκτου κατερχομένου μικροῦ ποταμοῦ (Θερμῶδοντος) ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τάφοις. Ἐδωρήθη εἰς τὴν Συλλογὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Γκριμπίθη.»

Μένει ἔτι νὰ δηλώσωμεν καὶ τὸ μέγεθος ἐννέα στηλῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὡς μᾶς διεβιβάσθη·

Τοῦ ἀρ.	75,	ὑψ.	1,05,	πλάτ.	0,40,	πάχ.	0,10.
»	76,	»	1,05,	»	0,30,	»	0,06.
»	77,	»	0,78,	»	0,35,	»	0,10,
»	79,	»	0,82,	»	0,28,	»	0,05.
»	80,	»	0,50,	»	0,25,	»	0,08.
»	87,	»	0,80,	»	0,32,	»	0,10.
»	96,	»	0,48,	»	0,30,	»	0,07.
»	102,	»	0,83,	»	0,35,	»	0,10.
»	103,	»	1,05,	»	0,40,	»	0,15.

Τελειόνοντες τὸ παρὸν ἄρθρον, νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην, ἂν τινα ἐν αὐτῷ ἀμεθοδέστερον ἐξετέθησαν διότι ἐν βραχεῖ χρόνῳ δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ γίνη καλῶς ἡ ἐκλογὴ καὶ κατὰτάξις ἐνὸς μέρους ἐκ τῆς πολλῆς ἐν χερσὶν ἡμῶν ὕλης καὶ νὰ συνταχθῶσιν ὡς πρέπει τὰ σημειώματα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 27 Ἰουνίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1874. Μάϊος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	750,24	χμ.
Μεγίστη » »	757,60	(τὴν 31ην).
Ἐλαχίστη » »	740,78	(τὴν 8ην).
Μέση θερμοκρασία	19,06	ἐκ.
Μεγίστη »	31,4	(τὴν 27ην).
Ἐλαχίστη »	9,7	(τὴν 19ν).

Ἀνεμος ἔπνευσε ΝΔ 17 ἡμέρας, Δ 4, ΕΔ 1, Α 1, ΝΑ 1,
Ν 7.

Ἡμέραι βροχῆς 10 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 50,33
χμ.), ἀστραπῶν 5.

Ἰούνιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	752,68	χμ.
Μεγίστη » »	759,24	(τὴν 2αν).
Ἐλαχίστη » »	746,85	(τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία	27,10	ἐκ.
Μεγίστη »	37,9	(τὴν 20ην).
Ἐλαχίστη »	18,2	(τὴν 1ην).

Ἀνεμος ἔπνευσε ΝΔ 12 ἡμέρας, Δ 1, ΒΔ 2, Β 1, ΒΑ 12, Α
1, Ν 1.

Ἡμέραι βροχῆς 2 (ἀνεπαίσθητον τὸ ποσὸν τοῦ καταπεσόντος
ὕδατος), ἀστραπῶν 6.

*Διορθώσεις καὶ προσθήκαι εἰς τὴν περὶ τῆς
ἐλληνικῆς προφορᾶς πραγματείαν.*

Τόμ. Β', τεύχ. ε', σελ. 324, σημ. 6' γρ. Ausführliche.—σελ. 325, σημ. 6', Curtius, lateinischen., σημ. ε', zu.—σελ. 334, στ. 12 ὅτι τὰ κἀγώ.—σελ. 338, σημ. α', Gymnasialwesen.—σελ. 343, στ. 19 τοὺς φθόγγους τῆς ἑαυτῶν.—σελ. 344, στ. 4 καὶ οἱ ἄλλοι.—σελ. 347 στ. 4 καὶ 12 νὰ σημάνωσι.

Τόμ. Γ', τεύχ. α', σελ. 29, σημ. στχ. 8 ὀνομάζῃ στχ. 15, τῷ Με- νεκράτους.—σελ. 32 στ. 27 ὁ Φιλόστρατος.—σελ. 39 σημ. στ. 1 Min- neure.—σελ. 46 σημ. α', στ. 4 sogenannte.—σελ. 47, στ. 9 Κηφι- σιο.—σελ. 55 στ. 6 οἱ Ἑλλήνες.—σελ. 63, στ. 16 ἄκον.—σελ. 65, στ. 2, ἀντὶ ἄλλ' ὅμως ἐνομίσαμεν γράφει ἐνομίσαμεν ὅμως.—σελ. 66 στ. 29 τὰ τῆς μητρικῆς.—σελ. 70, στ. 17 oculus. Ἄλλων ὁμοίων παροραμάτων τὴν διόρθωσιν ἀφίνομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην, αἰτούμενοι διὰ τοῦτο συγγνώμην.

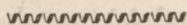
Σελ. 51, στ. 3, γρ. Ταύτης τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὑγιαίνουσας πα- ραδόσεως τὸ κράτος κτλ. —Σελ. 49 μετὰ τὸ Καλλέας, πρὸ τῆς α' ση- μειώσεως, προσσημειωθήτωσαν τὰ ἑξῆς· Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ φιλαθῆναιος (Ἀριστρ. Σφῆκ. 282) δὲν πρέπει νὰ γραφῇ φιλαθήνας, ὅπως ὁ Κούρ- τιος διδάσκει (Stud. 1², σελ. 235). ἀλλὰ νὰ ἐκφωνηθῇ φιλαθήνεος, ὅπως καὶ ὁ Βοίχχιος ἀποδέχεται (C. I. G. I, σελ. 4506). τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ Ἀθηναῖα, ὅπερ ὁ Κούρτιος φέρει εἰς στηριγμὸν τῆς ἑαυ- τοῦ γνώμης, ἀποδεικνύει μόνον ὅτι τὸ αἰ ἐν τῷ Ἀθηναῖα ἐξεφωνεῖτο ὡς καὶ ἐν τοῖς αἰεὶ, ἐλαῖα, καῖω, κλαῖω, πρὶν ἐκ τούτων ἀποβληθῇ τὸ ι' ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ τὰ Ἀθηναῖος καὶ Παναθήναια καὶ δὴ καὶ τὸ φιλαθῆναιος καὶ τὰ ὅμοια ἐξεφωνοῦντο Ἀθηναῖος κτλ., διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα, καὶ τοὶ μυριάκις εὗρισκόμενα ἐν ταῖς ἀττικαῖς ἐπι- γραφαῖς, οὐδαμοῦ ὅμως φέρονται γεγραμμένα Ἀθηναός κτλ., οὐδὲ ἤκού- σθη ποῦ ὅτι ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων ἀπέδῃ διὰ τοῦ χρόνου δῆμος Ἀθη- νάων, οὐδὲ ὅτι τὰ Παναθήναια μετεβλήθησάν ποτε εἰς Παναθῆναα, ὅπως ἡ Ἀθηναῖα ἐγένετο Ἀθηναῖα καὶ τελευταῖον Ἀθηναῖ, καὶ τὸ αἰεὶ, αεῖ καὶ ἡ ἐλαῖα, ἐλαῖα κτλ. Ἀλλὰ περὶ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἀλλαχού πλείονα.

Σελ. 65, στ. 27. Σημειωτέον ὅτι ἐπειδὴ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγου- σιν ἐγώ, διὰ τοῦτο ἐκεῖ λέγεσσι καὶ κ' ἐγώ, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κειώ.

Σελ. 103 στχ. 32 γρ. Leake. Σλ. 108 στχ. 16 γρ. ἄν. Σλ. 113 στχ. 33 γρ. νὰ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ

ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΓΩΓΗΣ ΙΔΙΑ.

Β'. (*)

Περὶ μουσικῆς.

Μουσική ἢ τὰ μουσικά ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλληνισι κατ' ἀρχὰς μὲν καὶ κυρίως ἡ περὶ τὰ ὄργανα ἐμπειρία καὶ ἡ περὶ τὰς μελωδίας καὶ τοὺς φθόγγους καὶ τὰς ῥυθμοποιίας καὶ τὰ παραπλήσια ἐπιστήμη (1). εἴτα δὲ καταχρηστικώτερον ἐκαλεῖτο καὶ πᾶσα μὲν ἐπὶ ψυχῇ παιδεία, ἥτοι πᾶν μέσον συντεῖνον εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν (2), ἰδίᾳ ὅμως ἐκαλοῦντο τὰ μέσα ἐκεῖνα, ἅπερ συντείνουσιν εἰς μόρφωσιν τῆς καρδίας, ἐφ' ἧς ἐπαισθητότερον ἐπιδρᾷ ἡ κυρίως καλουμένη μουσική. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν μουσικὴ ἐκαλεῖτο καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ μιμητικὴ καὶ ἡ ὀρχηστικὴ καὶ αὐτὴ ἡ μαρτικὴ. Ἀπέδιδον δὲ οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὰς πνευματικὰς σπουδὰς τὸ ὄνομα τῆς μουσικῆς, καθ' ὅσον αὗται, ὡς καὶ ἡ μουσικὴ, συνετέλουν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας, τὸ θυμικὸν τῆς ψυχῆς ἐξεγείρουσαι. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν φιλοσοφία ἐκαλεῖτο μουσικὴ, καθ' ὅσον μορφώνει τὴν καρδίαν καὶ ῥυθμίζει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, διδάσκουσα αὐτὸν «τὶ τὸ καλὸν, τὶ τὸ αἰσχρόν· τὶ τὸ δίκαιον, τὶ τὸ ἄδικον· τὶ τὸ συλλήβδην αἰρετὸν, τὶ φευκτόν· πῶς ἠθεοῖς, πῶς γονεῦσι, πῶς πρεσβυτέροις, πῶς νόμοις, πῶς ἄλλοτρίοις, πῶς ἄρχουσι, πῶς φίλοις, πῶς γυναιξί, πῶς τέκνοις, πῶς οἰκέ-

(*) Τὸ Α' μέρος τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλληνισιν ἀγωγῆς, ἥτοι τὸ περὶ γυμναστικῆς, ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 315 καὶ ἐφεξῆς. — (1) Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθημ.

(2) «Τίς οὖν ἡ παιδεία; ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστικὴ, ἡ δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσικὴ» (Πλάτ. πολ. 2, 376.). Πρβλ. καὶ Κρίτ. 50. — Κατὰ τὴν εὐρυτέραν ταύτην σημασίαν περιλαμβάνεται ἐν τῇ μουσικῇ καὶ ἡ γραμματικὴ.

» ταις χρηστέον ἐστί· ὅτι δεῖ θεοὺς μὲν σέβεσθαι, γονέας δὲ τιμᾶν, » πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις πειθαρχεῖν, ἀρχουσιν ὑπέκτειναι, » φίλους ἀγαπᾶν, πρὸς γυναῖκας σωφρονεῖν, τέκνων στεργτικoὺς » εἶναι, δούλους μὴ περιϋβρίζειν· τὸ δὲ μέγιστον μῆτε ἐν ταῖς εὐ- » πραγίαις περιχαρεῖς, μῆτε ἐν ταῖς συμφοραῖς περιλύπους ὑπάρ- » χειν, μῆτε ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἐκλύτους εἶναι, μῆτε ἐν ταῖς ὀργαῖς » ἐκπαθεῖς καὶ θηριώδεις » (1). ὁ δὲ ἀμοιρήσας φιλοσοφίας ἐκαλεῖτο ἄμουσος (2).

Προτιθέμενοι νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τὴν κυρίως μουσικὴν ὡς μέσον παιδαγωγικόν, ἥτοι ὡς μέσον τοιοῦτον, δι' οὗ ἐπε- δίδωκον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν διάπλασιν τῆς τῶν παίδων καρ- δίας, κρίνομεν καλὸν νὰ προτάξωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἠθο- ποιήσεως τῶν νέων καθόλου.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν νέων καθό- λου, μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἕλλην ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς γεροντικῆς αὐτοῦ ἡλικίας οὐδέποτε διετέλει διάγων ἄνευ ἐποπτείας· ὡς βρέφος ἴστατο ὑπὸ τὴν τίτθην, ὡς παῖς ὑπὸ τὸν διδάσκαλον, ὡς ἔφηβος ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον, ὡς μεράκιον ὑπὸ τὸν ἐραστήν καὶ ὡς ἀνὴρ ὑπὸ τὸν νόμον καὶ τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν (3). Τὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἔργον μετῆρχοντο ἐν τῇ ἡρωϊκῇ ἐποχῇ πρεσβύτεροί τινες καὶ εὐγενεῖς ἄνδρες, ἢ νεανικοὶ φίλοι

(1) Πλουτ. περὶ παιδ. ἀγ. κεφ. 40. Πρβλ. Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθ. 6.

(2) Αὐτόθι.

(3) «Εἰ δ' ἄρχει βρέφους μὲν ἡ τίτθη, καὶ παιδὸς ὁ διδάσκαλος, » ἐφύβου δὲ γυμνασίαρχος, ἐραστῆς δὲ μερακίου, γενομένου δ' ἐν ἡλι- » κίᾳ νόμος καὶ στρατηγός, οὐδείς δ' ἀναρκτος, οὐδ' αὐτοτελής κτλ.» (Πλουτ. Ἐρωτ. 9). — «Εἰ δ' ἐκπέφευγε (τὸ παιδίον) τὴν τιτθὴν, παρέλαβε πάλιν » ὁ παιδαγωγός, παιδοτρίβης, γραμματοδιδάσκαλος, ἀρμονικός, ζωγράφος. » Προάγει ἡλικία, προσγίγνεται ἀριθμητικός, γεωμέτρης, πωλοδάμνης, ὑπὸ » τούτων πάντων μαστιγούται, ὀρθροῦ ἐγείρεται, σχολάσαι οὐκ ἔστιν. » Ἐφύβος γέγονεν, ἔμπαλιν τὸν κοσμητὴν φοβεῖται, τὸν παιδοτρίβην, » τὸν ὀπλόμαχον, τὸν γυμνασίαρχον. Ὑπὸ πάντων τούτων μαστιγούται, » π α ρ α τ η ρ ε ῖ τ α ι, τ ρ α χ η λ ῖ ζ ε τ α ι. Ἐξ ἐφύβων ἐστὶ καὶ ἡδὴ εἴκοσι » ἐτών, ἔτι φοβεῖται καὶ παρατηρεῖ καὶ γυμνασίαρχον καὶ στρατηγόν » κτλ.» (Στοβ. ἀνθολ. 98, 72).

καὶ συγγενεῖς τοῦ παιδαγωγουμένου, ἐταῖροι καὶ θεράποντες καλούμενοι ⁽¹⁾· κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος τὸ τοῦ παιδονόμου καὶ παιδαγωγοῦ ἐπάγγελμα μετήρχοντο ἐν μὲν τῇ Σπάρτῃ ἄνδρες διακεκριμένοι καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας διοριζόμενοι ⁽²⁾· ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ δοῦλοι ἰδιωτικοί ⁽³⁾.

Ὁ παιδαγωγὸς κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐποχὴν καθήκον εἶχε νὰ παρακολουθῇ πάντοτε τὸν παῖδα, νὰ ἐπιτηρῇ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς τὸ διδασκαλεῖον τοῦ γραμματιστοῦ καὶ εἰς τὴν παλαίστραν τοῦ παιδοτρίβου ⁽⁴⁾, ὁπόθεν πάλιν παραλαμβάνων ἐπανῆγεν αὐτὸν οἴκαδε. Ὁ παιδαγωγὸς προσεῖχεν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς τῶν παίδων εὐκοσμίας ⁽⁵⁾, εἰς ἣν ἀνῆκον τὸ κεκυφῆτας ἐν ταῖς ὁδοῖς περιπατεῖν, τὸ εὐσχημόνως παρὰ τῇ τραπέζῃ καθέζεσθαι, τὸ τῇ δεξιᾷ χειρὶ δέχεσθαι τὰς

(1) Ἰλ. ι, 443. λ, 785. ψ, 90.

(2) «Ὁ δὲ Λυκοῦργος, ἀντὶ μὲν τοῦ ἰδία ἕκαστον παιδαγωγούς δοῦλους ἐφιστάναι, ἄνδρα ἐπέστησε κρατεῖν αὐτῶν, ἐξ ὧν περ αἱ μέγιστα ἄρχαί καθίστανται, ὃ δὲ καὶ παιδονόμος καλεῖται κτλ.» (Ξενοφ. Λακεδ. πολιτ. 2, 2).

(3) «Τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες κάλλιστα τοὺς υἱεῖς παιδεύειν, ἐπειδὴν τάχιστα αὐτοῖς οἱ παῖδες τὰ λεγόμενα ξυνηῶσιν, εὐθὺς μὲν ἐπ' αὐτοῖς παιδαγωγούς θεράποντας ἐπιστᾶσιν κτλ.» (Αὐτόθι, 2, 1). — «Ἐπειδὴν τοίνυν ἡλικίαν λάθωσιν ὑπὸ παιδαγωγοῖς τετάχθαι· ἐνταῦθα δὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἐκτεόν ἐστὶ τῆς τούτων καταστάσεως, ὥς μὴ λάθωσιν ἀνδραπόδοις ἢ βαρβάροις ἢ παλιμβόλοις τὰ τέκνα παραδιδόντες κτλ.» (Πλουτ. περὶ π. ἀγ. 7.). Πρβλ. Πλάτ. Ἀλκ. Α', 422. Νόμ. 3, 700. Δύσ. 223. Στοβ. Ἀνθ. 43, σ 254. Δίων. Χρυσ. 7, 414. Αἰλ. Ἀριστ. 2, 127.

(4) Krause, Gymn. der Heli. I, σ. 290—330. — «Ἄλλ' ἄρχε· τις σοῦ; Ὅδε παιδαγωγός, ἔφη. Μῶν δοῦλος ὢν; Ἀλλὰ τί μήν; ἡμέτερός γε, ἔφη. Ἡ δεινόν, ἦν δ' ἐγὼ, ἐλευθερον ὄντα ὑπὸ δούλου ἄρχεσθαι; Τί δὲ ποιῶν αὐ οὗτος ὁ παιδαγωγός σοῦ ἄρχε; Ἄγων δὴ που, ἔφη, εἰς διδασκάλου» (Πλάτ. Δύσ. σ. 208).

(5) «Μετὰ δὲ ταῦτα εἰς διδασκάλων πέμποντες πολὺ μᾶλλον ἐντέλλονται ἐπιμελεῖσθαι εὐκοσμίας τῶν παίδων ἢ γραμμάτων τε καὶ κιθαρῆσεως» (Πλάτ. Πρωτ. σ. 326).

τροφάς καὶ τὰ παρόμοια (¹). Ἡ αἰδὼς ἐθεωρεῖτο ὡς ὑψίστη τῶν παίδων ἀρετὴ καὶ ὡς ὠραιότατον αὐτῶν κόσμημα· διὸ καὶ μεγάλη σπουδὴ κατεβάλλετο πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ταύτης (²). Διὰ τῆς αἰδοῦς προσφυλάσσοντο οἱ παῖδες ἀπὸ παντὸς αἰσχροῦ. Αὕτη ἐκώλυεν αὐτοὺς τοῦ νὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὴν ἀγορὰν (³) ἢ εἰς τὰ δικαστήρια (⁴) καὶ νὰ μεριμνῶσι περὶ πολιτικῶν πραγμάτων (⁵). Ἐν τῇ Σπάρτῃ μάλιστα οἱ ἔχοντες ἡλικίαν μικροτέραν τῶν τριάκοντα ἐτῶν οὐδέποτε κατέβαινον εἰς τὴν ἀγορὰν (⁶). Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ τοῦ παιδαγωγοῦ ἐποπτεία περιε-

(1) «Καὶ αὐτοὶ διδάσκουσιν οἱ παιδαγωγοὶ κεκυφότες ἐν ταῖς ὁδοῖς περιπατεῖν, ἐν δακτύλῳ τὸ τάριχον ἄψασθαι, δυσὶ δ' ἰχθύν, σίτον, κρέας, οὕτω κνᾶσθαι, τὸ ἱμάτιον οὕτως ἀναλαβεῖν» (Πλουτ. εἰ διδ. ἀρ. 2). Καί· «Τῇ μὲν δεξιᾷ συνεθίζειν τὰ παιδία δέχεσθαι τὰς τροφάς, κἂν προτείνεις τὴν ἀριστερὰν ἐπιτιμᾶν» (Περὶ παίδ. ἀγ. 7. πρβλ. Περὶ τύχ. 5.).

«Οὐδ' ἂν ἐλέσθαι δειπνοῦντ' ἐξῆν κεφάλαιον ῥαφανίδος,
οὐδ' ἂν ἄνηγον τῶν πρεσβυτέρων ἀρπάζειν οὐδὲ σέλινον,
οὐδ' ὀψοφάγειν οὐδὲ κιχλίζειν οὐδ' ἰσχεῖν τῷ πόδ' ἐναλλάξ».

(Ἀριστ. Νεφ. 981)·

(2) «Τοὺς νέους ἔφη (Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς) δεῖν ἐπὶ μὲν τῆς οἰκίας τοὺς γονεῖς αἰδεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἀπαντῶντας, ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις ἑαυτοὺς» (Διογ. Λαερτ. 5, 82). Πρβλ. καὶ Πλάτ. Νόμ. 9, 879. Πολιτ. 4, 426. Ξενοφ. Συμπ. 3, 12·

(3) «Οὕτω δ' ἔφευγον τὴν ἀγορὰν, ὥστε εἰ καὶ ποτε διελθεῖν ἀναγκασθεῖεν, μετὰ πολλῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἐφαίνοντο τοῦτο ποιοῦντες» (Ἰσοκρ. Ἀρεοπ. 48).

(4) «Καὶ τότε μὲν οὕτως ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ πατρὸς) σωφρόνως ἐπαιδευόμεθα, ὥστ' οὐδὲ ἀχροασόμενοι οὐδέποτε ἤλθομεν ἐπὶ δικαστήριον». (Ἰσαίου περὶ κλ. Κλεων. §. 2). Πρβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. 4, 2, 1.

(5) Δυσ. ἐν Θεομν. I, § 4. Αἰσχ. κατὰ Τιμ. § 186.

(6) «Οἱ μὲν γε νεώτεροι τριάκοντα ἐτῶν τὸ παρὰ πᾶν οὐ κατέβαινον εἰς ἀγορὰν, ἀλλὰ διὰ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ἑραστῶν ἐποιοῦντο τὰς ἀναγκαίας οἰκονομίας» (Πλουτ. Λυκ. 25).

Παραينوῦμεν τοὺς ἡμετέρους νέους νὰ λάθωσιν ὑπ' ὅψιν τὴν μεγάλην ταύτην τῆς αἰδοῦς ἀρετὴν, ἥτις ἐκόσμησε τοὺς νέους τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων. Ἄν θέλωσι νὰ πείσωσι τοὺς ἀλλοεθνεῖς ὅτι εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν αἰδοῦς ἀρετῶν ἐκείνων νέων, τῶν δοξασάντων τὸ

ερέφετο οὐ μόνον ἐντός, ἀλλὰ καὶ ἐκτός τοῦ οἴκου ⁽¹⁾. Ὁ Ἀριστοφάνης παρεισάγων ἐν ταῖς Νεφέλαις τὸν Δίκαιον λόγον διαλεγόμενον πρὸς τὸν Ἀδικὸν ἐξεικονίζει τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, ἥς τὴν σωφροσύνην ἀντιτίθει πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διαφθοράν ⁽²⁾. Ὁ δὲ Δουκιανὸς, ἡ ὅστις ἕτερος εἶναι ὁ τῶν Ἑρώτων συγγραφεὺς, παρέχει ὠραίαν εἰκόνα τοῦ καθημερινοῦ βίου τοῦ παιδαγωγουμένου παιδός ⁽³⁾. Ἐν γένει δὲ οὐ μόνον οἱ ἰδιῶται, ἀλλὰ καὶ ἡ

ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πρέπει νὰ φροντίσωσι νὰ μιμηθῶσιν ἐκείνους καὶ ἐν ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ ἐν ταύτῃ· ἥτοι πρέπει ν' ἀφήσωσι τὴν κακὴν συνήθειαν, καθ' ἣν παραμελοῦντες τῶν ἑαυτῶν μαθημάτων ἢ χάσκουσιν ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις τῶν δικαστηρίων καὶ βουλευτηρίων, ἢ περιφέρονται ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸς ἀκρόασιν νέων εἰδήσεων, ἢ συζητοῦσιν ἀκαίρως καὶ ἀνωφελῶς περὶ πολιτικῶν πραγμάτων.

(4) «Κᾶτα, ὥςπερ δαίμονες τινες, προσελθόντες οἱ παιδαγωγοί, ὃ τε τοῦ Μενεξένου καὶ ὁ τοῦ Λύσιδος, ἔχοντες αὐτῶν τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλουν καὶ ἐκέλευον αὐτοὺς οἴκαδε ἀπέναι· ἤδη γὰρ ἦν ὄψε» (Πλάτ. Λύσ. σ. 223.—Πλουτ. Περ. 44).

- (2) «Λέξω τοίνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ὡς διέκειτο,
 »ὅτ' ἐγὼ τὰ δίκαια λέγων ἤνθουν καὶ σωφροσύνην νενόμιστο.
 »Πρῶτον μὲν ἔδει παιδὸς φωνὴν γρύξαντος μηδέν' ἀκούσαι·
 »εἶτα βαδίζειν ἐν ταῖσιν ὁδοῖς εὐτάκτως εἰς κιθαριστοῦ
 »τοὺς κωμήτας γυμνοὺς ἀνδράς, καὶ κριμνώδη κατανίφαι...
 »Πρὸς ταῦτ', ὧ μειράκιον, θερρῶν ἐμὲ τὸν κρείττω λόγον αἰροῦ·
 »κάπιστῆσαι μισεῖν ἀγορὰν καὶ βαλανείων ἀπέχεσθαι
 »καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι, κἂν σκώπη τίς σε, φλέγεσθαι·
 »καὶ τῶν θάκων τοῖς πρεσβυτέροις ὑπανίστασθαι προσιοῦσι κτλ.»

(961 — 993).

(3) «Ὁρβριος ἀναστὰς ἐκ τῆς ἀζύγου κοίτης τὸν ἐπὶ τῶν ὀμμάτων ἔτι λοιπὸν ὕπνον ἀπονιψάμενος ὕδατι λιτῷ καὶ χιτωνίσκον καὶ χλανίδα σταῖς ἐπωμίοις περόναις συρράψας ἀπὸ τῆς πατρώας ἐστίας ἐξέρχεται κατὰ κεκυφῶς καὶ μηδένα τῶν ἀπαντῶντων ἐξ ἐναντίου προσβλέπων, ἀκόλουθοι δὲ καὶ παιδαγωγοί, χορὸς αὐτῷ κόσμιος, ἔπονται τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς ἐν χερσὶν ὄργανα κρατοῦντες, οὐ πρὶστοῦ κτενὸς ἐντομὰς, κόμην καταψήχειν δυναμένας οὐδ' ἔσοπτρα τῶν ἀντιμόρφων χαρακτηρῶν ἀγράφους εἰκόνας, ἀλλ' ἡ πολύπτυχοι δέλτοι κατόπιν ἀκολουθοῦσιν ἢ παλαιῶν ἔργων ἀρετὰς φυλάττουσαι βίβλοι, κἂν εἰς μουσικοῦ δέει φοιτᾶν, εὐμελὴς λύρα» (κ. 44).

πόλις μεγίστην ἐλάβανε πρόνοιαν περὶ τῆς ἡθοποιήσεως τῶν νέων, ὡς μαρτυροῦσι πλὴν ἄλλων καὶ αἱ παιδαγωγικαὶ διατάξεις τῶν τῆς Ἑλλάδος νομοθετῶν. Τοὺς νέους προέτρεπον μὲν εἰς τὴν ἀρετὴν διὰ παραδειγμάτων, διὰ διδασκαλιῶν, δι' ἀποφθεγμάτων, δι' ἐπαινῶν καὶ ἀμοιβῶν· ἀπέτρεπον δὲ ἀπὸ τῆς κακίας καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων βλάβης διὰ διαφόρων νουθεσιῶν καὶ ποινῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἡθοποιήσεως τῶν νέων καθόλου, νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κυρίως μουσικῆς, ὡς ἡθοποιοῦ μέσου θεωρουμένης.

Φύσει φιλόμουσον ἦτο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἔθνος· τοῦτου ἕνεκα καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς περὶ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀφανίζεται ἐν τῇ μυθῳδῇ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐποχῇ. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σκοτεινοῖς τῆς Ἑλλάδος χρόνοις ἀναφέρονται διάφοροι θεράποντες καὶ διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς, οἵοι ἦσαν ὁ Ὡλῆν, ὁ Λίνος καὶ ὁ Ὀρφεύς. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἀνεγνωρίζετο ἡ θαυμασία δύναμις τῆς μουσικῆς καὶ ἡ μεγίστη αὐτῆς ἐπὶ τῆς καρδίας ἐπίδρασις, ὡς μαρτυροῦσι τὰ τε περὶ Σειρήνων ⁽¹⁾, Ζήθου καὶ Ἀμφίονος ⁽²⁾, Ὀρφέως ⁽³⁾ καὶ Ἀρίωνος ⁽⁴⁾ μυθολογούμενα καὶ τὰ ᾄδόμενα περὶ τοῦ ἀοιδοῦ, ὃν ὁ Ἀγαμέμνων κατέλιπε φύλακα καὶ παραινετῆρα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Κλυταμνήστρας, ὅπως διὰ τῆς μουσικῆς κατευνάξῃ τὰ ἄγρια αὐτῆς πάθη καὶ ἀπομακρύνῃ τὴν διάνοιαν αὐτῆς ἀπὸ φαύλων ἐπινοιῶν ⁽⁵⁾.

(1) ἀλλὰ τε Σειρῆνες λιγυρῇ θέλγουσιν ἀοιδῇ, — ἤμεναι ἐν λειμῶνι. πολλὸς δ' ἄμφ' ὁστέφιν θίς — ἀνδρῶν πυθομένων, περὶ δὲ βίνοι μινύθουσιν. » (Ὀδ. μ, 44).

(2) Ἡσιόδ. ἀποσπ. 204. Πaus. 9, 5, 4.

(3) Ἀπολλ. Ῥοδ. Ἀργ. Α, 26.

(4) Ἡροδ. 1, 23, 24.

(5) Ὀδ. γ, 267. — « Ἀγαμέμνων γοῦν τὸν ἀοιδὸν καταλείπει τῇ Κλυταμνήστρᾳ φύλακα καὶ παραινετῆρά τινα· ὃς πρῶτον μὲν ἀρετὰς γυναικῶν διερχόμενος ἐνέβαλλέ τινα φιλοτιμίαν εἰς καλοκάγαθίαν, εἴτα διατριβὴν παρέχων ἡδεῖαν ἀπεπλάνη τὴν διάνοιαν φαύλων ἐπινοιῶν· διὸ Ἀΐγισθος οὐ πρότερον διέφθειρε τὴν γυναῖκα πρὶν τὸν ἀοιδὸν ἀποκτεῖναι ἐν νήσῳ ἐρήμῳ » (Ἀθην. 1, σ. 14.)

Μεγίστην ἡθοποιὸν δύνανται ἀπέδιδον εἰς τὴν μουσικὴν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Οὕτως ὁ μὲν Πυθαγόρας καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς κάθαρσιν καὶ καταπράυνσιν τῆς ψυχῆς καὶ ὡς μέσον ἱατρικὸν τῶν τοῦ σώματος παθῶν ⁽¹⁾. ὁ δὲ Πλάτων ἐθεώρει τὴν μουσικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς σωφροσύνην καὶ ἡμέρωσιν τῶν νεανικῶν ψυχῶν ⁽²⁾. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει αὐτὴν ὡς ἡθοποιοῦσαν τὸν ἄνθρωπον καὶ ὡς συμβάλλομένην πρὸς φρόνησιν ⁽³⁾. Συνωδὰ τῷ τε Πλάτῳ καὶ Ἀριστοτέλει ἀποφαίνεται καὶ ὁ Στράβων, θεωρῶν τὴν μουσικὴν ὡς παιδεύουσαν καὶ ἐπανορθοῦσαν τὰ ἦθη ⁽⁴⁾. Κατὰ Πλούταρχον ⁽⁵⁾ καὶ Πολύβιον οἱ Θη-

(1) «Κατεκίλει δὲ (Πυθαγόρας) ῥυθμοῖς καὶ μέλεσι καὶ ἐπεφδαῖς τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικὰ» (Πορφυρ. ἐν β. Πυθ. 30). «Κλεινίας γοῦν ὁ Πυθαγόρειος—εἴ ποτε συνέβαινε χαλεπαίνειν αὐτὸν δι' ὀργήν, ἀναλαμβάνων τὴν λύραν ἐκιοάριζε. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν αἰτίαν ἔλεγε «πραῦνομαι». (Ἀθην. 14, 18. Πρβλ. καὶ Αἰλ. π. ἱστ. 14, 23).

«Ἐπερ τοίνυν, φασί, φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα σωφρονίζουσιν τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὰ ψυχικὰ πάθη καταστέλλουσιν, πολλῷ μᾶλλον ἀποδεχόμεθα τὴν μουσικὴν, ὅτι οὐ βιαστικώτερον ἐπιτάττουσα ἡμῖν, ἀλλὰ μετὰ θελγούσης τινὸς πειθοῦς τῶν αὐτῶν ἀποτελεσμάτων περιγιγνεται ὧν περ καὶ ἡ φιλοσοφία κτλ.» (Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθημ. 6). Πρβλ. καὶ Ἀριστ. πολ. 5 (8), 7. σ. 1342. καὶ 4 (7), 6. σ. 1341.

(2) «Ὁ γὰρ αὐτὸς καθαριστὴς—σωφροσύνης τε ἐπιμελοῦνται καὶ ὅπως ἂν οἱ νέοι μηδὲν κακουργῶσι» (Πλάτ. Πρωταγ. κεφ. 43).

(3) «Ἡ μᾶλλον οἷητέον πρὸς ἀρετὴν τι τείνει τὴν μουσικὴν, ὡς δυναμένην, καθάπερ ἡ γυμναστικὴ τὸ σῶμα ποίοντι παρασκευάζει, καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποίοντι ποιεῖν, ἐθίζουσιν δύνασθαι χαίρειν ὀρθῶς· ἢ πρὸς διαγωγὴν τι συμβάλλεται καὶ πρὸς φρόνησιν.» (Ἀριστ. πολ. 5 (8), 5. σ. 1339 καὶ 4 (7) 5).

(4) «Ὅπου γε καὶ οἱ μουσικοὶ ψάλλειν καὶ αὐλίζειν διδάσκοντες μεταποιῶνται τῆς ἀρετῆς ταύτης· παιδεύται γὰρ εἰνά φασι καὶ ἐπανορθωτικοὶ τῶν ἡθῶν» (σ. 29).

(5) «ἀλλ' οἰνομοθέται τὸ φύσει θυμοειδὲς αὐτῶν (τῶν Θηρωδαιῶν) καὶ ἄκρατον ἀνιέναι καὶ ἀνυγραίνειν εὐθὺς ἐκ παίδων βουλόμενοι, πολλὸν μὲν ἀνεμίξαντο καὶ σπουδῇ καὶ παιδιᾷ πάσῃ τὸν αὐλὸν, εἰς τιμὴν καὶ προσδρίαν ἄγοντες, λαμπρὸν δὲ

βαῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες ⁽¹⁾, διδάσκοντες τοὺς ἑαυτῶν παῖδας τὴν μουσικὴν, σκοπὸν εἶχον νὰ διορθώσωσι τὴν φυσικὴν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τραχύτητα.

Ἔνεκα τῆς δυνάμεως ταύτης, ἣν ἐνέχει ἡ τε φωνητικὴ καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ πρὸς ἡθοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἐπεμελοῦντο τῆς μουσικῆς καὶ παρελάμβανον αὐτὴν πρὸς παιδείusin τῶν νέων ⁽²⁾. Πέμποντες δὲ τοὺς ἑαυτῶν παῖδας εἰς διδασκάλους, ἵνα μάθωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι καὶ τὴν μουσικὴν, ἐνόμιζον ὅτι μεταδίδουσιν εἰς αὐτοὺς παιδείαν ἀρετῆς τελείαν ⁽³⁾. Τὴν ἡθοποιὸν δύναμιν τῆς μουσικῆς καθορῶντες καὶ οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἑλλάδος νομοθέται συμπαρέλαβον αὐτὴν ἐν τῇ ἑαυτῶν νομοθεσίᾳ, τῇ ἀφορώσῃ τὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν. Πάντων ὅμως τῶν Ἑλλήνων φιλομουσοτάτοι ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Οὗτοι πρὸς τοῖς μαθήμασι, τοῖς

»τὸν ἔρωτα ταῖς παλαίστραις ἐνεθρέψαντο συγκεραννύντες τὰ ἥθη τῶν νέων» (Πλουτ. Πελοπ. 49).

(1) «Μουσικὴν γὰρ, τὴν γε ἀληθῶς μουσικὴν, πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὄφελος ἀσκεῖν, Ἀρκάσι δὲ καὶ ἀναγκαῖον. . . . καὶ τῶν μὲν ἄλλων μαθημάτων ἀρνεῖσθαι τι μὴ γινώσκειν οὐδὲν αἰσχρὸν ἡγοῦνται, τὴν γε μὴν ὥδῃν οὐδ' ἀρνηθῆναι δύνανται διὰ τὸ κατ' ἀνάγκην πάντας μανθάνειν. . . . σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέραμον διὰ τῆς τῶν ἐθισμῶν κατὰ σκευῆς ἐξήμεροῦν καὶ πρᾶν εἶναι». (Πολυβ. 4, 20).

(2) «Τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑλλήνων εἰκότως μάλιστα πάντων ἐμέλησε »πεπαιδεῦσθαι μουσικῇν· τῶν γὰρ νέων τὰς ψυχὰς ὥροντο δεῖν διὰ μουσικῆς πλάττειν τε καὶ ρυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὖτχημον, χρησίμης δηλονότι τῆς μουσικῆς ὑπαρχούσης πρὸς πάντα καὶ πᾶσαν ἐσπουδασμένην πρᾶξιν, προηγουμένως δὲ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους (Πλουτ. περὶ μουσ. 26)». Καί· «Ἐπὶ μέντοι τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων οὐδ' εἰδέναι, φασί, »τοὺς Ἕλληνας τὴν θεατρικὴν μουσικὴν ὅλην δὲ αὐτῆς τὴν ἐπιστήμην »πρὸς τε θεῶν τιμὴν καὶ τὴν τῶν νέων παιδείusin παραλαμβάνεσθαι» (αὐτ. 27).

(3) «Τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες κάλλιστα τοὺς νυῖους παιδεύειν. . . . πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους καὶ γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ» (Ξενοφ. πολ. Λακ. 2, 1).
Μεβλ. Πλάτ. Κλετ. 407.

καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον καλὸν καὶ ἀγαθόν, κατέταξαν καὶ τὴν μουσικὴν, εἰς ἣν ἐπαίδευον τοὺς ἑαυτῶν παῖδας ⁽¹⁾.

Ἡ διὰ τῆς μουσικῆς διάπλασις καὶ ῥύθμισις τῆς τῶν νέων ψυχῆς ἤρχετο ἀπ' αὐτῆς τῆς νεανικῆς ἡλικίας. Ἡ μήτηρ, ἢ ἡ τίτη καὶ τροφός, εἰς ἃς ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ τοῦ νεογεννήτου ἐπιμέλεια, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ καθῆκον νὰ καταπραύνωσιν ἢ κατακοιμίζωσι τὸ βρέφος, σείουσαι αὐτὸ καὶ ᾠδουσαι ᾠδὴν τινα βαυκάλημα ἢ καταβαυκάλησιν καλουμένην ⁽²⁾. Οἱ παῖδες ἡλικιωθέντες ἐπαιδεύοντο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἡδὴ χρόνων ἔν τε τῇ ᾠδῇ καὶ τῷ κιθαρισμῷ, ἐν οἷς ἤδοντο ἐθνικὰ ᾄσματα, ἀπλᾶ τὴν μελωδίαν καὶ ὑπόθεσιν ἔχοντα προτέρων ἢ συγχρόνων ἡρώων πράξεις (κλέα ἀνδρῶν), μεθ' ὧν συνεπλέκοντο πάντοτε καὶ πράξεις θεῶν ⁽³⁾.

Ἡ ἐν τῷ ᾄδειν ἄσκησις ἦτο εἰς πάντας τοὺς Ἑλλήνας ἀναγκασία καὶ ἀπαραίτητος, καθ' ὅσον πάντες ὤφειλον νὰ ᾄδωσι ἐπιτήδαιοι εἰς τὸ νὰ μετᾴσχωσι κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς τῶν τε

(1) «Οὐκ ἐδιδάξατό σε ὁ πατήρ καὶ ἐπαίδευσεν, ἅπερ ἐνθάδε οἱ ἄλλοι »παιδεύονται οἱ τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν οὐσίαις, οἷον γράμματα τε καὶ κιθαρίζειν καὶ παλαίειν καὶ τὴν ἄλλην ἀγωνίαν;» (Πλάτων. Θεάγ. σ. 122). — «Ἡ οὐ καλῶς προσέταττον ἡμῶν οἱ ἐπὶ τούτοις τεταγμένοι νόμοι, παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ τῷ σῶν τε ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν;» (Πλάτ. Κρίτ. κ. 50). Πρβλ. Κλειτ. 70.

(2) «Αἱ δὲ τῶν τιθεουσῶν ᾠδαὶ καταβαυκαλήσεις ὀνομάζονται» (Ἀθην. 14, 40). Ὁ δὲ Πλάτων ἐν Νόμων 8. σ. 790 λέγει:

«Ἦνίκα γὰρ ἂν που βουλευθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσυπνοῦντα τῶν »παιδῶν αἱ μητέρες, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ τοῦναντίον »κίνησιν, ἐν ταῖς ἀγκάλας αἰεὶ σείουσιν καὶ οὐ σιγῇ, ἀλλὰ τινὰ με» »λωδίαν καὶ ἀτεχνῶς οἷον καταυλοῦσι τῶν παιδῶν, καθάπερ αἱ τῶν »ἐκφρόνων βακχεῖων ἰσσεις, ταύτῃ τῇ τῆς κινήσεως ἅμα χορεία καὶ »μῦσος γινώμεται». Πρβλ. Ἀριστ. Προβλ. 19, 38.

Ὁ Θεόκριτος παρεισάγει (ἐν Εἰδ. 24, 7) τὴν Ἀλκμήνην, κατακοιμίζουσαν τοὺς παῖδας αὐτῆς Ἑρακλέα καὶ Ἰφικλέα διὰ τῆς ἐξῆς ᾠδῆς:

»Εὐδετ', ἐμὰ βρέφες, γλυκερὰν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον,

»Εὐδετ', ἐμὰ ψυχὰ, δὴ ἀδελφεῶ, εὔσοι τέκνα·

»Ὅλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὀλβιοὶ ἀὼ ἴδοιτε».

(3) Ὁδ. α, 325. 352. θ, 44. 73. 83.

παϊάνων καὶ τῶν ὑπορχηματικῶν ἁσμάτων. Τῆς δὲ ὀργανικῆς μουσικῆς δημόσιοι μὲν διδάσκαλοι δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐν Ἀθήναις, οὔτε ἐν ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσι· δὲν ἔλειπον ὅμως ἄνδρες, εἰδότες τὴν μουσικὴν καὶ εἴτε παραλαμβανόμενοι ἐν ταῖς οἰκογενεαῖς πρὸς διδασκαλίαν τῶν παίδων, εἴτε κατ' οἶκον ἢ ἐν ἰδίᾳ σχολῇ τὸ τοῦ μουσικοῦ ἔργον μετερχόμενοι. Τοιοῦτοι μουσικῆς διδάσκαλοι ἐκπαλαι ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἑλλάδι· τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ τὸν Ἡρακλέα διδάζας τὸ κιθαρωδεῖν Αἰνός ⁽¹⁾.

Συνήθη μουσικὰ ὄργανα παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ὑπῆρχον ἡ φόρμιγξ ἢ ἡ κιθάρα, ἡ λύρα καὶ ὁ αὐλός. Ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν τετράχορδος κιθάρα ἦτο τὸ κυριώτερον μουσικὸν ὄργανον τῶν Σπαρτιατῶν, δι' οὗ συνωδεύοντο οἱ χοροὶ καὶ οἱ παιᾶνες καὶ εἰς ὃ θελήσαντα τὸν ἐκ Λέσβου μουσικὸν Τέρπανδρον νὰ προσθέσῃ ἔτι μίαν χορδὴν ἐτιμώρησαν οἱ Σπαρτιάται, ὡς ἀπομακρυνθέντα τῆς παλαιᾶς ἀπλότητος ⁽²⁾. ἡ δὲ λύρα, ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὴν συμφωνίαν τοῦ ἁσματος, ἦτο ποθητὸν ὄργανον τῶν Ἀθηναίων· ὁ δὲ αὐλός ἐπεχωρίαζε τοῖς Βοιωτοῖς ⁽³⁾. Τὸ αὐλεῖν ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀνάρμοστον, διότι οὐ μόνον τὸ πρόσωπον ἡσχημίζεν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύγχρονον χρῆσιν τῆς φωνῆς ἐκάλυε· τούτου ἕνεκα ἀπεδοκιμάσθη παρ' αὐτοῖς ἡ χρῆσις τοῦ αὐλοῦ ἐν τῇ τῶν ἐλευθέρων παιδείᾳ ⁽⁴⁾. Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ εἶδη τῶν

(1) Ἀπολλοδ. 2, 4, 9. Θεοκρ. Εἰδύλλ. 54, 104 κτλ.

(2) «Τέρπανδρον ἀρχαϊκώτερον ὄντα καὶ ἀριστον τῶν καθ' ἑαυτὸν κιθαρωδῶν, καὶ τῶν ἡρωϊκῶν πράξεων ἐπαινέτην, ὅμως οἱ ἔφοροι ἐξημίωσαν καὶ τὴν κιθάραν αὐτοῦ προσεπατάλευσαν φέροντες· ὅτι μίαν μόνην χορδὴν ἐνέτεινε περισσοτέραν, τοῦ ποικίλου τῆς φωνῆς χάριν· μόνα γὰρ πτὰ ἀπλούστερα τῶν μελῶν ἐδοκίμαζον» (Πλουτ. Λακων. ἐπιτ. 17).

(3) Πλουτ. Πελοπ. 19. — «Θηβαῖοι αὐλητικὴν ἐπιτηδεύουσι καὶ ἔστιν ἢ δι' αὐλῶν μῦσα ἐπιχώριος τοῖς Βοιωτοῖς» (Μαξιμ. Τυρ. 23, 2).

(4) «Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ μανθάνειν ἦκε (Ἀλκιβιάδης), τοῖς μὲν ἄλλοις ὑπῆκυσε διδασκάλους ἐπεικῶς, τὸ δ' αὐλεῖν ἔφευγεν ὡς ἀγεννὲς καὶ ἀνελεύθερον· πλήκτρον μὲν γὰρ καὶ λύρας χρῆσιν οὐδὲν οὔτε σχήματος οὔτε μορφῆς ἐλευθέρῳ πρεπούσης διαφθεῖρειν, αὐλοὺς δὲ φουσῶντος ἀνθρώπου στόματι καὶ τοὺς συνήθεις ἂν πάνυ μόλις δια-

μουσικῶν ὀργάνων, ἅπερ μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῇ τῶν παιδῶν ἀγωγῇ ἕνεκα τῆς μὴ τηρήσεως τῆς δεούσης ἀκριβολογίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν μουσικῶν ὀνομάτων· οὕτω λ. χ. τὸ μὲν *κιθαρίζειν* καὶ ἐπὶ λύρας ἐλέγετο, τὸ δὲ *κιθαριστῆς* ἀντετίθετο πολλάκις τῷ *κιθαροδός*.

Ἡ μουσικὴ συνησκεῖτο μετὰ τῆς γυμναστικῆς ⁽¹⁾. Ἡ δὲ πρώτη περὶ τὴν μουσικὴν διδασκαλίαν, ἀρχομένη φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων τόνων, ἐχώρει πρὸς τοὺς πολυπλοκωτέρους. Ἐντείνοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ἐκλεκτὰ τεμάχια ἐκ τῶν ποιημάτων ἐκείνων τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς ἔχοντες μεγίστην δύναμιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τῶν νέων μορφώσεως· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Θέογνις, ὁ Φωκυλίδης καὶ ἄλλοι. Διὰ τῶν ποιητικῶν τούτων τεμαχίων, κιθαριζομένων ῥυθμικῶς καὶ ἀρμονικῶς, ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι καθιστῶντες τοὺς παῖδας ἡμερωτέρους, εὐρυθμοτέρους καὶ εὐαρμωστοτέρους ἀπειργάζοντο αὐτοὺς χρησίμους εἰς τε τὸ λέγειν καὶ πράττειν, «πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμωστίας δεῖται» ⁽²⁾. «Ὅτι δὲ

»γνῶναι τὸ πρόσωπον. Ἔτι δὲ τὴν μὲν λύραν τῷ χρωμένῳ συμφθίγγεσθαι καὶ συνάδειν, τὸν δ' αὐλὸν ἐπιστοιμίζειν καὶ ἀποφράττειν ἕκαστον τὴν τε »φωνὴν καὶ τὸν λόγον ἀφαιρούμενον. «Αὐλείτωσαν οὖν, ἔφη, Θηδοῖων »παῖδες· οὐ γὰρ ἴσασι διαλέγεσθαι· ἡμῖν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς οἱ πα- »τέρες λέγουσιν, ἀρχηγέτις Ἀθηνᾶ καὶ πατὴρ ὁ Ἀπόλλων ἐστίν, ὧν ἡ »μὲν ἔρριψε τὸν αὐλόν, ὁ δὲ καὶ τὸν αὐλητὴν ἐξέδειρε» . . . . . «Ὅθ' ἐν »ἐξέπ' ἐσε κομιδῇ τῶν ἐλευθέρων διατριβῶν καὶ προε- »πηλακίσθη παντάπασιν ὁ αὐλός» (Πλουτ. Ἀλκ. 2.)

«Προσθῶμεν δὲ ὅτι συμβέβηκεν ἐναντίον αὐτῷ (τῷ αὐλῷ) πρὸς παιδείαν καὶ τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλησιν· διὸ καλῶς ἀπε- »δοκίμασαν αὐτοῦ οἱ πρότερον τὴν χρῆσιν ἐκ τῶν νέων καὶ τῶν ἐλευθέρων, καίπερ χρησάμενοι τὸ πρῶτον αὐτῷ» (Ἀριστ. πολ. 5 (8), 6).

(1) Κατὰ Πλάτωνα ὁ παῖς ἔπρεπε νὰ ἄπτηται τῆς μουσικῆς κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ· ἡ δὲ ἐν τῇ μουσικῇ διδασκαλίᾳ ἔπρεπε νὰ διαρκῇ ἐπὶ τρία ἔτη (Νομ. 7, 810).

(2) «Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν, εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐν- »τείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμοὺς τε καὶ τὰς ἀρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰ- »κεῖσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ᾖσι, καὶ

μετὰ τῆς πρακτικῆς διδασκαλίας τῆς μουσικῆς συνήπτετο μετὰ τὴν σωκράτειον ἐποχὴν καὶ θεωρητικῇ, τοῦτο γίνεται πολλαχόθεν δῆλον, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τε Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, οἵτινες ἐξετάσαντες βαθύτερον καὶ θεωρητικώτερον τὴν φύσιν τῆς μουσικῆς ἐξήγαγον ἐντεῦθεν πορίσματα καὶ ὁδηγίας ὠφελιμωτάτας εἰς τὴν μουσικὴν τῶν παιδῶν διδασκαλίαν.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα λέγομεν ὅτι ἡ μουσικὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι μεγάλως τιμωμένη ἀπετέλει πάντοτε μέρος μετὰ τῶν μέσων τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς. Αὕτη ἐτάχθη κατ' Ἀριστοτέλην εἰς τὴν παιδείαν οὐχὶ ἡδονῆς χάριν, οὐδὲ ὡς μάθημα ἀναγκαῖον πρὸς βιωτικὰς χρείας, ἀλλ' ὡς τέχνη ἐλευθέριος καὶ χρήσιμος πρὸς τε τὸ ἀσχολεῖν ὀρθῶς καὶ σχολάζειν καλῶς ⁽¹⁾. Ἡ μουσικὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων συνδεομένη μετὰ τῆς ποιήσεως ⁽²⁾ διήγειρε τὸ θυμοειδὲς τῶν ἀνθρώπων εἰς πράξεις μεγάλας καὶ θαυμαστάς. Αὕτη, διατηροῦσα τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς μορφήν καὶ συνεζευγμένη οὔσα μετὰ λέξεων ἀπλῶν καὶ ἐνθουσιαστικῶν, ἐφαίνετο φωνή τις κατιοῦσα ἐκ τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Πάντα ἐνταῦθα ἦσαν ἀρμονικά, ἐν ὅλῳ ἀποτελοῦντα· αἱ λέξεις ἦσαν εὐ-

---

»εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστότεροι γινόμενοι, χρήσιμοι ὦσιν εἰς τὸ ὀλέγειν τε καὶ πράττειν· πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου »εὐρυθμία τε καὶ εὐαρμοστία δέσεται» (Πλάτ. Πρωταγ. σ. 326.).

(1) «Οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν (τὴν μουσικὴν) ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν — μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς» (Ἀριστ. Πολ. Β' (8) 3). Καί· «αὐτὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαῖον» (οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον) οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα »πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς» — λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν, εἰς ὅπερ καὶ φαίνονται παράγοντες αὐτὴν· ἦν γὰρ οἶονταί διαγωγὴν εἶναι τῶν ἐλευθέρων, ἐν ταύτῃ τάττουσιν» (αὐτ.).

(2) Ἡ μουσικὴ ἤρξατο χωριζομένη τῆς ποιήσεως καὶ ἀποβάλλουσα τὸν ἀρχαιοπρεπεῖ αὐτῆς χαρακτῆρα ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοφάνους (Πλουτ. περὶ μουσ. 30. Πλάτ. Νόμ. 2. σ. 669. 670). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Β'. (8) 3) μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ οἱ πλεῖστοι μετέιχον τῆς μουσικῆς ἡδονῆς χάριν.

σεβεῖς καὶ διδασκτικάι· οἱ ῥυθμοὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἑορταστικοί· ἡ μελωδία ἀπλή καὶ σύμμετρος, περιθεύουσα καὶ ζωογονοῦσα τὸ σῶμα τῶν λέξεων δι' εὐωδίας πνευματικῆς. Ἡ μουσικὴ συναρπάζουσα τὸν θυμὸν ἀνύψωνεν αὐτὸν εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ θεοῦ κόσμου, καθάιρουσα αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ῥύπου καὶ γήϊνου φρονήματος. Ἐν τῇ μουσικῇ τῶν νέων παιδεύσει δὲν παρελαμβάνοντο πάντες οἱ ῥυθμοί, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐνομίζοντο ἱκανοὶ καὶ πρόποντες πρὸς καθαρισμόν τῶν παθῶν· διὸ καὶ μεταξὺ πασῶν τῶν μουσικῶν ἁρμονιῶν τῇ δωρικῇ ἀπέδιδον τὰ πρωτεῖα, ἕνεκα τοῦ σοβαροῦ καὶ σεμνοπρεποῦς αὐτῆς χαρακτῆρος ⁽¹⁾.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΠΑΘΑΚΗΣ.

(1) Περί τῶν διαφόρων ἁρμονιῶν καὶ τῆς διαφόρου φύσεως αὐτῶν ἀνάγνωθι Ἀριστ. Πολιτ. 5 (8) 5. καὶ Ἀθην. 14.

Ἐνταῦθα κρίνομεν καλὸν νὰ εἰπώμεν ὀλίγα τινα περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐπικρατούσης ὀλιγωρίας περὶ τε τὴν μουσικὴν καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἡθοιοποίησιν τῶν ἡμετέρων νέων. Εἶναι ἐντροπὴ μεγίστη νὰ διατελῶμεν ἀναισθητῶς πρὸς τὴν μουσικὴν, περὶ ἣν τοσαύτην σπουδὴν ἐπεδείκνυντο οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι· εἶναι μωρὰ ἀκατανόητος νὰ περιφρονῶμεν ἢ νὰ παραμελῶμεν τῆς θείας ἐκείνης τέχνης, ἥτις θαυμασιώτατα ἐξημερώνει τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διεγείρει ἐν αὐτῇ τὸν πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς ἐνθουσιασμόν, καθ' ὃν διεκρίνοντο οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι πάντων τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος· πρέπει νὰ αἰσχυνώμεθα κραυγάζοντες ἀρρυθμῶς καὶ ῥινοφωνοῦντες ἀμούσως ἐν τῇ ὥρᾳ γῇ τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἣ ἐπικρατεῖ θαυμασία τῆς φύσεως ἁρμονία καὶ ἀντηχοῦσι μελωδικώτατα ἄσματα τῶν πτηνῶν. Ἐὰν λοιπὸν θέλωμεν νὰ καυχώμεθα μετὰ λόγου ὅτι εἴμεθα γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, πρέπει νὰ μιμηθῶμεν αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν εὐμουσίαν ἐὰν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐλεύθερον τῶν ἀγρίων ἐκείνων παθῶν, ἅτινα καθ' ἐκάστην βλέπομεν καταβιβρώσκοντα τὴν καρδίαν αὐτοῦ, πρέπει εὐθὺς ἐν τῇ παιδικῇ κοίτῃ νὰ καυτηριάσωμεν τὰς ρίζας αὐτῶν διὰ καταλλήλου μουσικῆς. Ἐν οὐδενὶ λοιπὸν οἴκῳ καὶ ἐν οὐδενὶ σχολείῳ, ἔνθα διαπλάσσονται παιδικαὶ καρδίαι, πρέπει νὰ σιγᾷ ἡ μουσικὴ. Μουσικὴν δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ἐκείνην, ἥτις διὰ τῶν ἁρμονιῶν αὐτῆς τόνων δύναται νὰ διεγείρῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀν-

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΦΑΙΔΡΟΥ.

Ὁ Φαῖδρος, κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυρίαν καὶ τὴν δόξαν τῶν νεωτέρων γνήσιον τοῦ Πλάτωνος ἔργον, εἶνε συγχρόνως διὰ τε τὸ περιεχόμενον, τὸν τρόπον τῆς πραγματείας καὶ τὸ ὕφος ἐκ τῶν τὰ μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον κινούντων καὶ ἀξιοσημειώτων πλατωνικῶν ἔργων. Ἀντικείμενον, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἀπλοῦν καὶ εὐκολον, ἀλλὰ πλήρες σπουδαιότητος καταλλήλως μετὰ χαριεντισμῶν συγκεκραμένης, μῦθοι ποικίλοι ἐκ τε παραδόσεως καὶ πλαστοὶ ἀρμονικώτατα καὶ ἐπιτηδείοτατα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως συμπαρυφασμένοι καὶ τερπνότατα τὸν λόγον ἀρτύνοντες, φιλοσοφικαὶ ἰδέαι αἱ ὑψίσται καὶ τολμηρόταται, ἃς ποτε

θρώπου αἰσθήματα ἱερὰ, γενναῖα, ὑψηλὰ καὶ εὐγενῆ. — Ἄλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα, ποῖα μουσικὴ δύναται νὰ εἰσαχθῇ ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν ἐν αὐτῇ κατοικοούντων; Ἡ λύσις τοῦ δυσχερεστάτου τούτου ζητήματος ἀπόκειται οὐχὶ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τὰς ἤδη ἀγαθῇ τύχῃ συστάσας Μουσικὰς ἐταιρίας καὶ Μουσικοὺς συλλόγους· μᾶλλον δὲ οὐδὲ εἰς αὐτοὺς, ἀλλ' εἰς δαιμόνιον τινα ἄνδρα, ἐννοήσαντα καλῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς μουσικῆς, μελετήσαντα ἐπισταμένως τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ διάφορα αὐτῆς συστήματα, ἐρευνήσαντα ψυχολογικῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἀνερρόντα τοὺς τόνους καὶ τὰς ἀρμονίας, τὰς δυναμένας νὰ θίξωσι τὰς χορδὰς τῆς ἑλληνικῆς καρδίας. Τοιοῦτος καὶ μόνος ἀνὴρ δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ λύσῃ τὸ δυσχερέστατον περὶ ἑλληνικῆς μουσικῆς ζήτημα καὶ νὰ καταρτίσῃ παρ' ἡμῖν σύστημα ἐθνικῆς μουσικῆς, καταλλήλου πρὸς πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. — Τοιοῦτοι ὅμως δαιμόνιοι ἄνδρες δὲν γεννῶνται ὡς μύκητες, ἀλλὰ προπαρασκευάζονται, πολλαχῶς βοηθούμενοι καὶ ὑποστηριζόμενοι. Ἡ τοιαύτη προπαρασκευὴ καθ' ἡμᾶς πρέπει ν' ἀποτελῇ τὸν κύριον σκοπὸν τῶν Μουσικῶν συλλόγων τε καὶ ἐταιριῶν, καὶ ἐν τῶν σπουδαιότερων μελημάτων τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

ἀνθρωπίνη διάνοια παρήγαγεν, εἰρωνεῖαν τινὰ λεπτὴν καὶ ἐπαισθητοτάτην περιβεβλημένην, φαντασίαν ζωηρά καὶ ὑψηπέτις, ὕψος ἀνθηρὸν καὶ γλῶσσα τελεία καὶ θελκτική, χαρακτηρίζουσι τὸν σπουδαῖον καὶ τερπνὸν ἅμα διάλογον τοῦτον καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἐν ἐκ τῶν ἐξόχων ἐκείνων γλωσσικῶν ἀριστουργημάτων, οἷα μόνῃ ἡ μελίρρυτος τοῦ Πλάτωνος γραφὴς ἠδύνατο νὰ γράφῃ. Πρὸς δὲ τούτοις πληθὺς γραμματολογικῶν εἰδήσεων τὴν ῥητορικὴν ἀφορῶσων, κρίσεις ἐμβριθεῖς περὶ ἀτόμων καὶ σχολῶν, καὶ ἡ καθολικὴ ἔποψις, ὅφ' ἦν ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορικὴ ὡς μέσα ἀναπτύξεως καὶ παιδεύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζονται καὶ συγκρίνονται, αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι, αἵτινες, ἐν τοῖς ἄλλοις γνησίοις αὐτοῦ ἔργοις εἰδικώτερον ἐκάστη καὶ διὰ μακροτέρων ἀναπτυσσόμεναι καὶ ἐκτιθέμεναι, ἐνταῦθα ὡς ἐν γενικῷ προγράμματι δι' ὀλίγων, ἀλλὰ χαρακτηριστικῶν, γραμμῶν ἀναγράφονται, πάντα ταῦτα αὐξάνουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διαλόγου τούτου καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἐκ τῶν διδακτικωτάτων ἅμα καὶ τερπνοτάτων ἔργων τῆς ἑλλ. φιλολογίας, ἐν οἷς ἐνετρύφησαν αἰεποτε καὶ ἐντρυφήσουσι πάντες οἱ ἐκτιμῶντες καὶ γεραίροντες τὸ τέλειον καὶ ὑψηλόν.

Διὰ τοῦτο δ' οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ ὅπως οὖν περὶ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀσχοληθεῖς καὶ μὴ λαβὼν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ καὶ τοῦτο τὸ σπουδαιότατον πρὸς ὀρθὴν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἔργον, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἢ τοιαύτης θεωρίας τοῦ ὁποίου πηγάζει καὶ ἡ ὄψις, ὅφ' ἦν ἐκλαμβάνει τις τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Μάλιστα δὲ διότι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν προγράμματι περιέχονται αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαί, διὰ τοῦτο πάντες οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἐνδιατρίψαντες ἡσχολήθησαν νὰ ὀρίσωσι τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τούτου, ὅπως οὕτω καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, πολλῶν ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε γνωστὸς ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς, ὀρίσωσι τὴν σχέσιν καὶ συνάφειαν πρὸς τε τὸν Φαῖδρον καὶ τὴν ὅλην πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ συμπεράνωσιν ἐντεῦθεν ἂν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία συστηματικῶς ἀνεπτυχθῇ, καὶ ἐπομένως καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ φιλοσόφου

τούτου καθ' ὠρισμένον καὶ προδιαγεγραμμένον σχέδιον καὶ συνωδὰ τῷ συστήματι τούτῳ συνεγράφησαν, ἢ ἐλευθέρως καὶ ὡς ὁ καιρὸς ἀπήτη καὶ ἀφορμὴ παρείχετο ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο τὸ φιλοσοφικὸν ἀντικείμενον ἐπραγματεύθησαν καὶ ἠρεύνησαν ἄνευ ἀμοιβαίου συνδυασμοῦ καὶ σχεδίου.

Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν τοῦτον πολλὰ σοφαὶ καὶ πολυσέλιδοι πραγματεῖαι καὶ εἰδικὰ συγγράμματα συνεγράφησαν ὑπὸ τε φιλολόγων καὶ φιλοσόφων, ἅτινα ἀντικείμενον ἔχουσι τὴν ἔρευναν καὶ διευκρίνησιν τοῦ Φαίδρου, τοῦ τε δηλ. περιεχομένου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ὡς καὶ τῶν σχέσεων καὶ ἀναφορῶν αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ γνήσια πλατωνικὰ ἔργα. Αἱ δὲ ὀλίγαι ἡμῶν γραμμαὶ αὗται περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου οὔτε τὴν πρόθεσιν οὔτε τὴν ἀξίωσιν ἔχουσιν ὅτι νέον τι ὅλως καὶ τέως ἄγνωστον εὑρημα φέρουσιν εἰς φῶς, ἀλλὰ σκοπὸν προτίθενται τὴν κατὰ τε τὰς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας πηγὰς ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐκ τῆς ἀμερολήπτου ταύτης ἐρεύνης καὶ ἀντιπαραβολῆς τῶν διαφόρων λόγων καὶ γνωμῶν ἐσχηματισμένης ἡμῶν περὶ τούτου γνώμης.

Ἡ σκηνὴ τοῦ διαλόγου τούτου ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὰ ἔτη 408—399 ἢ ἀκριβέστερον καὶ πιθανώτερον μετὰ τοῦ 408 καὶ 404 π. Χ. κατὰ τὴν 93ην Ὀλ. καὶ δὴ ἕνεκα τῶν ἐξῆς λόγων.

Ὁ Λυσίας παρίσταται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὡς ὁ διασημότερος πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ρητοροδιδασκάλων ¹⁾· ἀλλ' οὗτος ἐπανέκαμψεν ἐκ Σικελίας καὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος,

1) πρβ. σ. 228, Α. (Λυσίας) δεινότατος τῶν νῦν γράφειν. σ. 257, Β. Λυσίαν τὸν τοῦ λόγου πατέρα. Ὁ Α. Β. Krische (Ueber Platon's Phaedros. Göttingen 1848, σ. 133) θεωρεῖ τὸν Λυσίαν, ὡς οὗτος ἐν Φαίδρῳ παρίσταται, ὡς ἀρχαῖον τινα καὶ ὑπὸ τὴν ἐπὶ ῥοίαν τῆς σικελικῆς σχολῆς ἔτι διατελοῦντα λογογράφον, ἀλλ' οὔτε τὴν ὀνομασίαν λογογράφος ὀρθῶς ἐξηγεῖ οὔτε οἱ ἄλλοι λόγοι αὐτοῦ εἰσιν ἰσχυροὶ καὶ βάσιμοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἀλλως τε καὶ ἡ εἰρωνεία, μεθ' ἧς ἀποδίδωσιν ὁ Πλάτων τῷ Λυσίᾳ τὰς ἀνωτέρω ὀνομασίας καὶ ἰδιότητας δὲν εἶνε καταληπτὴ, ἂν μὴ ἐπεκράτει τότε τοιαύτη περὶ αὐτοῦ ἰδέα γενικῶς.

ἔπου ὡς δεκαπενταετῆς νεανίας εἶχεν ἀποδημήσει, μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 412 ἐκεῖ συμβᾶσαν ἦτταν καὶ καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων, ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης καταδρομῆς τῶν ἀθηναϊζόντων, δηλαδή περὶ τὸ ἔτος 411 π. Χ. εἰς Ἀθήνας, ἔνθα κατ' ἀρχὰς μὲν μετῆρχετο τὸν ῥητοροδιδάσκαλον, ἀργότερα δ' ἔζη ὡς λογογράφος ¹⁾. ὅπως ἀποκτήσῃ λοιπὸν τὴν ἐν Φαίδρῳ φήμην ἔπρεπε ἐξάπαντος προηγουμένως νὰ δοκιμασθῇ ἐπὶ τινα καιρὸν ὡς λογογράφος καὶ νὰ παρέλθωσιν ἔτη τινὰ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως καὶ ὡς ῥητοροδιδασκάλου παρουσίας αὐτοῦ ²⁾. Ἀφ' ἐτέρου δ' ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὴν 86ην Ὀλ. ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 436 π. Χ. ³⁾, καλεῖται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ νέος ἔτι (σ. 298, Ε). ὅπως καλῆται ὁμως οὕτως, ἔπρεπε νὰ μὴ ὑπερβαίνει τὰ 30 ἔτη, ἐπομένως καὶ ὁ διάλογος δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ μετὰ τὸ ἔτος 404, καὶ τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ὁ Λυσίας κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἶχε φύγει ἐξ Ἀθηνῶν διὰ τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταδρομὴν ⁴⁾. Πιθανώτατα λοιπὸν πλάττεται ὁ διάλογος ὡς συμβᾶς κατὰ τὴν 93ην Ὀλ.=408—404 π. Χ.

Πότε ὁμως συνεγράφη ὁ διάλογος οὗτος; Ἐν πρώτοις παρατηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους 408 ἦν ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τὸ φῶς, διότι ὁ Πλάτων, ὅστις κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων κατὰ τὴν 84ην Ὀλ., περὶ τὸ ἔτος 428, ἐγεννήθη, ἐγνώρισε κατὰ πρῶτον καὶ ἠκροάσατο τοῦ Σωκράτους εἰκοσαετῆς γενόμενος ⁵⁾, τοῦ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣ

1) Διονύς. Ἀλικαρνασσεὺς παρὰ Westermann, Biographi graeci σ. 240. Πλούταρχος, αὐτόθι σ. 242. Σουΐδας, αὐτ. σ. 245. Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 12.

2) Ἴδε καὶ κατωτέρω τὰ περὶ Λυσίου.

3) Διονύς. Ἀλικαρν. παρὰ Westermann σ. 245. Σουΐδας, αὐτόθι σ. 259.

4) Πλούταρχος παρὰ Westermann σ. 242.

5) πρβ. βίοι ἀνώνυμοι παρὰ Westermann σ. 390—391, Σουΐδαν αὐτ. σ. 396. Φαβριχίου ἐλλ. Βιβλιοθήκης τόμ. III, σ. 60 ἐκδ. Harl. Τὸ ἔτος 428 ἢ 427 παραδέχονται ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Tennemann, System der pl. Philosophie I, σ. 3 ἐπ. καὶ ὁ Ueberweg, ueber die Echtheit und Zeitfolge der pl. Schriften. Wien. 1861, σ. 144.

τέσσι κατὰ τὸ ἔτος 408 π. Χ., ἐπομένως, ὡς οἰκοθὲν ἐννοεῖται, πρὸ τοῦ ἔτους τούτου οὐδένα σωκρατικὸν διάλογον ἡδύνατο νὰ γράψῃ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 408 καὶ ἐξῆς ἡδύνατο νὰ γραφῇ ὁ Φαῖδρος, ἥτοι μέχρι τοῦ ἔτους 399 ¹⁾, ὅτε μετὰ τὸν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συμβάντα τοῦ Σωκράτους διὰ κωνείου θάνατον κατέλιπεν ὁ Πλάτων τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεχείρησεν ἐπιστημονικὰς ἀποδημίας πρὸς αὐξήσιν τῶν ἑαυτοῦ γνώσεων τὸ μὲν πρῶτον εἰς Μέγαρα, κατόπιν δ' εἰς Κυρήνην, Αἴγυπτον, Σικελίαν καὶ μεγάλην Ἑλλάδα, διαρκεσάσας δέκα περίπου ἔτη, ἥτοι μέχρι τοῦ 400ῦ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους ²⁾,—ἡ μετὰ τὴν περὶ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 συμβᾶσαν ἐπάνοδον τοῦ φιλοσόφου ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδεῶν αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας, ὅτε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἰδρύσατο καὶ τὴν ἐν Ἀκαδημίᾳ σχολήν, ὡς τῆς φιλοσοφίας διδάσκαλος δημοσίᾳ παρουσιάσθη καὶ ἄρκετὸν χρόνον ὡς τοιοῦτος διέμεινεν αὐτόθι. Διότι εἶνε μὲν πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων καὶ μετὰ τῶν ἀποδημιῶν ἐκείνων καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν εἰς Κυρήνην καὶ Αἴγυπτον καὶ πρὸ τῆς εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν ἀποδημίας ἐπὶ τινὰ χρόνον πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανῆλθεν, ὡς ὁ Ueberweg ἔκ τινος τοῦ Πλουτάρχου χωρίου ὁρμώμενος εἰκάζει ³⁾, δὲν εἶνε ὅμως ποσῶς πιθανὸν ὅτι ὁ φιλόσοφος κατὰ τὴν μικρὰν ἐκείνην καὶ παροδικὴν διαμονὴν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἦν δυνατὸν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ῥητοροδιδασκάλων νὰ ἐρεθισθῇ, ὥστε ν' ἀναλάβῃ τὴν δημοσίᾳ διὰ τοῦ Φαίδρου καταπολέμησιν αὐτῶν, καὶ τοῦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ

1) Ὅτι ὁ Πλάτων καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Σωκράτους συνέγραφε σωκρατικούς διαλόγους δηλοῦται ἐκ τοῦ γνωστοῦ περὶ Λύσιδος ἀνεκδότου (Διογ. Λαέρτ. βιβλ. III, § 35. βίοι. ἀνών. παρὰ Westermann σ. 352), κατὰ τῆς πιθανότητος καὶ γνησιότητος τοῦ ὁποίου οὐδεὶς σπουδαῖος λόγος ὑφίσταται.

2) Κατὰ τὴν ἐβδόμην ἐπιστολὴν αὐτοῦ (σ. 324, Α.) ὁ Πλάτων μέτεβη κατὰ πρῶτον εἰς Συρακούσας «σχεδὸν ἔτη τεσσαράχοντα γεγονώς» καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ueberweg, ὅστις θεωρεῖ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὡς νόθον, ὁμολογεῖ οὐχ ἤττον ὅτι ἡ ἀξιόπιστία τῶν ἐν αὐτῇ μνημονευομένων ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀναμφήριστος. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 125.

3) ἔνθ. ἀνωτ. σ. 128.

ὁ διάλογος οὗτος καταπολεμῶν τὰς ῥητορικὰς σχολὰς καὶ συνιστῶν τὴν φιλοσοφικὴν σπουδὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν προφορικὴν τῆς φιλοσοφίας διδασκαλίαν (σ. 274, C., ἐπ.) φαίνεται ἔχων ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν προφορικὴν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλίαν, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδεῖ, ἐπομένως βιάζει ἡμᾶς νὰ θέσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς σχολῆς καὶ τὴν ἑναρξιν τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου· τὴν δὲ σχολὴν βεβαίως δὲν ἵδρυσεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν παροδικὴν ἐκείνην ἐν Ἀθήναις διαμονήν, διότι πρὸς τί ἤθελεν ἐγκαταλίπει αὐτὴν ἄμεσως πάλιν ἄνευ σπουδαίας καὶ ἀναποδράστου ἀνάγκης καὶ μεταβῆ εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν¹⁾;

Ἐπεταὶ λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου θετέος εἴτε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 408 καὶ 399 ἢ μετὰ τὸ ἔτος 388 εἴτε 387.

Ἀλλὰ ποτέρα τῶν ἐποχῶν τούτων εἶνε διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Φαίδρου καταλληλοτέρα καὶ πιθανωτέρα; Αἱ περὶ τούτου γινῶμαι τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κριτικῶν εἰσι διτταί, διότι ἄλλοι μὲν παραδέχονται τὴν πρώτην ἐποχὴν, ἄλλοι δὲ τὴν δευτέραν²⁾, διὰ διαφόρους λόγους.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Ὁλυμπιόδωρος θεωροῦσι τὸν Φαῖδρον, ὁ μὲν πρῶτος ἕνεκα τοῦ περιεχομένου, ὁ δ' ἕτερος ἕνεκα τοῦ ὕφους, ὡς τὸ πρῶτον τοῦ Πλάτωνος ἔργον, ἐπομένως ὡς συγγραφέντα ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος 408, κατὰ τὴν 93ην Ὁλ.. Ὁ δὲ Κικέρων ἀφ' ἐτέρου θεωρεῖ τὸν διάλογον ὡς ἔργον τῆς καθεστηκυίας ἡλικίας τοῦ φιλοσόφου. Εἰσὶ

1) πρβ. Uebervogel ἐνθ. ἀνωτ.

2) Μόνος ὁ Zeller, ἂν καλῶς ἐνθυμούμεθα, θεωρεῖ πιθανὸν καὶ προτείνει ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Πλάτωνος 399—388 π. Χ. διάστημα· ὁ δὲ διάσημος Ἀγγλὸς ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος Grote ἐν τῷ περὶ Πλάτωνος μεγάλῳ καὶ ἐξόχῳ αὐτοῦ συγγράμματι (τόμ. I, σ. 169 ἐπ. 280) ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Πλάτων οὐδένα τῶν σωκρατικῶν διαλόγων ἐδημοσίευσεν, ἔτι ζῶντος τοῦ Σωκράτους, καὶ ἐπιφέρει διὰ μακρῶν τοὺς λόγους.

δ' αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν αἱ ἐξῆς. Ὁ μὲν Διογένης λέγει ἐν βίοις φιλοσόφων III, § 38: «λόγος ¹⁾ δὲ πρῶτον γράψαι αὐτὸν τὸν Φαῖδρον· καὶ γὰρ ἔχει μειρακιῶδές τι τὸ πρόβλημα. Δικαίαιρχος δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς γραφῆς ἐπιμέμφεται ὡς φορτικόν». Ὁ δὲ Ὀλυμπιόδωρος ἐν βίῳ Πλάτωνος 60 (παρὰ Westermann σ. 384) λέγει: «ὅτι δὲ ὁ Πλάτων τοὺς διθυράμβους ἤσκητο δῆλον ἐκ τοῦ Φαίδρου τοῦ διαλόγου, πάνυ πνέοντος τοῦ διθυραμβώδους χαρακτῆρος, ὅτε τοῦ Πλάτωνος τοῦτον πρῶτον γράψαντος διάλογον, ὡς λέγεται».

Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι κύρος ὡς βασιζόμεναι ἐπὶ ὅλως ἐσφαλμένων καὶ ἀνυποστάτων λόγων. Μειρακιῶδες καλεῖ ὁ Διογένης τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαλόγου, βεβαίως διότι πρόκειται ἐν αὐτῷ περὶ ἔρωτος· ἀλλὰ δὲν εἶνε τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ; δὲν παρετήρησεν ἤδη Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς (κρίσις περὶ Λυσίου 435. ἐκδ. Reiske) ὅτι ὁ ἐν τῷ Συμποσίῳ εἰς τὸ στόμα τοῦ Φαίδρου τιθέμενος ἔρωτικὸς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ παρωδία τῶν περὶ ἔρωτος ῥητορικῶν ἀσκήσεων τοῦ φίλου αὐτοῦ Λυσίου; Τὸ Συμπόσιον ὅμως ἔνεκα τῆς ἐν αὐτῷ μνείας τοῦ διοικισμοῦ τῶν Μαντινέων ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων (σ. 193, Α), ὅστις κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (ἐλλ. V, 2, 7.) συνέβη μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 386 γενομένην ἀνταλκίδειον εἰρήνην, κατὰ τὸ ἔτος 385, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατόν νὰ δημοσιευθῇ πρὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁ δὲ Πλάτων ἦν τότε πλέον ἢ τεσσαρακοντούτης, ἐπομένως οὐδαμῶς μειράκιον, εἰ καὶ περὶ ἔρωτος ἔγραφεν. Ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ὕφος, ὅπερ ὁ Δικαίαιρχος καὶ Ὀλυμπιόδωρος ἐκλαμβάνουσιν ὡς νεανικὸν καὶ φορτικόν, παρατηρητέον πρῶτον μὲν ὅτι τὸ αὐτὸ ὕφος ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ καὶ, εἰς τινα βαθμὸν, ἐν τῷ Μενεξένῳ, καὶ ἐν τούτοις ἀμφότερα τὰ ἔργα ταῦτα, τὸ τελευταῖον ἔνεκα τῆς ἐν αὐτῷ ὑπο-

---

1) λόγος ἀντὶ τῆς παραδεδομένης ἐσφαλμένης γραφῆς λόγον, ὡς ὁ Stallbaum ἐπιτυχῶς διώρθωσε (de Phædri platonici tempore natali. Lips. 1849, σ. 14 ἐπ.). διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ ᾔηνε διάλογον δὲ ἡ γραφή.

δηλώσεως τῆς ἀνταλκιδείου εἰρήνης (σ. 245, e)¹⁾, ἦν ἀδύνατον νὰ γραφῶσι πρὸ τῶν ἐτῶν 386 καὶ 385 π. Χ., ὅτε ὁ Πλάτων, ὡς εἵπομεν, δὲν ἦτο νεανίας. Δεύτερον δὲ παρατηρητέον τί ὁ Πλάτων αὐτὸς ἀπολογούμενος διὰ τὸ ποιητικὸν ὕφος ἐν τῷ Φαῖδρῳ λέγει ἐν σ. 257, Α: «Αὕτη σοι, ὦ φίλε Ἔρως, εἰς ἡμετέραν δύναμιν ὅτι καλλίστη καὶ ἀρίστη δέδοται τε καὶ ἐκτέτιστα παλινοφθία, τὰ τε ἄλλα καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἠναγκασμένη ποιητικοῖς διὰ Φαῖδρον εἰρῆσθαι». Δὲν μαρτυρεῖ ἐνταῦθα ἀριδῆλως ὅτι τὸ ποιητικὸν καὶ πομπῶδες ὕφος μετεχειρίσθη κατ' ἀνάγκην, διότι προὔκειτο ν' ἀντιπαραταχθῇ καὶ μετρηθῇ πρὸς τὸν Λυσίαν καὶ τὸν ἀληθινὸν Φαῖδρον, ὅς τις, ὡς μορφωθεὶς ἐν τῇ σικελικῇ σχολῇ, ἦν φίλος τοῦ ποιητικοῦ καὶ διθυραμβώδους ὕφους²⁾; Ὅχι λοιπὸν ἐκ νεανικῆς παραφορᾶς καὶ ἐπιδεικτιῶν ἢ ἐκ προσφάτου ἔτι ἔξεως, ἀλλ' ἀπὸ σκοποῦ καὶ συνωδᾶ τῷ ἑαυτοῦ σχεδίῳ μετεχειρίσθη ὁ Πλάτων τοιοῦτο περιεχόμενον καὶ τοιοῦτον ὕφος.

Οἱ λόγοι λοιπὸν, ἐφ' ὧν οἱ εἰρημένοι δύο συγγραφεῖς στηρίζουσι τὰς ἑαυτῶν μαρτυρίας, εἶνε ἀβάσιμοι καὶ ἐπιπόλαιοι, ἐπομένως καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν πεπλανημέναι καὶ οὐκ ἀληθεῖς οὐδὲ σπουδαῖαι, ὅπερ παρὰ Διογένηι συχνότατα συμβαίνει³⁾ καὶ παρ' Ὀλυμπιόδωρῳ ὁ Stallbaum ἀρκούντως ἀπέδειξεν⁴⁾. Ἐκτὸς τούτου οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἀρχαίων, οἵτινες ἔσχον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ πράγματος, οὔτε ὁ Ἀπουλῆιος, περὶ οὗ λέγεται

1) πρβ. Κρυγέρου, *histor. philolog. Studien*. Berlin 1837, σ. 226 ἐπ. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Μενέξενος κατὰ τοῦ Λυσίου διευθύνεται παρετήρησεν ἤδη ὁ Böeckh (*Plat. Minos*, σ. 182).

2) πρβ. τὴν σημείωσιν τοῦ Stallbaum ἐν τῷ χωρίῳ σ. 135 ἐκδ. 6'. K. Fr. Hermann ἐν *Neue Jahrbuecher fuer Philologie* 1833, σ. 407. Fr. Ast, *Platon's Leben und Schriften*, σ. 55.

3) Ὅτι ὁ Διογένης ἀκρίτως καὶ πολλὰκις ἐσφαλμένως διέσωσεν ἡμῖν τὰς ἑαυτοῦ μαρτυρίας ἀπέδειξαν ὁ S. Casaubonus, *Præfat.* σ. 577 ἐκδ. Meibon· ὁ Bayl ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Διογένους σ. 365· ὁ Ross ἐν *Commentat. laërtian.* σ. 248· ὁ Cobet ἐν *Δογίῳ Ἑρμῇ* 1867, τ. Α'. τευχ. γ'. σ. 429 ἐπ. καὶ ἄλλοι.

4) Ἐν τῇ μικρᾷ, ἀλλ' ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ πραγματείᾳ *de Phædri plat. tempore natali* σ. 7 ἐπ.

ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἰδιαιτέρας σημειώσεις τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Πλάτωνος Σπευσίππου, οὔτε ὁ Πλούταρχος οὔτε ἕτερός τις ἐσημείωσε τοιαύτην τινὰ εἰδήσιν, ἀπ' ἐναντίας ὁ Κικέρων μαρτυρεῖ ὅπως τοῦναντίον ἐν οἷς, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐν τέλει τοῦ Φαίδρου ἐκφερομένης εὐνοϊκῆς περὶ Ἰσοκράτους προφητείας, λέγει, *de oratore* κεφ. 13. §. 41: *Haec de adolescente (Isocrate) Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis, et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum.* Διότι, ἂν ὁ Φαῖδρος ἐδημοσιεύετο μεταξύ 408—399, οὔτε ὁ κατὰ τὸ 436 γεννηθεὶς Ἰσοκράτης θὰ ἦτο εἰσέτι *senior* οὔτε ὁ *aequalis* αὐτοῦ Πλάτων τοιοῦτος, ὅστις τότε θὰ ἦτο τὸ πολὺ 28 ἐτῶν (ἴδε σ. 6) ¹⁾· ὅτι δ' ὁ Κικέρων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν ἐν ταῖς μαρτυρίαις καὶ εἰδήτεσιν αὐτοῦ καὶ ἀκριβέστερος καὶ ἀξιοπιστότερος τοῦ Διογένοους καὶ Ὀλυμπιοδώρου ἐστὶ καὶ ὅτι τοὺς χρόνους πλησιέστερον πρὸς τὸν Πλάτωνα ἔζη ἢ ἐκείνοι οὐδ' εἶνε ποσῶς ἀνάγκη νὰ μνημονευθῇ ²⁾.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων λοιπὸν περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου μαρτυριῶν μόνη ἡ τοῦ Κικέρωνος κέκτηται πιθανότητα καὶ σπουδαιότητά τινα, αἱ δὲ τοῦ Διογένοους καὶ Ὀλυμπιοδώρου οὐ μόνον ἐπὶ ἀβασίμων καὶ ἀνυποστάτων λόγων στηρίζονται, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ κατὰ τὸ γράμμα εἰσὶ λελανθασμένοι καὶ ἀσαφεῖς, ὡς ὁ Stallbaum διεξοδικῶς ἀπέδειξε ³⁾. Κατὰ δὲ τὸν Κικέρωνα, ὅτε ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Φαῖδρον, ἦν ἤδη καθεστηκώς τὴν ἡλικίαν, ἐπομένως ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου πίπτει εἰς τὴν δευτέραν τῶν ἀνωτέρω δύο ἐποχῶν, τὴν μετὰ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 π. Χ.

1) Κατὰ τὸν Κληνσωρεῖνον (*de die natali* κεφ. 15) *senior* ἐκαλεῖτο ὁ ὑπερβὰς τὸ 45ον ἔτος.

2) Ὡς γνωστὸν ὁ μὲν Κικέρων ἔζη κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ., ὁ δὲ Διογένης κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. καὶ ὁ Ὀλυμπιόδωρος κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

3) *De Phædri pl. tempore natali* σ. 9 ἐπ. καὶ *Prolegomena ad Phædr.* XCIX, ἐκδ. 6.'

Οἱ δὲ νεώτεροι κριτικοὶ οἱ περὶ τὸν Πλάτωνα ἀσχαληθέντες καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξετάσαντες ἔχουσιν ἐπίσης διττὰς γνώμας, διότι οἱ μὲν παραδέχονται τὴν γνώμην τοῦ Διογένης καὶ Ὀλυμπιοδώρου διὰ τε τοὺς ἐκείνων καὶ ἄλλους πλείονας ἑσωτερικούς τε καὶ ἐξωτερικούς λόγους, οἱ δὲ τὴν τοῦ Κικέρωνος διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς προβάλλοντας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ιδέας, ὅτι ὁ Φαῖδρος εἶνε τὸ πρῶτον ἢ ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Πλάτωνος, τοὺς αὐτοὺς καὶ ὁ Διογένης καὶ Ὀλυμπιοδώρος λόγους, νεανικὸν περιεχόμενον καὶ πομπῶδες καὶ φορτικὸν ὕφος, ἀρκούσι, νομίζομεν, ὅσα ἀνωτέρω παρατερήθησαν καὶ ἀντερρήθησαν ¹⁾. Οἱ δ' ἄλλοι λόγοι, ἐφ' ὧν οἱ ὑπέρμαχοι τῆς τοιαύτης γνώμης στηρίζονται, δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν ἐν τοῖς ἐξῆς. Ὁ Φαῖδρος, λέγουσι, πρέπει νὰ ἐγράφη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 408—399, διότι α) ὅ,τι ἐν Φαίδρῳ περὶ Λυσίου λέγεται ἀρμόζει μόνον τῷ νέῳ ἔτι καὶ ἀρχαίῳ, οὐδαμῶς δὲ καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ καὶ περιδόξῳ ῥήτορι Λυσίᾳ, καθόσον ἐν τῷ διαλόγῳ μνημονεύονται μόνον σοφιστικὰ καὶ ἐπιδεκτικὰ ἔργα τοῦ ἀνδρὸς ὃχι δὲ καὶ δικανικὰ, ἐν οἷς οὗτος κατ' ἐξοχὴν διεκρίθη, ἀλλὰ τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν (κατὰ Ἐρατοσθένους § 3) κατὰ πρῶτον μετὰ τὸ ἔτος 404 ἤρξατο συγγράφειν· β) θὰ ἦτο ἀπρεπὲς καὶ οὐ πρὸς τοῦ Πλάτωνος, ἂν οὗτος τὸν ἤδη γεραρὸν καὶ ἔνδοξον Λυσίαν τόσον αὐστηρῶς καὶ ἀσπλάγχχνως ἤθελεν ἐλέγξει καὶ κατεριωνευθῇ, ὡς ἐν Φαίδρῳ συμβαίνει, τοῦτο δ' εὐκόλως ἂν ἐξηγοῖτο, ἂν ὁ μὲν Πλάτων ἦτο εἰσέτι νέος, καθ' ὃν χρόνον

1) Ταύτης τῆς γνώμης εἰσὶν ὁ Schleiermacher, Plato's Werke, τόμ. Α'. 1, σ. 67 ἐπ. ὁ Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν σ. 124, 126· ὁ Krische, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 133 ἐπ. καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὅ,τι δ' ἕτερον, ὡς λ. χ. τὴν μεγάλην πρὸς ἐπίδειξιν τάσιν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀναφέρει ὁ Schleiermacher πρὸς ἀπόδειξιν τῆς νεανικότητος τοῦ συγγραφέως τοῦ Φαίδρου (ἐν τῇ εἰς τὸν πρῶτον τόμον εἰσαγωγῇ τῆς ἐξαίρετου αὐτοῦ μεταφράσεως τῶν πλατων. ἔργων) δύναται μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ διάλογος συνεγράφη κατὰ τὴν νεανικὴν τοῦ Πλάτωνος ἡλικίαν νὰ ἔχῃ σημασίαν καὶ κύρος, ὡς λίαν εὐφυῶς ὁ Ueberweg παρατηρεῖ ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι αὐτοῦ σ. 233 ἐπ.

ἔγραφε τὸν Φαῖδρον, ὃ δὲ Λυσίας καὶ νέος ἔτι ὁπωσοῦν καὶ ἄνευ φήμης καὶ ὑπολήψεως μεγάλης ¹⁾).

Πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν λόγων τούτων ἀνάγκη πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν βίον τοῦ Λυσίου ὅσον τὸ δυνατόν συντόμως καὶ δι' ὀλίγων, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ ὀρθῶς νὰ ἐξετάσωμεν καὶ διευκρινήσωμεν.

Κατὰ τὴν ὁμόφωνον τῶν ἀρχαίων μαρτυρίαν ἐγεννήθη ὁ Λυσίας τὸ 2ον ἔτος τῆς 80ῆς Ὀλ. ἥτοι 459 π. Χ. ²⁾ Δεκαπενταετῆς δ' ὧν ἀπεδήμησε μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Πολεμάρχου εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῇ κάτω Ἰταλία ἰδρυομένην ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων Θουρίους ³⁾, ἐπ' ἀνέκαμψε δ' εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 412 ἐν Σικελίᾳ συμβῆσαν ἥτταν καὶ καταστροφὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, τουτέστι περὶ τὸ ἔτος 411

1) Ἴδε σὺν ἄλλοις Schleiermacher, Εἰσαγωγὴ εἰς Φαῖδρον σ. 72, 73 ἐπ. Krische, ἔνθα ἄνωτ. σ. 29 ἐπ. 133 ἐπ. Ὁ Fr. Ast ὀρίζει ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ 2ον ἔτος τῆς 93ης Ὀλ. = 407 π. Χ. (Platon's Leben und Schriften σ. 111. πρβ. καὶ σ. 21)· ὁ Böeckh τὸ 6'. ἔτος τῆς 92ας Ὀλ. = 411 π. Χ. (Philolaos des Pythagoreers Lehren... κτλ. Berlin 1819, σ. 104, καὶ Commentat. de reip. Plat. tempore σ. 8)· ὁ Krische τόμ. 6'. εἴτε γ'. τῆς 93ης Ὀλ. = 407 εἴτε 406 π. Χ. (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 133 ἐπ.).

2) Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 16. Διονύς. Ἀλικαρν. παρὰ Westermann σ. 240. Πλούταρχος, αὐτόθι σ. 241. Σουίδα, αὐτ. σ. 243. Ἡ ὑπὸ Fr. Vater ἐγερθεῖσα (ἐν Jahn's Archiv fuer Philol. nud Pædagogik, τόμ. IX, τεύχ. II, 1843, σελ. 15 ἐπ.) καὶ ὑπὸ K. Fr. Hermann (Gesammelte Abhandlungen... κτλ. σ. 15 ἐπ.) καὶ ἄλλων ἐπιδοκιμασθεῖσα ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀφορωσῶν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Λυσίου δὲν εἶνε ἀρκετὰ δεδικαιολογημένη καὶ στηρίζεται ἐπὶ ἐζητημένων λόγων. Ἴδε Stallbaum Lysiacia ad illustr. Ph. plat. origines, Lips. 1851, σ. 17 ἐπ. καὶ Prolegomena ad Phædr. σ. LIII. ἐκδ. 6'.

3) Ἡ ἀποικία αὕτη ἰδρύθη κατὰ τινες μὲν τὸ 446 = Ὀλ. 83, 3. ἐπὶ ἄρχοντος Καλλιμάχου (Διόδ. Σικελ. XII, 10. πρβ. Wesseling ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ Bentley, Opuscula σ. 270), κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον καὶ Διον. τὸν Ἀλικαρν. τὸ ἔτος 444 = Ὀλ. 84, 1, ὅτε καὶ ὁ Λυσίας ἐκείσε ἀπεδήμησε. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ ἔδρευσις τῆς ἀποικίας διήρκεσε δύο ἔτη, ὡς ὁ Stallbaum πιθανώτατα εἰκάζει (Lysiacia κτλ. σ. 9.).

==Ολ. 92, 2.¹⁾ καὶ ἔζη ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, ἣν ἐν Σικελίᾳ παρὰ Τισίᾳ εἶχε σπουδάσει, ἔπειτα δὲ, ἐπεὶ δὴ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑπερῆυδοκίμεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου τοῦ Βυζαντίου, ὡς συγγραφεὺς λόγων, οὐς ἐπώλει, καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ὑπερῆυδοκίμησε πάντας τοὺς συγχρόνους λογογράφους²⁾. Οἱ δὲ λόγοι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιδεικτικοῦ γένους πρὸς ἐξάσκησιν τῶν ἀγοραστῶν, οὐδὲν ἥττον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ δικανικοὺς συγχρόνως δι' ἄλλους συνέγραψε καὶ λόγους τοῦ συμβουλευτικοῦ γένους, πρὶν ἔτι ὁ ἴδιος κατὰ τὸ ἔτος 403 ὡς ῥήτωρ δημοσίᾳ παρουσιασθῇ καὶ ὁμιλήσῃ. Διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ τοῦ Λυσίου μαρτυρία, ἐφ' ἧς οἱ τούναντιόν δι' ἑσχυρίζόμενοι στηρίζονται (κατὰ Ἑρατοσθ. § 3), δηλοῖ μόνον, ὡς ὁ Stallbaum ὀρθότατα παρατήρησε (Lysiaca κτλ. σ. 13), ὅτι ὁ Λυσίας πρὸ τοῦ ἔτους 403, καθ' ὃ ἐξεφώνησε τὸν λόγον ἐκεῖνον, οὐδεμίαν οὔτε ἰδίαν οὔτε ξένην δίκην ἀνέλαβε καὶ δημοσίᾳ διεξήγαγε (πράγματα πρᾶξιαι), ἀλλ' ὅχι καὶ ὅτι οὐδὲ δικανικόν τινα λόγον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔγραψεν· ἀφ' ἐτέρου δ' ἐν αὐτῷ τῷ Φαίδρῳ, οὗ ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται κατὰ τὰ ἔτη 408—404 παρισταμένη (ἰδ. ἀνωτ. σ. 197 ἐπ.) γίνεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μνεῖα τοιούτων τοῦ Λυσίου ἔργων ὡς ἤδη ὑπαρχόντων· ἐν σ. 257, C καλεῖται ὁ Λυσίας λογογράφος, ἀλλὰ λογογράφους ἐκάλουν κατὰ τὸν σχολιαστήν ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ «Τοὺς ἐπὶ μισθῷ λόγους γράφοντας καὶ πωλοῦντας αὐτοὺς εἰς τὰ δικαστήρια»· καὶ ἐν σ. 258, D. ἀναγινώσκεται· «δεόμεθά σοι, ὦ Φαῖδρε, Λυσίαν περὶ τούτου ἐξετάσαι καὶ ἄλλον, ὅστις πώποτε τι γέγραπεν ἢ γράψῃ εἴτε πολιτικὸν σύγγραμμα εἴτε ἰδιωτικόν»· πρβ. καὶ σ. 277, D, ἀλλὰ τί ἐννοητέον ὑπὸ τὸ πολιτικὸν σύγγραμμα, ὑποῖα βεβαίως ἀποδίδονται ἐνταῦθα καὶ τῷ Λυσίᾳ, οὐχὶ λόγον τινὰ τοῦ συμβουλευτικοῦ ἢ δικανικοῦ γένους;

Τὸ βέβαιον λοιπὸν εἶνε ὅτι ὁ Λυσίας κατὰ πρῶτον τὸ ἔτος 403

1) Διονύς. Ἀλικ. παρὰ Westerm. σ. 242. Σουίδας, αὐτ. σ. 245.

2) Κικέρων ἐν Βρούτῳ κεφ. 12. πρβ. καὶ Φαίδρου σ. 228, A. 297, B. καὶ Stallbaum, Prolegom. ad Phaedr. σ. LIV ἐπ.

ὡς δημόσιος ρήτωρ παρουσιάσθη καὶ ὅτι διὰ τὴν μεγάλην ἐπιτυχίαν ἔκτοτε κατεγίνετο κατ' ἐξοχὴν περὶ τὴν συγγραφὴν λόγων δικανικῶν καὶ τοῦ συμβουλευτικοῦ γένους, ὅτι ὁμῶς οὐχ ἤντων πρὸ ὧς καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέγραφε καὶ ἐπιδεικτικὰ ἔργα, ἐπομένως πάντα τὰ ρητορικὰ γένη ἐκαλλιέργει μέχρι τοῦ κατὰ τὸ 80^{ον} τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους, περὶ τὸ 380 π. Χ., συμβάντος θανάτου αὐτοῦ¹⁾), ὡς ἔκ τε τῶν μαρτυριῶν καὶ εἰδήσεων τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς ἀπαριθμήσεως καὶ ἐξετάσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ δῆλον καθίσταται²⁾). Οὐδ' ἦν δυνατὸν νὰ γείνη ἄλλως, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ ἐφευρετὴς τῆς πολιτικῆς ρητορείας Ἀντιφῶν ἐπίσης ἐκτὸς τοῦ εἵδους τούτου καὶ περὶ τὰ ἄλλα γένη τῆς ρητορικῆς κατεγίνετο³⁾) καὶ πάντες οἱ λογογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁμοίως ἔπραττον, διὸ καὶ καλεῖται ὁ Λυσίας ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ὡς πάντες οἱ ὁμότεχνοι αὐτοῦ, σοφιστής.⁴⁾).

Κατὰ τὰ εἰρημένα λοιπὸν ἤδη ἀμφότεροι οἱ λόγοι τῶν θεωρούντων τὸν Φαῖδρον ὡς νεανικὸν τοῦ Πλάτωνος ἔργον καταδείκνυνται οὐκ ἀρκούντως βάσιμοι καὶ ὀρθοί. Διότι, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν πρῶτον λόγον, ὅτι ἐν τῷ Φαίδρῳ οὐδεμία γίνεται μνεία πολιτικῶν καὶ δικανικῶν τοῦ Λυσίου ἔργων, οἷα οὗτος μετὰ τὸ 403

1) Πλούταρχος παρὰ Westermann, σ. 242.

2) "Ὅτι ὁ Λυσίας συνέγραψε λόγους ἐρωτικούς μαρτυροῦσιν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πλάτωνος ἐν Γοργία, κώδ. Α, σ. 347 ἐκδ. Bekker· ὁ Ἀρποκρατίων ἐν λέξει ἀπαγορεύειν (ἀντὶ τοῦ κάμνειν καὶ ἀδυνάτως ἔχειν· Λυσίας ἐν ἐρωτικῷ)· ὁ δὲ Διονύς· ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἀπαριθμεῖ πάντα τὰ εἶδη τῶν ἔργων τοῦ ρήτορος, Κρίσις περὶ Λυσίου κεφ. 1: πλείστους δὲ λόγους γράψας εἰς δικαστήριά τε καὶ βουλὰς καὶ ἐκκλησίας εὐθέτους· πρὸς δὲ πανηγυρικούς, ἐρωτικούς, ἐπιστολικούς· παρὰ Westermann σ. 240. πρβ. καὶ Πλούταρχον ἐν βίῳ Λυσ. σ. 836, Β, παρὰ Westermann, σ. 243. Σουίδα αὐτ. σ. 245. Φώτιον, βιβλιοθ. 262, σ. 488.

3) Ἰδε Ruhnken, Opusc. τόμ. Α' σ. 151 ἐπ. 158 ἐπ. ἐκδ. Bergm.

4) Κατὰ Νεαίρας § 21. "Ὅτι δ' ὁ ὑπὸ Δημοσθένους οὕτω καλούμενος Λυσίας ὁ ἡμέτερός ἐστι καὶ ὄχι, ὡς ὁ Taylor φρονεῖ (vit. Lys. σ. 151 ἐπ.), ἕτερός τις σοφιστὴς ἀπέδειξεν ἡδὴ ὁ Spengel σαφῶς καὶ ἀρκούντως (Συναγ. τεχνῶν) σ. 132 ἐπ.).

ἤρξατο γράφειν κατ' αὐτοὺς, γίνεται ἀρκοῦντως δῆλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ὅτι δὲν ἔχει ὀρθῶς ὁ λόγος οὗτος· ὁ δὲ δεύτερος λόγος, ὅτι θὰ ᾔτο ἀνάξιον τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐπιτιμήσῃ καὶ ἐλέγξῃ οὕτως ἀσπλάγχχνως καὶ αὐστηρῶς τὸν γεραρὸν καὶ πλείστης ἀπολαύοντα φήμης Λυσίαν, δηλοῦται ἐπίσης ἀδόσιμος ὢν· διότι, κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα, καὶ ἀμέσως μετὰ τὸ ἔτος 408 ἐὰν ἐγράφετο ὁ Φαῖδρος, ὁ Λυσίας ἦν ἤδη πλεόν ἢ πεντηκοντούτης, ἐπομένως ἐπίσης ἀκατάλληλος πρὸς τοιαύτην ἐξέλεγχιν καὶ εἰρωνείαν κατὰ τὰς ἰδέας των¹⁾. Ἀμφότεροι λοιπὸν οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε, ὡς καὶ οἱ τοῦ Διογένους καὶ Ὀλυμπιοδώρου, ὅχι τόσο ἀκριβεῖς καὶ ὀρθοὶ ἐπομένως οὔτε σπουδαῖοι καὶ καθιστῶντες ἀναγκαίαν τὴν κατὰ τὰς τῶν Φαίδρου ἐν τοῖς νεανικοῖς καὶ πρώτοις τοῦ Πλάτωνος διαλόγοις.

Ἄλλος τις λόγος λίαν σπουδαῖος πρὸς ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου ἐνυπάρχει ἐν ταῖς ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ σχέσεσι τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ἰσοκράτη, περὶ οὗ ἐκείνος διὰ τοῦ Σωκράτους προφητεῖαν τινὰ λίαν εὐνοϊκὴν ἐκφράζει, νέον ἔτι ἀποκαλεῖ καὶ τὰ βέλτιστα ἐξ αὐτοῦ πρεσβυτέρου γενομένου προοιωνίζεται (σ. 290). Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου λοιπὸν τούτου ὁ μὲν Schleiermacher φρονεῖ ὅτι ἡ περὶ Ἰσοκράτους προφητεία, ὡς προφητεία ἐκ τῶν ὑστέρων, θὰ ᾔτο γελοία,²⁾ ὁ K. Fr. Hermann ὅμως ὀρθότερον πως παρατηρεῖ ὅτι ἡ προφητεία ἐκείνη ἐν ἔργῳ τοῦ εἰσέτι νεαροῦ καὶ ἀπείρου Πλάτωνος θὰ ᾔτο τόσο ἀναρμυδία καὶ ἀτυχής, ὥστε ἀδύνατον ν' ἀποδώσῃ τις τοιαύτην ἀστοχίαν τῷ Πλάτῳ.³⁾ Ἄλλως τε καὶ, δύναται τις νὰ προθέσῃ, τῆς ἐν τῷ διαλόγῳ σκηνῆς κατὰ τὰ ἔτη 408—404 συμ-

1) Τὸ ὅτι ὁ Λυσίας ἐν σ. 278, C. D. συμβουλευέται νὰ ἐπιδοθῇ τέλος εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ὅπερ ἐν σ. 257, B ὁ Σωκράτης ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ Ἐρωτος χάριν τοῦ ἰδίου, δὲν ἀποδεικνύει βεβαίως τὸ εἰσέτι νεαρὸν τοῦ Λυσίου, ἀλλ' ἡ παρόρμησις αὕτη ἀποτείνεται ἐμμέσως διὰ τοῦ Λυσίου πρὸς πάντας τοὺς τότε σοφιστὰς ἢ ῥητοροδιδασκάλους. πρβ. Stallbaum, Lysiacae... κτλ. σ. 31.

2) Plato's Werke, τόμ. I, σ. 73.

3) Geschichte und System d. pl. philos. τόμ. I, σ. 182.

βαινούσης, λόγοι τεχνικοί ἐβίαζον τὸν Πλάτωνα ἣν εἶχε περὶ Ἰσοκράτους γνώμην ὑπὸ προφητικὴν μορφήν νὰ ἐκφράσῃ, καθόσον ἔπρεπε τὸν τε Λυσίαν καὶ Ἰσοκράτη, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα νὰ παραστήσῃ ἐν αὐτῷ ὡς εἶχον καὶ εὐρίσκοντο καθ' ἣν ἐποχὴν πλάττεται ὁ διάλογος, ὅπως ἐπέλθῃ οὕτως ἡ ἐπιδιωκομένη πιθανότης καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπάτη τοῦ δράματος. Ὁ δὲ Spengel πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Φαίδρος εἶνε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πλάτων μόνον κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ σταδίου ἔτη ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τοιαύτην εὐνοϊκὴν περὶ Ἰσοκράτους γνώμην, διότι ἀργότερα ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχε λάβει ὅλως ἀφιλόσοπον διεύθυνσιν καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Εὐθυδήμῳ ὅλως διάφορον τῆς ἐν Φαίδρῳ γνώμην περὶ αὐτοῦ ἐκφράζει¹⁾, ἀλλ' ἤδη neberweg δι' ἀκριβοῦς τοῦ πράγματος ἐρεύνης ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶνε πολὺ ὀρθὸς καὶ βάσιμος²⁾.

Οὐδεὶς λοιπὸν μέχρι τοῦδε λόγος φαίνεται ἰσχύων νὰ ὀρίσῃ ὡς χρόνον συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου τὸ μεταξὺ 408 καὶ 404 ἢ 399 χρονικὸν διάστημα.

1) Isocrates und Plato πραγματεία ἐν τῷ φιλοσοφ-φιλογικῷ διαμερίσματι τῆς βασιλ. βιβλιοθ. Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, τόμ. VII, μέρ. 3, Muenchen 1855, σ. 725—769.

2) Ueber die Echtheit der pl. Schriften, σ. 255 ἐπ. Ἡ διαφορὰ τῶν περὶ Ἰσοκράτους γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐν Εὐθυδήμῳ χαρακτηρισμὸς δοκησισόφου ρήτορος (σ. 304, D: ἀνὴρ οἰόμενος πάνυ εἶναι σοφός, τούτων τις τῶν περὶ τοὺς λόγους τοὺς εἰς τὰ δικαστήρια δεινῶν) ἀναφέρεται τῷ ὄντι εἰς τὸν Ἰσοκράτη, ἐξηγεῖται ἴσως ὡς ἑξῆς. Ὁ Πλάτων γενικῶς καὶ ἀπολύτως οὐδένα ρήτορα ἢ ρητοροδιδάσκαλον ἐπαινεῖ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολουμένους, ὡς ἐκ τοῦ Φαίδρου ἀρκούντως δῆλον καθίσταται, ἡ δ' ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ εὐνοϊκὴ αὐτοῦ περὶ Ἰσοκράτους γνώμη ἔχει κῦρος καὶ τόπον μόνον ἐν συγκρίσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Λυσίαν. Ὅτε δ' ἔγραψε τὸν Εὐθυδήμον καὶ Πρωταγόραν, ἐσκόπει, φαίνεται, νὰ συγκρίνῃ τὸν Σωκράτη καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ πρὸς τοὺς σοφιστὰς καὶ τὰς διδασκαλίας αὐτῶν καθόλου, καὶ διὰ τοῦτο ἀποφαίνεται ἐν Εὐθυδήμῳ καὶ περὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πρωταγόρου Ἰσοκράτους διαφορετικώτερον καὶ δυσμενῶς. πρβ. καὶ I. Γουλ. Δοναλδσῶνος, ἱστορ. τῆς ἀρχ. ἑλλ.

Ἄφ' ἐτέρου δ' οἱ ἔχοντες τὴν ἐναντίαν γνώμην καὶ ὡς χρόνον συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου παραδεχόμενοι τὴν μετὰ τὸ ἔτος 388 ἢ 387 ἐποχὴν ἐπάγονται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης λόγους σπουδαιότατους καὶ, ὡς δοκεῖ, ἀξιοπιστοτέρους τῶν ἀνωτέρω. Ὡς δηλ. καὶ αὐτοὶ οἱ τάναντία φρονοῦντες ὁμολογοῦσιν, ἐν τῷ Φαίδρῳ ὑπάρχουσιν ὡς ἐν προγράμματι ἀναγεγραμμένα τὰ στοιχεῖα καὶ οἱ πυρῆνες τῆς ὅλης πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἅτινα ἐν τοῖς ἄλλοις τοῦ φιλοσόφου ἔργοις ἐκτενέστερον καὶ εἰδικώτερον ἕκαστον ἀναπτύσσονται¹⁾, τὸ δὲ σχέδιον, ἡ πραγματεία καὶ ποιότης τοῦ διαλόγου λίαν τεχνικὰ καὶ τέλεια²⁾. Ὅπως ἦ ὅμως τοῦτο δυνατόν, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτον ἐτελειοποίησε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ μετὰ ταῦτα ἤρξατο γράφειν καὶ δημοσιεύειν αὐτὸ, ὡς διατείνονται καὶ οἱ τὸν Φαῖδρον ὡς τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον θεωροῦντες· ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ καὶ ζῶντος ἐτι τοῦ Σωκράτους ὁ Πλάτων, ὅς τις οὐ μόνον εἰκοσασετῆς τὸ πρῶτον ἐγνώρισεν αὐτὸν καὶ ἤρξατο φιλοσοφεῖν, ἀλλὰ καὶ δέκα ὅλα ἔτη μετὰ τὸν τοῦ διδασκάλου θάνατον κατεξώδευσεν εἰς ἀποδημίας ἐπιστημονικὰς πρὸς αὐξήσιν τῶν γνώσεων καὶ μόρφωσιν τε καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἰδίου φιλοσοφικοῦ συστήματος;

Καὶ πῶς ἦν τότε δυνατόν μετὰ τὸ ἔργον τοῦτο νὰ γράψῃ ὁ Πλάτων ἕτερα πολλῶ τοῦ Φαίδρου κατώτερα ἔργα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ ἀτελέστερα; Διότι ἡ ὀριμότης τῶν ἐν Φαίδρῳ ἠθικῶν τοῦ Πλάτωνος θεωριῶν ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν Λύσιδι τραχύτητα, ἡ δὲ σαφὴς ἐκθεσις τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου καὶ αἱ ὑγιέστεραι αὐτοῦ θεωρίαι περὶ τῆς φύσεως τῶν ἰδεῶν ἐφηρμοσμένων εἰς τὸν μέγαν μῦθον ἐλλείπουσιν ἐν ἄλλοις νεανικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν. Ὅτι δ' ἡ ὀριμότης καὶ πληθὺς τῶν

φιλολ. τόμ. Α', σ. 107, σημ. 3, τῆς μεταφράσεως τοῦ κυρίου Ι. Βαλέττα.

1) πρβ. Schleiermacher, Plato's Werke I, 1, σ. 68. ἐπ. Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν, σ. 126 καὶ ἄλλους.

2) πρβ. Krische, ueber Plato's Phaedros σ. 130.

ἐν τῷ Φαίδρῳ περιεχομένων ἰδεῶν καὶ αἱ λίαν εὐρεῖαι γνώσεις τῶν διδασκαλιῶν, συστημάτων καὶ ἔργων τῶν τότε ῥητορικῶν σχολῶν, αἵτινες βεβαίως προϋποτιθεῖσι διεξοδικὰς μελέτας καὶ εὐρεῖαν πολυμαθειαν, δὲν δύνανται νὰ προσέρχωνται ἀπὸ τινος νεανίου καὶ ἀπλοῦ μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους μένει σχεδὸν ἀναμφίβολον. Πάντες δ' οὗτοι οἱ λόγοι δὲν πείθουσιν ἡμᾶς νὰ μεταθέσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ φιλόσοφος περατώσας τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ ἀποδημίας εἶχεν ἤδη μορφώσει καὶ ἴδιον σύστημα καὶ πλείστας ἀποκτήσει γνώσεις κατὰ τὸ δεκάετες ἐκεῖνο διάστημα, ἥτοι μετὰ τὸ ἔτος 388 ; ¹⁾

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, προσθέτουσιν οἱ ἐναντία τοῦ Schleiermacher φρονούντες, ἐν τῷ Φαίδρῳ ὑπάρχουσι διεσκορπισμέναι καὶ μετὰ τῶν σωκρατικῶν θεωριῶν τεχνικώτατα ἀναμειγγμένα πολλαὶ θεωρίαι τῆς Πυθαγορείου σχολῆς, αἵτινες μεθ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Schleiermacher ἀριδῆλως ἐν τῷ Φαίδρῳ κατεδείχθησαν²⁾, τὰς δὲ διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου ἡδύνατο μὲν ὁ Πλάτων καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκ παραδόσεως, ἴσως δὲ καὶ διὰ συγγραμμάτων, νὰ γνωρίσῃ³⁾, νὰ ἐξοι-

1) πρβ. K. Fr. Hermann, Geschichte und System d. pl. Philosophie, I, σ. 373 ἐπ. Ἡ βαθμὴδὲν καὶ κατ' ὀλίγον βαίνουσα τελειοποίησις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καθίσταται καταφανὴς ἐκ τῶν ἀναμφιδόλως πρώτων τοῦ Πλάτωνος ἔργων, ἐν οἷς πολλαὶ ἀντιφάσεις καὶ διαφοραὶ παρατηρήθησαν ὑπὸ τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. πρβ. Kierkegaard de nat. deor. I, 12. Brucker, histor. critica Philos., I, σ. 663 ἐπ. Tennemann, System d. pl. Philos. I, σ. 372 ἐπ. καὶ ἄλλους.

2) Ἴδε Fr. Ast, Platon's Leben u. Schriften, σ. 409. Böckh, Philolaos des Pythagoreers Lehren u. Fragm. σ. 405. πρβ. καὶ σ. 48, 56. K. F. Hermann, Gesch. u. System d. pl. Philos. I, 411 ἐπ. 374 ἐπ. Ὁ δὲ Schleiermacher ἀρνεῖται καὶ διαμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξίν τοιούτων θεωριῶν ἐν τῇ εἰς Φαῖδρον εἰσαγωγῇ αὐτοῦ.

3) Ὁ Πυθαγόρειος Φιλόλαος, ὁ πρῶτος ἐκδοὺς ἐγγράφως τὰ τοῦ Πυθαγόρου δόγματα (Böckh, Philolaos. . . κτλ. σ. 18 ἐπ.), διέμεινεν ἐπὶ πολὺ ἐν Θήβαις καὶ παρ' αὐτῷ ἐδιδάχθησαν οἱ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Πλάτωνος Σιμμίας καὶ Κίθης (Kierkegaard, de Finibus V, 29. Διογ. Λαέρτ. Η', 46), ὁ δ' ἐπίσης Πυθαγόρειος Ἐχεκράτης διέ-

κείωθῃ ὅμως αὐτὰς τοσοῦτον, ὥστε νὰ συγχωνεύσῃ καὶ συναρμο-
λογήσῃ μετὰ τῆς σωκρατικῆς καὶ τῆς ἰδίας φιλοσοφίας, ὡς ἐν
Φαίδρῳ, βεβαίως ἦν ἀδύνατον πρὸ τῆς ἀκριβοῦς καὶ τελείας γνώ-
σεως τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διεξοδικῆς μελέτης καὶ
ἀντιπαραβολῆς τοῦ Πυθαγορείου συστήματος πρὸς τὸ σωκρατι-
κόν· τοῦτο δ' ἦν ἀδύνατον κατορθωθῆναι πρὸ τῆς εἰς Σικελίαν καὶ
Ἰταλίαν ἀποδημίας.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ καθ' ὕψος καὶ περιεχόμενον στενὴ συγγένεια
τοῦ Φαίδρου πρὸς τε τὸ Συμπόσιον καὶ τὸν Μενέξενον, τὰ ὁποῖα
τελευταῖα ἔργα, ὡς εἶδομεν, ἀδύνατον ἦν νὰ γραφῶσι πρὸ τῆς
ἀνταλκιδείου εἰρήνης, τουτέστι πρὸ τοῦ ἔτους 386 (πρὸ. ἀνωτ.
σ. 201) συνηγορεῖ οὐδὲν ἥττον ὑπὲρ τῆς παρὰ τούτοις κατατά-
ξεως τοῦ Φαίδρου. Πρὸ πάντων ὅμως βαρύνει ἐπὶ τῆς πλάστιγ-
γος ἡ ἀναφορὰ καὶ σχέσις τοῦ διαλόγου τούτου πρὸς τὴν προφο-
ρικὴν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλίαν (πρὸ. ἀνωτ. σ. 199)· διότι
δύναται μὲν τις, ὡς ὁ Schleiermacher, νὰ διῃσχυρισθῇ ὅτι ἡ
θερμὴ καὶ ἐνθουσιώδης σύστασις τῆς προφορικῆς διδασκαλίας ἐν
Φαίδρῳ προέρχεται ἐκ τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὑφ' ὧν ὁ
Πλάτων κατελήφθη, ἅμα ἠχροάσατο τοῦ Σωκράτους, διότι ἀπηλ-
λόγη τέλος καὶ ἀφυπνίσθη ἐκ τῆς ἀπάτης, ἐν ᾗ πρότερον μετὰ
τῶν ποιητικῶν ἀσχολιῶν του εὕρισκετο, καὶ συνιδὼν πού ἐγκει-
ται τὸ συμφέρον τῶν βουλομένων μαθεῖν ἔσπευσε νὰ κοινοποιήσῃ
καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς περὶ τούτου ἰδέας αὐτοῦ καὶ ν' ἀποτρέψῃ
αὐτοὺς τοῦ καταγίνεσθαι πλέον τοῦ λοιποῦ περὶ ῥητορικὰς ἀσκή-
σεις· ἀλλὰ πρῶτον μὲν παρατηρητέον, ὅτι ὁ Πλάτων περὶ ποιητικὰς
καὶ ὅχι ῥητορικὰς ἀσκήσεις ἠσχολεῖτο πρὸ τῆς μετὰ τοῦ Σωκράτους
γνωριμίας, ἐπομένως μᾶλλον ἐκείνας ἢ ταύτας ἔπρεπεν ὡς ἀνω-
φελεῖς καὶ ἀκάρπους νὰ καταπολεμήσῃ, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ θέσις, ἣν
ὁ Λυσίας ἐν τῷ διαλόγῳ πρὸς τοὺς συγχρόνους ῥητοροδιδασκάλους
κατέχει, δὲν ἐξηγεῖται εὐκόλως κατὰ τὸ ἔτος 408 ἢ καὶ ὀλίγον

μενεν ἐν Φλιοῦντι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σωκράτης ἔπιε τὸ κώνειον (Πλάτ.
Φαίδων, σ. 57, Α). Ὁ δὲ Κικέρων καὶ ὁ Οὐαλέριος Μάξιμος (VIII, 7)
ὀνομάζουσι τὸν Ἐχεκράτην καὶ διδάσκαλον τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἰδια-
ζόντως ἐτίμα τὸ Πυθαγόρειον σύστημα.

μετὰ τοῦτο· τὴν μεγάλην αὐτοῦ φήμην ἀπέκτησεν ὁ Λυσίας κατὰ πρῶτον μετὰ τὴν ἐν ἔτει 403 ἐκφώνησιν τοῦ κατὰ Ἑρατοσθένους λόγου, καὶ τὴν ἀργότερα, πιθανῶς κατὰ τὸ 384¹⁾, τοῦ Ὀλυμπιακοῦ. Πρὸ τῆς ἐποχῆς λοιπὸν ταύτης οὔτε τοσαύτην φήμην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ῥήτορας ἠδύνατο νὰ χαίρῃ ὁ Λυσίας οὔτε τοῦ Πλάτωνος τὴν χολὴν τοσοῦτον νὰ ταραῖξῃ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἐν Ἀκαδημίᾳ σχολῆς ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ τὰ ἐμπόδια, ἅτινα παρενέβαλλον εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτοῦ αἱ τότε ἄρχουσai καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὴν τῶν νέων ἐκπαίδευσιν μετερχόμεναι ῥητορικαὶ σχολαί, ἐν αἷς τότε βεβαίως τὰ πρῶτα ἔφερεν ἡ τοῦ Λυσίου, ἠδύναντο κάλλιστα καὶ φυσικώτατα νὰ δώσωσι τῷ Πλάτῳ ἀφορμὴν νὰ καταπολεμήσῃ μὲν τὰς ῥητορικὰς σχολὰς, ἀπογυμνῶν καὶ καταδεικνύων τὴν ποταπότητα καὶ τὸ ἀνωφελὲς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν, νὰ συστήσῃ δὲ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς προφορικῆς αὐτῆς διδασκαλίας καταδεικνύων τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν, ὅπερ καὶ τῷ ὄντι φαίνεται πράξας πρῶτον μὲν καὶ καθόλου διὰ τοῦ Φαίδρου, ἐν ᾧ ἀνδρικώτατα καὶ ἀσπλάγχχνος τὸν τε Λυσίαν καὶ τὰς ἄλλας σχολὰς ἐλέγχει καὶ καταπολεμεῖ, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ τῶν ἀμέσως καὶ ἀλλεπαλλήλως δημοσιευθέντων Μενεξένου καὶ Συμποσίου, ἐν οἷς ἐπίσης καταπολεμεῖ καὶ εἰρωνεύεται τὰς τότε ἐπικρατούσας ῥητορικὰς σχολὰς.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λοιπὸν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι ὡς χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου μετὰ μείζονος πιθανότητος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ δευτέρα τῶν δύο εἰρημένων ἐποχῶν, ἢ μετὰ τὸ ἔτος 388 καὶ δὴ αὐτὸ τοῦτο ἢ τὸ ἐπόμενον 387 ἔτος, διότι αὕτη ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς τοὺς πιθανωτέρους λόγους²⁾, ἢν ἐπομένως ὁ Φαῖδρος τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς σχολῆς δημοσιευθὲν ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐντεῦθεν ἴσως προῆλθεν ἡ πλάνη, ἡ ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅτι εἶνε καθόλου τὸ πρῶτον τοῦ φιλοσόφου ἔργον.

1) Clinton, Fasti hellenici, II, σ. 404.

2) Τὴν χρονολογίαν ταύτην παρεδέχθησαν ἤδη ὁ Stallbaum (Ly-

ΚΕΡΑΜΙΩΝ ΛΑΒΑΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ

ΑΝΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.

Ὅπου ἄλλοτε ἤκαζον μεγάλαι ἡ ἐμπορικαὶ τῆς ἀρχαιότητος πόλεις μετὰ τῶν ἄλλων ἐρειπίων οὐχ ἦττον ἀξίαν λόγου κατέχουσι θέσιν αἱ παρὰ τὰς νεκροπόλεις τεθραυσμένων κεράμων σωρεῖαι, αἵτινες μετὰ πολλῶν ἄλλων λίθου, ἐνίοτε δὲ καὶ ὕλου συντριμμάτων ἢ τέφρας καὶ χοῦς σχηματίζουσιν ἐκτεταμένας γεωλοφίας καὶ βουνούς, οἵτινες παρὰ Ῥωμαίοις ἐκαλοῦντο *montes testacei* καὶ παρ' Ἑλλήσι *Κεράμια*, *Κεραμεῖα* ἢ *Κεραμικοί*. Οὕτω πᾶσαι σχεδὸν τῆς Σικελίας, καὶ πολλαὶ τῆς Αἰγύπτου, Κρήτης, Κύπρου, Φοινίκης, Κιλικίας, Καρίας, Ἰωνίας καὶ Ἑλλάδος παράλιοι ἐπὶ τὸ πλεῖστον πόλεις, αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι, τὸ Ἴλιον, Ὀλβία ἢ Βορυσθενὶς καὶ τὸ Παντικάπαιον, γέμουσι κεράμων, μετὰ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται λαβαὶ ἀμφορέων ἐνεπίγραφοι, μαρτυροῦσαι τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς κατὰγωγὴν των.

Ἀλλ' ὥς πρὸς τὴν πληθύν των σωζομένων κεραμίων, καὶ τὴν ἑκτασιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν καλυπτόμενου χώρου, πρωτεύει ἀναμφιλέκτως ἡ ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια, ἥς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεωτέρας πόλεως ἀνωφείρειται καὶ οἱ βουνοὶ συνίστανται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος ὀκτὼ ἕως δεκαῆξ καὶ πλειοτέρων μέτρων ἀρχικοῦ ἐδάφους ἐκ στρωμάτων τεθραυσμένων κεράμων, αἰγυπτιακῶν, ῥωμαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἤτοι ἀπὸ τῶν πρώτων

---

siacā... κτλ. σ. 25. Prolegom. ad Phaedr. σ. CXIX ἐκδ. 6'), δ Nitzsch (de Plat. Phaedr. comment. variae. Kiel, 1833, σ. 40 ἐπ.), ὁ K. F. Hermann (Gesch. u. System d. pl. Philos. I, σ. 373—382), ὁ Ueberweg (ueber die Echtheit u. Zeitfolge d. Pl. Schriften, σ. 252 ἐπ.) καὶ ἄλλοι.

Ἐν Μονάχῳ, κατὰ μᾶϊον τοῦ 1874.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ,
Μακεδών.

Πτολεμαίων μέχρι τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ Βυζαντινῶν.

Καὶ τὰ μὲν ἐξωτερικὰ καὶ τὰς κορυφὰς ἀπαρτίζοντα κοιτάσματα σύγκεινται καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ συντριμμάτων ἐγγχωρίων λαγῆνων καὶ ὑδριῶν τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, θυμιατηρίων πηλίνων, λύχνων τε καὶ ληκύθων φερόντων ἐνίοτε τὸ σημεῖον τοῦ ζαυροῦ ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἔκτυπον, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τεθραυσμένων ἀμφορέων αἰγυπτιακῶν, βυζαντινῶν καὶ ῥωμαϊκῶν· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ βαθύτερον κείμενα στρώματα σύγκεινται ἐκ κεραμίων τοῖς προειρημένοις ὁμοίων, πρὸς δὲ τούτοις ἐκ θραυσμάτων πίθων ῥυπαροκεράμων ἢ καδίσκων, ἐξ ἐκείνων ἃ οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *testa*, *cadus* καὶ οἱ Ἕλληνες *διώτας*, ὧν ἐνίοτε αἱ λαβαὶ φέρουσιν ἀκόμψους καὶ χονδροειδεῖς σφραγίδας Ῥωμαίων κτητόρων, ἢ ὀνόματα ἀπελευθέρων κεραμῶν ἐργαστηριαρχῶν· τέλος ἐν τῷ βάθει τῶν χωμάτων, μεταξὺ πλείστων ὅσων ἐγγχωρίων ἀγγείων πηλίνων, εὐρίσκονται τεμάχια καὶ θρύμματα κεραμίων ἐλληνικῶν, διακρινομένων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας, τὴν ἀγνότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν κομψότητα τῶν λαβῶν, αἵτινες φέρουσι καλλιτεχνικῶς ἐντετυπωμένας σφραγίδας περιλαμβανούσας διαφόρους γλυφὰς ἢ πάρεργα σύμβολα καὶ ὀνόματα κεραμῶν τεχνιτῶν, ἢ ἐπωνύμων ἀρχόντων, Ῥοδίων ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἢ Κνιδίων, Θασίων, καὶ ἄλλων ἐκ διαφόρων τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Πόντου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Φοινίκης χωρῶν.

Οἱ μεταξὺ τῶν τῆς νεωτέρας πόλεως τειχῶν καὶ τῆς ἐπὶ τὸν ποταμὸν διώρυγος, ἀπὸ τοῦ ποταμίου λιμένος, τοῦ καλουμένου Κρομμύων ὄρμου (*Minat el Bâssal*), ὅπισθεν τοῦ Σαραπίου μέχρι τῶν ἐπὶ τῇ διώρυγι κήπων καὶ ἐπαύλεων διάφοροι βουνοὶ, καθὼς καὶ τὰ πέραν τῆς ἀνατολικῆς πύλης (*Rab-esh-Shârq* ἢ *Rab er-Rashîd*), μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ νῦν *Khâdra*, τὸ πάλαι δὲ Ἑλευσῖνος καλουμένου χωρίου, ἐκατέρωθεν τῆς εἰς Νικόπολιν ἀγοῦσης ὁδοῦ, ἐκτεταμένα χώματα βρίθουσι κεραμίων· οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερα τὴν πληθὺν εἶνε τὰ εὐρισκόμενα ἐπὶ τῶν παρὰ τὴν θάλασσαν, μεταξὺ Λοχιᾶδος ἄκρας καὶ Νικοπόλεως γηλόφων, τῶν καλυπτόντων τὴν μεταγενεστέραν ἀνατολικὴν νεκρόπολιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμάσιος, ἴσως δὲ καὶ πολλῷ πρότερον, εἰσέηγετο εἰς Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἑλλάδος πάσης καὶ προσέτι ἐκ Φοινίκης κέραμος πλήρης οἴνου πολὺς, ἀλλὰ τὰ ἐξωθεν εἰσχομιζόμενα ταῦτα οἴνηρὰ κεράμια, καθὼς καὶ τὰ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ κατασκευαζόμενα, συνελέγοντο ἐξ ἀπάσης τῆς χώρας καὶ ἐφέροντο εἰς Μέμφιν, ὁπόθεν ἐκομίζοντο ὕδατος ποτίμου ἔμπλεα εἰς τὰ ἀνδρα τῆς Συρίας μέρη, καὶ οὕτω δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τις οὔτε ἐν κεράμιον ὡς εἶπεῖν κείμενον ἐν τοῖς κατ' Αἴγυπτον τόποις (Ἡροδ. Γ'. 6.). Εἰς τὸ μετὰ ταῦτα ὅμως, παυσάσης τῆς εἰς Συρίαν ἐξαγωγῆς, τὰ ἐξ Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ἧ ἐκ τοῦ Πόντου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Φοινίκης εἰσαγόμενα οἴνου, ἐλαίου, μέλιτος, ὀξυρῶν, ἀλμειτῶν καὶ ταρίχων κεράμια ἠθροίζοντο ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ ἐπὶ τέλους μετὰ τῶν ἄλλων ἐγχωρίου ἐργασίας πηλίνων σκευῶν φερόμενα εἰς τὰς νεκροπόλεις ἐρρίπτοντο κατὰ τῶν ταφῶν, ὅπου καὶ σῶζονται μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων εἰς περιέργειαν καὶ θαυμασμόν τῶν πολλῶν.

Γνωστὸν εἶνε, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις, Ἰουδαίοις, Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, οὐχὶ μόνον τοῖς ἐθνικοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἔπειτα τοῖς χριστιανοῖς, ἐν ταῖς κηδείαις ἦ καὶ ἐν τοῖς κατὰ καιροὺς μνημοσύνοις, τοῖς τρίτοις, καὶ ἐννάτοις, καὶ τεσσαρακοστοῖς, καὶ ἐνιαυσίοις, γενεαῖς τε καὶ νεκυαῖς, ὅτε ἐτελοῦντο καὶ ἄλλαι νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι, καὶ ἐποιοῦντο ἐναγίσματα καὶ χοαὶ, εἴθιστο νὰ φέρωσιν οἱ οἰκεῖοι καὶ συγγενεῖς κύλικας καὶ οἶνοχόας, κεράμια μέλιτος, γάλακτος, οἴνου καὶ ἐλαίου διὰ τὰς νομιζόμενας σπονδὰς, θυμιατήρια διὰ τὰς θυμιάσεις εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, καὶ ληκύθια ἀρωμάτων πλήρη καὶ μύρων εἰς ἐπάλειψιν τῶν νεκρῶν, λύχνους εἰς φωτισμὸν τῶν ὑπογείων ταφῶν, ἀρδάνια περιέχοντα ὕδωρ ἁγιασμοῦ διὰ τοὺς ἁγνισμοὺς τοῦ παρεστῶτος λαοῦ· ἔπειτα, διὰ τὰ ἀκολουθοῦντα ἐπὶ τῶν τάφων περιδείπνα, ἐφέροντο οἰκοθεν διῶται καὶ ἀμφορεῖς οἴνου, ὑδρίαι, βίκοι καὶ σταμνία ὕδατος ποτίμου, κεράμια μέλιτος, τυροῦ, ὠν, ταρίχων, καὶ ἄλλων ὀξυρῶν τε καὶ ἀλμειτῶν πάντα δὲ ταῦτα τὰ εἰς τὰς κηδείας, νεκρωσίμους ἀκολουθίας καὶ περιδείπνα χρησιμεύσαντα πῆλιν ἀγγεῖα, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν τελετῶν ἐθραύοντο ἐμ-

προσθεν καὶ ἄνωθεν τῶν ταφῶν, καὶ κατελίποντο ἐκεῖ μέχρις οὗ μετὰ χρόνους ἐγειρόμενα εἰς σωρούς ἐσχημάτιζον παμμεγέθη χώματα καὶ κολωνούς. Τούτοις πρόσθετες ἔτι καὶ τὰς κάλπας, τὰς ὑδρίας καὶ τοὺς κρατῆρας, ἐν οἷς, χρησιμεύσασιν ἄλλοτε εἰς εὐφρόσυνα τρικλίνια, συμπόσια καὶ δεῖπνα, ἀπετίθετο νῦν ἡ τέφρα καὶ σποδὸς τοῦ θανόντος, ὡς ἦτο ἔθος παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις, οἵτινες ἔκαιον τοὺς νεκροὺς τῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Δ' μετὰ Χριστὸν ἐκατονταετηρίδος. Αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν νεκροδόχων ὡς εἰπεῖν ὑδριῶν, αἱ μὲν ὀλίγαι τοῖς ἐπιφανεστέροις ἰδίαι κατετίθεντο ἐντὸς τῶν ὑπογαίων μνημείων καὶ θηκῶν, αἱ δὲ πολλαὶ, νεκροῖς ἀνήκουσιν ἐκ τοῦ λαοῦ, παρεχόμενον ἀπλῶς ἐν τῇ γῇ μετὰ τῶν λοιπῶν κεραμίων τε καὶ χωμάτων· οὕτω βλέπει τις ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις ἔξωθεν τῆς ἀνατολικῆς τῆς νεωτέρας Ἀλεξανδρείας πύλης, περὶ ἧς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο λόγος, ἐπὶ τῇ μετὰ αὐτῆς καὶ Ἐλευσίνος (Khadrā) ἀναμέσου τῶν χωμάτων ἀνοιχθείσῃ ἀμαξιτῇ ὁδῷ, ἐν τοῖς ὀρθίοις καὶ ἀποκρήμινως ἐκατέρωθεν ὑψουμένοις βουνοῖς, ἀκεραίους ἀμφορεῖς καὶ ὑδρίας ἐγκεχωσμένας μετὰ τῶν ἄλλων τεθραυσμένων κεραμίων, τῶν κειμένων ὑπερθεῖν τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ ἐσκαμμένων κρυπτῶν.

Τούτοις ὁμοίῳ ἐν Θήβαις κεραμίων μνείαν ποιῶνται ἑλληνικοὶ πάπυροι, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ «ταφῶν καὶ σωμάτων μὴ ἔνομασμένων καὶ ἀδιαστόλων τῶν ἐν κεραμείοις», ἥτοι κοινῶν καὶ εὐτελῶν ταφῶν, ὅπου τὰ σώματα ἔκειντο ἀδιακρίτως, ἄνευ θήκης καὶ ὀνόματος, τεθαμμένα ἀπλῶς ὑπὸ τὸ χῶμα ἐν τοῖς ἀπὸ νότου καὶ λιθὸς τῶν Θηβῶν κεραμείοις· καὶ ἐξ ἄλλων παπύρων γνωρίζομεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν κατὰ τὴν νεκρόπολιν τῶν Θηβῶν «τὰ κεράμια τῆς Λιθύης τοῦ περὶ Θήβας, ἐν τοῖς Μεμνονείοις». Τῶν δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κεραμίων μνημονεύουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καλοῦντες αὐτὰ κεράμους καὶ ὄστρακα· οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ἐπὶ τῆς ὑπατείας Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, δύο ἔτη μετὰ θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ (365 μ. Χρ.) «ἡ θάλασσα ὑπονοστήσασα, αὐθὺς ἐξ ἐπιδρομῆς τοὺς ἰδίους ὄρους ἀπαρήμειψε, καὶ μέχρι πολλοῦ τὴν ξηρὰν κατέκλυσεν, ὡς καὶ

»ἐπὶ τῶν κεράμων, ἀποχωρήσαντος τοῦ ὕδατος, θαλάττια εὐ-
 »ρεθῆναι σκάφη» (Ἑρμ. Σωζόμ. ζ'. Β'), καὶ ὅτι ἐν ὑπαταίᾳ Ὀ-
 »νωρίου τὸ δέκατον καὶ Θεοδοσίου Β' τὸ ἕκτον (215 μ. Χρ.)
 »ἄνδρες τὸ φρόνημα ἐνθερμοὶ... τὴν φιλόσοφον Ἰπατίαν...
 »δοστράκοις ἀνέειλον». (Σωκρ. Σχολ. Ζ'. ιε').

Ὅσον ἀφορᾷ ἰδίᾳ τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὕρισκόμενα κεράμια,
 μετὰξὺ τοῦ ἀπείρου πλήθους τῶν θρυμμάτων ἀγγείων διαφόρου
 σχήματος, χρώματος, πηλοῦ καὶ ἐργασίας, διακρίνονται λαβαὶ
 ἀμφορέων πολλαί, καὶ μετὰξὺ τούτων τινὲς τὸ σχῆμα κομψότε-
 ραι, φέρουσαι ἐπιγραφάς, γλυφάς καὶ σφραγίδας ἐπὶ τὸ πλεῖστον
 ἐλληνικὰς, ὀλιγίστας δὲ ῥωμαϊκὰς, καὶ τινὰς σπανιωτάτας φοι-
 νικικὰς. Φιλάρχαιοι ξένοι συνέλεξαν κατὰ καιροὺς πολλὰς ἐξ αὐ-
 τῶν, ἀλλ' εἰς πρὸ πάντων συνήθροισε καὶ ἐπιστημονικῶς κατέ-
 ταξε καὶ διευκρίνησε 450 περίπου ἐνεπιγράφων ἀμφορικῶν λα-
 βῶν συλλογὴν, ὃ J. L. Stoddart, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσε τὰς
 ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου μελέτας του ἔτει 1847 ἐν Λονδίῳ
 (Transactions of the royal Society of Literature. Vol. III.
 p. 1—127. Vol. IV. p. 1—67.), γενόμενος θεμελιωτὴς τοῦ
 ἰδιαιτέρου τούτου κλάδου τῆς ἐπιγραφικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀλλὰ
 πολλῷ πλουσιωτέρᾳ ταύτης καὶ πάσης ἄλλης συλλογῆς τῶν ἐν
 Ἀλεξανδρείᾳ ἀνευρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν εἶνε ἀναντιρ-
 ρήτως ἡ περιέχουσα ὑπὲρ τὰς 900 ἀμφορικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ
 ὁμογενοῦς ἡμῖν φιλαρχαίου ἀνδρὸς ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ,
 γνωστοῦ παντὶ ἀρχαιολογοῦντι διὰ τὴν ἐξάκουστον καὶ πληρε-
 στάτην αἰγυπτιακὴν νομισματικὴν συλλογὴν, ἧς ὁ ἐπιστημονικῶς
 διατεταγμένος κατάλογος ὑπὸ Feuardent ἐστέφθη ἐν ἔτει
 1870 παρὰ τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας τῶν Γραμμάτων καὶ
 Ἐπιγραφῶν.

Ἐκ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὕρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν
 τὸ ὑπερβαλλόντως πλεῖστον μέρος ἀνήκει ἀμφορεῦσι καὶ διώταις
 ἐκ Ῥόδου, μικρὸν δὲ μέρος κεραμίσις Κνιδίοις, καὶ ἔτι ὀλιγώτε-
 ραι εἶνε αἱ κεραμίσις Θασίοις ἀνήκουσαι καὶ ἄλλοις ἐξ ἄλλων τῆς
 Ἑλλάδος, Μικρᾷ Ἀσίας καὶ Φοινίκης χωρῶν. Ἐν τῇ συλλογῇ
 τοῦ Stoddart μετὰξὺ 450 λαβῶν ἀριθμοῦνται 350 ἐκ Ῥόδου,

60 ἐκ Κνίδου, 5 ἐκ Θάσου, 8 ἐκ Κορίνθου τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ μοναδικαὶ τινες ἐξ ἄλλων διαφόρων τόπων καὶ νήσων· οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ Ἰωάννου Δημητρίου συλλογῇ μεταξὺ 970 λαβῶν ὑπάρχουσιν 774 κεραμίων Ῥοδίων, 118 Κνιδίων, 23 Θασίων, 24 Ῥωμαϊκῶν, καὶ μοναδικαὶ τινες κεραμίων ἐκ Χίου, Κυζίκου, Κρήτης, Ἡρακλείας τῆς ἐν τῷ Πόντῳ, Τύρου τῆς Φοινίκης, καὶ ἄλλων μὴ ὠρισμένων μερῶν.

Πράγματι, ἐκτὸς τῶν ἐγγχωρίων αἰγυπτιακῶν πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἡ μεγαλειτέρα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν κεραμίων εἰσαγωγή ἐγένετο ἐκ Ῥόδου, ὅτε, ἀλωθείσης τῆς Τύρου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, οἱ παρὰ τοῦ πλείστον ἰσχύσαντος βασιλέως προτιμώμενοι, καὶ εἰς ὑπεροχὴν ναυτικῶν δυνάμεων προαγόμενοι Ῥόδιοι, εὐθὺς μετὰ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας (332 πρ. Χρ.) ταῖς εὐνοίαις μάλιστα ἔρρεπον πρὸς Πτολεμαῖον, καὶ οἱ εἰς Αἴγυπτον πλέοντες ἐκ Ῥόδου ἔμποροι εἰσάγοντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὰ προϊόντα τῶν νήσων, ἐπὶ τὸ πολὺ κεράμια οἰνηρὰ, ἐξῆγον εἰς ἀντάλλαγμα σῖτον, ἀπολαμβάνοντες οὕτω ἐκείθεν τὰς πλείστας ἑαυτοῖς προσόδους, καὶ ἀπὸ τῆς Πτολεμαίου ἐν συνόλῳ τρεφόμενοι βασιλείας (Διοδωρ. Κ'. 81.). Αἱ ἐμπορικαὶ αὐταὶ σχέσεις μεταξὺ Ῥόδου καὶ Ἀλεξανδρείας ἐξηκολούθησαν αἱ αὐταὶ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν τούτους διαδεξαμένων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι Κλαυδίου καὶ Νέρωνος, ὅτε, καταλυθείσης τῆς τῶν Ῥοδίων ἐλευθερίας, καὶ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καταδουλωθείσης τῆς Ῥόδου εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (Sueton. Vespas. VIII.), ἐπὶ Ἀντωνίνου δὲ τοῦ Εὐσεβοῦς ὑπὸ σεισμοῦ ἐντελῶς καταστραφείσης (155 μ. Χρ.), ἤρχισε καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν Ῥοδίων νὰ ἐκλείπη ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων αἰγιαλῶν, μέχρις οὗ καὶ ἠφανίσθη ὀλοτελῶς.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ Κνίδου φαίνεται ὅτι ἐγένετο εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις, εἰ καὶ πολλῷ μετριωτέρα, οἰνηρῶν κεραμίων εἰσαγωγή, λαβοῦσα μεγαλειτέραν ἐπίτασιν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Ῥοδίων ἐλευθερίας, καὶ ἐξακολούθησασα μέχρι τῶν χρόνων Σεπτιμίου Σευήρου (193—211 μ. Χρ.), ὥς δύναται νὰ εἰκασθῇ τις ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων τινῶν τῶν ἐκ Κνί-

δου ἐνεπιγράφων λαβῶν. Ἐτι δὲ καὶ ἐκ Θάσου ἐφέροντο εἰς Ἀλεξάνδρειαν κεράμια οἴνηρά ἐπὶ τῶν τελευταίων Πτολεμαίων μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πρώτου Μακεδονικοῦ πολέμου (196 πρ. Χρ.) καὶ ἐφεξῆς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἄλλων νήσων καὶ παραλίων χωρῶν, Λέσβου, Χίου, Νάξου, Κολοφῶνος καὶ Βηρυτοῦ, καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἀπὸ Κερκύρας, Κορίνθου, Παρίου τῆς Μυσίας, καὶ πολλῶν τῆς Κρήτης πόλεων, Ἱεραπύτνης, Πολυρρόνηιου, Γόρτυνος καὶ Κυδωνιῶν.

Οὕτω νῦν ἐκ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐν ταῖς ἐπὶ τῇ Μεσογείῳ Θαλάσσει καὶ τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ κειμέναις πόλεσιν, εὕρισκομένων κεραμίων δύναται τις νὰ εἰκάσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν ἀλληλεθνῶν καὶ ἐμπορικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν περιρικούντων τὰς εἰρημένας θαλάσσας λαῶν· ἐπειδὴ δὲ τὰ μὲν τῆς Ῥόδου κεράμια καταπλημμυροῦσι τὰς πόλεις τῆς Σικελίας, Ἰταλίας, Αἰγύπτου, Κύπρου, Φοινίκης, Λυκίας, Ἑλλάδος καὶ Κιμμερίου Βοσπόρου, τὰ δὲ τῆς Κνίδου, εἰ καὶ ἐλάττω τὴν πληθύν, ἀκολουθοῦσιν ἀπανταχοῦ τὰ τῆς Ῥόδου ἐν Κύπρῳ, Αἰγύπτῳ, Σικελίᾳ, Ἰταλίᾳ τε καὶ Ἑλλάδι· ἐν ᾧ τὰ ἐκ Θάσου κεράμια, πλεονάζοντα ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸν Εὐξείνῳ Πόντον, εἶνε σπανιώτερα ἐν Κύπρῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ, ἐκ Σικελίας δὲ καὶ Ἰταλίας ἐλλείπουσι παντελῶς· ἐκ τούτων ἀναλογιζόμεθα, ὅτι οἱ Ῥόδιοι, περὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν ἐμπορίαν πρωτεύοντες παντὸς ἄλλου νησιωτικοῦ λαοῦ, ἦσαν κύριοι τοῦ ἐν τῇ Μεσογείῳ Θαλάσσει καὶ τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ ἐμπορίου, οἱ δὲ Κνίδιοι παρείποντο αὐτοῖς ὡς σύμμαχοι ἴσως, ἐν ᾧ οἱ Θάσιοι, σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ὑποταγεῖς, ἐδίδοντο μᾶλλον εἰς τὴν μεταξὺ Αἰγαίου καὶ Πόντου ἀκτοπλοΐαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ κεραμίων καθ' ὅλου· νῦν δὲ ἐπιχειρῶν ἵνα κατατάξω καὶ περιγράψω τὴν τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΡΙΟΥ συλλογὴν κεραμικῶν ἐπιγραφῶν, κρίνω ἐπ' ἀνάγκης ἵνα ὁμιλήσω ἐν πρώτοις περὶ τῶν ἐκ Ῥόδου, καὶ ἀκολουθῶς περὶ τῶν ἐκ Κνίδου, Θάσου, Κορίνθου καὶ ἀλλαχόθεν προερχομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν, κατὰ τὴν τάξιν τῆς πλειότητος καὶ ἐπιγραφικῆς ἀξίας αὐτῶν.

Α'.

Κεράμια Ῥόδια.

Τῶν ἐκ Ῥόδου κεραμίων ἡ ἄργιλος, ὡχρὰ μὲν ἔξωθεν τὰ δὲ ἔνδον ῥοδινὴ, εἶνε λεπτή, καθαρωτάτη καὶ λίαν συμπαγὴς, ὥστε τῶν καταγμάτων αἱ ἐπιφάνειαι φέρουσιν ἐξοχὰς ἀκροτόμους καὶ ἀποθραύμασι λίθου πυρίτου παρεμφρεῖς. Ἐκάστη λαβὴ, τὸ σχῆμα κυλινδροειδὴς καὶ κορυφή, φέρει τύπον ἐπιγραφῆς ὀνόματος ἀνδρός, ἐν εἶδει σφραγίδος τετραπλεύρου ἢ κυκλοτεροῦς ὁ, ἐνίοτε δὲ καὶ ῥομβοειδοῦς καὶ σπανίως ἐλλειψοειδοῦς ἢ φύλλῳ κισσοῦ παρομοίᾳς καὶ ἄλλοτε μὲν τὸ ὄνομα ἐκφέρεται μοναδικὸν κατ' ὀνομαστικὴν· ΑΓΗΣΙΣ. ΑΜΥΝΤΑΣ. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ. ΦΙΛΟΚΛΗΣ, ἢ κατὰ γενικὴν ἀνευ προθέσεως ἢ ἄλλου οἴου δὴ ποτε προσδιορισμοῦ· ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. ΑΛΤΗΟΥ. ΚΑΛΛΩΝΟΣ. ΤΙΜΑΡΧΟΥ· ἄλλοτε ὅμως τὸ ὄνομα ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν προηγουμένης τῆς προθέσεως ΕΠΗ, καὶ μάλιστα πολλάκις ἐπομένου ὀνόματος μηνὸς κατὰ γενικὴν· ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΟΣ. ΕΠΙ ΕΥΑΝΟΡΟΣ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. — ΕΠΙ ΘΑΡΣΙΠΟΛΙΟΣ. ΕΠΙ ΘΑΡΣΙΠΟΛΙΟΣ· ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ. — ΕΠΙ ΚΡΑΤΙΔΑ· ΕΠΙ ΚΡΑΤΙΔΑ· ΓΑΚΙΝΘΙΟΥ. — Ἄλλοτε πάλιν τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ἀνδρός ἐκφέρεται κατ' ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν, ἀκολουθεῖ δὲ ὄνομα μηνὸς κατὰ γενικὴν ἢ καὶ ἐνίοτε προηγεῖται· ΧΑΡΙΝΟΣ· ΣΜΙΝΘΙΟΥ. — ΟΛΥΜΠΙΟΣ· ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ. — ΜΑΡΣΥΑ· ΔΑΛΙΟΥ. — ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. — ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ· ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ. — ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ· ΕΠΙΓΟΝΟΥ.

Ὅτι δὲ τὰ κατὰ γενικὴν ὀνόματα προηγουμένης τῆς ἐπὶ προθέσεως, καθὼς καὶ τὰ κατὰ ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν, προηγουμένου ἢ ἐπομένου ὀνόματος μηνὸς, σημαίνουσι χρονολογίαν ἄρχοντος ἐπωνύμου, παντὶ δῆλον, καὶ αὐδεμία περὶ τούτου ἀμφισβήτησις ἢ ἀπορία. Τί δὲ σημαίνουσι τὰ κατ' ὀνομαστικὴν ἢ γενικὴν μνηρὴ ἀνδρῶν ὀνόματα; ἄρχοντα ἐπωνύμου ἢ κεραμέα; περὶ τούτου ἀλλοῖαι μέχρι πρὸ μικροῦ ἐπεκράτησαν γνώμαι. Καὶ ἐν ὅσῳ ἐν ταῖς διαφόροις κεραμικαῖς συλλογαῖς αἱ ἄλλως τε ἐν ἀκεραίαις διώταις ζυγαὶ λαβαὶ εὐρίσκοντο μονάδην κεχωρισμέναι, καὶ δοθείσης τῆς μιᾶς ἐνεπιγράφου λαβῆς ἄγνωστον ἔμενεν ἂν ἡ ἑτέρα

αὐτῇ ὁμόζυγος ἦτο ὡσαύτως ἐνεπίγραφος ἢ ἀγραφος καθ' ὅλου, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποφανθῇ περὶ τοῦ πράγματος ἐν ἀσφαλείᾳ· ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὗρέθησαν μεταξύ ἄλλων καὶ ἀκέραιοι ἀμφορεῖς, ἔχοντες σῶας ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς λαβὰς, ἐπιχύσαντες μέγα ἐπὶ τῷ ζητήματι φῶς, καὶ διασκεδάσαντες πάντα ἐνδοιασμόν καὶ ἀμφιβολίαν. Μεταξὺ πολλῶν ἐν τῷ Κιμμερίῳ Βοσπόρῳ εὗρεθέντων ἐκ Ῥόδου κεραμίων περιεσώθη ἀλώδηςτος ἀμφορεὺς, ὅστις κατὰ τὸν A. Dumont (*Revue archéolog. Mai. 1873.*) ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν λαβῆς ἔφερεν ἐν μέσῳ τετραπλεύρου τύπου τὸ ὄνομα ΔΑΜΟΚΛΕΥΣ δωρικῶς κατὰ γενικὴν ἀντὶ Δαμοκλέος, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ λαβῆς ὡσαύτως ἐν μέσῳ τετραπλεύρου σφραγίδος ΕΠΙ ΑΡΧΙΔΑΙΔΑ· ΔΑΔΙΟΥ, ἢ τοι ἐπὶ Ἀρχιδαίδα, μνηρὸς Δαλίου. Ἐπὶ ἐτέρου ἀμφορέως Ῥοδίου τῆς ἐν Κύπρῳ συλλογῆς τοῦ Colonna Cecaldi γέγραπται ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς λαβῆς ΑΜΥΝΤΑ, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ· ΤΑΚΙΝΘΙΟΥ, ἢ τοι ἐπὶ Ξενοφῶντος, μνηρὸς Ὑακινθίου. Ἐπὶ τρίτου ἀμφορέως, καὶ τούτου Ῥοδίου, ἀνήκοντος τῇ αὐτῇ συλλογῇ καὶ εὗρεθέντος ἐν Ἰθαλίῳ, ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς λαβῆς γέγραπται ἐντὸς κύκλου ΙΠΠΕΔΑΜ... ἀντὶ Ἰπποδάμου, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ὡσαύτως ἐντὸς κύκλου ΕΠΙ ΛΕΟΝΤ... ΔΑΔΙΟΥ, ἢ τοι ἐπὶ Λεοντίδα, μνηρὸς Δαλίου. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἀνὰ δύο ὁμόζυγοι ἀμφορέων λαβαὶ ἀπαντῶνται καὶ μονήρεις ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι μεταξύ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνευρισκομένων κεραμίων, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὰς ὁμόζυγους καταφαίνεται, ὅτι πᾶσα ἀριστερὰ λαβὴ φέρουσα μονῆρες ὄνομα μνημονεύει τὸν κεραμέα ὅστις ἐποίησε τὸ κεράμιον, ἢ οὐ τις ἦτο ἔργον, καὶ ἐξ ἀνάγκης ὑποτίθησιν ἐτέραν ἀντίθετον δεξιὰν λαβὴν φέρουσαν τὴν χρονολογίαν τοῦ ἔτους τῆς ἐξουσίας ἐπωνύμου τινὸς ἄρχοντος, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ μνηρὸς καθ' ἣν ἐτελέσθη ἡ κεραμεία, ὅπως καὶ πᾶσα μονομερὴς καὶ ἐτεράζυγος λαβὴν ποιῶσα οἶαν δὴ ποτε ἐπωνύμου ἄρχοντος μνηΐαν, ὑπονοεῖ ἐτέραν ἀντίθετον καὶ ὁμόζυγον φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως.

Ἀλλὰ πῶς κατὰ καιρὸν ἐτέλει ἐν Ῥόδῳ ἐπώνυμος ἄρχων καὶ τίνα ἔφερε τίτλον; Ἡ Ῥόδος ἦτο, ὡς γνωστὸν, ἰσρά τοῦ

Ἡλίου πόλις (Αἴλιαν. Ἀριστείδ. Ῥοδιακ.), καὶ οἱ Ῥόδιοι τιμῶντες τὸν Ἡλίον ὡς ἀρχηγὸν τοῦ γένους αὐτῶν (Διοδώρ. Ε'. 56.) ἐξέλεγον ἐπώνυμον αὐτῶν ἄρχοντα τὸν κατ' ἐνιαυτὸν ἱερατεύοντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ προστάτου θεοῦ, καὶ ἀνέγραφον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς μέτρον ἀριθμοῦ τοῦ χρόνου ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις τε καὶ μνημείοις. Οὕτως ἐν παραδείγματι ἐν ψήφισματι ὑπὲρ τινος Διονυσιδώρου Ἀλεξανδρέως ἀναφέρεται· «Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου, Διοσθίου δωδεκάτη, Βουλαγόρας Ῥόδιος εἶπε» (Corp. Inscr. Graecar. 2525 b.), καὶ κατὰ συγκυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἐπώνυμου ἄρχοντος καὶ ἱερέως μνεῖα γίνεται ἐν διαφόροις ἐνεπιγράφοις λαβαῖς κεραμίων ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὡς «Ἐπὶ Δαμαινέτου Ἀρταμιτίου.» καὶ «Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου Παράμου». Ἐτερον ψήφισμα Ῥοδίων εὑρεθὲν ἐν Κυζίκῳ φέρει ἐν ἀρχῇ· «Ἐπὶ ἱερέως Ἀγαστοφάνεως, Σμινθίου, . . . ἔδοξεν τῷ δάμῳ» καὶ τὰ λοιπὰ, μετὰ δὲ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὑρισκομένων ἐνεπιγράφων λαβῶν διαφόρων συλλογῶν ὅρα τις καὶ τοιάς δε· «Ἐπὶ Ἀγαστοφάνεως Δαλίου.» εἰς μαρτυρίαν, ὅτι καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὸ προσηγορικὸν ἱερέως ῥητῶς δὲν μνημονεύεται, οὐχ ἥττον ὅμως ὑπονοεῖται, καὶ περὶ τούτου οὐδὲ μία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία.

Μετὰ δὲ τῶν κατωτέρω ἀνακοινωθησομένων κεραμικῶν ἐπιγραφῶν ἀπαντῶνται τοιαῦται, φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος μόνον, ἐπομένου ἢ μὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνός· ἄλλαι δὲ, μνημονεύουσαι τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ αὐτοῦ μάλιστα μηνός, φέρουσιν ἐκ περισσοῦ καὶ τὸ προσηγορικὸν ἱερέως· ὅθεν βλέπει τις λαβὰς κεραμίων χρονολογουμένων ἀδιαφόρως ἐπὶ Ξεροφάνεως ἢ ἐπ' ἱερέως Ξεροφάνεως· ἐπὶ Τιμαγόρα ἢ ἐπ' ἱερέως Τιμαγόρα· ἐπὶ Ἀστυμήδους, Ὑακινθίου, ἢ ἐπ' ἱερέως Ἀστυμήδους, Ὑακινθίου· ἐπὶ Τεισαμενοῦ, Παράμου, ἢ ἐπ' ἱερέως Τεισαμενοῦ, Παράμου.

Ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνός εἰκάζομεν, ὅτι ἡ ἐπώνυμος ἱερατεία δὲν διήρκει πλεῖον τοῦ ἐνὸς ἔτους, ἄλλως, ἀντὶ τῆς μνημονεύσεως τοῦ μηνός πρὸς ἀκριδέστερον τοῦ χρόνου προσδιορισμὸν, ἠθέλομεν ἔχειν τὴν τάξιν τῆς ἀκολουθίας τῶν τῆς ἱερα-

τείας ἐτῶν· ὅτι δὲ πράγματι ἡ ἱερωσύνη ἐνὸς ἐκάστου ἐπωνύμου ἱερέως δὲν διήρκει μακρότερον τοῦ ἐνιαυτοῦ, τεκμαιρόμεθα κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος, ἐν οἷς τὸ αὐτὸ ὑποδείκνυται καὶ διὰ τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ Μαγνησίαν· «κατ' ἐνιαυτὸν» δὲ εἶναι καὶ μὴ μακρότερον τὴν ἱερωσύνην ἐκάστω· . . . .
 »καὶ τοῦνομα ἀναγράφειν τούτου κατ' ἐνιαυτὸν, ὅπως ἂν γίγνηται μέτρον ἀριθμοῦ τοῦ χρόνου, ἕως ἂν ἡ πόλις οἰκῇται». (Πλάτ. Νομ. ιβ').

Ἄλλ' ὅτι ἐκ τῶν συγγραφέων οὐδόλως ἐγνωρίζομεν μέχρι πρὸ τίνος χρόνου, καὶ μόλις ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων ψηφισμάτων ἐμάθομεν ἐν ἀποσπάσμασιν ἰσχυοῖς, τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν δῆλα δὴ ἐν ταῖς τῶν Δωριέων ἀποικίαις, καὶ ἰδίᾳ ἐν Ῥόδῳ, ἀνευρίσκομεν νῦν διὰ τῶν κεραμικῶν ἐπιγραφῶν ἐν πληρεστάτῃ σειρᾷ, καὶ χάριτες χρεωστοῦνται τῷ πρώτῳ κεραμιολόγῳ Stoddart διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιολογίᾳ ἕως ἐπ' ἐσχάτων ὑφισταμένων κενῶν. Οἱ μῆνες τῶν Ῥοδίων, ἀρχίζοντες ἀπὸ τῆς φθινοπωρινῆς ἰσημερίας, ἦσαν δώδεκα, καὶ περιελάμβανον ἐναλλάξ τριάκοντα ἢ εἴκοσι ἐννέα ἡμέρας, οἷς προσετίθετο ἐν δέκα ἐννέα ἔτεσι, πεντάκις διὰ τρίτου ἔτους καὶ δις διὰ δευτέρου, ἐμβόλιμος μὲν τριάκοντα ἡμερῶν ἦσαν δὲ ἀντιστοιχοῦντες οἱ Ῥόδιοι μῆνες πρὸς τοὺς μῆνας τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουλιανοῦ ἔτους παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς περίπου ὡς ἐξῆς·

ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΣ	Σεπτέμβριος.	ΘΕΥΔΑΙΣΙΟΣ	Μάρτιος
ΔΙΟΣΘΥΟΣ	Ὀκτώβριος.	ΔΑΔΙΟΣ	Ἀπρίλιος.
ΑΓΡΙΑΝΙΟΣ	Νοέμβριος.	ΥΑΚΙΝΘΙΟΣ	Μάϊος.
ΠΕΔΑΓΕΙΤΝΙΟΣ	Δεκέμβριος.	ΣΜΙΝΘΙΟΣ	Ἰούνιος.
ΒΑΔΡΟΜΙΟΣ	Ἰανουάριος.	ΚΑΡΝΕΙΟΣ	Ἰούλιος.
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΣ	Φεβρουάριος.	ΠΑΝΑΜΟΣ	Αὐγουστος.

ἐμβόλιμος ΠΑΝΑΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ· Αὐγουστος-Σεπτέμβριος.

Περὶ τῶν ἐκάστων ἰδίᾳ τύπων τῶν ἐκ Ῥόδου κεραμικῶν ἐπιγραφῶν σημειωτέον ἔτι πρὸς τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένοις, ὅτι ἐν ταῖς τετραπλεύροις σφραγῖσιν ἡ ἐπιγραφή πληροῦ συνήθως δύο ἢ καὶ τρεῖς στίχους ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, σπανίως δὲ καὶ βου-

στροφηδὸν κατὰ τοὺς ἀρχαίους· ὀλίγοι εἶνε οἱ μονόστιχοι τύποι, καὶ οὗτοι φέρουσιν ἐπὶ τὸ πολὺ ὀνόματα κεραμέων. Ἐν δὲ ταῖς κυκλοτερέσι σφραγῖσιν ἡ ἐπιγραφή γέγραπται ἐντὸς δύο κύκλων, παραλλήλως τῇ περιφερείᾳ, ὀρθίοις γράμμασιν ἢ ἀνεστραμμένοις, καὶ προχωροῦσιν ἐξ ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ, ἢ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τὰ εὐώνυμα. Καὶ οἱ μὲν τετράπλευροι τύποι φέρουσιν ἐνίοτε ἀντὶ ἐπισήμου ἐν τῷ μέσῳ ἢ κάτωθεν ἢ ἐπὶ τῶν ἄκρων διαφόρους γλυφάς, ἀστέρας, κλάδους, βότρυν, διώτην, ἄγκυραν, δελφῖνα, κηρύκειον, παραζώνιον, ἥλιον ἀκτινοβόλον ἢ ῥόδον, ἄλλοτε δὲ σημεῖον οὐδέν· οἱ κυκλοτερεῖς τύποι ἀείποτε φέρουσιν ἐπίσημον ἐν μέσῳ τὸ σύμβολον τῆς Ῥόδου, πολυπέταλον ἄλλ' ἡμιάνοικτον ῥόδον, ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχηγέτου θεοῦ, κεφαλὴν Ἡλίου ἀκτινοβόλον ὀλίγαι εἶνε αἱ κυκλοτερεῖς ἀλλὰ μικραὶ σφραγίδες, καὶ αὗται κεραμέων οὐχὶ ἱερέων ἐπωνύμων, μηδὲν ἔχουσαι ἐπίσημον ἄλλ' ἀπλοῦν ἐν τῷ μέσῳ ὁμφαλόν. Οἱ ὀλίγοι ῥομβοειδεῖς τύποι, καὶ οἱ σπανιώτατοι ἐλλειψοειδεῖς ἢ ἐν σχήματι φύλλου κισσοῦ, φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν ὡς αἱ τετράπλευροι σφραγίδες εἰς δύο ἢ καὶ τρεῖς στίχους, ἄλλ' ἄνευ ἐπισήμου ἢ ἄλλης γλυφῆς.

Τύποι τῷ αὐτῷ κεραμεῖ ἀνήκοντες φέρουσιν ἐνίοτε μὲν τὸ αὐτὸ τετράπλευρον σχῆμα, ἀλλὰ διάφορον ἄλλοτε γλυφὴν· ΚΑΛΛΩΝΟΣ. □ (πτύον). ΚΑΛΛΩΝΟΣ. □ (παραζώνιον). ΚΑΛΛΩΝΟΣ. □ (κηρύκειον). — ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. □ (Ἡλίου ἀκτινοβόλος). ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. □ (δελφῖν ἐπὶ ἀγκύρας). Ἄλλοτε φέρουσιν ἄλλο σχῆμα καὶ ἄλλην γλυφὴν· ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. □ (κηρύκειον). ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. ○ (ῥόδον). ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ. ○ (Ἡλίου ἀκτινοβόλος).

Ἀλλὰ καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπωνύμου ἱερέως, καὶ τῷ αὐτῷ μὲν, αἱ σφραγίδες φέρουσιν ἀδιαφόρως ἄλλοτε ἄλλο σχῆμα καὶ ἄλλα σύμβολον· ΕΠΙ ΚΑΛΔΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. □ (ἄνευ ἐπισήμου). ΕΠΙ ΚΑΛΔΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. ○ (ῥόδον). ΕΠΙ ΚΑΛΔΙΚΡΑΤΕΥΣ· ΠΑΝΑΜΟΥ. ○ (Ἡλίου ἀκτινοβόλος). ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΥ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. ◇ (ἄνευ ἐπισήμου). ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΥ· ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ. ○ (ῥόδον).

Ἐνίστε παρὰ ταῖς περὶ ὧν ὁ λόγος σφραγῖσι, κάτωθεν ἢ πλαγίως ἢ καὶ ἀπωτέρω μονήρη ἐπὶ τῶν λαβῶν ἀπαντῶνται καὶ πρόσθετα ἄλλα δεύτερα, μικρὰ, τετράπλευρα, ῥομβοειδῆ, κυκλοτερῆ ἢ ἐλλειψοειδῆ σημάτια, φέροντα ἐν ἡ δύο ἢ τρία τὸ πολὺ γράμματα, οἷα Δ. Κ. Φ. ΑΔ. ΑC. ΑΦ. ΖΟ. ΗΓ. ΙC. ΚΑ. ΔΥ. ΧΙ. ΩΔ. ΠΑΓ. ςΓΙ, καὶ πολλὰ ἄλλα ὅμοια· ἄδηλον εἶναι ἂν αὐτὰ παριστάνουσιν ἀριθμούς ἢ ἄλλο τι.

Τῶν ῥοδίων κεραμίων αἱ ἐπιγραφαὶ ὡς εἰκὸς εἶνε γεγραμμέναι ἐν δωρικῇ διαλέκτῳ, καθ' ἣν τὸ Η τρέπεται εἰς Α, καὶ τὸ Ο εἰς Υ. Οὕτως ἀπαντᾷται ΔΑΜΑΤΡΙΟΥ ἀντὶ Δημητρίου, ΟΝΑΣΑΝ ΔΡΟΥ ἀντὶ Ὀρησάρχου, καὶ ΑΘΑΝΟΔΟΤΟΥ ἀντὶ Ἀθηνοδότου· ἔπειτα ΘΕΥΔΩΡΟΥ ἀντὶ Θεοδώρου, ΘΕΥΔΟΤΟΥ ἀντὶ Θεοδότου, ΚΛΕΥΜΒΡΟΤΟΥ ἀντὶ Κλεομβρότου. Αἱ γενικαὶ τῶν εἰς —ΑΣ πρωτοκλίτων σχηματίζονται εἰς —Α. ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑ ἀντὶ Ἀσκληπιάδου, ΑΡΙΣΤΕΙΔΑ ἀντὶ Ἀριστείδου, ΗΡΑΓΟΡΑ ἀντὶ Ἡραγόρου, ΝΙΚΙΑ ἀντὶ Νικίου· ἢ ἐνίστε καὶ ἑτεροκλίτως εἰς —ΟΥΣ, ὡς ΚΑΛΛΙΟΥΣ ἀντὶ Καλλίου, ΑΤΙΜΟΥΣ ἀντὶ Ἀτίμου, δῆλα δὲ ἐν τριτοκλίτῳ γενικῇ ἐκ πρωτοκλίτου ὀνομαστικῆς. Καλλίας—Καλλίας, Καλλίους· Ἀτίμας—Ἀτίμας, Ἀτίμους. Αἱ γενικαὶ τῶν εἰς —ΗΣ τριτοκλίτων σχηματίζονται δωρικῶς εἰς —ΕΥΣ ἀντὶ —εος κατὰ τροπὴν τοῦ Ο εἰς Υ, ΑΣΤΥΜΗΑΕΥΣ ἀντὶ Ἀστυμήδεος, ΔΑΜΟΚΛΕΥΣ ἀντὶ Δαμοκλέος, ΜΑΝΕΥΣ ἀντὶ Μάνεος, καὶ ΘΕΥΦΑΝΕΥΣ ἀντὶ Θεοφάνεος.

Τὰ γράμματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς ἐν ἡ ἐνετυπώθησαν αἱ ἐπιγραφαί, ἢ τοι τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐπὶ τὸ καλλιγραφικώτερον τὰ πλεῖστα, ὀλίγα δὲ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μνηοειδῶς γεγραμμένα διὰ τοῦ Ε καὶ Ε ἐπὶ Οὐσεπασιανοῦ.

Ῥοδίων κεραμέων τύποι καὶ ἐπίσημα.

1. Ἀγαθοβούλου. ☐	20. Ἀζίου. ☐ (ρόδον).
» Ἀγαθοβούλου. ☐ (βότρυς).	» υοῖζΑ'. ☐ (ρόδον).
2. Ἀγαθοκλεῦς. ☐	21. Ἀπαιλοῦ. ☐
3. Ἀγησία. ☐	22. Ἀπελίτου. ☐ (κηρύκειον).
4. Ἀγησίππου. ☐ (δελφίν).	23. Ἀπίων. ☐
5. Ἀγησις. ☐	24. Ἀπολλοδώρου. ☐
6. Ἀθανοδότου. ☐	25. Ἀπολλωνος[τράτου]. ☐
» Ἀθανοδότου. ☐ (κέρας Ἀ- μαλθείας).	(ρόδον).
7. Ἀθῶς. ☐ (Ἥλιος ἀκτινο- βόλος).	26. Ἀπολλωνίου. ☐
8. Αἰσχυλεῖνος. ☐ (ὀμφαλός)	» Ἀπολλωνίου. ☐ (ἀστήρ).
» Αἰσχυλίνου. ☐	27. Ἀρεταίου. ☐ (κηρύκειον).
9. Ἀλεξάνδρου. ☐ (παραζώ- νιον).	28. Ἀρηιάρχου. ☐
» Ἀλεξάνδρου. ☐ (ρόδον)	29. Ἀριστάρχου. ☐ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀ- στέρων).
10. Ἀλέστης. ☐	30. Ἀριστεῖδα. ☐
11. Ἀλύπου. ☐ (βότρυς).	» Ἀριστίδα. ☐
12. Ἀμύντα. ☐ (στέφανος κάτωθεν).	31. Ἀριστίνοος. ☐
» Ἀμύντα. ☐ (δύο ἀστέρες δεξιά).	» Ἀριστίνοος. ☐
» Ἀμύντα. ☐ (στέφανος δεξιά).	» Ἀριστίων. ☐
13. Ἀναξίδα. ☐ (ρόδον).	» Ἀριστίων. ☐
14. Ἀναξιππίδα. ☐ (ρόδον).	32. Ἀριστοκλεῦς [ἀντὶ Ἀρι- στοκλεῦς]. ☐ (ρόδον).
15. Ἀνδρίκου. ☐	» Ἀριστοκλεῦς. ☐ (ρόδον).
» Ἀνδρίκου. ☐ (κηρύκειον).	33. Ἀριστοκράτεος. ☐ (ἄνθος σταυροειδές).
16. Ἀνδρονίκου. ☐ (κηρύκειον).	» Ἀριστοκράτεος. ☐ (ἐκατέ- ρωθεν ἀστήρ).
17. ρονωρδΑ. ☐	» Ἀριστοκράτεος. ☐ (μετα- ξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων αστέρων).
18. Ἀντιγόνου. ☐ (ἀστήρ καὶ κηρύκειον).	34. Ἀρίστου. ☐
19. Ἀντιμάχου. ☐ (κηρύκειον).	

35. Ἀρίστωνος. ☐ » Διοκλείας. ☐ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωναίων ἀστέρων).
36. Ἀρτύμα. ☐ 51. Διονύσιος. ☐
37. Ἀσκλαπιάδα. ☐ » Διονυσίου. ☐
- » Ἀσκλαπιάδα. ☐ (βότρυς). » Διονυσίου. ☐ (ρόδον).
38. Ἀτίμου. ☐ 52. Δίου. ☐
39. Αὐτοκράτεως. ☐ (ἐν τῷ μέσῳ διώτῃ). 53. Διοφάντου. ☐
- » Αὐτοκράτεως. ☐ (ρόδον). 54. Δίσκου. ☐
40. Ἀφροδισίου. ☐ 55. Δρακοντίδα. ☐
41. Βρομίου. ☐ » Δρακοντίδα. ☐ (ἄγκυρα).
- » Βρομίου. ☐ (στέφανος). 56. νεκάρΔ. ☐
42. Γνύου. ☐ 57. Δῶρος. ☐
- » Γνύου. ☐ (ρόδον). » Δώρου. ☐
43. Γοργία. ☐ 58. Εἰρηνίδα. ☐
44. Δαλίου. ☐ (λαμπάς ἐν κηροπηγίῳ). 59. Ἐκατάμου. ☐
45. Δαματρίου. ☐ 60. Ἑλλανίκου. ☐ (ρόδον).
- » Δαματρίου. ☐ (μεταξὺ δύο ἀστέρων). 61. Ἐπίγονος. ☐
- » Δαματρίου. ☐ (πῖλοι Διοσκούρων ἀστεροφόροι). » Ἐπιγόνου. ☐
46. Δαμοκλεῦς. ☐ 62. Ἑρμαγόρα. ☐
47. Δαμοκράτεως. ☐ 63. Ἑρμαφίλου. ☐
- » Δαμοκράτεως. ☐ (κηρύκειον). 64. Ἑρμίου. ☐
- » Δαμοκράτεως. ☐ (ρόδον). 65. Ἑρμῶνος. ☐
- » ζευστάρκομαΔ. (ρόδον). 66. Ἑρμηνεύς. ☐ (κλάδος φοινικὸς καὶ βότρυς).
- » Δαμοκράτεως. ☐ (ἥλιος ἀκτινοβόλος). 67. Ἑταίου. ☐
48. Δαμοφίλου. ☐ (ρόδον). 68. Εὐβούλου. ☐ (τρίαινα).
49. Διοδότου. ☐ 69. Εὐδόξου. ☐
- » Διοδότου. ☐ (ἰχθύς). 70. Εὐδώρου. ☐
50. Διοκλείας. ☐ 71. Εὐκλείτου. ☐ (κηρύκειον).
72. Εὐφράνορος. ☐ (ἥλιος ἀκτινοβόλος).
- » ζορονάρφουΕ. ☐ (ἥλιος ἀκτινοβόλος).

73. Ζήνξ. ☐ 89. *Ιμα. ☐ (κηρύκειον).
 74. Ζήνων. ☐ » *Ιμα. ☐ (κηρύκειον καὶ βό-
 » Ζήνωνος. ☐ τρυς).
 » Ζήνωνος. ☐ (πίλοι Διός- » *Ιμα. ☐ (κέρας *Αμαλ-
 κούρων). θείας καὶ κηρύκειον).
 75. Ἡρακλείτου. ☐ 90. Ἰζίωνος. ☐ (κηρύκειον).
 » Ἡρακλείτου. ☐ (κηρύ- 91. Ἴππεδάμου. ☐ (ρόδον).
 κειον). 92. Ἴπποκράτους. ☐ (ρόδον).
 » Ἡρακλίου. ☐ (μεταξὺ 93. Ἴππόνεικος. ☐ (δελφίν).
 τεσσάρων ἀκρογωνιαίων 94. Ἰσιδώρου. ☐ (ἀκροστό-
 ἀστέρων). λιον).
 76. Ἡρακλείωνος. ☐ (βότρυς). » Ἰσιδωρος ☐ (ρόδον).
 77. Ἡφαιστίνος. ☐ (βότρυς 95. Καλλικράτους. ☐
 καὶ θύρσος). 96. Καλλίου. ☐ (μεταξὺ τεσσ-
 » Ἡφαιστίνος. ☐ (κηρύ- σάρων ἀκρογωνιαίων ἀ-
 κειον). στέρων).
 78. Θάλητος. ☐ (κέρας *Α- » Καλλίου. ☐
 μαλθείας). » Καλλίου. ☐ (μεταξὺ τεσσ-
 79. Θερίσωνος. ☐ (βότρυς). σάρων ἀκρογωνιαίων ἀ-
 » Θερίσωνος. ☐ (βότρυς). στέρων).
 80. Θεσμοκλήτου. ☐ 97. Κάλλωνος. ☐ (πτύον).
 81. Θεσμοκρίτου. ☐ » Κάλλωνος. ☐ (παραζών-
 82. υοτοδυσθ. ☐ νιον).
 83. Θεόδωρος. ☐ (στέφανος). » Κάλλωνος. ☐ (κηρύκειον).
 84. Θέωνος. ☐ (ρόδον). 98. Κάριπου. ☐ (παραζώνιον).
 85. Ἰάσονος. ☐ 99. Κλεάρχου. ☐
 » Ἰάσονος. ☐ (Ἡλῖος ἀκτινο- 100. Κλεισιμβροτίδα. ☐
 βόλος). 101. Κλείτου. ☐
 » Ἰάσωνος. ☐ 102. Κόσμου. ☐
 86. Ἰεροκλεῦς. ☐ 103. Κότους. ☐
 » Ἰεροκλεῦς. ☐ (κηρύκειον). 104. Λεοντίδα. ☐ (ἄγκυρά
 » Ἰεροκλεῦς. ☐ (ὀμφαλός). κάτωθεν).
 87. Ἰέρωνος. ☐ (κηρύκειον). 105. Λίνου. ☐ (βότρυς).
 88. Ἰερώνυμος. ☐ (ὀμφαλός). 106. Λυσίδηνος. ☐

107. Λυσίωνος. □ (ἄγκυρα » υοίσυΝ. □ (ἄγαλμα γυναικός).
καὶ δελφίν).
108. Μαιναμικχευς. □
109. Μάνευς. □
» Μάνευς. □ (μύρμηξ).
110. Μαιτροδώρου. □
111. Μενεκλεῦς. □
» Μενεκλεῦς. □ (βότρυς).
112. Μενεκράτεις. □
113. Μενεστράτου. □ (Ἕηλιος ἀριστερόθεν).
» Μενεστράτου. □ (δελφίν ἐπὶ ἀγκύρας).
114. Μενοθέμιος. □ (ρυτὸν καὶ σφῦρα).
115. Μίδα. □ (βότρυς).
» Μίδα. □ (κηρύκειον καὶ βότρυς).
116. υοθύκιΜ. □
117. Μουσαίου. □
118. Νάνιος. □
119. Νικάγιδος. □
120. Νικάνδρου. □
» Νικάνδρου. □
121. Νικάνορος. □
122. Νικία. □
» Νικία. □ (πῖλοι Διοσκούρων).
123. Νικοστράτου. □
124. Νυσίου. □
» Νυσίου. □ (κηρύκειον).
» Νυσίου. □ (ἄγαλμα γυναικός).
125. Ξένωνος. ○ (ρόδον, καὶ ἐκατέρωθεν πῖλος Διοσκούρων).
126. Ὀλυμπίου. □ (δαῖς καὶ στέφανος).
127. Ὀνασίμου. □
128. Παγχάρειος. □
» Παγχάρειος. □ (σφῦρα).
129. υοκσίοβαραΠ. □
130. Παυσανία. □
» Παυσανία. □ (Ἕηλιος ἀριστερόθεν).
» Παυσανίας. □ δεΠ}
131. απα } □ (βουστροφηδόν).
υορτ }
132. Πιστοῦ. □
133. Πολυαίνου. □
134. Πολυαράτου. □ (θύρσοις).
135. Πολυκλῆς. □
» ρῆλκυλοΠ. □
136. Πολυξένου. □ (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων ἄνωθεν μήκων· κάτωθεν κύαθος).
137. Πράξιμος. □
138. Πρώτου. □
» Πρώτου. □ (κηρύκειον).
139. Ῥόδωνος. □
» Ῥόδωνος. □ (παραζώνιον).
» ρονωδὸΡ' □ (παραζώνιον).

- » Ῥόδωνος. □ (παραζώνιον 152. Σωτήρα. ○ (ρόδον).
καὶ τρίαινα). 153. Σωτηρίχου. □
140. Σαραπίωνος. □ 154. Τιμακράτους. □
141. Συμμάχου. □ (ἀστήρ). 155. Τιμαράτου. □
142. Στάχους. □ 156. Τιμαρέτου. □
143. Στράτων. □ (κρατὴρ καὶ 157. ἀδίχραμιτ. ○ (ρόδον).
βότρυς). 158. Τιμάρχου. ○ (ρόδον).
144. Στύραξ. □ (πολυπέταλον 159. Τιμογένου. □ (ρόδον ἐπὶ
ἄνθος). τὰ δεξιὰ).
145. Σωκράτους. □ 160. Τιμοκλείδα. □
- » ρυετάρκωσ. □ » Τιμοκλείδα. ○ (ρόδον).
- » Σωκράτους. □ (δᾶς καί- 161. Τιμοκράτους. □
ουσα). 162. Τιμοξένου. ○ (ρόδον).
- » Σωκράτους. □ (δᾶς καὶ 163. Τίμους. □
στέφανος). 164. Φανία. □
146. Σωσίδα. □ 165. Φιλαινίου. □
- » Σωίδα. □ 166. Φιλάρμου. □
- » Σωσίδα. □ (διαβήτης κά- 167. Φιλοκλῆς. ○
τωθεν). 168. Φιλοκράτους. □
- » Σωσίδα. □ (κηρύκειον). » Φιλοκράτους. □ (κηρύ-
κειον).
147. Σωσικλεῦς. □ » Φιλοκράτους. ○ (ρόδον).
- » Σωσικλεῦς. □ (κηρύκειον). 169. Φιλοστεφάνου. □ (παρα-
ζώνιον κάτωθεν).
- » Σωσικλῆς. □ (κηρύκειον). » Φιλοστεφάνου. □ (παρα-
ζώνιον ἄνωθεν).
148. Σωσιπάτρου. □ 170. Χρησίμου. ○ (ρόδον).
149. Σωσιφίμου. □
150. Σώστρατος. □
151. Σωτᾶ. □ (στάθμη).

Ῥοδίῳ ἱερέῳ τοῦ Ἥλιου ἐπωνύμων σφραγίδες
καὶ ἐπίσημα.

1. Ἀγαθοδώρου. Δαλίου. ○ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος)
2. Διοσέθρου. Ἀγαθκλέ. □ (ἀνορθογράφως ἀντὶ : Διοσέθου. Ἀγαθοκλεῦς).
- » Ἀρταμιτίου. Ἀγαθοκλεῦς. □
- » Ὑακινθίου. Ἀγαθοκλεῦς. □
3. Ἐπὶ Ἀγαθυμβρότου. Ἀρταμιτίου. □
4. Ἐπὶ Ἀγαστοφάνους. Δαλίου. □
5. Ἀρταμιτίου. Ἀγησίδα. □
6. Ἀγοράνακτος. Θεσμοφορίου. □
- » Ἀγοράνακτος. Ἀγριανίου. □
- » Ἀγοράνακτος. Βαδρομίου. □
- » Ἀγοράνακτος. Ἀρταμιτίου. □ (Stoddart ἐσφαλμένως ἀνέγνωσεν : Ἐπὶ Ῥάνακτος. Ἀρταμιτίου).
- » Ἀγοράνακτος. Δαλίου. □
- » Ἀγοράνακτος. Ὑακινθίου. □ (Stoddart ἐσφαλμένως : Ἐπὶ Ῥάνακτος. Ὑακινθίου).
- » Ἀγοράνακτος. Πανάμου. □
7. Ἐπὶ Ἀθανοδότου. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
- » Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Ἀγριανίου. ○ (ῥόδον).
- » Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Ἀθανοδότου. Δαλίου. □
8. Ἐπὶ Αἰνήτορος. □ (Stoddart ἀνέγνωσεν ἐσφαλμένως : Ἐπὶ Αἰνκτορος).
- » Ἐπὶ Αἰνήτορος. □ (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
- » Ἐπὶ Αἰνήτορος. Βαδρομίου. □
- » Ἐπὶ Αἰνήτορος. Ὑακινθίου. □
- » Ἐπὶ Αἰνήτορος. Καρνείου. ○ (ῥόδον).
- » Ἐπὶ Αἰνήτορος. Πανάμου. □
9. Ἐπὶ Αἰσχίνου. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Αἰσχίνα. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Αἰσχίνα. Σμινθίου. □
10. Ἐπὶ Αἰσχυλίνου. □
11. υἱοφορμ.σεΘ. υορνάξ-ελα' ἱπε'. ○ (ῥόδον).
- » Ἀλεξάνδρου. Ἀγριανίου. □

- » Ἀλεξάνδρου. Ἀρτα-
μιτίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Σμιν-
θίου. ☐
12. Ἐπὶ Ἀλεξιάδα. Βαδρο-
μίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιάδα. Ἀρτα-
μιτίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Δαλίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Σμινθίου ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιάδ. Πανά-
μου. ☐
13. Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Βαδρο-
μίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Ἀρτα-
μιτίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Δα-
λίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀλεξιμάχου Δαλίου. ☐ (ρόδον).
14. Ἐπὶ Ἀλεξιμβρότου. Ἰα-
κινθίου. ☐ (ρόδον).
15. Ἐπὶ Ἀμφείδους. Ἰα-
κινθίου. ☐
16. Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Θεσμο-
φορίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου Βα-
δρομίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Δα-
λίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ἰα-
κινθίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Πα-
νάμου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Πα-
νάμου Δευτέρου. ☐
17. Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Ἀ-
γριανίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Ἀρ-
ταμιτίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Θεου-
δαισίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξιβούλου. Πα-
νάμου. ☐
18. Ἐπὶ Ἀναξιδάμου. Δα-
λίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀναξιδάμου. Καρ-
νείου. ☐ (ρόδον).
19. Ἐπὶ ἱερέως Ἀναξιμάχου.
Ἀρταμιτίου. ☐
20. Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀνδρία. Βαδρο-
μίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀρτα-
μιτίου. ☐
- υοιτ
- » Ἐπὶ Ἀνδρία. Ἀρταμι- ☐
(βουστροφηδόν).
- » Ἐπὶ ἱερέως Ἀνδρία.
Δαλίου. ☐ (ρόδον).

- » Ἐπὶ Ἀνδρία. Πα-
νάμου. ○ (ρόδον).
21. Ἐπὶ Ἀνδρομάχου. Ὑα-
κινθίου. □
22. Ἐπὶ Ἀνδρονείκου. Θε-
σμοφορίου. ○ (Ἥλιος).
- » Ἐπὶ Ἀνδρονείκου. Θε-
σμοφορίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀνδρονείκου.
Σμινθίου. □
23. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Βαδρο-
μίου. □ (κηρύκειον).
- » Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Ὑακιν-
θίου. □ (κηρύκειον).
- » Ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Καρ-
νείου. □ (κηρύκειον).
24. Ἀντιγόνου. Ἀρτα-
μιτίου. ○ (ὀμφαλός).
25. νωέλιν'Α' ζῦρεϊΓ'. □
26. Ἐπὶ Ἀντιμάχου. □
(κηρύκειον).
27. Ἐπὶ Ἀντιπάτρου. Ἀ-
γριανίου. □
- » Ἐπὶ Ἀντιπάτρου. Ἀρτα-
μιτίου. □
28. Ἐπὶ Ἀρατοφάνεως. Ἀ-
γριανίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀρατοφάνεως. Βα-
δρομίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀρατοφάνεως.
Σμινθίου. □
29. Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Δα-
λίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Καρ-
νείου. □ (ἀντὶ Καρνείου).
- » Ἐπὶ Ἀρεμάχου. Πα-
νάμου. □
- » Ἐπὶ Ἀρεμάχου Δευτέρου
Πανάμου. □
30. Ἐπὶ Ἀρεστράτου. ○
(ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀρεστράτου. Ἀ-
γριανίου. □
31. Ἐπὶ Ἀρισταγόρα. Βα-
δρομίου. □
32. Ἐπὶ Ἀρισταίνετου. □
(Ἥλιος ἀκτινοδόλος ἀρι-
στερόθεν).
33. Ἐπὶ ἱερέως Ἀρι-
στάκου. □
- » Ἐπὶ Ἀριστάκου. Βα-
δρομίου. □
- » Ἐπὶ Ἀριστάκου. Πανά-
μου. ○ (ρόδον).
34. Ἐπὶ Ἀρισταμένους. □
35. Ἐπὶ Ἀριστάνακτος. □
- » Ἐπὶ Ἀριστάνακτος, Ἀ-
γριανίου. □
36. Ἐπὶ Ἀριστάρχου. □
37. Ἐπὶ Ἀριστείδα. □
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. □
(Ἥλιος ἀριστερόθεν).
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Θεσμο-
φορίου. □
- » Ἀριστείδα. Ἀγρια-
νίου. ○ (ρόδον).
- » Ἀγριανίου. Ἀριστείδα. □
- » Βαδρομίου. Ἀριστείδα. □

- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Βα-
δρομίου. ☐ λίου. ☐ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ἀρτα-
μιτίου. ☐ 42. Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδεως. Ἀρτα-
μιτίου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Δα-
λίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Δα-
λίου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστοδάμου. Ὑακιν-
θίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ὑακινθίου. ☐ 43. Ἐπὶ Ἀριστοθέμιος. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ὑακινθίου. ☐ 44. Ἐπὶ Ἀριστομάχου. ☐ (Ἡ-
λιος ἀκτινοβόλος).
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Ὑακιν-
θίου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Σμινθίου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Ὑακιν-
θίου. ☐ (ρόδον).
- » Ἀριστείδα. Καρνείου. ☐ » Ἐπὶ ἱερέως Ἀριστομάχου.
Σμινθίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστείδα. Πανάμου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Καρ-
νείου. ☐
38. ροναίσιρΑ' ἱπε'. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστομάχου. Πανά-
μου. ☐
39. Ἐπὶ Ἀριστίππου. ☐ 45. Ἐπὶ Ἀριστομένεως. Δαλίου
» Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Δα-
λίου. ☐ ☐ (Ἡλίου).
- » Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Ὑακιν-
θίου. ☐ 46. Ἀριστομενίδα. Ὑακιν-
θίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστογείτου. Πανά-
μου. ☐ 47. Ἐπὶ Ἀριστοπόλιος. Πανά-
μου. ☐
41. Ἐπὶ Ἀριστογένεως. Θερμο-
φορίου. ☐ 48. Ἐπὶ Ἀριστοφάνεως. Ἀγρια-
νίου. ☐ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀριστογένεως. Βαδρο-
μίου. ☐ » Ἐπὶ Ἀριστοφάνεως. Ὑακιν-
θίου. ☐ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀριστογένεως. Ἀρτα-
μιτίου. ☐ 49. Ἐπὶ Ἀριστρατοδάμου. Ἀ-
γριανίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστογένεως. Ἀρτα-
μιτίου. ☐ 50. Ἐπὶ Ἀριστράτου. Ἀρτα-
μιτίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἀριστογένεως. Δα-

- » Ἐπὶ Ἀριστράτου Δα-
λίου. □
- » Ἐπὶ Ἀριστράτου. Ζμίν-
θιος. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀριστράτου. Σμιν-
θίου. □
- » Ἐπὶ Ἀριστράτου. Καρ-
νείου. □
51. Ἐπὶ Ἀριστωνίδα. □
(πῖλος Διοσκούρου ἄστρο-
φόρος). □
52. Ἐπὶ Ἀρίστονος. Ἀγρια-
νίου. □ (κηρύκειον).
- » Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Ἀγρια-
νίου. □
- » Ἐπ' ἱερέως Ἀρίστονος.
Ἀρταμιτίου. □ (κηρύ-
κειον).
- » Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Ὑακιν-
θίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Σμιν-
θίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρίστωνος. Καρνείου.
○ (ρόδον).
53. Ἐπὶ Ἀρμοσίδα. Ἀγρια-
νίου. ○ (ρόδον).
54. Ἐπὶ Ἀρμοσιλάου. Πανά-
μου. ○ (ρόδον).
55. Ἐπὶ Ἀρνιβίου. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρνιβίου. Ὑακιν-
θίου. □
56. Ἀρπάκου. Δαλίου. □
57. Ἐπ' ἱερέως Ἀρποκράτου.
Ὑακινθίου. ○ (ρόδον).
58. Ἐπὶ Ἀρυλαίδα. Δαλίου. □
59. Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Θεσμο-
φορίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ἀγρια-
νίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ἀρτα-
μιτίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Δα-
λίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Δα-
λίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Ὑακιν-
θίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχεμβρότου. Πανά-
μου. □
60. Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Ἀγρια-
νίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Πανά-
μου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιβίου. Πανάμου.
Β'. □
61. Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Ἀγρια-
νίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Ἀρταμι-
τίου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Πανά-
μου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Πανά-
μου. □
- » Ἐπὶ Ἀρχιδάμου. Πανά-
μου. ○ (ρόδον).
62. Ἐπὶ Ἀρχιλαίδα. □

- » Ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα. Ἀγρια- 69. Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. ☐
 νίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα. Ἀγρια-
 νίου. ☐ (ρόδον).
 » Ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα. Ἀρταμι-
 τίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα. Δαλίου.
☐ (ρόδον).
 » Ἐπὶ Ἀρχιλαΐδα. Δαλίου. ☐
 63. Ἐπὶ Ἀρχίνου. Ἀγρια-
 νίου. ☐
 » Ἐπ' ἱερέως Ἀρχίνου.
 Σμινθίου. ☐
 64. Ἐπὶ Ἀρχοκλεῦς. ☐ (φύλ-
 λον καὶ ἄνθος κισσοῦ).
 65. Ἐπὶ Ἀρχοκράτεως. Ἀρτα-
 μιτίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀρχοκράτεως. Πα-
 νάμου. ☐
 66. Ἐπὶ Ἀστυάνακτος. Δα-
 λίου. ☐
 67. Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. ☐
 » Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Βαδρο-
 μίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Ἀρτα-
 μιτίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Ὑακιν-
 θίου. ☐
 » Ἐπ' ἱερέως Ἀστυμήδευς.
 Ὑακινθίου. ☐
 » Ἐπὶ Ἀστυμήδευς. Πα-
 νάμου. ☐
 68. Ἐπὶ Ἀτίμους. Πανάμου
 Δευτέρου. ☐ (ρόδον).
 69. Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Θεσμο-
 φορίου. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Πεδα-
 γειτνίου. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Βαδρο-
 μίου. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Ἀρτα-
 μιτίου. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Δα-
 λίου. ☐
 » Ἐπὶ Αὐτοκράτεως. Ὑακιν-
 θίου. ☐ (ρόδον). ☐
 » Αὐτοκράτεως. Πανάμου. ☐
 (ρόδον).
 70. Ἐπὶ Αὐτοκρατίδα. Ἀρτα-
 μιτίου. ☐
 71. Ἐπὶ Αὐτονόμου. Ἀγρια-
 νίου. ☐
 72. Ἐπὶ Γόργωνος. Ἀγρια-
 νίου. ☐ (ρόδον).
 » Ἐπὶ Γόργωνος. Πεδαγει-
 τνίου. ☐
 » Ἐπὶ Γόργωνος. Ἀρταμι-
 τίου. ☐
 » Ἐπὶ Γόργωνος. Δαλίου. ☐
 (ρόδον).
 » Ἐπὶ Γόργωνος. Πανάμου. ☐
 73. Ἐπὶ Δαμαινέτου. Ἀρτα-
 μιτίου. ☐
 » Ἐπ' ἱερέως Δαμαινέτου.
 Πανάμου. ☐
 74. Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Θεσμο-
 φορίου. ☐

- » Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Δαμοθέμιος. Ἀρτα-
μιτίου. ☐
75. Ἐπὶ Δαμοκλεῦς. Ἀρταμι-
τίου. ☐
- » Ἐπὶ Δαμοκλεῦς. Καρ-
νείου. ☐ (ρόδον).
76. Δαμοκράτεως. Βαδρομίου. ☐
(ρόδον).
77. Ἐπὶ Δαμοφάνεως. Ἀγρια-
νίου. ☐
78. Ἐπὶ Δάμωνος. ☐
79. Ἐπὶ Δευφάνεως. ☐
80. Ἐπὶ Δίου. Βαδρομίου. ☐
81. Θεσμοφορίου. Δίσκου. ☐
82. Ἐπὶ Δορκυλίδας. ☐ (Ἡ-
λῖος ἀκτινοβόλος).
83. Ἐπ' ἱερέως Δορκυλίδας. ☐
- » Ἐπὶ Δορκυλίδας. Καρ-
νείου. ☐
- » Ἐπὶ Δορκυλίδας. Πανά-
μου. ☐
- » Ἐπὶ Δορκυλίδας. Πανάμου.
Δευσ. ☐
84. Θεσμοφορίου. Ἐπιγόνου. ☐
85. Ἐπικράτεως. Βαδρομίου. ☐
(ρόδον).
86. υοκάπιπΕ' ἱπΕ'. ☐
87. Ἐπὶ Ἐρατοφάνεως. Πανά-
μου. ☐
88. Ἐπὶ Ἐστιαίου. Δαλίου. ☐
89. Ἐπὶ Εὐάνορος. ☐
- » Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἀρταμι-
τίου. ☐
- » Ἐπὶ Εὐάνορος. Σμινθίου. ☐
- » Ἐπὶ Εὐάνορος. Πανά-
μου. ☐
90. Ἐπὶ Εὐδάμου. Ὑακιν-
θίου. ☐
91. Ἐπὶ Εὐκλεῦς. ☐
92. Ἐπ' ἱερέως Εὐκρατίδας. ☐
(ρόδον).
- » Ἐπ' ἱερέως Εὐκρατίδας. ☐
- » Ἐπὶ Εὐκρατίδας. Δα-
λίου. ☐
- » Ἐπὶ Εὐκρατίδας. Δαλίου.
☐ (ρόδον).
93. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Δαλίου. ☐
94. Ἐπὶ Εὐφρο[ν]ίδας. ☐
95. Ἐπὶ Εὐφροσύνου. ☐
96. Ἐπὶ Ἐχέουλου. Ὑακιν-
θίου. ☐
97. Πανάμου. Ζήνωνος. ☐
98. Ἐπὶ Ἡραγόρας. Ἀγρια-
νίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἡραγόρας. Ὑακιν-
θίου. ☐
- » Ἐπὶ Ἡραγόρας. Πανά-
μου. ☐
99. Ἐπὶ Ἡσιλόχου. ☐
100. Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. ☐
(ἀστὴρ κομήτης).
- » Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. ☐
(Ἡλῖος ἀκτινοβόλος).
- » Θαρσιπόλιος. Θεσμοφο-

- ρίου.   (ἀστήρ). » Ἐπὶ Θευδώρα. Ἀγρια-
 » Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. Θεσμο- νίου.
 φορίου.   » Θεύδωρος. Πανάμου.
 » Ἐπὶ Θαρσιπόλιος. Καρ- 104. Ἐπὶ Θευχράτεως.   (Ἡ-
 νείου.   λιος ἀκτινοβόλος).
 101. Ἐπὶ Θερσάνδρου. Θεσμο- 105. Ἐπὶ Θευφάνεως. Ἀγρια-
 φορίου.   νίου.   (ρόδον).
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Πεδά- 106. Ἐπὶ Θρασυδάμου.
 γειτνίου.   (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ἀρτα- 107. Ἐπὶ Ἰασκράτεως. Ἀγρια-
 μιτίου.   νίου.   (ἀντὶ Ἰσκοκρά-
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ἀρτα- τεως ?)
 μιτίου.   108. Ἐπὶ Ἰάσονος. Ἀρταμι-
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Δα- τίου.
 λίου.   » υοιτματρΑ. ρονοσαΙ.
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ὑακιν- (ρόδον).
 θίου.   (ρόδον).   109. Ἰέρακος. Ἀγριανίου.
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Ἰμιν- (σφῦρα).
 θίου.   (Ζ ἀντὶ Σ). 110. Ἐπὶ Ἰέρωνος.
 » Ἐπὶ Θερσάνδρου. Πανά- » Ἐπὶ Ἰέρωνος. Διορθίου.
 μου.   (ρόδον).
 102. Ἐπὶ Θέστορος.   » Ἐπὶ Ἰέρωνος. Ἀγρια-
 » Ἐπὶ Θέστορος.   (Ἡ- νίου.
 λιος ἀκτινοβόλος). » Ἐπὶ Ἰέρωνος. Ἀρταμι-
 » Ἐπὶ Θέστορος. Ἀγρια- τίου.
 νίου.   » Ἐπὶ Ἰέρωνος. Πανάμου.
 » Ἐπὶ Θέστορος Πανά- 111. Ἐπὶ Ἰπποκράτεως.
 μου.   (ρόδον).
 » Ἐπὶ Θέστορος. Πανάμου. 112. Ἐπὶ Καλλιάνακτος.
  (ρόδον). 113. Ἐπὶ Καλλικράτεως.
 103. Ἐπὶ Θεουδώρα.   (Ἡ- » Ἐπὶ Καλλικράτεως.
 λιος ἀκτινοβόλος). (Ἥλιος ἀκτινοβόλος).
 » Ἐπὶ Θευδώρα. Θεσμοφο- » Ἐπὶ Καλλικράτεως. Ἀ-
 ρίου.   (ρόδον). γριανίου.

- » Ἐπὶ Καλλικράτους. Δα- » νομναΠ. αδιτορβμισ-
λίου. Ο (ἥλιος). ιελΚ. Ο (ρόδον).
- » Ἐπὶ Καλλικράτους. Ὑα- 118. Ἐπὶ Κλειτομάχου. Διος-
κινθίου. □ θύου. □
- » Ἐπὶ Καλλικράτους. Πα- » Ἐπὶ Κλειτομάχου. Ὑα-
νάμου. □ κινθίου. □
- » Ἐπὶ Καλλικράτους. Πα- 119. Ἐπὶ Κλευδίκου. Θεσμο-
νάμου. Ο (ρόδον). φορίου. □
- » Ἐπὶ Καλλικράτους. Πα- 120. Ἐπὶ Κλευκράτους. □
νάμου. Ο (ἥλιος). (ἥλιος).
114. Ἐπὶ Καλλικρατίδα. □ » Ἐπὶ Κλευκράτους. Ἀγρια-
(ἥλιος). νίου. □
- » Ἐπὶ Καλλικρατίδα. Ὑα- » Ἐπὶ Κλευκράτους. Ἀρτα-
κινθίου. □ μιτίου. □
- » Ἐπὶ Καλλικρατίδα. Ὑα- » Ἐπὶ Κλευκράτους. Δα-
κινθίου. Ο (ρόδον). λίου. □
115. Ἐπὶ Κλεάρχου. □ (ἥ- » Ἐπὶ Κλευκράτους. Σμιν-
λιος ἀκτινοβόλος). θίου. □
- » Ἐπὶ Κλεάρχου. Πανά- » Ἐπὶ Κλευκράτους. Πανά-
[μου] Δευτέρου. □ μου Δευτέρου. □
116. Ἐπὶ Κληνοστράτου. Ἀρ- 121. Ἐπὶ Κλεωνύμου. □
ταμιτίου. □ (ἥλιος).
- » Ἐπὶ Κληνοστράτου. Δα- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀγρια-
λίου. □ νίου. □
- » Ἐπὶ Κληνοστράτου. Δα- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀγρια-
λίου. □ νίου. Ο (ρόδον).
- » Ἐπὶ Κληνοστράτου. Δα- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ἀρτα-
λίου. Ο (ρόδον). μιτίου. □
- » Ἐπὶ Κληνοστράτου. Ὑα- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Δα-
κινθίου. □ λίου. □
117. Κλεισιμβροτίδα. Ἀγρια- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Ὑακιν-
νιος. Ο (ρόδον). θίου. □
- » ζοιναργΑ. αδιτορβμισιελΚ. » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Καρ-
Ο (ρόδον). νείου. □

- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Πανά-
μου. □
- » Ἐπὶ Κλεωνύμου. Πανάμου,
Δρου. □ (ἢ τοι Δευ-
τέρου).
122. Ἐπὶ Κραταγόρα. Θευ-
δαισίου. □
123. Ἐπὶ Κρατίδα. □
- » Ἐπὶ Κρατίδα. □ (Ἡλίου
ἀκτινοβόλος).
- » Ἐπὶ Κρατίδα. Ἰακιν-
θίου. □
124. Κρέοντος. Διοσθίου. □
125. Ἐπὶ Λαφείδευς. Βαδρο-
μίου. □
- » Ἐπὶ ἱερέως Λαφείδευς. Δα-
λίου. □
- » Ἐπὶ Λαφείδευς. Σμιν-
θίου. □ (ἀντὶ Σμινθίου).
126. Ἐπὶ Λεοντίδα. □
- » Ἐπὶ Λεοντίδα. Ἀρταμι-
τίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Λεοντίδα. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Λεοντίδα. Δαλίου. ○
(ρόδον).
- » Λεοντίδα. Πανάμου. □
127. Ἐπὶ Λίνου. □ (κῶνος
πίτυος καὶ βότρυς).
128. Ἐπὶ Λυσίππου. Ἀγρια-
νίου. □
129. Μαρσύα. Θεσμοφορίου. □
- » Μαρσύα. Ἀγριανίου. □
- » Μαρσύα. Πεδαγει-
γίου. □
- » Μαρσύα. Δαλίου. □
- » Μαρσύα. Ἰακινθίου. □
- » Ἐπὶ Μαρσύα Ἰακιν-
θίου. □
- » Μαρσύα. Καρνείου. □
130. Ἐπὶ Μενεκράτεως. Πανά-
μου. □
131. Πανάμου. Μενεσθέως. □
132. Ἐπὶ Μενιδάμου. Θεσμο-
φορίου. □
- » Ἐπὶ Μενιδάμου. Ἀρτα-
μιτίου. □
133. Μένωνος. Δαλίου. □
134. Μηνοδώρου. Ἀρταμι-
τίου. □
135. Ἐπὶ Μυτίωνος. □ (πῖλος
Διοσκούρων).
- » Ἐπὶ Μυτίωνος. = μιν-
θίου. — (Ζ ἀντὶ Σ).
136. Ἐπὶ Ναυσίππου. Πανά-
μου. □
137. Νεῖλος. Βαδρομίου. □
138. Ἐπὶ Νικασαγόρα. □
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Διοσ-
θίου. □
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ἀγρια-
νίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Βαδρο-
μίου. □
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ἀρτα-
μιτίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Δα-
λίου. □
- » Ἐπὶ Νικασαγόρα. Ἰακιν-

- θίου. ☐ νείου. ☐
 » Ἐπὶ Παυσανία. Ὑακιν- » Ἐπὶ Πολυκράτους. Καρ-
 θίου. ☐ (ρόδον). νείου. ☐ (ρόδον).
 » Ἐπὶ Παυσανία. Πανά- 156. Ἐπὶ Πολυχάρμου. ☐
 μου. ☐ (ρότρυς).
 » Ἐπὶ Παυσανία. Πανάμου. 157. Ἐπὶ Πραξιφάνους. ☐
☐ (ρόδον). » Ἐπὶ Πραξιφάνους. Ἀ-
 150. Ἐπὶ Πεισιστρατίδα. Ἀρ- γριανίου. ☐
 ταμιτίου. ☐ (ρόδον). 158. Ἐπὶ Πυθογένους. ☐
 151. Ἐπὶ Πεισιστράτου. Ἀ- (μῦς ?)
 γριανίου. ☐ (ρόδον). » Ἐπὶ Πυθογένους. Ἀγρια-
 » Ἐπὶ Πεισιστράτου. Ἀρ- νίου. ☐
 ταμιτίου. ☐ » Ἐπὶ Πυθογένους. Βαδρο-
 » Ἐπὶ Πεισιστράτου. Δα- μίου. ☐
 λίου. ☐ » Πυθογένους. Ἀρταμι-
 » Ἐπὶ Πεισιστράτου. Σμιν- τίου. ☐
 θίου. ☐ » Ἐπὶ Πυθογένους. Πανά-
 152. Ἐπὶ ἱερέως Πεκκιράτου. μου. ☐
 Δαλίου. ☐ 159. Ἐπὶ Πυθοδώρου. Θεσμο-
 153. Πλούτου. Ἀρταμι- φορίου. ☐
 τίου. ☐ » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Διοσ-
 154. Ἐπὶ Πολυκράτου. Ἀρτα- θύου. ☐
 μιτίου. ☐ » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ἀγρια-
 » Ἐπὶ Πολυκράτου. Ἀρτα- νίου. ☐
 μιτίου. ☐ (ρόδον). » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ἀρτα-
 » Πολυκράτου. Δαλίου. ☐ μιτίου. ☐
 » Ἐπὶ Πολυκράτου. Ὑακιν- » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Δα-
 θίου. ☐ (ἥλιος). λίου. ☐
 » Ἐπὶ Πολυκράτου. Καρ- » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Ὑακιν-
 νείου. ☐ θίου. ☐
 » Ἐπὶ Πολυκράτου. Πανά- » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Σμιν-
 μου. ☐ (ρόδον). θίου. ☐
 155. Ἐπὶ Πολυκράτους. ☐ » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Καρ-
 » Ἐπὶ Πολυκράτους. Καρ- νείου. ☐

- » Ἐπὶ Πυθοδώρου. Πανά- Δευτέρου. ☐
μου. ☐ (ρόδον). 165. Ἐπὶ Σωσίδα. Ἀγριανίου. ☐
160. *Κρινθίου. Οἰκανοῦ.* ☐ (ρόδον).
161. Ἐπὶ Σοστράτου. Ὑακιν- 166. Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ἀγρια-
θίου. ☐ νίου. ☐
» Ἐπὶ Σοστράτου. Ὑακιν- » Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ἀρτα-
θίου. ☐ μιτίου. ☐
» Ἐπ' ἱερέως Σοστράτου. » Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Θεωδαι-
Ὑακινθίου. ☐ σίου. ☐
162. Ἐπὶ Συμμάχου. ☐ » Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Δαλίου. ☐
(ρόδον). » Ἐπὶ Σωσικλεῦς. Ὑακιν-
» υοχαμμυς *ἱπΕ.* ☐ (Ἡλίου). ☐
» Ἐπὶ Συμμάχου. Ἀγρια- » Ἐπ' ἱερέως Σωσικλεῦς.
νίου. ☐ Καρνείου. ☐
» Ἐπὶ Συμμάχου. Δα- » υομαναΠ. *ζωελκισωΣ ἱπΕ.*
λίου. ☐ ☐ (ρόδον).
» Ἐπὶ Συμμάχου. Δα- 167. Ἐπὶ Τειμαγόρα. ☐ (Εἰ
λίου. ☐ ἀντὶ Ι).
» Ἐπὶ Συμμάχου. Ὑακιν- » Ἐπὶ ἱερέως Τειμαγόρα. ☐
θίου. ☐ » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Ἀγρια-
» Ἐπὶ Συμμάχου. Πανά- νίου. ☐
μου. ☐ » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Ἀρταμι-
163. Στράτονος. Δαλίου. ☐ σίου. ☐ (ρόδον).
164. Ἐπὶ Σωδάμου. ☐ (ρόδον). » υιλαιΔ. *αρογαμῖΤ ζωερει*
» Ἐπὶ Σωδάμου. ☐ (Ἡλίου). ☐ ἱπΕ. ☐
» Ἐπὶ Σωδάμου. Θεσμοφο- » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Ὑακιν-
ρίου. ☐ θίου. ☐
» Ἐπὶ Σωδάμου. Ἀγρια- » Ἐπὶ Τειμαγόρα. *μινθίου.*
νίου. ☐ ☐ (Ζ ἀντὶ Σ)
» Ἐπὶ Σωδάμου. Καρ- » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Σμιν-
νείου. ☐ θίου. ☐
» Ἐπὶ Σωδάμου. Πανά- » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Πανά-
μου. ☐ μου. ☐
» Ἐπὶ Σωδάμου. Πανάμου » Ἐπὶ Τειμαγόρα. Πανάμου. ☐

- (ρόδον).
- » Ἐφ' ἱερέως Τιμαγόρα. Πανάμου. ○ (ρόδον).
168. Ἐπὶ Τιμαράτου. ○
169. Τιμάρχου. Ἀγριανίου. □
170. Ἐπὶ Τιμασαγόρα. Ὑακινθίου. □
- » Ἐπὶ Τιμασαγόρα. Σμινθίου. □
171. Ἐπὶ Τιμοδίκου. Θεσμοφορίου. □
- » Ἐπὶ Τιμοδίκου. Ὑακινθίου. □
172. Ἐπὶ Τιμοθέου. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Τιμοθέου. Ἀρταμιτίου. □
- » Ἐπὶ Τιμοθέου. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Τιμοθήου. Δαλίου. □
(Ἡ ἀντὶ Ε)
- » Ἐπὶ Τιμοθέου. Ὑακινθίου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Τιμοθέου. Σμινθίου. □
173. Ἐπὶ Τιμοκλείδα. □
174. Ἐπὶ Τιμοξένου. ○ (ρόδον).
- » Ἐπὶ Τιμοξείνου. Θεσμοφορίου. □
175. Ἐπ' ἱερέως Τιμορρόδου. □
- » Ἐπ' ἱερέως Τιμουρρόδου. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Βαδρομίου. □
- » Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Ἀρτα-
- μινίου. □
- » Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Δαλίου. □
- » Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Ὑακινθίου. □
- » Ἐπὶ Τιμουρρόδου. Πανάμου. □
176. Ἐπ' ἱερέως Τεισαγόρα. □
- » Ἐπὶ Τεισαγόρα. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Τισαγόρα. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Τισαγόρα. Ἀρταμιτίου. □
- » Ἐπὶ Τισαγόρα. Δαλίου. □
- » Ἐπεὶ Τεισαγόρα. Ὑακινθίου. □ (ΕΙ = Ι)
- » Ἐπὶ Τεισαγόρα. Ὑακινθίου. □
- » Ἐπὶ Τισαγόρα. Πανάμου. □
177. Ἐπὶ Τεισαμενοῦ. Ἀγριανίου. □
- » Ἐπὶ Τεισαμενοῦ. Ἀρταμιτίου. □
- » υοι τιματρΑ. υονεμασιεΤ ιπΕ. ○ (Ἡλιος).
- » Ἐπὶ Τεισαμενοῦ. Πανάμου. □
- » υομαναΠ. υονεμασιεΤ ζωερεῖ πΕ. ○ (Ἡλιος).
178. Ἐπὶ Φαινίδα. □ (Stoddart ἀνέγνωσεν ἐσφαλμένως : ἐπὶ Φωνίδα).
179. Φιλαινίου. Πανάμου. □

180. Φιλίππου. Δαλίου. ☐	185. Ἐπὶ Χαιροκλεῦς. ☐
181. Ἐπὶ Φιλοδάμου. Πανά- μου. ☐	» Ἐπὶ Χαροκλεῦς. Πανά- μου. ☐
182. Ἐπὶ Φιλοκράτους. ☐	186. Ἐπὶ Χρυσαγόρα. Πανά- μου. ☐
183. Ἐπὶ Φιλωνίδα. ☐	187. εὐθεαυρX ιπΕ. ☐
184. Χαρίνος. Ἀγριανίου. ☐	» Ἐπὶ Χρυσάθεως. Πανά- μου. ☐
» υοιναιργΑ. ζονιραX. ☐	188. Ἐπὶ Χρυσιδώρου. ☐
(ρόδον).	(ἀκολουθεῖ)
» Χαρίνος. Cμινθίου. ☐	

ΤΑΣΣΟΣ Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΙΣ ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ.

Ὁ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων Σύλλογος συνιδῶν τὸ πλημμελὲς τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διδάσκεται ἡ ἑλλ. γλῶσσα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς παιδευτηρίοις, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐξευρεθῇ ἄλλη ἀρμοδιωτέρα μέθοδος, συνέστησεν ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον προσεκάλεσε τοὺς ἡμετέρους λογίους ἵνα ἀποφανθῶσι περὶ αὐτῆς.

Εἰς τὴν πατριωτικὴν ταύτην πρόσκλησιν ἀπήντησε μέχρι τοῦδε μετ' οὐ μικρᾶς εὐστοχίας καὶ ἰκανότητος ὁ ἐν Μασσαλίᾳ καθηγητὴς κ. Μαρῖνος Δ. Βεργωτῆς, καὶ τὸ δοκίμιον αὐτοῦ ἐπαινεθὲν ὑπὸ τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπῆς ἐτυπώθη δαπάνῃ τοῦ Συλλόγου τὸ 1873.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ θέμα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, ὥς ἀφορῶν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν ὅλης τῆς ἑλλ. νεότητος, ἀφ' ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀληθὴς πρόοδος καὶ εὐημερία τοῦ ἡ-

μετέρου ἔθνους, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα δὲν ἐκρίθησαν ἱκανά, ὥστε νὰ διαλευκάνωσι δεόντως τὸ θέμα τοῦτο καὶ νὰ ἐκρίζωσι προλήψεις πεπαλαιωμένας παρ' ἡμῖν περὶ ἐκπαιδεύσεως, λαμβάνω καὶ ἐγὼ τὸ θάρρος νὰ εἴπω βραχέα περὶ αὐτοῦ. Περιορίζομαι δὲ πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν προταθέντων τριῶν ζητημάτων, ἡγουν περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις· διότι νομίζω, ὅτι ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου ἐξαρτᾶται ἡ λύσις καὶ τῶν δύο ἄλλων ἐπομένων ζητημάτων.

Τὸ πρῶτον ζήτημα σύγκειται ἐκ τριῶν ἐρωτήσεων, Α'.) Τίς ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλλ. γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις; Β'.) ποῖα τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης; καὶ Γ'.) πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ταχύτερον καὶ τελειότερον;

Α'.

Ἵνα ἀπαντήσω εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ πρότερον, τίς εἶναι ἡ πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἡγουν τῆς ἐν γένει διδασκαλίας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ.

Σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ἡ Χριστιανικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις καὶ ἡ διδασκαλία τῶν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἀναγκαίων γνώσεων καὶ δεξιοτήτων. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι τὸ κύριον σχολεῖον τοῦ λαοῦ, ὡς προωρισμένον νὰ μορφώῃ καὶ νὰ παρασκευάζῃ ὅλα τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ νὰ τὰ κατασταίνῃ ἄξια τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς αὐτὰ ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς Ἑλλάδος, εἶναι σχολεῖον ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοτελὲς καὶ ὀφείλει νὰ παρέχῃ εἰς ὅλον τὸν λαὸν τὰς γνώσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς πάντα πολίτην ἀνεξαιρέτως, καὶ διὰ τοῦτο λέγονται κοινὰ γράμματα.

Κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν τοῦ 1870 εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος φοιτῶσι παῖδες	63978
εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα	6414
εἰς τὰ γυμνάσια	1942
καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον	1244

τὸ ὅλον	73578

Πάντες λοιπόν οἱ ἐν Ἑλλάδι σπουδάζοντες γράμματα εἶναι ὀλίγον πλείότεροι τοῦ εἰκοστοῦ μέρους τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἀναβαινόντων εἰς 1457874. Ὅθεν εἶναι πολὺ ὀλίγοι οἱ ἐν Ἑλλάδι σπουδάζοντες παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς εἰς τὰ ἄλλα πεπολισμένα κράτη· διότι ἐν Σαξονίᾳ π. χ. σπουδάζουσιν ἐξ ἑκατὸν κατοίκων 18,40, ἐν Πρωσσίᾳ 15,50, ἐν Σουηδίᾳ 13,60, ἐν Βυρτεμβέργῃ 13,20, ἐν Βαυαρίᾳ 13. Διὰ ταῦτα πάντες οἱ ἐν Ἑλλάδι γνωρίζοντες γράμματα εἶναι μόλις ἄρρενες μὲν 207129 θήλεις δὲ 44354

τὸ ὅλον 251483

δηλ. οἱ μὲν ἄρρενες εἶναι τὰ 28,24 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, οἱ δὲ θήλεις τὰ 6,30 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἐὰν δ' ἐξαίρεθῶσι τὰ μέχρι πέντε ἐτῶν βρέφη, ἦτοι ἄρρενα 104858 καὶ θήλεα 102149

τὸ ὅλον 207007,

οἱ ἐγγράμματοι ἄρρενες εἶναι 32,96 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, οἱ δ' ἐγγράμματοι θήλεις 7,37 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι ἐντελῶς ἀγράμματοι εἶναι ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν ὑπὲρ τὰ $\frac{2}{3}$, ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν ὑπὲρ τὰ 92 ἑκατοστὰ· εἰς 55 δὲ δῆμους τῆς Ἑλλάδος οὐδεμία γυνὴ ὑπάρχει γινώσκουσα γράμματα.

Τὴν μεγάλην ταύτην ἀγραμματισμὸν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀκόμη εὐρίσκεται ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ μετὰ πεντηκονταετῇ ἀνεξαρτησίᾳ καὶ μετὰ τεσσαρακοντίαν ἀφ' ὅτου ἐξεδόθη ὁ ἀξιόλογος περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως νόμος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπροίκισεν ἡμᾶς τὸ 1834 ἡ Βαυαροκρατία, πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν μὴ ἐφαρμογὴν τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου καὶ μάλιστα τοῦ 6^{ου} ἀρθρου, τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῖ ὅλους τοὺς παῖδας νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας των μέχρι τοῦ δωδεκάτου συμπεπληρωμένου, καὶ ἐπιβάλλει ποινὰς εἰς τοὺς γονεῖς τοὺς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τέκνα των νὰ φοιτῶσι τακτικῶς. Τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ νόμου οὐδέποτε κατὰ δυστυχίαν ἐφηρμόσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐνῶ ὅλα τὰ πεπολισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης χρεωστοῦσι τὴν πρόοδόν των κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως ταύτης.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΑΛΑΤΗΣ

Ἐκ τῆς προειρημένης στατιστικῆς μανθάνομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰ ἐλλ. σχολεῖα μεταβαινόντων παίδων εἶναι μικρότατον μῦρον τῶν ὅσοι φοιτῶσιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ μάλιστα τῶν ὅσοι ὀφείλουσι νὰ φοιτῶσι. Διότι ὑπὲρ τὰ 9/10 τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν μεταβαίνουν εἰς τὰ ἐλλ. σχολεῖα, ἀλλὰ τρέπονται ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον.

Τοῦτο εἶναι εἰς ἐκ τῶν λόγων, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολεῖῳ δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται τοιοῦτοτρόπως ὥς ἐὰν ἔμελλον νὰ μεταβῶσι πάντες εἰς τὸ ἐλλ. σχολεῖον, ὥς γίνεται δυστυχῶς εἰς τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια οἱ παῖδες πάντες καὶ αὐτὰ τὰ κοράσια διδάσκονται μηχανικῶς μέρος τοῦ τυπικοῦ τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μὲ ὅλους τοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀπηρχαιωμένους τύπους, τὰ ὅποια ὄχι μόνον ἀνωφελῆ εἶναι εἰς αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν νοητικὴν ἀνάπτυξιν, εἰς δὲ τὴν ἀνωτέραν κλάσιν ὑποχρεοῦνται ν' ἀναγινώσκωσι κείμενον ἢ χρηστομάθειαν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ὥς ἄλλοτε εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα τὴν ὀκτάηχον καὶ τὸ ψαλτήριον, ἵνα δῆθεν τριβῶσι καὶ παρασκευασθῶσι διὰ τὸ ἐλλ. σχολεῖον. Ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πρέπει νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ ἀναπτύσσωσι τὰς ἡθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις των τοιοῦτοτρόπως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ προοδεύσωσιν, εἴτε εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἐπιδοθῶσιν, εἴτε εἰς ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Θέλει δὲ ἐκπληρωθῆ ἔτι μᾶλλον ὁ προορισμὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐὰν αὐτὸ ἀνυψωθῇ, ὥστε νὰ συμπεριλαμβάνῃ εὐρύτερον κύκλον μαθημάτων, ὅσοι εἶναι ἀναγκαῖοι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ μάλιστα ἐὰν καὶ τὰ ἀτελῆ ἐλλ. σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια μικρὰν ὀφέλειαν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον λαμβάνουσι τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ, συγχωνευθῶσι μὲ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ὥς ἔγραφε καὶ ὁ μακαρίτης Δ. Σ. Μαυροκορδάτος.

Τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν ἐθεώρησαν πάντοτε κυριώτατον μέλημα τῆς πολιτείας καὶ σοφαὶ κυβερνήσεις καὶ μεγαλοπράγμονες πολιτικοὶ καὶ βαθεῖς φιλόσοφοι, καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως αὐτῆς πλεῖστα ὅσα ἐγράφησαν καὶ γράφονται ἐν τοῖς πεπολισμένοις ἔθνεσι καὶ μάλιστα ἐν τῇ βαθυπαιδεύτῳ καὶ εὐδαίμονι Γερμανίᾳ.

Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἐν Πολιτικοῖς VIII, Κ. 1. λέγει αὖ «Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τὴν τῶν νέων παιδείαν, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσει· καὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν οὐ γινόμενον τοῦτο βλάπτει τὰς πολιτείας» ὁ δὲ λόρδος Brougham εἶπε «Τὸ ἀλφάβητον τοῦ δημοδιδασκάλου εἶναι ἰσχυρότερον τῆς λόγχης τοῦ στρατιώτου». Ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων τούτων ἐπεβεβαιώθη ἐξ ἄλλων τε πολλῶν καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ τελευταίου μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Γάλλων πολέμου. Καὶ δικαίως· διότι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι ἡ βάσις καὶ τὸ θεμέλιον, ἐφ' ᾧ στηρίζεται ἡ ἀληθὴς ἰσχὺς καὶ εὐδαιμονία τῶν ἐθνῶν· αὕτη μορφώνει ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς τὸν λαόν καὶ τὸν καθιστᾷ φιλόπονον, φίλον τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, εὐπειθῆ εἰς τοὺς νόμους καὶ πρόθυμον ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνιστήν. Πᾶσα λοιπὸν πολιτεία, ἥτις θέλει νὰ ἀνθῇ καὶ νὰ προοδεύῃ κατὰ τὴν τάξιν, ἡσυχίαν, ἀσφάλειαν, εὐδαιμονίαν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν εὐεξίαν τῶν ἐαυτῆς πολιτῶν, ἥτις θέλει νὰ προάγῃται ἀδιαλείπτως στηριζομένη ἐπὶ τῆς στερεᾶς βάσεως τῶν κοινοτάτων τούτων ἀγαθῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὀφείλει νὰ παρέχῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κατώτατον πολίτην τὴν εὐκολίαν, ἵνα ἀποκτήσῃ τὴν ἀναγκαίαν ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἥτις διαδιδόμενη εἰς πάντα τὸν λαόν ἐξασφαλίζει τὴν δεσποτείαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ καθιστᾷ τὴν πολιτείαν ἰσχυράν καὶ εὐδαίμονα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πρέπει νὰ εἶναι, νὰ ἀναπτύσῃ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς τοὺς παῖδας καὶ νὰ τοὺς προπαρασκευάζῃ κυρίως πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον, ἔπεται ὅτι ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ διδασκόμενα μαθήματα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει πάντοτε νὰ ἀφορῶσι.

Τὸ πρῶτον δὲ καὶ κυριώτατον ἐκ τῶν μαθημάτων τῶν δυνάμενων νὰ συντελέσωσι πρὸς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ τῆς ἑλλ. γλώσσης. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς οὗτος τότε μόνον ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἀρχίζωμεν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλλ. γλώσσης ἀπὸ τὴν τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἥτις εἶναι ἡ μητρικὴ τοῦ παιδὸς γλῶσσα, ὅταν δηλ. διδάσκωμεν κατὰ πρῶτον τὸν παῖδα

ΜΟΟΗΚΗ
ΦΑΛΤΑΤΣ

τὴν ἑλλ. γλῶσσαν, ἣ ὁποία τῶρα λαλεῖται καὶ γράφεται ὑπὸ τῶν λογίων, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τοὺς ὅρους, τοὺς τύπους καὶ τὰς συντάξεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας τῶρα μεταχειριζόμεθα, καὶ παρατρέχοντες κατὰ πρῶτον πᾶν ὅτι εἶναι ἄχρηστον, εἰς δὲ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἰσάγωμεν ἔπειτα τοὺς παῖδας τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἀνώτερον βαθμὸν ἐκπαιδεύσεως, ἀφοῦ πρότερον ἐξασκηθῶσι δεόντως εἰς τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν καὶ δι' αὐτῆς ἀναπτυχθῶσι διανοητικῶς. Ἡ σειρά αὕτη τῆς διδασκαλίας εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ φυσικὴ καὶ ὀρθή· διότι εἰς πᾶσαν στοιχειώδη διδασκαλίαν πρέπει νὰ προχωρῶμεν ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὰ ἀπώτερα, ἐκ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα, ἐκ τῶν εὐκολωτέρων εἰς τὰ δυσκολώτερα, ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα· ἡ δὲ νῦν λαλουμένη ἑλλ. γλῶσσα εἶναι εἰς τὸν ἑλληνόπαιδα πολὺ πλησιεστέρα, ἀπλουστέρα, εὐκολωτέρα καὶ γνωστοτέρα τῆς ἀρχαίας, καὶ αὕτη θέλει χρησιμεύσει εἰς αὐτὸν ὡς μέσον ἀναπτύξεως τῶν διανοητικῶν δυνάμεων του.

Τὴν νέαν ἑλληνικὴν φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ καὶ ὁ ἡμέτερος Γερμανὸς νομοθέτης διατάσσων ἐν τῷ 1 ἄρθρῳ τοῦ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμου νὰ διδάσκηται *Κατήχησις, στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις, γραφὴ κ.τ.λ.* Διότι ὁ νόμος οὗτος συνετάχθη κατὰ μίμησιν τῶν περὶ δημοτικῶν σχολείων γερμανικῶν νόμων, οἵτινες πάντες διατάσσουσι νὰ διδάσκωνται *Religion, Anfangsgrunde der Deutschen Sprache, Lesen κ.τ.λ.*, ἤγουν, ἱερὰ, στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς, ἀνάγνωσις κ.τ.λ. "Ὅ,τι δὲ εἶναι ἡ γερμανικὴ γλῶσσα πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, εἶναι πρὸς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἡ νέα ἑλληνικὴ. "Ἐπειτα, ἐνῶ τὰ ἄρθρα 10 καὶ 11 ἀπαιτοῦσι παρὰ μὲν τοῦ διδασκάλου τῆς β'. τάξεως νὰ γνωρίζῃ τὴν *ἑλληνικὴν τοσοῦτον ὥστε νὰ ὀρθογραφῇ καὶ νὰ ἐκθέτῃ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς τὰς ιδέας του*, παρὰ δὲ τοῦ τῆς γ'. νὰ *ἀναγινώσκῃ τοὺς ἀπλοῦς, νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀριθμῇ ἐλευθέρως κ.τ.λ.*, θὰ ᾔτο πολὺ παράλογον νὰ ἀναθέτῃ εἰς τοὺς τοιοῦτους διδασκάλους τὴν διδασκαλίαν τῶν στοιχείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Οὕτως ἐνόει τὸν νόμον καὶ ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῶν δημοτικῶν

σχολείων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθύνας αὐτὰ ἐπιτυχῶς μακαρίτης Ἰωάν. Κοκκῶνης εἰς τὸν Ὁδηγόν του τὸν τρεῖς κατὰ βασιλ. διάταγμα ἐκδοθέντα· διότι ἐν σελ. 207 λέγει «δὲν ἐννοοῦμεν δ' ἐνταῦθα, ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν γραμματικούς ἐντελεῖς τοὺς μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀλλὰ νὰ δώσωμεν εἰς αὐτοὺς συνοπτικὰς γνώσεις περὶ τῶν μερῶν καὶ τῆς συνθέκης, περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς καὶ ἐκθέσεως τοῦ λόγου, ὥστε νὰ ἐννοῶσι τὴν γλῶσσαν νὰ λαλῶσι καὶ ἐκθέτωσι διὰ τῆς γραφῆς, ὅσον τὸ δυνατόν ὀρθῶς τακτικῶς καὶ εὐλήπτως τὰς ἐννοίας. Οἱ δὲ νούτω προπαιδευόμενοι, ἂν μὲν ἐξελθόντες τῶν δημοτικῶν σχολείων μείνωσιν εἰς τὴν τάξιν τοῦ λαοῦ, θέλουσιν ἔχει καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὸ μάθημα ἱκανὰς καὶ χρησιμωτάτας πρὸς τὴν κατάστασιν των γνώσεις· ἂν δὲ μεταβῶσιν εἰς ἀνώτερα σχολεῖα, θέλουσιν ἔχει τὰς ἀπαιτουμένας ὀρθὰς ἀρχὰς εἰς τὸ νὰ προχωρήσωσιν εὐκολώτερα καὶ ταχύτερα εἰς τ' ἀνώτερα μαθήματα.

»Πρὸς κατόρθωσιν δὲ τούτου τοῦ σκοποῦ ἐννοεῖται, ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς διδασκομένη εἰς παιδάρια γραμματικὴ πρέπει νὰ ἐφαρμόζηται εἰς τὰ τῆς λαλουμένης γλώσσης· διότι ἀναντιρρήτως ὁ ἀρχαῖος μαθητὴς δύναται νὰ λάβῃ τὴν ἐννοιαν τῶν μερῶν καὶ τῆς συνθέκης τοῦ λόγου τῆς μητρικῆς του γλώσσης εὐκολώτερον παρ' ἄλλης τινός. Μία λοιπὸν μικρὰ καὶ σύντομος τοιαύτη γραμματικὴ τῆς γλώσσης, καθαρισμένης κατὰ τοὺς τύπους, ὡς λαλοῦσι καὶ γράφουσιν αὐτὴν οἱ λογιώτεροι . . . θέλει δοθῇ εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαρίων μαθητῶν.»

Τοιαῦτα μὲν ἐφρόνει καὶ ἔγραφεν ἐγκρίσει τῆς κυβερνήσεως ὁ πρῶτος διευθυντὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὅστις ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ἐδαπάνησεν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐν Ἑλλάδι δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ὁ μακαρίτης Χριστόπουλος κατὰ γνωμοδότησιν ἐπιτροπῆς διὰ διατάγματος τῆς 23 Ἀπριλίου 1856 ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ὀδηγὸν τοῦ Κοκκῶνη τὴν ἐξῆς τροποποίησιν «Γραμματικὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὀρίζεται ἡ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνης, συντεταγμένη ὅμως ἐπὶ τὸ ἀπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον συνήθεις τύπους, ἐκ-

τὸς τῶν διυικῶν τῶν Ἀττικῶν καὶ τῶν εἰς μι, καὶ τῶν μήπω ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ῥημάτων κ.τ.λ.» Ἴδε Ὁδηγ. ἐκδ. γ'. σελ. ιδ'.

Ἡ νέα αὕτη τροποποιήσις γενομένη ὑπ' ἀνδρῶν αὐτοσχεδιζόντων, ὡς φαίνεται, περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διέστρεψε τὸν νόμον καὶ συνήργησεν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν ὁσημέραι ἐπιτεινομένην ἡμιμάθειαν, τὴν ὑποίαν, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἐκπαιδεύσεως κ. I. Βαλασόπουλος εἰς τὴν ἀπὸ 3 Ἰουλίου 1874 ἐγκύκλιόν του, δὲν δύναται τις κατ' ἀξίαν νὰ ἐλεεινολογήσῃ. Ἀντιφάσκει δὲ ἡ διάταξις αὕτη καὶ πρὸς ἑαυτὴν διότι ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ὀρίζει νὰ εἶναι ἡ γραμματικὴ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἡ μόνη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, κατωτέρω διατάσσει νὰ περιέχῃ αὕτη μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἥγουν τὸ θέλω γράψαι, ἔχω γράψαι, εἶχον γράψαι, θέλω γραφθῆ, εἶμαι καὶ ἦμην γεγραμμένος κ.τ.λ. διότι οἱ τύποι γράψω, γέγραφα, ἐγεγράφειν, γραφθήσομαι, γέγραμμαι, ἐγεγράμμην, δὲν εἶναι συνήθεις εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος, οὐδὲ θὰ γείνωσί ποτε. Διὰ ταῦτα ἂν καὶ πολλάκις ἐπανελήφθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὁ διαγωνισμὸς περὶ συντάξεως γραμματικῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καὶ πολλοὶ λόγιοι ἐπαρουσίασαν εἰς αὐτὸν δοκίμια, οὐδεὶς ὅμως ἐπέτυχεν· διότι οὐδεὶς δύναται νὰ συμβιάσῃ τ' ἀσυμβίαστα.

Σκοπὸς λοιπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις εἶναι διπλοῦς, ὁ πρῶτος εἶναι νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἐγκρατῆ τῆς ἐλλ. γλώσσης τόσον, ὥστε νὰ δύναται νὰ μεταχειρίζεται αὐτὴν μετ' εὐκολίας ὡς ὄργανον τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πνευματικῆς συγκοινωνίας, εἴτε μεταδίδων δι' αὐτῆς τὰ ἰδικά του διανοήματα εἴτε μεταλαμβάνων τὰ τῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως ὡς μέσον μαθήσεως καὶ παιδεύσεως. Δεύτερος δ' ἔτι μᾶλλον ὑψηλότερος σκοπὸς εἶναι ἢ πρέπει νὰ εἶναι, ἵνα διὰ τῆς γλώσσης ἀναπτύσσωμεν καὶ μορφώσωμεν τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός. Ἡ δύναμις τοῦ λέγειν εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ διανοεῖσθαι καθὼς

οὐδεμία διανόησις ὑπάρχει ἄνευ ιδέας, οὕτω καὶ οὐδεμία ιδέα ἐναργῆς ἄνευ λέξεως· ὅθεν πᾶσα μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ γλώσσης μένει κατ' ἀνάγκην εἰς ἄκραν ἐλλειπῆς, ὡς δύναται τις νὰ βεβαιωθῇ τοῦτο ἐκ τῶν κωφαλάλων. Καθὼς δὲ ὁλοκλήρου ἔθνους ἡ γλῶσσα προσδεύει καὶ βελτιοῦται ὅσῳ μᾶλλον αὐτὸ προσδεύει καὶ βελτιοῦται διανοητικῶς, οὕτω καὶ περὶ τοῦ μερικοῦ ἀνθρώπου συμπεραίνομεν, ὅτι ὅσον μεγαλειτέραν ἔχει εὐκολίαν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης του, τόσον ἐντελεστέρα εἶναι καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ νοός του, διότι ὁ πλοῦτος τῆς γλώσσης προϋποθέτει καὶ πλοῦτον ἰδεῶν. Ὅσον δὲ προῖμώτερα οἱ παῖδες ἐκφράζουσι τὰς ιδέας των ἐναργῶς καὶ ὠρισμένως, τόσον ταχύτερα ἀναπτύσσονται διανοητικῶς.

Πρὸς δὲ τούτοις ὅταν ὁ μαθητὴς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ μάθῃ τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς του γλώσσης καὶ δι' αὐτῆς ἐξασκηθῇ δεόντως εἰς τὸ διανοεῖσθαι, θέλει δυνηθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, καὶ εἰς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τὴν σπουδὴν πολὺ εὐκολώτερον νὰ προσδεύσῃ. Διότι τότε θέλει γνωρίζει τὰ τρία τέταρτα σχεδὸν τῆς ἀρχαίας ἐλλ. γλώσσης, τὰ ὅποια ἔχει κοινὰ μὲ τὴν νῦν λαλουμένην, ἔχουν ὅλους σχεδὸν τοὺς τύπους τῶν πτωτικῶν, τοὺς πλείστους τῶν ῥημάτων, τὴν χρῆσιν τῶν ἀκλίτων μερῶν τοῦ λόγου καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς συντάξεως καὶ τὰ περὶ συνθέσεως καὶ παραγωγῆς· ἐκ τούτων δὲ ὀρμώμενος εὐκόλως θέλει μάθει τὰ λοιπὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, καθ' ὃ προχωρῶν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα καὶ μεταχειριζόμενος τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν ὡς ὅρον συγκρίσεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν.

Ἡ μὴ τήρησις τῆς φυσικῆς ταύτης σειρᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἐλλ. γλώσσης εἶναι ἡ κυριώτερα αἰτία, δι' ἣν οἱ ἡμέτεροι παῖδες καὶ μετὰ πολυετῇ σύντονον σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἀπολύονται τῶν Γυμνασίων μὴ γνωρίζοντες νὰ γράψωσι μήτε τὴν ἀρχαίαν μήτε τὴν νέαν, καὶ ὄντες ἀνίκανοι οἱ πλείστοι νὰ ἐκθέσωσι τὴν ἀπλουστάτην ὑπόθεσιν, τόσον δὲ μικρὰν οἰκειότητα καὶ ἀγάπην ἔχουσιν εἰς τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν ἐαυτῶν προγόνων, τὰ ὅποια μορφώνουσι τὴν καρδίαν, ἀναπτύσσουν τὸν νοῦν, ἀνυψοῦσι τὸ φρόνημα καὶ εὐρύνουνσι τὴν διάνοιαν, ὥστε, ἅμα

ἀποφοιτήσωσι, παραιτοῦσιν αὐτὰ ἀνεπιστρεπτὲι καὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν νεωτέρων μυθιστορημάτων καὶ τῶν ἄλλων ἐλαφρῶν προϊόντων τῆς νεωτέρας γαλλικῆς φιλολογίας, μὲ τὰ ὅποια κατακλύζεται ἡ ἁθὼα ἑλληνικὴ κοινωνία. Διότι ὄντες σχεδὸν ἄγλωσσοι καὶ μὴ ἔχοντες τὴν παραμικρὰν νοητικὴν ἀνάπτυξιν εἰσάγονται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, καὶ ἐπειδὴ ἀναγκάζονται νὰ ἀπομνημονεύωσι καθ' ἑκάστην κανόναν γενικοῦς καὶ δυσνοήτους καὶ τύπους πολυποικίλους, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦσι τὴν χρῆσιν, λαμβάνουσιν ἀποστροφὴν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸ μάθημα.

Ὁρῶμεν δὲ ἅ κατὰστέσωμεν τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν βάσιν τῆς παιδείσεως τῶν ἡμετέρων παιδῶν καὶ διὰ τὸν ἑξῆς λόγον, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ κανονίσωμεν καὶ νὰ βελτιώσωμεν αὐτὴν καὶ τὴν κατὰστέσωμεν ἱκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν μέγιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ προορισμὸν τῆς. Διότι ἡ νῦν ὑπὸ τῶν λογίων γραφομένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μηχανισμὸν πολὺ ἀπλούστερον τῆς ἀρχαίας, ὄντος καὶ τοῦ τυπικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ πολὺ συντομωτέρου, εἶναι ὡς ἐκείνη εὐφωτος καὶ εὐπλυστος, πρὸς δὲ τούτοις εἶναι ἡ μόνη μεταξὺ τῶν ζώσων γλωσσῶν, ἣτις δύναται μετὰ μεγίστης εὐκολίας νὰ συμ-προσδεύῃ μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ οὐ μόνον προσλαμβάνουσα λέξεις ἀπὸ τοὺς ἀκενώτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ δημιουργοῦσα νέας. Διὰ τὰ πλεονεκτήματά της ταῦτα, τὰ ὅποια οὐδεμία ἄλλη γλῶσσα ἔχει συνηνωμένα, κρίνεται ὑπὸ πολλῶν λογίων τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἱκανὴ ὥστε διορθωθείσα ἱκανῶς νὰ κατὰστῇ κοινὴ γλῶσσα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ διότι ἔχει πολὺπλοκον καὶ πολυσύνθετον μηχανισμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐκμάθησις αὐτῆς ἀπαιτεῖ πολλὸν κόπον καὶ χρόνον, ὃ δὲ σημερινὸς αἰὼν προτιμᾷ τὰς γλώσσας, αἵτινες εἶναι εὐκολώτεραι καὶ ἀπλούστεραι. Ἰδοὺ δὲ τί ἔγραφε περὶ τούτου τὸ 1866 εἰς τὸ ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ Βρετοῦ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν σοφὸς καὶ πολὺς ἐν τῷ περὶ τῆς ἑλλην. γλώσσης κ. Φίλιππος Ἰωάννου « Ἀληθῶς εἶναι δύσκολον νὰ ἀχθῇ ὁροθετικὴ τις γραμ-

μὴ χωρίζουσα ἀκριβῶς τὰς δύο γλώσσας, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν· ἀλλ' ὅμως εἶναι χρεῖα νὰ συσταλῇ τοῦλάχιστον ὅσον δυνατὸν ἡ νῦν λίαν εὐρεῖα μεθόριος αὐτῶν ζώνη, ἵνα ὀρισθῇ καὶ διατυπωθῇ ἱκανῶς, μάλιστα κατ' εἶδος, ἥτοι κατὰ τὸ γραμματικὸν αὐτῆς μέρος, ἡ νῦν κοινὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ἀπαιτεῖται δὲ πρὸς τοῦτο νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν αἰετοτε τὸν τύπον, ὃν ἐνεκόλαψεν εἰς αὐτὴν, ὡς ὀρθῶς ὁ κ. Ἐγγερὸς λέγει, εἰς διάστημα τοσούτων αἰώνων ἡ ἔμφυτος τοῦ λαοῦ πρὸς διάπλασιν τῆς γλώσσης ὁρμὴ, ἀφειθεῖσα ἄνευ διδασκαλίας καὶ τῆς ἐν σχολείοις ὁδηγίας. Τὸν ῥηθέντα τύπον πολλαχοῦ βαρβαρίζοντα δυνάμεθα μὲν καὶ ὀφείλομεν νὰ διορθώσωμεν ἱκανῶς καὶ καταστήσωμεν ὁμοιότερον πρὸς τὸν τῆς ἀρχαίας, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ ἐξαλείψωμεν. Τὸ προῖόν ἐκεῖνο τοῦ πνεύματος, ὅπερ ὀνομάζεται γλῶσσα, ὁμοιάζει μὲ τὰ ἐνόργανα προῖόντα τῆς φύσεως, ἅτινα ἔχουσιν ὠρισμένον τινὰ τύπον μὴ δυνάμενον νὰ ἐξαλειφθῇ χωρὶς καταλῦσιν καὶ αὐτῶν τούτων. Ἡ κοινὴ ἄρα γλῶσσα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους θέλει μείνει πάντοτε πολὺ διάφορος τῆς ἀρχαίας οὐχὶ μόνον κατὰ τὸ λεξικὸν (ὅπερ θέλει περιέχει πλείστας λέξεις μὴ εὐνοσκομίας εἰς τὸ ἀρχαῖον, θέλει στερεῖσθαι πλείστων ἄλλων ἀχρήστων καταστασῶν, καὶ θέλει δίδει εἰς πολλὰς τῶν ἀρχαίων λέξεων σημασίαν διάφορον τῆς ἀρχαίας), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν γραμματικὴν, μάλιστα δὲ κατὰ ταύτην· διότι νομίζω ἀδύνατον τὴν κοινὴν χρῆσιν ἥτοι τὴν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἰσαγωγὴν τοῦ ἀπλοῦ μέλλοντος καὶ ἀπλοῦ παρακειμένου τῶν ἀρχαίων, τὸν ἐξορισμὸν τῶν συνθέτων χρόνων τῆς ὑποθετικῆς ἐγκλίσεως καὶ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν σύνταξιν, ἥτις εἶναι ἀνομοιοτάτη πρὸς τὴν τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης. Τούτων οὕτως ἐχόντων φρόνιμον εἶναι νὰ καταλίπωμεν τὸν λογισμὸν τῆς χιμαιρικῆς ἀναστάσεως τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης, νὰ σπουδάζωμεν δὲ μὲ πλείωτέραν πρὸς ἀλλήλους ἀρμονίαν νὰ διατυπώσωμεν μὲν κατ' εἶδος, νὰ πλουτίσωμεν δὲ καθ' ὕλην τὴν νῦν κοινὴν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους γλῶσσαν καὶ καταστήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν ἔθνους ἐλευθέρου, προεξάρχοντος τῶν ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀξιούντος νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὰ εἰς τὸν πολιτισμὸν. Ἄς σκεφθῶμεν καλῶς.

Ἐὰν καθιστῶμεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τόσον δύσκολον τὴν ἐκμάθησιν καὶ χρῆσιν καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, ἀναγκάζοντες αὐτὸν νὰ διδάσκηται μετὰ πόνων πολλῶν καὶ μεταχειρίζεται τύπους καὶ συντάξεις τόσον ξένα εἰς αὐτὸν, τόσον δυσμάθητα καὶ δύσχρηστα· ἐὰν καθιστῶμεν εἰς αὐτὸν τόσον δυσμεταχείριστον αὐτὸ τὸ ὄργανον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ τῆς εἰς ἄλλους μεταδόσεως τῶν ἐννοημάτων αὐτοῦ, δεσμεύομεν αὐτοῦ τοὺς πόδας, δυσκολύνομεν τὰ μάλιστα τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰ πρόσω αὐτοῦ κίνησιν, ἐπομένως ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν εἰς αὐτὸ προσήκουσαν πνευματικὴν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἡγεμονίαν καὶ τὴν παραδίδομεν εἰς ἄλλα τι ἔθνος ἔχον ὄργανον τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ ἐπιτηδεύτερον, συμφωνότερον πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων γλωσσῶν καὶ πρὸς τὰς πραγματικὰς χρείας τῶν λαῶν ἀρμοδιότερον».

B'.

Ἀναγνωρίσαντες τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολαίῳις, εὐκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης.

Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὰ ὅρια τῆς νῦν γραφομένης ἑλληνικῆς εἶναι ἀόριστα καὶ δυσδιάκριτα, διότι ἀδιαλείπτως ἡ γλῶσσα προσδεύει προσλαμβάνουσα νέα πλούτη καὶ κάλλη ἀπὸ τοὺς ἀκενώτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι λόγος ἰσχυρὸς ὥστε νὰ μᾶς ἀποτρέφῃ τοῦ νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν ὡς βᾶσιν τῆς ἡμετέρας παιδεύσεως καὶ ἐπομένως νὰ μανθάνωμεν αὐτὴν καθὼς τώρα λαλεῖται καὶ γράφεται ὑπὸ τῶν λογίων, καὶ ὡς τοιαύτην νὰ πραγματευώμεθα αὐτὴν γραμματικῶς. Διότι τοιαύτη πρόοδος καὶ μεταβολὴ συμβαίνει πάντοτε εἰς ὅλας τὰς ζώσας γλώσσας· μόναι αἱ νεκραὶ μένουσι στάσιμοι, αἱ δὲ ζῶσαι συμβαδίζουσι μὲ τὴν διανοητικὴν πρόοδον τῶν λαλούντων αὐτὴν ἐθνῶν· καὶ ὅμως ὅλα τὰ πεπολισμένα ἔθνη ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι γραμματικὰς τῆς μητρικῆς τῶν γλώσσης γεγραμμένας ἀνέκαθεν, καὶ ὅτε αἱ γλῶσσαι τῶν ἦσαν ἐν σπαργάνοις, καὶ τὴν

μητρικὴν τῶν γλῶσσαν μεταχειρίζονται πάντοτε ὡς βάσιν τῶν σπουδῶν τῶν.

Τῆς νῦν γραφομένης ἑλληνικῆς γλώσσης τὰ ὅρια περιέγραψε πολὺ σοφῶς ὁ κ. Φίλιππος Ἰωάννου εἰς δύο διατριβὰς αὐτοῦ ἐκδοθείσας ἐν τῷ ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1863 ἔτους τοῦ Μαρίνου Βρετοῦ. Ἐκ τούτων δὲ νομίζω ὅτι πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀρκετὰ νὰ διδάσκωνται ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τὰ ἑξῆς· 1) Πρότασις, λέξις, συλλαβή, γράμματα, τόνοι, πνεύματα, συναίρεσις, ἔκθλιψις· 2) τὰ μέρη τοῦ λόγου, αἱ τρεῖς κλίσεις, πλὴν τῆς δευτέρας Ἀττικῆς καὶ τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ· 3) ἐπιθέτα, παραθετικά, ἀριθμητικά, συμφωνία ἐπιθέτου μετ' οὐσιαστικοῦ· 4) ἀντωνυμῖαι, ἐγκλιτικά· 5) ῥῆμα καὶ μετοχή, περιορισμένα εἰς τοὺς τύπους τοὺς ὁποίους τῶρα μεταχειρίζομεθα ἐν τῇ γραπτῇ γλώσσῃ, παραλειπομένου τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ, τῆς εὐκτικῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰσέτι ἀχρήστων, καὶ εἰς αἰχομένου τοῦ συνθέτου μέλλοντος, παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελικοῦ, τῶν δὲ εἰς μι ῥημάτων, ὅσα τινὲς τῶν λογίων μεταχειρίζονται εἰς τὸ γράφειν, κατατασσομένων εἰς τὰ ἀνώμαλα· 6) χρῆσις τῶν ἀκλίτων μερῶν τοῦ λόγου· 7) πρότασις ἀπλῆ, πεπλατυσμένη, προσδιορισμοὶ τῶν μερῶν αὐτῆς, ἀντικείμενα, τροπὴ παθητικῆς συντάξεως εἰς ἐνεργητικὴν καὶ τὰτάπαλιν, μέσον ῥῆμα, σύνθεσις προτάσεων, τέλειος λόγος, χρῆσις τῆς Προστακτικῆς καὶ Ὑποτακτικῆς, τροπὴ τῆς δευτερευούσης προτάσεως εἰς παρενθετικὴν μετοχὴν, γενικὴ ἀπόλυτος, στίξις· 8) κατασκευὴ λέξεων, ἔχουν παραγωγὴ καὶ σύνθεσις.

Ταῦτα πάντα πρέπει νὰ εἶναι ἐκτεθειμένα συντομώτατα καὶ ἀπλούστατα, ὥστε νὰ περιλαμβάνωνται εἰς ὅχι πλείοτερα τῶν δύο τυπογραφικῶν φύλλων, καὶ νὰ δύναται ὁ μαθητὴς οὐ μόνον νὰ τὰ διέλθῃ ὅλα ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξασκηθῇ εἰς αὐτὰ πρακτικῶς.

Μαθόντες δὲ ταῦτα οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ καθίστανται ἐπιτηδεότεροι εἰς τὸν πρακτικὸν βίον· ὅσοι δ' ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμήσωσιν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, ὄντες ἤδη ἀρκετὰ ἐγκρατεῖς τῆς μητρικῆς τῶν γλῶσσης καὶ γνωρίζοντες τὸ μέγιστον μέρος τοῦ τυπικοῦ καὶ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαία ἔχει κοινὰ

μετὰ τῆς νέας, πολὺ εὐκολώτερα καὶ ταχύτερα μαθάνουσι καὶ τοὺς ὑπολοίπους τύπους τῆς ἀρχαίας καὶ τὴν πολυπλοκωτέραν σύνταξιν αὐτῆς, προχωροῦντες ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα, καὶ συγκρίνοντες ταῦτα πρὸς ἐκεῖνα.

Ὅταν ὁ μαθητὴς διδαχθῇ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τὰ προεξηρημένα μέρη τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς καὶ ἐξασκηθῇ δεόντως εἰς αὐτὰ καθ' ἣν μέθοδον παρακατιόντες θέλομεν ἐξηγήσει, θέλει κατασταθῇ ἱκανὸς νὰ ἐννοῇ τὰ νῦν εἰς τὴν καθαρὰν γλῶσσαν ἡμῶν γραφόμενα βιβλία καὶ περιοδικὰ συγγράμματα καὶ ποιήματα. Τοῦτο δὲ νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετὸν καὶ δὲν πρέπει ν' ἀπαιτήσωμεν μεγαλύτερον βαθμὸν γνώσεως τῆς ἐλλ. γλώσσης παρὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία θέλει μὲν ἐννοεῖ ἀρκετὰ, θέλουσι δὲ διαφεύγει αὐτὸν μονολεκτικοί τινες τύποι ῥημάτων, καὶ τινες συντάξεις· ἀλλὰ τούτων τὴν τελειότεραν γνώσιν νομίζω ἀναγκαῖον ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου.

Γ'.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν τελευταίαν ἐρώτησιν, πῶς δύνανται νὰ διδαχθῶσι ταῦτα ταχύτερον καὶ τελειότερον;

Κατὰ τὸν διάσημον παιδαγωγὸν τῆς Πρωσσίας Δειστερβέγον τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν μαθάνομεν ὅχι καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰς ξένας. Διότι αἱ μὲν ξέναι γλῶσσαι εἶναι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδὸς πάντῃ ξέναι, εἶναι ἐκτὸς αὐτοῦ, τὴν δὲ μητρικὴν του γλῶσσαν κατέχει ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ἐπταετοῦς ἡλικίας, θηλάσας αὐτὴν τρόπον τινὰ μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ διδάσκηται αὕτη καθ' ἣν μέθοδον διδάσκονται ἐκεῖναι. Τὴν μὲν μητρικὴν του γλῶσσαν μαθαίνει ἕκαστος ἀμέσως μετὰ τῶν ἐποπτικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διαθέσεων· ὅθεν αὕτη εἶναι συνδεδεμένη οὕτω μετὰ τῶν αἰσθητικῶν τούτων ἀντιλήψεων, ὥστε αὗται μὲν τὰς λέξεις, αἱ δὲ λέξεις ταύτας ἀναπολοῦσιν ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν του, ὡς πράγματα σχετικὰ καὶ ἀλληλἐνδετα. Ἐξ ἐναν-

τίας ὅταν τις ἀρχίζῃ νὰ διδάσκηται ξένην γλῶσσαν, ἐκάστη λέξις, ἣν μανθάνει, ἔχει πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰς ιδέας σχέσιν ὅχι ἄμεσον ἀλλ' ἔμμεσον, διὰ τῶν λέξεων τῆς μητρικῆς του γλώσσης, αἱ ὁποῖαι σημαίνουσι ταῦτα. Εἰς μὲν τὰς ξένας γλώσσας ἐκάστη λέξις παρίσταται εἰς τὸν νοῦν κεχωρισμένη καὶ ὡς τοιαύτην πρέπει νὰ μανθάνωμεν αὐτήν, εἰς δὲ τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν ὁ νοῦς συλλαμβάνει ἐνταυτῷ τὸ ὅλον, ὁλόκληρον πρότασιν, ἐκφράζουσαν τελείαν ἔννοιαν, καὶ πᾶσα ὁμιλία ἐν αὐτῇ γίνεται διὰ συνεχοῦς ἐκφράσεως κρίσεων, ἐπομένως πάντοτε δι' ὁλοκληρῶν προτάσεων. Τὴν μητρικὴν του λοιπὸν γλῶσσαν πρέπει νὰ διδάσκωμεν τὸν παῖδα ὅχι ὡς ξένην, ἐπομένως ὅχι διὰ τῆς θεωρίας τῶν σχηματισμῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτοὺς, οὐδὲ δι' ἀποστηθίσεως τύπων καὶ κανόνων γενικῶν, ἀλλὰ διὰ πρακτικῶν παραδειγμάτων, ἡγουν παρουσιάζοντες εἰς τὸν παῖδα ἐννοίας εὐκρινεῖς, καὶ ὅσον τὸ δυνατόν αἰσθητάς διὰ τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, μὲ τοὺς ὁποίους θέλομεν νὰ ἐξοικειώσωμεν τὸν μαθητὴν. Τοῦτο εἰς τὴν ἐν γένει διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον, νὰ καθιστῶμεν δηλ. τὸν μαθητὴν ἐγκρατῆ τῶν λέξεων καὶ τύπων διὰ τῆς πρακτικῆς μεθόδου, παρουσιάζοντες αὐτὰ κατὰ πρῶτον ὅχι καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐν τῷ ὀργανικῷ ὅλῳ μετὰ τῶν μὲ αὐτὰς συντεταγμένων λέξεων, ἥτοι ἐν προτάσει ἐκφραζούσῃ ἔννοιαν εὐκρινῆ, ἐπομένως μορφήν καὶ ὕλην πάντοτε συνάμα. Τὸ πρῶτον λοιπὸν καὶ κυριώτατον εἶναι πανταχοῦ ἡ πρακτικὴ ἐξάσκησις, ὥστε νὰ ἐννοῇ τις τὰ διὰ τῶν τύπων ἐκφραζόμενα καὶ νὰ μεταχειρίζεται αὐτοὺς ὀρθῶς, ἡγουν καθὼς συνειθίζουσι νὰ λαλῶσι καὶ νὰ γράφωσιν οἱ εὐπαίδευτοι. Μετὰ δὲ τὴν ἀσκήσιν ταύτην πρέπει νὰ προβιδασθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τὴν θεωρίαν τῶν τύπων καὶ κανόνων.

Ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ ὁ Δειστερβέργς, εἶναι ἐξακολούθησις τῆς φυσικῆς πορείας, τὴν ὁποίαν βαδίζει ἡ μήτηρ κατὰ πρῶτον ἀναπτύσσουσα τὰς ψυχικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην διδάσκοντες καὶ ἡμεῖς τοὺς μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν, πρέπει ν' ἀρχίζωμεν ἀπὸ τὴν ἀπλὴν πρότασιν, καὶ δι' ἀναλύσεως νὰ πρσ-

χωρῶμεν εἰς τὰς λέξεις τὰς συλλαβὰς, τὰ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα ἀναγνωστικὰ σημεῖα, ὡς ἐξηγεῖται ἐν τῇ κατὰ τὸ 1872 ὑπ' ἐμοῦ δαπάνῃ τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλλ. γραμμάτων Συλλόγου ἐκδοθεῖσα γραμματικῇ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης. Ταῦτα δὲ πάντα πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται ἐπὶ κειμένου ἐπίτηδες γεγραμμένου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οἷον ὁ Γεροστάθης κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ παῖς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὢν πολὺ ἀρχάριος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐντελῶς τοὺς γενικοὺς κανόνας καὶ τὰς θεωρίας, ὅλα τὰ τῆς γλώσσης ὅσα χρειάζεται νὰ μανθάνῃ καθ' ἐκάστην, πρέπει νὰ παρουσιάζωμεν εἰς αὐτὸν δι' ἀρμοδίων παραδειγμάτων ὑπὸ μορφὴν θεμάτων ἢ γυμνασμάτων, καὶ νὰ ὁδηγῶμεν τὸν μαθητὴν πῶς νὰ μεταβάλλῃ τὸν λόγον τρέπων λέξιν τινὰ κατ' ἀριθμὸν ἢ γένος, κατὰ χρόνον ἢ πρόσωπον, ἢ συμπληρῶν αὐτὸν διὰ τινος προσδιορισμοῦ, καὶ ν' ἀντιγράψῃ αὐτὰ καθαρῶς καὶ ὀρθῶς ἐν τετραδίῳ ἔχοντι σχῆμα ὠρισμένον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Τοιαῦτα γυμνάσματα πάμπολλα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ προρρηθείσῃ γραμματικῇ. Εἰς τοιαῦτα γυμνάσματα ἐνασχολούμενος ὁ ἀρχάριος μαθητὴς ἀποκτᾷ πρακτικῶς τὴν ἔξιν τοῦ ὀρθῶς λαλεῖν καὶ γράφειν καὶ συνάμα ἀναπτύσσει τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, αὐξάνει τὸν μικρὸν θησαυρὸν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας ἔχει ἐναποτεταμιευμένας εἰς τὴν μνήμην του, μανθάνων καὶ ἄλλας λέξεις μετὰ τῆς ὀρθογραφίας των, καὶ καθίσταται ἐγκρατὴς τῶν γραμματικῶν τύπων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν βλέπων ἐμπράκτως πρὸς τί συντελεῖ ἕκαστος αὐτῶν εἰς τὸ ὀργανικὸν ὅλον, τὴν πρότασιν.

Ἀντιγράφων δὲ πιστῶς τὰ γυμνάσματα ταῦτα, γίνεται ἐγκρατὴς καὶ τῆς ὀρθογραφίας. Διότι τὴν ὀρθογραφίαν μανθάνει ὁ ἀρχάριος παῖς ὅχι διδασκόμενος ξηροῦς κανόνας καὶ ἀποστηθίζων αὐτοὺς, ἀλλὰ βλέπων μετὰ προσοχῆς τὰ ὑπ' ἄλλων ὀρθῶς γεγραμμένα καὶ δι' ἀντιγραφῆς ἀπομιμούμενος αὐτὰ· διότι οὕτω μόνον κατορθώνει νὰ γνωρίσῃ τὰς λέξεις καὶ νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὸν νοῦν του τὴν φυσιογνωμίαν τρόπον τινὰ μιᾶς ἐκάστης. Εἶναι δ' ἐκ τῆς πείρας ἐπιβεβαιωμένον ὅτι ἐκεῖνοι τῶν μαθητῶν προσδεύουσι πλείοτερον εἰς τὴν γλῶσσαν, οὔτινες ἀντιγράφουσι πλείο-

τέρα κατὰ τὰ πρῶτα μάλιστα τῆς μαθητείας των ἔτη. Εἰς τὰ γυμνάσματα ταῦτα, ἐὰν προπαρασκευάζωνται οἱ μαθηταὶ δεόντως, θέλουσι κάμνει ὀλίγιστα σφάλματα, καὶ ἐπομένως εὐκολώτατα καὶ ταχύτατα δύνανται ταῦτα νὰ ἐπιθεωρῶνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Ἡ δὲ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφὴ δύναται μὲν νὰ χρησιμεύσῃ ὥς μέσον ἵνα γνωρίσωμεν τὸν βαθμὸν τῆς προόδου τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, οὐδόλως ὅμως συντελεῖ εἰς τὴν μάθησιν αὐτῆς, καὶ μάλιστα ἡ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφὴ ἡ ὁποία συνήθως γίνεται εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα, ἄνευ τινὸς συστήματος καὶ τάξεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ τυχόντος βιβλίου· διότι οἱ ἀρχαριοὶ γράφοντες ἐξ ἀκοῆς τὰ ὑπαγορευόμενα κάμνουσι κατὰ φυσικὸν λόγον πολλὰς ἀνορθογραφίας καὶ ἄλλα σφάλματα, καὶ ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀνορθογράφους λέξεις, τὰς ἐντυποῦσιν εἰς τὸν νοῦν των ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ταύτην μορφήν τόσον βαθέως, ὥστε ὁ διδάσκαλος ἔπειτα ἂν καὶ δαπανᾷ πολὺν χρόνον καὶ κόπον διορθῶνων τὰ σφάλματα ἐνὸς ἐκάστου, ὀλίγον συντελεῖ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὸν νοῦν των τὰς ὅσας ἔλαβον κακὰς ἐντυπώσεις· διότι συνήθως οἱ μαθηταὶ σπανίως ἢ ἀμελῶς ἐπιθεωροῦσι τὰ ἐπιδιορθωθέντα ἔγγραφα των. Εἰς τινὰς δὲ μαθητὰς ριζοῦται τόσον βαθέως ἡ κακὴ αὕτη ἐξίς τοῦ ἀνορθογραφεῖν, ὥστε πᾶσα τοῦ διδασκάλου προσπάθεια δὲν ἐξαρκεῖ νὰ τὴν διορθώσῃ καὶ μένουσι διὰ βίου ἀνορθόγραφοι.

Οὕτω παρασκευασθέντες οἱ παῖδες ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ εἰς τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν καθίστανται ἱκανοὶ νὰ ἐπιδώσωσιν εἰς πᾶν βιωτικὸν ἐπιτήδευμα. Ὅσοι δὲ ἐξ αὐτῶν μεταβῶσιν εἰς τὸ ἑλλ. σχολεῖον, ὡς νοητικῶς ἀνεπτυγμένοι καὶ γνωρίζοντες ἱκανῶς τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν, θέλουσι ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον προοδεύει, οὐ μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα τοῦ ἑλλ. σχολείου.

ΓΕΩΡΓ. ΓΕΡΑΚΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤ

Α'.

Ἦρωι ἱατρῶι
 Εὐχλῆς Εὐνόμου
 Κεφαλῆθεν
 ἀνέθηκεν.

5   θ   ε   ο   (ἱ.

Ἐπὶ Θρασυφῶντος ἄρχοντος (ἐπὶ τῆς Πανδι-
 ονίδος ἔκτης πρυτανείας, ἡ (.....
 του Παιανιεὺς ἐγραμμάτευσεν ἐπὶ τὰ ψη-
 φίσματα, Μαιμακτηριῶνος (.....
 10 ἔχτει καὶ δεκάτει τῆς πρυτ(ανείας, ἐκκλη-
 σία κυρία ἐν τῷ θεάτρ(ωι· τ(ῶν προέδρων
 ἐπεψήφισεν Κλεόμαχος Λα. . . . .
 σιος καὶ συμπρόεδροι·

ἔδοξεν τεῖ βουλ(εῖ·

15 Ἐμπεδίων Εὐμήλου Εὐων(υμεὺς εἶπεν·
 ὑπὲρ ὧν τὴν πρόσδοον πε(ποίηται ὁ ἱερεὺς
 τοῦ ἡρώος τοῦ ἱατροῦ Ο ι ο (. . . . ὅπως ἂν ἐ-
 κ τῶν τύπων τῶν ἀνακει(μένων ἐν τῷ ἱερῷ
 καὶ τοῦ ἀργυρίου κατασ(κευσασθῇ ἀνά-

20 θημα τῷ θεῷ ὀνοχόῃ (. ; .

ἀγα)θεὶ τύχει· δεδόχ(θαι τεῖ βουλεῖ, τοῦ-
 ς λαχ)όντας προσδ(ρεύειν εἰς τὴν ἐπιουσα-
 ν ἐκκ)λησίαν χρημα(τίσαι περὶ τούτων, γν-
 ῶμην) δὲ συμβάλλεσ(θαι τῆς βουλῆς εἰς τὸν

25 δῆμον), ὅτι δοκεῖ τε(εῖ βουλεῖ, ἐλέσθαι τὸν
 δῆ)μον (δύ)ο μὲ(ν ἄνδρας ἐξ Ἀρεupaγιτῶν,
 τ)ρεῖς δὲ ἐξ ἑαυτῶ(ν, οὔτινες μετὰ τε τοῦ
 ἱερέως καὶ τοῦ στρατηγο(ῦ τοῦ ἐπὶ τὴν
 π)αρασκευὴν καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονο(ς) τοῦ (ἐπὶ

30 τὰ) ἱερὰ καθελόντες τοὺς τύπους καὶ εἴτι
 ἄ)λλο ἐστὶν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν καὶ τὸ
 ἀ)ργύριον τὸ ἀνακει(μενον στήσαντε(ς
 κ)ατασκευάσουσι τῷ θεῷ ἀνάθημα ὡς
 ἂν δύνωνται κάλλιστον καὶ ἀναθήσου-

35 σιν ἐπιγράψαντες· ἡ βουλή ἡ ἐπὶ Θρασυφῶ(ν-
 τ)ος ἄρχοντος ἀπὸ τῶν ἀναθημάτων ἡρω(ι
 ἱατρῶν) ἀναγραψάτωσαν δὲ οἱ ἀρεθέν-

τες τὰ δνόματα τῶν ἀνατεθῆκότων ἐν
τῷ ἱερῷ καὶ σταθμὸν εἰς στήλην λιθί-

- 40 νην καὶ στησάτωσαν ἐν τῷ ἱερῷ, ἃ δὲ ἂν
οἰκονομήσωσιν, λόγον καταβαλέσθαι αὐ-
τούς· ἐλέσθαι δὲ καὶ δημόσιον τὸν ἀντι-
γραφόμενον, ὅπως ἂν τούτων γενομένων
ἔχει καλῶς καὶ εὐσεβῶς τεῖ βουλευεῖ καὶ τῷ(ι)
45 δῆμῳ τὰ πρὸς τοὺς θεούς· θῦσαι δὲ τῷ θε-
ῷ ἀρεστήριον ἀπὸ πεντεκαίδεκα δρα-
χμῶν. Ἐπὶ τὴν κατασκευὴν τῆς οἰνο-
χόης τῷ ἥρωϊ τῷ ἱατρῷ ἐξ Ἀθηναίων ἀ-
πάντων κεχειροτόνηνται· Γλαυκέτης Κη-
50 φ)ισιεύς· Σωγένης Ἰκαριεύς· Κόνων Ἀλω-
πεκῆθεν· ἐξ Ἀρεγπαγιτῶν· Θεόγνης Κυδ(α-
θηναϊεύς· Χάρης Ἀφιδναῖος· δημόσιος
κε(χει)ροτόνηται Δημήτριος.

Ἐν τ(ῷ)ι τοῦ ἥρωος τοῦ ἱατροῦ τὰ καθαιρεθέντα

- 55 εἰς τὸ ἀνάθημα· ἀργυρᾶ· τέτραχμον ὃ ἀνέ-
θηκεν Καλλίστρατος· τύπον ὃν ἀνέθηκε Λα-
μίδιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ζωί(λ)ος ὑπὲρ τοῦ
παιδίου· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Καλλίστιον·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Λαμίδιον· τύπον ὃν ἀνέθη-
60 κεν Ἀσφαλίων· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Νικοκλῆς·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Καλλίστιον· τύπον ὃν ἀνέ-
θηκε Φιλιστίς· τύπον καὶ ἀσπίδιον ὃ ἀνέθη-
κεν Εὐθιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ζωίλος· μηροῦς
δύο οὓς ἀνέθηκεν Ξενοκλῆς· τύπον ὃν ἀνέθη-
65 κεν Εὐκλεία· τύπον ὃν ἀνέθηκεν Ὀλυμπίς·
τύπον ὃν ἀνέθηκε Καλλίστιον· ὀφθαλμοῦς
οὓς ἀνέθηκεν Κτήσων· τύπον ὃν ἀνέθηκε Καλλι(σ)-
τιον· δραχμαὶ ἕξ. . Ε. Τ. α . . . ἀνεπίγραφον·
τύπον ὃν ἀνέθηκεν Κ(αλλ)ί(σ)τ(ι)ον· μηροῦς οὓς ἀ-
70 νέθηκεν Σπινθήρ· τύπον ὃν ἀνέθηκε Πιατροκλῆς·
ὀφθαλμοῦς οὓς ἀνέθηκε Λαμίδιον· ὀφθαλμοῦς
οὓς ἀνέθηκε Φιλοστράτη· ἀκροστόλιον ὃ ἀν(έ-
θηκε) Θεό(δ)οτος· τύπον ὃν ἀνέθηκε Σόφον· στή-
θος) ὃ ἀνέθηκε Πύρων· τύπον ὃν ἀνέθηκε Μοσχ. .
75 ὑπὲρ Καλλιστράτης καὶ Καλλίππου· τύπον ὃν ἀ-
νέθηκεν Καλλίστιον· τύπον ὃν ἀνέθηκεν

Καλλίστιον· τύπον δν ἀνέθηκεν Καλλίστι(ον)
 τύπον ἀνέθηκε Καλλί(σ)τιον· χεῖρ ἦν ἀνέθηκε
 Νικοστράτη· τυπία δύο ἀνέθηκεν Εὐκλῆς.

- 80 Ἀργυρίου δραχμὰς ΔΠΕΕ· τύπων ὀλκή ΗΔΠΕ
 φιάλη ὀλκή Η· κεφάλαιον ΗΗΔΔΔΕΕΕΕ· ἀπὸ τοῦ-
 του ἀρεστήριον κατὰ τὸ ψήφισμα ΔΠ· καὶ συν-
 χωνευθέντων τῶν τυπίων καὶ τῆς φιάλης
 ἀπουσία ΔΕΕ· καὶ εἰς ἀναγραφὴν τῆς στήλης
 85 ΠΕΕΗΠΠ· ἔργαστρα (*) τῆς οἰνοχόης ΔΕΕ· ἡ οἰνοχό-
 η ἔχει ΗΠΔΔΔΕΕΕΠΠ· κεφάλαιον ΗΗΔΔΔΕΕ· λοι-
 πὸν ΕΕ· τοῦτο κατασκευασάμενοι ἀναθήσο-
 μεν τύπον.

B'.

- ...Ο : : : : :
 ...ΙΙςζω.....Δ;...Ν;· (ἐπειδὴ πρό-
 σοδὸν ποιη(σ)άμενος πρὸς τὴν βουλ(ήν) ὁ ἱερεὺς
 τοῦ ἥρωος (τοῦ) ἱατροῦ τοῦ ἐν ἄστει Διον(ύσιος) Ἀ-
 Β πολλωνίου (Κηφι)σιεύς [κενὸς τόπος]
 ἐμφανίξε(ι) ὑπάρχειν τῷ θεῷ κανοῦν κα(ὶ) οἶν(ο-
 χό)ην κα(ὶ) ποτήρια δύο καὶ λιθανωτίδα καὶ (φιά-
 λην) καὶ τ(αὐ)τα γεγονέναι ἄχρηστα διὰ τὸν χρό(ν)-
 ον καὶ διὰ (τ)αῦτα παρακαλεῖ τῇμ βουλ(ήν) ἐλέσ(θ)-
 10 αὶ ἐξ ἐαυτῆς τρεῖς ἄνδρας, ὁμοίως δὲ καὶ δημ(ό-
 σιο)ν τ(ὸν) λ(ε)ιτουργήσοντα αὐτοῖς, οἵτινες μ(ε-
 τὰ) το(ῦ) ἱερ(έ)ως καὶ τοῦ ἐπὶ τὴν παρασκευή(ν) σ-
 τρατηγοῦ) καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ ἐπὶ τὰ ἱερ-
 ᾶ μετακατασκευῶσιν τῷ θεῷ κανοῦν κα(ὶ) οἶ-
 15 νοχόην καὶ ποτήρια δύο καὶ λιθανωτίδα καὶ φιά-
 λην,· κα)θελόντες καὶ τὰ ἀνακείμενα τυπία
 ἐν τῷ ἱερῷ, ἃ καὶ ἐπιγράψαντες ἀναθήσ(ουσ)-
 ιν τῷ θεῷ· ἀγαθεὶ τύχει, δεδόχθαι τεῖ β(ουλ)-
 εῖ χειρο)τονῆσαι τῇμ βουλ(ή)ν ἐξ ἐαυ(τῆς) ἄν-
 20 δρας τρ)Ες, ὁμοίως δὲ καὶ δημόσιον, οἵτιν(ες)
 μετὰ)τε τοῦ ἱερ(έ)ως καὶ τοῦ στρατηγοῦ
 τοῦ ἐπὶ τὴν παρασκευὴν καὶ τοῦ ἀρχιτε(έ-
 κτο)νος τοῦ ἐπὶ τὰ ἱερὰ ποιήσονται (τὴν
 μετακατασκευὴν τῶν προειρημένω(ν) καὶ

(*) Ἡ λέξις ἀνεγνώσθη ἥδη ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 857 ἐπιγρ. τῆς Συλλογῆς τοῦ Α.
 Ραγκαβῆ, ἐνθα ὁμως ὅχι τόσον σαφῆς ἡ σημασία της ὡς ἐδῶ.

23 κατ)αβαλοῦνται λόγον εἰς τὸ μητρῷ(ον
 ὦ)ν ἂν οἰκονομήσωσιν, ἀναγράφου(σι
 δὲ) καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τὰ μετακατα(σκευ-
 ασθ)έντα καὶ καθαιρεθέντα· ἵνα το(ύτων
 συν)τελουμένων, εὐσεβῶς ἔχηι (τῇ τε
 30 βου)λῇ καὶ τῷ δῆμῳ τὰ πρὸς τοῦ(ς
 θε)οῦς.

Μετακατασκευάσοντες οἷδε

κε)χειροτόνηνται· Διονύσιος Παλληνεύς,

Εὐ)μαχος ἐκ Κολωνοῦ,

35 Κ)αλλιφῶν Παμβωτάδης, δημόσιος Σώταιρος,

στ)ρατηγὸς ἐπὶ τὴν παρασκευὴν

Στ;)ράτων Ἐκάληθεν.

Τ)άδε μετακατεσκευάσθη·

πο)τήριον οὐ ὀλκὴ Π Δ

40 ἔ)τερον ποτήριον οὐ ὀλκὴ Π Δ

φι)άλη (ῆ)ς ὀλκὴ—λιθωνωτὶς ῆς ὀλκὴ—

καν)οῦν οὐ ὀλκὴ ΗΗΗΗ

οἰ)νοχόη ῆς ὀλκὴ ΗΔΔ

Ἐπὶ ἱερέως Διονυσίου τοῦ Ἀπολλωνίου

45 Κ)ηφισιέως,

ζακορεύοντος Ζωβίου Μιλησίου.

[μένει ἔτι κάτω τόπος κενὸς πολὺς.]

Τὰ ἀνωτέρω δύο ἀξιολόγα ψηφίσματα, ἐκδοθέντα ἤδη, ἀλλὰ σπουδαστικῶς καὶ ἕνεκα τούτου πολὺ ἀτελῶς καὶ ἡμαρτημένως τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ G. Hirschfeld (ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι τοῦ Βερολίνου τῷ καλουμένῳ **Hermes**, ἐν τόμῳ 8ου σελ. 350 κ. ἐ.) ἐκδίδομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἀντιγράφαντές τὰ ἐξ αὐτῶν τῶν λιθίνων στηλῶν. Εὐρέθησαν αὗται ἐν Ἀθήναις, ὅχι, ὥς ἐν τῷ **Hermes** λέγεται, ἐν ὁδῷ Ἀδριανοῦ, ἀλλ' ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς, καταντικρὺ περίπου τοῦ ποτὲ ἐκκλησιδίου τῆς ἀγ. Μαύρας, ἐν τῇ σκαφῇ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Θεοφάνους Σαῖτα (ἴδε τὰς πληροφορίας τοῦ Π. Εὐστρατιάδου ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. περ. Β'. τεύχ. ιζ'. σελ. 490) καὶ ἡγοράσθησαν ὕστερον παρὰ τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως, κεῖνται δὲ νῦν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Πατησίων. Καὶ ἡ μὲν προτέρα τῶν στηλῶν εἶναι λίθου Ὑμηττείου καὶ ἀποτελεῖται νῦν ἐκ τριῶν

τεμαχίων εἰς ἃ ποτε ἐθραύσθη, τὸ δὲ σχῆμά της ἄνω εἶναι ὁποῖον τὸ ἀπέδωκεν ὁ Hirschfeld, ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς στήλης τῆς Νικαρέτης ἐκ Πηλίκων, τῆς ἐν Ἀκροπόλει, ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀπὸ τῶν Προπυλαίων ἀναβαίνοντος, πρὸς τῇ ὀρθοτόμῳ ἐκεῖ πέτρα· ἡ δὲ ἄλλη εἶναι λίθου Πεντελησίου, κολοβὴ ὅλως τὰ ἄνω.—Ἡ προτέρα τῶν στηλῶν εἶναι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, καθὼς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων της, καὶ ὅχι πολὺ μεταγενεστέρα τῆς 122 Ὀλυμπιάδος, ἥτοι τῶν ἐτῶν τῶν μετὰ τὰ 292 π. Χρ., ὅτε ἐκλείπει ἡ σειρά τῶν Ἀθήνησιν ἀρχόντων, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θρασυφῶντος ἀρχοντος νῦν πρῶτον ἐμφανίζεται. Ἡ δευτέρα στήλη φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ ἔτι Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὅτι δὲ ἡ ὑπόθεσις ἀμφοτέρων τῶν ψηφισμάτων εἶναι ὁμοία τις καὶ εἰς τὰ σκεύη ἱεροῦ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἀναφέρεται, δηλ. τοῦ ἥρωος τοῦ ἱατροῦ, τοῦ καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων γνωστοῦ, (λ. χ. Δημοσθ. π. τ. παραπρεσβ. 249.) εἶδαν ἤδη οἱ ἀναγνώσται. Ὅμοια ὑπόθεσις εἶναι ἡ τοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου ἐν Ὠρωπῷ ψηφίσματος, τοῦ τυπωθέντος ἐν C. I. Gr. ἀρ. 1570. Ἀλλ' ἐκεῖνο ἔχει λεπτομερείας πολλὰς καὶ θαυμαστὴν ἀκρίβειαν περὶ πάντα, ταῦτα δὲ εἶναι πολὺ ἀπλούστερα, μάλιστα τὸ δεύτερον.

Ἀναγνῶτω δὲ ὁ περίεργος καὶ τὰ παρὰ Δημοσθένει ἐν τῷ κατὰ Ἀνδροτίωνος ἀπὸ § 69 κ. ἐξ. (=κατὰ Τιμάρχου ἀπὸ § 117 κ. ἐξ.), ἵνα ἴδῃ πῶς ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἐπεκρίνοντο ὅσοι ἀτελῶς ὥριζον ἐν τοῖς ψηφίσμασι τὰ περὶ μετακατασκευῆς ἀναθημάτων.

Σημειώσεις ἄλλας περὶ μήκους τῶν στίχων καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων συμπληρώσεων, ἐν πολλοῖς διαφερουσῶν τῶν τοῦ Hirschfeld, ὡς καὶ ἐρμηνευτικὰς τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ κειμένου δὲν εὐκαιροῦμεν νὰ γράψωμεν, εἰ καὶ ἠθέλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τινα. Μόνον δὲ ἐφελκύομεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν εἰς τὸ ὅτι πλεονάκεις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ψηφίσμασι καλεῖται τῷ προσηγορικῷ θεὸς ὁ ἄλλως κυριωνυμούμενος ἥρωας ἱατρός, ὅπερ φανερώνει, πῶς οἱ παλαιοὶ δὲν διέστελλον ἀκριβῶς τοὺς δογματικούς τῆς θεολογίας τῶν ὁρῶν, καὶ ἔκαμναν ἴσως καλὰ ὅθεν καὶ δὲν ἔσχον ποτὲ θρησκευτικούς πολέμους κατὰ τὴν ἀκριβοῦς σημασίαν

τῆς λέξεως. Ἐτι δὲ θέλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὸ ἀφελὲς καὶ ἠθικὸν τῆς τελευταίας περὶ τοῦ λοιποῦ φράσεως τοῦ α. ψηφίσματος. Ἐκεῖνα τὰ «τοῦτο κατασκευασάμενοι ἀναθήσομεν τύπον» εἶναι τῷ ὄντι *délicieux*, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ Γάλλος ἀνὴρ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΔΙΠΥΛΟΥ.

Αἱ περὶ τὸ Ἀθήνησι Δίπυλον ἀνασκαφαὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας, προβαίνουσαι ἀδιαλείπτως κατὰ τὰ γνωστὰ εἰς τοὺς ἐνταῦθα κατοίκους δύο μεταπύργια πυλαῖα ἀνοίγματα καὶ ἐνδοτέρῳ αὐτῶν, ἀναδεικνύουσι καθ' ἑκάστην εἰς τὸ φῶς μεγαλολίθους τοίχους καὶ τοίχων θεμελίους χωροῦντας πρὸς ἀνατολὰς μάλιστα, ἀλλὰ καὶ πρὸς διαφόρους ἄλλας διευθύνσεις, καὶ τόσον πολλούς, ὥστε πολλὰκις ἤδη εἰς τῶν ἡμετέρων ἀπορία δικαίᾳ συνεχόμενος εἶπεν ἐπιπαρωδῶν ἓνα ἀρχαῖον στίχον, τὸν περὶ Πύλου, τάδε·

Ἔστι τοίχος πρὸ τοίχοιο· τοίχος γέ μὲν ἔστι καὶ ἄλλος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν θὰ διασαφήσει, ὡς εἶναι ἐλπιζόμενον, ὁ μέλ-
λων χρόνος καὶ αἱ προβαίνουσαι ὁσημέραι ἀνασκαφαί, ὅταν μάλι-
στα ἐκλείψωσι τὰ τρία ἐκεῖ μεγάλα ἐμπόδια, οἱ σωλῆνες τοῦ
φωταερίου καὶ ὁ ἀγωγὸς τοῦ ὕδατος τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ὁ
πολὺ αἰσχιστος ὀχετὸς τῶν ἀκαθάρτων τῆς πόλεως ὑδάτων.
Ἡμεῖς δὲ σήμερον λέγομεν, ὅτι ἐν τῷ νοτιωτέρῳ ἐκ τῶν εἰρημέ-
νων δύο πυλαίων ἀνοιγμάτων ἀφοῦ πρὸ τριῶν μηνῶν ἤρχισεν ἐκεῖ
ἡ ἀνερεύνησις μιᾶς παλαιᾶς ὑπονόμου, χωρούσης ἀπὸ δυσμῶν
πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκτισμένης κακῶς μὲ διαφόρους λίθους καὶ
μάρμαρα ἐξ ἀρχαιοτέρων κτιρίων ληφθέντα, ἀνεσῶρθησαν ἐκ τῶν
τοίχων αὐτῆς πολλὰ λίθου λευκοῦ γλυπτὰ τεμάχια, πρὸ πάντων
δὲ μέρη σαρκοφάγων δύο τριῶν μὲ μυθολογικὰς παραστάσεις, ἔτι
ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιαι ἄλλαι τε τοῦ κοινοτέρου εἶδους καὶ μία πε-
ριεργότερα, οὕσα κεχαραγμένη ἐπὶ ἐπιστυλίου μακροῦ καὶ λέγουσα
γράμμασι τῶν μετὰ Χριστὸν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τάδε·

Κλαυδία ἡ δουστυχεστάτη μήτηρ Οὐεντιδίου... ὁ χοδόμησεν... δώσει τῷ ε-
ρωτάτῳ ταμείῳ μυριάδας... εἰ δέ τις ἕτερον (θήσει... δώσει τῷ ε-
πέντε ἀργυρίου.

Τὸ ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή μνημεῖον πρέπει νὰ ᾔτο πολὺ μέγα, ἔχον ἴσως καὶ κίονας, διότι εὐρέθησαν πλησίον ραβδωτοὶ κίονες καὶ ἐπιστύλια καὶ γεῖσα οὐκ ὀλίγα. Εἶτα δὲ χωροῦσης τῆς ἀνασκαφῆς πλεῖστον πρὸς ἀνατολὰς, ἀνεφάνη ἡ ὑπόνομος γενναιοτέρα μὲ σωζομένην ἀρχὴν καμάρας στερεωτάτης λίθους πωρίνοις κανονικοῖς καὶ μὲ στῶσιν τοῦ κάτω ἐδάφους ἐπιμελῆ, καὶ ταῦτα μὲν οὕτω ἐπὶ μέτρα περίπου 10, ἔπειτα δὲ ἐπὶ κατεστραμμένης τὸ πλεῖστον τῆς ὑπονόμου ἐφάνη ὑψουμένη γέφυρά τις μετρίου πλάτους, τὸ μὲν ὅλον ἐκτισμένη οὖσα πλίνθοις ὀπτοῦ κεράμου, ἔχουσα δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς πρόσωπόν της ἀποτελούμενον ἐξ ἐνὸς ὑπερμεγέθους μαρμάρου λευκοῦ, ἡμικυκλίου σχήματος, ὅπερ φαίνεται νῦν ὡς ἀψίς, ᾗτο δὲ στρογγύλου ποτὲ μεγάλου μνημείου βάσις. Τοῦτο δὲ τὸ ἡμικύκλιον μάρμαρον κακῶς ὄν ἰδρυμένον στηρίζουσι κατὰ τὸ ἀνοιγμα δύο ὀρθὰ μάρμαρα, τὸ μὲν Ὑμήττειον, τὸ δὲ Πεντελῆσιον καὶ διὰ τούτων ἀποφράσσεται οἶον διὰ θύρας καὶ παραθυρίου τὸ πρὸς δυσμὰς πρόσωπον τῆς γεφύρας. Τούτων τῶν ὀρθῶν μαρμάρων τὸ μὲν Ὑμήττειον ἐγνώσθη ἐσχάτως ὅτι ᾗτό ποτε ἐπιστύλιον δωρικοῦ τινος κτίσματος (μνημείου τιμητικοῦ) σώζον μόλις καὶ δυσδιακρίτως τὸν κανόνα του καὶ τοὺς σταλαγμούς, τοὺς τῷ δωρίῳ κόσμῳ συνήθεις, καὶ προσέτι ἔχει ἐν σειρᾷ στεφάνους γλυπτοὺς δεκατρεῖς, ἐν οἷς πᾶσιν ἦσάν ποτε γράμματα· ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν ἀνωτέρω στεφάνων (ὡς νῦν ἰδρυται τὸ μάρμαρον) δὲν ἐσώθησαν, διότι αὐλακά τινα κατὰ μεσῆς τοῦ μαρμάρου εἶχον σκάψει οἱ καταχρησάμενοί ποτε αὐτῷ εἰς τῆς γεφύρας τὴν στήριξιν, τὰ δὲ κατωτέρω, ᾗτοι τὰ ἀπὸ τοῦ Θου καὶ ἐξῆς στεφάνων, λέγουσι τάδε·

ὁ δῆμος	ὁ δῆμος ὁ Ἀθη-	Ἀθηναίων	Ἀθηναίων	(Ἀθη)ναίων
ὁ Ἀθηναίων	ναίων	ὁ δῆμος ὁ ἐν Ἰμ-	ὁ δῆμος ὁ ἐν Σα-	(οἱ) ἱππεῖς
στρατηγῆσαν	γυμνασιάρχ-	βρωι	λαμῖνι	(εἰκό)νι χαλκεῖ.
τα.	σαντα.	εἰκόνι χαλκεῖ.	εἰκόνι χαλκεῖ.	

Κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα εἶναι κολοβὸν τὸ μακρὸν τοῦτο ἐπιστύλιον. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. Τίς δὲ ὁ τιμηθεὶς ἀνὴρ, ἄδῃλον. Μίαν σιγμὴν ἐκλίναμεν νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἴσως εἶναι Ναυσικλῆς, ὁ ἐν τῷ περὶ τοῦ στεφάνου λόγῳ τοῦ Δημοσθένους

(§ 114. 115) μνημονεύμενος, διότι ἐκεῖ μὲν (ιδίως ἐν τῷ νο-
 θευομένῳ ψηφίσματι) λέγεται, ὅτι στρατηγῶν ἐμισθοδότησεν ἐξ
 ιδίων τοὺς ἐν Ἰμβρῷ ὀπλίτας Ἀθηναίων οἵτινες ἐβοήθουν τοῖς
 κατοικοῦσι τὴν νῆσον Ἀθηναίοις καὶ ὡς μὴ εἰσπράξας ὕστερον τὸ
 ποσὸν παρὰ τοῦ δήμου, ἐστεφανώθη, ἐδῶ δὲ ἐπὶ τοῦ λίθου ἀνα-
 φέρεται ὁ ἐν Ἰμβρῷ Ἀθηναίων δῆμος ὡς στεφανώσας τὸν ἄγνω-
 στον ἡμῖν ἄνδρα, τὸν καὶ στρατηγῆσαντα καὶ γυμνασιαρχήσαντα
 κτλ. Ἀλλ' ὕστερον δὲν ἠθελήσαμεν ν' ἀπονεύωμεν ἀξίαν τινὰ
 εἰς ταύτην τὴν εἰκασίαν, τὴν ἀπὸ τόσοῦ λεπτοῦ μίτου ἀνημμένην·
 ὅμως δὲ τὴν ἀναγράφομεν ἐδῶ διὰ τοὺς ἐνασμενιζομένους εἰς τὰ
 τοιαῦτα. Περίεργος δὲ τις σύμπτωσις μᾶς ἐγνώρισε κατ' αὐτάς
 καὶ ἄλλην ἐπιγραφὴν Ἀττικὴν, ἐν ἣ πάλιν ἀναφέρεται ἡ Ἰμβρος.
 Κατεδαφιζομένης δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογ. ἐταιρίας οἰκίας
 τινὸς ἐπιπροσθούσης τῇ Ἀττάλου στοᾶ, ἵνα ἀναδειχθῇ κάλλιον
 ὁ βόρειος αὐτῆς τοῖχος ὁ τέως συγκρουπτόμενος (ὡς καὶ ἀνεδεί-
 χθη, καὶ ἐφάνη ἔσωθεν ἐξέδρα τις ἀξιόλογος) ἐξήχθη ἐκ τῶν νεω-
 τερικῶν τοίχων καὶ ἐν στήλης τιμητικῆς ἀρχαίας κάτω μέρος,
 λίθου Πεντελησίου, σῶζον στέφανον ἀναγεγλυμμένον καὶ ἐντὸς
 αὐτοῦ τά·

ὁ δῆμος
 ὁ ἐν Ἰμβρῷ
 (τὴν) βουλὴν.

Ἔστω λοιπὸν καὶ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐνταῦθα ἀναγεγραμμένη. Τὸ
 δὲ ἕτερον τῶν, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, στηριζόντων τὴν γέφυραν
 μαρμάρων εἶναι στήλη ἐπιτυμβία μεγάλῃ, ἔχουσα ποτε ρόδακας
 (rosaces) καὶ κατ' ἐνώπιον καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου, ὅπερ ὁπωσοῦν
 σπάνιον, καὶ σώζει τὰ ἐξῆς γράμματα τῶν Μακεδονικῶν χρόνων·

.....άτης
 .....ονο(ς)
 ἐκ Κερα)μείων·
 Θεό(φ)ρων
 Εὐθύφρονος
 ἐκ Κεραμείων (*)

(*) Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἀπέσχομεν μέχρι τοῦδε τῆς ἐκδόσεως
 ἐπιτυμβίων Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν, ἀφοῦ τόσαι ἄλλαι σπουδαιότεραι πε-

Ἐν τῇ ὑπονόμῳ εὐρέθη προσέτι καὶ ἡ ἐξῆς ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἥτις ἀπαρτίζεται ἐξ εἰκοσιδύο τεμαχίων, εἰς 2 πρὸ αἰώνων ἐθραύσθη, τοῦ μὲν ἐνὸς μεγάλου, τῶν δὲ ἄλλων μικρῶν.

Ἡ βουλ(ῆ) ἡ ἐπὶ Τηλοκλέου(ς) ἄρχοντος ἀνέθ(η)κεν.

Το(ύς) δὲ ἐστεφά(νω)σεν ὁ δῆμος
κρίνας ἄριστα β(ε)βουλευκέναι·

Φίλιππον	Ἱμεραῖον	Νικοκράτην	ὁ δῆμος
Ἀστυγένου	Βόωνος	(Ἀρχε)μάχου	τὴν Βου(λ)ήν.
Θυμαιτάδην	Εἰτσαῖον	(Φηγαέα)	

Ἡ βου(λ)ῆ ἡ ἐπὶ Τηλοκ(λέου)ς ἄρχοντος ἀνέθ(η)κεν.

Το(ύς) δὲ ἐ(στεφά)νωσεν ὁ δῆμος
κρίνας ἄρι(στα β)εβουλευκέναι·

Φίλιππον	(Ἱμεραῖον)	Νικοκράτην	ὁ δῆμος
Ἀστυγένου	Βό(ωνος)	Ἀρχεμάχου	τὴν βουλήν.
Θυμαιτάδην	Εἰτσαῖον	Φηγαέα	

στρατηγοῦντος (Ἀρις;) τείδου Ἀμπετρώως.

Δύο εὐμεγέθεις λίθου Πεντελησίου πλίνθοι ἀπετέλουν ποτὲ τὴν διπλὴν ταύτην ἐπιγραφὴν, συναρμοζόμεναι ἀλλήλαις κατὰ μῆκος. Ἡ μία πλίνθος σώζεται σχεδὸν ὁλόκληρος καὶ ἔχει μῆκος: 107 γαλ. μέτρ., ὕψος 0, 57, πᾶχος: 0, 36. Τόση θὰ ᾔτο καὶ ἡ ἄλλη, ἥς σώζονται τὰ πολλὰ μικρὰ τεμάχια μὲ τινα χάσματα. Ἀμφότεραι δὲ εἶναι ἐπιγεγραμμέναι κατὰ τὰς δύο ἀντικειμένους ἐπιμήκεις ἐπιφανείας των, ἔχουσαι τὰ τῶν πρώτων τριῶν στίχων γράμματα μέγала καὶ ἐπιμελέστατα κεχαραγμένα, τὰ δὲ ἐν τοῖς στεφάνοις πολὺ μικρότερα. Μόνη διαφορὰ αὐτῶν ὁράται ἐν τῷ περὶ τοῦ στρατηγοῦντος στίχῳ, ὃν εἶχεν ἀνέκαθεν μόνη ἡ ἐτέρα

ριμένουσιν ἑκδόσιν. Ἀλλὰ σήμερον κατ' ἐξαιρέσιν ἐξεδώκαμεν ταύτην καὶ τὴν ἀνωτέρω, διότι ὁ λόγος τὸ ἔφερε. Ἐχει δὲ αὕτη ἡ τῶν Κεραμίων στήλη καὶ μίαν ἐπὶ τῆς πλαγίας ἐπιφανείας νεωτέραν ἐπιγραφὴν τήνδε·

Ἀντίοχος

ἐκτὸν ἀνέ(θ)κεν;

Τοιαύτας νεωτέρας παρέργους ἐπιγραφὰς ἔχει καὶ τὸ μέγα ἡμικύκλιον μάρμαρον, τὰς δὲ Πρίμος· Ἀλέξανδρος. Ἡ δὲ ὑπὸ τὸ παραθύριον τῆς καμάρας πλάξ ἔχει ἐγκεχαραγμένον σταυροῦ σημεῖον.

τῶν ἐπιφανειῶν. Ὅποίου σχήματος ἦτο τὸ ὅλον μνημεῖον καὶ ὅποιον ἀνείχεν ἀνάθημα, ἀγνοοῦμεν. Ἀλλὰ βέβαιον, ὅτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἦσαν ἔτι καὶ ἄλλαι λίθων πλίνθοι προσκεκολλημέναι, ὡς δηλοῦσιν αἱ τῶν ἄκρων τομαί, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ πλέον ἢ ἐπιγραφὴ, ἔτι δὲ καὶ ἄνωθεν ἦτο ἄλλος ἐπιτεθειμένος λίθων δόμος, διότι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν νῦν σωζομένων πλίνθων δὲν εἶναι λεία. Ὑπόθεσιν ὁμοίαν τῇ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔχουσι καὶ ἄλλαι Ἀττικαί, περιεργότερα δὲ πασῶν τῶν ἄλλων εἶναι ἴσως ἡ τυπωθεῖσα ποτε παρ' ἡμῶν ἐν Φιλίστορος τόμ. α'. σελ. 190 κ. ἐξ. ἔνθα τὸ ἀνάθημα λέγεται ἄγαλμα καὶ ἀνατίθεται. «... καὶ τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἥφαιστίᾳ». Χρόνοι τῆς παρούσης ἐπιγραφῆς φαίνονται ὄντες οἱ οὐ πολὺ μετὰ τὴν 122^{ου} Ὀλυμπιάδα, 292. μ. Χρ. μεθ' ἑτος λήγει ἡ συνέχεια τοῦ καταλόγου τῶν γνωστῶν Ἀττικῶν ἀρχόντων, διότι ὁ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενος Τηλοκλῆς ἄρχων εἶναι νέος· εἷς δὲ τῶν τιμωμένων βουλευτῶν ὁ Νικοκράτης Ἀρχεμάχου Φηγαεὺς εἶναι πιθανότατα ὁ αὐτὸς τῷ Νικ. Ἀρχ. Φηγ. ὅστις ἀνεγνώσθη ἤδη πρὸ ἐτῶν ἐν ψηφίσματι ἐκδοθέντι ὑπὸ Πιττάκη ἐν Ἐφημ. ἀρχαιολ. ἀρ. 1364, ἐν ᾧ λέγει γῶμην ἐπὶ Ἰσαίου ἄρχοντος περὶ τιμῆς ἀποδοτέας εἰς τοὺς ἐπὶ Διοτίμου ἄρχοντος βουλευτάς. Τὸν δὲ Διότιμον καὶ τὸν Ἰσαῖον εὐρίσκω ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Dumont τῷ ἐπιγραφομένῳ *Fastes eponymiques d'Athènes*, Paris, 1874, κατατεταγμένους ὡς ἄρχοντας τῶν ἐτῶν 286 καὶ 285 πρ. Χρ.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους εὐρέθησαν δύο μεγίστων διαστάσεων τμήματα δωρικοῦ γείσου ἐκ λίθου πορφύρου καὶ ἐν τεμάχιον μικρὸν ἐκ τοῦ κάτω μέρους στήλης ψηφίσματος, σῶζον μόνον τρεῖς κολοβοὺς στίχους τοὺς τελευταίους καὶ ἓνα στέφανον γλυπτὸν, ὅστις ἀνέκαθεν δὲν εἶχε γράμματα ἐντός. Ἴδου τὰ ἀναγινωσκόμενα·

..... τ)οὺς αἰρ(εθέντας. ἀναγράφ-
αι(δὲ) τότε τὸ ψηφισμ(α ἐν στήλει λιθίν-
ει (καὶ στ)ῆσαι ἐν τῇ (ἀγορᾷ; —

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· ὁ λίθος Ὑμήτι-
τειος.

Ὁλίγον δὲ ἀπωτέρω τοῦ τόπου τῆς νῦν ἀνασκαφῆς, πρὸς τῷ ὀχετῷ τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων, ὅπου ἐσκάπτομεν ἀρχὰς Ἰουλίου, εὐρέθη ἐν μικρὸν βάθρον ἀναθήματος κολοβὸν ἔχον τὰ

(ὁ δεῖνα) Πατρωνος
(ἀνέθηκεν . . .) καὶ Ἀθηναί.

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. ὁ λίθος Ὑμῆττειος.

Πάλιν δ' ἐν τῷ τόπῳ τῆς νῦν ἀνασκαφῆς ἐξήχθησαν ἐξ ἐνὸς παλαιοῦ φρέατος ἐν ὃχι μέγα Ἰωνικὸν κιονόκρανον λίθου Πεντελησίου καὶ βάσεις τρεῖς κιόνων Ἰωνικῶν τέχνης μετριωτάτης, ὧν ἐκάστη ἔχει ἀνὰ δύο γράμματα ΕΥ. ΕΥ. Ω. ἴσως τὰ ἀρκτικά ὀνομάτων τῶν αὐτὰς ἐργασαμένων λιθοξόων. Αὐτόθεν ἐξήχθη καὶ σῶμα κίονος ἀρράβδωτον διαμέτρου 2,05, μήκους δὲ πλέον τῶν 0,40, ἔχον ἐγκεχαραγμένον ἐπιεικῶς μικροῖς γράμμασι τῶν ὑστάτων Ῥωμαϊκῶν χρόνων μίαν μόνην λέξιν τήνδε

ἀγορά.

Κιόνων δὲ τῆς αὐτῆς διαμέτρου καὶ ἄλλων ὀλίγων παχυτέρων εὐρέθησαν περὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους καὶ ἄλλα πολλὰ τεμάχια. Εἰ δὲ ἡ λέξις ἀγορά ἐγράφη παρὰ τινος τὸ πάλαι παίζοντος ἢ σπουδάζοντος ἐπὶ τοῦ κίονος, ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ φρέατος ἐξήχθη καὶ μέγας βραχίων λίθινος Σατύρου μὲ χειρίδα δερματίνην. Ὁλίγον δ' ἀπωτέρω ἐν τοῖς ἐρειπίοις εἰς βάθος 6 μέτρων εὐρέθη ἀνάγλυφον κολοβὸν λίθου Ὑμηττείου, παριστάνον τέχνη ἀρχαϊκῇ τὰ ἄνω Ἑρμοῦ ἡνιοχοῦντος. Ἀνωθεν καὶ κατὰ τὴν ἀριστερὰν τῷ ὄρῳντι πλαγίαν πλευρὰν ἔχει ὁ λίθος περιθώριον ὑψωμένον, ἔνθα, ὡς καὶ ἐν τῇ βαθυτέρᾳ λείᾳ ἐπιφανείᾳ, σῶζονται ἐρυθρὰς βαφῆς λείψανα. Ἔτι λέγομεν, ὅτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ πρὸς τῷ ὀχετῷ τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων ἀνευρέθησαν δύο ἀκέφαλα καὶ ἄχειρα φυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, τὸ ἐν πιθανῶς Ἀσκληπιοῦ, τὸ δὲ θηλείας τινὸς θεότητος, ἴσως Ἀρτέμιδος. Ἡ τέχνη των ὃχι ἀξιοκαταφρόνητος. Ὁ λίθος Πεντελησίου. Ἐσχάτως δὲ εὐρέθη πρὸς δυσμὰς τοῦ ἐξωτερῶ παχέος περιβόλου εἰς βάθος μόλις ἐνὸς μέτρου εἰς κολοσσαίου μεγέθους κορμὸς ἀνδρὸς τεθωρακισμένου,

πιθανῶς Ῥωμαίου αὐτοκράτορος. Τὰ ἐπὶ τοῦ θώρακος ἔμπροσθέν τε καὶ ὀπίσθεν ἀνάγλυφα κοσμήματα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν μόνα τὰ ὑπὸ τὰς μασχάλας εἰργασμένα τροπαια καὶ τελειόνομεν τὸ ἄρθρον, λέγοντες ὅτι καθ' οὗλου ὁ κορμὸς οὗτος ὁμοιάζει τὸν ἐν τῷ Θησείῳ ἐκ Μεγάρων (ἴδε τὸν γερμανιστὶ Κατάλογον τῶν τοῦ Θησείου γλυπτῶν ὑπὸ Kekulé, ἀριθ. 370) καὶ τοὺς ἄλλους δύο θηλειῶν μορφῶν θεωρακισμένων κορμούς, τοὺς πρὸ ἐτῶν τινων παρὰ τὴν Ἀττάλου στοὰν εὑρεθέντας καὶ νῦν ὄντας ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων κτιζομένου ἐθνικοῦ Μουσείου (ἴδε καὶ περὶ τούτων τὸν ἀρτίως ἐκδοθέντα γερμανιστὶ ὑπὸ Heydemann Κατάλογον τῶν γλυπτῶν τῶν ἐν τῇ Ἀδριανοῦ στοᾷ, τῷ ὥρολογίῳ Ἀνδρονίκου, τῷ οἰκίσκῳ τῶν φυλάκων ἀκροπόλεως καὶ τῷ γραφείῳ τῆς ἐφορίας τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν τῷ τῆς παιδείας ὑπουργείῳ, ἀριθ. 836 καὶ 837.)

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1874.

ΣΤΑΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Ἀνατυποῦμεν δὲ καὶ τὸ ἐξῆς ἄρθρον ἐκ τῆς Παλιγγενεσίας τῆς 18 Ἰουλίου 1874.

«Ὁ γυμνασιάρχης Ναυπλίου Δημ. Πετρίδης ἐπέστειλεν ἡμῖν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Ἰουνίου τὰ ἐξῆς.

«Ἐπανελθὼν χθὲς ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἐπίδαυρον ἀρχαίων δὲν ἐθεώρησα ἀπεικὸς νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν τὰ περὶ τοῦ ἐκεῖ ἀνασκαφέντος πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἀγάλματος ἐν συντόμῳ. Ἐν τοῖς κατὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον τόποις ἐπὶ τῶν ἐρειπίων πολυτελοῦς ναοῦ, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συντετραμμένων κοσμημάτων αὐτοῦ, οἷον μετοπῶν, τριγλύφων, κανόνων μετὰ σταγόνων, ἐρίνων, καλυμματίων, φατνωμάτων κ τ λ. πρὸς τὰ ΒΔ τοῦ θεάτρου καὶ ἀντίπεραν τοῦ μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ τοῦ θεάτρου διαρρέοντος ποταμίου κεῖται ἐπὶ τῶν νώτων κορμὸς ἀνδριάντος, πρὸ δύο μηνῶν παρ' ἀγνώστου καὶ τῇ δημοτικῇ ἀρχῇ Λήσσης ἀνασκαφέντος, καὶ ἔχοντος κοιλώματα κατὰ τοὺς ὤμους

καὶ τὸν τράχηλον, ἐν αἷς ἦν ἐντεθειμένη ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες.

»Ὁ ἀνδριὰς παριστᾷ ἄνδρα ἐν φυσικῷ μεγέθει μεγαλοπρεπῆ ἔχοντα τὴν στάσιν, στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ ἔχοντα ὀλίγον προβέβλημένον καὶ ἐπὶ τοῦ ἄκρου πέλματος καὶ τῶν δακτύλων ἐρειδόμενον τὸν κεκαμμένον πῶς κατὰ τὸ γόνυ δεξιὸν πόδα, καὶ περιβεβλημένον ποδῆρες καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, ὑποφαίνονται δὲ ὡς κεχωρισμένα δῆθεν τὰ ἀπλῶς δι' ἐνσκαφῶν διακρινόμενα σκέλη ὑπὸ τὰς πλουσίας καὶ περιττῶς ἐξεργασμένας καθέτους καὶ πλαγίας πτυχάς τοῦ περὶ τὰ στέρνα, τὸν ὦμον καὶ τὸν τράχηλον περιφερομένου ἱματίου. Τοιαύτην εἶχε τὴν στάσιν ὁ κατακαίμενος νῦν ἀνδριὰς.

»Τίνος ὁ ἀνδριὰς οὗτος καὶ τίνος ἔνεκεν ἀνεστῆθη ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Ἐπιδαυρίων, μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς παρ' αὐτῷ ἀνασκαφείσης συγχρόνως καὶ κειμένης ἐκεῖ ἐπιγραφῆς. Παρὰ τῷ ἀνδριάντι ἐπὶ λίθου τετραγώνου πλάτους 0,40, μήκους 0,62, καὶ πάχους 0,43, ἀναγινώσκεται πρῶτον τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα

Ἄνθετο μὲν μ' Ἐπίδαυρος Ἀριστείδαο Φίλιππον
Περμαγόθεν θείας κοίρανον ἱστορίας,
Ἀγλάισαν δὲ μ' ἄν(δρ)ες, ἐπεὶ πολεμογράφον αὐτὸν
Ἐκλαγον ἀμερίων κόσμον ἐπερχόμενος.

»Μετὰ διάκενον δὲ ὡς δύω δακτύλων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου ἀναγινώσκεται ἡ ἐξῆς ἐν ἰωνικῇ διαλέκτῳ ἐπιγραφὴ, ἣν ἀναγράφω ἐφεξῆς, φυλάττων τὸν κατὰ στίχους χωρισμὸν τῶν γραμμάτων, ἅτινα ἔχουσι σχῆμα ὅμοιον τῷ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐγὼ παντοίων παθέων καὶ ξυνεχούς ἀλλη-
λοφονίας ἀνά τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώ-
πην καὶ τὰ Λιβύων ἔθνεα καὶ Νησιωτέων
πόλιας καθ' ἡμέας γεγεννημένων ὅσι
5 χεὶρὶ τὴν περὶ τῶν καινῶν πράξεων ἱσ-
τορίην ἐξήνεγκα ἐς τοὺς Ἑλ(λην)ας,
ὅπως καὶ δι' ἡμέων μανθάνοντες ὁκό-
σα δημοκοπή καὶ κερδέων ἀμετρῆσι
καὶ στάσις ἐμφύλιοι καὶ πίστιων

10 καταλύσις γεννῶσι κακὰ, παρατη-
ρήσει παθέων ἀλλοτρίων ἀπενθήτους
ποιέονται τὰς τοῦ βίου δι;(αν)νορθώσας.

»Τὰ περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνατεθέντος τούτου κοιράνου τῆς ἱστορίας Φιλίππου, ἀγνώστου ἐμοὶ καὶ τῇ πτωχῇ μου βιβλιοθήκης, ἀφίνω εἰς ὑμᾶς.»

Ταῦτα μὲν ὁ ἐν Ναυπλίῳ φίλος, ἡμεῖς δὲ παραδίδοντες αὐτὰ εἰς τὴν δημοσιότητα, εὐχαριστοῦμεν αὐτῷ, ὅτι καλῶς χρησάμενος τῷ χρόνῳ τῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων ἐγνώρισεν ἡμῖν ἀγνωστον ἄλλοθεν συγγραφέα τῆς ἀρχαιότητος, ἔχοντα τόσῃν ἠθικὴν τάσιν, ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου του ἐφρόντισε νὰ τὴν διατρανώσῃ ἐμφαντικῶς, οὐδέν τι διάφορον ποιήσας ἢ ὅ,τι καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Σαλλούστιος καὶ ὁ Τάκιτος ἐποίησαν εἰς διάφορα μέρη τῶν συγγραφῶν των, δυσαρεστοῦντες διὰ τοῦτο εἰς τινες νεωτέρους, οὔτινες συνέταξαν θεωρίας, καθ' ἃς πρέπει νὰ ἐξαιρῇται τῆς ἱστορίας πᾶν τὸ καὶ μακρόθεν ὄζον διδασκαλίας ἠθικῆς. Ἀς χαίρωνται οὗτοι τὰς θεωρίας των καὶ τὰς κατ' αὐτὰς ἱστορίας. Εἰς ἡμᾶς δὲ ἃς εἶναι συγχωρημένον νὰ φρονῶμεν σκουριασμένα μετὰ τῶν παλαιῶν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15ῃ Ἰουλίου 1874.

Σ. Α. Κ.»

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1874. Ἰούλιος (Ε. Ν.).

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	750,80	χμ.
Μεγίστη »	»	756,05 (τὴν 9ην).
Ἐλαχίστη »	»	744,71 (τὴν 26ην).
Μέση θερμοκρασία	28,69	ἐκ.
Μεγίστη »	36,1	(τὴν 18ην)
Ἐλαχίστη »	20,6	(τὴν 4ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (ἐλάχιστον τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος), ἀστραπῶν 2.

Ἄνεμοι ἐπνευσαν κατὰ ἡμέρας 28 ΒΑ, 2 ΝΔ, 1 Ν.

Αὐγούστος.

Μέση Βαρομετρικὴ θλίψις 749,89

Μεγίστη » » 753,45 (τὴν 30ην)

Ἐλαχίστη » » 745,94 (τὴν 1ην)

Μέση θερμοκρασία 28,08

Μεγίστη » 36, 5 (τὴν 7ην)

Ἐλαχίστη » 18, 4 (τὴν 26ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (0,11 χμ.) ἀστραπῶν 1. Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 13 ΝΔ, 12 ΒΑ, 4 Δ, 1 Β, 1 ΝΑ.

Σεπτέμβριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 754,14

Μεγίστη » » 759,76 (τὴν 28ην)

Ἐλαχίστη » » 749,49 (τὴν 13ην)

Μέση θερμοκρασία 24,80

Μεγίστη » 32, 5 (τὴν 10ην)

Ἐλαχίστη » 16, 1 (τὴν 7ην)

Ἡμέραι βροχῆς 1 (4,66 χμ.), ἀστραπῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 15 ΒΑ, 8 Β, 4 ΝΔ, 2 Ν, 1 ΒΔ.

ΑΓΓΕΛΙΑ.

Ὁ ἄγγλος ἔχει βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἐλληνικῶν λεξικῶν — ὅ ἐστι τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τῶν Liddell καὶ Scott — ἵνα ἐννοῇ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἀλλ' ὁ Ἕλλην ἀτυχῶς δὲν ἔχει τοιοῦτον, ἐρμηνεύον τὴν ἀγγλικήν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐννοῇ ἐπίσης τοὺς ἄγγλους.

Ἐν τούτοις ἐξοχος ἑλληνιστὴς ἄγγλος, ὅστις συνέγραψε περὶ ἐλληνικῶν ἀρχαίων γραμμάτων, συνεπέρανεν ἐπὶ τέλους ὅτι ἀδύνατον νὰ συνυπάρξωσι πώποτε, τελεία τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξις καὶ ἀπόλυτος ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς.

Ἀλλὰ δὲν ἤθελεν ἡ κρίσις αὕτη εἶναι τάχα δικαιότερα ὑπὸ τινα ἔποψιν, ἐκφερομένη ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει ἄγνοιαν τῆς γλώσσης τοῦ ἀγγλαμερικανικοῦ πολιτισμοῦ σήμερον;

Τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν μόνην τοῦ Καλοῦ ἔποψιν θεωρούμενον, ἤθελεν ἴσως παρίστασθαι ὡς ἀδιάλυτον, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία αἰωρεῖται πάντοτε μεταξὺ δύο σχολῶν, τῆς μὲν παραδεχομένης τὸ ἀπόλυτον Καλὸν, τῆς δὲ τοῦναντίον — ἀλλὰ βεβαίότατα τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἐπιστήμην, ἐν ᾧ καὶ ὁ ἔσχατος τῶν ἀνθρώπων γινώσκει σήμερον τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν τῆς Ἀγγλίας, παραβαλλομένης πρὸς τὴν σύμπασαν ἀρχαιότητα.

Ὅθεν ὁ ὑποφαινόμενος πρὸ δύο ἡδὴ ἐτῶν ἐπεχείρησε τὴν σύνταξιν λεξικοῦ, σκοπὸν ἔχοντος νὰ περιέχῃ ἀντιστρόφως πάντα τὰ ἐν τοῖς ῥηθεῖσι Liddell καὶ Scott περιεχόμενα, ὥστε δι' αὐτοῦ νὰ εὐρίσκηται πᾶσα λέξις ἢ φράσις ἀγγλική, ἐν ἐκείνοις περιεχομένη, πρὸ τῆς ἀντιστοίχου λέξεως ἢ φράσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς — περιττὸν δὲ νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἡ σήμερον γραφομένη ὑπὸ τῶν λογίων, δὲν διαφέρει πλέον τῆς ἀρχαίας — τῆς κοινῆς τοῦλάχιστον καλουμένης — εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν σύνταξιν, τοὺς συνθέτους χρόνους τῶν ῥημάτων, καὶ τινα μόρια, ὑπὸ τῆς χρήσεως ἤδη πρὸ πολλοῦ καθιερωθέντα.

Τὸ ἔργον τοῦτο δεῖται πράγματι ἀκαὶ πόνου πολλοῦ καὶ

χρόνου μακροῦ», ὥστε, καίτοι οὐδέποτε διακοπὴν μέχρι σήμερον, μόλις ἤγγικε μέχρι τοῦ ἡμίσεος — καὶ τοῦτο μόνον ὡς πρὸς τὴν νοητικὴν ἐργασίαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὑλικὴν — ἀλλὰ καὶ τὸ κέρδος ἔσται ἀνάλογον τῷ ἀγῶνι — ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ — ἔνθα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τιμῶνται τὰ μέγιστα, δὲν ὑπάρχει δὲ λεξικόν — οἷον ἐνταῦθα προτείνεται — δι' οὗ ὁ ἐξηγῶν ἀγγλιστὶ τὸν ἑλληνα λόγον διὰ τῶν Liddell καὶ Scott, νὰ δύνηται νὰ πράττῃ καὶ τὸναντίον, ὡς ἀπαιτεῖται ἰδίως ἐν τοῖς Λυκείοις καὶ τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτικοῖς Καταστάμασιν.

Ὡς ἐκ τούτου μάλιστα, φίλοι τινὲς παρήνεσαν τῷ ὑποφαινομένῳ ἵνα τηρῇ μυστικὸν τὸ πρᾶγμα μέχρι τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ τύπου — ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἀπλοῦν κίνητρον τοῦ κέρδους ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ἤθελεν εἶναι λίαν ἀγενές, ἐν ᾧ ἡ σύμπραξις τῶν Λογίων ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ οὐ μόνον πρὸς τὴν ταχεῖαν, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ τὴν τελείαν ὅσον ἐνεστι διεκπεραίωσιν τοῦ πονήματος — οἱ Λόγιοι τοῦ Ἔθνους προσκαλοῦνται διὰ τῆς παρούσης, ἵνα συμπράξωσιν, εἰ δυνατόν, μετὰ τοῦ ὑποφαινομένου, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινωφελοῦς ἐν λόγῳ σκοποῦ.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΣΤΑΗΣ,
διδάκτωρ τῆς νομικῆς.

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥ
ΘΕΙΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΣ.

Γ'.

Περὶ τῶν τῆς λατρείας ἀγαλμάτων.

Ἐν τῇ προηγθείσῃ β' διατριβῇ περὶ σηκοῦ τοῦ λόγου ὄντος¹⁾ ἐρρήθη ὅτι πᾶς ναὸς ἔδει νὰ ἔχῃ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἢ σύμβολον, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος, καὶ ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ, καὶ ὅτι ὀλίγοι ναοὶ ἦσαν ἄνευ ἀγαλμάτων, καὶ οὗτοι ἐν ὑστέροις χρόνοις. Τοσοῦτον δὲ ἀναγκαία ἡ ἐν ναοῖς ὑπαρξίς ἀγαλμάτων ἦτο, ὥστε δυνάμεθα γενικῶς εἰπεῖν ὅτι ναὸς ἄνευ ἀγάλματος ἢ συμβόλου δὲν ὑπῆρχεν ἐν χρόνοις τοῦλάχιστον, καθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἡ δι' ἀνθρωπίνων ὁμοιωμάτων παράστασις καὶ ἀπεικόνισις τοῦ θεοῦ, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν δηλονότι καὶ ἐφεξῆς χρόνων μέχρι τῆς τελείας παρακμῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας· διότι αὕτη ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία προεκάλει τὴν τοῦ ναοῦ οἰκοδομήν, ὅπως φυλάσσηται τοῦτο ἀπὸ πάσης βλάβης καὶ βεβηλώσεως²⁾. Ἐν τῇ γ' ταύτῃ διατριβῇ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἀπεικονισμάτων πρὸς τὸν ἀπεικονιζόμενον καὶ λατρευόμενον θεὸν καὶ τῆς τούτου πρὸς τοὺς λατρεύοντας αὐτόν. Ἀλλὰ πρὸ τούτου θέλομεν ἀναζητήσει ἐν παρεκβάσει πρῶτον τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἄγαλμα παρὰ τοῖς διαφοροῖς συγγραφεῦσι, καὶ δεύτερον τίνα τὰ τῆς λατρείας ἀρχαιότατα σύμβολα καὶ ἀπεικονίσματα τῶν θεῶν, διότι καὶ τούτων ἡ λατρεία διέμενεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτε ὑστερον ἐπεκράτησεν ἡ δι' ἀγαλμάτων ἀπεικόνισις τοῦ θεοῦ.

1) *Περὶ τῆς λέξεως ἄγαλμα.*

Ἡ λέξις ἄγαλμα ἀπαντᾷται παρ' Ὀμήρῳ, ἀποδιδομένη εἰς

1) Ἐν σελ. 308 τοῦ β' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου.

2) Βλ. περὶ τούτου Ἑρμαννον Β'. § 48. 4) καὶ Boetticher ἐν τῇ τε-

ἐμφυχά τε καὶ ἄψυχα, ἅπερ διὰ τὴν χάριν καὶ καλλονὴν των τέρ-
πουσιν ἢ θέλγουσι τὸν ἔχοντα καὶ παρέχουσι κόσμον καὶ κῦδος
εἰς τὸν φέροντα αὐτά. Ἐν Ὀδυσσεΐα¹⁾ λέγεται ὁ δούρειος ἵπ-
πος ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον, ἀλλαχοῦ ἵπποι ἢ βόες καλοῦνται
ὡσαύτως ἀγάλματα· καὶ αὐτὸς ὁ πρὸς θυσίαν ἀγόμενος καὶ χρυ-
σῷ κεκοσμημένος βοῦς καλεῖται ὡσαύτως ἄγαλμα²⁾. Τὴν αὐτὴν
σημασίαν τηρεῖ καὶ παρὰ τοῖς ὕστερον, παρ' οἷς ὅμως λέγεται ἐπὶ
τῶν ὁμοιωμάτων κυρίως ἢ συμβόλων τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἐφ' οἷς
οὗτοι ἀγάλλονται· ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ παντὸς ἄλλου καθ' Ἡσύχιον³⁾ καὶ

κτ. τῶν Ἑλλ. 4. σελ. 449 κ. ε. καὶ τὸν ἀντιλέγοντα τούτῳ Petersen ἐν
τοῖς χρον. τῆς φιολ. τομ. 57. σ. 353.

1) Ὀδ. θ. 509.

2) Ἰλ. δ, 144. Ὀδ. γ, 438. δ, 602. Ὁ Εὐστάθιος (Ὀδ. γ. 274
σελ. 1467) σημειοῖ· «ἀγάλματα παρὰ μὲν τοῖς ὕστερον τὰ ξόανα, παρὰ
δὲ τῷ ποιητῇ πᾶν ὅτις ἀγάζεται· διὸ εἰπὼν ἀγάλματα, ἐπάγει ὑψά-
σματά τε χρυσόν τε.» Ἐτυμολ. μέγα σελ. 5. «ἄγαλμα· ἀγαλλίαμα,
καλλώπισμα, πᾶν ἐφ' ᾧ ἀγάζεται τις καὶ χαίρει, κἂν τε ἱμάτιον ἦ, κἂν
τε εἰκὼν. Οἱ δὲ μεθ' Ὀμηρον ποιεῖται ἄγαλμα εἶπον τὸ ξόανον· τὸ δὲ
ἄγαλμα παρὰ τὸ ἀγάλλειν.» Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι παρ' Ὀμήρῳ τηρεῖ ἡ
λέξις τὴν ἐκ τῆς παραγωγῆς τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγάλλω (ἄγαμαι, γάνυμαι, γάνος,
γῆθος, gaudeo. βλ. Κουρτ. Ἐτυμ. σ. 463) σημασίαν. Ὁ Ast ὅμως (ἐν
τόμ. Β' σελ. 552 τῶν σημειώσεων του εἰς Πλάτωνος νόμους 41, 934)
ἀρέσκειται νὰ παραγάγῃ τὴν λέξιν ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ ἀγάλλειν, τοῦ τι-
μᾶν καὶ σέβειν σημαίνοντος· ἥτις σημασία γίνεται καταφανὴς ἐν τοῖς
«θεοῖς καρποῖς ἀγάλλειν» παρὰ Πορφύριῳ (περὶ ἀποχῆς 4, 22), «καὶ σε
θυσίαισιν ἱεραῖσιν, ὧ Δέσποτ', ἀγαλοῦμεν ἡμεῖς σε» παρ' Ἀριστοφάνει (ἐν
Εἰρήνῃ 395). Κατὰ ταύτην τὴν παραγωγὴν καὶ σημασίαν τὸ ἄγαλμα
προσφέρεται τῷ θεῷ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ χάριν, ἥτοι τοῦ ἀγάλλειν αὐ-
τὸν ἕνεκα.

3) Ἐν λ. α. «Ἀγαλμα· πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάζεται, οὐχ ὡς ἡ συνήθεια
τὸ ξόανον.» Σουΐδας· «ἀγάλματα τὰ τῶν θεῶν μιμήματα, καὶ πάντα τὰ
κόσμου τινὸς μετέχοντα.» Ὀμηρος. Καὶ Ἡσίοδος τὸν ὅρμον ἄγαλμα κα-
λεῖ, Πίνδαρος δὲ τὴν ἐπὶ τάφῳ στήλην (ἐν Νεμ. 40. 125), Εὐριπίδης
(Τρωαδ. 1212, 1218. Ἀλκηστ. 616. κόσμον φέροντας νερτέρων
ἀγάλματα) τὸν ἐπὶ νεκροῖς κόσμον. Καὶ ἐφ' ᾧ τις ἀγάζεται. Καὶ τὸ εἰ-
δωλον, βρέτας... Ἀγάλματα δὲ καὶ τοὺς ἀνδριάντας καὶ τὰς γραφὰς
λέγουσιν».

Σουΐδαν, ὃ παρέχει κόσμον καὶ δόξαν τῷ ἔχοντι¹⁾. Ἀλλὰ παρ' αὐτοῖς ἐξενίκησε νὰ καλῇται πρὸ πάντων ἀγαλμα πᾶν ἀνάθημα τοῖς θεοῖς καὶ ἥρωσι καθιερωμένον, οἰονδήποτε καὶ ἂν ᾦτο²⁾ τοῦτο εἴτε περιφανὲς ὁμοίωμα, εἴτε γραφὴ, εἴτε ναὸς, εἴτε ἄλλο τι, μάλισα δὲ ξόανον, ἥτοι ἐκ ξύλου κατεσκευασμένον ἀγαλμα³⁾, ἐφ' ᾧ ἡ ἀγάλ- λεται ὁ θεὸς, ἡ ἡμεῖς ἀγάλλομεν, τουτέστι σέβομεν καὶ τιμῶμεν αὐτόν.

Ὁ Πausanías πανταχοῦ καλεῖ ἀγάλματα τὰ τῶν θεῶν ὁμοιώ- ματα ἐξ οἷαςδὴποτε ὕλης καὶ ἂν ᾦσι ταῦτα, εἴτε ἐξ ἀργίλλου⁴⁾, εἴτε ἐξ ὀπτῆς γῆς⁵⁾, εἴτε ἐκ γύψου⁶⁾, εἴτε ἐκ ξύλου⁷⁾, εἴτε ἐν μέρει ἐκ ξύλου καὶ ἐλέφαντος, ὡς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πλούτου καὶ τῆς πολυτελείας⁸⁾ κατεσκευάζοντο ταῦτα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος⁹⁾, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἀργύρου¹⁰⁾, καὶ συνήθως ἐκ χαλ- κοῦ, καί ποτε καὶ ἐκ σιδήρου¹¹⁾, διότι ἐκ πασῶν τούτων τῶν ὕλων κατεσκευάζοντο ἀγάλματα.

1) Τὸ γεγραμμένον εἰς Νεμεακὴν νίκην ποίημα καλεῖ ὁ Πίνδαρος ἐν Νεμ. 8, 27, «Νεμεαῖον ἀγαλμα». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι 3, 21 καλεῖ τὸν Ἀρι- στοκλείδην «χώρας ἀγαλμα». Ὁ Ἀλκαῖος παρ' Ἀθηναίῳ, 14, 627 λέγει τὰς περικεφαλαίας «ἀνδρῶν ἀγάλματα». Ἄλλος παρ' Εὐσταθίῳ Ὁδ. θ. 509, σελ. 1608 τοὺς ἀστέρας «νυκτὸς ἀγάλματα». Οἱ τραγικοὶ τὰ τέκνα «γονέων ἀγάλματα».

2) Καὶ αὐτὴν τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ ἀναθημάτων καὶ λοιπῶν κοσμημάτων τῆς τέχνης καλεῖ ὁ Ἀριστείδης (ἐν τῷ Παναθην. σελ. 258.) ἀνάθημα καὶ ἀγαλμα.

3) Bekkeri anecd. graec. 1, σ. 334. «ἀγαλμα, πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται· ἀγάλματα δὲ [καὶ τὰς] γραφὰς καὶ τοὺς ἀνδριάντας λέγουσιν. Οἱ δὲ ἀπλῶς ἀγαλμα πᾶν ἀνάθημα καὶ καθιέρωμα ἢ ξόανον ἢ τι ἄλλο τοιοῦτον εἴη.» Прб. Ruhnke. ἐν τῷ Τιμαίου πλατ. λεξ. σελ. 3 κ. ε.

4) 1, 2, 4. 7, 22, 6.

5) 1, 3, 1.

6) 1, 40, 3. 9, 32, 1.

7) 8, 17, 2. 9, 3, 1. 5, 13, 4.

8) 7, 21, 4. 8, 25, 4. 8, 31, 1. 7, 26, 3.

9) 1, 24, 5. 5, 11, 1.

10) 1, 5, 1.

11) 3, 12, 8. 10, 18, 5.

Τὴν λέξιν ἄγαλμα μεταχειρίζεται ὁ αὐτὸς πρὸς δῆλωσιν τοῦ παρ' ἄλλοις ξοάνου καλουμένου· ὥστε παρ' αὐτῷ ἀμφοτέραι αἱ λέξεις αὐταὶ εἰσι συνώνυμοι¹⁾. Παρατηρεῖ ὅμως ὁ αὐτὸς ὅτι ξόανα ἦσαν τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας ἀτελεστέρας τέχνης ἀπεικονίσματα²⁾ τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἃ οἱ παλαιοὶ δαίδαλα ὠνόμαζαν³⁾. Ἦσαν δὲ ταῦτα οὐχὶ πάντοτε ἀνθρωπίνης μορφῆς ὁμοιώματα, ἀλλὰ σύμβολα ἀπλῶς, καθιερωμένα τοῖς θεοῖς, ἐκ ξύλων ἢ λίθων ὡς ὁ Κλήμης⁴⁾ μαρτυρεῖ περὶ τούτου, καὶ αὐτὰ ξόανα ὡσαύτως καλούμενα.

Ὁ Πausanías ὅμως ξόανα συνήθως ὀνομάζει τὰ ἐκ ξύλου⁵⁾ μόνου⁶⁾ κατεσκευασμένα ἀγάλματα· ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖνα, ἃ εἶχον πρόσωπον, πόδας καὶ χεῖρας ἐκ μαρμάρου⁷⁾, καὶ συνήθως ἀκρόλιθα ἀγάλματα ἐλέγοντο. Ἀπαξ δὲ καλεῖ τὸ αὐτὸ ἀμφοτέροις τοῖς ὀνόμασιν ἄγαλμα ξόανον⁸⁾, ἔνθα τὸ ἐν ἐπέχει τόπον οὐσιαστικοῦ τὸ δ' ἄλλο ἐπιθέτου⁹⁾. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ χρυσελε-

1) Ἐν 9, 3, 1. 8, 34, 3. 7, 26, 3 καὶ 8, 17, 2.

2) Πaus. 1, 36, 2. «Ἄγαλμα δὲ ἐν τῇ νήσῳ (Ψυτταλείᾳ) σὺν τέχνῃ μὲν ἔστιν οὐδὲν, Πανὸς δὲ ὡς ἕκαστον ἔτυχε ξόανα πεποιημένα». Ὁ αὐτὸς 2, 19, 3. «Τὸ μὲν οὖν ἄγαλμα τὸ ἐφ' ἡμῖν (τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ἀργεῖ) Ἀττάλου ποίημα ἦν Ἀθηναίου, τὸ δὲ ἐξ ἀρχῆς Δαναοῦ καὶ ὁ ναὸς καὶ τὸ ξόανον ἀνάθημα ἦν· ξόανα γὰρ δὴ τότε εἶναι πείθομαι πάντα». Πρ. 8, 17, 2.

3) 9, 3, 2. «Οἱ πάλαι τὰ ξόανα ἐκάλουν δαίδαλα· ἐκάλουν δὲ πρότερον ἔτι ἢ Δαίδαλος ἐγένετο Ἀθήνησι.»

4) Κλήμης ἐν προτρεπ. κφ. 4 § 46. «Οἱ ἔτι παλαιότεροι ξύλα ἰδρύοντο περιφανῇ καὶ κίονας ἴστων λίθων· ἃ δὴ καὶ ξόανα προσηγορεύοντο.»

5) 9, 3 καὶ 8, 17, 2. «Τοῖς δὲ ἀνθρώποις τὸ ἀρχαῖον, ὅποσα καὶ ἡμεῖς καταμαθεῖν ἠδυνήθημεν, τὰ δὲ ἦν ἀφ' ὧν τὰ ξόανα ἐποιοῦντο, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ κέδροι, τὰ δρύϊνα, ἢ μίλαξ, ὁ λωτός· τῷ δὲ Ἑρμῇ τῷ Κυλληνίῳ τούτων μὲν ἀπὸ οὐδενός, θύου δὲ πεποιημένον τὸ ἄγαλμα ἔστιν.»

6) 8, 17, 2. 3, 14, 7. 3, 15 ἐν τελ. 2, 17, 5. 2, 30, 5. 5, 13, 4. 6, 18, 5. 6, 19, 3.

7) 8, 34, 3. 7, 23, 5.

8) 6, 25, 4.

9) Μάλιστα ἡ λέξις ξόανον ἔνεκα τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τοῦ ξέω κατὰ

φάντινον ἄγαλμα καλεῖ¹) ξόανον, ἴσως διότι τοῦτο περιεκαλύπτετο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἦτο δὲ ἔνδον ἐκ ξύλου. Τὸ αὐτὸ λέγεται ἄγαλμα χρυσοῦν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς²).

Παρά τοῖς λοιποῖς τῶν συγγραφέων ἐκαλοῦντο, ὡς εἴρηται, ἀγάλματα τὰ ἀνατεθειμένα τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ὁμοιώματα ἢ σύμβολα, οἵανδ' ἡποτε μορφὴν ταῦτα εἶχον καὶ ἐξ οἵας δ' ἡποτε ὕλης ἦσαν, ξόανα δὲ τὰ ἐκ ξύλου κυρίως³). Ἀγάλματα πρὸς τούτοις ὠνομάζοντο καταχρηστικῶς καὶ οἱ ἐν ἐπιπέδῳ ἐξέχοντες τύποι θεῶν καὶ ἡρώων⁴).

Ἔτι δὲ, ἀλλὰ σπανίως καὶ καταχρηστικῶς, ἄγαλμα λέγεται καὶ ὁ ἀνδριάς, ὃν ὁ Πausanías συνήθως εἰκόνα⁵) ὀνομάζει, τὸ ὁμοίωμα δηλαδὴ ἀνθρώπου ἐν ξύλῳ, λίθῳ ἢ μετάλλῳ, ὅπως δ' ἡποτε ἀπεικονίζεται τοῦτο εἴτε περιφανές, εἴτε ἐν τύποις ἐξέχουσιν, εἴτε καὶ ὡς τετράγωνος στήλη ἢ κίων⁶).

τὸν μέγαν Ἑτυμ. σελ. 154· «Ξόανόν ἐστι τὸ ἐξεσμένον εἶδωλον, λίθινον ἢ ἐλεφάντινον ἢ ξύλινον,» καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. «Ξόανα κυρίως τὰ ἐκ ξύλων ἐξεσμένα ἢ λίθων.» Ἄλλοι ὅμως παρατηροῦσιν ὅτι ξόανα ἐκλήθησαν κυρίως τὰ ἐκ ξύλου κατεσκευασμένα εἶδωλα, ὡς Θωμαῆς Μάγιστρος.

1) Ἐν 1, 40, 3.

2) Τὸ τοῦ Φειδίου τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ Παρθενῶνι. C. J. Q. I, ἀρ. 150 σελ. 232, 40. «Στέφανος χρυσοῦς, ὃν ἡ Νίκη ἔχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἢ ἐπὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγάλματος τοῦ χρυσοῦ.» Πρβ. σελ. 236. 233. 237. § 36.

3) Ὅτι δὲ καὶ τὰ τῶν ἡρώων ὁμοιώματα λέγονται ἀγάλματα ἀνάγνῳθι Ἑρμαννον ἔ. ἀ. § 18, 16). Ὁ Servius ἐν Virg. Aen. 2, 225 παρατηρεῖ περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας χρήσεως τῆς λέξεως ξόανον τάδε· Delubrum effigies a delibratione corticis: Nam antiqui felicitium arborum ramnos cortice detracto im effigies deorum formabant, unde Graeci ξόανον dicunt.

4) Πaus. 5, 11, 2. 9, 11, 2. 2, 3, 4. 3, 18, 5. 3, 19, 4. 8, 48, 3.

5) 1, 8, 5 καὶ σημ. Siebilis.

6) Πaus. 8, 48, 1. 4, 27, 6. Bekk. ἀνεκδ. σ. 394· «ἀνδριάντα· ὡς ἐν τῇ συνθεῇ λέγουσιν αἱ μητέρες περὶ τῶν υἱῶν Ὁ καλὸς ἀνδριάς μου. Δημοσθένης ἐν τῷ ὑπὲρ Κτησιφ. (σελ. 270). Λέγεται δὲ ἀνδριάς καὶ τὸ ἄγαλμα καὶ ὁ ἐκ χαλκοῦ καὶ ξύλου καὶ χρυσοῦ καὶ τῆς ἄλλης ὕλης, ὅση

Ἐντεῦθεν διαστέλλεται καὶ ὁ ἀγαλματοποιὸς τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ· καὶ ἐκεῖνος μὲν ἀπεργάζεται θεῶν, οὗτος δὲ ἀνθρώπων εἰκόνας¹⁾.

2) *Tlra τὰ ἀρχαιότατα τῆς λατρείας σύμβολα*

ἢ ἀγάλματα τῶν θεῶν.

Τὸ πάλαι, ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον κατασκευάσει ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἀντικείμενα τῆς λατρείας αὐτῶν ἦσαν συμβολικὰ σημεῖα, ἃ ἐδήλουν τὴν παρουσίαν τῶν θεῶν, καὶ εἰς ἃ οἱ εὐσεβεῖς προσέφερον καὶ ὕστερον ἔτι ἐνιαχοῦ τὴν αὐτῶν λατρείαν, διότι αὐτὰ ταῦτα ἐπίστευον ὅτι ἦσαν ἀφιδρύματα τῶν θεῶν, ἢ ὅτι ἐπληροῦντο ἐκ τῆς χάριτος αὐτῶν. Ἦσαν δὲ ταῦτα ἀργοὶ λίθοι, συμβολικῶς παριστάνοντες τοὺς φυσικοὺς ἰδίως θεοὺς· οἷον ἦτο ἐξ ἀρχῆς τὸ τοῦ Ἑρωτος παλαιότατον ἀγαλμα ἐν Θεσπιαῖς κατὰ Παιουσάνιον²⁾, τῶν Χαρίτων ἐν Ὀρχομενῷ, τοῦ Διὸς ἐν Γυθείῳ, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ὑήττῳ τῆς Βοιωτίας παρὰ τὴν Κωπαΐδα³⁾· ἢ σωροὶ λίθων παρὰ τὰς ὁδοὺς, Ἑρμαῖα καλού-

δύναται δέξασθαι καὶ κατέχειν εἶδος... Λέγεται μὲν τοι καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων καταχρηστικῶς ἀνδριάς.

Σιμωνίδης ἐν ἀποσπ. 76(80) Ἀρτέμιδος τόδ' ἀγαλμα. 74(78)

Μίλωνος τόδ' ἀγαλμα καλὸν καλὸν, ὅς ποτε Πίσῃ

Ἐπτάκι νικήσας, εἰς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν.

1) Bekk. Ἀνεκδ. 4. 335. «ἀγαλματοποιὸν φασὶ καλεῖσθαι τὸν εἰκόνας θεῶν μᾶλλον ἐργαζόμενον, ἀνδριαντοποιὸν δὲ τὸν ἀνθρώπων.»

2) Ἐν 9, 27, 1 «Θεῶν δὲ οἱ Θεσπιεῖς τιμῶσιν Ἑρωτα μάλιστα ἐξ ἀρχῆς, καὶ σφισιν ἀγαλμα παλαιότατόν ἐστιν ἀργὸς λίθος». Πρβ. αὐτόθ. 35, 4. Ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας ὑπῆρχον κατὰ τὸν αὐτὸν Παιουσάνιον (7, 22, 3) παρὰ τῷ Ἑρμοῦ ἀγάλματι τριάκοντα τετράγωνοι λίθοι, περὶ ὧν προσθέτει· «Τούτους σέβουσιν οἱ Φαρεῖς, ἐκάστῳ θεοῦ τινος ὄνομα ἐπιλέγοντες. Τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι». Ὁμοίος λίθος ἐν Γυθείῳ ἐλέγετο Ζεὺς Καππώτας, ἐφ' οὗ καθεσθῆς ὁ Ὀρέστης, ἀπηλλάγη τῆς μανίας κατὰ τὸν αὐτὸν Παιουσ. 3, 22, 4.

3) Ὁ αὐτὸς 9, 23, 3. «Ἐν Ὑήττῳ ναὸς ἐστὶν Ἡρακλέους... ὄντος οὐχὶ ἀγάλματος σὺν τέχνῃ, λίθου δὲ ἀργοῦ κατὰ τὸ ἀρχαῖον».

μενοι¹⁾. "Οπως δείξωσι τὴν ἱερότητα τῶν λίθων τούτων, ἔλεγον ὅτι κατέπεσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οἷον οἱ Ὁρχομένιοι περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς λίθων τῶν Χαρίτων, ὡς ὁ αὐτὸς Πausανίας μαρτυρεῖ²⁾. "Οπερ πιθανοποιεῖ τὴν δόξαν ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι ἦσαν, ἐνιαχοῦ τοῦλάχιστον, διυπετεῖς³⁾ ἤτοι ἀερόλιθοι, ὡς καὶ περὶ τινων ὕστερον κατασκευασθέντων ξοάνων ἐπιστεύετο τὸ αὐτό.

Μετὰ τούτους ἔπονται οἱ τετράγωνοι λίθοι, οἷοι ἦσαν οἱ τριάκοντα ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχάϊας παρὰ τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἄγαλμα, ὧν ἕκαστος ἦτο καθιερωμένος θεῷ τινι ὕστερον⁴⁾· οἱ τριγωνικοὶ, ὡς ὁ ἐν τῷ ναῷ τῶν Χαρίτων ἐν Κυζίκῳ, ἐν αὐτῇ ἡ Ἀθηναῖ ἐδωρήσατο ὡς πρῶτον τῆς τέχνης ἔργον⁵⁾· ὁ πυραμοειδὴς λίθος τοῦ Μειλιχίου Διὸς ἐν Μεγάρῳις⁶⁾· οἱ κωροειδεῖς κίονες τοῦ Ἀπόλλωνος ἀγυιέως συνήθεις παρὰ Δωριεῦσιν, ἐν Σπάρτῃ καὶ Ἀθήναις ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἰστάμενοι καὶ ἐν νομίσμασι τῆς Ἀμβρακίας, Ἀπολ-

1) Σουίδας ἐν λ. Ἑρμαῖον καὶ Εὐσταθ. εἰς Ὀδ. π, 471· «Ἑρμῆς πρῶτος οἷα κῆρυξ καὶ διάκτορος καθήρας τὰς ὁδοὺς, εἴπου λίθους εὔρεν, ἀπειτθεῖν ἔξω ὁδοῦ. Ὅθεν τοὺς τοιοῦτόν τι ποιοῦντας καὶ τὰς ὁδοὺς τῷ Ἑρμῇ ὡς διακτόρῳ ἐκκαθαίροντας εἰς τιμὴν Ἑρμοῦ τοὺς τῶν τοιούτων λίθων σωροὺς Ἑρμαῖα ἢ Ἑρμαίους λόφους καλεῖν». Αὐτοῖσι Σχολ. «Ὅθεν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τιμὴν Ἑρμοῦ κατὰ τὰς ὁδοὺς διὰ τὸ τὸν θεὸν εἶναι τοῦτον καθηγεμόνα καὶ ἐπίτροπον τῶν ἐκδικούντων (γρ. ἴσως ἐκδημούντων) σωροὺς ποιεῖν λίθων, καὶ διάγοντας προβάλλειν λίθους, καὶ τούτους καλεῖν Ἑρμαίους λόφους».

Ἄλλοιους σωροὺς συσσωρεύουσι νῦν ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὰς ὁδοὺς οἱ διαβάται, ῥίπτοντες ἕκαστος λίθον καὶ καταρώμενοί τινα ὡς αἴτιον κακοῦ τινος, παραδίδοντες τοῦτον ἴσως εἰς τὸν δαίμονα, τὸν τὴν θέσιν τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ καταλαβόντα παρὰ τοῖς τοιούτοις.

2) Ἐν 9, 38, 4.

3) Βλ. Ἑρμαννον ἐν ἑλλ. ἀρχαιολ. Β'. §. 18, 13.

4) Πaus. 7, 22, 3 βλ. τὸ χωρίον ἐν σημ. 2 τῆς 282 σελίδος.

5) Ἀνθολ. παλατ. Jacobs 4, σ. 297· ἀρ. 342 καὶ Böckh Explicat. εἰς Πίνδαρ. σελ. 172.

6) Ἑρμανν. ἔ. ἀ. Κατὰ Πaus. 2, 9, 6· ὁ Μειλίχιος Ζεὺς ἦτο εἰκασμένος πυραμίδι, ἡ δὲ πατὴρ Ἄρτεμις κίονι ἐν Σικυῶνι, «σὺν τέχνῃ πεποιημένη οὐδεμιᾷ».

λωνίας καὶ Ὀρικοῦ ἐν Ἰλλυρίᾳ¹⁾. Στήλη, ἥτοι ξεστός λίθος, ἐπὶ τάφου λέγεται ὑπὸ Πινδάρου²⁾ ἄγαλμα Ἄδου.

Ἔτι δὲ καὶ ξύλα ἄξεσα, ἡ ἀτέχνως ἐξεσμένα, ἦσαν ἐν ἀρχῇ θεῶν ἀγάλματα οἷον σανίς τις τῆς Ἡρας ἐν Σάμῳ, τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λίνδῳ λεῖον ἔδος κατὰ τὸν παρ' Εὐσεβίου³⁾ Πλούταρχον. Κατὰ δὲ Τερτυλιανόν⁴⁾ καὶ ἡ Pallas Attica καὶ Ceres Raria ἦσαν rudis pallus ἥτοι κορμὸς ἄξεστος ξύλου. Τὰ δ' ἐν Σπάρτῃ τῶν Διός-

1) Ὁ Müller ἐν ἀρχ. τῆς τέχνης § 66. Κίων ἦτο καὶ τὸ ἐν Ἀργεὶ ἄγαλμα τῆς Ἡρας καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς κατὰ Κλήμεντα ἐν Στρωμ. 1. 448, παρατηροῦντα «πρὶν γοῦν ἀκριβοῦσθαι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἱστάντες οἱ παλαιοὶ ἔσεον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ θεοῦ».

2) Ἐν Πυθ. 40, 67. Ὁ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθήνησι Πολιάδος Ἀθηνᾶς Ἑρμῆς ἦτο ξύλον, Κέκροπος ἀνάθημα, κατὰ Πaus. 4, 27, 1. Τὰ δὲ ἐν Διήλῳ τῆς Λητοῦς ἄγαλμα ἦτο ξύλινον ἄμορφον, ὅπερ διὰ τοῦτο προεκάλει τὸν γέλωτα τῶν θεωμένων κατ' Ἀθήναιον, σελ. 614.

3) Ἐν Εὐαγγ. προπαρ. 3, 8. α' Ἡρας Σάμιοι ξύλινον εἶχον εἶδος, ὡς φησι Καλλιμάχος·

Οὐπω ποικίλον ἔργον

Ἔς ξόαν', εὐκτέανον ἄλλ' ἐπὶ τεθμὸν, ἀναξ,

Ἦσθα θεᾶς σανίς.

Ὡς γὰρ καθιδρύοντο θεοὺς τότε. Καὶ γὰρ Ἀθήνης ἐν Λίνδῳ Δαναὸς λεῖον ἔθηκεν ἔδος. Λέγεται δὲ Πείρας, ὁ πρῶτος Ἀργολίδος Ἡρας ἱερὸν εἰσάμενος..... ἐκ τῶν περὶ Τίρυνθα δένδρων ὄγχην ταμὼν εὐκτέανον Ἡρας ἄγαλμα μορφῶσαι». Κλήμης ἐν προτρεπ. κφ. 4 § 46. «Οἱ παλαιότεροι ξύλα ἱδρύοντο περιφανῇ καὶ κίονας ἵστων ἐκ λίθων· ἃ δὲ καὶ ξόανα προσηγορεύετο διὰ τὸ ἀποξέσθαι τῆς ὕλης. Ἀμέλει ἐν Ἰκάρῳ τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἄγαλμα ξύλον ἦν οὐκ εἰργασμένον (κατ' Ἀρνόβιον ad gentes 6, 11, lignum indolatum) καὶ τῆς Κυθαιρωνίας Ἡρας ἐν Θεσπία πρέμνον ἐκκεκομμένον· καὶ τὸ τῆς Σαμίας Ἡρας πρότερον μὲν ἦν σανίς, ὕστερον δὲ ἐπὶ Προκλέους ἀρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνθρώποις ἀπεικονίζεσθαι τὰ ξόανα ἤρξαντο, βρέτη τὴν ἐκ βροτῶν ἐπωνυμίαν ἐκαρπώσατο. Ἐν Ῥώμῃ δὲ τὸ παλαιὸν δόρυ φησὶν γεγονέναι τοῦ Ἀρεως τὸ ξόανον Οὐάρεων ὁ συγγραφεὺς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὠρμηκότων».

4) Ἐν ἀπολογ. 16. Πρὸς Tibul. Eleg. 1, 2, 11 καὶ 1, 10, 20, καὶ Dissen σημειώσεις αὐτόθι.

κούρων ἀγάλματα ἢ ἀφιδρύματα ἦσαν κατὰ Πλούταρχον¹⁾ «δύο ξύλα παράλληλα δυσὶ πλαγίοις ἐπεζευγμένα», ἀ οἱ Σπαρτιαῖται δόκανα ἐκάλουν.

Πλὴν τούτων καὶ ἄλλα διάφορα θεῶν σύμβολα ἤξιοῦντο τιμῆς καὶ λατρείας ὡς θεῶν ἀγάλματα. Ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν παρὰ Κλήμεντι²⁾ Οὐάρρωνα δόρυ ἦτο τοῦ Ἀρεως ξόανον. Ὡς θεὸς ἐτιμᾶτο παρὰ Χαιρωνεῦσι τὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος σκῆπτρον, δόρυ καλούμενον, ὅπερ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευασθὲν τῷ Διὶ, ἐδόθη ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Πέλοπα καὶ ὑπὸ τούτου εἰς τοὺς ἀπογόνους κατὰ διαδοχὴν. Κομισθὲν δὲ τοῦτο ὑπὸ Ἠλέκτρας τῆς Ἀγαμέμνονος εἰς Χαιρώνειαν, ἐτηρεῖτο κατὰ Πausανίαν³⁾ οὐχὶ ἐν ναῷ, ἀλλ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἱερέως, καὶ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν προσεφέροντο θυσίαι καὶ τράπεζα αὐτῷ παρέκειτο παντοδαπῶν κρεῶν καὶ πεμμάτων πλήρης.

Περὶ τῆς τοιαύτης τῶν σκῆπτρων χρήσεως προσθέτει ὁ Ἰουεῖνος (43,3) ὅτι ἐν ἀρχαίοις χρόνοις οἱ βασιλεῖς ἀντὶ διαδημάτων εἶχον hastas, ἀς οἱ Ἕλληνες σκῆπτρα καλοῦσι, διότι τὸ πάλαι ἀντὶ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν ἐλάτρευον οἱ ἀρχαῖοι hastas· διὸ καὶ νῦν προστίθενται εἰς τὰ τῶν θεῶν ὁμοιώματα hastae. Ἀλλαχοῦ ἐλάτρευετο ἡ Τρίαινα ὡς σύμβολον τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ κηρύκειον ὡς σημεῖον τοῦ Ἑρμοῦ⁴⁾ καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοις ἄλλαχοῦ.

Ἡ μετὰβασις ἀπὸ τῶν ἀκατεργάστων τούτων συμβόλων τῆς τῶν θεῶν παρουσίας ἐγένετο ἰδίως ἀπὸ τῶν τετραγώνων κιόνων, εἰς οὓς προσετέθη κεφαλὴ καὶ χεῖρες, ἢ ἀντὶ χειρῶν πρόκροσσοι, καὶ πρὸς δῆλωσιν τῶν τῆς ὑγρᾶς φύσεως καὶ γονιμότητος θεῶν ὁ φαλλός⁵⁾. Οὕτως ἀπεικονίσθη ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἑρμῆς παρ' Ἀρκάσι⁶⁾

1) Ἐν τῷ περὶ Φιλαδελφίας ἐν ἀρχῇ.

2) Βλ. ἀνωτέρω ἐν σημ. 3 τῆς 284 σελίδος τὸ χωρίον τούτου.

3) Ἐν βιβλ. 9, 40 ἐν τέλει.

4) Βλ. Müller ἐν ἀρχ. τῆς τέχνης § 66.

5) Εὐσέβιος ἐν εὐαγγ. προπαρ. 3, 7 φέρει τοὺς λόγους τοῦ Πορφυρίου, δι' οὓς ἀπεικονίσθησαν ἐκ διαφόρου ὕλης καὶ ἐν διαφόροις σχήμασιν οἱ θεοί.

6) Πausαν. 8, 31, 4. 39, 4, 48, 4. «Περὶ σὺν γὰρ δὴ τι τῷ σχήματι τούτῳ φαίνονται μοι χαίρειν οἱ Ἀρκάδες.»

καὶ τῆς συγγενέσι τούτων Ἀθηναίοις¹⁾, καὶ ὁ Διόνυσος ὕστερον καὶ ἄλλοι θεοί²⁾. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἑρμῆς ὡς ἐνόδιος εἶναι καὶ τῶν ὁδῶν ἔφορος καὶ ὁδηγὸς τῶν ὁδοιπόρων, ἐτίθεντο τοιαῦτα ἀγάλματα αὐτοῦ καὶ ὕστερον διὰ παντός ἐν ὁδοῖς καὶ τριοδίοις, μίαν καὶ πλείους κεφαλὰς³⁾ φέροντα καὶ ἐπιγραφὰς νομιστικὰς καὶ διδακτικὰς⁴⁾.

Ὁ δὲ Διόνυσος ὡς φαλλοφόρος Ἑρμῆς ἐλατρεύετο κατ' ἐξοχὴν παρὰ Μεθυμναίοις κατὰ τὴν παρὰ Παισανίαν καὶ Εὐσεβίῳ διηγησιν⁵⁾.

1) Θουκ. 6, 27 καὶ Πaus. 1, 24, 3, καὶ 4, 33, 4. 8, 48, 4.

2) Οἶον ἡ Ἀφροδίτη ἐν Δῆλῳ (Πaus. 9, 40, 2) ὁ Ζεὺς (8, 48, 4), Ποσειδῶν (8, 35, 6), Ἀθηνᾶ Ἑργάνη καὶ Ἀπόλλων Ἀγνιδεύς (8, 32, 3 καὶ 34, 4) ὅθεν καὶ τὰ σύνθετα Ἑρμαθήνη, Ἑρμηρακλής. Cic. ad Att. 1, 4. Ὑστερον δὲ καὶ ἄνθρωποι, ὡς οἱ πολλοὶ Κοσμηταὶ τῶν γυμνασίων ἐν Ἀθήναις, ὧν τοιαῦτα ἀγάλματα ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολ. ἐταιρίας ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ταῖς παρὰ τὸν ἄγιον Δημήτριον Κατηφόρην καὶ νῦν φυλάσσονται ἐν τῷ μουσεῖῳ αὐτῆς, τῷ ἐν τῷ Βαρβακείῳ, περὶ ὧν βλ. Φιλίστορ. 1861, σελ. 199. τεῦχος ε.

3) Ἡσύχιος ἐν λ. Ἑρμῆς τρικέφαλος.

4) CIQ. ἐπιγραφὴ 12.

5) Πaus. 10, 19, 2 καὶ Εὐσεβίος ἐν εὐαγγ. προπαρ. 5, 36. πβλ. Lobeck ἐν Ἀγλαοφ. σελ. 1085. Τοιοῦτος φαλλοφόρος δικέφαλος Ἑρμῆς ἢ μᾶλλον Διόνυσος εἶναι ὁ εὐρεθεὶς ἐν τῷ παναθηναϊκῷ σταδίῳ, καθαρικομένη τῷ 1870 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Τζήλλερ δαπάναις τοῦ Βασιλέως, ἰστάμενος νῦν ἐν τῇ ἀνατολικῇ εἰσόδῳ τῶν ἀνακτόρων, φέρων δύο κεφαλὰς, διότι τὸ πάλαι ἴστατο παρὰ τὴν σφενδόνην τοῦ σταδίου, ὅπου ἔκαμπτον οἱ σταδιοδρομοῦντες, ὅπως ἐπιβλέπει τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐν τῷ δρόμῳ ἀγωνιστάς. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ μέρος καὶ εὐρέθη κατὰ τὰς εἰρημένους ἀνασκαφάς.

Καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις φαίνεται ὅτι ἐγένετο χρῆσις τοιούτων ἀπλῶν καὶ αὐτοσχεδιαζομένων οὕτως εἰπεῖν ἀγαλμάτων· διότι Μάξιμος ὁ Τύριος λέγει (ἐν ἀρχῇ τοῦ ἡ λόγου), ὅτι »γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πῆξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφύους πρέμνον, ἀγροικὸν ἀγάλμα,» ὅπερ ἐκόσμου μετὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ τούτου, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ 42 καὶ 43 εἰκόνι τοῦ συγγράμματος τοῦ Boetticher der Baumcultus der Hell. ὅστις ἐν σελ. 226 τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς νομίζει. Ἑρχαῖα μόνιμα καὶ ἀμετακίνητα ἀγάλματα θεῶν, τὰ δὲ σκῆπτρα καὶ δόρατα ὡς κινητὰ καὶ φορητὰ ἀγάλματα.

Ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀντικειμένων τῆς τῶν θεῶν λατρείας, ἀ-
 ὡς σύμβολα τῶν θεῶν ἐξέλαβε τὸ πάλαι ὁ Ἕλλην καὶ ὕστερον
 οὐχ ἥττον ἐτίμα, μετέβη οὗτος εἰς τὴν δι' ἀνθρωπίνης μορφῆς
 παραστάσιν τῶν θεῶν, ὅτε ἤδη ἐξέλαβε τούτους ἀνθρωποφυεῖς.
 Τὰ ἀρχαιότατα δὲ τῆς τοιαύτης παραστάσεως ἔργα μετὰ τοὺς
 τετραγώνους Ἑρμᾶς εἰσι τὰ λεγόμενα Παλλάδια, ἥτοι ξύλινα
 ἀγάλματα τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλων θεῶν, ἀ ὡς οὐρα-
 νόθεν πεσόντα ἐπιστεύοντο, καὶ αἰείποτε ἦσαν ἐν μεγάλῃ θρησκευ-
 τικῇ τιμῇ, διότι ἐθεωροῦντο ὡς ὑπ' αὐτῶν τῶν θεῶν ἀποσταλέντα
 τοῖς φίλοις αὐτῶν εἰς τὴν γῆν καὶ ἀντιπροσωπεύοντα αὐτοὺς,
 καὶ διότι ἡ παρουσία καὶ διάσωσις αὐτῶν, ἐν ᾗ πόλει ὑπῆρχον,
 συνεπῆγε τὴν εὐδαιμονίαν καὶ σωτηρίαν τῆς πόλεως αὐτῆς. Συ-
 νήθως ἔφερον ταῦτα δόρυ καὶ ἄλλα σύμβολα, καὶ εἶχον τοὺς
 ὀφθαλμοὺς ἡμιανοικτούς, τοὺς πόδας συμφυεῖς καὶ τὰς χεῖρας κε-
 κολλημένας εἰς τὰς πλευράς τοῦ σώματος, ὅταν δὲν φέρωσί τι.

Τοιοῦτον οὐρανοπετὲς ἢ διῦπετὲς Παλλάδιον ἦτο τὸ ἐν Τροίᾳ,
 ὅπερ κατ' Ἀπολλόδωρον¹⁾ ἦτο τρίπηχυ, εἶχε τοὺς πόδας συμβε-
 θεγκότας, καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἔφερε δόρυ, ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ ἄτρα-
 κτον καὶ ἡλακάτην. Ἐν ἄλλοις σωζομένοις ἀπεικονίσμασιν ἀρ-
 χαίων Παλλαδίων φέρουσι ταῦτα περικεφαλαίαν, δόρυ καὶ ἀσπίδα
 καὶ αἰγίδα²⁾. Τὸ ἐν Τροίᾳ Παλλάδιον ἐπίστευον ὕστερον ὅτι ἀρ-
 παγὲν ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς πόλεως ἐσώθη κατὰ τινὰς μὲν ὑπὸ
 Αἰνείου εἰς Ἰταλίαν³⁾, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Ἀργος, καὶ κατὰ τοὺς

1) Ἀπολλοδ. 3, 12, 3· «Ἴλος κτίσας πόλιν Ἴλιον ἐκάλεσε, τῷ δὲ
 Διὶ σημεῖον εὐξάμενος αὐτῷ τι φανῆναι, μεθ' ἡμέραν διῦπετὲς Παλλάδιον
 πρὸ τῆς σκηνῆς κείμενον ἐθεάσατο. Ἦν δὲ τῷ μεγέθει τρίπηχυ, τοῖς δὲ
 ποσὶ συμβεθεγκός, καὶ τῇ μὲν δεξιᾷ δόρυ διηρμένον ἔχον, τῇ δὲ ἐτέρᾳ ἡ-
 λακάτην καὶ ἄτρακτον.» Ἄλλους μύθους περὶ τοῦ Παλλαδίου τούτου φέ-
 ρει ὁ Διονυσ. Ἀλ. ἐν βωμ. ἀρχαιολ. 1, 69.

2) Ὡς τὰ ὑπὸ Μυλλέρου συλλεγένητα ἐν τοῖς μνημαίοις τῆς ἀρχαίας
 τέχνης ἐν τῷ ἀ πίνακι.

3) Πaus. 2, 23, 5. Πλείω παρὰ Διονυσίῳ β. ἀρχ. 1, 67 καὶ 2, 66,
 διαστέλλοντι τὸ μὲν ἐν Ῥώμῃ Παλλάδιον ὡς γνήσιον καὶ πρωτότυπον, τὸ
 δὲ ἐν Ἑλλάδι ὡς ἀντίτυπον ὁμοίωμα ἐκείνου, ὃ, ἐν φανερωῖ ὑπάρχον, ἤρ-
 πασεν ἐκ Τροίας ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ Διομήδης, τοῦ ἐτέρου ἐν κρυπτῷ σωζομέ-

Ἀθηναίους εἰς Ἀθήνας¹). Διάφορα τῶν Παλλαδίων τούτων εἰσὶ τὰ τῆς Ἀθηνᾶς καθήμενα ἀγάλματα, ἔχοντα σκέλη συμβεβηκότα, χεῖρας καθειμένας καὶ ταῖς πλευραῖς κεκολλημένας, καὶ ὄμματα μεμυκότα, οἷον τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Ἀθήνησιν Ἀκροπόλεως λίθινον ἄγαλμα, φέρον καὶ γοργόνειον πρὸ τοῦ στέρνου. Καθήμενον φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ τὸ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ²), καὶ ἄλλα πολλὰ ξόανα τῆς Ἀθηνᾶς καθήμενα ὑπῆρχον ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Στράβωνος μαρτυρίαν³), ἐν Φωκαίᾳ, Χίῳ, Μασσαλίᾳ καὶ Ῥώμῃ.

Ὅπου δὲ καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις ἐσώζοντο τοιαῦτα Παλλάδια, ἣ ἦσαν θεατὰ μόνον τοῖς ἱερεῦσιν, ὅλως δ' ἀθέατα τοῖς πολλοῖς διὰ τὴν ἱερότητά των, ἣ σπανίως μόνον θεατὰ. Ἐντεῦθεν καὶ

νου, ὃ ἐν τῇ ἀλώσει τῆς πόλεως ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Αἰνείας καὶ ἐκόμισεν εἰς Ἰταλίαν. Ὁ Κόνων ὅμως (ἐν Διηγήσεσι 34) λέγει ὅτι ἐν Τροίᾳ ἦσαν πολλὰ Παλλάδια, ὧν τὸ σμικρότατον γνήσιον καὶ διῆπτες.

1) Ὁ αὐτὸς 1, 28, 8. Πρβ. Müller ἐν Εὐμην. σ. 155.

Διῆπτετῇ θεῶν ἀγάλματα λέγονται καὶ τάδε·

Ἐν Θήβαις ἐσώζετο παράδοσις κατὰ Πausανίαν (9, 12, 3) ὅτι αἰμοῦ τῷ κεραυνῷ βληθέντι εἰς τὸν Σεμέλης θάλαμον πέσοι ξύλον ἐξ οὐρανοῦ. Πολύδωρον δὲ τὸ ξύλον τοῦτο χαλκῷ λέγουσιν ἐπικοσμήσαντα Διόνυσον καλέσαι Κάδμον.»

Διῆπτετὸς ἐλέγετο καὶ τὸ ἐν Ταυρίδῃ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ Εὐριπίδην ἐν Ἰφιγ. Ταυρ. 976, ἔνθα ὁ Ὀρέστης λέγει ὅτι ὁ Φοῖβος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς Ταυρίδα «λαβεῖν τὸ διῆπτετὸς ἄγαλμα». Ὡσαύτως διῆπτετὸς καὶ τὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ θεᾶς ἄγαλμα κατὰ τὰς τῶν Ἀποστόλων πράξεις ΙΘ', 35· «Τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Διοπετοῦς;» Οὐρανόθεν πεσὼν ἐπιστεύετο καὶ τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀγιώτατον ἄγαλμα τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς κατὰ Pausanίαν 1, 26, 7. Περὶ Παλλαδίων ἐν γένει καὶ τῶν μύθων αὐτῶν πραγματεύεται διεξοδικῶς ὁ Kreutzer ἐν συμβολ. τομ. Β' σελ. 685 κ. ἐ. ἔκδ. 6.'

2) Ἰλ. ζ. 92, ἥς Ἀθηνᾶς ἐν τοῖς γούνασιν ἔθηκεν ἡ Ἐκάβη πέπλον· πρβ. στοιχ. 273 καὶ 303 καὶ Virg. Aen. 2, 471 κ. ἐ.

3) Ἐν βιβλ. ΙΓ'. σ. 604. πρβ. καὶ Γ'. σελ. 264, ἔνθα σημειοῦται ὅτι καταμύει ἡ Ἀθηνᾶ μὴ θέλουσα ἰδεῖν τὰ πρὸ αὐτῆς γινόμενα κακουργήματα. Πρβ. Πλούταρχον ἐν Καμίλλῳ 6, φέροντα καὶ ἄλλα τοιαῦτα περὶ ἀγαλμάτων·

πολλὰ περὶ αὐτῶν μυθεύματα ἦσαν συνήθη¹⁾), περὶ ὧν ὕστερον ἔσται λόγος.

Ἐπειδὴ ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία προῆλθεν ἐκ τῆς λατρείας τῆς φύσεως, καθ' ἃ ἀλλαχοῦ εἵπομεν, καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ δένδρα διὰ τὴν ὀργανικὴν αὐτῶν ζωὴν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων ἐξεληφθησαν εἴτε ὡς θεοὶ εἴτε ὡς κατοικητήρια θεῶν ἐξ ἀρχῆς²⁾), ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι, καὶ ὅτε ὕστερον ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωσι τῶν θεῶν ἀγάλματα ἐν μορφῇ ἀνθρωπίνῃ, τὰ πρῶτα αὐτῶν ἀγάλματα ἦσαν ξύλινα, ὅθεν καὶ ὠνομάσθησαν ἀπὸ τούτου ξόανα καὶ ἀπὸ τῆς μορφῆς βρέτη³⁾). Καὶ τὰ Παλλάδια λοιπὸν ὡς ἀρχαιότατα ἀπεικονίσματα τοῦ θεοῦ ἦσαν ἐκ ξύλου ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀπομιμήματα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκαλύπτοντο μ' ἀνθρώπινα ἱμάτια, ὡς δεικνύει τὸ ἐν Ἰλίῳ Παλλάδιον, παρ' ᾧ ἡ τῆς Κασσάνδρας ἀπεικονίζεται ἀρπαγὴ, καὶ ἄλλα⁴⁾).

Τὰ ξύλα δὲ, ἀφ' ὧν κατασκευάζοντο τὰ τοιαῦτα τῶν θεῶν ἀγάλματα, ἦσαν διάφορα, ἔβενος, κυπάρισσος, κέδρος, δρῦς, μύλαξ, ἐλαία, συκῆ, θῦος καὶ ἄλλα⁵⁾), ἀλλὰ πάντοτε εἶχον σχέσιν πρὸς τὸν ἀπεικονιζόμενον θεόν, ἥτοι ἔδει νὰ ᾧσι τούτου ἱερά. Διὸ οὐχὶ πᾶν ξύλον ἐλαμβάνετο καὶ κατασκευάζετο ἐξ αὐτοῦ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, ἀλλὰ τὸ εἰς τοῦτον καθιερωμένον. Τῇ Ἀθηνᾷ ἱερὸν δένδρον ἦτο ἡ ἐλαία, τῇ Ἀφροδίτῃ ἡ μύρτος⁶⁾), τῷ Διονύσῳ καὶ τῇ Κυβέλῃ ἡ κληματὶς⁷⁾), τῷ Διονύσῳ ἡ συκῆ καὶ πεύκη, τῷ Ἀσκληπιῷ ἡ ἄγνος ἡ λύγος⁸⁾). Ἐπειδὴ δὲ ὡς ξύλα ὑπέκειντο

1) Βλ. τοὺς περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ, Λαυρῖνῳ, καὶ Ἀλβᾷ Παλλάδιου μύθους παρὰ Διονυσίου ἐν ρ. ἀρχ. 1, 67 καὶ ἐξῆς.

2) Βλ. Ἀθηναίου ἀ ἔτος σελ. 382 κ. ἐ.

3) Βλ. ἀνωτέρω σελ. 284 σημ. 3. καὶ Πaus. 2, 49, 3.

4) Βλ. τὰς εἰκόνας τούτου καὶ μάλιστα τὴν 7 ἐν τῷ πίνακι τῶν Μυλήρου μνημείων τῆς τέχνης. Καὶ δένδρα ἔτι, ἃ καὶ ὕστερον ἐλάτρευον ὡς κατοικητήρια τῶν θεῶν, ἐνέδυσον ἀνθρωπίνους ἐνδύμασι καὶ συμβόλοις, ὡς βλέπομεν ἐν εἰκόνι 34. 42. 43. 44 τοῦ συγγράμματος τοῦ K. Bötticher der Baumeultes der Hellenen. 1856.

5) Πaus. 8, 17, 2. βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω σελ. 280 σημ. 4.

6) Πaus. 5, 13, 4.

7) Ἀπόλλ. Ῥόδ. 1. 1125 καὶ σχολ. 8) Πaus. 3, 44, 7.

ταῦτα εἰς φθοράν ἐκ τῆς προόδου τοῦ χρόνου, ὅπως προφυλάττωσιν αὐτά, ἔπλυνον καὶ ἔλουον κατ' ἔτος ἐν ὀρισμένη ἡμέρᾳ¹⁾, τελοῦντες ἐπὶ τούτῳ ἰδίαν ἑορτήν, τὰ πλυντήρια, καὶ εἴτα ἤλειφον ἐλαίῳ ἢ μύροις καὶ χρώμασιν. Ἔτι δὲ περιεκάλυπτον αὐτά καὶ μάλιστα τὰ τῶν θεαινῶν μὲ ἐνδύματα καὶ ἐκόσμου μὲ φέλλια, ὄρμους, ἐνώτια καὶ διαδήματα καὶ μὲ ἄλλα παντός εἶδους κοσμήματα, ὥσπερ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, νομίζοντες ὅτι ἀρέσκονται καὶ οἱ θεοὶ εἰς ταῦτα. Ἀλλὰ πλείω περὶ τούτου ἄλλαχοῦ.

Ἀπὸ τῶν ἀτέχνων τούτων συμβόλων τοῦ θεοῦ καὶ τῶν Παλαιδίων προῆλθεν ὕστερον διὰ τῆς ἐπὶ τὰ κρείττω ἀναπτύξεως τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπὶ τὸ καλλιμορφότερον παραστάσεως τῶν θεῶν ἡ δι' ἐντέχνων καὶ εὐειδῶν ἀγαλμάτων παράστασις αὐτῶν ἣν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ἀνέφερον οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὸν Δαίδαλον καὶ ἄλλους συγχρόνους τούτου καλλιτέχνας²⁾. Ὁ Δαίδαλος πρῶτος λέγεται ὅτι κατεσκεύασεν ὁμοιώματα τῶν θεῶν ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτοὺς, τοὺς πόδας διαβεβηκότες, τὰς χεῖρας ἐλευθέρας, καὶ ἐν γένει ἀπεικόνισε ταῦτα ὡς ζῶντα καὶ κινούμενα καὶ πλήρη ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Πατρίς δὲ καὶ τόπος, ἐν ᾧ ἀνεπτύχθη ἡ τοῦ Δαιδάλου τέχνη καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διετηρήθη, λέγεται ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις καὶ ἡ Κρήτη, ἐνθα καὶ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐσώζοντο ὕστερον, μετερχόμενοι τὴν λιθοξοίαν καὶ ἀγαλματοποιίαν. Τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐσώζοντο καὶ ἐπὶ Πausanίου ἤδη πολλὰ, ὧν οὐκ ὀλίγα ὀνομάζει ὁ περιηγητὴς οὗτος πολλαχοῦ τῆς περιηγήσεώς του³⁾, καὶ γενικῶς χαρακτηρίζει⁴⁾

1) Ροσσ. ἐν ἐγχειριδίῳ ἀρχαιολογ. σελ. 444.

2) Βλ. Müller ἐν τῇ ἀρχαιολ. τῶν τεχνῶν § 70 καὶ Ροσσίου ἔ. ἀ. § 87. Σχολ. ἐν Πλατ. Μένωνι σελ. 97. «Τῶν πάλαι δημιουργῶν πλατόντων τὰ ζῶα συμμεμυκότες ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ διεστηκότες τοὺς πόδας, ἀλλ' ἐστῶτα σύμποδα, Δαίδαλος ἄριστος ἀγαλματοποιὸς ἐπιγεγονώς πρῶτος ἀναπετάννυσί τε τὰ τούτων βλέφαρα, ὡς δόξαι βλέπειν αὐτά, καὶ τοὺς πόδας, ὡς νομίσαι βαδίζειν, διέστησι». Πρὸς Διοδ. 4, 98 καὶ 4, 76.

3) Βλ. Ρόσσιον ἐν σελ. 445.

4) Ἐν βιβλ. 2, 4, 5. «Δαίδαλος δὲ ὅποσα εἰργάσατο, ἀτοπώτερα μὲν

ὡς ἔχοντα τύπον μὲν ἄχαριν καὶ δύσμορφον, ἀλλὰ τι θεοπρεπές καὶ ἔνθεον.

Ἄλλ' εἰ καὶ ἐκ τῆς προόδου τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοκαλίας καὶ τοῦ πλούτου κατεσκευάσθη ὕστερον μέγα πλῆθος ἀγαλμάτων ἀπὸ πάσης ὕλης ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι καὶ ταῖς ἀποικίαις αὐτῆς, καὶ πάντες οἱ τῶν θεῶν ναοὶ ἦσαν πλήρεις ἀρίστων τῆς τέχνης καὶ πολυτίμων ἔργων, πάλιν τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας τέχνης, εἰ καὶ δύσμορφα, ἔμενον ἀείποτε ἐν μεγάλῃ τιμῇ, καὶ αὐτοῖς πρὸ πάντων ἦσαν καθερωμένοι ναοί, καὶ αὐτοῖς προσεφέρετο κατ' ἐξοχὴν λατρεία. Πανταχοῦ τῆς περιηγήσεως τοῦ Πausανίου εὐρίσκομεν ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας ταύτης. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβαινεν ἡ τῶν Ἑλλήνων εὐσέβεια πρὸς τοιαῦτα ἀρχαῖκὰ ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ὥστε οὐ μόνον διετήρουν αὐτὰ ὅσον πλεῖστον χρόνον καὶ οἷς τρόποις ἡδύναντο, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀνανεοῦντες αὐτὰ ἐτήρουν πάλιν ἐν τοῖς νέοις τὸν ἀρχαῖκόν τύπον αὐτῶν, ὅσον ἄτεχνος καὶ ἂν ἦτο, καὶ ὅσον δύσμορφος καὶ ἂν ἐφάνετο ἐν αὐτοῖς ὁ ἀπεικονιζόμενος θεός. Τοσαύτη δ' ἦτο ἐν τισιν ἡ δυσμορφία, ὥστε ἐκινεῖτο ὕστερον ἐκ τούτου ὁ γέλως τῶν θεωμένων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς καλλαισθησίας¹⁾. Αἰτία δὲ τούτου ἦτο ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἤθελον νὰ μεταβάλληται ἡ μορφή αὐτῶν, ὡς ὁ Τάκιτος²⁾ λέγει, ἢ μᾶλλον διότι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἠρέσκοντο ἐξ εὐσεβείας νὰ μεταβάλλωσιν ὅ,τι ἐν τῇ θρησκείᾳ παρέδωκαν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι, ὡς ὁ Ἰσοκράτης βεβαιοῖ³⁾.

ἔστιν ἐς τὴν ὄψιν, ἐπιπρέπει δὲ ὅμως τι καὶ ἔνθεον τούτοις» πρβ. καὶ Πλατ. ἐν Ἰππ. Μεζ. σελ. 281.

1) Ἀθην. ιδ', 614». Παρμενίσκος ἦλθεν εἰς τὸ Λητῶν (ἐν Δῆλῳ) νομίζων τῆς Ἀπόλλωνος μητρὸς ἀγαλμά τι θεωρήσειν ἀξιόλογον· ἰδὼν δ' αὐτὸ ξύλινον ἄμορφον παραδόξως ἐγέλασεν».

2) Ἐν Ἱστορ. 4, 53. Nolle deos mutari veterem formam.

Ὁ Πausανίας (3, 46, 4) λέγει ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ δι' ὀνείρων ἀπηγόρευον τὴν μεταβολὴν τῶν ἰδίων ἀγαλμάτων.

3) Ἐν Ἀρειοπαγ. §. 44.» Ἐκείνο μόνον ἐτήρουν (ἐν τοῖς ἱεροῖς), ὅπως μὴδὲν μῆτε τῶν πατέρων καταλύσουσι, μῆτ' ἔξω τῶν νομιζομένων προσθέσουσιν. Οὐ γὰρ ἐν ταῖς πολυτελείαις ἐνόμιζον εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' ἐν τῇ μὴδὲν κινεῖν ὧν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι παρέδωσαν».

Ἀπαράλλακτα καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι συμβαίνει νὰ τιμῶμεν καὶ σεβώμεθα πλέον ἀρχαίας εἰκόνας, οἷαςδὴποτε τέχνης καὶ ἂν ὦσιν αὗται, ἢ νέας τελειοτέρας τὴν τέχνην καὶ πολυτιμοτέρας. Τὰς ἐν Ῥώμῃ πρὸ ἐτῶν γραφείσας ὑπὸ καλλιτεχνῶν εἰκόνας τοῦ εἰκονοστασίου τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τὰς πρὸ τούτων τοῦ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, γενομένας ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ῥωσσίᾳ, ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς ἢ ἐκκλησιαστικῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀρχῇ ἀπηγόρευε νὰ τεθῶσιν εἰς προσκύνησιν τῶν πιστῶν, διότι δὲν ἔφερον τὸν Βυζαντινὸν τύπον, ὅστις εἶναι ἤδη καθιερωμένος παρ' ἡμῖν. Ὅπου ὅμως τοῦ τύπου τούτου εἰκόνες δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδὲ δυνατόν εἶναι νὰ παρασκευασθῶσι, δέχονται οἱ πιστοὶ καὶ νέας εἰκόνας νέων τεχνιτῶν. Ἀλλ' ὅμως τὸ εἰς αὐτὰς ἀποδιδόμενον σέβας εἶνε πάντοτε ἥττον. Ἀνάγκη προηγουμένως νὰ ἐπικαθήσῃ ἐπ' αὐτῶν ὁ τοῦ χρόνου πίνος, νὰ πλασθῶσι περὶ αὐτῶν παραδόσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ θαύματα, ἵνα ἐξισωθῶσι κατὰ τὴν ἱερότητα πρὸς τὰς ἀρχαίας εἰκόνας.

Ὅμοια γινώσκομεν ὅτι ἐφρόνουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Τὸ ἐν τῷ Ῥερχθείῳ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ διυπετές αὐτῶν Παλλὰδιον, ὅπερ ἐν μεγίστῃ τιμῇ ἐφυλάσσετο ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὑπὸ πολλῶν παρθένων καὶ ἱερείων, αὐτὸ τοῦτο ἦτο τὸ ἱερώτατον τῶν Ἀθηνῶν ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς ταύτης, οὗ ἡ σωτηρία ἐτήρει καὶ τὴν τῆς πόλεως, τὸ δὲ χρυσελεφάντινον τῆς αὐτῆς θεᾶς ἄγαλμα, τὸ τοῦ Φειδίου θαυμάσιον ἔργον, ὃ ἐφυλάσσετο ἐν τῷ Παρθενῶνι, ἦτο πολυτιμώτατον τὴν τέχνην καὶ τὴν ὕλην, ἀλλ' οὐδέποτε ἠξιώθη τῆς αὐτῆς λατρείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀγάλματος, τοῦ ἐν τῷ Ῥερχθείῳ αἰείποτε φυλασσομένου. Ἡ αὐτὴ ἀρχαίαν καὶ νέαν διαστολὴν ἀγαλμάτων ἐγένετο καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος. Ἐντεῦθεν ὁ γερμανὸς K. Bötticher¹⁾ διέστειλε πρὸ μικροῦ τὰ τῆς λατρείας ἀγάλματα ἀπὸ τῶν ἀναθημάτων, τὴν αὐτὴν διαστολὴν ποιήσας καὶ τῶν ναῶν²⁾, ἐν οἷς

1) Ἐν τῇ τεκτονικῇ τῶν Ἑλλήνων πρῶτον 4, σ. 247 καὶ τελευταῖον ἐν Φιλολόγῳ 1866 καὶ ἐξῆς ἐν πολλαῖς διατριβαῖς.

2) Ὡν τοὺς μὲν λέγει χρησίμους πρὸς τὴν λατρείαν, τοὺς δὲ πρὸς τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς δευτέρους καλεῖ Agonale festtempel.

ταῦτα καὶ ἐκεῖνα ἐφυλάσσοντο, δογματίσας ὅτι ὁ μὲν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ναὸς καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἀρχαῖον αὐτῆς Παλλάδιον ἦσαν τὰ τῆς λατρείας, ὁ δὲ Παρθενὼν καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς ἦσαν ἀναθήματα καὶ θεάματα διὰ τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, ὅτε ἐξετίθεντο εἰς θεὸν καὶ θαυμασμὸν τοῦ κοῖνου, καὶ χρῆσις αὐτῶν ἐγένετο. Ὅμοια, λέγει, ἦσαν καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ὑπάρχοντα χρυσελεφάντινα καὶ ἄλλα πολύτιμα καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῆς πλαστικῆς, καὶ ἀρχιτεκτονικῆς, ἐκλαμβάνων ταῦτα ὡς ἔργα λαμπρότητος καὶ ἐπιδειξέως πλούτου καὶ τέχνης, οὐχὶ δὲ σεβασμοῦ καὶ λατρείας, οἷα κατ' αὐτὸν ἦσαν τὰ ἀρχαῖα. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς διαστολὴ δὲν ἔτυχεν ἔτι γενικῆς ἐπιδοκιμασίας.

3) *Περὶ τῆς εἰς αἰὲν τηρήσεως τοῦ ἐν ἀρχῇ καθιερωθέντος τύπου ἐν τοῖς ἀγάλμασι τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς ἱερουργίαις.*

Ὁ λόγος, δι' ὃν κατὰ τὰ εἰρημμένα ἐτηρεῖτο διὰ παντὸς ὅστερον ἀμετάβλητος ὁ παλαιὸς τύπος τῶν ἀγαλμάτων, οἷος δὴ ποτε καὶ ἂν ἦτο οὗτος, ἦτο κυρίως ὁ ἐξῆς.

Ἐπειδὴ πᾶσα ἱστορικὴ παράδοσις περὶ τῆς ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταναστεύσεως τῶν παναρχαίων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων¹⁾ ἀπώλετο παρ' Ἑλλήσι, σὺν ταύτῃ δὲ καὶ ἡ τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν πρώτη πηγὴ, ἐπίστευον πάντες ἀνεξαρρέτως οἱ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι ὅτι ἦσαν αὐτοὶ τε καὶ οἱ θεοὶ τῶν τέκνα τῆς γῆς²⁾ ἐν ᾗ κατῴκουν, καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς κοινῆς ταύ-

1) Ὡς ἀπέδειξεν ἤδη ἡ νέα γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς συγγενείας τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ὧν πρωτότοκος ἀδελφὴ φαίνεται ἡ ἀρχαία τῶν Ἰνδῶν γλῶσσα, πιθανοποιήσασα συγχρόνως ἡ αὐτὴ ὅτι καὶ αἱ πρῶται θρησκευτικαὶ ἐννοιαί τῶν ἑθνῶν τούτων εἰς κοινὰ ἔν τε τοῖς ὀνόμασι τῶν πρωτευόντων θεῶν καὶ τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν. Βλ. Ch. Petersen Religion der Griechen 1864 ἀπὸ σελ. 74 κ. ἔ. καὶ Maury histoire des religions de la Grèce antique A' ἀπὸ σελ. 50—236 καὶ Φιλίστορος Γ' ἀπὸ σελ. 102. κ. ἔ.

2) Ὡς δόξαν εἶχον καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη πλὴν τῶν Ἑβραίων, ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲ πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι καὶ Ἀρκάδες. Ἡσιόδ. Θεογ. 116 κ. ἔ. Ἔργ. 108· αὖς ὁμόθεν γεγάσι θεοὶ θνητοὶ τε

της καταγωγῆς θεοὶ καὶ ἄνθρωποι συνέζων ἐν ἀρχῇ καὶ ἐπιμιζίαν εἶχον πρὸς ἀλλήλους, ὥστε καὶ τέκνα ἐκ θνητῶν οἱ θεοὶ εἶχον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κοινωνία διήρκεσεν ἐν ὅσῳ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν δίκαιοι καὶ ἀγαθοί¹). Ὅσον ὁμως οὗτοι ἐξηχρεοῦντο καὶ χεῖρονες ἐγίνοντο, κατὰ τοσοῦτον καὶ οἱ θεοὶ ἀπεχώρουν κατὰ μικρὸν ἀπ' αὐτῶν καὶ τελευταῖον ἦσαν ἀφανεῖς αὐτοῖς πάντες²). Οὐχ ἦττον ὁμως καὶ μακρὰν τῶν ἀνθρώπων ὄντες, ἐτήρουν πάλιν οἱ θεοὶ σχέσιν πρὸς αὐτοὺς, τοὺς μὲν ἀγαθοὺς προστατεύοντες καὶ βοηθοῦντες, τοὺς δὲ κακοὺς τιμωροῦντες. Ἀλλ' ὅπως οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ καὶ ἀφανείᾳ τῶν θεῶν ἔχουσι πλησίον αὐτῶν ἕκαστος τὸν ἴδιον προστάτην καὶ φίλον θεόν, ἐπλάσθησαν τὰ τούτων σύμβολα καὶ ἀγάλματα, ἃ ἢ οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν δόξαν τοῦ λαοῦ ἐποίησαν καὶ ἔδωκαν τοῖς προσφιλέσιν αὐτῶν λαοῖς καὶ ἀνθρώποις, οἳα ἦσαν τὰ λεγόμενα Παλλάδια, ἢ τῶν θεῶν τέκνα καὶ φίλοι τεχνῖται καὶ θεόπνευστοι ἄνδρες κατεσκεύασαν ὕστερον ὁμοιώματα τῶν θεῶν, ἃ οὗτοι ἐπεδοκίμασαν καὶ ἱερὰ αὐτῶν εἶχον.

Μετὰ τῶν θείων τούτων ὁμοιωμάτων συνέστη συγχρόνως καὶ ὁ ἴδιος ἐκάστῳ θεῷ τρόπος τῆς λατρείας. Τοῦτον δὲ ἢ ἐδίδαξαν αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἢ παῖδες αὐτῶν, ἢ ἐνέπνευσαν φίλοις αὐτῶν ἀνθρώποις, ἵνα ἐκτελῶσιν ὁσάκις ἤθελον οὗτοι νὰ αἰτήτῳσι καλόν τι ἢ νὰ ἐκφράσωσι τὴν εὐγνωμοσύνην των πρὸς τοὺς θεοὺς διὰ τὰς εἰς αὐτοὺς γενομένας εὐεργεσίας, νὰ ἐξιλεώσωσι διὰ τὰ εἰς αὐτοὺς ἀμαρτηματὰ των, ἢ καὶ νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἐκ τῆς ὀργῆς των τιμωρίαν. Ἀλλ' ἵνα ἐπιτυγχάνωσιν εὐκολώτερον

ἀνθρώποι». Πίνδ. ἐν Νεμ. 6, 4. «Ἐν ἀνδρῶν ἐν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν ματρὸς ἀμφοτέρω. Πλείω περὶ τούτου ἐν τοῖς μικροῖς συγγραμμάσι Πρελλέρου ἀπὸ σελ. 157 κ. εἰ.

4) Ἡσιόδου ἀποσπ. 187 πρὸς Götting ἐν σελ. 294 6' ἐκδ. «Ἐυναι γὰρ τότε δαίτες ἔσαν, ξυνηὶ δὲ θόωκοι ἀθανάτοισι θεοῖσι καταθη- τοῖς τ' ἀνθρώποις». Ὁ αὐτὸς ἐν Ἑργ. 497 καὶ Ἀρατος 400 καὶ Πaus. 8, 2, 2. Πλείω πρὸς Nitzsch ἐν σημ. εἰς Ὀδυσ. τομ. 6, σελ. 156 κ. εἰ.

2) Ὡστε ἐπὶ τῶν τρωϊκῶν ἤδη χρόνων μόνον ὀλίγοις καὶ φίλοις ἦσαν καταρανεῖς καθ' Ὁμηρον καὶ ἤρχοντο εἰς κοινωνίαν, οὐχὶ δὲ πᾶσιν. Βλ. Ὀδυσ. η, 201—206 καὶ Naegelsbach ἐν ὁμ. θεολ. σελ. 153 6' ἐκδ.

οἱ ἄνθρωποι πάντων τούτων, ἔδει νὰ ἱκετεύωσι τοὺς θεοὺς καὶ ἐκτελῶσι τὴν πρὸς αὐτοὺς λατρείαν καθ' ὃν τρόπον οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἢ οἱ φίλοι αὐτῶν ἐν ἀρχῇ ὥρισαν. Πᾶσα δὲ μεταβολὴ καὶ νεωτερισμὸς ἐν τῇ λατρείᾳ ἦτο ἀσυγχώρητος, ἢ τοῦλάχιστον ἔδει νὰ συγχωρηθῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ διὰ θαύματος ἢ ὀνείρων ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἐν Δελοφοῖς χρηστηρίου, ὅπερ ἐν θρησκευτικαῖς ἀπορίαις ἠρωτᾶτο καὶ ἔδιδεν ὁδηγίας τοῖς ἀνθρώποις⁴⁾. Ἡ οὕτω καθιερουμένη ἐν τῇ λατρείᾳ μεταβολὴ καὶ ὁ νεωτερισμὸς ἦτο εὐπρόσδεκτος τοῖς θεοῖς.

Μετὰ τῆς λατρείας καὶ τῶν ὁμοιωμάτων τῶν θεῶν συνέχεται καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ κατοικητηρίου τῶν θεῶν, τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναὸς, καθ' ὃν ἤδη εἵπομεν, εἶναι οἶκος, δόμος, τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ φιλάσσεται τὸ ὁμοίωμα αὐτοῦ, καὶ ἐν ᾧ οἰκεῖ αὐτὸς ὁ θεὸς προσερχόμενος ὅτε καλεῖται παρὰ τῶν εὐσεβῶν ἵνα ἀκούσῃ τὰς εὐχὰς καὶ δεχθῇ τὰς θυσίας καὶ προσφοράς, ἢ καὶ ἀποτρέψῃ κίνδυνόν τινα ἀπ' αὐτῶν. Καὶ ὁ οἶκος λοιπὸν τοῦ θεοῦ ἐκτίσθη ἐν ἀρχῇ ἢ ὅπως αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπέδειξε τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ἢ ὅπως οὗτοι ἐνόμισαν ἀρεστὸν τῷ θεῷ. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πᾶσα μεταβολὴ ἢ νεωτερισμὸς καὶ ἐν τῷ ναῷ ὑπὸ τῶν ὕστερον ἦτο ἀσυγχώρητος, καὶ ὡς τοιοῦτος μὴ ἀρεστὸς τῷ θεῷ, εἰ μὴ ἐγίνετο καὶ οὗτος πάλιν τῇ ἐπινεύσει αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν οὕτω καὶ τὰ τρία ταῦτα, ὁμοίωμα, λατρεία καὶ ναὸς, εἶχον θεῖαν καταγωγὴν, ἔδει νὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀμετάβλητα. Καὶ ἐν ᾧ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς οἱ Ἕλληνες ἠρέσκοντο εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς, μάλιστα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες διὰ τοῦτο καὶ νεωτεροποιοὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐλέγοντο καὶ ἐν ᾧ ἐκ τῶν νεωτερισμῶν τούτων προῆλθον πολλὰ καὶ καλὰ καὶ κακὰ ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, ἰδίως ἐκ τῆς συχνῆς τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς, τὰ τῆς θρησκείας τοῦναντίον ἔμενον ἀείποτε ἀμετακίνητα, ὅπως οἱ θεοὶ παρέδωκαν αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις κατὰ τὴν πεποιθήσιν τοῦ λαοῦ, καὶ οἱ πρόγονοι τοῖς ἐπιγινόμενοις. Πᾶσα δὲ νέχ ἐν τούτοις μεταβολὴ εἴτε παλαιοῦ εἴτε νέου

4) Βλ. τὴν περὶ τούτου διατριβὴν μου ἐν Ἀθηναίου τόμῳ α' σελ. 144.

θεοῦ ὅπως ἔχη κύρος ἔδει νὰ κυρωθῇ, ὡς εἴρηται, παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ὅστις ἦτο ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς τῶν Ἑλλήνων γενικὸς ἔφορος, καὶ οὕτω καθιερωθῇ ὑπὸ τῆς πόλεως ἵνα ἐπιβληθῇ τοῖς πολίταις. Ἀλλως ὁ νέους θεοὺς αὐτογνωμόνως εἰσάγων ἡ νέον τρόπον λατρείας θεοῦ γνωστοῦ ἦτο ἀσεβής, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐτιμωρεῖτο παρὰ τῆς πόλεως, ὡς καὶ ὁ παραμελῶν καὶ ὑβρίζων τὰ κοινὰ ἱερά, ἃ ἡ πόλις πᾶσα νόμῳ θεῶν καὶ προγόνων καθιέρωσε καὶ ἐτίμα.

Τὰ οὕτω γενικῶς ῥηθέντα ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ πολλῶν σωζομένων ἐν τοῖς συγγραφεῦσι μαρτυριῶν, ἀναφερομένων εἰς τὸ ἀμετακίνητον καὶ ἐδραῖον τοῦ ἀρχῆθεν καθιερωθέντος τύπου ἐν τοῖς τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλμασι, τοῖς ναοῖς καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώριζον, ὡς γνωστὸν, ἐκ τῶν λατρευομένων θεῶν τινὰς ὡς Πανελληνίους τρόπον τινά, καὶ τούτους ἐλάτρευον πάντες, συνερχόμενοι ἐν ῥητῷ χρόνῳ. Ἀλλὰ πλὴν τούτων εἶχεν ἕκαστος καὶ ἰδίους, οὓς ἐλάτρευον κατ' ἐξοχὴν ὡς προστάτας καὶ φίλους κατ' ἴδιον τρόπον, γνωστὸν αὐτοῖς μόνοις, εἰς οὐδένα ξένον συγχωροῦντες νὰ μετέχη τῆς λατρείας ταύτης, ὅπως αὐτοὶ μόνοι ἔχωσιν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τοῦ θεοῦ, ὡς ὕστερον ἔσται περὶ τούτου λόγος.

Πᾶσα πόλις, πᾶσα φυλὴ, πᾶς δῆμος, πᾶσα κοινότης, καὶ πᾶσα ὑποδιαίρεσις οἰαδήποτε τῶν πολιτῶν, πᾶς οἰκογενειάρχης καὶ πᾶς ἐν γένει πολίτης εἶχε τῶν ιδιαιτέρων αὐτοῦ προστατῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλματα, καὶ ἴδιον τρόπον τῆς τούτων λατρείας, ὃν ἐξετέλει ἐν ιδιαιτέροις ἱεροῖς τόποις, καθιερωθεῖσι κατ' ὃν τρόπον ἀλλαγῶν εἶπομεν¹). Εἰς τὸν τόπον τῆς λατρείας συνηχωρεῖτο νὰ συνέλθωσι μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς μίαν τῶν εἰρημέων κοινοτήτων καὶ νὰ τελέσωσι τὰ ἱερά των πάντες ἐν κοινῷ καθ' ὃν τρόπον οἱ θεοὶ αὐτοὶ καὶ οἱ πρόγονοι ἐδίδαξαν αὐτοὺς, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ ἢ ἡρώος των. Ὅπως δὲ αὐτοὶ καὶ μόνοι ἔχωσι τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τοῦ θεοῦ, οὐδένα ξένον ἐδέχοντο νὰ μετέχη τῆς λατρείας, πλὴν ἐκείνων, οἳς ἐξ εὐ-

1) Ἐν Ἀθηναίῳ τόμ. α', σελ. 387 κ. ε.

νοίας ἢ μεγάλης εὐεργεσίας ἕνεκα κοινῇ ἀποφάσει συνεχωρήθη ἡ μετοχὴ αὐτῇ. Τούτου ἕνεκα, ὅπως τὸ ἄγαλμα ἔδει νὰ μένῃ παρ' αὐτοῖς μόνοις καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ ἀμετάβλητον, οὕτω καὶ ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς τοῦ θεοῦ ἢ ἥρωος λατρείας ἔδει νὰ μένῃ γνωστὸς μόνον τοῖς ἐκ τῆς αὐτῆς κοινότητος οὖσιν. Ἐνταῦθεν ὅσον ἀνωτέρω ἀνατρέχομεν εἰς τοὺς χρόνους, ἀνευρίσκομεν ἱερατικά γένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα ἐν Ἀθήναις¹⁾, ὧν ἡ ἀρχαία ἱστορία εἶναι μᾶλλον γνωστὴ ἢ ἡ τῶν λοιπῶν ἐλληνίδων χωρῶν. Τὰ γένη ταῦτα ἔλεγον καὶ πιστευτὸν τοῖς πολλοῖς ἐποιοῦν ὅτι κατήγοντο ἢ παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, οὗ τὰ ἱερά ἐτέλουν, ἢ παρὰ τοῦ πρῶτον παραλαβόντος αὐτὰ παρὰ τοῦ θεοῦ, ἢ παρ' οὗ ταῦτα ἐκανονίσθησαν κατ' ἀρέσκειαν τοῦ θεοῦ. Ὅπως δὲ ταῦτα τηρῶνται ἀείποτε ἀμετάβλητα καὶ μένωσι τοῖς ξένοις ἄγνωστα, μετέβαινε διαδοχικῶς ἡ γνῶσις καὶ ἐκτέλεσις αὐτῶν εἰς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, οἵτινες ἦσαν ἐν τούτῳ προνομιοῦχοι διὰ παντός, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ ἐπετρέπετο νὰ τελέσῃ αὐτά²⁾.

Τὰ ἱερά ταῦτα, ἃ ἐτελοῦντο ἀείποτε ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους ἱερέων, ἐκαλοῦντο πρὸς διαστολὴν ἀπὸ ἄλλων ἱερατικά. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ ἱερατικά, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἐσυγχωρεῖτο εἰς πάντα πολίτην ἢ εἰς τὸν ἐκάστοτε ἄρχοντα ἢ προϊστάμενον πάσης κοινότητος, οἷα τὰ φυλετικά, τὰ δημοτικά, τὰ οἰκογενειακὰ τὰ παρ' ἐκάστου οἰκοδεσπότου, καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπάσης ἐν ὀρισμένοις χρόνοις ἢ ἐορταῖς ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως³⁾

4) Ὁ Meier ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ de gentilitate Attica ἐξετάζει τὰ τοιαῦτα τῆς Ἀττικῆς γένη, ἀποδεικνύων τίνα τούτων εἶχον κληρονομικῶς τὰς τῶν θεῶν ἱερωσύνας.

2) Ὅθεν καὶ ὁ σχαλιαστὴς Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου § 49 «Οὐ παντὶ τῷ βουλομένῳ, λέγει, ἐξῆν ἱεροῦσθαι, ἀλλὰ τῷ ἐκ γένους καταγομένῳ ἱερατικοῦ».

3) Καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ τὸν ἄκρον σεβασμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἱερά. Ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἐτέλουν οἱ βασιλεῖς θυσίας τινὰς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπάσης μὴ ἱερατικὰς (Ἀριστοτελ. πολ. γ', 9, 7). Αὐτὰς βεβαίως ἐτέλουν καὶ οἱ τῶν Ἀθηναίων βασιλεῖς· ἀλλ' ὅτε ὑπερον κατηγγήθη παρ' αὐτοῖς τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, καὶ ἀντὶ τοῦ βασιλέως ἐξελέχθησαν ἄρχοντες, εἰς

τελούμενα, καὶ ταῦτα ἔμενον μόνιμα καὶ σταθερὰ καὶ ἐτελοῦντο ἀείποτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, γνωστὸν γενόμενον παρὰ τοῦ προκατόχου εἰς τὸν διάδοχον.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ μονιμότης καὶ ἡ εἰς αἰὶ τήρησις τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν, διότι ἐν τῇ μονίμῳ καὶ ἀκρίβεῖ τηρήσει τούτων στηρίζεται ἡ τοῦ θεοῦ εὐαρέσκεια, καὶ ἡ πρὸς τοὺς προστατευομένους φιλία καὶ ἀγάπη αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις τούτων ἀνῆκεν εἰς ὠρισμένα γένη καὶ πρόσωπα, ταῦτα ἐν ὅσῳ ἔζων, εἶχον ἰσοβίως τὴν ἱερωσύνην, ὅπου δὲ τοῦτο ἔνεκα ἡθικῶν ἢ ἄλλων λόγων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τηρηθῇ, ἐξετέλουν τὰ αὐτὰ πρόσωπα ἐπὶ ῥητὸν χρόνον τὰ τῆς ἱερωσύνης, καὶ εἶτα παρέδιδον αὐτὰ εἰς ἄλλα νέα πρόσωπα, ἔχοντα εἰς τοῦτο δίκαια, ὡς ἐγένετο ἐν Ἀθήναις ἐν τισι τῆς λατρείας τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν ἄλλοις τε καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἑστίας¹).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱερωσύνη ἀνῆκεν εἰς ὅλα γένη, ταῦτα δὲ δυνατόν νὰ ἦσαν μεγάλα καὶ ἰσχυρά²), ἐξηγεῖται διατὶ ἐνίοτε ἀντέκειντο

οὓς ἀπεδόθησαν τὰ τῆς βασιλείας δίκαια καὶ ἔργα, ὁ δεύτερος τῶν ἀρχόντων τούτων ἐτήρει τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, ἄρχων βασιλεὺς καλούμενος, μετὰ τοῦ ὀνόματος δὲ καὶ τὰ ἱερατικὰ ἔργα τοῦ βασιλέως, τελῶν ἀείποτε οὗτος μετὰ τῆς γυναικὸς του, βασιλίσσης καὶ αὐτῆς καλουμένης (Βλ. ψευδοδημοσθένη κατὰ Νεαίρ. § 75), ἃς καὶ ὁ πάλαι βασιλεὺς ἐτέλει ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπάσης θυσίας· διότι ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς πᾶσι τοῦ βασιλέως δικάοις ἐσυγχωροῦντο μεταβολαὶ καὶ νεωτερισμοί, οὐχὶ δὲ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς. Ταῦτα ἔδει νὰ μένωσι διὰ παντός οἷα ἐξ ἀρχῆς ἦσαν καὶ νὰ τελῶνται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχοντος, τηροῦντος τοῦλάχιστον τὸ ἀρχαῖον ὄνομα (Βλ. Ἑρμαννον Α. § 138, 6 καὶ 7). Ὁμοίως ἐπράξαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας, ἀναθέσαντες εἰς τὸν rex sacrificulus τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν ἔργων τῆς καταλυθείσης βασιλείας, ὅστις διὰ τοῦτο ἦτο ἱερατικὸν πρόσωπον, τηρῶν τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα διὰ παντός, ὅπερ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄλλως δὲν ἦτο ἀνεκτόν.

4) Τοιαῦτα ἦσαν αἱ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς τέσσαρες ἀρρήφθοροι, περὶ ὧν βλ. Πaus. 1, 27, 3 καὶ Müller Min. Pol. sacra σελ. 14 κ. ἐ. καὶ ἐν Ῥώμῃ αἱ τῆς Ἑστίας ἱεραὶ παρθένοι, Ἑστιάδες καλούμεναι ἀπὸ τῆς θεᾶς. Πλουτ. ἐν Νομ. 9.

2) Ὡς οἱ 600 ἱερεῖς ἡ ἐπιμεληταὶ τῶν ἐν Λαυινίῳ θεῶν, ὧν τὰ θανάματα διηγείται ὁ Διονύσιος 1, 67 καὶ ἐξῆς.

εἰς πάντα νεωτερισμὸν καὶ ἀπέκρουον τοῦτον ἐνιαχοῦ ὅλαις δυνά-
μεσι καὶ διὰ τῆς βίας ὅπου ἦτο ἀνάγκη, καὶ διατὶ ἱερεῖς καὶ ἱε-
ρεῖαι δὲν ὑπῆκουον ἐν τῷ δικαίωματί των οὐδὲ εἰς αὐτάς τὰς
ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας ἢ τῶν ἀρχόντων¹⁾, ὅταν αὐταὶ ἀντέ-
κειντο εἰς τὰ νενομισμένα τῆς λατρείας.

Διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους οὐ μόνον τὰ ἱερά, ἤτοι τὰ καθ' ἑ-
κάστον τῆς ἱεροτελεστίας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγγάλματα τῶν θεῶν καὶ
οἱ ναοὶ ἔδει νὰ τηρῶσιν εἰς αἰὶ τὸν ἀρχαῖκόν αὐτῶν τύπον, ὃν οἱ
θεοὶ αὐτοὶ ὑπέδειξαν ἢ παρεδέχθησαν ὡς αὐτοῖς ἀρέσκοντα. Διὸ ἐπι-
σκευαζόμενον τὸ αὐτὸ ἀγγάλμα ἔμενε πάντοτε τὸ αὐτὸ, καὶ ἂν ποτε
ἔκ τινος δυστυχήματος ἢ βίας κατεστρέφετο, ἔδει νὰ ἀνακαινισθῇ
ἐν τῇ αὐτῇ μορφῇ καὶ τύπῳ, ὃν ἀρχῆθεν εἶχεν, ἐξ ὁμοιωμάτων
αὐτοῦ ἢ ἐξ ὀνείρων καὶ παραδόσεων· ὡς ὁ Ὀνατάς ἀνεκαίνισε τὸ
τῆς Μελαίνης Δήμητρος ἀγγάλμα κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Παυ-
σανίου²⁾. Ἄλλ' εἰς τοιαύτην ἀνακαινίσιν ἐν ἀνάγκῃ κατέφευγον,

1) Ὡς ἡ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερεῖα ἡρνήθη νὰ καταρασθῇ τὸν Ἀλκιβιάδην,
τοῦ δῆμου κελεύσαντος. Πλούτ. κεφαλ. ῥωμ. 44.

2) Ἐν 8, 42. Παρὰ τὴν Φιγαλίαν ἦτο σπήλαιον, εἰς ὃ κατὰ τὰς ἐγ-
χωρίους παραδόσεις ἐκρύβη ἡ Δημήτηρ ἐξ ὀργῆς καὶ λύπης μετὰ τὴν ἀρ-
παγὴν τῆς Περσεφόνης καὶ τὴν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα κοινωνίαν. Τὸ σπή-
λαιον καθιέρωσαν οἱ Φιγαλεῖς διὰ τοῦτο εἰς τὴν θεὰν μελανοφοροῦσαν καὶ
ἀγγάλμα ξύλου ἐν αὐτῷ τοιαῦδε παραδόξου διαθέσεως· «Ἐπὶ πέτρᾳ κα-
θεζομένη γυναικί ἔοικε τᾶλλα πλὴν κεφαλὴν· κεφαλὴν δὲ καὶ κόμην εἶ-
χεν ἔππου, καὶ δρακόντων τε καὶ ἄλλων θηρίων εἰκόνες προσεπεφύκεσαν
τῇ κεφαλῇ· χιτῶνα δὲ ἐνεδέδυτο καὶ ἐς ἄκρους τοὺς πόδας· δελφίς δὲ
ἐπὶ τῆς χειρὸς ἦν αὐτῇ, περιστερὰ δὲ ἡ ὄρνις ἐπὶ τῇ ἐτέρᾳ. Ἐφ' οὗ μὲν
δὴ οἱ τὸ ξόανον ἐποίησαντο οὕτως, ἀνδρὶ οὐκ ἀσυνέτῳ γνώμην ἀγαθῷ δὲ
καὶ τὰ εἰς μνήμην δηλὰ ἐστὶ· Μέλαιναν δὲ ἐπονομάσαι φασὶν αὐτὴν, ὅτι
καὶ ἡ θεὸς μέλαιναν τὴν ἐσθῆτα εἶχε. Τοῦτο μὲν δὴ τὸ ξόανον οὕτε ὁ του
ποίημα ἦν, οὔτε ἡ φλόξ τρόπον ὅντινα ἐπέλαβεν αὐτὸ μνημονεύουσιν.
Ἀφανισθέντος δὲ τοῦ ἀρχαίου Φιγαλεῖς οὕτε ἀγγάλμα ἄλλο ἀπεδίδοσαν τῇ
θεῷ, καὶ ὅποσα ἐς ἑορτὰς καὶ θυσίας, τὰ πολλὰ δὴ παρῶπτό σφισιν, ἐς
ὃ ἡ ἀκαρπία ἐπιλαμβάνει τὴν γῆν». Ἐρωτήσαντες δὲ περὶ τοῦ πρακτέου
τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, «καὶ ὡς ἀνακομισθὲν τὸ μάντευμα ἤκουσαν, τὰ τε ἄλ-
λα ἐς πλεόν τιμῆς ἢ τὰ πρότερα τὴν Δήμητρα ἤγον, καὶ Ὀνατᾶν τὸν Μί-
κωνος Δίγινήτην πείθουσιν ἐφ' ὅσῳ δὴ μισθῷ ποιήσαι σφισιν ἀγγάλμα Δή-

καὶ πάλιν ἀδεία καὶ ὁδηγία αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ. Πρὸ τούτου ὥφειλον παντὶ σθένει νὰ σώσωσι τὸ ἄγαλμα τοῦ προστάτου θεοῦ, ἵνα μὴ πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ καὶ ὅλως ἀπολεσθῇ, διότι ἐκ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἐξηρτάτο ἡ σωτηρία τῆς πόλεως καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν καὶ ἐν γένει τῶν λατρευτῶν καὶ πιστῶν τῷ θεῷ¹⁾. Διὸ, ὅπως σώσωσιν ἀπὸ ἀρπαγῆς ἢ κλοπῆς ἐχθρῶν, ἐφύλασσον μὲν ἐν ἀποκρύφοις τόποις τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα, εἰς οὓς μόνον οἱ ἱερεῖς εἰσέρχοντο, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐξέθετον εἰς θέαν ἄλλο ὁμοίωμα αὐτοῦ ἐν ἡ πολλὰ ὥστε, καὶ ἂν τι τούτων κλαπῇ, τὸ γνήσιον νὰ μένῃ παρὰ τοῖς πιστοῖς, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ ἡ τοῦ θεοῦ εὐνοια καὶ προστασία²⁾. Πᾶσα δὲ ἐξ ὀλιγωρίας παραμέλησις τῶν ἱερῶν ἢ καὶ ἀπώλεια τοῦ λατρευομένου ἀγάλματος πραεκάλει κατὰ τῶν ὀλιγωρούντων δεινὰς συμφοράς, ἀφ' ὧν, ὅπως σωθῶσιν οἱ πάσχοντες, κατέφευγον ἐν ἀπορίᾳ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν, ὅστις ἐπέδωκεν αὐτοῖς νὰ ἀνακαινίσωσι ταχέως τὸ ἀπολεσθὲν ἄγαλμα, καὶ νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ θυσίας κατὰ τὸ πάτριον ἔθος, ὡς τὸ περὶ Φιγαλέων διήγημα τοῦ Παυσανίου μαρτυρεῖ, ὃ δὲν

μητρος. . . . Τότε δὴ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀνευρὼν γραφὴν ἢ μίμημα τοῦ ἀρχαίου ξοάνου, τὰ πλείω δὲ, ὡς λέγεται, καὶ κατ' ὀνειράτων ὄψιν, ἐποίησε χαλκοῦν Φιγαλεῦσιν ἄγαλμα, γενεᾷ μάλιστα ὕστερον τῆς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιστρατείας τοῦ Μήδου».

1) Καιομένου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ναοῦ τῆς Ἑστίας τὸ 241 π. Χ., ἐνθα τὸ ἐκ Τροίας Παλλᾶδιον ἐν ἀπορρήτῳ ἐφυλάσσετο, καὶ τῶν Ἑστιάδων παρθένων ἐκ φόβου ἀπελθουσῶν, εἰσώρμησεν εἰς τὸ πῦρ εἰς τῶν ἱεροφαντῶν, ὁ Καικίλιος Μέτελλος, ἀνὴρ ὑπατικός, καὶ ἔσωσε μὲν ἀπὸ τῶν φλογῶν τὸ Παλλᾶδιον, ἀπώλεσεν ὅμως αὐτὸς τὴν ὄψιν· «ἐφ' ᾧ τιμὰς παρὰ τῆς πόλεως ἐξηνέγκατο μεγάλας, ὡς ἡ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ τῆς ἐν Καπιτωλίῳ γενομένης ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ». Διονυσ. ε' ἀ. 2, 66. Val. Max. 1, 4, 4.

2) Ὡς τοῦ ἐν Τροίᾳ Παλλᾶδίου κατὰ Διονύσιον (1, 67, καὶ 2, 55 καὶ ἀνωτέρω σελ. 287 σημ. 3) καὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ ἱερᾶς πέλτης, τῆς ἐπὶ Νουμᾶ οὐρανόθεν πεσοῦσης ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πόλεως, ἣτις ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τῶν Σαλίων ἱερέων, ἀγενομένων ἑνδεκα ἄλλων καὶ σχῆμα καὶ μέγεθος καὶ μορφὴν παραπλησίων ἐκείνῃ, ὅπως ἄπορον εἶη τῷ κλέπτῃ δι' ὁμοιότητα τοῦ θιοπεταῦς ὅπλου ἐπιτυχεῖν. Πλουτ. ἐν Νουμ. 13.

εἶναι μοναδικόν¹⁾. Τοὺς δὲ θέλοντας νὰ νεωτερίσωσιν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἢ τοῖς ἀγάλμασιν ἀπεκώλυον δι' ὀνείρων ἢ ἄλλως αὐτοὶ οἱ θεοί, ὡς ἄλλο διήγημα τοῦ Παυσανίου²⁾ διδάσκει.

Τὰ περὶ μονιμότητος τῶν ἱερῶν καὶ ἀγαλμάτων ῥηθέντα ἰσχύουσι καὶ περὶ ναῶν. Καὶ ὁ ναὸς ἔδει νὰ μένῃ διὰ παντός ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι καὶ τύπῳ, ἐν ᾧ ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθη καὶ καθιερώθη τῷ θεῷ καὶ ὁ θεὸς ἀπεδέχθη διὰ τῆς ἐν αὐτῷ τελουμένης λατρείας καὶ τῆς τοῦ ἀγάλματός του ἰδρύσεως. Διὸ, ὅτε ναὸς εἶτε ἐκ τοῦ χρόνου κατέρρεεν, εἶτε ἐκ πυρὸς ἢ ἐπιδρομῆς πολεμίων ἢ καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς συμφορᾶς κατεστρέφετο, ἀνεκαινίζετο πάλιν εἶτε λαμπρότερος εἶτε μὴ κατὰ τὴν εὐπορίαν τῶν πιστῶν, αἰείποτε ὅμως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἂν μάλιστα εἶχεν οὗτος ἱερὸν τι μνημεῖον, ὅπερ ἦτο ἀμετακίνητον, ὡς ἐν τῷ Ἑρεχθείῳ ἦτο ἡ τῆς Ἀθηνᾶς πάγκυφος ἐλαία καὶ τὸ διὰ τῆς πληγῆς τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος ἀναβλύσαν θαλάσσιον ὕδωρ³⁾, ἔτι δὲ καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἑρεχθέως ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς ὁ ὀμφαλὸς καὶ τὸ μαντικὸν χάσμα, ἐφ' οὗ καθημένη ἐπὶ τρίποδος ἡ ἱέρεια ἐχρησιμοδοτεῖ⁴⁾, καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλο τι τοιοῦτον ἱερὸν μνημεῖον. Ὅπου ὅμως τοιοῦτό τι μνημεῖον δὲν ὑπῆρχε, συνεχωρεῖτο νὰ κτισθῇ ὁ νέος ναὸς καὶ ἐν πλησίον κειμένῳ ἄλλῳ χώρῳ, ἂν μάλιστα τυχαίως ἐκαίετο, διότι τότε ἐξελαμβάνετο τοῦτο ὡς σημεῖον ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἠρέσκετο νὰ οἰκῇ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ⁵⁾.

Ἡ ἀνακαινίσις πρὸ πάντων ναῶν ἔδει νὰ γίνηται πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ καὶ σχήματι καὶ τύπῳ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν ἢ ῥυθμόν. Οὕτως ἀνεκαινίσθη δις ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀθηναίων ὁ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ναὸς⁶⁾ οἷος

1) Ὅμοια παθήματα ἐξ ὀλιγωρίας ἱερῶν παρὰ Αἰλ. ποικλ. ἰστ. 3, 42. Ἀπολλοδ. 2, 2, 4.

2) Ἐν 3, 16, 4.

3) Παυσ. 1, 27.

4) Ὁ αὐτὸς 10, 5, 9.

5) Ὁ αὐτὸς 2, 27, 7.

6) Πρῶτον μετὰ τὸν ἐμπρησμόν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καθ' Ἡρόδ. 8, 55, καὶ πάλιν ὕστερον ὅτε ἐξ ἀγνώστου αἰτίας κατεκρή το δεύτερον

ἐξ ἀρχῆς ἦτο ἀλλὰ λαμπρότερος, καὶ ὁ Παρθενὼν τῆς αὐτῆς θεᾶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἐφ' οὗ ὑπῆρχεν ὁ ἐκατόμπεδος ναὸς αὐτῆς πρότερον, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐργασίᾳ τῇ δωρικῇ, ἐν ἣ καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ, ὡς δεικνύουσι τὰ ἔτι καὶ νῦν σωζόμενα λείψανα τοῦ ἀρχαίου ἐκατομπέδου, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ νέος Παρθενὼν εἶχε καθ' Ἑσύχιον¹⁾ 50 ποδῶν πλεόν τοῦ παλαιοῦ μήκος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ παρὰ τοῖς Ἴωσιν ὑπῆρχον ναοὶ δωρικῆς ἐργασίας, ἐν ᾧ ἡ φιλοτιμία τῶν ἐλληνικῶν φύλων ἀπῆτει νὰ ἔχωσι πάντα ἴδια κατὰ τὸν ἀποκλειστικὸν φυλετικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ὁ λόγος δὲ εἶναι, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐκτίσθησαν οἱ ναοὶ διὰ θρησκευτικὴν ἢ φυλετικὴν ἢ καὶ ἄλλην αἰτίαν ἐν τούτῳ τῷ ῥυθμῷ, ὃν καὶ ὕστερον ὥφειλον νὰ τηρῶσι διὰ παντὸς ἀμετάβλητον. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἴωσιν Ἀθηναίοις ὑπῆρχον πρὸς τοῖς Ἴωνικοῖς ναοῖς καὶ Δωρικῶν καὶ Κορινθιακῶν ὕστερον ῥυθμοῦ ναοί, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν Ἑλλήνων ὡσαύτως.

Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβαιναν ἡ θρησκευτικὴ αὕτη σταθερότης καὶ ἐμμονὴ ἐν τοῖς ἅπαξ καθιερωθεῖσιν, ὥστε καὶ ὅτε ἕνεκα πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν λόγων ἔδει νὰ χωρισθῇ ἐν μέρος τῶν πο-

κατὰ Ξενοφῶντα ἐν Ἑλλ. 4, 6, 4, ἀνακαινισθεὶς εἰς ὃν τρόπον καὶ σήμερον φαίνεται. Ἡ νῦν διάθεσις αὐτοῦ καὶ οἰκονομία ἐμφαίνει τὸ ἀρχέτυπον τῆς οἰκοδομῆς, ἣτις εἶναι ἀληθὲς πρόβλημα τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ ἀρχιτέκτοσιν ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀνίσων τὸ ὕψος καὶ τὴν ἔκτασιν οἰκοδομῶν, ἄλλως μὴ λυόμενον εἰ μὴ διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἀνεκαινίσθη ἐν τῇ αὐτῇ ἀρχαϊκῇ αὐτοῦ συνθέσει καὶ οἰκονομίᾳ.

Διὰ τοὺς αὐτοὺς θρησκευτικοὺς λόγους καὶ ὁ τρις ἀνοικοδομηθεὶς μέχρι Δομιτιανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος μέγας ναὸς τοῦ Διὸς, Ἡρας καὶ Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου λόφου ἐν Ῥώμῃ ἐκτίζετο λαμπρότερος μὲν, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελίων (Διονύστ. 4, 64) *hiisdem vestigiis* κατὰ Τάκιτον (hist. 3, 72) καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν διάθεσιν, οὐχὶ δὲ διὰ τὸν ὑπὸ Γελλίου (ἐν Noct. Att. 2, 10, 2) φερόμενον λόγον, ὃν ἀποκρούει ὡς ἀνίσχυρον ὁ Βοιττίερος ἐν τῇ τεκτ. τῶν Ἑλλ. 4, 153. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν εὐλαβέστεροι τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ μετακινήσει τῶν ἅπαξ καθιερωθέντων ἐν παῶσιν ἐν γένει τοῖς θρησκευτικοῖς, προβαίνοντες μάλιστα μέχρι δεισιδαιμονίας κατὰ Πολύβιον 6, 56.

1) Ἐν λ. ἐκατόμπεδος.

λιτῶν καὶ ν' ἀπέλθῃ, ἵνα οἰκῇσῃ ἀλλαχοῦ, ἐλάβανε τοῦτο τὸ μέρος πῦρ ἐκ τοῦ πρυτανείου τῆς μητροπόλεως, εἶχε τὰ αὐτὰ ἱερὰ καὶ τὸν αὐτὸν θεὸν προστάτην, ὃν εἶχον καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποσπασθῇ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἀπὸ τῆς πόλεως, κατεσκευάζετο ἀπομίμημα τοῦτου κατὰ πάντα ὅμοιον, ὃ ἀφίδρυμα ἐκαλεῖτο, καὶ ἐδίδετο τοῖς ἀπερχομένοις, σὺν τούτῳ δὲ καὶ ἱερεῖς ἔμπειροι τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ἀπερχόμενοι δὲ οὗτοι καὶ καθιστάμενοι εἰς τὴν χώραν ἠθελον, ἀνεζήτουν ἐν ταύτῃ τόπον ἔχοντα εἰ δυνατόν τὰς αὐτὰς ιδιότητας τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐν τῇ μητροπόλει ᾠκοδόμητο ὁ ναὸς τοῦ προστάτου θεοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ᾠκοδόμουν ναὸν ἐν τῷ αὐτῷ ῥυθμῷ καὶ σχήματι τοῦ ἐν τῇ μητροπόλει, ὅπως οὕτως ὁ προστάτης θεὸς ἔχῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κατοικίᾳ, ἃ εἶχε καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ¹). Τὰ ῥηθέντα ἰσχύουσι περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν πασῶν,

---

1) Πλείω περὶ τῶν δικαίων τούτων τῶν μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν βλ. παρ' Ἑρμάνφ Α' § 74 καὶ τὰ ἐν Ἀθηναίῳ Α' σ. 389 κ. ἐ. ὑπ' ἐμοῦ ῥηθέντα. Τὸ ἐξῆς διήγημα τοῦ Διοδώρου (15, 49), ἐξηγοῦν καὶ τινα ἄλλα θρησκευτικὰ ἔθιμα, ἐπιβεβαίωσι τὰ ῥηθέντα.

Οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνες, ὅπως ἐκτελῶσιν ἀσφαλέστερον τὰ Πανιώνια, μετέθεσαν ταῦτα ἀπὸ Μυκάλης πλησίον τῆς Ἐφέσου. «Πέμψαντες δὲ θεωροὺς Πυθώδε, χρησμοὺς ἔλαβον ἀφιδρύματα λαβεῖν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ προγονικῶν αὐτοῖς βωμῶν ἐξ Ἑλικῆς τῆς ἐν τῷ τότε μὲν Ἰωνίας, νῦν δὲ Ἀχαιᾶς καλουμένης. Οἱ μὲν οὖν Ἴωνες κατὰ τὸν χρησμὸν ἔπεμψαν εἰς Ἀχαιᾶν τοὺς ληψομένους τὰ ἀφιδρύματα· οὗτοι δὲ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν διαλεχθέντες ἔπεισαν διδόναι τὰ ἀξιούμενα. Οἱ δὲ τὴν Ἑλικὴν οἰκοῦντες, ἔχοντες παλαιὸν λόγιον ὅτι τότε κινδυνεύσουσιν, ὅταν Ἴωνες ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Ποσειδῶνος θύσωσιν, ἀναλογιζόμενοι τὸν χρησμὸν ἀντέλεγον τοῖς Ἴωσι περὶ τῶν ἀφιδρυμάτων, λέγοντες μὴ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἴδιον αὐτῶν εἶναι τὸ τέμενος· συνέπραττον δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ τὴν Βοῦραν οἰκοῦντες. Τῶν δὲ Ἀχαιῶν κοινῷ δόγματι συγχωρησάντων, οἱ μὲν Ἴωνες ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὸν χρησμὸν, οἱ δ' Ἑλικεῖς τὰ θύματα διαρέψαντες τῶν Ἰώνων, τοὺς τε θεωροὺς συνήρπασαν ἡσέβησάν τε εἰς τὸ θεῖον· ἀνθρώπων φασὶ μνησάντα τὸν Ποσειδῶνα διὰ τοῦ σεισμοῦ καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τὰς ἀσπεδούσας πόλεις λυμῆνασθαι». Στράβ. 8, 383. «Συμβῆναι δὲ τὸ

ἔπου καὶ ἂν αὗται ἐστέλλοντο. Πλὴν τούτου ὤφειλον αὗται νὰ στέλλωσιν εἰς τὴν μητρόπολιν ἐν καιρῷ δημοτελῶν ἑορτῶν θεωρίας, ἥτοι πρεσβείας ἱερατικὰς, ἵνα τελέσωσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρχετύπου ἀγάλματος τοῦ προσά- του θεοῦ θυσίας κατὰ τὸ ἔθος τῶν προγόνων, καὶ δῶρα πρὸς τούτοις νὰ κομίσωσιν ὡς ἀναθήματα τῷ θεῷ. Τοιαύτην ἀρχὴν ἔσχον αἱ παρ' Ἑλλήσι θεωρίαι, δι' ὧν ἐδηλοῦτο ἡ σχέσις καὶ συγγένεια τῆς ἀποικίας πρὸς τὴν μητρόπολιν καὶ ἐν γένει ἡ σχέσις τῶν Ἑλλήνων πάντων ὡς συγγενῶν πρὸς τοὺς πανελληνίους θεοὺς, ὑπὲρ ὧν ἐτελοῦντο αἱ τέσσαρες μεγάλαι ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις κατὰ τετραετίαν· τοὺς δὲ ἀρνούμενους νὰ ἐκτελέσωσι ταῦτα ἀνεκήρυσσον οἱ τῆς μητροπόλεως ἀσεβεῖς καὶ ἠνάγκαζον, ὅσον ἐνεχώρει, νὰ εὐσεβῶσι πρὸς τε τὴν μητρόπολιν καὶ τοὺς πατέρας θεοὺς.

Ταῦτα ἀροῦσι, νομίζομεν, νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀδιάφορον τοῖς εὐσεβεῖσι τῶν Ἑλλήνων νὰ λατρεύωσι τὸν προστάτην θεὸν ἐν οἰαδήποτε μορφῇ καὶ ἀγάλματι καὶ τόπῳ, οὐδὲ νὰ τελῶσιν αὐτῷ ἀσυνήθεις θυσίας καὶ εὐχάς· διότι ἐπίστευον ὅτι αὐτὸ τὸ πατροπαράδοτον ἀρχαῖον ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν σχέσει ἀμέσῃ πρὸς τὸν δι' αὐτοῦ ἀπεικονιζόμενον θεόν, ὅστις ἐν αὐτῷ ἠρέσκετο νὰ λατρεύηται καὶ δι' αὐτοῦ ἤκουε τῶν ἱκεσιῶν καὶ εὐχῶν. Τὴν σχέσιν ταύτην ἐρχόμεθα νὰ δηλώσωμεν ἀκριβέστερον νῦν διὰ τῶν ἐφεξῆς.

πάθος κατὰ μῆνιν Ποσειδῶνος· τοὺς γὰρ ἐκ τῆς Ἑλικῆς ἐκπεσόντας Ἰω- νας αἰτεῖν πέμψαντας παρὰ τῶν Ἑλικέων μάλιστα μὲν τὸ βρέτας τοῦ Ποσειδῶνος, εἰ δὲ μὴ, τοῦ γε ἱεροῦ τὴν ἀφίδρυσιν· οὐ δόντων δὲ, πέμψαι πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν· τῶν δὲ ψηφισαμένων, οὐδ' ὡς ὑπακοῦσαι· τῷ δ' ἐξῆς χεῖμῶνι συμβῆναι τὸ πάθος, τοὺς δ' Ἀχαιοὺς ὑστερον δοῦναι τὴν ἀφίδρυσιν τοῖς Ἰωσιν». Κατεποντίσθη δὲ ἦ τε Ἑλικὴ καὶ ἡ Βοῦρα τὸ 373 π. Χ. κατὰ τὴν πεποιθήσιν τοῦ λαοῦ ἐξ ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος, διότι οἱ τῶν πόλεων τούτων κάτοικοι ἠσέβησαν εἰς αὐτὸν, μὴ δίδοντες τοῖς αἰτούσι τὰ ἀφιδρύματα. Ἀφιδρύματα τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος λέγει ὁ Στράβων (4, 180) καὶ ὁ Διονύσιος (4, 25) ὅτι ἦσαν τὰ ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Ῥώμῃ ἀγάλματα τῆς θεᾶς ταύτης, τὴν αὐτὴν διαθέσειν ἔχοντα τῷ ἐν Ἐφέσῃ ἀγάλματι τῆς θεᾶς. Πρβ. περὶ τούτων τὴν ἐμὴν πραγματείαν περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἐν σελ. 26 καὶ 403, σημ. 26.

4) *Τίς ἡ τοῦ ἀγάλλματος σχέσεις πρὸς τὸν Θεόν.*

Προῆλθε μὲν ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἐνὸς μόνου θεοῦ λατρείας κατὰ τὰς νεωτάτας ἐρεῦνας, τῆς τοῦ Ὑπάτου Διὸς, τοῦ θεοῦ τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ, ὃς παρὰ τοῖς λατρεύουσιν αὐτὸν λαοῖς ὠνομάζετο διαφόρως, ὕστερον ὅμως μετέπεσεν εἰς τὴν πολλῶν θεῶν λατρείαν. Οὗτοι δ' ἦσαν αὐτὰ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κτίσματα, καὶ αἱ ἐν αὐτοῖς ἐνοικοῦσαι φυσικαὶ δυνάμεις, ἃς οὗτος ὑπερτέρας αὐτοῦ ἐκλαβὼν καὶ ἀπὸ τούτων καλῶς ἢ κακῶς διατιθέμενος, ἐξέλαβεν ὡς θεοὺς, καὶ διὰ τῆς λατρείας αὐτῶν ἀπεπειράθη νὰ καταστήσῃ ἑαυτῷ φίλους. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν οὐδεμίαν διαστολὴν ποιῶν τῶν θεῶν ἀπὸ τῶν κτισμάτων καὶ τῶν ἐν τούτοις δηλουμένων φυσικῶν δυνάμεων¹⁾, οὐδὲ κατ' ἰδιαιτέρον τρόπον ἀπεικόνισεν ἕνα ἕκαστον τῶν θεῶν αὐτῶν. Ὑστερον ὅμως διαστείλας τὸ κτίσμα ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ, ὃν ὑπέλαβεν ἐνοικοῦσαν ἐν τῷ κτίσματι δύναμιν, καὶ εἰς ἣν ἀπέδωκε τὴν διὰ τοῦ κτίσματος δῆλωσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς καὶ φαινομένων, τότε ἐδέησε διὰ νέων σημείων ἢ τύπων νὰ ἀπεικονίσῃ ἢ διὰ συμβόλων παραστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην ἢ τὸν ἔχοντα ταύτην θεόν. Τὰ πρῶτα δὲ καὶ ἀρχαιότατα ταῦτα ἀπεικονίσματα ἢ σύμβολα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως βεβαίως ἦσαν ἀτελέστατα καὶ ἀτεχνότατα, ὡς προσελθόντα ἐν τῇ νηπιώδει καταστάσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς ἤδη ἐρρέθη, ἀργοὶ ἢ μικρόν τι ἐξεσμένοι λίθοι ἢ καὶ ξύλα δένδρων. Καὶ ἐκεῖνα μὲν ἐλάτρευσαν ὡς θεοὺς, διότι ἐπίστευσαν ὅτι ἐστάλησαν παρ' αὐτῶν τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἦσαν οὐρανόπεμπτα, ταῦτα δὲ διότι πολλαχῶς ἦσαν αὐτοῖς ὠφέλιμα, εἴτε δι' οὓς ἔφερον καρποὺς εἰς τροφήν τῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, εἴτε δι' ἄλλον τινὰ λόγον.

1) Σχολιαστὴς Ὑσιόδου ἐν ἀρχῇ· σ' ἰστέον ὅτι πάντα οἱ Ἕλληνες, ἃ δύνανται ἔχοντα ἑώρων, οὐκ ἄνευ ἐπιστάσεως θεῶν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐνόμιζον· ἐνὶ δὲ ὀνόματι τό τε τὴν δύναμιν ἔχον καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα τούτῳ θεὸν ὠνομάζον». Πβρ. καὶ Welker ἐν ἑλλ. μυθολ. 4 σελ. 214 κ. ἑ.

Ἄλλ' ἡ πρόοδος τοῦ χρόνου, συνεπάγουσα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διανοίας, ἐπήνεγκε καὶ εἰς τὰς περὶ τοῦ εἶδους τῶν θεῶν ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου νεωτερισμούς, ἀναλόγους πρὸς τὴν τότε διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τούτου. Ἐξέλαβε λοιπὸν οὗτος ὕστερον τοὺς θεοὺς ὁμοίους ἑαυτῷ καὶ ἐπομένως ἔχοντας εἶδος καὶ φύσιν ὁμοίαν τῇ ἑαυτοῦ· καὶ θέλων νὰ ἔχη τούτους πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, ἀπεικόνισεν ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ διὰ τέχνης τὸ πρῶτον ἀτελεστάτης. Ἐντεῦθεν προῆλθον τὰ λεγόμενα Παλλάδια. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα, ὅπως ἔχωσι θεῖον κύρος καὶ τύχῃσι τῆς τῶν ἀνθρώπων λατρείας, ἐπιστεύθησαν ὅτι ἦσαν θεόπεμπτα, ὅτι κατέπεσον ἐξ οὐρανοῦ, παρ' αὐτῶν τῶν θεῶν κατασκευασθέντα καὶ δοθέντα τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰ παρ' ἑαυτοῖς. Ἦσαν λοιπὸν ταῦτα σύμβολα ἢ ἀπεικονίσματα τῶν θεῶν ὁρατὰ, οὐχὶ δὲ αὐτοὶ οἱ θεοί, διότι οὗτοι ἦσαν ἀόρατοι καὶ μακρὰν τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὥς ὑπὸ τῶν θεῶν σταλέντα τοῖς ἀνθρώποις ἦσαν τοῖς θεοῖς φίλα, εἰς αὐτοὺς ἡρέσκοντο, καὶ αὐτοὶ ἐπλήρουν τῆς αὐτῶν χάριτος καὶ ἰσχύος¹⁾, καὶ διὰ τοῦτο ἦσαν μέσα, δι' ὧν οἱ θεοὶ ἔρχονται εἰς κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀκούουσι δι' αὐτῶν τὰς αἰτήσεις καὶ ἰκεσίας των, δέχονται τὰς προσφορὰς καὶ εὐχὰς των, καὶ δηλοῦσιν ὅπως δέηποτε δι' αὐτῶν τὴν θέλησίν των ἐν ἐκείνοις τοῦλάχιστον τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔπαυσε πᾶσα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους προσωπικὴ ἐμφάνις καὶ κοινωνία, ἀπὸ τῶν προομηρικῶν δηλαδὴ χρόνων καὶ ἐφεξῆς διὰ παντός· διότι ἀγνοοῦντες τὰ πρότερον οἱ ἄνθρωποι, ἐπίστευον ὕστερον ὅτι τὸ πάλαι ἐνεφανίζοντο τοῖς ἀνθρώποις οἱ θεοὶ αὐτοπροσώπως, καὶ συνέζων μετ' αὐτῶν.

Ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει μετὰ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων δέον νὰ ἐκλάβωμεν ὅτι ἦσαν καὶ τὰ ὕστερον κατὰ μίμησιν τῶν Παλλαδίων πλασθέντα ἀγάλματα τῶν θεῶν, ὅσα τοῦλάχιστον δι' ἱερῶς

1) Ἀνάγνωθι περὶ τούτου τὰ ὑπὸ Πλουτάρχου περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν καθ. 8, ἐνθα περὶ πάντων τῶν τῆς λατρείας ἀγαλμάτων λέγεται τοῦτο. Servius εἰς Aἰν. 4, 449 παρατηρεῖ καὶ περὶ ναοῦ plenum esse praesentia numinis templum.

λόγους ἦσαν ἀντικείμενα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας. Πάντα ταῦτα οὐδέποτε, πιστεύομεν, ἐξελήφθησαν ὡς αὐτοὶ οἱ θεοί, εἰ μὴ παρὰ θεομανῶν ἴσως καὶ ὅλως δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων¹⁾. Ἡ γενικὴ τῶν Ἑλλήνων πεποίθησις ἦτο ὅτι τὰ τῶν θεῶν ιερῶτατα ἀγάλματα ἦσαν πεπληρωμένα ἐκ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, ὃν ταῦτα ἀπεικονίζον, τὸ πολὺ ὅτι προσήρχοντο ἐν αὐτοῖς ἐν καιρῷ τῆς λατρείας καὶ προσευχῆς, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν ἐδήλουν τὰς θελήσεις των τοῖς πιστοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ θεοὶ ἠρέσκοντο κατὰ τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἠγάλλοντο ἐπὶ τοῖς αὐτῶν ἀγάλμασι καὶ προσήρχοντο ἀοράτως εἰς αὐτὰ καὶ ἐπλήρουν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ χάριτος αὐτῶν, ἐντεῦθεν καὶ ὁ ναὸς, ἐν ᾧ τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, λέγεται οἶκος ἢ δόμος θεοῦ καὶ κατοικητήριον αὐτοῦ, οὐχὶ διότι ἐν αὐτῷ οἰκεῖ πάντοτε ὁ θεὸς—τῶν θεῶν ἡ ἀληθὴς κατοικία εἶναι ἐν Οὐρανῷ, ἐν Ὀλύμπῳ, ἐν ἀέρι, ἐν ὕδασι καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου αὐτοὶ βούλονται, ἀπέρχονται, καὶ παρόντες εἰσὶν—ἀλλὰ διότι καὶ

---

1) Ἑρμαννος ἔ. ἀ. § 18, 1. «Οἱ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον ὡς ἀερόλιθοι ἰδιοποιούμενοι ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουσιν ἱερότητα, ἄλλως ὅμως, ὡς ἀπομιμήσεις ἀπλὰι ζώντων σωμάτων ἢ ὡς σύμβολα ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐχρησίμευσον εἰς βοήθειαν θρησκευτικῆς φαντασίας. Ἐπὶ μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀνθρωπομόρφων συμβόλων, ἅτινα, καὶ ἐν τελείᾳ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ὄντα, ἐκλαμβάνονται ὡς ἱερὰ ἀπλῶς, ἐκπληροῦντα τοὺς τῆς λατρείας σκοποὺς, καὶ περὶ ὧν ὑπάρχει πεποίθησις, ὅτι οἱ θεοὶ ἀρεσκόμενοι εἰς αὐτὰ θέλουσιν ἐνοικήσει ἐν αὐτοῖς, καὶ δι' αὐτῶν θέλουσι δεσμευθῆναι ἐν τῷ τόπῳ τῆς τούτων ὑπάρξεως. Ὅτε ὅμως ἡ ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀναπτυχθεῖσα μυθολογία καθωδήγησε νὰ περικλειῶσι τὴν τοῦ θεοῦ ἐννοίαν ἐν τελείᾳ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς δι' αἰσθητῶν σημείων λατρείας κατέστησε κανονικὴν καὶ μόνιμον τὴν διὰ ἀγαλμάτων παράστασιν τῶν θεῶν, τότε ἐπιστεύθη ὅτι ἡ ἔδρυσις ἢ ἱεροτελες' α, δι' ἧς καθιεροῦτο τῷ θεῷ ἡ εἰκὼν ὡς κτῆμα αὐτοῦ, εἶχε τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλῃ αὐτὴν εἰς αὐτὸν τὸν θεόν, καὶ τοὺς κατασκευάζοντας τὰ ὁμοιώματα ταῦτα τεχνίτας ν' ἀναδείξῃ θεοποιούς τεχνίτας. Ἐντεῦθεν προεκλήθη τὸ μέγεθος καὶ τὸ πλῆθος τῶν ναῶν, οὔτινες, μὴ ἀποκλείοντες ἅμεσον ἐκδήλωσιν ζωῆς θεολατρείας, προὑποθέτουσι περυσίαν τῆς θεότητος ἐν τοῖς τοίχοις αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσαν τὸν ἀρχαῖον καλλωπισμὸν ὡς καὶ τὴν τῶν ἀγαλμάτων τελειότητα ἐν τῇ πλαστικῇ».

εἰς αὐτοὺς προσέρχονται, ὅπως προσέρχονται καὶ εἰς τοὺς προσ² φιλεῖς αὐτῶν λαοὺς καὶ τόπους· διότι οἱ ναοὶ εἰσι καθιερωμένοι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρεστοὶ αὐτοῖς· διότι συνέπεια τῆς τῶν εὐσεβῶν πίστεως εἶναι ὅτι οἱ θεοὶ ἐδέξαντο ἤδη τοὺς εἰς αὐτοὺς καθιερωθέντας ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ ὅτι εὐαρέστως προσέρχονται καὶ διατρίβουσιν ἐν αὐτοῖς, ὅταν θέλωσι καὶ ὅταν προσκαλῶνται παρὰ τῶν λατρεούντων αὐτούς· διό εἰσιν αὐτοῖς οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἐν τούτοις ἀγάλματα *habitacula terrena*, ὡς λέγει ὁ Ἀρνόβιος¹), ἢ ἔδη αὐτῶν ἐπὶ γῆς.

Διὰ τοῦτο καὶ οἱ εὐχόμενοι προσκαλοῦσι τοὺς θεοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸν ναὸν των, ἵνα ἀκούσωσι τῆς εὐχῆς, ἀπολαύσωσι τῆς θυσίας καὶ ἐκτελέσωσι τὰς ἱκεσίας τῶν πιστῶν αὐτοῖς²).

Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔννοιαν, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων εἶχον περὶ θεῶν· διότι ἐν Ὀδυσσεΐα³) λέγει ὁ Ὅμηρος ὅτι μετὰ τὴν συνέντευξιν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ἀρεως, ὁ μὲν Ἀρης ἀπῆλθεν εἰς Θράκην, ἡ δὲ Ἀφροδίτη εἰς Πάφον τῆς Κύπρου,

Ἐνθα οἱ τέμενος βωμὸς τε θυεῖς.

Ὡς αὐτως καὶ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀλλαχού⁴), ὅτι ἀπελθοῦσα ἐκ Σχερίης ἦλθεν εἰς Μαραθῶνα καὶ εὐρυάγειαν Ἀθήνην,

Δῦνε δ' Ἐρεχθίδος πυκινὸν δόμον.

Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων πλείστων γίνεται δῆλον ὅτι οὔτε τὸ ἄγαλμα εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς, οὔτε ὁ ναὸς ἡ διηνεκὴς αὐτοῦ κατοικία⁵), ἀλλὰ τὸ σύνηθες κατὰλυμα αὐτῶν τρόπον τινά, ὅτε ἔρ-

1) *Ad gentes* 6, 17 καὶ *Cic. Verr.* 2, 4, 58 καλεῖ τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναὸν *domicilium terrestris Jovis*.

2) *Tibull.* 2, 5.

Phæbe, fave: novus ingreditur tua templa sacerdos:

Huc age cum cithara carminibusque veni.

Βλ. καὶ ἃ περὶ τῶν θεοφανειῶν τούτων παρατηρεῖ ὁ Ἀγγλος *Grote* ἐν ἑλλ. ἱστ. τόμ. δ' 141, καὶ γερμ. μεταφρ. 6', 408 κ. εἰ.

3) Ὀδυσ. θ. 262.

4) Αὐτόθι: η, 84 πρὸς Ὀμ. ὕμνον εἰς Δημήτη. 28 καὶ εἰς Ἀπόλλωνα Πυθ. 169. 347.

5) Ἀνάγνωθι καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν 6' ἐκδ. τῆς Ὀμ. θεολογίας

χονται εἰς τὴν προσφιλεῖ αὐτῶν πόλιν εἴτε αὐτόκλητοι εἴτε προςκαλούμενοι παρὰ τῶν φίλων αὐτοῖς ἀνδρῶν ἢ ἱερέων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ναῷ οἰκεῖος αὐτῶν τόπος ἦτο ὁ σηκὸς ἐνθα τὸ ἄγαλμα, ἡμᾶλλον αὐτὸ τὸ ἄγαλμα, ὃ ἐπλήρουν ἐκ τῆς αὐτῶν χάριτος, καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο τοῦτο παρὰ τοῖς πολλοῖς ὡς αὐτὸς ὁ θεός, ὅπερ οὗτος, ἀποδεχθεὶς διὰ τῆς καθοσιώσεως καὶ ἰδρύσεως, προσστατεύει καὶ φυλάττει αὐτό τε καὶ τοὺς καθοσιώσαντας αὐτὸ λαοὺς ὡς ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα καὶ κειμήλιον ¹⁾).

Ἐκ τῆς τοιαύτης περὶ ἀγαλμάτων ἐννοίας ἐξηγεῖται ἡ συνήθεια, καθ' ἣν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πέδαις ἐδέσμευον τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, ἵνα μὴ φεύγοντες οὗτοι καταλείπωσιν ἀπροστατεύτους τὰς πόλεις, ἀλλ' ἐμμένωσι διὰ παντὸς ἐν αὐταῖς. Ὡς ἐν Σπάρτῃ τὸ τοῦ Ἐνυαλίου ἄγαλμα εἶχε πέδαις δεδεμένους τοὺς πόδας καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ Νίκη Ἀθηνᾶ ἦτο ἄπτερος ²⁾). Πέδαις δεδεμένον ἦτο ἐν Σπάρτῃ καὶ τὸ τῆς ὠπλισμένης Ἀφροδίτης ξόανον ³⁾).

Ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχε πρὸς πέτρα δεδεμένον ἔδωλον τοῦ Ἀκταίωνος, λυμαιομένου τὴν γῆν· διότι, ὅπως ἀπαλ-

τοῦ Naegelsbach ἐν σελ. 499 φερόμενα. «Τὸ μέρος δὲ τοῦ ναοῦ, εἰς δὲν ἐρχόμενοι οἱ θεοὶ κατέλυνον τρόπον τινά, ἦτο τὸ ἄδυτον αὐτοῦ, ἦτοι ὁ σηκός, ἐν ᾧ ἕσαντο τὰγάλματα αὐτῶν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ὀμήρου, ἐν Ἰλ. ε, 448. 512, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐν Περγᾶμιν ναοῦ, οὗ ὁ σηκός ἦτο κοινὸς Ἀπόλλωνι, Διῳ καὶ Ἀρτέμιδι, καὶ ἐκ τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμν. εἰς Ἀπόλλ. ἐν Κρίστ. 443.

4) Ἡ πεποιθήσις αὕτη φαίνεται τοσοῦτον βεβαία, ὥστε ὁ Σοφοκλῆς εἰσῆγάγῃ που τοὺς θεοὺς ξοανοφόρους, ἦτοι ἀπάγοντας τὰ αὐτῶν ξόανα, ὅπως σώσωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῆς διάρπαγῆς καὶ καταστροφῆς τῆς πόλεως, καθ' ἣ ὁ Σχολ. εἰς Αἰσχύλου Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας 289 παρατηρεῖ· «Ὡς οἱ θεοὶ ἀπὸ τῆς Ἰλίου φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα, εἰδότες ὅτι ἀλίσκεται». Πρβ. Ἑρμ. ξ. α.

2) Πaus. 3, 15, 5· «Τοῦ ναοῦ δὲ ἀπαντικρὺ πέδας ἐστὶν ἔχων Ἐνυάλιος ἄγαλμα ἀρχαῖον. Γνώμη δὲ Λακεδαιμονίων τε ἐς τοῦτό ἐστι τὸ ἄγαλμα καὶ Ἀθηναίων ἐς τὴν ἄπτερον καλουμένην Νίκην, τῶν μὲν οὐποτε τὸν Ἐνυάλιον φεύγοντα οἴχεσθαί σφισιν ἐνεχόμενον ταῖς πέδαις, Ἀθηναίων δὲ τὴν Νίκην αὐτόθι δεῖ μενεῖν οὐκ ὄντων πτερῶν».

3) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι 3, 15, 8.

λαγῶσιν ἀπὸ τῆς φθορᾶς ταύτης, συνεβούλευσεν ὁ ἐν Δελφοῖς θεὸς τοὺς Ὀρχομενίους νὰ ποιήσωσι χαλκίνην τοῦ εἰδώλου εἰκόνα καὶ νὰ δέσωσι ταύτην πρὸς πέτρα. Εἶδε δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο δεδεμένον αὐτὸς ὁ Παυσανίας¹⁾· ὅπερ δηλοῖ ὅτι διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀγάλματος ἐδέσμευον αὐτὸν τὸν Ἀκταίωνα, ὡς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντα.

Οἱ Χῖοι ἔδесαν τὸ τοῦ Διονύσου ἄγαλμα, καὶ οἱ Ἐφυραῖοι τὸ τῆς Ἀρτέμιδος²⁾. Ὅτε τις τῶν Τυρίων ἀνήγγειλεν αὐτοῖς ὅτι ὁ τῆς πόλεως προστάτης Ἀπόλλων ἐμφανισθεὶς κατ' ὄναρ εἶπεν ὅτι θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, οἱ Τύριοι ἔδесαν χρυσαῖς ἀλύσεισι τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ φύγῃ ἀπὸ τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' ὅτε ὕστερον ὁ Ἀλέξανδρος ἐγένετο κύριος τῆς πόλεως, ἔλυσε τὰς ἀλύσεις καὶ ὠνόμασε τὸν θεὸν φίλον αὐτοῦ³⁾.

Τὰ ῥηθέντα ἰσχύουσι περὶ πάντων τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν ὅσοι εἰσὶ προστάται πόλεως τινος, καὶ τοιοῦτοί εἰσι συνήθως οἱ πατρῷοι καὶ μητρῷοι καὶ πάτριοι. Πρὸ πάντων ὅμως ἰσχύουσι ταῦτα περὶ τῶν πολιούχων θεῶν, οἷς ἦτο καθιερωμένη πόλις τις, ἐν ἣ κατ' ἐξοχὴν ἐλατρεύετο ὁ εἰς ἣν ἦτο αὕτη καθιερωμένη, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο κατ' ἐξοχὴν φίλη καὶ εὐχαρίστως ἐνδιέτριβεν ὁ θεὸς ἐν αὐτῇ.

Καὶ πατρῷοι μὲν θεοὶ εἰσιν, ὧν ἡ λατρεία, ἀπὸ τῶν πατέρων εἰσαχθεῖσα διὰ τὴν ἀπ' αὐτῶν καταγωγὴν τοῦ γένους ἢ διὰ τὴν ἀρχὴν προστασίαν τοῦ γένους ἢ τῆς πόλεως ἢ καὶ δι' ἄλλον λόγον, μετεβιβάσθη εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ ἀπογόνους τούτων⁴⁾. Οἱ τοιοῦτοί θεοὶ ἢ εἰσιν τῆς πόλεως ἀπάσης πατρῷοι, ὅτε πάντες οἱ ταύτην συγκροτοῦντες θεωροῦνται ὡς ἐν γένος ἢ μίαν οἰκογένειαν ἀποτελοῦντες, ἢ εἰσι γένους ἑνὸς ἢ τινων μόνον ἴδιοι. Ἐν

1) Παυσ. 9, 38, 4.

2) Κατὰ τὸν Σχολ. Πινδ. Ὀλυμ. 7, 93. Ἀλλὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἄλλων συγγραφέων φέρει ὁ Δοδέκιος ἐν Ἀγλαοφάμῳ σελ. 275 κ. ἐ. Περὶ καὶ ἄλλους παρ' Ἑρμάννῳ ἔ. ἀ. § 48, 48.

3) Διοδ. 47, 44 καὶ 46. Περὶ καὶ Πλουτ. ἐν ῥωμ. κεφ. 61 καὶ Bötticher τ. τ. Ἑλ. 4. σελ. 138 καὶ 148.

4) Ἀμμώνιος ἐν λ. «πατρῶα τὰ ἐκ τῶν πατέρων εἰς τοὺς υἱοὺς χωροῦντα . . . . πάτρια δὲ τὰ τῆς πόλεως ἔθνη».

ἐκατέρᾳ περιστάσει λέγονται οὗτοι διὰ τοῦτο καὶ γενέθλιοι ¹⁾, ἀρ-
χηγέται ²⁾ καὶ πατρογένειοι ³⁾).

Ἄν δὲ πάντες οἱ τῆς αὐτῆς πόλεως κάτοικοι ἔχουσι κοινήν
τὴν καταγωγὴν, τότε οἱ πατρῷοι οὗτοι θεοὶ ἀντιστοιχοῦσι τοῖς
ὑπὸ Ῥωμαίων καλουμένοις **Penates**· οἷοι ἦσαν οἱ ὑπὸ Αἰνείου
εἰς Ἰταλίαν κομισθέντες ἐκ Τροίας, ὧν τὰ ἀγάλματα ἐσώζοντο
ἐν Λαυϊνίῳ καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ τῆς Ἑστίας ναῷ ⁴⁾).

Πάτριοι τοῦναντίον θεοὶ εἰσι συνήθως οἱ ὑπὸ τινος πόλεως
ὕστερον δεκτοὶ γενόμενοι καὶ ὑπ' αὐτῆς λατρευόμενοι μετὰ τῶν
πρώτων· ὥστε οὗτοί εἰσιν ἐπείσακτοι τῆς πατρίδος τρόπον τινα
ἢ τῆς χώρας θεοί. Ἡ διαστολὴ ὅμως αὕτη δὲν τηρεῖται ἀκρι-
βῶς παρὰ πᾶσι καὶ πάντοτε, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Τῶν πα-
τρώων θεῶν τὰ ἱερὰ, ὡς ἀρχαιοτέρων, ἦσαν ἐπὶ τῆς ἀκρας ἢ ἀκρο-
πόλεως πάσης πόλεως ⁵⁾, ἥτις καὶ αὐτὴ πόλις λέγεται ⁶⁾, διότι
αὐτὴ πρῶτον ὠκίσθη, ἡ δὲ πέριξ αὐτῆς πόλις εἶναι ἐπέκτασις

1) Αἰσχ. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 951.

2) Πaus. 1, 42, 5.

3) Πλουταρχ. ἐν συμπ. προβλ. 8, 8, 4.

4) Διονύς. Ἀλ. ρ. ἀρχ. 1, 69. Lobbeck ἐν Ἀγλαοφάμῳ σελ.
1238, ἔνθα φέρων οὗτος τὰ Λυκούργου κατὰ Λεωκράτους § 25· «Ἀλλὰ
καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῶα, ἃ οἱ πρόγονοι παρέδωκαν αὐτῷ ἰδρυσάμενοι, ταῦ-
τα μετεπέμψατο εἰς τὰ Μέγαρα καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς χώρας», προσθέ-
τει ὅτι ἐν τούτοις περιλαμβάνονται τὰ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Ἑρκείου Διὸς
καὶ τὸ τοῦ πατρώου Ἀπόλλωνος ἀγάλματα, καὶ ἄλλων θεῶν, οὓς ὁ
Λεωκράτης παρὰ τῶν προγόνων παραλαβὼν ἐλάτρευεν ἐν τῇ ἰδίῳ οἰκῷ.
Nam praeter tres illos Atticae praesides et Penates publicos, omnes
dii, quos Athenienses seu publice, seu privatim vicatimque
colebant a maioribus acceptos πατρῷοι dici poterant et, quia ii-
dem privatim in larariis colebantur, θεοὶ ἐφέστιοι, μύχιοι, κτήσιοι,
ἔρκειοι». Πλεῖον περὶ τῶν ἰδίων ἐν τῇ οἰκῇ παρ' ἐκάστου λατρευομένων
τούτων θεῶν βλέπε παρὰ Petersen ἐν τῇ περὶ Hausgottesdienst der
Griechen 1851, σελ. 30, σημ. 91, καὶ Ἑρμανν. Β' § 7, 5.

5) Vitruv. 1, 7. Aedibus vero sacris, quorum decorum maxime
in tutela civitas videtur esse, in exelsissimo loco, unde mœnium
maxima pars conspiciatur, arcae distribuantur.

6) Οὕτως ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις κατὰ Θουκ. 2, 15.

αὐτῆς, οἰκισθεῖσα ὅτε ἐπληθύνθησαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι εἴτε διὰ γεννήσεων εἴτε ἐκ πολιτογραφήσεως καὶ παραδοχῆς μετοίκων. Ἐντεῦθεν οἱ θεοῖοῦτοι ἀπὸ τῶν τῆς λατρείας τόπων ἢ τῶν ἐπὶ τῆς ἀκρας ἱερῶν αὐτῶν καλοῦνται ἀκραῖοι καὶ πολιεῖς καὶ πολιούχοι¹⁾).

Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν πολιούχων θεῶν ὡς πατρῶων εἶναι πατροπαράδοτος καὶ ἀρχαία, καὶ διὰ τοῦτο κοινὴ πάντων ὅσοι ἔχουσι κοινὴν τὴν καταγωγὴν καὶ ἀποτελοῦσι μίαν κοινότητα, ἔπεται ὅτι πάντα τὰ μέλη τῆς κοινότητος ταύτης ὀφείλουσι νὰ σέβωνται καὶ προσφέρωσιν ἀνεξαιρέτως λατρείαν εἰς τὸν πολιούχον αὐτῶν θεόν. Ἐντεῦθεν ἐπεβάλλετο ὅρκος τοῖς πολίταις Ἀθηναίοις νὰ βεβαιώσωσιν ἂν τελῶσι τὰ ἱερὰ τοῖς τοιούτοις θεοῖς. Ἦσαν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις πατρῶοι θεοὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις καὶ πολιούχος καὶ πολιὰς κατ' ἐξοχὴν ἐκαλεῖτο, Ζεὺς ὁ Ἐρκεῖος καὶ Ἀπόλλων ὁ κατ' ἐξοχὴν πατρῶος λεγόμενος· οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ βεβαιώσωσι τοῦτο οὐδὲ πολῖται ἠδύναντο νὰ ᾤσιν, οὐδὲ ἀρχὴν διὰ τοῦτο νὰ ἀρξώσιν²⁾).

Τούτου ἕνεκα ἡ τῆς Ἀθηνᾶς λατρεία ἦτο παρ' Ἀθηναίοις κοινὴ πᾶσιν οὐ μόνον τοῖς ἐν τῇ ἄστει πολίταις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν τοῖς λοιποῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀττικὴν δήμοις³⁾. ἐλάτρευον δὲ ταύτην κατ' ἔθος τῶν προγόνων ἢ νόμῳ πόλεως πάντες οὗτοι, καὶ ἐν ἰδίῳ συλλόγοις, ἥτοι ὡς συμφυλέται, γενῆται, δημόται, ὀργεῶνες, οἰκογενειάρχαι, ὁμότεχνοι καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ τοιαύτῃ κοινωνικῇ ὑποδιαίρεσει ὄντες, ἔτι δὲ καὶ ὡς ἰδιῶται ἀπλῶς.

Εἶχε μὲν πᾶσα τοιαύτη κοινωνικὴ ὑποδιαίρεσις τῶν πολιτῶν τοὺς οἰκείους προστάτας θεοὺς, ὡς καὶ πᾶς ἰδιώτης τοὺς οἰκιδίους, ἐφεστίους, γενεθλίους, γαμηλίους καὶ πᾶς τεχνίτης τοὺς ἐφόρους τῆς τέχνης θεοὺς, καὶ ἐλάτρευε τούτους κατὰ χρέος θρη-

1) Ἦσυχ. ἐν λ. Πολιούχοι· αὐτοὶ τὴν πόλιν σώζοντες, καὶ οἱ ἀρχοντες αὐτῆς». Περβ. καὶ Πολυδ. 9, 40· «Ἀκρόπολις, ἣν καὶ ἀκραν ἂν εἴποις καὶ πόλιν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ θεοὺς ἀκραίους καὶ πολιεῖς».

2) Ἑρμανν. Α', § 100, 4.

3) Πaus. 1, 26, 7· «Ἱερὰ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς ἐστὶν ἢ τε ἄλλη πόλις καὶ ἡ πᾶσα ὁμοίως γῆ· καὶ γὰρ ὅσοις θεοὺς καθέστηκεν ἄλλους ἐν τοῖς δήμοις σέβειν, οὐδέν τι ἦσσαν τὴν Ἀθηνᾶν ἄγουσιν ἐν τιμῇ».

σκευτικόν ¹⁾· ἀλλ' ἡ λατρεία τούτων ἦτο αὐτοπροαίρετος καὶ ἐλευθέρα, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη ἄλλου θεοῦ λατρεία ἐγγωρίου ἢ ξένου· ἡ τοῦ πολιούχου ὁμως θεοῦ λατρεία ἐπεβάλλετο παντὶ πολίτῃ, παντὶ συλλόγῳ, κοινωνικῷ ἢ θρησκευτικῷ καὶ ἄλλῳ οἴῳ· δῆποτε, ὅπως ἐπεβάλλετο καὶ ἡ ἐν δημοσίῳ τόπῳ ἐκτέλεις τῆς λατρείας παντὸς θεοῦ, ὅστις ἦτο κοινὸς ἀπάσης τῆς πόλεως. Διὸ ἀπολογούμενος ὁ Ξενοφῶν ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους, κατηγοροῦντος ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ εἰσαγωγῇ νέων θεῶν, λέγει ὅτι δημοσίᾳ ἐλάτρευεν οὗτος οὐς καὶ ἡ πόλις ἐλάτρευε θεούς. Διότι ἡ παράλειψις τῆς τοιαύτης δημοσίας λατρείας ἦτο οὐχὶ ἀσέβεια ἀπλῶς, ἥτις προεκάλει τὴν ὀργὴν τοῦ ὀλιγωρηθέντος θεοῦ κατὰ τοῦ ὀλιγοῦντος μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάντων τῶν πολιτῶν τῆς αὐτῆς πόλεως.

Ἐδει δὲ ἡ λατρεία τοῦ πολιούχου καὶ πατρώου θεοῦ οὐ μόνον νὰ τελῇται δημοσίᾳ παρὰ πάντων τῶν πολιτῶν καὶ ἐν τῷ τῆς πόλεως τόπῳ, ὅπου τὸ τοῦ θεοῦ τούτου ἀγάλμα ἐσώζετο πάντοτε, ἐπιβλέπον καὶ προστατεῦον διὰ τῆς παρουσίας του τὴν χώραν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ παρ' ἐκάστου κατὰ τὰ νενομισμένα. Διὸ πᾶς πολίτης ὤφειλε νὰ ἔχῃ καὶ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὁμοίωμα τοῦ πολιούχου θεοῦ καὶ τῶν λοιπῶν πατρῶων θεῶν, νὰ τελῇ αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἐν ταῖς καθιερωμέναις ἡμέραις θυσίας καὶ εὐχὰς ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ, τοῦ οἴκου του καὶ τῆς πόλεως ἀπάσης. Ἐν ταῖς τοιαύταις εὐχαῖς καὶ θυσίαις ἱερεὺς ἦτο αὐτὸς ὁ οἰκοδεσπότης, ἐν δὲ ταῖς ὑπὸ τῆς πόλεως ἀπάσης τελουμέναις ὑπῆρχον ἱερεῖς ἰδιαίτεροι ἢ καὶ ἄρχοντες, ἱερωσύνην ἔχοντες ἐν ὅσῳ διήρκει ἡ ἀρχή των, ὡς ἄνωτέρω εἵπομεν.

Ὅποιαν σημασίαν εἶχεν ἡ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς πόλεως διαφύλαξις τοῦ ἀγάλματος καὶ ἐκτέλεις τῶν ἱερῶν τοῦ πολιούχου καὶ τῶν λοιπῶν πατρῶων θεῶν, μανθάνομεν ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ Λυκούργου κατὰ τοῦ Λεωκράτους, τολμήσαντος νὰ ἐξαγάγῃ εἰς Μέγαρον φεύγων μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ ἥτταν τῶν Ἀθηναίων τὰ τῆς οἰκίας καὶ τῶν προγόνων του ἱερὰ, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν πατρῶων καὶ τῶν πολιούχων ὁμοιώματα, καὶ οὕτως ἐν ξένην χώρᾳ νὰ προσφέρῃ αὐτοῖς

1) Petersen Hausgottesdienst der Hellenen. ε.σλ. 13 κ. ε.

λατρείαν, δεόμενος οὐχὶ ὑπὲρ τῆς πατρώας γῆς, διότι ταύτην ἐγκατέλιπεν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ξένης, ἐν ἣ κατόκει, καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας οὐχὶ τῶν συμπολιτῶν, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου καὶ τῶν ξένων μεθ' ὧν συνόκει¹⁾.

Αἰτία δὲ πάντων τούτων ἦτο ἡ μεγίστη σημασία, ἣν εἶχε τὸ τοῦ πολιούχου θεοῦ ἄγαλμα, καὶ ὁ δι' αὐτοῦ παριστάμενος θεὸς ἐπὶ τῆς σωτηρίας τῆς ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένης πόλεως καὶ ἐπὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς· διότι πλεῖστα γεγονότα, θαύματα, ὀκτασίαι καὶ ἄλλα τοιαῦτα πλαστά τε καὶ ἀληθῆ, ἐπεβεβαίουν τὸ κύρος τῆς ἐπὶ τὸν πολιούχον θεὸν πεποιθήσεως τοῦ λαοῦ· ἦν πεποιθήσιν συμφέρον εἶχον οὐ μόνον οἱ ἱερεῖς, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ τῆς πόλεως νὰ ἐνισχύωσιν ὅλαις δυνάμεσιν, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πόλεως· γινώσκοντες καλῶς ὅτι ὅσω ἰσχυροτέρα εἶναι παρὰ τῷ λαῷ ἡ ἐπὶ τῶν ἰδίων θεῶν πεποιθήσις, τοσοῦτω μείζον ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἥθους καὶ ἐπὶ τοῦ παντὸς βίου τῶν πολιτῶν ἡ θρησκεία οἰαδῆποτε αὕτη καὶ ἀν ἦται, παρέχουσα θεῖους ἀληθῶς καρποὺς τοῖς εἰλικρινῶς καὶ ἀδιστάκτως πιστεύουσιν εἰς αὐτήν, ὅπως μαρτυρεῖ πᾶσα παντὸς ἔθνους ἡ ἱστορία.

Τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ πολιούχου θεοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ θέλομεν ἀποπειραθῆ νὰ δεῖξωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

1) Βλ. τοῦ ρηθέντος λόγου § 8, 15, 17, 38, 56, 59, 143 καὶ μάλιστα § 25, ἐνθα ἀναγινώσκονται τάδε· «Οὐ γὰρ ἐξήρκεσε τὸ σῶμα τὸ ἑαυτοῦ καὶ τὰ χρήματα μόνον ὑπεκθέσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα, ἃ τοῖς ἡμετέροις νομίμοις καὶ πατρίοις ἔθεσιν οἱ πρόγονοι παρέδωκαν αὐτῷ ἰδρυσάμενοι, ταῦτα μετεπέμψατο εἰς Μέγαρα καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς χώρας, οὐδὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν πατρῶων ἱερῶν φοβηθεὶς ὅτι ἐκ τῆς πατρίδος αὐτὰ κινήσας, συνεκφεύγειν αὐτῷ ἐκλείποντα τοὺς νεὼς καὶ τὴν χώραν ἣν κατεῖχον, ἤξιωσε, καὶ ἰδρύσασθαι ἐπὶ ξένης καὶ ἀλλοτρίας, καὶ εἶναι ὀθνεῖα τῇ χώρᾳ καὶ τοῖς νομίμοις τοῖς κατὰ τὴν Μεγαρέων πόλιν εἰθισμένοις. Καὶ οἱ μὲν πατέρες ἡμῶν τὴν Ἀθηναίαν ὡς τὴν χώραν εἰληχυῖαν ὁμώνυμον αὐτῇ τὴν πατρίδα προσηγόρευον Ἀθήνας, ἔν' οἱ τιμῶντες τὴν θεὸν τὴν ὁμώνυμον αὐτῇ πόλιν μὴ ἐγκαταλείπωσι. Λεωκράτης δὲ οὔτε νομίμων οὔτε πατρῶων οὔτε ἱερῶν φροντίσας τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐξ αἰγώγιμον ὁμῖν καὶ τὴν παρὰ τῶν θεῶν βοήθειαν ἐποίησε».

Η ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ ΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ.

(Οὐκ ἔστι περὶ οὗτου θειοτέρου ἢ ἄν-
θρωπος βουλευσάιτο, ἢ περὶ παιδείας
καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ οἰκείων.)

Πλ. Θεάγ. 122 b.

Πᾶν ζῶον, οἷον προσήκει τελειωθὲν εἶναι, τοιοῦτον οὐδέποτε φύεται. Καὶ τοῦτο μὲν κοινὸν ἔχει καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῖς ἄλλοις ζώοις· ἀλλὰ τούτων ἕκαστον αὐτὴ ἡ φύσις σχεδὸν ἀρκεῖ ἐν χρόνῳ τεταγμένῳ, τῷ βίῳ αὐτοῦ, τελειῶσαι εἰς τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοιον πέφυκεν· οὔτε γὰρ ἔστι δυνατόν, ὡς ἔοικεν, ἓνα ἕκαστον τέλειον γενέσθαι ἐν γὰρ τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλὰ τοῦτο εἴπερ δέδοται, τῷ ὅλῳ ἀνθρωπίνῳ γένει ἀποδέδοται, εἰ καὶ μὴ εὐθυποροῦν ἀεὶ φαίνεται πρὸς τὸ τέλος, οὔτε, καὶ ὅσον προσήκει ἕκαστῳ μεταλαβεῖν τελειότητος, ἡ φύσις ἂν ποτε μόνη παρασχεῖν δύναιτο, ἀλλὰ δεῖ πάντως τῆς τῶν πέλας συνεργείας. Ἡ δὲ συνεργεῖα αὕτη ἐστὶν ἡ καλουμένη τροφή καὶ παιδεία. Ταύτης ἄρα ἔργον ἐστὶ τὸ προσλείπον τῆς φύσεως ἀναπληροῦν ¹⁾. Ἀλλ' ἐὰν μὴ γινώσκη ὁ παιδεύων εἰ τι καὶ ὅ τι προσλείπει τῷ τροφίμῳ καὶ ὅπως ἀναπληρωτέον ἐστίν, οὐκ ἂν ποτε γνώμῃ παιδεύοι, ἀλλ' εἰκῇ. Τὸ δὲ προσλείπον τῆς φύσεως γινώσκειν ἐστὶ τοῦτο μὲν, τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου γινώσκειν, οἷον προσήκει αὐτὸν εἶναι, τοῦτο δέ, οἷός ἐστιν ἐν τῇ ἀτελείᾳ αὐτοῦ. Τρίτον δέ, ἐγνωσμένων τούτων, τὴν μέθοδον χρὴ εἰδέναι, ἥ ἂν τις ἄριστα καὶ ἀσφαλέστατα ἀναπληροῖ τὸ προσλείπον τοῦτο. Τούτων δὴ περὶ πειράσομαι διελθεῖν, ἥ Πλάτων ὑφηγεῖται.

Πάντες ἄνθρωποι, φησὶν Ἀριστοτέλης ²⁾, τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. Ἴδοι δ' ἂν τις τοῦτο ἐναργέστατα ἐν τοῖς παιδίοις, ὅσῃν παρέχει ὁχλησιν τοῖς γονεῦσι τὸ καὶ τὸ ἀνερωτῶντα. Εἰδέναι

1) Ἀριστ. Πολιτ. Η, 47.

2) Μεταφ. Α, 4.

δ' ἐστὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἐξευρηκέναι. Ἐμφυτος ἄρα ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας ζήτησις ἀνθρώπῳ ¹⁾, τῆς δὲ ἀπουσίας αὐτῆς ἀπορία καὶ θαυμασμὸς τεκμήρια, ὅφ' ὧν πᾶς διὰ παντὸς τοῦ βίου ἔχεται, ὅστις μὴ ἐκ παίδων κακῶς ἤκται. Τί οὖν ἐμποδίζει ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων λαβεῖν; Ἡ ἀέναος αὐτῶν κίνησις καὶ ἀλλοίωσις ²⁾. Πάντα γὰρ ῥεῖ, καθ' Ἡράκλειτον.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος, ἅτε θείας μετασχὼν μοίρας ³⁾, οὐδ' ὥς ἀπογινώσκει μὴ οὐ δύνασθαι τὴν ἀλήθειαν λαβεῖν, οὐδ' ἀποκάμνει ζητῶν, ἀπομαντευόμενος εἶναι τέ τι ὄντως καὶ ἑαυτῷ ληπτόν. Καὶ οὐ μάτην πονεῖ. Καταλαμβάνει γὰρ δὴ τέλος τὴν ὄντως καὶ ἀληθινῶς οὐσίαν, τὴν τῶν ἰδεῶν, ἀχρώματον καὶ ἀσχημάτιστον καὶ ἀναφῇ οὖσαν, μόνῳ νῷ θεατὴν ⁴⁾. Ἡ δὲ προάγεται ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰς μονίμους ἰδέας ἐδίδαξε Πλάτων σαφῶς μάλιστα ἐπὶ τοῦ καλοῦ ἐν τῷ Συμποσίῳ ⁵⁾. Ταύτη δὲ προάγεται ὁ νοῦς καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας ἰδέας τῆς τε δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ ὅσαι ἀδελφαὶ αὐτῶν, ὧν τὸ ἐνδιαίτημα οὐκ ἐν τῷ αἰσθητῷ τόπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ νοητῷ ἀναγκαῖον μέντοι τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν τῇδε ἄρξασθαι τῆς ζητήσεως καὶ γνώσεως ἐκείνων.

Ἐπ' ἄκρου δὲ τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐστὶν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα, μόγις θεατὴ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ· ὀφθεῖσα δὲ προσεπιγινώσκεται, ὥς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ὁρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία ἐστίν, ἐν τε ὁρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα, ἐν τε νοητῷ αὕτη κυρία, ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη ⁶⁾. Ὡς περ οὖν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἔνεστι μὲν ὄψις, ἀν δὲ μὴ τις αὐτοὺς ἐπ' ἐκεῖνα τρέπη, ὧν ἀν τὰς χροᾶς τὸ ἡμερινὸν φῶς ἐπέχη, ἀλλ' ὧν νυκτερινὰ φέγγη, ἀμβλυώττουσί τε καὶ ἐγγὺς φαίνονται τυφλῶν, ὥς περ οὐκ ἐνούσης καθαρᾶς ὀψεως, ὅταν δὲ, ὧν ὁ ἥλιος καταλάμπει, σαφῶς

1) Πλ. Φίληβ. 58 d, e.

2) Πλ. Θεαίτ. 152 d. Τίμ. 49 c—50, Συμπ. 207 d—208b. (κατὰ τὴν τοῦ Στεφάνου ἔκδοσιν).

3) Πλ. Πρωτ. 322 a.

4) Πλ. Φαῖδρ. 247 c.

5) Πλ. Συμπ. 210 a—212 a.

6) Πλ. Πολ. Ζ', 517 b.

ὁρῶσι καὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις ὄμμασιν ὄψις ἐνοῦσα φαίνεται· οὕτω καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὅταν μὲν, οὗ καταλαμβάνει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν, εἰς τοῦτο ἀπερείσῃται, ἐνόησέ τε καὶ ἔγνω αὐτὸ καὶ νοῦν ἔχειν φαίνεται, ὅταν δὲ εἰς τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενόν τε καὶ ἀπολλύμενον, δοξάζει τε καὶ ἀμβλυώττει ἄνω καὶ κάτω τὰς δόξας μεταβάλλον, καὶ ἔοικεν αὖ νοῦν οὐκ ἔχοντι. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ ὁρατῷ ἡλιός ἐστιν ὁ τὸ φῶς παρέχων τοῖς τε ὁρωμένοις, ὥστε ὁρᾶσθαι, καὶ τῇ ὕψει τὴν οἰκείαν δύναμιν ἀποδιδούς τὰ τε ἄλλα καὶ ἑαυτὸν ὁρᾶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ νοητῷ τὸ ἀγαθόν ἐστι τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γιγνωσκομένοις καὶ τῷ γινώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδόν τὰ τε ἄλλα ὄντα γινώσκειν καὶ ἑαυτό. Ἔτι δὲ ὁ ἥλιος τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχει, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξην καὶ τροφήν, οὐ γένεσις αὐτὸς ὢν· καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν οὐ μόνον τὸ γινώσκεισθαι πάρεστιν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι τε καὶ ἡ οὐσία ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς πρόσεστιν, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος ¹⁾).

Οὕτω μὲν οὖν διαφερόντως κάλλει καὶ δυνάμει κεκόσμηται Πλάτωνι τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἀγαθόν. Ἀπορεῖται δέ, τίνας χάριν οὕτως ὑπερῆρε Πλάτων τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ιδέαν ὑπὲρ τὰς ἄλλας· καὶ αὖ ἐτέρα μεζίων ἀπορία πάρεστί μοι, διὰ τί Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ παισὶ μὲν οὖσι τοῖς φύλαξι σπουδάζει σφόδρα ἀληθεῖς δόξας περὶ θεοῦ ἐμποιεῖν, παιδεία δὲ καὶ ἡλικία τελειωθέντας, ὡς αὐτάρκεις ἥδη γενομένους, οὐδὲν ἔτι οἶεται δεῖν θεοῦ φροντίζειν, — οὐδαμοῦ γοῦν οὐδαμῶς ἔτι χρῆται αὐτῷ — ὥστε δόξαν παρίστασθαι τινι, ὡς καὶ Πλάτωνος τοῖς αὐτοῖς ἐνεχομένου, ὢν αἰτιᾶται Ἀναξαγόραν²⁾), ὅπου μὲν αὐτῷ ἐπάναγκες φαίνεται τῇ τοῦ θεοῦ ιδέᾳ χρῆσθαι, χρωμένου, ὅπου δὲ μή, χαίρειν ἐῶντος; Τί οὖν κωλύει δέχεσθαι μετὰ πολλῶν καὶ σοφῶν ἀνδρῶν³⁾) Πλά-

1) Πλ. Πολ. Σ', 507 b—509 c.

2) Πλ. Φαίδ. 97 b—99.

3) Πρὸς τοῖς ὑπὸ Σταλδωμίου καταλεχθεῖσι (Stallbaum Prolegomena ad Plat., Tim. Cap. VI) προστίθῃμι Schweidler (Geschichte d.

ωνα μηδὲν ἄλλο σημαίνειν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέᾳ, ἢ αὐτὸν τὸν Θεόν; ἐξ οὗ συμβαίνει ἀμφοτέρας τὰς ἀπορίας διαλύσθαι. Τάχα δ' ἂν καὶ τοῦτό πῃ συμβάλαιτο εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ὅτι τὸν ἥλιον ὀνομάζει ἐκγονον τοῦ ἀγαθοῦ¹⁾ καὶ αὐτὸν θεόν²⁾, οὐκ εἰκῇ, δῆλον ὅτι· οὐκοῦν εἰκός, εἰ ὁ ἐκγονος θεός ἐστι, πολλῶ μᾶλλον τὸν ποιητὴν αὐτοῦ θεὸν εἶναι.

Εἰ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει καὶ ὄντως ἄνθρωπος Θεὸν αὐτὸν γινῶναι δύναται, ἀνάγκη θεῖαν εἶναι καὶ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ δύναμιν ταύτην³⁾. Πῶς οὖν ἔχει τὰ κατὰ τὴν δύναμιν ταύτην καὶ διατὶ πᾶς μὲν διώκει τὸ ἀγαθὸν καὶ τούτου ἕνεκεν πάντα πράττει⁴⁾, οὐ παντὶ δέ, ἢ οὐκ ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ καὶ πάσῃ ἔξει δυνατόν ἀπολαύειν τῆς θείας θέας, τί ἐστὶ τὸ ὁρμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τί τὸ ἐπιπροσθοῦν τῇ ὄψει, τούτων πέρι ἐξηγεῖται ἡμῖν Πλάτων ὧδέ πως·

Δύο εἶδη ἐστὶ τῶν ὄντων, τὸ μὲν αἰσθητόν, ὃ τις καὶ ἄψαιτο, καὶ ἴδοι, καὶ ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσιν αἰσθοίτο, τὸ δὲ νοητόν, ὃ οὐκ ἔστιν ὅτῳ ποτ' ἂν ἄλλῳ ἐπιλάβοιτό τις, ἢ τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ· καὶ τὰ μὲν νοητὰ καὶ αἰετῆ, αἰεὶ κατὰ ταῦτά καὶ ὡσαύτως ἔχοντα, εἰκὸς εἶναι ἀσύνθετα, τὰ δὲ αἰσθητά, ἄλλοτε ἄλλως καὶ οὐδέποτε κατὰ ταῦτά ἔχοντα, σύνθετα· καὶ τοῖς μὲν συνθέτοις προσήκει διαιρεθῆναι ταύτῃ, ἥπερ συνετέθη, τοῖς δὲ ἀσυνθέτοις εἰσαεὶ παραμένειν ἀναλλοιώτοις⁵⁾. Τούτων δὴ ὑποκειμένων, τὸ ἡμέτερον αὐτῶν ἐπισκεψάμεθα καὶ εὐρήσομεν τὸ

Philos. ἐν τοῖς περὶ Πλάτωνος) καὶ Herbart (de Platonici systematis fundamento commentatio).

1) Πλ. Πολ. Γ', 506 e

2) Πλ. Πολ. Γ', 508 a. "Ἐπιθι καὶ Τίμ. 29 e.

3) Ὁρθῶς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν Πλάτωνος ἐξήνεγκε τὸ ἐνταῦθα συμβαῖνον ὁ ποιητὴς Γοίττης ἐν τοῖςδε·

War' nicht das Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt' es nie erblicken.
Läg' nicht in uns des Gottes eigene Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

4) Πλ. Πολ. Γ', 505, e.

5) Πλ. Φαίδ. 78 c.—79 a.

μὲν σῶμα ὄν, τὸ δὲ ψυχὴν· καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστιν αἰσθητὸν καὶ τὴν τοῦ αἰσθητοῦ μοῖραν εἰληχός, αἰεὶ ῥέον καὶ ἀλλοιούμενον, ἡ δὲ ψυχὴ αἰεδὲς· ἔτι δὲ τῷ μὲν σώματι δουλεύειν προσήκει, τῇ δὲ ψυχῇ ἄρχειν ¹⁾, καὶ ὅταν μὲν ἡ ψυχὴ τῷ σώματι προσχρῆται εἰς τὸ σκοπεῖν τι ταῖς αἰσθήσεσιν αὐτοῦ, ἢ ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ χαρίζεται, τότε ἔλκεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ συγγενῆ αὐτοῦ, τὰ οὐδέποτε κατὰ ταῦτά ἔχοντα, καὶ αὐτὴ ταράττεται καὶ ἰλιγγιᾷ, ὥσπερ μεθύουσα, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη, ὅταν δὲ καθ' ἑαυτὴν γίγνηται, ἐκείσε οἴχεται εἰς τὸ καθαρὸν τε καὶ αἰεὶ ὄν καὶ ἀθάνατον, καὶ πέπαυται τοῦ πλάνου, καὶ περὶ ἐκεῖνα αἰεὶ κατὰ ταῦτά ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη. Ἐκ δὲ τούτων συμβαίνει τῷ μὲν θεῷ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτά ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι τὴν ψυχὴν, τῷ δὲ ἀνθρωπίνῳ καὶ θνητῷ καὶ ἀνοήτῳ καὶ πολυειδεῖ καὶ διαλυτῷ καὶ μηδέποτε κατὰ ταῦτά ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι τὸ σῶμα ²⁾.

Τοιαύτην οὖν φύσιν ἔχουσα ἡ ψυχὴ, ἀθάνατός ἐστι καὶ αὐτὴ καὶ αἰδῖος ³⁾, πρό τε τῆς τοῦ σώματος γενέσεως αὐτὴ οὖσα καί, φθειρομένου τούτου, αὐτὴ παραμένουσα. Ποῦ δὲ ἦν ἡ ψυχὴ πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει γενέσθαι, καὶ ποῖ ἄπεισι, χωρίζομένη αὐτοῦ; Παρὰ τῷ ἑαυτῆς συγγενεῖ, τῷ θεῷ, ἦν, καὶ παρ' ἐκείνῳ πάλιν προσήκει μετὰ τὸν χωρισμὸν ἐπανέναι ⁴⁾. Ἐκεῖ μὲν οὖσα πρότερον ἐθεώρει τὰ ὄντα ὄντως καὶ ἔγνω αὐτὰ καὶ ἐτρέφετο ἐπιστήμῃ ἀκηράτῳ καὶ ἡδυπάθει· ἐλθοῦσα δὲ ἐνθάδε καὶ συγκαθειρχθεῖσα τῷ φθαρτῷ σώματι, λήθην ἔσχεν ἐκείνων, ὁρῶσα

1) Πλ. Φαίδ. 79 e. Ἀλκιβ. Α', 129—130 c.

2) Πλ. Φαίδ. 79 c—80 b.

3) Πλ. Φαίδ. 80 c—84 a. 105 e. Πολ. Ι', 608 c—614.

4) Πολλὰκις εἶπθε Πλάτων, περὶ νοητῶν καὶ αἰδῶν ποιούμενος τὸν λόγον, οἷον ψυχῆς καὶ ἰδεῶν, προσάπτειν αὐτοῖς τῶν αἰσθητῶν κατηγορίας, ὕλην καὶ τόπον καὶ χρόνον, ἵνα φανταστότερα γίγνηται καὶ διὰ τοῦτο εὐμαθέστερα καὶ τοῖς μὴ τὰ τέλεια τῆς φιλοσοφίας μεμνημένοις. Πῶς δὲ χρὴ ὑπολαμβάνειν τὰ τοιαῦτα, ἱκανὰ πεπραγμάτευται Ἡγέλω ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ἐν τοῖς περὶ Πλάτωνος.

δὲ τὰ τῇδε εἰδῶλα ὄντα ἐκείνων ἀναμνησκέται, καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη μᾶθησις ἐστὶν ἀνάμνησις ¹⁾).

Τῇ δὲ ἀναμνήσει τῶν ὄντως ὄντων συμπαραμορφεῖ καὶ ἀνάμνησις τῆς ἐκεῖ μακαριότητος, ὅτε ἐκείνοις συνῆν ἡ ψυχὴ, καὶ ἐκ τούτων ἀναπτεροῦται καὶ προθυμεῖται ἐκεῖσε ἀπελθεῖν, καὶ τοῦτο τῆς ψυχῆς τὸ πάθος ἐστὶν ὁ πολυθρύλητος Πλατωνικὸς ἔρωσ ²⁾).

Ὅτι μὲν οὖν ἡ ψυχὴ τῇ ἀληθεστάτῃ φύσει ἀπλοῦν τί ἐστὶ καὶ αἰεδὲς καὶ τῷ θεῷ καὶ ἀθανάτῳ συγγενὴς καὶ αὐτὴ ἀθάνατος, δεδήλωται. Τοιαύτην δ' ἂν εὔροι τις, εἰ δύναίτο καθαρὰν οὔσαν λογισμῷ διαθεάσασθαι, ὅπερ ὅμως ἀδύνατόν ἐστιν ἐν τῷδε τῷ βίῳ· λελώβηται γὰρ ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος κοινωνίας καὶ ἄλλων κακῶν καὶ φαντάζεται ἡμῖν σύνθετος, οὐκ οὔσα τῇ ἀληθείᾳ ³⁾. Οἷα δὲ φαντάζεται, συνδεδεμένη τῷ σώματι, ἐχόμενόν ἐστι διελθεῖν.

Ἴσμεν πού πεῖρα πάντες ὅτι πολλάκις ἐπιθυμοῦντές τι γενέσθαι ἡμῖν, ἐδωδὴν ἢ πόσιν ἢ ἄλλην τινὰ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν, κωλυόμεθα ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν, ἐὰν μὴ καλὴ καὶ συμφέρουσα ἡμῖν οὔσα ἢ πλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας φαίνεται. Ἀλλὰ μὴν τὸ αὐτὸ τάναντία ποιεῖν ἢ πάσχειν κατὰ ταῦτόν καὶ πρὸς ταῦτόν ἀδύνατον. Δῆλον ἄρα ὅτι τὸ κωλῶν ἐν ἡμῖν ἕτερόν τί ἐστὶ τοῦ ἐπιθυμοῦντος, καὶ ἀμφοτέρω ταῦτα δύο· καὶ τὸ μὲν κωλῶν,

1) Πλ. Φαῖδ. 72 e—76 d. Μέν. 81 c—86 b, Φαῖδρ. 249 c. Φίλβ. 34 b. Νόμ. Ε', 732 b.

2) Πλ. Φαῖδρ. 249 a—250 c, 245 b.

3) Πλ. Πολ. Ι', 611 b—612 a. Ἐπιστροφῆς ἄξιον τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς διαλύον τὴν φαινομένην διαφωνίαν περὶ ψυχῆς τῶν ἐν τῷ Φαίδωνι πρὸς τὰ ἐν τῇ Πολιτείᾳ λεγόμενα. Ἐκεῖ μὲν γὰρ λέγεται ἀπλοῦν ἡ ψυχὴ, ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ, ἐν τοῖς πρότερον, σύνθετον. Ἐκ δὲ τοῦ προκειμένου χωρίου συνάγεται ὅτι ἐστὶ μὲν ἀπλῇ καθ' ἑαυτήν, ἐπεὶ δὲ πῃ συμπέπλεκται τῷ σώματι, τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων σύμφυρμα ἐν μὲν τῇ Πολιτείᾳ παρέστηκεν ὡς ἕτερον εἶδος τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦτο διπλοῦν, θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν, ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι αὐτὸ τοῦτο ἀνήνεγκεν εἰς τὸ σῶμα· τῇ δ' ἀληθείᾳ οὔτε ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος δύναται ἐπιθυμεῖν καὶ θυμοῦσθαι, ἄπεστι γὰρ τὸ αἴτιον, οὔτε τὸ σῶμα καθ' ἑαυτό, νεκρὸν γάρ.

ἄτε λογισμὸν ἔχον τοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος καὶ κατὰ τοῦτον τοτὲ μὲν κωλύον, τοτὲ δὲ ἑὼν, τὸ λογιστικὸν ἐστὶ τῆς ψυχῆς μόριον, τὸ δὲ τυφλῶς καὶ ἄνευ λογισμοῦ ἐπιθυμοῦν, τὸ περὶ τὸ σῶμα αἰεὶ καὶ τὰς τούτου χρείας τετευτακός, τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἔτι δὲ ὁρῶμεν πολλάκις τινὰ ὁρμώμενον μὲν ὑπὸ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἐπὶ τι, αἰροῦντος δὲ λόγου μὴ δεῖν τοῦτο πράττειν αἰεὶ ἐπιτιμῶντα ἑαυτῷ καὶ θυμούμενον. Εἰκὸς οὖν εἶναι τι τὸ θυμούμενον ἕτερον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἄτε ἀντιτεῖνον ἐκείνῳ. Καὶ μὴν καὶ τοῦ λογιστικοῦ ἕτερον τοῦτό ἐστι· τεκμήριον δέ· τὰ τε γὰρ θηρία, λογισμοῦ ἄμοιρα ὄντα, ὅμως θυμοῦ μεστά ἐστὶ, καὶ τὰ παῖδιά. Ἔστιν ἄρα τὸ θυμοειδὲς τρίτον τι εἶδος τῆς ψυχῆς, εὐγενέστερον μὲν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ φύσει, ἄτε ἦττον τῷ σώματι δουλεύον, ἄλογον δὲ καὶ αὐτό, κατήκοον μέντοι τοῦ λόγου καὶ ἐπικούρον αὐτῷ, ἐὰν μὴ ὑπὸ κακῆς τροφῆς διαφθαρῇ¹⁾.

Καὶ τὸ μὲν λογιστικὸν ἐστὶ τοῦ θεοῦ συγγενὲς καὶ αὐτὸ θεῖον καὶ ἀθάνατον καὶ πάνθ' ὅσα ἐν τῷ Φαίδωνι τῆς ψυχῆς κατηγορεῖται, τοῦ λογιστικοῦ αὐτῆς νῦν κατηγορητέα, τῷ δὲ θυμοειδεῖ καὶ τῷ ἐπιθυμητικῷ ἀποδοτέα, ὅσα ἐκεῖ τῷ σώματι ἀποδεδόται. Ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ, ὅπου λαμπρᾷ εἰκόνι καὶ τοῦ διθυραμβικοῦ χαρακτῆρος πάνυ πνεούσῃ ἐναργῇ ἐποίησεν ἡμῖν Πλάτων τὰ κατὰ τὴν ψυχὴν, παρίσταται αὕτη καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸ σῶμα κατοικίσεως τὰ αὐτὰ εἶδη ἔχουσα²⁾, ὅπερ μέντοι οὐ χρὴ νομίζειν τῷ μονοειδεῖ καὶ ἀπλῷ τῆς ψυχῆς ὄντως ἐναντιοῦσθαι· καίπερ γὰρ προθέμενος τὸν προτοῦ βίον αὐτῆς παραστήσαι, φανερός ὅμως ἐστὶ πρὸς τὸν τῆδε βλέπων καὶ πλάττων τὴν εἰκόνα αὐτῆς, ἵνα ἔχῃ τὰ ἐνθάδε περὶ αὐτὴν συμβαίνοντα διασαφεῖν.

Οὕτω δὴ τούτων διωρισμένων, ἀναλαβόντες τὰ προαπορηθέντα³⁾, παρέχουμεν λύσιν αὐτῶν τοιάνδε. Ἡ μὲν δύναμις τοῦ θεᾶσθαι καὶ ἐπιγινώσκειν τὰ αἰδία ὄντα ἐνεστι τῇ ψυχῇ διὰ συγγένειαν καὶ τὸ προεγνωκέναι, τὸ δ' ἐπιπροσθῶν τῇ ὄψει καὶ ἀπά-

1) Πλ. Πολ. 436 a—441 c.

2) Πλ. Φαῖδρ. 246 a, κ.τ.έ,

3) Σελ. 418.

γον ἐκείνων ἐστὶ τὸ τῷ σώματι συγκαταπεπλεγμένον τῆς ψυχῆς μέρος, τὸ δὲ ἀντιτεῖνον τῷ σώματι, τὸ ἐκ τῆς τῶν τῆδε αἰσθήσεως ἐπὶ τὴν ἐκείνων γνῶσιν ἐπεῖγον ἡμᾶς, ὁ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως ἐπεγειρόμενος ἐν ἡμῖν ἔρως.

Ἐκ δὲ τούτων καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εὐπορόν ἐστιν ἡμῖν νῦν δηλῶσαι κατὰ τὴν γνώμην Πλάτωνος. Ὅτε γὰρ ἡ ψυχὴ φύσει συγγενὴς ἐστὶ καὶ ὁμοιοτάτῃ τῷ θείῳ καὶ συνῆν πρότερον αὐτῷ καὶ ἐθεώρει καὶ ἐπέγνων αὐτό, εἴτα δὲ ἐξέπεσεν εἰς ἀλλότριον εἶδος καὶ ἐπελάθετο τῶν ἐκεῖ, οὐ μέντοι παντάπασιν ἐξέστη τῆς ἀρχαίας φύσεως, ἀλλὰ καὶ παραμένει ἔτι ἀμυδρὰ μνήμη ἐκείνων καὶ ἔρως ἀναπτερῶν αὐτήν, τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδὲν ἄλλο ἐξεστὶν εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὴν ἀρχαίαν φύσιν καὶ ἐξὶν ἀναλαβεῖν, τοῦτο δ' ἐστὶ, θεῷ ὁμοιωθῆναι καὶ συνεῖναι¹).

Γενναῖον μὲν οὖν τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὑπερήφανον ἀπέφηνεν ἡμῖν Πλάτων τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ εἰκὸς ἦν ἀνδρὶ καὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, πλησιάσσαντι καὶ ὁμιλήσαντι τῷ θείῳ καὶ εἰς πείραν ἐλθόντι τῆς εὐγενείας τοῦ ἀνθρώπου, ἐστὶ δ' ὅμως ἀνεφικτον ἐν γε τῷ παρόντι βίῳ²). Καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ οὐ παντὶ ἐφικτόν· ἦν γὰρ ἂν οὕτω τοῖς πονηροῖς κέρδος, ἐπειδὴ πολλὰ κακουργήσασσι μηκέτι βιωτὸν αὐτοῖς εἴη, κατὰστρέφειν τὸν βίον³). ἀλλ' ὅτω τὰ τῆδε ἄριστα εἰς δύναμιν παρασκεύασται. Παρασκευὴ δ' ἐστὶ κάθαρσις ψυχῆς, τὸ χωρίζειν ὃ τι μάλιστα ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτήν καὶ ἐθίζειν καθ' ἑαυτήν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγεῖρεσθαί τε καὶ ἀθροίζεσθαι καὶ οἰκεῖν κατὰ τὸ δυνατόν μόνην καθ' ἑαυτήν, ἐλκυομένην, ὥσπερ ἐκ δεσμῶν, ἐκ τοῦ σώματος⁴).

Εἰ δὲ πού τις ἐκ τῶν εἰρημένων συλλογίζεται, ὡς Πλάτων τὰ τῆδε οὐδενὸς ἄξια ἡγοῖτο, ἀμαρτάνει τῆς διανοίας αὐτοῦ. Ἄτε

1) Πλ. Θεαίτ. 176 b, Νόμ. Δ', 716 c, d. Πολ. Ι', 613 a.

2) Πλ. Φαίδ. 66 a—e.

3) Πλ. Πολ. Ι', 610 d.

4) Πλ. Φαίδ. 67 d.

γὰρ τῶν αἰδίων ἐκείνων ὁμοιώματα ὄντα καὶ μετέχοντα ἐκείνων, εἰκὸς καθ' αὐτὰ τίμια εἶναι, πρὸς ἐκεῖνα μέντοι παραβαλλόμενα εἰκότως σμικροῦ ἄξια φαίνεται, ὥσπερ σελήνη πρὸς ἥλιον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον ἡγεῖται ταῦτά τε καταμανθάνειν, ὥς διακεκόσμηται ὑπὸ τῆς φύσεως, ἵνα, ὑπομνήμασι τούτοις χρώμενος ὁ νοῦς καὶ ἄμα οἷον ἐπαναβαθμοῖς, ἀναίρηται πρὸς τὰς ἰδέας ¹⁾, καὶ προθυμεῖσθαι περὶ ἑαυτοὺς τῶν νοητῶν ἰδεῶν αἰσθητὰ ἐδωλα ἀπεργάζεσθαι εἰς δύναμιν ἐκείναις παραπλήσια, ἃ τοῖς τε ἐργάταις αὐτοῖς συνοίσει διάπειραν λαμβάνειν τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος καὶ τοῖς νεωτέροις καὶ ἐπιγιγνομένοις προσβάλλοντα πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὥσπερ αὖρα φέρουσα ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν, εἰς ὁμοιότητά τε καὶ φιλίαν καὶ συμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄξει ²⁾. Ἡ δὲ Πλάτωνος γνώμη περὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ γινώσκειν μὲν καὶ γεύεσθαι πάντων τῶν τῇδε κατὰ νόμον, μὴ ἐγκαταμένειν δὲ μηδὲ τευτάζειν αἰεὶ περὶ αὐτά, ὥς τοῦ τέλους ἀπτομένους, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ τέλος προδιβάζοντα.

Τὸ μὲν δὴ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Πλάτωνα δεδήλωται. Ἐχόμενον δ' ἐστὶ θεωρῆσαι, ὅντινα ἂν γίγνοιτο τρόπον ἡ ἐνθάδε παρασκευὴ τῶν τελείων ἐσομένων, καὶ ὅπη αὕτη χαλεπὴ καὶ ὅπη ῥαδίᾳ τυγχάνει οὔσα.

Ἀναμνησθῶμεν τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων, ὅτι ἐκ τῆς κοινωνίας ψυχῆς καὶ σώματος τριμερὲς φαίνεται ἡ ψυχὴ, ἐν μὲν αὐτῆς ἐπιθυμητικόν, ἐν δὲ θυμοειδές, ἐν δὲ λογιστικόν. Ἐκεῖνο μὲν οὖν τῷ σώματι σωτηρίαν καὶ αὔξησιν πορίζειν εἴληχεν ἐκάστου τε τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ὅλου γένους, τοῦτο δὲ τῆς ἑαυτοῦ τε αὔξήσεως καὶ σωτηρίας κηδεσθαι καὶ τῆς τοῦ τῶν ἄλλων λογιστικοῦ. Τούτων δ' ἕνεκα ἐνέφυσεν ἐκατέρῳ ὁ ποιητὴς ὀρέξεις, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ, τῆς μὲν τοῦ ἐν ᾧ ἐμπέφυκε σώματος σωτηρίας καὶ αὔξήσεως τὰς ἐδωδῆς καὶ πόσεως ἐπιθυμίας, τῆς δὲ τοῦ γένους, τὴν τῶν ἀφροδισίων· τῷ δὲ λογιστικῷ, τῆς μὲν ἑαυτοῦ εὐπραγίας τὸν οὐράνιον ἔρωτα τῶν αἰδίων ὄντων, τῆς δὲ τοῦ τῶν πέλας,

1) Πλ. Συμπ. 211 c, Φαῖδρ. 249 b, c.

2) Πλ. Πολ. Γ', 404 a—d.

τὸν τῆς κοινωνίας καὶ ὁμιλίας ἔρωτα, οὗ μία ἰδέα ἐστὶν ἡ εἰλικρινής καὶ ἄδολος παιδευαστία¹⁾. Ἐπειδὴ δὲ κυριώτατος βίος ἀνθρώπῳ πέφυκεν εἶναι ὁ κατὰ τὸ λογιστικόν, τὴν οἰκείαν ἔχον ἀρετήν, — τοῦτῳ γὰρ κυρίως προέχει τῶν ἄλλων ζώων²⁾ — εἰκὸς δῆπου καὶ τὸν τούτου ἔρωτα φύσει κρατερώτερον εἶναι τῶν ἐπιθυμιῶν. Καὶ δὴ οὕτως ἔχει τῷ ὄντι· ἴδοι δ' ἂν τις τοῦτο ἐναργῶς ἐν ἀνθρώπῳ ἡλικία καὶ παιδεία τετελειωμένῳ. Οὐ γὰρ δὴ ὑπολαμβάνειν χρή, ὥς διὰ τῆς παιδείας ἀναιροῦνται αἱ διὰ τοῦ σώματος ἐπιθυμίαι καὶ οἱ εὖ πεπαιδευμένοι γίνονται ἀναίσθητοι τῶν τοιούτων ἡδονῶν· μᾶλλον δὲ διὰ τῆς ὀρθῆς παιδείας ἀποδίδεται τῷ λογιστικῷ ἡ φύσει καθήκουσα αὐτῷ δύναμις καὶ ἐπιστήμη, οἷς περ ἐπιτίθῃσι ταῖς ἐπιθυμίαις μέτρα καὶ νόμους.

Φύσει μὲν οὖν οὐ κρατοῦσιν αἱ σωματικαὶ ἐπιθυμίαι τοῦ οὐρανίου ἔρωτος³⁾, προτερῶσι δ' ὅμως χρόνῳ. Ἄμα γὰρ φυομένῳ τῷ ἀνθρώπῳ συμφύονται καὶ αὐτῶν αἱ πολλαὶ ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει, ὅτε οὐδ' ἔχνος λογισμοῦ ἔστιν ἰδεῖν, ὁ δὲ θυμὸς ὡσαύτως ἅμα συγγίγνεται ἐρρώμενος, στερούμενος δὲ τοῦ οἰκείου δεσπότης συνίσταται τῷ ἐπιθυμητικῷ καὶ ὑπηρετεῖ. Τοῦτο μὲν οὖν, ὥς προείρηται, ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ σώματος δέδοται τοῖς ἀνθρώποις, ἅτε δὲ λόγον καὶ νόμον — τὸ τῶν ἀνθρώπων — οὐκ ἴσχον, τῇ ἐκάστη πληρώσει συμπαρομαρτούσῃ ἡδονῇ μεταθέον καὶ πᾶσαν δῆποτε λύπην φεύγον, διττὰ κακὰ ἀπεργάζεται, τοῦτο μὲν πέρα τοῦ μετρίου μεταλαμβάνον τῶν ἡδονῶν τούτων, ἡ φεύγον τὰ λυπηρά, φθείρει αὐτὸ τὸ σῶμα, ὃ σώζειν τέτακται, τὸ δὲ μέγιστον, τῷ χρόνῳ ἐπειδὴν ἀρχεται ἡ ψυχὴ ἐπεγείρεσθαι, ἐπιρρώνυμένου τοῦ λογιστικοῦ αὐτῆς, ἐκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη, ὥς περ ἦλον ἔχουσα προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα καὶ προσπερονᾷ καὶ ποιεῖ δοξάζειν τοῦτο ἐναργέστατον εἶναι καὶ ἀληθέστατον, περὶ ὃ ἂν μάλιστα ἡσθῇ ἢ λυπηθῇ⁴⁾, οὗ οὐκ ἂν γένοιτο κακὸν ἄλλο πρεσβύ-

1) Πλ. Πολ. Θ', 580 d, Νόμ. Δ', 721 b, c, Συμπ. 206 b—209 e.

2) Ἀριστ. Ἡθ. Νικ. Α, 6.

3) Πλ. Πολ Ζ'. 516 c, d.

4) Πλ. Φαίδ. 83 b—e.

τερον. Καὶ γὰρ εἴ τις σῶμα Τιβερίου καὶ Κομμόδου ἀνωλεθρότερον ὑπὸ τῶν ἡδονῶν ἔχοι καὶ τὰ πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν κατὰ ταῦτά ἐκείνοις ἄφθονα, ὥστε μήποτε ἐπιλιπεῖν, καὶ τὸ φιλότιμον δὲ κορεννῆναι, ὥσπερ κἀκείνοις, ὑπάρχοι, οὐδ' ὥς ἐκφεύζεται τῶν τιμωριῶν τὴν μεγίστην, οὐδ' ἐν τῷ παρόντι βίω' αὕτη δ' ἐστὶν ἡ δούλωσις τοῦ βελτίστου καὶ θειοτάτου τῶν ἑαυτοῦ ὑπὸ τῷ ἀθεωτάτῳ καὶ μιαιωτάτῳ¹⁾. Ὅτω δὲ μήτε τὸ σῶμα ἐξαρκεῖ, μήτε οἱ πόροι, τότε πρὸς τῷ μεγίστῳ κακῷ ποῖα ἄλλα ἐγκατασκηνοῖ, καθ' ἑαυτὰ οὐδὲ ταῦτα σμικρὰ ὄντα, εὐδῆλον καὶ οὐδὲν δεῖ λόγῳ κοσμεῖν. Ὅταν δὲ ἐπιστῇ τὸ χρεῶν, διὰ τὸ προσμεμάχθαι τῷ σώματι ἢ ψυχῇ, ὥσπερ ὁ Ἡρακλέους χιτῶν, δυσχώριστος οὔσα, βίᾳ ἐξελκομένη, συνεπισπασαμένη καὶ σάρκας, σὺν πολλῷ μόγῳ καὶ στόνῳ καὶ ἰδρῶτι ἀπαλλάττεται' ἐμβριθῆς δ' οὔσα καὶ γεώδης καὶ ἀκάθαρτος, τῆς μὲν θείας ὕψεως οὐ μήποτε ἀξιωθῇ, κάτω δὲ ἔλκεται εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδουμένη²⁾.

Τοιαῦτά που γίγνεται τὰ ἄθλα τῆς κακίας· ἃ τις εἰ οἶός τ' ἦν πρότερον σαφῶς λογισμῷ λαβεῖν, προϋθυμεῖτ' ἂν ὥς ἔχοι ποδῶν φεύγειν ἀπ' αὐτῆς, καὶ οὐδ' ἂν ἦν αὐτῷ χαλεπόν' ἀλλὰ γὰρ ἡνίκα αὕτη παραγίγνεται, λογισμὸς οὐκ ἔνι, ἀλλ' ἀγαπᾶν χρή ὅτῳ καὶ πρὸς τὸ γῆρας παρεγένετο φρόνησις³⁾.

Ἐὰν δὴ, τούτων οὕτω πεφυκότων, μὴ ἐπιστατῇ ἔξωθεν λογισμὸς, ὅς, ἕως μὲν παντάπασιν ἀλόγιστός ἐστιν ὁ τρόφιμος, διοριζόμενος τὰς ἀναγκαίας ἐπιθυμίας, ὅσαι τε ἀφυκτοί εἰσι καὶ ὅσαι ἀποτελούμεναι ὠφελοῦσι, καὶ τὰς μὴ ἀναγκαίας, ὅσας ἂν τις ἀπαλλάξειεν ἐκ νέου μελετῶν καὶ ἐνοῦσαι βλαβεραὶ μὲν σώματι, βλαβεραὶ δὲ ψυχῇ εἰσιν, ἐκείναις μὲν ἐπαρκῇ, ταύτας δὲ ἀποτρέπη εἰς δύναμιν, ἐπεγειρομένῳ δὲ τῷ λογισμῷ παρατιθῇ τὴν προσήκουσαν τροφήν, νέκταρ καὶ ἀμβροσίαν, θείῳ ὄντι καὶ ἀθανάτῳ, ἀλλὰ τοῦναντίον οἱ ἔξωθεν προσπίπτοντες λόγοι τοιοῦτοι ὧσι, πρὸς οὓς περ ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν κατακωχίμος γέ-

1) Πλ. Πολ. Θ', 589 c, Θεαιτ. 176 c—177 a, Νόμ. 728 b, c.

2) Πλ. Φαίδ. 81 c, d.

3) Πλ. Νόμ. Β', 653 a.

γονε, τίς μηχανή σωτηρίας τῷ τοιούτῳ; Ἀμήχανον εἶπεῖν. Ἐπειδὴ δὲ τότε πράττει τίς τι ἐκῶν, ὅταν δύνηται ἔχων χρῆσθαι λογισμῷ, κινδυνεύουσιν οἱ κακοὶ γιγνόμενοι ἀκουσίως γίγνεσθαι, αἰτιατέοι δὲ οἱ γονεῖς εἶναι μᾶλλον τῶν τέκνων καὶ οἱ τρέφοντες τῶν τρεφομένων καὶ ὅλως οἱ ὀπηρεῖν κρείττονες τῶν ὀπηρεῖν ὑποδεστέρων¹).

Πῶς οὖν διακειμένη ἡ ψυχὴ ἀριστ' ἂν ἔχοι; Εἰ ἡ παρὰ φύσιν τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων κατάστασις νόσος ἐστὶν ἐν ᾧ τοῦτο ἐγγίγνεται, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ, ἡ κατὰ φύσιν ὑγίεια ἂν εἴη καὶ εὐεξία καὶ κάλλος²). Γένοιτο δ' ἂν αὕτη, εἰ ἕκαστον τῶν τῆς ψυχῆς μορίων τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἀπολάβοι, ὥστε μὴ μόνον πρόθυμον εἶναι τὰ ἑαυτοῦ ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ καὶ δύνασθαι, τὸ μὲν λογιστικόν, ᾧ φύσει προσήκει ἄρχειν καὶ ἔχειν τὴν ὑπὲρ ἀπάσης τῆς ψυχῆς προμήθειαν, εἰ δύναιτο τοῦτο ἔργῳ ὃ τι ἀριστα ἐπιτελεῖν· αὕτη δὲ ἡ ἀρετὴ καλεῖται φρόνησις καὶ σοφία· τὸ δὲ θυμοειδές, ᾧ προσήκει φύσει ὑπηκόῳ εἶναι καὶ συμμάχῳ τοῦ λογιστικοῦ, εἰ προθυμοῖτό τε καὶ δύναιτο τοῦτο ὅτι ἀριστα ἔργῳ ἐπιτελεῖν, μὴ δελεαζόμενον ὑφ' ἡδονῶν καὶ λυπῶν, μηδὲ πτοούμενον ὑπὸ τῶν προσπιπτόντων φόβων ἐκάστοτε, ἀλλὰ διὰ πάντων τούτων δικαίῳ, ἣν διὰ τῆς τροφῆς κτησάμενον ἔχοι δόξαν περὶ τῶν δεινῶν, ἧς τε ἀληθῶς ἐστὶ καὶ οἶα, ἧς, ἣν νῦν ποτε ὑπὸ τοῦ λόγου λαμβάνοι παραγγελίαν· αὕτη δὲ ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἡ ἀνδρεία· τὸ δὲ ἐπιθυμητικόν, ᾧ, τυφλῷ ὄντι καὶ ἀτάκτως κινουμένῳ, προσήκει πειθαρχεῖν τοῖς κρείττοσι γένεσι καὶ κοσμεῖσθαι καὶ ρυθμίζεσθαι ὑπ' αὐτῶν, εἰ μὴ ἀντιτείνου, ἀλλὰ προθύμως πείθοιτο δίκην ἀνρίου μᾶλλον ἡμέρου, ἢ τράγου· ἡ δ' ἀρετὴ, ἧς τὰ τρία γένη τῆς ψυχῆς ὁμοδοξεῖ τὸ λογιστικόν δεῖν ἀρχειν καὶ οὐ στασιάζει αὐτῷ, οὐδ' ἐπιχειρεῖ δεσπόζειν αὐτοῦ, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ σωφροσύνη³). Ἡ δὲ τὴν δύναμιν παρέχουσα ἀρετὴ ταῖς τρισὶν ἐκείναις, ὥστε ἐγγενέσθαι, καὶ ἐγγενομέναις σωτηρίαν,

1) Πλ. Τιμ. 87 b. Νόμ. Θ', 860 d κ.τ.λ, Μέν. 77 b—78 b. Πολ. Γ', 492 ε, ε'. Γοργ. 515 c—517.

2) Πλ. Πολ. Δ', 444 d, e.

3) Πλ. Πολ. Δ', 427 d—432 a, 444 c—442 d.

τουτέστιν ἡ ποιούσα τὸ λογιστικὸν ἄρχειν δύνασθαι, τὴν φρόνησιν ἔχον, καὶ τὸ θυμοειδὲς ἐπικουρεῖν τῷ λογιστικῷ δύνασθαι, τὴν ἀνδρείαν ἔχον, καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν πειθαρχεῖν δύνασθαι καὶ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν, ἔχον τὴν σωφροσύνην, αὕτη ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη ¹⁾. Ἐν δὴ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετὴ ἐνι ²⁾.

Τοιαύτης τοίνυν πεφυκυίας τῆς δικαιοσύνης ἡ ἕξις ἀδύνατος παντί, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἄριστα μὲν φῦσιν, ἄριστα δὲ παιδευθεῖσι, πρὸς δὲ καὶ ἡλικίαν τὴν προσήκουσαν ἔχουσιν.

Ἀλλ', ὑπολάβοι ἄν τις, εἰ τοσούτοις μόνον ἐφικτὴ ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη, ἄδικοι ἄρά εἰσιν οἱ πολλάκις πλείους; Τοῦτο μὲν οὐ πολλοὶ γὰρ μεταξὺ τῆς τελείας δικαιοσύνης καὶ τῆς τελείας ἀδικίας βαθμοί. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου, ἐστὶ τῆς φυσικῆς ἐλλείψεως ἀναπλήρωσις δυνατὴ, ὅταν τοῖς στερουμένοις οἰκείας φρονήσεως ἢ καὶ ἀνδρείας ἐξωθεν ἐπιστατῶσι φρόνησις καὶ ἀνδρεία τῶν κεκτημένων, σκοποῦσαι τὸ κοινὸν ἀγαθόν. Ἐνταῦθα ἡδὴ προφαίνεται ἡμῖν πολιτείας ἀνάγκη μία, τάξεως δηλαδὴ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων μετὰ δίκης, καὶ νόμων σωζόντων τὴν τάξιν ταύτην. Εἰ γὰρ ἦν δυνατὴ παντί ἡ δικαιοσύνη καὶ πᾶς μετὰ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας ἐπιστήμην καὶ νοῦν οἷός τ' ἦν κεκτηθῆναι οἰκῆον, οὐδὲν ἂν ἔδει τούτου γε ἔνεκα πολιτείας. Ἐπιστήμης γὰρ οὔτε νόμος, οὔτε τάξις οὐδεμία κρείττων, οὐδὲ θέμις ἐστὶ νοῦν οὐδενὸς ὑπήκοον οὐδὲ δοῦλον, ἀλλὰ πάντων ἀρχοντα εἶναι, ἐάν περ ἀληθινὸς ἐλευθέρός τε ὢντως ἢ κατὰ φύσιν ³⁾. ἀλλ' ἔδει ἂν μόνον κοινωνίας τῆς τε ἀμοιβαίας βοθησίας ἔνεκα καὶ τῆς τῶν διανοημάτων ἀνακοινώσεως, ὅπερ ἔμφυτος ἔρως ἐστὶν ἀνθρώποις ⁴⁾, καὶ συμμαχίας δέ, ἔνεκεν ἀμύνης τῶν ἐξωθεν πολεμίων.

1) Πλ. Πολ. Δ', 433 b.

2) Ἀριστ. Ἡθ. Ν. Ε, 3.

3) Διὰ τοῦτο ὀρώμεν τοὺς ἐν τῇ Πλατωνικῇ πόλει ἄρχοντας ὑπεράνω νόμων καὶ πολιτείας ἱσταμένους, αὐτῶν δὲ τὰς ἀποφάνσεις νόμους ὄντας τῆς πόλεως πολλῶν ἀμείνους καὶ λυσιτελεστέρους τῶν ἐν γράμμασι κειμένων, οἳ τὸ μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀρώσι καὶ βλέπουσι, τὸ δ' ἐπὶ πᾶν ἀδυνατοῦσι (Νόμ. Θ', 873 d).

4) Ἀριστ. Πολ. Α, 2.

νῦν δὲ—οὐ γὰρ ἔστιν οὐδαμοῦ οὐδαμῶς ἀλλ' ἢ κατὰ βραχύ¹⁾ διὸ δὴ τὸ δεύτερον αἵρετέον, τάξιν τε καὶ νόμον²⁾, πολιτείαν δηλαδή. Τοῦτο μὲν οὖν, ὅπερ εἵπομεν, μία ἀνάγκη τοῦ εἶναι πολιτείαν. Ἐτέρα δὲ ἡδε· εἴρηται γὰρ ὅτι ὀλιγίστοις ἔξεστι τελέως δικαίοις γενέσθαι, τοῖς ἀριστα φύσι τε καὶ τραφεῖσι. Καὶ τοὺς ἄλλους δὲ εἰς ὅσον ἐνδέχεται τελειότητος προσελθεῖν ἐκ τούτων ἀμφοτέρων ἡρτῆται, φύσεως καὶ τροφῆς. Ἀλλὰ τὸ μὲν τῆς φύσεως οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστίν, εἰμὴ κατὰ βραχύ, τὸ δὲ τῆς τροφῆς ἔστιν. Πολιτεία δὲ τροφή ἀνθρώπων ἐστὶ, φησὶ Πλάτων³⁾, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία κακῶν. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἄρα, οἷς φύσει ὑπάρχει τελέως δικαίοις γενέσθαι, οὐκ ἂν γένοιτο τοιοῦτοι, εἰ μὴ ἐν ὀρθῶς πεπολιτευμένῃ πόλει τραφεῖν. Εἴ τις οὖν βούλοιο δικαιοσύνην γινῶναι καὶ ἄνδρα δίκαιον, οἷός τ' ἔστι καὶ ὅπως γίγνεται, δεήσειεν ἂν πάντως πολιτείαν γινῶναι τὴν ὀρθήν, καὶ ἐν πόλει, ταύτην τὴν πολιτείαν πολιτευομένην, ζητεῖν τὸν δίκαιον.

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτη. Ἐχόμενον δ' ἐστὶ διελθεῖν περὶ τῆς συστάσεως καὶ διαθέσεως τῆς Πλατωνικῆς πολιτείας, συντόμως μέντοι· δι' ἀκριβείας γὰρ ἱκανὸν ἂν γένοιτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μόνον ἔργον.

Ἐκ τριῶν γενῶν συνέστησε Πλάτων τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν, τοῖς ἐν τῇ ψυχῇ ἀναλόγων, τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ ἐπικουρικοῦ, τοῦ δημιουργικοῦ.

Καὶ τὸ μὲν δημιουργικὸν περιλαμβάνει πάντας τοὺς περὶ γεωργίαν καὶ τέχνας καὶ καπηλείας, ὅλως περὶ χειρουργίας πραγματευομένους, οὓς κοινῷ ὀνόματι οὐκ εἶχε περιλαβεῖν, ἀπὸ δὲ τοῦ κυριωτέρου δημιουργοῦς ἐκάλεσεν. Ἔστι δὲ τοῦτο ἐν τῇ πόλει, ὃ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐν τῇ ψυχῇ, ἐνέχον τὴν πολυειδίαν αὐτοῦ· φύσει δὲ τὸ φαυλότατον γένος· διὸ οὔτε ἀρχῆς, οὔτε ἄλλης πολιτικῆς ὑπουργίας μετέδωκεν αὐτοῖς. Ἔοικε δὲ μὴδὲ πολίτας τοὺς τοιοῦτους καλεῖσθαι προσήκειν τῷ γε ἀκριβεῖ λόγῳ· πολίτης γὰρ ὀρίζεται κατ' Ἀριστοτέλην³⁾ ἀπλῶς τῷ μετέχειν

1) Πλ. Νόμ. Θ', 875 c.

2) Πλ. Μενέξ. 238 c.

3) Πολιτ. Γ, 4.

κρίσεως καὶ ἀρχῆς. Μέχρι μὲν δὴ τούτου συγχωροῦμεν Μοργενστερν. Ὁ δ' ἐξῆς φησι, τοὺς δημιουργοὺς προσεικέναι πῇ τοῖς Εἰλωσιν ¹⁾, ἐστὶν ἀτυχὲς σφόδρα παραβολή. Οὐ γὰρ δήπου τὸ γεωργεῖν ἐχαρακτήριζε τὴν τάξιν τῶν Εἰλώτων, ἀλλὰ τὸ δουλεῦειν· οἱ δὲ παρὰ Πλάτωνι δημιουργοὶ οὕτω διάκεινται πρὸς τοὺς φύλακας, ὥστε προσαγορεύειν αὐτοὺς σωτῆράς τε καὶ ἐπικούρους ²⁾. Εἰ δὲ διὰ μόνον τὸ γεωργεῖν, — ὃ οὐδὲ κοινὸν πᾶσι τοῖς δημιουργοῖς — ἀπεικαστέοι εἰσὶ τοῖς Εἰλωσιν, ἐξῆν ἂν καὶ πάντας τοὺς ἐφ' ἡμῶν γεωργοὺς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀποκεκλεισμένους τοῖς Εἰλωσιν ἀπεικάζειν. Οὐ μὴν οὐδὲ τοῖς μετοίκους τῶν Ἀθηναίων προσόμοιόν τι ἔχουσιν, ὅχλω σύγκλυδι, παντοδαπῷ, ὅπως ἔτυχεν ἐπιδημοῦσι καὶ ἀποδημοῦσιν, ὣν ἡ Ἀθήνησι μονὴ ἦν μὲν ὠφέλιμος τῇ πόλει, οὐ μὴν πάντως ἀναγκαία· ἐξῆν γὰρ καὶ τοῖς πολίταις τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύειν.

Πρόβλεπεν δὲ εἰς τὸ τῶν φυλάκων γένος. Οὗτοι εἰσὶ χίλιοι τὸν ἀριθμόν, οἱ ἀριστα πεφυκότες. Διττὸν δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν, τοὺς τε ἔξωθεν πολεμίους ἀπαμύνειν, τοὺς τε ἔνδον φίλους κατέχειν, εἴ τις μὴ ἐθέλοι τοῖς νόμοις πειθεσθαι ³⁾. Καὶ τὴν φύσιν δὲ ἐπιτηδεύουσιν δεῖ αὐτοὺς εἶναι εἰς τὸ ἐπιτηδεύμα τοῦτο, ὅς τις πρὸς αἴσθησιν καὶ ἰσχυροὺς τὸ σῶμα καὶ θυμοειδεῖς τὴν ψυχὴν. Ἐπειδὴ δὲ συμβαίνει τοὺς οὕτω πεφυκότες ἀγρίους γίγνεσθαι ἀλλήλοισ τε καὶ τοῖς ἄλλοις πολίταις, πρὸς οὓς δεῖ τὸν ἀντίον ὃ τι πραοτάτους εἶναι, τὴν δὲ τοιαύτην ἔξιν δύναται μόνον ἡ ὀρθὴ τροφή καὶ παιδεία ἐμποιεῖσαι αὐτοῖς, διὰ τοῦτο κυρίως τούτων χάριν γίγνεται ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ περὶ τροφῆς καὶ παιδείας πραγματεία ⁴⁾.

1) Morgenstern «de Plat. civitate perfecta».

2) Πλ. Πολ. Β', 463 b.

3) Πλ. Πολ. Γ', 445 e, 444 b.

4) Σλειερμάχερος δύο τινῶν ἐπιλαμβάνεται τῆς διατάξεως τῆς περὶ τοὺς φύλακας (Einleit. S. 45 καὶ 46)· ἐν μὲν, ὅτι χίλιοι ἄνδρες ἀργοὶ δυσφύρητον ἂν γένοιντο ἄχθος τοῖς τρέφουσι δημιουργοῖς, ἐν δέ, ὅτι στρατιώταις οὐδὲν δέοι οὕτως ἀκριβοῦς παιδείας καὶ διηνελοῦς μελέτης, καὶ γὰρ ἂν πᾶς πᾶν ἄλλο ἐπιτηδεύων, μελετῶν ἕνα καὶ τὰ στρατιω-

Ἐκ δὲ τοῦ γένους τῶν φυλάκων τοὺς παρὰ πάντα τὸν βίον βασανισθέντας καὶ φανέντας ἀρίστους, πεντηκοντούτας γενομένους καθίστησιν ἄρχοντας τῆς πόλεως¹).

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν Πλάτωνος γνώμην πάντων μὲν ἐπιτηδευμάτων δυνατὴ ἐστὶ γυνή κατὰ φύσιν μετέχειν, πάντων δὲ ἀνὴρ, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀσθενέστερον γυνὴ ἀνδρός, βούλεται καὶ τὰς γυναῖκας τῶν φυλάκων πάντα τὰ τούτων ἐπιτηδεύειν καὶ πολέμου κοινωνεῖν καὶ ἀρχῶν, καὶ παιδείας ἄρα τῆς αὐτῆς μεταλαμ-

τικά, ἱκανὸς γένοιτο ἐν πολέμῳ τὸ ἑαυτοῦ δεόντως ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ μόνον τοῖς στρατηγοῖς ἔδει, φησὶν, ἀποδοῦναι τὴν ἀκριβῆ τροφὴν καὶ μελέτην ταύτην. Πρὸς ταῦτα ἀκουστέος πρότερον Πλούταρχος (Γάλθα τὰ πρῶτα)· «Ὁ δὲ Πλάτων, φησὶν, οὐδὲν ἔργον ὄρων ἄρχοντος ἀγαθοῦ καὶ στρατηγοῦ, στρατιᾶς μὴ σωφρονούσης, μηδὲ ὁμοπαθούσης, ἀλλὰ τὴν πειθαρχικὴν ἀρετὴν, ὁμοίως τῇ βασιλικῇ, νομίζων φύσεώς τε γενναίας καὶ τροφῆς φιλοσόφου δεῖσθαι μάλιστα, τῷ πρῶτῳ καὶ φιλανθρωπῶ τὸ θυμοειδὲς καὶ δραστήριον ἐμμελῶς ἀνακερानνυμένης, ἀλλὰ τε πάθη πολλὰ, καὶ τὰ Ῥωμαίοις συμπεσόντα μετὰ τὴν Νέρωνος τελευτὴν, ἔχει μαρτύρια καὶ παραδείγματα τοῦ μηδὲν εἶναι φοβερώτερον ἀπαιδέυτοις χρωμένης καὶ ἀλόγοις ὁρμαῖς ἐν ἡγεμονίᾳ στρατιωτικῆς δυνάμεως». Ἀλλὰ καὶ οὕτω τάχ' ἂν συνεχώρησέ τις πρὶ Σλειερμαχέρῳ, εἰ οἱ λεγόμενοι κρατιῶται μηδὲν ἄλλο ἢ κρατιῶται ἦσαν. Ἀλλὰ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐπελάθετο τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτῶν ἔργου, μὴ μόνον τοὺς οἰκείους σώζειν ἐκ τῶν πολεμίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σφετέρας πλεονεξίας, καὶ προσέτι γίνεσθαι τῷ πλήθει ζῶντα καὶ ἐναργῆ παραδείγματα ἀρετῆς καὶ διαφερομένων δικαῶς καὶ ἀμαρτανόντων τιμωρούς. Τοῦτο δ' ἔστι συναγαγεῖν ἐκ τῆς ὅλης πραγματείας, μάλιστα δὲ Πλ. Πολ. Δ', 421 a, b. Γ', 446 a, b, c. 444 b. Ζ', 539 e. 549 d κ.τ.έ. Δ' 425 c κ.τ.έ. πάντων γὰρ τούτων ἡ μεταχείρισις ἐπὶ τοῖς φύλαξι γίγνεται. Ἴσως δ' οὐκ εἰκῇ Πλάτων αὐτοὺς οὐ κρατιώτας ὀνομάζει, ἀλλὰ φύλακας καὶ ἐπικούρους τοῖς τῶν ἀρχόντων δόγμασι (Πολ. Γ', 414 b.)· ταῦτα γὰρ οὐδὲν μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τοὺς ἐκτὸς ἔχει ἀναφορὰν, ἢ πρὸς εἰρήνην καὶ τοὺς ἑνδον. Εἰσὶν ἄρα ἐν μέρει τῶν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς πολιτικαῖς κοινωνίαις ἀρχόντων καὶ διδασκάλων καὶ ἱεροκλήρων καὶ παντοίων ἄλλων προεστώτων τοῦ λαοῦ πρὸς τῷ στρατιώτας εἶναι. Οὗτ' οὖν περιττῆς παιδείας μεταλαμβάνουσιν, οὔτε ἐπαχθεῖς γίνονται τοῖς δημιουργοῖς, ἄλλως τε καὶ ὀλιγαρχέστατοι ὄντες (Πολ. Γ', 416 d, e.).

1) Πλ. Πολ., Γ' 414 a.

εάνειν, διὰ δὲ τὴν τοῦ γένους ἀσθένειαν τὰ ἐλαφρότερα ἔργα αὐταῖς ἐπιτάττειν¹⁾).

Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν μεῖζον κακὸν πόλει ἢ ἐκεῖνο, ὃ ἂν αὐτὴν διασπᾷ καὶ ποιῇ πολλὰς ἀντὶ μιᾶς, οὐδὲ μεῖζον ἀγαθὸν τοῦ, ὃ ἂν συνδῇ τε καὶ ποιῇ μίαν, ἵνα δὴ ἄρῃ τὴν αἰτίαν τοῦ λέγειν ἄλλον ἄλλο τό τε ἐμὸν καὶ τὸ οὐκ ἐμὸν, ἀλλὰ πάντας μιᾷ φωνῇ ταῦτον φθέγγεσθαι ποιήσῃ, βούλεται μηδένα τῶν φυλάκων μηδεμίαν οὐσίαν κεκτῆσθαι ἰδίαν, ἂν μὴ πᾶσα ἀνάγκη ἔπειτα οἴκησιν καὶ ταμιεῖον μηδενὶ εἶναι μηδὲν τοιοῦτον, εἰς ὃ οὐ πᾶς ὁ βουλόμενος εἴσεισι· τὰ δ' ἐπιτήδεια, ὅσων δέονται ἄνδρες ἀθληταὶ πολέμου σφόδρονές τε καὶ ἀνδρεῖοι, ταξαμένους παρὰ τῶν ἄλλων πολιτῶν δέχεσθαι μισθὸν τῆς φυλακῆς τοσοῦτον, ὅσον μῆτε περιεῖναι αὐτοῖς εἰς τὸν ἐνιαυτόν, μῆτε ἐνδεῖν φοιτῶντας δὲ εἰς συσσίτια, ὥσπερ ἐστρατοπεδευμένους κοινῇ ζῆν²⁾· ἔτι δὲ καὶ γυναικας καὶ παῖδας κοινούς εἶναι³⁾· γεννᾶν δὲ τοὺς μὲν ἄνδρας ἀρξασμένους ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους μέχρι τοῦ πεντεκαπεντηκοστοῦ,

1) Πλ. Πολ. Ε', 455 d—457 a.

2) Πλ. Πολ. Γ', 416 c—417.

3) Πλ. Πολ. Ε', 449—461. Ἡγελοῦς (Gesch. d. Philosophie II S. 257), ὡς ἀναμφισβήτητον ὄν, ὅτι καὶ τὰ τῶν δημιουργῶν ἅπαντα κοινὰ ἐποίησε Πλάτων, τὸ ἐκ τούτου διαπορεύεται, τί ποτ' ἂν ὁρμήσειε τούτους εἰς φιλοπονίαν καὶ προδίθασιν τῶν τεχνῶν, εἰ μὴ ὑπάρχοι ἐλπίς ἰδίας κτήσεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐστὶν οὐχ οὕτως ἀπηλλαγμένον. καὶ Ἀριστοτέλης λέγει (Πολ. Β, 5) ὅτι οὐδὲν σαφὲς περὶ τούτων διώρισται. Οὐ μὲν ἀλλὰ πολλαχόθεν ἐστὶ τεκμήρασθαι ὅτι Πλάτων μόνον τὰ τῶν φυλάκων κοινὰ ἐποίησε, μάλιστα ἐκ τῶνδε. (Πολ. Γ', 416 c—417 b, Δ', 419, Ε', 451, c, d. 461 e· 463 b, c· 464 a, b, c· Ε', 465 b). Ταῦτα μὲν περὶ τῶν φυλάκων κυρίως λέγεται. Περὶ δὲ τῶν δημιουργῶν λέγει μὲν ὅτι πλοῦτος καὶ πενία διαφθείρει αὐτούς, ὡς τοῦ μὲν τρυφῇ καὶ ἀργίᾳ καὶ νεωτερισμῷ ἐμποιοῦντος, τοῦ δὲ ἀνελευθερίαν καὶ κακουργίαν πρὸς τῷ νεωτερισμῷ· καὶ δὴ κελεύει τοῖς φύλαξι φυλάττειν, ὅπως μήποτε αὐτοὺς λήσει εἰς τὴν πόλιν παραδύνατα (Πολ. Δ', 421 d)· ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἐστὶ κοινότης κτημάτων καὶ γυναικῶν· ἀλλ' ὥσπερ τοῖς Περιόικοις καὶ τοῖς Ἑλλήσι δὴ ἐξῆν κατὰ λόγον τῆς φιλοπονίας καὶ εὐφυΐας ἄλλον ἄλλου πλείω κτᾶσθαι χρήματα, μηδένα δὲ εἶναι πλούσιον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῖς δημιουργοῖς τῆς Πλατωνικῆς πόλεως.

τάς δὲ γυναῖκας ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ μέχρι τοῦ τεσσαρακοστοῦ συμμίσγυνθαι δὲ μὴ ἀτάκτως· οὐ γὰρ ὅσιν· ἀλλ' ἐν ἑορταῖς συνάγειν τοὺς νυμφίους καὶ τὰς νύμφας, καὶ ἐπιτελεσθεισῶν τῶν πρεπουσῶν θυσιῶν καὶ εὐχῶν ποιῆσθαι τὰς συνέρξεις κλήρω, ἵνα πᾶς τις τὴν τύχην ἔχῃ αἰτιάσασθαι, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπιμελὲς εἶναι τοῖς ἄρχουσιν, ὅπως οἱ φαυλότατοι ταῖς φαυλοτάταις συγγίγωνται καὶ οἱ ἄριστοι ἐν πολέμῳ ἢ ἀλλοθὶ που ταῖς ἀρίσταις· ἔτι δὲ καὶ ἄλλα διδόναι τούτοις ἄλλα τε καὶ ἀφθονεστέραν τὴν ἐξουσίαν τῆς τῶν γυναικῶν συγκοιμήσεως, ἵνα καὶ ἅμα μετὰ προφάσεως ὡς πλεῖστοι τῶν παίδων ἐκ τῶν τοιούτων σπειρώνται¹⁾· καὶ τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν ἀγαθὰ φυόμενα λαμβανούσας τὰς

4) Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, ἦν ποτε σφαλῶσι, μεγάλα σφάλλονται. Τοῦτο μοι δοκεῖ πεπονθέναι καὶ ὁ μέγας Σλειερμάχρος (Einleit. S. 35), ὑπολαβὼν Πλάτωνα καὶ τοῦτο ἐν ἄθλου μοίρᾳ θέσθαι καὶ ἀμίλλης ἕνεκεν περὶ τὰ ἀριστεῖα συγχωρῆσαι τοῖς νέοις, τὸ συγγίγνεσθαι αἰσχυρῶς τοῖς παιδιοῖς, ἐν τοῖςδε· «Τὸν δὲ ἀριστεύσαντά τε καὶ εὐδοκιμήσαντα οὐ πρῶτον μὲν ἐπὶ στρατείας ὑπὸ τῶν συστρατευομένων μειρακίων τε καὶ παίδων ἐν μέρει ὑπὸ ἐκάστου δοκεῖ σοι χρῆναι στεφανωθῆναι; ἢ οὐ; Ἔμοιγε. Τί δέ; δεξιωθῆναι; Καὶ τοῦτο. Ἀλλὰ τόδ', οἶμαι, ἦν δ' ἐγώ, οὐκέτι σοι δοκεῖ. Τὸ ποῖον; Τὸ φιλῆσαι τε καὶ φιληθῆναι ὑπὸ ἐκάστου. Πάντων, ἔφη, μάλιστα· καὶ προστίθημί γε τῷ νόμῳ, ἕως ἄν ἐπὶ ταύτης ὥσι τῆς στρατείας, καὶ μηδενὶ ἐξεῖναι ἀπαρνηθῆναι, ὃν ἄν βούληται φιλεῖν, ἵνα καί, ἐάν τις τοῦ τύχῃ ἐρῶν ἢ ἄρρενος ἢ θηλείας, προθυμότερος ἢ πρὸς τὸ ἀριστεῖα φέρειν» (Πολ. Ε', 468 b, c.). Ἀμάθους δὲ (Intelligenzblatt d. allgem. Literaturzeitung, N° 77, Octob. 1833) ἀγαστὴ μὲν ἡ προθυμία τοῦ σῶσαι Πλάτωνα τοῦ βυθοῦ τῆς ἀτιμίας, φοβοῦμαι μέντοι μὴ μᾶλλον καταδύῃ αὐτῷ σαπρὸν σχοινίον καθειῖς. Συγχωρεῖ γὰρ περὶ συνουσίας εἶναι τὸν λόγον, κατὰ φύσιν δὲ ἀρρένων καὶ θηλέων τῶν ἡριστευκότων. Ἀλλὰ τοῦτο βῆδῶς ἄν ἐλέγξειέ τις, ὅτι ὁ λόγος περὶ ἀρρένων ἐρώντων μόνον ἐστί, καὶ ἄλλως δὲ παρὰ γυναικῶν ἀριστείας οὐ πᾶν προσδοκᾷ Πλάτων ἐν πολέμῳ. Ἀλλὰ καὶ εἰ τοῦτο οὕτως εἶχε, τοῦ μὲν ψόγου τοῦ νομοθετῆσαι παρὰ φύσιν ἔρωτας ἀπηλλάξεν ἄν Πλάτωνα, ἄλλου δέ, οὐδ' αὐτοῦ σμικροῦ, οὐκ ἄν, ὃν ἀμφοτέροι οἱ ἄνδρες ἔλαθον ἑαυτοὺς περιποιούντες Πλάτωνι, δεινῆς λέγω ἀφροσύνης. Τὰς γὰρ συνουσίας ταύτας—εἴπερ εἰσίν, εἰ δὲ κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν, θῶμεν τό γε νῦν ἀδιόφορον εἶναι,—βούλεται Πλάτων, ὡς φησιν, ἐπὶ τῆς στρατείας γίγνεσθαι, καὶ πρὸ τῆς μάχης,

ἐπὶ τούτων ἐφεστηκυίας ἀρχάς εἰς τὸν σῆκὸν φέρειν παρὰ τινας τροφούς, χωρὶς οἰκούσας ἐν τινι μέρει τῆς πόλεως, μηχανωμένας πᾶσαν μηχανήν, ὅπως μηδεμία τῶν μητέρων τὸ ἑαυτῆς αἰσθή-

δῆλα δὴ, ἵνα κατ' αὐτὴν ἀνδραγαθίσωνται. Πῶς οὖν οὐ μωρὸν καὶ καταγέλαστον μέλλοντας μαχεῖσθαι, ἀντὶ τοῦ ὀτρύνειν ἵππων καὶ ἀσπίδων ἐπιμελεῖσθαι καὶ ξιφῶν θήξεως καὶ θωρήξεως καὶ σωμαίων καὶ ψυχῶν καὶ μεμνησθαι θούριδος ἀλκῆς καὶ δηῖων ὀρέγεσθαι, ἀντὶ τούτων πρὸς γάμους καὶ εὐνάς τρέποντα τὸν θυμὸν αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Ἄρεως τὴν πάνδημον Ἀφροδίτην παραστάτιν αὐτοῖς διδόντα ἐν τῇ μάχῃ, ταύτη ἐλπίζειν προθύμους ποιῆσαι πρὸς τὸ ἀριστεύειν; Καὶ μὴν ὅσα ἐστὶν ἢ παρὰ τῆς Ἀφροδίτης βοήθεια τοῖς ταύτην ἐν πολέμῳ ἐπικαλουμένοις, ἱκανῶς δέδεικται κατὰ τὴν Πάριδος μονομαχίαν πρὸς Μενέλαον καὶ τὴν Ἀντωνίου περὶ Ἀκτίον ναυμαχίαν καὶ τὴν Ἀντιόχου ἐπὶ Ῥωμαίους στρατείαν. Οὕτω μὲν οὖν ἄφρονα ἀποφαίνουσι Πλάτωνα οἱ περὶ συνουσίας δεχόμενοι εἶναι τὸν λόγον. Τάχα δ' ἡμῖν καὶ ἐμπληκτος φανεῖται κατὰ Σλειερμάχερον. Ἰνα γὰρ παραλίπω τὰ πολλὰ ἄλλα χωρία, τὰ κατεσπαρμένα ἀπανταχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ (Φαῖδρ. 250 e. 254 a. Συμπ. 181 b, κτλ. Γοργ. 494 e. Νόμ. Α', 636 b, c. Η', 836—842), ἐν οἷς ἀποπτύει τὴν βδελυγμίαν ταύτην καὶ δυσχεραίνει ἐπ' αὐτῇ, ἃ μέντοι ἐν αὐτῇ τῇ Πολιτείᾳ ἐμπροσθεν (Γ', 403 a, b.) εἶπε περὶ αὐτοῦ τούτου ἱκανὰ ἀποφῆναι αὐτὸν τοιοῦτον, εἰ χρὴ Σλειερμαχέρῳ πιστεῦειν· ἔοικε δ' ὅμως ταῦτα διαφυγεῖν τὸν σοφὸν ἄνδρα· οὐδὲν γοῦν λέγει περὶ αὐτῶν, οὐδὲ συνάπτει πη τοῖς προκειμένοις, ὅπερ εἰκὸς ἦν καὶ ἀναγκαῖον· εἰ δὲ τούτων ἔννοιαν εἶχεν, οὐκ ἂν τοιαῦτα κατηγόρησε Πλάτωνος, ὥς ἐγὼ πεῖθω ἑμαυτόν. Λέγει γὰρ ἐκεῖ Πλάτων· «Ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρωρ πέφυκε κοσμίῳ τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἔρῳ; Καὶ μάλα, ἧ δ' ὅς. Οὐδὲν ἄρα προσοιστέον μανικὸν οὐδὲ ξυγγενὲς ἀκολασίας τῷ ὀρθῷ ἔρωτι; Οὐ προσοιστέον. Οὐ προσοιστέα ἄρα αὕτη ἢ ἡδονή, οὐδὲ κοινωνητέον αὐτῆς ἐραστῇ τε καὶ παιδικοῖς ὀρθῶς ἐρῶσί τε καὶ ἐρωμένοις; Οὐ μὲν τοι, μὰ Δί', ἔφη, ὦ Σώκρατες, προσοιστέα. Οὕτω δὲ νομοθετήσεις ἐν τῇ οἰκίζομένῃ πόλει φιλεῖν μὲν καὶ ξυνεῖναι καὶ ἅπτεσθαι, ὥς περ υἱέος, παιδικῶν ἐραστῇν τῶν καλῶν χάριν, ἐὰν πεῖθῃ· τὰ δ' ἄλλα οὕτως ὀμιλεῖν πρὸς ὃν τις σπουδάζει, ὅπως μηδέποτε δόξη μακρότερα τούτων συγγίγνεσθαι· εἰ δὲ μή, ψόγον ἀμουσίας καὶ ἀπειροκαλίας ὑφείξοντα». Ἀκούει πᾶς, οἷς ῥήμασι βάλλει Πλάτων τὸν ἐργάτην ἀνομίας· ἀμουςον καὶ ἀπειρόκαλον ἀποκαλεῖ αὐτόν, καὶ ταῦτα Ἑλληνα, καὶ ταῦτα Ἀθηναῖον· οὐ οὐκ ἴσμεν μείζον ἢ ὄνειδος γενόμενον. Πλάτων

σεται, τὰ δὲ τῶν φαύλων, καὶ εἴ τι τῶν ἀγαθῶν ἀνάπῃρον γίγνεται, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀώρων ἢ ὑπερηλίκων, συγγενομένων ἀκ-

τοῖνον καταφαίνεται ἡμῖν ἐνταῦθα ἔμπληκτός τε ὢν, περὶ τῶν σπουδαιοτάτων νῦν μὲν οὕτω, μεθ' ἡμέραν δὲ ἄλλως γινώσκων, καὶ ἐπιλήσμων δέ, οἷς ἔμπροσθεν ἐγεγράφει, σμικρῷ ὕστερον ἐναντία γράφων. Ἔτι καὶ τοῦτο συμβαίνει. Πλάτων συνεχώρησεν, ἕως ἂν ἐπὶ ταύτης ὦτι τῆς στρατείας, — οὐ μοι πᾶς ἀντεχέσθω — συγγίγνεσθαι καὶ θηλείαις, ἐάν τις τινος ἐρῶν τυγχάνῃ θηλείαις — πρότερον παρθένους ἢ γεννώσας; εἰ μὲν παρθένοις, μήπω εἰκοσαέτισιν, — ἡλικίας κατὰ γε τὴν ἐμὴν ἐννοεῖ Πλάτων τὰς θηλείας λέγων, — τί ὄφελος τοῦ πρότερον τεθέντος νόμου (Πολ. Β', 460 c) τοῦ ὀρίζοντος τοῦ γάμου τὴν ἡλικίαν; εἰ δὲ γεννώσας, πρὸς τί ἡ νόμῳ κατὰστασις ἑορτῶν καὶ θυσιῶν καὶ ὕμνων ἐπὶ τοῖς γάμοις καὶ τῆς ἄλλης περὶ αὐτοὺς τελετῆς καὶ χρόνου συνέξεως καὶ κλήρων καὶ τῶν ἄλλων; ἢ μέλλει ἐπὶ τῆς στρατείας πάντα ταῦτα τελεῖσθαι; οἷσθαί γε χρή. Ἔτι δὲ καὶ Ἀριστοτέλης, ὃς ἐκὼν εἶναι οὐ πάντι χαρίζεται Πλάτωνι, καὶ βῆρον διέφυγεν ἂν αὐτόν τι τῶν ὑπὲρ Πλάτωνος ἢ τῶν κατὰ Πλάτωνος, λέγει περὶ τούτου· «Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ κοινὸς ποιήσαντα τοὺς υἱούς, τὸ συνεῖναι μόνον ἀφελεῖν τῶν ἐρῶντων, τὸ δὲ ἐρᾶν μὴ κωλύσαι μηδὲ τὰς χρήσεις τὰς ἄλλας, ἃς πατρί πρὸς υἱὸν εἶναι πάντων ἐστὶν ἀπρεπέστατον καὶ ἀδελφῷ πρὸς ἀδελφόν· ἐπεὶ καὶ τὸ ἐρᾶν μόνον». (Ἀριστ. Πολ. Β', 4). Διαβρήδην φησὶν Ἀριστοτέλης ὅτι τὸ συνεῖναι ἐκώλυσεν Πλάτων· ψέγει δὲ αὐτὸν ὅτι τὸ ἐρᾶν συνεχώρησε, τί τάχ' ἂν ἔδρασεν, εἰ ἤισθετο ὅτι καὶ τὸ συνεῖναι συνεχώρησε; Τί οὖν οὐ προδιέλυσε ταῦτα ὁ σοφὸς ἀνὴρ, πρὶν ἐξήνεγκε τὴν καταδικὴν Πλάτωνος;

* * *

Ἦν ποτε χρόνος, ὅτε ἀφασία με εἶχε, μὴ συνορῶντα, τί ποτ' ἦν τῆς Πλατωνικῆς ῥήσεως τὸ αἷτιον τοῦ σφάλματος· ἐδόκουν γάρ, κἂν εἴ τις βία βούλοιο διαστρέψαι τὴν διάνοιαν τῶν ῥημάτων, μὴ ἂν δύνασθαι· τὸ γὰρ φιλεῖν οὐδαμοῦ οὐδὲν πλέον δύναται ἢ φιλεῖν. Νῦν δὲ δοκῶ μοι μαντεύεσθαι τὸ αἷτιον, Ἀμάθους ὑπαινιξαμένου. Τῇ περὶ τῆς ὁ πολὺς ὅδε λόγος ῥήσει Πλάτωνος, ἦν ἔμπροσθεν παρεθέμεθα, ἔπεται τὰδε· «Καλῶς, ἦν δ' ἐγώ· ὅτι μὲν γὰρ ἀγαθῷ ὄντι γάμοι τε ἔτοιμοι πλείους ἢ τοῖς ἄλλοις καὶ αἰρέσεις τῶν τοιούτων πολλὰς παρὰ τοὺς ἄλλους ἔσονται, ἔν' ὅτι πλείστοι ἐκ τοῦ τοιούτου γίγνονται, εἴρηται ἤδη. Ταῦτα, ὡς ἔοικεν, ἀνήνεγκε Σχλαιορμάχερος εἰς τὰ προηγούμενα, ὡς ἐπιβεβαίωσιν ἢ διασάφῃσιν ἐκείνων. Ἠκιστα ὀρθῶς. Ἐχει γὰρ τὸ πρᾶγμα ὥδέ πως· Πλάτων προτίθεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ τῶν ἄθλων διελθεῖν τῶν δοτέων τοῖς ἐν πολέμῳ ἀριστεύσας. Πρῶτον μὲν οὖν ἄθλον ἔταξε τὸ στεφανωθῆναι ὑπὸ μειρακίων καὶ παίδων,

μαίαις γυναιξί, καὶ τὰ ἐξ ἀκμαίων μὲν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀλλὰ μὴ συνέρξαντος ἄρχοντος, γεννώμενα, καὶ τὰ ἐξ ὑπερῆλι-

δεύτερον τὸ δεξιωθῆναι ὑπ' αὐτῶν, τρίτον τὸ φιλησαί τε καὶ φιληθῆναι. Ταῦτα ἐστὶν ἄθλα τῶν ἡριστευκότων. Γλαύκων δὲ βούλεται τῷ φιλεῖν μὴ μόνον ἄθλω, ἀλλὰ καὶ παρορμήματι πρὸς τὸ ἀριστεύειν χρῆσθαι. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε, ὡς εἰλός, τινὰ φιλότιμον μὲν καὶ τᾶλλα ἄμωμον, αἰσχροὺν δὲ τὸ εἶδος, οἷον Σωκράτην τινὰ ἢ Θεαίτητον, ἐρῶντά τινος τῶν καλῶν καὶ βουλόμενον φιλεῖν, μὴ στέργεσθαι, τοῦτο δὴ προστίθῃσι Γλαύκων τῷ νόμῳ, ἐπὶ γοῦν τῆς στρατείας μηδενὶ ἐξείναι ἀπαριθθῆναι τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ βουλομένου. Οἷος δ' ἐστὶν ὁ ἔρωσ οὗτος καὶ κατὰ τίνα νοῦν τὸ φιλεῖν γίγνεται, προσδήλωσε Πλάτων ἡμῖν ἐν οἷς ἔμπροσθεν παρεθέμην, διαφέρει δ' οὐδὲν ἢ διάνοια τοῦ χωρίου ἐκείνου τῆς τοῦδε ἀλλ' ἢ τοῦτο, ὅτι ἐκεῖ μὲν ἐξεστὶ φιλεῖν καὶ ξυνεῖναι καὶ ἄπτεσθαι, ὡς περ υἱός, παιδικῶν ἐραστῆν τῶν καλῶν χάριν, ἐὰν πεῖθῃ, ἐνταῦθα δέ, καὶ ἂν μὴ πεῖθῃ. Ἐφάνη τοίνυν ἡμῖν ἐν τῇ ἀπαριθμῆσει τὸ φιλημα τρίτον ἄθλον, αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ παρόρμημα. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐχόμενον ἦν εἰπεῖν περὶ αὐτῆς τῆς γαμικῆς συνουσίας, ὡς ἄλλου ἄθλου· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐτύγχανε προειπὼν περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ γάμων κεφαλαίῳ (Πολ. Ε', 460 b), ἡναγκασμένος ἄμα τε ἐπιμνησθῆναι τούτου ἐνταῦθα, ὡς ἄθλου, καὶ ὑπομῆσαι ὅτι προσέφηται, διὰ βραχυλογίαν, καθ' ἣν εἴωθεν ὁ γὰρ, πρωταγωνιστεῖν, ἐγένετο ἢ ἄτοπος μὲν, συνήθης δὲ παρ' Ἑλλήσι συμπλοκὴ λόγων διαφόρων. Εἴη δ' ἂν τοιόσδε που ὁ λόγος πλήρης· «Καλῶς, ἦν δ' ἐγὼ φηθήσομαι δέ σε εἰπὼν, ἣ μέλλεις ὑπολήψεσθαι, ὅτι καὶ τὰς τοῦ σώματος ἐπιθυμίας τῶν ἀρίστων ὑπολόγους ποιεῖσθαι χρὴ περὶ ἄθλων διδόντας, μὴ μόνον δεξιώμασι καὶ φιλήμασι παρὰ τῶν καλῶν ἐστιᾶν αὐτούς· ἀλλὰ γὰρ εἴρηται ἥδη ὅτι καὶ τούτῳ γεραροῦμεν αὐτούς, καὶ πῶς, ὅτι κατὰ φύσιν καὶ ὡς μάλιστα συμφέρει τῇ πόλει, τοὺς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις συγγίγνεσθαι πλειστάκις, ἵνα ὅτι πλείστοι ἐκ τῶν τοιούτων γίγνωνται· ἀρκεῖ δὴ ὑπομῆσαι τοῦτο ἐνθάδε». Τοῦτο ἥδη ἐχρῆν μάλλον ἐνστήναι Σλειερμαχέρῳ, ὥστε μὴ ἐκλαθεῖν τὰ ἐπόμενα ὡς ἐπιβεβαιούντα ἢ διασαφούντα τὰ προηγούμενα· ἐν γὰρ τούτοις περὶ τεκνώσεως γίγνεται λόγος, τοῖς δὲ προηγούμενοις, ἐν οἷς περὶ ἔρωτος καὶ ἀρρένων λέγεται, οὐδὲν προσήκει τεκνώσεως.

Μετὰ δὲ ταῦτα πρόεισι Πλάτων καταλέγων καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἄθλων, ὅτι δεῖ προσέτι τιμᾶν τοὺς ἀρίστους ἔδραις τε καὶ κρέασιν ἥδὲ πλείους δαπάναις, καὶ ἀποθανόντας ὡς δαίμονας θεραπεύειν καὶ προσκυνεῖν.

Ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι ἱκανῶς δεδηλωσθαι οἷον ἔρωτα συνεχώρησε Πλάτων

ψυχῆς δικαίας σφροδός τε καὶ γαθής.

κων ἀμφοτέρων, — οἷς ἔξῃσσι συγγίγνεσθαι, ἢ ἂν ἐθέλωσι, — μὴ τρέφειν¹⁾).

Οὐδὲν ἔστιν, ἐφ' ὅτῳ μᾶλλον διαβεβόηται ὁ φιланθρωπότατος Πλάτων, ἢ τῷ νομοθετῆσαι ἀπανθρωπότατον ἔργον, τὴν ἀμβλώσιν καὶ εἰς θάνατον ἀπόθεσιν τῶν κακῶς γιγνομένων παιδίων· καὶ οἱ μὲν, ὡς ἀναμφισβήτητον ὃν τὸ πρᾶγμα, καταχρῶνται ὅπου καὶ ὅπῃ ἐκάστῳ λυσιτελεῖν φαίνεται, οἱ δέ, ἐν οἷς Μοργενστέρονος, παντελῶς ἀπαλλάττουσι Πλάτωνα. Ἐγὼ γοῦν οὕτω διάκειμαι, ὥστε, ἅμα μὲν εὐλαβεῖσθαι μὴ οὐχ ὅσιον ἢ οὕτω δεινὸν ἔργον ἀνδρὶ ὅσιῳ ἀκρίτως ἀποδιδόναι, ἅμα δέ, ἡγεῖσθαι ὅσιον εἶναι καὶ Πλάτωνος αὐτοῦ προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν. Φέρε δὴ ἐπισκεψώμεθα, πῶς ποτ' ἔχει τὸ πρᾶγμα. Δύο ἢ τρεῖς ῥήσεις ἐν τῇ Πολιτείᾳ εἰσὶν ὑποποτι· σαφῶς γὰρ οὐδαμοῦ ἐξηνήκεται τὸ τοιοῦτον. Ὅν δὲ τούτου παρέχεται λόγον Σταλβώμιος²⁾), Πλάτωνα αἰσχύνεσθαι περὶ οὕτως ἀπανθρώπου ἔργου σαφῶς λέγειν, ὁκνῶ ἀποδέξασθαι. Ἔστι γὰρ δὴ Πλάτωνος ἀξίωμα πολλοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐξηνηγεμένον καὶ ἐν αὐτῇ δὴ τῇ Πολιτείᾳ σμικρὸν ἔμπροσθεν³⁾), τὸ μὲν ὠφέλιμον εἶναι καλόν, τὸ δὲ βλαβερόν αἰσχρόν. Εἰ δὴ Πλάτων τὴν πρᾶξιν ταύτην ὠφέλιμον ἡγεῖτο, ἀνάγκη καὶ καλήν, ἐπὶ δὲ τοῖς καλοῖς οὐδεὶς νοῦν ἔχων αἰσχύνεται. Πολλῷ μᾶλλον αἴτιόν μοι φαίνεται ὀλιγωρία τις ὡς παρέργου ὄντος. Ἐξετάσωμεν νῦν αὐτάς τὰς ῥήσεις. «Δεῖ μὲν ἐκ τῶν ὁμολογημένων τοὺς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις συγγίγνεσθαι ὥς πλειστάκις, τοὺς δὲ φαυλοτάτους ταῖς φαυλοτάταις τοῦναντίον, καὶ τῶν μὲν τὰ ἔκγονα τρέφειν, τῶν δὲ μὴ, εἰ μέλλει τὸ ποίμνιον ὅ τι ἀκρότατον εἶναι· καὶ ταῦτα πάντα γιγνόμενα λανθάνειν, πλὴν αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, εἰ αὖ ἡ ἀγέλη τῶν φυλάκων ὅ τι μάλιστα ἀστασίαστος ἔσται»⁴⁾· καὶ μικρὸν προβάς, τὸ αὐτὸ πλατυτέως λέγων «Τὰ μὲν δὴ τῶν ἀγαθῶν, φησί, λαβοῦσαι (αἱ ἀρχαί) εἰς τὸν σηκὸν οἴσουσι παρὰ τινας τροφούς. γωρὶς οἰκού-

1) Πλ. Πολ. Ε', 459 d—461 c.

2) Stallb. adnot. in Pl. Remp. Ε', 461 c.

3) Πλ. Πολ. Ε', 457 b.

4) Πλ. Πολ. Ε', 459 d.

σας ἐν τινι μέρει τῆς πόλεως· τὰ δὲ τῶν χειρόνων, καὶ ἐάν τι τῶν ἐτέρων ἀνάπηρον γίγνηται, ἐν ἀπορρήτῳ τε καὶ ἀδήλῳ κατακρύψουσιν ὡς πρέπει»¹⁾. Ὅπερ οὖν ἐκεῖ εἶπε μὴ τρέφειν, ἐνταῦθα λέγει ἐν ἀπορρήτῳ καὶ ἀδήλῳ κατακρύπτειν ὡς πρέπει. Ἀλλὰ πῶς τὸ κατακρύπτειν τῷ ἀποκτείνειν ταυτόσημόν ἐστιν, ἔγωγε οὐκ ἐννοῶ. Ὁμολογεῖ δέ μοι καὶ Κράμερος²⁾. Τί μέντοι βούλεται Πλάτων διὰ τούτων τῶν ῥημάτων μάλιστα δηλῶσαι, ἐγὼ φράσω, ὃ μοι φαίνεται. Ἐν τοῖς φύλαξι πάντως ἐγγενήσονται καὶ κακοί· οὗτοι δὲ δηλὰ δὴ ὅτι οὔτε συνίσασιν αὐτοὶ κακοὶ ὄντες· ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο κακοῦ, τὸ μὴ γινώσκειν ἑαυτὸν κακὸν ὄντα· οὔτε τοὺς ἄρχοντας, καίπερ γινώσκοντας, φρόνιμόν ἐστιν αὐτοῖς τὴν κακίαν ἀντικρυς προφέρειν, διὰ τὸ ἀστασίαστον· οὐ δὴ χάριν καὶ ἢ κατὰ τὴν σύνεξιν ἀπάτη μεμηχάνηται. Τούτους οὖν, ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καταλέγοντας ἑαυτούς, εἰκός, εἰ αἰσθίντο τὰ ἑαυτῶν ἔκγονα εἰς τοὺς δημιουργοὺς ἐξωθούμενα, — τοῦτο γὰρ πείθομαι βούλεσθαι Πλάτωνα χρῆσθαι τοῖς τοιούτοις παιδίοις, δηλώσω δ' ἐν τοῖς ἐξῆς, — ἅπαντα ἐμπλῆσαι βοῆς καὶ ταραχῆς καὶ στάσεως· τὸ δ' αὖ αἰεὶ λαγθάνειν οὐκ ἦν τῶν ῥαδίων. Τοῦτο δὴ συνορῶν Πλάτων καὶ δεδιὼς τὸν κίνδυνον, παραινεῖ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἀρχούσας τούτου κυρίως φροντίζειν, ὅπως ὃ τι μάλιστα κατακρυβήσεται καὶ ἀδήλον γενήσεται τοῖς γονεῦσι τὸ τεχθέν, τί δὲ μετὰ τοῦτο ἔσται περὶ τὸ τέκνον τοῦτο, ἥττονος λόγου καὶ φροντίδος τό γε νῦν ἄξιον ἡγεῖται. Σημαίνει δὲ καὶ ἡ ἐπιφρομένη ῥῆσις τοῦ Γλαύκωνος «εἴπερ μέλλει καθαρὸν τὸ γένος τῶν φυλάκων ἔσεσθαι», ὅτι τοῖς φύλαξι ἀχρηστά ἐστι τὰ τοιαῦτα ἔκγονα καὶ περὶ τούτου ἡ σπουδή, οὐ περὶ θανάτου αὐτῶν. Κοινὸν δὲ ποιεῖται τὸν λόγον Πλάτων καὶ περὶ τῶν ἀναπῆρων. Ἐν δὴ ταύταις ταῖς ῥήσεσιν οὐδὲν περὶ θανάτου ἔνεστιν οὔτε τῶν τῶν κακῶν ἐκγόνων, οὔτε τῶν ἀναπῆρων. Μεταβῶμεν νῦν ἐπὶ τὸ καιριώτατον χωρίον, τὸ περὶ τῶν ἐκγόνων τῶν ὑπερη-

1) Πλ. Πολ. Ε', 460 c.

2) Friedr. Cramer «Gesch. d. Erzieh. im Altert. II S. 330. Anmerk.

λίκων· «καὶ ταῦτά γ' ἤδη πάντα, διακελευσάμενοι προθυμεῖσθαι μάλιστα μὲν μηδ' εἰς φῶς ἐκφέρειν κῆρυμα μηδέν, ἐὰν γένηται, ἐὰν δέ τι βιάσῃται, οὕτω τιθέναι, ὥς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ»¹⁾. Διὰ μὲν τοίνυν τοῦ πρώτου κώλου εἴ τις πείθεται αὐτὴν τὴν ἀμβλωσιν σημαίνεσθαι, ἥ τι τούτου ἐπεικέστερον, —καὶ γὰρ ἂν καὶ ἄλλαι μηχαναὶ εἶεν εὐπροσωπότεραι, τῆς συλλήψεως κωλυτικαί—, οὕτω πεπεισθω, οὐδὲν ἔχω ἀντιλέγειν· οὐχ ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐπόμενον προΐεναι δίκαιον· λογίζομαι δὲ ἴδδε· τὸ μὲν ἀπεύχεσθαι Πλάτωνα τὴν ἀρχὴν μηδὲν γίγνεσθαι ὑπερηλίκων τέκνον, διὰ τὸ φύεσθαι ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσθενικά, εἰκὸς καὶ πιθανόν, τὰ δὲ γενόμενα ἅπανθ' ἀπλῶς κελεύειν θανάτου, μηδὲν λογίζομενον μηδὲ φροντίζοντα, εἴ ποῦ τι αὐτῶν ἀγαθὸν τυγχάνει πεφυκός, ἀτοπώτατόν μοι φαίνεται· πολλὴν γὰρ ἂν καταγνοίῃ τις ἀμάθειαν Πλάτωνος πρὸς τῇ ἀπανθρωπίᾳ, εἰ ὑπολάβοι μὴ εἰδέναι αὐτὸν ὅτι καὶ ἐκ πρεσβυτῶν οὐ σπανίως ἐρῶμενέστατα φύεται τέκνα. Καὶ γὰρ οἱ Σπαρτιαῖται, ἀποτιθέντες τὰ ἀσθενικά τέκνα, οὐ διωρίζοντο τὰ ἀποθετέα τε καὶ μὴ τῇ τῶν γονέων ἡλικίᾳ, ἀλλὰ τῇ ἐπισκέψει, οἷον ἐφαίνετο ἕκαστον κατὰ ταύτην. Ἐκ μὲν δὴ τούτων οὐκ ἔχει λόγον ὑπολαμβάνειν ὅτι πάντα ἀπλῶς εἰς θάνατον ἀποτιθέναι διατάττει. Ὅτι δὲ οὐδὲ ἓν, τεκμαιρόμεθα ἕκ τε τοῦ μὴ διωρίσθαι τῷ λόγῳ καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδὲ ἀνάπτηρον οὐδέν, καθ' ὃ προδεδείχται. Σκεψώμεθα δὲ καὶ τῇδε. Τοὺς μὲν ἄλλους κακοὺς ἐλπίζει λήσειν καὶ συνέρχων ταῖς φαύλαις καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξωθῶν τῶν φυλάκων, τοὺς δὲ ὑπερήλικας ἀδύνατον, ἢ οὐδ' ἂν ἔδει ὅρον τάξαι τοῦ χρόνου τῶν εἰς τὸ κοινὸν γεννήσεων. Πῶς οὖν οὗτοι εἰδότες ἀνέξονται ἀπολλυμένων τῶν σφετέρων τέκνων; καὶ ταῦτα διὰ μηδεμίαν κακίαν, διὰ δὲ γῆρας, ὃ τιμᾶν προσήκει; Οὐκ ἔστιν· ἀλλ', οἶμαι, ἡγάπα Πλάτων, εἰ ἔπειθεν αὐτοὺς μόνον μὴ ἀντέχεσθαι τοῦ δικαίου τῆς εἰς τοὺς φύλακας κατατάξεως τῶν σφετέρων τέκνων. Ἐμοὶ τοίνυν φαίνεται, ὥς περ βουλόμενος Πλάτων τοῖς ὑπερήλικιν οὕτωςι προαγορεύειν. «Ἡ ποιεῖτε, ὅπως μηδὲν τέκνον φύσετε, ἢ γεννηθὲν περιόψεσθε ἐξωθούμενον τῶν φυλάκων».

1) Πλ. Πολ. Ε', 461 c.

Οὐ λανθάνει δέ με, ὅτι μεγάλην ἔχουσιν αἰτίαν τῆς παρερμηνείας αἱ λέξεις αὗται «μὴ τρέφειν» καὶ «ὥς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ», ὡς ὄντος τοῦ λόγου περὶ σιτίων¹⁾ ἢ διαμονῆς ἐν τῷ βίῳ²⁾. Τί δὲ ἀληθῶς σημαίνουν ἐνταῦθα, διάδηλον γίγνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ ῥήσεως «Καὶ μὴν ὅτι γε τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν θρεπτέον ἔφαμεν εἶναι, τὰ δὲ τῶν κακῶν εἰς τὴν ἄλλην λάθρα διαδοτέον πόλιν»³⁾, ἐνθα ἀντίκειται τῷ τρέφειν τὸ διαδιδόναι εἰς τὴν ἄλλην πόλιν· τοῦτο ἄρα ἐστὶ τὸ μὴ τρέφειν ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἡ αὐτὴ δὲ ῥῆσις, ἢ ἐν τῷ Τιμαίῳ, ἢ ἂν ἡ τρανοτάτη ἀποδείξει, ὅτι οὐδεὶς λόγος περὶ παιδοκτονίας ἐν τῇ Πολιτείᾳ γίγνεται, καὶ ταύτῃ ἰσχυρίσατο Μοργενστέρνος. Ἀλλὰ Στείγχαρτος⁴⁾ φησὶν ὅτι Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ, πολλῶ ὕστερον γραφέντι, πειράται ἐπὶ τὸ φιланθρωπότερον μεταποιῆσαι τὴν διάνοιαν τῶν ἐν τῇ Πολιτείᾳ γεγραμμένων. Εἴεν ἡμῖν καὶ τοῦτο ἀρκέσει, εἰ Πλάτων πρεσβύτερος γενόμενος ὀρθότερον ἔγνω. Οὐ γὰρ δήπου τοῦτοις κρίνεται ἀνδρὸς ἀρετῇ, οἷς νεώτερος ὢν, πολλῶν ἔτι ἄπειρος, εἶπεν ἢ ἔπραξεν, ἀλλ' οἷς πρεσβύτερος γενόμενος· ἢ γὰρ τῆς διανοίας ὄψις ἄρχεται ὁξὺ βλέπειν, ὅταν ἡ τῶν ὁμμάτων τῆς ἀκμῆς λήγειν ἐπιχειρεῖ⁵⁾. ὁ δὲ βουλόμενός τινα ἀναλλοίωτον εἶναι ταῖς γνώμαις, ἢ θεὸν βούλεται αὐτὸν πεφυκέναι, ὥσπερ τὴν Ἀθηνᾶν, ἅμα τῇ γενέσει τέλειον, τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἀληθοῦς γνωμονικόν, ἢ ἡλίθιον, ἃς παιδιόθεν ἔλαβε δόξας εἰς τὸ γῆρας διασώζοντα. Ἀλλ', οἶμαι, οὐδὲν καινότερον εἴρηται ἐν τῷ Τιμαίῳ, ὃ οὐ προείρηται καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Λέγει γὰρ αὐτοῦ· «καὶ ἐάν τε σφέτερος (τῶν ἀρχόντων) ἔκγονος ὑπόχαλκος ἢ ὑποσίδηρος γένηται, μηδενὶ τρόπῳ κατελεήσουσιν, ἀλλὰ τὴν τῇ φύσει προσήκουσαν τιμὴν ἀποδόντες ὥσουσιν εἰς δημιουργοὺς ἢ

1) Οὕτω μεθερμήνευσεν Μύλλερους.

2) Οὕτω Σλειερμάχερος.

3) Πλ. Τιμ. 49 α.

4) Steinhart «Einleit. in die Uebers. d. Platon's Staates von Müller» S. 688.

5) Πλ. Συμπ. 249 α.

εἰς γεωργούς» ¹⁾). Πότ' οὖν εἰκὸς τὴν ἔξωσιν ποιεῖσθαι τῶν ἄμα τῇ γεννήσει πεφασμένων ἢ ὑπειλημμένων κακῶν, εἰ μὴ ἄμα γεννωμένων; Τούτοις προσθῶμεν καὶ ὅσα ἐν τοῖς Νόμοις περὶ τούτου γέγραπται ²⁾), ὅπου οὔτε περὶ ἀμβλώσεως γίγνεται λόγος, οὔτε περὶ ἀποθέσεως. Καίτοι καὶ ἐνταῦθα οὐ γέγονεν ἐρημία τῶν βουλομένων αἰεὶ τι καινὸν λέγειν.

Τοιαύτη τίς ἐστὶν ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, ὀνόματι καὶ ἔργῳ ἀριστοκρατία, τῶν φύσει καὶ παιδεῖα ἀρίστων κρατούντων. Μέγιστον δὲ αὐτῆς τὸ ἐξεῖναι ἐν αὐτῇ ἐκάστῳ μεταλαμβάνειν τελειότητος καὶ εὐδαιμονίας, ὅπως ἡ φύσις ἀποδίδωσι ³⁾). τοῦτο γὰρ δίκαιον· τὴν δὲ Τύχην καὶ τὴν κακουργίαν αὐτῆς ἐξωρίσθαι, ἥς ἴδιον, σμικρὰ μὲν ἀδικούσης φωρᾶσθαι, τὰ δὲ μέγιστα, μάλιστα λανθάνειν· μερίστη δὲ ἀδικία ἐστὶν ἀνθρώπῳ τό, δυνάμενον φύσει φρόνιμον καὶ σοφὸν γενέσθαι, ἀτυχῆσαι τούτου. Τῆς δὲ τοιαύτης ἀδικίας προϋθυμήθη Πλάτων εἰς δύναμιν προφυλάξαι τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ὅτι δὲ τελέως προὔχωρῃσεν αὐτῷ, οὐδ' ἂν εἰς ἔτι ἀξιώσειεν, ἐπειδὴ τοσαῦτα ἤλεγξεν Ἀριστοτέλης καὶ τῶν νεωτέρων πολλοί. Τοῦτο μέντοι ἔχω ἰσχυρίζεσθαι, ὅτι εἰ μὴ τὴν ἀρίστην Πολιτείαν Πλάτων ἀπέφηνε, τοῦτο γοῦν ἄριστα κατέδειξεν, ἐν τίνι μάλιστα κάμνουσιν αἱ πόλεις, καὶ οἷς μεμέληκεν ἡ μέλει τῆς εὐπραγίας τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε δυνατὸν ἀσφαλῶς διορθοῦν τὰ κακῶς ἔχοντα καὶ πρὸς τὸ αἰεὶ βέλτιον κατευθύνειν.

Καίτοι ἔστιν οἷ, ὁρῶντες ὅτι Πλάτων οὐδὲ γρῶ περὶ τροφῆς καὶ παιδείας τοῦ δημιουργικοῦ γένους λέγει ἐν τῇ Πολιτείᾳ, κακίζουσιν αὐτὸν, ὡς καταφρονήσαντα τοῦ γένους τούτου. Οἱ δὲ τοιοῦτοι οἶονται, ὡς ἔοικε, τότε μάλιστα φροντίζειν τοῦ δήμου, ἐὰν ὡς πλεῖστα γράφωσι καὶ λέγωσι περὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ, παιδεῖαν δὲ ἄνευ λόγου καὶ γράμματος μὴ γνωρίζειν. Οὐχ οὕτω μέντοι καὶ Πλάτων. (ἀκολουθεῖ)

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

1) Πλ. Πολ. Γ', 445 c.

2) Πλ. Νόμ. Ε', 740 d.

3) Πλ. Πολ. Δ', 421 c.

ΚΕΡΑΜΙΩΝ ΛΑΒΑΙ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ
 ἈΝΕΓΡΙΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΝ Τῇ ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ. (*)

Β'.

Κεράμια Κνίδια.

Τῶν κεραμίων τῆς Κνίδου ἡ ἄργιλος εἶνε μᾶλλον ἄδρὰ καὶ πορώδης, χρώματος ἔξωθεν ῥυπαρωτέρου ἐρυθροῦ καὶ ἔνδον μελανίζουσα ἐκ μορίων ἄμμου τῷ πληθῶ μεμιγμένων ἐν εἴδει σποδοῦ· αἱ λαβαὶ πεπλατυσμέναι τὸ σχῆμα, ἐν τῇ κατὰξί παρουσιάζουσι τοῦ κατὰγματος τὴν ἐπιφάνειαν ἀνώμαλον καὶ τραχεῖαν.

Ἐκάστη λαβὴ φέρει ἄνωθεν τύπον ἐπιγραφῆς ἐνίοτε μὲν ἐνός, συνηθέστερον δὲ δύο ὀνομάτων ἀνδρῶν, ἐν εἴδει σφραγίδος τετραπλεύρου ἢ ῥομβοειδοῦς , ἐνίοτε δὲ κυκλοτεροῦς καὶ σπανίως ἐλλειψοειδοῦς ἢ καὶ φύλλῳ κισσοῦ ἔχοντι μίσχον παρεμφορῶς. Ἐν ταῖς ὀλίγαις ἐπιγραφαῖς, ἐν αἷς ἀναγινώσκεται ἐν ὀνόμα μόνον, τοῦτο ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν, σπανιώτατα δὲ κατ' ὀνομαστικὴν, καὶ δηλοῖ, ὡς εἰκάζω, τὸν κεραμέα ὅστις ἐποίησε ἢ οὗτινος ἦτο τὸ ἔργον· οἷον ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. — ΘΕΡΣΑΝΔΡΟΥ. — ΕΥΚΡΑΤΗΣ. — ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΣ· καθ' ὅσον μάλιστα ἀκολουθεῖ πολλάκις καὶ ὁ προσδιορισμὸς ΚΝΙΔΙΟΝ, ἢ τοι κεράμιον Κνίδιον· οὕτως ΑΓΑΘΙΝΟΥ. ΚΝΙΔΙΟΝ. — ΘΕΡΣΑΝΔΡΟΥ. ΚΝΙΔΙΟΝ. — ΕΥΚΡΑΤΗΣ ΚΝΙΔΙΟΝ· ἅπαξ μάλιστα ἀπαντᾷται καὶ ΚΝΙΔΙΟΣ, ἢ τοι ἀμφορεὺς Κνίδιος.

Ἄλλ' ὅτι πάντα τὰ κατὰ γενικὴν ἐκφερόμενα ὀνόματα δὲν σημαίνουσιν ἀνεξαίρετως κεραμεῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης εἰκάζει τις ἀναγινώσκων τὰς ἐπὶ μονάδην εὐρισκομένων λαβῶν ἐπιγραφάς, ἀλλὰ πολλάκις δηλοῦσι τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα τοῦ ἔτους ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ κεραμεία, τοῦτο βεβαιοῦται ἐξ ἀκεραίων Κνιδίων ἀμφορέων, ὧν σώζονται αἱ ἐκατέρωθεν λαβαὶ μετὰ τῶν ἰδίων ἐπιγραφῶν, καὶ τούτων ἡ μὲν ἐπὶ τῆς μιᾶς λαβῆς μνημονεύει τὸν κεραμέα, ἡ δὲ ἄλλη ἐπὶ τῆς ἐτέρας λαβῆς τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα, ἀμφοτέραι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ φέρουσι τὰ ὀνόματα κατὰ γενικὴν. Οὕτως ἐν τῇ μικρᾷ κεραμικῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Αἰγυπτιακοῦ Ἰνστι-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδὲ τὸ προηγούμενον τεῦχος γ'.

τούτου ὑπάρχει ἀλώβητος Κνίδιος ἀμφορεύς, εὔρεθεις κατὰ τὸ ἔτος 1871 ἐν τοῖς χώμασι τῆς πρὸς Νικόπολιν ἢ τοι Ῥάμλε ἀγούσης ὁδοῦ πλήρης ὠν καὶ ἄμμου. Ἐκ τῶν ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος κεραμίων κατατεθειμένων ὠν, ἡλικίας διςχιλίων περίπου ἐτῶν, δὲν σώζονται νῦν εἰ μὴ τὰ κελύφη, κατατεθρυμμένα ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλ' ἔνια ἀκέραια, εἰ καὶ ἔσωθεν ἐκ διατμήσεως κενά, καὶ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τοῦ ἀμφορέως λαβῆς γέγραπται ΔΓΗΣΙΚΛΕΥΣ κατὰ δωρικὴν γενικὴν ἀντὶ Ἀγησικλέος ἀπ' ἀρεστερῶν εἰς τὰ δεξιὰ τῷ ἀναγινώσκοντι, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ΥΟΝΙΑΙΦ ἢ τοι Φιλίνου, τῶν γραμμάτων ἀπὸ δεξιῶν εἰς τὰ ἀριστερά ὀπισθοβαίνοντων, εἰς τρόπον ὥς τε αἱ ἐκατέρωθεν ἐπιγραφαὶ νὰ ἀρχίζωσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ νὰ λήγωσι πρὸς τὸν λαίμῳ τοῦ ἀγγείου. Ὅθεν εἰκάζω ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ Ῥόδια κεράμια, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ μὲν ἐπὶ τὰ ἀριστερά λαβὴ δηλοῖ, ὅτι ὁ ἀμφορεύς ἦτο Ἀγησικλέος ἔργον, ἡ δὲ ἐπὶ τὰ δεξιὰ, ὅτι ἐγένετο ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Φιλίνου· πράγματι ἐν τῇ τοῦ ὁμογενοῦς ἡμῶν ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ κεραμικῇ συλλογῇ ὑπάρχει ἐνεπίγραφος κεραμίου λαβὴ φέρουσα τύπον ΥΝΙΑΙΦ ΗΠΕ ΙΝΚ ἢ τοι «κεράμιον Κνίδιον· ἐπὶ Φιλίνου», καὶ ἐτέρα φέρουσα ΕΠΙ ΦΙΛΙΝΟΥ· ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς ἐπιγραφαῖς διὰ τῆς προθέσεως ΕΠΙ σαφῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἀποδείκνυται ὅτι Φιλῖνος ἦτο ἐπώνυμος ἄρχων.

Καὶ ἐπὶ μὲν ἀκεραίου ἀμφορέως οἷος ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, εὐκόλος εἶναι ἡ διάκρισις τοῦ ὀνόματος τοῦ κεραμέως ἀπὸ τοῦ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μονάδην εὐρισκομένων λαβῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐν καὶ μόνον ἀναγινώσκεται ὄνομα, ἡ διάγνωσις εἶναι λίαν δύσκολος καὶ σχεδὸν ἀδύνατος· οὐχ οὕτως ἐν ἐκείναις ὅπου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος κατὰ γενικὴν προηγεῖται ἡ πρόθεσις ΕΠΙ, ὡς λόγου χάριν ΕΠΙ ΑΝΑΞΑΝΔΡΟΥ. ΚΝΙΔ.— ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΙΑ. ΚΝ.— ΕΠΙ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ. ΚΝΙ.—

Ἐν ἄλλαις ὅμως, ταῖς καὶ πλείσταις, Κνιδίων ἀμφορέων λαβαῖς, αἱ σφραγίδες φέρουσιν ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ἐν ταύτῳ, τοῦ τε ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τοῦ κεραμέως, καὶ ἐπὶ τούτοις τὸν προσδιορισμὸν, ὅτι τὸ κεράμιον εἶναι Κνίδιον· οὕτω: ΔΙΟΚΛΕΥΣ. ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ. ΚΝΙ.— ΕΠΙ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ. ΚΑΙΝΙΑ. ΚΝΙ.—

ΔΙΟΝ. — ΕΠΙ ΕΥΦΡΑΓΟΡΑ. ΜΑΡΩΝΟΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ. — ΕΠΙ
ΕΥΑΝΟΡΟΣ. ΝΙΚΑΣΙΒΟΥΛΟΣ [ἐποίησεν]. — ΕΠΙ ΕΥΚΡΑΤΙΟ-
ΝΟΣ. ΝΙΚΙΑΣ [ἐποίησε, κεράμιον] ΚΝΙΔΙΟΝ. — Σημείωσαι δὲ
ὅτι τοῦ μὲν ἐπωνύμου ἄρχοντος τὸ ὄνομα ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν,
προηγουμένης τῆς ΕΠΙ προθέσεως ἢ καὶ παραλειπομένης, τοῦ δὲ
κεραμέως ἀδιαφόρως, κατὰ γενικὴν δηλοῦσαν οὐ τινος τὸ κερά-
μιον ἦτο ἔργον, ἢ κατ' ὀνομαστικὴν δηλοῦσαν ὅς τις αὐτὸ ἐποίησε.
Τοιαῦται μονάδην εὐρισκόμεναι λαβαί, ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ σφραγίδι
ἀμφοτέρω φέρουσαι τὰ ὀνόματα, ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἄλλη ὁμόζυ-
γος λαβὴ ἔμενεν ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἢ τὸ πολὺ ἴσως ἔφερε μικρά, ἐν
ἣ δύο γράμματα περιέχοντα σημάτια πρόσθετα, ὡς ἐκεῖνα ὧν
μνημόνευσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, λόγον ποιούμενος περὶ κεραμίων
Ῥοδίων.

Ἄλλως δὲ καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων, ἀλλὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν
τούτων τῶν ἐνεπιγράφων λαβῶν, φαίνεται ὅτι ὁ κατ' ἐνιαυτὸν ἐν
Κνίδῳ ἐπώνυμος ἄρχων ἐκαλεῖτο ΔΑΜΙΟΡΓΟΣ. Οὕτω ἐν τῇδε τοῦ
κυρίου ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ συλλογῇ μετὰξὺ ἄλλων ἀπαν-
τᾶται ΕΠΙ ΘΕΥΓΕΝΕΥΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ. Καὶ πάλιν ΕΠΙ ΔΑΜΙΟΡ-
ΓΟΥ ΘΕΥΓΕΝΕΥΣ. ΚΝΙΔΙΟΝ· ἔπειτα ΕΠΙ ΔΑΜΙΟΥΡΓΟΥ ΕΥ-
ΓΕΝΟΥ. ΕΙΡΗΝΙΔΑ. καὶ περαιτέρω ΕΠΙ ΔΑΜΙΟΡΓΟΥ ΠΟΛΥ-
ΧΑΡΜΟΥ. — Δαμιουργοὶ δὲ ἢ τοὶ Δαμιουργοὶ καὶ κοινῶς Δημιουργοὶ
ἐκαλοῦντο καὶ ἐν ἄλλαις δωρικαῖς πόλεσιν οἱ ἀνώτατοι ἄρχον-
τες (Θουκ. Ε, 47. — Livius. xxxviii, 30.)· ἀλλ' ἐν Κνίδῳ τοῦ
Δαμιουργοῦ ἡ λειτουργία ἦτο κατ' ἐνιαυτὸν, ἐν ᾧ τοῦ ἱερέως τοῦ
Ἥλιου τὸ ἀξίωμα ἦτο διὰ βίου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν
καὶ πολλάκις συνέβαινεν ὁ ἱερεὺς διὰ βίου νὰ ᾔηε συγχρόνως καὶ
δαμιουργὸς διὰ δοθέντα ἐνιαυτόν· οὕτως ἀπαντᾶται «Ἐπὶ Αὐρ.
Κέλσου ἱερέως διὰ βίου.» καὶ ἀλλαχοῦ «Μάρ. Αὐρ. Εὐδόξου (δίας),
ἱερέως διὰ βίου τοῦ μεγίστου καὶ ἐνφανεστάτου θεοῦ Ἥλιου, καὶ
δαμιουργοῦ». (Corp. Inscript. Graec. 2653.).

Ὅτι ἀποβλέπει τὴν διάλεκτον τῶν Κνιδίων ἐπιγραφῶν, αὕτη
εἶναι ἡ αὐτὴ ὡς τῶν Ῥοδίων ἢ τοὶ δωρικῇ, καθ' ἣν τὸ Η τρέπεται
εἰς Α, καὶ τὸ Ο εἰς Υ, οἷον Ἐπὶ Δαμιουργοῦ Θευγένεως ἀντὶ «ἐπὶ
δημιουργοῦ Θεογένεως». Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὰ γράμματα φέρουσιν

ἐπὶ τὸ πλεῖστον χαρακτῆρας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς μεταξὺ Οὐε-
σπασιανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου (69 μέχρι 180 μ. Χρ.), ὅτε τὰ
Ε, C καὶ Ω ἐγράφοντο μνηοειδῶς, ἀλλὰ δὲν λείπουν καὶ πολλὰ
ἄλλαι ἐπιγραφαὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, εἰ καὶ ὀλιγώτεραι
παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκείνας.

Ἐν ταῖς τετραπλεύροις σφραγῖσιν αἱ ἐπιγραφαὶ σπανίως πλη-
ροῦσι δύο στίχους, ἐπὶ τὸ πλεῖστον τρεῖς, ἐνίοτε δὲ καὶ τέσσαρας
ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ καὶ ὀπισθοβατικῶς ἐκ δεξιῶν ἐπὶ
τὰ εὐώνυμα, καὶ φέρουσιν ἀντὶ ἐπισήμου μεταξὺ τῶν δύο στίχων
ἢ ἐν τέλει τοῦ κατωτάτου διαφόρους γλυφάς, διώτην, βότρυν,
στάχυν, μέλισσαν, ἄγκυραν, ἀκροστόλιον, πηδάλιον, βούκρανον,
σφῦραν, καὶ τὰ ὅμοια· ἐνίοτε ὅμως δὲν φέρουσι τοιοῦτο σημεῖον
οὐδέν. Ἐν ταῖς ῥομβοειδέσι σφραγῖσιν οἱ στίχοι ἀκολουθοῦσι πα-
ραλλήλως τὰς τέσσαρας τοῦ ῥόμβου πλευράς, καὶ τὸ ἐπίσημον
κεῖται ἐν τῷ μέσῳ. Αἱ κυκλοτερεῖς περιέχουσι τὴν ἐπιγραφὴν γε-
γραμμένην ἐλικοειδῶς, ἀρχίζουσιν ἀπὸ τῆς περιφερείας καὶ λή-
γουσιν πρὸς τὸ κέντρον, σπανίως μετὰ ἐπισήμου ἐν τῷ κέντρῳ,
ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἄνευ τοιούτου τινός. Αἱ ὀλίγαι ἐλλειψοειδεῖς
σφραγίδες ἀκολουθοῦσι τὸν τύπον τῶν τετραπλεύρων, αἱ δὲ φύλ-
λω κισσοῦ παρεμφερεῖς φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν παραλλήλως τῇ
περιφερείᾳ καὶ τὸ ἐπίσημον ἐν τῷ μέσῳ.

Τύποι καὶ σφραγίδες

Κριδίῳν κεραμέων καὶ δημιουργῶν.

1. Ἀγαθίνου. Κνίδιον.
2. Ἀγαθοβούλου. Ἐπὶ Ἀριστάκου.
- » Ἀγαθοβούλου. Ἐπὶ Ἀριστάρχου.
3. Ἀγάθων. Μοσχίονος.
4. Ἀγησικλεῦς. υονιλιΦ. (ἐν ἑκατέρᾳ λαβῇ ἀκεραίου
ἀμφορέως Κνιδίου, ὡς εὔρηται ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ Αἰγυπτιακοῦ Ἰνστιτούτου.)
5. Ἀθαλλίνου. Ἐπὶ Νικασιδούλου.
6. Ἀθηναίου. (μέλισσα).
7. Ἀθηνόδотου (ἐλικοειδῶς).

8. Ἀλκίφρων. Ἀντιόχου. ☐
9. Ἀμύντα. Κνίδιον. ☐ (διώτη).
 » Ἐπὶ Ἀμύντα. Ἀγαθοδώρα. Κνίδι. ☐ (ἐλικοσιδῶς).
 » Ἐπὶ Ἀμύντα. Ἀρχαγόρα. Κνί. ☐
10. Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Ἀνακταγόρα. Κνίδιον. ☐
 » Ἐπὶ Ἀναξάνδρου. Κνίδι. ☐ (κορύνη).
11. Ἐπὶ Ἀπολλωνίδα. Ἀπολλωνίου. Κνιδ. (ἄγκυρα?).
 » Ἐπὶ Ἀπολλωνίδα. Ἀρίεττωνος. Κνίδ. ☐ (ἄγκυρα).
12. Ἀπολλωνίου. Κνί. ☐ (διώτη).
 » Ἀπολλωνίου. ☐ (ἐλικοσιδῶς).
 » Ἐπὶ Ἀπολλωνίου. Κνίδιον. ☐ (ἀκροστόλιον).
13. Ἐπὶ Ἀριετάρχου. Κλινία. Κνίδιος. ☐ (σφῦρα).
14. Ἐπὶ Ἀριστία. Κν. ☐ (ἐλικοσιδῶς).
15. Ἀριστιάδα. Ἀρτάμωνος. ☐
16. Ἀριστοκλεῦς. Κνίδιον. ☐ (βούκρανον).
 » Κνίδιον. Ἀριστοκλεῦς. ☐ (βούκρανον).
 » Ἐπὶ Ἀριστοκλεῦς. Ἀπολλωνίου. ☐ (βούκρανον).
 » Ἐπὶ Ἀριστοκλεῦς. Ἑρμογένου. ☐ (ἀνθηρήνη).
17. Ἐπὶ Ἀριστοπόλιος. Θεοδοσίου. Κνίδι. ☐ (ἄγκυρα).
18. Ἀριστοτέλους. Ἀρμοκράτους. Κνίδιον. ☐
19. Ἐπὶ Ἀρχαγόρα. Ἀλκαίου. Κνίδι. ☐
20. Ἐπὶ Ἀσκληπιοδώρου. Ἀναξάνδρου. Κνίδιον. ☐
 » Ἐπὶ Ἀσκληπιοδώρου. Θεουφείδους. Κνίδιον. ☐ (βότρυς).
21. Βιότας. Φανίας. ☐ (διώτη).
22. υοκσιοΒ. ☐
23. Βουλάρχου. Κνιδίων. ☐ (διώτη).
24. νοιδινΚ. υοχραππΙ' ευνΓ ιπε'. ☐ (βούκρανον).
25. Δαιδάλου. Ἀξιοῦ. Κνιδίων. ☐
26. Δαμοκρίτου. Κρατίδα. ☐ (βούκρανον).
27. Ἐπὶ Διογένους. Δαμόκλου. Κνί. ☐ (κορύνη).
 » Ἐπὶ Διογένους. Κλέων. Κνίδιον. ☐ (κηρύκειον).
28. Ἐπὶ Διοδότου. ☐
29. Διοκλεῦς. ☐ (κλάδος φοίνικος).
 » Διοκλεῦς. Μενεστράτου. Κνί. (σκηπτρον).

29. Ἐπὶ Διοκλεῦς. Μενεστράτου. Κνί. (σκῆπτρον).
 » Ἐπὶ Διοκλεῦς. Ἀγαθίνου. Κνίδιον.
30. Ἐπὶ Διονυσίου. Μοσχου. Κνίδιον.
 » Ἐπὶ Διονυσίου. Νικίππου. Κνίδιον.
 » Ἐπὶ Διονυσίου. Τιμοθείου. Κνίδιον.
31. Δουλάρχου. Μονᾶς.
32. ροτνοκαρδ.
 » Δράκοντος. Κνίδιον.
 » Ἐπὶ Δράκοντος. Κνί.
 » Ἐπὶ Δράκοντος. Κλινία. Κνίδιον. (ἄκροστόλιον).
 » Ἐπὶ Δράκοντος. Νικία. Κνίδιον. (ἄκροστόλιον).
33. Ἐπὶ Ἐπιχάρμου. . . . . Κνίδιον.
34. Ἐπὶ Ἑρμοδώρου. Ἀγαθίνου. Κνί.
35. Ἐπὶ Ἑρμοκρίτου. Ἀγθέινου. Κνίδιον.
36. Ἐπὶ Ἑρμοφάντου. Εὐβούλου. Κνίδιον. (ἄκροστόλιον).
37. Ἐπὶ Εὐάνορος. Νικασίβουλος.
 » Ἐπὶ Εὐάνορος. Ἱππολόχου. Κνίδιον.
 » Ἐπὶ Εὐάνορος. Εὐκλείδα. Κνίδιον. (στάχυς).
38. Ἐπὶ Δαμιουργοῦ Εὐγένου. Εἰρηνίδα.
39. Ἐπὶ Εὐκλείδα. Κνίδιον. (στάχυς).
40. Ἐπὶ Εὐκράτεως. Ἀπολλωνίου. Κνίδιον. (διώτη).
 » Ἐπὶ Εὐκράτεως. Θεουφείδους.
 » Ἐπὶ Εὐκράτεως. Νικασιδούλου.
 » ιδινΚ. ζηταρχυΕ.
41. Ἐπὶ Εὐκρατίονος. Νικίας. Κνίδιον. (σφύρα).
42. Ἐπὶ Εὐροκλεῦς. Νικέας. Κνίδι. (ἄκροστόλιον).
43. Ἐπὶ Εὐφραγόρα. Ἀριστάνδρου. Κνίδ. (πηδάλιον).
 » Ἐπὶ Εὐφραγόρα. Μάρωνος. Κνίδιον. (διώτη).
 » Ἐπὶ Δαμιουργοῦ Εὐφραγόρα. Σωτίονος. Κνίδιον. (κηρύκειον).
44. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Ἀπολλώνιος. Κνί.
45. Εὐφροσύνου. Κνίδιον
46. Θερσάνδρου. (κλάδος φοίνικος).
 » Θερσάνδρου. Κνίδιον.
47. Ἐπὶ Δαμιουργοῦ Θευγένους. Κνίδιον. ()

47. Ἐπὶ Θευγένεως. Κνίδιον. (μέλισσα).
48. Θευδωρίδα. (διώτη).
- » Ἐπὶ Θευδωρίδα. Διοκλεῦς. Κνίδιον.
49. Θευκλεῦς. Ἐπὶ Εὐκράτεως. Κνίδιον. (διώτη).
- » Θευκλεῦς. Ἐπὶ Εὐφράνορος. Κνί. (διώτη).
50. Ἐπὶ Θηγοκράτους. Ἀπολλωνίου. Κνίδι.
- » Ἐπὶ Θηγοκράτους. Ἀπολλωνίου. Κνίδ. (μέλισσα).
51. Κνίδ. Ἰμα. (ἀκροστόλιον).
52. Ἐπὶ Ἱποπολόχου. Δράκοντος. Κνιδίου. (ἐλικοειδῶς).
53. Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Καλλεοδότου. Διονυσίου. Κνίδιον.
54. Καλλιδάμα. Ἀγαθίνου. Κνίδιον. (μέλισσα).
- » Ἐπὶ Καλλιδάμα. Ἀναξάνδρου. Κνίδιον. (κορύνη).
- » Καλλιδάμα. Μένητος. Κνίδιον.
- » Ἐπὶ Καλλιδάμα. Ξάνθου. Κνί. (ἀκροστόλιον).
55. Ἐπὶ Κλευκράτους. Κνιδίων. (ἐλικοειδῶς, ἐν τῷ μέσῳ τρίαينا).
56. Ἐπὶ Κλευμβρότου. Κνίδιον. (κηρύκειον).
- » Ἐπὶ Κλευμβρότου. Ἀναξάνδρου. Κνίδιον. (κορύνη).
- » Κλευμβρότου. Ἀπολλωνίου. Κνίδι. (διώτη).
- » Ἐπὶ Κλευμβρότου. Ἀπολλωνίου. Κνί. (μέλισσα).
- » Κλευμβρότου. Μενεσθέως.
57. Κουδρόπολις. Εὐτύχιος.
58. Κνίδιον. Κρατίδα. Μάρωνος.
- » Κρατίδα. Πολύαινος. (βούκρανον). Stoddart ἐσφαλμένως ἀνέγνωσε Τ. ΑΙΝΟC καὶ ἀπέδωκε τῇ πόλει Αἴνῳ· ὁ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Calvert τὸ βούκρανον ἐξέλαβε γλαῦκα, καὶ ἀνέγνωσε «Κρατίδα Αἴνος.»
59. Κνίδ. Μαρων. Ἐπὶ Ἀγία. (ἄγκυρα).
60. Ἐπὶ Μενεκράτους. Κνίδι. Ἀγαθίνου. (ἀστήρ).
- » Ἐπὶ Μενεκράτους. Κν. Ἀθαλλίνου. (ἀστήρ).
- » Ἐπὶ Μενεκράτους. Ἀναξάνδρου. Κνίδι. (κορύνη).
- » Ἐπὶ Μενεκράτους. Διονυσίου. Κνίδιον.
- » Ἐπὶ Μενεκράτους. Ἐπιφάνιος. Κνίδιον. (ἀστήρ).
- » Ἐπὶ Μενεκράτους. Ξάνθου. Κνίδιον. (ἀκροστόλιον).

60. Κνίδιον. Ἐπὶ Μενεκράτεως. Cωτίωνος.
61. Μενεστράτεως.
62. Μενέστρατος.
63. Ἐπὶ Μενίππου. Ἡνιόχου. Κνίδιον.
64. Μόσχου.
65. Ἐπὶ Νικίδα. Ἀγαθίνου. (ἀστήρ).
» Ἐπὶ Νικίδα. Ἀθηναίου. Κνίδιον. (βότρυς).
66. Ἐπὶ Νικίππου. Διοσθένης. Κνίδιον.
67. Ἐπὶ Νικομάχου. Θεουκλεῦς. Κνί.
68. Ξάνθου. Κνίδιον. (ἀκροστόλιον).
69. Ἐπὶ Πειθιάδα. Ἀξιοῦ. (ἐν τῷ κέντρῳ ἢ τοι Κνίδ.)
70. Πολιούχου. Ἀστραγάλου. (βούκρανον).
71. Πολυαράτου. Πausανία.
72. Ἐπὶ Δαμιοργοῦ Πολυχάρχου.
73. Ἐπὶ Πτολεμαίου. Ἀσκλαπιάδα. (διώτη).
74. Ἐπὶ Τιμακλεῦς. Νικασιβούλου. (ἄγκυρα).
75. Ἐπὶ Τιμοκλέωνος.
76. Ἐπὶ Τιμοκράτεως. Κνίδιον. (ἄγκυρα).
77. Τιμοζένου. Κνίδιον.
78. γελετοτσιρ. υλουοβμαλιφ. (τρίαινα).
79. υονιλιφ.
- » υνιλιφ ιπε. ινΚ.
- » Ἐπὶ Φιλίννο [ἀντὶ Φιλίνου]. (μεταξὺ τεσσάρων ἀκρογωνιαίων ἀστέρων).
80. Φιλίππου. Ἀριστοκράτεως.
- » Ἐπὶ Φιλίππου. Διονυσίου. Κνίδιον.
81. Ἐπὶ Φιλομβροτίδα. Ἀγθέινου. Κνίδι.
82. Κνίδιον. Χρυσίππου. (κεφαλὴ λέοντος).
» Ἐπὶ Χρυσίππου. Ἀριστοκλεῦς. Κνίδιον. (κηρύκειον).
» Ἐπὶ Χρυσίππου. Μένητος. Κνίδι.

Γ'.

ΚΕΡΑΜΙΑ ΘΑΣΙΑ.

Τῶν ἐκ Θάσου κεραμίων αἱ ἐνεπίγραφοι λαβαί, σπανιώτεραι ὄνσαι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ οὐχὶ πολυπληθεῖς ὥς ἐν Ἑλλάδι, περὶ

τὸν Εὐξείνον Πόντον καὶ ἀλλαχοῦ, ἔχουσιν ἄργιλον καθαρωτέραν τῆς τῶν Κνιδίων, ἀλλ' ἤττον συμπαγῆ, πολυάριθμα στυλπνὰ ψηγμάτια περικλείουσιν, καὶ βαθυτέρας χροιοῦς τῶν Ῥοδίων. Οἱ τύποι τῶν σφραγίδων εἶναι τετράπλευροι ἀνεξαίρετως, καὶ φέρουσιν ἐπιγραφὴν εἰς δύο στίχους, ὧν ὁ μὲν ἀναφέρει ἀπαιτήτως τὸ ἐθνικὸν ΘΑΣΙΩΝ, ὁ δὲ ἕτερος μονῆρες ὄνομα ἀνδρὸς, μεταξὺ δὲ τούτων ἐν τῷ μέσῳ ἀναφαίνονται ἔκτυπα ἐπίσημα διάφορα καὶ ποικίλα, οἷον κέρας Ἀμαλθείας, ἀκροστόλιον, δελφίν, σφῦρα, Ἡρακλῆς τοξότης, κεφαλὴ κριοῦ, λάγηνος, λύρα, χελώνη καὶ τὰ ὅμοια.

Τὰ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μονήρη ὀνόματα εἶνε ἄδηλον ἂν ἐμφαίνωσιν ἄρχοντα ἢ κεραμέα. Οἱ πρὸ ἐμοῦ Stoddart ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Perrot ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τούτοις ἀκολουθοῦντες πολλοὶ ἄλλοι, προκατειλημμένοι ἐκ τῶν Ῥοδίων καὶ Κνιδίων κεραμικῶν ἐπιγραφῶν, ἃς ἀνεξαίρετως ἐνόμιζον ἀρχόντων ὀνόματα καὶ οὐδέποτε κεραμέων, ὑπελάμβανον καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν Θασίων ἀμφορέων μνημονευμένους ὡς ἄρχοντας ἐπωνύμους· ἐν τούτῳ δὲ πιθανὸν νὰ εἶχον δίκαιον, καθ' ὅσον τὸ μὲν τοῦ ἀνδρὸς ὄνομα ἐκφέρεται ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατ' ὀνομαστικὴν, ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ γενικὴν, ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν ἀείποτε κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν, ὡς λόγου χάριν ΘΑΣΙΩΝ ΑΡΙΣΤΟΜΕΛΑΣ.— ΘΑΣΙΩΝ ΤΙΜΟΚΛΗΣ.— ΔΕΙΝΩΠΑ ΘΑΣΙΩΝ.— ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΘΑΣΙΩΝ.— καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὡς νὰ ὑπονοῇται τρόπον τινὰ ἄρχων ἢ ἄρχοντος· ἐκ τοῦ ἄλλου ὅμως οὐδὲ μία μέχρι τοῦ νῦν εὗρεθῇ κεραμικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Θάσου προσθέτουσα κλησιν οἷαν δὴ ποτε τοιοῦτου τινὸς ἄρχοντος ἐπωνύμου ἱερέως, φέρ' εἰπεῖν, ὡς τῶν Ῥοδίων, δαμιουργοῦ ὡς τῶν Κνιδίων, ἢ ἀστυνόμου ὡς τῶν παρὰ τὸν Εὐξείνον Πόντον Σινωπίων, Ποσειδωνίων καὶ Ἡρακλειωτῶν τῇ ὑποθέσει μάλιστα ταύτῃ ἀπ' εὐθείας ἀντιφέρεται Θασίου κεραμίου σφραγίς, περιγραφομένη παρ' αὐτοῦ τοῦ προμνησθέντος G. Perrot (*Revue archéologique* 1861. III Vol. p. 288—289.), ἐν ᾗ ἄνωθεν τοῦ Ἡρακλέα τοξότην παριστάνοντος ἐπισήμου ἐπιγράφεται ΠΥΛΛΑΔΕ...ΚΕΡΑΜΑΡ... ὃ ἀδιστάκτως δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τις Πυλάδου κεραμίων ἐργοστηριάρχου· ἐν δὲ

ταῖς κεραμικαῖς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπιγραφαῖς πολλάκις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως ῥητῶς, καὶ παρὰ τοῦτο ἐπίσης τὸ τοῦ ἄρχοντος, οἷον «Καλλισθένου κεραμέως, Ἡρακλείδα ἀστυνόμου», καὶ «Ἀστυνομοῦντος Δελφινίου τοῦ Καλλίου, Βάκχιος Διοδώρου ἐπόησε». (Stephani, Compte rendu ect. 1860).

Ταῖς τελευταίαις ταύταις τοῦ Πόντου ἐπιγραφαῖς ἐὰν παραβάλλῃ τις καὶ τὴν παρὰ Stoddart ἀναφερομένην, καὶ ἐν Ὀλβίᾳ τῇ ἐπὶ τῷ Βορυσθένει εὑρεθεῖσαν ἐπὶ κεράμου ἐπιγραφὴν «Ἀστυνόμου Πόσιος τοῦ Ἀστού, Μιλτιάδης [ἐποίησε]», εὐλόγως θέλει μὲ δικαιώσει εἰκάζοντα, ὅτι καὶ ἐν ταῖς τῶν Ῥοδίων καὶ Κνιδίων κεραμίων ἐπιγραφαῖς τὸ μὲν ἐκ τῶν ὀνομάτων σημαίνει τὸν ἐπώνυμον ἄρχοντα, τὸ δὲ τὸν κεραμέα, ἐν δὲ ταῖς τῶν Θασίων μόνον τὸν κεραμέα.

Ἡ ἐπὶ τῶν Θασίων κεραμίων γραφὴ φέρει χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς τελευταίας Μακεδονικῆς ἐποχῆς, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Μακεδονικοῦ πολέμου (ἐν ἔτει 196 πρ. Χρ.), καὶ τῆς τῶν πρώτων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι Νέρωνος (54 μέχρι 68 μ. Χρ.), ὅτε τὸ μὲν C ἐγράφετο μνησθεῖς, ἀλλὰ τὸ E ἐφύλαττεν ἔτι τὸ εὐθύγραμμον αὐτοῦ σχῆμα, καὶ τὸ Ω ἐγράφετο ἀκόμη τοξευθεῖς.

Ἐν ἐπιμέτρῳ σημειωτέον, ὅτι τὰ Θάσια κεράμια ἦσαν ἐπὶ τὸ πολὺ οἶνηρά, τοῦ οἴνου τῆς Θάσου ὄντος ἐπ' ἴσης περιζητήτου ὡς τοῦ τῆς Χίου καὶ Λέσβου, ὡς περὶ τούτου ἀναφέρουσιν Ἐπίλυκος, Ἀλεξίς καὶ Εὐβουλος παρ' Ἀθηναίῳ (Δειπνοσ. Α', 51.) ἀλλὰ παρὰ τὸν οἶνον, καὶ ἔλαιον ἐκ τῆς Θάσου ἐξήγετο οὐκ ὀλίγον, μέλι, τυρὸς καὶ διάφορα ἀλμυρὰ, πάντα ἐν κεραμίσις.

Θασίων κεραμίων τύποι.

1. Θασίων. . . . (κεφαλὴ κριοῦ).
2. Θασίων. Αἰσχρίων. (πῖθος).
3. Ἀνακρέων. Θασίων. (κέρας Ἀμαλθείας).
4. Θασίων. Ἀνδρίων. (τόξον).
5. Θασίων. Ἀντιάναξ. (λύρα).
6. Θασί[ων]. Ἀρέτων. (κέρας Ἀμαλθείας).

7. Θασίων. Ἀριστοκλῆς. ☐ (κέρας Ἀμαλθείας).
8. Θασίων. Ἀριστομέδας. ☐ (Ἡρακλῆς τοξότης).
9. νωισαΘ. ζονοτσιρΑ. ☐ (δελφίν).
10. Θασίων. Αὐξίνιος. ☐ (σφῦρα).
11. Δεινώπα. Θασίων. ☐ (πῖλος Διοσκούρου ἄστεροφόρος).
12. Θασίων. Διοφάνης. ☐ (πάγουρος).
13. σοιλωθόδΗ. Θασίων. ☐ (δελφίν).
14. Θασίων. Κρατῖνος. ☐ (δελφίν).
15. Θασίων. Λάκρος. ☐ (κέρας Ἀμαλθείας).
16. Θασίων. Ναύπλιος. ☐ (ἀκροστόλιον).
17. Νικοδήμου. Θασίων. ☐ (διώτη).
18. Θασίων. Παίστρατος. ☐ (λάγηνος).
19. ρολιφμαΠ. νωισαΘ. ☐ (χελώνη).
20. Πολυτίμου. Θασίων. ☐ (ἀρυτήρ, *simpulum*).
21. Σάτυρος. Θασίων. ☐ (θύρσος).
22. Θασίων. Τιμοκλῆς. ☐ (προσωπεῖον).
23. Θασίων. Φείδων. ☐ (κέρας Ἀμαλθείας).
24. Φιλίεκος. Θασίων. ☐ (κέρας Ἀμαλθείας).

Δ'.

Ἄλλων προελεύσεων κεράμια σπάνια.

Ἐν τῇ κεραμικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ συλλογῇ εὐρίσκονται καὶ μονῆρεις τινὲς λαβαὶ κεραμίων ἐκ διαφόρων Ἑλληνικῶν νήσων ἢ παραλίων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Φοινίκης μετ' ἐπιγραφῶν μνημονευουσῶν ἀπλῶς τὴν προέλευσιν, ἢ μόνον τὸν κεραμέα, σπανίως δὲ ἀμφοτέρω, ἐπὶ τὸ πολὺ ἄνευ ὀνόματος ἀρχοντος ἐπωνύμου.

α) ΠΑΡΟΥ. Τῶν ἐκ Πάρου κεραμίων ἡ ἄργιλος εἶνε μᾶλλον ἐρυθρά, τῇ τῶν Θασίων προσομοιάζουσα, μετὰ ψηγματίων στιλπνῶν, καὶ αἱ λαβαὶ αὐταὶ Θάσιον φέρουσι σχῆμα·

1. ☐ NOIPAP

2. ☐ ΠΑΡΙΟΝ

3. ☐ ΠΑΡΙΩΝ

ἢ τοι κεράμιον Πάριον, κέραμος Παρίων.

β') ΝΑΞΟΥ. Ἐκ τῆς νήσου ταύτης ἐνὸς μόνου τύπου ἀπατῶνται ἐνεπίγραφοι λαβαί, ἀναφέρουσαι, ὡς καὶ αἱ πρὸ τούτων μνημονευθεῖσαι τῆς Πάρου, ἀπλῶς τὴν προέλευσιν ΝΑΞΙΟΝ ἢ τοὶ κεράμιον Νάξιον.

γ') ΧΙΟΥ (?). Αἱ ἀκόλουθοι ἐνεπίγραφοι λαβαὶ ἀργίλου λεπτῆς καὶ χροιάς τῆς τῶν Ῥοδίων ὁμοίας, εἶνε καὶ τῶν Ῥοδίων κεραμίων κομψότεραι, λεπτοφυεῖς καὶ κυλινδρικώτεραι, φέρουσι δὲ τύπους τετραπλεύρους καὶ μικρογραφικοὺς, περιέχοντας μονήρη ὀνόματα κεραμέων κατὰ γενικὴν. Ὁ Stoddart, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχεν εὑρεῖν τὰ ὅμοια καὶ κατέγραψεν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ συλλογῇ, ἐδίσταζεν ἂν ἔπρεπε νὰ τὰ ἀποδώσῃ εἰς Σμύρνην ἢ εἰς Χίον, καθ' ὅτι καὶ ἐν ἑκατέρᾳ τῶν πόλεων τούτων ὑπῆρξαν ἄρχοντες φέροντες τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνόματα, ἐκεῖνος δὲ ἄρχοντας ἐξελάμβανε πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὰ διάφορα ἐπὶ τῶν ἐνεπιγράφων κεραμίων ἀναγινωσκόμενα ὀνόματα. Ἐγὼ δὲ, κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐπὶ τῶν Ῥοδίων, Κνιδίων καὶ Θασίων κεραμίων ἀπαντωμένων μονάδην ὀνομάτων, ἀναγνωρίζω αὐτὰ ὡς κεραμέων ὀνόματα, καὶ διὰ τὴν γνωστὴν ἐκ Χίου ἐν οἰνηροῖς κεραμίοις, τοῖς λεγομένοις κάδοις, μεγάλῃν χιακοῦ οἴνου τὸ πάλαι ἐξαγωγὴν εἰκάζω, ὅτι αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαὶ πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι τῇ πόλει καὶ νήσῳ Χίῳ. α' Ἀλλὰ κά-

1. ΗΓΗCΙΟΥ   2. ΙΚΕCΙΟΥ   3. ΛΥCΙΟΥ

δοῖς Χίου με κατὰβρεχε». . . (Ἡδύλος ἐπιγράμμασι, παρ' Ἀθηναίῳ Δειπνῶσ. ΙΑ', 45.)

δ') ΚΥΖΙΚΟΥ. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐνὸς μόνον τύπου εὐρίσκονται κεραμίων λαβαί, φέρουσαι κυκλοτερῆ σφραγίδα ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ κηρύκειον ἀντὶ ἐπισήμου, καὶ γύρωθεν τὴν ἐπιγραφὴν ΙΑΣΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΙΠΠΟΥ. ΚΥΖΙΚΗ[ΝΩΝ]. Τὴν Κύζικον ἐπὶ τοῦ τρίτου Μιθριδατικοῦ πολέμου κηρυχθεῖσαν ὑπὲρ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὑπομείνας καρτερικῶς στενὴν παρὰ τοῦ Μιθριδάτου πολιορκίαν (73 πρ. Χρ.) οἱ Ῥωμαῖοι ὑπὸ τὸν Λούκουλλον ἐπικουρήσαντες διέσωσαν, καὶ πόλιν ἐλευθέραν ἀποκατέστησαν (libera civitas), ἥς προΐσταντο δύο καθ' ἕκαστον ἔτος ἐκλεγόμενοι ἄρχοντες, ὡς

οὗ *duumviri* ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἀποικίαις, καὶ ὧν τὰ ὀνόματα ἀνεγράφοντο ὡς μέτρον χρόνου ἐπὶ τῶν μνημείων.

ε) ΚΟΛΟΦΩΝΟΣ. Καὶ ἐκ ταύτης τῆς πόλεως ἐνὸς μόνου τύπου εὐρίσκονται ἐνεπίγραφοι κεραμίων λαβαί, ταῖς τῶν Ῥοδίων προσομοιάζουσαι τὸ σχῆμα καὶ τὸν πηλόν, φέρουσαι ἐπιγραφὴν μνημονεύουσαν τὴν προέλευσιν καὶ τὸν κεραμέα ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΝ. ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ. , ἥτοι «κεράμιον Κολοφώνιον, ἔργον Ἀπολλωνίου.»

ς') ΚΡΗΤΗΣ. Ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ πόλεων μόνης τῆς Ἱεραπύτνης εὐρίσκονται κεράμια ἐνεπίγραφα, φέροντα τύπον τετράπλευρον, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν ΣΩΣΟΣ ΙΑΡΑΠΥΤΝΙ. ἥτοι «Σῶσος Ἱεραπυτνίων»· ἄδηλον δὲ ἂν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς σημαίνει ἄρχοντα ἐπώνυμον, ἥτοι πρωτόκοσμον, ὡς οὗτος ἐν ταῖς Κρητικαῖς πόλεσιν ἐκαλεῖτο, ἢ ἀπλῶς κεραμέα. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐκ Κρήτης ἐκτὸς οἴνου ἐγίνετο εἰς Αἴγυπτον καὶ μεγάλη ἐλαίου εἰσαγωγή, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἱ δὲ τὸ ἔλαιον περιέχοντες ἀμφορεῖς ἦσαν ἐκ τῶν μεγαλειτέρων, ὡς ἐκ τοῦ πάχους τῶν σωζομένων λαβῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν.

ζ') ΤΗΣ ΕΝ Τῷ ΠΟΝΤῳ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ. Αἱ περίξ τοῦ Πόντου τῶν Μιλησίων καὶ Μεγαρέων ἀποικίαι Ὀλβία ἢ Βορυσθενίς, Χερσόνησος, Παντικάπαιον, Σινώπη, Τευθρανία ἢ καὶ Θύμαινα, καὶ Ἡράκλεια, ἔχουσαι ἴδια κεραμεῖα πρὸς κατασκευὴν κεράμων καὶ πλίνθων ὀπτῶν, ἐπέθετον αὐταῖς τύπους σφραγίδων φερουσῶν τὸ ὄνομα τοῦ κατ' ἐνιαυτὸν ἐν ἐκάστη τῶν πόλεων τούτων ἀστυνόμου, καὶ τὸ αὐτὸ ἔπραττον καὶ ἐπὶ τῶν κεραμίων, σταμνίων, βίκων καὶ ἀμφορέων, ἐν οἷς ἐξήγαγον ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέλι, ταρίχη, καὶ ἄλλα διάφορα ἀλμυρὰ (πρβλ. Πολύβ. Δ', 38.). Ἐκ τούτων πολλὰ εἰσήγοντο εἰς Ἀλεξάνδρειαν Ποντικὰ ταρίχων κεράμια (Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κθ'), καὶ αἱ μέχρι τοῦ νῦν ἀνευρεθεῖσαι τοιούτων ἀμφορέων λαβαὶ ἀνήκουσι τῇ ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείᾳ, καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν χρόνων ἐνὸς καὶ μόνου ἄρχοντος τοῦ καλουμένου ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ, ὅστις δὲν ἦτο πλέον ὁ ἐξ ἀρχῆς καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ἐκλεγόμενος ἀστυνόμος, ἀλλὰ δύναστος, ἄρχων διὰ βίου, τοῦ ὁποίου αἱ σφραγίδες ἐκ-

τὸς τοῦ ὀνόματος ἔφερον καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἔτους τῆς ἐξουσίας.

Τοιαύτην κατάλυσιν τῆς τῶν Ἑρακλειωτῶν ἐλευθερίας καὶ ἐπιβολὴν τυραννίδος ἀναφέρει Διόδωρος (ΙΕ', 84.) κατὰ τὴν ἑκατοστὴν τετάρτην Ὀλυμπιάδα (364. πρ. Χρ.) καὶ ἐξῆς, τὴν ὑπὸ Κλεάρχου, ὅστις τυραννέυσας τῶν Ἑρακλειωτῶν ἐπιφανῶς ἤρξεν ἔτη δώδεκα· ἔπειτα τὸν Διονύσιον τύραννον ἄρξαντα ἔτη τριάκοντα δύο, καὶ τελευτήσαντα τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς ἑκατοστῆς καὶ δεκάτης ὀγδόης Ὀλυμπιάδος (306 πρ. Χρ.), καὶ μετὰ τοῦτον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ὁξάθραν καὶ Κλέαρχον, ἄρξαντας ἔτη ἑπτακαίδεκα (Διόδ. Κ', 77.), Πτολεμαίου τοῦ Λάγου βασιλεύοντος ἐν Αἰγύπτῳ. Ὅθεν ὁ ἐν ταῖς ἐξ Ἑρακλείας ἐνεπιγράφοις λαβαῖς Δαμοκράτης φαίνεται ὅτι ἐτυράννευσεν ὑστερώτερον ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων Πτολεμαίων.

1. ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ ἔτους τρίτου.
Γ'
2. ΔΑΜΟΚΡΑΤΟΥ ἔτους τετάρτου.
Δ'
3. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ ἔτους τετάρτου.
Δ'
4. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ ἔτους πέμπτου.
Ε'
5. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ ἔτους εἰκοστοῦ τρίτου.
ΚΓ'

Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ τοῦ δυνάστου Δαμοκράτου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὐρισκόμεναι σφραγίδες ἐπὶ λαβῶν ἀμφορέων, αἱ δὲ ἐν Ὀλβίᾳ τῇ ἐπὶ τῷ Βορυσθένει εὐρεθεῖσαι κεράμων σφραγίδες ἐξ Ἑρακλείας φέρουσιν ὄνομα ἀστυνόμου, οἷα ἡ ὑπὸ Stoddart ἀναφερομένη «Χαβρία ἀστυνόμου Ἑρακλειωτῶν.»

η') ΤΥΡΟΥ ΤΗΣ ΦΟΙΝΙΚΗΣ. Ἡ Τύρος, Ζοῦρ καὶ Σοῦρ ἐν γλώσσῃ Φοινικίᾳ, ἥτοι Σῶρ κατὰ τοὺς Ὁ μεταφραστάς, τὸ μεθερμηνευόμενον Πέτρα, ἐκαλεῖτο ἐπὶ Ῥωμαίων Sara, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷται ἐν Ῥωμαϊκαῖς ἐπιγραφαῖς εὐρισκομέναις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ μητρόπολις αὕτη τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἴκου

μένης Φοινικικῶν ἀποικιῶν μικρὸν πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας (332 πρ. Χρ.) ἀλωθεῖσα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ καταστραφεῖσα, ἀνέλαβε μετέπειτα κατ' ὀλίγον μέρος τῆς παλαιᾶς αὐτῆς εὐημερίας, καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Σελευκιδῶν ἀπέκτησεν αὐτονομίαν τινὰ (126 πρ. Χρ.) καὶ ἐπέδωκεν ἐκ νέου εἰς τὴν μετὰ τὴν Συρίας καὶ Αἰγύπτου ἐμπορίαν καὶ θαλασσοπλοίαν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος, ὅς τις ἀφῆρσε τέλος πᾶσαν τῶν Τυρίων ἐλευθερίαν (ἐν ἔτει 18 πρ. Χρ.) καὶ κατέστησε τὴν Φοινίκην μετὰ τῆς Συρίας Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν.

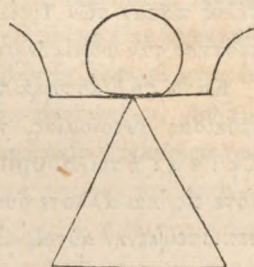
Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὀλιγοχρονίου τῶν Τυρίων ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας αὐτονομίας, προΐσταντο τῆς πολιτείας οἱ λεγόμενοι Κριταὶ ἢ τοὶ Shopphetim, ὡς οἱ Suffetes ἐν Καρχηδόνι, ἄλλοτε εἷς, καὶ ἄλλοτε δύο, κατ' ἐνιαυτὸν διαχειριζόμενοι τὴν διαπεπιστευμένην αὐτοῖς ἐξουσίαν. Ἐν τῷ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως μεγαλειτέρῳ καὶ ἀνοικτῷ λιμένι προσωρμίζοντο τὰ ἐξ Αἰγύπτου καταπλέοντα, ἣ ἴσταντο ἐπὶ ἀγκύρας τὰ διὰ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ φόρτωσιν εὐρισκόμενα πλοῖα, δι' ὃ καὶ «Αἰγύπτιος λιμὴν» ἐκαλεῖτο οὗτος· μετὰ τὸ δὲ τῶν ποικίλων ἄλλων ἐκ Τύρου καὶ λοιπῆς Φοινίκης καὶ Συρίας προϊόντων καὶ ἐμπορευμάτων, ὧν ἐγένετο μεγάλη διὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν ἐξαγωγή, ἠριθμοῦντο καὶ σταμνία μικρὰ καὶ βῆκοι οἴνου φοινικίου ἐκ Βύβλου, καὶ ἄλλα κεράμια οἴνου καταβαίνοντος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου, τῆς Χελβῶνος καὶ Δαμασκοῦ (πρβλ. Ἀθῆν. Δειπνοσ. Α, 51. 52. 53. — Ἰεζεκιήλ κζ', 18. — Ὡσηὲ ἰδ', 7.).

Ἐν τῇ τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ κεραμικῇ συλλογῇ ὑπάρχουσι τρεῖς ἀμφορέων λαβαὶ ἐκ Τύρου τῆς Φοινίκης, ὧν ἡ ἄργιλος ὁμοιάζει πολὺ κεραμίσις Κνιδίσις, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπίσημον, καὶ τῶν λοιπῶν δύο αἱ φοινικικαὶ ἐπιγραφαί, δὲν ἀφίνουσιν οὐδὲ μίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν προελεύσεως ἀμφιβολίαν. Τούτων ἡ πρώτη φέρει ἀντὶ σφραγίδος ἑκτυπον τὴν εἰκόνα τῆς γονιμότητος, τὸ ξύλινον εἶδωλον τὸ ἐν τῷ ἄλσει τῆς Ἀστάρτης (Κριταὶ β', 13. — Βασιλ.

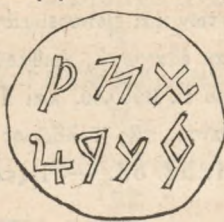

Πρώτ. ζ', 4.— ιβ', 10.), ἥ τοι Τυρίας Ἀφροδίτης καὶ Βάαλ θη-
 λείας (Κριταὶ ζ', 25. 30.), περὶ οὗ Ἀθηναγόρας ἐν τῷ πρὸς Ἑλ-
 ληνας λόγῳ ποιεῖται μνεῖαν λέγων· «Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλίοις
 »τῆς Φοινίκης πάλαι προκαθέζοντο ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς
 »αὐτῶν τὴν τοῦ σώματος ἐαυτῶν μισθαρνίαν, νομίζουσαι τῇ
 »πορνείᾳ τὴν θεὸν ἰλάσκεσθαι.» Ἐν τοῖς ἄλσεσι καὶ εἰδωλίοις τούτοις
 ἱδρυτο τὸ ξύλινον εἰδωλον ἐν σχήματι τοῦ ἱεροῦ καὶ μυστηριώδους
 συμβόλου τῆς γονιμότητος, ὃ παρί-
 σταται ἐν ἄλλοις τε πολλοῖς τῶν Φοι-
 νίκων μνημείοις, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Λι-
 βύῃ, ἐπὶ νομισμάτων τε καὶ φυλα-
 κτηρίων, ὅπως καὶ τὸ ὁμοίωμα τῆς ἐν
 Πάφῳ Ἀφροδίτης, ἥ τις φοινικίας καὶ
 αὕτη καταγωγῆς κατὰ τὸν ὅμοιον
 κατεσκεύαστο τρόπον. « Simula-
 »crum deae non effigie humana; continuus orbis latio-
 »re initio tenuem in ambitum, metae modo, exsurgens;
 ὡς ἀναφέρει ὁ Τάκитος (Hist. II, 3.).

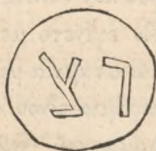

Ἡ δευτέρα λαβὴ
 φέρει κυκλοτερῆ σφρα-
 γίδα περιέχουσαν Φοι-
 νικικοὺς χαρακτῆρας
 τῶν Μακεδονικῶν χρό-
 νων ἐπὶ Σελευκιδῶν,

2

3

εἰς δύο στίχους ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τὰ ἀριστερά, ὧν ἡ μεταγραφὴ εἰς
 Ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας ἦθελεν εἶναι **Q Z A** ἐν τῷ πρώτῳ καὶ
Θ Β Χ Κ ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ· ἀγνοῶν δὲ ἂν ταῦτα εἶναι ὄνομα
 κεραμέως ἢ ἐπωνύμου Κ ρ ι τ ο ῦ, ἀφίνω εἰς ἄλλους εἰδήμονας τῆς
 Φοινικίας γραφῆς καὶ γλώσσης ἵνα ἀποφανθῶσι μετ' αὐθεντικότη-
 τος περὶ τούτου.

Ἡ τρίτη λαβὴ φέρει μικρότερον τύπον κυκλοτερῆ περιέχοντα
 δύο μόνους χαρακτῆρας ἑβραιοφινικικοὺς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων,
 ἀλλὰ κατ' ἐξάίρεσιν ἐξ ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ, ὡς συμβαίνει
 ἐνίοτε, εἰ καὶ σπανίως, καὶ ἐν ἄλλαις ὀλίγαις φοινικικαῖς τῆς Σικε-

λίας ἐπὶ νομισματοσήμεων ἐπιγραφαῖς· οἱ δύο χαρακτῆρες μεταγραφόμενοι ἑλληνιστὶ ΖΡ ἤτοι ΖΟΥΡ εἶναι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Τύρου, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐναγινώσκεται καὶ ἐπὶ τῶν ἑλληνοφοινικικῶν αὐτῆς νομισμάτων ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Σελευκιδῶν, Ἀντιόχου Δ', Δημητρίου Α' καὶ Β' καὶ Ἀντιόχου Ζ' (169 — 134 πρ. Χρ.).

θ) ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ ΔΙΠΛΑΙ ΛΑΒΑΙ. Μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περιγραφεισῶν ἐνεπιγράφων λαβῶν εὐρίσκονται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἄλλαι τινές, ἔχουσαι τὸ σχῆμα πεπλατυσμένον καὶ ἰδιοῤῥυθμον, ὡς ἂν ἦσαν δύο παρακείμεναι καὶ ἀλλήλαις συμφυεῖς λαβαί, τὴν δὲ ἄργιλον φαῖαν μὲν ἔξωθεν, τὰ δὲ ἔνδον ἐρυθροκιτρίνην, ῥυπαρόφαιον καὶ ἀδρομερῆ. Οἱ τύποι τῶν ἐπιγραφῶν εἶνε ἀνεξαίρετως τετράπλευροι , φέροντες παχυλοῖς καὶ ἀκόμφοις γράμμασι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐγγεγραμμένα κεραμῶν ὀνόματα ἀνευ γλυφῆς ἢ συμβόλου τινός· τέσσαρες μόναι ἐκ τῶν διπλῶν τούτων λαβῶν ποιοῦσιν ἐξαίρεσιν, ἔχουσαι τὸ ὄνομα μικροῖς καὶ κομψοτέροις γράμμασιν ἐγγεγραμμένον, καὶ τούτων πάλιν δύο μόναι φέρουσι κάτωθεν γλυφὴν παριστῶσαν κορύνην. Αἱ λαβαί ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἀνῆκον μεγάλοις ἀμφορεῦσιν ἢ μᾶλλον πίθοις, ἐξ ἐκείνων ἐν οἷς ἀπεταμιεύετο σῖτος, οἶνος, ἔλαιον καὶ τὰ ὅμοια, ἀλλὰ τίνος προελεύσεως εἶνε ἄδηλον. Ἐπὶ τεμαχίου ἐκ τοῦ χεῖλους τινὸς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος πίθων ἀνέγνωσα τὴν ἐπιγραφὴν ΘΕΩΝ ΔΩΡΑ.

1. ΑΓΑΘΑ. (κορύνη).

2. ΑΠΟΙΟΝΙΟΛ. ἢ τοι Ἀπολονίου.

3. ΝΟΧΟΛ. ΤΟΥΙΛΑ. ἢ τοι Ἀριστολόχου.
Δύο λαβαί τῷ αὐτῷ ἀνήκουσαι ἀμφορεῖ, ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὁποίων ἐγγέγραπται τὸ ἥμισυ τοῦ ὀνόματος.

4. ΔΙΠΛΑΞΑ ἢ τοι Ἀσσκλ[η]πιάδου.
ΥΟΔ

5. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. (κορύνη).

6. ΟΥΔΑΙΟΥΝΟΙΔ. ἢ τοι Διονυσιαστοῦ.

7. ΜΑΝΙΜ ἢ τοι Μάνις Μάριος.
ΑΡΙΟC

8. ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ.
9. ΣΙΜΩΝΕΙΔΑ.
10. ΙΑΖΩΣ ἢ τοι Σωζαιρόα. (;)
ΔΟΦ
11. ΣΩΠΑΤΡΟΥ.
-
- » ΣΩΠΑΤΡΟΥ
-
- » ΣΩΠΑΤΡΟΥ. Σωιπάτρου ἀντὶ Σωπάτρου.

Ε'.

Ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαί.

Τὰ Ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς πήλινα σκεύη, ὧν τὰ συντρίμματα εὐρίσκονται μετὰξὺ τῶν ἄλλων τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας κεραμίων, ἀνήκουσιν τῇ τάξει τῶν λεγομένων opera doliaria· εἶνε δὲ *λάγνηροι* καὶ *κάδοι* πρὸς μεταφορὰν οἴνου ἢ ξηρῶν ὀπωρῶν, πρὸ πάντων ὅμως *πίθοι* (dolia), ἐν οἷς ἀπετίθετο οἶνος, ἔλαιον, σῖτος καὶ τὰ ὅμοια, καὶ ἀμφορεῖς, ἐν οἷς ἐκ τῶν πίθων ἐγίνετο ἡ τοῦ οἴνου μετὰγγις. Πάντα ταῦτα ἐξ Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ἢ ἐκ τῶν ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ἑλλάδι Ῥωμαϊκῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν.

Αἱ λαβαὶ τῶν εὐμεγέθων τούτων *δοχείων*, ὡς εἰκὸς, εἶνε πολὺ μεγαλείτεραι τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περιγραφεισῶν, ἡ δὲ ἄργιλος αὐτῶν ἀδρομερὴς καὶ χρώματος ῥυπαρωτέρου ἐρυθροῦ ἢ φαιοῦ, καὶ φέρουσι τύπον σφραγίδος τετραπλεύρου ἢ ἐλλειψοειδοῦς , περιεχούσης τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως μεγάλοις καὶ παχυλοῖς γράμμασιν ἐντετυπωμένον καὶ ἐκφερόμενον κατὰ γενικὴν, οἷον Galli, Canini, ὑπονοουμένης τῆς λέξεως officina ἢ opus· ἐνίοτε ὅμως τὸ ὄνομα γέγραπται καὶ κατ' ὀνομαστικὴν, οἷον Lucius, Hanno, ὑπονοουμένου τοῦ ῥήματος fecit.

Οἱ ἐργοστασιάρχαι κεραμεῖς, *figuli* καλούμενοι ἐν γένει, ἰδίᾳ δὲ *doliarii*, *fictilarii* καὶ *vascularii* κατὰ τὰ διάφορα παρ' αὐτῶν κατασκευαζόμενα εἶδη, ἦσαν ἀπελευθεροὶ πάντες, οἱ δὲ ἐργά-

ται (fabriles) ἦσαν ἀργυρώνητοι δοῦλοι· ἐπεὶ δὲ δέ, ὡς γνωστὸν, ἡ ὑπὸ τοῦ Μομμίου κατασκαφεῖσά ποτε καὶ πολὺν χρόνον ἐρήμη μείνασα Κόρινθος ἀνεκτίσθη πάλιν καὶ κατωκίσθη ἐν ἔτει 44 πρ. Χρ. ὑπὸ Ἰουλίου Καίσαρος, ἐποίκους πέμψαντος τοῦ ἀπελευθεριοῦ γένους πλείστους (Στράβ. Η'. 23), ὁ Stoddart εἰκότως ἐγνομάτευσεν, ὅτι αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὐρισκόμεναι καὶ ῥωμαϊκὰ ἢ ῥωμαῖστὶ γεγραμμένα ἑλληνικὰ ὀνόματα φέρουσαι ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαὶ ἀνήκουσι τῇ τῶν ἀπελευθέρων ἀποικίᾳ (Colonia libertinorum) Κορίνθῳ, εἰ καὶ ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἐνόμισεν, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνόματα οὐχὶ κεραμεῖς, ἀλλὰ τοὺς κατ' ἐνιαυτὸν ἐκλεγομένους *duumviros juri dicundo*, ἧ τοι ἐπωνύμους ἄρχοντας δικαστάς, σημαίνουσιν, ὡς ἐπὶ τῶν μικρῶν τῆς Κορίνθου χαλκίνων νομισμάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐν οἷς ἀπὸ τῶν χρόνων Τιβερίου μέχρι Καλιγόλα (15—41 μ. Χρ.) ἀναγράφονται δύο, ἀπὸ δὲ Κλαυδίου μέχρι Ὀθωνος (41—69 μ. Χρ.) εἰς *duumvir*, πάντες φέροντες ῥωμαϊκὰ καὶ σπανίως ἑλληνικὰ μὲν ἀλλὰ ῥωμαῖστὶ γεγραμμένα ὀνόματα.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἴτε ἐκ Κορίνθου ἀποκλειστικῶς, εἴτε ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ ῥωμαϊκῶν ἐν Λιβύῃ καὶ Ἑλλάδι ἀποικιῶν, βέβαιον εἶνε ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα ῥωμαϊκῶν ἀμφορέων καὶ πίθων λαβαὶ φέρουσιν ἐντετυπωμένας σφραγίδας περιεχούσας ἀπελευθέρων ὀνόματα ἄλλοτε ῥωμαϊκὰ, καὶ ἄλλοτε ῥωμαῖστὶ μὲν γεγραμμένα, ἀλλὰ πάντως ἑλληνικὰ καὶ ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν δώριον τρόπον κλινόμενα, οἷον Archeia, Gorgia, καὶ τὰ ὅμοια.

1. ARCHEIA. Archeia (opus).

2. CANINI. Canini (opus).

» ININAO. » »

3. DAMAS. Damas (fecit).

4. M. EXSONI. manu Exonii.

5. GALLI. Galli (opus).

6. GORGIA. Gorgia (opus).

ἢ πρὸς κατασκευὴν κεραμοκονίας καὶ τεχνικῶν κεραμολίθων, ἔτι δὲ πρὸς ὑδραυλικὴν λιθοδομίαν, πρὸ πάντων ὅμως π ρ ὸ ς κ α τ ᾱ σ τ ρ ω σ ι ν τ ῶ ν ὁ ὄ ῶ ν κ αὶ λ ε ω φ ὄ ρ ω ν τῆς νέας Ἀλεξανδρείας χρησιμεύουσα ὕλη.

Ἐκπλήττεται ὁ θεώμενος τὴν ἀπ' αἰώνων ἐπισώρευσιν τοσούτου κεράμου, τεθρυμμένου καὶ ἐρριμμένου ὅπου ἄλλοτε τὸν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου Πτολεμαϊκοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου Βυζαντινοῦ περιβόλου περικλειόμενον χώρον τῆς πόλεως, καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῆς καὶ Νικοπόλεως ταινίαν γῆς, περιελάβανον ἐννέα αἰώνων ταφαί, ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τῆς πόλεως ἐπὶ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ Ἀράβων. Ἐν τούτοις δέον ἵνα ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπικήδειος καὶ ἐπιτάφιος χρῆσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κεράμου ἦτο ὑστάτη καὶ τελευταία, καὶ πρὶν συντριβῶσι καὶ ῥιφθῶσι κατὰ τῶν ταφῶν τὰ κεράμια, αὐτὰ εἶχαν ἤδη χρησιμεύσειν εἰς τὰς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ οἰκούντων χρείας· εἰς δὲ τὴν πολυανθρωποτάτην τῆς τότε οἰκουμένης πόλιν Ἀλεξανδρείαν οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ πόλεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰταλίας καὶ Σικελίας, Πόντου, Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης καὶ Λιβύης εἰσέχετο κέραμος οἴνου, ἐλαίου, μέλιτος, ξηρῶν ὀπωρῶν, ταρίχων, καὶ ἄλλων σιτίων πολὺς· ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι πλειότερα ἦσαν τὰ ἐγγώρια ἐν Αἰγύπτῳ κατασκευαζόμενα κεράμια, ἐν οἷς ἀπετίθετο ὁ Μαρεώτης οἶνος καὶ ὁ Ταινωτικὸς, ὁ κατὰ τὴν Ἀντυλλαν πόλιν, καὶ ὁ κατὰ τὴν Θιβαΐδα, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πόλιν Κοπτοῦ, ἔτι δὲ ὁ κρίθινος οἶνος ἢ τοι ζῦθος εἰς χρῆσιν τῶν ἀπόρων ἐκ τοῦ λαοῦ. Τοιαῦτα ἐγγώρια πῆλινα σκεύη ἦσαν οἱ Αἰγύπτιοι ἀμφορεῖς, καὶ τὰ ἐκ τῆς Καινῆς καὶ Κοπτοῦ καταγόμενα κεράμια ἐκπώματα, ἐκ γῆς μετ' ἀρωμάτων συμπεφυρμένης, καὶ τὰ ἐν τοῖς κεραμείοις τοῖς ἐν τῇ Ναυκράτει γινόμενα, ἀφ' ὧν καὶ ἡ πλησίον πύλη ἐκαλεῖτο Κεραμική. . . (Ἀθην. Δειπνοσ. ΙΑ. 11. 61.).

Διὰ τῆς ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁσημέραι αὐξανούσης καταναλώσεως τῶν ἐξορυττομένων κεραμίων πρὸς ὑδραυλικὰς ἐργασίας καὶ κατὰστροφαι παλαιῶν καὶ νέων ὁδῶν, ἡ πληθὺς αὐτῶν ἐπὶ τέλους ἡμέραν τινα ἐν τῷ μέλλοντι θέλει ἐξαντληθῇ καὶ ἐκ-

λείψει, καὶ μετ' αὐτῶν αἱ ἐνεπίγραφοι λαβαὶ μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ὀνομάτων, τῶν μαρτυρούντων τὴν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν πόλεων ἀρχαίαν καταγωγὴν. Σκοπὸς δὲ τῆς δημοσιεύσεως τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρισκομένων τοιούτων ἐνεπιγράφων λαβῶν εἶνε ἡ διάσωσις τῶν εὐτελῶν μὲν κατὰ τὴν ὕλην, ἀξίων δὲ μελέτης καὶ σπουδῆς διὰ τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα μικρολογικῶν τούτων μνημείων, ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καὶ ἀναποδράστου καταστροφῆς.

ΤΑΣΣΟΣ Δ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΕΠΙΘΕΤΩΝ ΒΟΩΠΙΣ, ΓΛΑΥΚΩΠΙΣ.

Ἐν τῷ 6' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 364, ἐδημοσιεύθη βιβλιοκρισία τοῦ γλωσσολόγου Max Müller περὶ τῶν τρωϊκῶν ἀνακαλύψεων τοῦ κ. Σλίμαν, ἐν ᾗ γίνεται λόγος πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπιθέτων βοώπιδος καὶ γλαυκώπιδος. Εἰς ἀντίκρουσιν τῶν περὶ τούτων κρίσεων τοῦ κ. Μυλλέρου ἔγραψεν ὁ κ. Σλίμαν ἐν τῇ Academy τοῦ Λονδίνου τὴν ἐξῆς διατριβὴν, ἣν χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Ἀθηναίου δημοσιεύομεν, λαμβάνοντες ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων.

«*Ἡρα βοῶπις καὶ γλαυκῶπις Ἀθήνη*».

»Ο καθηγητὴς Μάξ Μύλλερὸς ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ, τῷ καταχωρισθέντι ἐν τῷ φύλλῳ τῆς *Ἀκαδημίας* τῆς 10^{ης} τοῦ παρελθόντος ἰανουαρίου γράφει: «Ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν σημαῖναι τὸ *γλαυκῶπις*, δὲν δύναται νὰ σημαίη γλαυκοπρόσωπον, ἀπλὴν ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ βοῶπις Ἡρα παρίστατο ὡς βου-«*πρόσωπον τέρας*».

»Μὴ δυνάμενος ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐπιδείξω εἰδῶλον τῆς Ἡρας μετὰ κεφαλῆς βοῆς, δύναμαι τοῦλάχιστον ἀναμφισβητήτως ν' ἀποδείξω ὅτι αὕτη ἀρχικῶς ἔφερε κεφαλὴν βοῆς, ἐξ οὗ τὸ ὁμηρικὸν αὐτῆς ὄνομα παρήχθη. Ἀναγινώσκω τιθέντι τὰ ἐπόμενα ἐν

τῷ Ἀργῷ Παρόπτη τοῦ Θ. Πανόφκα· ὅτε ἐν τῇ μάχῃ μεταξὺ
 »θεῶν καὶ γιγάντων οἱ πρῶτοι ἔλαβον μορφὰς ζώων, ἡ Ἥρα
 »ἔλαβε τὴν μορφήν λευκῆς βοῆς, *nivea Saturnia vacca*».
 (Ὅβιδ. Μεταμ. στ. 330). Κεφαλὴν βοῆς εὐρίσκομεν ἐπὶ τῶν νο-
 μισμάτων τῆς νήσου Σάμου, ἣτις εἶχε τὸν ἀρχαιότατον τῆς Ἥρας
 ναὸν καὶ ἦτο περιβόητος ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς θεᾶς αὐτῆς. (Mion-
 tne, περιγρ. ἀρχ. νομ. πίν. VXI, 6). Εὐρίσκομεν ἐπίσης τὴν
 κεφαλὴν τῆς βοῆς ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Μεσσήνης, Σαμίας ἀποι-
 κίας ἐν Σικελίᾳ (Millingen, ἀρχ. νομίσματα ἑλληνικῶν πόλεων,
 πίν. II, 12). Ἐκτὸς τούτων ἡ σχέσις τῆς Ἥρας πρὸς τὴν βοῦν
 δείκνυται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος *Εὐβοία*, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπίθετον αὐτῆς
 (Πausan. II, 22, 1 καὶ 2), ὑπὸ τοῦ ὀνόματος μιᾶς τῶν τιθηῶν
 αὐτῆς (Πλουτάρχ. Συμποσ. Προβλ. II. 9. 2. Ἐτ. M. 388, 56),
 καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου ἐν ᾗ αὕτη ἐτράφη (Πλουτάρχ. Σωζ.
 περὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς Δαιδάλων, 3). Καὶ ἐν τῇ λέξει *Εὐβοία*
 περιλαμβάνεται τὸ ὄνομα βοῆς. Ἡ Ἥρα προσέτι ἔφερεν ἐν Κο-
 ρίνθῳ τὸ ὄνομα *βουναία* (Πaus. II. 4, 7), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει
 ἐπίσης ἡ λέξις βοῆς. Λευκὰς ἔτι βοῦς ἔθυσον τῇ Ἥρᾳ (Πaus. IX.
 3, 4. Ἡσύχ. ἐν λ. ἄγαν χαλκεῖος). Ἡ ἱέρεια αὐτῆς ἐπωχεῖτο
 ζεύγει λευκῶν βοῶν πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀργείας Ἥρας (Ἡροδ.
 I. 31 καὶ Λουκιαν. Χάρων, 10). Ἰὼ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου, μετε-
 βλήθη ὑπὸ τῆς Ἥρας εἰς βοῦν (Λουκιαν. Θεῶν διάλογοι, 3. Διοδ.
 I. 24, 25. Ἡροδ. II. 41). Ἡ Ἰὼ ἦτο ἱέρεια τῆς Ἥρας (Αἰσχ.
 Ἰκετ. 299. Ἀπολλοδ. II. 1, 3), καὶ παρίσταται ὡς ἡ βούθεος
 Ἥρα (Κρέυζερ, *Συμβολικὴ*, II. 576). Ἡ αἰγυπτία θεὰ Ἴσις
 ἐγεννήθη ἐν Ἀργεὶ καὶ συνεταύτισθη μετὰ τῆς βουμόρφου Ἰοῦς.
 (Διοδ. I. 24, 25, Ἀπολλοδ. II. 1. 3, Ὑγίν. 145). Ἡ Ἴσις
 παρίστατο ἐν Αἰγύπτῳ ὡς γυνὴ βούκερος, ὥσπερ ἡ Ἰὼ ἐν Ἑλ-
 λάδι (Ἡροδ. II. 41). Ἡ Ἥρα δ' εἶναι πάντως ἡ αὐτὴ τῇ Ἰσιδι,
 τῇ Ἰοῖ, τῇ Δήμητρι τῇ Μυκαλησσίᾳ, ἣτις ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς
 «ἡ μυκησαμένη» ἀπὸ τοῦ σχήματος αὐτῆς βοῆς καὶ εἶχε τὸν
 ναὸν αὐτῆς ἐν Μυκαλησσῷ τῆς Βοιωτίας· αὕτη εἶχε θυρωρὸν τὸν
 Ἡρακλέα, οὗτινος ἔργον ἦτο νὰ κλείῃ τὸ ἱερὸν τὴν νύκτα καὶ
 ἀνοίγῃ τὴν ἡμέραν (Πaus. IX. 9, 4). Οὕτω ἡ ὑπηρεσία αὐτοῦ ἦτο

ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ Ἄργου, ὅστις τὴν πρῶϊαν λύει τὴν βούμορφον Ἰῶ καὶ τὴν ἐσπέραν προσδένει αὐτὴν τῇ ἐλαίᾳ (Ὅβιδ. *Μεταμ.* 1. 630), ἥτις ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει τῶν Μυκηναίων, πλησίον τοῦ Ἑραίου (Ἀπολλοδ. II. 4. 3). Ἡ Ἀργεΐα Ἦρα εἶχεν ὡς σύμβολον τῆς γονιμότητος ῥοιάν, ἥτις, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα δι' ὧν ὁ στέφανος αὐτῆς ἐκοσμεῖτο, μετέδιδον αὐτῇ ἐπίγειον (tellurian) χαρακτῆρα. (Πανόφκα, *Ἄργος Παρόπτῆς*, Πίν. 11. 4. Καδαλβέν, *συλλ. ἐλλ. νομισ.* Πίν. 111. 1. Μυλλέρ. *Μνημεῖα*, XXX. 132. Δουκὸς δὲ Δουῦν, *νομισματ. μελέται* σ. 22—25).

Ὡς ἐν Βοιωτίᾳ τὸ ἐπίθετον *Μυκαλησσία*, ἡ *μυκαμένη*, ἐδόθη τῇ Δήμητρι ἐκ τῆς βοείας αὐτῆς μορφῆς, οὕτως ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἄργους τὸ ὄνομα *Μυκῆναι* (ἀπὸ τοῦ *μυκάω* ἐπίσης) ἐδόθη εἰς τὴν περιδότητον ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς Ἦρας πόλιν, καὶ τοῦτο μόνον ἐκ τῆς βοείας μορφῆς τῆς Ἦρας δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν σειρὰν τῶν ἀποδείξεων οὐδεὶς βεβαίως καὶ πρὸς στιγμὴν δύναται ν' ἀμφιβάλῃ ὅτι τῆς Ἦρας τὸ ὁμηρικὸν ἐπίθετον *βοῶπις* δὲν δεικνύει ὅτι ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς παράστασις ἦτο μετὰ κεφαλῆς βοός. Ἀλλὰ θεὰ τοιαύτην φέρουσα φύσιν, βουπρόσωπον δηλονότι τέρας, οὐδόλως εἶναι ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰς ὠραίας μορφὰς ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν· ἀφ' οὗ δ' ὁ ποιητὴς δίδει τὸ ἐπίθετον *βοῶπις* καὶ εἰς θνητὰς γυναῖκας (Ἰλ. Γ, 144 καὶ Σ, 40), πρόδηλον εἶναι ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς του οἱ ἄνθρωποι εἶχον πλέον παύσει παριστῶντες τὴν Ἦραν μετὰ κεφαλῆς βοός. Τὸ ἐπίθετον ὅμως αὐτῆς *βοῶπις*, ὅπερ εἶχε καθιερωθῇ διὰ τῆς συνηθείας τῶν αἰώνων, ἐξηκολούθησε διδόμενον αὐτῇ, ἡ δ' ἀρχικὴ αὐτοῦ ἔννοια εἶχεν ἀναμφιβόλως λησμονηθῇ, ὅτε ὁ Ὅμηρος ἔγραψε, καὶ πιθανῶς οὐδὲν ἄλλο ἔννοεῖ ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ *βοῶπις* ἢ μεγαλόφθαλμος. Ἐπειδὴ τὸ Ἰλίον, ὅπερ ὁ Ὅμηρος ἔψαλε, πρέπει νὰ κατεστράφη πλέον ἢ 1000 ἔτη πρὶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, θὰ εὗρισκον βεβαίως ἐν ἐκείνῳ βουπρόσωπά τινα εἰδῶλα, ἂν ἡ Ἦρα ἐλατρεύετο ἐν Ἰλίῳ· ἀλλὰ τοιοῦτόν τι δὲν ὑπῆρξεν. Εὖρον ἀληθῶς ἐκεῖ τρεῖς καλῶς πεπλασμέναις κεφαλὰς βοός μετὰ μακρῶν κεράτων καὶ ἐπὶ τῶν ὠτων ἀγγείων, ὡς νομίζω (ἴδε εἰκόν. 149 ἀριθ. 2952 καὶ εἰκόν. 173, ἀριθ. 3345 τοῦ ἄτλαντός μου).

ἘΑΛΛ' εἰ καὶ πιστεύω ὅτι αὐται παριστῶσι τὴν Ἥραν, οὐδὲν ἔχω μέσον ν' ἀποδείξω τοῦτο.

Ἀπὸ τῆς Ἥρας τὴν ἀρχικὴν βοὸς κεφαλὴν παρήχθη ἀναμφιβόλως ἡ ἱερὰ αὐτῆς βοῦς, ἥς πολλὰ δείγματα εὔρον ἐν τῷ βάθει τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Εὔρον ἐκεῖ συγχρόνως ἀφθονίαν εἰδώλων τῆς Ἥρας διστέρνων, μὲ πεπιεσμένον τὸ πρόσωπον καὶ πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Πρόδηλον λοιπὸν ὅτι ἡ μεταμόρφωσις τῆς κεφαλῆς τῆς Ἥρας εἶχεν ἐπέλθει πρὶν ἢ τὰ κυκλώπια τείχη τῶν Μυκηνῶν οἰκοδομηθῶσιν.

ἌΟ καθηγητὴς Μάξ Μύλλερὸς γράφει προσέτι: «Εἰ καὶ δύναται τις ν' ἀπορήσῃ ἐπὶ τῇ παρ' Ὀμήρῳ κατατάξει τῆς Ἀθήνης ὡς πολιούχου θεᾶς ἐν Τροίᾳ, εἶναι ἐν τούτοις, ὡς ὑποθέτω, βέβαιον ὅτι ὅτε οὐ ποιητὴς (Ἰλ. Ζ, 311) εἶπεν: ἀνέρευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη, δὲν ἠνώνησεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἐκίνησε τὴν γλαυκὸς κεφαλὴν αὐτῆς εἰς σημεῖον τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῶν ἱκεσιῶν καὶ προσφορῶν τῶν γεραιῶν τοῦ Ἰλίου, αἵτινες εἶχον συναθροισθῇ ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς». Ἐντελῶς συμφωνῶ μετὰ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀθήνης ἡ γλαυκὸς κεφαλὴ πρέπει ν' ἀντικατεστήθῃ ὑπὸ γυναικείας κεφαλῆς αἰῶνας πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ τὸ ἐπίθενον αὐτῆς γλαυκάπις, ὅπερ ἐπίσης εἶχε καθιερωθῇ διὰ τῆς χρήσεως τῶν αἰώνων, ἐξηκολούθησεν ἀποδιδόμενον αὐτῇ. Καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ εἶχεν ἀναμφιβόλως λησμονηθῇ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔγραφεν ὁ Ὀμηρὸς, καὶ αὐτὸς δὲ πιθανῶς ἐννόει γλαυκὸς ὀφθαλμούς. Ἄξιον δ' ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς δίδει τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποκλειστικῶς τῇ Ἀθήνῃ, οὐδέποτε δὲ θνηταῖς γυναιξίν.

Καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα προϊστορικὰ ἐρεῖπια τῆς Τροίας εἰσὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀρχαιότερα τοῦ Ὀμήρου, καὶ οὕτω συμβαίνει ὅπως ἀπὸ ἑξ. ποδῶν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὸ παρθενικὸν ἔδαφος μέχρι βάθους πεντήκοντα ποδῶν, εὐρίσκωμεν ἐν πάσῃ διαστρώσει ἐρεπιών ἀριθμὸν γλαυκοπροσώπων εἰδώλων ὁστείων ἢ μαρμαρίνων ἢ ἐπιπεπλασμένων ἐπὶ πηλίνων ἀγγείων μεθ' ὧν τῶν ἰδιοτήτων γυναικός. Τὰ εἶδωλα ἀγγεῖα αὐτὰ ἔχουσιν ἀνεξαίρετως δύο πτέρυγας καὶ κάλυμμα κράνει ὅμοιον

μετὰ χαίτης. Ἀπὸ τὴν γλαυκὴν κεφαλὴν τῆς Ἀθῆνης παρήχθη τὸ ἱερὸν αὐτῆς πτηνόν, ὅπερ δὲν εὐρίσκομεν ἐν Τροίᾳ, διότι, ὅτε ἡ τελευταία προϊστορικὴ πόλις ἐγκατελείφθη, ἡ μεταμόρφωσις δὲν εἶχεν ἔτι συντελεσθῇ καὶ ἡ θέσις πρέπει νὰ ἔμεινεν ἔρημος αἰῶνας πρὸ τοῦ Ὁμήρου. Δυνατὸν καὶ νὰ κατωκλήθη αὕτη ἐπὶ βραχὺ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ποιητοῦ, διότι, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, συνέλεξα ἐκεῖ, ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν ἐρειπίων τῆς ἐλληνικῆς ἀποικίας, ἐβδομήκοντα περίπου πηλίνων ἀγγείων τεμάχια, ἅπερ ὠρismένως οὔτε προϊστορικὰ οὔτε ἐλληνικὰ εἶναι. Ἀλλ' ἡ γλαύξ, ὡς τῆς Ἀθῆνης τὸ ἱερὸν πτηνόν, φαίνεται καὶ εἰς τοῦ Σιγείου καὶ εἰς τῶν Ἀθηνῶν τὰ νομίσματα, ἀμφοτέρων περιφῆμων ἐπὶ τῇ λατρείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἦν ἡ πολιούχος αὐτῶν θεὰ, καὶ λίαν ἐστὶ πιθανόν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μετῆνεγκον τὸ ἱερὸν πτηνόν ἐκ τῆς Τρωάδος ὅτε κατέκτησαν τὸ Σίγειον κατὰ τὸ 605 π. χ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ σπάνια τοῦ Σιγείου νομίσματα τὰ μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα εἰσὶν ἐκ χαλκοῦ μόνον καὶ χρονολογοῦνται ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ Σιγείου, ἐλπίζω ὁμῶς ὅτι καὶ ἡ προχειροτέρα ἀνασκαφὴ μέχρι τοῦ παρθενικοῦ ἐδάφους θέλει ἀποκαλύψει ἀργυρᾶ νομίσματα ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς.

»Τὰ ἐρείπια καὶ χώματα ἐν Σιγείῳ ἔχουσι κατὰ μέσον ὄρον πᾶχος 6 $\frac{1}{2}$ ποδῶν.

ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΑΙΜΑΝ.»

4. Ἐγράψαμεν καὶ ἀλλαχοῦ ὅτι, ὅταν πρόκηται νὰ ὀρίσωμέν τι, ὁ ὀρισμὸς πρέπει νὰ ἐμφαίνῃ τὰ οὐσιώδη διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ὀριστέου, οἷον ἀνθρωπὸς ἐστὶ ζῶον λογικόν· περιφέρεια κύκλου ἐστὶ καμπύλη, ἥς τὰ σημεῖα ἀπέχουσιν ἐξ ἴσου ἐκ τοῦ κέντρου, κτλ., τοῦτο δὲ πρῶτος ἐδίδαξεν ἡμῖν ὁ Σωκράτης.

Ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Πλάτωνα·

Θεαί. Οἷόν τι λέγεις, ὦ Σώκρατες;

Σωκ. Οἷον καὶ Ἡσίοδος περὶ ἀμάξης λέγει τὸ :

Ἐκατὸν δέ τε δούραθ' ἀμάξης

(ἔργ. καὶ ἡμ. γ. 454)

Ἄ ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν δυναίμην εἰπεῖν, οἶμαι δὲ οὐδὲ σὺ, ἀλλ' ἀγαπῶμεν ἂν ἐρωτηθέντες ὅ,τι ἐστὶν ἀμάξα, εἰ ἔχοιμεν εἰπεῖν, τροχὸν ἄξων, ὑπερτερία, ἀντυγες, ζυγόν.

Θεαί. Πάνυ μὲν οὔν. (Πλάτ. τ. 2. σελ. 118. ἔκδ. F. Astius).

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Θεαί. Τὸ δὲ τρίτον τί λέγεις;

Σωκ. Ὅπερ ἂν οἱ πολλοὶ εἴποιεν, τὸ ἔχειν τι σημεῖον εἰπεῖν ὃ τῶν ἀπάντων διαφέρει τὸ ἐρωτηθέν.

Θεαί. Οἷόν τινα τίνος ἔχεις μοι λόγον εἰπεῖν;

Σωκ. Οἷον, εἰ βούλει, ἡλίου πέρι ἱκανὸν οἶμαί σοι εἶναι ἀποδέξασθαι ὅτι τὸ λαμπρότατόν ἐστι τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν ἰόντων περὶ γῆν (idem. γ. 192).

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Θεαί. Πῶς τι τοῦτο;

Σωκ. Φράσω, ἐὰν οἶός τε γένωμαι· ὀρθὴν ἔγω γε ἔχων δόξαν περὶ σοῦ ἐὰν μὲν προσλάβω τὸν σὸν λόγον γιγνώσκω δὴ σέ, εἰ δὲ μὴ, δοξάζω μόνον.

Θεαί. Ναί.

Σωκ. Λόγος δέ γε ἦν ἡ τῆς σῆς διαφορότητος ἐρμηνεία.

Θεαί. Οὕτως. (idem. γ. 194).

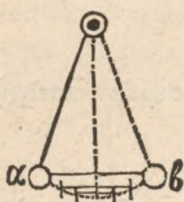
Α'.

2. *Mouvement uniforme.* Ἡ κίνησις καθ' ἣν τὸ κινητὸν διανύει ἴσα διαστήματα ἐν ἴσοις χρόνοις, ὁπότε ἀπανταχοῦ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν ταχύτητα ἀμετάβλητον, καλεῖται γαλλιστὶ *mouvement uniforme*, μετεφράσθη δὲ ὁμοιόμορφος κίνησις, ὁμαλὴ κίνησις, ἰσομερὴς κίνησις.

Ταύτην καλοῦμεν ἡμεῖς ὁμοιοταχῇ ἢ ἰσοταχῇ κίνησιν, διότι τὸ τάχος ἴσον πάντοτε, ὡς εἴρηται· εἶναι δὲ τοῦτο τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα, τὸ διακρίνον τὴν κίνησιν ταύτην πάσης ἄλλης κινήσεως.

Υπάρχει δὲ καὶ κίνησις ἀνισοταχῆς, οἷα ἡ τῶν καταπιπτόντων σωμάτων, ἥς ἡ ταχύτης ἀνισος καὶ οὐχὶ ἡ αὐτὴ εἰς πᾶν σημεῖον τῆς ὁδοῦ τοῦ κινητοῦ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη αὐξάνει ἀναλόγως τῷ χρόνῳ, κατὰ σταθεράν δὲ ποσότητα γ' ἀνὰ πᾶν δευτερόλεπτον, ἰσοταχῶς μεταβαλλομένην κίνησιν ἐκαλέσαμεν ταύτην (*uniformément varié*).

3. *Oscillations du pendule* μετεφράσθη αἰωρήσεις τοῦ ἐκκρεμοῦς. Προκειμένου περὶ κινήσεως, οἷα ἡ τοῦ ἐκκρεμοῦς, παρα-

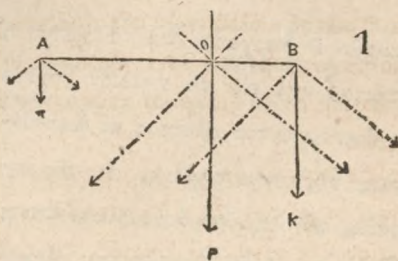
τηροῦμεν ταύτην ἰσοχρόνως γινομένην· ἥτοι ἡ μετάβασις τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐκ τοῦ α εἰς τὸ β γίνεται εἰς χρόνον τὸν αὐτὸν καθ' ὃν καὶ ἡ ἐπάνοδος ἐκ τοῦ β εἰς τὸ α, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ μικρὰ τόξα, ἅτινα διαδοχικῶς διαγράφει, καὶ περ ἐλάσσονα τὸ μῆκος βαθμη-

δὸν γινόμενα, ἰσοχρόνως διανύει ἕκαστον· πρέπει λοιπὸν ἡ λέξις, ἥτις πρόκειται νὰ δείξῃ τὴν περὶ ἥς ὁ λόγος κίνησιν τοῦ ἐκκρεμοῦς, νὰ σημάνῃ καὶ τὴν διακριτικὴν ταύτην ιδιότητα τῆς κινήσεως αὐτοῦ, ἥδη δὲ μόνον ἡ λέξις *πάλλεσθαι*, ἐν ᾗ παριστάνει τὴν κίνησιν, οἷα γίνεται, ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἰσοχρόνου, διότι ἐν χρήσει εἰς τὴν κίνησιν τῆς καρδίας, ἥτις ἐκτελεῖ τοὺς παλμούς αὐτῆς ἰσοχρόνως καὶ ἰδίως 7 παλμούς ἀνὰ 6'' *παλμὸν* λοιπὸν καλοῦμεν τὴν διάνυσιν ἐκάστου τῶν διαδοχικῶς ὑπὸ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐν ἴσῳ χρόνῳ διαγραφομένων τόξων· *παλμούς* καλοῦμεν καὶ τὰς ἰσοχρόνους δονήσεις τῶν σωμάτων.

B.'

1. *Κέντρον τῆς βαρύτητος.* Γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι ἡ συνισταμένη τῶν δύο παραλλήλων δυνάμεων Π καὶ Κ, σχ. 1, τῶν ἐπὶ τῶν περάτων τῆς κεραίας ΑΒ ἐφηρμοσμένων, διέρχεται διὰ τοῦ σημείου ο, τοῦ διαιροῦντος τὴν ΑΒ εἰς δύο τμήματα ἀντι-ερόφως ἀνάλογα πρὸς τὰς δυνάμεις, δηλαδή $\Pi : K :: OB : OA$ (1)

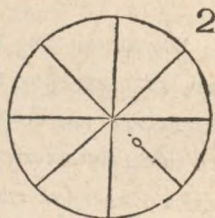
Καταφανῶς διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου ο θέλει διέρχεται ἀείποτε ἡ συνισταμένη καὶ ὅταν, τῶν δυνάμεων Π καὶ Κ ἐπὶ τῶν αὐτῶν σημείων Α καὶ Β ἐνεργουσῶν, ἡ διεύθυνσις αὐτῶν

ἐν τῷ διαστήματι μεταβάλλεται μὲν, διατηρῆται δὲ ὁ παραλληλισμὸς, διότι καὶ εἰς πᾶσαν νέαν διεύθυνσιν τῶν δυνάμεων τὴν αὐτὴν συνθήκην (1) μεταξὺ τῶν αὐτῶν ποσοτήτων ἐκπληροῦμεν, πρὸς εὔρεσιν τοῦ σημείου τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνισταμένης Ρ.

2. Τοιοῦτου ὄντος τοῦ χαρακτηριστικοῦ τοῦ ῥηθέντος σημείου ο, πρόκειται νῦν νὰ ὀνομάσωμεν, νὰ ὀρίσωμεν αὐτό· πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν παρατηροῦμεν ταῦτα.

Ἡ λέξις *κέντρον* ἔχει γενικὴν σημασίαν, ὠρισμένην δὲ εἰς τὰς φράσεις *κέντρον τῆς περιφέρειας*, *κέντρον τοῦ κύκλου*, *κέντρον τῆς σφαίρας*, σχ. 2 (α)· εἶναι δὲ τὸ κέντρον τοῦτο τὸ σημεῖον ο ἔνθα διατέμνονται αἱ ἄπειροι τὸν ἀριθμὸν ἀκτῖνες τῶν σχημάτων τούτων.

Ὁμοίαν τινὰ διατομὴν τῶν διευθύνσεων τῆς συνισταμένης Ρ, ἀπείρων τὸν ἀριθμὸν, παριστάνει τὸ σημεῖον ο τοῦ σχήματος 1, ἐκλήθη διὰ τοῦτο τὸ σημεῖον ο, σχ. 1, *κέντρον* καὶ προσεπωνομάσθη ὠρισμένως *κέντρον τῶν παραλλήλων δυνάμεων*, ἡ δὲ

(α) Μεταφορικῶς λέγομεν *κέντρον ἐνεργείας*, *κεντρικὸν κατάστημα*, κτλ.

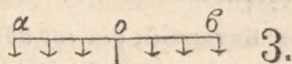

ἐπωνυμία αὕτη, οὗσα σύμφωνος πρὸς τὸ πρᾶγμα ἵνα ἀνακαλῇ-
ται ἡ ἔννοια τῆς ῥηθείσης ιδιότητος αὐτοῦ, ὀρθή ἐστιν, ὡς
λέγομεν καὶ κέντρον τῆς σφαίρας, κτλ.

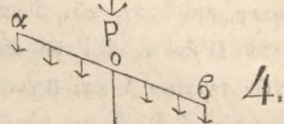
3. Τοῦ σημείου ο, σχ. 1, ὀρισθέντος, θεωρήσωμεν τὰς ἴσας
καὶ παραλλήλους ἑλξεις τῆς βαρύτητος (τοῦ βάρους), τὰς γινο-
μένας ἐπὶ τῶν ἀτόμων τῆς κεραίας αβ, σχ. 3· ἡ συνισταμένη

αὐτῶν P διέρχεται διὰ τοῦ μέσου ο
τῆς αβ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο
ο διατέμνονται ἀείποτε αἱ διευθύν-
σεις τῆς συνισταμένης P, τῆς κε-
ραίας αβ λαμβανούσης οἰασδήποτε
θέσεις ἐν τῷ διαστήματι, σχ. 4 καὶ
5, τοῦθ' ὅπερ σύμφωνον καὶ πρὸς
τὰ εἰρημένα, § 1.

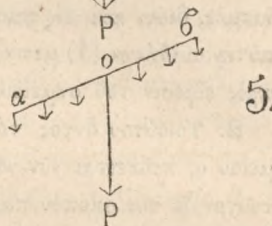
Ὅρίσωμεν νῦν τὸ σημεῖον τοῦτο
ο κατὰ τὴν ῥηθείσαν ιδιότητα αὐ-
τοῦ.

3.

4.

5.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, § 2, ὀφείλομεν μὲν νὰ καλέσω-
μεν αὐτὸ κέντρον τῶν παραλλήλων δυνάμεων· ἀλλὰ διὰ τὸ
ὠρισμένον τῆς ἐννοίας, ἐπειδὴ ἐνταῦθα αἱ δυνάμεις ὠρίσθησαν
τὸ εἶδος, εἰσὶ δὲ αὗται αἱ ἑλξεις τῆς βαρύτητος, καλοῦμεν τὸ ση-
μεῖον ο κέντρον τῶν ἑλξεων τῆς βαρύτητος καὶ συνήθως, κατ'
ἀποκοπὴν, κέντρον τῆς βαρύτητος· ὀρθή δὲ ἡ ἐπωνυμία αὕτη.

4. Ἰδωμεν νῦν ἂν τὴν φράσιν κέντρον τῆς βαρύτητος (κατ'
ἀποκοπὴν, ὡς εἴρηται, τοῦ ἑλξεων) δυνάμεθα νὰ ἀπλοποιή-
σωμεν καὶ νὰ συνάψωμεν, ἀλλ' οὕτως ὥστε ἡ σημασία ἡ ἀρχικὴ
νὰ μὴ παραβλάπτηται.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν φράσιν κέντρον τῆς
βαρύτητος τῶν σωμάτων ὑπὸ τῆς φράσεως κεντροβαρεῖς τῶν
σωμάτων, ὅπερ μεθερμηνεύμενον δηλοῖ ιδιότητα τῶν σωμά-

των τοῦ ἔχειν τὸ κέντρον βαρὺ, διότι περὶ τοιούτου τινὸς δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, δηλαδή δὲν πρόκειται νὰ ἐκφράσωμεν ὅτι ἔχουσι τὰ σώματα τὸ κέντρον βαρὺ, ὅτι ἡ σφαῖρα ἔχει βαρὺ τὸ εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς κείμενον ὑλικὸν ἄτομον, διότι καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἄτομα τῆς σφαίρας ἔχουσιν ἐπίσης βάρος, ἀλλὰ πρόκειται ἐνταῦθα νὰ διακρίνωμεν τὸ σημεῖον κατὰ τοῦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ διέρχεται ἀείποτε ἡ συγκισταμένη τῶν ἑλξεων τῆς βαρύτητος, ὡς διὰ κέντρον, καὶ περ τοῦ σώματος λαμβάνοντος οἰαυδήποτε ἐν τῷ διαστήματι θέοιν, τοῦτο δὲ δὲν ἐμφαίνει ἡ λέξις κεντροβαρές.

Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος δύναται εἶναι καὶ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ἡ ῥηθεῖσα ἔννοια τοῦ κεντροβαροῦς δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τοῦτο, διότι τὸ σημεῖον τότε μὴ ὂν ὑλικὸν καὶ μέρος τοῦ σώματος συστατικόν, δὲν εἶναι βαρὺ αὐτὸ, εἶναι ὅμως κέντρον τῶν ἑλξεων τῆς βαρύτητος. Συμφωνοῦμεν διὰ ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Κοῦμαν καλέσαντα καὶ τούτου τὸ σημεῖον κέντρον τῆς βαρύτητος (α).

Γ'.

Coëfficient de dilatation. Ῥάβδοι διάφοροι τὴν φύσιν καὶ ἴσαι πρὸς ἓν μέτρον τὸ μῆκος θερμανθεῖσαι κατὰ 1° , ἐπιμηκύνονται κατὰ ποσότητα διάφορον, οἷον ῥάβδος σιδήρου, ἔχουσα μῆκος ἑνὸς μέτρου εἰς θερμοκρασίαν 0° , θερμανθεῖσα κατὰ 1° διαστέλλεται, ἥτοι αὐξάνει τὸ μῆκος κατὰ τὴν ποσότητα $0''$, 000011821 = λ, ἐν ᾧ ῥάβδος ἐκ λευκοχρύσου ἑνὸς μέτρου τὸ μῆκος εἰς 0° , αὐξάνει ὀλιγώτερον καὶ μόνον κατὰ τὴν ποσότητα $0''$, 000008842, θερμανθεῖσα κατὰ 1° ἐπίσης.

Τοῦτο δὲ τὸ ἐπαύξημα λ τοῦ μήκους 1^{μ} καλοῦσιν οἱ Γάλλοι *coëfficient de dilatation lineaire*, μετεφράσθη δὲ συντελεστής γραμμικῆς διαστολῆς. Ἡμεῖς καλοῦμεν αὐτὸ κατὰ μέτρον διαστολῆν.

Ἡ λέξις συντελεστής δὲν ἔχει τὸν τόπον τῆς ἐνταῦθα, διότι

(α) Κοῦμα Σειρὰ φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν πραγματειῶν σ. 36.

δὲν σημαίνει τὸ πρᾶγμα αὐτὸ, ὅπερ πρόκειται νὰ δειξωμεν. Κατὰ μέτρον διαστολῇ, ἀντὶ τοῦ συντελεστῆς γραμμικῆς διαστολῆς καὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ παριστάνει, οἷον ὑπάρχει, καὶ ὀλιγοσύλλαβος εἶναι. Ἐπεται ὅτι *coefficient de dilatation cubique* καλοῦμεν κατὰ κύβον διαστολῇ, ἀντὶ τοῦ συντελεστῆς κυβικῆς διαστολῆς.

Ἡ λέξις *συντελεστής* περιέπεσεν ἐν χρήσει, διότι αὐξανόμενου κατὰ λ. τοῦ μήκους ἐνὸς μέτρου σώματός τινος, ὅταν ἡ θερμοκρασία αὐτοῦ αὐξήσῃ κατὰ ἓνα βαθμὸν, τὸ μῆκος 100^η αὐξεται κατὰ λ. 100, ὅταν ἡ θερμοκρασία τούτου αὐξήσῃ ἐπίσης κατὰ ἓνα βαθμὸν· ἄλλως δὲ τὸ λ δὲν συντελεῖ αὐτὸ εἰς τὴν διαστολὴν, ἀλλὰ δεικνύει μόνον τίς ἐστὶν αὕτη.

Δ'.

Ἡ ζυγός. Τὸ ὄργανον δι' οὗ προσδιορίζονται τὰ βάρη τῶν σωμάτων καλεῖται κοινῶς μὲν ἡ ζυγαριὰ, ἑλληνιστὶ δὲ ἡ ζυγός *θηλυκῶς*· ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ἀναγινώσκομεν:

α'. «Ζυγός ἀρσενικῶς μὲν ἐπὶ τῶν βοῶν· *θηλυκῶς* δὲ ἐπὶ τῶν σταθμῶν». (Ἀμμωνίου περὶ διαφορῶν λέξεων).

β'. Ζυγός (ὁ) ἐπὶ τῶν βοῶν, *θηλ.* (ἡ) ἐπὶ τῶν σταθμῶν. *Thomas*. Ζυγός (ἀρσ.) ἐπὶ ἀμάξης· ἐπὶ δὲ σταθμοῦ οὐ ζυγός (ἀρσ.) ἀλλὰ τὰ ζυγά. (Λεξ. Ἑρρίκου Στεφάνου).

γ'. Τινὰ οὐσιαστικὰ τῆς β' κλίσεως μετὰ τοῦ γένους συμμεταβάλλουσι καὶ τὴν ἔννοιαν, οἷον ὁ ζυγός, ἡ ζυγός (ἡ ζυγαριὰ) (*Γραμ. Βερναρδάκη. § 168. Σημ. δ. σελ. 32*).

Οὐδεὶς ἀναιρεῖ τὴν ῥηθεῖσαν διάκρισιν ὁ ζυγός καὶ ἡ ζυγός· συμφέρει δὲ αὕτη τοῖς ἐπιστήμοσι πρὸς διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν.

Σημειώσεις. Ἀκαδημαϊκῶν μὴ ὑπαρχόντων, εἰς οὐδένα ἐπιβάλλεται ἡ ὀνοματολογία, ἣν ἐλλόγως μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν· λίαν ὠφέλιμον ὅμως ἤθελεν εἶναι εἰς τε τὴν ἐπιστήμην καὶ τοὺς σπουδάζοντας αὐτὴν νέους νὰ μεταχειρίζωνται οἱ διδάσκοντες τοὺς αὐτοὺς ἐπιστημονικοὺς ὄρους.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρία πρό τινος χρόνου ἀπέστειλε τὸν πρότερον ἐν Τανάγρα πολλοὺς μῆνας διαμείναντα καὶ ἀνασκάψαντα τάφους καὶ ἄλλως ἐπιμεληθέντα τὰ ἐκεῖ ἀρχαῖα Παν. Σταματάκην εἰς Σπάρτην, ἔνθα ἦτο χρεῖα ὑπηρεσίας ἀρχαιολογικῆς διὰ τε τὸ νέον ἐκεῖ ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς κτιζόμενον Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ δι' ἄλλας ἐπιμελείας τῶν πολλῶν διεσπαρμένων ἀρχαίων, εἰς Τάναγραν δέ, τὸ νῦν Σχηματάρι, ἀπέστειλε τὸν Ἀθαν. Δημητριάδην, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνασκαφὴν τάφων καὶ τὴν εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ ἐκεῖ συναγωγὴν τῶν ἔτι διεσπαρμένων ἀρχαίων. Ἐχει δὲ λάβει τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας παρ' ἀμφοτέρων τῶν ἀποστόλων πλείονας ἐκθέσεις περὶ τῶν ἔργων των, ἐκ δὲ Τανάγρας καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ ὀλίγων δὲ ἡμερῶν ἔλαβεν οὐκ ὀλίγα πῆλινα εἰδώλια ἐξορυχθέντα ἐκ τάφων, ἄξια λόγου εἴτε διὰ τὰ σχήματά των εἴτε διὰ τὴν διατήρησιν τῶν χρωμάτων των, ἔτι δὲ καὶ ἀγγεῖα πῆλινα πολλὰ καὶ τινα χαλκᾶ ἐργαλεῖα, χειρουργικά, ὡς φαίνεται. Ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων ἄλλοτε ἔσται λόγος εἴτε παρ' ἡμῶν εἴτε παρ' αὐτῶν τῶν ἐπιστατησάντων εἰς τὴν εὔρεσιν. Σήμερον δὲ ἐκδίδοντα, ἐνταῦθα ἐπιγραφαὶ τινες, ὧν ἐπέμφθησαν ἡμῖν ἀντίγραφα καὶ ἐκτυπα ἐκ τῶν δύο μερῶν τῶν ἄνω δηλωθέντων καὶ ἔτι ἐκ Θηβῶν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐκδίδομεν τὰς ἐκ Σχηματαρίου, περὶ ὧν γράφει ὁ Δημητριάδης τάδε· «Τῇ 11 Νοεμβρίου 1874 κρεμασθεῖς ἀντέγραψα δύο ἐπιγραφὰς φαινομένας ἐπὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ἐπιφανείας τῆς γεφύρας τοῦ Ἀσωποῦ, τῆς κειμένης πλησίον τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀάρη, ἥτις πρὸ δωδεκαετίας ὠκοδομήθη ἐκ τῶν τοῦ τείχους Τανάγρας λίθων, ἐν οἷς καὶ πλεῖστοι ἐνεπίγραφοι συντριβέντες κατετάφησαν. Τούτων ἡ μὲν εἶναι ἀρχὴ προξενικοῦ ψηφίσματος, ἡ δὲ ἀναθηματικὴ Ἑρμιόνης τινός. Ἐν δὲ τῇ ὥς 200 βήματα πέραν τῆς γεφύρας κειμένη ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγ. Θωμᾶ ἀντέγραψα καὶ ἀπετύπωσα παρεκτὸς ἄλλων τριῶν, μίαν ἐντε-

τειχισμένην πρὸ τῆς πύλης ἔχουσαν τετράστιχον ἠρώελεγεῖον καὶ ὑπ' αὐτὸ προξενικοῦ ψηφίσματος ἰκανὸν μέρος».

Ἐκ τῶν ἄνω δηλουμένων ἐπιγραφῶν παρατρέχοντες ἡμεῖς τὴν «ἀρχὴν προξενικοῦ ψηφίσματος» καὶ δίδομεν τὸ κείμενον τῆς ἀναθηματικῆς, ἔχον ὡς ἑξῆς·

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος

Ἑρμιόνην

γυναῖκα προφῆτου

Ἀφροδείσιου

5

ἐπὶ σωφροσύνη.

Τὸ πεμφθὲν ἀποτύπωμα δεικνύει γράμματα τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι δὲ ἐγκεχαραγμένα, ὡς ἐπέστειλεν ὁ Δημητριάδης, ἐπὶ βάθρου μέλανος λίθου, οὗ ἡ φαινομένη τώρα ἐπιφάνεια ἔχει μῆκος μὲν 0,70, πλάτος δὲ 0,23.

Τῆς δευτέρας λέξεως τοῦ τρίτου στίχου τὸ ἀρκτικὸν ἐμικρογράφησα, ὑποθέτων, ὅτι ὁ Ἀφροδείσιος ἦτο προφῆτης ἥτοι ἐρμηνεὺς θεοῦ τινος τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν μαντικῶν, καὶ τόσῳ μᾶλλον τοῦτο ὑπέθεσα, ὅσῳ κύριον ὄνομα Προφῆτης ἀκόμη δὲν ἔτυχεν ἀπαντήσω.

Τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Θωμᾶ ἠρώελεγεῖον καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸ προξενικὸν ψήφισμα εἶναι μὲν ἤδη πρόπαλαι γνωστὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις, ὡς δημοσιευθέντα ἐν τῷ α' τόμῳ του Corpus Inscriptionum Graecarum, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἐκεῖ κείμενον τοῦ ψηφίσματος δὲν εἶναι πλῆρες ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ, ὡς τὸ σταλὲν ἡμῖν ἔκτυπον μαρτυρεῖ, ἐκδίδομεν ἐφεξῆς πάντα τὰ γράμματα τοῦ λίθου πρὸς συμπλήρωσιν μὲν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ ἐν τῷ C. I. Gr. δοθέντος κειμένου, πρὸς διόρθωσιν δὲ ἐκείνων οὔτινες λαβόντες τὸ ἔμμετρον ἐπίγραμμα ἐκεῖθεν καὶ μετατυπώσαντες ἐπήνεγκαν εἰς αὐτὸ ἀuthairέτους τινὰς μεταβολάς, ὡς ἐγένετο τοῦτο ἐν τῷ τοῦ Overbeck συγγράμματι Schriftquellen etc 1575. — Ἐτι δὲ πρότερον ὁ Welcker, ὃν ἀναφέρει ὁ Keil ἐν Sylloge Inscriptionum Boeoticarum, σελ. 57 ἐθεώρησε τὸ Φορύστας τοῦ ἐπιγράμματος βάρβαρον καὶ ἐπέρασεν ἡ εἰς τὸ

ὄρθον τοῦ ὀνόματος δυσπιστία καὶ εἰς τοῦ Pape τὸ λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐντρίβης ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ Keil ἔκλινε νὰ εἰκάσῃ Κορύστας ἀντὶ τοῦ Φορύστας. Ἀλλὰ τὸ χάρτινον ἔκτυπον ἐδῶ εἶναι πάνυ σαφές.

Ὁ λίθος, ὦν μόνον κατὰ τὴν δεξιὰν τῷ ὀρῶντι πλευράν καὶ γωνίαν ἀβλαβής, κατὰ δὲ τὰς λοιπὰς κολοβὸς καὶ ἔχων μῆκος 0,87 καὶ ὕψος 0,45, ἔχει γράμματα τάδε·

Εἰκόνα τὴν δε ἀνέθηκε Φορύστας

παῖς ὁ Τρίακος | κήρυξ νικήσας καλὸν

ἀγῶνα Διός· | ἄλλους τε ἀθλοφόρους

πτανοῖς ποσὶν εἶλον ἀγῶνας, |

5 εὐόλβου δὲ πάτρας ἄστου καλὸν στεφανοῖ.

Καφισίας ἐπόεισε.

...ὦρῳ ἄρχοντος μείνος Ἱπποδρομίῳ προτριάκαδι, ἐπεψάφιδε

...ος Μνάσωνος, Ἀθανίχως Δωροθίῳ ἔλεξε· δεδόχθη τῷ δάμυ

πρόξενον εἶμεν κὴ εὐεργέταν τᾶς πόλιος Ταναγρείων ΔιοΥσκορίδαν

10 ...ρῳ Ἀθανεῖον, αὐτὸν κὴ ἐσγόνως κὴ εἶμεν αὐτοῦ γᾶς κὴ Φυκίας ἔππα)σιν κὴ Φισοτελίαν κὴ ἀσφαλίαν κὴ ἀσουλίαν κὴ πολέμω κὴ ἱράνας ἰώσας κὴ κατὰ γᾶν κὴ κατὰ θάλατταν κὴ τὰ ἄλλα πάντα καθάπερ τῷς ἄλλυς προξένους κ(ὴ εὐερ)γέ(τ)ης.

Τὸ ο τοῦ εἶλον ἐν τῷ δ'· στίχῳ τοῦ ἐπιγράμματος φαίνεται σαφῶς ἐν τῷ ἐκτύπῳ, καὶ τὸ ο δὲ τὸ ἐν τέλει τοῦ ε'· στίχου εἶναι ἀρκετὰ σαφές, μετ' αὐτὸ δέ, ὡς σημειοῖ ὁ Δημητριάδης, «εἶναι μικρὸν ἕξιμα, μόνον ἰῶτα ἐγχωροῦν, ὅθεν νομίζει, ὅτι συμπληρωτέον στεφανοῖ, ὥστε λέγειν τὸν Φορύσταν· τὸ δὲ καλὸν ἄστου τῆς εὐόλβου πάτρας στεφανοῖ με, ἢ· στέφανο(ι), ἐξ οὗ ἡ ἔννοια· οἱ δὲ στέφανοι τῶν νικούντων εἰσὶ καλὸν ἄστου (=περίδολος, ἔρκος) τῆς εὐόλβου πατρίδος.» Ἀλλὰ τοῦτο ἐγὼ τὸ τελευταῖον οὐ μάλα προσδέχομαι. Ὁ Boeckh ἐξέδωκε· στεφαν(ῶ), εἰ καὶ ὁ εἶχε τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀντίγραφον τοῦ Leake, διὰ νὰ συμφωνήσῃ τὸν λόγον πρὸς τὸ ἀνωτέρω εἶλον. Εἰς στήριξιν δὲ τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Φορύστα συντελεστικὸν εἶναι ν' ἀναφέρω, ὅτι τῇ 24 Μαρτίου 1874 ἀνέγνων ἐπὶ στήλης ἐπιτομῆς Ἀττικῆς ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Σπυρ. Κόμνου ἐνταῦθα, τάδε· Φί-

Ταίριων
καὶ τριά-
ων)

λιππος Φορύσκου Παλληνεύς. Φαίνεται ὅτι τὸ Φορύστας καὶ τὸ Φορύσκος εἶναι τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Τρίακος, ὅπερ καὶ αὐτὸ οἱ περὶ τὸν Leake καὶ τὸν Welcker (ὄχι ὅμως ὁ Boeckh οὔτε ὁ Keil) ἐθεώρησαν ὑποπτον καὶ ἐξέδωκαν Ὁ τ ρ ί α κ ο ς, θέλομεν τὸ εὐρεῖ κατωτέρω ἐπικυρούμενον ἐκ λίθου ἄλλου Θηβαϊκοῦ.

Ἔτι ἐκδίδομεν ἐκ τῶν ἐν τῇ συλλογῇ Σχηματαρίου ἐπιτυμ-
βίων λίθων τοὺς ἐξῆς, ὧν μᾶς ἐστάλησαν ἔκτυπα παρὰ Δημη-
τριάδου μετὰ σημειώσεως τοῦ μεγέθους αὐτῶν.

1. Ἀρχιππος. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος, ὕψ. 0,95, πλ. 0,37.)
2. Δαμοκλίας. (» » » » » 0,68, » 0,32.)
3. Μνασίφιλος. (» » » » » 0,89, » 0,36.)
4. Πολουκλίας. (» » » » » 0,37, » 0,23.)
5. Τιούχων. (» » » » » 0,24, » 0,23.)
- Ποιούνη
τόχων

Καὶ τούτων μὲν τῶν πέντε στηλῶν τὰ γράμματα φαίνονται ὁπωσοῦν παλαιότερα, τὰ δὲ τῶν ἐξῆς εἶναι τῶν Ῥωμ. χρόνων.

1. Ἀλκις. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος, ὕψ. 0,28, πλ. 0,22.)
2. Δαμώ. (» » » » » 0,65, » 0,32.)
3. Ἰράνα. (» » » » » 0,76, » 0,46.)
4. Κτησικλίας. (» » » λευκοῦ μετ' ἀετωματίου καὶ δύο
ροδάκων τετραφύλλων. ὕψ. 0,13, πλ. 0,36.)

5. Πραοῦλα

χρηστά. (ἐπὶ στήλ. λίθου μέλανος » 0,80, » 0,41.)

6. Ἐπὶ

Εὐμαρείδη. (» » » » » 0,92, » 0,31.)

7. Ἐπὶ Ὁ(ν)ασίμου. » » » » 0,95, » 0,40.)

8. Ἐπὶ

Εὐτύχω.

Εὐήμερος Σωκράτους

Ἀνθηδόσιος χαῖρε. (ἐπὶ στήλ. λίθου λευκοῦ, μετ' ἀετωματίων καὶ ροδάκων δύο διπλῶν, ὕψ. 1,03, πλ. 0,49.— Οἱ δύο πᾶσι στίχοι εἶναι ἐν τῷ τυμπάνῳ τοῦ ἀετωματίου, οἱ δὲ ἄλλοι δύο ὑπὸ τῷ γείσῳ καὶ γράμμασι πολὺ ὑστερωτέροις. Ἐγένετο διπλῇ χρῆσις τῆς στήλης, ὡς φαίνεται.

Ἐκ Θηβῶν δ' ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἐπιγραφάς, ὧν καὶ ἀντίγραφα καὶ ἔκτυπα χάρτινα ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐταιρίαν ὁ ἐκεῖ ἐπαρχιακὸς δημοδιδάσκαλος Ἑπαμινώνδας Κορομάντζος, ὅστις καὶ ἄλλως γίνεται χρησιμώτατος εἰς τὰ ἐκεῖ ἀρχαῖα, ἐφορεύων μετὰ ζήλου τῆς πρὸ δύο ἐτῶν ἐκεῖ συστάσης ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς καὶ πλουτίζων αὐτὴν διὰ περισυναγωγῆς τῶν ἐσκορπισμένων τῆς ἀρχαίας τέχνης λειψάνων.

Παμμαχόν, ὦ Θίβα, κρατέοντά με παῖδα(ς) ἀγῶνα
καὶ τὸ πάλιν μεσάταν ἀλικίαν τίς ἔρει
τοίᾳς ἐκ προβολᾶς εὐ ἀγκριτοῦ; Ἄδς Νέμειος
νίκα μοι λεκτῶν ἦλθεν ἀπ' ἡϊθέων
5 πατὴρ δῶμα Τρίακος· ἄεθλα γὰρ οἱ παρὰ Δίρκαι
ἀμφαδὸν Ἑλλάνων πλεῖστα φέροντι νέοι.

Τεισικράτης ἐποίησε.

«Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ τὸ ἐπίγραμμα, εἶναι τειχισμένος ἐν τῇ κλίμακι τοῦ ἐνταῦθα ξενοδοχείου Παπαδάμη, ἀνάστροφα.» Ταῦτα ὁ φίλος Ἑπαμινώνδας. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν, ὅτι τὰ γράμματα εἶναι σχεδὸν ὅμοια μὲ τὰ τοῦ ἀνωτέρω τοῦ Φορύστα ἐπιγράμματος, ἔχοντα μικροὺς εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραίων ἀκρέμονας (apices) καὶ πῶς φαίνονται τῶν μεταγενεστέρων Μακεδονικῶν χρόνων. Ἀλλ' ὅμως ἔχων τις ἐν νῷ, ὅτι περὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἐν διαφόροις τόποις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχομεν πολὺ ἀσφαλῆ γνῶσιν, δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Τεισικράτης ὁ ποιήσας τὸν ἀνδριάντα τοῦ τιμηθέντος ἐπιγράμματι Νεμεονίκου εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Τεισικράτει, οὗ μνημονεύει ὁ Πλίνιος ἐν Φυσ. Ἱστορ. XXXIV, 8, 19, 83, 89, ἔτι δὲ καὶ XXXV, 11, 40, 126, ὡς μαθητοῦ τοῦ περιφήμου Λυσίππου καὶ ἀκμάσαντος περὶ τὴν ΡΚ'. Ὀλυμπιάδα (300 πρ. Χρ.) Θαρράλεώτερον δὲ δυνάμεθα νὰ εἰκοτολογήσωμεν, ὅτι ὁ Νεμεονίκης οὗτος ὁ παγκράτιον νικήσας παῖδων (= παμμαχόν . . . παῖδας ἀγῶνα) καὶ οὗ τὸ ὄνομα δὲν περιέχεται ἐν τοῖς στίχοις, ἢ ἀδελφὸς ἦτο τοῦ Φορύστα ἐκείνου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς Τρίακος γεννηθείς, ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Φορύστας ἦτο. Περὶ δὲ τοῦ ὅλου νοήματος τοῦ ἐπιγράμματος καὶ διὰ τί οὕτως ἐστήξαμεν αὐ-

τοῦ τὰς λέξεις καὶ ὅχι ἄλλως, δὲν εὐκαιροῦμεν νὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα, ἅπερ θὰ ᾔσαν ἀναγκαίως πολλά. Ἄλλοι κατὰ ταύτην ἢ κατ' ἄλλην στίξιν ἅς τὸ ἐρμηνεύσωσι διὰ μακρῶν. Ἡμεῖς δὲ χωροῦμεν εἰς ἄλλα.

Οὐκ ἔστ' οὐδὲν τέρμα βίου θνητ(ῶν ἐπι)νοί(α)ις,
ἀλλὰ τύχη κρείσσων ἐλπίδος (ἐξ)εφάνη,
ἢ καὶ Τιμοκλέην Ἀσωπίχου ἠφάνισ' υἱὸν
πρόσθε, πρὶν ἐνδοίξασθ' ἔργα πρέποντα φύσει·
5 ὁ(ς) Βασιλεία Διὸς καὶ ἐν Ἑρακλέους τρὶς ἐν ἄθλοις
ἵπποις νικήσας δώματ' ἐπηγλάισεν.
Πολύκλειτος ἐποίησε.

Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ τὸ ἐπίγραμμα, εἶναι, καθ' ὃ μοι γράφει ὁ αὐτὸς φίλος, τετειχισμένος εἰς τὴν ἀρκτικὴν κλίμακα τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ ἁγ. Γεωργίου, κατέχων τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους τῆς πρὸς τῇ γῇ βαθμίδος. Τὸ μῆκος του μέτρων 2, τὸ ὕψ. 0,36, τὸ πλάχ. 0,83. Ἐχει δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας πρὸς δεξιὰ τῶν ὀρῶντι καὶ ἕτερον ἐπίγραμμα, οὗ μόνον τὰ ἐξῆς σώζονται·

. . . . . Πανθηροστ . . . . .
. . . . . Πούθια παγκ(ράτιον)
Παιδ . . . . . ἐκρατew ; . . . . .
5 ΚορΒ;ειδας ἱεραῖ νΗ;α . . . . .
ἐγ νίκας ἔτι θερμὸς ὁ(ρούσας; . . . . .
Φοίβου τῶν ἐτύμων Ι . . . . .
Λύσιππος Σι(κυώνιος) ἐποίησε.

Τὰ γράμματα τοῦ δευτέρου τούτου ἐπιγράμματος καὶ πῶς νεώτερα καὶ ἀμελέστερον φαίνονται κεχαραγμένα ἢ τὰ τοῦ πρώτου. Ἄλλ' οὐδ' ἐκεῖνα εἶναι τόσον καλὰ, ὅσον ὑποτίθενται τὰ τῶν χρόνων, ἐν οἷς ἤκμασεν ὁ νεώτερος Πολύκλειτος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ναυκύδους (διότι βέβαια δὲν εἶναι πρέπον νὰ ὑπάγῃ τινὸς ὁ νοῦς εἰς τὸν μέγαν Πολύκλειτον) καὶ σύγχρονος τοῦ Σικυωνίου Λυσίππου. Ὅμως δὲ παραδεχόμεθα, ἀφοῦ ὁ λίθος τὸ θέλει, ὅτι τοῦ περιφήμου Λυσίππου καὶ τοῦ ὅχι ἀσήμου νεωτέρου Πολυκλείτου ἴσταντο ἔργα ἀνδριάντες δύο ἀθλοφόρων νικητῶν ἐπὶ ἐνὸς βάρους

ἐν Θηβαίαις, τούτου δὴ τοῦ σωζομένου. Τὰ ἐν τῷ ε'. στίχῳ τοῦ προτέρου ἐπιγράμματος μνημονευόμενα Βασίλεια Διδος ὅτι εἶναι ἀγῶν ἰδρυθεὶς ἐν Λεβαδείᾳ μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις νίκην (ἐτ. 371 π. Χ.), εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Διοδώρου 15, 53.

Τώρα δὲ μεταβαίνω εἰς δύο παλαιότερας καὶ σπουδαιότερας ἐπιγραφάς, ὧν ὁ αὐτὸς φίλος ἔπεμψε τὰ χάρτινα ἔκτυπα. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀμφότεραι κολοβαί. Περὶ τῆς προτέρας, ἥς εὐθὺς παρατίθημι τὸ κείμενον, ἔχω τὴν ἐξῆς πληροφορίαν. Ὁ λίθος ἔχει ὕψ. 0,90, πλ. 0,49, πάχ. 0,65. Εὗρέθη περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος Μαΐου εἰς βάθος ἐπιπόλαιον ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Παν. Χοντρογαρέφως, κειμένῳ πλησιέστατα τοῦ ἵπποδρομίου. Ἦτο τοποθετημένος (ὡς ὁ κηπουρὸς μὲ ἐβεβαίωσεν) ἐπὶ λίαν εὐρέος τοίχου, καὶ μετεκομίσθη εἰς τὴν Συλλογὴν κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἔνθα νῦν φέρει τὸν ἀρ. 100. Ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ διὰ σκαφῆς ζήτησις τῶν λειπόντων τεμαχίων, ἀλλ' οὐδὲν εὗρέθη.

Ἴδου τὸ κείμενον, ὡς τὸ συνεκροτήσαμεν·

Τύδε χρεῖ;) ματα συνεβ(άλονθο ἐν τὸν πόλεμον

δν;) ἐπο(λέμιον;) Βοιωτοὶ πελ.....

π)οτῶς ἀσεβίοντας τὸ ἔαρο(ν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ

Π;)ουθίω.

5 Ἀριστίωνος ἄρχοντος Ἀλυζῆοι.....

πρισγέες Χάροψ Δάδωνος : Ἀριστο.....

Ἀνακτορίεες τριάκοντα μναῖς : πρι(σγέες.....

Φόρμω : Ἀρχος : Τέρεος —

Βυζάντιοι : χρυσίω Λαμψακανῶ σ(ατεῖρας...;... χρυσάρι

40 ὀγδοέκοντα πέτταρας : ἀργυρίῳ Ἀτ(τικῷ δρᾶ-

χμας δεκαεξ' σύνεδροι Βυζαντίων (ἐκόμιζαν ;

τὸ χρυσίον Κερκῖνος Εἰροτίμω ΑΓ.....

Δ)ηλοπτίχῳ Διωνύσιος Εἰραίωνος —

Ἀθανόδωρος : Διωνυσίῳ : Τενε / .....

45 πρόξενος : Βοιωτῶν Χ;ειδίας Δι.....

Νικολάῳ ἄρχοντος Ἀλυζ(ῆοι.....

ἄλλας τριάκοντα μναῖς ΕΓ.....

πρισγεῖες Ἀλυζαίων Θεο / .....

Ἀ)λεξάνδρου Δίων Πολυχ.....

20 Ἀ)γείσινικω ἄρχοντας Βυσζάντιαι.....

.ονθο ἄλλως πεντακατίως στατεῖρα(ς χρυ-

σ)ῶς Λαμφακανῶς ἐν τὸν πόλεμον τὸν ὑ(πὲρ τῷ

ἰάρω τῷ ἐμ Βελφοῖς ἐπολέμιον Βοιωτ(.....

σύνεδροι ΕΙΝΙ;ξαν Σῶσις Καρατίχω

25 Π)αρμενίσκος Πυράμου.

Πιθανώτατα ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς σώζονται, ὅσον τοῦλάχιστον ἐκ τῆς ὕψους τοῦ ἐκτύπου εἰκάζω, διότι ἄνω μὲν εὐθεῖα τις γραμμὴ ὁπωσοῦν βαθεῖα ἐγχρίμπει ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πρώτων γραμμάτων, ὑπὲρ αὐτὴν δὲ κενόν τι μικρόν μὲν ἀλλὰ πῶς μεῖζον ἐνός διαστήχου σώζεται, κάτω δὲ μετὰ τὸν κέ. στίχον πάλιν κενὸς ἐπὶ ποσὸν φαίνεται τόπος καὶ μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Πυράμου οὐδὲν ἔχνος γράμματος ὑπολείπεται. Καὶ αἱ ἀρχαὶ δὲ τῶν στίχων κατὰ τὸ πλεῖστον φαίνονταί μοι σῶαι, μάλιστα ἀπὸ τοῦ ἐ. στίχου καὶ ἐξῆς, εἰ καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν ὀρθότομος ἐκεῖ γωνία τοῦ λίθου δὲν διακρίνεται, ἀλλὰ φαίνεται φαγωμένη. Ἐκολοθώθησαν δὲ πάντων τῶν στίχων τὰ τέλη, διότι τὸ πλάτος τοῦ λίθου ἐκεῖ ἐξέλιπεν, ἴσως κατὰ τὸ ἐν τρίτον τοῦ ὅλου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὀλιγώτερον, ἂν ἐκ τῶν στίχων δεκάτου καὶ εἰκοστοῦ πρώτου καὶ εἰκοστοῦ δευτέρου συμπεράνωμεν, ἔνθα διὰ ὀλίγων γραμμάτων προσθήκης, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, τὴν συνέχειαν πρὸς τοὺς ἐπομένους στίχους ὅχι ἀπιθάνως ἀποκατεστήσαμεν.

Ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς τὸν κακὸν ἐκείνον ἱερὸν πόλεμον, τὸν διαπολεμηθέντα δέκα ἔτη ἀπὸ τοῦ 355 μέχρι τοῦ 346 πρ. Χρ. καὶ λήξαντα μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Μακεδόνοιο Φιλίππου ἐν Ἑλλάδι, γίνεται φανερόν ἐκ τῆς ὅλης κεφαλίδος καὶ ἐκ τῶν στίχων κβ. καὶ κγ. Ἄν καλῶς τῶν τῆς κεφαλίδος ὀλίγων γραμμάτων ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις παρ' ἡμῶν, ἃς κρίνωσιν ἄλλοι. Χρέος μόνον ἡμεῖς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ πρὸ τοῦ ματα φαινόμενα ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου ἔχνη τοῦ κάτω μέρους δύο τριῶν γραμμάτων δὲν ἄγουσι πάντως εἰς τὰ ρη ἢ ρει, ὥστε δυνατόν

καὶ ἀναλώματα νὰ ἔκειτο ἐκεῖ ποτε ἢ ἄλλο τι ὅμοιον ὄνομα. Ἐτι λέγομεν ὅτι μετὰ τὸ πε φαίνεται ἐν ὀρθῇς κεραίας ὑπολειπόμενον κάτω μέρος, ὅπερ ὅμως εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὸ Ε παρ' ὅσον ἔπρεπεν, ἵνα ἀποτελέσῃ ταῦ ἢ ὕψιλον ἢ φῖ ἢ ψῖ.

Εἰς τὸ σύνολον τῆς ἀναγραφῆς παρατηροῦμεν τάδε· τριῶν ἐτῶν συνδρομαὶ εἰς τὸν πόλεμον ἀναφέρονται, ἂν δὲ τῶν πρώτων ἢ συνεχῶν τινων ἐτῶν τοῦ πολέμου ἢ ὅχι, ἀδηλον, διότι δὲν ἔχομεν συνεχῇ κατάλογον τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν, ὥστε νὰ ἡξεύρωμεν πότε ἡρχόντευσαν ὁ Ἀριστίων τοῦ ἀ. στίχου, ὁ Νικόλαος τοῦ ις'. καὶ ὁ Ἀγισίνικος τοῦ κ'. Φαίνεται δέ, ἂν δὲν εἶναι ὅλως τύχης ἔργον, ὅτι κατ' ἀλφαριθμητικὴν τάξιν ἀνεγράφησαν Ἀλυζαῖοι, Ἀνακτοριῆς, Βυζάντιοι, καὶ ὕστερον πάλιν Ἀλυζαῖοι, Βυζάντιοι, ὅτε δεύτερον συνέδραμον. Περὶ δὲ τούτων οὐδὲν εὔρον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἱεροῦ πολέμου λεγόμενον, ὅτι ἐδοθήουν τότε τοῖς Βοιωτοῖς ὑπὸς δῆποτε, ἢ ὡς σύμμαχοι, ἢ ὡς χρήματα τελοῦντες μόνον ἐξ εὐσεβείας ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἢ καὶ διὰ κοσμικὰ συμφέροντα. Ἀλλὰ πόσα χάσματα δὲν ἔχει ἡ ἀρχαία ἱστορία!

Ἐν τῷ τέλει τοῦ θ'. στίχου πιθανὸν νὰ ἔλειψαν αἱ ἑκατοντάδες στατήρων, διότι οἱ Βυζάντιοι τὸ δεύτερον ἔδωκαν (ἴδε στίχον κζ.) ἄλλους 500· ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον.— Ἐν τῷ ἡ. στίχῳ εἰς τῶν πρέσβων τῶν Ἀλυζαίων (πόλεως παραθαλασίου τῆς Ἀκαρνανίας) ἂν ὀνομάζεται μὲ πρωτοφανὲς ὄνομα ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν. Ἀρκόλυκος ἤδη που εὐρέθη κύριον(*) καὶ Ἀρκος λοιπὸν (= ἄρκτος) ὡς Λύκος, δυνατόν νὰ ὑπῆρξεν. Τὸ δὲ Τέρως ἐκλαμβάνομεν μᾶλλον ἀντὶ τοῦ Τήρεως (Θρακικοῦ ὀνόματος) κείμενον ἢ ἀντὶ τοῦ Τηρέως. Παρατηρητέον δὲ καὶ τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχει τινὰς ἀνωμαλίας γραφῆς. Πρὸς γὰρ καὶ πρὸς γὰρ, Ἀλυζῆοι καὶ Ἀλυζαῖων, χρουσίω καὶ χουσίον, Βυζάντιοι καὶ Βυζάντιοι.— Ἐχει δὲ καὶ ἀνωμαλίαν στιξεως, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κατὰ περισσείαν ἢ ἔλλειψιν, ἐξ οὗ ἀσάφεια ἐν τισι. Τὸ δὲ ἐν στίχῳ κγ'. Βελφοῖς λαμπρῶς βεβαιοῖ τὴν ἐν τῷ

Τέρως
Τηρέως

χρουσίον

(*) Ἰδε Φιλίστορος τόμον 1, σελ. 526.

Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ σελ. 196 καὶ 200 τεθησαυρισμένην ταύτην γραφήν. Προσθέτω δ' ἐγὼ ὅτι καὶ Δολφοὶ ποτε ἐλέγοντο οἱ Δελφοί, διότι οὕτω εὖρον τὴν λέξιν γεγραμμένην ἐπὶ τινος μικροῦ τεμαχίου δημοσίας ἐπιγραφῆς, ὅπερ πρὸ ἐτῶν εἶδα ἐν τῇ Ἀδριανείῳ στοᾷ, πρὸς τινι τῶν μεσαίων κιόνων κείμενον, ἐξέδωκε δὲ ὁ Πιπτάκης ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερ. ὑπ' ἀρ. 3142, λέγων ὅτι εἶναι ἐκ Καλύμνου ὁ λίθος. Ὅπως δὲ ποτε, μνημονεύονται ἐκεῖ καὶ οἱ Ἀμφικτίονες. Τὸ δὲ Δολφοὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν τοῦ Πιπτάκη ἐκδοσιν, ἥτις ἐγένετο τῷ 1857, δὲν ἐπέρασεν ἀκόμη εἰς τὸ ἐν ἔτει 1863 ἐκδοθὲν λεξικὸν τοῦ Pape, ἴσως διότι δὲν ἐπιστεύθη. Ἐγὼ ἀνέγνων τὸν λίθον πρῶτον τῇ 20 Ἰουνίου 1867, ὡς εὐρίσκω ἐν ταῖς σημειώμασί μου. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω παρεκβατικώτερον. Περὶ δὲ τοῦ ἐν τῷ κδ'. στίχῳ ῥήματος *εἰνιξαν*, οὗ τὰ τρία γράμματα INI εἶναι πολὺ ἀμφίβολα, δὲν ἔχω δυσπυχῶς τίποτε νὰ εἴπω ἄλλο, εἰμὴ ὅτι καὶ εἰτιζαν καὶ εἰπιζαν καὶ εἰμιζαν καὶ ἔμοιζαν δύναται πως ν' ἀναγνωσθῇ, ἀλλὰ ἐν ποίᾳ σημασίᾳ, δὲν εἰξεύρω. Ἀλλὰ τινὰ ἔχει ἡ ἐπιγραφή ἀσαφῆ, ὡς ἐν στίχ. ιγ'. ἔνθα μετὰ τὸ Εἰραίῳνος ὄνομα εἶναι, ὡς δύο γραμμάτων τόπος κενὸς καὶ ἄδηλον μένει, ἂν τὰ ὕστερον ἐν τῷ ιδ'. καὶ ιε'. στίχῳ ὀνόματα εἶναι συνέχεια τῶν ἀνωτέρω συνέδρων τῶν Βυζαντίων ἢ ἀνδρῶν ἄλλης τινὸς πόλεως, ὡς τὸ Τενε / καὶ τὸ πρόξενος (ἂν δὲν εἶναι κύριον ὄνομα) φαίνονται ὑποδηλοῦντα. Αὐτόθι καὶ τὰ Βοιωτῶν Χειδίας ἢ Μειδίας, ὡς εἶναι διισταλμένα ἀπὸ τοῦ προηγουμένου πρόξενος καὶ τοῦ ἐπομένου Δι. . διὰ σίξεως, πλείστον σκότος ἔχουσι δι' ἐμέ. Περὶ τούτων λοιπὸν πάντων καὶ περὶ ἄλλων ἃ δὲν παρετήρησα, περιμένω παρ' ἄλλων διασαφήσεις. Πλείστερας δὲ τοιαύτας θὰ ζητήσω διὰ τὸ κείμενον τῆς δευτέρας δημοσίας Θηβαϊκῆς ἐπιγραφῆς, εἰς ἣν νῦν μεταβαίνω, διότι αὐτῆς δὲ τὸ σκότος πολὺ.

.....;.....

...ἀνδρῶ(ν) ὅσοι ἂν α.....

....τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆν..

δεδόχ)θαι τῷ δήμῳ. | α!....εμ.α.δεσι...

.....ων

_____

_____

_____

- 3 ..... ἔλεξε· ἐπιδεῖ ἐπὶ Θευγυνωτείδα (ἄρχοντος...
 ..κ)αταλειφθέντες ἐν τοῖ Πειρας(ῖ....
 ..ἀποδόμεν τὰμ Μωνυχίαν κοιμ....
 ..'Αθ)ανῆροι τοῖς στροτιώτης αὐτοὶ αὐ! ...
 εὐρί;)σκονθι τὰ εὐεργε....α γεγεν....
- 40 .....ων τῶν πρωίην (πεπ)ραγμέν(ων...
 ...δ)έ;ξασθη τῶν χρεϊμάτων τῶ....
 ..ἄρ;τια, ὅπως κα κοιμιττάμενοι τ....
 ...η λιμένα..ἀτελιῶν οἱ φιλο! ....
 ...μεν τῇ πόλι Θειθήων τὰς ἀποΔ;...
- 45 ..στ)ροτιώτης, δεδόχθαι τοῖ δάμοι.....
 ....ὀπόττα παρκέκλειεσ αυ...
 ....! Προστατειροὶ μεῖνι κατ...
 ....ς κῆ τοὶ 'Αρεοπαγίτη κῆ....
 ...τα)λάντων κῆ δύο κῆ δρά(χμ)α...
 20 ...λων κῆ ἡμιωβελίω τὸ ἐπιβάλλο(ν...
 ....ς 'Αθανῆων (ἔ)χι ἅ πόλις Θει(θή)ων..
 ...κων, ὅπως κα διαμμένοι ἅ φιλ...
 ...ος ἄνδρας ὅπ....
 .....ο.....
 .....;....

Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, φέρει νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Θεβῶν τὸν ἀρ. 99. Ἐξετεχιίσθη δὲ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἐν Θεβαῖς σαγματοποιοῦ Σωτηρίου Ρουπάκα.

Τὰ γράμματα εἶναι ἀβαθῶς κεχαραγμένα οὔτε τόσον καλὰ, ὥς τὰ τοῦ προτέρου λίθου καὶ φαίνονται πως νεώτερα, πάντως ὅμως θὰ εἶναι τῶν Μακεδονικῶν ἔτι χρόνων, ἅτε μὴ ἔχοντα *arices*, καθ' ὅσον διακρίνω ἐν τῷ σταλέντι ἐκτύπω. Πάντα δὲ τῶν στίχων τὰ γράμματα εἶναι ἐντὸς δύο λεπτῶν γραμμῶν (χαρ-κίων) κεχαραγμένα, ἄγραφοι δὲ ἀφέθησαν οἱ ἀπὸ τοῦ δ'. (πλὴν δύο γραμμάτων) μέχρι τοῦ ζ'. τέσσαρες στίχοι, ὡς τοὺς ἐδήλωσα δι' ἀπλῶν γραμμῶν.

Φανερόν εὐθὺς γίνεται ἐκ τῶν ἀνωτάτω στίχων, ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας στήλην, εἰς τῆς ὁποίας τὸ ἐπάνω μέρος ἐγγράφη Ἀτ-τικῇ διαλέκτῳ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων, κατωτέρω δὲ μετὰ διά-λειμμα ψήφισμα τῶν Θεβαίων Διολίστι, βεβαίως διὰ τινὰ κοι-

νοπραγίαν τῶν δύο πόλεων, ποίαν δὲ ταύτην καὶ πότε γενομένην, ἄδηλον ἐμοί. Ἄξιον δὲ τὸ πρᾶγμα ζητήσεως. Ἴσως εἷς τι τῶν ἐπὶ Πολυσπέρχοντος καὶ Κασσάνδρου ἢ τῶν ἐπὶ Δημητρίου τοῦ πολιορκητοῦ γενομένων ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφή.

Ἐκ Σπάρτης δὲ ἀνακοινοῦμεν τὰ ἐξῆς δύο ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, ὄντα τῶν μετὰ Χριστὸν κατωτάτω Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὡς δεικνύει τὸ λεκτικὸν αὐτῶν καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῇ ἐπὶ τῶν ἐκτύπων τοῦ Σταματάκη.

4.

Τρωίλε χαῖρε. Κα-
μὼν πολλὴν ἄτροπον χθόναΝ
ἀνδρῶν | καὶ πίντιυ σπείρας
συνεχῇ συχνὰ κύματα πλεῦσαιΝ, |
5 ὥς ἵνα σοί τε τύχη δῶη καλὴν
ἐξαπίνης τι, | οὐκ ἔλαβες χά-
ριν ἐκ καμάτων σῶν οὐδέ
σε γαῖα | σὴ κατέχει Σπάρτη
πολὺ φίλτατος, ἀλλὰ Κορώνη |
10 γῆ σε κρατεῖ τύμβους τὸ πε-
πρωμένον οὐ προφυγόν-
τα, | τεσσαράκοντα μόνους
ζήσαντα χρόνους ἐνι-
αυτῶν.

2.

Θρέπτος ὁ ταῖς Μούσαις ἀρέσας, ὃν
ἐπήγεσεν Ἑλλὰς / καὶ περίφρων Ἀσίη
καὶ νοεροὶ βασιλεῖς / οὐκέτι ταῖς
θυμέλαις ταῖς εὐστεφάνοις παρεδρεύω /
5 τερπνὰ μέλη κελαδῶν ταῖς λιγυροῖσι
χοροῖς / οὐδὲ σύνευνον ὄρω φιλο-
σύνγαμον οὐδὲ τὰ τέκνα / κεῖμαι
τοῦτον ἔχων οἶκον ὁ πατρίδιον.
Παροδεῖτα χαῖρε.

Τὸ μὲν πρότερον τῶν ἐπιγραμμάτων, οὗ τῶν ἐξαμέτρων ζίχων τὴν διαίρεσιν ἐδήλωσα ἐγὼ διὰ ὀρθῶν κεραιῶν, ὑποτίθεται ὡς τεθὲν ἐπὶ κενοταφίου σήματος. Εἶναι δὲ ἡ ἔχουσα αὐτὸ σήλη μικρὰ μετ' ἀετωματίου, λίθου ὑπομέλανος, ὕψ. 0,32, πλ. 0,23, πᾶχ. 0,03 καὶ εὑρέθη ἐν τινι τῆς Σπάρτης ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ καὶ κατετέθη ἀπὸ τοῦ 1872 εἰς τὸ ἐκεῖ Μουσεῖον ὑπ' ἀρ. τοῦ καταλόγου 268.—Τὸ δὲ Β^{ον} ἐπίγραμμα, ὃ καὶ ὁπωσοῦν κάλλιον, γέγραπται ἐπὶ στήλης μετ' ἀετωματίου ἔχοντος ἐν τῷ μέσῳ ῥόδον Ἰωνικόν. Ὁ λίθος ὑπομέλας, ὕψ. 0,62, πλ. 0,40, πᾶχ. 0,05 περίπου. Εὑρέθη τὸ παρελθὼν ἔτος ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἐν ἀνασκαφῇ χωρικοῦ, παρ' οὗ ὁ Ἑλληνοδιδάσκαλος Π. Κουμανταράκης λαβὼν τὸ κατέθεσεν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ταῦτα κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Σταματάκη. Αἱ γραμμαὶ αἱ διακρίνουσαι τοὺς στίχους εἶναι ἐπὶ τοῦ λίθου οὕτως ὡς ἀπεδόθησαν. Κατὰ ποίαν σημασίαν ἐν τῷ γ'. στίχῳ νοεροὶ λέγονται οἱ βασιλεῖς, οἱ ἐπαινέσαντες τὸν Θρέπτον ὅτε ἐζῆ, δὲν εἶναι εὐδηλον. Ἴσως κεῖται τὸ νοεροὶ ἀντὶ τοῦ νοήμονες, νουεχεῖς, συνετοὶ, πεπαιδευμένοι.

Ἐν Αθήναις, τῇ 26 Δεκεμβρίου 1874.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1874. Ὁ κ τ ῶ ρ ι ο ς (E. N.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	755,30
Μεγίστη » »	761,37 (τὴν 27ην).
Ἐλαχίστη » »	747,37 (τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία	19,53 ἐκ.
Μεγίστη »	27,7 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη »	11,1 (τὴν 30ην).

Ἡμέραι βροχῆς 11, ἀστραπῶν 6, ποσὸν τοῦ καταπεσόντος
ὕδατος 63,71 χμ.

Ἀνεμοὶ ἔπνευσαν κατὰ ἡμέρας 10 ΒΑ, 8 Β, 6 ΝΑ, 3 Ν,
2 ΝΑ, 1 ΒΑ, 1 Δ.

Ν ο έ μ ρ ι ο ς.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	750,16.
Μεγίστη » »	760,21 (τὴν 5ην).
Ἐλαχίστη » »	727,77 (τὴν 21ην).
Μέση θερμοκρασία	13,82 ἐκ.
Μεγίστη »	20,9 (τὴν 11ην).
Ἐλαχίστη »	3,5 (τὴν 24ην).

Ἡμέραι βροχῆς 15, ἀστραπῶν 3, βροντῶν 2· ποσὸν τοῦ κα-
ταπεσόντος ὕδατος 74,80 χμ.

Ἀνεμοὶ ἔπνευσαν 10 ἡμέρας ΒΑ, 8 Ν, 4 ΝΑ, 4 ΒΑ, 1 Β,
1 Δ, 1 ΝΑ, 1 Δ.

Δ ε κ έ μ ρ ι ο ς.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	750,55.
Μεγίστη » »	758,58 (τὴν 18ην).
Ἐλαχίστη » »	737,40 (τὴν 16ην).
Μέση θερμοκρασία	12,92 ἐκ.
Μεγίστη »	17,8 (τὴν 15ην).
Ἐλαχίστη »	3,7 (τὴν 10ην).

Ἡμέραι βροχῆς 13, ἀστραπῶν 5, βροντῶν 1· ποσὸν τοῦ κα-
ταπεσόντος ὕδατος 102,83 χμ.

Ἄνεμοι ἐπνευσαν 14 ἡμέρας ΝΑ, 9 Ν, 5 Δ, 2 ΝΑ, 1 ΒΔ.

Διττήν γάρ τινα παιδείαν προσήκει παιδεύεσθαι τὸν δῆμον ἐν πάσῃ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, πρώτην μὲν καὶ κυριωτάτην τὴν ἠθικὴν, περιποιούσαν τοῖς τροφίμοις μάλιστα τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, ὣν κυριωτάτη ἐστὶν ἡ σωφροσύνη· δευτέραν δὲ καὶ μὴ ὡς καλὴν, ἀλλ' ὡς ἀναγκαίαν, βιοποριστικὴν τινα, ἣν οὐκ ἄξιον παιδείαν προσαγορεύειν· ἡ δ' ἐπιστημονικὴ παιδεία οὐ προσήκει τῷ δήμῳ, εἰ μὴ κατὰ βραχύ. Ἀλλ' ἐκείνη δῆλον καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος ὅτι ἐν ἔθεσι χρηστοῖς ἐστίν· ἔθνη δὲ χρηστὰ ἐγγίγνεται, εἰ ἅπανταχοῦ τις ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀκούει καὶ ὁρᾷ παραδείγματα χρηστὰ ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις, καὶ αὐτὸς τὰ τοιαῦτα μιμεῖσθαι προτρέπεται, τὰ δ' ἐναντία ἐξορίζεται τῆς κοινωνίας, ὥστε μηδεμίαν αἴσθησιν ἐγγίγνεσθαι τούτων τοῖς νέοις. Τοῦτο δέ μοι δοκοῦσιν οἱ παλαιοὶ ὀξέως διορᾶν. Διὸ δὴ πολλὰ μὲν καὶ παντοδαπὰ διδακτήρια οὐκ ἂν εὖροις παρ' αὐτοῖς, παιδονόμους δὲ καὶ σωφρονιστὰς καὶ κοσμητὰς καὶ Ἀρειον Πάγον ἔφορον τῶν ἡθῶν. Ἐβούλοντο γάρ, οἶμαι, ὅλην τὴν χώραν γόνιμον, εὐήλιόν τε καὶ εὐπνουν ἀπεργάζεσθαι¹⁾, οὐχ ὥς περ ἐν χειμερίᾳ χώρα κηπίδια ἀποταμόντες καὶ περιφράζαντες θερμάναντές τε καὶ πιάναντες, ταύτῃ προσδοκῶσι γενναίους καρποὺς συγκομίσασθαι, τὰ δὲ ἐκτὸς ἐῶσι χαίρειν ἔχοντα, ὅπως ἔχει. Οἴους δὲ καρποὺς ἔφερον ἡ παιδεία ἐκείνη, λάβοι ἂν τις ἔννοιαν, εἰ ἐνθυμηθείη, ὅτι Σοφοκλῆς τοῦ δήμου μάλιστα λόγον εἶχε, τὰς ἑαυτοῦ τραγωδίας ποιῶν, καὶ περὶ πλείστου ἐποιεῖτο τὸν παρ' αὐτοῦ ἔπαινον.

Τοῦτο δὴ ὑπάρχει τῇ Πλατωνικῇ πόλει. Ἀπασα γὰρ αὕτη

(*) Συνέχεια· ἰδὲ τὸ προηγούμενον δ' τεύχος.

1) Πλ. Πολ. Γ', 401 β, c, d.

ἐστὶν ἐν μέγα ἠθικὸν παιδευτήριον, ἔχον παιδευτὰς μὲν τοιούτους, οἷους ἔπλασε Πλάτων τοὺς φύλακας· τῇ δὲ κακίᾳ οὐδὲ ὀπή τις κατελείφθη πάροδος· ἀλλὰ καὶ εἴ ποτε εἰσέλθοι, οἱ αὐτοὶ φύλακες ἱκανοὶ ἔσονται ἀπαμύνειν, κολάζοντες τοὺς κακοὺς. Ὅσῃν δὲ ῥοπὴν ἔχει τὸ τῶν κρειττόνων παράδειγμα πρὸς τὸ τρέψαι τοὺς ιδιώτας ἐπ' ἀρετὴν ἢ κακίαν, Πλάτων σαφῶς ἐδίδασκε¹⁾.

Τῆς δὲ βιοποριστικῆς παιδείας νῦν μὲν διὰ τὴν τῶν τεχνῶν ἐπίδοσιν ἀναγκαῖόν ἐστι καθίστασθαι διδασκτῆρια κοινά, ἐπὶ δὲ Πλάτωνος καὶ ἐν τῇ Πλατωνικῇ πόλει οὐχ οὕτω. Ἐξήρκει γὰρ τῷ υἱῷ ὑπὸ τῷ πατρὶ διδάσκεσθαι τὴν πατρῴαν τέχνην, ἢ παρ' ἄλλῳ τεχνίτῃ ἄλλην, ὅπερ καὶ νῦν ἔτι γίγνεται ἐν πολλοῖς λαοῖς, οἳ καὶ τὰς εἰς τοῦτο ἀναγκαίας ἐξεις, οἷον ἀριθμεῖν καὶ μετρεῖν καὶ σταθμᾶσθαι ῥαδίως ἐμπειρία κτῶνται, καὶ εὗροι τις τοιούτους ἀσφαλεστέρους λογιστὰς τῶν ἐπιστημόνων.

Τοσαῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς πόλεως καὶ πολιτείας, ἐν ᾗ δεῖ τρέφεσθαι τοὺς ἐσομένους ἀγαθοὺς ἄνδρας. Πρὶν δ' αὐτῇ τῇ τροφῇ γενομένων ἐπιβαλέσθαι, προσήκει διελθεῖν τὰ πρὸ τῆς γενέσεως, τὰ κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς κυήσεις, ἃ ὀρθῶς γιγνόμενα μέγα συμβάλλεται εἰς τὴν εὐεξίαν τῶν ἐκγόνων· διὸ πραγματεύεται καὶ περὶ τούτων Πλάτων. Τὰ μὲν γὰρ ἄλογα ζῶα ὑπ' ἐμφύτου ὁρμῆς τυφλῆς ἐλαύνεται πρὸς τὰς συνουσίας, ἀνθρώπων δὲ θείας μοίρας μετασχόντι οὔτε προσήκει ἀγνοεῖν, ὅν τινα σκοπὸν ἔχει ὁ γάμος, πρὸς τε τοῦτον βλέποντα γαμεῖν, μὴ πρὸς τὸ ἑαυτῷ ἡδιστον. Περὶ μὲν οὖν τῆς σεμνότητος τοῦ γάμου διδάσκει τάδε· «Πέφυκε μὲν τὸ ἀνθρώπινον γένος θνητόν, ἔστι δ' ἣ μετείληφεν ἀθανασίας, οὗ καὶ ἐπιθυμίαν ἴσχει πᾶς πᾶσαν· τὸ γὰρ γενέσθαι κλεινὸν καὶ μὴ ἀνώνυμον κεῖσθαι τετελευτηκότα τοῦ τοιούτου ἐστὶν ἐπιθυμία. Ἔστι δὲ ἡ ἀθανασία αὕτη τὸ παῖδας παίδων καταλείπεσθαι. Τούτου δ' ἀποστερεῖν ἐκόντα ἑαυτὸν οὐδέποτε ὅσιον· ἐκ προνοίας δ' ἀποστερεῖ, ὅς ἂν παίδων καὶ γυναικὸς ἀμελεῖ». Τούτου δὲ ἕνεκα ζη-

1) Πλ. Νόμ. Δ', 709 c—712.

μιοῦσθαι βούλεται νόμῳ τὸν μὴ γαμοῦντα¹). Πρὸς δὲ τὴν τῶν γάμων κοινωνίαν καὶ σύμμιξιν ἀνάγκη τὴν ἄγνοιαν ἐξαιρεῖν, παρ' ὧν τέ τις ἄγεται γυναῖκα καὶ οἷς ἐκδίδωσι, περὶ παντὸς ποιούμενον ὅτι μάλιστα τὸ μὴ σφάλλεσθαι μηδαμῶς ἐν τοῖς τοιούτοις κατὰ τὸ δυνατόν. Τῆς οὖν τοιαύτης σπουδῆς χάριν χρὴ ἐν ταῖς συνόδοις τῶν πολιτῶν πρὸς τὰ ἱερὰ τῆς πόλεως, ἕνεκα θεραπείας τῶν θεῶν γιγνομέναις, χορεύειν κόρους τε καὶ κόρας καὶ θεωρεῖν ἀλλήλους γυμνοὺς καὶ γυμνάς μέχρῃς αἰδοῦς σώφρονος. Ὅποτε δέ τις σκοπῶν καὶ σκοπούμενος πιστεύει ἐξευρηκέναι κατὰ νοῦν ἑαυτῷ καὶ πρέποντα κοινωνὸν γάμου, εἰς τὴν τεταγμένην ἡλικίαν ἔλθων, οὕτω γαμείτω²).

Γενομένων δὲ τῶν γάμων χρὴ μάλιστα προσέχειν τὸν νοῦν τῇ τε παιδουργίᾳ, ὅπως ἔμφρονες καὶ νήφοντες ἐπὶ τὸ ἔργον τρέπωνται, καὶ τῇ κυήσει, ὅπως ἡ μήτηρ τὸν χρόνον τοῦτον μήτε ἡδοναῖς τισι πολλαῖς ἅμα καὶ μάρχοις προσχρήσεται, μήτε αὖ λύπαις³)· τῆς τε εὐεξίας τοῦ κυουμένου χάριν ἱκανοὺς ποιῆσθαι περιπάτους· τὰ γὰρ σώματα πάντα πάντων ὑπὸ τῶν σεισμῶν τε καὶ κινήσεων κατακινούμενα ὀνίναται⁴).

Τῇ δὲ γενέσει τῶν παιδῶν ἅμα ἔπεται καὶ ἡ τῆς τροφῆς χρεία, ἣν οἱ πολλοί, ὥσπερ καὶ τᾶλλα ζῶα, ὑπὸ ἐμφύτου ὀρμῆς ποιοῦνται περὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἂν ῥαδίως ἐκσταίη τῆς ἑαυτῶν φύσεως, οὔτε πρὸς τὸ θηριωδέστερα, οὔτε πρὸς τὸ ἡμερώτερα γεγέσθαι· ἄνθρωπος δὲ παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θεϊότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφὲν ἀγριώτατον, ὅποσα φύει γῆ⁵). Τούτων δὲ τὴν ἀλήθειαν ἡμεῖς τοῦ εἰπόντος μᾶλλον οἴοιτ' ἐσμὲν ἐπικυροῦν οἱ γνόντες Μαρίους καὶ Σύλλας καὶ τὰς τριαν-

1) Πλ. Νόμ. Δ', 721 a—c. Συμπ. 207 d—208 e.

2) Ταῦτα ἐν τοῖς Νόμοις (Σ', 771 d—773), ὅπου Πλάτων οὐ κατέστησε κοινότητα γάμων καὶ κτημάτων.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 792 e.

4) Πλ. Νόμ. Ζ' 789 d, e.

5) Πλ. Νόμ. Σ', 766 a.

δρίας ἐκείνας καὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐπομένων κακῶν. Πλάτων γὰρ τηλικούτων ἄπειρος γεγένηται· ἥ γὰρ ἂν πολλῶ μᾶλλον διηπορεῖτο, εἴτε τι θηρίον τυγχάνει ἄνθρωπος Τυφῶνος πολυπλοκώτερον ὃν καὶ μᾶλλον ἐπιτεθυμμένον, εἴτε ἡμερώτερον τε καὶ ἀπλούστερον, θείας τινὸς καὶ ἀτύφου μοίρας φύσει μετέχον¹⁾).

Δεῖ δὲ τὴν ὁρθὴν παιδείαν πάντως δύνασθαι σώματα καὶ ψυχὰς ὡς κάλλιστα καὶ ἄριστα ἐξεργάζεσθαι. Ἡγεῖται δὲ ἡ τοῦ σώματος θεραπεία, περὶ ἧς Πλάτων ὧδε γινώσκει· ἐπειδὴ ἡ πρώτη βλάβη τοῦ ἀνθρώπου μεγίστη καὶ πλείστη φύεται, πολλὴ δὲ αὖξιν ἐπιρρέουσα χωρὶς πολλῶν πόνων καὶ συμμέτρων μυρία κακὰ ἐν τοῖς σώμασιν ἀποτελεῖ²⁾), παραινεῖ μὴ ἔαν τὰ γινόμενα τυχερῶς ἐπιτρέφεσθαι, ἀλλὰ πλάττειν, οἷον κήρινα, καὶ μέχρι δυοῖν ἐτοῖν σπαργανᾶν, καὶ τὰς τροφούς περιφέρειν αὐτά, μέχρις ἂν ἱκανῶς ἴστασθαι δυνατόν γίγνηται, καὶ τότε διευλαβεῖσθαι, μὴ πῃ βίᾳ ἐπηρειδομένων στρέφηται τὰ κῶλα, καὶ ὅλως τιθηνεῖσθαι καὶ κινεῖν αὐτὰ ὅ τι μάλιστα διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας, οἷον αἰεὶ πλέοντα, καὶ ταῦτα διαπονεῖν, ἕως ἂν τριετὲς ἀποτελεσθῇ τὸ γιγνόμενον. Συμφέρι δὲ ἡ κίνησις οὐ μόνον τῷ σώματι, ἀλλὰ καὶ τῇ ψυχῇ· ὃ δὴ, φησι, καὶ ἐξ ἐμπειρίας λαβοῦσαι αἱ μητέρες καὶ τροφοί, ἡνίκ' ἂν βουλευθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσυπνοῦντα, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ κίνησιν, καὶ οὐ σιγὴν, ἀλλὰ τινα μελωδίαν. Αἰτία δὲ τούτου, ὅτι πᾶσα ψυχὴ σύνεστι δαίμασί τισιν ἐκ παίδων καὶ κινεῖται ἐμφόβως καὶ μανικῶς· ὅταν οὖν τις τοῖς τοιούτοις πάθεσιν ἔξωθεν προσφέρῃ σεισμόν, κρατεῖ ἡ τῶν ἔξωθεν κίνησις καὶ ἀπεργάζεται γαλήνην καὶ ἡσυχίαν ἐν τῇ ψυχῇ³⁾).

Ψυχὴ δὲ παιδικὴ πρώτην ἔχει αἴσθησιν ἡδονῆς καὶ λύπης⁴⁾), ταύτης μὲν δι' ἔνδειάν τινα τῆς περὶ τὸ σῶμα ἑξέως, ἐκείνης

1) Πλ. Φαῖδρ. 230 a.

2) Πλ. Νόμ. Ζ' 788 a—789 a.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 789 c—791 a.

4) Πλ. Νόμ. Β' 653 a.

δὲ διὰ πλήρωσιν καὶ ἀπαλλαγὴν. Ἐκδηλοῦσι δὲ τὴν ἐπιθυμίαν κλαυθμοναῖς καὶ βοαῖς μετὰ θυμοῦ· τοῦτον γὰρ ἔχουσιν ὑπερρετοῦντα ταῖς ἐπιθυμίαις· αἱ δὲ τροφοί, ἵνα ἡσυχάσωσιν αὐτά, προφθάνουσι τὰς ἐπιθυμίας καὶ παρασκευάζουσιν αὐτοῖς ἡδονὰς ἀγνώστους καὶ περιττάς. Οὐ γὰρ ἐπιθυμεῖ τὰ νεογενῆ, πρὶν διαφθαρῆναι, ποιοῦ τινος βρώματος, ἀλλ' ἀπλῶς βρώματος, οὐδὲ ποιοῦ ποτοῦ, ἀλλὰ ποτοῦ ἀπλῶς, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως¹⁾. Ποιοῦσι δὲ οὕτως αὐτὰ προπετῇ πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ ἀπεργάζονται τὰ ἥθη αὐτῶν δύσκολα καὶ ἀκράχολα, ἀπὸ σμικρῶν εἰς θρήνους καὶ ὀδυρμούς· κινούμενα, καὶ εἰς ἡλικίαν ἐλθόντων αἱ ἔξεις αὐταὶ στρέφουσι τῆς ψυχῆς τὴν ὄψιν περὶ τὰ κάτω καὶ οὐκ ἔωσιν ἀναβλέψαι πρὸς τὸ ἀληθῶς ὄν καὶ γεύεσθαι βεβαίου καὶ καθαρᾶς ἡδονῆς²⁾. Τοῦτο δ' ἐστὶ διαφθορὰ μεγίστη πασῶν. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸνναντίον ὀρθόν, ἡ σφοδρὰ καὶ ἀγρία δούλωσις· ποιεῖ γὰρ τοὺς παῖδας ταπεινοὺς καὶ ἀνελευθέρους καὶ μισανθρώπους³⁾. Δεῖ δὲ περὶ μὲν τὰ τοιαῦτα τὴν μέσσην τέμνειν, τὰς τε ἀθώους καὶ ἀβλαβεῖς ἡδονὰς συγχωροῦντα καὶ τὰς ἀναγκαίας καὶ συμμέτρους λύπας μὴ πάντως ἀποσοβοῦντα, κατασκευάζειν δ' ἐν αὐτοῖς ἥθος ἱλαρὸν καὶ πρᾶον· τοῦτο δὲ μάλιστα σκοπεῖν, ὅπως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐθισθῇσονται μισεῖν μὲν καὶ φεύγειν ἃ καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον δεήσει μισεῖν καὶ φεύγειν, στέργειν δέ, ἃ στέργειν, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ὀρθὴ παιδεία⁴⁾, ἐν τῇ ἀκριβεστάτῃ αὐτῆς σημασίᾳ, ἣν ἡμεῖς βουλόμεθα ἠθικὴν παιδείαν προσαγορεύειν, ἧς δὲ ἐμποιεῖ ἀρετάς, εἰσὶ πρωτίστη μὲν ἡ σωφροσύνη, ἐπὶ ταύτῃ δὲ ἡ ἀνδρεία, καθ' ὅσον ἐθίζεται ὁ θυμὸς καταλιμπάνειν τὴν συμμαχίαν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ κατήκοος γίνεσθαι τοῦ ἔξωθεν λόγου, ἕως περ ἂν ἀπῇ ὁ ἔνδον, ἐλθόντος δὲ, τούτου. Ταύτας δὲ τὰς ἀρετάς δεῖ μάλιστα ἐπιμελεῖσθαι τοὺς τροφείας ἐμποιεῖν τοῖς παιδίοις πρώτας· ἄνευ γὰρ

1) Πλ. Πολ. Δ' 437 d, e' 439 a.

2) Πλ. Πολ. Ζ' 549 b.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 791 d—792 c.

4) Πλ. Νόμ. Β' 653 b, c.

τούτων οὐκ ἂν ἐπιγένοιτο οὐδ' ἡ τιμιωτάτη πασῶν, ἡ φρόνησις.
 Ὁ ἄρχὴ δὲ παντὸς ἔργου μέγιστον ἄλλως τε καὶ τοῖς ἀπαλὴν καὶ
 εὐπλαστον ἔτι τὴν ψυχὴν ἔχουσι παιδίοις· κυριώτατα γὰρ τότε
 ἐμφύεται τούτοις πᾶν ἦθος διὰ ἔθος¹⁾).

Ἀρχονται δὲ οἱ παῖδες τὸ πρῶτον ὑπὸ γονεῦσι τρεφόμενοι.
 Ἔστι δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν τῆς τροφῆς οὐ τι φαῦλον, οὐδὲ παντὶ
 εὐχερές. Οἱ γὰρ πολλοὶ θησαυρίζουσι διὰ παντὸς τοῦ βίου χρή-
 ματα καὶ κτήματα, ἵνα ὅτι πλουσιωτάτους τοὺς παῖδας κα-
 ταλίπωσιν, οὐδὲν τούτου προύργιαιότερον ποιούμενοι, τούτων δέ,
 οἷς ταῦτα παραδώσειν μέλλουσιν, ὀλιγοροῦσιν²⁾), ὥσπερ εἴ τις τοῦ
 ὑποδήματος ἐπιμελεῖται, τοῦ δὲ ποδὸς ἀμελεῖ. Χρὴ δέ, λέγει
 Πλάτων χρυσᾶ ἔπη, παισὶν αἰδῶ πολλήν, οὐ χρυσὸν καταλεί-
 πειν· πρὸς δὲ τοῦτο τοῦ νοθετεῖν καὶ ἐπιπλήττειν καὶ κολάζειν
 οὐδὲν ὄφελος, ἐὰν μὴ φαίνωνται αὐτοὶ δρῶντες διὰ βίου, ἀ ἂν
 τοὺς παῖδας νοθετῶσιν. Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος καὶ περὶ πάντων
 τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ πόλει, ὧν τὰ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις παρα-
 δείγματα ἐρῶμένως καθάπτεται τῶν ψυχῶν τῶν νέων. Οὐ γὰρ
 ὁρθῶς παρακελεύονται οἱ λέγοντες, ὥς δεῖ πάντα αἰσχύνεσθαι
 τὸν νέον, πᾶν δὲ τούναντίον, τοὺς πρεσβυτέρους δεῖ αἰσχύνε-
 σθαι τοὺς νέους καὶ πάντων μάλιστα διεωλαβεῖσθαι, μὴ ποτέ
 τίς τινα αὐτῶν ἴδῃ τῶν νέων ἢ ἐπακούσῃ δρῶντα ἢ λέγοντά
 τι τῶν αἰσchrῶν· ὥς ὅπου ἀναισχυνοῦσι γέροντες, ἀνάγκη καὶ
 νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναιδεστάτους³⁾). Τούτων δὲ ὑπαρχόντων
 παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ῥαδίως ἐθισθήσονται καὶ οἱ νεώτεροι τὰ
 σφίσι καθήκοντα ἐπιτελεῖν, οἷον σιγὰς παρὰ πρεσβυτέροις, ὥς
 πρέπει, καὶ κατακλίσεις καὶ ὑπαναστάσεις⁴⁾), καὶ γονέων δὲ θε-
 ραπείας ἄλλως τε καὶ γήρα ἀπειρηκότων, ὅπερ ἐν μεγίστῳ τί-
 θεται Πλάτων· ὅτε γάρ, φησι, γονεῖς ἢ πρόγονοι γηραιοὶ ἐν

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 792 e.

2) Πλ. Νόμ. Γ' 694 d—695 b.

3) Πλ. Νόμ. Ε' 729 a—c.—Maxima debetur puero reverentia (Juvenal.).

4) Πλ. Πολ. Δ' 425 b· Νόμ. Γ' 879 b, c.

οικήα κείνται κειμήλιοι, διανοεῖσθαι χρὴ ὡς οὐδὲν πρὸς θεῶν τιμιώτερον ἄγαλμα' ἂν κτήσαιοτο τούτων, οὐς ὅταν ἀγάλλῃ τις τιμαῖς, γέγηθεν ὁ θεός¹⁾).

Ταύτῃ προσδοκᾷ Πλάτων τὴν ἀρίστην καὶ ἀσφαλεστάτην παιδαγωγίαν. "Οπου δὲ ταῦτα μὴ ἀρκεῖ, χρηστέον καὶ τῇ κολλάσει. Δεῖ μὲν τοι μὴ ἀτίμως κολάζειν μηδὲ μεθ' ὕβρεως· τοῦτο γὰρ ὀργὴν ἐμποιεῖ μᾶλλον καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην²⁾), καὶ ἡ διαστρέφει τὴν γνησίαν αὐτῶν φύσιν, ἣ ὑπόουλους ἀπεργάζεται, ὥστε μὴ οἷόν τ' εἶναι ἔτι καθορᾶν, ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν. Μεγίστης δὲ σπουδῆς ἄξιον ἡγεῖται τοῦτο Πλάτων³⁾). Καὶ γὰρ τὰ τρία γένη τῆς πόλεως αὐτοῦ τῇ φύσει, ἀπολαβούσῃ τὴν προσήκουσαν παιδείαν, διακρίνεται. Πληγῶν δὲ ἔοικε Πλάτων βουλομένῳ ἀπαλλάξαι τὰ νῦτα τῶν ἐλευθέρων παίδων, πλὴν μόνον εἴ τις ἀμελοῖ γονέων⁴⁾), οὐχὶ δὲ παντὸς πρεσβυτέρου⁵⁾), ὡς φησὶ Κράμερος⁶⁾), οὐδ' ὃ φησιν ὁ αὐτὸς, ὡς Πλάτων πληγαῖς κολάζει τὸν παραβαίνοντα τοὺς νόμους τῆς παιδαγωγίας, ἀληθές· λέγει μὲν γὰρ δεῖν κολάζειν τοὺς τοιούτους παῖδας πάντα τὸν προστυγχάνοντα, ἀλλ' οὐ λέγεται πληγαῖς κολάζειν· ἔστι τε ὁ λόγος, ὡς ἔοικε, περὶ δούλων⁷⁾).

Τοῖς δὲ γονεῦσι παραστατεῖ ἐν τῇ τροφῇ ἡ τροφός, ἥς ἔργον ἦν ἡ οἴκοι θεραπεία τῶν παίδων, οὐ μόνον ἐν τῇ νηπιότητι, ἀλλὰ καὶ πέρα ταύτης, ἕως ἂν μὴ ἱκανοὶ ᾧσιν αὐτοὶ ἑαυτοῖς βυθισθῆν. Ἐπιμνηστέον δ' ἐνθάδε, οὗ περὶ Πλάτων ἡμῖν ἐμβάλει μνήμην, ὡς ἄρα τὰ κατὰ τὰς χεῖρας ἀνοία τροφῶν καὶ μητέρων οἷον χωλοὶ γεγόναμεν ἕκαστοι, μόνον τὴν δεξιὰν ἀσχοῦντες, τὴν δ' ἀριστεράν ἀργὴν ἑῶντες, καὶ ταῦτα τῆς φύσεως

1) Πλ. Νόμ. Δ' 717 b, ΙΑ' 930 c—932 c.

2) Πλ. Νόμ. Ζ' 793 c.

3) Πλ. Πολ. Ζ' 537 a.

4) Πλ. Νόμ. ΙΑ' 932 b.

5) Πλ. Νόμ. Θ' 880 b.

6) Fried. Cramer «Gesch. d. Erz. im Altert.» II. S. 343.

7) Πλ. Νόμ. Ζ' 808 c, καὶ Stallbaum «Argumentum libri sebtimi Legum», τῶν ἐν τῇ 808^η σελίδι τῶν Νόμων.

ἐκατέρων τῶν μελῶν σχεδὸν ἰσορροπούσης. Δεῖ δὲ ἀρτίχειρας καὶ ὅλως ἀρτιμελεῖς πάντας γιγνομένους μὴδὲν τοῖς ἔθεσιν ἀποβλάπτειν τὰς φύσεις εἰς τὸ δυνατόν¹⁾). Ἐπειδὴ δὲ τὴν πρῶτην ἐν λόγοις τροφήν οἱ παῖδες παρὰ τῶν τροφῶν μάλιστα κομίζονται ὁμιλία καὶ διηγήσει μύθων, βούλεται Πλάτων ὑποτετυπῶσθαι αὐταῖς, ἃ τε καὶ ὡς δεῖ μυθολογεῖν καὶ ὁμιλεῖν τοῖς παισίν, ἵνα μὴ λαμβάνωσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς δόξας ἐναντίας ἐκείνων, ἃς ἐπειδὴν τελεωθῶσιν, ἔχειν δεῖ αὐτούς²⁾). Ὅποια δὲ δεῖ ταῦτα εἶναι, ὕστερον ῥηθήσεται.

Εἰς μὲν τοίνυν τὴν τῶν τρία ἔτη γεγονότων ἡλικίαν ταῦτα εἴ τις ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ μὴ παρέργως χρῆται οὐ σμικρὰ εἰς ἀρετὴν τοῖς τροφίμοις. Ἔστι γὰρ καὶ ἄνευ τῆς ἄλλης σπουδαιότητος τῆς πρώτης ἡλικίας χρόνος τριετὴς οὐ σμικρὸν μῦρον τοῦ βίου διαγαγεῖν ἄμεινον ἢ χειρόν. Πᾶσα γὰρ νύξ τε καὶ ἡμέρα σχεδὸν οὐχ ἱκανή ἐστι τῷ προθυμουμένῳ τῷ τε σώματι τὴν προσήκουσαν ἀποδιδόναι θεραπείαν καὶ τῇ ψυχῇ μαθήματα καὶ ἔθη τὸ τέλος τὸ καὶ ἱκανὸν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν³⁾). Ἀλλ' ὅσῃς σπουδῆς ἀξία ἐστὶν ἡ πρώτη ἡλικία, τοσαύτην αὖ ἔχει δυσχέρειαν. Οὐ γὰρ ἐστὶ τὰ τοιαῦτα νόμοις διαλαμβάνειν καὶ ἐπιζήμια ποιεῖν διὰ σμικρότητα καὶ πυκνότητα, οὐδὲ ῥάδιον ὑπὸ δημοσίων ὑπηρετῶν ἐπισκοπεῖσθαι⁴⁾ ἐθιζόμενοι δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐν τοῖς σμικροῖς καὶ πυκνοῖς παρανομεῖν, εὐχερῶς ἄπτονται καὶ τῶν μειζόνων. Μία δὲ ὁδὸς λείπεται, διδάξαι τοὺς φρονιμωτέρους καὶ ἐλευθεριωτέρους τῶν πολιτῶν, ὅτι χωρὶς τῆς ἰδίας διοικήσεως ἐν ταῖς πόλεσιν ὀρθῆς γιγνομένης μάτην ἂν τὰ κοινὰ τις οἶοιτο ἔξειν τινὰ βεβαιότητα θέσεως νόμων, τοὺς δέ, συννοήσαντας, ὡς ἀληθῆ, χρῆσθαι οἷον νόμοις ἀγράφοις καὶ παράδειγμα παρέχειν καὶ τοῖς ἄλλοις, ὥστε τῷ χρόνῳ γενέσθαι ταῦτα οἷον πάτρια καὶ ἱερὰ ἔθιμα⁴⁾).

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 794 d—795 d.

2) Πλ. Πολ. Β' 377 b.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 807 d... Πολ. Γ' 406 d—407 b.

4) Πλ. Νόμ. Ζ' 788 a, b, c' 790 a, b. 793 a, b.

Ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους, ὅτε ἡλικίαν ἔχουσιν οἱ παῖδες λείπειν τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ ἐξιέναι εἰς τὴν μεγάλην καὶ ταρχώδη ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, μειζόνων δεῖ φροντίδων ἤδη. Εἰ γὰρ χαλεπὴν ἡγεῖτο τὴν οἶκου τροφήν διὰ τὴν τῶν οἰκείων ἀπειρίαν ἢ ὀλιγωρίαν, πολὺ μείζονα ἂν εὖροι τις ταύτην παρὰ τοῖς μὴδὲν προσήκουσι καὶ τυχοῦσιν ἀνθρώποις· νόμοις δὲ ἀπαγορεύειν τοὺς τούτων λόγους καὶ σχήματα καὶ τὰ ἀπειρημένα μὴ γίνεσθαι ἢ μὴ λανθάνειν γιγνόμενα ἐν τοσοῦτῳ πλήθει οὐ ῥάδιον¹⁾. Πρόσεστι δὲ τούτοις καὶ τόδε· ὅτι ὁ παῖς κατὰ ταύτην μάλιστα τὴν ἡλικίαν δυσμεταχειριστότατός ἐστιν· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις αὐτοῦ οὕτω κατῆρτυται, τὰ δὲ τοῦ σώματος ὄργανα ἐπερρώσται, ὥστε ἐπαρκεῖν ταῖς ὀρέξεσιν αὐτοῦ²⁾. Τούτων ἕνεκα δεῖ τοὺς παῖδας ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης παραδίδοσθαι παιδαγωγοῖς οἷον χαλιναγωγοῖς αὐτῶν.

Παισὶ δὲ τριετέσι μέχρις ἐξετῶν προσήκει μάλιστα τὸ παίζειν. Τῇ δ' ὀξυνοίᾳ Πλάτωνος οὐ διέφυγε τὸ σπουδαῖον τῶν παιδιῶν, ἀλλὰ βούλεται αὐτὰς παιδιάς μὲν δοκεῖν, εἶναι δὲ παιδεύματα. Διατάττει δὴ τὰ τηλικαῦτα ἄρρενα καὶ θήλεα ὁμοῦ συνιέναι εἰς τὰ κατὰ κώμας ἱερὰ κοινῇ τὰ τῶν κωμητῶν εἰς ταῦτόν ἕκαστα³⁾ καὶ συμπαίζειν παιδιάς αὐτοφρεῖς τοῖς τηλικούτοις, ἃς, ἐπειδὴν συνέλθωσιν, αὐτοὶ σχεδὸν ἀνευρίσκουσι· τὰς δὲ τροφούς ἔτι τῶν τηλικούτων κοσμιότητός τε καὶ ἀκολασίας ἐπιμελεῖσθαι, τῶν δὲ τροφῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἀγέλης συμπάσης τάττεσθαι ἐκάστης μίαν γυναῖκα κοσμήτριαν κατ' ἐνιαυτόν, ἐξ αὐτῶν τῶν τροφῶν αἰρουμένην⁴⁾.

1) Δῆλον ὅτι ἐν μὴ καλῶς τεταγμένῃ πολιτείᾳ τὸ δεινὸν τοῦτο γίνεται. Ἀριστοτέλης ἐπιτάττει τοῖς παιδονόμοις καὶ τὴν οἶκου διαγωγὴν τῶν παίδων κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐπισκοπεῖν. (Ἀριστ. Πολ. Η 47).

2) Οὕτω γοῦν οἶμαι δεῖν διασφαλεῖν τὰ τάχ' ἂν δριμύτερον δόξαντ' εἰρῆσθαι περὶ παίδων φύσεως τάδε· «ὁ παῖς πάντων θηρίων δυσμεταχειριστότατός ἐστιν· ὅσῳ γὰρ μάλιστα ἔχει πηγὴν τοῦ φρονεῖν μήπω κατηρτυμένην, ἐπίβουλον καὶ δριμὺ καὶ ὑβριστότατον θηρίων γίγνεται. Πλ. Νόμ. Ζ' 808 d.

3) Διεῖλε γὰρ ἐν τοῖς Νόμοις τὴν πόλιν εἰς δώδεκα φυλάς καὶ κώμας (Νόμ. Ε' 745 b).

4) Πλ. Νόμ. Ζ' 794 a, b.

Ἰδοὺ δὴ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἡλικίᾳ συμπαικτήρια τῶν παίδων¹⁾ Πλάτων ἤδη πρὸ διςχιλίων ἐτῶν λόγῳ καθίστη. Καίτοι εἴ τις βούλοιτο ὑπ' αὐγὰς θεάσασθαι τὸ πρᾶγμα, σμικρὸν ἂν εὔροι τὸ ὅμοιον ἀμφοτέροις· τὸ γὰρ αὐτοφυὲς τοῦ Πλάτωνος πόρρω ἵσταται τῶν νῦν καθεστηκυῶν παιδιῶν ἐν Γερμανίᾳ²⁾. Εἰκότως. Οὐ γὰρ οἱ παῖδες αὐτοὶ ἀνευρήκασιν, ἀλλ' ὑπὸ πρεσβυτέρων καθεστήκασιν, οἷς οὐκέτι αὐτοφυεῖς ἦσαν. Πλάτων δὲ τούτῳ ἐπιτρέπων οὐκ ἤζῳσε λόγῳ κοσμεῖν αὐτὸς τὰ τοιαῦτα.

Σκεψώμεθά γε μὴν, εἴ πῃ ἄλλῃ ὑπέθετο ἡμῖν Πλάτων τοὺς τύπους τῶν παιδιῶν τούτων. Φησὶ τοίνυν τὸ νέον ἅπαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, κινεῖσθαι δὲ αἰεὶ ζητεῖν καὶ φθέγγεσθαι, τὰ μὲν ἀλλόμενα καὶ σκιρτῶντα, οἷον ὀρχούμενα μεθ' ἡδονῆς καὶ προσπαίζοντα, τὰ δὲ φθειγόμενα πάσας φωνάς· καὶ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἔχειν αἴσθησιν τῶν ἐν ταῖς κινήσει τάξεων οὐδὲ ἀταξιῶν, ἡμῖν δὲ δεδόσθαι ὑπὸ τῶν θεῶν τὴν ἔνρυθμόν τε καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς³⁾. Ἐντεῦθεν ἔστι συναγαγεῖν ὅτι χρὴ πᾶσαν παιδιάν τῶν παίδων ὅτι μάλιστα ἐν κινήσει μὲν εἶναι τοῦ τε σώματος καὶ τῆς φωνῆς, κινήσει δὲ εὐτάκτῳ. Τοῦτο δὴ πρῶτον μελήσει τῷ κοσμητῇ ἢ τῇ κοσμητρίᾳ προσεθίζειν τοὺς παῖδας, ἐδραίους δὲ χειρουργίας καὶ λεπτουργίας καὶ ὀμματοφθορίας εἰς δύναμιν ἀπείργειν⁴⁾. Εἴτα δὲ φησι τὸν ὁτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα ἔσεσθαι μέλλοντα τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἐκάστοις προσήκουσιν· οἷον τὸν μέλλοντα ἀγαθὸν ἔσεσθαι γεωρ-

1) Die Kindergärten τῶν Γερμανῶν.

2) Περὶ τῶν πρ' ἡμῖν καθεστώτων νηπιαγωγείων οὐδεὶς ἐνθάδε λόγος. Οὐ γὰρ καιρὸς τανῦν καταδειξαι τὴν νόσον αὐτῶν.

3) Πλ. Νόμ. Β' 653 e· 664 e.

4) Ueberhaupt sollte es in diesen Spielen etc. alles Gekünstelte und Schulmässige ebenso, wie anderseits das Kindische beseitigt sein, das so oft in sie ist hineingetragen worden». (Παρασημείωσις τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τῆς παιδευτικῆς τοῦ ἐν Λειψίᾳ Πανεπιστημίου Μασίου).

γὸν ἢ τινα οἰκοδόμον, τὸν μὲν οἰκοδομοῦντά τι τῶν παιδείων οἰκοδομημάτων παίζειν χρή, τὸν δ' αὖ γεωργοῦντα, καὶ ὄργανα ἐκατέρῳ σμικρά, τῶν ἀληθινῶν μιμήματα, παρασκευάζειν τὸν τρέφοντα αὐτῶν ἐκάτερον, καὶ δὴ καὶ τῶν μαθημάτων, ὅσα ἀναγκαῖα προμεμαθηκέναι προμανθάνειν, οἷον τέκτονα μετρεῖν ἢ σταθμᾶσθαι καὶ πολεμικὸν ἱππεύειν παίζοντα, ἢ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα, καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παιδίων, οἱ ἀφικομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν¹⁾. Ἀλλὰ Πλάτων οὔτε ἀγαθοὺς γεωγούς, οὔτε οἰκοδόμους, οὔτε εἰς ἄλλο τι ἐπὶ μέρους ἐπιτήδευμα ἀγαθοὺς ἀνδρας βούλεται ἐκπαιδεύειν, ὅπως ἐξέλαβε Κάππιος²⁾. Τοιαύτη γὰρ παιδεία ἤρμοζεν ἂν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ Ἰνδίαῖς, ὅπου τὸ ἐπιτήδευμα ἐκάστου προῶριστο. Ἴσως δὲ καὶ τοῖς νεωτέροις λαοῖς, ὅσοι τὸ χρηματίζεσθαι νομίζουσι τὸ ἀνθρώπινον τέλος, εἴη ἂν ἡ ὑφήγησις αὕτη Πλάτωνος οὐκ ἀπόβλητος. Ταύτην δὲ μόνην ἡγεῖται Πλάτων ὀρθὴν παιδείαν, ἢ ποιᾷ τὸν ἀνθρώπον ἐκ παιδίων ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον ἄρχειν τε καὶ ἀρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης³⁾, τουτέστιν ἀνθρώπον γενέσθαι τέλεον τῆς οἰκείας ἀρετῆς, εἴπερ ἡ ὀρθὴ πολιτεία καὶ οἱ ὀρθοὶ νόμοι οὐδὲν ἄλλ' ἢ τοῦτο σκοποῦσι⁴⁾· καὶ ἐν τούτοις ἄρα παίζειν τοὺς παῖδας βούλεται, καὶ ἐπιτήδειά ἐστι τοῦτον τὸν ἔρωτα ἐμποιῆσαι· τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν παιδείαν, ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ πρὸς ἄλλο ἐπι-

1) Πλ. Νόμ. Α' 643 b—d.

2) A. Kapp «Platon's Erziehungslehre». S. 29. Οὗτος, ὡς ἔοικεν, ἔσφηλε καὶ Κράμερον (Gesch. d. Erz. im Altert. II S. 333), καὶ νεωστὶ ἔτι Μόλλερν (Schmid's päd. Encykl. B. IX S. 406).

3) Πλ. Νόμ. Α' 643 e—644 b.

4) Πλ. Νόμ. Ε' 728. a, b, c. Παρεπίσκειψαι Palmer «evangel. Pädagogik». 4 Aufl. S. 8. «Ὅτι ἐν πόλει, οἷα ἡ Πλάτωνος, οὐ τυγχάνουσιν οἱ πολῖται πάντων τῶν φύσει προσηκόντων αὐτοῖς δικαίων, ὥστε συμβαίνειν τὸν τέλεον πολίτην εἶναι καὶ τέλεον ἀνθρώπον, καὶ ἐγὼ συνεχώρησα (ἐπιθὶ προηγουμένου τεύχους σελ. 440). Ἀλλ' οὐ περὶ τῆς Πλάτωνος πόλεως ἐστὶν ὁ λόγος, περὶ δὲ τῆς ὀρθῶς πολιτευομένης πόλεως ἂν τις ἔχοι ἐκείνο ἰσχυρίζεσθαι.

τήδευμα ἀνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνανσον προσαγορεύει καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐδὲ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι. Καὶ ἄλλως δὲ οὐκ ἦν δυνατόν Πλάτωνα παραινεῖν πρὸς τὸ ὕστερον ἐπιτήδευμα τῶν παίδων βλέποντα τὸν τροφέα παρατιθέναι τούτοις τὰς παιδιάς, ὅς γε προσδοκᾷ ἐκ τῶν παιδιῶν καταμαθεῖν, ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν¹⁾).

Ἀλλὰ μέντοι τὸ Ἀριστοτέλους πολὺγνωστόν ἐστιν, ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ παίδων ἐστὶ τὸ μιμεῖσθαι σύμφυτον, καὶ τούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας, καὶ χαίρουσι τοῖς μιμήμασι πάντες²⁾. αἱ δὲ μιμήσεις, ἐὰν ἐκ νέων πόρρῳ διατελέσωσιν, εἰς ἔθη τε καὶ φύσιν καθίστανται καὶ κατὰ σῶμα καὶ φωνὰς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν³⁾. Τὸ δὲ ἐπιτείνειν τὸ μιμητικὸν αὐτοῦ ἄτοπον ἂν εἴη, ὅτε ἡ φύσις ἱκανὸν ἐνέθηκε· πολλῶ δὲ μᾶλλον δεῖ σκοπεῖν, τίνα μιμήματα ἐπιτήδεά ἐστιν εἰς τὸ ἐμποιῆσαι ἥθος ἐπεικὲς καὶ παρασχεῖν μαθήσεις χρηστὰς εἰς τὸν μέλλοντα βίον, καὶ τίνα τούναντίον, καὶ τὰ μὲν ἔαν μιμεῖσθαι, ῥυθμίζοντα ἐπὶ τὸ προσφορώτατον, τῶν δὲ ἀφέλκειν εἰς τούναντίον, ὥς περ οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθοῦντες ποιοῦσιν. Ἐπεικὲς δ' ἂν εἴη ἥθος τὸ σῶφρον, ἀνδρεῖον, ὅσιον, ἐλευθέριον καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα. Τὸ δὲ λαγωὺς καὶ βατράχους καὶ ἰχθῦς ἐν φωναῖς καὶ ἐν σχήμασι μιμεῖσθαι, τί μέρος συμβάλλεται πρὸς τὸ εἰρημένον ἥθος, ἔγωγε οὐκ ἔχω συμβαλέσθαι⁴⁾).

Χρὴ δέ, φησι Πλάτων, μηδὲν οὕτω διευλαβεῖσθαι, ὥς τὸ καινοτομεῖν ἢ παρανομεῖν περὶ τὰς παιδιάς· ἄγνοιαν δὲ καταγιγνώσκει τῶν πολλῶν τῆς τῶν παιδιῶν δυνάμεως, ὅτι διανοοῦνται αὐτὰς κινουμένας παιδιάς ὄντως εἶναι καὶ οὐ τὴν μεγίστην ἐξ αὐτῶν σπουδὴν καὶ βλάβην συμβαίνειν⁵⁾. Τὸ δ' ἐστίν

1) Πλ. Πολ. Ζ' 537 a.

2) Ἀριστ. Ποιητ. 4.

3) Πλ. Πολ. Γ' 395 d.

4) Πλ. Πολ. Γ' 395 d—397 b, καὶ τῆς δε σελ. 509 καὶ 510.

5) Πλ. Νόμ. Ζ' 797 a—798 d.

ἀδύνατον ἐκ τῶν ἐν ταῖς παιδῖαις παρανομούντων ἐννόμους καὶ σπουδαίους ἀνδρας αὐξάνεσθαι¹⁾).

Πλὴν δὲ τῶν τοιούτων παιδιῶν ὀρέγονται φύσει οἱ παῖδες μύθων ἀκούειν περὶ τοιούτων πραγμάτων καὶ οὕτω λεγομένων, ἃ καὶ ὡς μάλιστα τοῖς τηλικούτοις πρόσφορα τυγχάνει. Ταῖς δὲ τροφοῖς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῦτο προσῆκε, μύθοις τέρπειν τοὺς παῖδας. Τοιούτων δ' οὐκ ἦν ἀπορία παντοδαπῶν· ἀλλ', ὡς εἰκός, καὶ οἱ παραδιδόντες καὶ οἱ παραλαμβάνοντες, μόνον τοῦ ἡδέος ἐστοχάζοντο, εἰ δέ τις ὠφέλεια ἢ βλάβη ἐκ τούτων γίγνοιτο, οὐτ' ἐφρόντιζον οὐτ' ἂν ἠδύναντο. Οὐχ οὕτως ἔδοξε Πλάτωνι· ἀλλ' ἀκριβέστατα ἐννοήσας τὴν δύναμιν τῆς πρώτης ψυχικῆς τροφῆς, ὅπερ ἐστὶ τὰ μυθολογούμενα τοῖς παιδίοις, πλεῖστον ἐσπούδασε περὶ τὴν διόρθωσιν καὶ ὑποτύπωσιν αὐτῶν. Νῦν οὖν ἐπιχειροῦντες περὶ τούτων τὰ προσήκοντα λέγειν, ἐμβαίνομεν εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ ἐτέρου τῶν δύο κυρίων ἐλληνικῶν παιδευμάτων, ἃ καὶ Πλάτων παρεδέξατο, τῆς μουσικῆς.

Ἐν μὲν τῇ συνηθείᾳ ἐκαλεῖτο μουσικὴ πᾶν τὸ ὀπρδήποτε δυνάμενον ἄπτεσθαι ἐξ εὐθείας τῆς ψυχῆς καὶ παιδεύειν αὐτὴν πρὸς ἀρετὴν. Λόγοι ἄρα καὶ μέλη καὶ ὄρχησις, καὶ τῶν λόγων οὐ μόνον ἡ ποίησις, ἀλλὰ καὶ οἱ χύδην, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δὲ αὐταί· καὶ γὰρ ταύτας ἐν παιδείᾳ μέρει ἐποιοῦντο, δυναμένας τοὺς χρωμένους βελτίους ποιεῖν τὰ ἦθη καὶ τὴν διάνοιαν. Κατὰ ταύτην τὴν ἰδέαν ὀνομάζει καὶ Πλάτων τὴν φιλοσοφίαν μεγίστην μουσικὴν²⁾, ἅτε τὴν τελείαν ἀρετὴν ἐν τῇ ψυχῇ κατασκευάζουσαν, ἣν πολλὰ χοῦ Πλάτων ἀρμονίαν ὀνομάζει καὶ συμφωνίαν³⁾. Οὐ μὲν ἀλλ' ἐν τῇ Πολιτείᾳ, καίπερ εὐλαβούμενός τι καινοτομεῖν περὶ τὰ καθιερωμένα ὑπὸ τοῦ μακροῦ χρόνου, ἀφορίζει αὐτῆς τὰς ἐπιστήμας. Ἴδοι δ' ἂν τις ἐνθένδε τὴν εὐλάβειαν αὐτοῦ. αἴ τίς οὖν ἡ παιδεία; ἢ χαλεπὸν εὐρεῖν βελτίω τῆς ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου εὐρημένης;

1) Πλ. Πολ. Δ' 424 e.

2) Πλ. Φαῖδ 60 e—64 b.

3) Πλ. Πολ. Δ' 443 d—444 a. Η' 548 b· 554 e. Νόμ. Γ' 689 d, 691 a. 696 e. Δάχ. 488 c, d. Φαῖδ. 93.

ἔστι δέ που ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἡ δ' ἐπὶ ψυχῇ (μ. ο. υ. ι. κ. ή)¹⁾. Ὑστερον δέ· «Τί οὖν ἂν εἴη μάθημα ψυχῆς ὁλκόν ἀπὸ τοῦ γιγνομένου ἐπὶ τὸ ὄν; . . . ἄρα μουσική, ὅσην τὸ πρότερον διήλθομεν; Ἄλλ' ἦν ἐκείνη γε ἀντίστροφος τῆς γυμναστικῆς, ἔθеси παιδεύουσα τοὺς φύλακας, κατὰ τε ἁρμονίαν εὐαρμοστίαν τινά, οὐκ ἐπιστήμην παραδιδούσα, καὶ κατὰ ῥυθμὸν εὐρυθμίαν, ἓν τε τοῖς λόγοις ἕτερα τούτων ἀδελφὰ ἄττα ἔχουσα καὶ ὅσοι μυθῶδεις τῶν λόγων καὶ ὅσοι ἀληθινώτεροι ἦσαν· μάθημα δὲ πρὸς τοιοῦτόν τι ἀγαθόν, οἷον σὺ νῦν ζητεῖς, οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῇ»²⁾. ἔνθα οὕτω ἀπηλλάχεται αἱ ἐπιστῆμαι τῆς μουσικῆς· τὸ γὰρ «ὅσην τὸ πρότερον διήλθομεν» δηλοῖ ὅτι καὶ ὅσην οὕτω διήλθον, αἱ ἐπιστῆμαι δηλαδή, μουσική ἐστι. Καὶ τέλος δὴ προῖόν λέγει· «Καὶ μὴν τί ἄλλο λείπεται μάθημα μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς καὶ τῶν τεχνῶν κεχωρισμένον;» Ἐβηκε δὴ ὡς τρίτον παιδεύμα παρὰ τὴν μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν τὰς ἐπιστήμας. Οἱ μέντοι πρῶτοι λόγοι καὶ μῦθοι, οἱ λεγόμενοι τοῖς παιδίοις ἅμα συνιεῖσι τὰ λεγόμενα, περιέχονται προδήλως ὑπὸ τῆς μουσικῆς.

Ὑποξενίζει δέ τι παρὰ Πλάτωνι ἡ διάρθρωσις τῶν δύο κυρίων παιδευμάτων πρὸς ἄλληλα. Τίθησι μὲν γὰρ ἀρχὴν τούτων, οὗ καὶ ἔμπροσθεν ἐπεμνήσθημεν, ὅτι πᾶν νέον ζῶον τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς κινεῖσθαι ἀεὶ ζητεῖ καὶ φθέγγεσθαι· καὶ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα οὐκ ἔχει αἴσθησιν τῶν ἐν ταῖς κινήσεσι τάξεων καὶ ἀταξιών, ἡμῖν δὲ δεδῶκασιν οἱ θεοὶ τὴν ἑνρυθμόν τε καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς. Τὴν δὲ τοιαύτην κίνησιν τῆς τε φωνῆς καὶ τοῦ σώματος, τὸ σύνολον τῆς παιδείας, χορεῖαν ὀνομάζει, εἶδη δὲ αὐτῆς, τὴν μὲν τῆς φωνῆς κίνησιν, οὕτως ἐρρυθμισμένην, ὥστε συμβάλλεσθαι πρὸς ἀρετὴν ψυχῆς, τὴν μουσικὴν, τὴν δὲ τοῦ σώματος, μέχρι μὲν παιδιᾶς, ὄρχησιν, ἂν δὲ μέχρι τῆς τοῦ σώματος ἀρετῆς ἡ τοιαύτη κίνησις γίγνηται, τὴν ἑντεχον ἀγωγὴν ἐπὶ τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ γυμναστικὴν προσαγορεύει³⁾.

1) Πλ. Πολ. Β' 376 e.

2) Πλ. Πολ. Ζ' 521 d. 522 a.

3) Πλ. Νόμ. Β' 673 a.

Τῆς δὲ μουσικῆς διαστέλλει δύο μέρη, ἐν μὲν λόγους καὶ μύθους μὴ ἀδομένους, ἐν δὲ μέλη, τοῦτ' ἔστι λόγους μεθ' ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ²⁾. Δόγων δ' αὖ διττὸν εἶδος, τὸ μὲν ἀληθές, ψεῦδος δὲ ἕτερον. Ψευδεῖς δὲ λόγους λέγει τοὺς πεπλασμένους μύθους, οἷς τὸ πρῶτον δεῖ τρέφειν τὰς ψυχὰς τῶν παιδίων. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἀποδοκιμάζει Πλάτων τὸ ψεῦδος, ἀλλ' ὅσα τις κακῶς ψεύδεται, ἐμποιοῦντα ἐν τῇ ψυχῇ ἄγνοιαν τοῦ ἀληθῶς ὄντος. Ὅσα δὲ πρὸς τοῦ ὄντος τὴν θέαν τρέπει τὴν διάνοιαν καὶ κατὰ τοῦτο πλάττει τὸ ἦθος, ἃν τε γεγονότα τυγχάνη, ἃν τε μὴ, ἀκούειν προσήκει τοὺς παῖδας, μᾶλλον δὲ τὰ πεπλασμένα. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις τὸ ψεῦδος (die dichterische Umhüllung) αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ οὔτ' ὠφελεῖ οὔτε βλάπτει, ἔστι μέντοι οἷον ἡδυσμά τι τῆς ὑγιоῦς τροφῆς, τῆς ἀληθείας, ἣν αἱ ψυχαὶ τῶν νέων, διὰ τὸ σπουδαῖον αὐτῆς, ψιλὴν οὕτως οὐ δύνανται φέρειν, καθάπερ καὶ τῶν σιτίων τὰ χρηστά, ἔχοντα ὡς ἔτυχεν, οὐ πάνυ εὐόρεκτα ὄντα οὐδ' εὐπεπτα, ποιοῦμεν ἀρτύμασι καὶ παντοδαπῇ παρασκευῇ¹⁾).

Ὑφηγεῖται δ' ἡμῖν Πλάτων τοὺς τύπους, ἐν οἷς δεῖ τοὺς μύθους ποιεῖν, ἢ καθ' οὓς τοὺς πεποιημένους κρίνειν· τοὺς δ' ἐγκριθέντας βούλεται ἀναγκάζειν τροφούς καὶ μητέρας λέγειν τοῖς παισίν.

Πρῶτον μὲν οὖν περὶ θεοῦς, μὴ πλάττειν ἀδικίας αὐτῶν καὶ ἐπιβουλάς καὶ τέκνων βρώσεις καὶ πατέρων τιμωρίας, καὶ ἔχθρας, καὶ θεομαχίας, οἷα Ἡσίοδος καὶ Ὅμηρος ἐψεύσαντο περὶ Οὐρανοῦ καὶ Κρόνου καὶ Γιγάντων, μηδὲ διηγείσθαι τοῖς παισίν, μήτ' ἐν ὑπνοῖαις πεποιημένα, μήτε ἄνευ ὑπνοίων. Ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν ὃ τί τε ὑπόνοια καὶ ὃ τι μὴ, ἀλλ' ἂν τηλικοῦτος ὢν λάβῃ ἐν ταῖς δόξαις δυσέκνιπτά τε καὶ ἀμετάστατα φιλεῖ γίγνεσθαι. Ἀλλ' ἀποδιδόναι τῷ λόγῳ, οἷος τυγχάνει ὁ θεὸς ὢν. Ἔστι δὲ τῷ ὄντι ἀγαθός. Τοιούτος δ' ὢν οὔτ' ἂν αὐτὸς κακὸν ποιοῖ, οὔτ' ἂν ἄλλοις αἴτιος κακοῦ γίγνοιτο. Οὐκ οὖν πάντων ἂν εἴη αἴτιος ὁ θεός, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀγαθῶν αἴτιος, τῶν δὲ κακῶν

2) Πλ. Πολ. Γ' 398 c.

1) Πλ. Νόμ. Β' 659 c, 660 a.

ἄλλα ζητητέον τὰ αἰτία. Εἰ δέ τις κακῶς πράττουσι, λεκτέον ὡς κακοὺς ὄντας ὁ μὲν θεὸς δίκαια καὶ ἀγαθὰ ἐργαζόμενος κολάζει, οἱ δὲ δίκην διδόντες ὠφελοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ¹⁾).

Ἐπειτα δὲ μὴ πλάττειν τὸν θεὸν μήτε αὐτὸν γόητα, φανταζόμενον ἄλλοτ' ἐν ἄλλαις ιδέαις²⁾), μήτε ἡμᾶς ψεύδεσι παράγοντα· οὐ γὰρ ἀληθῆ. Ἀνάγκη γάρ, εἴ περ τι ἐξίσταται τῆς ἑαυτοῦ ιδέας, ἢ ἐν ἑαυτῷ ἔχειν τὴν αἰτίαν, ἢ ἔξωθεν. Ἀλλ' ἔξωθεν ἀδύνατον· τὰ γὰρ ἄριστα ἔχοντα ἥκιστα ὑπ' ἄλλου ἀλλοιοῦνται τε καὶ κινεῖται· ὁ δὲ θεὸς καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντα ἄριστα ἔχει. Αὐτὸν δὲ ἑαυτὸν μεταβάλλειν τὸν θεὸν καὶ τοῦτο ἀδύνατον. Ἀνάγκη γὰρ ἢ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον ἑαυτὸν μεταβάλλειν. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀδύνατον· οὐ γὰρ ἔστι τι τοῦ ἀρίστου πρεσβύτερον ἀρετῆ· ἐπὶ δὲ τὸ χεῖρον οὐδεὶς ἐκὼν μεταβάλλει ἑαυτόν. Οὐδαμῶς ἄρα ὁ θεὸς ἀλλοιοῦται. Τὸ δὲ αὐτὸν μὲν μὴ ἀλλοιοῦσθαι, ἡμῖν δὲ ποιεῖν ἑαυτὸν δοκεῖν παντοδαπὸν φαίνεσθαι, ψεύδος ὃν καὶ ἀπάτη, ἀνάρμοστόν ἐστι θεοῦ κατηγορεῖν³⁾).

Τοιαῦτα μὲν δὴ περὶ θεοὺς ἀκουστέον τε καὶ οὐκ ἀκουστέον τοὺς παῖδας, εἰ μέλλουσι θεοὺς τε τιμᾶν καὶ γονέας καὶ τὴν ἀλλήλων φιλίαν μὴ περὶ σμικροῦ ποιεῖσθαι. Εἰ δὲ μέλλουσιν ἀνδρεῖοι εἶναι καὶ προτιμᾶν καλὸν θάνατον αἰσχροῦ βίου, ἀνάγκη μὴ πλάττειν τὰ ἐν Αἰδοῦ οὕτω δεινά, οἷα Ὀμήρῳ καὶ ἄλλοις ποιηταῖς πέπλασταί⁴⁾), μηδὲ ποιεῖν τοὺς παῖδας φρίττειν ἀκούοντας Κωκυτοὺς καὶ Στύγας καὶ ἐνέρους καὶ ἀλίβαντας καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, πᾶν δὲ τοῦναντίον.

Ἀνδρείας δ' ἐστὶ καὶ μάλιστ' ἀνδρὶ προσῆκον τὸ κατέχειν ἑαυτὸν ἐν τε δεινοῖς, ὥστε μὴ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι, ἐν τε τερπνοῖς, ὥστε μὴ ἐνδιδόναι ἰσχυρῷ γέλωτι, αἰσχύνεσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις καὶ ὅλως στάσιμον καὶ δυσμετάπτωτον εἶναι ἐπὶ θάτερα. Καὶ τοὺς τροφίμους ἄρα οὔτε ἀκούειν χρὴ τοιοῦτόν τι

1) Πλ. Πολ. Β' 377—380.

2) Ὀμηρ. Ὀδ. ρ 485.

3) Πλ. Πολ. Β' 380—383.

4) Ὀμ. Ὀδ. λ 488. ω 6—9. Ἰλ. Υ' 64. Ψ 103. Ὀδ. κ 495.

σπουδῇ, οἷα πολλὰ παρ' Ὁμήρῳ ἔστιν εὐρεῖν¹⁾), οὔτε, ἐπιὸν αὐτοῖς τοιοῦτον ἢ λέγειν ἢ ποιεῖν, συγγιγνώσκειν²⁾). Ταῦτα μέντοι ἔστιν οἱ μέμφονται Πλάτωνος, ὡς οὔτε καλὸν οὔτε θεάρεστον ὂν τὸ δυσπαθῆ εἶναι, τὸ δὲ ἐναντίον θεοπρεπέστερον, καὶ μετὰ τούτων δηλαδὴ καὶ Περίκλειον ἦθος καὶ Σωκράτους τρόπον τῆς τελευτῆς καὶ Φωκίωνος βίον καὶ θάνατον καὶ ὅσοις ἄλλοις τοῦ αὐτοῦ γένους ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία κεκόσμηται. Ἀλλ' ἕκαστος τῷ οἰκείῳ μέτρῳ μετρῶν, ἄλλοτ' ἄλλῳ ὄντι, ἄλλοτ' ἄλλως ἔχον φανεῖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· τὸ δὲ Πλάτωνος μέτρον ἀπλοῦν ἐστὶ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὥσπερ καὶ τάληθές.

Καὶ ἀλήθειαν δέ γε περὶ πολλοῦ ποιητέον. Ἀλήθεια γὰρ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δὲ ἀνθρώποις· ἥς ὁ γενήσεσθαι μέλλων μακάριος καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθύς μέτοχος εἴη, ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθῆς ὢν διαβιῷ³⁾). Τὸ δὲ ψεῦδος, ὥσπερ εἴρηται, χρήσιμον μὲν ἐστὶν ὡς ἐν ἀρτύματος εἶδει καὶ πρὸς ὠφέλειαν, οὐ μὴν παντὶ χρηστέον τούτῳ, ἀλλὰ τοῖς ἄρχουσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀρχομένων. Ψέγειν ἄρα δεῖ, εἴ τίς τι δολοφρονέων λέγει ἀνθρώπων, περὶ δὲ θεῶν μηδὲ λέγειν τὸ παράπαν⁴⁾).

Καὶ μὴν καὶ σωφροσύνης, εἴπερ τινὸς καὶ ἄλλου, δεῖ τοῖς νέοις. Σωφροσύνης δὲ τὰ τοιαῦτα μέγιστα, ἀρχόντων μὲν ὑπηκόους εἶναι, αὐτοὺς δὲ ἄρχοντας τῶν περὶ πότους καὶ ἀφροδίσια καὶ περὶ ἐδωδάς ἡδονῶν. Ὅσα δὴ παρ' Ὁμήρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς εὐρηται, ἢ θρασυτήτες ἰδιωτῶν πρὸς ἄρχοντας⁵⁾), ἢ ἐγκώμια εὐωχίας καὶ θοίνης⁶⁾ καὶ ἔρωτες ἀθέμιτοι⁷⁾ καὶ ἀκράτειαι⁸⁾ καὶ δωροδοκίαι καὶ αἰσχροκέρδεια θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων καὶ τὰ τοιαῦτα, ἂν τε ἀληθῆ, ἂν τε μὴ, τυγχάνη ὄντα, οὐκ ἐπιτήδεια νέοις ἀκούειν.

1) Ὁμ. Ἰλ. Ω 40, κ. ἐξ. X 468. 444. Σ 54, Π 433. Α 599.

2) Πλ. Πολ. Γ' 386—389

3) Πλ. Νόμ. Β', 730 c.

4) Πλ. Πολ. Γ', 389 b, d.

5) Ὁμ. Ἰλ. Α, 225.

6) Ὁμ. Ὀδ. ι, 342.

7) Ὁμ. Ὀδ. θ, 266 κ. ἐξ.

8) Ὁμ. Ἰλ. Ξ 293 κ. ἐξ.

Τέλος δὲ δὴ δεῖ μηδαμῶς χωρίζειν δικαιοσύνην εὐδαιμονίας, διδάσκοντας, ὡς εἰσὶ τινες ἄδικοι μὲν, εὐδαίμονες δέ, καὶ τάνάπαλιν, καὶ ὡς λυσιτελεῖ τὸ ἀδικεῖν, ἐὰν λανθάνῃ. Οὔτε γὰρ συμφέρει τοιαῦτα ἀκούειν τοὺς νέους, ἀλλ' οὐδὲ γε ἀληθῆ ἐστὶ¹). Τοῦτο δὲ ἵνα δῆλον γένηται, διηγήσεως δεῖ. "Οτι μὲν πᾶσιν ἀνθρώποις ἔνεστι φύσει ὁρεξίς εὐδαιμονίας, δῆλον. Πλάτων δὲ εἰωθότως αὐτῷ οὐδὲν τῶν φύσει ὑπαρχόντων ἀπόβλητον ἡγεῖται, ζητεῖ δ' αἰετὴν τὴν ἀρίστην αὐτοῦ ἔξιν ἀποφῆναι. Καὶ δὴ καὶ τῆς τῆς εὐδαιμονίας ὁρέξεως ἔχει λόγον καὶ οὐδὲν ὀκνεῖ κατὰ τὴν δόξαν τῶν πολλῶν τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποφῆναι²). Ἀλλὰ μὴν εὐδαίμονές ἐσμεν κτήσεται ἀγαθῶν· καὶ μέχρι μὲν τοῦδε πάντες ὁμολογοῦσιν ἀλλήλοις, τίνα δ' ἐστὶν ὄντως ἀγαθὰ καὶ τούτων ποῖα τὰ μέγιστα καὶ κυριώτατα, οὐδαμῶς. Τὰ μὲν οὖν τοῖς παλαιοῖς δοκοῦντα ἀγαθὰ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν παρίστησι τὸ γνωστὸν σκόλιον τόδε·

Ἵγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ·

Δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι·

Τὸ δὲ τρίτον πλουτεῖν ἀδόλως·

Καὶ τὸ τέταρτον ἡβᾶν μετὰ φίλων.

Πλάτων μέντοι ἄλλην ἔχει γνώμην περὶ τῶν ἀγαθῶν. Διττά, φησί, ἐστὶν ἀγαθὰ, τὰ μὲν θεῖα, τὰ δὲ ἀνθρώπινα· καὶ θεῖα μὲν λέγει αὐτάς τὰς ἔμπροσθεν καταλεχθείσας ἀρετάς, φρόνησιν καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην· ἀνθρώπινα δὲ τὰ αὐτὰ σχεδὸν τοῖς πολλοῖς, ὑγίειαν καὶ κάλλος καὶ ἰσχὺν σώματος καὶ πλοῦτον οὐ τυφλόν, ἀλλ' ὅξυ βλέποντα, ἂν περ ἅμα φρονήσῃ ἐπηται. «Ἡρτηται δ' ἐκ τῶν θείων θάτερα, καὶ ἂν μὲν δέχηται τις τὰ μείζονα, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττωνα, εἰ δὲ μή, στέρεται ἀμφοῖν»³). Οὐ οὐκ ἂν εὖροις ῥαδίως ἀληθέστερον ἄλλο, ἀλλ' οὐδὲ γε μᾶλλον ἀγνοούμενον ὑφ' ἡμῶν.

Καὶ μὴν καὶ ἡδονὴν εἰκὸς εὐδαιμονία προσεῖναι· καὶ δικαιοσύνη ἄρα. Εἰ δ' οὕτως ἔχει, σκεπτέον.

1) Πλ. Πολ. Γ', 392 α, β.

2) Πλ. Συμπ. 204 ε. Εὐθύδ. 278 ε κ. ἐξ.

3) Πλ. Νόμ. Α', 634 β, γ.

Πρῶτον μὲν εἶδέναι χρὴ ὅτι ἕκαστον τῶν τριῶν γενῶν τῆς ψυχῆς ἔχει οἰκειάν ὁρμήν, τὸ μὲν λογιστικὸν πρὸς τὸ μανθάνειν, τὸ δὲ θυμοειδὲς πρὸς τιμὴν καὶ εὐδοξίαν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν πρὸς πολλὰ τινα, διότι δὲ διὰ χρημάτων μάλιστα ἀποτελεῖται ταῦτα, ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, πρὸς χρήματα. Ταύτη δὴ καλεῖ Πλάτων τὸ μὲν φιλομαθὲς καὶ φιλόσοφον, τὸ δὲ φιλόνηκον καὶ φιλότιμον, τὸ δὲ φιλοκερδὲς καὶ φιλοχρήματον. Καὶ ἡδοναὶ δὴ τριτταί εἰσιν, ἑνὸς ἑκάστου μία ἰδία, πληρουμένης δηλαδὴ τῆς ἐπιθυμίας. Εἰ τοίνυν τρεῖς τοιοῦτους ἀνθρώπους, ὧν ἓν τούτων μάλιστα κρατεῖ, ἄλλω ἄλλο, ἐν μέρει ἕκαστον ἀνερωτῶμεν, τίς τούτων τῶν βίων ἡδιστος, δηλὸν ὅτι τὸν ἑαυτοῦ ἕκαστος ἐγκωμιάσεται· ὁ μὲν χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν καὶ ἀπολαύειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσει εἶναι, πλὴν εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ· ὁ δὲ φιλότιμος τὴν μὲν ἀπὸ τῶν χρημάτων ἡδονὴν φορτικὴν τινα ἡγεῖται, καὶ αὖ τὴν ἀπὸ τοῦ μανθάνειν, ὅτι μὴ μάθημα τιμὴν φέρει, καπνὸν καὶ φλυαρίαν· ὁ δὲ φιλόσοφος οἶδε μὲν καὶ τίθησι καὶ τὰς ἄλλας ἡδονὰς ἡδονὰς εἶναι· καὶ γὰρ αὐτὸς τούτων γεύεται, ὅσαι ἀναγκαῖαι καὶ θεμιταί· βελτίστην μὲν τοι καὶ ἀληθεστάτην καὶ βεβαιοτάτην τὴν ἀπὸ τοῦ μανθάνειν ἡγεῖται. Τίς οὖν τούτων ἀληθέστατα λέγει; σκεπτέον. Πᾶν, ὃ ἂν μέλλῃ καλῶς κριθῆσεσθαι, ἐμπειρίᾳ καὶ φρονήσει καὶ λόγῳ χρὴ κρίνεσθαι. Ἄλλ· ὁ μὲν χρηματιστικὸς μόνον τῆς ἀπὸ τοῦ κερδαίνειν ἡδονῆς ἐμπειρότατός ἐστι, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ τιμᾶσθαι ἥττον, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ μανθάνειν οὐδαμῶς· ἀχρεῖος ἄρα κριτῆς ἂν εἴη. Ὁ δὲ φιλότιμος τῆς μὲν ἀπὸ τοῦ τιμᾶσθαι μάλιστα, τῆς δὲ ἀπὸ τοῦ κερδαίνειν καὶ τῶν εὐπαθειῶν ἥττον, τῆς δ' ἀπὸ τοῦ μανθάνειν ἥκιστα· καὶ οὗτος ἄρα ἀδέξιος κριτῆς. Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ τῶν τριῶν ἐμπειρος· ἀνάγκη γὰρ αὐτῷ ἐκ παιδὸς ἀρξαμένῳ γεύεσθαι τούτων. Περὶ μὲν οὖν ἐμπειρίας οὕτως. Ἐφαμεν δὲ χρῆναι εἶτι κρίνεσθαι φρονήσει καὶ λόγῳ· ταῦτα δὲ τῷ φιλοσόφῳ μάλιστα οἰκεῖά ἐστιν. Ἡ τοῦ φιλοσόφου ἄρα κρίσις ἀληθεστάτη ἂν εἴη καὶ κυρία¹).

1) Πλ. Πολ. Θ', 580 d—583 α.

Ἔτι δὲ οὐδ' ἀληθεῖς εἰσιν αἱ διὰ τοῦ σώματος ἡδοναί, αἱ μέγιστα νομιζόμεναι, ἀλλ' ἐσκιαγραφημέναι, οὐδ' ἄξιον ἡδονὰς καλεῖν, ἀλλ' ὀρθότερον λυπῶν παύλας. Ἔστι γὰρ λύπη ἡδονῆς ἐναντίον καὶ μετὰ αὐτῶν τὸ μῆτε χαίρειν μῆτε λυπεῖσθαι, ἡσυχία τις περὶ ταῦτα τῆς ψυχῆς. Τοιοῦτον δ' ἐστὶ καὶ ὑγίεια τῇ ὑγιαίνοντι. Ἀλλ' οἱ κάμνοντες οἴονται μὴδὲν εἶναι ὑγείας ἡδίων, καὶ ῥαϊζόντες χαίρουσι μάλλον τῶν ὑγιαίνόντων. Οὗτοι γὰρ τούτου γε ἕνεκα ἡσυχίαν ἄγουσιν. Εἰ οὖν τις τὴν ἐκ τοῦ ὑγιάζεσθαι ἡδονὴν περὶ πλείστου ποιεῖται, ἀναγκαῖον προκατασκευάζειν ἑαυτῷ νόσους, ἵνα τούτων ἀπαλλαττόμενος ἦδῃται. Ὅμοιον δὲ συμβαίνει καὶ τοῖς τὰς ἄλλας ἡδονὰς ἐν μεγίστῳ τιθεμένοις. Τοῖς οὖν ταύτας θηρεύουσιν ἀναγκαῖον λύπας σφίσιν αὐτοῖς προκατασκευάζειν. Καὶ, ὡς ἔοικε, Πλάτωνι βοηθοῦντες οἱ ἐπὶ τῶν Καισάρων διεφθαρμένοι Ῥωμαῖοι ἐνεδείξαντο ἔργῳ τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἐπεὶ γὰρ κορέσαιντο βρωμάτων, εἴτα ἐξήμουν αὐτὰ ἐπίτηδες, ἵνα ἐγείροντες τὴν ἐκ τῆς πείνης λύπην, ἡδύνοντο πάλιν ἐσθίοντες· ὡς οὕσης δηλαδὴ τῆς ἡδονῆς ἐν τῇ τῆς λύπης ἀπαλλάττεσθαι· παυομένης δὲ τῆς λύπης συμπαύεται καὶ ἡ ἡδονή. Ἀλλ' αὕτη οὐκ ἔστι καθαρὰ ἡδονὴ ἢ λύπη μεμιγμένη, ἀλλ' ἡ ἡσυχίαν ἀγούσης τῆς ψυχῆς ἐπιγιγνομένη. Τοιαύτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ μανθάνειν καὶ θεωρεῖν. Καὶ τῆς εἰλικρινεστάτης ἄρα καὶ ἐνδεδεχεστάτης ἡδονῆς ἂν γεύοιτο ὁ σοφός¹⁾. ὁ αὐτὸς δ' ἐστὶ καὶ ὁ δίκαιος κατὰ Πλάτωνα· ἄνευ γὰρ τῶν ἄλλων ἀρετῶν οὐκ ἔστι σοφόν τινα εἶναι.

Περὶ δὲ τῶν παρ' ἀνθρώπων τιμῶν, εἰ μὴ ἐν τῷ παραχρῆμα, πρὸς γε τὸ τέλος τοῦ βίου γενόμενον, ἐπειδὴν ἀνχλάμψῃ τὸ τῆς δικαιοσύνης κάλλος, εἰκὸς εὐδοκιμεῖν τε καὶ τὰ ἄλλα φέρεσθαι τὸν δίκαιον.

Καὶ μὴν ὑπὸ γε θεοῦ οὐδέποτε ἀμελεῖται ὁ δίκαιος, ὃς προθυμεῖται ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ, ἀλλ' ἐάν τε ἐν πενίᾳ γίγνηται, ἐάν τε ἐν νόσοις ἢ τινι ἄλλῳ τῶν δοκούντων κακῶν, ὑποληπτέον, ὡς τούτῳ ταῦτα εἰς ἀγαθὸν τελευτήσει ζῶντι ἢ καὶ ἀποθανόντι²⁾.

1) Πλ. Πολ. Θ', 583 b—587.

2) Πλ. Πολ. Ι', 612 b—614 κ. ἐξ.

Πάντως ἄρα ὁ δικαίως βιωὺν εὐδαιμονέστατα καὶ ἡδίστα βιοῖ ἐν-
 ἑαυτῷ τε καὶ μεταλλάξας¹⁾· καὶ ταῦτα χρὴ καὶ λέγειν τοῖς παισίν.

Τοὺς μὲν δὴ τύπους τῶν λόγων, οἷους τε λεκτέον καὶ μὴ, διήλ-
 θομεν. Περί δὲ τῆς λέξεως, ὡς χρὴ ταῦτα λέγειν, τοιάδε διετύ-
 πωσε Πλάτων. Πᾶσα ποίησις, καὶ χύδην δὲ λόγος ἐξηνηγεμένος,
 ὁ μὲν διὰ μιμήσεως ὅλος ἐστίν, ὥσπερ τὸ δράμα, ὁ δὲ δι' ἀπαγ-
 γελίας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, οἷον ἡ μελικὴ ποίησις, ὁ δὲ ἐξ ἀμφο-
 τέρων μικτός, οἷον τὸ ἔπος. Καὶ εἰ δέοι ἡδονῇ κρίνεσθαι παρὰ τῷ
 ὄχλῳ τοὺς τρεῖς τούτους τῆς λέξεως τύπους, φέροι ἂν τὰ πρῶτα
 ὁ διὰ μιμήσεως τὸ πᾶν περαίνων, τὸ δράμα, τὰ δεύτερα δὲ ὁ
 κεκραμένος, καὶ ὕστερος ἡδονῇ γίγνεται ὁ ἄνευ μιμήσεως· ὅλος
 δὲ εἶπεῖν, ἡ μίμησις τέρπει μᾶλλον τῆς ἀπλῆς ἀπαγγελίας. Ἄλλ'
 οὐ περὶ τοῦ ἡδίστου ἢ σπουδῆς, περὶ δὲ τοῦ ἀρίστου καὶ ὠφελι-
 μωτάτου τοῖς πολίταις. Ὅπου μὲν οὖν ἡ μίμησις ἡδεῖα οὖσα καὶ
 ὠφέλιμος ἅμα ἐστί, κέρδος ἂν εἴη, ὅπου δὲ ἐκεῖνο μόνον ὑπάρχει,
 μέγας κίνδυνος ἐπικρέμαται. Αἱ γὰρ μιμήσεις, ἐὰν ἐκ νέων πόρρω
 διατελέσωσιν, εἰς ἔθνη τε καὶ φύσιν καθίστανται καὶ κατὰ σῶμα
 καὶ φωνὰς καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν, αἱ μὲν ἀγαθαὶ δηλαδὴ εἰς
 ἀγαθὰ, αἱ δὲ ἐναντία εἰς τὰναντία. Οὐ δὴ σμικρὸν διαφέρει τὸ
 τοιάδε ἢ τοιάδε εἶναι τὰ μιμήματα, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆ γένοιτο
 ταῦτα τεκμήρια ἡθους σπουδαίου καὶ μὴ. Ὁ μὲν γὰρ σπουδαῖος,
 ἐπειδὴν ἀφίκηται ἐν τῇ διηγέσει ἐπὶ λέξιν τινὰ καὶ πράξιν ἀν-
 δρὸς ἀγαθοῦ, ἐθελήσει ὡς αὐτὸς ὢν ἐκεῖνος ἀπαγγέλλειν καὶ οὐκ
 αἰσχυνεῖται ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μιμήσει, μάλιστα μὲν μιμούμενος τὸν
 ἀγαθὸν ἀσφαλῶς τε καὶ ἐμφρόνως πράττοντα, ἐλάττω δὲ καὶ
 ἥττον ἢ ὑπὸ νόσων ἢ ὑπὸ ἐρώτων ἐσφαλμένον ἢ καὶ ὑπὸ μέθης
 ἢ τινος ἄλλης ξυμφορᾶς· ὅταν δὲ γίγνηται κατὰ τινὰ ἑαυτοῦ
 ἀνάξιον, οὐκ ἐθελήσει σπουδῇ ἀπεικάζειν ἑαυτὸν τῷ χεῖρονι, εἰ
 μὴ ἄρα κατὰ βραχύ, ὅταν τι χρηστὸν ποιῇ, ἀλλ' αἰσχυνεῖται
 ἅμα μὲν ἀγύμναστος ὢν τοῦ μιμεῖσθαι τοὺς τοιούτους, ἅμα δὲ
 καὶ δυσχεραίνων ἑαυτὸν ἐκμάττειν τε καὶ ἐνιστάναι εἰς τοὺς τῶν
 κακίωνων τύπους, ἀτιμάζων τῇ διανοίᾳ. Ὁ δὲ κακὸς αἶ, ὅσῳ ἂν

1) Πλ. Νόμ. Β', 660 e.—663 e.

φαυλότερος ἢ, πάντα τε μᾶλλον διηγήσεται, καὶ οὐδὲν ἑαυτοῦ ἀνάξιον οἰήσεται εἶναι, σπουδῇ τε καὶ ἐναντίον πολλῶν, καὶ δὴ καὶ βροντὰς καὶ ψόφους ἀνέμων τε καὶ χαλαζῶν καὶ ἀζόνων καὶ τροχιλίων καὶ σαλπίγγων καὶ πάντων ὀργάνων φωνάς, καὶ ἔτι κυνῶν καὶ προβάτων καὶ ὀρνέων φθόγγους. Ἔστι δὴ τὸ μὲν εἶδος τῆς λέξεως τοῦ σπουδαίου ἀνδρός, ἀπολαβὸν καὶ τὴν προσήκουσαν ἁρμονίαν καὶ ῥυθμόν, τὸ μέλος, ἅτε ἥκιστα μετέχον μιμήσεως, τοῦ δὲ φαύλου ἢ παντοδαπῇ ἄλλῃ ποιήσις¹⁾, ἣν ἐξορίζει Πλάτων τῆς ἑαυτοῦ πόλεως. Φαίνεται δὲ διαφέρειν τούτοις τὰ ἐν τοῖς Νόμοις. Ἐκεῖ γὰρ συγχωρεῖ καὶ ἀναγκαῖον δὴ νομίζει θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν μιμήματα αἰσχυρῶν σωμάτων καὶ διανοημάτων κατὰ λέξιν τε καὶ ᾠδὴν καὶ ὄρχησιν κεκωμωδημένα· ἄνευ γὰρ γελοίων τὰ σπουδαῖα καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία μαθεῖν μὲν οὐ δυνατόν, εἰ μέλλει τις φρόνιμος ἔσεσθαι²⁾, ποιεῖν δὲ οὐκ ἂν δύναίτο ἀμφοτέρα, εἰ τις αὖ μέλλει καὶ σμικρὸν ἀρετῆς μεθέξειν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα τούτων καὶ μανθάνειν αὐτὰ δεῖ, τοῦ μήποτε δι' ἄγνοιαν δρᾶν ἢ λέγειν ὅσα γελοῖα, μὴδὲν δέον· δούλοις δὲ τὰ τοιαῦτα καὶ ξένοις ἐμμίσθοις προστάττειν μιμεῖσθαι³⁾, σπουδὴν δὲ περὶ αὐτὰ εἶναι μὴδέποτε μὴδ' ἡντινοῦν, μὴδέ τινα μανθάνοντα αὐτὰ γίγνεσθαι φανερόν τῶν ἐλευθέρων, μήτε γυναῖκα μὴτ' ἄνδρα⁴⁾. Ἄλλ' ἐκ τούτων τοῦτο πάρεστι μαθεῖν, ὅτι μέγα παραλλάττει αὐτόν τινα μιμεῖσθαι τι τῶν φαύλων μιμημάτων ἢ ἄλλων μιμουμένων θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν. Ὡς τε ἀπορήσειεν ἂν τις, πότερον ὅλως ἀπεῖπε Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ μὴδὲ τὸ παράπαν θεᾶσθαι καὶ γνωρίζειν φαῦλα μιμήματα, ὥς βλαβερόν ὄν, ἢ μᾶλλον ἀπορίᾳ τῶν μιμησομένων—δούλους γὰρ καὶ ξένους οὐ χωρεῖ ἡ τελεία πόλις Πλάτωνος—ἄχρηστία τούτων κατ' ἀνάγκην γίγνεται. Καὶ γὰρ ἐκεῖ φησι· «Γνωστότερον μὲν γὰρ καὶ μαινομένους καὶ πονηροὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ποιητέον δὲ

1) Πλ. Πολ. Γ', 392 c — 398 b.

2) Πλ. Νόμ. Γ', 678 a, b.

3) Οἷον ἐλέγοντο ποιεῖν οἱ Σπαρτιαῖται, μεθύσκοντες τοὺς Ἑλλώτας.

4) Πλ. Νόμ. Ζ', 816 d—e.

οὐδὲν τούτων οὐδὲ μιμητέον¹). Ἐτι δὲ ἐκ τῶν δύο λόγων, καθ' οὓς ἀπαγορεύει τὴν μίμησιν τῶν φαύλων, τοῦ μὴ οἶόν τ' εἶναι ἓνα τὸν αὐτὸν ἐπιτηδεύειν τέ τι τῶν ἀξίων λόγου ἐπιτηδεύματων καὶ πολλὰ μιμεῖσθαι, καὶ τοῦ τοὺς μιμουμένους τι τῶν αἰσχυρῶν τῷ χρόνῳ τοῦ εἶναι ἀπολαύειν²), οὐπω εἰκός ἐστι συλλογίσασθαι ὅτι καὶ τὸ ἄλλων αὐτουργούντων, εἰ ἐνείη, θεᾶσθαι βλαβερὸν ἠγήσατο. Καὶ ὅμως καὶ τοῦτο ἀπεῖπεν ἐν τοῖς ὕστερον³) Πλάτων καὶ ἀπλῶς πᾶσαν μίμησιν ἐξώρισε τῆς ἑαυτοῦ πόλεως. Λόγον δὲ προβάλλεται οὐ πάνυ τι ἀναμφισβήτητον, ὥς γέ μοι δοκεῖ. Φησὶ γάρ, ὃ καὶ συγχωρητέον, τὰς ἰδέας μόνας ἔχεσθαι ἀληθείας, τὰ δὲ αἰσθητὰ εἰδῶλα εἶναι τῶν ἰδεῶν, δεύτερα ἀπὸ τῆς ἀληθείας, τὴν δὲ γραφικὴν καὶ ποιητικὴν εἶναι τῶν εἰδῶλων μίμησιν, τρίτην ἄρα ἀπὸ τῆς ἀληθείας· τοὺς δὲ γραφεῖς καὶ ποιητὰς οὐ φησιν ἐπίστασθαι αὐτὰ τὰ πράγματα, οἷά ἐστιν, ἀλλ' οἷα φαίνεται, καὶ οὕτω ταῦτα μιμεῖσθαι· εἰ γὰρ ἐπιστήμονες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ, ὧν περ καὶ μιμοῦνται, πολὺ πρότερον ἐν τοῖς ἔργοις ἂν σπουδάζειν ἢ ἐπὶ τοῖς μιμήμασι, καὶ πειραῖσθαι ἂν πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα ἑαυτῶν καταλιπεῖν μνημεῖα, καὶ εἶναι προθυμεῖσθαι ἂν μᾶλλον τοὺς ἐγκωμιαζομένους ἢ τοὺς ἐγκωμιάζοντας⁴). Ὁ δὲ λέγομεν ἐν τούτοις ἀμφισβητήσιμον, τοῦτό ἐστι,

1) Πλ. Πολ. Γ', 396 α.

2) Πλ. Πολ. Γ', 395 α—d.

3) Πλ. Πολ. Ι', 595 α—b.

4) Πλ. Πολ. Ι', 595 c—602 b. Δῆλον ὅτι Πλάτων τούτοις ὑπέρβησε τῇ φιλοτιμίᾳ τοῦ Ῥωμαίου Σαλλουστίου τοῦ ἐξᾶραι μὲν τὰ οἰκεία, ἀμαυρῶσαι δὲ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖςδε: «optumus quisque (Romanus) facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat» (de Catil. conjurat §8). Καὶ ταῦτά φησι, μέλλων συγγράφειν τῶν εὐγενεστάτων Ῥωμαίων ἀγενέστατον καὶ αἰσχιστον ἔργον, μεγέθει μόνον καὶ καινότητι ἐξαίσιον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἠπίσταντο οὐ μόνον τοὺς λόγους τῶν ἔργων κρείττους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τῶν λόγων ἀποδεικνύουσι. Ἀμαθὲς δὲ οἶεσθαι fortunā, ὥς φησιν, invenisse ibi scriptorum magna ingenia, καὶ μὴ τὰς ὡς ἀληθῶς μεγάλας καὶ γενναίας πράξεις τὴν μεγίστην αἰτίαν ἔχειν τοῦ ἐγγενέσθαι magna ingenia scriptorum.

τὸ τοὺς ποιητὰς αἰεὶ εἰδῶλα μιμεῖσθαι τῶν ἰδεῶν καὶ μὴ πολλάκις πρὸς αὐτὰς τὰς ἰδέας βλέποντας πειρᾶσθαι ταύτας μιμεῖσθαι· ἐπεὶ ποῖον εἰδῶλον ἐμιμήσατο Φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν ἢ τὸν Ὀλύμπιον Δία ποιήσας; ἢ Σοφοκλῆς τὴν Ἀντιγόνην; ἢ Ὅμηρος Ἀνδρομάχην, καὶ Ἑκτορα, καὶ ἄλλους; Ὅτι μὲν γὰρ πολλὰ καὶ παρ' Ὀμήρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς εἰδῶλων ἐστὶ μιμήματα, ὁμολογητέον· περὶ δὲ αὐτῶν τῶν μεγίστων τε καὶ καλλίστων, πολέμων τε πέρι καὶ στρατηγιῶν καὶ διοικήσεων πόλεων καὶ παιδείας πέρι ἀνθρώπων, περὶ ὧν ἐρωτᾷ Πλάτων Ὅμηρον, δίκαιον, ἐμοὶ δοκεῖν, ὑπὲρ Ὀμήρου ἀποκρίνεσθαι, ὅτι καὶ πόλεις βέλτιον ἔκτισαν δι' Ὅμηρον πᾶσαι αἱ χρησάμεναι αὐτῷ, καὶ πόλεμοι εὖ ἐπαλεμήθησαν πάντες, καὶ παιδείας ἡγεμῶν γέγονεν Ὅμηρος πᾶσι τοῖς χρησαμένοις, οὐ μέντοι δι' Ὅμηρον μόνον· οὐδὲ γὰρ δυνατόν, οὐδ' ἂν ἄλλον τίς τινα ἐπιδείξειεν ἓνα μόνον ἄνδρα τηλικαῦτα κατορθώσαντα, μὴ συμβαλομένων μυρίων ἐτέρων· διὰ δὲ τὸ κοινὸς γενέσθαι Ὅμηρος πᾶσιν εἰς ὠφέλειαν, οὐκ ὀνομάζεται αὐτός, ἀλλ' ὁ αἰεὶ τι εἰσενεγκὼν ἴδιον· ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλους λέγεται μαθητῆς, οὐχ Ὀμήρου· πάντες γὰρ Ὀμήρου ἦσαν. Ἀλλ' εἰ ὀλίγον ἔτι χρόνον ἐπέζη Πλάτων, ἔγνω ἂν σαφῶς, τί ἄρα δύναται Ὅμηρος. Ἀλλ', οἶμαι, Πλάτων πέπονθεν οἷον αὐτὸς ἡμῖν ὑποτίθεται ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ¹⁾. Ἐντροφῶν γὰρ Ὀμηρικῇ ἀμβροσίᾳ καὶ νέκταρι καὶ κεκορεσμένος, τούτων οὐκέτι οἶεται δεῖν χάριν εἰδέναι Ὀμήρῳ, προσήκειν γὰρ οὕτως ἔχειν, ὅτι δ' ἐνιαχοῦ καὶ βροτεῖα τροφή παραμείμικται, οὐ συγγιγνώσκει²⁾. εἰ δ' ἐγεγόνει ἐν ἀνθρώποις ἀμούσις καὶ ἀπαιδεύτοις, ἡγάπησεν ἂν καὶ ἐπόθησε τὴν Ὀμήρου φαυλότητα καὶ διαφθοράν τῶν πόλεων.

Ἐμβριθέστερος δὲ φαίνεται ὁ ἕτερος λόγος, καθ' ὃν καταδικάζει τὴν μιμητικὴν ποίησιν, ὅτι ἄπτεται τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦτο ἐγείρουσα καὶ τρέφουσα ποιεῖ ἐπισκοτεῖν τῷ λογιστι-

1) Πλ. Πρωτ. 327—328.

2) Ἀτεχνῶς ὥσπερ καὶ πολλοὶ τῶν νῦν Ἑλληνικῇ ἀμβροσίᾳ τετραμμένων ἔχουσι πρὸς τοὺς τροφοδότας Ἕλληνας.

κῶ¹⁾). Καίτοι καὶ ἐν τούτῳ ποθήσειεν ἂν τις διεστάλθαι τὰ ἐγειρόμενα πάθη τῷ ὑπουργεῖν τῷ λογιστικῷ καὶ μὴ, καὶ τοῖς μὲν ἐνδιδόναι, τοῖς δὲ μὴ· καὶ γὰρ ἡ μανία καὶ ὁ ἔρωσ, ἃ ἐγκωμιάζει ἐν τῷ Φαίδρῳ, πάθη δὴπου ἐστίν, ὑπουργικὰ μέντοι τῷ λογιστικῷ. Τούτοις δὲ προσθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ὕστερον γραφεῖσι Νόμοις πλὴν τῶν κωμικῶν θεαμάτων καὶ τὴν τραγωδίαν συνεχώρησεν²⁾, ἂν μέντοι αὕτη κριθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως φαίνεται μὴ ἐναντιομένη τοῖς ἥθεσι καὶ νόμοις τῆς πόλεως· ὥστε ἐνταῦθα δῆλον ὅτι ποιεῖται τὴν εἰρημένην διαστολὴν καὶ οὐχ ἀπλῶς καταδικάζει τὴν μίμησιν, ὅτι μίμησις. (ἀκολουθεῖ)

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΥΡΟΥ.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς νήσου Σύρου ἤρξατο ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεμία συρία ἐπιγραφή ἦτο γνωστή· οἱ δὲ περιηγηταί, διερχόμενοι τῆς Σύρου, μόλις ἔρριπτον βλέμμα ἐπὶ τῶν παρὰ τῷ λιμένι εὐρισκομένων ἀρχαίας πόλεως ἐρειπίων (1). Κατόπιν ὅμως, ὅτε ἡ

1) Πλ. Πολ. I', 602 c—907 α.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 817 α—d.

(1) Μόνος ὁ Tournefort (Voyage, lett. VIII, p. 3), ὁ Krienen (Breve descrizione dell' Arcipelago, p. 95) καὶ ὁ Σύριος Δελλαρόκκας (Traité sur les abeilles I, p. 34) ἀναφέρουσιν ὀλίγα τινὰ περὶ ἀρχαίων τῆς Σύρου μνημείων. Ὁ Δελλαρόκκας, ὡς καὶ ὁ Tournefort, ἀναφέρει, ὅτι ἐν τῷ Ἀγίῳ Γεωργίῳ τῆς Ἁνω Σύρου ὑπῆρχεν ἐπιγραφή (ἡ ὑπ' ἀρ. 20), ἥς ὁμως ἠγνόει τὸ περιεχόμενον· ἔτι δὲ ἀνάγλυφον παριστῶν σείστρον μετ' ἄλλων τινῶν (ιδὲ ἀρ. 44, ὑποσημ. 22). Εἰς ταῦτα δὲ προσθέτει· «On en a mis à profit beaucoup d'autres, telles que des blocs de marbre, de tronçons de colonnes qui soutiennent la cathédrale, et d'autres qui sont devant l'église des capucins, et qu'on n'a point encore employés. Il reste en-

Ἑλλάς ἀπέσεισε τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καὶ ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας Σύρου ἀνηγείρετο ἡ Ἑρμούπολις, ἐκτὸς ἄλλων ἀρχαιοτήτων, καὶ ἐπιγραφαὶ ἤρχισαν νὰ ἀνακαλύπτωνται· φιλόμουσοι δὲ ἄνδρες ἐν Ἑρμουπόλει, πᾶν τὸ ἀνασκαπτόμενον ἢ ἐν παραβύσῳ κατακείμενον συλλέγοντες, κατὰ τὸ ἐνὸν αὐτοῖς, ἐν τῷ τότε Μουσείῳ ⁽²⁾ ἀπέθετον, καθιστῶντες οὕτως εὐπροσίτους εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς ἀλλοδαπῆς τὰς ἀνακαλυπτομένας ἐν τῇ νήσῳ ἀρχαιότητας. Δυστυχῶς ὅμως μετὰ τινα ἔτη τὸ Μουσεῖον διελύθη· αἱ ἀρχαιότητες αὐτοῦ εἰς στενὴν ἐκλείσθησαν τοῦ γυμνασίου γωνίαν· τῶν δὲ κατόπιν ἀνακαλυφθέντων ἐνεπιγράφων μαρμάρων ὀλίγα μὲν τινα προσετέθησαν εἰς τὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ, τῶν δὲ λοιπῶν

core sur le lieu un pan de muraille, bâti avec de gros quartiers de marbre bâtarde taillé à facettes, qu'on croit avoir servi à un temple dédié au dieu Pan, d'après des médailles sur lesquelles on voit la tête de ce dieu d'un côté, avec une chèvre au revers». Ἄλλ' ἡ περὶ ναοῦ τοῦ Πανὸς δοξασία αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ὑπόστασιν· διότι τὸ ἀναφερόμενον λείψανον, ὑπάρχον εἰσέτι, δεικνύει, ὅτι ἀπετέλει μέρος τείχους ἀκροπόλεως (ιδὲ ὑποσημ. 5). Κατόπιν ἀναφέρει ὁ Δελλαρόκκας περὶ τῆς ἀνακαλύψεως προτομῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, νομισθείσης τότε τοῦ Φερεκύδους. (ιδὲ ὑποσημ. 42, ἀ. 4). Ὁ δὲ Krienen, προκειμένου περὶ ἀρχαιοτήτων τῆς Σύρου, ἀναφέρει μόνον ὀλίγα περὶ λειψάνων ναοῦ τινος κατὰ τὸ δυτικὸναυτῆς (ιδὲ ὑποσημ. 33).

(2) Τὸ Μουσεῖον ἦν σύλλογος σκοπῶν τὴν διάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς νήσου, οὐχὶ δὲ μουσεῖον ἀρχαιολογικόν, ὡς ἐνόμισάν τινες Εὐρωπαῖοι. Ὁ σύλλογος οὗτος ἰδρύθη τὸ 1835· συστήσας δὲ ἀναγνωστήριον, βιβλιοθήκην, ἐσπερινὰς παραδόσεις καὶ συλλογὴν ἀρχαιολογικὴν, ἔβαινεν ἐπὶ τινα ἔτη ἀκμάζων· ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 1841—2 πεσὼν εἰς μαρασμὸν, διελύθη. Τότε ἡ περιουσία αὐτοῦ περιήλθεν εἰς χρῆσιν τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ἐπὶ τῷ ὄρῳ, ὅτι «ἂν ἔπειτα ᾔθελε συστηθῇ ἄλλο τοιοῦτου εἶδους Κατάστημα θέλει μεταθεῖναι εἰς ἰδιοκτησίαν αὐτοῦ.» (ιδὲ Κανονισμὸν, ἀρθ. 38). Δυστυχῶς ὅμως ἔκτοτε μόνον ἀπόπειραι ἐγένοντο συστάσεως ὁμοίου συλλόγου καὶ οὐδὲν πλέον· ἐν δὲ τῷ παρόντι, σύλλογος μὲν νὰ ἰδρυθῇ φαίνεται δυσχερές· μουσεῖον δὲ ἀρχαιολογικοῦ τὴν ἵδρυσιν οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι συνεργοῦσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, προθύμως θέλει ἀναλάβει ὁ δῆμος Ἑρμουπολιτῶν, ὁ ἐπὶ φιλοκαλίᾳ ἀεὶ διακριθεὶς καὶ δὴ ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων μόνος πάντων τῶν ἐλληνικῶν δήμων ἀδρότατα συνεισφέρων.

ἐν οἰκίαις ἢ ἐξοχικαῖς θέσεσιν ἐσπαρμένων διεσώθησαν ὅσα διέφυγον τὴν τῶν ἀρχαιοκαπήλων αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ὀλιγορίαν τῶν ἀμαθῶν.

Εὐθύς δ' ἅμα τῇ ἀνευρέσει τῶν πρώτων συρίων ἐπιγραφῶν, ἤρξαντο γίνεσθαι ἐκδόσεις αὐτῶν· ἔκτοτε δὲ ἐν τῇ πληθύϊ τῶν δημοσιευομένων ἀρχαιολογικῶν διατριβῶν καὶ συγγραμμάτων παρυσιάζοντο ἐκ διαλειμμάτων ὀλίγα τινὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου ⁽³⁾. Γενικὰς δὲ συρίων ἐπιγραφῶν ἐκδόσεις,

(3) 'Εξέδωκαν ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου·

Μουστοξύδης ἐν Αἰγιναίᾳ 'Εφημερίδι, 1831, σελ. 41—46.

Expédition scientifique, III, Pl. 45, F. IV.

Prokesch von Osten, ἐν Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient, I Band, 1836, S. 64.

Πιττάκης ἐν 'Αρχαιολογικῇ 'Εφημερίδι, ἀρ. 272, 496, 498, 509, 511, 512, 513, ἔτ. 1839—40.

Ross ἐν Inscriptiones Græcæ Ineditæ, Fasc. II, 1842, n. 406—411.

Ζωντανὸς ἐν 'Ιστορικῇ Περίληψει τῆς νήσου Σύρου, ἐν 'Εφημερίδι 'Αγγελιῶν, 1842, ἀριθ. 83 καὶ 84. Δι' αὐτόθι ἐπιγραφαὶ μετὰ τῶν εἰς αὐτὰς σημειώσεων ἀντεγράφησαν ἐκ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Μουστοξύδου καὶ Ross.

Curtius ἐν Rheinisches Museum, 1843, S. 403.

Bœckh ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Græcarum, 2347 c—q.

Lebas, ἐν Revue Archéologique, 1844, Tom. I, p. 44.

'Ανώνυμος, ἐν Rheinisches Museum, 1848, S. 83.

Lebas, ἐν Voyage etc. 1850. — Inscriptions des Iles n. 1882—1903.

Ussing, ἐν Graeske og Latinske Indskrifter i Kjöbenhavn, 1854, S. 34, n. 12.

Conze, ἐν τῷ Bulletino dell' Istituto etc. 1859, p. 166.

Γ. Παπαδόπουλος, ἐν Revue Archéologique, 1862, X, p. 230.

Keil, ἐν Rheinisches Museum, 1865, S. 544—558.

'Ανώνυμος ἐν Πανδώρα, 1866, σελ. 537.

Lenormant, ἐν Rheinisches Museum, 1867, S. 295.

Τ. Ἀμπελᾶς, ἐν Πανδώρα, 1870, σελ. 475.

Egger, Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions etc. 1870, p. 494.

ἐπιστημονικῆς τιнос ἀξίας, παρέσχον κυρίως ὁ Bœckh καὶ ὁ Lebas. Ἀλλ' οὗτοι ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν τῆς Σύρου, ἃς διέσωσεν ἡμῖν ὁ χρόνος, μόλις ἐγνώριζον, ὁ μὲν Bœckh 16· ὁ δὲ Lebas 25, ἐν αἷς καὶ αἱ τοῦ Bœckh. Τούτων δὲ πολλὰς, καὶ τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου τὰς πλείστας ὁ μὲν Bœckh μετὰ ἁμαρτημάτων καὶ ἀσόχων ἐν πολλοῖς συμπληρώσεων ἐδημοσίευσεν· ὁ δὲ Lebas μόνον τὰ κείμενα καὶ ταῦτα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένα. Καὶ ἐγένοντο μὲν κατόπιν νέαι τινὲς ἐκδόσεις, ἁμαρτήματά τινα ἐκείνων διορθοῦσαι, καὶ τινὰς ἄλλας ἀγνώστους ἐπιγραφὰς γνωστὰς καθιστῶσαι· ἀλλὰ καὶ αἱ ἐκδόσεις αὗται ἦσαν τὸ πλεῖστον ἡμαρτημέναι, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσιευθεῖσων ἐπιγραφῶν μικρός· τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἡμαρτημένων ἐκδόσεων καθίστα ἀμφίβολον καὶ αὐτῶν τῶν ὀρθῶν τὴν ἀκρίβειαν. Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὐρίσκοντο αἱ ἐργασίαι τῶν περὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου ἀσχοληθέντων, ὅτε ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἔρευναν αὐτῶν. Μετὰ πολλοὺς κόπους ἱκανὰ ἡμαρτημένα ἐν ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσι διορθώσαμεν, πολυαρίθμους δὲ ἀνεύρομεν ἀγνώστους τέως ἐπιγραφὰς. Ὑπὸ δὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας εἰς Σῦρον ἀποσταλέντες (*), τὰς τε ἐκδομένης ἐπεθεωρήσαμεν καὶ τὰς ἀγνώστους πάσῃ δυνατῇ ἐπιμελείᾳ ἐξηκριβώσαμεν κατὰ τὸ ἐνόν.

Τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν τὰ ἐξαγόμενα ἐνταῦθα ἐκθέτοντες, θέλομεν διαίρεσει τὴν περὶ τούτων πραγματείαν εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν

Κλὼν Στέφανος, ἐν Πατρίδι Σύρου, 1870, ἀρ. 223.

Weeklein, ἐν Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik, 1873, S. 204.

Mommsen, ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. III. 1873, n. 486, p. 94, 985.

Τ. Ἀμπελᾶς, ἐν Ἱστορίᾳ Σύρου, 1874. Τῶν ἐν αὐτῇ ἐπιγραφῶν αἱ πλείσται ἀντεγράφησαν, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει, ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευομένης διατριβῆς τοῦ κ. Ζωντανοῦ.

Α. Μ. Κ. ἐν Νεολόγῳ Ἀθηνῶν, 4 Ἰανουαρίου 1875.

(*) Ἰδὲ Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. 1873—4, σ. 32.

πρῶτον θέλει περιλάβει τὰς ἐπιγραφὰς τὰς ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῶν πολιχνῶν τῆς Σύρου εὐρεθείσας· τὸ δὲ δεύτερον ἐπιγραφὰς τὸ πλεῖστον εὐκτικὰς, κεχαραγμένας κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς θέσεως *Γραμμάτων*. Τὴν δὲ διαίρεσιν ταύτην θεωροῦμεν ὡς μόνην ἀρμοδίαν, καθότι αἱ μὲν τοῦ πρώτου μέρους, ἅς πρὸς διάκρισιν τῶν ἄλλων ἐγχωρίους θέλομεν ὀνομάσει, ἀναφέρονται ἐμμέσως ἢ ἀμέσως εἰς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Συρίων καὶ τὴν ἀρχαίαν τῆς Σύρου τοπογραφίαν· αἱ δὲ τοῦ δευτέρου, ἀνεξάρτητοι οὔσαι τοῦ παρελθόντος τῆς νήσου, πόλεις καὶ χώρας παρουσιάζουσι ξένας καὶ ξένους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐν καιρῷ τρικυμίας εἰς τὸν ὄρμον τῶν Γραμμάτων καταφεύγοντες, ἐπὶ τῶν βράχων ταύτας ἐχάρασσον (').

Α'. Ἐπιγραφαὶ τῆς Σύρου ἐγχώριοι.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῆς Σύρου ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρωτεύουσιν· ὅθεν, πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν ταύτας κρίνομεν εὐλογον νὰ εἰπωμεν ὀλίγα τινα περὶ αὐτῆς· ἐν παρόδῳ δὲ καὶ περὶ τῆς λοιπῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Σύρου.

Ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν προπόδων τοῦ λόφου Δηλίου χθαμαλὸς ἐκτείνεται πρὸς νότον κλάδος, ὅστις ἐγγὺς τοῦ λιμένος τῆς Εὐμουπόλεως σχηματίζει λοφίσκον. Ὁ λοφίσκος οὗτος, φέρων τὸ ὄνομα *Καταιλύματα*, οἱ ἀνατολικοὶ αὐτοῦ πρόποδες καὶ τὰ γειτνιάζοντα τῆς πεδιάδος καὶ παραλίας μέρη, ἀφθονα παρέχοντα λείψανα οἰκοδομημάτων ἀρχαίων, εἰσὶν ἀναμφιβόλως ὁ τόπος, ἐν

---

(4) Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον τῆς διατριβῆς μέρος ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν περὶ ἀρχαίας Σύρου γραφέντων, ὧν δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἀναφέρονται εἰς Σῦρον μυθώδη, ἐκείνα μόνον τῶν ἡμαρτημένων ἀνηρέσαμεν, ὅσα ὑπὸ διακεκριμένων ἀνδρῶν γραφέντα ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὀρθά. Διὰ δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων ματαίαν θεωροῦντες πᾶσαν συζήτησιν, ἠγκέσθημεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὰ ὀρθὰ ἀντὶ τούτων.

ᾧ ἔκειτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ὀμώνυμος τῆς Σύρου πρωτεύουσα ^(4*). Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ λόφου Καταιλυμάτων φαίνονται λείψα-

(4*) Ὅτι ἡ Σύρος εἶχεν ὀμώνυμον πρωτεύουσαν μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πτολεμαίου («Σύρος νῆσος καὶ πόλις», III, 15)· ἔλαβε δ' αὕτη τὸ ὄνομα κατ' ἀρχαιοτάτους χρόνους.

Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς τε πόλεως καὶ τῆς νήσου ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ σημειώσωμεν τινα ἐνταῦθα. Τὴν λέξιν Σῦρος ὁ μὲν Bochart, ἐν τῇ Ἱερᾷ αὐτοῦ Γεωγραφίᾳ παράγει ἐκ τοῦ φοινικικοῦ usira=πλοῦσις ἢ usura=εὐδαίμων, ὁ δὲ παρ' ἡμῖν Γερμανὸς κ. Δέφνερ (Ἰστ. Σύρου σ. 84) ἐκ τῆς ρίζης suar, sur=λάμπω, στίλβω, εἶμαι λευκός, ἄλλοι δὲ (Pappe, Wört. der Griech. Eigennamen, ἐν λ. Σύρος) ἐθεώρησαν συγγενῇ πρὸς τὸ Ὑρία. Ἀλλ' αἱ ἐτυμολογίαι αὗται ἥκιστα φαίνονται προσεγγίζουσαι τῇ ἀληθείᾳ. Καθ' ἡμᾶς πιθανώτερον ὅτι τὸ ὄνομα Σῦρος εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ Τύρος (ἀδιάφορος ὁ τονισμὸς), δοθὲν τῇ Σύρῳ ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὴν ἀποικησάντων Φοινίκων. Τοῦτο εἶναι τοσοῦτῳ μᾶλλον πιθανὸν, καθ' ὅσον καὶ Σοῦρ (Σῦρος) ἐγχωρίως ἐκαλεῖτο ἡ Τύρος, ἐξ οὗ καὶ πᾶσα ἡ χώρα ἐκλήθη Συρία (γῆ)=γῆ τῆς Σύρου=Τύρου. Ἐκτὸς δὲ τῆς προφανοῦς ταυτότητος τῶν λέξεων, γνωρίζομεν, ὅτι καὶ εἰς πλείστους ἄλλους τόπους ἔδωκαν οἱ Φοίνικες ὀνόματα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος (ιδὲ Ueber phöniciſche Ortsnamen von J. Olshansen in Rhein. Mus. 1853, S. 334). Καίτοι δὲ παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσυχίῳ ἀπαντᾷ καλουμένη Συρία ἡ νῆσος, πιστεύομεν, ὅτι ἀρχαιότερον εἶναι τὸ ὄνομα Σῦρος, ὡς ὄνομα τῆς ἐν τῇ νήσῳ πόλεως· ἀπὸ ταύτης δ' ὅτι ἡ νῆσος ἐκλήθη κτητικῶς Συρία (νῆσος)=νῆσος τῆς πόλεως Σύρου, ἐπειδὴ κατ' οὐδένα ποτὲ φωνητικὸν νόμον ἦτο δυνατόν νὰ μετατραπῇ τὸ Συρία εἰς Σῦρος. Ὅμοια δὲ παραδείγματα, ἐκτὸς τῆς Συρίας κληθείσης οὕτως ἀπὸ τῆς Τύρου, ἔχομεν πλείστα ἄλλα· ὡς Κόρινθος—Κορινθία, Χώνη—Χωνία, Μεσσήνη—Μεσσηνία, Σικυὼν—Σικωνία, Ἄργος—Ἀργεία (Θουκ. 2, 7) καὶ Ἀργολίς, κτλ. Ὡποσδήποτε ὅμως, παλαιάτατα φαίνεται, ὅτι ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος Συρία· εἴτα δὲ ἀποβαλοῦσα τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐκλήθη Σῦρος. Οὕτω δὲ ὠνομάζετο οὐ μόνον κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μετὰ Χριστὸν ἔτι, ἂν πρέπη νὰ πιστεύσωμεν τὸν Ἡσύχιον (300 μ. Χ.), λέγοντα «Συρία ἐνὶ γαίῃ τῇ περὶ πόντον. Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος» (λέξ. Συρία). Ἐκτὸς δὲ τοῦ ὀνόματος τούτου, ἀπὸ τῶν χρόνων Διογένους τοῦ Λαερτίου (200 μ. Χ.) ἀπαντᾷ ἐν χρίσει τὸ ὄνομα Σύρα· «Σώζεται δὲ καὶ ἡλιοτρόπιον ἐν Σύρᾳ τῇ νήσῳ», (ἐν βίῳ Φερεκύδους). Καὶ ἀνεκδότου δὲ νομίσματος ἑλληνικῆς

να τείχους ἀκροπόλεως ⁽⁵⁾, ἐρείπια δεξαμενῆς ⁽⁶⁾, καὶ ἄλλα τινὰ, ἥττονος λόγου ἄξια. Ἀμέσως δὲ κάτωθεν τῶν λειψάνων τοῦ τείχους ὑπάρχει μικρὸν πεδῖον (ἡ νῦν πλατεῖα Μωραϊτίνη), ἐν ᾧ καὶ ψήφισμα τιμητικὸν Βερνίκης εὐρέθη καὶ ἐπιστολὴ τῶν αὐτοκρατόρων Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ Καρακάλλα, καὶ προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, καὶ ἐπὶ βράχου Ἀθηνᾶς Φρατρίας ἐπιγραφὴ, ἐξ ὧν μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ πρυτανεῖον τῆς πόλεως. Ἀνατολικώτερον δὲ

ἐποχῆς ἔχομεν ἀπεικόνισμα, φέρον τὸ ὄνομα ΣΥΡΑ.—Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος Σκῦρος, ὅπερ, ἔνεκα συγχύσεως τῆς Σύρου πρὸς τὴν Σκῦρον ἀπεδόθη τῇ Σύρῳ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τοσούτῳ ἦν σύνηθες μέχρι χθὲς καὶ τοσαύτη βεβαιότης ὑπῆρχε περὶ τῆς ὁρθότητος τούτου, ὥστε καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Συρίων ἐν ἐγγράφοις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀπαντᾷ λεγομένη ἡ Σύρος Σκίρα.—Περὶ τοῦ τονισμοῦ τῆς λέξεως Σύρος ἰδὲ ἀρ. 20.

(5) Τοῦ τείχους τούτου σώζονται τὴν σήμερον, κατ' ἀποστάσεις, λείψανα εἰς ἑκτασὶν 60 περίπου μέτρων κατὰ τὸ πρὸ Α. μέρος τῆς κορυφῆς. Τὸ μέγιστον τῶν λειψάνων τούτων (20 μ. μῆκ.), ὑπάρχον ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως, παρουσιάζει σημεῖα πύλης· ἐνταῦθα τὸ τεῖχος ἔχει πᾶχ. 0,80 καὶ ὕψ. 0,50· λίθος ἀργὸς 1,40 μῆκ. ἀποτελεῖ τὴν οὐδὸν τῆς πύλης· σταθμῶν οὐδὲν μέρος σώζεται· ἀμφοτέρωθεν δὲ μόνον τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει κοιλότης, ἐν ᾗ ἐκινεῖτο ὁ στροφεὺς τοῦ θυρέου (Ἰδὲ καὶ Prokesch, Denkwürdigkeiten u. s. w. I, S. 61).

(6) Ὀλίγον μετὰ τὴν πύλην, πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τείχους φαίνεται ἔτι καὶ νῦν ἐντὸς οἰκίσκου ὁ κρουὸς τῆς δεξαμενῆς. Ἡ δεξαμενὴ αὕτη, ὅπως ἀφανῆς τὴν σήμερον, ἔκειτο ἔνδοθεν τοῦ τείχους· ἦν δὲ, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἰδόντες αὐτὴν, ἱκανῶς μεγάλη. Αὕτη ἐλάμβανε τὸ ὕδωρ δι' ὑδραγωγῶν ἀπὸ τῆς Πηγῆς, τῆς κρήνης τοῦ Γυρίου καὶ τῆς τοῦ Ἐπισκοπείου. Ἐκ τούτων ὁ ὑδραγωγὸς τῆς Πηγῆς, διευθυνόμενος διὰ τῆς φάραγγος αὐτῆς, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τῶν νοτίων καὶ νοτιοανατολικῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Ἀνω Σύρου, διήρχετο κατὰ τὴν γέφυραν τοῦ Παυσιλύπου εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ ἐκεῖ χειμάρρου καὶ βαίνων ἐπὶ τοίχου, σωζομένου ἐν μέρει πρό τινων ἐτῶν, ἐχώρει πρὸς τὴν δεξαμενὴν. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὑδραγωγῶν γνωρίζομεν μόνον, ὅτι τοῦ μὲν ὑδραγωγοῦ τοῦ Γυρίου μικρὸν μέρος κατεστραμμένον ἐκεῖ πλησίον φαίνεται· τοῦ δὲ Ἐπισκοπείου, ὅτι διήρχετο διὰ γεφύρας κατὰ τὴν θέσιν Καμάρας.

τοῦ πεδίου τούτου, ἐνθα αἶφνης ταπεινοῦται τὸ ἔδαφος, κοίλωμα σχηματίζεται, πρὸς τὴν θάλασσαν κεκλιμένον, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι λείψανα ἀρχαίου θεάτρου. Ταῦτά εἰσι τὰ σπουδαιότερα τῶν λειψάνων, ἅτινα διεσώθησαν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Σύρου· ἐν δὲ τῇ περιοχῇ αὐτῶν εὗρέθησαν αἱ πλεῖσται τῶν πολιτικῶν ἐπιγραφῶν (').

(7) Πλὴν τῆς πόλεως Σύρου ὑπῆρχον ἔτι ἐν τῇ νήσῳ· 1) Ἀρχαιοτάτῃ πόλιν τῶν προϊστορικῶν πειρατικῶν χρόνων, κατὰ τὴν ὀρεινὴν θέσιν *Χαλανδριανή*, οὕσα ἀρχαιοτέρα τῆς τε ἀρχαίας πόλεως Σύρου καὶ τῶν ἄλλων παραθαλασσίων πολιχνῶν, κτισθεῖσων, ὅτε αἱ ἑλληνικαὶ θάλασσαι κατέστησαν πλωϊμώτεραι. Κατὰ τὴν θέσιν ταύτην πολυάριθμοι εὗρέθησαν τάφοι, περὶ ὧν ἱκανὰ ἔγραψεν ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος (*Revue Archéologique*, 1862, X. Πανδώρα τόμ. 15', 1865, σ. 421)· κακῶς ὅμως ὑπέθεσεν οὗτος, ὅτι ἀνῆκον εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ ὅτι, αὐτόσε μεταφερόμενοι, ἐθάπτοντο οἱ ἐν Γυάρῳ ἀποθνήσκοντες πολιτικοὶ τῆς Ῥώμης κατάδικοι. Τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει ὑπόστασιν. Ἡ κατασκευὴ τῶν τάφων καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς εὗρεθέντα ἀγαλμάτια, ὅμοια ὄντα πρὸς τὰ ἐν ἄλλαις ἀρχαιοτάταις νεκροπόλεσιν εὗρισκόμενα, προδήλως δεικνύουσιν, ὅτι ἡ νεκρόπολις αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη. Οὐδόλως δ' εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀλλαχόθεν μετεφέροντο αὐτόσε οἱ νεκροί, καθ' ὅσον πλεῖστα περὶ τὴν θέσιν ταύτην ὑπάρχοντα ἐρείπια ἀποδεικνύουσι τὴν αὐτόθι ὑπαρξίν πόλεως. Παρεμφερές πρὸς τὰ σύρια ἀγαλμάτια τῆς Χαλανδριανῆς ὑπάρχει εἰκονισμένον ἐν τῇ πραγματεῖᾳ τοῦ Thiersch: *Ueber Paros und parische Inschriften*. — 2) Πολίχνη εἰς Ποσειδεῖα, Φοίνικα καὶ Γαλησσᾶν (ἰδὲ ἀριθ. 38 καὶ 39). — 3) Πολίχνη εἰς Βάρην, ὅπου τέσσαρες ὑπάρχουσιν ἐρειπιῶνες· ἔτι εἰς Ἀγ. Μιχαήλ καὶ Πανιαυλαίς. Ἐν Ἀγίῳ Μιχαήλ ἄξιον λόγου μνημεῖον ὑπάρχει, ἐν μέρει ἐκκεχωσμένον, ὑπόγειον ὑδραυλικὸν οἰκοδόμημα, πιθανῶς κρήνη μετὰ ὑδραγωγοῦ. Φέρει δὲ ἐκ τούτου ἡ θέσις τὸ ὄνομα Ἑλληνικόν. Περὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐν Πανιαυλαῖς πολίχνης ὑπέθεσεν ὁ Ross, ὅτι ἀνήκουσι τῇ ἐν τῷ ψήφισματι τοῦ Θεοφάνους (C. I. G. n. 2347c) ἀναφερομένῃ Ἑσχατιᾷ. Ἄλλ' ἡ εἰκασία αὕτη ἀποδεικνύεται ἡμαρτημένη· πρῶτον μὲν, διότι τὸ ψήφισμα ἀναφέρει ἀπλῶς, ὅτι ἀφηρηπάγησαν οἰκετικὰ σώματα ἐκ τῆς καλουμένης Ἑσχατιᾶς, ὅπερ οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ἑσχατιὰ ἦτο πόλις· δεύτερον δὲ, διότι αἱ Πανιαυλαὶ κεῖνται ἐπὶ κορυφῇ ὄρους καὶ οὐχὶ ἐν Ἑσχατιᾷ. — Τὰ δὲ περὶ ἄλλων ἐν Σύρῳ κωμοπόλεων ὑπὸ τινων ἀναφερόμενα εἰσὶν αὐτόχρημα μῦθοι.

Κατὰ δὲ τοὺς νοτιοδυτικούς τοῦ λοφίσκου τῶν Καταλιυμάτων πρόποδας, οὓς ὀρίζει ὁ χεῖμαρρος *Λαλακιᾶς*, ἔκειτο τῆς πόλεως νεκροταφεῖον, ὡς πλείστοι τάφοι κατὰ καιροὺς αὐτόθι εὑρεθέντες δεικνύουσιν. Ἐκτὸς δὲ τῶν ὀλίγων ἐπιθυμβίων ἐπιγραφῶν, αἵτινες ὠρισμένως γνωρίζομεν ὅτι ἀνεκαλύφθησαν αὐτόθι, ἀνήκουσι πιθανῶς τῷ νεκροταφείῳ τούτῳ καὶ αἱ πλείεσται τῶν ἄλλων, αἵτινες εὑρέθησαν τετοιχισμέναι ἐν Ἑρμουπόλει ἢ ἄνω Σύρῳ ⁽⁸⁾.

Πλὴν δὲ τῶν ἄλλων τῆς ἀρχαίας πόλεως λειψάνων καὶ τοῦ νεκροταφείου αὐτῆς, διαφόρων ἱερῶν ἔχνη καὶ θέσεις ἀφιερωμένας εἰς θεοὺς ἀνευρίσκομεν ἐν τε τῇ πόλει καὶ τῇ πεδιάδι καὶ τοῖς πέριξ ὄρεσι. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πόλιν καὶ παρ' αὐτῇ ἀπαντῶμεν τὰς θέσεις, ἐν αἷς ἔκειντο ναοὶ τῆς Φρατρίας Ἰθηνᾶς, τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ἀσφαλείου Ποσειδῶρος. Ἐπὶ δὲ τῶν πέριξ ὄρέων, ἀρχόμενοι ἀπὸ νότου, ἀπαντῶμεν κατ' ἀρχὰς λόφον ἱερὸν τῷ Διὶ (τοῦ Ζιᾶ τὸ βουνί)· εἶτα τὸ Σκληπί (Ἀσκληπίειον)· ἱερὸν μυστηριώδους θεότητος, ἴσως τῆς Κυβέλης, κατὰ τὴν θέσιν Πατέλλι· καὶ ἀπέναντι τῆς Δήλου, τὸ Δῆλι (Δήλιον), ἐφ' οὗ κατὰ τὸν Ross (Inselreisen, II, S. 27) ὑπῆρχεν ἴσως ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Πλὴν δὲ τούτων, τοπωνυμίαι τῆς Σύρου διέσωσαν ἡμῖν πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τὴν μνήμην. Οὕτως ἔχομεν, παρὰ τὰ Πηγαδάκια, εἰς τὴν θέσιν Πολλῶνια, ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος· εἰς τὸ Καβεῖρι, πρὸς τὰ Δ. τῆς νήσου, ἱερὸν τῶν Καβερίων ⁽⁹⁾· εἰς τὰ Πωμῶνια,

Πλὴν τούτων ὑπάρχουσι λείψανα πύργου εἰς τὰ ΝΑ. τῆς Σύρου ὄρη, τὰ καλούμενα Νήταις, κατὰ τὴν θέσιν Παληόπυργος· ἔτι δὲ ὀχυρώματα εἰς τὸν κατὰ τὰ ΒΑ. παράλια τῆς Σύρου ἀπόκρημνον λόφον, τὸν καλούμενον Καστρί, καὶ εἰς τὰ πησιόχωρα τῆς Ἑρμουπόλεως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Σκοπέλου· ἀλλὰ τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἴσως ἀνήκουσιν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

(8) Τάφοι ἀνήκοντες τῇ πόλει Σύρῳ εὑρέθησαν ἔτι ἐν τῇ πλατείᾳ Λεωτσάκου καὶ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Ἄνω Σύρου.

(9) Μεταξὺ πασῶν τῶν ἐν Σύρῳ λατρευομένων θεοτήτων οἱ Κάβειροι ἐτύγγανον ἐξαιρετικῆς λατρείας, ὡς δεικνύται ἐκ τῶν πολυαριθμῶν συρίων νομισμάτων, τῶν φερόντων τοὺς θεοὺς τούτους. Ἡ λατεῖα αὐτῶν

κατὰ τὰ βόρεια τοῦ ὄρους Πύργου, ἱερὸν πιθανῶς τῆς ῥωμαϊκῆς θεότητος *Πωμόνας*· εἰς τὴν ὀρεινὴν καὶ ποιμενικὴν θέσιν *Παριαυλαῖς* (Πανὶ-αὐλαῖ= Πανὸς αὐλαῖ) ἱερὸν τοῦ *Πανός*, καὶ ἕτερον τοῦ *Ποσειδῶνος* εἰς *Ποσειδεῖα*· ἔτι δὲ κατὰ τὰς βορειοτάτας τῆς νήσου ἐσχατίας, κατὰ τὴν θέσιν *Γράμματα*, ἐν ἧ δύο ἱερὰ, ὧν τὸ ἐν τοῦ *Σεράπιδος*. Καὶ εἰς πλεῖστα δὲ ἄλλα τῆς Σύρου μέρη, ἐνθα ἐρημικοὶ ναῖσκοι τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπάρχουσι νῦν, λείψανα ἀρχαίων ἱερῶν καὶ βωμῶν ἀπαντῶμεν. Τούτων ὅμως πάντων ἐπισημότατα εἶναι τὰ κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ *Φοίνικος* ἀνακαλυφθέντα· λείψανα ἀρχαίου ναοῦ, πιθανῶς τοῦ *Διονύσου*. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον καὶ τοὺς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῃ ναοὺς τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς, τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἀναφέρονται αἱ ὀλίγαι θρησκευτικαὶ τῆς Σύρου ἐπιγραφαί, αἱ μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως Σύρου,

φαίνεται εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν νῆσον κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους· διότι καὶ ἐπὶ τῶν ἑλλην. χρόνων, πρὶν δηλ. ἡ γαίνη νέα εἰσαγωγὴ ἀνατολικῶν θεοτήτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπαντῶσιν οἱ Κάβειροι εἰς τὰ νομίσματα τῆς Σύρου. Περὶ δὲ τῆς γενέσεως τῆς λατρείας αὐτῶν καὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως πολλὰ καὶ διάφορα ὑπὸ διαφόρων ἐλέγχθησαν Εὐρωπαίων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὅμως οἱ θεοὶ οὗτοι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ οἱ καρκίνοι θεοποιηθέντες, ὡς καὶ ὁ Ἡσύχιος μαρτυρεῖ· «Κάβειροι, καρκίνοι· πάντοτε τιμῶνται οὗτοι ἐν Ἀθήνῃ, ὡς θεοί· λέγονται δὲ εἶναι Ἡφαίστου παῖδες». Καὶ ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ δὲ ἑλληνικῇ μέχρι τοῦ νῦν *καβειροι* καλοῦνται οἱ καρκίνοι. Ὅθεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν καρκίνων νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ σημασία τῆς λέξεως. Τὴν δ' ἀλήθειαν τῆς θεοποιήσεως ταύτης τῶν καρκίνων μαρτυρεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ οὐρανοῦ παρ' ἀλλήλοις θέσις τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Καρκίνου καὶ τῶν Διδύμων ἢ Διοσκούρων, ταυτιζομένων ὡς γνωστὸν τοῖς Καβείροις.—Ὁμοίαν δὲ ἀρχὴν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ ἀναφερόμενον θεὸν τῆς Συρίας *Μαμμωνᾶν*, ὅστις, ὡς φαίνεται, εἶναι θεοποίησις ἐντόμου, οὗ τὴν ὀνομασίαν *μαμμωνῆν* διετήρησεν ἡ ὁμιλουμένη, ἀποδοῦσα εἰς πᾶν εἶδος ἐντόμου. Τοιοῦτον παράδειγμα, ἐκτὸς πολυπληθῶν ὁμοίων αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικικῶν θεοποιήσεων, ἔχομεν καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι τοὺς *Καλλικαντάρους*, οἵτινες, ὡς ἤδη ὑπ' ἄλλων παρετηρήθη, εἶναι θεοποίησις τῶν κανθάρων (*Καλοῖ-κάνθαροι*).

τοῦ νεκροταφείου αὐτῆς καὶ τῶν ἱερῶν τῆς νήσου, θεωρουμένων κυρίως ὡς τόπων ἐν οἷς εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ ἀρχαῖαι.

Χρονολογικῶς δὲ ἐξεταζόμεναι αἱ ἐγχώριοι τῆς Σύρου ἐπιγραφαί, ἀνήκουσι δύο μὲν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους· ὀλίγαι τινὲς εἰς ἑλληνικούς· πλείονες εἰς μεταγενεστέρους· αἱ δὲ πλεῖσται καὶ σπουδαιόταται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Τοῦτο δὲ οὐδόλως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπλὴν σύμπτωσιν· διότι καὶ πάντα τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ταύτης σπουδαιότερα πάσης ἄλλης ἀναφαίνονται. Προφανῶς δὲ ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ Σύρος τότε μάλιστα ἤκμαζεν, ἀπὸ τῆς καταπτώσεως τῆς Δήλου ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν λαβοῦσα. Καίτοι δὲ κυρίως εἰς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται τῆς Σύρου, μεγάλην ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων· διότι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διετῆρει ἡ Σύρος κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἀμετάβλητον τὸν πολιτικὸν αὐτῆς ὄργανισμόν.

Συγκρινόμεναι δὲ πρὸς τὰς λοιπὰς ἱστορικὰς πηγὰς, δηλ. τοὺς συγγραφεῖς, τὴν νομισματικὴν, τὰς τοπωνυμίας, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ γλυπτικὴν, παρ' ὧν δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς Σύρου, εὐρίσκονται ἐν γένει αἱ ἐπιγραφαὶ πολλῶν τούτων ἐπιστημότεραι, ὡς χορηγοῦσαι ἡμῖν τὰς πλείστας εἰδήσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Συρίων, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἐν Σύρῳ πολιτεύματος, τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἀγῶνων καὶ τῶν στεφανηφόρων ἀρχόντων αὐτῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν οἱ μὲν συγγραφεῖς πληροφοροῦσιν ἡμᾶς μετὰ θετικότητος μόνον περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Σύρου ὑπὸ τῶν Σαμίων⁽¹⁰⁾.

(10) Πλὴν τῶν παρ' Ὀμήρῳ περὶ Σύρου λεγομένων (Ὀμ. Ὀδύς. Ο, γ. 403 κ. ἐ.), ὧν ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀξία, καὶ πλὴν τῆς ἐλεύσεως εἰς Σῦρον ἀποικίας Ἰώνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰππομέδοντος (Σχολ. Διονυσ. Περιηγ. σ. 323), ὅπερ ὡσαύτως δὲν εἶναι βέβαιον, μόνη ἱστορικὴ μαρτυρία περὶ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων τῆς Σύρου ἀπολείπεται ἡμῖν ἀπόσπασμά τι τοῦ Θεοπόμπου, διασωθὲν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστοφάνους (εἰς Εἰρήν. 363), καθ' ἧ ἡ Σύρος ἐκυριεύθη ποτὲ ὑπὸ τῶν Σαμίων προδοσίᾳ Κιλικιωνός τινος. Τὸ γεγονός τοῦτο, καίτοι ἄλλως ὑ-

ἡ δὲ νομισματικὴ περὶ τῶν ἐν Σύρῳ λατρευομένων θεῶν· αἱ δὲ τοπωνυμῖαι περὶ τῆς θέσεως διαφόρων ναῶν, ἀγνώστων ἀλλαχόθεν ἡμῖν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν αἱ μᾶλλον δυνάμεναι νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γλυπτικὴ 1) ὡς παρέχουσαι ἡμῖν, πλὴν ἄλλων, μνημεῖα τῶν ἀρχαιο-

π' ἄλλων ἀναφερόμενον, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας εἶναι ἀληθές, ὡς ὑπὸ ἀξιοπίστου ἱστορικοῦ μαρτυρούμενον· ἐγένετο δὲ ἡ τῆς Σύρου κατάληψις πιθανῶς ἐπὶ Πολυκράτους, ὅστις καὶ ἄλλας νήσους καὶ τὴν Δῆλον ὑπέταξε. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ ἀναφερόμενα ἐν τῷ στ. τοῦ Ἀριστοφάνους· οὐδὲν πονηρὸν, ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλικίων. «Οὐκ οἶδ' ὅπως φησὶν οὐδὲν πονηρὸν ποιεῖν ταῦτα πράττειν εἶναι ὅπερ καὶ Κιλικίων· ὁ γάρ τοι Κιλικίων ἐπὶ πονηρίᾳ διαδόχτός ἐστι. Φασι γὰρ οἱ μὲν Σάμον ἢ Μίλητον προδοῦναι Πριηνεῦσι. Θεόπομπος (cod. Θεόφραστος) δὲ ἐν τῷ ιγ' τῶν ἱστοριῶν τῶν ἑαυτοῦ Σύρον φησὶν αὐτὸν τὴν νῆσον προδεδωκέναι Σαμίσις. Πυνθανομένων δὲ πολλάκις αὐτοῦ τινῶν τί μέλλει ποιεῖν, ἔλεγε· Πάντα ἀγαθὰ. Πάντα οὖν ἀγαθὰ φησι ποιεῖν, ὡς ἔφη καὶ Κιλικίων. Τῆς δὲ προδοσίας τοιαύτην ὑποσχεῖν τιμωρίαν. Θεαγένην τινὰ ἄνδρα Σύριον, τῆς νήσου τῆς ὑπὸ Κιλικίωντος προδοθείσης πολίτην, πρὸ πολλοῦ μετοικήσαντα εἰς τὴν Σάμον κρεοπωλεῖν καὶ οὕτως ἀπάγειν τὸν ἑαυτοῦ βίον. Ἀγανακτήσαντα δὲ ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τῆς πατρίδος, ἐπιστάντος τοῦ Κιλικίωντος ὠνήσασθαι παρ' αὐτοῦ κρέας δοῦναι κρατεῖν αὐτῷ, ἵνα ἀποκόψῃ τὸ περιττόν. Τοῦ δὲ πεισθέντος καὶ κρατούντος τοῦ Κιλικίωντος προφάσει τοῦ πλεονάζον ἀποκόψαι τὸ κρέας, ἐπανατεινόμενον τὴν κοπίδα κόψαι τὴν χεῖρα τοῦ Κιλικίωντος, καὶ εἰπεῖν ὡς ταύτῃ τῇ χειρὶ ἐτέραν οὐ προδώσεις πόλιν. Μέννηται δὲ καὶ Καλλίμαχος (fr. 227)· «Μὴ σύγε, Θεόγενης, κόψης χεῖρα Κιλικιόωντος». Ἱστορεῖ δὲ καὶ Δέανδρος ἐν δευτέρῳ Μιλησιακῶν προδοῦναι Μίλητον, καὶ ὅτε ἀνέωξε τὰς πύλας τῶν πολεμίων (?) πυνθανομένου τινὸς ὅτι τοῦτο ἐποίησεν, ἀποκρίνασθαι ἀγαθὰ Κιλικίωντος. (Müller, *Fragm. Hist.*, II, p. 334). Ἀλλῶς διηγεῖται ταῦτα ὁ Σουΐδας· «Κιλικίων. Οὐδὲν πονηρὸν, ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλικίων. Οὗτος παρέδωκε τὴν Σάμον. Ὡσεὶ εἶπεν· οὐδὲν κακὸν ποιῶ, ἀλλ' ἱεροσυλῶ. Ἐπὶ πονηρίᾳ γὰρ ἐτεθρύλλητο ὁ Κιλικίων, ὃς προῦδωκε Μίλητον Πριηνεῦσι. Πυνθανομένων δὲ πολλάκις αὐτοῦ τινῶν, τί μέλλει ποιεῖν, ἔλεγε πάντα ἀγαθὰ· καὶ ἔστι παροιμία· πάντα ἀγαθὰ, ὡς ἔφη Κιλικίων. Ὑστερον μέντοι παρὰ Θεαγένους τινὸς εἰσῆλθεν ὠνησόμενος κρέας· κἀκεῖνος ὑποδείξαι ἐκέλευσε, πόθεν κόψαι θέλει· προτείναντος δὲ τὴν χεῖρα ἀπέκοψε, καὶ εἶπε, ταύτῃ τῇ χειρὶ οὐ προδώσης πόλιν ἐτέραν».

τάτων πειρατικῶν χρόνων, ἐν τῇ νεκροπόλει καὶ τοῖς ἐρειπίοις τῆς Χαλανδριανῆς (ιδὲ ὑποσ. 7)· 2) δεικνύουσαι τὰ μέρη τῆς Σύρου, ἅτινα ἐξέλεξαν κατὰ καιροὺς οἱ κάτοικοι πρὸς οἰκήσιν αὐτῶν, καὶ 3) ὡς ἐμφαίνουσαι τὴν εἰς τὰς τέχνας ἐπίδοσιν τῶν Συρίων καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς Σύρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατὰστασιν. Ἀλλὰ καὶ τούτων τέλος σπουδαιότεραι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐπιγραφαί· διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς ταύτας ὀφείλομεν τὰς πλείστας εἰδήσεις περὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ τῆς Σύρου ὀργανισμοῦ, τῶν δύο κυριωτάτων στοιχείων πάσης πολιτείας^(10*).

Μετὰ τὰ προεισαγωγικὰ ταῦτα περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Σύρου καὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφορῶν περὶ αὐτῆς ἱστορικῶν πηγῶν, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὰ διάφορα τῶν ἐπιγραφῶν εἶδη, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν πολιτικῶν (11).

(10*) Μετὰ τῶν διαφορῶν τούτων πηγῶν δεόν νὰ συναριθμήσωμεν καὶ λείψανά τινα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, διασωθέντα, πρὸς ταῖς πολυαριθμοὺς ἀρχαίας τοπωνυμίας, παρὰ τοῖς Συρίοις χωρικοῖς. Αἱ τοπωνυμιαί καὶ τὰ λείψανα ταῦτά εἰσι πολλοῦ λόγου ἄξια, διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἅτινα διδάσκουσιν ἡμᾶς, δεικνύουσιν ἀναντιρρήτως, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν χρόνων μέχρι σήμερον οὐδ' ἐπὶ μίαν γενεάν ἔπαυσέ ποτε κατοικουμένη ἡ Σύρος· τὸ δὲ κατοικοῦν ταύτην στοιχεῖον, εἴτε ἐθνικὸν, εἴτε ἀνατολικὸν, εἴτε δυτικὸν τὴν θρησκείαν, οὐδέποτε ἔπαυσεν ὃν ἑλληνικόν. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἴσως ἄλλαχού πλείονα.

Περὶ δέ τινων παραδόσεων παρὰ τοῖς Συρίοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Σύρον ἀναφερομένων, εἰς ἃς ἀπέδωκαν ἄλλοι ἱστορικὸν κύρος, οὐδὲν ἀξιοῦμεν νὰ εἰπώμεν, διότι πᾶσαι εἰσιν εἰκασίαι, μῦθοι καὶ φαντασίαι μεταγενέστεραι, γεννηθεῖσαι αἱ πλείσαι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Τοῦτο δὲ εἰς οὐδένα θέλει φανῇ παράδοξον ἐκ τῶν εἰδότεων, ὅτι καὶ αὕτη ἡ σύγχρονος ἡμῖν ἐποχὴ ὑπῆρξε γονιμωτάτη εἰς παροχὴν ἀφθόνου περὶ Σύρου μυθολογικῆς ὕλης.

(11) Ἐνταῦθα ἀναφέρομεν τὰ μέρη, καθ' ἃ εὐρίσκονται σήμερον ἐπιγραφαὶ τῆς Σύρου ἐγχώριοι.

1. Δεκαεὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως (ἀρ. 4, 5, 6, 7, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 35.—ὑποσημ. 12, ἀρ. 3).

2. Πέντε παρὰ τῷ ἐν Σύρῳ προξένῳ τῆς Γαλλίας κ. Challet (ἀρ. 9, 10, 25, 33, 39).

3. Δεκατρεῖς τῇδε κάκεισε ἐν Σύρῳ (ἀρ. 2, 15, 16, 23, 26, 27, 31, 32, 34, 36, 37.—Ὑποσ. 12, ἀ. 4, ὑποσ. 41, ἀ. 6).

Α'. Πολιτικά ἐπιγραφαί (12).

Μετὰ τὰ δύο γνωστὰ τοῦ δήμου Συρίων ψήφισματα, τὰ τιμητικὰ τοῦ Ὀνησάνδρου καὶ τῆς Βερνίκης, ἅτινα ἐπέχυσαν τὸ πρῶτον φῶς ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Συρίων, ἐκτενὴς σειρὰ παρουσιάζεται ἡμῖν δημοθोινιακῶν ἐπιγραφῶν πολλοῦ λόγου ἀξίων· διότι οὐ μόνον τρανῶς μαρτυροῦσι τὴν

4. Δύο ἐν τῷ Θησίῳ Ἀθηνῶν· εἰς δ' αὐταὶ τὸ ψήφισμα τὸ τιμητικὸν Ὀνησάνδρου (ὑποσ. 12, ἀρ. 2) καὶ ἡ ἐπιτύμβιος Κλάδου (ὑποσ. 34, ἀρ. 5).

5. Μία δημοθοινιακὴ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ οἰκίᾳ Γάσπαρη, προξένου ποτὲ τῆς Γαλλίας (ἀρ. 1).

6. Ἑτέρα ἐν Μελίτῃ (ἀρ. 3).—7. Ἑτέρα, ἐν Τήνῳ (ἀρ. 8).

8. Ὁκτὼ ἄγνωστον ποῦ (ἀρ. 22, 24, ὑποσ. 12, ἀρ. 1, ὑποσ. 41, ἀρ. 1, 2, 3, 4).

9. Δύο ἀπωλέσθησαν ἐπὶ ἀνεγέρσεως οἰκοδομῶν (ἀ. 11, 38) καὶ μία, ἐπὶ βράχου κεχαραγμένη, ἐξηλείφθη (ἀρ. 12).

Ὁφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἐπιγραφαί, αἱ ἀναφερόμεναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Σύρου ὡς δυσανάγνωστοι ἢ ἀκατάληπτοι, εἰς πᾶσα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξακριβωθείσαι αἱ μὲν παρ' ἄλλων, αἱ δὲ παρ' ἡμῶν.

(12) Πλὴν τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων πολιτικῶν τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐκδοδομένοι αἱ ἐξῆς·

1. Δύο ἐπιστολαὶ αὐτοκρατόρων, ὧν ἡ μία τοῦ Ἀδριανοῦ (C. I. G. n. 2347 e), ἡ δὲ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ Καρακάλλα (Lebas n. 4892). Περὶ τῆς πρώτης λέγει ὁ Lebas τὰ ἐξῆς· «Le temps... nous a conservé un rescrit d'Hadrien qui ne peut dater que de l'an 125 ou 126 de notre ère, et qui rappelle des mesures prises par Nerva dans l'intérêt de tous les citoyens de Syra. Le rescrit d'Hadrien ne devait pas leur être moins favorable, puisque la même année, suivant toute vraisemblance, les Syriens élevèrent à Hadrien une statue, etc.» Ὁ δὲ Boeckh ἀναφέρει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐντετοιχισμένη ἐν τοίχῳ οἶναποθήκης, ἴσως ἐν Ἀνω Σύρῳ· «In tabula infixa muro cellae vinariae ex Prokeschii schedis indidem acceptis... Viderat olim hunc titulum Tournefortius (Itin. ep. 8, p. 3) in muro ecclesiae, vidit etiam Mustoxydes». Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ, ἣν εἶδον οὗτοι ἦτο ἄλλη, ἡ ὑπ' ἀρ. 20.—Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας τῶν δύο ἐπιστολῶν λέγει ὁ Lebas· «Non loin de là (τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως ἐσφαλμένως ἀντὶ τῆς Κοιμήσεως) sur une plaque de marbre, qu'on

διακεκριμένην θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἡ Σύρος μεταξύ τῶν Κυκλάδων κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ παρέχουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν δημοθιοινῶν ἀκριβεστάτας εἰδήσεις. Μνημονεύουσι δὲ κυρίως θυσίας καὶ δημοθιοινίας, γενομένας ἐν Σύρῳ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν οἰκῶν αὐτῶν, τῆς συγκλήτου, τοῦ δήμου Ῥωμαίων καὶ τοῦ δήμου Συρίων. Ἐκ

a jugée trop pesante pour la transporter au musée, se trouve une inscription presque entièrement effacée, mais dans laquelle à force de patience, je suis parvenu à reconnaître un rescrit de Septime Sévère et de Caracalla». (Itinéraire p. 28). Ἡμεῖς ἀφοτέρως τὰς ἐπιγραφὰς ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ δὲν εὔρομεν. Ἀναφέροντες δὲ ταῦτα, εὐχόμεθα, ἵνα οἱ ἐν Σύρῳ φίλοι τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐρευνήσαντες ἀνεύρωσιν αὐτάς, ἐὰν σώζωνται εἰσέτι.

2. Ψήφισμα τιμητικὸν Ὀνησάνδρου, εὐρεθὲν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου Καταιλυμάτων, ὡς παρὰ γερόντων τινῶν ἐμάθομεν. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Μουστοζύδου (Αἰγιν. Ἐφ. 1831, σ. 44), τοῦ Boeckh (n. 2347) καὶ τοῦ Lebas (n. 1885). εὐρίσκεται δὲ νῦν ἐν τῷ Θησείῳ.

3. Ψήφισμα τιμητικὸν Βερνίκης, ἐπὶ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου μαρμάρου (μῆκ. 4, 17, πλ. 0,29 καὶ πλάτ. 0,41), ἐπὶ μιᾷ τῶν μειζόνων πλευρῶν τὴν ἐπιγραφὴν φέροντος μετὰ στεφάνων ἐλαίας ἐκατέρωθεν αὐτῆς. Κατὰ τὸν κατάλογον τῆς συλλογῆς τοῦ Γυμνασίου Ἐρμουπόλεως ἀνεσκαφῇ εἰς τὴν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἔξω τῆς Β. γωνίας τοῦ πρώτου νεκροταφείου τοῦ πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν Ψαριανῶν, ὅπου εἰς πτωχὸς ἀνέκτιζε τὴν καλύβην του. Οἱ μετ' αὐτοῦ γωνιαῖοι λίθοι ἐδόθησαν εἰς τὰς Β. οἰκοδομὰς κατ' ἐπιταγὴν τῆς Κυβερνήσεως». Νῦν ὑπάρχει ἐν τῷ αὐτῷ Γυμνασίῳ. Ἐξέδωκαν δὲ αὐτό· Ross, Inscr. Gr. Ined. II, n. 109.—Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 512.—Curtius, Rhein. Mus. 1843, S. 403.—C. I. G. n. 23471.—Lebas, Voyage, Inscr. des Iles, n. 1886. Τῶν ἐκδόσεων τούτων αἱ τρεῖς πρῶται ἔχουσιν ἀμαρτηματὰ τινα, ἡ δὲ τοῦ Boeckh καὶ Lebas ὀρθή, ἀλλ' οὐχὶ παντοῦ ἀκριθῆς κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων.

4) Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐπὶ μεγαλοπρεποῦς κυλινδρικοῦ βάρου (ὑψ. 0,80 καὶ διάμ. 4 περίπου μ.), εὐρεθέντος τῷ 1824 ἐν ᾗ θέσει νῦν κεῖται ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως. Ἐπὶ τοῦ βάρου τούτου ἦν ἰδρυμένη προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ (οὐχὶ ἀνδρίας, ὡς ἐνόμισαν τινες), ἥτις ἀνακαλυφθεῖσα τῷ 1774 κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν, παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ

τῶν πολυπληθῶν δὲ ἐπιγραφῶν τοῦ εἵδους τούτου, οἶαι πιθανῶς καθ' ἕκαστον ἰδρύνοντο ἔτος, αἱ μέχρι τοῦ νῦν ἀνακαλυφθεῖσαι εἰσιν ὁκτὼ τὸν ἀριθμὸν, χαραχθεῖσαι τρεῖς μὲν ^(12*) ἐπὶ τοῦ

ἐπιτρόπου τῆς Σύρου Γιαννουλάκη Σαλάχα τοῖς θαλασσοκρατοῦσι τότε ἐν τῇ Αἰγαίῳ Ῥώσοις. Ἀναφέρων τοῦτο ὁ Σύριος Δελλαρόκκας (*Traité sur les abeilles*, tom. I, p. 33) προσεπιφέρει, ὅτι ἐθεωρήθη ὡς παριστώσα τὸν Φερεκύδην· ἐν δὲ τῇ περὶ Φερεκύδους κεφαλαίῳ (p. 56) μετὰ τοὺς ἐπαινους τοῦ Γρονοδίου εἰς τινα εἰκόνα τοῦ Συρίου σοφοῦ (*Thes. Antiq. Græc.* II, f. 37) προστίθουσιν· «En effet le buste qui a été trouvé il y a quelques années à Syra, parmi les ruines de l'ancienne ville représentoit un philosophe d'une très belle figure, ayant l'air majestueux et ce passage de Gronovius me confirme encore dans la persuasion où nous étions alors que ce monument représentoit Phérécyde». Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀπεδείχθη ψευδὴς ἐκ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ τόπῳ εὑρέσεως τοῦ βάρου τῆς προτομῆς. Ἰδὲ καὶ Μουστοῦ. ἐν Αἰγιν. Ἐφημ. 1831, Μαρτ. 15, σελ. 14· «Ἴσως ἐπ' αὐτῆς (τοῦ βάρου δηλ.) ἴστατο τὸ ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ ὁποῖον μ' εἶπε τις γέρον τῶν ἐγγχωρίων, ὅτι εἶδεν εἰς Σύραν καὶ ὅτι ἐπικρατοῦντος τοῦ πολέμου τὸ 1771 ἐπῆραν οἱ Ῥώσοι». Εὐρίσκεται δὲ νῦν τὸ βάρον εἰς τὸν ἐν Ἐρμουπόλει ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως μεταθεβλημένον εἰς κολυμβήθραν. Τὴν ἐπιγραφὴν ἐξέδωκαν Μουστοῦ. ἐν Αἰγιν. Ἐφημ. 1831.—*Expédition Scientifique* III, Pl. 15, F. IV.—Prokesch, *Denkwürdigkeiten u. s. w.* I, S. 61, μετὰ τινων ἀμαρτημάτων. — C. I. G. 2347 d.—Lebas n. 1891.

(12*) Ἐκ τῶν τριῶν δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν, τῶν χαραχθεισῶν ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς ἡ ὑπ' ἀρ. 1 φαίνεται πως ἀρχαιοτέρα, δι' ἃλλα τε καὶ διὰ τὰ ὑπεράνω ὑπάρχοντα ἐγγλύμματα, δεικνύοντα ἴσως ὅτι ἐχαραχθησαν πρὶν ἢ καθιερωθῶσιν ὠρισμένα ἐπὶ τῶν δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν σύμβολα. Ἀμφίβολος δὲ φαίνεται καὶ ἡ τῆς 7ης ἐπιγραφῆς ἐποχὴ, ἡ κρωτηριασμένης οὔσης ἐν ἀρχῇ, οὗ ἕνεκα ἀγνοοῦμεν οὐ μόνον τὸν στεφανηφόρον ἄρχοντα, ὑφ' οὗ ἡ ἀναφερομένη δημοθoinία ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοκράτορα, ἐφ' οὗ ἐχαράχθη. Ἡ σύγκρισις ὅμως τοῦ τύπου αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς δημοθoinιακὰς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὴν μετὰ βεβαιότητος μὲν εἰς τοὺς μεταξὺ Κομμόδου καὶ Δεκίου χρόνους (193—249), μετὰ μικρᾶς δὲ τινος πιθανότητος εἰς τοὺς εὐθὺς μετὰ τὸν Σεπτίμιον Σεβῆρον (192—211), δηλ. τοῦς χρόνους τοῦ Καρακάλλα (212—217).

αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138—161)· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου (161—169), Κομμόδου (180—193), Σεπτιμίου Σεβήρου (193—211) καὶ Δεκίου (249—251). Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν αὐτὰς δημοσιεύοντες, θέλομεν προσθέσει εἰς ἐκάστην παρατηρήσεις τινὰς, ἰδίως περὶ τῶν ἡμαρτημένων γραφῶν τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, εἴτα δὲ ἐν συνόλῳ ὁμιλήσει περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων.

1.

Ἀγαθὴ τύχη.

- Ὑπὲρ τῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Καίσαρος
ΤΙ(του) Αἰλίου Ἀδριανοῦ Ἀντωνεῖνου
Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς υἱεῖ[α]ς καὶ [αἰ-
5 ωνίου διαμονῆς ὅλου τ[ο]ῦ οἴκου αὐ[τοῦ]
καὶ δήμου Ῥωμαίων καὶ ἱ[ε]ρᾶς συν[κ]λήτου
καὶ τοῦ Συρίων δήμου Ἀρισταγόρας Ἀρισταγ[ό-
ρου ὁ στεφανηφόρος ἄρχω[ν καὶ] ἐπώνυμος σὺν
συναρχεῖν Πώλλη Σκύμνου τῷ νέῳ χρό-
40 νῳ ἐκ[αλ]λήρησεν Ἑστία [Π]ρυτανεία καὶ
τοῖς ἄλλοις [θε]οῖς πᾶσι καὶ πάσ[αις καὶ]
τ[ῇ] μὲν πρώτη ἡμέρᾳ τοῖς τὴν [γερου-
σ]ίαν μετέχουσιν [ἀ]νδράσιν ἀνὰ
δηνάρια τ[ρ]ία καὶ οἶνον [παρέσ]χεν
45 ταῖς δὲ [γ]υναιξίν [καὶ] τ[αῖς] παισίν
ἀνὰ ἀσσάρια ὁκτὼ κ[α]ὶ οἶν[ο]ν [τῇ δὲ δευτέ-
ρᾳ ἡμέρᾳ τοῖς στεφανηφ[ό]ροις. . . . .
τα καὶ τοῖς πολέταις πᾶσιν ἀνὰ δη[ν]ά-
ριον] ἐν καὶ τοῖς ἐλευθέροις παισίν
20 καὶ τοῖς κατοικοῦσιν καὶ οἶνον [παρέσ]χεν.
Ἐπὶ τούτων] ἦν υἱεῖα, [εὐκαρπία, εὐετηρία.

Αὕτη εὐρίσκεται νῦν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ οἰκίᾳ Γάσπαρη (λί-
θου μῆκ. 0,76, πλ. 0,37 καὶ πλάχ. 0,09)· φέρει δὲ ἄνω ἄτεχνον
ἀέτωμα καὶ ἐγκεχαραγμένον ἐλαίας στέφανον. Ὑπὲρ τὸ ἀέτωμα
ὑπάρχουσιν, ἐν ταῖς γωνίαις, ἀνὰ εἰς ρόδαξ (rosace), καὶ ἑτεροὶς
ἐντὸς τοῦ στεφάνου. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἡμαρτημένον ἐν
μέρει καὶ ἀσυμπλήρωτον, ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Lebas (n. 1888).

τοῦτο δὲ προσπαθήσας νὰ συμπληρώσῃ ὁ Keil (Rhein. Mus. 1865, S. 542) ἐν πολλοῖς ἀπέτυχεν. Ἐν τῷ 6ῳ στίχ. ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων ὑπάρχει τῆς συν[κ].λήτου, ἐνῶ ὁ λίθος φέρει ἰ[ερα]ς συν[κ].λήτου. Ἐν τῷ 9. στίχ. συμπληροῖ ὁ Keil Σκύμ[νου τῷ εἰθισμένῳ χρό]νῳ· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις τῷ εἰθισμένῳ εἶναι ἡμαρτημένη, μὴ ὑπάρχοντος ἐπὶ τοῦ λίθου τοῦ ἀπαίτουμένου χώρου. Ἀντὶ δὲ τούτου, μετὰ πιθανότητος πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τῷ νέῳ χρόνῳ, ὅπως ἐν ἄλλαις ἔχομεν τῷ νέῳ ἔτει (ἀρ. 6, 7, 8)· οὕτω δὲ μόνον δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσι τὰ ὠρισμένως ἐπιφερόμενα τῇ μὲν πρώτῃ ἡμέρᾳ, τῇ δὲ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ χρόνος, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡδὴ αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπαντᾷ σημαῖνον τὸ ἔτος. Ἐν τῷ 13 στίχ. συμπληροῖ ἀν[δρ]ά[σι δι]α[ν]ο[μῆς ἀνὰ, ἐνῶ, ὡς ὁ ὑπάρχων χώρος καὶ τὰ σωζόμενα ἔχνη δεικνύουσι, μόνον ἀν[δράσιν ἀνὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ. Ἐν τῷ 17 στίχ. συμπληροῖ τοῖς στεφανηφορ[οῦσι]ν [πάν]τα· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔχνη γραμμάτων ὑπάρχοντα, δεικνύουσιν, ὅτι ὑπολείπεται ἔτι χώρος κενός. Ἐν τῷ 18 στίχ. ἀπατηθεὶς ἐκ τοῦ ἡμαρτημένου κειμένου τοῦ Lebas, ἔθηκε [π]άντα [παρέσχη]εν, ἐνῶ συμφώνως πρὸς τὰ ἔχνη τῶν γραμμάτων πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν ἀνὰ δη[ν] [ἀριον] ἔν. Ἐν τοῖς ἐπομένοις στίχοις ἔχει καὶ τοῖς ἐλευθέροις καὶ τοῖς] κατοικοῦσιν καὶ οἶνον· ἀλλὰ καὶ ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, ἀφίνουσα ἔχνη γραμμάτων ἀσυμπλήρωτα καὶ καθιστῶσα ταυτολόγον τὸ κείμενον. Ταῦτα τὰ ἁμαρτήματα τῶν δύο ἐκδόσεων.

2.

Ἀγαθῇ

τύχῃ.

Ἰπέρ

υγείας

τοῦ κυρίου ἡμῶν Αὐτοκράτο-

5 ρ[ο]ς Καίσαρος Τι[μ] (του) Αἰλίου Ἀδρια-

νοῦ Ἀντωνεῖνου Σεβαστοῦ Εὐσε-

βοῦς τύχης καὶ δήμου Ῥωμαίων

καὶ τοῦ Συρίων δήμου Λ(ούκιος) Μιλίωνι-

ος Σκύμνος αὐθαίρετος ἄρχων

- 10 στεφανηφόρος σὺν ἀρχεῖνῃ Τε[
μα Φιλαργύρου γυναικὶ ἰδίᾳ ἐκαλ-
λιέρησεν Ἑστία Πρυτανεία καὶ
τοῖς ἄλλοις θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις
καὶ ἐδημοβοόνησεν πάντας τοὺς
- 15 κατοικοῦ[ν]τα[ς] τὴν νῆσσον ἐλε[υ-
θέρους καὶ ἐλευθέρας καὶ τὰ τού-
των τέκνα καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀστ[υ]-
γειτόνων νήσσω ἐπιδημήσαν-
τας. Ἐπὶ τούτων ἦν ὑγεία.

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλάξ (μῆκ. 0,65 καὶ πλ. 0,30) ἀνεκαλύφθη τῷ 1870, ἐν τῇ ἐξοχῇ Ἐπισκοπεῖῳ, ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ Χαραλάμπου (ὅπου ὑπάρχει νῦν ἐτι ἐντετοιχισμένη), με-
τ' ἄλλων λίθων εἰς ἐπικάλυμμα μεταγενεστέρου τάφου. Φέρει δὲ ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς γεγλυμμένον ἐλαίᾱς στέφανον, ἐν ᾧ ὑ-
πάρχουσιν αἱ λέξεις «Ἀγαθὴ τύχη», κάτωθεν δὲ δελφῖνα. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Πανδώρα, καὶ
εἶτα ἐν Ἱστορίᾳ τῆς Σύρου (σ. 248) Τ. Ἀμπελᾶς, ἀλλ' ἄνευ
τῆς ἀπαιτουμένης ἀκριβείας. Ἐκ δὲ τῆς Πανδώρας λαβὼν τὸ
κεῖμενον ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Egger, ἐπαρουσίασε περὶ τῆς
ἐπιγραφῆς ταύτης σημείωσιν εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίαν
τῶν Ἐπιγραφῶν (Comptes Rendus etc. 1870, p. 194), ἐν ᾗ
ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ τὰ ἡμαρτημένως ἔχοντα· ἀλλ' ὅμως, διὰ
τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος, οὐδὲν κατώρθωσεν. Ἵνα δὲ περὶ τοῦ
ἀληθοῦς βεβαιότης ὑπάρχῃ, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ ἐν ταῖς μνη-
μονευθείσαις ἐκδόσεσιν ἡμαρτημένα. Ἐν τῇ Πανδώρα ἐδημο-
σιεύθη δις ἐν ἀρχῇ τὸ ἀγαθὴ τύχη, ὅπερ ὁ Egger, νομίσας ὅτι
ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου, ἀπέδωκε τῷ χαρακτῆρι. Ἐν τῇ ἐκδό-
σει τῇ ἐν τῇ Ἱστ. Σύρου ὑπάρχει (στ. 8) Α(ῖλιος), ἐνῶ ὁ λίθος
φέρει Α(οῦκιος). Ἐν τῷ 10 στ. ἐτέθη συν αρχειν ητε μα,
ὅπερ οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν, ἐνῶ πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν σὺν
ἀρχεῖνῃ Τε.μα. Τὸ Τε. μα τοῦτο πιθανώτατα εἶναι Τε[ι]μα,
ἥτοι Τιμή, ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐτέρᾳ ἐπιγραφῇ ὡς ὄνομα γυ-
ναικός· οὐχὶ δὲ Ἡρίλλα, ὡς ὑποθέτει ὁ Egger. Ἐν τῷ 15
στ. τῶν ἐκδόσεων τούτων ὑπάρχει νῆσον, ἐνῶ ἡ πλάξ ἔχει

- Π]αρθι[κῶ]ν Μηδικῶν νείκης καὶ σωτηρίας
κα]ι αἰ[ωνίας] διαμονῆς ὅλου τοῦ οἴκου αὐ-
- 5 τῶ]ν κ[αὶ ἱερᾶ]ς συνκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων
καὶ δῆ[μου Συρ]ίων Ἐ. Ἐλευθερος Β'. στεφανηφό-
ρος καὶ ἐπών[υμος] ἄρχων κλήρω καὶ χειροτονία προγραφε[ῖς]
σ]ὺν γυναικὶ [ἀρχε]ῖνῃ Ὀν[η]σιφόρῳ φιλοτείμως τε καὶ ἐ[πι-
φ]ανῶς [δημοσ]οι[ν]ίαν παρασχόμενος τῇ Συρίων πό-
- 40 λει] ἀπάσ[ας τὰς] νομιζομένας θυσίας ἐκαλλίερεσ[ε]ν
δὲ ὅλου ἐνιαυτοῦ Ἑστία Πρυτανεία καὶ τοῖς ἄλλοις
θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις καὶ τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν
μετέχουσιν παρέσχεν ἐκ[τ]ενῶς πάντα τὰ δίκαι[α]
τ[αῖς] ἡθισ[μέν]αις ἡμέραις τοῖς δὲ λοιποῖς τοῖς [κα]τ[οι]
- 45 κ]οῦσιν πᾶσιν [ἀν]δράσι τε καὶ γυναιξίν καὶ τέκνοις [αὐτῶν]
καὶ τοῖς ἐπιδημήσασιν ἀστυγείτοσιν παρέσχεν [τὰ κα-
τὰ] τὸ ψήφισμα τὸ γενόμενον καὶ κ[υρ]ωθὲν ὑπὸ
τῆς] βουλῆς καὶ το[ῦ] δήμου πάντα ἐκτενῶς [κα]ὶ ἐ[ξ]ωθ[εν]
τῶν ἐ]νγεγραμ[μέν]ων ἐν τῷ ψηφίσματι ἐκάστω τ[ῶν]
- 20 συνεορτα[σάντων] ἔδωκε[ν οἶνον]· φιλοτείμως. Ἐπὶ
τούτων ἐ]γέν[ετ]ο ὕγε[ια].

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης (μῆκ. 0,60, πλ. 0,46 καὶ πλάχ. 0,08), φερούσης ἄνω κεχαραγμένον ἐλαίας στέφανον καὶ ἐκατέρωθεν τούτου δύο δελφῖνας. Ἡ πλάξ αὕτη, πιθανῶς εὐρεθεῖσα ποτε κατὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἶχεν ἐντοιχισθῇ μετ' ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων εἰς τὸν ἐν Ἀνω Σύρῳ ναὸν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Εἵτα δὲ κατὰ 1839, ὅτε κατεδαφισθεὶς ὁ ναὸς ἀνεκαινίσθη, ἐδωρήθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Δυτικοῦ Ἐπισκόπου τῷ ἐν Ἐρμουπόλει τότε Μουσείῳ. Ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 511), ἀλλὰ μετὰ τοσούτων ἁμαρτημάτων, χασμάτων καὶ στρεβλῶν συμπληρώσεων, ὥστε καθίστατο ὅλως ἀκατάληπτος. Κατόπιν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Bæckh (C. I. G. 2347 k, A'), ὅστις ἐθεώρησεν αὐτὴν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ὑπ' ἀρ. 7, καὶ ὑπὸ τοῦ Lebas (n. 1889). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τούτων πολλὰ ἦσαν τὰ ἁμαρτημένα. Μετὰ τούτους ὁ Keil, ἐκδοὺς ταύτην (Rhein. Mus. 1865, S. 542), διώρθωσε τινα χωρία· ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἐβοηθήθη διὰ τῆς πρὸς ἀλήλειας τῶν ἐπιγραφῶν παραθέσεως. — Μετὰ τὰς διορθώσεις ταύτας.

ἀπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ μένοντα ἔτι ἡμαρτημένα. Ὁ Keil συνεπλήρωσεν ἐν ἀρχῇ [ἀγαθῇ τύχῃ]· ἀλλὰ τοιοῦτον δὲν ὑπῆρχε ποτε ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὸ ἐν τῷ 6 στίχ. πρὸ τοῦ Ὁ. Ἐλεύθερος ἀπαντῶμενον παρεμφερὲς γράμματι σχῆμα ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Bæckh ὡς Σ, ὑπὸ δὲ τοῦ Lebas καὶ τοῦ Keil ὡς Μ· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι γράμμα, ἀλλὰ μικρὸς κλάδος, ὡς συχνάκις ἀπαντῶμεν τοιοῦτους, δίκην στιγμῆς, εἰς ἐπιγραφὰς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐκ δὲ τῶν ἐπομένων τὸ Β, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Bæckh, σημαίνει ὁμωνυμίαν τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν, ὅτι δηλ. ὁ Ἐλεύθερος εἶχε πατέρα Ἐλεύθερον. Τὸ πρὸ τοῦ Ἐλεύθερος, Ε φαίνεται ἀκατάληπτον· ἀνάλογόν τι δὲ ἀπαντῶμεν ἐν τινι ἐπιγραφῇ τῆς Ἰσαυρίας (C. I. G. n. 4385), ἐν ᾗ ὑπάρχει «*Μ. Μάριος Μ. Μαρίου Πλου υἱός.*» Ἐν τῷ 7 στίχ. γράφε κλήρω, ἀντὶ καὶ κλήρω (Lebas, Keil). Ἐν τῷ 10 στίχ. ἡ πλάξ φέρει ἐπιφ]ανῶς...*νίαν* παρασχόμενος· ὁ δὲ Lebas καὶ Bæckh ἔχουσιν ἡμαρτημένως...*παρεσχόμενος*. Πειρώμενος δὲ οὗτος νὰ συμπληρώσῃ τὸ...*νίαν* προτιμᾷ ἀντὶ τοῦ δημοθουρίαν τὸ προθυμίαν· τὴν δὲ συμπλήρωσιν ταύτην παραδέχεται καὶ ὁ Keil, ὅλως ἡμαρτημένην· διότι ὁ λίθος καθαρῶς δεικνύει...*νίαν*. Ἐν τῷ 15 στίχ. ὁ Keil παραλείπει τὸ πᾶσι. Ἐν τῷ 16 στίχ. ἔχει ἀποδημήσασιν, ἀντὶ ἐπιδημήσασιν. Ἐν τῷ 21 στίχ. μετὰ τὸ ὑγεία προσθέτει εὐκαρπία, εὐετηρία· ἀλλ' ὁ λίθος οὐδὲν φέρει αὐτόθι ἔχνη γραμμάτων.

5.

D

Ἀγαθῇ [τύχῃ].

Ὑπὲρ τῆς τοῦ κυ[ρίου] ἡμῶν Αὐ[τοκράτορος] Καίσαρος Μ[άρκου] Αὐρηλίου Κ[ομμόδου] Ἀντωνίνου Σεβ[αστοῦ] [Εὐσε-

5 θ]οῦς τύχης καὶ νίκης ἱερᾶς τε [συγκλήτου καὶ δήμου] Ῥωμαίων [καὶ δήμου] Συρίων Ἀνταῖος Μοδέστος [στεφανηφόρος] ἐπώνυμος ἄρχων [ἐκαλή-
10 λείρησεν] Ἑστία Πρυτανεία καὶ τοῖς [ἄλλοις] θεοῖς πᾶσι καὶ παρέσχεν τῇ μὲν [συν-

- ὁδ]ω τῆς γερουσίας τῇ τετράδι τὰ ἐξ ἔ[θους
αὐτ]οῖς πάντα τῇ δὲ γενεσίῳ ἡμέρ[α τοῦ
κυ]ρίου Αὐτοκράτορος παρέσχεν τοῖς μ[ὲν
γερου]σιασταῖς δεῖπνον καὶ ἔδωκεν [ἐ-
15 κάστ]ω σφυρίδος δηνάρια πέντε ἔλευ[θέ-
ραις] δὲ γυναι[ξ]ῖν πάσαις καὶ θηλείαι[ς
παισίν] οἶνον καὶ ἔδω[κ]εν ταῖς μὲν γυ-
ναιξίν] διανομῆς ἀνὰ ἀσσά[ρ]ια δ[κτῶ,
ταῖς δὲ] παισίν ἀνὰ [ἀ]σσάρια [τ]έσσα[ρα τῇ
20 δὲ ἐξῆς] ἡμ[έ]ρα πα[ρέ]σχεν τοῖς μὲν γε-
ρουσιαστ[αῖς] καὶ ἄλλοις οἷς [ἐ]βουλή[θη
δεῖπνον] καὶ ἔδωκεν ἐκά[σ]τω δι[ανομῆς
ἀνὰ δην]άριον ἐν τοῖς [δὲ] λοιπο[ῖς] πολ[εῖ]-
ταις καὶ παι[σίν] ἑλευθέρ[οις] καὶ πα[ρ]οικο[ῦσιν
25 παρέσχεν] οἶνον καὶ [ἔδωκεν δι]ανομῆ[ς
τοῖς μὲν π]ολεῖταις ἀνὰ δηνά[ρι]ον ἐν [ἑλευ-
θέροις δὲ] παισίν ἀνὰ ἀσσάρια ὀκτῶ [ἐκά-
λεσε δὲ] καὶ τοὺς παρ[ε]πιδημοῦντας [ἐκ
τῶν Κυκλά]δων νήσων οἷς τὰ αὐτὰ παρ[έ-
30 σχεν ὅσα κ]αὶ τοῖς πολεῖ[ταις] σὺν ἀρχεῖνῃ
.....θοῖ Καλλίστου τοῦ Θεογνώ[στου].
Ἐπὶ] τούτων ἦν ὕψεια εὐκαρπία
εὐετη[ρία].

Αὕτη εὐρέθη ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς (μῆκ. 0,50, πλ. 0,27 καὶ
πάχ. 0,06), πρὸς τὰ ἄνω ἀποτετμημένης, ἐν τινι τῶν κατὰ τὰ
Καταιλύματα οἰκίσκων. Παρέχει δὲ ὀλιγώτερα πρὸς διόρθωσιν
ἀμαρτήματα· τὸ μὲν, διότι ἐξ ἀρχῆς καλοῦ ἔτυχεν ἀντιγραφῶς,
τοῦ κ. Conze· τὸ δὲ, διότι τῶν ἐν αὐτῇ ἐλλειπόντων εὐκόλως
τὰ πλεῖστα συνεπληρώθησαν ἐκ τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν ἐπιγραφῶν.
Ἄλλ' ὅμως καὶ τούτου (ιδὲ *Bulletino dell' Instituto*, 1859,
p. 167) καὶ τοῦ μετεκδόントος αὐτὴν Keil (*Rhein. Mus.* 1865)
διέφυγόν τινα τὴν προσοχὴν, ἅτινα μόνα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα.
Οὕτως ἐν 24 στ. καὶ αἱ δύο ἐκδόσεις φέρουσιν ἐσφαλμένον καὶ
ἀσυμπλήρωτον, ΤΑΟΙΚΟ...., ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ λίθῳ ΠΑΙΟΙΚΟ.....,
ὅπερ συμπληρωτέον πα[ρ]οικο[ῦσιν] παρέσχεν]. Ἐν τοῖς 26—
27 συμπληροῦσιν ἀμφότεροι τοῖς δὲ] παισίν· ἀλλ' οὕτω δὲν πλη-

ροῦται ἅπας ὁ ἐπὶ τοῦ λίθου κενὸς χώρος. Ἐν τῷ 31 στ. συμπληροῖ ὁ Keil τὸ . . . ΘΟΙ διὰ τοῦ Ἑπαγα]θοῦ· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη οὐδεμίαν βεβαιότητα παρέχει. Ἡμαρτημένη δὲ ὅλως εἶναι ἡ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ συμπλήρωσις τοῦ Θεογνώ . . . διὰ τοῦ Θεώρος, προφανέστατα συμπληρωτέου Θεογνώ[στου, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ λίθου ἔχνη ὑποβοηθοῦσιν.

6.

Ἀγαθῇ τύχῃ]

- Υ]πὲρ τ[ῆς] τοῦ κυρίο[υ] ἡμῶν Αὐτοκρά[το-
 ρ]ος Καίσαρος Λ(ουκίου) Σεπτιμίου Σε[β]ε[ρ]οῦ
 Περτίνακος Σεβ(αστοῦ) τύχης καὶ νίκης [ἱερᾶς
 5 τε] συγκλ[ή]τ[ο]υ καὶ δήμου Ῥωμαίων καὶ [δή-
 μου Συρίων Μό[δε]στος Ἀνταίου στε[φανη-
 φ]όρος ἐπών[υμος] ἄ[ρχ]ων ἐκαλλιέρησ[εν]
 δι' ἔλου τοῦ ἔτους Ἑστίᾳ Πρυτανείᾳ καὶ τοῖς
 ἄλλοις θεοῖς καὶ παρέσχεν τῇ[ι] μ[ὲν] τετράδι
 10 τῇ[ι] γερουσίᾳ πάντα τὰ ἐξ [ἐθ]ους τῷ δὲ νέφ
 ἔτει] τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέμουσιν δεῖ-
 πνον κα]ὶ ἔδωκεν ἐκάστη αὐτῶν σφυρίδος
 δηνάρια πέντε ;] γυναιξίν δὲ ἐλευθέραις καὶ παι-
 σὶν θηλείαις πα]ρέσχεν οἶνον καὶ ἔδω-
 15 κεν ἐκάστη διανομῇ]ς ἀνὰ ἀσσάρια ὁκ[τὼ]
 τῇ δὲ ἐξῆς ἡμέρᾳ παρέσχ[εν] τοῖς [μὲν
 γερουσιασταῖς καὶ ἄλλοις οἷς ἐβουλήθη
 δεῖπνον καὶ ἔδωκεν κτλ.] — — — —

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἀνέκδοτος ἔτι οὔσα, εὑρίσκεται ἐπὶ πλα-
 κὸς τεθλασμένης (μῆκ. 0,50—60, πλ. 0,35 καὶ πᾶχ. 0,08),
 ἀνασυρθείσης πρὸ 5 ἐτῶν, ὑπὸ τῆς βυθοκόρου ἀπὸ τοῦ βυθοῦ τοῦ
 λιμένος Σύρου. Φέρει δ' αὕτη ὑπεράνω ἐλαίας στέφανον μετὰ κλω-
 νῶν κισσοῦ. Τὸ περισωθὲν τῆς ἐπιγραφῆς κείμενον, ὃν ἱκανῶς σαφές,
 εὐκόλως συμπληροῦται· μόνον δ' ἡ συμπλήρωσις τοῦ 15 στ. πα-
 ρέχει μικράν τινα δυσχέρειαν, ὡς μὴ συμβιβαζομένων τῶν περισω-
 θέντων γραμμάτων μετὰ τῶν ἀντιστοίχων μερῶν ἄλλων ὁμοειδῶν
 ἐπιγραφῶν. Ὅτι ὅμως πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ ἔδω]κεν ἐκάστη

διανομή]ς καθιστῶσι πιθανώτατον τὰ τε σωζόμενα τῶν ἐπομέ-
νων καὶ ἄλλα τινὰ τῶν δημοθροινιακῶν ἐπιγραφῶν ἀνάλογα χωρία

7.

- τῶ] δὲ νέω ἔτει παρέ[σχεν τοῖς τὴν γερου-
σ]αν νέμο[υσ]ιν δεῖπνον καὶ ἔ[δωκεν ἐκάστῳ
αὐτῶν σφυρίδος δηνάρια ἕξ [γυν]αῖξιν δὲ [ἐ-
λε]υθέ[ραι]ς καὶ θηλείαις παισὶν καὶ θεραπαινί-
5 σιν ἁ[ς ἐκάλεσε]ν παρέσχεν οἶνον καὶ ἔ[δωκεν
δι]ανομῆς τ]αῖς μὲν ἐλευθέραις καὶ θεραπαινί[σιν
ἀν]ᾶ ἁσ]άρια ὁκτὼ ταῖς δὲ παισὶν ἀνὰ ἁσά[ρια
τέ]σσ[α]ρα τῇ δὲ ἐξῆ[ς] ἡμέρα παρέσχεν [τοῖς
μὲν γερου[σ]ιασ]ταῖς καὶ ἄλλοις οἷς ἐβουλή-
10 θη] δεῖπνον καὶ ἔδωκεν ἐκάστ[ῳ δι]ανομῆς
δ[η]νάριον ἕ[ν] τοῖς δὲ λοιποῖς [πε]ο[λείτ]αις [καὶ ἐ-
λε]υθέρο[ι]·[ς π]ᾶσιν παρέσχεν οἶνον καὶ ἔδ[ω-
κεν δι]αν[ο]μῆς τοῖς μὲν πολεῖταις ἀνὰ δη-
νάριον [ἐν τ]οῖς δὲ ἄλλοις ἀνὰ ἁσά[ρια ὁ-
15 κτ]ὼ ἐ[κάλ]ε[σε]ν δὲ καὶ τοὺς παρεπιδη-
μοῦν[τ]α[ς] [ἐκ] τῶν Κυκλάδων νήσων
οἷς παρέσ[χεν] τὰ αὐτὰ ὅσα καὶ τοῖς
πο[λείτ]αις προ[γέ]γραπται σὺν ἀρ-
χεῖν[η Π]ρε[μ]ία [᾽Ω]ρείωνος γυναικί
20 αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτων ἦν ὑγεία
εὐκαρ[π]ία [ε]ὐετηρία.

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλάξ (μῆκ. 0,40, πλ. 0,30 καὶ πᾶχ. 0,09), τεθραυσμένη πρὸς τὰ ἄνω, εὐρέθη, πρὸ τινων ἐτῶν, ἐν τινι τῶν κατὰ τὰ Καταιλύματα οἰκίσκων, χρησιμεύουσα ὡς βαθμῆς. Ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Πιττάκης (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 513) μετὰ πλείστων ἀμαρτημάτων, χασμάτων καὶ στρεβλῶν συμπληρώσεων· εἶτα δὲ, ὁ Ross (Inscr. Gr. Ined. II n. 110), ὁ Bæckh (C. I. G. n. 2347 K b) καὶ ὁ Lebas (n. 1887)· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ἐν πολλοῖς ἐλλειπῶς. Ἐπὶ τῶν ἐκδόσεων τούτων στηριζόμενος ὁ Keil (Rhein. Mus. 1865, S. 542), προσεπάθησε νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς·

πλὴν ἐν μέρει μόνον κατώρθωσε τοῦτο. Ἐν τῷ 5 στίχ. ἔχομεν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Bæckh, *ar...αριον·r παρέσχεν*, ὅπερ οὗτος μὲν συνεπλήρωσεν *ἀν[ἀ ἀσσ]άριον [ἐ]r*· ὁ δὲ Keil, ἐκ τῆς περιόδου κρίνων, ὅτι οὔτε *ἀσσάριον*, οὔτε *δηνάριον* ἡδύνατο νὰ συμπληρωθῇ, ἀφῆκε τὸν χῶρον κενόν. Ἄλλ' ἀντὶ τούτων ἔχομεν ἐπὶ τοῦ λίθου ἀπλῶς *θεραπαινίσιν α...r παρέσχεν*· τὰ δὲ τῶν γραμμάτων αὐτόθι λείψανα ὑποδοθηθοῦσι νὰ συμπληρώσωμεν *θεραπαινίσιν ἀ[ς ἐκάλεσε]r κτ.λ.* Ὡς δὲ καὶ ὁ Keil παρετήρησε, διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ Bæckh ὅλως ἀνώμαλος καθίσταται ἡ περίοδος καὶ εἰς ἄτοπον φέρει· διότι μετὰ τὸ *ἀν[ἀ...ἀριον [ἐ]r*, εὐθὺς ἀναφέρεται κατωτέρω, ὅτι ἔδωκε πάλιν εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰς θεραπαινίδας *ἀν[ἀ ἀσ]σάρια ὀκτώ*. Ἐν τῷ 9 στίχ. συμπληροῖ ὁ Keil οἷς *ἐδουλή[θη καλεῖν]*, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ λίθου οὔτε σημεῖα γραμμάτων ὑπάρχουσιν, οὔτε χῶρος ἱκανὸς διὰ τὸ *καλεῖν*. Ἐν δὲ τῷ 19 στίχ. ἀκολουθῶν τὸ ἡμαρτημένον τοῦ Bæckh καὶ Ross κείμενον, συνεπλήρωσε *σὺν ἀρχ[ε]ίρῃ Π[α]σιμ[ή]λῳ Ἰσίῳρος*· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις αὕτη, καταστρέφουσα τὸ ἀληθὲς τῆς ἀρχίνης ὄνομα, εἶναι ὅλως ἡμαρτημένη. Ἀντὶ δὲ ταύτης, ἐκ τῶν ἐπὶ λίθου σωζομένων καὶ ἐξ ὀλίγων ἰχνῶν ἐξαλειφθέντων γραμμάτων, συμπεραίνομεν ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθῇ *σὺν ἀρχεῖρῃ Π[ρ]εῖμα Ἰώρ[ε]ιῳρος*.

8.

Ἄγαθῇ τύχῃ

Ἵπὲρ υἱείας καὶ σωτηρίας τῶν κυρίων ἡμῶν καὶ θειοτάτων Αὐτοκρατόρων Γαίων Μ[ε]σσίων Κυίντων Τραϊανῶν Δεκίων Σεββῶ καὶ Ἑρηνν. Ἐπρουσκήλλ[α]ς Σεβ(αστῆς) καὶ τοῦ
 5 σύνπαντος αὐτῶν οἴκ[ου] καὶ τῆς ἱερᾶς συν[κλήτου] καὶ τοῦ δήμου Ῥωμαίων καὶ δήμου Συρίων Ἀπ[ο]λλωνίδης Ἰου[λ]ία ἀδου στεφαν[ηφό]ρος ἐπ[ὶ]ών[υμος] ἀρχ[ων] ἐκαλλιέρησεν
 Ἑστία Πρυταν[ε]ῖα καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς πᾶσι καὶ παρέσχεν τοῖς τὴν γερουσίαν νέμο[υ]σιν [τ]ε[τ]ρά[ρ]η· τὰ ἐξ ἑ-
 10 θους πά[ν]τ[α] τῷ δὲ νέῳ ἔ[τ]ει τοῖς τὴν γερουσίαν νέμουσιν δε[ῖπν]ον καὶ ἔδωκεν νομ[ῆ]ς [ἀν]ὰ [δ(ηνάρια)] δέκα γυναῖ-
 ξι δὲ καὶ πρεθένους ἐλευθέραις πάσαις καὶ ταῖς τῶν στεφα-

- νηφόρων θεραπαίνισιν καὶ τῶν ἱερέων οἶνον καὶ ἄρτου λ(ίτρων) ᾧ
καὶ κρέως χοιρείου λ. ᾧ καὶ νομῆς ἀνά [δην.] ᾧ τῇ δὲ δευτέρᾳ
15 ἡμέρᾳ ὁμοίως τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέμουσιν καὶ ἄλλοις
πολείταις πᾶν πολλοῖς καὶ ἑτέροις οἷς ἐβουλήθη καλέσαι
δεῖπνον καὶ ἔδωκεν νομῆς τοῖς μὲν τὴν γερουσίαν νέ-
μουσιν ἀνά δ. β' τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν ἀνά δην. ᾧ τοῖς
δὲ λοιποῖς πολέταις ἐνδήμοις τε καὶ ἀποδήμοις ἔδω-
20 κε]ν ἐκάστω ἄρτου λ. β' καὶ κρέως χοιρείου λ. β' καὶ νομῆς
ἐκάστω ἀνά δην. ἐν τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ ταῖς ἀρχεῖναις
καὶ ἄλλαις αἷς ἐβουλήθη καλέσαι· παρέσχεν δεῖπνον [ταῖς δὲ
λοιπαῖς γυναῖξιν ἔδωκεν ἐκάστη] ἄρτου λ. μί[α]ν καὶ κ[ρέως]
χοιρείου λ. μίαν τῇ δὲ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ; τ]οῖς τ[ῇν]
25 γερουσίαν νέμουσιν ; —]

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, φέρουσα ἄνω στέφανον μετὰ δελφίνων, εὐρί-
σκεται ἐν Τήνῳ παρὰ τῷ ναῷ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ· ἐξεδόθη δὲ τὸ
πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas ἀσυμπλήρωτος ἐν ταῖς τηνίαις ἐπιγραφαῖς
(n. 1850). Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Keil ἀναγνώρισας αὐτὴν ὡς συρίαν,
ἐδημοσίευσε μετὰ τινων ἐκ τῶν ἄλλων δημοθιοικῶν τῆς Σύρου
ἐπιγραφῶν, συμπληρώσας τινὰ αὐτῆς κενὰ (Rhein. Mus. 1865,
S. 550). Ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τοῦ Lebas ἐν τισιν εἶναι ἡμαρ-
τημένον, καὶ ἡ ἐκδοσις δὲ τοῦ Keil, ἐκτὸς τῶν μεινάντων ἀσυμ-
πληρώτων, δὲν εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμένη ἀμαρτημάτων. Ἐν τοῖς
στίχ. 22—25 τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔχομεν

καὶ πολίτισιν αἷς ἐβουλήθη καλέσαι· παρέσχεν δεῖπνον [καὶ
ἔδωκεν.....] ἄρτου λ. μί[α]ν καὶ κ[ρέως]
χοιρείου λ. μίαν.....τ]οῖς τ[ῇν]
γερουσίαν νέμουσιν—]

Ἡ ἐν ἀρχῇ συμπλήρωσις καὶ πολίτισιν εἶναι λίαν ἀπίθανος,
καθ' ὅσον οὐδαμοῦ τῶν δημοθιοικῶν ἐπιγραφῶν καλοῦνται αἱ
γυναῖκες πολίτιδες. Ἐξ ἀναλογίας δὲ πρὸς ἄλλα τῶν ἐπιγραφῶν
τούτων χωρία κρίνοντες, θεωροῦμεν πιθανωτέραν τὴν συμπλήρω-
σιν καὶ ἄλλαις (παράβαλε ἀρ. 5. στίχ. 21. — ἀρ. 7. στίχ. 9).
Καὶ ἡ ἐν τῷ ἐπομένῳ δὲ στίχῳ ἀτελὴς συμπλήρωσις καὶ ἔδω-
κεν..... οὐδὲ ὅλως φαίνεται ὀρθή· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν, ἀφοῦ

αἱ ἀρχῖναι καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες ἐδείπνησαν, νὰ δοθῇ εἰς αὐτάς κατόπιν ἄρτος καὶ κρέας. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὀρθοτέρα εἶναι ἡ συμπλήρωσις ταῖς δὲ λοιπαῖς γυναιξίν ἐδωκεν ἐκάστη, καθ' ἣν ὁ ἄρτος κτλ. ἐννοεῖται διὰ πάσας τὰς γυναῖκας, αἵτινες δὲν εἶχον προσκληθῇ εἰς τὸ δεῖπνον. Τὸ δὲ ἐν τῷ 24^ο στίχ. κενὸν, ἐὰν παρδεχθῶμεν ὡς ὀρθὰ τὰ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Keil τ]οῖς τ[ὴν γερουσίαν *ρέμουσιν* —, ἴσως πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τῇ δὲ *τετάρτῃ ἡμέρᾳ*· διότι ἂν ἐγίνετο παροχή τις τοῖς γερουσιασταῖς κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἔπρεπε νὰ προτιμηθῶσιν οὗτοι, ὡς πάντοτε τῶν γυναικῶν καὶ νὰ τεθῶσιν ἐν πρώτοις· ἢ, ἐὰν εἶποντο, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τοῦ λίθου τ]οῖς δὲ τ[ὴν γερουσίαν *ρέμουσιν* (13).

Καὶ ταῦτα μὲν εἰσι τὰ κείμενα τῶν δημοθιολογικῶν ἐπιγραφῶν καὶ αἱ παρατηρήσεις, ἃς εἶχομεν νὰ ποιήσωμεν περὶ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως αὐτῶν, καὶ τῶν ἡμαρτημένων καὶ ἐλλιπῶν τῶν διαφόρων ἐκδόσεων. Νῦν δὲ, μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων, θέλομεν ὁμιλήσει πρῶτον μὲν περὶ τῶν στεφανηφόρων, εἶτα δὲ περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν τελουμένων θυσιῶν καὶ δημοθιολογικῶν, εἰς ἃ κυρίως ἀνάγονται αἱ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων χορηγούμεναι ἡμῖν εἰδήσεις.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου ἀρχοντος ὑπῆρχεν εἰς πλείστας τῶν ἐλληνίδων πόλεων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς μαρτυροῦσι πολυπληθεῖς ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ καὶ τινα χωρία ἀρχαίων συγγραφέων· ἀλλ' αἱ ἐκ τούτων διδόμεναι ἡμῖν πληροφορίες εἰσὶν ἐλάχισται, οὐδεμίαν σαφεῖς ἰδέαν παρέχουσαι περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἦν δὲ ὁ στεφανηφόρος ἐν Σύρῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, θρησκευτικὸς ἄρχων (14), τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων θυσιῶν ὡς κύριον

(13) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὡς καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 3, ἐκτὸς τῆς Σύρου ὑπάρχουσαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἴδωμεν καὶ νὰ λάβωμεν ἀπ' αὐτῆς ἔκτυπον. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ταύτης πολλῶν τῶν ἄλλων διάφορον δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλούμενος παρὰ τῷ Lebas (n. 1850).

(14) Ἡμαρτημένως θεωρεῖ ὁ Lebas τοὺς στεφανηφόρους τῆς Σύρου ὡς πολιτικοὺς ἄρχοντας. "Ὅτι δὲν ἦσαν τοιοῦτοι, δείκνυται προφανῶς ἐκ τοῦ χωρίου τῆς β'. δημοθιολογικῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὁ Δούκιος Μιλιώνιος Σκύμνος *αὐθαίρετος ἄρχων*», ὅτι δηλαδὴ, ὡς σημει-

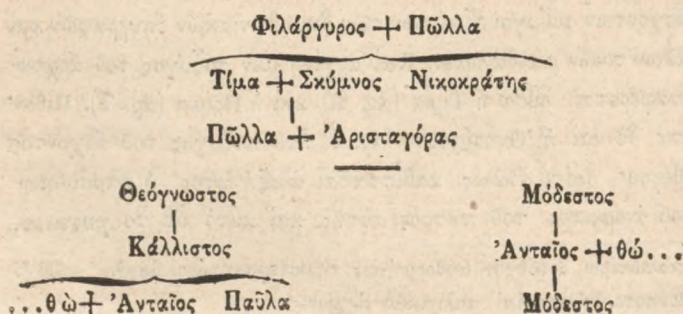
αὐτοῦ καθήκον ἔχων· ἐξελέγετο δὲ πιθανῶς ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου μεταξὺ τῶν ἐν τῇ νήσῳ διακρινομένων ἐπὶ πλούτῳ καὶ ἐξόχῳ κοινωνικῇ θέσει, διὰ κληρώσεως καὶ χειροτονίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ τοιοῦτόν εἶδος τῆς ἐκλογῆς ῥητῶς ἀναφέρεται ἐν μιᾷ μόνῃ τῶν δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν (ἀρ. δ', ζ. 7)· «Ἐλεύθερος Β' στεφανηφόρος ἐπώνυμος ἀρχῶν κλήρω καὶ χειροτονία προγραφείς· ἀλλ' ὅμως εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγίνετο οὕτω, κατ' ἀναλογίαν σκεπτόμενοι πρὸς ἄλλα ὅμοια ἀξιώματα, ὁμοίως ἐν Ἀθήναις διδόμενα, καὶ γνωρίζοντες ὅτι τὰ μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ἅτινα οὗτοι ἔπρεπε νὰ δαπανήσωσιν, ἀπῆτουν πολίτας πλουσίους. Ἐνίοτε ὅμως δὲν ἐγίνετο ἐκλογή· ἀλλ' αὐθορμήτως ἐκ τῶν πολιτῶν προσεφέρετό τις, καὶ τοῦτο ἐννοεῖται ἐν τῇ β'. δημοθoinιακῇ ἐπιγραφῇ (ζ. 9), ἐν ἣ ἀπαντῶμεν «αὐθαίρετος ἀρχῶν στεφανηφόρος». Τὸ τοιοῦτον ὅμως, ἀπαξ μόνον ἀναφερόμενον, φαίνεται, ὅτι ἦτο σπάνιον· διότι, ἂν ἄλλως εἶχε, πρὸς τιμὴν τοῦ στεφανηφόρου, ἤθελεν ἀναφέρεσθαι ἐξ ἅπαντος, ὅτι ἦτο αὐθαίρετος.

Συμμετεῖχε δὲ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀρχοντος καὶ γυνὴ καλουμένη ἀρχίνη, ἥτις ἄλλοτε μὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, σύζυγος τοῦ ἀρχοντος, ἄλλοτε δὲ ἄλλη τις διακεκριμένη πολίτις, ἴσως κλήρῳ ἐκλεγομένη. Καὶ περὶ μὲν τοῦ κατὰ καιροῦς ἰσχύοντος τῶν δύο τούτων τρόπων τῆς ἀπονομῆς τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχίνης, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, καίτοι διαφοραὶ τινες περὶ τὰς δημοθoinιακὰς ἐπιγραφὰς παρέχουσιν ἀφορμὴν ὑποθέσεως, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ἴσως αἱ ἀρχῖναι ἦσαν σύζυγοι τῶν ἀρχόντων, εἴτα δὲ, καὶ ἄλλαι πολίτιδες. Ὅτι ὅμως ἀρχῖναι δὲν ἦσαν πάντοτε τῶν ἀρχόντων σύζυγοι ἐξ αὐτῶν τῶν δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μανθάνομεν. Καὶ ἀρχίνη μὲν σύζυγος τοῦ ἀρχοντος ἀναφέρεται οὕσα ἡ Τίμα (ἀρ. 2) καὶ ἡ Πρίμα (ἀρ. 7). Πιθανώτατα δὲ καὶ ἡ Ὀνησίφορον (ἀρ. 4) ἦτο σύζυγος τοῦ ἀρχοντος Ἐλευθέρου· διότι ἄλλως καθίσταται ἀνεξήγητος ἡ ἀποσιώπησις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ γυναικί, οὔται κατωτέρω, ἀνεδέχθη αὐθορμήτως τὴν στεφανηφόρον ἀρχὴν, τοῦθ' ὁ περ οὐδέποτε ἐγίνετο ἐπὶ πολιτικῶν ἀρχῶν.

(ὑπονοουμένου *ιδία*), φαίνεται τότε περιττόν. Ὅτι δὲ ἐγίνοντο ἀρχῖναι καὶ ἄλλαι ἢ τῶν ἀρχόντων σύζυγοι, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ὁμοίων παραδειγμάτων τῶν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντώντων εἰς ἀναλόγους λειτουργίας, καὶ σύριαι μαρτυρίαι δεικνύουσιν. Οὕτως ἐν τῷ τιμητικῷ τῆς Βερνίκης ψηφίσματι (C. I. G. n. 2347, p) ἀναφέρεται, ὅτι αὕτη πρὸς τοῖς ἄλλοις «ἀρχεῖν τε γενομένη ἐκ τῶν ἰδίων ἀφιδῶς (*sic*) ἐπετέλεσεν καὶ θεοῖς καὶ ἀνθρώποις ὑπὲρ τῆς πατρίδος», ὅπερ τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἀδύνατον νὰ λεχθῇ, ἂν ἡ Βερνίκη ἤθελε συνάρξει μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἐκτὸς δὲ τούτου, αὐτὰ τὸ ἐν τισι τῶν δημοθोινιακῶν ἀναφερόμενον, ὅτι αἱ ἀρχῖναι ἦσαν σύζυγοι τῶν ἀρχόντων, πιθανῶς δεικνύει, ὅτι ἐγίνοντο καὶ ἄλλαι γυναῖκες ἀρχῖναι· διότι ἄλλως ἦν περιττόν νὰ λεχθῇ ταῦτο ⁽¹⁵⁾.

(15) Ἐνταῦθα σημειοῦμεν πιθανὰς τινὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις τῶν ἀρχιῶν καὶ ἀρχόντων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἄλλους τινὰς Συρίους ἢ Συρίας γνωστοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπιγραφῶν τῆς Σύρου. 1) Ὁ ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίνου ἄρχων Λ. Μιλιώνιος Σκύμνος (ἀ. 2) εἶναι πιθανῶς πατὴρ τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀρχίνης Πώλλης (ἀ. 4), τῆς συναρξάσης μετὰ τοῦ Ἀρισταγόρου. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζομεν ὅτι δὲν ἀντιφάσκει ἡ ὑπόθεσις ἣν ἐποιήσαμεν, ὅτι ἡ ὑπ' ἀρ. 4 ἐπιγρ. φαίνεται ἀρχαιοτέρα τῆς ὑπ' ἀρ. 2. Τῆς δὲ Τιμας συζύγου τοῦ Σκύμνου ἴσως εἶναι ἀδελφὸς ὁ Νικοκράτης, οὗ περιεσώθη τὸ ἀνάγλυφον (ἀ. 27).—2). Αἱ ἀρχῖναι... θῶ (ἀ. 5) καὶ Παῦλα (ἀ. 22) εἶναι πιθανῶς θυγατέρες τοῦ αὐτοῦ Καλλίστου υἱοῦ τοῦ Θεογνώστου, καίτοι ὁ ἐν τῇ ἐπιγρ. 5 προσδιορισμὸς Θεογνώστου δεικνύει ἴσως ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἕτερος τότε Κάλλιςτος ἐν Σύρῳ.—3) Ὁ στεφανηφόρος Ἀνταῖος Μοδέστου, ὁ σύζυγος τῆς... θοῦς (ἀ. 5) φαίνεται ἀναμφιβόλως πατὴρ τοῦ στεφανηφόρου Μοδέστου (ἀ. 6).—

Τὰ δὲ ἔργα, ἅτινα ἐξετέλουν οἱ στεφανηφόροι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐνιαυσίου αὐτῶν ἀρχῆς, ἦσαν θυσίαι, παροχὴ εἰθισμένων τινῶν τοῖς γερουσιασταῖς καὶ δημοθoinίαι.

Αἱ θυσίαι, αἵτινες πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὸ κύριον αὐτῶν καθήκον, προσεφέροντο τῇ Ἑστίᾳ τῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ τῆς πόλεως (*Ἑστίᾳ Πρυτανείᾳ*) καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις θεοῖς καὶ θεαῖς. Καίτοι δὲ περὶ τοῦ χρόνου τῆς τελέσεως αὐτῶν δὲν ἔχομεν τὴν ῥητὴν πασῶν τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρίαν, ὡς ὅμως ἔκ τινων τούτων ἐξάγομεν, ἐτελοῦντο συνήθως δι' ὅλου τοῦ ἔτους· μόνον δὲ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις πιθανῶς ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ νήσῳ καθ' ἅπαν τὸ ἔτος αὐγείας, εὐκαρπίας, εὐετηρίας.»

Μετὰ τὰς θυσίας ἀναφέρεται, ὅτι ἀπέδιδον οἱ στεφανηφόροι τὰ εἰθισμένα τοῖς γερουσιασταῖς ⁽¹⁶⁾. Τίνα δ' ἦσαν τὰ εἰθισμένα ταῦτα μετὰ βεβαιότητος δὲν γνωρίζομεν· μόνον δὲ περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιτελέσεως αὐτῶν ἀναφέρουσί τινες τῶν ἐπιγραφῶν· ἡ μὲν δ', ὅτι ἐγένετο ταῖς ἡθισμέναις (*sic*) ἡμέραις· αἱ δὲ τρεῖς ἐπόμεναι (έ, ς', ζ'), τῇ τετράδι. Ἐκαλεῖτο δὲ τετράς, ὡς γνωστὸν ἡ τετάρτη παντὸς ἀρχομένου μηνὸς (τετράς ἀρχομένου), ἢ ἡ πρὸ τῆς τελευτῆς τοῦ μηνὸς τετάρτη ἡμέρα (τετράς φθινορτος). Ἦτο δ' αὕτη ἱερὰ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἐτελοῦντο δὲ συμπόσια καὶ θυσίαι κατ' αὐτήν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν τῇ γερουσίᾳ παρεχομένων τῇ

(16) Ἡ ἐν ταῖς δημοθoinιακαῖς ἐπιγραφαῖς παντελὴς περὶ βουλευτῶν σιωπὴ ἡδύνατο νὰ παράσχη ἀφορμὴν ὑποθέσεως, ὅτι οἱ γερουσιασταὶ (οἱ τὴν γερουσίαν μετέχοντες, οἱ νέμοντες τὴν γερουσίαν) ἦσαν αὐτοὶ οἱ βουλευταί, γερουσίας ὀνομαζομένης τῆς βουλῆς. Ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, προφανῶς δεικνύει ἡ δ' δημοθoinιακὴ ἐπιγραφή, ἐν ἣ ἀναφέρεται βουλὴ, ψηφίσασα τὰ κατὰ τὴν δημοθoinίαν, καὶ γερουσία, μετασχούσα ταύτης. Τί ἦτο ἡ γερουσία αὕτη ἀγνοοῦμεν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦτο ἄλλη ἢ ἡ βουλὴ, ὅπως ἀπαντᾷ καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐνιαχοῦ.— Περὶ τῆς ταυτότητος ἢ μὴ τῆς γερουσίας καὶ βουλῆς, ἐν τισι τῶν ἑλληνίδων πόλεων, δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος ἐν τῇ περὶ ἐφεσίων ἐπιγραφῶν διατριβῇ τοῦ Κουρτίου (Hermes, 1870).

τετράδι, ἐγίνοντο, ὡς εἵπομεν, ὑπὸ τῶν στεφανηφόρων καὶ δημοθοινίαι, συμπόσια δηλ. καὶ παροχαὶ εἰς ἅπαντα τὸν δῆμον. Ἦσαν δὲ αἱ δημοθοινίαι, ὡς γνωστὸν, συνηθέσταται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γινόμεναι κυρίως ἐπὶ ἀγώνων καὶ θρησκευτικῶν ἑορτῶν. Πλήρῃ ὅμως ἀναλογίαν πρὸς τὰς συρίας δημοθοινίας οὐδόλως εὐρίσκωμεν τῶν ἀλλαχόθεν περιωθεισῶν ἡμῖν δημοθοινῶν, καίτοι καὶ εἰς ταύτας συνήθως παρίστανται διανομαὶ ἄρτου καὶ οἴνου καὶ κρεάτων καὶ ἐνίοτε χρημάτων.

Ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν δημοθοινιακῶν τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν αἱ μὲν ἀρχαιότεραι δὲν παρέχουσι βεβαίαν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ἐγίνοντο αἱ δημοθοινίαι· αἱ δὲ μεταγενέστεραι δεικνύουσιν, ὅτι αὗται ἐγίνοντο συνήθως κατὰ τὸ νέον ἔτος ^(16*). Τὰ ἐν ταῖς δημοθοινίαις γινόμενα μόνον ἅπαξ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐλήρου ἀναφέρονται ὡς πρότερον ἐψηφισμένα ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου· ἄγνωστον δὲ ἂν καὶ τὰ ἐν ταῖς ἄλλαις δημοθοινίαις ἀπονερόμενα ἐψηφίζοντο προηγουμένως ἢ ἐδίδοντο κατ' ἔθος.

Διήρκουν δὲ αἱ δημοθοινίαι συνήθως δύο ἡμέρας· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν λιτότεραι οὖσαι, περιωρίζοντο, (ὡς τοῦλάχιστον ἐν τῇ α'. δείκνυται), εἰς διανομὴν μόνον οἴνου καὶ χρημάτων· τοῦ χρόνου ὅμως προϊόντος καθίσταντο πολυτελέστεραι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι ζῶῃ καὶ ἀκμῇ, καίτοι μετ' ἐκλελυμένης διαίτης, διετηρεῖτο ἔτι ἐν Σύρῳ. Ἐκ δὲ τῶν δύο ἡμερῶν τῶν δημοθοινῶν, τῇ μὲν πρώτῃ παρείχετο δεῖπνον τοῖς γερουσιασταῖς, καὶ ἐδίδοντο αὐτοῖς δηνάρια σφυρίδος, πρὸς παρασκευὴν δηλ. τῶν φαγητῶν, ἅπερ ἕκαστος ἐμελλε νὰ φέρῃ ἐν σφυρίδι, εἰς τὸ κοινὸν δεῖπνον. Προσεφέρετο δὲ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰς παρθένους οἶνος, καὶ διενέμοντο χρήματα· ἐν δὲ τῇ ζ' καὶ η' δημοθοινίᾳ παρίστανται καὶ θεραπαινίδες μετέχουσαι διανομῶν τοιούτων, καὶ προκρινόμεναι μά-

(16*) Μία μόνη ἢ ἐπὶ Κομμόδου (ἀρ. 5) ἀναφέρεται γενομένη τῇ γενεσίῳ ἡμέρᾳ αὐτοῦ. Ἦσαν δὲ συνήθεις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ τῇ γενεσίῳ ἡμέρᾳ ἑορταί, καθ' ἃς πολυτελῆ ἐδίδοντο συμπόσια καὶ θυσίαι προσεφέροντο τοῖς θεοῖς.

λισταῶν παρθένων ἐν τῇ ζ' δημοθoinίᾳ, καὶ ἐν ἴση μοίρᾳ τιθέμεναι πρὸς τὰς ἐλευθέρας γυναῖκας. Εἰς τὴν δημοθoinιακὴν ὅμως ταύτην ἐπιγραφὴν πιθανῶς ἐννοοῦνται μόνον αἱ τῶν στεφανηφόρων καὶ ἱερῶν θεραπαινίδες, αἱ καὶ ἐν τῇ υἷσάτῃ τῶν δημοθoinιῶν ἀναφερόμεναι.—Τὴν δ' ἐπιούσαν, προσεφέρετο αὖθις δεῖπνον εἰς τοὺς γερουσιαστὰς καὶ εἰς ἄλλους τῶν διακεκριμένων πολιτῶν. Τὰ δεῖπνα ὅμως τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην γινόμενα παρίστανται διάφορα τῶν τῆς προτεραίας, ὡς μὴ ὄντα ἀπὸ σφυρίδος. Ἐνῶ δὲ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν ἀναφέρονται μετὰ τοὺς γερουσιαστὰς ἰδίᾳ γινόμεναι παροχαὶ εἰς τὰς γυναῖκας, κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἡμέραν ἰδίᾳ αὖθις διενέμετο οἶνος καὶ χρηματικόν τι ποσόν, (μεῖζον ὅμως τοῦ διδομένου εἰς τὰς γυναῖκας,) εἰς τοὺς πολίτας, τοὺς παῖδας, τοὺς παροικοῦντας καὶ παρεπιδημοῦντας ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων. Λίαν δὲ ἀξιοσημεῖωτον εἶναι τὸ περὶ παρεπιδημούντων μέρος τῶν δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν, καὶ μάλιστα ἐκεῖνων, αἵτινες ἀναφέρουσιν ἐπιδημήσαντας ἀντὶ ἐπιδημοῦντας, προφανῶς δεικνυουσῶν, ὅτι τότε πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῶν γινομένων ἐορτῶν ἐπεδήμουν ἀστυγείτονες ἐκ τῶν Κυκλάδων. Καίτοι δὲ καθ' ἑαυτὸ ἐλάχιστον φαίνεται τοῦτο, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὅμως μαρτυρεῖ τὴν τότε τῆς Σύρου ἐπισημότητα διότι ἡ παρεπιδημία αὕτη νησιωτῶν ἐν Σύρῳ, πρὸς δὲ ἡ παντελὴς ἔλλειψις μαρτυρίας κατὰ τὰς λοιπὰς νήσους περὶ τοιούτων ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων δημοθoinιῶν, προφανῶς δεικνύουσιν, ὅτι εἰς μόνην τὴν Σύρον ἐτελοῦντο τότε τοιαῦται, εἰς ἃς, ὡς εἰς κοινὰς πανηγύρεις, συνήρχοντο οἱ ἀστυγείτονες νησιῶται.

Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ γενικὸς τῶν συρίων δημοθoinιῶν χαρακτήρ. Πλὴν δὲ τινων ἀνωτέρω σημειωθέντων, ἰδιάζοντα παρέχουσιν αἱ τῆς θ' καὶ δ' ἐπιγραφῆς δημοθoinίαι. Εἰς τὴν πρώτην τούτων οὐδόλως ἀναφέρεται γενομένη παροχὴ τῶν εἰθισμένων τοῖς γερουσιασταῖς· εἰς ἀμφοτέρας δὲ κοινῇ παρίστανται συμμετασχόντες ἄνδρες, γυναῖκες, τέκνα καὶ ἐπιδημήσαντες ἀστυγείτονες. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως δεικνύει, ὅτι συνευωχήθησαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἐκ τῶν ἄλλων δημοθoinιῶν σαφῶς δεικνύεται ἡ φροντίς ἣν ἐλάμβανον, ὅπως μὴ συμμιγνύωνται τὰ δύο φύλα, ὅπερ, ἐν παρόδῳ

ειρήσθω, καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, ὅτι, καίτοι ἠθικῶς εἶχε καταπέσει τότε ἡ Ἑλλάς, μεγίστη ὅμως πάντοτε κατεβάλλετο μέριμνα ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς οἰκογενειακῆς ἀγνότητος. Ἐκ τοῦ σταθεροῦ τούτου φαινομένου τῶν πλείστων δημοθoiniῶν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας δημοθoiniᾶς ἰδιαίτέρως ἐθoinᾶτο ἕκαστον φύλον.

Πολλῷ δὲ πασῶν τῶν ἄλλων διάφορος παρίσταται ἡ ἐσχάτη τῶν δημοθoiniακῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένη δημοθoiniᾶ εἶναι ἡ μόνη τῶν συρίων, ἧς ἀκριβῶς δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν χρονολογίαν, καθ' ὅσον ὁ Δέκιος (17), ἐφ' οὗ ἐγένετο αὕτη, διέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου μόνον ἀπὸ τοῦ 249—251 μ. Χ. Ἐν τῇ δημοθoiniᾷ ταύτῃ τὰ πάντα φαίνονται ἀφθονώτερα τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις· διότι, ἀντὶ τῶν δύο ἡμερῶν, ἃς διήρχουν ἄλλοτε αἱ ἐορταί, φαίνονται πιθανῶς ἤδη τέσσαρες, τὰ ποσὰ τῶν διανεμομένων χρημάτων εἰσὶ διπλάσια, κατὰ πρῶτον διανέμεται κρέας καὶ οὐδεμιᾶς τῶν ἡμερῶν τὰ δεῖπνά εἰσιν ἀπὸ σφυρίδος.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν δημοθoiniῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἐξετέλουν οἱ στεφανηφόροι ἄρχοντες. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐνιαυσίου ἀρχῆς διετῆρουν οὗτοι τὸ ὄνομα τοῦ στεφανηφόρου, ὡς καὶ αἱ μετ' αὐτῶν συνάρξασαι, τὸ τῆς ἀρχίνης. Οὕτως ἐν τῇ πρώτῃ τῶν δημοθoiniακῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρονται κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν μετέχοντες τῆς δημοθoiniᾶς οἱ στεφανηφόροι· ἐν δὲ τῇ ὑστάτῃ, θεραπαίνιδες τῶν στεφανηφόρων, λαμβάνουσαι μέρος εἰς τὰς διανομὰς, καὶ αἱ ἀρχῖναι πᾶσαι, προσκαλούμεναι εἰς δεῖπνον κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν. Προφανῶς δὲ οἱ στεφανηφόροι οὗτοι καὶ αἱ ἀρχῖναι ἦσαν οἱ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη τοιοῦτοι γενόμενοι.

Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ ἀποτιθεμένου τὴν ἀρχὴν καὶ ἐνδειξιν δῆθεν σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐλὴν, ἰδρύνοντο κατ' ἕτος αἱ δημοθoiniακαὶ ἐπιγραφαί. Ἰδρύνοντο δὲ πιθανῶς ἐν τῇ πό-

(17) Δέκιος ἐννοοῦνται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ Αὐτοκράτωρ C. Messius Quintus Traianus Decius καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Q. Herennius Etruscus Messius Decius καὶ C. Valens Hostilianus Messius Decius (ἰδὲ καὶ Keil in Rhein. Mus.)

λει κατὰ τὸν λόφον τῶν Καταιλυμάτων, ὅπου εὐρέθησάν τινες· ἐκεῖθεν δὲ μετηνέχθησαν αἱ πλεῖσται τῶν τῇδε κακεῖσε διεσπαρμένων, μόνης τῆς ἐν τῇ ἐξοχῇ Ἐπισκοπεῖᾳ εὐρεθείσης (ἀρ. 2), παρεχούσης πιθανότητα, ὅτι ἀρχῇθεν αὕτη ἴστατο αὐτόθι, ἔνθα ἴσως καὶ ἐγένετο ἡ δημοθοινία.

Περαίνοντες τὸν περὶ δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν λόγον, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τύπος αὐτῶν εἶναι ὅλως ἰδιάζων τῇ Σύρῳ, οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐρεθείσων ἀναλόγων δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν· μόνον δὲ τὸ προοίμιον αὐτῶν παρουσιάζεται σύνηθες, μετὰ τινων παραλλαγῶν, εἰς διαφόρους ἐπιγραφάς, μνημονευούσας κολακείας ἔνεκεν, ἔργα γενόμενα ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ οἴκου αὐτῶν κτλ. Μείζονα δὲ κατὰ τοῦτο ὁμοιότητα παρέχει ἐπιγραφὴ τις τῆς Ἰσαυρίας, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Boeckh, εἴτα δὲ ἐπιδιορθώσας ἐξέδωκεν ὁ Keil. Ταῦτα περὶ τῶν δημοθοινιακῶν ἐπιγραφῶν.

Ὡς ἐπίμετρον δὲ τῶν μέχρι τοῦδε ρηθέντων προσθέτομεν γλωσσικὰς τινὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ^(17*), καὶ πίνακα συγκριτικὸν τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων, πρὸς πληρεστέραν κατάληψιν τοῦ κοινοῦ χαρακτῆρος τῶν συρίων δημοθοινιῶν. (ἀκολουθεῖ)

ΚΛΩΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

(17*) Ἐν ταῖς δημοθοινιακαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ μακρὸν ι πανταχοῦ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ ει· πλὴν τῶν ἐξῆς Ἀ ν τ ω ν ἰ ν ο υ (έ, 4), ν ἱ - κ η ς (έ, 5, ς', 4). Τὸ προσγεγραμμένον ι συνήθως παραλείπεται· εἰς τὴν ς' ἐπιγρ. πανταχοῦ φυλάσσεται· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων σημειωτέον τὸ Ἀ γ α θ ῆ τ ὺ χ η ι (ά, 1), καθαρῶς οὕτως ἔχον ἐπὶ τοῦ λίθου. — Τὸ τελικὸν ν φυλάσσεται καὶ πρὸ συμφώνου, πλὴν τῶν ἐξῆς θ ε ο ῖ ς π ᾱ σ ι (ά, 11. 6', 13. 8', 12. έ, 10. ή, 8) καὶ ἄ ν δ ρ ᾱ σ ι τ ε (δ', 15). Ἐνιαχοῦ ὑπάρχει ν ἀντὶ μ ῆ γ' σ υ ν κ λ ή τ ο υ (ά, 6. γ', 6. δ', 5), ἐ ν γ ε γ ρ α μ μέ ν ω ν (δ', 19), σ ὺ ν π α ν τ ο ς (ή, 5)· ἐν μιᾷ δὲ μόνῃ ἐπιγραφῇ σ υ γ κ λ ή τ ο υ (ς, 5). — Ἀνορθογραφίας ἔτι ἀπαντῶμεν ν ἦ σ σ ο ν (6', 15), ν ή σ σ ω ν (6', 18) περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἡ θ ι σ μ έ ν α ι ς (δ', 14)· σολοικισμὸν δὲ ὑπὲρ ὑ γ ε ί α ς... τ ὺ χ η ς (6', 3, 7).

Συγκριτικὸς πίναξ τῶν

Ἀρ. ἐπιγραφῆς.	Αὐτοκράτορες, ἐφ' ὧν ἐγένοντο αἱ δημοθινίαι.	Ἐποχὴ δημοθιν. ἐν τῇ ἔτει.	Ἡμέραι δημοθινιῶν καὶ τὰ
1		Νέον ἔτος	ἄ ἡμ. γερούσιασταῖς οἶνον καὶ διανομῆς δην. 3 γυναιξίν » » ἄσσαρ. 8 ταῖς παισίν » » » »
2	Ἀντωνῖνος. (138—161)	Ἀδελφος.	δημοθινία, ἀνδράσι γυναιξί,
3			
4	Μ. Αὐρήλιος καὶ Λ. Οὐῆρος. (161—169)	Ἀδελφος.	δημοθινία ἀνδράσι, γυναιξί,
5	Κόμμοδος. (180—193)	Γενέσιος ἡμέρα αὐτοκρά- τορος	ἄ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρίδος δ. 5 γυναιξίν οἶνον » διανομῆς ἄσ. 8 ταῖς παισίν » » » » 4
6	Σεπτ. Σεβήρος. (193—211)	Νέον ἔτος	ἄ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρ. δ. 5; γυναιξίν οἶνον καὶ διανομῆς ἄσ. 8 ταῖς παισίν » » » »
7	;	Νέον ἔτος	ἄ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ σφυρ. δ. 6 γυναιξίν οἶνον καὶ διαν. ἄσ. 8 ταῖς παισίν » » » » 4 θεραπαιν. τισίν » » » » 8
8	Δέκιος. (249—251)	Νέον ἔτος	ἄ ἡμ. γερουσ. δεῖπνον καὶ διαν. δ. 10 γυναιξίν οἶνον, ἄρτου λ. 4, κρέας λ. 4. δ. 4 ταῖς παισίν » » » » θεραπαιν. στεφανηφόρων » » » » ἱερῶν » » » γ' ἡμ. ἀρχίταις καὶ ἄλλαις δεῖπνον λοιπαῖς γυναιξίν ἄρτ. λ. 4, κρέας λ. 4.

γνωστῶν συρίων δημοθοινιῶν.

κατ' αὐτὰς παρεχόμενα.

Ἄρχοντες καὶ ἀρχῖναι
οἱ τὰς δημοθoinίας
ποιήσαντες.

β' ἡμ. στεφανηφόροις οἶνον καὶ διαν. δην. ;
πολίταις » » » » 4
τοῖς παισὶν » » » » »
παροικοῦσιν » » » » »

Ἄριστ. Ἀρισταγόρου
καὶ Πῶλλα Σκύμου.

τέκνοις καὶ ἐπιδημήσασιν.

Λ. Μιλίωνιος Σκύμνος
καὶ Τίμα Φιλαργύρου.

...αλο...καί...

τέκνοις, ἐπιδημήσασιν.

Ἐλευθερος Ἐλευθέρου
καὶ Ὀνησίφορον.

β' ἡμ. γερ. καὶ ἄλλοις δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 4
λοιποῖς πολίταις οἶνον » » »
τοῖς παισὶν » » ἀσ. 8
παροικοῦσιν » » δ. 4
παρεπιδημοῦσιν » » » »

Ἀνταῖος Μοδέστου
καὶ...θῶ Καλλίστου.

β' ἡμ.....

Μόδεστος Ἀνταίου
καὶ.....

β' ἡμ. γερ. καὶ ἄλλοις δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 4
λοιποῖς πολίταις οἶνον » » 4
τοῖς παισὶν » » ἀσ. 8
παροικοῦσιν » » »
παρεπιδημοῦσιν » » δρ. 4

.....
καὶ Πρίμα Ὠρίωνος.

β' ἡμ. γερουσιασταῖς δεῖπνον καὶ διανομῆς δ. 2
ἐτέροις πολίταις » » » 4
καὶ ἄλλοις » » » 4
λοιποῖς πολίταις ἄρτ. λ. 2, κρέας λ. 2, δην. 4
παρεπιδημοῦσιν » » » 4

Ἀπολλωνίδης
Ἰουλιάδου
καὶ.....

δ' ἡμ. ;

Κ. Σ.

«Σωκρ. Καλῶς δὲ κάκεινος εἶπεν, ὃς ἔφη τὴν γεωργίαν τῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τροφὸν εἶναι. Εὖ μὲν γὰρ φερομένης τῆς γεωργίας, ἔρρωνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι ἅπασαι· οὐποῦ δ' ἂν ἀναγκασθῇ ἡ γῆ χερσεύειν, ἀποσβέννυνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι σχεδόν τι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.» Ξενοφ. Οἰκονομικ.

Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν τοῦ Σωκράτους λόγων, ὅτι ἡ γεωργία, ἥτοι ἡ ἐργασία τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐστὶν ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἄνευ γὰρ προϊόντων γεωργίας οὔτε τεχνῖται οὔτε τέχναι γεννῶνται ἢ τρέφονται· ἄνευ δὲ πάλιν προϊόντων γεωργίας καὶ τεχνῶν, οὔτε ἔμποροι γεννῶνται, οὔτε ἐμπόριον ὑπάρχει.

Οἱ ἄνθρωποι, γεννηθέντες οὐχὶ ὥς οἱ κοχλῖαι ἐνδεδυμένοι καὶ φερόικοι, ἔζησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἐπὶ αἰῶνας ἴσως, γυμνοὶ καὶ ἄστεγοι, ἀφιεροῦντες τὴν ἐργασίαν των ἐπὶ τῆς γῆς μόνον, συνάγοντες καρποὺς καὶ χόρτα πρὸς διατήρησιν καὶ πολλαπλασιασμόν. Πολλαπλασιασθέντων δὲ καὶ μὴ δυναμένων ζῆν ὁμοῦ πάντων ἐν τῇ πρώτῃ κοιτίδι, ἐν ταῖς εὐκρασίαι χώραις, ταχέως ἐπῆλθεν ἡ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς στέγης ἀνάγκη. Ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τὰ δόντα τὴν ζωὴν τῇ ὑφαντικῇ καὶ τῇ οἰκοδομίᾳ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἐργασίας παρήχθησαν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη ἢ ἠθέλησε συναγαγεῖν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τροφὴν ἱκανὴν θρέψαι αὐτὸν ἐπὶ δύο ἡμέρας, τότε διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἡμίσεος τῆς τροφῆς ἐσχημάτιζε τὸ πρῶτον τῆς κοινωνίας κεφάλαιον καὶ ἔδιδε κατὰ πρῶτον ζωὴν τῇ βιομηχανίᾳ. Ὅθεν, ἐπειδὴ πρώτη τοῦ ἀνθρώπου χρεῖα ἐστὶν ἡ τροφή «ἕνεκα τοῦ εἶναί τι καὶ ζῆν», διὰ δὲ τῆς οἰκονομίας τῆς τροφῆς γεννῶνται αἱ ἄλλαι τέχναι, ἔπεται ὅτι ἡ γεωργία ἐστὶν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς αὐτῶν, κατὰ συνέπειαν δὲ, πρώτη πηγὴ τοῦ πλούτου, ἥτοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν χρησίων.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ, πάλιν διὰ τοῦ περισσεύματος, διὰ τῆς οἰκονομίας τῶν γεωργῶν καὶ βιομηχάνων γεννᾶται τὸ ἐμπόριον. Ἀμ-

φότερα δὲ ταῦτα τὰ τέκνα τῆς γεωργίας, ἅμα γεννηθέντα, ἀποδίδουσιν ἀντάξια τὰ τροφεῖα τῇ μητρὶ, καὶ συντελοῦσι πρὸς μείζονα τοῦ πλούτου παραγωγὴν δι' ἀμοιβαίας καὶ τῶντι συγγενικῆς βοήθειας. Ὡς γνήσια δὲ καὶ φιλόστοργα τέκνα οὐκ ἐπιλανθάνονται τῆς καταγωγῆς των, διὸ τὰ πλεῖστα καὶ νουνεχῇ, ἀφοῦ ἀποκτήσωσιν ἱκανὰ τὰ ἀγαθὰ ἐκ τῆς βιομηχανίας ἢ τοῦ ἐμπορίου, ἐπανερχονται μετὰ χαρᾶς εἰς τὸν τῆς μητρὸς βίον, ἐξασφαλίζουν ἐν αὐτῷ ἀπολαύην, ἄνεσιν, ἐλευθερίαν, καὶ γίνονται πάλιν ἀπὸ τέκνων μητέρες ἄλλων τέκνων προωρισμένων τὴν αὐτὴν διανῦσαι πορείαν.

Καὶ ὁ Ἀδάμ Σμήθ, λαλῶν περὶ τῆς χρήσεως τῶν κεφαλαίων, ἀποφαίνεται, ὅτι «ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἢ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς χρήσις αὐτῶν ἐστὶν ἡ λυσιτελεστέρα τῇ κοινωνίᾳ»⁽¹⁾. Ἀπαριθμήσας δὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς γεωργίας καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἐστὶ προσηγητέα τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, συμπεραίνει οὕτως· «Ἀλλως τε ἡ ὠραιότης τῆς ἐξοχῆς, αἱ ἡδοναὶ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ἡ ἡρεμία τοῦ πνεύματος ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐλπίζει εὐρεῖν ἐν τῷ χωρίῳ, ἡ ἀνεξαρτησία ἣν πραγματικῶς ἡ ἐξοχὴ παρέχει, ὅπου ἄδικοι νόμοι οὐκ εἰσεχώρησαν, εἰς τόσα θέλητρα πάντας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καταγοητεύοντα· ὁ ἄνθρωπος, ὦν κατὰ πρῶτον προωρισμένος εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, φαίνεται ὅτι ἐν πάσαις ταῖς περιπετείαις τῆς ζωῆς του διατηρεῖ προτίμησίν τινα τῇ ἀρχικῇ ἀσχολίᾳ τοῦ γένους του»⁽²⁾.

Ἐνίοτε ἔνεκα αἰτίων τοπικῶν, ἢ μεγάλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστροφῶν, ἡ φυσικὴ τῶν ἐθνῶν πορεία ἀνατρέπεται. Οὕτως, ἔνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σκυθυκογερμανῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἑλλάδα, πολλαὶ πόλεις καὶ ἰδιῶται ἐπλούτησαν διὰ τοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς βιομηχανίας· ἀλλὰ τὰ πλούτη ταῦτα εἰς πρόσκαιρα καὶ ἀβέβαια ἔως οὗ ἐξασφαλισθῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ κτημάτων. «Οὐδὲν ἔχον, λέγει ὁ αὐτὸς Ἀδάμ Σμήθ, μένει ἔτι τοῦ ἀπείρου πλούτου τῶν Ἀνσεα-

(1) Πλούτου τῶν ἐθνῶν Βιβλ. β'. Κεφ. ε'.

(2) Αὐτόθι Βιβλ. γ'. Κεφ. α'.

τικῶν πόλεων, ἐνῷ αἱ ἰταλικάι πόλεις, αἱ πλουτήσασαι ἐν τῷ μεσαιῶνι διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἀφιερῶσασαι τῇ γεωργίᾳ τὸν πλοῦτον τοῦτον καὶ καλλιεργήσασαι τὴν Ἰταλίαν μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων, διετήρησαν εὐδαίμονα τὴν χώραν ταύτην μ' ὅλας τὰς ἐπιδρομὰς ἃς ὑπέστη ἐν τῷ τέλει τοῦ ιε'. καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ις'. αἰῶνος» (1). Ἡμεῖς δὲ αὐτοὶ ἐσμεν καθ' ἡμέραν μάρτυρες καταστροφῆς μεγάλων περιουσιῶν ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν, καταστροφῆς προερχομένης ἐξ ἀσημάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πολιτικῶν συμβεβηκότων, ἐξ ἐνὸς διπλωματικοῦ ἐγγράφου, ἐνίοτε ἔκ τινος ψευδοῦς εἰδήσεως.

Ταῦτα γινώσκοντες οἱ Ἕλληνες οἱ ἐκ τοῦ ἐμπορίου τὸν πλοῦτον κτησάμενοι, ἡγόρασαν γαίης καὶ κτήματα ἐν Οὐγγαρίᾳ, ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὀλίγοι δὲ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ πατρίδι τῶν Ἑλλάδι, ἔνεκα τῆς μόλις χθὲς ἐξαλειφθείσης ληστείας, τῆς ἀφαιρούσης τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀγροτικοῦ βίου· ἐξ οὗ προκύπτει ζημία μεγίστη, διότι πολλῶν καὶ πολυτίμων ἡ πατρὶς ἐξερήθη κεφαλαίων, πολλῶν δὲ καὶ ἀνδρῶν πολυτιμοτέρων.

Προηγήθη ἄρα ἡ γεωργία καὶ προηγητέα ἐστὶ καὶ προτιμητέα τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, οὐ μόνον ὡς πρώτη καὶ φυσικωτέρα τοῦ πλούτου πηγὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀσφαλεστέρα τοῖς τε ἰδιώταις καὶ ταῖς κοινωνίαις ἐν γένει. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἰνδική, τὸ Σινικὸν Κράτος, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ῥώμη διὰ τῆς γεωργίας προώδευσαν εἰς τὸν πολιτισμὸν τὸ πάλοι. Διὰ τῆς γεωργίας ἡ Ἀμερικανικὴ Ὁμοσπονδία ἐγένετο κολοσσὸς, ἡ δὲ Ῥωσσία γίνεται γίγας.

Μὴ ἀκολουθήσασα τὴν φυσικὴν ταύτην πορείαν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐβάδισε βραδύτερον τοῦ εἰκότος εἰς τὸν πολιτισμὸν. Οἱ κατακτήσαντες αὐτὴν Γερμανοὶ καὶ Σκύθαι, μετὰ πολυχρόνιον ἀταξίαν γενόμενοι κύριοι ἐκτεταμένων γαιῶν, διατηρουμένων ἀδιαιρέτων διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς πρωτοτοχίας, καὶ καταφρονούντες καὶ κατατρυφάνοντες τοὺς γεωργοὺς, ἐγένοντο αἵτιοι τῆς παρακμῆς τῆς

(1) Αὐτοῦ Βιβλ. δ'. Κεφ. δ'.

γεωργίας. Ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον διὰ τῆς καταπίεσεως τῶν τὴν γῆν ἐργαζομένων ἀφ' ἐνός, διὰ τῆς προτιμήσεως τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ἀφ' ἐτέρου, ἐδόθη ἐν τῇ Εὐρώπῃ αἰτία τῆς γεννήσεως τοῦ ἐμπορικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, τοῦ ἐπὶ πολὺ ἐπικρατήσαντος καὶ γενομένου αἰτίου τῆς βραδείας προόδου τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐπὶ τοῦ συστήματος τούτου, ὡς γνωστὸν, ἐβασίσθη ὁ Κολθέρ, οὗ μόνον ἀμελήσας, ἀλλὰ καὶ καταδιώξας τὴν γεωργίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βιομηχανίας τῶν πόλεων, ῥίψας οὕτω τὴν Γαλλίαν εἰς ἀπελπιστικὴν πτωχείαν.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιαύτης ἀμνηχανίας ἐγεννήθη ἐν Γαλλίᾳ ὁ Κένεϋ (Quesnay), ἱατρός καὶ φιλόσοφος. Βλέπων οὗτος τὴν ἀθλίαν κατάσασιν τῆς γεωργίας ἐν τῇ πατρίδι του, ἀρυσθεὶς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τὰς ἀληθεῖς ἀρχάς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἔθετο ἐπὶ κεφαλῇ τῆς συγγραφῆς του (Tableau Economique) τοὺς ἀνωτέρω περὶ γεωργίας λόγους τοῦ Σωκράτους, καὶ δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξεν, ὅτι αἰτία τῆς ἐλεινῆς καταστάσεως τῆς Γαλλίας ἦν ἡ ὑπὸ τῶν κυβερνώντων παραγνώρισις τοῦ προορισμοῦ τῆς γεωργίας ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῶν ἐθνῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κένεϋ ἀρχεῖται ἐν Εὐρώπῃ ἡ καταδίκη τοῦ ἐμπορικοῦ συστήματος, πλήρης μὲν κατὰ θεωρίαν, ἀτελής δὲ καὶ βραδεῖα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ἔνεκα τῶν προλήψεων, πρὸ πάντων ὅμως ἔνεκα τῆς δυσκόλου καταργήσεως τῶν ἀδίκων μὲν καὶ ἐπιζημιῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ χρόνου καθιερωμένων θεσμῶν ὑπὲρ τῆς βιομηχανίας.

Μετὰ τὸν Κένεϋ ἐλθὼν ὁ Ἀδὰμ Σμῆθ καὶ ἐν ἐκτάσει ἐξελέγξας καὶ καταδικάσας τὸ ἐμπορικὸν οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ δεσπόζον ἔτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀνεγέννησε τὴν Οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, εὐρὼν πάσας τὰς βάσεις αὐτῆς εὐκρινῶς ἀνεπτυγμένας ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ διαίρεσις τῶν ἔργων ⁽¹⁾, ὁ ἀληθὴς ὀρισμὸς τοῦ πλούτου ⁽²⁾, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμ-

(1) Πλάτ. Πολιτείας Βιβλ. 6'. Νόμ. Βιβλ. η'. Ξενοφ. Κύρ. παιδείας Βιβλ. η'.

(2) Ἀριστοτ. Πολιτ. Ξενοφ. Οἰκονομ.

πορίου ⁽¹⁾, ὁ ὀρισμὸς τοῦ νομίσματος ⁽²⁾, τῆς πίστεως (crédit) ⁽³⁾, τῶν τραπεζῶν ⁽⁴⁾ καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἰδέαι, ὧν ἡ ἀνάπτυξις, πρωτοφανὴς νομισθεῖσα, ἐδόξασε τὸν Σμῆθ, ἡρύσθησαν σιωπηλῶς ἐκ τῆς ἐλληνικῆς σοφίας.

Ἀπ' ἀρχῆς οὖν μέχρι τέλους τῆς σπουδαιοτάτης ὄντως συγγραφῆς τοῦ Ἀδάμ. Σμῆθ αἱ περὶ γεωργίας γινῶμαι τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Κένεῦ, ἢ τῶν Φυσιοκρατῶν (οὕτως ὠνομάσθησαν οἱ ὀπαδοί του) ἐπικρατοῦσι καὶ θεωροῦνται ὡς ἀσφαλεῖς πρὸς τὴν ταχυτέραν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Κατ' αὐτὸν, ὡς πρὸ ὀλίγου ἔλεγον, ἡ βραδύτης τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐστὶν ἀποδοτέα εἰς τὴν ἐξ ἰδιοτελείας τῶν κατακτητῶν προσελθοῦσαν ἀμέλειαν καὶ καταφρόνησιν τῆς γεωργίας. Συμφωνῶν τῷ Σωκράτει λέγει, ὅτι οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς ζῶντες καὶ ἐργαζόμενοι, καὶ κατὰ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὴν ἀγχινοίαν καὶ κατὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ὑπερέχουσι τῶν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἐργαζομένων· καὶ, ὡς ὁ Σωκράτης ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ὠφελιμωτέρα τῇ κοινωνίᾳ χρήσις τῶν κεφαλαίων ἐστὶν ἡ ἐπὶ τῆς γεωργίας γιγνομένη, ὡς δίδουσα ζωὴν εἰς ἐργασίας παραγωγικὰς, συγχρόνως δὲ αὐξάνουσα τὰ τε ἐτήσια τῆς γῆς προϊόντα καὶ τὴν γενικὴν ἐνέργειαν, ἐπομένως δὲ τὰ εἰσοδήματα καὶ τὸν πλοῦτον πάντων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ⁽⁵⁾.

Καὶ εὐρίσκει μὲν ὁ Σκῳτος οἰκονομολόγος ἀτελείας τινὰς ἐν τῷ Γεωργικῷ Συστήματι, προερχομένας ἐκ τοῦ ὑπερμέτρου ζήλου καὶ τῆς δικαίας ἀγανακτήσεως, μεθ' ὧν κατεπολέμησεν ὁ Κένεῦ τὸ ἐμπορικὸν σύστημα τὸ καταστρέψαν τὴν πατρίδα του, αἱ ἐκφρασθεῖσαι ὅμως ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ συγγράμματι ἰδέαι περὶ τῆς πηγῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ πλούτου, πρὸς δὲ τούτοις οἱ ἔπαινοι οὓς ἀπονέμει τῷ τε ἀρχηγῷ καὶ τῇ Φυσιοκρατικῇ Σχολῇ,

(1) Πλάτ. Νόμ. Βιβλ. η'. Συμπόσιον.

(2) Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. β'. Ἀριστοτ. Ἠθ. Μεγάλ. Βιβλ. δ'.

(3) Δημοσθ. ὑπὲρ Φορμίωνος.

(4) Δημοσθ. περὶ Παραπρεσβ. πρὸς Ἀπατούριον.

(5) Πλούτ. τῶν ἐθνῶν Βιβλ. β'. Κεφ. ε'.

εἰς τεκμήρια τῆς ὑπὸ τοῦ Σμῆθ παραδοχῆς τῶν περὶ γεωργίας ἰδεῶν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου. «Μεθ' ὧν ὁμοῦ τῶν ἀτελειῶν του, λέγει ὁ Σμῆθ, τὸ σύστημα τοῦτο ἐστὶν ἴσως, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντων περὶ πολιτικῆς οἰκονομίας, τὸ πλησιέστερον τῇ ἀληθείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἄξιον τῆς προσοχῆς παντὸς ἀνδρὸς, θέλοντος ἐρευνῆσαι μετ' ἐπιστάσις τὰς ἀρχὰς ἐπιστήμης τοσοῦτον σπουδαίας. Ἐὰν τὸ εἰρημένον σύστημα, λέγον τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἐργασίαν ὡς μόνην παραγωγικὴν, διδῇ ἴσως στενὴν καὶ περὶωρισμένην ἰδέαν τῶν πραγμάτων, ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ, παρουσιάζον τὸν πλοῦτον τῶν ἐθνῶν ὡς συγκείμενον οὐχὶ ἐκ τοῦ μὴ καταναλωσίμου χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἀλλ' ἐκ τῶν καταναλωσίμων ἀγαθῶν τῶν ἐτησίως ἀναπαραγομένων ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, πρὸς δὲ τούτοις δεικνύον τὴν πληρεστάτην ἐλευθερίαν ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν μείζονος ἐτησίως ἀναπαραγωγῆς, φαίνεται ὅφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις τόσον ὀρθόν, ὅσον μέγα καὶ γενναῖον.» (1)

Ἐνιοὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Σμῆθ κατέκριναν ὡς ὑπέρμετρον καὶ ἄτοπον τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου προτίμησιν καὶ ἀγάπην τῆς γεωργίας, ἀλλ' οἱ πλείονες αὐτῶν, καὶ φιλόσοφοι καὶ πολιτικοὶ καὶ ἰδιῶται, ἀσπάζονται σήμερον πληρέστατα τὰς τοῦ ἀναγεννήσαντος τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν ἰδέας, καὶ ἐφαρμόζουσιν αὐτάς καὶ ὡς κυβερνῆται τῶν ἐθνῶν καὶ ὡς συγγραφεῖς καὶ ὡς κεφαλαιουχοὶ τεκμήρια ἢ παραδοχὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, ἢ κατάργησις τῶν διατιμῆσεων καὶ τῶν προστατευτικῶν τῆς βιομηχανίας νόμων, ἢ σύστασις ὑπουργείων τῆς γεωργίας, γεωργικῶν σχολῶν, γεωργικῶν τραπεζῶν, συλλόγων, ἐπιμελητηρίων, ἀσφαλιστικῶν καταστημάτων κατὰ τῶν ἐκ τῆς χαλάζης κινδύνων, αἱ γεωργικαὶ ἐκθέσεις καὶ τὰ βραβεῖα, ἡ ὁσημέραι παντοῦ ἐπεκτεινομένη ἀγάπη καὶ προτίμησις τοῦ ἀγροτικοῦ βίου.

Πρόσφατον καὶ πλησιέστερον ἡμῖν παράδειγμα ἐστὶν ἡ Ἰταλία, ἥς ἡ καλλονὴ καὶ ἡ εὐφορία ἐγένοντο αὐτῇ αἷτια πολυχρονίων παθημάτων. Ἡ Τιάρα καὶ ἡ Μίτρα συνομώσασαι ἐξή-

(1) Βιβλ. 4ον, Κεφ. 9ον.

ραναν τὰς πλουσίας αὐτῆς πηγὰς, ἐπιχύσασαι τὴν ἐρημίαν καὶ
 τὴν νόσον ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε ἔθαλλον οἱ καρποὶ τῆς Δήμητρος
 καὶ τῆς Ὑγείας. Ἡ Σικελία καὶ ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, αἱ διὰ τοῦ
 σίτου τῶν τὸ πάλαι τρέφουσαι τριπλάσιον ἀριθμὸν κατοίκων
 καὶ πρὸς τούτοις τὴν Ῥώμην αὐτὴν, εἶχον καὶ ἔτι ἔχουσιν
 ἀνάγκην ξένου σίτου, ἀποχερσωθεῖσαι ὑπὸ τῶν Βουρβωνικῶν
 νόμων τῶν τὴν γεωργίαν καταπιεζόντων, καὶ ὑπὸ τῶν χαύνων
 καὶ ρυπαρῶν καλογήρων, οἵτινες διὰ τῆς ἀπάτης καὶ δεισιδαι-
 μονίας ἐγεγένηντο κύριοι τῶν καλητέρων κτημάτων. Οἱ τῶν
 δύο Σικελιῶν βασιλεῖς, ἵνα φαίνωνται δημοτικοὶ τοῖς ἀνοήτοις
 ὄχλοις τῶν πόλεων, καὶ ὅπως ἐπευφημῶνται καὶ θυμιάζωνται
 ὑπὸ γυμνῶν λαζαρόνων καὶ ἀμαθῶν ἱερέων, ἀπηγόρευον τὴν
 ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς γῆς, ἢ ἡνάγκαζον διὰ νόμων τοὺς
 κτηματίας καὶ παραγωγεῖς πωλεῖν αὐτὰ εἰς εὐτελεστάτας τι-
 μάς, δεῖγμα τῶν βασιλικῆς προνοίας καὶ χριστιανικῆς πρὸς
 τοὺς ὑπηκόους ἀγάπης! Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ μὲν ἄγροί
 ἐγένοντο ἔρμαιον τῶν καλογήρων καὶ τῶν ληστῶν, αἱ δὲ πόλεις
 τῶν λαζαρόνων. Ἐγνώρισα κτηματίας Σικελοὺς καὶ Νεαπολί-
 τας παραιτήσαντας ἀκαλλιέργητα τὰ κτήματά των ἕνεκα τῶν
 ἀντικοινωνικῶν ἐκείνων νόμων τῶι καταστησάντων ἄχαρι καὶ
 ἀλυσιτελὲς τὸ τοῦ γεωργοῦ ἐπιτήδευμα. Ὁ πρό τινων ἐτῶν
 διελθὼν τὰς χώρας τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας ἀπὸ Βρεντησίου
 εἰς Ἀγκῶνα ἔβλεπε τὰ ἀποτελέσματα τῆς τῶν Βουρβόνων
 πολιτικῆς περινοίας· οὐ μόνον ἡ χώρα ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι
 ἐφαίνοντο ἄγριοι καὶ πειναλέοι· ὀλίγα ἀμύγδαλα καὶ αἱ ἐλαῖαι
 ἅς ἔδιδον τὰ γηραιὰ ἀλλ' ἡμελημένα δένδρα, ἦσαν τὰ μόνα
 σχεδὸν προϊόντα τῆς ἄλλοτε πλουσίας Ἀπουλίας. Ἐλθὼν ὁ
 Καβούρ ἀνὴρ πολιτικὸς, οἰκονομικὸς καὶ γεωργικὸς, εὐθὺς μετὰ
 τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰταλίας, ἐφήρμοσεν ἐπ' αὐτῆς τὰς
 ὑγιεῖς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας θεωρίας, καὶ καταργήσας προ-
 νόμια, διατιμήσεις, προστατευτικούς νόμους, μοναστήρια καὶ
 λοιπὰ μεσαιωνικὰ λείψανα, ἔθετο τὴν πατρίδα του ἐπὶ φυσικῆς
 καὶ ἀσφαλοῦς τροχιάς. Ὁ παρακολουθήσας ἔκτοτε τὴν πορείαν
 τῆς Ἰταλίας γνωρίζει ὁποῖαν πρόοδον ἔκαμεν ἡ γεωργία, πα-

ρ' αὐτὴν δὲ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον. Καὶ αὐτὴ ἡ πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσα Ἀπουλία, διασχιζομένη νῦν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἰταλία, ὑπὸ σιδηροδρόμων, βαθμηδὸν καλλιεργεῖται· αἱ νεκραὶ καὶ ῥυπαραὶ πόλεις αὐτῆς, Βάριον, Βαρλέττα καὶ ἄλλαι, ἀνακαινίζονται καὶ καλλωπίζονται. Ἡ Ἰταλία διὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν γαιῶν εἰς χεῖρας ἐνεργούς, διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς γεωργίας, θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐκπλήξει τὸν κόσμον διὰ τῆς εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὸν πολιτισμὸν προκοπῆς. Ἡ οἰκονομικὴ κρίσις, συνέπεια φυσικῇ τῶν γενομένων καὶ ἔτι γινομένων διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν θυσιῶν, σχεδὸν παρῆλθεν· ὁ ἄτεγκτος αὐτῆς ἐχθρὸς (ἡ Παπωσύνη), ὁ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἀνησυχῶν, κατευνασθήσεται, καὶ τότε φανήσεται ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι τὸ τοῦ Καβούρ ἔργον.

Ἡ Ἑλλάς διὰ τῆς γεωργίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἠϋξησε τοσοῦτον εἰς πλοῦτον καὶ πολυανθρωπίαν, ὥστε καὶ ῥόλον μεγάλον καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅπως πολεμήσῃ τὴν Ἀσίαν ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς χώρας ἐξέπεμψε, καὶ πλείστας ἀποικίας εἰς Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν ἰδρύσατο. Ἀναντιρρήτως ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀπλῆ τις βιομηχανία καὶ ἐμπόριον ἐσωτερικὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι· ἅμα γὰρ τῇ συστάσει κοινωνίας, ναὶ μὲν προηγεῖται ἡ τῆς τροφῆς χρεία, ἀλλὰ ταύτῃ παρακολουθεῖ ἐγγὺς ἡ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς κατοικίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ διὰ τῆς διαιρέσεως τῶν ἔργων καὶ τῆς συστάσεως νομίσματος γεννᾶται τὸ ἐμπόριον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες προὔτιμησαν καὶ ἀφιέρωσαν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κεφαλαίων εἰς τὴν γῆν, βέβαιον ὄντες ὅτι ἄφθονα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἔχοντες, ἔξουσιν, ἂν θέλωσι, καὶ τὰ περιττά, ἢ τὰ τῆς πολιτείας διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Ὅθεν ἀφῆκαν τοῖς Φοίνιξι τὴν φροντίδα τοῦ μετακομίζεῖν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ πολυτελῆ βιομηχανήματα τῆς Ἀσίας, αὐτοὶ δὲ τῇ γεωργίᾳ μᾶλλον προσείχον καὶ δι' αὐτῆς προύχουρον καὶ ἐπληθύνοντο. Οὕτως αἱ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἀποικίαι, ἀφιερῶσασαι τῇ γεωργίᾳ ἅπασαν

τὴν ἐργασίαν καὶ ἅπαντα τὰ ἑαυτῶν κεφάλαια, ἐάσαντες δὲ τῇ Μητροπόλει τὴν φροντίδα τοῦ προμηθεύειν αὐταῖς τὰ τῆς βιομηχανίας ἔργα, ἐπληθύνθησαν καὶ ἐκραταιώθησαν· ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγένετο μέχρι τινὸς διὰ μόνων ἀγγλικῶν κεφαλαίων· διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ βιομηχανικὴ ὅλως τότε καὶ λάτρις τοῦ ἐμπορικοῦ συστήματος Ἀγγλία ἠγνῶει κατὰ πόσον συνετέλει εἰς τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν.

Τεκμήρια τῆς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων προόδου τῆς γεωργίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀγροτικὸν βίον ἀγάπης τῶν Ἑλλήνων εἰσὶ, πρῶτον αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, ὁ πιστότατος τῆς φύσεως ζωγράφος· ἔπειτα ἡ περιγραφὴ τοῦ βίου καὶ τῆς διαίτης τῶν τότε ἀνδρῶν. Οἱ βασιλεῖς αὐτοὶ ἠγάπων καὶ ἐνεθάρρουν τὴν γεωργίαν διαμένοντες ἐν τοῖς ἀγροῖς καὶ ἀνταμείβοντες τοὺς γεωργούς. Ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, μεθ' ἑτέρων ἀγροτικῶν εἰκόνων ἐφαίνετο καὶ βασιλεὺς, ἔχων τὸ σκῆπτρον ἐν ταῖς χερσὶ, γηθόσουν δὲ τὴν καρδίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν θερίζοντων τὸν σῖτον βαθυλήτου τεμένου·

- «Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήτον· ἔνθα δ' ἔριθαι
 » Ἦμων ὀξείας ὀρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες,
 » Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε,
 » Ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἑλλεδανοῖσι δέοντο·
 » Τρεῖς δ' ἄρ' ἀμαλλοδετῆρες ἐφέστασαν· αὐτὰρ ὅπισθεν
 » Παῖδες δραγμαεύοντες ἐν ἀγκαλίδεσι φέροντες
 » Ἀσπερχὲς πάρεχον· βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
 » Σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ. Ἰλ. Σ. 550.

Περιγράφονται δὲ οἱ τότε βασιλεῖς καὶ προὔχοντες οὐ μόνον εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ ἔμπειροι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄροτρον ἱκανοὶ διευθύνειν καὶ αὐλακάς δι' αὐτοῦ εὐθείας καὶ βαθείας ἀνωρύξαι.

Ὁ Λαέρτιος (ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ω, 220 κ. ἐ.) περιποιεῖται τὰ ἐν τῷ κήπῳ του δένδρα καὶ κλαδεύει αὐτὰ φορῶν χειρόκτια, οὐχὶ πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν ἢ θηλυπρέπειαν, ἀλλ' ὅπως αἱ τῶν φυτῶν ἀκανθαὶ καὶ αἱ βάρτοι μὴ πληγῶνῳσι τὰς χεῖράς του.

«Τὸν δ' οἶον πατέρ' εὖρεν ἐϋκτιμένη ἐν ἄλῳῃ,
 »Λιστρεύοντα φυτὸν· ῥυπόωντα δὲ ἔστο χιτῶνα,
 »Ῥαπτὸν, ἀεικέλιον· περὶ δὲ κνήμῃσι βοείας
 »Κνημίδας ῥαπτὰς δέδετο, γραπτὺς ἀλεείνων,
 »Χειρίδας τ' ἐπὶ χερσὶ, βάτων ἕνεκα....»

Οὕτως ὁ μέγας πολιτικός καὶ στρατηγικὸς Γουλιέλμος ὁ Γ' (Prince d'Orange), ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀγγλῶν γενόμενος, ἐπεμελεῖτο τῶν δένδρων καὶ φυτῶν τοῦ κήπου του μετ' ἐξειδικασμένης ἀγάπης. Καίτοι δὲ πολλὰ πράγματα παρείχεν αὐτῷ ἡ τῆς Ἀγγλίας δεινὴ κατάστασις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, διετήρησεν ὅμως μέχρι θανάτου τὸν πρὸς τὴν γεωργίαν ἔρωτά του, καὶ γράφων πρὸς τοὺς φίλους γνωστοποιεῖ αὐτοῖς περὶ τῆς προόδου ἢ τῆς ἀποτυχίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ καλλιεργουμένων πεπώνων ἢ ἀσπαράγων (').

Τὰ τοῦ Ὁρχομένου πλούτη, ἡ εὐδαιμονία τῶν περὶ τὴν Κωπαῖδα μνημονευομένων ἐν τῇ Ἰλιάδι πόλεων, ἀπὸ τῆς γεωργίας προήρχοντο. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μετέπειτα μέχρι τῶν Μηδικῶν καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς γεωργίας τὸ πλεῖστον ἔζων, καὶ πολλοὶ τῶν κτηματιῶν ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἀγροῖς διητῶντο. Ἀρχομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Θουκυδίδης διηγεῖται μετὰ πόσης λύπης οἱ Ἀθηναῖοι πειθόμενοι τῷ Περικλεῖ ἐγκατέλιπον τὰς ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκίας των, ἔνθα ἔζων αὐτόνομοι (self governed) καὶ εἰσεκομίζοντο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν.

»Τῇ τε οὖν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν χώραν αὐτονόμῳ οἰκῇσει μενετεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι· καὶ ἐπειδὴ ξυνωκίσθησαν, διὰ τὸ ἔθος ἐν τοῖς ἀγροῖς ὅμως οἱ πλείους τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν ὕστερον ἄχρι τοῦδε τοῦ πολέμου πανοικησίᾳ γενομένοι τε καὶ οἰκήσαντες, οὐ ῥαδίως τὰς μεταναστάσεις ἐποιοῦντο, ἄλλως τε καὶ ἄρτι ἀνελιγρότερες τὰς κατασκευὰς μετὰ τὰ Μηδικὰ, ἐβαρύνοντο δὲ καὶ χαλεπῶς ἔφερον οἰκίας τε καταλιπόντες καὶ ἱερά,

(1) Macaulay. Ἱστορ. τῆς Ἀγγλίας.

»ἀ διὰ παντὸς ἦν αὐτοῖς ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον πολιτείας πά-
»τρια, δίκαιτάν τε μέλλοντες μεταβάλλειν, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ
»πόλιν τὴν αὐτοῦ ἀπολείπων ἕκαστος» (¹).

Οὕτως ἐν Ἀγγλίᾳ ζῶσι νῦν οἱ εὐγενεῖς καὶ κτηματῖαι, ἔχον-
τες μόνιμον κατοικίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρῶν αὐτῶν καὶ σπα-
νίως εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐρχόμενοι, ἐνθα οὐδὲ οἰκίας ἰδίας
ἔχουσιν, ὥς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὸ πάλαι. Ὡς δὲ νῦν ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ
στεραϊότεραι καὶ μεγαλοπρεπέστεραι οἰκίαι εἰσὶν ἐν τοῖς ἀγροῖς,
οὕτω καὶ τότε ἐν τῇ Ἀττικῇ μεγαλοπρεπέστεραι ἦσαν, διὰ τὰς
αὐτὰς αἰτίας, αἱ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἢ αἱ ἐν τῇ πόλει· «Τοιγάρτοι
»διὰ ταῦτα μετὰ τασαύτης ἀσφαλείας διῆγον, ὥστε καλλίους
»εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκήσεις καὶ τὰς ἐπισκευὰς τὰς
»ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν
»μὴδ' εἰς τὰς ἐορτὰς εἰς ἄστὺ καταβαίνειν, ἀλλὰ αἰρεῖσθαι
»μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδίῳις ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπο-
λαύειν» (²).

Μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν ὅμως πόλεμον, ὥς φαίνεται καὶ
ἐκ τοῦ οἰκονομικοῦ τοῦ Ξενοφῶντος, ἡ τε δίκαιτα καὶ τὰ ἥθη
τῶν Ἑλλήνων μετεβλήθησαν. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ τῆς Ἀσίας χρυ-
σὸς εἰσρεύσας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπολλαπλασίασεν ἐν ταῖς πόλεσι
τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν διαφθοράν· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐμφύλιοι
πόλεμοι καὶ ἡ εἰς τὴν ἄκρατον δημοκρατίαν πτώσις τοῦ πολι-
τεύματος ἀφῆρουν τὴν ἀσφάλειαν, καὶ ἐπομένως τὴν ὠφέλειαν
καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Οἱ μὲν πλούσιοι κτηματῖαι
μεταναστεύοντες εἰς τὰς πόλεις ἐσήποντο ὑπὸ τῆς ἀργίας καὶ
τῶν ἡδονῶν ἢ ἐξηχρειοῦτο ἐν τῇ δημοκοπίᾳ· τῆς δὲ γεωργίας
ἀμελουμένης, τὰ προϊόντα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤλαττοῦντο καὶ
ἐξησθένουν, ἡ Ἑλλὰς παρήκμαζεν.

Ὡς δὲ ὁ νῦν Ἀθηναῖος ὁ ἐν τοῖς καφρνεῖοις καὶ τοῖς θεάτροις
ἐνδικοιτῶμενος, θαυμάζει ἀκούων ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ οὐ μόνον οἱ
ἄνδρες οἱ εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ αἱ ὡραῖαι καὶ εὐκαμπτοὶ γυναῖκες
καὶ θυγατέρες αὐτῶν γεννῶνται καὶ ἀνατρέφονται ἐν τοῖς ἀ-

(¹) Θουκυδ. Βιβλ. 6'. Κεφ. 15—16.

(²) Ἰσοκρ. Ἀρειοπαγητικός.

γροῖς, φυτεύουσι καὶ περιποιῶνται τὰ ἄνθη καὶ τὰ δένδρα, φροντίζουσι περὶ τὰς καλλονῆς τῶν παραδείσων, γνωρίζουσι τὰ ὀνόματα καὶ τὴν φύσιν τῶν φυτῶν, ἐπιτηροῦσι τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὠπωρῶν καὶ λαχάνων, οὕτω καὶ ὁ εἰς τὰ τοῦ πολέμου μόνον προσέχων Σπαρτιάτης Λύσανδρος ἐθαύμαζεν ἀκούων τὸν Κῦρον λέγοντα, ὅτι αὐτὸς κατεμέτρησε καὶ διέταξε τοὺς στίχους τῶν δένδρων τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τῶν Σάρδεων, καὶ ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ὁ ἴδιος ἐφύτευσεν, ὦν εἰθισμένος μὴ δειπνεῖν ἀπρὶν ἰδρῶσαι, ἢ τῶν πολεμικῶν τι ἢ τῶν γεωργικῶν ἔργων μελετῶν. (Ξενοφ. Οἰκονομικός).

Πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐν Τοσκάνῃ οἷ τε εὐγενεῖς καὶ οἱ μεγαλοκτῆμονες κατεσπατάλων τὰ εἰσοδήματά των ἐν ταῖς πόλεσιν· ἡ γεωργία ἡμελεῖτο, τὰ κτήματα ἐπωλοῦντο εἰς εὐτελεστάτας τιμὰς, τὰ προϊόντα ἡλαττοῦντο, οἱ κτηματῖαι ἐπτώχευον, ὁ λαὸς ἐλιμοκτόνει. Δύο ἔδραι καθηγητῶν τῆς γεωργικῆς, ἡ μὲν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἡ δὲ ἐν τῷ Πανεστημίῳ Πίσης, μετέβαλον τὴν Τοσκάνην ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν. Οὐ μόνον οἱ νέοι, ἀλλὰ καὶ οἱ γέροντες τῶν κτηματιῶν ἡκροάζοντο τακτικῶς τῶν εὐαρέστων καὶ ὠφελίμων μαθημάτων, καὶ μετὰ τῶν καθηγητῶν παρηκολούθουν τῇ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἐφαρμογῇ τῶν θεωριῶν τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς παρὰ ταῖς εἰρημέναις πόλεσιν ἰδρυθεῖσιν ἀγροκηπίοις, ἐνίοτε δὲ καὶ πορρωτέρω διὰ πρωϊνῶν ἐκδρομῶν. Οὕτω καὶ ἐπιστάται ἐπιστήμονες ἀνεφάνησαν, διευθύνοντες νῦν μετ' ἐπιτυχίας τὰ μεγάλα κτήματα, καὶ οἱ εὐγενεῖς οὐ μόνον ἡδονὴν, ἀλλὰ καὶ ὠφέλειαν εὐρίσκοντες εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀφῆκαν τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἀφροδίτης βωμοὺς, καὶ συντόνως καὶ μεθ' ἀμίλλης ἐνασχολοῦνται πρὸς βελτίωσιν τῶν ἑαυτῶν κτημάτων καὶ τῶν προϊόντων. Ἡ τῶν δημητριακῶν καρπῶν καλλιέργεια, ἡ οἰνοποιΐα, ἡ τῆς μετάξης παραγωγὴ, μεγάλως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεπτύχθησαν καὶ ὁσημέραι ἀναπτύσσονται. Τὰς γεωργικὰς σχολὰς παρηκολούθησαν τὰ γεωργικὰ συγγράμματα, οἱ γεωργικοὶ σύλλογοι, τὰ γεωργικὰ ἐπαρχιακὰ ἐπιμελητήρια, αἱ γεωργικαὶ ἐταιρίαι.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιδημικῇ ἀσθενείᾳ τῶν μεταξοσκωλήκων ἡμεῖς αὐτοὶ εἶδομεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἀπειρον ὠφέλειαν, τὴν προσελθοῦσαν ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς πατριωτικῆς δραστηριότητος τῶν εἰρημένων σωματείων. Πρῶτον μὲν συνεννοηθέντα μετὰ τῶν ἐν Λομβαρδία ὁμοίων ἐπεμψαν ἄνδρας εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὅπου παράγεται μέταξα, ἵνα ἀγοράσωσι σπóρον ἀμόλυντον· καὶ εἰς τὰ κεντρικώτερα ἐκεῖνα μέρη τῆς Ἀσίας, εἰς ἃ οὐκ εἰσεχώρουν οἱ Εὐρωπαῖοι ἕνεκα τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀπαγορεύσεων τῆς Ῥωσσίας, ἐστάλησαν Ἴταλοι ἀγορασταί, δοθείσης ἀδείας καὶ προστασίας αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Ῥωσσικῆς Κυβερνήσεως μετὰ τὰς συστάσεις καὶ τὰς ἐπανειλημμένας παρακλήσεις τῆς Ἰταλικῆς. Συγχρόνως δὲ διὰ τῶν ἁλλεπαλλήλων ἐρευνῶν, τῶν γινομένων πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ κακοῦ ἐπὶ τῶν φύλλων τῆς μορέας, ἐπὶ τοῦ σπόρου, ἐπὶ τῶν σκωλήκων, ἀνεκαλύφθη διὰ μικροσκοπίου ὅτι πολλοὶ κόκκοι τοῦ σπόρου εἶχον μικράς τινας πιέσεις ἢ κηλίδας. Ἡ διαλογὴ τῶν ὑγιῶν κόκκων ἦν πολύμοχος καὶ ἀδύνατος· ὅθεν ἐσκέφθησαν καὶ εὗρον τὸν τρόπον παραγωγῆς ἐγγωρίου ὑγιοῦς σπόρου, ὃν ἔδιδον τοῖς πεφοβισμένοις χωρικοῖς ἐπὶ συμφωνίᾳ πληρωμῆς μετὰ τὴν συγκομιδὴν, ἐπιτυχοῦσαν. Οἱ γεωργοί, βλέποντες τὸ παράδειγμα καὶ τὸ θάρρος τῶν κτηματιῶν καὶ γεωπόνων, ἐξηκολούθησαν ἀνατρέφοντες τοὺς μεταξοσκώληκας, πρὸς ὠφέλειαν αὐτῶν τῶν ιδίων καὶ τῆς πατρίδος των. Ἡ μέθοδος τῆς παραγωγῆς καθαροῦ σπόρου ἦν ἀπλουστάτη. Κατὰ πρῶτον ἐξελέγοντο ἐπὶ τούτῳ οἱ μεγαλήτεροι καὶ ὠραιότεροι βόμβυκες, ἔπειτα αἱ ζωηραὶ καὶ ὑγιεῖς ψυχαὶ αἱ ἐξ αὐτῶν ἐξελθοῦσαι· αἱ δ' ἐκλεκταὶ αὗται ψυχαὶ ἐτοποθετοῦντο, ἐκάστη χωριστὰ, ἐντὸς μικρῶν τετραγωνικῶν διαιρέσεων ἐκ χάρτου κατεσκευασμένων. Ἐνταῦθα ἐκάστη ψυχὴ κεχωρισμένη τῶν ἄλλων κατέθετε τὸν ἑαυτῆς σπóρον· μετὰ ταῦτα ὁ σπόρος ἐκάστης διαιρέσεως ἐξετάζετο διὰ τοῦ μικροσκοπίου· καὶ ὅσων μὲν διαιρέσεων ὁ σπόρος ἦν ἐντελής καὶ καθαρὸς, οὗτος ἐφυλάττετο· ὅπου δὲ ἀνεκαλύπτετο κηλὶς τις ἢ ἀτέλεια, ἔστω καὶ εἰς ὀλίγους κόκκους, ἅπας ὁ τῆς διαιρέσεως ἐκείνης σπόρος ἀπερρίπτετο.

Τ' ἀποτελέσματα ταῦτα γνωρίζουσα ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἐσύστησε γεωργικὰς σχολὰς καὶ ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἐπαρχίαις, ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας, ἐν Πόρτικι (Portici) παρὰ τῇ Νεαπόλει καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπως ταχύτερον ἀναζωογονήσῃ αὐτάς.

Ὅθεν προκειμένου τοῦ ζητήματος, πῶς δύνανται ὠφελιμώτερον τῇ Ἑλλάδι δαπανᾶσθαι δραχμαὶ ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδες ἐτησίως, ἐγὼ νομίζω ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐεργετικώτερον κατὰ τὸ παρὸν ἢ εἰς τὴν σύστασιν, μᾶλλον δὲ τὴν διατήρησιν

Α'. Τριῶν γεωργικῶν σχολῶν, τῆς μὲν παρὰ ταῖς Ἀθήναις, τῆς δὲ ἐν Τύρινθι, καὶ τῆς τρίτης ἐν τῇ Φθιώτιδι παρὰ τῇ πόλει Λαμίας· καὶ διὰ μὲν τὴν τῶν Ἀθηνῶν σχολὴν ἡ τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας ἔδρα ἔσεται ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ, διὰ δὲ τὰς τῆς Τίρυνθος καὶ Φθιώτιδος ἐν τοῖς Γυμνασίοις Ναυπλίου καὶ Λαμίας.

Β'. Παραδείσου ἡ κήπου εὐρυχώρου παρὰ τῇ πόλει Ἀθηνῶν, προωρισμένου α'. πρὸς ἐγκλιμάτισιν φυτῶν ξένων χωρῶν· β'. πρὸς βελτίωσιν καὶ ἐξημέρωσιν τῶν ἐγχωρίων· γ'. πρὸς παραγωγὴν νέων εἰδῶν δένδρων, ὀπωρῶν, ἀνθῶν ⁽¹⁾. Τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐρημωθείσης, πολλὰ τῶν φυτῶν τῆς ἀγρίευσαν, οὕτως εἰπεῖν, ἴσως δὲ καὶ ἐξηφανίσθησαν εἶδη τινὰ ἐκ τῶν εὐγενεστερῶν καὶ ἐπιμελείας χρηζόντων· πολλὰ δὲ χωρία ἀποχερσωθέντα ἐγένοντο νοσηρά· ὅ,τι δὲ συνέβη τοῖς φυτοῖς, φυσικῶ τῷ λόγῳ συνέβη καὶ τοῖς κτήνεσι. Διὰ τῆς ἐπιστήμης, βοηθουμένης ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα βελτιωθήσονται, καὶ τὰ νοσηρὰ μέρη διὰ καταλλήλου γεωργίας καὶ φυτείας ἀντὶ βλάβης ὠφέλειαν παρέξουσιν. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῆς διηνεκοῦς σπορᾶς τῶν πρωτοτύπων φυτῶν ὑπὸ κλίμα διὰφορον τῆς ἄλλης Εὐρώπης, ἔξομεν νέα εἶδη δένδρων, καρπῶν, ἀνθέων, μὴ ὑπαρχόντων καὶ μὴ δυναμένων παραχθῆναι ἀλλαχοῦ.

(1) Αἱ γὰρ αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὰ ἀγροκήπια (fermes modèles) καὶ διὰ τὸν πρὸς ἐγκλιμάτισιν κῆπον δοθήσονται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἐχούσης ἱκανὰς καὶ καταλλήλους.

Τὸ τῆς Ἑλλάδος κλίμα διὰ τὴν μορέαν, τὴν ἐλαίαν, τὴν ἄμπελον ἐστὶ καταλληλότερον τοῦ κλίματος τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας· ἢ τῆς μετὰξὺ παραγωγῇ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν γενήσεται δεκαπλασία διὰ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν μορεῶν αἵτινες ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐδοκιμοῦσι καὶ ταχέως αὐξάνουσιν. Ὀλίγαι μόνον γνώσεις ἀπαιτοῦνται περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν μεταξοσκωλήκων. Ἐν Λομβαρδίᾳ καὶ πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἰταλίᾳ, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν Γαλλίᾳ, αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ κατὰ τὸ ἔαρ μεταβολαὶ συχνάκις ἐκθέτουσιν εἰς κίνδυνον ἄπειρον πλοῦτον, βλάπτουσαι τὸ πολύτιμον σινικὸν ζωῦφιον. Ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν τὸ εὐκρατον τοῦ κλίματος ἐστὶν ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα διὰ τὸ πλούσιον τοῦτο προϊόν. Αἱ ἐλαῖαι ὁμοίως, καὶ ταχύτερον αὐξάνουσιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀφθονώτερον δίδουσι καρπὸν ἢ ἀλαχοῦ. Καθαριζόμεναι καὶ κοπριζόμεναι καταλλήλως, πλείοτερον καὶ ἀσφαλέστερον εἰσόδημα παρέξουσιν· ὀλίγη δὲ προσοχὴ καὶ καθαριότης εἰς τὴν τοῦ ἐλαίου παραγωγὴν διπλασιάσει τὴν τιμὴν· βεβαίως ἔνεκα τῆς ἀφθονίας τῶν ἐλαιῶν, τῆς θερμότητος τοῦ κλίματος καὶ τῆς ὀριμότητος πολλοῦ συγχρόνως καρποῦ, ἀδύνατον ὅλον τὸ ἔλαιον τῆς Ἑλλάδος νὰ γίνῃ ὡς τὸ τῆς Τοσκάνης ἢ τοῦ Διῆ, ὅπου αἱ ἐλαῖαι σπανίως ὀριμάζουσιν ἐντελῶς, οὐδέποτε δὲ σταφιδοῦνται ἢ στάζουσιν ἔλαιον ὡς ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ τοῦλάχιστον τὸ ἥμισυ δυνάμεθα παράγειν ὑγιᾶς καὶ κατὰλληλον εἰς βρώσιν δι' ἡμᾶς καὶ τοὺς ξένους, θλίβοντες τὰς ἐλαίας ὑγιεῖς καὶ μὴ σεσηπιᾶς, ἐκτείνοντες τὰς πρώτας συναζομένας εἰς ἀποθήκας, ἵνα μὴ θερμαίνωνται, καὶ καθαρώτερα τὰ ἐλαιοτριβεῖα διαρρηθύντες (').

Ἡ ἄμπελος ἐπιτυγχάνει εἰς ὅλα τῆς Ἑλλάδος τὰ μέρη, καὶ καλλιεργεῖται, τοῦλάχιστον ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐντελέστερον ἢ ἐν Ἰταλίᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ· αἱ σταφυλαὶ παράγον-

---

(1) Πρὸς παραγωγὴν καλλίστου ἐλαίου ἀπαιτοῦνται α. καθαριότης ἀγ-
γείων καὶ ἐλαῖαι ὑγιεῖς, β. σύντριψις καὶ ἐκθλιψις αὐτῶν ἀνευ θερμοῦ
ὕδατος· τὸ μετὰ τὴν πρώτην ἐκθλιψιν παραγόμενον διὰ τῆς προσθήκης
θερμοῦ ὕδατος ἐστὶ δευτέρας ποιότητος.

ται ἄφθονοι καὶ ὠριμάζουσιν ἅπασαι ἐντελῶς, ὅπερ σπανίως συμβαίνει ἀλλαχοῦ. Ἡ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα κατὰτάξις (ὅπερ καταλλήλως οἱ ἀλλοδαποὶ ἀμπελογραφίαν ἐκάλεσαν) τῶν εἰδῶν τῶν κυριωτέρων σταφυλῶν τῶν ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα καλλιεργουμένων ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐπομένως ἡ παραγωγή οἶνων ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐχόντων τὸν αὐτὸν τύπον (ἤτοι γυῦσιν καὶ χρῶμα) πάντοτε, καταστήσει ζητητοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τοῦς ἡμετέρους οἶνους, ἅμα δὲ καὶ πολυτίμους. Ἡ κτηνοτροφία συμβαδίζουσα τῇ γεωργίᾳ, βοηθοῦσα αὐτὴν καὶ ὑπ' αὐτῆς βοηθουμένη, συντελέσει πρὸς κρεῖττονα καὶ ἀφθονωτέραν παραγωγὴν τῶν προϊόντων ἐκατέρας. Ἐν συντόμῳ τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς διπλασιασθήσονται. Ἐκαστος δὲ ἐννοεῖ, ὅτι ἡ αὔξησις τῶν προϊόντων καὶ τοῦ πληθυσμοῦ εὐρύνει βαθμηδὸν, ἀλλὰ μετ' ἀσφαλείας, τὸν κύκλον τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐν Τίρυνθι σχολῆς ἅς μὴ προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῶν γεωργικῶν σχολῶν. Ἡ σχολὴ ἐκείνη, περιωρισμένη ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ μόνον, τὸ πολὺ ἐπιστάτας κτημάτων ἐμπειρικοὺς ἠδύνατο μορφῶσαι, οὐχὶ δὲ καὶ ἄνδρας γεωργικοὺς ἢ γεωπόνους. Πρὸς τούτοις οἱ γεωργοί, στερούμενοι τῶν ἀπαιτουμένων προκαταρκτικῶν γνώσεων τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τῆς βοτανικῆς, δυσκόλως ἐννοοῦσι τὴν θεωρίαν τῆς γεωργίας, δυσκόλως δὲ καὶ παραδέχονται τοὺς νεωτερισμοὺς. Ἐνεκα τούτου διὰ τὴν πλήρη καὶ ἀποτελεσματικωτέραν ἐπιτυχίαν ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης ταύτης πρέπει νὰ διδάσκηται ἐν ταῖς πόλεσιν. Ἐπειτα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συστάσεως τῆς ἐν Τίρυνθι σχολῆς τὰ κεφάλαια ἦσαν ὀλίγιστα ἐν Ἑλλάδι, ἡ ἀσφάλεια ἐξέλιπε, καὶ τὸ χερίστον οἱ Ἕλληνες ἀεροβάτουν. Τὰ πράγματα ὁμῶς μετεβλήθησαν, διὸ καὶ αἱ γεωργικαὶ σχολαὶ καθίστανται ἀναγκαιόταται ἐν Ἑλλάδι, τοῦλάχιστον μία ἐν Ἀθήναις.

Τῶν μαθημάτων τῆς γεωργίας ἀκροάσονται καὶ νέοι καὶ ἄνδρες, μαθηταί, κτηματαῖαι, βουλευταί· θελγόμενοι δὲ ἐκ τῶν ποικίλων καὶ εὐαρέστων γνώσεών της, βλέποντες τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς προερχομένην ὠφέλειαν,

ἐπιληφθήσονται ἐπιμελῶς τῆς καλλιέργειας τῶν ἑαυτῶν κτημάτων, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον ἢ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐνδιαίτησις καὶ ἢ γεωργία προτιμηθήσονται τῆς ἐν ταῖς πόλεσι διαμονῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ θεομανίας· αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἔσονται ὑγιέστεραι, ἠθικώτεραι, πλουσιώτεραι.

Τύχη ἀγαθὴ! ἔχομεν θεσμοὺς ἐξασφαλίζοντας πληρεστάτην ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα τῇ τῶν ἀτόμων ἐνεργείᾳ ⁽¹⁾· ἡ ἀσφάλεια ἐμπεδοῦται, ἡ Κυβέρνησις μεριμνᾷ περὶ ἐπεκτάσεως συγκοινωνίας δι' ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, ὑπογραμμὸς οἰκογενειακῶν ἀρετῶν, ἀπλότητος καὶ τάξεως περὶ τὸν βίον, ἐνδιαιωμένη ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἐν Δεκελείᾳ, ἐν αὖραις καθαφαῖς καὶ ὑγιειναῖς, καὶ φροντίζουσα περὶ μορφώσεως παραδείσου ὠφελίμου καὶ ἡδονικοῦ, γίνεται ἡμῖν καὶ κατὰ τοῦτο παράδειγμα ἀξιομίμητον.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ α'. Νοεμβρίου 1874.

Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ.

ΔΑΝΤΟΥ ΑΔΙΓΓΕΡΟΥ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ. (*)

Φαντασιώδης ὁδοιπορία διὰ τῶν τριῶν μετὰ θάνατον ἐνδιαιτημάτων τῆς ψυχῆς (κατὰ τοὺς Καθολικοὺς), τοῦ Ἄδου, τοῦ Καθαρτηρίου καὶ τοῦ Παραδείσου, ἀποτελοῦσι τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀθανάτου ἐποποιίας τῶν Ἰταλῶν, τῆς Θείας Κωμωδίας τοῦ Δάντου, εἰς τρία ταυτῶνυμα βιβλία διηρημένης. Ὁ Ἄδης εἶναι ὡσεὶ τεράστιον χωνίον, οὗ ἡ ἄκρα φθάνει εἰς τὸ κέντρον τῆς Γῆς, ὅπου ἐντὸς πάγου μέχρῃς ὁσφύος μένει ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄδου, ὁ τρικέφαλος καὶ πελώριος Σατανᾶς, ὁ Δίτης, ἦτοι Πλούτων. Τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος τοῦ χωνίου περιέχει ἐννέα κυκλικὰς βαθμίδας, ὅπου κολάζονται οἱ ἁμαρτωλοὶ, αἵτινες, καθ' ὅσον χωροῦσι πρὸς τὸ κέντρον, γίνονται

(1) Ἐκτὸς τῶν διατιμήσεων ἄρτου, κρέατος καὶ ἰχθύων, σολοικισμού ἀηδοῦς καὶ ἀεικοῦς ἐν μέσαις Ἀθήναις κατὰ τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

(*) Ἐκ τῆς ὅσον οὖπω ἐκδοθησομένης τοῦ κ. Γ. Ε. Ἀντωνιάδου μεταφράσεως τῆς θείας κωμωδίας τοῦ Δάντου ἐδόθησαν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀθηναίου πρὸς δημοσίευσιν τὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα.

στενώτεροι, καὶ βαρύτερα περιέχουσιν ἁμαρτήματα. Φρουροὶ τῶν διαφορῶν κύκλων εἶναι ἀρχαῖοι δαίμονες τῆς ἑλλην. μυθολογίας, ἀνάλογοι πρὸς τὰ τιμωρούμενα ἁμαρτήματα. Διάβολοι μεταφέρουν εἰς τὸν Ἄδην διὰ τῆς ἀνοικτῆς πύλης αὐτοῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθανόντων, αἵτινες, διαβάσαι ἐπὶ πορθμείου τοῦ Χάρωνος τὸν Ἀχέροντα ποταμὸν, ἔρχονται πρὸ τοῦ Μίνωος, ὅστις κρίνων αὐτοὺς περιστρέφει τὴν οὐρὰν αὐτοῦ τοςάκις, ὀπίσας βαθμίδας θέλει νὰ κρημνισθῶσιν εἰς τὰ κάτω. Καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον κύκλον, Limbus καλούμενον, ἦτοι προτάρταρα, μένουσιν οἱ μῆτε καλὸν μῆτε κακὸν πράξαντες ἐν τῷ βίῳ, μισητοὶ καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν διάβολον, οὓς οὔτε ὁ Ἄδης οὔτε οἱ οὐρανοὶ ἐδέχθησαν, κατόπιν δὲ εἰς εἰδὸς τι Ἡλυσίων πεδίων αἱ ἐνάρετοι ψυχαὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τὰ ἀδόκιπιστα παιδία, περιμένοντες τὴν δευτέραν παρουσίαν. Ἐκ δὲ τοῦ ἔκτου κύκλου ἄρχονται τὰ κυρίως Τάρταρα, ὅπου μεταφέρει τὰς ψυχὰς ἐπὶ ἀκατίου διὰ τῆς τελματώδους λίμνης Στυγὸς ὁ Φλεγύας εἰς τὴν πόλιν Δίταν ἢ Πλουτωνίαν.

Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἐκ τοῦ βιβλίου Ἀδοὺ λγ'. ῥαψωδίᾳ ὁ Δάντης εὐρίσκεται εἰς τὸν Ἀντηνορῶνα, ὑποδιαίρεισιν τοῦ ἐννάτου κύκλου, ὅπου τιμωροῦνται οἱ προδοταὶ τῆς πατρίδος, οὕτω κληθέντα ἐξ Ἀντήνορος τοῦ Τρωὸς, συνεργήσαντος τοῖς Ἀχαιοῖς εἰς ἀρπαγὴν τοῦ Παλλαδίου τῆς Τροίας. Ἰδὼν δὲ δῶμ ἐμπεπηγμένους ἐντὸς τοῦ πάγου μέχρις ὀσφύος, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος ἐπέκειτο τῷ ἑτέρῳ καὶ ἐρροκάνιζε τὸ κρανίον αὐτοῦ, ἐρωτᾷ αὐτὸν τὴν αἰτίαν.

Ῥαψωδία λγ'.

- 1 Ἐκ τοῦ ἀγρίου γεύματος ἀνύψωσε τὸ στόμα
ἐκεῖνος ὁ ἁμαρτωλὸς, σπογγίσας εἰς τὰς τρίχας
τῆς κεφαλῆς, ἣν ὄπισθεν κατεστραμμένην εἶχεν
- 2 Καὶ εἶπεν ἔπειτα· «Ζητεῖς ἀπελπισμένον πόνον
ν' ἀνανεώσω, ὅστις, πρὶν ἀκόμῃ ὁμιλήσω,
καὶ μόνον ἂν τὸν στοχασθῶ, μοῦ θλίβει τὴν καρδίαν.
- 3 Ἀλλ' ἂν γενοῦν οἱ λόγοι μου ὡς σπέρμα καρποφόρον
ὄνειδους τοῦ προδοτικοῦ ἀνδρὸς ὃν ῥοκανίζω,
καὶ λέγοντα καὶ κλαίοντα συγχρόνως θὰ μὲ ἴδῃς.
- 4 Δὲν ᾔξυρῶ ποῖος εἶσαι σὺ, οὐδὲ μὲ ποῖον τρόπον
ἔχεις ἐνταῦθα καταβῆ, ἀλλ' ὅμως Φλωρεντῖνος
ἀληθινὰ μοῦ φαίνεσαι, ὁπόταν σὲ ἀκούω.
- 5 Νὰ μάθῃς πρέπει πῶς ἐγὼ ὁ κόμης Οὐγολίνος,
αὐτὸς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Ῥουγγιέρης ἦτο·

- Τώρα σοι λέγω διὰ τί τοιοῦτος γείτων εἶμαι.
- 6 Καὶ ὅτι μὲν ἐκ τῶν κακῶν μηχανορραφῶν του
ἐμπιστοσύνην παρασχὼν εἰς τοῦτον συνελήφθη
καὶ ἐφονεύθη ἔπειτα, δὲν χρήζω νὰ τὸ εἶπω.
- 7 Ἀλλ' ὅμως ὅ,τι δυνατὸν νὰ ἤκουσες δὲν εἶναι,
τουτέστι πόσον ἀλγεινὸς ὑπῆρξ' ὁ θάνατός μου,
θὰ μὲ ἀκούσης, καὶ ἂν αὐτὸς μ' ἀδίκησε θὰ κρίνης.
- 8 Μικρὸς φεγγίτης ἔσωθεν ἐκείνου τοῦ κλωδίου,
ἔπερ προσέλαβ' ἐξ ἐμοῦ τὸ ὄνομα τῆς πείνης,
κ' εἰς τὸ ὅποῖον μέλλουσι καὶ ἄλλοι νὰ κλεισθῶσι,
- 9 Μοῦ εἶχεν ἐκ τῆς τρύπας του πολλὰ φεγγάρια δείξει,
ὁπότε τὸν ὀλέθριον ἀπεκοιμήθη ὕπνον,
καθ' ὃν ἐσχίσθη πρὸ ἐμοῦ τοῦ μέλλοντος ὁ πέπλος.
- 10 Αὐτὸς ἐφάνη εἰς ἐμὲ ὡς ἄρχων καὶ δεσπότης,
τὸν λύκον καὶ τοὺς λυκιδεῖς διώκων εἰς τὸ ὄρος,
τὸ φράττον εἰς τοὺς Πισαεῖς τὴν θέαν πρὸς τὴν Λοῦκκαν.
- 11 Μὲ λειποσάρχους καὶ ταχεῖς καὶ γυμνασμένους σκύλλους,
τῶν Σισμονδῶν καὶ Γκαλανδῶν καὶ Λαφραγκῶν τὰ γένη,
εἶχεν ἐκπέμψει ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐν τῷ μετώπῳ.
- 12 Μετὰ βραχεῖαν δὲ φυγὴν καὶ ὁ πατὴρ κ' οἱ παῖδες
κατάπονοι μ' ἐφαίνοντο, καὶ μὲ ὀξεῖς ὀδόντας
μ' ἐφάνη σπαρασσόμενα νὰ βλέπω τὰ πλευρά των.
- 13 Ὅποτε δὲ ἐξύπνησα, πρὶν ἢ αὐγὴ χαράξῃ,
νὰ κλαίουσιν εἰς τὸν ὕπνον των ἀκούω τοὺς υἱούς μου,
οἵτινες ἦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἄρτον νὰ ζητῶσι.
- 14 Εἶσαι πολὺ σκληρόκαρδος, ἂν ἤδη δὲν λυπῇσαι,
εἰκάζων τί προάγγελμα εἰς τὴν καρδίαν εἶχα
Καὶ ἂν δὲν κλαίης, διὰ τί νὰ κλαίης συνειθίζεις ;
- 15 Καὶ ἦσαν ἤδη ἔξυπνοι καὶ ἡγγίζεν ἡ ὥρα,
καθ' ἣν συνήθως εἰς ἡμᾶς τροφὴ ἐχορηγεῖτο
καὶ ἡγωνία ἕκαστος διὰ τὸ ὄνειρόν του.
- 16 Καὶ ἀπὸ κάτω ἤκουσα τοῦ φοικαλέου πύργου
ἢ πύλην νὰ καρφώνηται· διὸ καὶ ἐθεώρουν
τοὺς παῖδας κατὰ πρόσωπον χωρὶς νὰ εἶπω λέξιν.

- 47 Δὲν ἔκλαιον· τόσον πολὺ ἐντὸς ἀπελιθώθην·
ἀλλὰ τὰ τέκνα ἔκλαιον· καὶ ὁ μικρὸς μ' Ἀνσέλμος
εἶπε·—«Κυττάξεις ἔτσι δά! πατέρα μου, τί ἔχεις;»
- 48 Καὶ ὁμως δὲν ἐδάκρυσα, οὐδ' ὅλην τὴν ἡμέραν
ἀπόκρισιν τοὺς ἔδωκα, οὐδ' ὕστερα τὴν νύκτα,
ἕως ὁ ἄλλος ἥλιος ἐξῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.
- 49 Ὅποτε δέ τις ἀμυδρὰ φωτὸς ἀκτὶς εἰσῆλθεν
εἰς τὴν ὀδυνηρὰν εἰρκτὴν, κ' οἱ ὀφθαλμοί μου εἶδον
ἐπὶ τεσσάρων ὄψεων τὴν ἑμαυτοῦ εἰκόνα,
- 20 Ἐδάγκασα τὰς χεῖράς μου τὰς δύο ἐκ τοῦ πόνου·
ἐκεῖνοι δὲ νομίσαντες πῶς εἶχα κάμει τοῦτο
ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς τροφῆς, ἡγέρθησαν ἀμέσως
- 21 Κ' εἶπαν· «Πολὺ μικρότερον θὰ αἰσθανθῶμεν πόνον,
ἂν φάγῃς, πάτερ, ἐξ ἡμῶν. Σὺ ἔχεις μᾶς ἐνδύσει
τὰς σάρκας τὰς ἐλεεινάς· καὶ σὺ ἀφαίρεσέ τας.
- 22 Τότ' ἐπραῦνθην, ἵνα μὴ πλειότερον τοὺς θλίψω·
καὶ πάντες ἡμεθα βωβοὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν
καὶ τὴν ἐπαύριον. Ἐ γῆ σκληρὰ, πῶς δὲν ἀνοίχθης!
- 23 Εἰς τὴν τετάρτην δὲ ἀφοῦ ἐφθάσαμεν ἡμέραν,
ὁ Γάδδος εἰς τοὺς πόδας μου κατέπεσεν ἐκτάδην,
καὶ εἶπε· «Πῶς βοήθειαν, πατέρα, δὲν μοῦ δίδεις;»
- 24 Ἐκεῖ ἀπέθανε. Καὶ ἡγῶ, καθὼς με βλέπεις τώρα,
εἶδα νὰ πίπτουν καὶ οἱ τρεῖς ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον
πέμπτης ἡμέρας μεταξὺ καὶ ἑκτης. Ὅθεν ἦδη
- 25 Τετυφλωμένος ἤρχισα νὰ ψηλαφῶ καθένα.
Δύο ἡμέρας ἔκραζον αὐτοὺς ἀποθαμμένους.
Κατόπιν ὑπερίσχυσεν ἡ πείνα τῆς ὀδύνης.»
- 26 Ταῦτα εἰπὼν μετὰ λοξοῦ τοῦ βλέμματος ἐκ νέου
ἀνῆρπασε τὸ ἄθλιον κρανίον με ὀδόντας,
συντρίψαντας τὸ κόκκαλον εὐρώστως ὥσάν σκύλλου.
- 27 Ἐ Πῖσα, ἐξουθένημα τοῦ ἔθνους τῆς ὠραίας
ἐκείνης γῆς, ὅπου τοῦ Σὶ ἀκούεται ὁ φθόγγος!
ἀφοῦ βραδεῖς οἱ γείτονες νὰ σὲ κολάσουν εἶναι,
- 28 Ἄς κινηθῶσιν ἡ Γοργῶν συνάμα κ' ἡ Καπρία,

- καὶ ἄς τεθῶσιν ὡς φραγμὸς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄρνου,
ὥστ' οὗτος εἰς τοὺς κόλπους σου πάντ' ἄνθρωπον νὰ πνίξῃ·
- 29 Διότι, ἂν κ' ἐφέρετο κατηγορία ὅτι
τὰ φρούριά σου προὔδωκεν ὁ κόμης Οὐγολῆνος,
τοὺς παῖδας σὺ δὲν ἔπρεπε νὰ βασανίσῃς οὕτως.
- 30 Ἀθώους ἀπεδείκνυνεν ἡ νέα ἡλικία,
ὦ νέα πόλις τῶν Θεβῶν, τὸν Οὔγον καὶ Βριγάταν,
κτενυτοὺς τοὺς δύο οὓς καλεῖ τὸ ἄσμα ἀνωτέρω.
- 31 Μετέπειτα μετέβημεν ἀπώτερον εἰς τόπον,
ἐνθα ὁ πάγος ἀπηνῶς ἐγκλείει ἄλλον ὄχλον,
ἀνεστραμμένον ὕπτιον καὶ ὄχι κεκυφότα.
- 32 Αὐτὰ τὰ κλαύματα ἐδῶ δὲν συγχωροῦν τὸ κλαῖειν,
κιὸ πόνος εἰς τὰ ὄμματα ἐμπόδιον εὐρίσκων
ἐπαναστρέφ' εἰς τὰ ἐντὸς τὴν βάσανον ν' αὐξήσῃ·
- 33 Διότι συμπυκνούμενα τὰ πρῶτα δάκρυά των
γεμίζουσιν ὁλόκληρον τοῦ ὀφθαλμοῦ τὴν κόγχην
ὑπὸ τὰ βλέφαρα, ὥσάν κρουστάλλιναι διόπτραι.
- 34 Καὶ μολονότι, ἔνεκα τοῦ παγετώδους ψύχους,
τὸ πρόσωπόν μου σκληρυνθὲν ἐγένετο τυλῶδες,
καὶ εἶχε πᾶσαν αἴσθησιν τελείως ἀποβάλει,
- 35 Μ' ἐφάνη ὅτι ἄνεμον ὀλίγον ἠσθάνομην,
διὸ καὶ εἶπα·—«Τίς κινεῖ αὐτόν, διδάσκαλέ μου;
δὲν εἶναι ἔλλειψις ἀτμῶν τελεία ἐδῶ κάτω;»
- 36 Κ' ἐκεῖνος μοὶ ἀπήντησε·—«Θὰ φθάσῃς μετ' ὀλίγον
ἐκεῖ, ὅπου ἀπόκρισιν τὸ ὄμμα θὰ σοῦ δώσῃ,
ὡς ἴδῃς τὴν ἐκχέουσαν τὸν ἄνεμον αἰτίαν·»
- 37 Ἰδοὺ δὲ εἷς τῶν δυστυχῶν τοῦ κρυεροῦ κρουστάλλου
φωνὴν ἀφῆκε πρὸς ἡμᾶς·—«ᾠ σεῖς ψυχαὶ κακοῦργαὶ
τοσοῦτον, ὥστ' ἐρρίφθητε εἰς τὴν ἐσχάτην θέσιν·»
- 38 Ἐκ τοῦ προσώπου τοὺς σκληροὺς ἐκβάλετέ μου πέπλους,
τὸν πόνον ὅστις μοῦ πληροῖ τὸ στήθος νάλαφρώσω
ὀλίγον, πρὶν τὰ δάκρυα κρουσταλλωθῶσι πάλιν.
- 39 Κ' ἐγὼ—«Ἄν θέλῃς παρ' ἐμοῦ βοήθειαν, τῷ εἶπα,
πέ μοι τίς ἦσο. Κ' ἐπειτα, εἰάν δὲν σ' ἀπαλλάξω,

- μοῦ πρέπει κάτω ἔς τὸν βυθὸν τοῦ πάγου νὰ ὑπάγω.»
- 40 — «Ἐγὼ εἶμαι, μ' ἀπήντησεν, ὁ μοναχὸς Ἀλβρεῖγος,
ὁ χορηγὸς τῶν ὀπωρῶν τοῦ ἀπαισίου κήπου,
ᾔθεν ἐνταῦθα φοίνικα λαμβάνω ἀντὶ σύκου».
- 41 — «ὦ! εἶπα πρὸς αὐτὸν, λοιπὸν ἀποθαμμένος εἶσαι;
— «Πῶς, ἀπεκρίθη πρὸς ἐμὲ, εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον
εὐρίσκεται τὸ σῶμά μου, διόλου δὲν γνωρίζω.
- 42 Τοιοῦτον ὁ Πτολεμαίων αὐτὸς προτέρημ' ἔχει,
ὥστε πολλάκις ἡ ψυχὴ ἐνταῦθα καταπίπτει,
προτοῦ ἀκόμ' ἡ Ἀτροπος τὴν ὥθησιν τῆς δώσῃ.
- 43 Καὶ ὅπως προθυμότερον θελήσῃς ν' ἀφαιρέσῃς
τὰ παγωμένα δάκρυα ἀπὸ τὸ πρόσωπόν μου,
μάθε πῶς, ὅταν ἡ ψυχὴ τὴν προδοσίαν κάμῃ,
- 44 Καθὼς ἐγὼ, διάβολος ἀμέσως τῆς ἀρπάξει
τὸ σῶμα, ὅστις ἔσθην τὸ κυβερνᾶ κατόπιν·
ἕως ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ὀλόκληρος παρέλθῃ·
- 45 Ἐκείνη δ' εἰς δεξαμενὴν κρημνίζεται τοιαύτην.
Κ' ἴσως ἀκόμα φαίνεται ἐπὶ τῆς γῆς τὸ σῶμα
καὶ τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐδῶ κρούνει ὀπισθὲν μου.
- 46 Ἐὰν κατέβῃς πρὸ μικροῦ, βεβαίως τὴν γνωρίζεις·
Εἶν' ὁ κύρ Βράγκας Δόριας, καὶ ἔκτοτε παρῆλθον
χρόνοι πολλοί, ἀφοῦ αὐτὸς ἐνταῦθα ἐνεκλείσθη».
- 47 — «Νομίζω, εἶπα πρὸς αὐτὸν, ζητεῖς νὰ μ' ἀπατήσῃς·
διότ' ὁ Βράγκας Δόριας ποτὲ νεκρὸς δὲν ἦτο,
καὶ τρώγει καὶ ἐνδύεται καὶ πίνει καὶ κοιμᾶται.
- 48 — «Ἐπάνω εἰς τὸ βάραθρον τῶν Κακωνύχων, εἶπεν,
ἐκεῖσε, ὅπου βράζεται ἡ πίσσα ἡ ἱξώδης,
δὲν εἶχεν ἔτι καταβῆ ὁ Μιχαῆλος Ζάγγης,
- 49 Ὅπότ' ἐκεῖνος δαίμονα ἔς τὴν θέσιν τοῦ ἀφῆκεν
ἐντὸς τοῦ σώματος αὐτοῦ κ' ἐνὸς τῶν συγγενῶν του,
ὅστις συνέπραξεν αὐτῷ κατὰ τὴν προδοσίαν.
- 50 Ἀλλ' ὅμως τώρα ἔκτεινον πρὸς τὰ ἐδῶ τὴν χεῖρα·
τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀνοίξον.» Ἐγὼ πλὴν τὸ ἡρνήθην,
καὶ ἔπραξα εὐγένειαν νὰ τῷ φερῶ ἀγροίκως.

- 51 Ἡ Γενουᾶται, ἄνθρωποι ἐστερημένοι πάσης
χρηστοθηθείας, ἐμπλεοὶ παντοειδοῦς κακίας,
πῶς δὲν διασκορπίζεσθε ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου;
- 52 Διότι μὲ τὴν πάγκακον σκιὰν τοῦ Ῥωμανίτου
εὖρον καὶ ἓνα ἐξ ὑμῶν, οὗ ἡ ψυχὴ μὲν ἤδη
λούετ' ἐντὸς τοῦ Κωκκυτοῦ, ὡς ἐκ τῶν πράξεών του,
ἐνῶ τὸ σῶμα φαίνεται εἰσέτι ζῶν ἐπάνω.

Αἱ κάτωθι 4 βαψφῶλαι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Καθαρτηρίου, ἦτοι τοῦ
6'. βιβλ. τῆς Θ. Κ. Τὸ Καθартήριον κεῖται, κατὰ Δάντην, ἐν τῷ Ἰσημερινῷ
τοῦ Δυτ. ἡμισφαίριου τῆς Γῆς, ὅπερ κατὰ τὸν 13 αἰῶνα ἐπιστεύετο ὡς ἀκα-
τοίκητον καὶ κατασκέπασον ὑπὸ θαλασσῶν· εἶναι δὲ τοῦτο νῆσος μεμονω-
μένη, ἀποτελοῦσα ὄρος ὑψηλότατον καὶ κωνοειδές, ἐπικείμενον τῷ Ἀδῇ
καὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄρος Σιών τοῦ Ἀνατολικοῦ ἡμισφαι-
ρίου. Ἄγγελος Κυρίου μεταφέρει ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τιβέρεως ἐπὶ πλοια-
ρίου τὰς πρὸ τοῦ θανάτου μετανοησάσας ψυχὰς εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, εἰς
τὰς ἀκτὰς τῆς ὁποίας ἴσται ὡς φρουρὸς ὁ Κάτων. Εἰς τὸ κράσπεδον τοῦ
ὄρους αἱ ψυχαί, πρὶν ἀναβῶσιν εἰς αὐτὸ, περιφέρονται τοσοῦτον χρόνον,
ἐφ' ὅσον ἀνέδωλον τὴν μετάνοιαν ἐν τῷ βίῳ. Τὸ ὄρος περιτέμνεται ὀλό-
γυρα ὑπὸ ἑπτὰ ἐπιπέδων ὁδῶν. Ἐπὶ τῆς κατωτάτης, παρὰ τὴν πύλιν τοῦ
Καθαρτηρίου, ἄγγελος χαράσσει μὲ τὴν αἰχμὴν ῥομφαίας ἑπτὰ Ρ, ἦτοι
Peccata = ἁμαρτήματα, ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐκάστης ψυχῆς, καὶ ἀνοίγει
εἰς αὐτὴν τὴν πύλιν. Ἐπὶ τῶν ἑπτὰ κυκλικῶν ὁδῶν καθαρίζονται αἱ ψυ-
χαὶ ἀπὸ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, τὴν ὑπερηφάνειαν, τὸν φθόνον,
τὴν ὀργὴν, τὴν ἀκηδίαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὴν γαστριμαργίαν καὶ τὴν ἀσέλ-
γειαν. Συγκοινωνοῦσι δ' αἱ ὁδοὶ αὗται δι' ἀποτόμων καὶ στενῶν κλιμάκων,
εἰς ἐκάστην τῶν ὁποίων φρουρεῖ εἰς ἄγγελος, μέχρι τοῦ ὀροπεδίου, ὅπου
κεῖται ὁ ἐπίγειος Παράδεισος, ἡ ἀρχαία κατοικία τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς
Εὔας. Ἐνταῦθα δ' αἱ ψυχαί, ἀφοῦ πίνωσι τὸ ὕδωρ τῆς Δήθης καὶ τῆς Εὐ-
νόας, ἀνίπτανται εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

Νῦν δὲ οἱ ποιηταὶ Δάντης, Βιργίλιος ὁ ὁδηγὸς αὐτοῦ, καὶ Στάτιος ὁ
ῥωμαῖος ποιητὴς, ὅστις ἐπέρανεν ἐπὶ πεντακόσια ἔτη τὴν κάθαρσιν αὐτοῦ,
συναναβαίνουσιν εἰς τὸν Παράδεισον, καὶ εὐρίσκονται ἡδη εἰς τὸν τελευ-
ταῖον κύκλον, ὅπου ἐντὸς φλογῶν καθαρίζονται οἱ ἀσελεῖς.

Ῥαψφῶδια κζ'.

- 1 Καθὼς, ὅταν τὰς πρώτας τοῦ ἀκτῖνας ἀκοντίζῃ
ἐκεῖσε ὅπου ἔχυσεν ὁ Πλάστης τοῦ τὸ αἶμα

(ἐνῶ ὑπὸ τὸν ὑψηλὸν Ζυγὸν ὁ Ἰθὴρ κεῖται)

- 2 κ' ἡ μεσημβρία τὰς ῥοὰς τοῦ Γάγγου διαφλέγει,
οὕτως ὁ Φοῖβος ἴστατο· καὶ ἔκλιν' ἡ ἡμέρα,
ὅτε ὁ ἄγγελος Θεοῦ φαιδρὸς μᾶς ἐπεφάνη.
- 3 Ἰστατο ἔξω τῶν φλογῶν ἐπάνω εἰς τὴν ὄχθην,
καὶ ἔφαλλε «Μακάριαι αἱ καθαρὰι καρδίαι,»
μὲ τόνον ἡχηρότερον πολὺ τοῦ ἀνθρωπίνου.
- 4 Κατόπιν·—«Ἄγιοι ψυχαί, δὲν προχωρεῖ τις πλέον,
ἂν δὲν τὸν καύσῃ πρὶν τὸ πῦρ. Εἰσέλθετε εἰς τοῦτο,
καὶ μηδαμῶς κωφεύητε εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοὺς πέραν.»
- 5 Τοιαῦτα ὅτε ἤλθομεν πλησίον τοῦ μᾶς εἶπε.
Ὅθεν τοιοῦτος ἔγεινα, ὡς ἤκουσα τὸν λόγον,
ὁποῖος ὁ ριπτόμενος εἰς ἀνοιγμένον λάκκον.
- 6 Ἐπὶ τῶν συμπλεκτῶν χειρῶν προέτεινα τὸ σῶμα,
βλέπων τὸ πῦρ, καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀναπολῶν ἀκμαῖα
σώματ' ἀνθρώπων, ἅτινα καίόμενά ποτ' εἶδα.
- 7 Καὶ πρὸς ἐμὲ οἱ ἄγαθοὶ ἐστράφησαν ἡγέται·
μοὶ εἶπε δ' ὁ Βιργίλιος·—«ὦ τέκνον μου, ἐνταῦθα
βάσανος ναί, πλὴν θάνατος δὲν δύναται νὰ ᾔηται.
- 8 Φέρ' ἐν τῷ νῶ, φέρ' ἐν τῷ νῶ! Καὶ ἂν ἐπὶ τῶν νώτων
τοῦ Γηρυόνου ἄλλοτε ὠδήγησά σε σῶον,
τί τῶρα πλησιέστερος εἰς τὸν Θεὸν θὰ πράξῃ;
- 9 Καὶ πίστευσον ὡς βέβαιον, ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη
ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν αὐτῶν χιλίους μείνης χρόνους,
οὐδὲ ἀπλὴν τῆς κεφαλῆς δὲν θὰ σ' ἀφήρουν τρίχα.
- 10 Ἄν δ' ἴσως ὑποπτεύῃσαι πῶς σ' ἀπατῶ, πρὸς ταύτας
πλησίασον, καὶ πάρεχε εἰς σεαυτὸν τὴν πίστιν,
ἐμβάλλων μὲ τὰς χειράς σου τὸ ἄκρον τῆς ἐσθῆτος.
- 11 Τώρα λοιπὸν ἀπόβαλον, ἀπόθεε πάντα φόβον·
στρέψε τὸ βῆμα πρὸς ἐδῶ, καὶ εὐθαρσῶς προχώρει.»
Πλὴν μ' ὅλην τὴν πεποιθήσιν ἀκίνητος ἐστάθην.
- 12 Ὅτε ἰστάμενον τραχὺν κιᾶσάλευτον μὲ εἶδεν,
εἶπεν ὀλίγον ταραχθεὶς·—«Υἱέ μου, βλέπε τῶρα!
Τὴν Βεατρίκην ἀπὸ σοῦ χωρίζ', ὁ τοῖχος οὗτος.»

- 13 Καθὼς ἐπιθανάτιος ὁ Πύραμος ἀκούσας
τῆς Θίσβης τὸνομ' ἀνοιξε τὸ ὄμμα καὶ τὴν εἶδε,
καθ' ὃν καιρὸν ἐγένετο τὸ μόνον ἐρυθρόχρουν,
- 14 Ὅμοιως, ἡ τραχύτης μου ἀφοῦ ἐμαλακύνθη,
πρὸς τὸν σοφὸν μου ὁδηγὸν ἐστράφην ἄμ' ἀκούσας
τὸ ὄνομ' ὅπερ πάντοτε ἀκμάζει εἰς τὸν νοῦν μου.
- 15 Ὅθεν ἐκεῖνος ἔσεισε τὴν κεφαλὴν καὶ εἶπε·
—«Πῶς; θὰ στεκόμεθα ἐδῶ;» Ἐγέλασε κατόπιν,
ὡς πράττουν πρὸς τὸ νήπιον, ὅπερ νικᾷ ἐν μῆλον.
- 16 Ἐπειτα μέσα εἰς τὸ πῦρ ἐμβῆκεν ἔμπροσθέν μου,
παρακαλῶν τὸν Στάτιον νὰ ἔλθῃ ἀπ' ὀπίσω,
ὅστις εἰς τὴν μακρὰν ὁδὸν μᾶς εἶχε χωρισμένους.
- 17 Εὐθύς δ' ὡς εἰσεχώρησα, θὰ ἐπιπτον ἀσμένως
ἐντὸς ὑέλου ζέοντος τὸ σῶμα νὰ δροσίσω·
τοσοῦτον ἦτο ἄμετρος ὁ ἐμπρησμός ἐνταῦθα.
- 18 Ὁ δὲ πατήρ μου ὁ γλυκὺς, ὅπως μοι δώσῃ θάρρος,
προῆγε πάντοτε λαλῶν περὶ τῆς Βεατρίκης,
λέγων—«Ἰδοὺ μοῦ φαίνεται, τοὺς ὀφθαλμούς της βλέπω.»
- 19 Μία δὲ ψάλλουσα φωνὴ ἀπὸ τοῦ πέραν μέρους
μᾶς καθωδήγει, καὶ ἡμεῖς, προσέχοντες ἀπαύστως
εἰς ταύτην, ἔξω ἤλθομεν πλησίον τῆς ἀνόδου.
- 20 —«Δεῦτ' ἔλθετε οἱ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς εὐλογημένοι.»
ἤχησεν ἐνδοθεν φῶτος, ὅπερ τοιοῦτο ἦτο,
ὥστε μ' ἐνίκησε καὶ ἡκεῖ δὲν ἴσχυον νὰ βλέπω·
- 21 —«Ὁ Ἥλιος ἀπέρχεται, κ' ἐσπέρας προσεγγίζει,
ἐπρόσθεσε, μὴ μένετε, πλὴν σπεύσατε τὸ βῆμα,
ἐν ὅσῳ χρῶμα μελανὸν ἡ Δύσις δὲν λαμβάνει.»
- 22 Ἐντὸς τοῦ βράχου ἡ ὁδὸς ἀνέβαινεν ὀρθία,
κειμένη οὕτως, ὥστ' ἐγὼ ἐμπρός μου τὰς ἀκτῖνας
τοῦ Φοίβου διερρήγνυσον τοῦ ἤδη κεκμηκότος.
- 23 Μόλις δ' ὀλίγας εἶχομεν βαθμίδας δοκιμάσει,
ὅτε τὸν Φοῖβον δύοντα ἤσθάνθημεν ὀπίσω,
ἐκ τῶν ἐκλιπουσῶν σκιῶν, ἐγὼ καὶ οἱ σοφοί μου.
- 24 Καὶ πρὶν ἀκόμ' εἰς ὅλας του τὰς ἀπεράντους χώρας

- μίαν καὶ μόνην πρόσοψιν προσλάβῃ ὁ ὀρίζων,
 κ' ἡ νύξ τὰς διαστάσεις τῆς ἀπάσας ἀποκτήσῃ,
- 25 Μίαν βαθμίδα ἕκαστος ἐλάβομεν ὡς κοίτην·
 διότι μᾶς ἐσύντριψε τοῦ ὅρου ἡ ποιότης
 τὴν δύναμιν πρὸς ἄνοδον, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν πόθον.
- 26 Καθὼς δὲ μηρυκάζουσαι διάγουσιν ἡσύχως
 αἱ αἶγες, ταχυκίνητοι καὶ ἰταμαὶ δειχθεῖσαι
 ἐπάνω εἰς τὰς κορυφάς, πρὶν ἔτι κορεσθῶσι,
- 27 Σιωπηλαὶ ὑπὸ σκιᾶν τοῦ ζέοντος ἡλίου,
 τηρούμεναι ὑπὸ βοσκοῦ, ὅστις ἐπὶ τῆς ράβδου
 στηρίζεται, κ' ἐπιτηρεῖ αὐτὰς ἐστηριγμένος·
- 28 Καθὼς προσέτι ὁ ποιμὴν, ὁ μένων ἐν ὑπαίθρῳ,
 παρὰ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἡσύχως νυκτερεῖ,
 προσέχων μήπως ἄγριον θηρίον τὸ σκορπίσῃ·
- 29 Τοιοῦτοι τότε ἤμεθα ἐκεῖ οἱ τρεῖς συνάμα,
 ἐγὼ πρὸς αἶγα ὅμοιους κ' ἐκεῖνοι πρὸς ποιμένα,
 σφιγμένοι ὑπὸ τοῦ κρημνοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν.
- 30 Μόλις ὀλίγος οὐρανὸς ἐφαίνετο αὐτόθεν,
 πλὴν τοὺς ἀστέρας ἔβλεπον ἐκ τοῦ ὀλίγου τούτου
 πλέον μεγάλους καὶ λαμπροὺς ἢ ὡς συνήθως εἶναι·
- 31 Καὶ ρῦτῳ μηρυκάζοντα κ' ἐκείνους θεωροῦντα
 ὁ ὕπνος μὲ κατέλαβεν· ὁ ὕπνος ὁ πολλάκις
 πρὶν ἢ συμβοῦν τὰ πράγματα γινώσκων τὰς εἰδήσεις.
- 32 Τὴν ὥραν, ὅτε ἔστειλε τὰς πρώτας τῆς, νομίζω,
 ἀκτῖνας ἀπ' ἀνατολῶν εἰς τὸρος ἡ Κυθήρη,
 ἣν φλόγες πάντοτ' ἔρωτος θαρρῆεις ὅτι τὴν φλέγουν,
- 33 Μ' ἐφαίνετ' ὅτι εὐειδῇ καὶ νεαρὰν γυναῖκα
 κατ' ὄναρ ἔβλεπον ἐντὸς λειμῶνος πλανωμένην,
 δρέπουσαν ἄνθη. Κ' ἔλεγε τοιαῦτα τραγωδοῦσα·
- 34 — Ἄς μάθῃ, ὅστις ἐρωτᾷ ὅποῖον τὸνομά μου,
 ὅτι ἡ Δεία εἰμ' ἐγώ· τὰς ῥαδινὰς δὲ χεῖρας
 κινουῖσα περιφέρομαι νὰ πλέξω στέφανόν μου.
- 35 Κοσμοῦμαι, ὅπως ἄσμενος εἰς τὸν καθρέπτην βλέπω.
 Ἀλλ' ἡ Ψαχήλ ἡ ἀδελφὴ ποτέ τῆς δὲν ἀφίνει

- τὸ κάτοπτρον, καὶ κάθηται καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν.
- 36 Τοὺς ὀφθαλμούς της τέρπεται νὰ βλέπῃ τοὺς ὠραίους,
καθὼς ἐγὼ κοσμήματα νὰ κάμνω μὲ τὰς χεῖρας·
ἐκεῖνη χαίρει βλέπουσα, κ' ἐγὼ ἐργαζομένη.»
- 37 Καὶ νῦν ὑπὸ τῶν λάμψεων τῶν τοῦ φωτὸς προδρόμων,
αἵτινες τόσον ἀρεστοὶ τοῖς ὁδοιπόροις εἶναι,
καθ' ὅσον ἐπιστρέφοντες πλησίον καταλύουν,
- 38 Τὰ σκότῃ ἐδιώκοντο μακρὰν ἀπανταχόθεν,
καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ὕπνος μου· διὸ καὶ ἀνηγέρθην,
ιδὼν τοὺς θεῖους ἀοιδούς ἀνεγερθέντας ἤδη.
- 39 —«Εκεῖνος ὁ γλυκὺς καρπὸς, ὃν διὰ τόσων κλάδων
ἡ τῶν θνητῶν προσπάθεια πορεύεται ζητοῦσα,
σήμερον θέλει ὅλην σου τὴν πείναν καταπαύσει.»
- 40 Τοιούτους ὁ Βιργίλιος μετεχειρίσθη λόγους
λαλῶν μοι, καὶ δωρήματα οὐδέποτ' ἔλαβέ τις,
ἅπερ πρὸς τούτους ὅμοια καθ' ἡδονὴν νὰ ᾔηται.
- 41 Τοσοῦτον δ' ἄλλεπάλληλος μοῦ ἤρχετο ὁ ζῆλος
νὰ ἀναβῶ, ὥστ' ἔπειτα εἰς ἕκαστόν μου βῆμα
ἐνόουν αὐξανόμενα πρὸς πτῆσιν τὰ πτερὰ μου.
- 42 Ἀφοῦ δὲ διετρέξαμεν τὴν κλίμακ' ἀναβάντες
ὀλόκληρον, κ' ἐφθάσαμεν ἐπὶ τοῦ ἄκρου βάλθρου,
ἐκάρφωσ' ὁ Βιργίλιος ἐπάνω μου τὸ βλέμμα,
- 43 καὶ εἶπε· —«Τὰς προσωρινὰς καὶ αἰωνίας φλόγας
ἔχεις ἰδεῖ, ὦ τέκνον μου, καὶ ἦλθες ἐπὶ τόπου,
ὅπου ἐγὼ, τὸ κατ' ἐμὲ, δὲν διακρίνω πλέον.
- 44 Ἐνταῦθα σὲ ὠδήγησα μὲ σύνεσιν καὶ τέχνην·
τὴν ἔφεσίν σου τοῦ λοιποῦ ὡς ὀδηγόν σου λάβε·
ἐξῆλθες ἀπὸ τῶν στενῶν καὶ ἀποκρήμνων δρόμων.
- 45 Ἴδὲ τὸν Φοῖβον φέγγοντα ἐκεῖ τὸ μέτωπόν σου·
ιδὲ καὶ τὰ δενδρύλλια, τὰ ἄνθη καὶ τὴν χλόην,
ἅτινα μόνῃ αὐτ' ἡ γῆ αὐτοφυῶς παράγει.
- 46 Ὅπως παιδρὰ τὰ ὄμματα προσέλθουν τὰ ὠραῖα,
ἅτινα κλαίοντα πρὸς σὲ μὲ ἔκαμαν νὰ ἔλθω,
καὶ νὰ καθήσῃς δύνασαι κ' ἐκεῖ νὰ περιέλθῃς·

47 Μὴ περιμένῃς λόγους μου καὶ νεύματά μου πλέον·
 θέλῃσιν ἔχεις ὕγιᾶ, ὀρθὴν καὶ ἐλευθέραν,
 καὶ ἂν δὲν πράξης κατ' αὐτὴν ἀμάρτημα θὰ ᾔτο·
 Διὸ καὶ σὲ ἐπικοσμῶ μὲ στέφανον καὶ μίτραν.

Ῥαψῳδία κη'.

- 1 Ἦδη περίεργος ἐντὸς κιθλόγυρα νὰ ἴδω
 τὸ θεῖον δάσος τὸ πυκνὸν καὶ θαλερὸν ἐκεῖνο,
 ὃ ἐμετρίαζε τὸ φῶς τὸ νέον εἰς τὸ ὄμμα,
- 2 Μὴ περιμένων ἄλλο τι κατέλιπον τὴν ὄχθην,
 μὲ βῆμα διερχόμενος βραδὺ τὴν πεδιάδα
 ἐπὶ ἐδάφους χύνοντος ἀπανταχόθεν μῦρα.
- 3 Αὔρα γλυκεῖα, ἐν αὐτῇ μὴ πάσχουσα κάμμίαν
 μεταβολὴν, μὲ ἐπληττεν ἐπάνω τοῦ μετώπου
 μὲ πληξὶν ὄχι σιγαλοῦ ἀέρος σφοδροτέραν·
- 4 Ἐξ ἧς ταχέως ἅπαντα προσέκλινον τὰ φύλλα,
 ἀθρόα ὑποτρέμοντα, πρὸς τὴν πλευρὰν ἐκείνην,
 ὅπου τὸ ὄρος τᾶχιον σκιὰν τὴν πρώτην ῥίπτει·
- 5 Μὴ ὅμως ἀποβάλλοντα τὴν στάσιν τὴν ὀρθίαν
 τοσοῦτον, ὥστε τὰ μικρὰ πτηνὰ νὰ μὴ ἀφίουν
 ἐπὶ τῶν ἄκρων ὅλην των τὴν τέχνην νὰ δεικνύουν·
- 6 Ἄλλ' ἡδονῆς ἀνάπλεα καὶ ἄδοντα τὰς ὥρας
 τὰς πρώτας ὑπεδέχοντο ἀνάμεσα τῶν φύλλων,
 ἅπερ πρὸς τὰς ὥδᾶς αὐτῶν μὲ θροῦν βαρὺν ὑπήχουν,
- 7 Ὅποῖος συναθροίζεται εἰς κλάδον ἀπὸ κλάδου
 εἰς τοῦ Κλασσίου τὰς ἀκτὰς καθ' ὅλον τὸν πευκῶνα,
 ὅταν ὁ Αἰόλος ἐκτὸς τὸν Εὐρον ἀπολύη.
- 8 Ἦδη τὸ βῆμα τὸ βραδὺ μὲ εἶχε μεταφέρει
 τοσοῦτον εἰς τὰ ἔνδοθεν τοῦ δάσους τοῦ ἀρχαίου,
 ὥστε οὐδόλως ἴσχυον νὰ ἴδω πόθεν ἤλθον.
- 9 Κ' ἰδοὺ μοῦ παρεμπόδισε τὸν περαιτέρω δρόμον
 εἰς ῥύαξ πρὸς τὰριστερὰ μὲ τὰ μικρὰ του ῥεῖθρα,
 λυγίζων τὴν βλαστήσασαν ἐπὶ τῆς ὄχθης χλόην.
- 10 Ὅλα τὰ πλέον καθαρά νερὰ τῆς ὑψηλίου,

- κάποιον μίγμα ἤθελε φανῇ πῶς περιέχουν
 πρὸς τοῦτο συγκρινόμενα, οὐδὲν ἐντὸς του κρύπτων.
- 11 Ἄν κ' ἐν ταύτῳ μελαχροινόν, μελαχροινὸν κινεῖται
 ὑπὸ τὴν ἄληκτον σκιάν, μηδέποτε ἀκτῖνα
 νὰ εἰσχωρῇ ἀφίνουσιν Ἥλιου ἢ Σελήνης.
- 12 Ἐστάθην ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ διὰ τῶν ὀμμάτων
 διήλθον τὸ ποτάμιον ἐκείθεν νὰ θαυμάσω
 τὴν ἄπλετον τῶν δροσερῶν Μάτων ποικιλίαν.
- 13 Ἐκεῖ δ' ἐφάνη εἰς ἐμέ (οὕτω καθὼς ἐν πρᾶγμα
 ἐξαίφνης ἐπιφαίνεται, ὅπερ τὴν ἐκπληξίν μας
 ἐγεῖρον ἀπωθεῖ μακρὰν πᾶσαν ἐτέραν σκέψιν).
- 14 Μονήρης μία δέσποινα, ἥτις περιεπάτει
 ἄδουσα καὶ ἐκλέγουσα ἐκ τῶν ἀνθέων ἄνθη,
 δι' ὧν ὁ δρόμος τῆς παντοῦ ζωγραφημένος ἦτο.
- 15 α—Εἶθε, ὦραία δέσποινα, εἰς ἔρωτος ἀκτῖνας
 θερμαινομένη, ἂν τυχὸν δὲν μ' ἀπατᾷ τὸ ἦθος,
 ὅπερ συνήθως τῆς ψυχῆς μάρτύριον ὑπάρχει,
- 16 Σοὶ ἔλθῃ ἡ διάθεσις νὰ προχωρήσῃς τόσον
 πρὸς τοῦτο τὸ ρυάκιον, ἐλάλησα πρὸς ταύτην,
 ὥστε νὰ δυνηθῶ κ' ἐγὼ ν' ἀκούσω τᾶςματά σου.
- 17 Μὲ κάμνεις νὰ ἀναπολῶ ποῦ καὶ ὁποία ἦτο
 ἡ Περσεφάνη τὸν καιρὸν, ὅποτε τὴν μητέρα
 καὶ τάνθη τὰ ἐαρινὰ ἐκεῖνα ἐστερήθη.»
- 18 Καθὼς ὁπότεν στρέφεται μὲ πέλματα σφιγμένα
 πρὸς ἄλληλα κ' ἐπὶ τῆς γῆς γυνὴ ἐπορχουμένη,
 καὶ μόλις πόδα πρὸ ποδὸς εὐκίνητον προβάλλῃ,
- 19 Οὕτως ἐστράφη πρὸς ἐμέ ἐπὶ τῶν ἀνθυλλίων
 τῶν κροκωτῶν καὶ πορφυρῶν, ὁμοίᾳ πρὸς παρθένον,
 ἥτις σεμνοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς χαμαὶ καταβιβάζει.
- 20 Εἰς τὰς εὐχάς μου ἔπειτα ἠυδόκησε νὰ κλίνη
 τοσοῦτον πλησιάσασα, ὥστ' ὁ γλυκὺς ὁ ἦχος
 ἔφθανε πλέον πρὸς ἐμέ μὲ τὰ νοήματά του.
- 21 Εὐθύς δ' ἀφοῦ ἐπάτησεν ἐκεῖ, ὅπου τὰ ρεῖθρα
 τοῦ καλλιρρόου ποταμοῦ τὴν γλῶσιν ἐπιλούουν,

- τὰ ὄμματα μοι ἔκαμε τὴν χάριν νὰ ὑψώσῃ.
- 22 Οὐδόλως ὑπὸ τὰς ὀφρῦς, πιστεύω, τῆς Κυθήρης
τοσοῦτον φῶς ἀπῆστραψεν, ὅτε ὑπὸ τοῦ τέκνου
ἐτρώθη, ὅλως πράξαντος παρὰ τὰ εἰθισμένα.
- 23 Καὶ ἐμειδία ὀρθίος ἐκ τῆς ἐτέρας ὀχθης
γεμίζουσα τὰς χεῖράς της μὲ χρώματα ποικίλα,
ἅτιν' ἀσπύρας ἐκ τῆς γῆς τῆς ὑψηλῆς βλαστάνουν.
- 24 Ὁ ῥυαῖ μᾶς ἐχώριζε διὰ τριῶν βημάτων·
ἀλλ' ὁ Ἑλλήσποντος ἐκεῖ, ἔνθα διῆλθ' ὁ Ξέρξης
(εἰσέτι πάντων χαλινὸς τῶν ἀνθρωπίνων τύφων),
- 25 Σφοδρότερον δὲν ἔλαβε τὸ μῖσος τοῦ Λεάνδρου
διὰ τὴν μεταξὺ Σηστοῦ καὶ Ἀβύδου κύμανσίν του,
ὅσον ἐκεῖνος ὑπ' ἐμοῦ, διότι δὲν ἀνοίχθη.
- 26 — Ἀεῖσθε νεήλυδες ἐδῶ, εἶπεν ἐκείνη, κ' ἴσως,
διότι εἰς αὐτὸν γελῶ τὸν ἐκλεχθέντα τόπον
τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ φωλεᾷ νὰ γείνη,
- 27 Θαυμάζοντες ὑπὸ τίνος κατέχεσθ' ὑπονοίας·
ἀλλ' ὁ ψαλμὸς ἄς χύσῃ φῶς ὁ λέγων Ἀεὺφρανὰς μεν,
ὅστις τὰ νέφη δύναται τοῦ νοῦ σας νὰ σκορπίσῃ.
- 28 Σὺ δὲ ὁ προηγούμενος καὶ δεηθεὶς μου λέγε,
ἂν ἄλλο τι ἐπιθυμῆς ν' ἀκούσῃς, διότ' ἦλθον
πρὸς πᾶσάν σου ἐρώτησιν ν' ἀποκριθῶ προθύμως.»
- 29 — Ἀτὰ ὕδατα, ὠμίλησα, καὶ θόρυβος τοῦ δάσους
ἐντὸς μου ἀντιμάχονται πρὸς μίαν νέαν πίστιν
πράγματος, ὅπερ ἤκουσα πρὸς ταύτην ἐναντίου.»
- 30 Ἐκείνη δὲ μ' ἀπήντησε· — «Θὰ εἶπω ποῖον εἶναι
τὸ αἷτιον τοῦ πράγματος, ὅπερ σοὶ φέρεי θαῦμα,
καὶ θὰ καθάρω τὴν ἀχλὺν τὴν περιβάλλουσάν σε.
- 31 Τὸ ἀγαθὸν τὸ ὕψιστον, αὐτάρεσκον ὑπάρχον,
ἄνθρωπον ἔπλασ' ἀγαθὸν ἐπ' ἀγαθῷ, καὶ μνηστρα
τὴν γῆν αὐτὴν τῷ ἔδωκεν εἰρήνης αἰωνίου.
- 32 Ἐκ σφάλματός του ἔμεινεν ἐνταῦθα ἐπ' ὀλίγον·
ἐκ σφάλματός του εἰς κλαυθμούς μετέβαλε καὶ θλίψεις
ἀθῶα μειδιάματα καὶ παιδιὰς γλυκείας.

- 33 Ἵνα δὲ μὴ ἡ ταραχὴ, ἣν ὑπ' αὐτὴν γεννῶσι
τῶν τε ὑδάτων καὶ τῆς γῆς αἱ ἀναθυμιάσεις,
κατόπιν τῆς θερμότητος φερόμεναι ὡς πλεῖστον,
- 34 Ποιήσῃ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐνόχλησιν κάμμιαν,
ὑψώθῃ πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸ ὄρος τοῦτο τόσον,
καὶ εἶν' ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ ἀπηλλαγμένον τούτων.
- 35 Λοιπὸν, καθ' ὅσον ὁ ἀῆρ ὁλόκληρος κινεῖται
κυκλοτερῶς, ἅμα λαβὼν τὴν πρώτην κίνησίν του,
ἐὰν μὴ ἄλλοθεν ποθεν διαρρήχθῃ ὁ κύκλος·
- 36 Τοιαύτη κίνησις κτυπᾷ ἐπὶ τοῦ ὕψους τούτου,
ὅπερ εἶν' ὅλον ἔκθετον εἰς ζωογόνον αὔραν,
καὶ κάμνει νὰ ἡχολογῇ τὸ πυκνωμένον δάσος.
- 37 Τὰ δὲ πληττόμενα φυτὰ ἰσχύουσι τοσοῦτον,
ὥστε μὲ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν πληροῦσι τὸν ἀέρα,
κιαύτὸς περιστρεφόμενος τριγύρω τὴν σκορπίζει.
- 38 Ἡ δ' ἄλλη γῆ ἀφ' ἑαυτῆς, καθ' ὅσον εἶν' ἀξία,
ἥ ἐκ τοῦ κλίματος αὐτῆς, γεννᾷ καὶ συλλαμβάνει
ποικίλα ξύλα ἔχοντα ποικίλας τὰς δυνάμεις.
- 39 Δὲν ἤθελε λοιπὸν φανῇ ὡς θαῦμα ἐκεῖ πέραν,
ὅταν ἀκούσωσιν αὐτὰ, τὸ ὅτι ἄνευ σπόρου
καταφανοὺς ἐκφύεται ἀπὸ τῆς γῆς φυτόν τι.
- 40 Καὶ μάθε πῶς τὸ ἅγιον πεδίον, ὅπου τώρα
εὐρίσκεσαι, εἶν' ἔμπλεον ἀπάντων τῶν σπερμάτων,
κ' ἔχει καρποὺς ἐν ἑαυτῷ, οἷους ἐκεῖ δὲν κόπτουν.
- 41 Δὲν ἐκπηγάζει ἐκ φλεβῶς τὸ ὕδωρ, ὅπερ βλέπεις,
ἦντιν' ἀτμοὶ ἀναπληροῦν πυκνούμεν' ὑπὸ πάγου,
ὡς ποταμὸς ἀναπνοὴν λαμβάνων κιἀποβάλλων,
- 41 Ἀλλ' ἐκ πηγῆς ἐξέρχεται παγίας καὶ βεβαίας,
ἥτις τοσοῦτον ἐκ βουλῆς Θεοῦ ἀναλαμβάνει,
ὅσον ἐκχέει, ἀνοικτὴ εἰς δύο μέρη οὔσα.
- 42 Κ' ἐντεῦθεν μὲν κατέρχεται μὲ δύναμιν τοιαύτην,
ὥστε τὴν μνήμην ἀφαιρεῖ ὡς πρὸς τὰς ἀμαρτίας,
ἐκεῖθεν δ' ὡς πρὸς τὰ καλὰ τὴν ἀποδίδει ἔργα.
- 43 Ἐνταῦθα Λήθη, οὕτω δὲ κατὰ τὸ ἄλλο μέρος

- Εὐνόα ἔχει ὄνομα· οὐδ' ἐνεργεῖ διόλου,
 ἐάν τις πρῶτον δὲν γευθῇ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν.
- 45 Ἡ δὲ ἡδύτης του πασῶν τῶν ἄλλων ὑπερέχει·
 καὶ μολονότι ἀρκετὰ σοὶ ἐκορέσθη ἴσως
 ἡ δίψα, ὥστε πλείονα νὰ σοὶ ἀποκαλύψω,
- 46 Κ' ἐν ἄλλο φιλοδώρημα σοὶ κάμνω κατὰ χάριν·
 οὐδ' ἦττον προσφιλῆς, φρονῶ, ὁ λόγος μου θὰ σ' εἶναι,
 ἂν διὰ σὲ ἐκτείνεται ὑπὲρ τὰς ὑποσχέσεις.
- 47 Ὅσοι τὸ πάλαι τὸν χρυσοῦν ἐξύμνησαν αἰῶνα
 καὶ τὴν εὐδαίμονα ζωὴν αὐτοῦ, τὸν τόπον τοῦτον
 ἐπάνω εἰς τὸν Παρνασσὸν ὠνειροπόλουν ἴσως.
- 48 Ἐδῶ ὑπῆρξεν ἄκακος ἡ ἀνθρωπίνη ρίζα·
 ἐνταῦθα πάντοτ' ἀνοιξὶς καὶ πᾶς καρπὸς ὑπάρχει·
 αὐτὸ τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο νέκταρ εἶναι. »
- 49 Ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς ποιητὰς ἐξ ὀλοκλήρου τότε
 ἐστράφην πρὸς τὰ ὀπισθεν, καὶ εἶδον ὅτι εἶχον
 ἀκούσει μετὰ γέλωτος τὰς τελευταίας φράσεις.
 Εἶτα τὸ βλέμμα ἐστρεψά πρὸς τὴν ὡραίαν κόρην.

Ῥαψωδία κθ'.

- 1 Μὲ τόνον ἄδουσα καθὼς γυνὴ ἐρωτευμένη,
 εἰς τοὺς ἐσχάτους λόγους τῆς προσέθηκε κατόπιν·
 « Μακάριοι, ὧν καλυπταί εἰσιν αἱ ἁμαρτίαι. »
- 2 Καὶ ὡς αἱ Νύμφαι, αἵτινες μονήρεις ἐπλανῶντο
 εἰς τὰς σκιάς τῶν ἄλσεων, ἐκεῖνη μὲν ποθοῦσα
 νὰ ἀποφύγῃ, αὕτη δὲ τὸν ἥλιον νὰ ἴδῃ,
- 3 Τότ' ἐναντίον τῆς ῥοῆς τοῦ ποταμοῦ ῥινήθη
 τὴν ὄχθην διαβαίνουσα· κ' ἐγὼ καθὼς ἐκεῖνη,
 ἀκολουθῶν βῆμα μικρὸν μετὰ μικροῦ ἐπίσης.
- 4 Οὐδ' ἐκατὸν αὐτῆς κ' ἐμοῦ τὰ βήματα δὲν ἦσαν,
 ὅτε στροφὴν ταυτόχρονον ἐποίησαν αἱ ὄχθαι,
 καὶ οὕτω πρὸς ἀνατολὰς εὗρέθην ἐστραμμένους.
- 5 Οὐδ' οὕτως εἶχομεν μακράν πορείαν διανύσει,

- ὁπότε ὅλη πρὸς ἐμὲ ἡ δέσποινα ἐστράφη,
 — αἴΩ ἀδελφέ μου, λέγουσα, θεώρει κιὰκροάζου. »
- 6 Καὶ ἴδε, μία λαμπηδὼν διέτρεξεν ἐξαίφνης
 τὸ δάσος τὸ ἀπέραντον ἀφ' ὅλων τῶν σημείων,
 ὥστε ἂν ἦτο ἀστραπὴ ἀμφιβολίαν εἶχα.
- 7 Ἀλλ' ἐπεὶ δὴ ἡ ἀστραπὴ ὡς ἔρχεται καὶ φεύγει,
 κ' ἐκείνη διαμένουσα ἀνέλαμπ' ἐπὶ μᾶλλον,
 διενοοῦμένη κ' ἔλεγον, τί πρᾶγμα εἶναι τοῦτο;
- 8 Καὶ διὰ τοῦ φωτολαμποῦς ἀέρος μελωδία
 μελιρρήτος διέτρεχεν ὅθεν ὀργὴ δικαία
 μὲ ἤγαγε νὰ μέμφωμαι τὸ τόλμημα τῆς Εὐας.
- 9 Διότ' ἐκεῖ, ὅπου ἡ γῆ κιὼ οὐρανὸς κῆπείθουν,
 μία γυνή, καὶ μάλιστα πλασμένη πρὸ ὀλίγου,
 οὐδένα πέπλον πρὸ αὐτῆς ὑπέφερε νὰ ἔχῃ.
- 10 Πρὸ τοῦ ὁποίου εὐλαβῶς ἂν ἤθελε διάγει,
 ἐγὼ εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς ἐκείνας τὰς ἀφάτους
 θὰ ἐγευσόμην ἡδονάς κ' ἐπὶ μακρὸν αἰῶνα.
- 11 Ἐνῶ δ' ἐν μέσῳ ἀπαρχῶν ἐβάδιζον τοσοῦτων,
 ἐκ τῆς ἀλήκτου ἡδονῆς ἐξηρτημένος ὅλος,
 ἐπιθυμῶν καὶ πλείονας προσέτι θυμηδίας,
- 12 Ὅμοιά, ἔμπροσθεν ἡμῶν, πρὸς ἀναμμένας φλόγας
 ὑπὸ τοὺς χλοεροὺς θαλλοὺς ἐγένετο ἡ αὔρα,
 κ' ἦδη ὁ ἥχος ὁ γλυκὺς ἠκούσθη ὡσὰν ἄσμα.
- 13 αἴΩ ἱεραὶ καὶ ἅγιοι παρθένοι, εἰάν πεῖναν
 χάριν ὑμῶν ὑπέφερον καὶ ψύχη κιὰγρυπνίας,
 νὰ σᾶς καλέσω ἀρωγοὺς ἀνάγκῃ μὲ βιάζει.
- 14 Νῦν πρέπει νᾶμα δι' ἐμὲ ὁ Ἑλικὼν νὰ χύσῃ,
 ἡ Οὐρανία κιὼ χορὸς αὐτῆς νὰ μὲ συνδράμῃ,
 νὰ στιχοιργήσω πράγματα δυσνόητα εἰς ἄκρον.
- 15 Ὅλίγον τι ἀπώτερον παρίσταν' εἰς τὰς ὄψεις
 ἀπατηλῶς δένδρα ἐπτά χρυσᾶ ὁ μακρὸς χῶρος,
 ὅστις ἀκόμη μεταξὺ ἡμῶν καὶ τούτων ἦτο.
- 16 Ἀλλ' ὅτε ἐπλησίασα τοσοῦτον πρὸς ἐκεῖνα,
 ὥστε τὸ πρᾶγμα τὸ κοινόν, τὸ ἀπατῶν τὸ ὄμμα,

- οὐδὲν χαρακτηριστικὸν ἀπέβαλλ' ἐκ τοῦ μήκους,
- 17 Τοῦ λογικοῦ ἡ δύναμις, ἥτις παράγει κρίσεις
 λυχνίας τὰ παρέστησε, καθὼς τῷ ὄντι ἦσαν,
 καὶ τὰς φωνὰς τοῦ ἄσματος τὸ Ὡσαννὰ ψαλλούσας.
- 18 Ἐφωτοδόλουν ἄνωθεν τὰ σκεύη τὰ ὠραῖα,
 ὄντα πολὺ λαμπρότερα σελήνης ἐν αἰθρίᾳ,
 ἐν μέσῳ τοῦ μηνὸς αὐτῆς περὶ τὰς μέσας νύκτας.
- 19 Ἐγὼ δὲ πλήρης θαυμασμοῦ ὀπίσω ἐπεστράφην
 πρὸς τὸν καλὸν Βιργίλιον· κιαὐτὸς μοι ἀπεκρίθη
 μὲ ὅχι ὀλιγώτερον ἐκπεπληγμένην ὄψιν.
- 20 Κατόπιν πρὸς τὰ πράγματα τὰ ἔξοχα ἐστράφην,
 ἅτινα τόσον πρὸς ἡμᾶς βραδέως ἐκινεῦντο,
 ὥστε κ' ὑπὸ τῶν νεαρῶν νυμφῶν θὰ ἐνικῶντο.
- 21 Ἡ δέσποινα μ' ἐπέπληξε· — «Τί φλέγειςαι τοσοῦτον
 ὑφ' ἡδονῆς θεώμενος τὰστραπηβόλα φῶτα,
 κ' ἐκεῖνο τῶπισθεν αὐτῶν ἐρχόμενον δὲν βλέπεις;»
- 22 Τότε λαὸν ἐρχόμενον κατόπιν τούτων εἶδα,
 ὥσει κατόπιν ἀρχηγοῦ, λευκὰ ἐνδεδυμένον·
 κιουδέποτε ὑπῆρξ' ἐδῶ τὸ ἄσπιλον τοιοῦτο.
- 23 Ἐκ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπήστραπτε τὸ ὕδωρ,
 καὶ ἀντανέκλα πρὸς ἐμὲ τὰριστερὸν πλευρόν μου,
 ἂν ἐθεώρουν ἐν αὐτῷ, καθὼς καὶ ὁ καθρέπτης.
- 24 Ὅτε δ' ἐγὼ 'ς τὴν ὄχθην μου τοιαύτην εἶχα θέσιν,
 ὥστε ἀπλῶς ὁ ποταμὸς μ' ἐχώριζ' ἐξ ἐκείνων,
 διὰ νὰ ἴδω κάλλιον ἀνέστειλα τὸ βῆμα.
- 25 Καὶ εἶδον τὰ φλογίδια χωροῦντα πρὸς τὰ πρόσω,
 ἀφίνοντα χρωματιστὸν ὀπίσω τὸν ἀέρα·
 καὶ ἀνοιγμένων σημαίων τὴν θεωρίαν εἶχον,
- 26 Ὑφ' ὧν ἐκεῖνος εἰς ἐπτὰ ταινίας πρὸς τὰ ἄνω
 κεχωρισμένος ἔμενε, τὰ χρώματα ἐχούσας,
 ὅθεν ζωστῆρ' ἡ Ἀρτεμις καὶ Φοῖβος τόξον κάμνει.
- 27 Αὐτ' αἱ σημαῖαι ὀπισθεν ὑπὲρ τὴν ὄρασίν μου
 προῆγον μηχανόμεναι· κ' αἱ δύο τελευταῖαι
 ἀπειχον δέκα βήματα, νομίζω, ἀπ' ἀλλήλων.

- 28 Ὑφ' οὗτ' ὠραῖον οὐρανὸν, καθὼς τὸν περιγράφω,
ὥς εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβῦται ἀνὰ δύο
προσῆρχοντο τὰς κεφαλὰς μὲ κρίνους ἑστεμμένοι·
- 29 Συνέψαλλον δὲ σύμπαντες· — αὐλογημένη ἔσο
ἐν θυγατρᾷ τοῦ Ἀδάμ, κ' εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας
εὐλογημένα ἔστωσαν τὰ ἔξοχά σου κάλλη!
- 30 Ἀφοῦ δ' ἀπέναντι ἐμοῦ εἰς τὴν ἑτέραν ὄχθην
τὰ ἄνθη καὶ ἡ δροσερὰ ἐπίλοιπος βοτάνη
ἐκείνου ἀπηλλάγησαν τοῦ ἐκλεκτοῦ θιάσου·
- 31 Ὡς λάμπει ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστὴρ μετὰ ἀστέρα,
ὁμοίως ζῶα τέσσαρα κατόπιν τούτου ἦλθον,
στεφανωμένα ἕκαστον διὰ θαλλῶν πρασίνων·
- 32 Καθὲν μὲ πτύρυγας ἑπτὰ ἐπτερωμένον ἦτο,
πλήρη δ' ὁμμάτων τὰ πτερὰ· κ' οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Ἀργου
θα ἦσαν ἀπαράλλακτοι, ἂν ἦσαν τὴν ὥρην ζῶντες.
- 33 Νὰ περιγράψω τὰς μορφὰς αὐτῶν, ὧ ἀναγνῶστα,
στίχους ἐξῆς δὲν δαπανῶ· δαπάνη ἄλλη σφόδρα
μ' ἐπείγει, κ' ἐλευθέριος δὲν δύναμαι νὰ ἤμαι.
- 34 Ἴδὲ τὸν Ἰεζεκιήλ, ὅστις τὰ περιγράφει,
καθὼς τὰ εἶδ' ἐρχόμενα ἀπὸ βορείων τόπων
ἐν μέσῳ φέγγους καὶ πυρὸς, νεφέλης καὶ ἀνέμου·
- 35 Κιόποια ἐν τοῖς δέλτοις τοῦ θά τὰ ἰδῆς, τοιαῦτα
ἦσαν καὶ ὁδῶ· πλὴν τῶν πτερῶν, καθ' ἃ ὁ Ἰωάννης
σύμφωνος εἶναι μετ' ἐμοῦ, κιᾶπάδει πρὸς ἐκεῖνον.
- 36 Ὁ χώρος δὲ ὁ μεταξὺ ἐκείνων τῶν τεσσάρων,
ἐν δίτροχον θριαμβικὸν ἐμπεριεῖχεν ἄρμα,
ὅπερ ἐκ τοῦ λαιμοῦ γρυπὸς συρόμενον προῦχόρει.
- 37 Καὶ οὗτος ἄνω ἔτεινε τὰς δύο πτέρυγας τοῦ
ὑπὲρ τὴν κεντρικὴν γραμμὴν ἐν μέσῳ τῶν ἑτέρων,
καὶ οὕτω δὲν παρέβλαπτε κάμμίαν διασχίζων.
- 38 Τοσοῦτον δὲ ὑψώνοντο, ὥστ' ὁραταὶ δὲν ἦσαν·
κ' ἐφ' ὅσον ἦτο πετεινόν, εἶχε χρυσὰ τὰ μέλη,
τὰ δὲ λοιπὰ λευκόχροα μικτὰ μετὰ πορφύρας.
- 39 Μὲ ἄρμα τόσον εὐμορφον δὲν ἔτερψε τὴν Ῥώμην

- Σκιπίων ὁ Ἀφρικανὸς καὶ Αὐγουστος ἀκόμη,
καὶ τὸ τοῦ Φοίβου πενιχρὸν θὰ ἦτο ὡς πρὸς τοῦτο·
- 40 τοῦ Φοίβου, ὅπερ ἐκτραπὲν τοῦ δρόμου κατεκἀη
κατὰ παράκλησιν τῆς Γῆς τῆς ἀφωσιωμένης,
ὁπότε δίκαιος ὁ Ζεὺς ὑπῆρξεν ἀπορρήτως.
- 41 Τρεῖς δὲ γυναῖκες ἤρχοντο ὀρχούμεναι ἐν κύκλῳ
παρὰ τὸν δεξιὸν τροχόν· ἡ μὲν κοκκίνη τόσον,
ὥστε δυσκόλως εἰς τὸ πῦρ θὰ τὴν διέκρινέ τις.
- 42 Ἡ ἄλλη δ' ἦτο πράσινος, ὥσει πλασμένης εἶχε
τὰς σάρκας καὶ τὰ κόκκαλα ἀπὸ σμαράγδου λίθου·
χιὼν δ' ἡ τρίτη πρὸ μικροῦ ἐφαίνετο πεσοῦσα.
- 43 Κιότ' ἐμὲν ὑπὸ τῆς λευκῆς, ὅτε δὲ τῆς κοκκίνης
ἐφαίνοντο συρόμεναι· καὶ πρὸς τὸ ἄσμα ταύτης
ἀργὸν αἱ ἄλλαι ἢ ταχὺ ἐρρύθμιζον τὸ βῆμα.
- 44 Ἀριστερόθεν τέσσαρες ἐν εὐθυμίᾳ ἦσαν
ἐνδεδυμένοι πορφυρᾷ, τὸ βῆμ' ἀκολουθοῦσαι
μιάς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρεῖς ὀφθαλμοὺς φερούσης.
- 45 Μετὰ τὸ ὅλον σύμπλεγμα τὸ διαγεγραμμένον,
εἶδα καὶ δύο γέροντας τὸ ἐνδυμ' ἀνομοίους,
ἀλλὰ ἐξ ἴσου ἐμβριθεῖς καὶ σεβαστοὺς τὸ ἦθος.
- 46 Καὶ ὁ μὲν εἰς ἐφαίνετο ἐκείνου τοῦ ἐξόχου
τοῦ Ἱπποκράτους ὁπαδός, ὃν ἔπλασεν ἡ φύσις
ἐκ τῶν τὰ μάλιστα αὐτῇ ἀγαπητῶν πλασμάτων·
- 47 Ἐδείκνυε δ' ὁ ἕτερος μελέτας ἐναντίας,
κρατῶν ῥομφαίαν φαεινὴν κιόξεϊαν· ὣν τοιοῦτος,
ὥστε καὶ πέραν τοῦ νεροῦ μ' ἐνέπνεε τὸν φόβον.
- 48 Ἐπειτα εἶδα τέσσαρας μὲ ταπεινὸν τὸ σχῆμα,
καὶ πάντων τούτων ὀπισθεν πρεσβύτην ἄνδρα μόνον
ἐρχόμενον ὑπνώττοντα μὲ πρόσωπον ἀγχίνουν.
- 59 Οὗτοι δ' οἱ ἄνδρες οἱ ἐπὶ τὰ ἐνδεδυμένοι ἦσαν
καθὼς ὁ πρῶτος ὄμιλος, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐφόρουν
περὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους ἀπὸ κρίνων,
- 50 Ἀλλ' ἀπὸ ῥόδων καὶ ἀνθῶν πορφυρωδῶν ποικίλων.
Θὰ ὤμνυέ τις θεωρῶν ὀλίγον τι μακρόθεν,

ὅτι ἐκαίοντ' ἅπαντες ὑπὲρ τὰ βλέφαρά των.

- 51 Καὶ ὅτε ἐπλησίασε τὸ ἄρμα ἀντικρὺ μου,
βροντῇ ἠκούσθη. Κιὼ λαὸς ὁ ἄξιος ἐκεῖνος
ἐφάνη ὡς ἐμποδισθεὶς νὰ μὴ βαδίσῃ πλέον,
διότι ἔστησαν ἐκεῖ τὰς πρώτας των σημαίας.

Ῥαψῳδία Α'.

- 1 Ἀφοῦ δὲ ἡ ἐπτάστερος τοῦ οὐρανοῦ τοῦ πρώτου,
οὐδέποτε γνωρίσασα ἐπιτολὴν ἢ δύσιν,
οὐδ' ἄλλου νέφους κάλυμμα ἢ τὸ τῆς ἁμαρτίας·
2 Ὅτις ἐνταῦθα ἕκαστον εἰς τὰ καθήκοντά του
προσεκτικὸν καθίστανεν, ὡς κάμν' ἡ κατωτέρω
τὸν στρέφοντα τὸν οἶακα νὰ φθάν' εἰς τὸν λιμένα,
3 Ἀπέμεινεν ἀκίνητος· οἱ φιλαλήθεις ἄνδρες,
οἱ ἀνὰ μέσον τοῦ γρυπὸς κιαυτῆς ἐλθόντες πρώτοι,
ἐστράφησαν πρὸς τὸ ὄχημα ὡσάν πρὸς τὸν σκοπὸν των.
4 Καὶ ὡσανεὶ ἀπόστολος τοῦ οὐρανοῦ εἰς τούτων
τρὶς ψάλλων ἀνεβόησε·—«Δεῦρ' ἐκ Διβάνου, νύμφη»·
ὁμοίως δὲ κατόπιν του καὶ ἅπαντες οἱ ἄλλοι.
5 Καθὼς δὲ οἱ μακάριοι ἐν τῇ ἐσχάτῃ κρίσει
θ' ἀναστηθῶσιν ἕκαστος ταχέως ἐκ τοῦ τάφου,
τὴν σὰρκ' ἀνακουφίζοντες τὴν προσκτεθεισάν πάλιν·
6 Ὅμοίως καὶ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ σεβαστοῦ πρεσβύτου,
ἐπὶ τοῦ θεοῦ ἄρματος ἑκατοστὺς ἡγέρθη
ἀγγέλων καὶ ὑπηρετῶν τοῦ αἰωνίου βίου.
7 «—Εὐλογημένος, ἅπαντες ἐβόων, ὁ προβαίνων»·
προσέτι, ἄνθη ῥίπτοντες ὀλόγυρα κ' ἐπάνω,
«Ἀγετε δότε λείρια διὰ χειρῶν ἐμπλέων.»
8 Εἶδον ἐγὼ καὶ ἄλλοτε, ἡμέρας ἀρχομένης,
τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς ὀλόκληρον ῥοδόχρουν
καὶ μὲ λαμπρὰν γλαυκὴν στολὴν τὸν οὐρανὸν τὸν ἄλλον·
9 Καὶ σκιερὸν τὸ πρόσωπον τοῦ Φοίβου ἀνατέλλον,
ὥστε, καθ' ὅσον οἱ ἀτμοὶ τὸ φῶς του ἐξησθένουν,
ὁ ὀφθαλμὸς ἐπὶ πολὺ ἀντεῖχε νὰ τὸ βλέπῃ·

- 40 Ὅμοίως κατασκέπαστος μὲ σύννεφον ἀνθέων,
ὑπὸ ἀγγελικῶν χειρῶν πεμπόμενον πρὸς τάνω,
καὶ πάλιν ἐν τῷ ἄρματι καὶ εἰς τὰ ἔξω πίπτον,
- 41 Ἐπὶ λευκοῦ καλύμματος μ' ἐλάϊαν ἐστεμμένην,
μοὶ ἐπεφάνη δέσποινα μὲ πράσινον μανδύαν,
ἐσθῆτα φέρουσα χροιάς καθὼς αἱ ζῶσαι φλόγες.
- 42 Ἡ δὲ ψυχὴ μου, μείνασα τοσοῦτον ἤδη χρόνον,
χωρὶς ποτε νὰ ὑποστῇ τὸ θάμβος καὶ τὸν τρόμον,
ὅφ' ὧν κατεσυντρίβετο εἰς τὴν ἐμφάνισίν της,
- 43 Ἐνθ' δὲν τὴν ἐγνώριζεν εἰσέτι μὲ τὸ ὄμμα,
ἐκ μυστικῆς δυνάμεως ἐκείθεν ἐρχομένης,
τὸ μέγα κράτος ἔρωτος ἀρχαίου συνησθάνθη,
- 44 Καθ' ἣν στιγμὴν μοῦ ἔπληξε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκείνη
ἡ δαιμονία δύναμις, ἥτις μὲ εἶχεν ἤδη
πληγώσει, πρὶν τὴν παιδικὴν ἀφήσω ἡλικίαν.
- 45 Ἐστράφην πρὸς τὰριστερὰ μὲ τὴν αἰδημοσύνην,
μὲ τὴν ὁποίαν τὸ μικρὸν πρὸς τὴν μαμμάν του τρέχει,
ὅταν ἡ φόβος τὸ κρατῇ ἢ λυπημένον ἦναι.
- 46 Νὰ εἶπω τὸν Βιργίλιον — «Οὔτε ῥάνις κάμμία
τοῦ αἵματος δὲν ἔμεινε μὴ τρέμουσα ἐντός μου,
καὶ τὰ σημεῖα παλαιᾶς φλογὸς ἀναγνώριζω.»
- 47 Ἀλλ' ὅμως ὁ Βιργίλιος μᾶς εἶχ' ἐγκαταλείψει,
ἀφανισθεὶς, Βιργίλιος ὁ ἡδιστος πατὴρ μου,
Βιργίλιος, εἰς ὃν ἐγὼ ἀφέθην νὰ μὲ σώσῃ.
- 48 Οὔτε τὰ ὅσα ἔχασεν ἡ μήτηρ ἡ ἀρχαία
ἐμπόδισαν τὰς καθαρὰς ὑπὸ τῆς δρόσου γνάθους
ὅπως μὴ πάλιν γείνωσι θολαὶ ὑπὸ δακρῶν.
- 49 — «Δάντη, ἂν κιό Βιργίλιος ἀναχωρεῖ ἐντεῦθεν,
ἀκόμη μὴ ὀδύρεσαι, ἀκόμη μὴ δακρύῃς·
ἐν ἄλλο ξίφος δάκρυα νὰ σ' ἀποσπάσῃ πρέπει.»
- 20 Ὡς ναύαρχος ἐρχόμενος εἰς πρύμνην καὶ εἰς πῶραν
νὰ ἴδῃ τοὺς ἐφ' ὑψηλῶν ὑπηρετοῦντας ξύλων,
καὶ ἐνθαρρύνων ἅπαντας νὰ πράττωσι τὸ πρέπον·
- 21 Οὕτως ἐπὶ τὰ τὰριστεροῦ τειχίου τῆς ἀμάξης,

- (ἅμα στραφεὶς εἰς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος τὸν ἦχον,
ὅπερ συγκαταλέγεται ἐνταῦθα κατ' ἀνάγκην)
- 22 Εἶδον ἐκείνην τὴν προτοῦ φανεῖσάν μοι γυναῖκα,
ἐν μέσῳ τῆς ἀγγελικῆς πομπῆς, κεκαλυμμένην,
ρίπτουσαν βλέμμα πρὸς ἐμὲ ἐκείθεν τῶν ρευμάτων·
- 23 Καίτοι ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἣν ἐστεμμένην εἶχε
μὲ τὸν θαλλὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καταπίπτων πέπλος
δὲν ἄφινε νὰ φαίνεται ἡ ὄψις τῆς εὐδῆλως.
- 24 Εἰσέτι δὲ ἀγέρωχος μὲ ἦθος βασιλίσσης
ἐξηκολούθησε καθὼς ἐκεῖνος, ὅστις λέγει
τοὺς δριμυτέρους λόγους τοῦ φυλάττων τελευταίους·
- 25 — «Θεώρει με καλῶς. Ἐγὼ, ἐγὼμ' ἡ Βεατρίκη·
καὶ πῶς ἔκρινες ἄξιον νὰ ἀναβῇς τὸ ὄρος;
δὲν εἰξεures ὅτ' εἶν' ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων;»
- 26 Κατέπεσαν πρὸς τὴν λαμπρὰν πηγὴν τὰ ὄμματά μου·
πλὴν βλέπων ἐμαυτὸν ἐκεῖ τὰπέσουρα ἴστην χλόην,
τοσαύτη μοῦ ἐβάρυνε τὸ μέτωπον αἰσχύνῃ.
- 27 Ὡς φαίνεται δ' ἀγέρωχος ἡ μήτηρ πρὸς τὸ τέκνον,
οὕτως ἐφάνη πρὸς ἐμέ· διότι τῆς τραχείας
φιλοστοργίας πάντοτε πικρὰ ἡ γεῦσις εἶναι.
- 28 Κ' ἐκείνη μὲν ἐσίγησεν· οἱ δ' ἄγγελοι ἀμέσως·
— «Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα» συνέψαλλον κατόπιν,
πλὴν πέραν τοῦ «τοὺς πόδας μου» δὲν ἔφερον τὸν ὕμνον.
- 29 Ὡς κρυσταλλοῦται ἡ χιὼν ἐπάνω εἰς τὴν ῥάχιν
τῆς Ἰταλίας, μεταξὺ τῶν στελεχῶν τῶν ζώντων,
ὑπὸ πνοῆς Ἰλλυρικοῦ ἀνέμου πηγνυμένη,
- 30 Ἐπειτ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν εἰσδύει συντακθεῖσα,
ὅταν ἐκπέμπῃ ἄνεμον ἡ χώρα τῶν Ἀσκιῶν,
καὶ φαίνεται καθὼς τὸ πῦρ τὸ τῆκον τὴν λαμπάδα,
- 31 Οὕτω κ' ἐγὼ ἀδάκρυτος κιᾶστένακτος ἐστάθην,
πρὶν ἢ ἐκεῖνοι ψάλωσιν, οἱ πάντοτε τὸ ἄσμα
ῥυθμίζοντες πρὸς τὴν φωνὴν τῶν αἰωνίων κύκλων.
- 32 Ἀλλ' ὅμως ὅτ' ἐνόησα ἐκ τῶν ἡδέων φθόγγων
τὸν ἑλσὸν των πρὸς ἐμέ, πλεόν ἢ ἐὰν εἶχον

εἰπεῖ «ὦ γύναι, διὰ τί τὸν βασανίζεις τόσον;»

- 33 Ὁ κύκλω τῆς καρδίας μου συνεσφιγμένος πάγος
πνεῦμα καὶ ὕδωρ ἔγεινε, κ' ἐξῆλθε μ' ἀγωνίαν
τοῦ στήθους, ἐκ τοῦ στόματος καὶ διὰ τῶν ὀμμάτων.
- 34 Ἐκείνη ὅμως μένουσα εἰς τὴν ῥηθεῖσαν θέσιν
τοῦ ἄρματος ἀκίνητος, ἀπῆνθуне κατόπι
τὸν λόγον πρὸς τὰ πλάσματα τὰ εὐσεβῇ τοιοῦτον·
- 35 — Ἄγμεις εἰς τὴν αἰώνιον ἡμέραν ἀγρυπνεῖτε
τόσον καλῶς, ὥστ' οὔτε νύξ οὔθ' ὕπνος δὲν σᾶς κλέπτει
ἐν βῆμα, ὅπερ ὁ αἰὼν εἰς τὰς ὁδοὺς του κάμνει.
- 36 Διὸ καὶ μᾶλλον μεριμνῶ εἰς τὴν ἀπόκρισίν μου
νὰ μὲ νοήσῃ ὁ ἀνὴρ ὁ κλαίων ἐκεῖ πέραν,
ἵνα τὸ ἄλγος ἰσωθῇ πρὸς τὸ ἀμάρτημά του.
- 37 Οὐ μόνον δι' ἐπήρειαν τῶν κύκλων τῶν μεγάλων,
οἵτινες πᾶσαν ὁδηγοῦν σποράν πρὸς ἓν τι τέλος,
καθ' ὅσον οἱ ἀστερισμοὶ τὴν παρακολουθοῦσιν·
- 38 Ἀλλὰ διὰ δαψίλειαν τῶν τοῦ Θεοῦ χαρίτων
(ὣν ἡ βροχὴ ἔχει ἀτμούς τοσοῦτον ἐπηρμένους,
ὥστε δὲν προσεγγίζουσιν αὐτοὺς τὰ ὄρματα μας)·
- 39 Κατὰ τὸν νέον βίον του αὐτὸς τοιοῦτος ἦτο
δυνάμει, ὥστε ἂν τυχὸν καλὰς ἀπέκτα ἔξεις,
ἤθελον κάμει ἐν αὐτῷ προόδους θαυμασίας.
- 40 Πλὴν τόσῳ μᾶλλον μοχθηρὰ καθίσταται καὶ χέρσος
ἡ γῆ ἐκ τῆς κακῆς σπορᾶς καὶ μὴ καλλιεργείας,
καθ' ὅσον ἔχει δύναμιν γήϊνην καλλιτέραν.
- 41 Πρὸς ὥραν τὸν ἐκράτησα διὰ τῆς ὀψεως μου·
δεικνύουσα δὲ πρὸς αὐτὸν τοὺς νέους ὀφθαλμούς μου,
εἰς τὴν εὐθείαν μετ' ἐμοῦ ὁδὸν τὸν καθωδήγουν.
- 42 Εὐθύς δ' ἀφοῦ εἰς τὴν φλιάν ἐπάνω τῆς δευτέρας
μετέβην ἡλικίας μου, καὶ ἥλλαξα τὸν βίον,
αὐτὸς ἀπέστη ἀπ' ἐμοῦ κ' εἰς ἄλλας παρεδόθη.
- 43 Ὅποτε δ' ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἀνέβην εἰς τὸ πνεῦμα,
καὶ εἶχον κατὰ καλλονὴν καὶ ἀρετὴν αὐξήσει,
ἔγεινα ἥττον ἀσπαστὴ καὶ προσφιλὴς εἰς τοῦτον·

- 44 Καὶ ἔστρεψεν εἰς τὴν ψευδῇ ὁδὸν τὰ βήματά του,
ἐπιδιώκων ἀγαθοῦ ἀπατηλὰς εἰκόνας,
οὐδέποτε ὑπόσχεσιν πληρούσας ἀκεραίαν.
- 45 Ἀνωφελῶς ἐζήτησα ὑπὲρ αὐτοῦ ἐμπνεύσεις,
δι' ὧν τὸν ἀνεκάλεσα καθ' ὕπνους τε καὶ ἄλλως·
τόσον ὀλίγην προσοχὴν ἐπέστησεν εἰς ταῦτα.
- 46 Τοσοῦτον δὲ κατέπεσεν, ὥστε τὰ μέσα ὅλα
ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του ἀνεπαρκῆ ὑπῆρξαν,
ἐὰν δὲν τῷ ἐδείκνυον τὰπολωλότεα πλήθη.
- 47 Ἔνεκα τούτου τῶν νεκρῶν τὴν πύλην ἐπεσκέφθην,
καὶ κλαίουσα ἀπέτεινα δεήσεις πρὸς ἐκεῖνον,
ὅστις ὠδήγησεν αὐτὸν ἕως ἐδῶ ἐπάνω·
- 48 Τοῦ δὲ Θεοῦ ἡ ὑψηλὴ βουλὴ διεβρόνχημένη
θὰ ἦτο, ἂν διέβαινε τὴν Λήθην, καὶ τοιαῦτα
ἐγεύετο ἐδέσματα, χωρὶς νὰ ἀποτίσῃ
τὸν ἔρανον τῆς δάκρυα χεοῦσης μετανόιας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.

Ἄδου βαφωδία ΛΓ'. τρίστ. 5. Ὁ Οὐγολίνος podestà, ἦτοι ἀρχιερέτης καὶ ἀρχιδικαστὴς τῆς Πίσσης, εἶχεν ἐν στιγμῇ ὀργῆς φονεύσει ἀνεψιὸν τινα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ῥουγγιέρου· οὗτος δὲ, συνεννοηθεὶς ὑποῦλως μετὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ὑπεκίνησεν εἰς ἀποστασίαν τὸν λαόν, δυσηγεσθεῖνον διότι ὁ κόμης εἶχεν ἐκχωρήσει διὰ συνθήκης εἰς τοὺς Φλωρεντίνους καὶ Λουκκαεῖς φρουρίαν τινα τῆς Πίσσης, καὶ συλλαβὸν αὐτὸν μετὰ δύο υἱῶν αὐτοῦ, τοῦ Γάδδου καὶ Οὐγου, καὶ δύο ἐγγόνων, τοῦ Ἀνσέλμου καὶ Βριγάτα, ἐνέκλεισεν αὐτοὺς εἰς τὸν πύργον τῆς Muda, ἦτοι τόπον ὅπου ἐκλείοντο οἱ κυνηγετικοὶ ἱέρακες τῆς πολιτείας, ἵνα ἀλλάσσωσι τὰ πτερὰ. Μετὰ 9 μῆνας ἔρριψε τὰς κλείς τοῦ πύργου εἰς τὸν Ἄρνον, καὶ ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀποθάνωσι τῆς πείνης τὸ 1289.

10. Ὁ Οὐγολίνος ἦτο Γουέλφος (ἦτοι παππιστὴς), ὄνομα παραγό-

μενον ἐκ τοῦ γερμανικοῦ Wolf=λύκος. Τὸ ὄρος Ἁγιος Ἰουλιανὸς χωρίζει τὴν Λουκκὰν ἀπὸ τῆς Πίσσης.

13. Εἶχον ἰδεῖ πάντες ὅμοιον ὄνειρον, ὅτι δὲν ᾔθελον λάβει πλέον τροφήν.

25. Ὁ πόνος συγκεντρῶνων τὰ ὑγρὰ διετῆρει τὴν ζωὴν κατὰ τῆς ἀποξηραινούσης τὸ σῶμα πείνης, ἀλλὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐπέφερεν αὕτη τὸν θάνατον.

28. Δύω νησίδια ἀντικρὺ τῆς Πίσσης, 20 μίλια μακρὰν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄρνου.

34. Εἰς τὸν Πτολεμαῖωνα, ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἐννάτου κύκλου, ὅπου ἐτιμωροῦντο οἱ προδόται τῶν φίλων καὶ συγγενῶν, οὕτω καλούμενον ὑπὸ τοῦ Δάντου ἀπὸ Πτολεμαίου τοῦ Ἀβούδου, ὅστις φιλοξενῶν ἐφόνευσε τὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων Σίμωνα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐν καιρῷ τοῦ γεύματος. ἴδ. Μακκαβ. Α', 16.

40. Οὗτος, βραπισθεὶς ὑπὸ τινος συγγενοῦς του Μαμφρέδου, ἐκάλεσεν αὐτὸν μετὰ τοῦ υἱοῦ του εἰς γεῦμα ἐν τῷ κήπῳ αὐτοῦ. Ἐν τέλει δὲ τοῦ γεύματος ἐφώνησε· «Φέρετε τὰς ὀπώρας», καὶ εἰς τὸ σύνθημα τοῦτο ὀπλοφόροι κεκρυμμένοι ἐπέπεσαν καὶ ἐφόνευσαν πατέρα καὶ υἱόν. Ἐκτοτε δ' ἔμειναν παροιμιώδεις αἱ ὀπῶραι τοῦ Ἀλθερίγου.

44. Σύμφωνανα πρὸς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην λέγοντα (13, 27)· «Καὶ μετὰ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἰούδαν ὁ Σατανᾶς». Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ κατέρχεται εἰς τὸν Ἄδην εἶναι τοῦ ποιητοῦ ἐπίνοια.

46. Οὗτος ἐφόνευσε προδοτικῶς τὸν πενθερόν του Ζάγχην ἐν ὥρᾳ γεύματος, ἵνα κληρονομήσῃ τὰ κτήματά του.

Καθαρτηρίου β.ψ. ΚΖ'. τρίστ. 4. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις του ὁ Δ. ὑποθέτει ὅτι, ἐνῷ ἦτο ἐσπέρα εἰς τὸ ὄρος τοῦ Καθαρτηρίου, εἰς μὲν τὴν Ἱερουσαλήμ ἦτο πρῶτα, εἰς δὲ τὴν Ἰσπανίαν (Ἰβηρ ποτ.) μεσονύκτιον, καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας (Γάγγης) μεσημβρία.

8. Ἦτοι ἂν σὲ ἔσωσα ἐκ τοῦ θόλου. ἴδ. Ἀδην. ΑΖ', 33.

13. ἴδ. Ὀδιδ. Μεταμορφώσεις Δ', 145.

22. Ἐδᾶδιζον πρὸς ἀνατολάς.

32. Ἦτοι δύω ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἠλίου.

34. Ἡ Λεία παριστάνει τὴν ἀρχαίαν Ἑκκλησίαν, ἡ δὲ Παχὴλ ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς τὴν νέαν.

37. Λόγοι ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς καρδίας τοῦ ἐξορίστου Δάντου.

43. Τοῦ Καθαρητρίου δηλονότι καὶ τοῦ Ἄδου τὰς φλόγας. Ὁ Βιργίλιος, ἀντιπροσωπεύων τὴν ἐπίγειον σοφίαν, παύει πλέον νὰ ὀδηγῇ τὸν Δάντην, καὶ μετ' ὀλίγον ἐξαφανίζεται· παραλαμβάνει δ' ἔπειτα τοῦτον ἡ Βεατρίκη, ἥτοι ἡ οὐράνιος σοφία, καὶ τὸν ὀδηγεῖ εἰς τοὺς οὐρανοὺς τοῦ Παραδείσου.

Ῥαψωδία, τρίστ. 7. Κλάσσιον, παλαιὰ κατεστραμμένη πόλις παρὰ τὴν Ῥάδενναν, Classis ὑπὸ Ῥωμαίων καλουμένη.

9. Ὁ ῥύαξ τῆς Δήτης.

12. Maggio, ἐν τῇ πρωτοτύπῳ λέγεται ὁ κοινῶς παρ' ἡμῖν λεγόμενος Μάϊς, ἥτοι ἀνθοδέσμη τῆς πρωτομαΐας.

14. Ἐννοεῖ τὴν ἐνάρετον, κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ζήσασαν, κόμησαν τῆς Τοσκάνης Ματθίλδην, ἀντιπροσωπεύουσαν ἐνταῦθα τὸν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον βίον.

22. Ὅτε ὁ Ἐρως ἐζήτησε νὰ φιλήσῃ τὴν μητέρα τοῦ Ἀφροδίτην, ἔπесεν ἐκ τῆς φαρέτρας τοῦ ἐν βέλος καὶ ἐπλήγωσεν αὐτὴν, καὶ οὕτως ἐμμανῶς ἠγάπησεν αὐτὴν τὸν Ἄδωνιν.

25. Διότι τὸν ἐμπόδισε νὰ ὑπάγῃ πρὸς τὴν ἐρωμένην τοῦ Ἡρώ.

27. Ψαλμὸς 92.

29. Ὁ ποιητὴς εἶχεν ἀκούσει παρὰ τοῦ Στατίου (Ῥαψ. ΚΑ', 46), ὅτι ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Καθαρητρίου ἔως ἄνω δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ὑετὸς οὔτε ἄνεμος, καὶ ὅμως εὐρίσκει ἐνταῦθα καὶ ῥύακα καὶ αὔραν.

33. Αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ Ἥλιου γεννῶσι κατὰ Δάντην τὰς θυέλλας.

35. Ὁ ἀνώτατος (ἐννατος) χρυστάλλινος οὐρανὸς, περιστρεφόμενος ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, γεννᾷ κατὰ τὸν ποιητὴν τὴν ταχτικὴν αὔραν τοῦ παραδείσου.

49. Οἱ ποιηταὶ γελῶσι διὰ τὴν πλάνην, εἰς ἣν εὐρίσκοντο περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸν λεγόμενον χρυσοῦν αἰῶνα.

Ῥαψωδ. ΚΘ', τρίστ. 4. Ἡ Ματθίλδη χαιρετᾷ τὸν Δάντην μετὰ τὸν ψαλμὸν 32, 4, διότι εἶχεν ἤδη καθαρισθῇ ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν.

17. Ἐπτὰ λυχναὶ εἶναι τὰ 7 Μυσήρια κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν (1', 12).

20. Ἡ νύμφη, μεταβαίνουσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, συνήθως περιπατεῖ χαμφρωτὰ καὶ μετὰ βῆμα ἔργον.

26. Ἡ Ἴρις τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης.

28. Οἱ 24 πρεσβύτεοι εἶναι τὰ 24 βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀποτείνονται δὲ πρὸς τὴν θεομήτορα Μαρίαν. (ἴδ. Ἀποκαλ. 4, 4). Οἱ κρῖνοι σημαίνουν τὸ ἄσπιλον τῶν δογμάτων αὐτῶν.

34. Ἦτοι τὰ 4 Εὐαγγέλια τῆς Νέας Διαθήκης. Οἱ πράσινοι θαλλοὶ

σημαίνουν τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης μακαριότητος. Τὰ τρία ζεύγη τῶν περὺγων, τὸ παρελθόν, μέλλον καὶ παρόν. Τὰ ὅμματα, τὴν τὰ πάντα διορῶσαν σοφίαν τῶν Εὐαγγελίων. (ἴδ. Ἰεζεκ. 4, 13).

36. Τὸ Ἄρμα σημαίνει τὴν Ἐκκλησίαν ὁδηγουμένην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἥτοι τοῦ γρυπὸς, ὅστις ὡς λέων μὲν ἀνήκει εἰς τὴν γῆν, ὡς ἀετὸς δὲ εἰς τὸν οὐρανόν.

37. Ἡ Κεντρικὴ γραμμὴ εἶναι τὸ Μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας, ὡς τὸ σπουδαιότατον τῶν ἄλλων ἐξ μυστηρίων (γραμμῶν). Τὸ χρυσοῦν τῶν μελῶν σημαίνει τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ θείου φωτός· τὸ δὲ λευκὸν τὴν ἀθωότητα, καὶ τὸ πορφυροῦν τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ.

41. Αἱ τρεῖς γυναῖκες εἶναι αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἀρεταί, Ἀγάπη (ἐρυθρά), Ἐλπίς (πράσινος) καὶ Πίστις (λευκή).

42. Ὅτε μὲν προηγίτο ἡ πίστις, ὅτε δὲ ἡ ἀγάπη, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ἐκάνονίξε τὸν χορὸν, διότι εἶναι ἡ σπουδαιότατη πασῶν κατὰ τὸν Παῦλον (Ἐπιστ. πρὸς Κορινθ. 13, 3).

43. Αἱ κοσμικαὶ ἀρεταί, Σύνεσις, Σωφροσύνη, Δικαιοσύνη καὶ Ἀνδρεία· ὁδηγεῖ δὲ αὐτάς ἡ τριόμματος Σύνεσις, βλέπουσα εἰς τὸ παρόν, παρελθόν καὶ μέλλον.

44. Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ὡς ἱατρὸς, κατὰ τὴν ἐπισ. Παύλου πρὸς Κολοσσαεῖς (4, 14,) καὶ ὁ Παῦλος ὡς συγγραφεὺς τῶν ἐπιστολῶν.

47. Οἱ ἀπόστολοι Πέτρος, Ἰάκωβος, Ἰωάννης καὶ Ἰούδας ὡς συγγραφεῖς τῶν λοιπῶν ἐπιστολῶν. Ὁ δὲ μόνος γέρων εἶναι ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν ὀπτασίᾳ.

49. Ἦσαν ἐστεμμένοι μὲ πορφυρᾷ ἄνθη, διότι εὐηγγελίσαντο τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων μόνον διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

Ῥαψῶδ. Δ'. τρίστ. 3. Ἡ μικρὰ Ἄρκτος (Septentrio) εἶναι αἱ ἑπτὰ ὁδηγοὶ λυχναί.

3. Οἱ 24 συγγραφεῖς τῆς Π. Δ. Ἐγράφησαν δὲ οὗτοι πρὸς τὸ ὄχημα, ἥτοι τὴν χριστ. ἐκκλησίαν, διότι ὅλη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη σκοπὸν ἔχει νὰ προαναγγεῖλῃ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ.

4. Ὁ Σολομών. Ἰδε Ἄσμα Ἀσμάτων (4, 4).

7. Ἰδ. Αἰνεῖδᾳ Βιργιλ. VI, 878.

11. Ἡ Βεατρίκη, ἥτοι ἡ Θεολογία, φέρουσα τὰ τρία χρώματα τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης.

Ἡ Βεατρίκη εἶχεν ἀποθάνει πρὸ 40 ἐτῶν, ἥτοι τὸ 1290. Ἡ δὲ ὀπτασία αὕτη τοῦ Δάντου γίνεται τὸ 1300.

19. Δόγοι τῆς Βεατρίκης. Τοῦτο εἶναι τὸ μόνον χωρίον τῆς Θείας Κωμωδίας, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Δάντου. Ξίφος δ' ἐννοεῖ τὴν τύψιν τοῦ συνειδότος.

25. Ὁ λόγος εἰρωνικός.

28. Κατὰ τὸν 31 Ψαλμὸν 4—9.

30. Τὸ θέρος εἰς τὴν Ἀφρικὴν αἱ ἀκτῖνες τοῦ Ἥλιου, ὄντος ἐν τῷ τροπικῷ, πίπτουσι καθέτως· ὅθεν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι σκιάν.

31. Πρὸς τὴν φωνὴν τῶν αἰωνίων κύκλων, ἥτοι πρὸς τὴν καλουμένην ἁρμονίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἰδ. Παράδεισον Α', 77, 83.

37. Τῶν κύκλων τῶν μεγάλων, ἥτοι τῶν οὐρανῶν οἵτινες προσδιορίζουσι τὴν τύχην παντὸς πράγματος κατὰ τὴν γέννησίν του.

42. Ὁ Δάντης εἰς τὸ Συμπόσιόν του (Δ', 24.) διαιρεῖ τὸν βίον εἰς τέσσαρας ἡλικίας· ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ πρῶτα 25 ἔτη, ἡ δὲ Βεατρίκη ἀπέθανε κατὰ τὸ 26ον ἔτος.

47. Πρὸς τὸν Βιργίλιον.

Γ. Ε. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ.

Αἱ πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Διπύλου ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας ἐξακολουθοῦσαι ἀπὸ καιροῦ ἀδιακόπως κατὰ δύο διευθύνσεις, μίαν περὶ αὐτὸν τὸν δυτικὸν περίβολον τῆς πόλεως, μεταξὺ τῶν δύο πυλαίων ἀνοιγμάτων καὶ ἐπέκεινα πρὸς βορρᾶν, κατὰ τὴν ποτὲ Μεγάλην στακτοθήκην, καὶ ἄλλην παραπλεύρως τοῦ ἐκ τοῦ νοτιωτέρου τῶν ἀνοιγμάτων χωροῦντος πρὸς δυσμὰς καὶ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς ἀγ. Τριάδος ὑδραγωγείου, ἀναδεικνύουσιν ἐκ διαλειμμάτων τινὰ ἄξια προσοχῆς, ἀλλ' οὐδὲν μεγάλης σημασίας· πρέπει ὅμως νὰ ἐξακολουθήσωσι μέχρις οὗ τὰ δι' αὐτῶν ζητούμενα ἀσφαλῆ σημεῖα τῆς Ἀθηναϊκῆς τοπογραφίας προέλθωσιν εἰς φῶς, ὅπερ ἀδύνατον νὰ μὴ γένη, ὅταν τὰ ἐπιτοπίως ἔτι ὑφιστάμενα τοῦ ἔργου ἐμπόδια ἀρθῶσιν ἐκ μέσου,

τρία ὄντα καὶ δυσπάλαιστα τῇ ἀληθείᾳ, ὥς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, ὁ ὄχετος τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων, οἱ μεγάλοι σωλῆνες τοῦ φωταερίου καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον. Ἐως τότε ἂς ἀρκώμεθα εἰς μετριώτερα πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων. Ἐν τῶν τοιούτων, ὅπερ ὅμως ἴσως καὶ ἱκανῶς σημαντικὸν ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ θεωρηθῇ παρὰ τῶν τοπογραφούντων, εἶναι ἡ ἀναφαινομένη ὁσημέραι πολλὴ ταπεινότης τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους πρὸς βορρᾶν τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς ἀγ. Τριάδος. Ἐκεῖ εἰς βάθος 5 καὶ 6 μέτρων εὐρέθησαν ἀρτίως τειχίων τινῶν γραμμαὶ καὶ πού καὶ τάφοι, κατεσραμμένοι ἢ σεσυλημένοι πρόπαλαι. Ἀλλὰ ἡμεῖς σήμερον τόσον μόνον περὶ αὐτῶν λέγομεν, μὴ εὐκαιροῦντες νὰ λεπτολογήσωμεν. Ἐκτυποῦμεν δὲ ἐδῶ κατ' ἐξαίρεσιν τὸ κείμενον μιᾶς ἐπιτυμβίας ἐπιγραφῆς, ἀναγνωσθὲν ἐπὶ στήλης εὐρεθείσης τῇ 31 Ἰανουαρίου ἐν τῷ εἰρημένῳ βάθει μεταξὺ τῶν χωμάτων, ὅχι ἐν οἰκίᾳ θέσει ἰδρυμένης. Εἶναι λίθου Πεντελησίου, ὕψους 1,34, πλάτους 0,43, πάχους 0,12. Ἐχει ἄνω κυμάτιον ἀπλοῦν. Εἶτα δ' ἐπὶ τῆς ἀμέσως κατωτέρω λείας τοῦ λίθου ἐπιφανείας πρῶτον εἶναι κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ

Ἀ ρ χ ι π π ο ς

Σ κ α μ β ω ν ι δ η ς

$r\theta = b$

κατωτέρω δὲ διακρίνονται λευκὰ ἴχνη στεφάνου φύλλων ἐλαίας ὄντος ποτὲ ἐπ' αὐτῆς γεγραμμένου ἢ καὶ κεχρυσωμένου, οὗ ἡ διάμετρος 0,22. Μετὰ τὸν στέφανον ἔπεται ἡρωελεγεῖον ἐπίγραμμα ἰδιόρρυθμον τὸ ἐξῆς·

Εἴ τις ἐν ἀνθρώποις ἀρετῆς ἕνεκ' ἐστεφανώθη,

πλείστον ἐγὼ μετέχων τῷ δ' ἔτυχον στεφάνο

χρυσῷ · Ἀθηναίων δὲ ἐστεφάνωσε πόλις·

εὐδαίμων δὲ ἔθανον, παίδων παίδας καταλείπω(ν).

Ὁ ἄνθρωπος τὸ γε νῦν ἄγνωστος ἡμῖν ἀλλαχόθεν, ἐκ βιβλίων δηλ. ἢ ἄλλων ἐπιγραφῶν. Τὰ γράμματα εἶναι τῶν πρώτων Μακεδονικῶν χρόνων. Στέφανοι δὲ ἐπὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν δὲν εἶναι πολὺ συχνὸν πρᾶγμα. Ἐν τῇ Συλλογῇ μου τῶν ἐπιτυμβίων Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν, τῇ ἐκδοθείσῃ τὸ 1871, τέσσαρες μόνον γλυ-

πτοὶ σημειοῦνται (ἴδε τὸν πίνακα) μεταξὺ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων μνημείων, καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἱ τέσσαρες εἶναι ἴσως πάντες ἄλλου εἶδους, τιμητικοὶ (ὅποῖαι καὶ αἱ ταινίαι) μετὰ θάνατον, ἐνῶ ἐδῶ δυνατόν καὶ πιθανόν εἰπεῖν ὅτι ἔχομεν ἀπεικονισμένον τὸν ἔτι ἐν τῇ ζωῇ δοθέντα παρὰ τῆς πόλεως στέφανον, ὡς δηλοῦσιν αἱ λέξεις τοῦ ἐπιγράμματος.

Χάριν τῆς φρασεολογικῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ ἐκτυπωθὲν ἐπίγραμμα καὶ χάριν τοῦ αὐτοῦ δήμου Σκαμβωνιδῶν, δημοσιεύομεν καὶ ἐν ἄλλο ἔμμετρον ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα, ὅπερ ἐπὶ στήλης λίθου Πεντελῆσιου τῶν αὐτῶν Μακεδονικῶν χρόνων, εὐρεθείσης πέρυσι δυτικοβορείως τῶν ἀνακτόρων ἐνταῦθα (μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν) ἐν τοῖς θεμελίοις τῆς οἰκίας τοῦ Ἀριστείδου Παπού-δωφ, ἀνέγνωμεν, καὶ ἴσως εἶναι ἔτι ἀνέκδοτον·

Εἴ τινα γῆ κατέχει χρηστήν,
καὶ τήν δὲ γυναῖκα, οὐδεμιᾶς
θνητῆς λειπομένην ἀρετεῖ· εὐδαί-
μων δ' ἔλιπεν βίον καὶ πᾶσι ποθεινῇ.
.... φίλῃ   Ξανθιππίδης
... βούλου·   Σκαμβωνίδης.

Ἔτι ἐκτυποῦμεν ἐνταῦθα ἐν ἀρθρίδιον ὅπερ εἴχομεν δημοσιεύσει ἐν τῷ τῆς 13 Νοεμβρίου 1874 φύλλῳ τῆς «Ἐφημερίδος».

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἐταιρία ἀνασκάπτουσα τὰ ἔξω τοῦ δυτικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως ἐπέτυχε σήμερον ἀξιόλογον λάρνακα σαρκοφάγον λίθου λευκοῦ, ἐνωκοδομημένην ἐντὸς τοίχου ἀσβεστοκτίστου, κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ. Ἀφαιρεθέντος τοῦ περιβάλλοντος τὴν λάρνακα τοίχου εὐρέθη αὕτη σῶα. Εἶχε δὲ ἄνωθεν ὡς κάλυμμα μαρμαρίνην κλίνην μετὰ στρώματος καὶ προσκεφαλαίου. Τὸ στρῶμα παρίστανε Νηρήϊδας μετὰ Τριτώνων, γλυφῆς τῶν μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Μετακινήθέντος δὲ τοῦ ἐπικαλύμματος ἐφάνησαν ἐν τῇ λάρνακι δύο σκελετοὶ ἀνθρώπινοι καὶ κοσμήματα ἱκανὰ χρυσᾶ, τὰ ἐξῆς· Δύο βραχιόλια μὲ ὑαλίνας δέκα πέτρας ἕκαστον ἐντὸς κοιλωμάτων· δύο ἄλλα βραχιόλια μὲ

γράμματα ὡς κιγκλίδας, λέγοντα τὸ μὲν *Φιλωτέρα*, τὸ δὲ *Ἀμυμώρης*· ἐν ζεύγος ἐνωτίων· μία στεφάνη μὲ δύο τρύπας κατὰ τὰ ἄκρα· ἐν κομβίον μὲ ὁμμάτια ὑάλινα· ἐν νόμισμα χρυσοῦν τοῦ Ἀδριανοῦ Καίσαρος μὲ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ὀπίσω τρόπαιον, ἔτι λείψανα οὐκ ὀλίγα ὑφάσματος χρυσοῦφάντου διὰ λεπτοτάτων νημάτων καὶ μέρη χρυσογαϊτάνου. Ταῦτα προχείρως ἀνεκονώσαμεν πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν περιέργων, λέγοντες καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι οἱ βουλόμενοι νὰ ἴδωσι τὰ πολύτιμα πράγματα θέλουσι τὰ εὐρεῖ ἀποτεθειμένα ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας, τῷ ἐν τῷ Βαρθολαίῳ.»

Εἰς τὰ ἄνω προσθέτομεν σήμερον τάδε·

Ἡ θέσις ἔνθα εὐρέθη καὶ κεῖται ἔτι ἡ λάρναξ, εἶναι ἔξω τοῦ παχέος περιβόλου πρὸς δυσμὰς τοῦ «ἔρου τοῦ Κεραμεικοῦ». Τὸ δὲ στρῶμα τὸ ἐπὶ τοῦ κλινοειδοῦς ἐπικαλύμματος ἦτο ἀνέκαθεν κενὸν καὶ λεῖον. Οὐδέποτε ἔσχεν ἐπάνω του ἀνακεκλιμένους ἄνδρα καὶ γυναῖκα λιθίνους, ὡς ἄλλα τοιαῦτα ἀλλαχοῦ μνημεῖα εὐρίσκονται, ἐν δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Μουσείου, ἐξ Ἰθάκης προερχόμενον.

Τοῦ πρώτου ζεύγους τῶν βραχιολίων αἱ πέτραι εἶναι ἐλλειψοειδοῦς σχήματος καὶ δὲν φαίνονται οὔσαι ὑάλιναι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸ τοῦτο πετράδια τῶν τιμίων, ὑποκυάνου χρώματος. Τρεῖς δ' ἐξ αὐτῶν ἐξετασθεῖσαι ἀκριβέστερον ἔδειξαν ὅτι ἔχουσι καὶ γλυφάς, ὁποίας δὲ, ἄλλοτε θὰ εἴπωμεν.

Τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ νόμισμα δὲν ἔχει ἐπιγραφὴν περὶ τὸ τρόπαιον· ὅθεν θεωρητέον ὡς τῶν ὅχι εἰς συναλλαγὴν χρησιμευόντων, ἀλλ' ὡς δανάκης ἢ χαρώνειος ὀβολὸς διὰ τοὺς νεκρούς. (*)

Τὸ ὅλον βάρος τῶν χρυσῶν εἶναι περὶ τὰ 75 δράμια. Εὐρέθη ἔτι ἐν τῇ λάρνακι βελόνη μεγάλη ἢ σακορράφα ὀστέϊνη, ἔτι καὶ τινα μικρότατα θραύσματα ὀστέϊνα, τεχνικῶς κεκοσμημένα

(*) Παρὰ Πολυδεύκει 9,82 ὁ δανάκης λέγεται νόμισμα Περσικόν, καὶ περιέργον ὅτι ἡ λέξις διεσώθη ἐν χρήσει παρὰ τοῖς σημερινοῖς· Ῥώσοις ὀλίγον παρηλλαγμένη εἰς ν τ έ γ κ α.

χρυσῷ ἐπαλλάξ καὶ χρώματι σκοτεινῷ, τέλος εἰς μικρὸς μαργαρίτης. Ἄλλα ἀκριβέστερα περὶ τῶν ἄνω πραγμάτων καὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς ἀποκείσθωσαν εἰς ἄλλον χρόνον καὶ τόπον.

Ὡσαύτως ἐκτυποῦμεν ἐν ἄλλο ἀρθρίδιον, ὅπερ εἶχομεν δημοσιεύσει ἐν τῷ τῆς 9 Δεκεμβρίου 1874 φύλλῳ τῆς «Παλιγγενεσίας», τοῦτο δὲ ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ μεταβολῆς.

Ἄ ἢ ἐν τῷ τῆς 30 Νοεμβρίου φύλλῳ τῆς «Ἐφημερίδος», τυπωθεῖσα ἐπιγραφὴ, ὡς ἀναγνωσθεῖσα ἐπὶ λίθου εὐρεθέντος ἐν ἀνορύξει θεμελίων ἐν τῷ γηπέδῳ τοῦ Σπυρ. Στρέφη, βορειοδυτικῶς τοῦ ἐνταῦθα (ἐν Ἀθήναις) ἐκκλησιδίου τῆς ἁγ. Τριάδος ἔχει ἀκριβῶς οὕτω·

Ο . . .

• ΕΣΟΔΟ

ΤΕΣΕΛΕΥΣΙΝΑΔΕ

δηλ. μεταγραφομένη εἰς τὴν συνήθη γραμματικὴν καὶ συμπληρουμένη δεόντως, λέγει·

ὄρος

τ)ῆς ὁδοῦ

τῆς Ἐλευσινά δε

Ὅχι λοιπὸν ΕΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΔΕ, ὡς ἐτυπώθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι.» Εἶναι δὲ ὁ λίθος ὁ ἔχων τὰ γράμματα πωρινος, εἰς σχῆμα στήλης πλατείας ὕψους ἐνὸς περίπου μέτρου γαλλικοῦ, τὰ ἄνω ὀλίγον βεβλαμμένος. Εὐρέθη δὲ τῇ 26 Νοεμβρίου, καὶ ὡς εἶπαν οἱ σκαφεῖς, ἂν εἶπαν πιστά, εὐρέθη ἱστάμενος ὀρθός, εἰς τὰ χρώματα ἀπλῶς τεθεμελιωμένος καὶ εἰς βάθος μό-

λις 1 1/2 μέτρου ὑπὸ τὴν σημερινὴν τῆς γῆς ἐπιφάνειαν, τὰ δὲ γράμματα ἔβλεπαν πρὸς τὴν καὶ τὸ πάλαι καὶ νῦν ὁδὸν τὴν Ἑλευσινά δε. Λέγομεν δὲ ἡμεῖς ἔτι, ὅτι τοιοῦτος ὅρος τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εὐρέθη καὶ ἄλλος ἥδη πρὸ τεσσάρων ἐτῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου τόπους (ἶδε Πρακτικὰ ἀρχαιολ. ἔταιρ. τοῦ ἔτους 1870, σελ. 9.), πλησιέστερον ὅμως τῆς ἀγ. Τριάδος καὶ ὅχι τεθεμελιωμένος. Ἦτο δὲ ἐκεῖνος καὶ μικρότερος καὶ λίθου Ὑμηττείου, τὰ δὲ γράμματά του ἦσαν νεώτερα, ἥτοι τῆς μετ' Εὐκλείδην ἀρχοντα γραμματικῆς.»

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 18 Φεβρουαρίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν.*

1875. Ἰανουάριος (E. N.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	755,99	χμ.
Μεγίστη » »	765,54	(τὴν 12ην).
Ἐλαχίστη » »	747,39	(τὴν 23ην).
Μέση θερμοκρασία	7,87	ἐκ.
Μεγίστη » »	16,9	(τὴν 26ην).
Ἐλαχίστη » »	0,2	(τὴν 10ην).

Ἡμέραι βροχῆς 9, βροχῆς καὶ χαλάζης 1, χιόνος 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 30,72 χμ. Ἡμέραι πάγου 1, ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 11 ἡμέρας ΒΑ, 5 Β, 3 Δ, 3 ΝΔ, 3 ΒΔ, 3 Ν, 2 ΝΑ, 1 Α.

Φεβρουάριος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	749,06.
Μεγίστη » »	756,75 (τὴν 19ην).
Ἐλαχίστη » »	737,74 (τὴν 14ην).
Μέση θερμοκρασία	8,78 ἐκ.
Μεγίστη » »	18,1 (τὴν 25ην).
Ἐλαχίστη » »	—2,8 (τὴν 3ην).

Ἡμέραι βροχῆς 15, βροχῆς καὶ χαλάζης 1, χιόνος 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 97,79 χμ. Ἡμέραι πάγου 2, ἀστραπῶν 1, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 5 ἡμέρας ΒΑ, 5 Ν, 4 ΝΑ, 3 ΒΔ, 3 ΝΔ, 3 Δ, 1 Α, 4 Β.

Τοσαῦτα μὲν δὴ καὶ περὶ λέξεως ποιημάτων τε καὶ χύδην λεγόμενων. Ἐπόμενον δ' ἐστὶ περὶ μελῶν εἰπεῖν. Ἔστι δὲ τὸ μέλος λόγος μεθ' ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ¹⁾. Ὅσον μὲν οὖν αὐτοῦ λόγος ἐστὶ, δεῖ λέγεσθαι ἐν τοῖς αὐτοῖς τύποις καὶ ὡσαύτως, ὥς περ καὶ τὸν μὴ ἀδόμενον λόγον, περὶ οὗ προεῖρηται. Τὴν δ' ἁρμονίαν καὶ τὸν ῥυθμὸν δεῖ ἀκολουθεῖν τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ δὲ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι οὐ πρέπει τοῖς ἐπεικῆσιν οὐ μόνον ἀνδράσιν, ἀλλ' οὐδὲ γυναιξίν, ἀφαιρεῖ τὰς θρηνώδεις ἁρμονίας, τὴν μιζολυδιστί καὶ συντονολυδιστί. Ἔτι δὲ τὰς χαλαράς τε καὶ συμποτικές, τὴν ἱαστί καὶ λυδιστί. Μέθη γὰρ φύλαξιν ἀπρεπέστατον καὶ μαλακία καὶ ἀργία. Δεῖ δὲ δύο μόνον ἁρμονιών, ὧν ἡ μὲν πρεπόντως ἀνμιμήσαιτο φθόγγους καὶ προσωδίας ἀνδρείου, ἐν πολέμῳ καὶ ἐν πάσῃ βιαιῇ ἐργασίᾳ παρατεταγμένως καὶ καρτερούντως φέροντος τῆς τύχης τὰς μεταπτώσεις, ἡ δὲ ἐν εἰρηνικῇ πράξει ὄντος σώφρον καὶ μέτριον ἦθος ἀνμιμήσαιτο, εὐπρόσδοον δεήσεσι καὶ νοουθετήσεσι. Τοιαύτας δὲ ἁρμονίας ὀνομάζει ὁ Σωκράτης διαλεγόμενος Ἀδείμαντος τὴν δωριστί καὶ φρυγιστί. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης οὐκ οἶδα ἐγώ, φησί, τὰς ἁρμονίας, ἀλλὰ κατάλιπε. . . . ταύτας δύο, βίαιον, ἐκούσιον, δυστυχούντων, εὐτυχούντων, σωφρόνων, ἀνδρείων ἁρμονίας, αἵτινες φθόγγους μιμῶνται κάλλιστα, ταύτας λείπε»²⁾. ὥς περ εἰ ἔλεγεν· «ὅποιās εἶναι δεῖ τὰς ἁρμονίας, ὥστε τί κατορθοῦν, τοῦτό ἐστιν ἐμὸν εἰπεῖν· εἰ δὲ καὶ ὑπάρχουσιν αἱ ἁρμονίαι αὗται, καὶ ὅπως ὀνομάζονται, οὐ πάνυ μέλει μοι». Ἡσθάνετο γὰρ δήπου Πλάτων, ὅτι ἡ φρυγιστί, καὶ περ τῶν ἄλλων μᾶλλον πλησιάζουσα τῇ, οἶαν ἐβούλετο τὴν εἰρηνικὴν, οὐ μὲν τοι ἀκριβῶς τοιαύτη ἦν. Οὐκ ἄρα καταλείπει αὐτὴν Πλάτων, ἀλλὰ καταλείπεται ἀπορία ἐπιτηδειοτέρας. Οὐκ οὖν δικαίως ψέγει ἐν τούτῳ Ἀριστοτέλης³⁾ τὸν διδάσκαλον, ὅτι μετὰ τῆς δω-

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἰδὲ τὸ προηγούμενον τεῦχος ε'.

1) Πλ. Πολ. Γ', 398 d.

2) Πλ. Πολ. Γ', 398 c—399 c.

3) Πολιτ. Θ', 7.

ριστὶ καὶ τὴν φρυγιστὶ καταλείπει· ὅπερ Σταλβώμιος ἤδη ἐσημειώσατο¹⁾ καὶ ἐμοὶ συνδοκεῖ.

Τούτοις δ' ἀκολουθῶς καὶ τὰ πολύχορδα καὶ πολυαρμόνια ὄργανα ἐξαιρεῖ καὶ αὐλοὺς, καταλείπει δὲ λύραν καὶ κιθάραν κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροὺς τοῖς νομεῦσι σύριγγα.

Ἐχόμενον δ' ἐστὶ περὶ ὀρχήσεως διελθεῖν, ἣν Πλάτων, τῆς τοῦ σώματος κινήσεως μόνον λόγον ἔχων, συνεδύασε πρὸς τὴν γυμναστικήν²⁾, ἧ δὴ παράδοξον εἵπομεν. Ἔστι γὰρ ἡ ὀρχηστική, ὡς αὐτὸς Πλάτων ὀρίζειται³⁾, ἔντεχνος μίμησις τῶν λεγομένων καὶ ἀδομένων ῥυθμῶ καὶ σχήμασι, διὰ τὸ μὴ πάνυ δύνασθαι πάντα φθεγγόμενον εἶπ' ἐν ᾠδαῖς εἶπ' ἐν λόγοις ἡσυχίαν παρέχεσθαι τῷ σώματι τὴν γένεσιν λαβοῦσα· καὶ κατωτέρω κελεύει τὴν ὀρχησιν συντιθέναι μετὰ τῆς ἄλλης μουσικῆς· ὥστε συγγενεστέρα φαίνεται τῇ μουσικῇ ἢ τῇ γυμναστικῇ. Θεωρήσωμεν δὲ καὶ ὧδε· τῆς μὲν γυμναστικῆς τὸ τέλος ἐστὶν ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν τῷ σώματι κατασκευάζειν, τῇ δὲ ὀρχήσει πρόσσεσι μὲν καὶ τοῦτο, ἀλλ' ὡς πάρεργον, κύριον δ' ἐστὶ τὸ ἄρτι εἰρημένον. Ἔτι δὲ ἡ μὲν γυμναστική ἐστὶ τῶν δι' ἑαυτὰ μὲν οὐδαμῶς ἀσπαστῶν, ἐπίπονος οὔσα, τῆς δ' ἀπ' αὐτῆς ὠφελείας χάριν⁴⁾, ἡ δὲ ὀρχηστική καὶ δι' ἑαυτὴν ἀσπαστή καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποβαίνοντα.

Ἀνάλογα δὲ τῇ κατὰ τὴν φωνὴν ἀρμονίᾳ ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα τὰ σχήματα, ὃ δὲ ῥυθμὸς κοινόν ἐστὶν ἀμφοτέροις⁵⁾. Δεῖ δὲ καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς ῥυθμοὺς συμφωνεῖν τοῖς ἄλλοις πᾶσι, καὶ ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, πάντα ταῦτα, λόγον καὶ λέξιν καὶ ἀρμονίαν καὶ ῥυθμὸν καὶ σχήματα δεῖ ἀκολουθεῖν τῷ τῆς ψυχῆς ἥθει, ἐπεικεῖ ὄντι ἐπειικῇ ὄντα⁶⁾.

Τῆς δὲ ὅλης ὀρχήσεως διαιρεῖ δύο εἶδη, τὴν μὲν τῶν καλλιῶν σωμάτων, μιμουμένην ἐπὶ τὸ σεμνόν, τὴν δὲ τῶν αἰσχίωνων,

1) Stallb. Adnot. ad Plat. Remp. III. 398 e,

2) Πλ. Νόμ. Β', 673 a. Η', 795 e.

3) Πλ. Νόμ. Ζ' 846 a, c. Β', 673 d.

4) Πλ. Πολ. Β', 357 e. Νόμ. Α' 646 c.

5) Πλ. Νόμ. Β' 672 e.

6) Πλ. Πολ. Γ', 400 d.

ἐπὶ τὸ φαῦλον. Καὶ αὖ τῆς σπουδαίας, ἐν μὲν εἶδος τίθησι τὴν πολεμικὴν, μιμουμένην τὰς κατὰ πόλεμον παντοίας κινήσεις, τὴν καλουμένην πυρρίχην, ἕτερον δὲ εἶδος τὴν εἰρηνικὴν, ἧς παντοῖοι μὲν τρόποι εἰσὶν, οὐ μὴν πάντες δόκιμοι, ἀλλ' ἦν ὀρχεῖται ὁ κόσμιος καὶ πρὸς τὸ σωφρονεῖν γεγυμνασμένος, ἐμμελῶς κινούμενος, ταύτην μόνην, ἐμμέλειαν ὀρθῶς ἐπωνομασμένην, ἐπιδοκιμάζει. Ἄλλο δέ τι εἶδος, τὸ βακχικόν, μιμουμένων Νύμφας καὶ Πᾶνας καὶ Σειληνοὺς καὶ Σατύρους, οὐθ' ὥς εἰρηνικόν, οὐθ' ὥς πολεμικόν, οὐθ' ὅτι ποτὲ βούλεται ἔχων ἀφορίσασθαι, ἔῃ κείσθαι μετὰ αὐτῶν, ἄχρηστον ἐν πόλει ἀποφαινόμενος.

Τῆς δὴ σπουδαίας ὀρχήσεως τὰ δύο εἶδη ἐπιδοκιμάζει, τὴν πολεμικὴν πυρρίχην καὶ τὴν εἰρηνικὴν ἐμμέλειαν. Τὴν δὲ ἐπὶ τὸ γελοιότερον μίμησιν κινήσεων φαύλων σωμάτων, ὅπερ εἴρηται, ἔῃ μὲν θεᾶσθαι, οὐ μὴν αὐτοὺς τοὺς ἐλευθέρους μιμεῖσθαι, ἀλλὰ δούλοις καὶ ξένοις ἐμμίσθοις προστάττειν¹⁾.

Ὡς περ δ' ἐν παντὶ καὶ ἄλλῃ Πλάτων τῶν φύσει καθεστώτων οὐδὲν ἀπόβλητον ἡγεῖται, ἐπιλαμβανόμενος δ' αὐτοῦ τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ ρυθμίζει ἐπὶ τὸ βέλτιστον, ὡς προσήκει λογικοῖς ζώοις, οὕτω καὶ τὸ τῶν χορῶν, καὶ τὸ τῆς μέθης δὴ, ἄλλως δοκοῦν παιδιὰ μόνον εἶναι καὶ οὐδὲ τῶν καλῶν, ἀπέφηνε πλείεσθαι σπουδῆς ἄξιον, ὀρθῶς γιγνόμενον. Ἀρχὴν μὲν οὖν τίθησι τῶν χορῶν, οὐπερ πολλάκις ἤδη ἐπεμνήσθημεν, τὴν ἔμφυτον κίνησιν παντὸς νέου ζώου τῷ σώματι καὶ τῇ φωνῇ, καὶ τὴν ἐν τούτῳ πλεονεξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχοντος αἴσθησιν ρυθμοῦ καὶ ἁρμονίας, ἃ οἱ δεδωκότες θεοὶ δέδονται ἡμῖν καὶ συγχορευταὶ καὶ συνεορτασταί, Μοῦσαι καὶ Ἀπόλλων καὶ Διόνυσος, ἵνα ἐπανορθώμεθα μετ' αὐτῶν ἐν ταῖς πρὸς ἀνάπαυλιν τῶν πόνων τεταγμέναις ἐορταῖς τὰ ἐν τῷ βίῳ χαλῶμενα καὶ διαφθειρόμενα τῆς παιδείας, συνείροντες ἀλλήλους ᾠδαῖς τε καὶ ὀρχήσεσι²⁾. Ποῖα μὲν οὖν ἄδειν χρή, πρότερον εἴρηται, ὧν μέγιστόν ἐστι τὸ μὴ χωρίζειν τὸ δίκαιον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡδέος· ταῦτα ἐπάδειν δεῖ ἅπασαν τὴν πόλιν ἁμως-

1) Πλ. Νόμ. Ζ' 814 c—816 c.

2) Πλ. Νόμ. Β', 653 c—654 a.

γέ πως αἰεὶ μεταβαλλόμενα καὶ πάντως παρεχόμενα ποικιλίαν, ὥστε ἀπληστίαν εἶναι τινὰ τῶν ὕμνων τοῖς ἄδουσι καὶ ἡδονήν, εἰς δὲ τὴν οὐσίαν αἰεὶ τὰ αὐτὰ μένειν¹). Συνίστασθαι δὲ διέταξε τοὺς πολίτας κατὰ τρεῖς χοροὺς τῇ ἡλικίᾳ διακρινομένους· ὧν ὁ μὲν τῶν μέχρις ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν παίδων ὁ τῶν Μουσῶν ἐστίν, ὁ δὲ τῶν μέχρις ἐξήκοντα ἐτῶν ἀνδρῶν ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ δὲ τῶν μέχρις ἐξήκοντα, οἷς ὀρχεῖσθαι ἔξεστι, καὶ τῶν μετὰ τὰ ἐξήκοντα, ἀφριμένων τῆς ὀρχήσεως, ὁ τοῦ Διονύσου. Οἱ γὰρ τηλικούτοι, ὄντες τὸ ἄριστον τῆς πόλεως, οἰοί τ' ἂν εἶεν τὰς καλλίστας καὶ ὠφελιμωτάτας ὠδὰς καὶ τὰ ταύταις ἐπόμενα ἐξευρίσκειν, καὶ οἱ νεώτεροι ἔπονται ῥαδίως, ἥ ἂν οἱ πρεσβύτεροι ὑφηγῶνται· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐλαφρὸν ἐπέλιπεν αὐτοὺς καὶ πρὸς τε ὀρχησιν ἀδύνατοί εἰσι καὶ πρὸς τὸ ἄδειν ὀκνηροὶ καὶ αἰσχυνηλοί, τῆς τοῦ γήρως αὐστηρότηςτος φάρμακον ἐδωρήσατο Διόνυσος τὸν οἶνον, ὥστε ἀνηβᾶν αὐτοὺς καὶ δυσθυμίας λήθην ἔχειν καὶ πρὸς τὸ ἄδειν δὴ προθυμότερους γίνεσθαι²). Ἐν μὲν οὖν τοῦτο μέγα ἀγαθὸν τῆς Διόνυσου δωρεᾶς. Ἐτερον δὲ τὸ καθορᾶν τὰς φύσεις τῶν πολιτῶν, πῶς ἔχουσιν. Ὅτι μὲν γὰρ ὁ οἶνος κάτοπτρον τῆς ψυχῆς ἐστίν, πᾶσι τυγχάνει γινώριμον ὅν, ἐν δὲ τοῖς πράγμασιν ἄλλως εἴωθε κρίνεσθαι· ὑπολαμβάνομεν γὰρ τὸν μεθύοντα χεῖρονα ἑαυτοῦ γίνεσθαι, ἐπισκοτούμενον τὸν νοῦν. Τὸ δ' ὅμοιον ἄλλως ἔχειν, τὸν μεθύοντα, αἰρομένου τοῦ λογισμοῦ, γίνεσθαι, οἷος τῷ ὄντι πεπαίδευται τὸ ἦθος, τὸν δὲ νήφοντα φαντάζεσθαι πολλάκις ἀμείνω ἑαυτοῦ, σχηματιζόμενον. Τοὺς γὰρ ὄντως σώφρονας καὶ κοσμίους οὐ μὴ ποτε ποιήσῃ ὁ οἶνος ἀκολάστους καὶ ὑβριστάς, οὐδ' ἂν μυρία ἀφορμαὶ ὑπάρχωσιν³)· εἴη γὰρ ἂν αὐτῷ σχεδὸν παρὰ φύσιν. Πάρεστι δὲ καὶ νῦν τῷ βουλομένῳ πεῖραν λαμβάνειν, τὰ ἄλλων ἄλλα λαῶν ἦθῃ ἐν μέθαις γνωρίζοντα καὶ παραβάλλοντα. Τοῦτο δὲ ἐννοήσας Πλάτων ἔρμαιον ἡγήσατο τῇ ἑαυτοῦ πόλει τοιαύτην ἔχειν τοὺς ἄρχοντας τῶν πολιτῶν ἀληθῆ ἅμα καὶ ἀκίνδυνον βάσανον⁴). Περὶ

1) Πλ. Νόμ. Β', 662, 663, 663 c.

2) Πλ. Νόμ. Β', 664 c—666 d.

3) Πλ. Νόμ. Α', 649 d—650 b.

4) Πλ. Νόμ. Α', 648 b.

πολλοῦ γὰρ ποιεῖται τὸ γινώριζεν αὐτοὺς τῶν πολιτῶν τὴν ἀληθῆ ἔξιν.

Ἄνευ δὲ τούτων γίγνεται ἡ ἐν τοῖς οἶνοις διατριβὴ γυμνασία τοῖς μήπω τετελειωμένοις εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετάς. Ὅπως γάρ, δέον ἀφοβίαν καὶ καρτερίαν ἀσκεῖν, ἐν τοῖς ἐναντίοις ποιούμεθα τὰς μελέτας, ἐν φόβοις καὶ πόνοις, τοῦθ' ὕπερ πολὺ ἦν παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις, οὕτω καὶ εἰ δέοι ποτὲ φόβον ἀσκεῖν, ἐν ἀφοβίαις προσήκει τοῦτο μελετᾶν. Ἀλλὰ μὴν δεῖ πάντας φοβεῖσθαι δόξαν αἰσχροῦ, πράττοντας ἢ λέγοντάς τι τῶν μὴ καλῶν ἐν τε πολέμῳ, ἐν τε εἰρηνικαῖς ὁμιλίαις. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ αἰδώς, τὸ δ' ἐναντίον ἀναίδεια. Ἐν δὴ τοῖς ὁρμῶσιν ἡμᾶς πρὸς ἀναίδειαν προσήκει τὸ αἰδεῖσθαι μελετᾶν. Πολλὰ δ' ἐστὶ τοιαῦτα ἀκούσματα καὶ θεάματα τὰς ἐπιθυμίας ἐπεγείροντα καὶ ἐπὶ ἡδονὰς παρακαλοῦντα, ὧν δεῖ πάντων ἔμπειρον εἶναι τὸν ὁλοκλήρως ἀγαθὸν ἐσόμενον¹⁾ καὶ τοῦτο μάλιστα ψέγει τῶν Σπαρτιατῶν, ὅτι χωλὴ ἐτύγχανεν οὕσα παρ' αὐτοῖς ἡ ἀνδρεία, μόνον τῶν δεινῶν κρατοῦσα, τῶν δὲ ἡδέων καὶ θωπευτικῶν δι' ἀμελετησίαν ἡττωμένη²⁾. Οὐ γὰρ δῆπου διέφυγε Πλάτωνά τὰ αἷτια τῆς τοῦ εὐκλεεστάτου Πausανίου καὶ Κλεανδρίδου καὶ Πλειστόνακτος καὶ ἄλλων Σπαρτιατῶν αἰσχροῦς χρημάτων καὶ ἡδονῶν καὶ δόξης ἀδόξου ἥττης. Ἀλλ' αἱ μὲν ἄλλαι μελέται πᾶσαι οὐκ ἀπηλλάχатаи κινδύνου, ἡ δ' ἐν οἶνοις ἀκίνδυνός τέ ἐστι καὶ δύναται μάλιστα ἐν ἡμῖν αἰδῶ κατασκευάζειν· τὰ γὰρ μὴ καλῶς τεθραμμένα ἐν ἡμῖν πάθη, θυμός, ἔρως, ὕβρις, ἀμάθεια, φιλοκέρδεια, ὑπεροψία διὰ πλοῦτον, κάλλος, ἰσχὺν καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπὸ τοῦ οἶνου διάδηλα γιγνόμενα, αὐτόν τε τὸν ἔχοντα ποιεῖ ἀνανήψαντα γινώσκειν ἐαυτὸν ἄμεινον, οἷος τῷ ὄντι ἐστί, καὶ προθυμεῖσθαι βελτίῳ γίγνεσθαι, τούς τε κηδομένους αὐτοῦ νοθετεῖν δεόντως. Ὅτι δὲ τέλος καὶ φιλοφρονέστεροι πρὸς ἀλλήλους ἀπαλλάττουσιν οἱ ἐν πότοις συνόντες, ἐὰν ὀρθῶς γίγωνται οὗτοι, εὐδηλὸν ἐστὶ³⁾.

1) Πλ. Νόμ. Γ', 678 a, b. Α', 647 c, d. Ἐνθυμητόν καὶ τοῦ ἐν τῷ Συμποσίῳ Σωκράτους.

2) Πλ. Νόμ. Α', 634.

3) Πλ. Νόμ. Α', 648 c, d. 649 d, e. Β', 674 c, d, e.

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς ἐν πότοις κοινῆς διατριβῆς, ἣν Πλάτων ἐν παιδείας μεγάλη μοῖρα τίθεται¹⁾ διὸ καὶ ἡμεῖς τὸν περὶ τούτων λόγον συνείραμεν τῷ περὶ χορῶν καὶ μουσικῆς.

Ἔστι δὲ ἡ ἐν μουσικῇ τροφή κυριωτάτη, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὅ τε ῥυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία καὶ ἑρῶμενέσατα ἄπτεται αὐτῆς, φέρει τε τὴν εὐσχημοσύνην, καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ, εἰ δὲ μὴ τοῦναντίον· καὶ ὅτι αὖ τῶν παραλειπομένων καὶ μὴ καλῶς δημιουργηθέντων ἢ μὴ καλῶς φόντων ὀξύτατ' ἂν αἰσθάνοιτο ὁ ἐκεῖ τραφεὶς, ὥς ἔδει, καὶ ὀρθῶς δὴ δυσχεραίνων τὰ μὲν καλὰ ἐπαινοῖ καὶ χαίρων καταδεχόμενος εἰς τὴν ψυχὴν τρέφοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν καὶ γίγνοιτο καλὸς τε κάγαθός, τὰ δ' αἰσχρὰ ψέγοι τ' ἂν ὀρθῶς καὶ μισοῖ ἔτι νέος ὢν, πρὶν καὶ λόγον δυνατὸς εἶναι λαβεῖν· ἐλθόντος δὲ τοῦ λόγου ἀσπάζοιτ' ἂν αὐτὸν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφεὶς²⁾. Ὅτε δὲ τηλικαύτην ἔχει τὴν δύναμιν ἡ μουσικὴ, πλείστης δεῖται εὐλαβείας· ἀμαρτῶν τε γάρ τις μέγιστ' ἂν βλάπτοιτο, τό τε ἀμαρτεῖν ῥᾶστον διὰ τὸ τοὺς ποιητὰς ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον τοῦ ἡδέος στοχάζεσθαι, περὶ δὲ ὠφελείας ἢ βλάβης τῶν χρωμένων ἢ ὀλιγωρεῖν ἢ μηδὲ οἷους τ' εἶναι εἰδέναι³⁾. Οὗτοι γὰρ πολλάκις ῥήματα ἀνδρῶν ποιοῦντες τὸ σχῆμα γυναικῶν καὶ μέλος ἀποδιδάσσι, καὶ αὖ μέλεσι καὶ σχήμασιν ἐλευθέρων ῥυθμοὺς δούλων προσαρμόττουσιν, ἢ τοῦναντίον· ἔτι δὲ διασπῶσιν οἱ ποιηταὶ ῥυθμὸν καὶ μέλος καὶ λόγον, λόγους ψιλοὺς εἰς μέτρα τιθέντες ἄνευ μέλους, μέλος δ' αὖ καὶ ῥυθμὸν ἄνευ ῥημάτων, ψιλῇ κιθαρίσει καὶ αὐλῇσει προσχρώμενοι, ἅπερ ἀμουσίας καὶ ἀγροικίας μεστὰ ἐστὶ κατὰ Πλάτωνα, καὶ πᾶν ὅσον τάχους τε καὶ ἀπταιστίας καὶ φωνῆς θηριώδους σφόδρα φίλον⁴⁾. Τούτων ἕνεκα καθίστασι δοκιμαστὰς οὐ νεωτέρους πεντήκοντα ἐτῶν, οἱ τῶν ὑπαρχόντων παλαιῶν

1) Πλ. Νόμ. Α', 641 b—d.

2) Πλ. Πολ. Γ', 401 d—402 a

3) Πλ. Νόμ. Β', 670 e. — α' Ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τῆς τέχνης, ἄλλος δὲ κρίναι, τίς ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελείας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι. Πλ. Φαῖδρ. 274 e.

4) Πλ. Νόμ. Β', 669 b—670 a.

ποιημάτων καὶ ᾠδῆς καὶ ὀρχήσεως τρόπων ἐκλέξουσι τὰ πρέποντα καὶ ἀρμόττοντα, παραλαμβάνοντες ἅμα ποιητικούς καὶ μουσικούς ἀνδρας¹⁾, λόγον ἴσχοντες μὴ τῆς ἡδείας Μούσης, ἀλλὰ τῆς σώφρονος καὶ τεταγμένης· οἱ γὰρ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τούτων τρεφόμενοι, ἄπειροι ὄντες τῆς ἐτέρας, ἴσως ἡδονται, ἐκ περιττοῦ δὲ ἢ μὲν βελτίους ἢ δὲ χείρους τοὺς τροφίμους παρέχεται²⁾. Καὶ ἂν δὲ δέῃ τι νέον ποιεῖν, βούλεται μὴ ἐξεῖναι παντί, ἀλλ' ὅστις γέγονε μὲν μὴ ἔλαττον πεντήκοντα ἐτῶν, ἀγαθὸς δὲ καὶ τίμιός ἐστιν ἐν τῇ πόλει, δημιουργὸς ἔργων καλῶν, τούτῳ δεῖ ἀποδιδόναί μόνῳ παρῤῥησίαν ἐν Μούσαις³⁾. Ὁτι δὲ συζησῶνται ταῦτα ὅτι ἀριστά, βούλεται καθιερωῖν, ὥστε μηδένα τολμᾶν εἰς ταῦτα παρανομεῖν, μηδ' ἐθίζεσθαι τοὺς παῖδας ὀρέγεσθαι αἰεὶ τινὸς καινοῦ τρόπου μουσικῆς⁴⁾. Οὐδαμοῦ γὰρ κινεῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων⁵⁾. Λανθάνει δὲ ἢ ἐν τούτοις παρανομία ὡς ἐν παιδιᾷς μέρει παραδυσμένη, εἴτα ἡρέμα ὑποῖναι πρὸς τὰ ἥθη τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, ἐκ δὲ τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μεῖζων ἐκβαίνει, ἐκ δὲ δὴ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τοὺς νόμους καὶ πολιτείας σὺν πολλῇ ἀσελγείᾳ, ἕως ἂν τελευτῶσα πάντα ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀνατρέψῃ⁶⁾. Ταύτην δὲ τὴν παρανομίαν περὶ τὴν μουσικὴν μετὰ τῶν ἄλλων αἰτιᾶται Πλάτων τῆς διαφθορᾶς τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος⁷⁾.

Ἐνταῦθα τελευτῶμεν τὸν περὶ μουσικῆς λόγον, ἀναμνησκόντες ὅτι καὶ τοῖς μὴπω ἐξέτεσιν ἔξεστι μεταλαμβάνειν τῆς ἐν αὐτῇ τροφῆς, οἷα τοῖς τηλικούτοις ἐπιτηδεῖα ἐστί, μὴ μόνον τῆς ἐν λόγοις φιλοῖς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν ἀρμονίᾳ καὶ ῥυθμῷ, ἄλλων ἀδόντων ἀκροωμένοις, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄδῃν δύνανται.

Μετὰ δὲ τὴν ἡλικίαν ταύτην βούλεται Πλάτων διακρίνεσθαι

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 802 b.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 802. c, d.

3) Πλ. Νόμ. Η', 829 c, d.

4) Πλ. Νομ. Ζ', 799 a.

5) Πλ. Πολ. Δ', 424 c.

6) Πλ. Πολ. Δ', 424 d, e.

7) Πλ. Νόμ. Γ', 700 κ. ἐξ.

τὰ γένη καὶ πρὸς τὰ μαθήματα τρέπεσθαι. Τὰ δὲ μαθήματα ταῦτα μέχρι τοῦ δεκάτου ἔτους τελείου ἐστὶ γυμνάσια μάλιστα πολεμικά, ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ σφενδονᾶν¹⁾. Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχεται τὸ ἕτερον τῶν Ἑλληνικῶν παιδεύματων, ἡ γυμναστικὴ²⁾ παρὰ Πλάτωνι, ἣ ἀποδῶμεν τῷ λόγῳ τὰ προσήκοντα.

Πρὸ παντὸς ἀξιολογώτατόν ἐστι Πλάτωνος ἡ γνώμη παρὰ τὰ τέως νομιζόμενα, μὴ ὑπολαμβάνειν τὰ δύο κύρια παιδεύματα, τὸ μὲν ἐπὶ σώματι, πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, τὸ δὲ ἐπὶ ψυχῇ, ἀλλ' ἀμφοτέρω τῆς ψυχῆς στοχάζεσθαι. Οἱ μὲν γὰρ διὰ βίου γυμναστικῇ ὁμιλοῦντες, μουσικῆς δὲ μὴ ἀπτόμενοι, τὸ μὲν θυμοειδὲς τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἀπεργάζονται σκληρὸν καὶ δύσκολον μέχρις ἀγριότητος, τὸ δὲ φιλομαθὲς καὶ λογιστικὸν αὐτῶν, ἅτε οὐκ ἐγειρόμενον, οὐ δὲ τρεφόμενον, οὐδὲ διακαθαιρομένων τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ, ἀσθενὲς τε καὶ κωφὸν καὶ τυφλὸν γίγνεται. Μισόλογος δὲ ὁ τοιοῦτος γίγνεται καὶ ἄμουσος καὶ πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρῆται, βία δὲ καὶ ἀγριότητι, ὥσπερ θηρίον, πρὸς πάντα διαπράττεται, καὶ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ σκαιότητι μετὰ ἀρρυθμίας τε καὶ ἀχαριστίας ζῇ. Ὁ δ' αὖ παρέχων μουσικῇ καταυλεῖν καὶ καταχεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὥτων, ὥσπερ διὰ χώνης τὰς γλυκείας τε καὶ μαλακὰς καὶ θηηνώδεις ἀρμονίας, καὶ μινυρίζων καὶ γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ᾠδῆς διατελῶν τὸν βίον ὅλον, οὗτος τὸ μὲν πρῶτον, εἴτι θυμοειδὲς εἶχεν, ὥσπερ σίδηρον ἐμάλαξε καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν· ὅταν δὲ ἐπέχων μὴ ἀνῇ, ἀλλὰ κηλῇ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τήκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτῆξῃ τὸν θυμὸν καὶ ἐκτέμῃ ὥσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ποιήσῃ μαλθακὸν αἰχμητήν· καὶ ἐὰν μὲν γε ἐξ ἀρχῆς φύσιν ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο, ἐὰν δὲ θυμοειδῇ, ἀσθενῇ ποιήσας τὸν θυμὸν ὀξύρροπον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρῶν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε καὶ κατασθεννύμενον· ἀκράχοιοι οὖν καὶ ὀργίλοι ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγέννη-

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 794 c, d.

2) Καταχρηστικῶς ὀνομάζει Πλάτων καὶ τὴν τιθήνησιν τῶν παιδίων καὶ αὐτῶν τῶν κυουμένων τὴν κίνησιν γυμναστικὴν. Νόμ. Ζ', 789 a, b.

ται, δυσκολίας ἐμπλεω. Ἐπὶ δὴ τὰ δύο ταῦτα τῆς ψυχῆς, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον, οὐκ ἐπὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, δέδωκε θεὸς τις ἀνθρώποις γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν, ὅπως ἂν ἀλλήλοιν ζυναρμωσθῆτον ἐπιτεινομένω καὶ ἀνιεμένω μέχρι τοῦ προσήκοντος· καὶ ὁ κάλλιστα μουσικῇ γυμναστικὴν κεραννύς καὶ μετριώτατα τῇ ψυχῇ προσφέρων, οὗτός ἐστι μουσικώτατος καὶ εὐαρμωστότατος¹). Ὅτι δὲ καὶ ὑγίειαν καὶ κάλλος καὶ ἰσχὺν τοῦ σώματος ἀπεργάζεται ἡ γυμναστικὴ, οὐκ ἀπόφησιν· ἀλλὰ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ οὔτε ἀγαθὰ ἡγεῖται, οὔτε κακά, ἀλλὰ τοῖς μὲν δικαίοις καὶ ἀγαθοῖς οὗσιν ἀγαθὰ, τοῖς δὲ κακοῖς κακὰ²). Οἷς μέντοι μήπω σαφῶς ἐπὶ θᾶτερα ἔρρεψε τὰ ἥθη, τοῖς νέοις, οὗ φησι τιμιώτατον εἶναι σῶμα τὸ καλόν, οὐδὲ τὸ ἰσχυρόν, οὐδὲ τὸ τάχος ἔχον, οὐδέ γε τὸ ὑγιεινόν, κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν, οὐδ' αὖ τὰ τούτων ἐναντία· κίνδυνον γὰρ φέρει τῇ ψυχῇ ἀμφοτέρα· ἐκεῖνο μὲν ποιεῖ χαλνούς τὰς ψυχὰς καὶ θρασείας, ταῦτα δὲ ταπεινάς καὶ ἀνελευθέρους. Λείπεται ἄρα ἡ μέση ἕξις ἡ ἀρίστη τε καὶ ἀσφαλεστάτη³). Ἐτι δὲ ἡγούμενος οὐ τὸ χρηστὸν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ ἀρετῇ ψυχὴν ἀγαθὴν ποιεῖν, ἀλλὰ τοῦναντίον ψυχὴν ἀγαθὴν τῇ ἑαυτῆς ἀρετῇ σῶμα παρέχειν ὡς οἶόν τε βέλτιστον, ταύτην θεραπεύσαντα ἱκανῶς βούλεται παραδιδόναι αὐτῇ τὰ περὶ τὸ σῶμα ἀκριβολογεῖσθαι, καὶ ἀπαιδευσίας τεκμήριον ποιεῖται οὐ μόνον τὸ δικαστῶν δεῖσθαι πρὸς θεραπείαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἱατρῶν τοῦ σώματος⁴), ὅτι μὴ τραυμάτων ἕνεκα καὶ ἐπετείων νοσημάτων ἐπιπεσόντων⁵). Αὐτὸς δὲ ὅσον τοὺς τύπους ὑφηγεῖται τῆς χάριν τοῦ σώματος γυμναστικῆς. Ἡ δ' ἐστὶ τοιαύτη, οἷα ὀρθότερον ἂν καλεῖσθαι διαιτητικὴ. Μέθης γὰρ ἀπέχεσθαι κελεύει καὶ ποικιλίας ὀψων καὶ ἡδυσμάτων καὶ περμάτων καὶ ἐταίραις ὁμιλίας καὶ τὰ τοιαῦτα⁶). Αὐτὰ μὴν τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς πόνους, ὅπερ εἴρηται,

1) Πλ. Πολ. Γ', 410 b—412 a.

2) Πλ. Νόμ. Β', 661 d.

3) Πλ. Νόμ. Ε', 728 d, e. Πολ. Ψ, 494 b, c.

4) Τοῦναντίον δὴπου ἢ τανῶν νομίζεται.

5) Πλ. Πολ. Γ', 405 a, b, d.

6) Πλ. Πολ. Γ', 403 d—404 e.

οὐ πρὸς ἰσχὺν τοῦ σώματος βλέποντα, ὥσπερ τοὺς ἀθλητάς, μεταχειρίζεσθαι προσήκει, ἀλλ' ὡς μουσικῆς ἀντίρροπα, πρὸς ἔγερσιν καὶ ἐπὶ ῥῶσιν τοῦ θυμοειδοῦς τῆς ψυχῆς. Βούλεται δὲ καὶ ταῦτα πάσης περιεργείας καθαρεύειν, καὶ ὥσπερ μουσικὴ ἐφάνη ἀρίστη ἢ ἀπλουστάτη καὶ ἀπέριτος, καὶ ἡ γυμναστικὴ κατὰ ταῦτα ἔχνη διωκτέα ἢ ἀρίστη¹). Τῶν δὲ πολλῶν καὶ ποικίλων γυμνασίων μόνης τῆς πάλης ἐπιμέμνηται, ὡς ἐπιτηδειοτάτης ταύτην τὴν ἑξὶν ἀπεργάζεσθαι, καὶ ταύτης τῶν δύο εἰδῶν, ἀλινδήσεως καὶ ὀρθοπάλης, ταύτην μόνην δοκιμάζει²). Ἐπειδὴ δὲ καὶ πολεμικοὺς ἅμα γίγνεσθαι τοὺς ἑαυτοῦ τροφίμους βούλεται Πλάτων, ἀνάγκη καὶ τὰ περὶ τὸν πόλεμον διαπονεῖν, τοξικὴν τε καὶ πᾶσαν ῥίψιν καὶ πελταστικὴν καὶ πᾶσαν ὀπλομαχίαν καὶ διεξόδους τακτικὰς καὶ πορείας στρατοπέδων καὶ στρατοπεδεύσεις καὶ ὅσα εἰς ἵππικὴν μαθήματα συντείνει· ἅπερ γυμνάσια τίθῃσι καὶ ταῦτα³). οὐδὲν γὰρ μᾶλλον εἰς πόλεμον συμβάλλεται ἢ εἰς τὴν εἰρημένην σώματος καὶ ψυχῆς ἑξὶν, καὶ ῥαδίως ἂν τις ἀνέυροι ἐν τούτοις χωρὶς τῆς πάλης καὶ τᾶλλα γυμνάσια, ἐξ ὧν τὸ πένταθλον τῶν παλαιῶν συνέκειτο, ἄλμα καὶ δρόμον καὶ δίσκον καὶ ἀκόντιον.

Δεκαετῆς δὲ γενομένους τοὺς παῖδας καιρὸς ἐπὶ τρία ἔτη γράμματα μανθάνειν. Γράμματα δὲ λέγει τὸ γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν καὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐκμάθησιν τῶν γραπτέων ἢ ἀναγνωστέων λόγων⁴). Καὶ ἐκεῖνα μὲν βούλεται διαπονεῖν μέχρι τοῦ δυνατοῦς εἶναι γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν, πρὸς τάχος δὲ ἢ κάλλος ἀπηκριβῶσθαι, οἷς μὴ φύσις ἐπέσπευσεν, ἐν τοῖς τεταγμένοις ἔτεσι, χαίρειν ἑᾶν⁵). Περὶ δὲ τῶν λόγων, οὓς τοῖς παισὶ δεῖ ἀνα-

1) Πλ. Πολ. Γ', 410 a, b.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 795 d—796 a.

3) Πλ. Νόμ. Ζ', 813 d.

4) Ῥουσῶς τίθῃσι μετὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τὰ μαθήματα ταῦτα· Κοϊντιλιανὸς δὲ ἀπὸ τοῦ ἐδδόμου τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.

5) Πλ. Νόμ. Ζ' 809 e—810 b. Ἀλλως Κοϊντιλιανὸς «Non ista aliena res, quae fere ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi». Ἀλλ' ἄλλοι καιροὶ ἄλλα τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ἀποφαίνουσι, τὰ γε ἀνθρώπινα· οὐ μέντοι τὰ θεῖα.

γιγνώσκειν παρατιθέναι καὶ μαρθάνειν, οἱ μὲν ἐβούλοντο ἐν τοῖς οὔσι ποιητικοῖς συγγράμμασι σπουδαίοις ἢ κωμικοῖς τρέφειν τοὺς νέους καὶ διακορεῖς ποιεῖν, ὅλους ποιητὰς ἐκμανθάνοντας· οἱ δ' αὖ ἐκ πάντων κεφάλαια ἐκλέγειν καὶ συνάγειν εἰς ταῦτόν, ἀνθολογίαν δηλαδὴ ἢ χρηστομάθειαν συντιθέναι, καὶ ταῦτα παρατιθέναι τοῖς νέοις ἐκμανθάνειν· ἀμφοτέρω δὲ τὴν πολυμάθειαν καὶ πολυπειρίαν τῶν νέων ἔσπευδον. Πλάτων δ' ἀποφαίνεται μηδετέρους πανταχῇ ἀληθεύειν· τὴν γὰρ πολυμάθειαν φέρειν τοῖς παισὶ κίνδυνον· βούλεται δὲ ταύτης μὲν ὀλιγωρεῖν, πρὸς δὲ τὰ ὑφ' ἑαυτοῦ ἐν τοῖς Νόμοις διηγημένα, ὧν ἡμεῖς τοὺς τύπους ἐν τῷ περὶ μουσικῆς λόγῳ ἐδηλώσαμεν, πρὸς ταῦτα βλέποντα τὸν παιδευτήν, ὥσπερ πρὸς παράδειγμα, ποιεῖσθαι τὴν ἐκλογὴν τῶν πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἐκμάθησιν παραθετέων τοῖς νέοις, εἴτε ποιημάτων, εἴτε ψιλῶν λόγων.

Τοῖς δὲ τριακαίδεκα ἔτη γεγονόσι προσήκει λύρας ἄψασθαι, ἐμμεῖναι δὲ τρία ἔτη. Βούλεται δέ, ὅπερ ἔμπροσθεν εἴρηται, μηδαμῶς ψιλῇ κιθαρίσει χρῆσθαι, ἀλλ' ἂν ὀρίσωνται μέλη οἱ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι χρηστὰ εἶναι, μαρθάνοντας, τούτων χάριν προσχρῆσθαι τοῖς φθόγγοις τῆς λύρας, σαφηνείας ἕνεκα τῶν χορδῶν, ἀποδιδόντας πρόσχορδα τὰ φθέγματα τοῖς φθέγμασι· τὴν δὲ ἑτεροφωνίαν τῆς λύρας, ἄλλα μὲν μέλη τῶν χορδῶν ἰσιῶν, ἄλλα δὲ τοῦ τὴν μελωδίαν συνθέντος ποιητοῦ, καὶ δὴ καὶ πυκνότητα μανότητι καὶ τάχος βραδυτῇτι καὶ ὀξύτητα βαρύτητι σύμφωνον καὶ ἀντίφωνον παρεχομένους, καὶ τῶν ῥυθμῶν ὡσαύτως παντοδαπὰ ποικίλματα προσαρμόττοντας τοῖς φθόγγοις τῆς λύρας, πάντα τὰ τοιαῦτα μὴ προσφέρειν τοῖς μέλλουσιν ἐν τρισὶν ἔτεσι τὸ τῆς μουσικῆς χρήσιμον ἐκλήψεσθαι διὰ τάχους¹). Ἦν ἄρα τοῦ κιθαριστοῦ ἔργον καὶ τὰ μέλη διδάσκειν, οὐ μόνον κιθαρίζειν, ὅπερ δῆλον γίγνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ σπουδαίας διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν παιδείαν τῶν νέων Ἀθήνησι²).

Ἐξῆς δὲ τούτοις καθίστησι γυμνάσια καὶ διδασκαλεῖα κοινά.

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 812 d, e.

2) Πλ. Πρωταγ. 326 b.

Τὰ μὲν συνήθη γυμνάσια καὶ τὰ διδασκαλεῖα βούλεται κατὰ μέ-
 σην τὴν πόλιν ὠκοδομηθῆναι, τὰ δὲ ἵππων καὶ τῆς ἄλλης πολε-
 μικῆς ἀσκήσεως γυμνάσια καὶ εὐρυχώρια ἐξωθεν· ἐν δὲ τούτοις
 πᾶσι διδασκάλους ἐκάστων, ξένους οἰκοῦντας, πεπεισμένους μι-
 σθοῖς παρὰ τῆς πόλεως, διδάσκουν τε πάντα ὅσα πρὸς τὸν πόλεμόν
 ἐστὶ μαθήματα τοὺς φοιτῶντας, ὅσα τε πρὸς μουσικὴν, οὐχ ὅν μὲν
 ἂν ὁ πατὴρ βούληται, φοιτῶντα, ὅν δ' ἂν μὴ, ἐῶντα τῆς παιδείας,
 ἀλλὰ τὸ λεγόμενον πάντ' ἄνδρα καὶ παῖδα κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς
 τῆς πόλεως μᾶλλον ἢ τῶν γεννητόρων ὄντας, παιδευτέον ἐξ
 ἀνάγκης¹).

Ἐπειδὴ δὲ Πλάτωνι δοκεῖ δεῖν καὶ τὰς γυναῖκας τῶν αὐτῶν
 ἐπιτηδευμάτων μετέχειν τοῖς ἀνδράσιν, ἐπόμενόν ἐστὶ τὸ καὶ παι-
 δείας αὐταῖς τῆς αὐτῆς μεταδεδωκέναι ἐν τε μουσικῇ καὶ ἐν γυ-
 μναστικῇ, ὥσπερ εἴρηται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐξαίρετον ἐποίησατο τὸ
 τῶν ὠδῶν. Βούλεται γὰρ αὐτὰς πρεπούσας ἑκατέρῳ γένει ἀποδι-
 δόναι, τὸ μὲν μεγαλοπρεπὲς καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνδρείαν ῥέπον, ἀρ-
 βενωπὸν καλῶν, ἄρρεσι, τὸ δὲ πρὸς τὸ κόσμιον καὶ σῶφρον μάλ-
 λον ἀποκλίνον θηλυγενέστερόν φησι καὶ θηλείαις ἀποδίδωσι²).

Συμπάσης δὲ τῆς ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδείας ἀρρέ-
 νων τε καὶ θηλέων κατέστησεν ἓνα ὑπατον ἄρχοντα, ὃν ἐπιμελη-
 τὴν τῆς παιδείας προσαγορεύει. Τὴν δὲ ἀρχὴν ταύτην τίθησι τῶν
 ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστην. Διὸ δεῖ καὶ τὸν
 αἰρούμενον ἄξιον ταύτης εἶναι, τὸν ἄριστον τῶν ἐν τῇ πόλει, μὴ
 ἔλαττον πεντήκοντα ἐτῶν, παίδων γνησίων πατέρα, μάλιστα μὲν
 υἱέων καὶ θυγατέρων, εἰ δὲ μὴ, θᾶτερα³), ἔχοντα ἀκριβοῦς ἐπιστή-

(1) Πλ. Νόμ. Ζ', 804 d. 813 b. e. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἡ ἀναγκαία μαθη-
 τεῖα (Schulzwang) παρὰ Πλάτωνι, ἥ τοὺς χρωμένους ταυτῶν λαοὺς
 δικαίως ἂν τις εὐδαιμονίσειε τοῦ δύνασθαι χρῆσθαι. Τὸ εἰς Σόλωνα ἀνα-
 φέρειν τὴν ἀναγκαίαν μαθητείαν οὐ μοι δοκεῖ πάνυ ὀρθόν εἶναι. Ἦν
 γὰρ ὁ Σόλωνος νόμος ὁ περὶ τούτου συμβουλευτικός, οὐκ ἀναγκαστικός.
 (Schoemann griechische Alterthümer I Band. S. 518, 2 Auf-
 lage. Τὰ ἐν τῷ Κρίτῳ σ. 50 e. οὐκ ἐναντιοῦται τοῖς δε)· τὸ δὲ «ἐξ
 ἀνάγκης» τοῦ Πλάτωνος ποιεῖ τὴν ἀναγκαίαν μαθητείαν.

2) Πλ. Νομ. Ζ', 802 e.

3) Πλ. Νόμ. Ζ', 765 d—766 b.

μην τῶν καθηκόντων αὐτῷ, ἵνα καὶ τοῖς ἄλλοις μνηστῆς τε ἅμα καὶ τροφεὺς γίγνηται¹⁾. ἄρχειν δὲ ἐπὶ πέντε ἔτη, μεθ' ὃ νέον αἰρεῖσθαι· ἐξεῖναι δ' αὐτῷ ὑπὸ τοῦ νόμου προσλαμβάνειν εἰς ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν οὓς ἂν ἐθέλῃ τῶν πολιτῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἷον παιδονόμους, ἐπιμελομένους κόσμου καὶ παιδείας καὶ φοιτήσεως εἰς τὰ διδασκαλεῖα καὶ γυμνάσια καὶ οἰκίσεων τῶν παίδων²⁾).

Ἦν ἔμπροσθεν ἐκάλεσα ἡθικὴν παιδείαν, ὠρίσθω ἡ μέχρι τοῦ ἐκκαιδεκάτου ἔτους, οὐχ ὡς μόνως, ἀλλ' ὡς μάλιστα ἔθεσι τοῦ τῆς ψυχῆς ἡθους οὔσα παιδεία³⁾ ἐν μουσικῇ γυμναστικῇ κεκραμένῃ. Τέταται δὲ καὶ παρ' αὐτὴν μὲν, μάλιστα δὲ μετ' αὐτὴν διὰ τῆς ἐχομένης ἡλικίας πάσης ἡ ἐπιστημονικὴ παιδεία, ἥ ἐστι τὸ ἀναγαγεῖν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ὄντων τῶν γιγνομένων καὶ ἀπολλυμένων ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ὄντως ὄντος καὶ ἀεὶ κατὰ ταῦτά ἔχοντος, οὗ ἔστιν, ὡς ἔμπροσθεν διήλθομεν, τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἡθικὴ παιδεία ἐστὶν ἅμα ταύτης προοδοποιητικῇ, καὶ πάντως δεῖ προϋπάρχειν, ἢ μηδὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ἅπτεσθαι. Ἔστι γὰρ οὐδαμοῦ δεινὸν οὐδὲ σφοδρὸν ἀπειρία τῶν πάντων, οὐδὲ μέγιστον κακόν, ἀλλ' ἡ πολυπειρία καὶ πολυμαθία μετὰ κακῆς ἀγωγῆς γίγνεται πολὺ τούτων μείζων (ζημία⁴⁾) καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀλλաχοῦ⁵⁾ τὴν μεγίστην ἀμάθειαν ἀποκαλεῖ, τὸ ὑπὸ ἐπιστήμης εἰδέναι μὲν, ὅ τι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ ὅ τι πονηρὸν καὶ ἄδικον, καὶ πάνυ λογιστικούς εἶναι καὶ πάντα τὰ κομψὰ καὶ ὅσα πρὸς τάχος τῆς ψυχῆς πέφυκε διαπεπονῆσθαι, διὰ δὲ κακὴν ἀγωγὴν τὸ μὲν πονηρὸν φιλεῖν τε καὶ ἀσπάζεσθαι, τὸ δὲ ἀγαθὸν μισεῖν· ἄνευ γὰρ συμφωνίας οὐδ' ἂν τὸ σμικρότατον εἶδος φρονήσεως γένοιτο. Τὸ δ' ἐκ τῆς πολυμαθείας μετὰ κακῆς ἀγωγῆς, δεινὸν ὢν, δεινότερον ἀποβαίνει, ἐὰν οἱ οὕτως ἔχοντες ἅμα εὖ πεφυκότες τυγχάνωσιν. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι φύσει ἔχοντες ὀξεῖαν τὴν

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 809.

2) Πλ. Νόμ. ζ', 764 d.

3) Sittlich-religiöse Erziehung.

4) Πλ. Νόμ. Ζ', 819 a.

5) Πλ. Νόμ. Γ', 689.

τῆς διανοίας ὄψιν, ὁξύτερον διορῶσι τὰ ἐφ' ἃ τέτραπται ἡ ὄψις αὐτῶν καὶ τοσούτῳ πλείω κακὰ οἰοί τ' εἰσὶν ἐργάζεσθαι¹). Ὑπαρχούσης δὲ τῆς ἠθικῆς παιδείας οὕτω δὴ δεῖ σκοπεῖν τὰς φύσεις τῶν μελλόντων τῆς ἐπιστημονικῆς ἄψεσθαι. Μόνοις γὰρ τοῖς τὴν φύσιν ἐπιτηδεῖαν ἔχουσιν οἴεται δεῖν μεταδιδόναι ταύτης, οὐς καὶ βούλεται φύλακας τῆς πόλεως εἶναι. Ἐπιτηδεύως δὲ πεφύκασιν, οἱ ἂν εὐμαθεῖς ὣσι καὶ μνήμονες καὶ ἀγχείνοι καὶ ὀξεῖς καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἔπεται, καὶ αὖ νεανικοί τε καὶ μεγαλοπρεπεῖς τὰς διανοίας, οἱ κοσμίως μετὰ ἡσυχίας καὶ βεβαιότητος ἐθέλιν ζῆν²). Ταῦτα δὲ ὀλιγάκις ἐθέλει εἰς ταὐτὸ συμπύεσθαι ἅμα, ἀλλ' οἱ μὲν ἐκεῖνα ἔχοντες ὑπὸ ὁξύτητος φέρονται ὅπῃ ἂν τύχῃσι καὶ τὸ βέβαιον ἅπαν αὐτῶν ἐξοίχεται· οἱ δ' αὖ τὰ ἥθη βέβαια καὶ δυσκίνητα ἔχοντες, οἷς ἂν τις μᾶλλον ὥς πιστοῖς χρῆσαιτο, ἔχουσιν ὥσαύτως καὶ πρὸς τὰς μαθήσεις δυσκινήτως, ὥςπερ ἀπονεναρκωμένοι, καὶ ὕπνου καὶ χάσματος ἐμπίπλυνται. Εἰσὶ τοίνυν οἱ ἀμφοτέρω ἔχοντες σπάνιοι· καὶ τῆς παιδείας δὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ὀλίγοις καὶ ἀριστίνδην μεθεκτέον ἐστί³).

Πρὸ δὲ τῆς ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων διατριβῆς, — ἐστὶ δ' αὕτη ἢ ἐν φιλοσοφίᾳ σχολή, — ἀναγκαῖόν ἐστι προπαιδευθῆναι μαθήμασί τισιν, ἃ τὴν δύναμιν ἔχει περιάγειν τῆς ψυχῆς τὸ ὄμμα ἀπὸ τῶν δοξαστῶν πρὸς τὰ ἐπιστητά. Τοιαῦτα δ' ἐστὶ μαθήματα τὰ κοινῶ μὲν ὀνόματι μαθηματικὰ καλούμενα, ἰδίῳ δὲ ἕκαστον αὐτῶν ἀριθμητικὴ καὶ λογιστικὴ, γεωμετρία μετὰ στερεομετρίας, ἀστρονομία. Αἱ μὲν γὰρ ἄλλαι τέχναι καὶ πραγματεῖαι ἢ πρὸς δόξας ἀνθρώπων καὶ ἐπιθυμίας εἰσὶν, ἢ πρὸς γενέσεις τε καὶ συνθέσεις, ἢ καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν φυομένων τε καὶ συντιθεμένων⁴). Τὰ δὲ μαθηματικὰ ἐπιλαμβάνεται τι τοῦ ὄντος, οὐ μέντοι οὐδ' αὐτὰ εἰλικρινῶς, ἀλλ' οἷον ὀνειρώττει περὶ αὐτό. Οἱ γὰρ περὶ ταῦ-

4) Πλ. Πολ. Ζ', 519 a.

2) Ἀτεχνῶς οἷον διαγράφει τὸ ἥθος τοῦ Θεαιτήτου (Θεαιτ. 144).

3) Πλ. Πολ. Σ', 503.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 533. Τοῖς αὐτοῖς ἐνέχονται καί, ἄς πρότερον διήλθομεν, γυμναστικὴ καὶ μουσικὴ· πλὴν ὅτι ἡ ὀρεθὴ μουσικὴ τροφὴ ἐμποιεῖ ἐπιθυμίας καὶ δόξας ὀρθὰς καὶ ἀληθεῖς, πάντως μέντοι δόξας.

τα πραγματευόμενοι χρῶνται ὑποθέσεσι, περὶ ὧν οὐδένα λόγον οὔτε ἑαυτοῖς οὔτε ἄλλοις ἔτι ἀξιοῦσι διδόναι, ὡς παντὶ φανερῶν, ἃς καὶ ἀξιώματα καλοῦσιν· ἐκ τούτων δ' ἀρχόμενοι, τὰ λοιπὰ τῇ διανοίᾳ διεξιόντες ὀρθῶς, τελευτῶσιν ὁμολογουμένως ἐπὶ τούτῳ, οὗ ἂν ἐπὶ σκέψιν ὁρμήσωσιν. Ὅτι δὴ αἱ μὲν ἀρχαὶ αὐτῶν πισταὶ μόνον εἰσίν, ἀλλ' οὐκ ἐπιστηταί, τὸ δ' ἐκ τούτων πᾶν αὐτῶν νοήσει περαίνεται, διὰ τὴν σύμμικτον ταύτην φύσιν μεσεύει τῶν τε περὶ τὰ καθαρῶς νοητά, ἄνευ ὑποθέσεως αὐτῆς τῆς τοῦ παντὸς ἀρχῆς ἀπτομένων, καὶ τῶν περὶ τὰ δοξαστά. Ἐτι δὲ καὶ κατ' ἄλλο τι ἔχεται τῶν αἰσθητῶν τὰ μαθηματικά. Διανοοῦμενοι γὰρ περὶ τῶν αἰδίων σχημάτων, οἷον τριγώνου, προσχρῶνται οἱ μαθηματικοὶ ὁρωμένοις σχήμασι καὶ γράφουσι τοιαῦτα εἰδωλα ἐκείνων καὶ ποιοῦνται περὶ αὐτῶν τοὺς λόγους¹).

Ἡ μὲν τοίνυν μεγίστη ἀξία τῶν μαθηματικῶν, ἃν τις εἰς ἀκριβειαν αὐτῶν ἦ, ἐστὶ παρασκευάζειν τοὺς χρωμένους ἐπὶ τὴν τοῦ ἀληθοῦς ὄντος ἐπιστήμην. Διὸ οὐδὲ χρὴ παντάπασιν αἰσθητοῖς χρῆσθαι, οὔτε διαγράμμασιν, οὔτε τοῖς ἐν τῷ οὐρανῷ συμβαίνουσιν· ἐπεὶ κἂν ὅτι κάλλιστα τὰ τοιαῦτα ἀπειργασμένα καὶ συνεστῶτα τυγχάνη, ἅτε αἰσθητῶν ὄντων καὶ σώματα ἐχόντων, οὐκ ἂν λάβοι τίς ποτε τᾶλθες αὐτῶν ταύτη²).

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τῆς ἀκριβείας ταύτης τὰ μαθήματα ταῦτα, μάλιστα δὲ τὴν ἀστρονομίαν—αὕτη γὰρ σχεδὸν καὶ τᾶλλα δύο συλλαβοῦσα ὑφ' ἑαυτῇ ἔχει — τίμια ἡγεῖται Πλάτων καὶ χρήσιμα, καὶ παντὶ ἐλευθέρῳ σπουδῆς ἀξία, εἰς τὸ δύνασθαι διαριθμεῖσθαι νύκτα καὶ ἡμέραν, Σελήνης δὲ καὶ Ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρον περιφορᾶς ἐμπείρως ἔχειν, ἵνα μὴ καταψευδώμεθα τῶν μεγάλων τούτων θεῶν, ὡς μηδέποτε τὸν αὐτὸν δρόμον ἰόντων, ἀλλὰ πάντῃ πλανωμένων, καὶ τῶν μὲν θάπτον ὡς βράδιον, τῶν δ' ἐναντίως ὡς ἐναντίως κινουμένων. Ὁ γάρ φασι οἱ πολλοὶ τὸν μέγιστον θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον οὔτε ζητεῖν δεῖν οὔτε πολυ-

1) Πλ. Πολ. Γ', 510 b—511 c. Ζ', 533 c.

2) Πλ. Πολ. Ζ', 525 c, d. 529 a—530 b.

πραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας, ὡς οὐχ ὅσιον ὄν, ἐναντίως ἔχει¹).

Ἐπὶ τούτοις καὶ τοῦτο ἔτι ἀξιόλογον τῶν μαθημάτων τούτων, ὅτι ποιεῖ τοὺς τε φύσει λογιστικούς εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὀξεῖς φαίνεσθαι, οἳ τε βραδεῖς, αἱ ἐν τούτῳ παιδευθῶσι καὶ γυμνάσωνται, καὶ μὴδὲν ἄλλο ὠφεληθῶσιν, ὅμως εἷς γε τὸ ὀξύτεροι αὐτοὶ ἐαυτῶν γίγνεσθαι πάντως ἐπιδιδόασιν²). Ἐν γὰρ τούτοις τοῖς μαθήμασιν ἐκάστου ὄργανόν τι τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρεται τε καὶ ἀναζωπυροῦται ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων, κρεῖττον ὃν σωθῆναι μυρίων ὀμμάτων³).

Τέλος δὲ καὶ τῆς εἰς τὸν πρακτικὸν βίον χρησιμότητος αὐτῶν ἄξιον ἐπιμνησθῆναι. Σχεδὸν γὰρ πᾶσαι τέχναι προσχρῶνται τούτοις⁴). Ἦν δὲ καὶ ταύτην διχῇ διαλάβωμεν, τὴν μὲν εἰς πόλεμον ἐλευθεριωτέραν ἡγεῖται Πλάτων, καὶ γὰρ τὴν τῶν πολεμικῶν ἀσκησιν τοῖς ἐλευθέροις προσήκειν⁵), τὴν δὲ εἰς καπηλείας καὶ γεωργίας καὶ ναυτιλίας καὶ τὰ τοιαῦτα φορτικωτέραν⁶). Ὅπου δὴ κελεύει δεῖν μὴ μόνον τὰ δημόσια νομίσματα καὶ μέτρα καὶ σταθμὰ ἔμμετρά τε εἶναι καὶ ἀλλήλοις σύμφωνα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἴδια σκευή, μῆκος αὐτῶν καὶ βάθος καὶ τὸν πρὸς ἀλλήλα λόγον συντετάχθαι, ὥστε ἐν παντὶ ἔχειν ἀφορμὴν τοὺς πολίτας περὶ ἀριθμούς καὶ λογισμούς διατρέβειν, οὐχ οὔτω τοῦ ὠφελίμου χάριν ποιεῖ, ὡς τῆς ἀπὸ τούτων ἐγέρσεως τῆς διανοίας. Ψέγει δὲ τὴν ἀνελευθερίαν καὶ φιλοχρηματίαν, ἧς ἕνεκα μάλιστα ἐσπούδαζον Αἰγύπτιοι καὶ Φοίνικες περὶ τὰ μαθηματικά⁷).

Χρὴ δὲ προβάλλειν τὰ μαθηματικά παισὶν ἔτι οὔσιν, ἧ αὐτοῖς εὐληπτὰ ἐστί, τὸ δὲ ἀκριβὲς αὐτῶν εἰς ἀκμαίαν ἡλικίαν

1) Πλ. Νόμ. Ζ', 821—822. Ἐν τοῖς μαθηματικοῖς φαίνεται Σωκράτης, εἴπερ που καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον διπρόσωπος Ἰανός, τῷ ἐτέρῳ φθεγγόμενος παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομν. Δ, ζ, 56), τῷ δὲ ἐτέρῳ παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ Πολιτείᾳ.

2) Πλ. Πολ. Ζ', 526 b. Νόμ. Ε', 747 b.

3) Πλ. Πολ. Ζ' 527 e.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 522 c.

5) Πλ. Πολ. Ζ', 522 d, e, 524 d. 526 d.

6) Πλ. Πολ. Ζ', 525 c. 527 d.

7) Πλ. Νόμ. Ε', 746 e—747 c.

ὑπερτίθεσθαι, εἰς τὸ ἐπτακαίδέκατον καὶ ὀκτωκαίδέκατον ἔτος, ὡς ἔοικε· τῇ δὲ ἐν τούτοις σπουδῇ τὸ τῆς παιδιᾶς σχῆμα περιτιθέναι, τὸ δὲ βίαιον καὶ ἐπ' ἀνάγκης ὅσον ἐνδέχεται ἐξαιρεῖν· οὕτω γὰρ οἱ τε παῖδες ἑαυτῶν εὐμαθέστεροι γίγνονται καὶ τὰ μαθήματα ἔμμουνα¹⁾. Ἐπαινεῖ δὲ τὴν παρ' Αἰγυπτίοις συνήθη μέθοδον τῆς διδασκαλίας. Ἦν γὰρ ἐκείνοις ἐξευρημένα μαθήματα τῶν παιδῶν χάριν τοῦ μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μαθάνειν, περὶ τε λογισμῶν μήλων διανομαὶ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν ἀρμοστώντων ἀριθμῶν τῶν αὐτῶν καὶ ἄλλα παραπλήσια, καὶ περὶ μετρήσεις, καὶ ὡς ἐν παιδιᾶς μέρει ἐξήρουν αὐτῶν τὴν περὶ ταῦτα ἐνοῦσαν φύσει τοῖς ἀνθρώποις γελοῖαν τε καὶ αἰσχρὰν ἄγνοian²⁾.

Μετὰ δὲ τὰ ἐπτακαίδεκα ἢ ὀκτωκαίδεκα ἔτη ἐν δυσὶν ἢ τρισὶν ἔτεσι μέχρι τῶν εἴκοσι τίθησι τὰ ἀναγκαῖα γυμνάσια, ὧν διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ σκληρὸν ἀνάγκη παύεσθαι τῶν ἄλλων μαθημάτων. Κόποι γὰρ καὶ ὕπνοι μαθήμασι πολέμιοι³⁾. Διαφέρει δὲ ταῦτα τῶν παιδείων ἐκείνων μόνον ὅτι ἐκεῖνα μὲν ἐλαφρότερα ἐστί καὶ τῆς παιδιᾶς τὸν τύπον ἔτι φέρει, ταῦτα δὲ τραχύτερα καὶ τὸν αὐστηρὸν στρατιωτικὸν χαρακτῆρα φέροντα.

Πρὸς τοῦτο δὲ χρὴ βλέπειν καὶ οὓς καθίστησι γυμνικοὺς ἀγῶνας, πολεμικὴν ἔξιν ἐμποιεῖν, καὶ ὅσα τῶν ἀγωνισμάτων πρὸς πόλεμόν ἐστιν, ἐπιτηδεύειν τε βούλεται καὶ ἄθλα νικητήρια τίθεναι, ὅσα δὲ μὴ, χαίρειν ἔαν. Τριττοὺς δὲ τίθησι τοὺς ἀγῶνας, τοὺς μὲν παίδων, τοὺς δὲ μεираκίων ἀγενείων, τοὺς δὲ ἀνδρῶν, θηλειῶν δέ, τοὺς μὲν ἀνήθων κορῶν, ἃς χρὴ γυμνὰς ἀγωνίζεσθαι, τοὺς δὲ τῶν τριακαίδεκετίδων μέχρι γάμου, σὺν πρεπούσῃ στολῇ ἐσταλμένον. Ἀγωνίσματα δὲ τίθησι δρόμον μὲν ἐνόπλιον, ἄλλ' οὐ ψιλόν, ἀντὶ δὲ πάλιν τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις μάχην, παγκρατίῳ δὲ τὴν πελταστικὴν ὅλην ἀντίστησιν ἀμιλλωμένων τόξοις καὶ πέλταις καὶ λίθων βολῇ ἐκ χειρός τε καὶ σφενδόναις· ἔτι δὲ ἱπ-

1) Πλ. Πολ. Ζ', 536 d, e.

2) Πλ. Νόμ. Ζ', 819.

3) Πλ. Πολ. Ζ', 537 b.

πικρούς ἀγῶνας οὐ μόνῳ δρόμῳ ἀμιλλωμένων, ἀλλὰ καὶ ὅπλοις ἀγωνιζομένων ἅμα¹⁾).

Εἰς δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γυμνάσια καὶ μαθήματα προσήκει καταλέξαι καὶ τὴν θήραν· καὶ γὰρ ταύτην οὐδὲν ἥττον τῶν ἄλλων μαθημάτων ἡγεῖται συντείνειν εἰς παιδείαν²⁾). Μέγιστα δὲ αὐτῆς δύο, χωρὶς τῆς περὶ ταύτην τερπνῆς διαγωγῆς, ἐν μὲν, ὅτι γνωρίζουσι τὴν οἰκείαν χώραν διεξερευνόμενοι αὐτὴν θέρους καὶ χειμῶν· ὅπερ οὐδενὸς ἔλαττον μάθημα ὑπολαμβάνει, τὸ διὰ ἀκριβείας ἐπίστασθαι πάντας τὴν ἑαυτῶν, ἐν δέ, ὅτι ἐμποιεῖ εὐψυχίαν καὶ εὐτολμίαν καὶ ἔστιν ἀρίστη μελέτη τῶν ἀληθινῶν πολεμικῶν ἀγώνων, οὐχ ὅλως ἀκίνδυνος οὔσα. Διὸ οὐδὲ πᾶσαν θήραν θηρεύειν ἔα, πολυειδῆ οὔσαν, ἀλλ' ὅση ἔχει τὸ βελτίους ἀπεργάζεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν νέων. Ἔστι δ' αὕτη ἡ τῶν τετραπόδων ἵπποις καὶ κυσὶ καὶ τοῖς ἑαυτῶν σώμασι, καὶ μόνους τοὺς τοιούτους θηρευτὰς ἔα ὅπου καὶ ὅπῃ ἂν ἐθέλωσι κυνηγετεῖν· τὴν δὲ ἄρκυσι καὶ πλεκταῖς ἀποκωλύει, ὅτι δηλαδὴ τό τε σῶμα ἀργὸν ἔα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος δολιώτερον καθίστησι. Τὴν αὐτὴν δὲ ἀργίαν σώματος καὶ ψυχῆς ἔχει καὶ ἡ τῶν ἐνύδρων θήρα· διὸ καὶ ταύτην ἀποδοκιμάζει, οὐ μέντοι νόμῳ. Τὴν δὲ τῶν ὀρνίθων ἐλευθέριον μὲν ἡγεῖται οὐδὲ ταύτην, ἔα μέντοι θηρεύειν ἐν ἀργοῖς καὶ ὄρεσιν, ἐν δὲ ἐργασίμοις καὶ ἱεροῖς κωλύει³⁾).

Ἡ δὲ διατελής αὕτη διατριβὴ περὶ γυμνάσια καὶ ἀγῶνας καὶ κυνηγέσια, ἄνευ τῶν εἰρημένων, καὶ τοῦτο ἔχει μέγα ἀγαθόν, ὅτι ἀμβλύνει τὸ κέντρον τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν, περὶ ὧν τῆς ἀποτροπῆς τῶν ἀθεμίτων καὶ ἀμέτρων ἱκανὰ ἐπραγματεύσατο ἐν τοῖς Νόμοις⁴⁾) ἀναγνώσεως καὶ ἐπιστροφῆς ἄξια. Ἔτι δὲ δεῖ τὰ γυμνάσια ταῦτα καὶ βάσανον γίγνεσθαι τῶν γενναιοτάτων καὶ καρτερικωτάτων, οὓς, ἂν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασιν ἐντρεχέστατοι αἰεὶ φαίνωνται, εἴκοσιν ἔτη γεγονότας, ἀποκρίνει Πλάτων τῶν ἄλλων καὶ παιδεύει ὡς ἄρχοντας ἐσομένους.

1) Πλ. Νόμ. Η', 832 e—834 d.

2) Πλ. Νόμ. Σ', 763 a, b. Πολ. Γ', 412 b.

3) Πλ. Νόμ. Ζ', 823 b—824 b.

4) Πλ. Νόμ. Η', 836—842.

Κελεύει οὖν τούτοις μείζους τιμὰς ἀποδιδόναι πρεπούσας, καὶ τὰ χύδην μαθήματα παισὶν ἐν τῇ παιδείᾳ γενόμενά τούτοις συνάγειν εἰς σύνοψιν οἰκειότητος ἀλλήλων τῶν μαθημάτων καὶ τῆς τοῦ ὄντος φύσεως¹). Μόνη γάρ, φησιν, ἡ τοιαύτη μάθησις βέλαιος, ἐν οἷς ἂν ἐγγένηται. Καὶ μεγίστη δ' ἔτι πείρα διαλεκτικῆς φύσεως καὶ μὴ. Τὴν γὰρ διαλεκτικὴν ποιεῖται οἷον θριγκὼν τῶν μαθημάτων, ἧς χάριν τὰ ἄλλα μαθήματα ἐν προπαιδείας μέρει τίθεται²). Χρὴ δὲ ἐμμένειν ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ μελέτῃ μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἔτους³).

Τῶν δὲ τριακοντούτων γενομένων, δοκιμασθέντων πάλιν, ὁποῖοι γεγόνασιν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ παιδείᾳ, οἱ προκριθέντες μειζόνων τε τιμῶν τυγχάνουσι, καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι τῇ διαλεκτικῇ καὶ μένουσι μεταλαμβάνοντες αὐτῆς ἐνδελεχῶς καὶ συντόνως, οὐδὲν ἄλλο ποιῶντες, ἔτη πέντε⁴). Πρὸ δὲ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους ἐπισφαλὲς ἡγεῖται ἄπτεσθαι τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ γὰρ δύναμις καὶ ἡ σπουδὴ αὐτῆς ἐστὶ τὰς τέως κυρίας δόξας ἀληθεῖς τε καὶ μὴ καταβάλλειν, ὑπεξαίρουσαν τὴν κρηπίδα αὐτῶν. Συμβαίνει ἄρα μὴ μόνον τὰ Ὀμήρου, ὅσα ἔμπροσθεν ἐμέμψατο Πλάτων, καὶ ὅσα τῶν ἄλλων ποιητῶν παρόμοιά ἐστιν, ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς σαθρὰ ὄντα ἐξελέγχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα, οἷα τὰ σεμνὰ ἱαμβεῖα τοῦ θεσπεσίου ποιητοῦ τάδε·

«Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη.
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ῥόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὥς τ' ἄγραπτα κάσφαλῇ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε
ζῇ ταῦτα, κούδεις οἶδεν, ἐξ ὅτου ῥά νη⁵).

1) Πλ. Πολ. Ζ', 537 c. 534 d. Οὐκ ἔστι τοῦτο παραπλήσιον τῇ τα-
νῦν ἐλλογίμῳ Concentration des Unterrichts;

2) Πλ. Πλ. Ζ', 534 e.

3) Πλ. Πολ. Ζ', 537 d.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 539 e.

5) Σοφοκλ. Ἀντιγ. 450—455.

μηδὲ ταῦτα ὑπομένειν τὴν ῥύμην τῆς διαλεκτικῆς. Καὶ ἐνταῦθα ἤδη φανερός ἐστιν ὁ μέγας κίνδυνος ὁ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῖς νέοις. Ἐννοήσαντες γὰρ ὅτι τοιοῦτον ἄμαχον ὄπλον οὕσα τυγχάνει, καταχρῶνται ὡς παιδιᾷ ἀεὶ εἰς ἀντιλογίαν, καὶ μιμούμενοι τοὺς ἐξελέγχοντας, αὐτοὶ ἄλλους ἐξελέγχουσι, χαίροντες, ὥσπερ σκυλάκια, τῷ ἔλκειν τε καὶ σπαράττειν τῷ λόγῳ τοὺς πλησίον αἰεί¹⁾, ἢ κατ' ἄλλην εἰκόνα, ὥσπερ οἱ τὰ σκολύθρια τῶν μελλόντων καθιζήσεσθαι ὑποσπῶντες χαίρουσι καὶ γελῶσιν, ἐπειδὴν ἴδωσιν ὑπτιον ἀνατετραμμένον²⁾. Ὅταν δὲ πολλοὺς μὲν αὐτοὶ ἐλέγξωσιν, ὑπὸ πολλῶν δ' ἐλεγχθῶσι, σφόδρα καὶ ταχὺ ἐμπίπτουσιν εἰς τὸ μὴδὲν ἡγεῖσθαι ἀληθὲς εἶναι· οὔτε γὰρ ταῦτα, ἃ πρότερον ἐνόμιζον ἀληθῆ, ἔτι ὡς τοιαῦτα τιμῶσιν, οὔτε τὰ ὄντως ἀληθῆ εὐρίσκουσι· συμβαίνει δὴ τοὺς τοιούτους ἀνόμους καὶ ἀθέους γίγνεσθαι. Καὶ τούτων πικρὰ ἔχων παραδείγματα Πλάτων, ἐπὶ γήρως ὁδῷ ἦδη ὢν, ὅτε εἰκὸς αὐτὸν μὲν ὅ τι ἐγγυτάτω τοῦ θεοῦ γεγονέναι, τοὺς δ' αἰεὶ ἐπιγιγνομένους τῶν προγεγενημένων μᾶλλον ἀποθέους ἐπιτρέφεσθαι, τῆς πόλεως αἰεὶ κατολισθαινούσης, ἐν τοῖς Νόμοις³⁾ ποθεῖ τὸ πιστὸν καὶ ἀνυπονόητον τῶν παλαιῶν, προτιμῶν, ὡς ἔοικε, τὸ διὰ βίου πάντας δοξάζειν περὶ τὰ ὄντα δόξας ἀληθεῖς, καίπερ περὶ τῶν τοιούτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγων τὸν νῦν βίον ὄνειροπολοῦντας καὶ ὑπνώττοντας, πρὶν ἐνθάδε ἐξεγρέσθαι, εἰς Ἀΐδου πρότερον ἀφικομένους τελέως ἐπικαταδαρθάνειν⁴⁾.

Εἰς μὲν δὲ τὰ τοιαῦτα ταχὺ ἐμπίπτουσιν ὅσοι νέοι ἢ κακῶς προπαιδευθέντες⁵⁾ ἄπτονται τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ δὲ πρεσβύτερος καὶ τὸ ἥθος κόσμιος καὶ βέβαιος τῆς μὲν τοιαύτης μανίας οὐκ ἂν ἐθέλοι μετέχειν, τὸν δὲ διαλέγεσθαι ἐθέλοντα καὶ σκοπεῖν τὰληθὲς μᾶλλον μιμήσεται ἢ τὸν παιδιᾷ χάριν παίζοντα καὶ ἀντιλέ-

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 b.

2) Πλ. Εὐθὺδ. 278 c.

3) Πλ. Νόμ. Ι', 887 c—888 c.

4) Πολ. Ζ', 534 c, d.

5) Διαφέρει γὰρ οὐθὲν πρὸς τὴν ἡλικίαν ἢ τὸ ἥθος νεαρός (Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. 4).

γοντα¹⁾. Οὐ γὰρ καθαιρεῖ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ καθαιρεῖν ἕνεκα, πλὴν τὰς γε ψευδεῖς δόξας, ἀλλ' ἵνα ἀναστήσῃ βεβαιότερα καὶ ὑπερφανώτερα, τὴν τῆς ἐπιστήμης κρηπῖδα ὑποτιθεῖσα. Πορεύεται γὰρ μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἀλόγων ὑποθέσεων ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός, ἵνα βεβαιώσῃται, καὶ ὡς ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῶ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορωρυγμένον ἡρέμα ἔλκει καὶ ἀνάγει ἄνω, συνερίθους καὶ συμπεριαγωγοὺς χρωμένῃ τοῖς μαθηματικοῖς²⁾. Ἀψαμένη δὲ τῆς ἀνυποθέτου ἀρχῆς, πάλιν αὖ ἐχομένη τῶν ἐκείνης ἐχομένων, οὕτως ἐπὶ τελευτὴν καταβαίνει³⁾. Γίγνεται δὴ ταύτῃ αἱ μὲν πρότερον ἀληθεῖς δόξαι νῦν ἐπιστῆμαι, αἱ δὲ ψευδεῖς ἐῶνται κατακεῖσθαι.

Τὸ δὲ ἀξίωμα τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὅλως τῆς φιλοσοφίας— σχεδὸν γὰρ ταυτόσημά ἐστι παρὰ Πλάτωνι— ἄλλως τε καὶ παρὰ τὴν τῶν πολλῶν ἄσπορον καὶ ἄμουσον ἕξιν παραβαλλόμενον, ἐναργὲς ἡμῖν ἐποίησε Πλάτων εἰκόνι ἀφελεῖ μὲν καὶ νηφούσῃ, εὐστόχῳ δέ⁴⁾· ἦν διὰ μῆκος οὐ δύναμαι παραθέσθαι ἐνθάδε.

Ἐκ δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης καὶ τὸ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς διαλεκτικῆς καὶ φιλοσοφίας, σαφέστερον γίγνεται, ἦν τινα δύναμιν ἔχει ἐκάτερα. Ἐκεῖνα μὲν δύναται λύειν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ μεταστρέφειν τὸ ὄμμα αὐτῆς ἀπὸ τῶν σκιῶν πρὸς αὐτὰ τὰ τὰς σκιάς ῥίπτοντα καὶ ἀνάγειν ἐκ τοῦ καταγείου εἰς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καὶ φιλοσοφία ἀναγκάζει αὐτὴν αὐτὸ τὸ ἡλιακὸν φῶς ὁρᾶν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ὄντα, καὶ τέλος ἀποβλέπειν πρὸς αὐτὸν τὸν ἥλιον⁵⁾.

Γενομένους δὲ πέντε καὶ τριάκοντα ἔτη χρὴ τοὺς οὕτω τεθραμμένους καταβαίνειν πάλιν εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο παρὰ τοὺς δεσμώτας καὶ ἀρχεῖν ἐκείνοις τὰ περὶ τὸν πόλεμον καὶ ὅσαι νέων ἀρχαὶ ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἵνα μὴδ' ἐμπειρίᾳ ὑστερῶσι τῶν ἄλ-

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 c.

2) Πλ. Πολ. Ζ', 533 d.

3) Πλ. Πολ. ΣΤ', 514 b.

4) Πλ. Πολ. Ζ', 514—518 d.

5) Πλ. Πολ. Ζ', 532 a, b, c.

λων¹⁾). Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς διαβολῆς τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι ὁ ταύτην πεπαιδευμένος, ἀτριβῆς ἔτι ὢν καὶ τὴν δυσκολίαν παντὸς ἔργου, εἰ μέλλει εὐθυπορήσειν, συνειδῶς, εὐλαβῶς ἀπτόμενος αὐτοῦ, διάδηλος γίγνεται προσπταίων ἐν τῇ μεταχειρίσει. Ὁ δὲ τυφλὸς ἐπιστήμης, τριβῇ δὲ πολυχρονίῳ κεχρημένος, μηδὲν δὲ εὐλαβούμενος, ἄτε μὴ εἰδῶς, μηδ' ὑποπτεύων μῆτε ἔρματα μῆτε σκοπέλους, ἐρρώμένως δράττεται παντὸς καὶ εὐκόλως μεταχειρίζει. Οὕτω δὴ εἰ δύο διαγωνίζεσθαι αὐτοὺς ἐν τοῖς πολλοῖς, οὐδαμοῦ ἂν φανείη ὁ ἐπιστημονικός. Τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, ἀμφοτέροι μὲν οὕτως ἔχοντες οὐ πάνυ χρήσιμοί εἰσιν, εἰ καὶ πᾶς που σπουδαῖος τὸ μὲν εὐλαβὲς ἐκείνου στέρξειεν ἂν καὶ συγγνοίη, τούτου δ' ἂν δυσχεράνειε τὸ θρασὺ καὶ φορτικόν· ὅ γε μὴν μέγιστον, συμβαίνει τὸν μὲν ἐπιστήμονα, ὁπωρὺν ἐπιχειροῦντα, σὺν βραχείᾳ μελέτῃ τοῦ πράγματος ἐγκρατῇ γίγνεσθαι· αὐτὸς γὰρ εὐρήσει πόθεν καὶ πῶς ἀπτόμενος τὴν μελέτην ἀπλανῶς ποιῆσθαι δυνήσεται, καὶ ἅμα συνειδῶς τὴν ἀπειρίαν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπείγει· τὸν δὲ τρίβωνα ἐκείνον οὔτε γνώσις ἀγνοίας ἐπείγουσα βιάζεται, οὔτε εὐκαιρον τὴν ἐπιστήμην λαβεῖν, ὁπηνίκα ἂν αὐτῷ δόξῃ.

Ἡ τοίνυν ἀτέλεια ἡ ἐκ τῆς ἀπειρίας οὐκ ἔλαθε Πλάτωνα. Διὸ βούλεται ἀναστρέφεσθαι πεντεκαίδεκα ἔτη ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ταῖς πραγματεῖαις αὐτῶν, καὶ ἅμα βασανίζεσθαι καὶ ἐν τούτῳ, ὅποιοι γενήσονται.

Πεντηκοντούτων δὲ γενομένων τοὺς ἀριστεύσαντας πάντα πάντῃ ἐν ἔργοις τε καὶ ἐπιστήμαις πρὸς τέλος ἤδη ἄκτεον καὶ ἀναγκαστέον ἀνακλίναντας τὴν τῆς ψυχῆς αὐγὴν εἰς αὐτὸ ἀποβλέψαι τὸ πᾶσι φῶς παρέχον, καὶ ἰδόντας τὸ ἀγαθὸν αὐτό, παραδείγματι χρωμένους, καὶ πόλιν καὶ ἰδιώτας καὶ ἑαυτοὺς κατακοσμεῖν τὸν ἐπίλοιπον βίον ἐν μέρει ἐκάστους, τὸ μὲν πολὺ πρὸς φιλοσοφίαν διατρίβοντας, ὅταν δὲ τὸ μέρος ἦκῃ, πρὸς πολιτικοῖς ἐπιταλαιπωροῦντας καὶ ἄρχοντας ἐκάστους τῆς πόλεως ἕνεκα, οὐχ ὥς καλόν τι, ἀλλ' ὥς ἀναγκαῖον πράττοντας, καὶ οὕτως ἄλλους αἰε

1) Πλ. Πολ. Ζ', 539 c.

παιδεύσαντας τοιούτους, ἀντικαταλιπόντας τῆς πόλεως φύλακας, εἰς μακάρων νήσους ἀπιόντας οἰκεῖν· μνημεῖα δ' αὐτοῖς καὶ θυσίας τὴν πόλιν δημοσίᾳ ποιεῖν, ἐὰν καὶ ἡ Πυθία ξυνανιρῇ, ὡς δαίμονιν, εἰ δὲ μή, ὡς εὐδαίμοσί τε καὶ θείοις¹⁾).

Τοιούτους δὴ βούλεται Πλάτων τοὺς δυναστεύοντας ἐν τῇ ἑαυτοῦ πόλει πεφυκέναι τε καὶ τετράφθαι, παρισωμένους ἀρετῇ καὶ ὁμοιωμένους μέχρι τοῦ δυνατοῦ τελέως ἐν ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πόλει ἐτέρα τοιαύτη.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΩΡΑΪΤΗΣ.

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΥΠΟ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΒΕΡΓΚ (*).

Μηνὶ Μαΐῳ τοῦ 1872 εἶδε τέλος πάντων τὸ δημοσιογραφικὸν φῶς τὸ ἐναγωνίως ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου ἀναμενόμενον φιλοπόνημα τοῦ Θεοδώρου Βέργκ, ἡ *Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων* (τόμος πρῶτος). Μέγα δ' ὡς εἰκὸς ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ἤγειρε τὸ φιλολογικὸν διάφορον τὸ νέον τοῦτο προῖον τοῦ καλάμου τοῦ Βέργκ, ὅς τις ἔχει τὸ χάρισμα ὅ,τι καὶ ἂν ἀναλαμβάνῃ ἐν ταῖς χερσὶ νὰ περιβάλληται τὸν δημιουργικὸν τύπον. Ὡς τοιοῦτον ἐχαρακτήριζε τὸν συγγραφέα ἀπὸ τῆς ἔδρας καὶ ἐν ἰδιαιτέrais ὁμιλίαις ὁ ἀείμνηστος Βοϊκχιος· ὡς τοιοῦτον συνιστῶσι τὸν ἄνδρα αἱ ἀπειροπληθεῖς διατριβαὶ αὐτοῦ, αἱ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα περιοδικὰ τῆς Γερμανίας, μάλιστα δὲ τὰ φιλογικὰ, κατακοσμοῦσαι.

Ἄφ' οὗ μέχρι τοῦ νῦν ἐκράτησεν ἡ γνώμη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καθ' ἣν ὁ Ὅμηρος δὲν ὑπολαμβάνεται τόσον ἱστορικὸν πρόσωπον, ὅσον τὰ ποιήματα αὐτοῦ ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, ἀφ' οὗ τὴν γνώμην ταύτην ἡσπάσαντο οἱ διαπρεπέστεροι τῶν φιλόλογων,

1) Πλ. Πολ. Ζ', 540 a, b, c.

(*) «Griechische Literatur geschichte von Theodor Bergk. Erster Band. Berlin, Weidmanische Buchhandlung.»

οἱοι ὁ Φρειδερίκος Αὐγουστος Οὐόλφιος, ὁ Γοδοφρείδος Ἑρμᾶννος, ὁ Λαχμᾶννος, ὁ Κιρχόφ καὶ τι καὶ ὁ Γρότε, νῦν ἐν τῇ προαγγεληθείσῃ *Ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων* σπουδαία ἐγείρεται ἡ φωνὴ ὑπὸ τοῦ Βέργκ κατὰ τῆς δοξασίας τῶν προειρημένων, ἥτοι ὑπ' ἀνδρὸς συγκαταλεγομένου εἰς τοὺς κορυφαίους ἱερομύστας τῆς ἐπιστήμης. Ἐν τῷ πρώτῳ λοιπὸν τόμῳ παρὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἀφορῶσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς τὸ περὶ γλώσσης καὶ γραφῆς ζήτημα, τὴν μυθολογίαν, τὰ περὶ ἱερῶν, τὰ ἔχνη τῆς παναρχαίου ποιήσεως καὶ τοὺς μυθολογουμένους ἐκπροσώπους αὐτῆς μέχρι τῆς σελίδος 407, τὴν ἀρχαιοτάτην ἐπικὴν ποίησιν τ. ἔ. τὰ Ὀμηρικὰ καὶ τὰ Ἡσιόδεια ἔργα, τὰ πρῶτα κυρίως ἐξετάζει ἀπὸ σελ. 440—913. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατον, μᾶτην ζητεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Βέργκ νὰ προσανατολισθῇ ὡς πρὸς τὰς νεωτέρας περὶ τῆς κριτικῆς, καὶ καθ' ὅλου περὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος πραγματείας· διότι ὁ συγγραφεὺς ἀδιαφορῶν πρὸς ταύτας ἐκτίθησι τὰς ἰδίας ἐπόψεις. Ἡ δὲ τάσις, εἰς ἣν ἀνήκει ὁ Βέργκ, καθίσταται ὅλως δυσπροσδιόριστος, διότι ἀναφαίνεται συντηρητικώτερος μὲν τῶν συντηρικῶν καὶ μᾶλλον ἀρνησιόμηρος τῶν ἀρνησιομήρων· διότι ὑπολαμβάνει τὸν Ὀμηρον γραπτῶς συνθέντα τὴν Ἰλιάδα· μᾶλλον δ' ἀρνησιόμηρος, διότι τὰ δύο τριτημόρια τῆς Ἰλιάδος καταδικάζει νοθείας. Ὅτι δὲ τοιαύτη σύζευξις τῶν διεστωσῶν τάσεων ἄγει εἰς εὐχάριστον λύσιν τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος, καὶ μάλιστα εἰς συνεπῆ διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος, οἷον εὔρηται παρὰ Λαχμᾶννω, τοῦτο ἀποβαίνει ὀλίγον πιθανόν, ἐὰν κατ' ἐξοχὴν παραβληθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Βέργκ ἀνάλυσις τῆς Ἰλιάδος πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐκτεθειμένην χρονολογίαν. Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχικὴ Ἰλιάς, ἡ οὐδὲν ὅμως τὸ κοινὸν πρὸς τὴν τοῦ Γρότε ἔχουσα (1), συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἔτει 943 καὶ

(1) Ὁ Γρότε ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἐν τῇ Ἰλιάδι ὑπολαμβάνει ἀρχικός τις σκελετός, ὅστις μετὰ ταῦτα πληρωθεὶς καὶ περισσευθεὶς τρόπον τινὰ ὑπὸ ξένων χειρῶν, ἀπώλεσε τὴν κατὰ πρῶτον σχεδιογραφθεῖσαν ὑφ' ἐνὸς συμμετρίας του. Τὸν ἀρχικὸν τοῦτον σκελετὸν (τὴν Ἀ-

δὴ ἐπὶ περγαμηνῆς, ἢ κάλλιον ἐπὶ δοῦρας ζώου, ἃ τε τῆς λέξεως περγαμηνῆς νεωτερικώτερον ἡχούσης. Ἡ δ' ἀπλῆ οἰκονομία τοῦ ἀρχικοῦ ποιήματος εὐχερῶς ἐπέτρεπεν ἐπαυξήσεις, ὃ ἐπωφελοῦντο οἱ μαθηταὶ καὶ μιμηταὶ τοῦ Ὁμήρου ὅπως τὰ ποιητικὰ αὐτῶν προϊόντα ἐγκατελέγωσι τῷ λαμπροτάτῳ ἔπει. Μετέπειπα δὲ ἐπεξεργάσθη τὸ ὅλον διασκευαστῆς, ἐξεφανίσας μεγάλα τεμάχια γνησίας ποιήσεως καὶ ἀναπληρώσας αὐτὰ διὰ ἰδίων ἐργασιῶν. Πρῶτον μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην συναποτελείωσιν συντάχθησαν αἱ ῥαψωδίαί Ψ καὶ Ω καὶ μετ' αὐτάς προσετέθη ὁ Κατάλογος τῶν Νεῶν, ὃν ἐν τούτοις προσφυῶς γνωματεύει ὁ Βέργκσχόντα τὴν ἀρχὴν ἐκ παλαιτέρου ποιήματος, οὗ ὑπόθεσις ὁ ἐξ Αὐλίδος ἀπόπλους. Ἡ οὕτω λοιπὸν κατ' οὐσίαν μέχρι τῆς παρούσης αὐτῆς καταστάσεως περιελθοῦσα Ἰλιάς ὑπέστη τελευταίον καὶ τινὰς βραχυτέρας διασκευάς. Πᾶσαι δ' αὐταὶ αἱ βίαιαι ἀλλοιώσεις, αἵτινες προϋποτιθεμένης στοματικῆς διαδόσεως τῶν ποιημάτων ἀπήτουν ἴσως ἑκατονταετηρίδας, φαίνεται, ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς γραπτῆς συνθέσεως τοῦ ἔργου συναπετελέσθησαν ἐν τεσσαράκοντα ἔτεσιν. Διασκευὴν δὴλον ὅτι τοῦ Καταλόγου τῶν Νεῶν, ἐν ᾗ ὁ Βέργκ εὐρίσκει ὑπαινιγμὸν τῆς ἀκμῆς τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ῥοδίων, τίθησιν εἰς τὸ ἔτος 900. Ὡσαύτως ἡδύνατό τις νὰ ὑποβάλλῃ καὶ τὸ 920, ἐπεὶ δὴ ἡ θαλασσία ἐκείνη ἡγεμονία τίθεται ἐν τοῖς ἔτεσι 928 — 905, καὶ τῷ ὑπαινιγμῷ ὑπάρχει πρόχειρος πλείων ἀφορμὴ διαρκούντος τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς μετὰ ταῦτα. Ἐν τούτοις, ὅπως ποτ' ἂν ᾗ, ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἅπασαι, ἢ τοῦλάχιστον αἱ πλείους ἀλλοιώσεις καὶ διαφθοραὶ τῆς Ἰλιάδος ἐπερατώθησαν ἔτι ὑπὸ τὰ ὅμματα τοῦ Ὁμήρου, ἂν ἄλλως τῷ ποιητῇ τούτῳ ἦτο ἐπικεκλωσμένη μεσαία ἡλικία τῆς ζωῆς. Ὅθεν εἶναι πολὺ πιεσυτὸν, ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐπέκτασιν τῶν ποιήσεών του συνήνεσε καὶ αὐτός· διότι σχολιακὴ ἐργασία, ὡς ὁ Ἐκτορος ἀπὸ τῆς Ἀνδρομάχης

χιλιῖδα) ἀπῆρτιζον κατὰ τὸν Γρότε αἱ ῥαψωδίαί Α, Θ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Π, Ρ, Σ, Τ, Υ, Φ, Χ, ἴδε Δ. Θερεϊανοῦ Νύξεις περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος 57 κ. ἑ.

ἀποχωρισμὸς, ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνηται ὑπ' αὐτοῦ ὡς πραγμα-
ματικὸς πλουτισμὸς τῆς Ἰλιάδος. Ἦττον ὅμως καθίσταται πι-
στευτὸν, ὅτι ἴσια ἴσια ὁ περιώνυμος οὗτος ἀποχωρισμὸς εἶναι ἔρ-
γον μαθητοῦ, ἢ μιμητοῦ. Ὅτι δὲ ὁ Βέργκ περὶ πολλοῦ ποιεῖται
ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεώς του, ὅτι δηλ. φαίνεται ἀνάρμοστον ἐν κρι-
σίμῳ στιγμῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μάχην ὁ Ἔκτωρ, ἐν ᾧ πᾶς ἄλ-
λος ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὴν παραγγελίαν τῇ Ἑκάδῃ, τοῦτο
τοῖς ὀλιγίστοις θὰ ἐφαίνετο ἱκανῶς σπουδαῖον πρὸς δικαιολογίαν
τοιαύτης παραδόξου ἀθετήσεως, μάλιστα θὰ εὕρισκέ τις τὸν ἀνα-
φερόμενον λόγον οὐ μόνον πολὺ ὀλίγον σπουδαῖον, ἀλλ' ἐν γένει
οὐδὲ λόγον ὄντα. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς τὸ νὰ ἀνε-
χθῇ ὁ Ἔκτωρ ν' ἀναχωρήσῃ τῆς μάχης, τίς ὁ λόγος ὅπως τὸ
ἀπρεπὲς τοῦτο, ἃ τε ἀνάξιον ὄν τοῦ Ὀμήρου, προσαφθῇ τῷ ποιη-
τῇ τοῦ ἀποχωρισμοῦ; Δεικνύει ἄρα οὗτος ταπεινότερον αἶσθημα
ὑπὲρ τοῦ εὐπρεποῦς, ἢ ἄλλος τις τῶν ποιητῶν καὶ τοῦ Ὀμήρου
αὐτοῦ μὴ ἐξαιρουμένου; Ἡ μοναδικὴ διέξοδος, ἡ τὴν ἀπορίαν ἐπι-
λύουσα, τὸ νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι πρῶτον ἐπιγενέστερος διατάκτης
ἐγκαθάρμοσε τὴν σκηνὴν ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῆς, τὸ μέσον, λέγο-
μεν τοῦτο, ὃ παρέχει ἡ περὶ ἀσμάτων θεωρία, ἐνταῦθα δὲν εἶναι
προσιτόν· ἐπειδὴ κατὰ τὸν Βέργκ τὸ περὶ ὁ λόγος τεμάχιον ἐξ
ἀρχῆς ἐξεταζόμενον συνετάχθη ὑπὲρ τῆς συναφείας τῆς Ἰλιάδος.
Ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης ἀγόμεθα εἰς τὸ ἐξῆς ἀντίθετον συμπέρασμα
«ἐπειδὴ ὁ ποιητής, ᾧ χρεωστοῦμεν τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ Ἐκτο-
ρος, δεικνύει ἀριδὴλως τὴν λεπτοτάτην αἴσθησιν διὰ τὸ ποιητι-
κῶς σύμμετρον καὶ εὐπρεπὲς, διὰ ταῦτα ἢ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ
δοκοῦν τροποποιήσις τῆς σκηνῆς δυνατὸν καὶ ποιητικῶς νὰ δικαιο-
λογηθῇ.» Καὶ πράγματι ὁ ἀναγνώστης εὐκόλως δύναται νὰ πει-
σθῇ, ὅτι τὸ συζητούμενον τμῆμα, ὡς εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν
Ἰλιάδα, οὐδαμῶθι ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλεχθῇ πρεπωδέστερον, ἢ
ἐνταῦθα, ὅπου ἄρχεται τὸ λαμπρὸν μὲν, ἀλλὰ βραχὺ στάδιον τοῦ
Ἐκτορος.

Ἔτι δ' ἀπιθανώτερον τῆς δραστικότητος τῶν μετὰ ταῦτα
ποιητῶν, ἥτις προϋποτίθεται πολὺ εὐρυνομένη, εἶναι τὸ κατα-
στρεπτικὸν ἔργον τῶν διασκευαστῶν. Ἡ ἀφαίρεσις μακρῶν τεμα-

χίων γνησίας Ὀμηρικῆς ποιήσεως δὲν συνάδει τῷ ὑφίστῳ σεβασμῷ, οὗ ὁμολογουμένως ἀπήλαυσεν ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τῆς μεταγενεστέροις. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, ὡς καὶ ὁ Βέργκ αὐτὸς διὰ μακρῶν ἀποφαίνεται, ἐκρίνοντο ὡς ἡγιασμένον ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἄλλοι ποιηταὶ οὐδαμῶς ἐτόλμων νὰ πατήσωσιν. Οὐδέποτε οἱ μετέπειτα ποιηταὶ ἐξελέξαντο νὰ ἐπεξεργασθῶσιν ὑπόθεσιν, ἣν ὁ Ὅμηρος αὐτὸς ἐπραγματεύθη. Καὶ ὅμως πῶς θ' ἀπετόλμων κολόβωσιν καὶ παραμόρφωσιν τῶν μουσικωτάτων ἐκείνων ποιητικῶν ἔργων; Καὶ ἂν πράγματι εἰς τις εἶχε πρόχειρον τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἀδιαφορίαν, πῶς ἦτο δυνατόν οὕτω πράττων νὰ εὐδοκιμήσῃ παρά τῷ ἔθνει καὶ ἀποσκυβαλίῃ τὸ γραπτῶς σωζόμενον ἀρχέτυπον ἔργον τοῦ Ὀμήρου;

Τῇ δὲ προϋποθέσει, καθ' ἣν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς συνετέθησαν γραπτῶς, ἡ τοῦλάχιστον πολὺ ἐνωρὶς ἀνεγράφησαν, ἀντιφωνεῖ τελέως ἡ παραδοχὴ βαθέως ἀπτομένης μετασχηματίσεως τῶν ποιημάτων τούτων, ὡς θὰ διευκρινισθῇ καὶ ἄνευ ειδικωτέρας ἀποδείξεως. Πλὴν ἡ προϋπόθεσις ἐκείνη παρέχει εὐκταῖον μέσον πρὸς ἀπομάκρυνσιν οὗ μικροῦ ἀριθμοῦ τόσον ὑποδεεστέρων, ὅσον ἀξιολογωτέρων ἀνισοτήτων. Ἡ προσοχὴ εἰς φειδωλίαν χώρου ἔμελλεν ἀναγκαίως καὶ τοῦτο νὰ φέρῃ, ἥγουν αὐτολεξεῖ, ἡ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἐπαναλαμβανόμενα χωρία δευτέρου ἀπαντῶντα νὰ μὴ ἐξαλείφωνται, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν νὰ ὑποσημαίνεται διὰ τινος σημείου, ὃ τοῦ λοιποῦ θὰ παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς τινὰς πλάνας. Ἐπίστευον, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναπληρώσωσιν, ὅπου οὐδὲν ἦν ἀναπληρωτέον, ὡς ἐν παραδείγματι, αἱ στερεότυποι περιγραφαὶ τῶν εὐωχιῶν καὶ τῶν θυσιῶν ἐπεισαγόμεναι ἐκάστοτε ἄφθονοι. Καὶ ὁ γνωστὸς τρόπος τῶν διασκευαστῶν τοῦ ἀρύεσθαι τὰς προσθήκας αὐτῶν ἐκ τοῦ Ὀμήρου ἦττον ἐστὶν ἀποδοτέος τῇ πνευματικῇ ἀδυναμίᾳ τῶν ἀνθρώπων τούτων· διότι τὸ κατασκευάσαι ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ ἀνεκτοὺς τινὰς στίχους δὲν εἶναι δυσχερὲς, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὸ παραγαγεῖν ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐπιτομὰς τηρουμένης χρήσεως. Τοῦτο βλέπει ὁ ἀναγνώστης λίαν σαφῶς ἐπὶ τῆς βουλῆς τῶν γερόντων, ἥτις κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Βέργκ ἀντὶ μακροτέρας καὶ καλλίονος ἀφηγήσεως τοῦ

πολεμικοῦ συμβουλίου. Ἡ τῶν ἡγεμόνων βουλὴ, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐγχωρεῖ ἕνεκα τῆς ποιητικῆς συνθέσεως. Διότι οἱ ἡγεμόνες, ἂν μὴ προεγίνωσκον τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἀγαμέμνονος, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι τὴν κυρίαν ἔννοιαν τοῦ λόγου του ἐνώπιον τοῦ λαοῦ.

Εἶναι ὅμως σωστὰ σωστὰ ὁ κύριος λόγος ὁ δυνάμενος νὰ ἰσχύῃ διὰ τὸν ἐκ τοῦ ποιήματος ἐξοβελισμόν τῆς βουλῆς τῶν γερόντων, διότι ὁ τρόπος τῶν ἡγεμόνων ἐξαγγέλλει ἐντελῇ ἄνοιαν τοῦ ἀληθινοῦ σκοποῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος, λόγος ἐξ ἴσου ἰσχύων πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βέργκ προστιθέμενον τεμάχιον. Προδήλως ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ, λέγει ὁ ἐπικριτὴς τῆς συγγραφῆς τοῦ Βέργκ, ῥαψωδός τις, ὑπέλαβε τὴν βουλὴν τῶν ἡγεμόνων ἀναγκαίαν καὶ τὴν φαινομένην ἔλλειψιν ἐπλήρωσε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, τ. ἔ. διὰ τῆς κατὰ λέξιν ἐπαναλήψεως ἡγουμένου τεμαχίου, ᾧ αὐτὸς ἐξ ἀνάγκης προσέθηκεν ἔτι ὀλίγους στίχους ὑφ' ἑαυτοῦ συντεθέντας. Ὡσαύτως δ' ὡς τις εἶχεν ἀφορμὴν νὰ παραδέχεται ἐλλείψεις, ὅπου τοιαῦται δὲν ὑπῆρχον, οὕτως ἀφήρει ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ τὴν συμπλήρωσιν πραγματικῶς ὑπαρχόντων ἐλλειμμάτων ἐκ τοῦ μὴ ὀρθοῦ χωρίου. Παραδείγματα τούτου παρέχει ἀμέσως ἡ πρώτη ῥαψωδία τῆς Ὀδυσσεΐας. Ὁ Κίρχοφ, οὗ τὴν πρὸς τοῦτο γνώμην ἀποδέχεται ὁ Βέργκ, σαφῶς ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ τῆς Ἀθηναῖς πρὸς τὸν Τηλέμαχον πρόσκλησις (ς. 272—304) ἀδεξίως ἐλήφθη ἐκ τῆς δευτέρας ῥαψωδίας. Ὅσω ὀλίγον καὶ ἂν ἀποβαίνει δυνατὴ ἀντίρρῃσίς τις κατὰ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀποδείξεώς του, οὐδὲν ἥττον ἡ ἀποβολὴ ἀπάσης τῆς ῥαψωδίας οὐδένα λόγον ἔχει. Πιθανώτατα λέγουσιν οἱ ἐπικριταὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Βέργκ ἀντὶ τῶν προσκρουόντων στίχων οὐδὲν ἄλλο πρότερον ὑπῆρχεν ἢ ὅ,τι ἡ Ἀθηναῖς ἀπὸ ς. 90—95 ὑποσημαίνει ὡς ἰδίαν ἐντολὴν πρὸς τὸν Τηλέμαχον καὶ μόνον ὡς ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προσώπου μεταβάλλονται ἀναγκαίως τὰ λεγόμενα αὐτά. Ἡ δὲ δευτέρα ἡμαρτημένη ἀναπλήρωσις ἐν τῇ αὐτῇ ῥαψωδίᾳ ἀπαντᾷ ἀπὸ ς. 374—380.

Καὶ αὗται μὲν εἰσιν αἱ τῶν πλειόνων κατὰ τὴν Γερμανίαν φιλολόγων γνώμαι περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Βέργκ, νῦν δὲ ἃς ἐξετάσωμεν κεφάλαιά τινα τῆς συγγραφῆς, τὸ περὶ Ὀμήρου ὡς

ιστορικοῦ προσώπου, τὸ περὶ πατρίδος καὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν
 ἤχμασεν. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν λοιπὸν ὁ Ὅμηρος ὡς *ιστορικὸν*
 πρόσωπον ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς, ὅτι τὰ μὲν ὁμηρικὰ ποιή-
 ματα, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, εἰσὶ τ' ἀρχαιότατα καὶ τὰ κράτιστα
 προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ ποιη-
 τοῦ κρύπτεται ὀπισθεν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ποιήσεως αὐτοῦ οὐ-
 τως, ὥστε ἐξ αὐτῆς ὁ ἀναγνώστης οὐδὲν δύναται νὰ ἀρυσθῇ περὶ
 τοῦ συγγραφέως. Καὶ συνέπλασαν μὲν οἱ Ἕλληνες ἐν μεταγενε-
 στέροις καιροῖς ἐκ πάντων τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων βιο-
 γραφίαν τοῦ Ὀμήρου, πλὴν ἀλλ' ὅμως πάσης ἀξιοπιστίας γυ-
 μνήν. Ὅθεν ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνεφίκτων ἐκείνων ποιητικῶν ἔρ-
 γων κεῖται ὅλος ἐν τῷ σκότει. Τὸ μεγαλεῖον ὅμως τῶν ἔργων
 αὐτῶν, τῶν ὅλως αἴφνης ἐκ τῆς πολιωτάτης ἀρχαιότητος δίκην
 ἡλίου ἀνατελλόντων, ἀπαιτεῖ ἵνα ἐνατενίζωμεν εἰς ὠρισμένον
 πρόσωπον· διότι αἱ ποιήσεις αὗται οὔτ' ἀπαρχαί, οὔτ' ἀπέρिटτος
 δημοτικὴ ᾧδὴ εἰσιν, ἀλλὰ ποιητικὸν προϊόν δημιουργηθὲν διὰ
 πάσης ἐντέχνου τελειότητος καὶ ἐπομένως μετὰ συναισθήσεως.
 Καὶ τὰ μὲν δημοτικὰ ἄσματα στεροῦνται ὠρισμένου ὀνόματος
 ποιητοῦ· ἡ δ' ἐντεχνος ποίησις προσαρτᾶται ἐκάστοτε εἰς ἓνα
 τοιοῦτον, ἐπειδὴ τὸ μόνον πρόσωπον εἶναι ἡ δημιουργικὴ τάσις
 ἐκείνης· δι' ὃ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ᾖναι ἴσο-
 ρικόν. Καὶ τοῦτο εἶναι συνάμα τὸ πρῶτον ἀσφαλὲς μεμαρτυρη-
 μένον ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἀπέδωκαν μὲν αὐτῷ πολλὰ πλα-
 στῶς, ὅμως διαστέλλεται ἀκριβῶς ἐκ τῶν παλαιότερων μυθικῶν
 προσώπων, οἷον Ὀρφέως, Λίνου, Εὐμόλπου καὶ Μουσαίου. Παρὰ
 τούτοις μὲν πρωταγωνιστεῖ τὸ στοιχεῖον τῶν δαιμόνων ἅμα καὶ
 τῶν ἡρώων, ἐν ᾧ ὁ Ὅμηρος ἀπαύστως ἐπιφαίνεται ἐν ταῖς ποιή-
 σεσιν ὡς ἄνθρωπος. Τὸ δ' ὅτι οὐδὲν ἀξίόπιστον περὶ αὐτοῦ γινώ-
 σκομεν, τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ τὸν οὐχὶ μυθικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα.
 Πρὸς τούτοις πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι τοῦ παραγαγεῖν καὶ ἐκ τῆς λέ-
 ξεως Ὀμήρου ἀπόδειξιν κατὰ τοῦ ἐνὸς προσώπου ἀπέτυχον, ἅτε
 τοῦ ὀνόματος σημαίνοντος *ἐνέχυρον*, ἥτοι σημασίαν ὅλως ξένην
 τῆς ποιητικῆς προσωπικότητος. Ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι τὸ ὄνομα
 οὔτε ἐπενοήθη, οὔτε κατεσκευάσθη πρὸς ὠρισμένον σκοπόν.

Εἶτα ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ περὶ πατρίδος τοῦ ποιητοῦ ζήτημα, ὃ διαφέρει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπαρνούμενοις τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὀμήρου, ἅ τε τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ συνωνύμου οὐσης τῇ τῶν ποιημάτων καταγωγῇ. Ἑπτὰ ὡς γνωστὸν πόλεις μνημονεύονται ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐρίζουσαι περὶ πατρίδος Ὀμήρου, ἡ Σμύρνη, ἡ Χίος, Κολοφῶν, Ἰθάκη (ἢ Κύμη), Πύλος, Ἀργος καὶ Ἀθῆναι· διότι αὗται ἔσχον τὴν ἀρχὴν τὸ πρῶτον διὰ πανतीων συνδυασμῶν, ἐξ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων παραγομένων. Καὶ ἡ μὲν Ἰλιάς ἀναφέρεται ὅλως ὠρισμένως εἰς τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἥττον δ' ὀριστικῶς ἡ Ὀδύσεια. Ἐν αὐτῇ περιλαμβάνονται ἀναφοραὶ τινες ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, πλὴν αὐταὶ εἰσι προσθῆκαι πλασθεῖσαι ὑπὸ τῶν ῥαψωδῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κατὰ τοὺς τόπους τούτους ἀπαγγελίας τῶν ποιημάτων. Τουναντίον ἡ περιγραφὴ τῆς ἡδυπαθείας παρὰ τοὺς Φαίαξι καὶ τῆς ἀκολασίας τῶν Ἰθακησίων μνηστήρων ἐνδεικνύουσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις δέον νὰ κρίνηται πατρὶς ἀμφοτέρων τῶν ποιήσεων. Ἐκ δὲ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων μᾶλλον δεδικαιολογημέναι εἰσὶν αἱ τῆς Σμύρνης, καὶ δὴ κατὰ ταύτας ὁ ποιητὴς ὠρμάτο ἐξ Αἰολίδος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ποιήμασιν ὑπερισχύει ὁ Ἰωνικὸς χαρακτήρ, καὶ ἐπομένῳ τῷ λόγῳ ἡ γένεσις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων τίθεται περὶ τὴν Ἰωνίαν, συνάγεται, ὅτι ὁ Ὀμηρος καταλιπὼν τὴν πατρίδα αὐτοῦ κατώκησεν ἐν ἰωνικαῖς πόλεσιν, ὧν ἔρχεται πρώτη ἡ Χίος, ὅπου ἤκμασεν ἀρχαῖον γένος ῥαψωδῶν. Ὁ δὲ σύνδεσμος οὗτος τῶν Αἰολικῶν καὶ Ἰωνικῶν στοιχείων διασώζει ἐν τούτοις τὰς ἑαυτοῦ ἀξιώσεις καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν. Καὶ εἶναι πολὺ σπουδαῖον, ὅτι τὸ αἰολικὸν φύλον, κατ' ἐξοχὴν δ' ἡ Θεσσαλία ὑπῆρξεν ἡ κυρία κοιτὶς τῆς ποιήσεως, καὶ αὐτόθεν μετενεχθεῖσα, οὕτως εἰπεῖν, ἡ τῆς ποιήσεως ἐμβολὰς ἐπὶ τὴν δραστικωτέραν καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένην Ἰωνικὴν φυλὴν ἐτετρατούργησεν, ἅ τε προῖον ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἡ δὲ συναμφοτέρος δραστικότης γινώσκεται καὶ ἐκ τῆς συνεπιδράσεως διαφόρων φυλετικῶν μύθων ἐν τε τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσείᾳ. Εἰς τὸν ἀχαικο-αιολικὸν μυθικὸν κύκλον τῆς Τροίας ἐπεισάγεται

ὡς ξένος ὁ Νέστωρ καὶ ὁ τῆς Πύλου μῦθος, ὡσαύτως καὶ Γλαῦκος καὶ ὁ Σαρπηδών. Μάλιστα τῷ τοῦ Γλαύκου μύθῳ συγκαταμίγνυνται ἱστορικὰ κεφάλαια τοῦ μύθου, καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Λυκίων καὶ Ἰωνῶν, διότι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἤρχον τῶν καθ' ἑκάστην Ἰωνικῶν πολιτειῶν ἀπόγονοι τοῦ Γλαύκου. Παραπλήσιοι παρατηρήσεις δυνατόν νὰ γείνωσι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ.

Καὶ ἡ ἐποχὴ (1), καθ' ἣν ὁ Ὅμηρος ἤκμασεν, ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς· διότι ἅπασαι αἱ τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου εἰδήσεις εἰσὶν εἰκασίαι, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσαι. Ἐπειδὴ δὲ τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα εἰσὶν ἰωνικά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ᾖναι πρε-

(1) Ἐξ ἴσου δυσπροσδιόριστος, λέγει ὁ συγγραφεὺς ἐν σ. 463 κ. ε., ἐστὶν ὁ αἰὼν τοῦ Ὀμήρου, τὸ πότε δηλ. ἐγεννήθη καὶ ἐτελεύτησεν ὁ ποιητής. Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται τῷ ἄλλῳ σχετικῷ ἐπ' ἴσης ζητήματι, περὶ τοῦ πότε ἄρχεται ἡ νέα ἐκείνη διάπλασις τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καὶ πότε ἐφίκετο τοῦ κολοφῶνος αὐτῆς, ὃν δὴ παριστάνουσι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἐπομένως τὸ παρὸν ζήτημα ἀποβαίνει ἐξ ἴσου σπουδαῖον καὶ διὰ τοὺς ἀπαρνούμενους τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὀμήρου. Καὶ περὶ μὲν τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρχον παραδόσεις τοῦ λαοῦ, αἵτινες, καὶ τοὶ ἀλλήλων διαφέρουσαι ἐν τέλει ἀναφέρονται πρὸς τὴν Σμύρνην· περὶ τῆς ἐποχῆς ὅμως τούτου οὐδεμίαν παλαιὰν παράδοσιν ὑπάρχει, διότι ὁ λαὸς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς τὴν χρονολογίαν, καὶ πρῶτον ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐγένετο ἀπόπειρα τοῦ πληρῶσαι τὸ ἐπαισθητὸν τοῦτο ἔλλειμμα. Αἱ δὲ τῶν παλαιῶν περὶ τούτου μαρτυρίαι εἰσὶν ἀνεξαίρετως εἰκοτολογίαι, καὶ τινες μὲν αὐτῶν προσπελάζουσιν, ἕναι δὲ διαφέρουσιν, καὶ ἄλλαι πάλιν ἀποκλείουσιν ἀλλήλας. . . Ἀξίον σημειώσεώς ἐστίν, ὅτι οὐδ' αὐτοὶ οἱ τὰ μάλιστα ὀνομαστοὶ ἐρευνηταὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου συνεφώνουν ἀλλήλοις, διότι ὁ μὲν Κράτης τίθησι τὸν Ὅμηρον περὶ τὸ 4105, ἥτοι 80 ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἐρατοσθένης ἀκριβῶς 100 ἔτη μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Τροίας (ἔτει 1083), ἥγουν πρὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐποικίσεως· ὁ Ἀρίσταρχος περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀποικιῶν (ἔτ. 1043), ἐν ᾧ ὁ Ἀπολλόδωρος τὴν γέννησιν, οὐχὶ δὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ ποιητοῦ, τίθησιν 100 ἔτη ὕστερον (ἔτ. 943). . . Ἐν δὲ σ. 473 ὁ συγγραφεὺς ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀλυμπιάδων ὡς τὴν ἀσφαλῆστεραν χρονολογίαν, καθ' ἣν θετέα ἡ τοῦ Ὀμήρου ἀκμὴ, διότι ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑποτύπωσις εἰκόνας τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως.

σβυγενέστερα τῶν κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἤγουν τοῦ ἔτους 1043 π. Χ. Ὁ τύπος ὅμως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως προϋποτίθῃσιν ἀνωτέραν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, ὅλως ἀπηλλαγμένην τοῦ ἀκάμπτου καὶ κατὰ συνθήκην οὕτως εἰπεῖν παλαιοῦ ὅρους. Παραλληλισμὸς τοῦ τρωϊκοῦ Ἑκτορος πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἱστορικὸν βασιλέα τῆς Χίου καθιστᾷ δυνατὴν τὴν διαφοράν τοῦ δευτέρου τούτου εἰς τὴν Ἰλιάδα, τελευτήσαντος περὶ τὸ 943 π. Χ. Ἀνωτέρω δὲ τοῦ μέσου τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετατοπισθῇ ἡ Ἰλιάς ἐνεκα τῆς πρὸς τοὺς Κυκλικούς συναφείας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ νεώτερος τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν φαίνεται ὁ Ὅμηρος ὡς ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ τῆς Θ'. ἑκατονταετηρίδος τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἀπεκρίθη εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον, ὃ διασαφοῖ μόνον ἡ βιαία ἐπίδρασις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Τεκμαίρεται λοιπὸν ὁ Βέργκ, ὅτι ἡ μὲν Ἰλιάς συνετέθη ἀμέσως μετὰ τὸ μέσον τοῦ Ι', ἡ δὲ Ὀδύσεια ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ'. αἰῶνος, ἃ τε αὕτη ὁμολογουμένως ἐνδεικνυμένη ὡς τὸ νεώτερον ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα ἀναφέρει εἰς τὸν Ὅμηρον αὐτὸν, τὴν δ' Ὀδύσειαν εἰς ἀπόγονον, ἢ μαθητὴν ἴσῃ εὐφυΐᾳ πεπροικισμένον, εἰκοτολογῶν τοῦτον ὡς ἓνα τῶν ἐν Χίῳ Ὁμηριδῶν.

Τὸ δὲ τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ κατακλύζουσι μυθικαὶ παραδόσεις, ἀναφερόμεναι ἔνθεν μὲν εἰς τὸν πατέρα ἐκείνου Μέλητα (1), ἔνθεν δ' εἰς τὴν τυφλότητα καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἰου. Ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου φαίνεται ὁρμωμένη καὶ ἡ τοῦ Ὁμήρου μήτηρ, ἡ κρύφα τῶν πατρῶων οἶκον ἐν τῇ κυοφορίᾳ ἐκλιπούσα καὶ ἐν Λυδία παρὰ τὸν Μέλητα ποταμὸν υἱὸν τεκοῦσα. Τοσαῦτα περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ὁμήρου. Περὶ δὲ τυχῶν καὶ τῶν ἀνέκαθεν συστατικῶν στοιχείων τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων φρονεῖ ὁ Βέργκ, ὅτι σὺν τῷ προϊόντι χρόνῳ

(1) Δι' ὃ προσωπομεῖται ὁ Ὅμηρος Μελησιγενῆς, ὃ πιθανῶς ἀνάγεται εἰς τὴν παλαιὰν ποίησιν τῶν βασιλῶν. Αὐτόθεν δὲ ἔσχε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ ἑπωνυμία τοῦ ποιητοῦ Μαϊόνιος ἢ Μαϊονίδης, ἡ τὴν Σμύρνην καὶ Λυδίαν ὑπαινισσομένη, καίπερ τοῦ ἐπιθέτου τούτου παρὰ τοῖς ἐπιγενεστέροις παραληφθέντος ὡς γενεαλογικοῦ.

ὑπέστησαν παντοίας προσθήκας καὶ ἀλλοιώσεις μὴ περισωθέντα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν μορφῇ, πλὴν κατ' οὐσίαν κρίνει τὰς ὁμηρικὰς ποιήσεις ὡς ἐνότητα ἐχούσας.

Τὸ ὅτι δὲ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Βέργκ τοῦ ἀγαγεῖν τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα εἰς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ λύσιν δὲν ἐπέτυχε πλεόν τῶν πρὸ αὐτοῦ, αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τῆς ἐνότητος ἐλήφθη πολὺ αὐστηρότερον, ἢ ὅσον ἡ παλαιότητα ἐκείνη ποιήσεις ἐπέτρεπεν. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἐξετέθησαν ὡς εἰκὸς καὶ αὐτοὶ οἱ μάλιστα περὶ Ὀμήρου ἐπαίοντες· διότι ὅσῳ τις ἐξ ἀκριβοῦς μελέτης πείθεται περὶ τῆς ἀπαραμίλλου τελειότητος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τοσούτῳ μᾶλλον θ' ἀρέσκηται νὰ προϋποθέσῃ συνεπῶς τὴν αὐτὴν τελειότητα καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν. Καί τοι τοῦτο προκάλυψε θεωρίας, αἱ δὲν δύναται νὰ ἐγκολπωθῇ ὁ περὶ τὸν Ὀμηρον ἀσχολούμενος, ἅτ' ἀναιρούσας ἀλλήλας, οὐδὲν ἤττον ἐνεκα τῶν ἐργασιῶν τῶν διαπρεπεστάτων κριτικῶν ἰσχυρῶς προὑβιάσθη ἡ βαθυτέρα κατανόησις τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης δέον νὰ κρίνηται καὶ τὸ ἔργον τοῦ Βέργκ, ὃ ἀνομολογουμένως ἐστὶν ὁ καρπὸς μακρᾶς καὶ ἀσπασίου περὶ τὸν ποιητὴν μελέτης, ἐξαιρομένης ἐνεκα τῆς ἀμφιλαφοῦς πολυμαθείας, ὡς δὴ τοσούτον κατάδηλον γίνεται τοῦτο ἐν τοῖς περὶ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Ὀμήρου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς τε Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας τμήμασιν, ὥσθ' αἱ παρατηρούμεναι ἀδυναμίαι τοῦ προκειμένου συγγράμματος ἐπανορθοῦνται ἐκατονταπλάσιόνως διὰ τῶν ἐν αὐτῷ τούτῳ ἀπαστραπτουσῶν ἀρετῶν.

Ἐν Ἀθήναις, κατὰ Ἰούλιον τελευτῶντα, 1874.

N. ΠΕΤΡΗΣ.

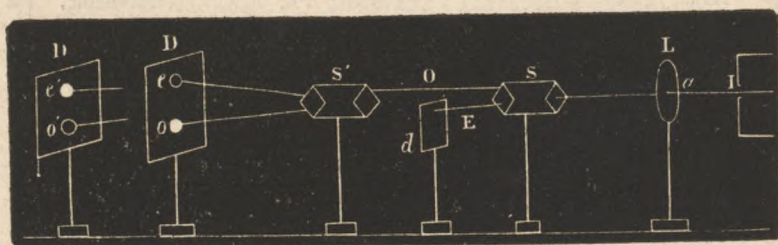
Θεωρητική ἐφαρμογή τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens.

I.

Ἐν πρώτοις ἀνακαλοῦμεν διὰ βραχέων εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου τὸ πείραμα τοῦ Huyghens.

Δεσμὶς φωτὸς ἡ Ia συνάγεται ὑπὸ τοῦ φακοῦ L ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου Ἰσλανδίας S, ἐξ οὗ ἐξέρχεται διηρημένη εἰς δύο ἀκτῖνας, τὴν συνήθη ἢ κοινὴν O καὶ τὴν ἀσυνήθη ἢ ἑκτακτον E. σχ. 1.

Τὰς ἐξερχομένας ταύτας δύο ἀκτῖνας δεχόμεθα ἐπὶ δευτέρου κρυστάλλου Ἰσλανδίας S', ὅπερ στρέφομεν διὰ τῆς χειρὸς καὶ ἐπικυροῦμεν ταῦτα :

Σχ. 1.

α'. Ἐὰν αἱ πρωτεύουσαι ἢ κύριαι τομαὶ τῶν δύο κρυστάλλων S καὶ S' ὦσι παράλληλοι πρὸς ἀλλήλας, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἶδωλον o τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O καὶ τὸ ἑκτακτον εἶδωλον e τῆς ἐκτάκτου ἀκτῖνος E.

β'. Ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τοῦ S καὶ S' ὦσι κάθετοι πρὸς ἀλλήλας, βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ D τὸ κοινὸν εἶδωλον o' τῆς ἐκτάκτου ἀκτῖνος E καὶ τὸ ἑκτακτον εἶδωλον e τῆς κοινῆς ἀκτῖνος O.

γ'. Ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τοῦ S καὶ S' σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γωνίαν 45° , βλέπομεν ἐπὶ τοῦ D τέσσαρα εἶδωλα ἰσοεντατικὰ τὸν φωτισμὸν.

δ'. Τῶν κυρίων τομῶν τῶν S καὶ S' τεθεισῶν εἰς θέσεις ἐν-
διαμέσους, δηλαδὴ ὥστε νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γω-
νίας διαφόρους τῶν γωνιῶν 0° , 90° , 45° , βλέπομεν ἐπὶ τοῦ D
τέσσαρα εἰδῶλα μεταβλητὰ τὸν φωτισμὸν, καὶ ἰσοεντατικὰ
ἀνὰ δύο.

II.

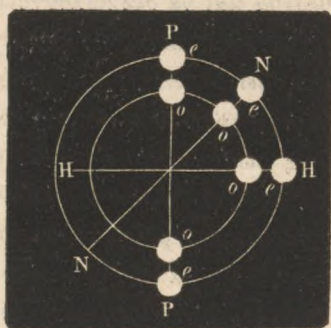
Γνωστὴ τοῦ πειράματος τούτου συνέπεια εἶναι ὅτι, αἱ δύο
ἀκτῖνες O καὶ E, αἱ ἐκ τοῦ κρυστάλλου S ἐξελθοῦσαι, εἰσὶν
ἀκτῖνες πεπολωμέναι.

Τῷ ὄντι, ἀφαιρέσωμεν τὸν κρύσταλλον S καὶ δεχθῶμεν τὴν
φυσικὴν ἀκτῖνα Ia ἐπὶ τοῦ S', βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ D δύο
εἰδῶλα, τὸ κοινὸν o καὶ τὸ ἑκτακτὸν e, ἰσοεντατικὰ τὸν φω-
τισμὸν, διατηροῦσι δὲ τὸν φωτισμὸν τοῦτον ἀμετάβλητον ὅταν
σρέφωμεν τὸν κρύσταλλον S'. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι τὸ στα-
θερὸν κατὰ τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ τῶν δύο εἰδώλων,
συνιστᾷ χαρακτηριστὸν διακριτικὸν τοῦ φυσικοῦ φωτός Ia.

Τὰ δύο ταῦτα εἰδῶλα διαγράφουσιν ἕκαστον ἐν ᾧ στρέφο-
μεν τὸν κρύσταλλον S', κύκλου περιφέρειαν, καὶ μείζων μὲν
εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου εἰδώλου, ἐλάσσων δὲ ἢ ὑπὸ τοῦ κοι-
νοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ διαγραφομένη.

Τὸ σχῆμα 2 δεικνύει τὰ εἰδῶλα ταῦτα ἐπὶ τῶν διαφθρῶν
σημείων τῶν περιφερειῶν, ἃς δια-
γράφουσιν.

Ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S'
ᾗναι κάθετος τῷ ὀρίζοντι, τὰ δύο
εἰδῶλα, τὸ κοινὸν o καὶ τὸ ἑκ-
τακτὸν e, κεῖνται ἐπὶ τῆς καθέ-
του τῷ ὀρίζοντι διαμέτρου PP,
καθ' ἣν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S'
προεκβαλλομένη τέμνει τὸ διά-
φραγμα D.

Σχ. 2.

Ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S' ᾗναι ὀριζόντιος, τὰ δύο εἰδῶλα
o καὶ e εἰσὶν ἐπὶ τῆς ὀριζοντίου διαμέτρου HH.

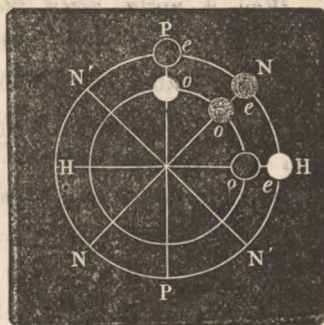

Τέλος, ἐὰν ἡ κυρία τομὴ τοῦ S' σχηματίζῃ γωνίαν 45° μὲ τὴν κάθετον πρὸς ὀρίζοντι PP καὶ ἐπομένως καὶ μὲ τὴν ὀριζόντιον HH , τὰ δύο εἰδῶλα κεῖνται ἐπὶ τῆς διαμέτρου NN , ἥτις διέρχεται διὰ τῆς διαιρέσεως 45° . Κατὰ τὴν διάμετρον δὲ ταύτην NN τέμενται τότε τὸ διάφραγμα D ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς κυρίας τομῆς τοῦ S' προεκβαλλομένου.

Ἀναθέσωμεν ἤδη ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει αὐτοῦ τὸν κρύσταλλον S (σχ. 1). Ὁ κρύσταλλος οὗτος διαιρεῖ τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα Ia εἰς δύο ἀκτῖνας O καὶ E , διακόπτοντες δὲ τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα E διὰ τοῦ διαφράγματος d , καὶ δεχόμενοι τὴν κοινὴν ἀκτῖνα O ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S' , βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D δύο εἰδῶλα, τὸ κοινὸν O καὶ τὸ ἑκτακτον e , ἅτινα ἐξετάσωμεν νῦν.

Περὶ στροφομένου τοῦ κρυστάλλου S' , βλέπομεν τὰ δύο εἰδῶλα O καὶ e νὰ στρέφονται μὲν ὡς εἴρηται, ἀλλὰ παρατηροῦμεν πρὸς τούτοις ὅτι, ἕκαστον εἰδῶλον ἀλλάσσει τὴν ἐντασιν τοῦ φωτισμοῦ τοῦ βαθμηδὸν μέχρι σέσεως αὐτοῦ· ἐπεταὶ ὅτι ἡ ἐντασις τοῦ φωτισμοῦ δὲν εἶναι σταθερὰ ὡς ὅταν ἐδεχόμεθα ἐπὶ τοῦ S' φυσικὴν ἀκτῖνα· ἡ ἀκτὶς λοιπὸν O , ἐπειδὴ διήλθε διὰ τοῦ κρυστάλλου S , ἐκτήσατο ιδιότητάς νέας, ἃς ἡ φυσικὴ ἀκτὶς δὲν ἔχει· διὸ πρὸς διάκρισιν ἐκλήθη ἀκτὶς πολώσεως· χρώμενοι δὲ τῇ ὀνομασίᾳ ταύτῃ, δὲν προτιθέμεθα καὶ νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτήν.

Ἡ κοινὴ ἀκτὶς O , ἣν ἐδέχθημεν ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S' , δίδει δύο ἀκτῖνας O καὶ e , αἵτινες λαμβάνουσιν ὡς εἴρηται ἐντάσεις φωτισμοῦ διαφόρους, ὅταν στρέφωμεν τὸν κρύσταλλον S' , τὰς ἐντάσεις δὲ ταύτας παριστάνει τὸ σχῆμα 3· βλέπομεν ἐπὶ τούτου. 1ον. Ὅταν αἱ κύρια τομαὶ τῶν δύο κρυστάλλων S καὶ S' ᾖσι παράλληλοι πρὸς ἀλλή-

Σχ. 3.

λας καὶ κάθετοι τῷ ὀρίζοντι, καὶ ἐπομένως παρατεινόμεναι τέμνουσι τὸ διάφραγμα D κατὰ τὴν κάθετον τῷ ὀρίζοντι PP , ἢ ἑκτακτος ἀκτὶς e σβέννυται καὶ ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D βλέπομεν τὴν κοινὴν ἀκτῖνα o μόνην.

2ον. Ὄταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν κρυστάλλων S καὶ S' ὦσι κάθετοι πρὸς ἀλλήλας, παρατεινόμεναι δὲ τέμνουσι τὸ διάφραγμα D , ἢ μὲν κατὰ τὴν PP , ἢ δὲ κατὰ τὴν HH , τὰ δύο εἰδῶλα κεῖνται ἐπὶ τῆς ὀριζοντίου διαμέτρου HH , καὶ αἱ ἐντάσεις τοῦ φωτισμοῦ αὐτῶν ἀντηλλάχθησαν ἀμοιβαίως, δηλαδὴ ἡ κοινὴ ἀκτὶς o ἐσβεσθῇ, ἢ δὲ ἑκτακτος e , ἥτις ὑπῆρχεν ἐσβεσμένη, ἀνέλαβε τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτῆς.

3ον. Ὄταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν S καὶ S' σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας γωνίαν 45° , δηλαδὴ, ἢ μὲν τέμνει τὸ διάφραγμα κατὰ τὴν PP , ἢ δὲ κατὰ τὴν NN , τότε τὰ δύο εἰδῶλα o καὶ e ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ, ἐπὶ τῆς NN κείμενα.

4ον. Τῶν κυρίων τομῶν τῶν κρυστάλλων S καὶ S' σχηματίζουσιν πρὸς ἀλλήλας γωνίας ἐνδιαμέσους, τὰς μεταξὺ 0° καὶ 45° περιεχομένας, ἢ τὰς μεταξὺ 45° καὶ 90° , τὰ δύο εἰδῶλα o καὶ e εἰσὶν ἄνισα τὸν φωτισμὸν, κείμενα μεταξὺ 0° καὶ 45° ἢ μεταξὺ 45° καὶ 90° .

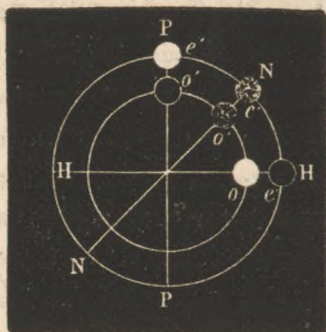
Βλέπομεν δὲ οὕτως ὅτι τὸ εἶδῶλον o , κείμενον ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς PP , ὅπως φθάσῃ ἐπὶ τῆς HH , ἐν ᾗ ὑπάρχει ἐσβεσμένον, λαμβάνει πάσας τὰς ἐνδιαμέσους ἐντάσεις φωτισμοῦ. Ὡσαύτως ἔχει καὶ περὶ τοῦ εἰδῶλου e , ἐν ᾧ μεταβαίνει ἐκ τοῦ P εἰς τὸ H , καθίσταται βαθμηδὸν ἐντατικώτερον τὸν φωτισμὸν.

Ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν νὰ στρέφωμεν τὸν κρυστάλλον S , τιθέμενοι τὴν κυρίαν αὐτοῦ τομὴν κατὰ τὴν NN' , τὸ φαινόμενον ἐπαναλαμβάνεται, δηλαδὴ τὸ εἶδῶλον e , ὅπερ ἐπὶ τῆς HH κείμενον εἶναι ἐντατικὸν τὸν φωτισμὸν, ἐξασθενεῖ βαθμηδὸν μέχρις οὗ σβεσθῇ ἅμα φθάνον ἐπὶ τῆς PP , ἐνῶ τὸ εἶδῶλον o , ὅπερ ἐπὶ τῆς HH κείμενον ὑπάρχει ἐσβεσμένον, αὐξάνει τὸν φωτισμὸν βαθμηδὸν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, μέχρι συμπληρώσεως τῆς ὅλης περιστροφῆς.

Ἐάν ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S' δεχθῶμεν τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα E , διακόψωμεν δὲ τὴν κοινὴν O , ἔχομεν τότε, ἐν ᾧ στρέφομεν τὸν κρυστάλλον S' , φαινόμενον παρὰ πλῆσιον, οἷον δεικνύει τὸ σχῆμα 4.

Δέδεικται λοιπὸν ὑπὸ τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens, ὅτι αἱ δύο ἀκτῖνες O καὶ E αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου S , εἰσὶν ἀκτῖνες πολώσεως, τοῦθ' ὅπερ γνωστόν.

Σχ. 4.

III.

Συνάγομεν ἡμεῖς νέας συνεπειάς ἐκ τοῦ πειράματος τοῦ Huyghens τὰς ἐξῆς·

A'. Αἱ δύο ἀκτῖνες O καὶ E αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου S , οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπολώθησαν.

Τῷ ὄντι, διακόπτομεν ἐν πρώτοις τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα E διὰ τοῦ διαφράγματος d , δεχόμεθα δὲ τὴν κοινὴν O ἐπὶ τοῦ δευτέρου κρυστάλλου S' , οὕτινος ἡ κυρία τομὴ παράλληλος τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S' ὁ κρυστάλλος S' ἐπέχει τόπον ἀναλυτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D ἔχομεν τὸ κοινὸν εἶδωλον o , τοῦ ἑκτάκτου εἰδώλου e σβεσθέντος, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, I. α' καὶ σχ. 3.

Τούτου δὲ δειχθέντος, διακόπτομεν νῦν τὴν ἀκτῖνα O καὶ δεχόμεθα ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S' , τεθέντος ὡς εἴρηται ἀνωτέρω, τὴν ἀκτῖνα E , βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ ἑκτακτον εἶδωλον e' , τοῦ κοινοῦ εἰδώλου o' σβεσθέντος, σχ. 4. καταφανῶς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἐναντίον ἐκείνου, ὅπερ εἴχομεν ἀνωτέρω, ὅτε ἐπὶ τοῦ S' ἐδέχθημεν τὴν ἀκτῖνα O . Συνάγομεν ἐκ τούτων ὅτι αἱ δύο ἀκτῖνες O καὶ E , ἐξελθοῦσαι ἐκ τοῦ κρυστάλλου S , δὲρ ἐπολώθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

B'. Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐξελθοῦσαι ἐκ κρυστάλλου διαιροῦντος

διέξα τὴν ἀκτῖνα ἐπολώθησαν εἰς ἐπίπεδα κάθετα πρὸς ἄλληλα.

Τῷ ὄντι, ἀφ' οὗ διακόψωμεν τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα E , σχ. 4, δεχόμεθα τὴν ἀκτῖνα O ἐπὶ τοῦ κρυστάλλου S' , οὗτινος ἡ κυρία τομὴ παράλληλος τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S ἢ σχεδὸν παράλληλος· βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἰδῶλον O τῆς ἀκτίνος O , ἔχον τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἑκτακτον εἰδῶλον e σχεδὸν ἐσθεςμένον σχ. 3.

Θεωρήσωμεν νῦν τὰς δύο ταύτας ἀκτῖνας πολώσεως O καὶ e , τὰς ἐξεληθούσας ἐκ τοῦ κρυστάλλου S' , αὐτὰς καθ' ἑαυτάς.

Ἐπειδὴ ἡ κοινὴ ἀκτὶς O ἔχει τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ, τὸ ἐπίπεδον πολώσεως αὐτῆς εἶναι παράλληλον τῷ ἐπιπέδῳ προσπτώσεως (α).

Ἡ ἐτέρα ἀκτὶς, ἡ ἑκτακτος e , ἔχει τὴν ἐλαχίστην ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ, ὅθεν τὸ ἐπίπεδον πολώσεως αὐτῆς εἶναι κάθετον τῷ ἐπιπέδῳ προσπτώσεως· ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι τὰ δύο ἐπίπεδα πολώσεως, τὸ τῆς O καὶ τὸ τῆς e , εἰσὶ κάθετα πρὸς ἄλληλα.

Συνήθως πρὸς ἀπόδειξιν τῆς προτάσεως ταύτης, δεχόμεθα τὰς ἀκτῖνας χωριστά, καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἀκτῖνα O , ἔπειτα δὲ τὴν E , ἐπὶ μελαίνης ὑάλου κεκλιμένης κατὰ 35° , $25'$, στρέφωμεν τὴν ὑάλον ὡς πρὸς τὴν ἀκτῖνα, τηροῦσαν σταθερὰν τὴν εἰρημένην γωνίαν ὡς περίξ ἄξονος, μέχρις οὗ λάβῃ τὴν θέσιν, ἣν πρέπει νὰ ἔχῃ, ὅπως ἀντανακλάσῃ ἐκάστην ἀκτῖνα, τὴν O ἢ τὴν E , ἔχουσαν τὴν μεγίστην ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτῆς, βλέπομεν τότε εἰς τὸ διάστημα τὰ ἐπίπεδα πολώσεως τῶν

(α) «Ἡ διέδρος γωνία τῶν δύο διαδοχικῶν ἐπιπέδων ἀντανακλάσεως (πώλωσης δι' ἀντανακλάσεως μὲ τὸ ὄργανον Biot) γίνεται πρόξενος ἀπολύτως τοῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος, οὗτινος γίνεται πρόξενος ἡ γωνία τῶν δύο κυρίων τομῶν. . . ἡ δὲ ἀναλογία δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὰς περιόδους τῶν μεταβολῶν τῆς ἐντάσεως, ἡ φύσις αὐτῇ τῶν τροποποιήσεων, ἃς ἐμβάλλουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αἱ δύο διάφοροι ἐργασίαι εἶναι ἀκριβῶς μία καὶ ἡ αὐτή. (Biot t. II. p. 407)».

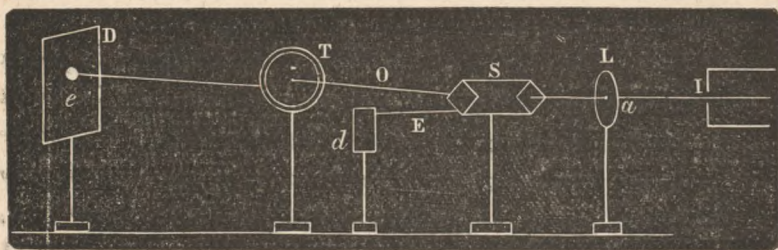

ἀκτίνων τούτων, σχηματίζοντα πρὸς ἄλληλα γωνίαν ὀρθήν.

Λέγομεν ἐνίοτε ὅτι φυσικὴ ἀκτὶς φωτὸς διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ κρυστάλλου εἰς δύο ἀκτίνας, αἵτινες ὑπάρχουσι πεπολωμένοι κατ' ἀντίθεσιν (*en sens contraire*) καὶ ἐννοοῦμεν ὅτι, ἐὰν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν κρυστάλλων *S* καὶ *S'* τεθῶσι παραλλήλως πρὸς ἑαυτάς, βλέπομεν μὲν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος *D* τὸ κοινὸν εἶδωλον ὃ τῆς ἀκτίνος *O*, σχ. 3, δὲν βλέπομεν ὅμως ἐπίσης τὸ κοινὸν εἶδωλον ὃ τῆς ἀκτίνος *E*, σχ. 4, τοῦναντίον βλέπομεν τὸ ἑκτακτον εἶδωλον *e'* τῆς ἀκτίνος *E* τότε, τὸ δὲ κοινὸν εἶδωλον ὃ αὐτῆς σθέννυται.

Γ'. Ὁ τουρμαλίνος (*a*), κρύσταλλος διαιρῶν δίχα τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα, δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν κρύσταλλον Ἰσλανδίας *S'* τὸν ἐν τῷ πειράματι σχ. 1.

Ἐπὶ τοῦ τουρμαλίνου *T* δεχόμεθα τὴν ἀκτῖνα *O*, σχ. 5, ἀφ' οὗ διακόψωμεν τὴν ἀκτῖνα *E*. Ὁ τουρμαλίνος ἐπέχει τόπον ἀναλυτοῦ, ὡς ὁ κρύσταλλος Ἰσλανδίας *S'* τοῦ πειράματος σχῆμα 1.

Σχ. 5.

Ἐὰν στρέψωμεν τὸν τουρμαλίνον παραλλήλως εἰς ἑαυτὸν, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος *D* τὸ εἶδωλον τὸ ἐκ τῆς ἀκτίνος *O* προερχόμενον, νὰ ἀλλάσῃ βαθμὴδὸν τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ μέχρι σθέσεως αὐτοῦ.

Τὴν μεταλλαγὴν τοῦ φωτισμοῦ, ἣν ὑφίστασαι τὸ εἶδωλον, ἐρμηνεύομεν. Στρεφόμενου τοῦ τουρμαλίνου *T*, ἡ κυρία τομὴ

(α) Οἱ κάτοικοι τοῦ Ceylan οὕτως ὠνόμασαν τὸν κρύσταλλον καλεῖται καὶ μαγήτης τοῦ Ceylan, καὶ ἡ ἀριζίτις.

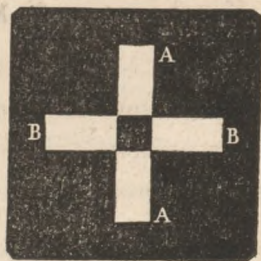
αὐτοῦ σχηματίζει διαδοχικῶς γωνίας διαφόρους μετὰ τὴν κυρίαν τομὴν τοῦ κρυστάλλου S. Ὅταν αἱ κύριαι τομαὶ τῶν δύο κρυστάλλων λάβωσι παράλληλον πρὸς ἑαυτὰς θέσιν, τότε, κατὰ τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D τὸ κοινὸν εἶδωλον οὗ τῆς κοινῆς ἀκτίνος O, I, α', ἥδη δὲ ὁ τουρμαλίνος ὅταν ἔχῃ πάχος μεῖζον ἑνὸς χιλιοστομέτρου (α), ἐμποδίζει νὰ διέλθῃ δι' αὐτοῦ ἡ κοινὴ ἀκτίς, τοῦτου ἕνεκα λοιπὸν εἶδωλον δὲν ἐμφανίζεται.

Ὅταν δὲ ἀκολουθῶς, τοῦ τουρμαλίνου περιστρεφόμενου, τεθῇ ἡ κυρία αὐτοῦ τομὴ καθέτως τῇ κυρίᾳ τομῇ τοῦ S, βλέπομεν τότε ἐπὶ τοῦ διαφράγματος D εἶδωλον πεφωτισμένον, διότι τὸ εἶδωλον τοῦτο εἶναι τὸ ἑκτακτον τῆς κοινῆς ἀκτίνος O, I, β', ἡ δὲ ἑκτακτος ἀκτίς διέρχεται πάντοτε διὰ τοῦ τουρμαλίνου. Τὸ εἶδωλον τοῦτο μεταβάλλεται διαδοχικῶς κατὰ τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ του, ἐν ᾧ βαθμυδὸν μεταβαίνει ἡ κυρία τομὴ τοῦ τουρμαλίνου ἐκ τῆς καθέτου τῷ ὀρίζοντι θέσεως αὐτῆς εἰς τὴν ὀριζόντιον, σχ. 3 ἡ ὁδεύει ἀντιστρόφως.

Ἐχομεν καταφανῶς παραπλήσιον τὸ ἐξαγόμενον, ὅταν διακόψωμεν μὲν τὴν κοινὴν ἀκτῖνα O, δεχθῶμεν δὲ ἐπὶ τοῦ τουρμαλίνου T τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα E.

Δ'. Ἐρμηνεύομεν δὲ, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, τὸ φαινόμενον καθ' ὃ ἀδύα ἐλάσματα τουρμαλίνου συνιστῶσι σύστημα ἀδιαφανῆς ὅταν αἱ κύριαι αὐτῶν τομαὶ, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτὸ, ὅταν οἱ ἄξονες αὐτῶν, διότι οἱ ἄξονες εἰσὶν ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τῶν ἐλασμάτων, ᾧσι διασταυρωμένους».

Ὁ τουρμαλίνος AA, σχ. 6, ἔχων πάχος μεῖζον ἑνὸς χιλιοστομέτρου, καὶ δεχόμενος φυσικὴν ἀκτῖνα, ἀφίνει ἐλευθεράν τὴν ἑκτακτον ἀκτῖνα, ἥτις μόνη

Σχ. 6.

(α) Τὸ πάχος τὸ ἀπαιτούμενον ὅπως ἐμποδισθῇ ὁλοσχερῶς ἡ διάβασις τῆς ἀκτίνος ταύτης, εἶναι διάφορον κατὰ τοὺς διαφόρους τουρμαλίνους.

διέρχεται δι' αὐτοῦ. Ἡ ἀκτὶς αὕτη προσπίπτει ἐπὶ τοῦ δευτέρου τουρμαλίνου BB, οὗτινος ἡ κυρία τομὴ κεῖται καθέτως τῇ τοῦ AA, ἐν ταιαύτῃ δὲ περιπτώσει, συμφώνως πρὸς τὸ πείραμα τοῦ Huyghens, I, 6', πρέπει τὸ κοινὸν εἶδωλον τῆς ἐκτάκτου ἀκτίνος νὰ ἐμφανισθῇ τῷ παρατηρητῇ, τῷ ἔχοντι τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ BB· ἐπειδὴ ὅμως ὁ τουρμαλῖνος B ἔχει πάχος μείζον ἐνὸς χιλιοστομέτρου, δὲν ἀφίνει τὴν κοινὴν ἀκτῖνα νὰ διαβῇ· ἐκ τούτου λοιπὸν προέρχεται τὸ σκότος, ὅπερ ἐμφανίζεται ἐν τῇ διασταυρώσει τῶν δύο τουρμαλίνων. *

Ἐὰν διὰ δεσμίδος φωτὸς φωτίσωμεν τὸν σταυρὸν, διὰ φακοῦ δὲ προβάλωμεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ διαφράγματος, θέλομεν ἰδεῖ καὶ οὕτως τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταυροῦ τετράγωνον ἐσκοτισμένον.

Ἐὰν τότε στρέψωμεν τὸν ἕνα τουρμαλῖνον καὶ ἐλαττώσωμεν τὴν ὀρθὴν γωνίαν, ἡ ἔντασις τοῦ φωτὸς εἰς τὸ ἐσταυρωμένον μέρος αὐξάνει βαθμῆδόν, τῆς γωνίας τοῦ AA καὶ BB γινομένης βαθμῆδόν μικροτέρας τῆς ὀρθῆς, ὥστε ὅταν αὕτη καταντήσῃ μηδὲν, τότε τὸ διὰ τῶν δύο τουρμαλίνων διερχόμενον φῶς ἔχει τὴν μείζονα ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ ῥηθέντα I, α', τοῦτο δὲ ἀνήκει εἰς τὴν ἐκτακτὸν ἀκτῖνα καὶ ὡς τοιοῦτον διέρχεται διὰ τοῦ BB.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

(Κατεχωρίσθη ἐν τῇ Revue des sciences «Les mondes»
T. XXXIV. p. 562. Paris 1874. Août).

Περατώσαντες τὸν περὶ δημοθoinιακῶν ἐπιγραφῶν λόγον, πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς ἕτερον τῆς πραγματείας ἡμῶν κεφάλαιον, θέλωμεν εἰπεῖ ὀλίγα τινὰ περὶ δύο ἐπιγραφῶν, ἐν ταῖς πολιτικαῖς κατατακτέων, αἵτινες, καίπερ κολοβαὶ καὶ κατεφθαρμέναι, παρέχουσιν ὅμως πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου.

9.

κρατουν — — — — — [τρ]εχον — — — — —
 ..... — — — εἰ μὲν δοῦλ[ο]ς εἴη ὁ τῶν προδ[η]λουμένων [δρά-
 σα]ς αὐτὸν μὲν [ν] μαστει]γοῦσθ[αι] δημοσία ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τῇ ἐξῆς τοῦ
 ἀδικήματ]ος ἡμέρα πληγ[ᾶς] ἑκατὸν τυπτόντων δύο οὓς ἂν ἐξ αὐτῶν ἔλυν-
 5 ται αἱ] ἀδικηθεῖσαι φυλαὶ τὸν δεσπότην δὲ αὐτοῦ ἀποτίνειν δραχμὰς
 ἑκατ]ὸν [ἀ]ττ[ικ]ᾶς αἱ ἔσονται ἱεραὶ τῆς θεοῦ εἰ δὲ μὴ παραδιδῶη πρὸς κό-
 λασιν τὸν οἱ[κ]έτ[η]ν δ[ιακο]σία]ς ἀποτεινύτω εἰ δὲ ἐλεύθερος εἴη ὁ
 τῶν προδ[η]λουμένων δράσας εἴτε αὐτῶν τῶν τρεχόντων τις
 δραχμὰς ἀττικὰς;] πεντ[ήκο]ντα κα[ὶ] ἑκατὸν εἰσπρασσέσθω αἵτινες ὁμοίως
 40 ἔσ]ονται ἱεραὶ τῆς θεοῦ κα[ὶ] ἱ[ε]ρ[ό]συ]λος ἔστω καὶ ἐναγῆς νομιζέσθω
 καὶ..... το διδῶσθω τῶν ἐτέρων δύο [φυλ]ῶν μὴ τις ἂν [ἐ]ξ αὐτῶν
 τῆ]ς ἐπιούσ[η]ς [ἡ]μέ[ρας].....υρα νεικήσῃ εἰσπρασ-
 σέτ]ωσαν.....καὶ πρὸς τὴν κόλασιν ἀγέτωσαν τοὺς αἰτίους οἱ
 ἄρχ]οντες εἰασαν.....[αὐτοὶ μ]ὲν ἄδ[ικοι νομι]ζέσθωσαν ὁ βουλόμενος
 45 δὲ] κα[ὶ] δυνάμενος].....εἰστω ταῦτα ἃ δεῖ τοὺς ἄρχον-
 τας] πράσσειν.....ομέ]νων δεδρακέναι τι τῶν
 .....τοὺς αἰτιωμένους
 .....δικαζέτωσαν ὁμύν-
 τες.....ἐμ]πόδιον ἐκ τῆς παροληκῆς.

Ἡ κολοβὴ αὕτη ἐπιγραφὴ, εὑρεθεῖσα πρὸ τινων μνηῶν ἐν Ἄνω Σύρῳ, ἐν κατεδαφισθέντι τοίχῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, εἶναι, ὡς πασιφανῶς δείκνυται, τὸ ποινικὸν μέρος νόμου ἢ κανονισμοῦ τινος ⁽¹⁹⁾. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν αὐτῆς ἀναφέρονται αἱ

(*) Συνέχεια· ἰδὲ τὸ προηγούμενον ε' τεῦχος.

(19) Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, εὑρεθείσης ὅτε ἐλείπομεν ἐκ τῆς Σύρου, ἐπροθυμοποιήθη νὰ πέμψῃ ἡμῖν ἔκτυπον ὁ χρηστὸς φίλος κ. Ἰωσήφ Α. Σαλάχας, οὗ αἱ εὐγενεῖς διαθέσεις ἐν πολλοῖς ὑπῆρξαν ἡμῖν ἀρωγοί. Ἐχει δὲ ὁ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν λίθος μῆκ. 0,30 μέτρ. περίπου, πλ. 0,50 καὶ πῆχ. 0,40.

ποιναί, ἃς ὁ ἀδίκησας ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ, ἂν ἦτο δούλος ἢ πολίτης ἐλεύθερος· εἴτα δὲ δίδεται ἐντολὴ εἰς τοὺς ἀρμοδίους ἄρχοντας περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, καὶ παρέχεται, ἐν περιπτώσει ἀκηδίας αὐτῶν, τὸ δικαίωμα τῷ βουλομένῳ καὶ δυναμένῳ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀναφερομένων ποινῶν, προστίμου καὶ βραδισμού περιττὸν νὰ σημειώσωμέν τι· διότι, ὡς γνωστὸν, συνηθέσταται αὗται ἦσαν ἐν Ἑλλάδι. Τίς δὲ ἡ κυρία τῆς ἐπιγραφῆς ὑπόθεσις; Μὴ εὐρεθέντος τοῦ ἐπιλοίπου τῆς ἐπιγραφῆς τμήματος, ὅπερ ἀπετέλει τὸ κύριον ταύτης μέρος, εἰς εἰκασίας μόνον δυνάμεθα νὰ καταφύγωμεν. Τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενα ἱερόσυλος ἔστω καὶ ἐξαγῆς νομιζέσθω, τὸ ἐπανειλημμένως ἀπαντῶν τῆς Θεοῦ ^(19*), τὸ *τρεχόντων* τις καὶ αἱ ἀδικηθεῖσαι φυλαὶ δεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀδίκημα, εἰς ὃ ἐπεβάλλοντο αἱ ποιναι, ἦτο παράβασις διατάξεων θρησκευτικοῦ τινος δρομικοῦ ἀγῶνος, τελουμένου πρὸς τιμὴν θεᾶς τινος· ἡ δὲ παράβασις τῶν διατάξεων παρέβλαπτε τὰ δικαιώματα φυλῶν συμμετεχουσῶν τοῦ ἀγῶνος. Θρησκευτικὸν δὲ ἀγῶνα τελούμενον ἐν Σύρῳ πρὸς τιμὴν θεᾶς ἔχομεν ἐκ τοῦ ψηφίσματος τοῦ τιμητικοῦ τοῦ Ὀνησιάνδρου (C. I. G. n. 2347) λαμπαδοδρομίαν, γινομένην κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Δήμητρος. Τῆς λαμπαδοδρομίας λοιπὸν ταύτης μετὰ μεγάλης πιθανότητος τὰς διατάξεις περιεῖχεν ἡ ἐπιγραφὴ· τοῦτο δ' ἐπιμαρτυροῦσί πως καὶ αἱ ἐν Ἀθήναις λαμπαδοδρομίαι, καθ' ἃς ἡγωνίζοντο δι' ἰδίων γυμνασιαρχῶν καὶ δρομέων διάφοροι φυλαί, ὅπερ καὶ ἐν τῷ συρίῳ τούτῳ ἀγῶνι ἐμφαίνεται.

(19*) Ἐκ τῶν δύο χωρίων τῶν ἀναφερόντων ΤΗΣ θεοῦ δεικνύται προφανέστατα, ὅτι ἡ θεὰ αὕτη οὐ μόνον ἀνεφέρετο ὀνομαστικῶς εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν αὐτὸς οὗτος ὁ κανονισμός, ἀλλὰ καὶ ὅτι διακεκριμένην κατεῖχε θέσιν ἐν τοῖς ἐκεῖ ἐκτιθεμένοις, ὅπερ οὐδὲλως ἔννουν, ἂν μὴ ταῦτα ἀνεφέροντο εἰς αὐτὴν τὴν θεάν.

10.

π]αραγέγονεν [ἐπὶ .....
 τὴν ἀγορὰν.....
 διαρρήδην ὁ.....
 μοθράκη θεοῦ ἀγ.....
 αὔθα.....
 λως οὖν ὑπε.....
 ον μεστ. υ.....
 υμε.....
 ωστ .....
 μιν.....
 μιν .....
 σ:ω .....
 υμετ.....
 .....
 ἐν ἐν.....
 ξενι.....
 τ]ὸ γέ[ν]ος.....

Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλάξ (πλ. 0,53, μ. 43)
 ἀνεκαλύφθη πρὸ 15 περίπου ἐτῶν κατὰ τὴν θέσιν Πατέλλι·
 δυστυχῶς ὅμως εἶναι τοσοῦτον ἐφθαρμένη, ὥστε μετὰ πολλοὺς
 κόπους ἐλάχιστα μόνον ταύτης ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.
 Ἡ θέσις, ἐν ἣ αὕτη εὑρέθη, κεῖται ἐπὶ ἐνὸς τῶν νοτιανατολι-
 κῶν κλάδων τοῦ ὄρους Πύργου, ἀπέναντι τοῦ λόφου τῆς Ἀνω
 Σύρου. Τρεῖς ναῖσκοι αὐτόθι ὑπάρχουσι, τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου
 τοῦ Προδρόμου, τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἀγ. Ἀννης, ἐτι δὲ
 μικρὸν σπήλαιον ἐγγὺς τοῦ πρώτου τούτων, καὶ ἐτέρου ἢ εἰσο-
 δος μεταξὺ αὐτῶν, εἰς μεγίστην ἔκτασιν ὑπογείως ἐκτεινο-
 μένου. Κατὰ τὴν θέσιν τοῦ πρώτου ναῖσκου, ναὸς ἀρχαῖος
 ὑπῆρχεν, οὗτινος τὰ θεμέλια διατηροῦνται ἐν μέρει, ἀποτελοῦντα
 τὰ θεμέλια τοῦ σημερινοῦ ναῖσκου. Ἦν δὲ ὁ ναὸς οὗτος ἐγγηγε-
 μένος ἐπὶ μικροῦ ἐπιπέδου, σχηματιζομένου ὑπὸ διπλοῦ κρη-
 πιδώματος, ἡρειπωμένου ἤδη· συνείχετο δὲ, ὡς τὰ σωζόμενα
 λείψανα δεικνύουσι, μετὰ τοῦ παρακειμένου σπηλαίου, ὅπερ

ἀπετέλει τὸ ἄδυτον αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοὺς δύο δὲ ἄλλους ναῖσκους ἀπαντῶμεν λελαξευμένα μάρμαρα, καὶ παρ' ἐνι τοῦτων, τῷ τῆς Ἀγ. Ἀννης, κατὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν ἐπὶ τοῦ βράχου κεχαραγμένα μεγαλοσχήμεως τὰ γράμματα ταῦτα μόνα·

Ο
Κ

Ἐκ τῶν εἰρημένων λειψάνων, τοῦ παρακειμένου σπηλαίου καὶ τινων ἐν αὐτῷ ἀνακαλυφθεῖσων ἀρχαιοτήτων, οἷον τμήματος ἀγάλματος παιδός, μαρμάρων λελαξευμένων, θραύσματος ὑελίνου ἀγγείου, λαβόντες τινὲς ἀφορμὴν, ἐπειράθησαν ἐπὶ ἀνυπάρχτων παραδόσεων καὶ φαντασιωδῶν λόγων στηριζόμενοι νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι αὐτόθι κατῴκει ὁ Φερεκύδης (20). Καὶ οὗτοι μὲν δύνανται, ποιητικῇ ἀδείᾳ, νὰ σκέπτωνται ὅπως βούλονται· τὸ δὲ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ναὸς ἀρχαῖος ἔκειτο αὐτόθι, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἐν τῇ ἐρημίᾳ ἐπ' αὐτῶν τῶν λειψάνων ἐγγεγεμμένοι χριστιανικοὶ ναῖσκοι, ἡ εὗρεσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ αὐτὸ τὸ σπήλαιον κοινωνοῦν ποτε μετὰ τοῦ ναοῦ. Τίς δ' ἡ αὐτόθι λατρευομένη θεότης μετὰ βεβαιότητος δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν· μετὰ τίνος ὁμως πιθανότητος ἦν ἡ Κυβέλη (ἡ ἐν Σαμοθράκῃ Θεός), ἡ ἀναφερομένη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἐκ τῶν περιωθέντων

---

(20) Πλὴν τοῦ σπηλαίου τούτου, καὶ ἕτερον ὑπάρχει ἐν Σύρῳ ἐν τῇ θέσει Φώκου, κατὰ τὰ ἀνατολικά τῆς νήσου, σπηλιὰ ἔς τὰ Φώκου ἢ σπηλιὰ τοῦ Φιλοσόφου καλούμενον, ὅπερ κατὰ τινὰ ἰδέαν ἀπαντῶσαν παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις ἐχρησίμευε ποτε ὡς κατοικία τοῦ Φερεκύδους ἢ ὡς τόπος, ἐν ᾧ εἶχεν ἡλιοτρόπιον. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι μῦθος ἀπλοῦς τοῦ 19ου αἰῶνος· διότι ὁ Σύριος Ἀβδᾶς Δελλαρόγκας (1790), ἐνῶ σελίδας ὅλας ἔγραψεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ ἡλιοτροπίου ἐν Σύρῳ καὶ Φερεκύδους, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει περὶ τοῦ σπηλαίου τούτου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σπήλαιον, οὐδὲν ἀνθρωπίνης χειρὸς φέρον ἔχνος, μικρὸν, χαμαλὸν καὶ ὅλως ἀκανόνιστον ὄν, καὶ τυφλῷ καθιστᾷ ὄηλον, ὅτι οὔτε ὡς οἴκημα ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ποτέ, οὔτε ἵνα δεικνύωνται ἐν αὐτῷ αἱ ἐτήσιαί τοῦ ἡλίου τροπαί.

γραμμάτων καὶ τῶν ἰχνῶν δείκνυται. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐν Σύρῳ λατρείας τῆς Κυβέλης (*Γῆς, Μητρὸς Θεῶν*) οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ἔχομεν· μεγάλως ὅμως ἐτιμᾶτο ἐν Σύρῳ ἡ μετ' αὐτῆς πολλάκις ταυτιζομένη Δήμητρα (*Γῆ-Μήτηρ*), ἥς ναὸς κοινὸς καὶ τῆς Περσεφόνης ὑπῆρχεν ἐν Σύρῳ, ἄδηλον ποῦ. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ὁ Πιττάκης, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ψηφίσματος τοῦ τιμητικοῦ τῆς Βερνίκης, ἐν ᾧ ἀναφέρεται τοῦτο (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 512), λέγει, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, οὗ ἱερεία ἐγένετο ἡ Βερνίκη, ἔκειτο κατὰ ταύτην τὴν θέσιν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιφέρῃ ἀπόδειξιν τινα. Τί τὸ ἀληθές, ἴσως δείξῃ τὸ μέλλον.

Β'. Θρησκευτικαὶ ἐπιγραφαί.

Αἱ θρησκευτικαὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου ἐπιγραφαί, ἃς μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, χρηγοῦσιν ἡμῖν πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Συρίων καὶ τινων ἀρχαίων τῆς νήσου ναῶν, ὧν τρεῖς μὲν εὐρίσκοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῳ, δηλ. τῆς Ἰσιδος, τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀσφαλείου Ποσειδῶνος· ἕτερος δὲ ἐν Φοίνικι, παρὰ τῇ ἀκτῇ.

11.

Claudius Secundus Viator
Tribunicius
templum Isidis cum omni ornatu
sua pecunia
fecit.

Ἐκ τῆς λατινικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς, ἀνακαλυφθείσης τῷ 1817 ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦίτου πατρὸς Βεντούρη⁽²¹⁾, μανθάνομεν,

(21) Αὕτη, διατηρουμένη ἐν Ἀνω Σύρῳ, ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἰησοῦιτῶν, ἀπώλετο, πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐπὶ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτοῦ. Τὸ δ' ἀντίγραφον ἐλάβομεν ἐκ σημειώσεως τοῦ πατρὸς Βεντούρη, ἣν εὔρομεν, μόλις διασθῆσιν, ἐπὶ μικροῦ τεμαχίου χαρτοῦ. Αὕτη ἀναφέρει ταῦτα·

ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Σύρῳ ναὸς τῆς Αἰγυπτίας θεᾶς Ἰσιδος, ὃν ἤγειρε καὶ διεκόσμησεν ὁ Κλαύδιος Σεκοῦνδος, τὸ ἀξίωμα κλητῆρ δημαρχικός. Ὁ Ῥωμαῖος οὗτος ὑπάρχει ἡμῖν γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τινος βάρου ἀγάλματος, ὅπερ ἤγειρε τιμῶσα αὐτὸν ἢ τῶν Ἑρσείων Βουλὴ (21*). Ἐκεῖτο δὲ ὁ ναὸς τῆς Ἰσιδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σύρῳ, ἐν ᾗ θέσει ὑπάρχει νῦν τὸ παντοπωλεῖον Ἑρμοὑπόλεως. Κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ὑπῆρχον ἔτι λείψανα αὐτοῦ κατὰ τὸ 1855, ὅτε, οἰκοδομουμένου τοῦ παντοπωλείου, μετηνέχθησαν ὅπως εἶχον ἔξωθεν τοῦ νῦν θεάτρου «Ἀπόλλωνος». Παρουσιάζουσι δὲ ταῦτα παρεμφερές τι τοξοειδεῖ ἐδωλίῳ μετὰ νώτου ὁμοιοσχήμου ἐπὶ μαρμαρίνων θεμελίων στηριζόμενον. Τὸ ἐδωλίον, ἔχον μῆκος 1,70 μ., ὕψος 0,80 καὶ πᾶχος 0,97, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἰσομεγέθων σχεδὸν μαρμάρων καὶ φέρει ἐπίστρωμα ἐκ τριῶν μαρμαρίνων πλακῶν· ὁ δ' ἐπ' αὐτοῦ πρὸς τὰ ὀπισθεν στηριζόμενος νῶτος (ὕψ. 0,80 καὶ πᾶχ. 0,35), ἰσομήκης ὢν τῷ ἐδωλίῳ, σύγκειται ἐκ δύο τμημάτων σχεδὸν ἰσομεγέθων. Δύο δ' ἑτέρα ἰσομεγέθη τμήματα τοῦ νώτου εὐρέθησαν ἐγγὺς κατακειμένα, ἅπερ βεβαίως ἐπέκειντο ἐπὶ τῆς καταστραφείσης ἐπεκτάσεως τοῦ ἐδωλίου.

•Epigrafe trovata nel 9bre del 1817 in Sira in campo di Pasquale Sargologo nella marina dove si vedono le fondamenta di esso Tempio.—Domenico Venturi Soc. J.» Ὡς παρὰ γερόντων ἐμάθομεν, ἡ εἰρημένη ἰδιοκτησία ὑπῆρχεν ὅπου νῦν κεῖται τὸ παντοπωλεῖον.

(21*) Ἐπὶ τοῦ βάρου τούτου, εὐρεθέντος ἐν τῷ ἀρχαίῳ ῥοδαίῳ τῆς Ἑφέσου, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διγλωσσος ἐπιγραφῆ·

Ti. Claudio...f.
Secundo
viatori tribuni[cio
accenso vela[co lictori
curiato gerusia honoris
caussa su[a pec.

Ἡ γερουσία ἐτείμησεν
Τι. Κλαύδιον Σεκοῦνδον
οὐτάτορα τριβούνιον
ἀκκῆνσον οὐηλάτον
λείκτορα κουριάτιον
ἐκ τῶν ἰδίων.

Idē Hermes, 1870, S. 215.—C.I.L., III, p. 2, n. 6078.

Πλὴν δὲ τῶν λειψάνων τούτων, ἀνῆκε πιθανώτατα τῷ αὐτῷ ναῷ ἀγαλμά τι, εὐρεθὲν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν νῦν πλατεῖαν Λεωτσάκου, ἐγγὺς δηλ. τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ, ἔτι δὲ ἀνάγλυφον παριστῶν πλὴν ἄλλων σείστρον καὶ ἀγγεῖον λωτοστεφές. Καὶ τοῦ μὲν ἀναγλύφου εἰκόνα δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος παρὰ τῷ Tournefort καὶ ἐν τῇ *Expédition Scientifique en Morée* ⁽²²⁾· τὸ δὲ ἀγαλμα, ὡς ἐμάθομεν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ

(22) Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ληφθὲν πιθανώτατα ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ, εἶχεν ἐντοιχισθῇ πρὸ αἰώνων ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ οἴκῳ τῆς Ἀνω Σύρου. Τῷ 1772 οἱ ἐν Αἰγαίῳ Ῥώσσοι ῥήτησαν αὐτὸ παρὰ τῶν Συρίων, ἀλλὰ δὲν ἔλαβον· τῷ 1849 ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Βλάχκη τῷ ἐν Ἐρμουπόλει τότε Μοῦσεϊ ὧν νῦν δ' ὑπάρχει ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἐρμουπόλεως.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα, εὐρόντες μεταξὺ ἄλλων παλαιῶν ἐγγράφων, τὸ ἀνέκδοτον ἔγγραφον τοῦ Ῥώσσου ναυάρχου Σπυριδῶφ, δι' οὗ ἐζήτει τὸ ἀνάγλυφον.

«Εἰς τὸ νησί τῆς Σύρας, εἰς τοὺς προεστούς καὶ συντίχους
καὶ κοσμηικοὺς καὶ ὅλου τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ὑγείαν
καὶ μακροημερωσύνην δέομαι.

Ἐχῶ εἶδῃσιν ὅτι εἰς τὸ νησί σας εἰς τὸ παλαιὸν κάστρο ὀνομαζόμενον Σύρα καὶ φαίνεται ἐκρεμισμένον, καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς πόρτας τῆς ἐκκλησίας εἶναι μία μαρμαρένια πλάκα καὶ ἄλλα παρόμοια εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι πελεκημένο φιάλη καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα τῶν παλαιῶν θυσιαστῶν ἀπὸ τὸν καιρὸν τῶν εἰδωλολατρῶν.

Μὲ τὸ νὰ ᾔναι ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα καὶ φτιάσιμο παλαιὸν, τὸ ὁποῖον χρειάζεται κατὰ τὸν ὅρισμόν τῆς Εὐσπλᾶγχνικῆς τάτης ἡμῶν μεγάλης βασιλείσεως πάσης Ῥωσσίας νὰ στείλωμεν ἐκεῖνα εἰς τὸ Πετερμποῦργον, καὶ διὰ τοῦτο λαβαίνοντας ταύτην τὴν γραφὴν μας χωρὶς ἄργητα νὰ στείλετε ἐκεῖνα τὰ πράγματα εἰς τοῦ λόγου μου ἐδῶ εἰς τὸ πόρτο Ἀουζα ὁμοίως καὶ ὅτι ἄλλα παλαιὰ ἤθελαν εὐρεθῇ εἰς τὸ νησί σας μὴν ἀψηφῶντας τοὺς κόπους σας.

Νὰ τὰ στείλετε ἐδῶ μὲ γράμμα ἐδικόν σας γραμμένο διὰ ὅλα κατὰ ὄνομα ὅτι στέλνετε διὰ νὰ τὰ στείλω ἐγὼ εἰς τὸ Πετερμποῦργον. Καὶ ταῦτα θέλουν προξενήσει εἰς τοῦ λόγου σας τιμὴν πῶς ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα εὐρέθησαν εἰς τὸ νησί τῆς Σύρας. Κάμετε καθὼς σᾶς γρά-

τῆς φιλοσοφίας κ. Φιλίππου Ἰωάννου, ὅστις εἶδε τότε αὐτὸ ἐν Σύρῳ, καλλίστης δὲ τέχνης καὶ ἐν ἀρίστη τηρούμενον καταστάσει, ἦν μεγέθους $\frac{3}{4}$ περίπου μέτρ. καὶ παρίστα γυναῖκα, κρατοῦσαν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὅπως, ὡς γνωστὸν, ἀπαντᾷ παρισταμένη ἡ Ἰσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ⁽²³⁾. Τοῦτο δὲ, ὡς καὶ ἡ παρὰ τῷ ναῷ εὑρεσις τοῦ ἀγάλματος, πείθει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦν πράγματι τῆς Ἰσιδος καὶ ὅτι ἀνῆκε τῷ ναῷ αὐτῆς.

Εἰσῆχθη δὲ ἐν Σύρῳ ἡ λατρεία τῆς αἰγυπτίας ταύτης θεᾶς πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων· διότι εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤρχισε νὰ διαδίδηται παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ λατρεία αὐτῆς, πλὴν δὲ τούτου, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 333 π. Χ., ὡς δέκνυται ἐκ τινος ψηφίσματος δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κουμανούδη (Παλιγγ. 10 Σεπτ. 1871, *Hermes* 1871, S. 351), οἱ ἐν Πειραιεὶ Αἰγύπτιοι ἔμποροι εἶχον οἰκοδομήσει ναὸν τῇ θεᾷ· ἀλλ' ὅμως ἐν Σύρῳ πρὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων οὐδ' ἐλάχιστον παρουσιάζεται σημεῖον τῆς λατρείας αὐτῆς· ἐκ δὲ τῶν πολυαρίθμων συρίων νομισμάτων τῶν φερόντων εἰκονισμένην τὴν Ἰσιν τὸ ἀρχαιότατον πάντων ^(23*) μόλις ἀνέρεχεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δομετιανοῦ (80 μ. Χ.).

φομε τὸ γληγορώτερον διὰ τὰ ὅποια ἐγὼ εἰς τὴν ὑπακοήν σας ἔχοντας τὴν ἐλπίδα μου μένω.

Ἰανουαρίου 25 1772.

Admiral i Kabaler Gregorii Spiridow

«Δραγομάνος τῶν ὑπερεξοχω-
τάτων ἀτμὶρὰλ Παῦλος Πα-
λοβίτζης.»

Sekretar Petr....

(Ῥωσιστὶ καὶ ἑλληνιστῖ).

(23) Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐγένετο ἄφαντον ἐκ τῆς Σύρου κατὰ τὰς ἐπὶ Καποδιστρίου ταραχάς.

(23*) Περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐγέρσεως τοῦ ναοῦ ἀπ' οὐδεμιᾶς τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν ναὸν τοῦτον τῆς Ἰσιδος πληροφοριῶν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξαγάγωμέν τι ἐπακριδῶς. Ἰσως ὅμως ἐπισταμένη ἐξέτασις εἰδήσεών

12.

Ἀθηνᾶς Φρα[τρίας].

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπῆρχε κεχαραγμένη ἐπὶ βράχου, οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένου, ὁπισθεν τοῦ ἐν Ἑρμουπόλει ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ⁽²⁴⁾. Ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ross (Inselreisen I, S. 9), εἶτα δὲ, ὑπὸ τοῦ Bæckh (C. I. G. n. 23479) καὶ τοῦ Lebas (n. 1882). Περὶ ταύτης κακῶς ἐνόμισάν τινες ⁽²⁵⁾, ὅτι σημαίνει Φρατρεῖον Ἀθηνᾶς, τόπον, εἰς ὃν συνήρχετο ἀδελφότης τις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Bæckh συμπλήρωσις εἰς Φρα[τρίας ἢ Φρα[τριώτιδος εἶναι ἀναμφισβήτητος, καθ' ὅσον μάλιστα καὶ ἐν Ἀθήναις ἀπαντῶμεν τὸ ἐπιθετον Φρατρία ἀποδιδόμενον τῇ Ἀθηνᾷ. Ἐκτὸς δὲ πάσης ἀμφιβολίας εἶναι, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Ross (Inselreisen I, S. 9) καὶ ὁ Lebas (Itineraire p. 28), ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχε ναὸς τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς, εἰς ὃν συνήρχοντο αἱ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς διατελοῦσαι Φρατρίαι τῆς ἀρχαίας Σύρου.

13.

Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου.

14.

Ἐπ(ι) [ἱ]ερέως Νικαγόρου
τὸ κοινὸν τῶν ἐρανιστῶν
ᾧν ἡρχεράνιζε Μάρων
Ποσειδῶνι καὶ Ἀμφιτρίτει.

τινων, χορηγουμένων ὑπὸ ῥωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν περὶ τινων συγγενῶν τοῦ Κλαυδίου Σεκούνδου, παράσχη θετικὰ πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου τεκμήρια (Idē Corpus Inscr. Latin. v. III, n. 3665, 4453, 5336, 6479, II. 40).

(24) Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης λέγει ὁ ἱατρὸς Ζωντανὸς ἐν τῇ Ἱστορικῇ Περιλήψει (ἐφημ. τῶν Ἀγγελιῶν, 4842, ἀρ. 80). «Ἡ πέτρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ τῆς Ἀθηνᾶς Φρατρίας, ἀπέχει περὶ τὰ 40—50 βήματα ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἐπὶ γηπέδου πετρώδους καὶ κατὰ τινὰς πόδας ὑψηλοτέρου.» Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἔτι καθ' ἣν ὁ Lebas ἐπεσκέφθη τὴν Σύρον, εἶχεν ἐξαλειφθῇ αὕτη ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν διαβατῶν.

(25) Ἱστορ. Περιλ. ἐνθα ἀνωτ.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ ⁽²⁶⁾ ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τῇ Ἑρμουπόλει, κατὰ τὴν θέσιν τὴν καλουμένην *Ἐνθερμον* ⁽²⁷⁾, ἐν ᾧ τόπῳ ὑπάρχει νῦν αὐλὴ βυρσοδεψείου Μενελάου Κορνηλάκη. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη ὑπάρχει ἐπὶ μαρμάρου ἐπιμήκους (μ. 0,65 καὶ πλ. 0,23), εὐρεθέντος κατὰ τὸ 1835. Ἐκ ταύτης μανθάνομεν, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχε ναὸς Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου, μεθ' οὗ ἐπιθέτου ἐλατρεύετο ὁ Ποσειδῶν κυρίως παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, ὡς ἐν Ῥόδῳ, Σπάρτῃ καὶ τῇ νησίδι Ἱερᾷ, τῇ παρὰ τῇ Θήρᾳ.

Ἡ δὲ δευτέρα ἐπιγραφή εὐρέθη κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν, τῷ 1839, ἐπὶ ὀρθογωνίου βάθρου (μῆκ. 0,74, πλ. 0,96 καὶ πλάχ. 33) ⁽²⁸⁾, ἀνήκοντος εἰς σύμπλεγμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, ὅπερ ἀφιερώθη τοῖς θεοῖς τούτοις ὑπὸ κοινοῦ ἐρανοιστῶν. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο, ὡς ἐμάθομεν παρὰ τινος γέροντος, οὐδεμίαν εἶδησιν ἔχοντος τῆς ἐπιγραφῆς, εὐρέθη, ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἑρμουπόλεως, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ ἐξαχθὲν

(26) Τούτων ἡ 13 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ross (Inselreisen I, S. 9), εἶτα ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. 498), τοῦ Bæckh (C. I. G. 2347 h) καὶ τοῦ Lebas (n. 1883). Ἡ δὲ 14 τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 272) μετὰ ἀμαρτημάτων, ὅλως τὴν ἔννοιαν παραμορφούντων· εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 107), τοῦ Bæckh (C. I. G. n. 2347j) καὶ τοῦ Lebas (n. 1884).

(27) Ἐνθερμος ἢ Ἐθαρμος, κακῶς ὑπὸ τινων μετατραπίσα εἰς Θερμοσιὰ, καλεῖται μέχρι τοῦ νῦν ἡ θέσις αὕτη ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων, διὰ τοὺς ἐκ τῶν αὐτόθι λιμναζόντων ὑδάτων προξενουμένους πυρετούς· Ἐνθερμος δὲ ὀνομάζεται καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς τῆς Σύρου ἐγγράφοις.

(28) Περὶ τοῦ βάθρου τούτου, εὐρισκομένου ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ὑπ' ἀρ. 49, ἀναφέρει ἐσφαλμένως ὁ αὐτόθι κατάλογος τῶν ἐπιγραφῶν· «Μάρμαρον μὲ ψήφισμα τῆς πόλεως Σύρου κατὰ τὸ πλάτος» «τετριμμένον καὶ δυσανάγνωστον», εὐρέθη ἀνταυθα εἰς ἓνα κῆπον τῶν Ταλάντων κείμενον ὡς τράπεζα. Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης ἀπατηθέντες πολλοὶ τῶν διὰ τῆς Σύρου κατόπιν διελθόντων ἀρχαιολόγων, μεγάλους κατέβαλον κόπους, διὰ νὰ ἀναγνώσῃσι τὴν ἐπιγραφὴν, οὐσαν ἀληθῶς λίαν ἐφθαρμένην· οὐδεὶς ὅμως ἠτύχησε, νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἦτο ἡδὴ ἐκδεδομένη. Σημειοῦντες ταῦτα, εὐχόμεθα, ἵνα δοθῇ τέρμα εἰς τὴν δυσάρεστον ταύτην κωμωδίαν.

δὲ τῆς Ἑλλάδος, μετνηέχθη εἰς Ἀγγλίαν. Περὶ δὲ τῶν ἐρανιστῶν ὁ βουλούμενος δύναται νὰ ἴδῃ ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ νεωστὶ ἐκδοθέντι συγγράμματι τοῦ κ. Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs*.

Πλὴν δὲ τοῦ συμπλέγματος καὶ τῶν δύο ἐπιγραφῶν, πολλὰ εὗρέθησαν ἐν τῇ θέσει Ἐνθέρμῳ λείψανα, ἀνήκοντα εἰς τὸν ναόν. Ἐσώζοντο δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον στῆλαι ἱκαναί, τὸ μαρμαρόστρωτον τοῦ ναοῦ ἑδάφος καὶ λείψανα τοῦ σηκοῦ ⁽²⁹⁾. κατόπιν ὅμως τὰ πλεῖστα τούτων ἐχρησίμευσαν εἰς κατασκευὴν ἀσδέστου μεθ' ὅλην τὴν προσπάθειαν, ἣν κατέβαλεν ἡ ἀρχὴ πρὸς διάσωσιν αὐτῶν. Μετὰ τινὰ δ' ἔτη, εὕρισκόμενος ὁ Lebas ἐν Σύρῳ, οὐδὲν ἄλλο εὔρεν, εἰμὴ τὸ λιθόστρωτον τοῦ ναοῦ. Νῦν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τόπος τοῦ ναοῦ καταχωσθεὶς ἐλησημονήθη, μόλις διατηρούμενος ἐν τῇ μνήμῃ ὀλίγων ἀνθρώπων.

15.

Ἐπὶ] ἱερέ[ως
Ἀρ]ιστέου τ[οῦ Ἀ-
ριστεύου Μαραθω]νίου
κανηφορουσῶ[ν
Πρωτογενεῖα[ς καὶ
Φίλας τῶν Ἀριστέ-
ου θυγατέρων
κλειδουχοῦντος
δὲ Ἀριστεύου τοῦ
Φιλωνίδου
ζακορεύοντος
Κροίσου.

16.

Ἡ]ρώδ[ης] τῷ. . . .

(29) Εὗρέθησαν πρὸς τούτοις αὐτόθι δύο χαλκᾶ νομίσματα. Τούτων τὸ μείζον (μεγ. 4 1/5) φέρει ἀφ' ἑνὸς τὸν Ποσειδῶνα, πρὸς τὰ δεξιὰ ἐστραμμένον· ἀφ' ἑτέρου, τράγον ἰστάμενον καὶ ἐστραμμένον ὁμοίως· ἐπὶ δὲ τοῦ ἐδάφους, κάνθαρον καὶ τὰ γράμματα ΣΥΡ. Τὸ δ' ἕτερον (μέγ. 3 1/2) φέρει ἀφ' ἑνὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἐστραμμένον πρὸς τὰ δεξιὰ· ἀφ' ἑτέρου, τράγον γονυκλινῇ, ὁμοίως ἐστραμμένον καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ΣΥΡΑ.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ εὐρέθησαν ἐν Φοίνικι, παρὰ τῇ ἀκτῇ, κατὰ τὴν θέσιν Ἀργελλιδό (30) ἢ Ἀη Στράτεο (Ἀγιος Στρατηγός), ἐν λειψάνοις ναοῦ τοῦ Ἀγ. Μιχαήλ, ἐγεθέντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ναοῦ ἀρχαίου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 15 ἐπιγραφή ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου (31) μετὰ τινων μικρῶν ἀμαρτημάτων (*Revue Archéol.* 1862, x, p. 230). ἦτο δὲ κεχαραγμένη, ὡς αὐτὸς ἀναφέρει, «ἐπὶ τινος ἡκρωτηριασμένης στήλης ἐφ' ὑψηλῆς βάσεως, ἥς τὸ σωζόμενον εἶναι 0,58 X. 0,22.» Ἐκ τοῦ περιωθέντος τῆς ἐπιγραφῆς μέρους δέικνυται, ὅτι ἐγένετό τι πιθανῶς ἀφιέρωμα ἐν τῷ ναῷ, εἰς ὃν αὕτη ἀνῆκεν, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστέου, ὅτε ἦσαν κανηφόροι αἱ θυγατέρες αὐτοῦ Πρωτογένεια καὶ Φίλα, κλειδοῦχος ὁ Ἀριστέας καὶ νεωκόρος ὁ Κροῖσος. — Ἡ δὲ ἐτέρα ἐπιγραφή εὐρίσκεται ἐπὶ πεταυροειδοῦς μαρμάρου, ἔχοντος μ. 1,73, πλ. 0,33 καὶ πλάχ. 0,10. Τὸ μάρμαρον τοῦτο φέρει κατὰ τὰ ἄκρα δύο μεταγενέστερα κοιλώματα πρὸς συναρμογὴν· ὑπῆρχε δὲ, ὡς πολλὰ ἀνάλογα παραδείγματα πείθουσι νὰ παραδεχθῶμεν, ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τοῦ ναοῦ, ὃν ἤγειρεν Ἡρώδης τις, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δέικνυται. Τίς ὁ Ἡρώδης οὗτος ἀγνοοῦμεν· κατὰ παράδοξον ὁμως σύμπτωσιν, ἐκτὸς τῆς ὁμωνυμίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου πρὸς τὸν Ἡρώδην τὸν Μαραθώνιον, τὸν ἐπιλεγόμενον Ἀττικόν, συνέπεσε νὰ ᾖ ἐκ Μαραθῶνος καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ αὐτόθι θεοῦ Ἀριστέας.

---

(30) Ἡ παραγωγή τῆς λέξεως εἶναι ἄγνωστος (ὑποκορ. τοῦ ἀργελλα ;) Παρ' Εὐσταθίῳ ἀναφέρονται (εἰς Διον. Περιηγ. 1166) καλούμεναι ἀργίλαι ὑπόγεια οἰκήματα· παρὰ Σουίδα δὲ α" Ἀργελλα, οἰκήμα Μακεδονικόν, ὅπερ θερμαίνοντες λούονται.» Σημειωτέον δ', ὅτι εἰς Ἀργελλιδό εὐρέθη πλὴν ἄλλων καὶ λουτρῶν.

(31) Στίχ. 5. Πρωτογενείας γρ. Πρωτογενείας [καί]. Στίχ. 8, κλειδοχοῦντος γρ. κλειδοχοῦντος δέ. Ὁ λίθος ὁ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἶναι νῦν ἐντετοχιζόμενος ἐν Φοίνικι, ἐν ἐξοχικῇ οἰκίᾳ Παρασκευᾶ· φαίνεται δὲ ὡς ἀπλὴ πλάξ. Ἡ δὲ ἐτέρα ἐπιγραφή ὑπάρχει ἐν γειτονικῷ ληνῷ. Ταύτης τὸ ἔκτυπον ὀφείλομεν τῷ φίλῳ Ἰωσήφ Σαλάχᾳ.

Πλὴν τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν, πολλὰ ἄλλα εὑρέθησαν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ λείψανα τοῦ ναοῦ. Περί τῶν λειψάνων τούτων ἀναφέρει τινὰ ὁ κ. Παπαδόπουλος· ἐκτὸς δὲ τῶν παρ' αὐτοῦ ἀριθμουμένων, ὑπάρχουσιν ἔτι αὐτόθεν ληφθέντες πολλοὶ λελαξευμένοι λίθοι ἐν γειτονικῷ ληνῷ, ἡμιμόριον στήλης (ὑψ. 4 μ.) ἐν παρακειμένῳ σταύλῳ καὶ δέκα περίπου κιονόκρανα τῇδε κακέῃσε τοῦ Φοίνικος διεσπαρμένα ⁽³²⁾. Ὅσον δὲ καὶ ἂν θεωρηθῇ μικρὸς ὁ ναὸς οὗτος, ὥς καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος συμπεραίνει εὐλόγως, φαίνεται ὑπὸ τε ἀρχιτεκτονικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν εἰς τῶν ἐπισημοτάτων τῆς ἀρχαίας Σύρου ναῶν, ὥς ἔκ τε τῶν λειψάνων αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπηρετούντων αὐτῷ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν.

Ἄλλ' εἰς τίνα θεὸν ἀνῆκεν οὗτος; Ἐκ τοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιγραφῇ σωζομένου **ΤΩΙ** . . ., ἀναφερομένου ἀναμφιβόλως εἰς τὴν θεότητα τὴν ἐν αὐτῷ λατρευομένην, δέικνυται, ὅτι εἰς θεὸν καὶ οὐχὶ θεᾶν ἦν ἀφιερωμένος ὁ ναός· οὕτω δὲ καταστρέφεται ἄρδην ἡ ὑπὸ τινων ἐκφρασθεῖσα ἰδέα, ὅτι ἀνῆκε τῇ Ἀφροδίτῃ ⁽³³⁾. Ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἡ διακεκριμένη θέσις, ἣν κα-

(32) Εὑρέθη προσέτι αὐτόθι πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐπιτύμβιον ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον, ἄνδρα καὶ γυναῖκα παριστῶν, ὅπερ ἄλιεύς ὑπεξελὼν, μετήνεγκεν ἀλλαχοῦ. Γενομένης δ' ἐσχάτως αὐτόθι ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Σύρῳ Γάλλου προξένου κ. Challet, ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἀνῆκε τῷ ναῷ. Τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου λεπτομερεστάτην περιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ἐν Πανόπῃ Σύρου καὶ τῇ Ἀνατ. Ἐπιθεωρήσει ὁ εὐπαίδευτος ἀρχιτέκτων κ. Ἐλευθεριάδης.

(33) Ὁ Krienlen, ὁμιλῶν περὶ τῆς νήσου Σύρου, ἐπιφέρει ταῦτα·

«L'unico vestigio, che vi si osservi risguardante l'antichità, è quello delle ruine del già sontuoso tempio di Venere all'occidente dell' Isola ove tuttavia esiste una marmorea statua rappresentante una Donna.» (Breve descrizione dell' Arcipelago, p. 95, in Livorno 1773). Ὁ Ross (Inselreisen II, S. 27) καὶ ὁ Lebas (Voyage, p. 30) παραδέχονται, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὅμως νομίζομεν, ὅτι οὐδεμίαν πίστιν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ταῦτα, καθ' ὅσον, ἐκτὸς τοῦ ἥκιστα ἀξιόπιστου τοῦ Krienlen, ὁ

τέχει οὗτος μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς Σύρου, δεικνύει, ὅτι εἰς θεὸν τὰ μάλα ἐν Σύρῳ τιμώμενον ἀνῆκε. Ἀλλὰ τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Καβείρων γνωρίζομεν ἤδη ἀλλαχοῦ τῆς νήσου ὑπάρχοντα ἱερά· ὅθεν πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκεν εἰς τινὰ τῶν ἄλλων θεῶν, τῶν ἐν Σύρῳ τιμωμένων, δηλ. τὸν Διόνυσον, ὃν καὶ ἐν νομίσμασιν αὐτῆς ἀπαντῶμεν, καί ἐορτὴν (Διονύσια) μετ' ἀγώνων δραματικῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελουμένην γνωρίζομεν (C. I. G. n. 2347). ἢ τὸν Ἡρακλέα, οὗ καὶ ἐορτὴ ἐτελεῖτο μετὰ πομπῆς. Καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἡρακλέους μὲν παρίσταται πως ὑπερμαχοῦσα ἢ διὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἀρχηγοῦ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἀντικατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ θεοῦ· ὑπὲρ τοῦ Διονύσου δέ, ἢ τε μείζων αὐτῷ ἀποδιδόμενη ἐν Σύρῳ λατρεία, ὡς ἀλλαχόθεν δείκνυται, καὶ τὰ ἐπὶ τμήματος βωμοῦ ⁽¹⁾ αὐτόθι εὑρεθέντος μετὰ σταφυλῶν καὶ κισσοῦ ἔγκαρπα. Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ περὶ τούτου πιθανότητες· τὴν δ' ἀλήθειαν ἴσως καταδείξῃ τὸ μέλλον.

κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ζῶν καὶ περὶ Σύρου γράφας Στέφανος Δελλαρόκκας, ἐνῷ πάσας τὰς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ γνωστὰς ἀρχαιότητας καταλέγει, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ μνημείου τούτου. Πόσον δὲ φιλαλήθης ἦτο ὁ Krienen φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς σιωπῆς, ἣν τηρεῖ περὶ τῆς προτομῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, ἣν ἔλαβον τότε οἱ Ῥῶσσοι ἐκ τῆς Σύρου (ιδεὲ ἐν ἀρχῇ ὑπόσημ. 42, ἀρ. 4).

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν καὶ τὴν γνώμην τοῦ κ. Παπαδοπούλου (Révue Archéol., 1862, X), καθ' ἣν ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκεν ἴσως τῷ Ποσειδῶνι. Ἡ γνώμη αὕτη στηριζομένη ἐπὶ μόνῃς τῆς τοπωνυμίας Ποσειδεῖα εἶναι ὅλως ἀβάσιμος· διότι δεικνύει μὲν ἡ τοπωνυμία, ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἀλλ' ἐν τῇ γείτονι ἐξοχῇ τῶν Ποσειδεῖων καὶ οὐχὶ ἐν Φοίνικι.

(34) Ὁ βωμὸς οὗτος, καίτοι ἐλάσσων, εἶναι ὁμοιότατος πρὸς τινὰ ἐν Δῆλῳ εὑρεθέντα, ἐν ἐρεπίλοις ναοῦ, μεγαλοπρεπῇ βωμὸν, οὗ εἰκόνα παρέχει ὁ Tournefort (Voyage, I, 376). Ὁ δῆλιος οὗτος βωμὸς, διασωθεὶς, τύχῃ ἀγαθῇ, ἐκ τῶν χειρῶν τῶν πολυειδῶν ἐχθρῶν καὶ φίλων τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, μετηνέχθη εἰς Σῦρον, πρὸ ἐτῶν, καὶ εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐλῇ τοῦ λοιμοκαθαρηρίου. Τὸ δὲ τμήμα τοῦ βωμοῦ τοῦ Φοίνικος εὑρίσκεται παρὰ τῷ κ. Challet.

Γ. Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἐγχωρίων τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν πολυπληθέστεραί εἰσιν αἱ ἐπιτύμβιοι. Καίτοι δὲ αὗται, πρὸς τὰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς συγκρινόμεναι, παρίστανται ἥττον σπουδαῖαι, ἱκανὰς ὅμως χορηγοῦσι πληροφορίας περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τῶν Συρίων βίου, περὶ τῶν ἐν Σύρῳ ξενικῶν σοιχείων καὶ ἰδίως τοῦ ῥωμαϊκοῦ, παρέχουσαι ἅμα ὀλίγους στίχους ἀγνώστου μούσης καὶ δείγματα τινὰ συρίας γλυπτικῆς.

Τὰ ἐπιτύμβια τῆς Σύρου μνημεῖα εἰσι κυρίως στῆλαι καὶ ἀνάγλυφα. Καὶ αἱ μὲν στῆλαι ἔχουσι τὸ σύνθηρες πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σχῆμα καὶ μέγεθος, ἐπιμήκεις οὔσαι, στενώτεραι πρὸς τὰ ἄνω καὶ μετ' αὐτώματος· τὰ δὲ ἀνάγλυφά εἰσι τὸ πλεῖστον μικρὰ, τινὰ μετ' αὐτώματος καὶ κάτω τὴν ἐπιγραφὴν φέροντα.

Αἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί εἰσιν αἱ μὲν ἑμμέτροι, αἱ δὲ πεζαί. Τῶν ἑμμέτρων μία μὲν ἀναφέρεται πρὸς παῖδα, ἑτέρα πρὸς ἄνδρα, ἄλλη πρὸς ἱερέα καὶ δύο πρὸς γυναῖκας. Αἱ δὲ πεζαί, πολυαριθμότεραι τῶν ἑμμέτρων, εἰσιν αἱ πλεῖσται ἑλληνικαί, ὡς εἰκός· τινὲς ἑλληνολατινικαί καὶ μία λατινική. Ἀναφέρεται δ' ἐν αὐταῖς κυρίως τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἐπιλέγεται δὲ τὸ χρηστὲ χαῖρε συνήθως μόνον ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων, ὡς ἂν ὁ διαβάτης ἀπηθύνη τὸν χαιρετισμὸν πρὸς τὰς ἐπ' αὐτῶν παρισταμένας ζώσας τῶν θανόντων μορφάς.

17.

...ν οὐδ' ἐπίελπτον ἔην κάλλος τε νόος τε

Καὶ σθέν]ος ἡγορέη τ' (sic) ἐξαέτους βρέφους

Νικοκρ]άτευσ ὃν τίκτε γυνὴ καλή τε καὶ ἐσθλὴ

...αἰδοίη Νικοκράτευσ ἄλοχος

5 Ἀνδρὸς τ]οῦ κλέος εὐρὺ Πανέλλησίν τε καὶ αὐτοῖς

Αἰνεά]δαις σοφίης εἵνεκεν ἧδ' ἀρετῆς

Πατρίς δ'] Ἀντιόχεια κλυτῆς ἀλόχοιο παρ' ὄχθαις

Μαιάν]δρου ποταμοῦ καλλινάου χθαμαλαῖς

Οὔνε]κεν ἀρπάξας (sic) Ἐριούνιος Εὐδουλῆ

40 Κεῖνον,] ἄθυρμα φέρειν Φερσεφόνη τ' ἀλόχω

αἰρωσί]σας (αἰρωσί]σας)
ἦε σ.

Πικρὸν] ἄχος λείπων πάππῳ μεγακῦδεϊ φωτὶ
Μουσαί]ῳ πάτραις τ' ἡδὲ γονεῦσι φίλοις.

18.

Ἐνθάδε τὴν ἱερὰν [κεφ]αλ[ὴν κατὰ γαῖα καλύπτει
Ἀμπέλιον.....
Μουσαῖος φιλόπατρις.....
Αἰνοπαθῆς Παυλεῖνά τε μ[ήτηρ ἐνθάδ' ἔθαψαν;
5 Καλὴν ἡδ' ἀγαθὴν καὶ μελίχον ἡδὲ [θε]ουδῇ
Μουνολεχῇ προτέραις ἐναρίθμιον ἤρωε[ίναις
Οὔνεκα δὴ σοφίῃ τε σαοφροσύνῃ τε [καὶ αἰδοῖ
Πουλύ τι πασάων προφερεστάτῃ ἔσκε [γυναικῶν
Καὶ δ' αὐτὴ πάτρῃ μιν ὑπείροχα κυδαίνου[σα
10 Πᾶσ' ἅμα μυρομένη τε τάφοις ἐνεθήκατο τοῖσδε.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαί, ἐπιτύμβιοι παιδὸς καὶ γυναικὸς, εὑρέθησαν κατὰ τὰ Καταιλύματα, κεχαραγμέναι παραπλεύρως ἀλλήλαις ἐπὶ μεγάλης μαρμαρίνης πλακὸς (μῆκ. 0.55, πλ. 0.90, πᾶχ. 0.07), ἀποτελούσης ποτὲ πιθανῶς μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ εἰς ὃ ἀνῆκε μνημείου. Ταύτας ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 111), εἶτα δὲ, ὁ Bœckh (C. I. G. 2347, O) καὶ ὁ Lebas (n. 1899). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τρισὶν ἐκδόσεσι ταύταις ὑπάρχουσιν ἀμαρτήματα τινα, καὶ τινες γενόμεναι συμπληρώσεις εἰσὶν ἀπίθανοι ⁽³⁵⁾.

Ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένων ὁ μὲν Νικοκράτης (ἐπιγρ. 17) ἦν ἀναμφιβόλως Σύριος (στ. 12 πάτραις), πατὴρ τοῦ θανόντος ἐξαετοῦς βρέφους, ὃπερ ἐγέννησεν ἐκ συζύγου Ἀντιοχίδος. Ἡ δὲ Ἀμπέλιον (ἐπιγρ. 18) ἦν ἴσως θυγάτηρ τοῦ Μουσαίου καὶ τῆς Παυλίνης καὶ ἀδελφὴ τοῦ Νικοκράτους, ἥτις διὰ τὰ ἔξοχα αὐτῆς προτερήματα, ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, ὑπὸ πάσης τῆς πατρίδος ἐθρηνήθη, θανοῦσα. Σημειωτέον δὲ,

(35). Ἐν τῇ 17ῃ ἐπιγρ., στ. 4 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ross ἀπαντῶμεν Παυλεῖ]νου ἐπίελπτον, ἐνῶ ὁ λίθος φέρει ...ν οὐδ' ἐπίελπτον· ἐν τῇ 14 στ. Πα[ύλ]φ, ἐνῶ ὁ λίθος φέρει καθαρῶς πάππῳ· ἐν τῇ 4. στ. τῆς ἐτέρας ἐπιγραφῆς Παυλεῖνα τεῖ [ἀλόχῳ], ὁ δὲ

ὅτι οἱ ἀποδιδόμενοι ταύτῃ ἔπαινοι οὐδεμίαν φέρουσι σπουδαίαν σημασίαν, ὡς δυνάμενοι νὰ ἀποδοθῶσιν ὑπὸ ἐλεγεριακοῦ ποιητοῦ καὶ εἰς μετρίων προτερημάτων γυναικᾶ· τὰ περὶ Νικοκράτους ὁμῶς λεγόμενα, καίτοι ὑπερβολικά, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἄσημον ἄνδρα.

19.

Ἐσθλὸν τῇδ' ἱερῇα καὶ εὐσεβῇ ἀμφικαλύπτει

Χθὼν ἥδε Κλειτοφῶντα τὸν Ἑρασιθένου

Στήλην δ' ἔστησεν θυγάτηρ ἐπὶ σήματι τήν δε

Αὔξουσα φήμην πατρὸς εὐκλεῖ (sic) γραφῇ.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, εὐρεθεῖσα ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (ὑψ. 0,52, πλ. 0,20), παρὰ τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ χειμάρρου *Λα-λακιᾶ*, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas (*Revue Archéol.* 1844, I p. 44), καὶ εἷτα ἐν τῷ *Rheinisches Museum* (1848, S. 83) μετὰ τινων ἀμαρτημάτων· ἐπιδιορθωθείσα δὲ κατόπιν, ἐδημοσιεύθη αὖθις ὑπὸ τοῦ Lebas (*Voyage, Inscr. d. Iles, n. 1896*). Διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ὡς δῆλον, τιμᾶται ἱερεὺς τις Ἑρασιθένης ἐσθλὸς καὶ εὐσεβὴς ὑπὸ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ· πλὴν δὲ τούτου, οὐδὲν ἄλλο ἐκ ταύτης ἄξιον λόγου μανθάνομεν ^(35*).

λίθος φέρει ΠΑΥΛΕΙΝΑΤΕΙΔΑ. Σημειωτέον δ', ὅτι τὸ μετὰ τὸ Παυ-λεῖν ἄ τε ὑπάρχον I, ἀπαντῶμενον καὶ ἐν τῇ 17 ἐπιγρ. (στ. 3, ΕΣΘΛΗΙ, στ. 4 ΙΑΙΔΟΙΗ) δὲν εἶναι γράμμα, ὡς ἐνόμισεν ὁ Ross καὶ ὁ Bœckh, ἀλλ' ἀπλῶς σιγμῇ.—Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Bœckh, ἐπιγρ. 17, στ. 1 ὑπάρχει ἐ π ἰ λ η π τ ο ν ἀντὶ ἐ π ἰ ε λ π τ ο ν.—Ἐν τῇ ἐκδόσει τέ-λος τοῦ Lebas, ἐπιγρ. 17, στ. 11, πα τ ἔ ρ ι ἀντὶ π ἄ π π ω' ἐπιγρ. 18, στ. 4 ΠΑΥΛΕΙΝΑΤΕΙΔΑ.

Ἐκ δὲ τῶν γενομένων συμπληρώσεων ἐπιτυχέστεραί εἰσιν αἱ τοῦ Bœckh· ἀλλὰ καὶ αὗται, ἐνιαχοῦ ἀμφίβολοι. Οὕτω τῆς ἐν τῷ 6 στ. συμπληρώ-σεως Κ ε κ ρ ο π ἰ δ α ι ς πιθανώτερα φαίνεται ἡ τοῦ Ross Α ἰ ν ε ἀ δ α ι ς· διότι τὸ παρὰ Ῥωμαίοις (Α ἰ ν ε ἀ δ α ι ς) κλέος ἦν τότε ἐπὶ ζήλον· οἱ δ' Ἀθηναῖοι (Κ ε κ ρ ο π ἰ δ α ι) περιλαμβάνονται εἰς τοὺς Πανέλληνας.

(35*) Μετρικῶς θεωρουμένη ἡ ἐπιγραφή αὕτη, σύγκειται, ὡς καὶ ὑπ' ἄλλων παρετηρήθη, ἐξ ἐνὸς ἑξαμέτρου δακτυλικοῦ καὶ ἐνὸς τριμέ-τρου ἱαμβικοῦ ἀντὶ τοῦ συνήθους δακτυλικοῦ πενταμέτρου.

20.

Ἄνδρα σοφὸν Μούσαισι τετειμένον ἐσθλὸν ἐταῖρον
 Πᾶσι φίλοις ἀγαθῶ χρησάμενον βιότω[ι]
 Εἰ[ρ]ηνάϊον ἔδεκ[τ]ο πατρὸς Με[ρο]πηίδος ὄντα
 Σῦρος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀγκωνοειδοῦς λίθου ⁽³⁶⁾, εὐρεθέντος ἐν Ἀνω Σύρῳ ἐντετοιχισμένου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου· ἐξεδόθη δὲ κατ' ἀρχὰς ἡμαρτημένως ὑπὸ τοῦ Lebas (Inscr. Grecques et Latines, n. 148) καὶ Πιττάκη (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 509)· εἷτα δὲ ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Ross (Inscr. Gr. Ined. II, n. 106), τοῦ Bæckh (C. I. G. 2347 p.) καὶ τοῦ Lebas (Voyage, Inscr. d. Iles n. 1900) καὶ τοῦ Wecklein (Neue Jahrb. für Philologie, 1873, S. 204). Αὕτη, καίτοι σύρραμμα συνήθων ἐλεγειακῶν φράσεων, οὐχ ἥττον ὅμως μετ' ἄλλων τινῶν ἐπιγραφῶν, παρουσιαζουσῶν ἡμῖν πολίτας ξένων πόλεων, παρέχει ιδέαν τινὰ περὶ τῶν ἐν Σύρῳ παροίκων. Περὶ τοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ ἀτελεῖ σίχῳ ἐμφαινομένου μακροῦ χρόνου τῆς παραληγούσης τοῦ Σῦρος σημειωτέον, ὅτι εἶναι ὁ ὀρθός, ὡς μαρτυρεῖ τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος «Σῦρος δ' ἐστὶ μηκύνουσα τὴν πρώτην συλλαβὴν (Στρ. 485). Πρὸς τοῦτο δὲ οὔτε ὁ Ὀμηρος, ὃν οἱ ἀντιδοξοῦντες προβάλλουσιν, ἀντιμαρτυρεῖ, οὔτε ἄλλο τι τῶν ἐμμέτρων χωρίων, ἐν οἷς ἐσώθη τὸ ὄνομα Σῦρος. Οὕτω παρὰ μὲν τῷ Ὀμήρῳ (Ὀδ. Ο, 404) ἀναγινώσκομεν

Νῆσός | τις Συ|ρίη κι|κλήσκειται | εἵπου ἀ|κούεις| ⁽³⁷⁾.

— — — — —

(36) Ὁ λίθος οὗτος ἀπειτέλει, ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος αὐτοῦ δείκνυται, μέρος τοῦ μνημείου τοῦ Εἰρηναίου· ἔχει δὲ ὕψ. 0,30 μ. εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοξοειδῶς γεγλυμμένην· τῶν δὲ σκελῶν αὐτοῦ τὸ μὲν ἔχει μῆκ. 0,47, τὸ δὲ 0,27.

(37) Πλὴν τοῦ ὀμηρικοῦ τούτου στίχου, ἀπαντᾷ ἡ Σῦρος καλουμένη Συρίη ἐν τινι χωρίῳ ἀγνώστου ποιητοῦ, διασωθέντι παρ' Ἡσυχίου, «Συρίη ἐνὶ γαίῃ τῇ περὶ πόντον. Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος.» Τὸ χωρίον τοῦτο, ἂν ἀληθῶς ἀναφέρηται τῇ Σύρῳ, ὡς ὁ Ἡσύχιος λέγει, πρέπει νὰ διορθωθῇ «Συρίη ἐνὶ γαίῃ τῇ πέρι πόντος»· διότι ὅπως νῦν ἔχει οὐδόλως συμβιβάζεται πρὸς τὸ «Ἡ νῦν λεγομένη Σῦρος νῆσος.»

παρὰ δὲ Λαερτίῳ·

Τὸν κλεινὸν Φερεκύδῃ

Ὅν τί|κτει ποτὲ | Σῦρος·

— — — — —

ἐν δὲ τῷ ἐξῆς στίχῳ τῆς ἐπομένης ἐπιγραφῆς·

Κεῖται ὑ|πὸ σκιε|ρὰν Σύ|ρου κόνιν | ἃ βαρυ|πειθής (38).

— — — — —

21.

Θεοφίλα χρηστή

χαῖρε.

Ἀδ' ἀρετὰν στέρξασα καὶ ἔνδικα λέκτρα ξυνεύου

Νικίου ἱμερτὰ παῖς ξένη Θεοφίλα

Κεῖται ὑπὸ σκιερὰν Σύρου κόνιν ἃ βαρυπενθής

Ὅρφανὸν ἐν ζωαῖς παῖδα λιποῦσα πατρός

Ἰστάτιον τελέσας(α) τὸν ἐγ Μοιρέων ἐνιαυτὸν

Πέμπτον ἐπὶ τρισσαῖς πλησαμένα δεκάσιν

Τοῦνεκά μιν τὰν πρόσθε περίφρονα καὶ μακαριστὰν

Ἐστιαῖος φθιμέναν τῷδ' ὑπέθηκε τάφῳ.

Αὕτη ἀνεκαλύφθη, πρό τινων ἐτῶν, κατὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς (μῆκ. 0,53, πλ. 0,37)· εἶναι δ' ἔτι ἀνέκδοτος. Τὸ μέτρον αὐτῆς εἶναι τὸ σύνηθες ἐλεγειακὸν μετὰ τινων μετρικῶν ἀμαρτημάτων. Τὸ κείμενον οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν παρέχει γραφῆς, πλὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ χαράκτου τεθέντος *τελέσας*, ἀντὶ *τελέσασα*· τὸ δὲ περιεχόμενον εἶναι σαφές, ἐξυμνοῦν τὰς ἀρετὰς τῆς περίφρονος καὶ μακαριστῆς Θεοφίλας, Δωρίδος πιθανῶς τὴν καταγωγὴν, θυγατρὸς τοῦ Νικίου καὶ συζύγου τοῦ Ἐστιαίου, θανούσης τριάκοντα πέντε ἐτῶν (38*).

22.

Παῦλα Καλλίστου

ἀρχεῖνη χαῖρε.

(38) Παράβαλε τὰ ὑπὸ Βελλίου ἐν Εὐαγγ. Κήρυκι (1860, Α', σ.

41) γραφέντα, ἅτινα ὅμως, σημειωτέον, δὲν εἶναι πάντα ὀρθά.

(38*) Ποῦ εὐρίσκεται νῦν ἡ πλάξ ἰδὲ ὑποσημ. 41.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ὑπῆρχεν ἐπὶ ἀναγλύφου, παριστῶντος τὴν Παῦλαν καθημένην ἐπὶ ἔδρας καὶ κρατοῦσαν νήπιον. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εὑρεθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, ἐνετοιχίσθη ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἀνω Σύρου, ὅθεν ἐξαχθὲν πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλου, ἐπωλήθη Εὐρωπαϊῷ ⁽³⁹⁾. Ἡ ἀρχίνη Παῦλα φαίνεται οὕσα ἀδελφὴ τῆς ἀρχίνης... τοῦς Καλλίστου τῆς ἀναφερομένης ἐν τινι τῶν δημοθोινιακῶν ἐπιγραφῶν (ἀρ. 5).

23.

Νικία

χρηστὲ χαῖρε.

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου μικροῦ (μ. 0,33, πλ. 0,25) ἐν Ἑρμουπόλει, ἐν τῇ οἰκίᾳ Φ. Σαλάχα. Παριστᾷ δὲ τὸ ἀνάγλυφον παῖδα ἱστάμενον κατὰ μέτωπον, καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς προσφέροντα σταφυλὴν εἰς ἀλέκτορα, μεθ' οὗ παίζει, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ κρατοῦντα σφαιροειδές τι ἄθλημα ἢ μῆλον. Ὅμοιās παραστάσεις ἀπαντῶμεν συχνάκις ἐπὶ ἀναγλύφων καὶ ἐν τῇ συλλογῇ δὲ τοῦ Γυμνασίου Ἑρμουπόλεως ὑπάρχει ἄγαλμα σύριον κολοβόν, παριστῶν παῖδα κρατοῦντα περιστερὰν μετ' ἀνοικτῶν πτερύγων καὶ προσφέροντα αὐτῇ σταφυλὴν.

24.

Εὐτακτορ

χαίριν (sic).

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἔφερεν ἀνάγλυφον, ἀνακαλυφθὲν, τῷ 1847, ἐν Ἑρμουπόλει, κατὰ τὴν θέσιν τῶν πέντε μύλων τῶν Καταιλυμάτων, καὶ παριστῶν παῖδα πλαγίως ἱστάμενον καὶ προσφέροντα, ὡς ἀνωτέρω, ἀλέκτορι σταφυλὴν. Τὸ ἀνάγλυφον ἀγνοοῦμεν ποῦ ὑπάρχει· τὸ δ' ἀντίγραφον ἐλάβομεν ἐξ ἀντιγράφου Ζαβοῦ, νομισματολόγου Ἰθακησίου, ὅπερ οὗτος εἶχε δώσει μετὰ σχετικῆς σημειώσεως τῷ ἐπισκόπῳ Νικολάῳ Μαρινέλλῃ.

(39) Τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εὐγενῶς μοι παρέσχευ ὁ ἄρτι θανὼν Σύριος ἐπίσκοπος Νικόλαος Μαρινέλλης, ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ μέγα μέρος τοῦ βίου αὐτοῦ καταναλώσας εἰς ἱστορικὰς περὶ τῆς νήσου Σύρου ἐρεῦνας.

25.

Στράτων

Θεομένου

χρηστὲ χαῖρε.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου (ὑψ. 0,50, πλ. 0,33), παριστῶντος ἄνδρα, παῖδα καὶ γυναῖκα. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἀναγλύφου κάθεται ἐπὶ βράχου, μέρος μὲν γυμνός, μέρος δὲ κεκαλυμμένος δι' ἱματίου ὁ Στράτων, ἐπερείδων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος στηριζομένου ἐπὶ τοῦ γόνατος· ὁ παῖς ἐκτείνει πρὸς αὐτὸν τὴν δεξιὰν χεῖρα· ἡ δὲ σύζυγος ἴσταται ἐγγὺς, κεκαλυμμένην ἔχουσα τὴν κεφαλὴν καὶ συντεθειμένας τὰς χεῖρας. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εὑρεθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, ὑπῆρχεν ἐντετοιχισμένον ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἀνω Σύρου, ὅθεν ἐξαχθὲν ὑπὸ τοῦ ιδιοκτῆτου, προσηνήχθη τῷ προξένῳ κυρίῳ Challet. Εἶναι δὲ σχεδὸν κατεστραμμένον.

26.

Σερβιλία Τύχη Σερβιλίῳ Τροφίμῳ

χρηστῷ πάτρωνι καθῶς

διετάξεται sic.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ Πατρίδι Σύρου (4 Ἰουνίου 1870), ὑπάρχει ἐπὶ ἀναγλύφου (μ. 1,08, πλ. 0,48), ὅπερ μετηνέχθη ποτὲ ἐκ τῶν Καταιλύματων εἰς Ἀνω Σύρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κατὰ τὴν παρακειμένην φάραγγα τοῦ Ῥαχαμοῦ ναῖσκον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ διὰ τοῦ ἀναγλύφου παριστάμενος Σερβίλιος φέρει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον· ἔχει δὲ συντετριμμένας τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν. Εἰς τοῦτον θανόντα ἡ Σερβιλία Τύχη, ἀπελευθέρως αὐτοῦ, ἤγειρεν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ ἀνάγλυφον, ὡς εἶχεν αὐτὴν διατάξει. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εὑρίσκεται νῦν ἐν τῇ Ἀστυνομίᾳ Ἑρμοῦ πόλεως.

27.

Νεικοκράτη Φιλαργύρου

καὶ Πώλλης υἱὲ χρηστὲ

χαῖρε.

Τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀνάγλυφον (ὑψ. 0,40, πλ. 0,26), ἀνακαλυφθὲν πιθανῶς κατὰ τὰ Καταιλύματα, εὗρίσκεται νῦν ἐν τῷ παρὰ τῇ Ἑρμοπολίει κήπῳ Ἰω. Παλαιολόγου καὶ παριστᾷ νέον πολεμιστὴν καὶ παῖδα. Τούτων ὁ μὲν πολεμιστῆς, νέος γυμνός, φέρει αἰγίδα καὶ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δύο δόρατα· ὁ δὲ παῖς, ὡσαύτως γυμνός, κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς καδίσκον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς, ἕτερόν τι. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη διὰ τῶν συνήθων γραμμάτων ἐν Πανδώρα ὑπὸ ἀνωνύμου (1866, σελ. 537), καὶ ὑπὸ τοῦ Lenormant ἐν Rhein. Museum (1867, S. 295, n. 292).

28.

Δεινομένης
Λεόντου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,75, πλ. 0,22-25 καὶ πᾶχ. 0,05), εὗρεθείσης κατὰ τὰ Καταιλύματα. Τὸ Δεινομένης εἶναι ἀναμφιβόλως ὄνομα ἀνδρός, ἀπαντῶν καὶ ἐν ἐτέρᾳ ἐπιγραφῇ τῆς Σύρου (ἀ. 31)· τὸ δὲ Λεόντου, γενικὴ τοῦ Λεόντης, πρῶτον ἤδη ἀπαντᾷ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη ἐν Ἀρχ. Ἐφημ., ἀρ. 496, C. I. G., n. 2347, ὑπὸ Lebas, n. 1895 καὶ 2002, ἐσφαλμένως καὶ ὑπὸ Conze ἐν τῷ Bulletino etc. 1859, p. 169.

29.

Φρονίμα Φιλοδάμω.

Ὑπάρχει ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,75, πλ. 0,20—25 καὶ πᾶχ. 0,05), εὗρεθείσης ὡσαύτως κατὰ τὰ Καταιλύματα. Ὁ κ. Conze ἐνόμισεν, ὅτι μετηνέχθη ἐκ τῆς Μιτυλήνης, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές. Ταύτην ἐξέδωκαν ἐσφαλμένως ὁ Bœckh (C. I. G. ἀρ. 2347m) καὶ ὁ Lebas (Voy. Inser. n. 1902), ὁρθῶς δὲ, ὁ Conze (Bulletino etc. 1859, p. 167). Ἡ ἀναφερομένη Φρονίμα φαίνεται Δωρὶς τὴν καταγωγὴν.

30.

Μ]ενεκράτεια
 Νικαγόρου χρησ-
 τή χαῖρε
 γυνή δὲ Κλεοφί-
 λου τοῦ Διογένου
 πάλι χαῖρε.

Ὑπάρχει ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης (μῆκ. 0,40 πλ. 27 καὶ πλάχ. 0,08)· ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lebas (n. 1893). *Νικαγόρας* εὐρηται καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 14 συρίᾳ ἐπιγραφῇ, ἴσως ὁ αὐτός.

31.

Ἀμφιμένης
 Δεινομένου.

Αὕτη εὐρίσκεται ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,65, πλ. 0,26—28), ὑπαρχούσης ἐν τῷ παρὰ τῇ Ἑρμουπόλει κήπῳ τοῦ κ. Ἰω. Παλαιολόγου· ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ἐν Πανδώρα (1866, σελ. 537), εἶτα ὑπὸ τοῦ Lenormant (Rhein Mus. 1867, S. 295).

32.

Λυσέας Λεω[δά]μαν-
 τ[ο]ς Κ[αλλ]ίω Τιμέου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εὐρέθη κατὰ τὴν ἀριστεράν ὄχθην τοῦ χειμάρρου *Λαλακιᾶ* (¹⁰), ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου (μῆκ. 0,85, πλ. 29—30 καὶ πλάχ. 0,06 $\frac{1}{2}$), ἀποτελούσης μέρος ἐπικαλύμματος μεταγενεστέρου τάφου. Τὸ ὄνομα *Κάλλιος* ἀπαντᾷ καὶ κατὰ Σουΐδα.

33.

Dis Manibus
 Mario Severo
 Potiolano.

(40) Ὑπάρχει νῦν ἐν τῇ οἰκίᾳ Βουγιούκα, ἐν ἧς τῇ θέσει εὐρέθη.

(Ἀθηναίου τεῦχος ς' ἔτους γ'.)

Αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ μικροῦ τμήματος μαρμάρου (μ.κ. 0,25 καὶ πλ. 0,18), εὐρεθέντος ἐντετοιχισμένου ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἀνω Σύρου. Εἰρήσθω διὰ τοὺς ιδιώτας, ὅτι τὸ Dis Manibus, ἴσον τῷ συγχρόνῳ ἑλληνικῷ «Θεοῖς Καταχθονίοις,» σημαίνει τὸ παρ' ἡμῖν «τῇ σκιᾷ».

34.

— — — Savine (sic)
 — — — c]vm cvi
 — — — Σαβεῖνῳ ce
 — — — Μελήθης; (⁴¹)

Ἡ κολοβὴ αὕτη ἐπιγραφή εὐρέθη ἐπὶ μικροῦ τμήματος μαρμάρου (μ. 0,40, πλ. 0,20, π. 0,10), κατὰ τὴν θέσιν Σκληπὶ, παρὰ τῷ ναύσκῳ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, παρ' ᾧ καὶ ὑπάρχει. Ὡς ἐκ τοῦ σωζομένου αὐτῆς μέρους δείκνυται, εἶναι ἐπιτύμβιος Σαβίνου τινὸς Ῥωμαίου, ἀποθανόντος καὶ ταφέντος αὐτόθι. Τὸ δὲ ὄνομα Σκληπὶ, προδήλως ἀπὸ Ἀσκληπίειον προκύψαν, δεικνύει, ὡς καὶ ὑπ' ἄλλων παρατηρήθη, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνθα πιθανῶς νοσηλευόμενος ὁ Σαβῖνος οὗτος ἀπέθανε. Περί δὲ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις συμμαρτυρεῖ, ὕψηλὴ οὖσα καὶ ὑπὸ τῆς αὔρας τῆς ἐγγύς θαλάσσης διαπνεομένη· «καὶ γὰρ Ἕλληνες ἐν τόποις καὶ καθαροῖς καὶ ὑψηλοῖς ἐπιεικῶς ἰδρυμένα Ἀσκληπίεια ἔχουσι.» (Πλουτ. Ῥωμαϊκ. 94). — Πλὴν

(41) Πλὴν τῶν ἐνταῦθα ἐπιτυμβίων τῆς Σύρου ἐπιγραφῶν, ὑπάρχουσιν ἔτι ἐκδεδομένα· 1) «Θεοῖς καταχθονίοις Πο[πλίου] Ἀθασκάντου Φλάβιος Εὐ...» Αὕτη, ὑπάρχουσα ἐν Σύρῳ, ἀπώλετο· ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. 234 7n) καὶ τοῦ Lebas (1897). — 2) «Οὐλλπιος Μ...|...[Ιουλία] Μεμ[μία] συμ[βί]ῳ μ[νήμης χ]ίριν| ἐνορκίζομαι ὑμῖν τοῖς κα[τοιχοῦσιν] εὐσεβεῖν τὸν [τό]πον|... ὅς Ἀλέξανδρος - -| [ἐκ] τῶν τοῦ πραιτωρίου τ[ο]ῦ ἀν[θυπα]τάου Ἰουλία Μεμμία - -» Αὕτη, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Bœckh (C. I. G. n. 2347a) καὶ τοῦ Lebas (1904), ὑπῆρχεν, ὡς ὁ Bœckh ἀναφέρει, ἐν Σύρῳ· «super janua hypogaei domus privatae.» Ἡμεῖς ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ δὲν εὑρομεν αὐτήν. — 3) «Ἡγήμαχος Σωκράτου» (Lebas n. 1897). — 4) «Φερέμαχε χρηστὲ

τῆς ἐπιγραφῆς, τὰ μόνα εὑρεθέντα ἐν τῷ τόπῳ ἀρχαῖα λείψανα εἰς τάφοι ἱκανοὶ εἰς τὰ περίξ καὶ μάρμαρα κατεργασμένα, οἷα φαίνονται ἐντετοιχισμένα καὶ ἐν τῷ αὐτόθι ναῷ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου.

(ἀκολουθεῖ)

ΚΑΘΩΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου (Lenormant, Rhein. Mus. 1867, S. 295). Ἀγνωστον ποῦ ὑπάρχει.—5) «L. P. Cladi. | Λεύκιε Ποστούμιε | Κλάδς χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου παριστῶντος τὸν Ῥωμαῖον Κλάδον καὶ παιδα ἰστάμενον παρ' αὐτῷ. (Μουττοξ. ἐν Αἰγιναίᾳ 1831, σελ. 42. C. I. G. n. 2347f. Lebas, Inscr. des Iles n. 2009. C. I. L., III n. 486, p. 94, 985). Ὑπάρχει ἐν τῷ Θησείῳ—6) «Δάμων Ἡρακλείδου | Χαλκιδεὺς χαῖρε,» ἐπὶ ἀναγλύφου (ὑψ. 0,48, πλ. 0,30), παριστῶντος «γέροντα ἐπὶ ἐδωλίου καθήμενον κατὰ κρόταφον (en profil), περιβεβλημένον χλαμύδα, καὶ τοὺς πόδας ἐπὶ σκίμποδος ἐπακουμβῶντα, ἀντικρυ δ' αὐτοῦ ὄρθιον σῶμα παριστῶν παιδίον φέρον χιτῶνα καὶ προσφέρον διὰ τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ χειρὸς πυξίον, ἐνῷ ὁ γέρον τείνει τὴν χεῖρα ἵνα λάβῃ αὐτό». Τὸ ἀνάγλυφον ἐν πολλοῖς βεβλαμμένον καὶ ἄνευ κεφαλῶν. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἀγνωστοῦμεν. Ὁ ἐκδοὺς εἰκάζει «ἐκ τῆς γραφῆς, ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀναγλύφου τούτου εἶναι τῶν πρώτων Ῥωμαϊκῶν χρόνων» ἀναφέρει δ' ὅτι εὐρίσκεται ἐν οἰκίᾳ τῆς Ἑρμοπολέως, ἀλλὰ δὲν ὀρίζει ποῦ. (Α. Μ. Κ. ἐν Νεολόγῳ Ἀθηνῶν 4 Ἰανουαρ. 1875).

Ἡμαρτημένως δὲ ἐξεδόθησαν ὡς ἀνήκουσαι τῇ Σύρῳ αἱ ἐξῆς ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἄλλων μερῶν.

1. Δήλου· [Κλέ]ανδρος, κτλ. (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 497).

Ὑμέναιος, κτλ. (Ἀρχ. Ἐφημ. ἀρ. 507).

2. Πάρου· Φίλων. (Πανδώρα 1866, σελ. 537).

Ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Lebas ὡς ἀνήκουσα τῇ Σύρῳ (n. 1895) καὶ τῇ Δήλῳ (n. 2002) ἡ συρία ἐπιγραφὴ (ἀρ. 28) «Δεινομένης Δεόντου.»

ΚΡΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ.

Μεσαιωνική βιβλιοθήκη ἡ συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐπιστάσις Κ. Σ. Σάθα, τόμ. Δ'.

Καὶ ὑπὸ τὴν εἰδικωτέραν ἐπιγραφὴν

Μιχαὴλ Ψελλοῦ Ἑκατονταετηρὶς βυζαντινῆς ἱστορίας (976—1077), ἐν Παρισίοις 1874, σελ. CXIX καὶ 299. Ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ Λόγοι ἐπιτάφιοι εἰς τοὺς πατριάρχας Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Κωνσταντῖνον Λειχούδην καὶ Ἰωάννην Ξιφιλῖνον (1043—1075) σ. 303—462.

Ὅποῖον καὶ ὅπόσον εἶνε τὸ ὄφελος τὸ ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης τοῦ φιλοπόνου κυρίου Κ. Σάθα προσγινόμενον εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἔτι ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης, περὶ τούτων δὲν προτιθέμεθα νὰ γράψωμεν, οὐ μόνον διότι τοῦτο εἰς ἄλλους ἀπόκειται τοὺς περὶ ταῦτα εἰδικώτερον ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ βιβλίον ἔτυχεν ἤδη καλῆς ὑποδοχῆς καὶ ὁ ἐκδότης αὐτῆς πολλῶν καὶ δικαίων ἐπαίνων ἡξιώθη ἕνεκα τῆς ἀκαμάτου αὐτοῦ δραστηριότητος καὶ ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἐπεχείρησε τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀνεκδότων τούτων μνημείων. Ἡμεῖς ἰδόντες ἐν τῷ Δ'. τούτῳ τόμῳ ἐκδοδομένην ἱστορίαν Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ τοσοῦτον γνωστοῦ καὶ ὀνομαστοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς συγγραφέως, τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ὀνομασθέντος, ἀνδρὸς

καὶ ἐν ἀξιώμασι μεγάλοις διατελέσαντος καὶ εἰς τὰ τῆς βασιλείας πράγματα πολλαχῶς ἐπιδράσαντος, ἐκινήθημεν ὑπὸ πλειονος περιεργείας καὶ μετὰ μείζονος σπουδῆς ἐπεδόθημεν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ. Ὁ Μ. Ψελλὸς ὡς συγγραφεὺς — διότι ὡς ἱστορικός ἂν κριθῇ παρ' ἄλλων ἐγκυψάντων εἰς τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν — εἶνε ἐκ τῶν δοκιμωτάτων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· διότι ἂν ἐξαιρέσῃ τις κηλιδάς τινας ἀναποφεύκτους, αἵτινες κατὰ φυσικὴν τινὰ ἀνάγκην παρηκολούθησαν τὸν κάλαμον αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐν τῷ γράφειν ἐπικρατούσης συνηθείας, τῆς ἀδυσωπότητος ταύτης δεσποίνης παντὸς συγγραφέως, φαίνεται ὅτι εἶνε δεξιὸς καὶ σώφρων συγγραφεὺς. Ἀνὲν εἶνε ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐκείνων συγγραφέων τοῦ παρακμᾶζοντος ἑλληνισμοῦ, οἵτινες, προσπαθοῦντες νὰ μιμηθῶσιν ἕνα τινὰ τῶν μεγάλων τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς συγγραφέων, τεκμηριοῦσι μὲν σύντονον σπουδὴν καὶ ἀκριβῆ μελέτην τοῦ προκειμένου συγγραφέως, γίνονται δὲ αὐτοὶ σαφὲς ἀπόδειξις, ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἀγωνισθῇ τις νὰ ὑπερπηδήσῃ τοὺς μεταξὺ παρεμπεσόντας χρόνους, δὲν δύναται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἐπιδράσεως τῆς συνηθείας καὶ οὕτως εἰπεῖν νὰ μὴ ἀναπνεύσῃ τὴν περιέχουσαν αὐτὸν συγγραφικὴν ἀτμόσφαιραν. Τίς παρὰ τὸν Λουκιανὸν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος προγεγεννημένου λεκτικοῦ μιμητής; Ἀλλὰ τίς δὲν διορᾷ παρ' αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φράσεως ὅτι εἶνε ἄλλου φυράματος συγγραφεὺς παρὰ τὸ ἐξ οὗ διεπλάσθη ὁ Πλάτων καὶ Ξενοφὼν καὶ οἱ ἄλλοι οἱ δοκιμώτατοι τῶν Ἀττικῶν; Ὁ Μ. Ψελλὸς εἶχεν ἱκανὴν ὀρθοφροσύνην, ὥστε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ ὁ τὰ ἀνέφικτα ἐπιχειρῶν, καὶ ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸ νὰ ἐμφορηθῇ ὅσον οἷόν τε πλεῖστον τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφικοῦ τῶν ἀρχαίων, τῆς περὶ τὴν ἔννοιαν καὶ φράσιν ἀκριβείας καὶ σωφροσύνης, ἀδιαφορῶν ἂν τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ περιέχει που καὶ τινας τῶν ἐπ' αὐτοῦ συνηθεστάτων τύπων ἢ λέξεων ἢ συντάξεων. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ φιλοκαλίας, ἥτις ἐγίνωσκε νὰ διακρίνῃ τοῦ λόγου τὴν χάριν καὶ ἁρμονίαν, καὶ ἐπειδὴ συνεδύασεν, ὡς αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει (σελ. 121 καὶ 122), τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν δηλ., πρὸς τὴν τέχνην τοῦ λόγου, τὴν ῥητορικὴν, ἀπέβη εἰς τῶν κατ' ἐκείνους

τοὺς χρόνους θαυμαστῶν συγγραφέων. Ἀναγινώσκεται δὲ καὶ σήμερον οὐχὶ ἀηδῶς, ὅσον καὶ ἂν ἐνίοτε ρυπαίνηται ὑπὸ τῶν σπύλων τῆς βυζαντινῆς συνηθείας.

Ἄλλ' ἐννοεῖται τοῦτο οἰκοθεν ὅτι πᾶς ἀρχαῖος συγγραφεύς, ἵνα ὀρθῶς κριθῇ μάλιστα ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ, εἶνε ἀνάγκη πρῶτον πάντων ν' ἀποκατασταθῇ ὅσον ἔνεστιν ἀσφαλέστερον εἰς τὴν πρωτότυπον ἢ πρωτόγραφον αὐτοῦ μορφήν, εἶνε ἀνάγκη δηλ. ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης παραμορφώσεως καὶ ἀσχημίας, ἣν ἔλαβε παρὰ τῶν ἐκάστοτε ἀντιγραφῶν ἢ ἐκδοτῶν αὐτοῦ, καὶ ν' ἀποδοθῇ τὸ σύγγραμμα οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως. Διότι ὅποσα κατὰ τε τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος ἀμαρτήματα ἐπηνέχθησαν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ὑπὸ τῆς ἀμβλυωπίας καὶ ἀμαθείας τῶν ἀντιγραφῶν τῶν κατὰ τοὺς πολλοὺς παρελθόντας αἰῶνας, καθ' οὓς ἄγνωστος ἦν ἡ τυπογραφία, ἢ ὑπὸ τῆς ἀκρισίας καὶ οἰήσεως τῶν μετὰ τὴν εὐρεσιν τῆς τυπογραφίας ἐκδοτῶν, γινώσκει μόνος ὁ τῶν ἀρχαίων χειρογράφων πολλὴν λαβὼν πείραν καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κριτικῆς ὁπωσοῦν βαθύτερον ἐγκύψας. Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο τοσοῦτο μεῖζον εἶνε, ὅσον ἀρχαιότερος ὁ συγγραφεὺς καὶ μακρότερος ὁ χρόνος καθ' ὃν πολλάκις ἀντεγράφη· διότι καὶ ἐγγύτατος τῆς τυπογραφίας συγγραφεύς, δις ἢ τρίς μέχρι τῆς τυπώσεως ἀντιγραφεῖς, ἐὰν ἔτυχε κακοῦ ἀντιγραφῆως, ἔπαθε πολλὰ καὶ δεινὰ παθήματα. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου δὲν ἔχω, νομίζω, ἀνάγκην μαρτυριῶν. Ἄλλ' ἂν τις χρῆζῃ τοιούτων, πρόχειρον μὲν ἔχω ἐξ αὐτῆς τῆς μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης ὅσα λέγει ὁ Καισάριος Δαπόντες τόμ. Γ', σελ. 166 «ἡ φιλονεικία αὕτη (ἦν ἐφιλονείκησεν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ διβανίου περὶ πίστεως μὲ ἕναν ἐφέντην ὁ Παναγιωτάκης ὁ μέγας διερμηνεὺς κατὰ τὴν ις'. μ. Χ. ἐκατονταετηρίδα) εἶνε γεγραμμένη καὶ γνωστὴ εἰς πολλοὺς, λανθασμένη δὲ καὶ διεφθαρμένη ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς, οὔτινες ἀντιγράφουσι βιβλία καὶ καλὰ κάνουνσι, δὲν τὰ διαβάζουσι δὲ ὕστερα νὰ διορθώνουν τὰ λάθη, ὅτι ἀνάγκη νὰ λανθάσωσι, καὶ κακὰ κάνουνσι· καὶ οὕτω διεφθάρησαν πάμπολλα βιβλία καὶ διαφθεύρονται καθ' ἐκάστην ἀπὸ τοιούτους ἀμελεῖς ἢ καὶ ἀμαθεῖς ἀντιγραφεῖς· ὁ

Θεός γὰρ τοὺς κρίνει, ὅτι πολὺ κακὸν κάουσι»· ἴδ. καὶ διὰ στίχων τοῦ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τόμ. Γ', σ. νε'. Τίς δὲ ἀγνοεῖ παρ' ἡμῖν τὸ ἐκ τῆς μόλις παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πολύκροτον καὶ δυστυχεστάτον ἐκεῖνο σύγγραμμα τοῦ Ζαβείρα, τὸ ὁποῖον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως κατελείφθη χειρόγραφον πλήρες ἀμαρτημάτων οὐχὶ πάντων ἐξ ἀμαθείας, ἀλλ' ἐξ ἀμελείας ἢ παραδρομῆς, τὰ ὁποῖα ἔμελλον πιθανώτατα ἐν δευτέρᾳ ἀντιγραφῇ ἢ κατὰ τὴν τύπωσιν νὰ διορθωθῶσιν;

Ἔνεκα τῆς κακῆς ταύτης καταστάσεως τῶν κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας χειρογράφων, οἱ παλαιοὶ γραμματικοί, παραδίδοντες τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, πρὶν προβῶσιν εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ κρίσιν αὐτῶν, πρῶτιστον ἔργον εἶχον τὴν διόρθωσιν τῶν κειμένων, τὴν ἀπαλλαγὴν δηλ. αὐτῶν ἀπὸ τῆς λύμης τῶν ἀντιγραφέων. Τὸ ἔργον τοῦτο σήμερον ἔχουσιν οἱ διὰ τοῦ τύπου ἐκδόται· καὶ εἶνε ἔργον τῷ ὄντι δυσχερέστατον, ἀπαιτοῦν πολλὰς γνώσεις καὶ βαθεῖαν κρίσιν. Ἡ δὲ δυσχέρεια τοῦ ἔργου αὐξάνει μάλιστα ὅταν κατὰ πρῶτον ὁ συγγραφεὺς ἐκδίδεται· διότι τότε ὁ ἐκδότης οὐδὲν ἄλλο ἔχων βοήθημα παρὰ τὸ χειρόγραφον, πρὸς μυρίας ἔχει νὰ παλαίσῃ δυσκολίας αὐτὸς μόνος ἀγωνιζόμενος. Καὶ ὅταν μὲν ὁ ἐκδιδόμενος συγγραφεὺς εἶνε προωρισμένος νὰ τύχῃ πολλῶν ἀναγνώστων, ὀλίγον εἶνε τὸ κακόν, διότι ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ καὶ ἄλλαις πολλαῖς ἀφεύκτως ἐπακολουθούσαις ἐκδόσεσι διορθοῦνται τῆς πρώτης τὰ ἀμαρτήματα. Ὅταν δὲ εἶνε ἐκ τῶν σπανίως ἐκεῖνων ἀναγινωσκομένων συγγραφέων, οἵτινες ὀλίγας παρέχουσιν ἐλπίδας δευτέρας καὶ τρίτης ἐκδόσεως, ἀπαιτοῦσι πλείστην ἀκρίβειαν καὶ σύντονον προσοχὴν κατ' αὐτὴν τὴν πρώτῃ ἐκδοσιν.

Τοιοῦτος βεβαίως συγγραφεὺς εἶνε καὶ ὁ Ψελλός, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ λυπούμεθα ὅτι περὶ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ δὲν κατεβλήθησαν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κριτικὰ καὶ φιλολογικὰ κεφάλαια, ὥστε νὰ ἐκδοθῇ ὅσον τὸ δυνατόν ἀπηλλαγμένος ἀμαρτημάτων. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ κ. Σάθας, ὡς ἔμπειρος χειρογράφων ἀναγνώστης ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἐπιμονῆς νὰ ἀποκατα-

στήσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ψελλοῦ εἰς τὴν ἀρχέτυπον αὐτοῦ μορφήν. Ἄλλ' εἴτε διὰ τὴν κακὴν κατάστασιν τοῦ χειρογράφου, εἴτε δι' ἄλλους λόγους ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, ἐξέδωκεν αὐτὸν οὕτως ἡμαρτημένον, ὥστε δὲν εἶνε οὐδεμία ὑπερβολή, ἂν εἴπωμεν ὅτι ὅσαι σελίδες, τοσαῦτα, ἴσως δὲ καὶ πλείονα τὰ ἐν αὐτῷ ἡμαρτήματα, τοῦ ὅπως οὖν ἀπείρου καὶ ἀνυπόπτου ἀναγνώστου πολλαχῶς δυσχεραίνοντα τὴν κατάληψιν. Ὡστε νέα διόρθωσις καὶ δευτέρα τις ἔκδοσις φαίνεται ἀπαραίτητος, ἵνα καὶ εἰς τὸν Ψελλὸν αὐτὸν ἀποδοθῇ ἡ ὀφειλομένη εἰς πάντα συγγραφέα δικαιοσύνη, καὶ χάριν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ ἀφαιρεθῇ τὸ πλεῖστον τῆς ἀχλὺς, ἣτις ἐκάλυπτε μέχρι τοῦδε τοσοῦτον τὴν Χρονογραφίαν τοῦ Ψελλοῦ, ὥστε ἐθεωρήθη ὑπ' ἀνδρῶν εἰδημόνων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης δυσμετάφραστος καὶ μάλιστα δυσνόητος (ἰδ. Σάθα πρόλογ. σελ. CXIV).

Καὶ περὶ μὲν τοῦ χειρογράφου, περὶ τῆς ποιότητος δηλ. αὐτοῦ καὶ κριτικῆς ἀξίας, δύναταί τις βεβαίως καὶ ἐκ μόνων τῶν ὑπὸ τὸ κείμενον διαφόρων γραφῶν ὅπως οὖν ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσῃ, προτιμότερον ὅμως εἶνε νὰ περιμείνωμεν τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κυρίου Σάθα, ὅστις ἔκαμε πλείστην καὶ μακροτάτην τοῦ κώδικος χρῆσιν. Περὶ δὲ τῆς μεθόδου δι' ἣς ἐξέδωκεν αὐτό, εἶνε λίαν ἀξιέπαινος ὁ κ. Σάθας διότι δὲν ἐμιμήθη τὴν παρ' ἡμῖν γενομένην ἔκδοσιν τοῦ ἀτυχοῦς Ζαβεΐρα, ἀλλ' ἐξέδωκε τὸν Ψελλὸν ὅσον τοῦλάχισον ἐδυηθή καθαρὸν ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων, σημειώσας ὑπὸ τὸ κείμενον τὰς διαφόρους γραφάς. Τὸ λυπηρὸν εἶνε ὅτι ὁ κ. Σάθας δὲν διέμεινε πολὺ πιστὸς εἰς τὴν ὀρθὴν μέθοδόν του· διότι πολλάκις παραδόξως βλέπομεν τὴν μὲν ἀναντιρρήτως ἐσφαλμένην γραφὴν τοῦ χειρογράφου διατηρουμένην ἐν τῷ κειμένῳ, τὴν δὲ εὐστοχον αὐτῆς διόρθωσιν παρηγκωνισμένην εἰς τὰς ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις, ὅπερ ἄλλο μὲν κακὸν δὲν εἶνε, συντελεῖ δὲ μόνον εἰς τὴν ἀκαθαροσίαν τοῦ κειμένου. Οὕτω π. χ. σελ. 9, στίχ. 21 γράφεται ἐν τῷ κειμένῳ «καὶ πολὺ τι πλῆθος κατὰ νώτου τούτοις συνεισπεσόντος», ἡ δὲ ἐναργὴς διόρθωσις *συνεισπεσόντες* παρεμπέφθη εἰς τὰς σημειώσεις· σελ. 18, στίχ. 23 ἐν τῷ κειμένῳ «κὰν μὴ τὸ τέλος προσήει», ὅπερ ἀνόητον ἡ διόρθωσις ἐν

ταῖς σημειώσεις: προσίη' σελ. 20, στ. 10 «ψυχος ἀκμάζων» ἐν τῷ κειμένῳ· τὸ ὀρθὸν ψ. ἀκμάζον ἐν ταῖς σημειώσεις· σελ. 23, σίχ. 14 «ἐβδομηκοστὸν οὖν καὶ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας ἄγων», ὅπερ μετὰ τὰ προειρημένα ἀδύνατον νὰ εἶνε ὀρθόν· τὸ ὀρθὸν κείται ἐν ταῖς σημειώσεις: ἡλικίας. Αὐτόθι σίχ. 24 ἐν τῷ κειμένῳ «θησαυροὺς ἐμπλεω» διορθοῦται ἐν ταῖς σημ. ἐμπλεως. σελ. 28, στ. 12 ἐν τῷ κειμένῳ φέρεται ἀνοήτως «καὶ τῶν ἀναγκαίων τῆς φύσεως μαρασμῶν τὸ γῆρας αὐτῷ ἐπῆνεγκε», ἡ μόνη ὀρθὴ γραφὴ τὸν ἀναγκαῖον τῆς φ. μαρασμόν εὕρισκεται ἐν ταῖς σημειώσεις. Καὶ ἄλλα πολλὰ πάμπολλα τοιαῦτα παραδείγματα ἐδύνατό τις νὰ συλλέξη πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ εἰρημένου. Ὅμοιαν ἀνακολουθίαν τοῦ κ. Σάθα περὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐκδόσεως παρατηρεῖ τις καὶ κατὰ τὴν ὀρογραφίαν πολλῶν λέξεων· διότι ἐν ᾧ πολλὰς ἀνορθογραφίας τοῦ χειρογράφου φρονίμως ποιῶν διώρθωσε, κατέλιπεν ἄλλας οὐκ ὀλίγας, αἵτινες ἀσχημίζουσι τὸ κείμενον· πολλάκις δὲ συμβαίνει καὶ τοῦτο τὸ παράδοξον ὅτι αἱ αὐταὶ λέξεις ἐνιαχοῦ μὲν γράφονται ὀρθῶς, ἀλλὰ τοῦ δὲ ἡμαρτημένως. Ἀλλὰ περὶ τούτων κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐκτείνωμεν πλείοτερον τὸν λόγον· διότι πολὺ πιθανὸν τὰ πολλὰ τῶν τοιούτων ἡμαρτημάτων νὰ εἶνε τυπογραφικὰ σφάλματα.

Μεταβαίνομεν δὲ εἰς ἐκεῖνα τὰ ἡμαρτήματα τοῦ κειμένου, τὰ ὅποια κατελείφθησαν ἀδιόρθωτα καὶ δυσχεραίνουσιν αὐτοῦ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κατανόησιν. Ἀλλὰ πρὶν εἰσελθόμεν εἰς αὐτὸ τὸ κείμενον τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ, παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς συγχωρηθῇ νὰ διορθώσωμεν ὀλίγα τινὰ ἡμαρτήματα παρεισφρησάντα εἰς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἐξ ἄλλων ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ Ψελλοῦ, τὰ ἐκδιδόμενα ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ κυρίου Σάθα. Ἐν σελ. XXXI παρατίθεται μικρὰ περικοπὴ ἐκ τοῦ ἀνεκδότου *Ἐγκωμίου εἰς τὴν μητέρα*. Ἐν ταύτῃ λοιπὸν περιγράφων τὸν πατέρα του, πρὸς ὃν ὁμοιάζει ὁ Ψελλός, λέγει στ. 13 καὶ ἐξ.

«καὶ εἶγέ τις εἶδε τῶν γνωματεύειν εἰδόντων ἀπὸ σωμάτων

ψυχὰς πρὶν ἢ λαλοῦντας ἀκούσειε».

Τίνες οὗτοι οἱ πολλοὶ λαλοῦντες, δὲν εἶναι οὐδαμῶθεν φανερόν· οὐδὲ εἶνε πιθανόν ὅτι ὁ Ψελλὸς συνέταξε τὸ ῥῆμα ἀκούω μετὰ

στήση τὸ σῶμα αὐτῶν
φῆν. Ἀλλ' ἄλλοι
δι' ἄλλους
ἡμαρτῶν
ὅσαι τῶ
μαρτῶν
2

673

οὐ φαίνεται ἡ ἐξῆς στίξις καὶ διόρ-
νωματεύειν εἰδότεων ἀπὸ σωμα-
τοῦ πατρὸς δηλ. τοῦ Ψελλοῦ,
Ἐν ἄλλῃ περικοπῇ ἄλλου
σελ. XLVII ἐξ. περιγρά-
Ἑλλήνων λογίων καὶ φιλοσό-
φ. 10 ἐξ.

ἔνιοι ἐν σεμνῷ τῷ προσώπῳ καὶ μεγάλῳ
καὶ σκυθρωποὶ καὶ κατεσπακότες τὴν
πιναρὸν τὴν ὑπερβολὴν.»

ἔνιοι πιναρὸν τὴν ὑπερβολὴν; Οὐδέν. Γραπτέον πιναρὸν
περιβολὴν ὅ ἐστιν ὑπερβολὴν τὴν ἐνδυμασίαν, ἥτις οὐδέποτε λέγε-
ται ὑπερβολή, ἀλλὰ περιβολή, (πρὸς βλ. περιβάλλαιον, περιβάλλο-
μαι). Ὀλίγον κατωτέρω ἐν τέλει τῆς αὐτῆς περικοπῆς ἐξέδωκεν
ὁ κ. Σάθας·

«παιδιὰν οὖν ἡμᾶς ὁ βάρβαρος (ὃν ὁ Ψελλὸς ὑποθέτει ἐπισκε-
πτόμενον τὴν Ἑλλάδα) ἤγεται καὶ τρυφᾷ ταῖς ἐνδείαις ἡμῶν καὶ
ἅπασιν οὐ πλέον ἢ σοφὸς γεγονώς, ἀλλ' ἔλαττον ἢ ἀμαθής.»
Πιστεύω ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐκεῖνο τὸ ἅπασιν.
«Ὅταν ὅμως γράψῃτε ἀντ' αὐτοῦ τὸ μόνον γνήσιον ἅπεισιν, καὶ
ἐννοια καὶ σύνταξις καὶ πάντα εὐδοῦνται. Ὁ βάρβαρος ὁ ἐλθὼν
εἰς τὴν Ἑλλάδα παιδιὰν ἡμᾶς ἡγεῖται, τρυφᾷ ταῖς ἐνδείαις ἡμῶν
καὶ ἀπέρχεται ἐντεῦθεν οὐχὶ πλέον ἢ σοφὸς γεγονώς, ἀλλ' ἔ-
λαττον ἢ ἀμαθής, δηλ. καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ἀμαθέστερος. — Σελ.
XCVII. Ἐν τῇ «πρὸς τὸν Διογένην ὅτε ἐτυφλώθη» ἐπιστολῇ
γράφεται εὐθὺς ἐν ἀρχῇ· «Ἀπορῶ . . . πότερον ὡς δυστυχέστα-
τόν σε ἄνθρωπον ἀποκλαύσωμαι ἢ ὡς εὐκλεέστατον θαυμάσο-
μαι μάρτυρα;» Ἀλλὰ οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι ἐνταῦθα ὁ μέλλων εἶνε
παντάπασιν ἀνάρμοστος καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀπαιτεῖται τῆς ὑπο-
τακτικῆς ὁ ἀόριστος ἀποκλαύσωμαι — θαυμάσωμαι ὅ ἐστιν νὰ
κλαύσω — νὰ θαυμάσω. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἐν στίχ. τε-
λευταίῳ τῆς αὐτῆς σελίδος ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας·

«καὶ ὁμμάτων στερηθέντος σε τοῦ κρείττονος φωτὸς κα-
τηξίωσε (ὁ θεὸς δηλ.)».

Ἄμφιδάλλω ἂν τὸ προφανέστατον τοῦτο ἀμάρτημα πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν ἀντιγραφέα, παραβλεφθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ἢ εἰς τὸν τυπογράφον. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι πρέπει νὰ γράψῃ τις ἀκαὶ ὁμμάτων στερηθέντα σε . . . . κατηξίωσε».

Ἄλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ψελλοῦ. Καὶ πρῶτον πάντων ἀποροῦμεν, διὰ τί τὸ ἱστορικὸν τοῦτο σύγγραμμα τοῦ Ψελλοῦ, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὠνόμασε *Χρονογραφίαν*, ὁ κύριος Σάθας μετωνόμασε *Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἑκατονταετηρίδα*. Ἰσως αἰτία τούτου ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ ἐπιγραφὴ ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, ἔχουσα μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σάθα ὀρθῶς ἀναπληρουμένων χασμάτων ὡς ἐξῆς : « Χρονογραφία πονηθεῖσα τῷ πανσόφῳ μοναχῷ Μιχαήλ τῷ ὑπερτίμῳ, ἱστοροῦσα τὰς πράξεις τῶν βασιλέων, τοῦ τε Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου τῶν πορφυρογεννῆτων, τοῦ τε μετ' αὐτοὺς Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροπώλου, τοῦ μετ' ἐκείνον Μιχαήλ τοῦ Παφλαγόνος, τοῦ ἀπὸ καισάρων ἄρξαντος μετ' αὐτὸν ἀνεψιοῦ τούτου Μιχαήλ, τῶν ἐξῆς δὺα αὐταδέλφων καὶ πορφυρογεννῆτων, τῆς τε κυρᾶς Ζωῆς καὶ τῆς κυρᾶς Θεοδώρας, τοῦ σὺν αὐταῖς Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τῆς μονοκρατορίσσης θάτέρας τῶν δὺα ἀδελφῶν κυρᾶς Θεοδώρας, (τοῦ μετ' ἐκείνην Μιχαήλ τοῦ Στρατιωτικοῦ), τοῦ μετ' ἐκείνον Ἰσακίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἕως τῆς ἀναρρήσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα (πρὸς δὲ καὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ βασιλευσάσης συζύγου Εὐδοκίας, τοῦ τε συνάρχαντος αὐτῇ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος Μιχαήλ τοῦ Δούκα) ».

Τίς ἔγραψε τὸν μακρὸν τοῦτον τίτλον, ἂν δηλ. αὐτὸς ὁ Ψελλός, ἢ τις τῶν ἀντιγραφέων, ὅστις ἠθέλησε νὰ χαρακτηρίσῃ ἐν ταύτῳ καὶ νὰ περιλάβῃ τὴν ἑκτασιν τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς, τοῦτο εἶνε ἄδηλον. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν ὑπάρχει, νομίζω, λόγος ἀποχρῶν νὰ μεταβάλλωμεν τὸν τίτλον, ὅταν δὲν μεταφράζωμεν, ἀλλ' ἐκδίδωμεν τὸ πρωτύτυπον σύγγραμμά· διότι ὁ φιλολογικὸς κόσμος δὲν θέλει νὰ μάθῃ πῶς ὁ κ. Σάθας π. χ. ἢ ἄλλος τις ἠθέλεν ἀρμοδιώτερον ὀνομάσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ψελλοῦ, ἀλλὰ πῶς αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς ἢ ἡ ἄμεσος μετ' αὐ-

τὸν βυζαντινὴν παράδοσιν ὠνόμασεν αὐτό. Ἄν δὲ ὁ φερόμενος τίτλος εἶνε μακρός, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάγκη νὰ παραληφθῇ ὅλος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ: *Χρονογραφία*, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶνε καὶ ἡ γνησία βυζαντινὴ ὀνομασία τῶν τοιοῦτου εἶδους συγγραφῶν.

Σελ. 4, στίχ. 14 ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας ὡς ἐξῆς:

«Καὶ θαυμάσιέ τις ἐνταῦθα τὸν Κωνσταντῖνον, ὅτι ἐξὸν κατ' ἰσομοίριαν τῶν πατρῶων κληρῶν, τὴν ἡγεμονίαν φημί τῷ ἀδελφῷ διανείμασθαι, ὃ δὲ τοῦ πλείονος αὐτῷ παρακεχωρήκει.»

καὶ κατέστησε διὰ τε τῆς ἐσφαλμένης γραφῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς στίξεως τὸ χωρίον ἐντελῶς ἀκατανόητον. Ἄντ' ἵνα καταδείξωμεν ποῦ καὶ διὰ τί εἶνε ἐσφαλμένη ἡ γραφὴ καὶ ἡ στίξις, προτιμότερον εἶνε νὰ διορθώσωμεν τὸ χωρίον, ἵνα διαλάμψῃ εὐθὺς ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἔννοια καὶ γραφή. Γραπτέον «ἐξὸν κατ' ἰσομοίριαν τὸν πατῆρα κληρῶν, τὴν ἡγεμονίαν φημί, τῷ ἀδελφῷ διανείμασθαι κτλ.». Ὅτι ὁ κληρὸς ὁ πατὴρ, ἡ ἡγεμονία, εἶνε αὐτὴ ἡ κληρονομικὴ βασιλεία, τοῦτο ἐνταῦθα εἶνε πρόδηλον, πρὸς ὅμοιον τὸ ἐξῆς χωρίον σελ. 103 ἐν τέλει. «καὶ τὸν τῆς βασιλείας κληρῶν ἐαυτῇ τε καὶ κείνῃ συνδιαιρεῖ».

Σελ. 5, στίχ. 15 ὁ κ. Σάθας ἐξέδωκε

«καὶ πρῶτος αὐτὸς (ὁ βασιλεὺς Βασίλειος) εἰ καὶ μόνος, τῆς τε συνεισφορᾶς τῶν δημοσίων ἐφρόντιζε καὶ τῆς τοῦ κοινοῦ διορθώσεως»

καὶ ἐξέδωκεν οὕτω, διορθώσας τὴν τοῦ χειρογράφου γραφὴν ἢ κε. Ἀλλ' ἀπορῶ πῶς δὲν παρετήρησεν ὁ κ. ἐκδότης ὅτι ἡ διορθώσις αὕτη καταστρέφει τὴν ἔννοιαν τοῦ πρῶτος αὐτός· διότι ὅταν τις εἶνε μόνος, δὲν δύναται πλέον νὰ λέγηται ὅτι πρῶτος τῶν ἄλλων (οὔτινες δὲν ὑπάρχουσι) πράττει τι. Ἀναμφιβόλως ἔγραψεν ὁ Ψελλός: ἢ καὶ μόνος ὃ ἐ. καὶ πρῶτος αὐτός ἢ καὶ μόνος αὐτός, ὅπερ ἐντονώτερον τοῦ προηγουμένου.

Αὐτόθ. στ. 25 καὶ 27 διορθώτεον τὸ μετεβάλλετο καὶ μεταβαλλόντων εἰς μετεβάλλετο καὶ μεταβαλλόντων, ἐπειδὴ ἀόριστον ἀπαιτεῖ ἡ ἔννοια.

Σελ. 6, στίχ. 2

«καὶ τῆς τε νεότητος τῆς τε βασιλείας ὅσον εἰκὸς παραπέ-
lauven».

Ὁ τύπος οὗτος δὲν εἶνε οὔτε τῶν δοκίμων συγγραφέων οὔτε
 βυζαντινός. Πιστεύω ὅτι κατὰ λάθος ἢ τοῦ ἀντιγραφέως ἢ τοῦ
 τυπογράφου παρεισέφηρσε τὸ παράδοξον τοῦτο ἀμάρτημα ἀντὶ
 τοῦ ὀρθοῦ παραπέ*lauven*.

Αὐτόθ. στίχ. 3 καὶ ἐφεξῆς ἐξέδωκεν ὁ κ. Σάθας

«Ἀφ' οὗ δὲ ὁ Σκληρὸς *ἐκείνω*, καὶ ὁ μετ' ἐκείνον Φωκᾶς
 καὶ αὖθις ὁ πρῶτος τρίτος ἐγεργόνει, καὶ οἱ λοιποὶ βασιλείαν
 ἤρξαντο καὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ἀντανέστησαν, ὅλοις ἰσίοις
 ἀπενεχθεὶς τῆς τρυφῆς, ὅλῳ πνεύματι ἀντείχετο τῆς σπουδῆς».

Ὁ μὲν λόγος εἶνε περὶ τῶν αἰτίων δι' ἃ, καὶ τοῦ χρόνου,
 ἀφ' οὗ Βασίλειος ὁ Β', πρῶτην τρυφηλὸς βασιλεύς, ἤρξατο μετὰ
 σπουδῆς νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν τῆς βασιλείας πραγμάτων. Ἀλλὰ
 πῶς εὐοδοῦται ἡ ἔννοια ἐν τῷ οὕτως ἐκδοθέντι χωρίῳ; Τί σημαί-
 νει ἐκείνη ἡ δοτικὴ *ἐκείνω* καὶ ποῦ ἀποδίδεται; Τί σημαίνει δὲ
 ὅτι ὁ πρῶτος (ὁ Σκληρὸς δηλονότι) τρίτος ἐγεργόνει; τί γεγονὸς
 εἶνε τοῦτοδυνάμενον ν' ἀποτρέψῃ τὸν Βασίλειον τοῦ πρότερον τρυ-
 φηλοῦ καὶ ἀνεμμένου βίου; Τίνες δὲ οἱ λοιποὶ οἱ πλὴν τοῦ Σκλη-
 ροῦ καὶ Φωκᾶ πράγματα παρασχόντες τῷ βασιλεῖ; Οὔτε ἡ ἱστορία
 οὔτε ὁ Ψελλὸς μνημονεύει ἄλλου τινὸς τοιούτου. Ἐπειτα τί ση-
 μαίνει τὸ βασιλείαν ἤρξαντο; Πάντα ταῦτα εἶνε ὁμολογουμένως
 καὶ ἀναντιρρήτως ἀκατανόητα, καὶ οὐδεὶς, πιστεύω, ἀμφιβάλλει
 ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑποκρύπτεται οὐχὶ ἐν μόνον ἀμάρτημα,
 ἀλλὰ πολλὰ προσελθόντα ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ ἀμαθείας τοῦ ἀντι-
 γραφέως. Ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ διορθωθῶσι; Ἐκ τῆς τοῦ Ψελλοῦ
 ἀμέσως ἐπομένης διηγήσεως εἶνε φανερόν ὅτι πρῶτος ἐπανεστά-
 τησε κατὰ τοῦ Βασιλείου ὁ Σκληρὸς· κατὰ τούτου δὲ στρατηγὸς
 ἐπέμφθη ὁ Φωκᾶς Βάρδας, ὅστις καὶ κατενίκησε τὸν Σκληρὸν καὶ
 ἠνάγκασεν αὐτὸν ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, ὅπου ἐφυλαχίσθη
 μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Χοσρόου· ὅτι μετὰ τοῦτο
 ὁ Φωκᾶς, τυραννίδας ὀρεγόμενος, ἐπανεστάτησε καὶ αὐτὸς κατὰ
 τοῦ Βασιλείου· ὁ δὲ Σκληρὸς διαφυγὼν ἐκ τῆς Ἀσσυρίας κα-

τὸν βυζαντινὸν

τίτλος εἶνε

ἐν τῇ ἐπιγρ

γραφίᾳ, ὅν

τῶν τοι

Σελ. ἀντι

677
μὲν παρατε

δυνηθῇ κατ' ἀμφοτέρων νὰ πολε-

κατὰ τοῦ ἀντάρτου Φωκᾶ,

εἰ τὰς ὑπηρεσίας του, ἔχων

ἐν τινι μάχῃ ἀπέθανεν ὁ

καὶ παρατείνει τὸν

ἀνάγκασε τοῦτον νὰ ζη-

τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν

δὲν διστάζομεν νὰ διορθώσωμεν

τοῦ κεμένου ὡς ἐξῆς: ἀφοῦ δὲ ὁ Σκλη-

δὲλ. καὶ περιβόητος) καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον

ὁ πρῶτος (δηλονότι ὁ Σκληρὸς), ὃς τρίτος ἐγε-

της δὲλ. ἢ πολέμιος μεθ' αὐτὸν καὶ τὸν Φωκᾶν) κα-

μεῖν τὴν βασιλείαν ἤρξαντο, καὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν

ἀνέστησαν κτλ.». Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀκαταλλήλου δοτικῆς

ἐκείνῳ ὅτι ἐτρέψαμεν αὐτὴν εἰς τὴν μόνην ὀρθὴν ὀνομαστικὴν,

οὐδεὶς, νομίζω, θέλει ἀντεῖπῃ, ὅταν παρατηρήσῃ ὅτι μυριάκις φω-

ρᾶται ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ συγγράμματος τούτου συγχέων τὰς κα-

ταλῆξεις τῶν διαφόρων πτώσεων. Περὶ δὲ τῆς προσθήκης τοῦ ὃς,

ὑπερ μόνον δύναται νὰ φέρῃ τάξιν ἐν τῇ ἀτάκτῳ καὶ συγκεχυ-

μένη πλοκῇ, οὐδὲν μᾶλλον θέλει ἀντεῖπῃ ὅστις ἐνθυμηθῇ ὅτι πολ-

λάκις ὁ ἀντιγραφεὺς οὗτος παραλείπει καὶ λέξεις ὀλοκληροὺς καὶ

συλλαβάς τὰς μὲν ἐκ τῆς ἀρχῆς, τὰς δὲ ἐκ τοῦ τέλους τῶν λέ-

ξεων· ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε καὶ νὰ ὁμοφωνῇ ἢ παραλειφθεῖσα

ἀντωνυμία ὃς πρὸς τὴν κατάληξιν τῆς προηγουμένης λέξεως πρῶ-

τος, τὸ ὅποῖον ὑπεβोधήθησε τὴν γενομένην παράλειψιν. Ὁμοίως

παραλείψεις θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω. Τὸ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ ἐκεῖνο,

τὸ ἀκατανόητον ἐν τῇ συναφείᾳ πρὸς τὰ ἐπόμενα, νομίζομεν ὅτι

εἶνε λείψανον ἐλεεινὸν τοῦ πολλαχῶς ἀκρωτηριασθέντος καὶ δια-

φθαρέντος καταπολεμεῖν τὴν.

Αὐτόθι, στίχ. 24

«καὶ Βάρδαν τινὰ . . . . ἀξιόμαχον περὶ τὸν τυραννή-
σαντα Σκληρὸν κρίναντες».

Ἑλληνιστὶ δὲν λέγεται ἀξιόμαχος περὶ τινα, ἀλλ' ἀξιόμαχος
πρὸς τινα, οὐδ' εἶνε ἀνάγκη παραδειγμάτων.

Σελ. 7, στίχ. 14 περιγράφεται ὁ Βάρδας Φωκάς, μεταξύ δὲ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν λέγεται καὶ τὸ ἐξῆς·

«ὁ γάρτοι πληγὴν παρ' ἐκείνου δεξάμενος εὐθέως ἀφῆρητο τὴν ψυχὴν· καὶ πόρρω μὲν ἐπεβόησεν, ὅλην συνετάραττε φάλαγγα.»

Οὐδεὶς ἔννοεῖ, πιστεύω, τί θέλει ἐκεῖνος ὁ μὲν· διότι αὐτοῦ πλέον λήγει ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Φωκά, οὐδ' ὑπάρχει ἀπόδοσις τις τοῦ συνδέσμου. Ἐπειτα καὶ ἡ θέσις τοῦ μὲν εἶνε ὑποπτος· διότι ὤφειλε νὰ τεθῇ μετὰ τὸ καὶ. Διὰ ταῦτα εἶνε βεβαίως ἡμαρτημένον τὸ χωρίον. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ Ψελλὸς ἔγραψε: «καὶ πόρρωθεν ἐπεβόησεν».

Σελ. 10, στίχ. 27.

«Ὁ τοίνυν Φωκάς, ὡς καὶ τοὺς βασιλεῖς διατεταγμένους ἐμεμαθήκει εἰς τὴν παράταξιν οὐκ ἔτι ἀναβολαῖς τοῦ μάχεσθαι ἦν, ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κρίσιν τοῦ πολέμου δημοτελῇ ἔθετο».

Ἡ φράσις ἀναβολαῖς εἰμί, δὲν λέγεται οὕτως ἀπλῶς ἀντὶ τοῦ ἀναβάλλω· ἀλλὰ μετὰ τῆς ἐν προθέσεως: ἐν ἀναβολαῖς εἰμί, ὅπως ἀνωτέρω σελ. 7, στίχ. 23 «ἐν συμβολαῖς εὐθὺς ἐγεγόνεισαν», ἀντὶ τοῦ συνέβαλον. Ὅθεν ἀνάγκη ἢ τὸ ἔτι νὰ θεωρήσωμεν ὡς παραφθορὰν τοῦ ἐν, ἢ, ὅπερ ἀληθέστερον μοὶ φαίνεται, νὰ προσθέσωμεν τὴν πρόθεσιν, ὡς ἐξ ἀδελφίας τοῦ ἀντιγραφέως παραληφθεῖσαν.

Αὐτόθι. στίχ. 29.

«Καὶ τῷ τῆς τύχης ἑαυτῷ ἐπέτρεψε πνεύματι.»

Εἶδομεν ἀνωτέρω τὴν ὀνομαστικὴν ἐκείνος εἰς τὴν δοτικὴν ἐκείνῳ παραφθαρεῖσαν. Ἴδου ἐνταῦθα προφανέστατον ὅμοιον ἀμάρτημα τὴν δοτικὴν ἑαυτῷ ἀντὶ τῆς μόνης ὀρθῆς αἰτιατ. ἑαυτόν: Ὁ Φωκάς ἐπέτρεψεν ἑαυτὸν τῷ τῆς τύχης πνεύματι. Πολλάκις φωρᾶται ὁ ἀμαθὴς οὗτος ἀντιγραφεὺς ὅτι παρασύρεται ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων τύπων μετὰ θαυμαστῆς ἡλιθιότητος, ὅπως ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν δοτικῶν τῷ — πνεύματι.

Σελ. 13, στίχ. 6.

«Πολλοῖς δὲ περὶ τούτου κυμαινόμενος λογισμοῖς καὶ πολ-

λὰς λαμβάνων μεταβολὰς καὶ τροπὰς, ἅπαξ ποτὲ τοῦ κρατή-
σαντος λογισμοῦ, καὶ μεθίστησιν ἀθρόως τῆς διοικήσεως τὸν
παρακοιμώμενον».

Ἡ γενικὴ τοῦ κρατήσαντος λογισμοῦ μὴ ἔχουσα ποῦ ν' ἀπο-
δοθῇ εἶνε παντάπασιν ἀνερμήνευτος. Ἀλλὰ πρόχειρος ἡ θεραπεία:
ἀπλῇ μετάθεσις τοῦ ἄρθρου διαυγάζει καὶ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν
σύνταξιν: ἅπαξ ποτὲ κρατήσαντος τοῦ λογισμοῦ, ὃ ἐ. ἀφ' οὗ
ἅπαξ ποτὲ ὑπερίσχυσεν ὁ λογισμὸς τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ πα-
ρακοιμωμένου :

Σελ. 15, στίχ. 15.

«διὸ ταύτην τὴν ἀποστασίαν δις αὖθις ὠδίνας τῷ αὐτο-
κράτορι».

Ὁ λόγος εἶνε περὶ τῆς δευτέρας ἀποστασίας τοῦ Σκληροῦ,
περὶ ἧς εἵπομεν ἀνωτέρω. Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ λέγεται
ὅτι ὁ Σκληρὸς δις αὖθις ὠδινε τὴν ἀποστασίαν τῷ αὐτοκράτορι;
δις αὖθις σημαίνει δύο φορές πάλιν, ὃ ἐ. αὕτη εἶνε ἡ τετάρτη
ἀποστασία· ὁ δὲ Σκληρὸς μέχρι τοῦδε ἅπαξ μόνον εἶχεν ἀποστα-
τήσῃ, ἐν γένει δὲ ὅλαι αὐτοῦ αἱ ἀποστασίαι ὑπῆρξαν δύο. Δὲν
ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἁμαρτήματος τῆς γραφῆς.
Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν τάξιν,
ὅταν ἀντὶ τοῦ δις αὖθις γράψωμεν εἰσαὖθις, ὃ ἐ. πάλιν, ἐκ δευ-
τέρου· καὶ αὕτη μόνη εἶνε ἡ ἀλήθεια. Τὸ εἰσαὖθις μετεχειρίσθη ὁ
Ψελλὸς σελ. 44, στίχ. 4.

Αὐτόθ. στίχ. 19.

«οὐ μέχρι δὲ τούτου κατεστρατήγει τὸν αὐτοκράτορα,
ἀλλὰ καὶ τὰς ναῦς ἀπέχων, ὁπόσαι εἰς τὸ πομπεῖον ἐτύγγα-
νον ἱκαναί, κτλ.».

Τί εἶνε τοῦτο τὸ πομπεῖον ἐγὼ τῇ ἀληθείᾳ ἀγνοῶ. Ἐν τῇ ἀρχαιο-
τέρᾳ γλώσσῃ πομπεῖον λέγεται ὁ τόπος ἐνθα φυλάττονται τὰ
πρὸς τινα οἰανδήποτε πομπὴν χρήσιμα σκεύη. Ἀλλὰ τοιοῦτον
μέν τι ἐνταῦθα εἶνε ἀνάρμοστον. Ἄν δὲ παρὰ Βυζαντινοῖς ὑπῆρ-
χεν ἄλλο τι καθίδρυμα οὕτως ὀνομαζόμενον ἀγνοῶ· νομίζω ὅμως
ὅτι καὶ ἂν ὑπῆρχεν, οὐδὲν τοιοῦτον χωρεῖ ἐνταῦθα· διότι ἂν ᾔθελε
τόπον τινὰ νὰ ὀρίσῃ, ὥφειλε νὰ γράψῃ ἐν τῷ πομπεῖῳ, ἂν καὶ τότε

ἤθελε πλεονάζῃ τὸ *ικαναί*. Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν *πομπεῖον* εἶνε ἡμαρτημένον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀνάγκη ν' ἀναγνώσθῃ *πομπεύειν*: ὁπόσαι εἰς τὸ *πομπεύειν* ἐτύγχανον *ικαναί*. Τὸ δὲ *πομπεύω* ἐκλαμβάνεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις συνήθους *παρπέμπω*, ὃ ἐ. *συμπαρὰπλέω*, *συνοδεύω*. Αἱ δὲ νῆες αἱ εἰς τὸ *πομπεύειν* *ικαναί* εἶνε τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα πλοῖα τὰ *συμπαρὰπλέοντα* μετὰ τῶν φορτηγῶν καὶ ἐν καιρῷ πολέμου *προφυλάττοντα* τὴν μεταφορὰν τῶν τροφίμων ἀπὸ τῆς ἀρπαγῆς τῶν πολεμίων. Τώρα ἐννοοῦμεν τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ στρατήγημα τοῦ Σκληροῦ, δι' οὗ κατεστρατήγει τὸν αὐτοκράτορα, τὰς ναῦς ἀπέχων (ἐμποδίζων) ὁπόσαι εἰς τὸ *πομπεύειν* ἐτύγχανον *ικαναί*, καὶ τῷ στρατῷ ἀποθησαυρίζων ὅσα ἐκείθεν εἰς τὰ βασίλεια ἤγετο.

Αὐτόθι στίχ. 26.

«ἀλλ' ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι τοῦτ' *διεκυμαίνετο κακόν*.»

Ἰδοὺ πάλιν ἐπ' αὐτοφώρῳ καταλαμβανόμενος ὁ ἀντιγραφεὺς ὅτι παραλείπει συλλαβὴν τινα ἢ λέξιν ὅταν ὁμοιάζῃ πρὸς τινα τῶν παρακειμένων. Ὅπως ἀνωτέρω σελ. 6, στ. 3 παρέλειψε τὴν ἀντωνυμίαν *ὃς* διὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτῆς πρὸς τὴν κατάληξιν τῆς προηγουμένης λέξεως *πρῶτος*, ἀπαραλλάκτως ἐνταῦθα παρέβλεψε τὸ ἀπαραίτητον ἄρθρον τὸ διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν κατάληξιν τοῦ *διεκυμαίνετο*. Τὸ δὲ κακὸν τὸ διακυμαινόμενον ἦτο ἡ ἀποστασία τοῦ Σκληροῦ, περὶ ἧς ὁ λόγος.

Σελ. 18 στίχ. 27.

«Ἐπειδὴ καὶ τὸ βάρβαρον ἀνεκάθηρε, καὶ τὸ ὑπήκουον . . . παντοδαπῶς ἐχειρώσατο (ὁ βασιλεὺς Βασίλειος) οὐκ ἔτι μὲν ἐπὶ τῆς προτέρας ἡξίωσε προαιρέσεως, ἀλλὰ τὰ προὔχοντα τῶν γενῶν καθελὼν καὶ εἰς ἴσον τοῖς ἄλλοις καταστήσας κατὰ πολλὴν εὐπέτειαν τὸ κράτος διακυβεύων ἐτύγχανε».

Καὶ ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη ἔννοια εἶνε φανερά, δὲν βλέπομεν τὴν ἀνάγκην τοῦ μὲν, ὅστις μένει ἄνευ τινὸς ἀποδόσεως, δὲν ἐννοοῦμεν δὲ καὶ τί σημαίνει τὸ οὐκ ἔτι ἡξίωσεν ἐπὶ τῆς προτέρας προαιρέσεως.—Ἀξιῶ ἐπὶ τῆς προαιρέσεως δὲν εἶνε φράσις ἐλληνική. Ἀλλὰ τούτων αἴτιος εἶνε ὁ ἀντιγραφεὺς, ὅστις καθ' ἃ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐκδόσει σημειωθέντων αὐτοῦ ἁμαρ-

τημάτων φαίνεται καὶ ὁ κ. Σάθας ὁμολογεῖ, πολλάκις παραλείπει τὰ τέλη τῶν λέξεων. Οὕτως ἐνταῦθα ἐὰν ἀντὶ τοῦ ἀδιανοήτου καὶ περιττοῦ μὲν γράψωμεν μένειν, βλέπομεν ὅτι τὰ πάντα εὐοδοῦνται· οὐκέτι μένειν ἐπὶ τῆς προτέρας ἡξίωσε προαιρέσεως, ἀλλὰ κτλ.

Σελ. 19, στίχ. 1.

«λογάδα περὶ αὐτὸν πεπονηκὼς ἀνδρῶν»

Καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τινι προηγουμένῳ χωρίῳ σελ. 18, στ. 12 «πρὸς τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφυστάτης ἐκυδέρνα ψυχῆς» ἀνάγκη νὰ γραφῇ αὐτοπαθὴς ἀντωνυμία αὐτὸν, αὐτοῦ.

Αὐτόθι, στίχ. 8.

«ταῦτα γοῦν ἐπιόντα τῇ γλώττῃ ῥήματα ταῦτα συνείρων τοῖς γράφουσιν ὑπηγόρευε».

Ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ συνήθειαν ὁ ἀντιγραφεὺς προσέθηκε συλλαβὴν τινα· διότι ἡ ὀρθὴ γραφὴ καὶ στίξις εἶνε· τὰ γοῦν ἐπιόντα . . ῥήματα, ταῦτα κτλ.

Αὐτόθι, στίχ. 20.

«ἀλλὰ καὶ τῶν καταστασιασάντων αὐτῶν, εἴτα δὲ καὶ θαιρεθέντων τὴν ἐν χρήμασιν εὐδαιμονίαν ἐκεῖσε φέρων ἀπεθησαύρισε».

Ἄλλο πάλιν τοῦτο τὸ χωρίον δεῖγμα τοῦ διανοητικοῦ νυσαγμοῦ τοῦ ἀντιγραφέως, ὅστις παρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς προηγηθείσης γενικῆς καταστασιασάντων παρέφθιρε καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτόν, τὸ κατ' αἰτιατικὴν, εἰς γεν. αὐτῶν· διότι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ αὐτῶν τῶν καταστασιασάντων πρὸς ἄλλο τι ἀντιδιαστελλομένων, ἀλλὰ περὶ ἀνθρώπων οἵτινες κατεστασίασαν τὸν βασιλέα, εἴτα δὲ καθιρέθησαν, καὶ τὰ χρήματα αὐτῶν ἐδημεύθησαν.

Αὐτόθι, στίχ. 25.

«καταγῆς ἐρριμένοι» καὶ «πορφυρὰν ἐσθῆτα»

ἀντὶ τοῦ κατὰ γῆς ἐρριμένοι καὶ πορφυρὰν ἐ. σημειωθήτωσαν ὡς τυπογραφικὰ ἁμαρτήματα. Καὶ ὅμως περὶ τοῦ καταγῆς δὲν φαίνεται δίκαιον νὰ ἐγκαλῆται τὸν τυπογράφον· διότι ὁ κ. Σάθας καὶ ἀλλαχοῦ ἠκολούθησε τὴν παράδοξον ταύτην ὀρθογραφίαν, ἃν ἂν ἐξ ἰδίας γνώμης καὶ πεποιθήσεως ἢ ἐκ πολλῆς εὐλαβείας

πρὸς τὸ χειρόγραφον. Οὕτω π. χ. σελ. 11, στ. 1 ἐξέδωκε ἀκατασκοπὸν» ἀντὶ τοῦ κατὰ σκοπὸν· σελ. 21, στίχ. 1 «τοῖς καθένα» ἀντὶ τοῦ τοῖς καθ' ἑνα· σελ. 24, στίχ. 12 «τονῦν» ἀντὶ τοῦ τὸ νῦν· σελ. 87, στίχ. 1 «καταλόγον» ἀντὶ τοῦ κατὰ λόγον· σελ. 92, στίχ. 6 καὶ 103, στίχ. 5 «καταμέρος»· σελ. 23, στίχ. 6 καὶ 102, στίχ. 10 «καταβραχύ». Καὶ ταῦτα, ἐν ᾧ γράφει πολλαχοῦ διηρημένα κατὰ βραχὺ, κατὰ μέρος, κατὰ σκοπὸν, ἐν ᾧ γράφει (σελ. 10 στίχ. 27, καὶ σελ. 8 στίχ. 26) οὐκ ἔτι καὶ σελ. 103, στίχ. 5 μὴ δ' ὅτι καὶ σελ. 51, στίχ. 6 ἐπὶ τροχάδην (ἀλλαχοῦ σελ. 23, στίχ. 5 ἐπιτροχάδην) καὶ ἄλλα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα.

Σελ. 20, στ. 12 καὶ ἐξ. διηγεῖται ὁ Ψελλὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀρετὰς τοῦ βασιλέως Βασιλείου τοῦ Β'. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἀπαριθμεῖ καὶ τὰς τακτικὰς ἢ στρατηγικὰς αὐτοῦ γνώσεις· ὅθεν λέγει:

«Τὰ δὲ τῶν στρατοπέδων εἰς τὸ ἀκριβὲς εἰδῶς, οὐ πλήθει φημὶ τάξεως, οὐδὲ λόγους συνηρμοσμένους, κτλ.».

Τίς δὲν βλέπει ὅτι ἡ δοτικὴ ἐκείνη πλήθει εἶνε ὅλως ἀνερμηνευτος; Ἀλλ' ὅταν παρατηρήσῃ τις τὰς προηγουμένας καὶ τὰς ἐπομένας αἰτιατικὰς, αἵτινες σημαίνουνσι τὸ τί εἴξωρεν ὁ Βασίλειος, δὲν θὰ διστάσῃ νὰ μετατρέψῃ τὴν δοτ. εἰς αἰτιατικὴν πλήθει. Τί δὲ εἶνε τὰ πλήθει τῆς τάξεως; εἶνε τὰ ποσὰ τῶν στρατιωτῶν τὰ δυνάμενα ν' ἀποτελέσωσι τάξεις ἢ τάγματα.

Αὐτόθι. στίχ. 19·

«ἀλλ' ἐκάστω καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν τεχνικὴν ἀγωνίαν εἰδῶς καὶ πρὸς ὃ ἡ τῷ ἦθει ἢ τῇ παιδείᾳ συνηρμοστο πρὸς τοῦτο συνεῖχε καὶ συνεβίβαζε».

Ἡ ἔννοια εἶνε φανερά· ὁ Βασίλειος ὡς ἀληθὲς στρατηγὸς ἔταπτεν ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν ἢ ἀξιωματικῶν ἐκεῖ ὅπου ἦτο ἄρμόδιος ἢ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἢ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἀλλ' ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ ἡ γραφὴ συνεῖχε εἶνε διόρθωσις τοῦ κ. Σάθα ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ φερομένου συνεῖγε. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶνε ὀρθόν· ἀλλὰ διὰ τί νὰ διορθωθῇ εἰς τὸ συνεῖχε καὶ οὐχὶ εἰς τὸ συνῆγε; Νομίζω ὅτι αὕτη ἡ διόρθωσις ἤθελεν ἀποδώσῃ τὴν ὀρθοτάτην ἔννοιαν· διότι ὁ

ὁ Βασίλειος συνεῖχε τοὺς ἥδη
ἤγε καὶ συμπάρεττατε καὶ
τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῶν.

τασθαι ἐπήγγειλε μὲν
τὴν πράξιν ἐβούλετο.

παντὶ δῆλον ὅτι ὁ Ψελλὸς

ἐπήγγειλλε.

ἡ ἀκμαϊοτάτων ἢ ὀξυτάτων ἄλλως ἑαυτὸν
πορρωτάτω τῆς φάλαγγος ἀφιππάσατο (οὕτως
διορθωτέον τὸ κατ' εὐκτικὴν ἐκδοθὲν : ἀφιππά-
σας) καὶ συμμίζας τοῖς πολεμίοις τροπὴν ἐποιήσατο, ἐπανα-
ζεύξας οὐ στεφάνων οὐδ' ἀριστείων ἐτύγχανεν, ἀλλ' εὐθὺς τοῦ
τον τοῦ τε στρατεύματος διήρει καὶ μετὰ τῶν παρανομούντων
τάξας ἐτιμωρεῖτο. Μεγάλην ῥοπὴν πρὸς τὸ νικᾶν ἤγειτο τὴν
μὴ ἀπερρώγυϊαν σύνταξιν καὶ τούτῳ μόνῳ ἀτρέπτους τὰς τῶν
Ῥωμαίων ἐνόμιζε φάλαγγας».

Ἡ ἔννοια εἶνε πολὺ φανερά· τὸ μόνον ἀνεξήγητον εἶνε τὸ ἀσύν-
δετον καὶ ἀπερρώγως τῆς τοῦ λόγου συντάξεως, ὅπερ βλέπομεν
ἀπὸ τοῦ «Μεγάλην ῥοπὴν πρὸς τὸ νικᾶν ἤγειτο» καὶ ἐφεξῆς. Ἡ
πρότασις αὕτη ἄνευ συνδέσμου τινὸς προστιθεμένη εἰς τὰ προηγού-
μενα ὁμοιάζει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τιμωρούμενον, ὡς πορ-
ρωτάτω τῆς φάλαγγος ἀφιππάζοντα. Εἶνε, νομίζομεν, ἐκτὸς πά-
σης ἀμφιβολίας ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μεγάλην καὶ ῥοπὴν ὑπῆρ-
χεν, ἀλλ' ἐξέπεσεν ὁ γάρ.

Αὐτόθι, στίχ. 15.

Ἄπεμείριζε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἦθος καὶ κατάλληλον ἐδίδου
καιροῖς τε μαχίμοις καὶ εἰρηνικαῖς καταστάσεσι, μᾶλλον δ' εἰ
τ' ἀληθὲς ἔρεϊν, πανουργότατος μὲν ἐν πολέμοις ἦν, ἐν δὲ εἰ-
ρήνῃ βασιλικώτερος».

Ἡ πλοκὴ εἰ τὰ ἀληθὲς (οὕτως ὀρθογραφεῖται ἡ λέξις κατὰ τοὺς
παλαιούς τοῦλάχιστον καὶ οὐχί τ' ἀληθὲς) ἔρεϊν δὲν εἶνε οὐδα-
μῶς οὔτε ἑλληνικὴ οὔτε βυζαντινὴ. Ὅθεν ἀνάγκη ἢ νὰ ὑποθέσωμεν

μὲν ὅτι ἐξέπεσε τὸ ῥῆμα δεῖ, καὶ νὰ γράψωμεν εἰ δεῖ τ' ἀληθὲς εἶρεῖν, ὅπερ ἂν δὲν εἶνε τοῦ δοκίμου ἐλληνισμοῦ, εἶνε ἡμῶς φράσεις βυζαντινὴ (καὶ αὐτὸς ὁ Ψελλὸς μετεχειρίσθη τὸ ἐρῶ ἀντὶ τοῦ εἶπω, οἷον σελ. 287, 14 «ἵνα—ἐρῶ»), ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, νὰ γράψωμεν μᾶλλον δέ, τὰληθὲς εἶρεῖν (=τὰληθὲς εἰπεῖν, ἵνα τὰληθὲς εἶπω).

Αὐτόθ. στίχ. 23. Ὁ παρατατικὸς τοῦ ἀφίημι ἐξεδόθη κατὰ τινα τύπον ἠφῆει ὅλως ἄγνωστον ἀντὶ τῶν μόνων ὀρθῶν ἀφῆει ἢ ἠφίει· τούτων τὸν δεῦτερον μετεχειρίσθη ὁ Ψελλὸς σελ. 143 στίχ. 13.

Σελ. 23, στίχ. 8 περιγράφων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὰς σωματικὰς ιδιότητας Βασιλείου τοῦ Β'. λέγει ἐν τέλει καὶ περὶ τοῦ γέλωτος αὐτοῦ :

«Ὁ δὲ γέλως αὐτῷ καὶ χασμὸν εἶχε καὶ τῷ παντὶ συνε-
βράσσετο σώματι».

Χασμὸς εἶνε ὅ,τι ἡ χάσμη, καθομ. «χασμουρητός». Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν ὁ γέλως νὰ ἔχη χάσμη; δάκρυα καὶ γέλως, κλαυθμὸς καὶ γέλως (κλαυσίγελως) συνδυάζονται πολλάκις· ἀλλὰ χάσμη καὶ γέλως ὁμοῦ δὲν ἠκούσθη, ἢ τοιῦλάχιστον δὲν δύναται ὁ συνδυασμὸς ἀμφοτέρων νὰ εἶνε χαρακτηριστικόν, σταθερὸν δηλ. γνῶρισμα τοῦ γέλωτος ἀνθρώπου τινός. Εὐτυχῶς ἡ διόρθωσις εἶνε τοσοῦτον εὐκόλος καὶ ἐναργής, ὥστε αὐτὴ μόνη ἀρκεῖ ν' ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς πάσης περαιτέρως σκέψεως. Ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν ὅτι ὁ γέλως τοῦ Βασιλείου εἶχε καρχασμὸν καὶ ἐξερρήγνυτο μετὰ κλονήσεως ὅλου τοῦ σώματος. Μία μικρὰ κεραία τοῦ Γ ἐξαλειφθεῖσα μετεποίησε τὸν ΚΑΓΧΑΣΜΟΝ εἰς ΚΑΙ ΧΑΣΜΟΝ.

Περὶ τὸ μέσον τῆς 23 ταύτης σελίδος τελευτᾷ ὁ πρῶτος τόμος, ὅ ἐ. τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ. Ἐνταῦθα δὲ διακόπτοντες καὶ ἡμεῖς τὴν κρίσιν ταύτην, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν, θέλοντες νὰ καθαρίσωμεν τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ ἀντιγραφέως, ἐξακολουθήσωμεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφιστῶντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ παντὸς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ κ. Σάθα ἀπαντωμένου σφάλματος, ὑπάρχει φόβος μήπως ἡ διατριβὴ αὕτη ἐξογκωθῇ τοσοῦτον, ὅσον δὲν ἐπι-

τρέπει οὔτε ἡ ὀλίγη ἡμῶν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας εὐκαιρία οὔτε ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος περιοδικοῦ. Ἀλλοτε ἴσως λάβωμεν καιρὸν νὰ δημοσιεύσωμεν κατ' ἐκλογὴν μόνον τὰς σπουδαιοτάτας τῶν εἰς τὸν Ψελλὸν διορθώσεων. Νῦν δὲ ἐπαναλαμβάνομεν ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, ὅτι διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων σκοπὸν ἔχομεν τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν ἐννοοῦμεν δὲ παντάπασι νὰ ἐλαττώσωμεν τὸν ζῆλον τοῦ φιλοπόνου κ. Σάθα. Ἐξ ἐναντίας, συνιστῶντες αὐτῷ μόνον ὀλίγον τι πλεῖονα προσοχῆς, εὐχόμεθα νὰ ἔχῃ πάντοτε ὁμοίαν εὐκαιρίαν ὥστε νὰ ἐξάγῃ εἰς φῶς ἐκ τῆς σκοτίας τῶν βιβλιοθηκῶν συγγραφεῖς, οἷος ὁ Ψελλός.

Ἀθήνησι, τῇ 10 Ἀπριλίου 1875.

ΙΩ. ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ.

- ..... Ι .....
 ..... ΔΙ... Ι .
 ..... Ο... ΕΡ ....
 ..... Λ .
 5 ..... ΜΙ..... ΟΝΟ
 ..... Ο... Ι. ΑΚΛΙ .
 ..... ΡΙΟ .
 ..... Λ..... ΟΛ... ΕΜΟΙΟΥ
 ...Κ; ΑΙΕΙΔΟ; ΤΟΞΙ; ΜΟ..... Ι... ΔΕΜ... ΛΙΣΑΝ/
 10 . Η(δ)οκεῖ ἀδικεῖν ΚΛ' . ΟΥΝΜΑΙ ΤΟΥ... Ι..... οὐ (ἄ)ν μοι δο-
 κεῖ ἄξιον εἶναι τὸ ἀδί(κ)ημα Ι .. ΟΛΛ... Π.ΟΥ. πολλων ΗΤΗΜ
 . η μετρα εὐορχοῦντι μ(έν) ποι πολ(λ)ὰ καὶ ἀγαθὰ, εἰ δ' ἐπιορχο-
 (ι)ην τάναντία· ὁμνῦναι δ(ε) τὸν ὄρκον καὶ τὸν λογιστὴν «λογι-
 εῖσθαι ἃ ἄν μοι δοκεῖ ἀν(ηλ)ωκέναι.» κ(αί) το(ύ)ς σ(υ)νηγόρους «(συ-
 15 νεγορήσειν τῷ δῆμῳ τ(ἄ) δίκαια καὶ ψ(η)φιεῖσθαι ἃ ἄν μοι δο-
 κεῖ δικαιότατα εἶναι»· τ(ῶ)ι δὲ εὐθύ(ν)ωι μὴ ἐξεῖναι ἐξελεῖ-
 ν τὴν εὐθυναν, ἐὰν μὴ τοῖς (π)λέοσιν δ(ό)ξει τῶν δέκα τῶμ αἰρ(ε-
 θέμ)των διαψηφίζομένοις (κ)ρύβδην· τὴν δὲ ψῆφον διδόντω (ὁ ἔ-
 ν)ος δῆμαρχος (κ)αὶ ἐξορκού(τ)ω αὐτοὺς ἐναντίον τῶν δημο(τῶ-
 20 ν), εἶμαι δὲ καὶ ἔφρσιν αὐτῷι (ε)ῖς ἅπαντας τοὺς δημότας· ἐ(ὰν
 δ)έ τις ἐφῆι, ἐξορκούτω ὁ δῆμα(ρ)χος τοῦ δημότας καὶ διδόντω
 τ(ὴν) ψῆφον, ἐὰν παρῶσιν μὲ ἐλάττους Η:ΔΔΔ: ἐὰν δὲ καταψ(ηφί)ζ-
 ω)νται αὐτῶι οἱ δημόται, ὀφειλ(έ)τω τὸ ἡμιόλιον ὅσου ἂν (τιμ-
 ηθεῖ) αὐτῷι ὑπὸ τῶν δέκα τῶν αἰρ(ε)θέντων· μὴ ἐξεῖναι δ'(έκ τῷ) (;)
 25 ἱ;ερῶ: ἀφείναι τοὺς δημότας τῷ δημάρχῳι πρὶν ἄ(ν)δω.....
 υας ὁ περυσιν ΩΕ δῆμαρχος καὶ τὰ (ἄ)λλα χρηματίσ(η)ι τ(ἄ) ἐν τῷ-
 ι) ψηφίσματι, ἐὰν δὲ (ἄ)φῆι, ὀφειλέτω . δραχμὰς ἐὰν ΟΕΤ.....
 ει ἀργύριον δανείζειν τοῦ ἱερα(ς) ἀξιόχρεια ἐπ.....
 ι ἥ οἰκίαι ἥ συνοικίαι καὶ ὅρον ἐπ(ισ)τάναι οὐ ἂν εἴ (θεοῦ, πα-
 30 ραγράφοντα οὗτου ἂν εἴ τὸ ἀργύριον), ἐὰν δὲ μὴ ὀρί.....
 ὀφείλῃεν τὸν ἱερέα οὐ ἂν εἴ θεοῦ ἱερεὺς καὶ τὰ χρ(ή)ματα αὐ-
 τοῦ ὑποκείσθω τῷ θεῷ οὐ ἂν εἴ ἱερε(ι)ωμένος, τῇι (δ).....
 ει θεύτω τὴν πληροσίαν ὁ δῆμαρχος τῶ(ι) Διὶ ἀπὸ :Ρ;: δραχμῶν κ
 αὶ νεμέτω τὰ κρέα τεῖ ἐβδόμῃι ἱσταμένου τοῖς πολίταις κ-
 35 αὶ συναγοράζουσιν καὶ συνενεχυράσΟΥΞΙΝΑ.....
 Λι τῇι δὲ ἐνάτῃι ἐπὶ δέκα τοῦ Ποσιδεῶν(ο)ς μιν(ος) χρηματίξ-

ειν πε(ρι Διο)νυσίων, τὰ δὲ ἄλλα πάντα τ.....
 .....χρηματίζειν πλὴν τοῦ δ.....
 ...ἡμέραι τὸν δῆμα(ρχον...
 40 . . . . . ὦν δρα(χμ....
 ...II T....
 .....

Τὸ κείμενον τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς ἀντεγράψαμεν ἀπὸ στήλης λί-
 θου Ὑμηττείου τεθραυσμένης εἰς δύο τεμάχια, κολοβῆς τὰ ἄνω
 καὶ τὰ κάτω, ὕψους δὲ ἐν ὅλῳ 0,52, πλάτους 0,54, πάχους 0,10.
 Εὐρίσκοντο τὰ δύο τεμάχια χωριστὰ παρὰ δυοὶ κατοικοῖς τοῦ
 ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Ἀττικῆς χωρίου Μαρκοπούλου, ἀρτίως δὲ ἀγο-
 ρασθέντα παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρίας ἐκομίσθησαν
 εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Π. Σταματάκη, ὅστις μᾶς ἐπληροφόρησεν,
 ὅτι εὐρέθησαν πρὸ 4 ἐτῶν ἐν σκαφῇ ἀμπέλου ἐγγὺς τοῦ Μαρκο-
 πούλου πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, κατὰ τὴν θέσιν Δαρδίστη.

Ἐκ τοῦ σωζομένου μέρους τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀποδεικνύεται
 ἀσφαλῶς, ἂν ἔχομεν ἐνώπιόν μας ψήφισμα δήμου Ἀττικοῦ (ὑποϊά-
 τινά ὀλίγα ἐσώθησαν) καὶ δὴ ἀγνώστου τινὸς ἢ καὶ τοῦ Μυρρί-
 νοῦντος, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι ἔκειτο ἡμίσειαν ὥραν ἀνατολικῶς
 τοῦ Μαρκοπούλου ἐν τῇ σημερινῇ θέσει Μερέντα, ἢ ψήφισμα τοῦ
 δήμου Ἀθηναίων. Φαίνεται μὲν πιθανώτερον ἐκ τοῦ τόπου τῆς
 εὐρέσεως ὅτι εἶναι ψήφισμα τῶν Μυρρίνουσίων, κανονιστικὸν καὶ
 ἄλλων μὲν μερῶν τῆς δικαιοδοσίας ἢ ἀρχῆς τῶν δημάρχων, μά-
 λιστα δὲ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ χρηματικοῦ τῶν
 διαφόρων ἱερῶν, ἀφ' οὗ χρηματικοῦ ἐγίνοντο αἱ εἰθισμέναι θυσίαι
 εἰς τοὺς θεοὺς· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ τὸ ἄλλο, νὰ εἶναι ψή-
 φισμα ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ ὅλου δήμου τῶν Ἀθηναίων ψηφισθέν,
 δι' οὗ νὰ ἐκανονίζοντο τὰ τῆς ἀρχῆς τῶν κατὰ τοὺς δήμους δη-
 μάρχων ἐν γένει. Ὅπως δὴποτε τὸ περιεχόμενον τῶν 41 τούτων
 στίχων, ἐφ' ὅσον ἡδυνήθημεν νὰ τὸ ἀναγνώσωμεν, εἶναι πολὺ πε-
 ριέργον καὶ διδασκτικὸν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῶν δήμων.
 Ὅσα ἐκ παλαιῶν ἐπιγραφῶν ἢ βιβλίων περὶ ταύτης ἡξεύραμεν
 ἕως τῶρα, συνηρμολογήθησαν καλῶς ὑπὸ Schoemann ἐν Griech.
 Alterthüm. Τόμ. Α'. σελ. 380 κ. ἐ. τῆς Β'. ἐκδόσεως. Πρβλ. καὶ

Hermann, Griech. Staatsalterthüm. (έ. έκδ. § 121—2). Τὰ περὶ τῶν διαφόρων ὄρκων τῶν ἀναφερομένων ἐν τοῖς στίχοις 10—16 φαίνονται ἡμῖν νέα, ὡς καὶ τὰ περὶ λογιστοῦ ἐν τοῖς δῆμοις. Τοῦλάχιστον ἐν τῷ τοῦ Hermann βιβλίῳ § 154, 1. 6 ἐκφράζονται ἔτι καὶ ἐν ἔτει 1874 ἀμφιβολίαι. Ἀξιοσημεῖωτα δὲ εἶναι καὶ τὰ ἐν στίχ. 20—22 λεγόμενα περὶ τῆς ἐφέσεως εἰς ἅπαντας τοὺς δημότας, ὅτι τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐν ἐνὶ μόνον δῆμῳ τῆς παλαιᾶς Ἀττικῆς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποφασισθῶσι διὰ ψηφηφορίας, πλὴν ἐὰν ἦσαν παρόντες τοῦλάχιστον 130 δημόται, νῦν δέ, ἐν μηνὶ Μαρτίῳ τοῦ 1875, ὁ Ἕλλην quantum mutatus ab illo!

Ἀνωτάτω καὶ μάλιστα πρὸς ἀριστερὰ τῷ ὁρῶντι ὁ λίθος ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν πολὺ τετριμμένην καὶ ἄλλως κεκρούσμενῃν δι' ὃ τὰ μέχρι τοῦ 9 στίχου γράμματα, ἅτε δυσανάγνωστα πολὺ, τὰ ἀπεδώκαμεν κεφαλαίοις καὶ ὡς ἀμφίβολα ἅς θεωρηθῶσι τινὰ ἐξ αὐτῶν. Ὡσαύτως καὶ τινὰ τῶν ἐν τοῖς δυσὶν ἐπομένοις στίχοις. Πόσον μέρος λίθου ἔλειψεν ἄνω καὶ κάτω, ἄδηλον, ἀλλὰ πιθανὸν ὅτι τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ὅλου.

Τὸ τῶν γραμμάτων σχῆμα καὶ ἡ ἀνώμαλος ὀρθογραφία ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἐγράφη ἡ στήλη τὸν τέταρτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἴσως ὀλίγας δεκάδας ἐνιαυτῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ Ε ἀντὶ τοῦ Η ἀπαντᾷ τοῦλάχιστον τρικκαδεκάκις ἐν ζ. 10, 11, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 33, 34 (δὶς), 36 (δὶς). Ἀλλας ἀνωμαλίας ἢ ἰδιοτροπίας εὐρίσκει τις ἐν τοῖς: τῷμ αἰρεθέμειων, ἐπισάσαι, οὔτου τῶν ζ. 17, 18 καὶ 30. Καθαρὰς δὲ ἀνορθογραφίας καὶ σφάλματα ἔχομεν ἐν τοῖς: εὐορχοῦντι ἀντὶ εὐορκοῦντι, καὶ ποι ἀντὶ μοι, καὶ εἶμαι ἀντὶ εἶναι, καὶ αὐτωῦ ἀντὶ αὐτοῦ, καὶ περισυνωΕ ἀντὶ περισυνὸς τῶν ζ. 12, 20, 24, 26 καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτο. Λέξιν δὲ μίαν ἐν στίχῳ 33φ τὴν πληροσίαν, σαφέστατα κεχαραγμένην, δὲν ἤξεύρομεν πῶς νὰ τὴν ἐκλάβωμεν, ὡς ἡμαρτημένως γεγραμμένην καὶ κατὰ τραυλισμὸν τινὰ ἴσως ἀντι: προηροσίαν, ἢ ὡς νέαν τινὰ, νῦν πρῶτον ἡμῖν παρουσιαζομένην, σύνθετον ἐκ τοῦ πλήρης καὶ ὁσία, τῆς ὁσίας λαμβανομένης ἐν τῇ σημασίᾳ προσφορᾶς κατὰ ἔθος ἱερὸν ἢ καὶ θυσίας, ἀν καὶ τὰ λεξικά

εἰν πε(ρὶ Διο)νυσίων, τὰ δ'

..... χρηματίζε

... ۱۱۲۵

40

Tò :

Θου Υμ

καὶ πάλιν :

Es: 10

Explo
at

13

Tò κρίμα
ὑμῶν
τὰ
αὐτῶν
αὐτῶν

121-12
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
8

689

καὶ ἐκ τῶν

πῶς τινων

ἀφῆκαμεν

... ΜΑΪΟΣ

ἐνδεκα στί-

အဲဒါ အဲဒါ အဲဒါ

... πρὸς τὸν σί-
... πρὸς τὸν σί-

3. A' - - - - - B' -

Създадено: 1999 г.

1 1 33 4 7

1221 1A2

ο, καὶ τελευτᾷ

αλματα του

ΜΕΛΕΤΗΝ ΕΥ-

μενον και να

χοι τῆς ἐπι-

ΕΙΝΑΙ ΣΤΟΙ-

αἱ, αἱ ἐν τοῖς

χῶν σημείων

μματος, ἀλ-

ΛΟΝΔΩΝ 814.

ξεύρη ὁ μέλ-

μή κατατολ-

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Ἀπριλίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Ἐκτυποῦμεν καὶ τὸ ἐξῆς ἡμῶν ἀρθρίδιον ἐκ τῆς «Παλιγγενεσίας» τῆς 12 Ἀπριλίου 1875, ὀλίγον μεταβεβλημένον.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

«Τῇ 31 παρελθόντος μηνὸς Μαρτίου ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας ταῖς παρὰ τὸ Δίπυλον εὑρέθησαν ἀργυρᾶ νομίσματα 58. Τούτων τὰ 36 εἶναι τετράδραχμα, 4 μὲν τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου τοῦ 5'. τοῦ ἐπικληθέντος Εὐπάτορος, 32 δὲ Ἀθηναίων· τὰ δὲ λοιπὰ 22 εἶναι δραχμαὶ Ἀθηναίων.

Τῶν τετραδράχμων τοῦ Μιθραδάτου δύο μὲν εἶναι κατὰ πάντα ὅμοια, ἔχοντα ἔνθεν μὲν τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τεταυνωμένην, ἔνθεν δὲ ἔλαφον βόσκουσαν καὶ ἀστέρα ἐπὶ ἡμισελήνου καὶ ἐν γράμμα **A** ὑπὲρ μονόγραμμα τόδε· , ὑποκάτωθεν δὲ τοῦ Εὐπάτορος τὸ ἐργαστηρίου ἢ ἔτους δηλωτικὸν γράμμα **Γ**. Τὰ δὲ ἄλλα δύο διαφέρουσι, καθ' ὅσον τὸ μὲν ἔχει **B**, τὸ δὲ **Δ**.

Ἐκ δὲ τῶν 32 Ἀττικῶν τετραδράχμων, ὄντων πάντων τοῦ κόμματος τοῦ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πέντε μὲν εἶναι τῶν σχετικῶς παλαιότερων, διότι ἔχουσι πρὸς τῇ γλαυκῇ σύμβολα μόνον ἔτι καὶ μονογράμματα διάφορα, ἐν δὲ αὐτῶν δεικνύεται πάνυ περίεργον, ὡς ἔχον μεταξὺ τῶν ποδῶν τῆς γλαυκῆς κεχαραγμένα (ὅχι ἐκτυπα) τὰ **HP**. Τὰ δὲ λοιπὰ 27 εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων πρὸς τοῖς συμβόλοις καὶ ὀνόματα ἀρχόντων τῶν ἐπὶ τοῦ κόμματος. Τούτων δ' ἐν ἀξιολογώτατον, τὸ ἔχον τὰ τοῦ Μιθραδάτου καὶ τοῦ Ἀριστίωνος ὀνόματα.

Ἐκ δὲ τῶν 22 δραχμῶν, δύο μὲν πάλιν εἶναι τῶν σχετικῶς παλαιότερων, τῶν μὲ σύμβολα μόνον, τρεῖς δὲ ἔχουσι τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου καὶ ὁμοῦ τὸ τοῦ ἐξωλεστάτου δημαγωγοῦ Ἀριστίωνος, τέσσαρες δὲ τὸ τοῦ ὅχι παστρικωτέρου Ἀπελικῶντος, ἠνωμένον μετὰ τοῦ Γοργίου καὶ Σίμωνος, αἱ δὲ λοιπαὶ ἄλλαι ἄλλων ἀρχόντων ὀνόματα φέρουσι. Μάλιστα δὲ ἐν ταῖς δραγμαῖς ταύταις ὑπάρχουσιν, ὑποθέτομεν, σπάνιαι ἢ καὶ ἀνέκδοτοι πολλαί, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τετραδράχμων τινὰ θὰ εἶναι ἴσως ἀνέκδοτα, τοῦθ' ὅπερ οἱ ἰδίως νομισματολόγοι θέλουσιν ἐξακριβῶσαι. Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Ἀπριλίου 1875.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1875. Μάρτιος (Ε. Ν.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,19.

Μεγίστη » » 763,78 (τὴν 8ην).

Ἐλαχίστη » » 735,74 (τὴν 2αν).

Μέση θερμοκρασία 9,13 ἐκ.

Μεγίστη » 18,4 (τὴν 11ην).

Ἐλαχίστη » 2,5 (τὴν 26ην).

Ἡμέραι βροχῆς 10, βροχῆς καὶ χιόνος 1, χιόνος 2· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 70,39 χμ. Ἡμέραι πάγου 1, ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1.

Ἀνεμοὶ ἔπνευσαν 7 ἡμέρας ΝΔ, 6 ΒΑ, 5 Δ, 5 Β, 3 Α, 2 ΝΑ, 2 Ν, 1 ΒΔ.

Ἀπρίλιος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις 752,94.

Μεγίστη » » 759,38 (τὴν 3ην).

Ἐλαχίστη » » 745,94 (τὴν 26ην).

Μέση θερμοκρασία 14,84 ἐκ.

Μεγίστη » 23,2 (τὴν 12ην).

Ἐλαχίστη » 5,5 (τὴν 19ην).

Ἡμέραι βροχῆς 11, χαλάζης 1· ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 31,59 χμ. Ἡμέραι ἀστραπῶν καὶ βροντῶν 2.

Ἀνεμοὶ ἔπνευσαν 14 ἡμέρας ΝΔ, 3 ΒΑ, 5 Ν, 3 ΝΑ, 2 Δ, 2 ΒΔ, 1 Α.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Ἐν σελ. 627 στίχ. 34 προσθετέα μετὰ τὸ Βέργγ· ἡ λέξις τίθεται.

Σελ. 625 στίχ. 5 ἀνάγνωθι μετέπειτα ἀντὶ μετέπειτα.

» » » 6 » ἐξαφανίσας ἀντὶ ἐξεφανίσας.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Γ'. ΤΟΜΩ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Σελ.

Πρόλογος	α'.
Ὅμηρικὰ ζητήματα ὑπὸ Γ. Νικολαΐδου.....	3
Βάσανος τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐτυ- μολογίας λαμβανομένων ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ὑπὸ Θ. Παπαδημητρακοπούλου (συνέχεια καὶ τέλος)..	26
Ἐπιγραφαὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀλεξανδρείας ὑπὸ Τ. Δ. Νερούτσου (συνέχεια καὶ τέλος).....	71
Περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων καὶ του κατ' ἐνιαυτὸν παραγομένου ἐν αὐτῇ ποσοῦ τῶν δημη- τριακῶν καρπῶν τὸ πάλαι καὶ νῦν ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη.	91
Τοπογραφικαὶ πληροφορίες περὶ Δεκελείας ὑπὸ Τιμολέοντος Βάσου διαγγελέως τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως.....	126
Περὶ Φωτίου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ.....	185
Ἐπιγραφαὶ Τανάγρας ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμα- νούδη.....	164
Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστε- ροσκοπείου Ἀθηνῶν.....	179, 275, 486, 600, 692
Διορθώσεις καὶ προσθήκαι εἰς τὴν περὶ προφορᾶς πραγμα- τείαν	180
Περὶ τῶν μερῶν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἀγωγῆς ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθᾶκη	181
Περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδρου ὑπὸ τοῦ ἐν Μονάχῳ Γεωργίου Κωνσταντινίδου, Μακε- δόνος	194
Κεραμίων λαβαὶ ἐνεπιγράφοι ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Τάσσου Δ. Νερούτσου.....	213, 441
Σκέψεις περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Γεωργίου Γεράκη, πρώην γυμνασιάρχου	245
Ψηφίσματα Ἀττικά δύο ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη..	262

	Σελ.
ῥΕπιγραφαὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Διπύλου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ..	267
ῥΕπιγραφή ῥΕπιδάουρου.....	273
ῥΟ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς ναὸς, ὡς χῶρος τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας ἐξεταζόμενος ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη.....	277
ῥΗ κατὰ Πλάτωνα τροφή καὶ παιδεία ὑπὸ Σπυρίδωνος Μωραΐτου (συνέχεια καὶ τέλος).....	415, 489, 601
Περὶ τῶν Ὀμηρικῶν λέξεων βοῶπις καὶ γλαυκῶπις ὑπὸ ῥΕρρίκου Σλίεμαν	462
Περὶ ἐπιστημονικῶν ὅρων ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου.....	466
ῥΕπιγραφαὶ Βοιωτίας καὶ Σπάρτης ἀνέκδοτοι ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη	473
ῥΕπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου ὑπὸ Κλωνὸς Στεφάνου	643, 513
ῥΑνάγκη γεωργικῶν σχολῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ Γ. Νικολαΐδου	550
Δάντου ῥΑλιγιέρου τῆς θείας κωμωδίας ἀποσπάσματα ὑπὸ Γεωργίου ῥΕμ. ῥΑντωνιάδου.....	566
ῥΑρχαιολογικαὶ εἰδήσεις καὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ ῥΑθηνῶν ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη.....	594
Γραμματολογία Θεοδώρου Βέργκ ὑπὸ Ν. Πετρῆ.....	623
ῥΟπτικὴ ἀνωτέρα ὑπὸ Δ. Σ. Στρούμπου	634
Κριτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ὑπὸ ῥΙωάννου Πανταζίδου.....	668
ῥΕπιγραφή ῥΑττικῆς ἀνέκδοτος ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμα- νούδη.....	687
ῥΑρχαιολογικαὶ εἰδήσεις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ.....	691

77

2. 10. 1911

